BRONIUS KVIKLYS

LIETUVOS BAŽNYČIOS

5

CHURCHES OF LITHUANIA

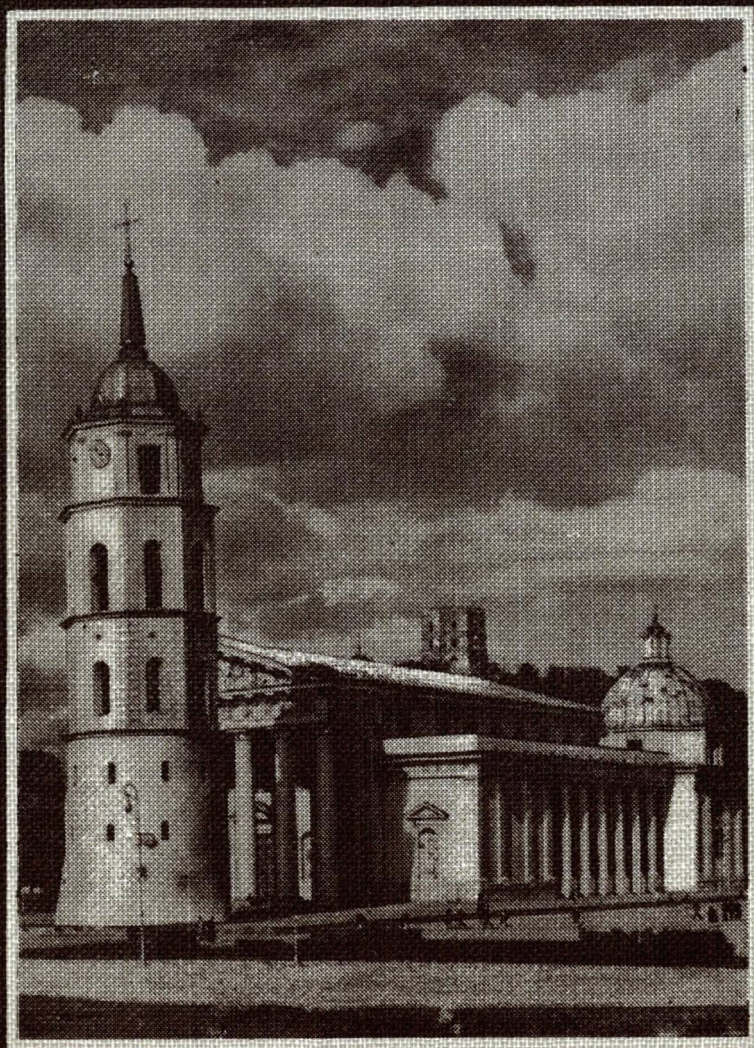

Vilniaus arkivyskupija II

LIETUVOS BAŽNYČIOS / CHURCHES OF LITHUANIA*
V tomas: Vilniaus arkivyskupija, II dalis /
Vol. V: The Archdiocese of Vilnius, part 2

By BRONIUS KVIKLYS

Published by Lithuanian Library Press, Inc.
Copyright © 1986 by BRONIUS KVIKLYS
Library of Congress Catalog Card No. 80-80194
ISBN 0-932042-55-4

* For English Introduction see page 9

* Przedmowę w polskim języku patrz s. 12

LIETUVOS BAŽNYČIOS

V tomas

Vilniaus arkivyskupija

II dalis

Vilniaus provincijos bažnyčios

BRONIUS KVIKLYS

Architektūriniai tekstai:
JURGIS GIMBUTAS

AMERIKOS LIETUVIŲ BIBLIOTEKOS LEIDYKLA
LITHUANIAN LIBRARY PRESS, Inc.
Chicago, Illinois
1986

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJA

II dalis yra V tomas iš LIETUVOS BAŽNYČIŲ serijos leidžiamų knygų

Redakcija:
Jonas Dainauskas
Bronius Kviklys
T. dr. Anicetas Tamošaitis, SJ
Povilas Vaičekauskas

Redakcijos artimi talkininkai:
Nijolė Gražulienė
Veronika Kulbokienė
Kun. dr. Viktoras Rimšelis, MIC

Redakcijos fotografai:
Juozas Mažeika
Jonas Tamulaitis
Pranas Gasparonis

Žemėlapis:
Vitalius Matulaitis

Korektorius:
Vladas Civinskas

Tekstą „Draugo" spaustuvėje rinko
Ona Gintautienė

Spaudai paruošė ir išleido:
Amerikos Lietuvių Bibliotekos Leidykla / *Lithuanian Library Press, Inc.*
3001 W. 59th St., Chicago, IL 60629, USA

Dailininkas ir techninis redaktorius:
Petras Aleksa

Tiražas 1500 egzempliorių

Spaudė **M. Morkūno** spaustuvė, Chicago, IL

Šį veikalą skiriame
Lietuvos krikšto atnaujinimo ir
Vilniaus vyskupijos įsteigimo
600 metų (1387 — 1987)
sukakčiai paminėti

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS PROVINCIJOS BAŽNYČIOS

Vilniaus vyskupija, kuri 1987 m. minės savo amžiaus 600 metų sukaktį, šiuo metu pergyvena gal liūdniausią savo gyvenimo laikotarpį. Ji dabar yra be vyskupo, be katedros; Lietuvos sostinės vyskupija, Vatikano prielaida, priklauso kitos valstybės Bažnytinei provincijai. Okupacinės Sovietų Sąjungos valdžios iš pareigų nušalintas teisėtas apaštališkasis administratorius vyskupas Julijonas Steponavičius vis dar tebėra ištremtas už vyskupijos ribų. Tuojau po II pasaulinio karo iš katalikų valdžios atimta senoji istorinė arkikatedra-bazilika ligi šiol tebėra negrąžinta katalikų maldos reikalams ir yra naudojama kaip paveikslų galerija, o Šv. Kazimiero bažnyčia — dar blogiau — paversta ateistiniu muziejum. Tai ne tik skriauda, bet ir didelis tikinčiųjų įžeidimas. Tebėra iš katalikų atimtos ir buitinėmis patalpomis paverstos dešimtys bažnyčių Vilniuje ir provincijoje.

Valstybinės priklausomybės požiūriu, šiaurinė ir vidurinė arkivyskupijos dalis dabar priklauso Sovietų Sąjungai (Lietuvos ir Gudijos „respublikoms"), o pietinė dalis Lenkijos liaudies respublikai. Ypačiai bloga bažnyčių ir tikinčiųjų būklė yra sovietinės Gudijos administruojamoje vyskupijos dalyje, kur didžioji dalis bažnyčių uždarytos, o neskaitlingos išlikusios dar neuždarytos yra aptarnaujamos labai mažo skaičiaus keliaujančių kunigų.

Bažnytinės administracijos požiūriu visa Vilniaus arkivyskupija, kaip viena iš 5 Lenkijos metropolijų, vis dar priklauso Lenkijos Bažnytinei provincijai, kaip tai buvo 1925 m. nustatyta konkordatu tarp Vatikano ir Lenkijos vyriausybės. To nusistatymo Vatikanas nepakeitė nei karo ir pokario metais, kai Vilnius buvo sugrąžintas nepriklausomai Lietuvai ir kai minėtas Konkordatas, Vilniaus atžvilgiu neabejotinai neteko savo reikšmės.

Tačiau, savo ruožtu Vilniaus arkivyskupijos lietuviškosios dalies priklausomybės klausimą Apaštališkasis Sostas palaipsniui sprendė Lietuvos naudai. Taip 1940.VII.19, nepaisant Londoniškės Lenkų vyriausybės protesto, dar nepriklausomos Lietuvos vyriausybės pristatymu, Popiežius vyskupą Mečislovą Reinį pakėlė arkivyskupu ir jį paskyrė Vilniaus arkivyskupo pavaduotoju, su teise perimti arkivyskupijos administratoriaus pareigas, jei metropolitas R. Jalbžykovskis negalėtų atlikti savo pareigų. Greitai arkiv. M. Reinys šias pareigas ir perėmė. 1942.VI.18 Šv. Sostas paskyrė arkiv. M. Reinį rezidenciniu vyskupu (episcopus residentialis) Vilniuje, o 1945.VII.9, kai arkiv. R. Jalbžykovskis repatrijavo į Lenkijos L. R., arkiv. M. Reinys vėl pradėjo valdyti arkivyskupiją , kaip apaštališkasis administratorius, su reziduojančio vyskupo teisėmis bei titulu. Šis valdymas tęsėsi ligi 1947.VI.12, kada arkiv. M. Reinys buvo okupantų suimtas ir išvežtas į Vladimiro kalėjimą, kur mirė kankinio mirtimi. Bet ir po jo valdytojai buvo lietuviai kunigai, įskaitant vyskupą K. Paltaroką (žr. V-I d., 185—191 psl.).

1957 m. Šv. Sostas Vilniaus arkivyskupijos administratorium paskyrė vyskupą Julijoną Steponavičių, kilusį iš Vilnijos. Kai 1961 m. jis buvo okupacinės valdžios ištremtas už savo vyskupijos ribų, arkivyskupiją valdo lietuvių tautybės kunigai — kapituliniai vikarai.

Šiuo metu Vilniaus arkivyskupijos lietuviškoji dalis faktiškai neturi bet kurių ryšių su Lenkija, su Lenkijai atitekusia pietine Vilniaus arkivyskupijos dalimi. Vilniaus arkivyskupijos lietuviškosios dalies valdytojas (kapitulinis vikaras) yra pilnateisis Lietuvos vyskupų (ne Lenkijos, kaip buvo anksčiau) konferencijos narys. Atrodo, kad nėra formalių kliūčių Vilniaus arkivyskupijos šiaurinei daliai grįžti į Lietuvos Bažnytinę provinciją ir de jure.

Taip pat nėra ir politinių kliūčių. 1945.VIII.16 sutartimi tarp Lenkijos L. R. ir Sovietų Sąjungos buvo nustatyta rytinė Lenkijos siena. Šia sutartimi Vilnius ir jo sritis liko už Lenkijos sienų. Visas Vilniaus kraštas, lygiai kaip ir kitos Lenkijos valdytos rytinės sritys, I ir II pasaulinių karų laikotarpyje, buvo Sovietų Sąjungos užimtos, kuri jas prijungė prie Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos respublikų. Tokia padėtis tęsiasi nuo 1945 m.

Tačiau, nežiūrint į minėtą faktiną padėtį, Vilniaus arkivyskupijos lietuviškosios dalies pripažinimo Lietuvos Bažnytinės provincijos sudėtine dalimi klausimas vis dar uždelsiamas. Dažnai kartojama, kad Vilniaus arkivyskupijos, o taip pat ir visos Vilnijos klausimas, ypač tarptautinės teisės, o taip pat ir Apaštališkojo Sosto atžvilgiu, vis dar esąs labai komplikuotas. Tačiau tokie teigimai negali apriboti išimtinos Apaštališkojo Sosto teisės Bažnytinės administracijos reikalus formaliai tvarkyti savo nuožiūra, pagal poreikius tikinčiųjų, gyvenančių to ar kito Bažnytinės administracijos vieneto ribose.

Vilniaus arkivyskupijos lietuviškosios dalies atžvilgiu sprendimas priklauso vien tiktai nuo Apaštališkojo Sosto. Toks precedentas, esmėje panašus į Vilniaus arkivyskupijos lietuviškosios dalies reikalą, įvyko 1972 m., kai Apaštališkasis Sostas, Rytų ir Vakarų Vokietijų vyriausybėms atsisakius visų teisių į Vokietijos rytines žemes, atitekusias Lenkijai (tai visiškai identiška kaip įvyko anksčiau mūsų minėta 1945 m. sutartimi tarp Sovietų Sąjungos ir Lenkijos L. R.) reorganizavo bažnytinę administraciją tose žemėse, priskiriant prie Lenkijos Bažnytinės provincijos Varmijos bei kitų vokiečių vyskupijų plotus, prieš tai priklausiusius Vokietijos Bažnytinei provincijai.

Šia proga verta prisiminti, kad 1925 m., kai konkordatu tarp Lenkijos ir Vatikano Vilnius ir jo sritis buvo įjungta į Lenkijos Bažnytinę provinciją, nebuvo kreipiama dėmesio į tai, kad Vilnius nuo amžių buvo sena Lietuvos sostinė, tiktai 1920 m. Lenkijos smurtu bei apgaule jos užgrobta. Taigi teisiškai Vilnius priklausė ne Lenkijai, bet Lietuvai. 1925 m. konkordatas tada rėmėsi faktina padėtimi, priešingai, teisinei padėčiai.

Šiuo metu pasaulio valstybės, įskaitant pačią Lenkiją, nebelaiko Vilniaus Lenkijos miestu. Tačiau Vatikano teisiniu požiūriu, Vilniaus arkivyskupija, kartu su Lomžos ir Pinsko vyskupijomis, formaliai vis dar sudaro atskirą Lenkijos Bažnytinę provinciją, nors faktiškai tai neturi reikšmės. Vilniaus arkivyskupijos valdytojas, reziduojąs Lietuvos sostinėje Vilniuje, dabar neturi bet kurių pretenzijų į pietinę (lenkiškąją) arkivyskupijos dalį, dabar valdomą atskiro apaštališkojo administratoriaus — vyskupo, reziduojančio Balstogėje.

Bet sovietinėje Gudijos respublikoje atsiradusios Vilniaus arkivyskupijos parapijos, pagal okupacinės Sovietų Rusijos valdžios patvarkymus, negali priklausyti nei šiaurinės arkivyskupijos dalies (Lietuvos), nei pietinės (Lenkijos) žemėse reziduojantiems valdytojams. O logiškai galvojant, kol dar neįsteigta atskira Gudijos vyskupija, bent jau šiaurės rytų Gudijoje esančios bažnyčios turėtų būti Vilniuje reziduojančio arkivyskupijos valdytojo (dabar kapitulinio vikaro) administruojamos.

Netenka abejoti, kad Vilniaus arkivyskupijos šiaurinės dalies priklausomybės Lietuvai klausimas, kaip matome, yra ne faktiškas, o tik formalus. Vienok ši formali padėtis neretai drumsčia lietuvių — lenkų santykius. Už tat šio klausimo išsprendimas Lietuvos Bažnytinės provincijos naudai (kad Vatikanas legalizuotų esamą padėtį) nepadarytų skriaudos Lenkijai, o tačiau sudarytų sąlygas artimesniam abiejų krikščioniškų tautų bendravimui.

* * *

Vilniaus arkivyskupijos istoriją ir jos bažnyčių aprašymus mes išleidžiame dviem knygom. 1985 m. išleistoje I knygoje—dalyje buvo pateikta trumpa vyskupijos istorija ir apie 40 Vilniaus miesto ir priemiesčių bažnyčių bei ryškesniųjų religinių paminklų aprašymai. Šioje knygos dalyje, kuri skirta Vilniaus provincijos bažnyčioms, mes vėl skiriame nemaža vietos iškėlimui priežasčių bei aplinkybių, dėl kurių didžioji šios istorinės Lietuvos sostinės vyskupijos dalis buvo suslavinta, kai Lietuva neteko slavų naudai gal pusės savo narių. Dėl to reikia, žinoma, pirmiausia kaltinti ano meto Lietuvos valdovus, didikus, bajorus žemvaldžius, kurie, ypač po Liublino unijos su Lenkija ir vėliau, atsisakė savo kalbos ir patys nutautėdami, nesistengė puoselėti lietuvišką kultūrą. Tačiau greta jų, lietuvių nutautinimui yra nemaža pasidarbavęs ir nemažas skaičius lenkų bei nutautusių lietuvių dvasininkų ir ypatingai šovinistinė Vilniaus vyskupijos kurija.

II dalyje pateikiame 82 bažnyčių bei parapijų veiklos aprašymus, aprašome ar bent trumpai suminime keliasdešimt koplyčių, kapinių ir kitų religinių paminklų. Tačiau šios knygos autorius neaprašė Vilniaus vyskupijos vienuolynų, nei unitų bažnyčių, o taip pat vyskupijos dalies grynai lenkiškų bei gudiškų parapijų, nes tai neįėjo į veikalo planą.

Paskutinė šios knygos dalis skiriama arkivyskupijos šiaurės rytinei daliai, kuri šiuo metu yra sovietinės Gudijos administruojama. Bet ir čia aprašomos ne visos, o tiktai 64-se vietovėse esančios ar buvusios 73 bažnyčios, dažniausia tik tos, kuriose parapijiečiai ar jų dalis dar lietuviškai meldėsi.

Knygos pabaigoje pridėta bibliografija, panaudotų knygų bei šaltinų, o taip pat bendradarbių sąrašas, skiriami abiem knygom. Veikalo redaktoriai ir ryškesnieji talkininkai surašyti šios knygos metrikoje (4 psl.). Spaudos darbų atlikėjai yra tie patys, kaip ir ankstesniuose tomuose sužymėti. Gale pridėtas papildomas rėmėjų sąrašas — vardai bei pavardės asmenų ir institucijų palengvinusių veikalo išleidimą. Visiems jiems priklauso autoriaus ir leidėjo nuoširdus padėkos žodis.

Ir ši knyga, kaip ir Vilniaus pirmoji, skiriama Lietuvos krikšto atnaujinimo ir Vilniaus vyskupijos įsteigimo 600 (1387—1987) metų sukakties paminėjimui.

Čikaga, 1986 *BRONIUS KVIKLYS*

Provincial Churches of the Vilnius Archdiocese

The archdiocese of Vilnius, which in 1987 will be commemorating the 600th anniversary of its founding, is at the present time undergoing perhaps the most difficult days of its existence. It has no bishop, no cathedral; and although the capital city of Lithuania, Vilnius, is within its boundaries, the Holy See considers the archbishopric to be under the jurisdiction of a foreign ecclesiastical province. Its lawful apostolic administrator, Bishop Julijonas Steponavičius, who was removed from office by the Soviets after they occupied Lithuania, is still an exile. The historic archcathedral-basilica, which soon after the close of the Second World War was confiscated by Soviet authorities, still is not being allowed to function as a house of worship — it serves as an art gallery. Even worse, St. Casimir Church has been turned into a museum of atheism, which is not only a great wrong perpetrated upon religious believers but a blasphemous act. Dozens of other churches in Vilnius and outlying areas that were also confiscated and remodeled into various establishments remain out of reach to believers.

As far as political jurisdiction is concerned, the northern and midland areas of the archdiocese were incorporated into the Soviet Union (the "republics" of Lithuania and Byelorussia), whereas its southern part now belongs to the Polish People's Republic. The condition of the churches and the status of the faithful in the portion under the administration of the Byelorussian Soviet Republic are especially worrisome. A majority of the churches have been closed, and the few functioning churches are served by a pityfully small number of nonresident priests.

In the eyes of the Church, the entire Vilnius Archdiocese is under the jurisdiction of the Polish Church as provided in the Concordat of February 10, 1925, between Poland and the Holy See. This administrative status was not changed by the Holy See, neither during nor after the Second World War, even when the city of Vilnius, which had been under Polish rule for nearly twenty years, was returned to a then independent Lithuania and when the above-mentioned concordat became irrelevant as far as Vilnius was concerned.

The Holy See has been acting to solve the dependency question of the Lithuanian areas of the Vilnius Archdiocese in a way favorable to Lithuania. Thus, on July 19, 1940, despite the protests of the Polish government in exile in London, the pope elevated Bishop Mečislovas Reinys to the rank of archbishop and appointed him to serve as an assistant of the Vilnius archbishop with the right to take over the duties of administrator of the archdiocese if the metropolitan, R. Jalbzykowski, were unable to perform his duties. Before long Archbishop Reinys was called upon to do so. On June 18, 1942, the Holy See appointed Archbishop Reinys the *episcopus residentialis* in Vilnius, and on July 9, 1945, when Archbishop Jalbzykowski was repatriated to the Polish People's Republic, Archbishop Reinys once again took charge of the archdiocese as its apostolic administrator with the rights and title of *episcopus residentialis*. He continued in this position until June 12, 1947, when the archbishop was arrested by Soviet authorities and taken to the prison in Vladimir, USSR, where he suffered a martyr's death. His successors as administrators were also Lithuanian priests, among them Bishop K. Paltarokas (see Volume 5, Part I, pp. 185-91).

In 1957 the Holy See appointed as the administrator of the Vilnius archdiocese Bishop Julijonas Steponavičius, who originated from the Vilnius Region. Since 1961, when Bishop Steponavičius was exiled beyond the boundaries of the archdiocese by Soviet authorities, the archdiocese has been under the rule of Lithuanian priests — *vicars capitular*.

At the present time the Lithuanian area of the Vilnius Archdiocese has no real ties with Poland, with the southern part of the archdiocese that is Poland's. The *vicar capitular* who administers the Lithuanian portion of the archdiocese is a full-fledged member of the

Lithuanian Bishops Conference (rather than of the Polish Bishops Conference, as was true earlier). There are no apparent formal obstacles to prevent the northern part of the Vilnius Archdiocese from being returned *de jure* to the jurisdiction of the Lithuanian Catholic Church.

Neither are there any political factors to prevent this reunification. In the August 16, 1945, treaty between the Polish People's Republic and the Soviet Union that determined the eastern Polish border, the city and the region of Vilnius were not included in Polish territory. The entire Vilnius Region, exactly like other Polish-ruled Lithuanian eastern areas, was occupied by the Soviet Union during both world wars. The Soviet Union annexed these lands to the Soviet republics of Lithuania, Byelorussia, and Ukraine. Such has been the situation since 1945.

Regardless of the above-described factual situation, legalization adjudging that the Lithuanian section of the Vilnius Archdiocese falls under the jurisdiction of the Lithuanian Catholic Church has been delayed. The oft-repeated excuse is tha the issue of the Vilnius Archdiocese, and of the entire Vilnius Region, especially as regards international law, but also as far as the Holy See is concerned, is a most complicated one. Such allegations, however, should not deprive the Holy See of its exclusive right to handle all matters of church administration as it sees fit according to the needs of the faithful who live within the boundaries of any particular ecclesiastical administrative unit.

As far as the Lithuanian part of the Vilnius Archdiocese is concerned, the matter is for the Holy See to decide. A precedent was set, similar in essence to this issue, when in 1972 the Holy See reorganized the ecclesiastical administration in former areas of eastern Germany that had come under the jurisdiction of the Polish People's Republic (after both East and West Germany renounced all rights to these lands). These lands that were formerly a part of the German Catholic Church — Warmia (Ermland) and parts of other German dioceses — were incorporated into the Polish Church. This situation was identical to what occurred with the signing of the above-mentioned treaty of 1945 between the Polish People's Republic and the Soviet Union.

It is worth noting that by means of the concordat between Poland and the Holy See in 1925 the city and the region of Vilnius were incorporated into the Polish Church with total disregard for the fact that Vilnius has historically been the capital of Lithuania and was deceitfully occupied by the Poles in 1920. Legally Vilnius belonged to Lithuania and not Poland. The 1925 concordat was based on the *de facto* situation, which was the direct opposite of the legal one.

At the present time the nations of the world, including Poland, do not consider Vilnius a Polish city. Yet the Holy See regards the Archdiocese of Vilnius together with the dioceses of Łomża and Pińsk one of the provinces of the Polish Church, even though there is no basis for this in fact. The administrator of the Vilnius Archdiocese, who resides in Vilnius, the capital city of Lithuania, is not interested in laying claim to the southern (Polish) part of the archdiocese, now ruled by a separate apostolic administrator, a bishop who resides in Białystok.

According to Soviet regulations, that portion of the Vilnius archdiocese that was incorporated into Byelorussia cannot come under the jurisdiction of the administrators residing in either the northern part of the archdiocese (Lithuania), nor the southern (Poland). Nevertheless, it seems logical, as long as there is no separate Byelorussian diocese, that at least the churches located in northeastern Byelorussia should be administered by the *vicar capitular* who resides in Vilnius.

There is no doubt that the question of whether the northern part of the Vilnius archdiocese should fall under the jurisdiction of Lithuania is but a formal one; however, this continuing formal situation not infrequently makes for quarrelsome relations between Lithuanians and Poles. Therefore, the solution of this problem of jurisdiction in favor of the Lithuanian Church — the legalization by the Holy See of the factual situation — would not only not wrong Poland, but would ease the mutual cooperation between these two Christian nations.

* * *

It has proved necessary to publish a two-part volume to adequately presently the history of the Vilnius Archdiocese and the descriptions of its numerous churches. Part One was published in 1985 and provided a short history of the archdiocese together with descriptions of about forty of the churches and more significant religious monuments of Vilnius and its environs. Part Two focuses on the churches in outlying areas. Once again ample space is devoted to discussing the circumstances that led to the Slavonization of a great part of this archbishopric, within which is located the historical capital of Lithuania, resulting in the loss to the Lithuanian nation of perhaps one-half of its nationals. Most blameworthy, of course, are the rulers, nobles, boyars, and landholders of Lithuania of the time, who, especially after the Union of Lublin with Poland (1569) rejected their own native tongue. Polonized, they no longer concerned themselves with the fostering of Lithuanian culture. Additionally, the process of Slavonization was furthered by a significant number of Polish priests and Lithuanian priests who had rejected their national heritage, especially the chauvinistic Slavophiles and Lituanophobes among the Vilnius archdiocesan curia.

Here will be found descriptions of the churches and parochial activities of eighty-two parishes are presented. Several dozen chapels, cemeteries, and religious monuments are also described or noted. Not included are the houses of religious communities or Uniate churches or any of the purely Polish or Byelorussian parishes, because these were beyond the scope of this work. The final section deals with the northeastern part of the archdiocese, which is now under the administration of Soviet Byelorussia. Here will be found the descriptions, not of every church but of seventy-three present or former churches in sixty-four separate locations, mostly those in which all or part of the parishioners prayed in Lithuanian.

Appendixes include a Bibliography, and a list of contributors and coworkers, both of which refer to the two parts of Volume 5. All editorial and other assistants are credited on page 4. The production workers are the same as those listed in earlier volumes. The final appendix is that of donors — persons and institutions — whose contributions have lessened the financial burden of publication and who deserve the sincere gratitude of the author and the publisher.

Part Two of *Churches of Lithuania: The Archdiocese of Vilnius,* is dedicated, as is Part One, to commemorating the 600th anniversary (1387-1987) of the founding of the Vilnius Diocese and the renewed Baptism of the Lithuanian Nation.

Bronius Kviklys

Chicago, Illinois, 1986

Translated from the Lithuanian by NIJOLĖ GRAŽULIS

Kościoły Arcybiskupstwa Wileńskiego

Biskupstwo wileńskie, które w 1987 r. będzie obchodziło 600-letnią rocznicę swego założenia, po II-ej Wojnie Światowej przeżywa chyba najsmutniejszy okres swego istnienia. Biskupstwo to obecnie jest bez biskupa, bez katedry, a arcybiskupstwo stolicy Litwy, według decyzji Watykanu, należy do prowincji Kościoła innego państwa. Przez rząd sowiecki usunięty ze swego urzędu prawny administrator apostolski w Wilnie biskup Julijonas Steponavičius dotychczas jest na wygnaniu. Wkrótce po wojnie odebrana od katolików katedra dotychczas nie jest zwrócona wiernym i jest zmieniona na galerię obrazów, a kościół św. Kazimierza jest obrócony na muzeum ateistyczny, co jest nie tylko wielką krzywdą, ale i głęboką obrazą wiernych. Na ogół w Wilnie i na prowincji odebrano katolikom dziesiątki kościołów i przeznaczono je na cele utylitarne. Pod względem przynależności państwowej północna i środkowa część arcybiskupstwa wileńskiego obecnie należy do Związku Sowieckiego (jest w obrębie t. zw. republik Litwy i Białorusi), a południowa część należy do Polski Ludowej. Nadzwyczajnie ciężka sytuacja kościołów i wiernych jest w sowieckiej Białorusi, gdzie większość kościołów jest zamknięta, a nieliczne pozostałe są obsługiwane przez bardzo małą ilość księży, dojeżdżających z czynnych kościołów.

Według urzędowego wydawnictwa "Annuario Pontifico", publikowanego przez sekretariat Watykanu, arcybiskupstwo wileńskie jest uważane za jedną z 5-iu Metropolii Polski i wciąż jeszcze przynależy do Kościelnej Prowincji Polski, jak to było ustalone w 1925 r. konkordatem pomiędzy Watykanem a rządem Polski. Tego ustalenia Watykan nie zmienił ani w czasie wojny, ani po wojnie, kiedy Wilno było zwrócone Niepodległej Litwie i kiedy wspomniany konkordat, w stosunku do Wilna, niewątpliwie utracił swój sens.

Swoją drogą, sprawę przynależności litewskiej części arcybiskupstwa wileńskiego Stolica Apostolska stopniowo jednak rozstrzygała na korzyść Litwy. Otóż 19.VII.1940 r., nie zważając na protest londyńskiego rządu Polski, jeszcze na podstawie rekomendacji rządu Litwy Niepodległej, papież biskupa M. Reinysa podniósł do godności arcybiskupa i mianował go zastępcą arcybiskupa wileńskiego, z prawem objęcia funkcji administratora tego arcybiskupstwa, w razie gdyby metropolita R. Jałbrzykowski nie mógł wykonywać swych obowiązków. Wkrótce arcybiskup M. Reinys obowiązki te przejął. 18.VI.1942 r. Stolica Apostolska M. Reinysa mianowała rezydującym biskupem (episcopus residentialis) w Wilnie, a 9.VII.1945 r., kiedy arcybiskup R. Jałbrzykowski repatriował do Polski Ludowej, arcybiskup M. Reinys znów począł zarządzać arcybiskupstwem jako administrator apostolski, z prawem i tytułem biskupa rezydującego. Taka sytuacja trwała do 12.VII.1947 r., kiedy arcybiskup M. Reinys został przez okupanta aresztowany i wywieziony do więzienia we Włodzimierzu, gdzie zmarł śmiercią męczennika. Ale i po nim zarządcy arcybiskupstwa w Wilnie byli księża Litwini, włącznie z biskupem K. Paltarokasem (patrz tom V, ks. 1, s. 185-191).

W 1957 r. Stolica Apostolska na administratora w Wilnie wyznaczyła biskupa Julijana Steponavičiusa, Litwina pochodzącego z Wileńszczyzny. Gdy w 1961 r. był on przez rząd okupacyjny wydalony z granic biskupstwa, tymczasowymi zarządcami w Wilnie byli też księża Litwini.

Obecnie litewska część arcybiskupstwa wileńskiego nie ma żadnego związku z Polską, ani z południową częścią arcybiskupstwa przyłączoną do Polski. Zarządca litewskiej części arcybiskupstwa wileńskiego obecnie jest równoprawnym członkiem konferencji biskupów Litwy (a nie Polski, jak to było wcześniej). Zdaje się, że niema formalnych przeszkód, aby północna część arcybiskupstwa wileńskiego i prawnie wróciła do Prowincji Kościoła Litwy.

Niema też ani politycznych przeszkód. 16.VIII.1945 r. umową pomiędzy Polską a Związkiem Sowieckim była ustalona wschodnia granica Polski. Zgodnie z tą umową Wilno pozostało poza granicami Polski. Cały kraj wileński, jak też i inne wschodnie ziemie, w okresie pomiędzy I-ą a II-gą Wojną Światową władane przez Polskę, zostały zajęte przez Związek Sowiecki i przyłączone do sowieckich republik Litwy, Białorusi i Ukrainy. Pomimo takiego stanu faktycznego, trwającego już od 1945 roku, sprawa formalnego uznania litewskiej części arcybiskupstwa wileńskiego za składową część Prowincji Kościoła Litwy wciąż przewleka się. Często powtarza się, że sprawa arcybiskupstwa wileńskiego, jak też i całej Wileńszczyzny, zwłaszcza z punktu widzenia prawa międzynarodowego, jak też i umów ze Stolicą Apostolską, jest bardzo skomplikowana. Jednak te twierdzenia nie mogą zaprzeczyć wyłącznego prawa Stolicy Apostolskiej do rozstrzygania spraw organizacyjnych administracji Kościoła formalnie, według swego uznania, zgodnie z potrzebami wiernych, znajdujących się w granicach tej lub innej administracyjnej jednostki Kościoła. Co się tyczy litewskiej części arcybiskupstwa wileńskiego, formalna decyzja zależy wyłącznie ad Stolicy Apostolskiej. Precedens podobny do sprawy litewskiej części arcybiskupstwa wileńskiego zaszedł w 1972 r., kiedy rządy Wschodnich i Zachodnich Niemiec zrzekły się na rzecz Polski wszelkich praw do wschodnich ziem Niemiec. Wówczas Stolica Apostolska reorganizowała administrację kościelną na tych ziemiach, przydzielając do Prowincji Kościoła Polski tereny Warmii i innych ziem, które przedtem należały do Prowincji Kościoła Niemiec. Tu warto wspomnieć, że w r. 1925, kiedy konkordatem między Polską a Watykanem Wilno bylo włączone do Prowincji Kościoła Polski, nie wzięto pod uwagę, że Wilno, od wieków stara stolica Litwy, przemocą i oszustwem w 1920 r. zagrabione Litwie, prawnie należało do Litwy, a nie do Polski. Konkordat ten był oparty na stanie faktycznym, a nie legalnym.

Obecnie powszechnie wiadomo i nawet sama Polska Ludowa przyznaje, że Wilno nie jest miastem należącym do Polski. Pomimo to, według decyzji Watykanu, arcybiskupstwo wileńskie, jak już wspomniano, formalnie należy wciąż do Prowincji Kościoła Polski, chociaż to praktycznie nie ma żadnego znaczenia. A zarządca arcybiskupstwa wileńskiego, rezydujący w Wilnie, obecnie nie ma żadnych pretensji do części południowej (polskiej) arcybiskupstwa wileńskiego, obecnie zarządzanej przez osobnego administratora apostolskiego — biskupa w Białymstoku.

Parafie arcybiskupstwa wileńskiego, znajdujące się w granicach Białoruskiej republiki sowieckiej, według rozporządzeń władz sowieckich, nie podlegają zarządcom ani administratorom biskupstwa w Wilnie, w Białymstoku, czy w Łomży. Logicznie sądząc, dopóki nie jest utworzone biskupstwo Białorusi, przynajmniej w północo-zachodniej części Białorusi znajdujące się kościoły katolickie musiałyby być zarządzane przez rezydującego w Wilnie administratora apostolskiego arcybiskupstwa wileńskiego.

Niewątpliwie sprawa przynależności północnej części arcybiskupstwa wileńskiego jest jedynie sprawą formalną. Jednak ta formalna sytuacja wciąż zakłóca stosunki polsko litewskie. Pozytywne załatwienie tej sprawy na korzyść Prowincji Kościoła Litwy, to jest zlegalizowanie przez Watykan sytuacji faktycznej, nie przyniosłoby żadnej krzywdy Polsce i stworzyłoby warunki dla bliższej współpracy pomiędzy oboma narodami.

Historia arcybiskupstwa wileńskiego i opis jego kościołów ukazuje się w dwóch częściach. W pierwszej części, która wyszła z druku w 1985 r., podano zarys historii biskupstwa i opis około 40 kościołów miasta Wilna, jak też ważniejszych reliktów religijnych. W drugiej części, zawierającej opis kościołów poza miastem Wilnem — na prowincji biskupstwa wileńskiego, przedewszystkiem zwracamy uwagę na przyczyny, które doprowadziły do zesłowianizowania większej części ludności pochodzenia litewskiego na terenie historycznej Litwy, szczególnie w

obrębie biskupstwa wileńskiego. Do tego, nie wymieniając szeregu innych przyczyn, przyczyniła się niemała ilość duchowieństwa polskiego, spolszczeni księża litewscy, a szczególnie szowinistyczna Kuria biskupstwa wileńskiego, zarządzana przez duchowieństwo, które uważało za swój obowiązek polonizowanie swoich wiernych. W II-ej części podaje się opis 82 kościołów i działalności parafialnej północnej części arcybiskupstwa (obecnie należących do sowieckiej Litwy), również są opisane lub choćby wspomniane kilkadziesiąt kaplic, cmentarzy i innych pomników religijnych. Jednak te obie części nie zawierają opisów klasztorów arcybiskupstwa wileńskiego, ani też kościołów unickich, jak również polskich i białoruskich parafii tegoż arcybiskupstwa, gdzie już od dłuższego czasu niema żywego śladu litewskości, ponieważ to nie było przewidziane w planie niniejszego dzieła.

Końcowa część książki jest przeznaczona dla połnocno wschodniej części arcybiskupstwa, obecnie należącej do radzieckiej Białorusi. Jednak i tu nie są opisane wszystkie, a tylko w 64-ch miejscowościach 73 byłe i dotychczas istniejące kościoły, w pierwszym rzędzię te, w których jeszcze nie tak dawno modlono się po litewsku.

Na końcu książki załączone są: bibliografia, wykaz literatury i źródeł, z których korzystano, oraz spis współpracowników, co się odnosi do obu części dzieła.

Redaktorzy pracy i ważniejsi współpracownicy są wymienieni w metryce niniejszej książki (s. 4). Techniczni wykonawcy pracy drukarskiej są ci sami, co przyczynili się do wydania poprzednich tomów. Na ostatek załączona jest dodatkowa lista ofiarodawców — imiona i nazwiska tych, którzy swymi datkami pieniężnymi przyczynili się do wydania niniejszego dzieła. Im wszystkim składamy serdeczną podziękę.

Niniejsza książka, jak i I-sza część V-go tomu, jest dedykowana odnowieniu chrztu Litwy i 600-leciu założenia biskupstwa wileńskiego (1387-1987).

Tłumaczył Jonas Dainauskas

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS LIETUVIŠKOJI DALIS

Medininkų pilies griuvėsiai. (Iš „Muziejai ir paminklai", 1967 m.)

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS LIETUVIŠKOJI DALIS

SENIEJI LIETUVIŲ KULTŪROS CENTRAI

Lietuviškasis Vilniaus kraštas — Vilniaus arkivyskupijos šiaurinė dalis, dar priešistoriniais laikais buvo lietuvių apgyventas. Šią tiesą patvirtina gausūs archeologiniai radiniai. Istoriniais laikais — Lietuvos valstybės kūrimosi lopšys. Šioje srityje gyvenantieji lietuviai, susijungę su kitomis sritinėmis valdomis, sukūrė Lietuvos valstybę.

Kad Rytų Lietuva yra lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės lopšys, liudija faktas, kad čia buvo pirmosios istoriškai žinomos ir lokalizuotos sostinės — Naugardukas, Trakai, Vilnius. Tačiau, kuriantis nepriklausomai Lietuvai, visos šios sostinės buvo patekusios Lenkijos valdžion. Istorijoje, rodos, nerasime kito tokio pavyzdžio, kad tauta nustotų visų savo sostinių dargi vienam ir tam pačiam priešui ir vis dėlto liktų nepriklausoma.

Vilniaus krašte buvo pastatytos tvirčiausios Lietuvos pilys. Be mūsų jau aprašyto Vilniaus miesto (žr. V T. I d.), dar Trakų, Krėvos, Alšėnų (Galšios), Medininkų, Ašmenos, Lydos, Gardino, Naugarduko ir daugybė kitų pilių, kurių buvimą liudija išlikę griuvėsiai ir piliakalniai.

Lietuvių gyvenamieji plotai apėmė ne tiktai 1920.VII.12 Lietuvos sutartimi su Sovietų Rusija nustatytas ribas, bet kai kuriose vietose buvo į rytus ir į pietus nuo šios linijos.

Kad Vilniaus kraštas nuo amžių lietuviškas, liudija upių bei ežerų vardai ir vietovardžiai. Šie yra rytinio 1920 m. sienos pakraščio svarbiausi punktai: Drukšiai, Pelekai, Vidžiai, Pastojis, Vyšniavas, Salos, Smurgainys, Alšėnai (Galšia), Krėva, Ašmena, Jurotiškės, Dieveniškės, Lyda, Žirmūnai, Voverys, Gardinas ir daugybė kitų.

Net ir suslavintuose rajonuose dar galima atsekti 60—80 % lietuviškų vietovardžių. Daugelis gudiškai ar lenkiškai kalbančių gyventojų turi lietuviškas pavardes šaknyse: Jurgut, Miškin, Krutul, Pečiul, Pakula, Benela, Piktel, Šakal, Petroš, Leipulis, Kriukel, Miciun, Čemer, Švelnis, Balanda... Tikrieji lenkai ir gudai tokius gyventojus vadina „litvinais", o jie patys dažnais atvejais nė nežinodavo savo tau-

Krėvos pilies kiemas (1982 m. nuotrauka)

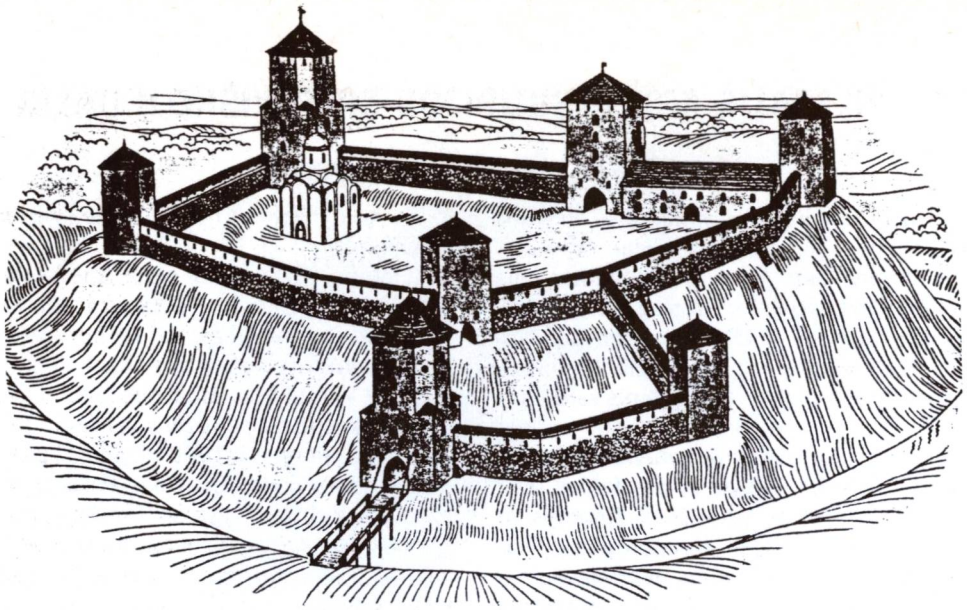

Lietuvos valdovų pilies Naugarduke rekonstrukcinis piešinys pagal M. Tkačiovą, J. Kuliką. (Iš Vl. Korotkevičiaus „Giesmė gimtajam kraštui", 1981)

tybės. Lietuviškai kalbėti pamiršo, lenkiškai neišmoko, save vadindavo „tuteišais", o dar dažniau „katalikais".

Lietuvių kalba visą laiką buvo gyva Vilniaus vyskupijos šiaurės vakarinėje srityje, ypač kaimuose ir miesteliuose. Menkai lietuviški tebuvo miestai ir didesni miesteliai, nes jų gyventojų daugumą sudarė žydai, lenkai, vokiečiai, o nuo XIX a. ir rusai. Pastarųjų valdymo laikais miestuose atsirado daug rusų kariuomenės, atsikėlė jų šeimų nariai; buvo statomos cerkvės ar jomis paverčiamos iš katalikų atimtos bažnyčios. Kūrėsi įmonės bei įmonėlės, amato dirbtuvės, bet jų vadovai buvo nelietuviai. Valstybinė kalba buvo rusų. Net teismuose priesaikos nebuvo galima atlikti gimtąja kalba.

Slavų spaudimas į lietuvius buvo per šimtus metų pastovus, nuolatinis, nors ne visur vienodas. Kad nutautinimas nebuvo lygus, turėjo reikšmės ir pačių lietuvių didesnis ar mažesnis atsparumas. Apžvelgdami Lietuvos rytinio pakraščio vietoves, pastebėsime, kad gudiškumas ir lenkiškumas Rytų Lietuvon įsiterpė ne tiesia linija, bet lyg pusiasaliais. Lietuvių kalba pamažu traukėsi į vakarus, palikdama kai kur savo etnografines salas, pvz., apie Gervėčius, Lazūnus, Zietelą. Nepalyginamai ilgiau kaip lietuvių kalba išsilaikė nutautusių lietuvių tarpe lietuvių kalbos sintaksė, lietuviški papročiai, dainos, jų melodijos, prietarai, gyvulių pavadinimai, jų šaukimo būdai.

Kas gerai moka lenkiškai ar gudiškai, negalėtų pasakyti, kad tenykščių gyventojų liaudies kalba būtų lenkiška ar gudiška. Iš tiesų, norint gerai suprasti dar neseniai suslavintų vietinių vilniečių lenkiškus posakius ar žodžius, neretai tenka juos versti iš pradžių į lietuvių kalbą jų žodžių tvarkos eile, o tai galima nesunkiai atlikti, nes gramatika ir sintaksė lietuviška. Paskui, norint nustatyti jų reikšmę, reikia versti į taisyklingą lenkų kalbą.

Lietuviai Vilniaus vyskupijoje pirmiausia tirpo ne lenkų, bet gudų naudai. Gyvendami su jais kaimynystėje, dažnai kurdavo su jais mišrias šeimas, kurioje lietuviškoji pusė dažniausia nusileisdavo gudiškajai. Mat, gudų kalbą yra lengviau išmokti, kaip lietuvių. Jos gramatika menkesnė ir ne tokia sudėtinga; turi ir mažiau žodžių. O mokėdamas gudiškai, jau gali nesunkiai susikalbėti lenkiškai bei rusiškai, taigi tiek su bažnyčia, tiek su dvaru ar valdžia.

Kai lietuvių kalba buvo visų vyresnybių, ypač dvaro ir bažnyčios ujama, tai gudų kalba toleruojama. Lietuviai, priėmę gudų kalbą, „kopdavo" į antrą, „aukštesnį" etapą — katalikiškose apylinkėse priimdavo lenkų, o pravoslaviškose — rusų kalbą. Taigi nereikia perdaug stebėtis, kad apgudėjo ir aplenkėjo net tokios lietuviškos centrinės apskritys kaip Vil-

niaus, Trakų, o Lietuvos sostinė Vilnius liko beveik iš visų pusių gudiškai ir lenkiškai kalbančių nutautusių lietuvių apsuptas.

Bet lenkiškai ar gudiškai kalbąs lietuvis dar nėra nei lenkas, nei gudas, lygiai kaip atsitiktinai tvarte gimęs kūdikis nėra nei veršelis, nei avinėlis. Tačiau šovinistiniai lenkai ėmė šaukti, kad Vilnius ir jo sritis jau lenkiški ir turi priklausyti Lenkijai. Šis teigimas tačiau neturi nei mokslinio, nei etnografinio pagrindo. Mat,tikrų lenkų savo kilme Vilniuje ir Vilniaus krašte nedaug tebuvo, gal nedaugiau kaip kitų tautybių, pvz., vokiečių. Tariamieji „lenkai" yra dargi ne tiek sulenkėjusieji, kiek prievartos keliu sulenkinti, ar dar tiksliau — aplenkinti, arba lenkiškai (dažniausia blogai tardami šios kalbos žodžius), kalbantieji lietuviai.

LIETUVOS KRIKŠTO REIKALINGUMAS

Lietuvos krikštas turėjo 3 etapus: 1. Mindaugo ir jo didžiūnų bei dvariškių krikštas 1251 m., kai krikšto dėka didysis kunigaikštis tapo karalium; 2. 1387 m. D.L.K. Jogailos rūpesčiu pravestas Rytų Lietuvos krikštas; 3. Vakarinės Lietuvos dalies (Žemaičių) krikštas 1413—1417 m., pravestas Vytauto ir Jogailos rūpesčiu.

Lietuvos krikštas buvo labai suvėluotas ir neišvengiama būtinybė. Visos Europos tautos jau buvo krikščioniškos ir daugiau ar mažiau naudojosi krikščioniškos kultūros gėrybėmis, o aisčių gentys, užsidariusios savo giriose, garbino gamtos reiškinius bei savo dievaičius. Lietuva tada buvo lyg pamiršta įlanka Baltijos pajūryje. Bet vykstant kryžiaus karams su sara-

Lietuviai garbina ugnį, mišką, žaltį. (Iš leidinio „Historia ollai Magni... Basilea, 1567)

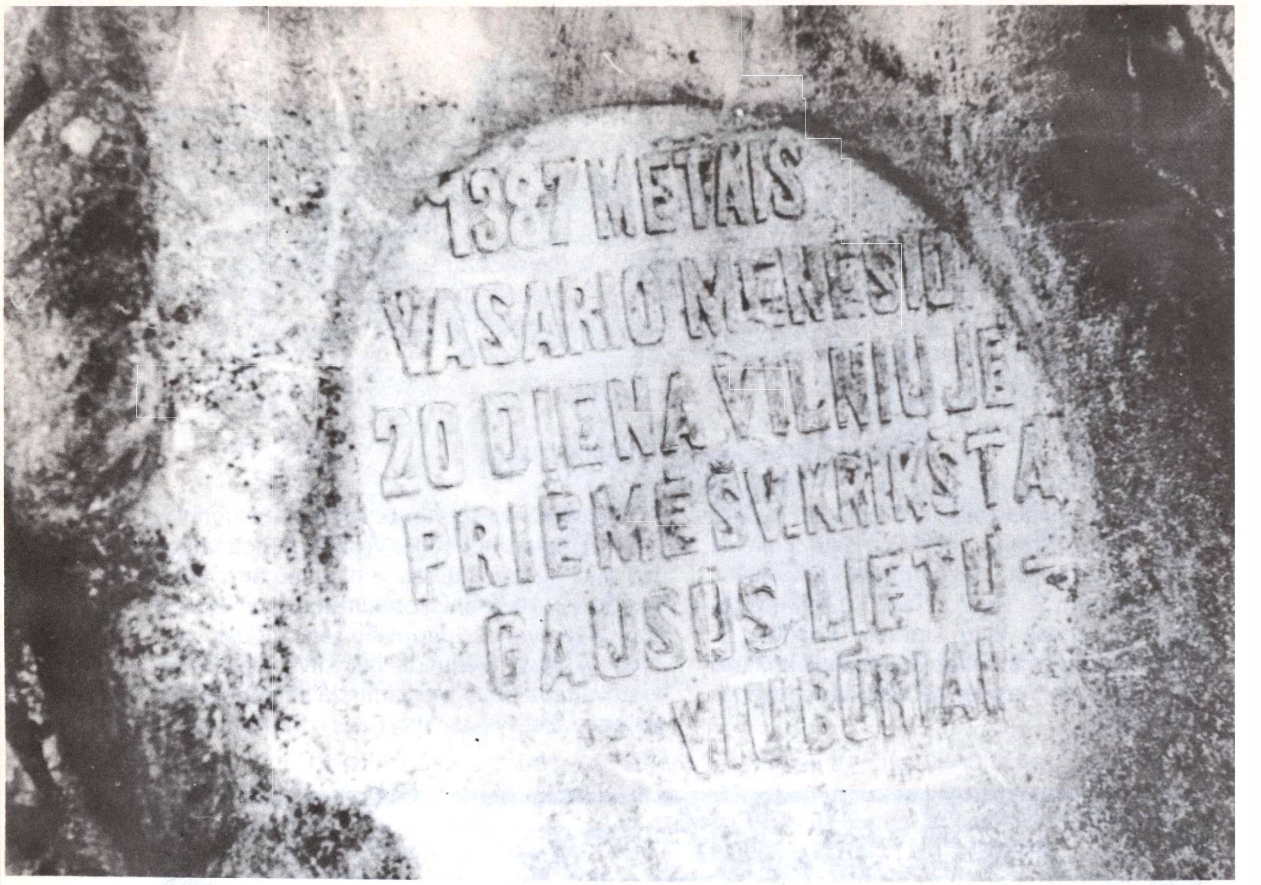

Įrašas vieno religinio pastato sienoje, Vilniuje. (1986 m. nuotrauka)

cėnais, vis dažniau prisimenama ir pagoniškoji Lietuva su kitais aisčių kraštais. Tačiau tada niekas Vakarų Europoje negalvojo siųsti apaštalus į Baltijos pajūrį, paveikti lietuvius ir jų kaimynines aisčių tautas krikštytis. Bet XIII ir XIV a. „krikštytojų" atsirado. „Dviejų šimtų metų istorija parodė, kad teutonams buvo svarbu ne Kristaus mokslą nešti Lietuvon, o tik paimti kraštą. Kaip sakoma, jie kryžių nešė ant kardo smaigalio ir krikštijo krauju. Šiems ir vėliau kitiems Lietuvos krikštatėviams rūpėjo ne vien globoti krikštasūnį, bet paimti visam laikui ir jo lopšį. Jie nesistengė žmones paruošti krikštui dvasiškai ir jiems parūpinti savų misionierių". (Paulius Jatulis, „Pastangos įsteigti Lietuvos Bažnytinę provinciją nuo Mindaugo laikų". Iš ten paimta ir daugiau žinių).

Tariamąjį krikštą lydėjo žudymai ir žemių užkariavimai. Lyviai, kuršiai, žemgaliai, prūsai neįstengė atsispirti ordinams, turėjo užkariautojams nusilenkti, priimti krikštą ir atiduoti savo žemes. Tik vieni lietuviai, būdami gausesni skaičiumi, turėdami platesnes žemes ir laiku suskubę apsijungti į vieną valstybę, nesidavė krikštijami, nes iš minėtų tautų bei genčių pavyzdžio, matė, kad jie neteks per kryžiuočių nešamą „krikštą" savo laisvės ir žemės. Bet spirtis prieš du vokiečių ordinu, kuriems stipriai talkino kiti Vakarų Europos kraštai, darėsi vis sunkiau.

Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas buvo toli pramatęs valstybininkas. Kryžiuočių bei kalavijuočių puldinėjimai buvo Lietuvai labai įgrįsę. Mindaugas suartėjo su Rygos vyskupu ir Livonijos kalavijuočių ordino vadovybe. Pažymėtina, kad dar prieš Mindaugą pas Rygos vyskupą buvo apsikrikštijęs Mindaugo brolėnas ir jo sosto varžovas Tautvilas su savo šeima ir didesniu bajorų būriu. Taigi Mindaugas išsiuntė savo delegaciją, vadovaujamą lietuvio Parnaus, pas popiežių Inocentą IV, kuris ją maloniai priėmė ir parodė didelį palankumą.

Mindaugą krikštui parengė Livonijos ordino dvasininkas Kristijonas, kurį valdovas pristatė popiežiui paskirti pirmuoju Lietuvos vyskupu. Konsekravimą atlikti popiežius pavedė Rygos arkivyskupui Albertui. Tačiau šis, apsi-

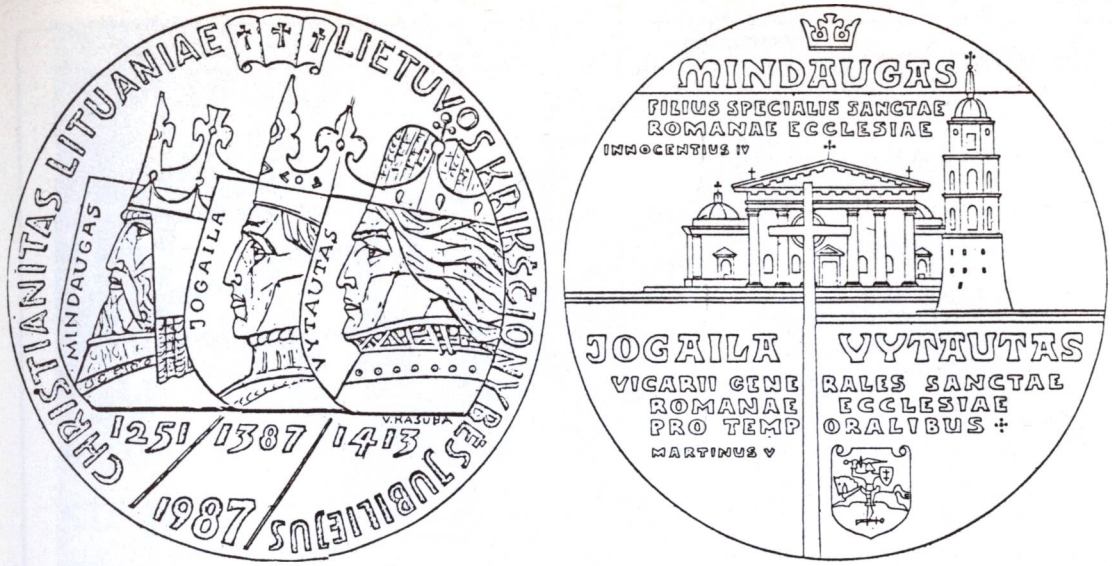

Skulptoriaus Vytauto Kašubos sukurtas ir išeivijoje išleistas medalis Lietuvos krikščionybės jubiliejui paminėti. Kairėje - karalius Mindaugas, popiežiaus Inocento IV pavadintas „Ypatinguoju Šventos Bažnyčios sūnumi", Jogaila ir Vytautas - kiti krikštytojai.

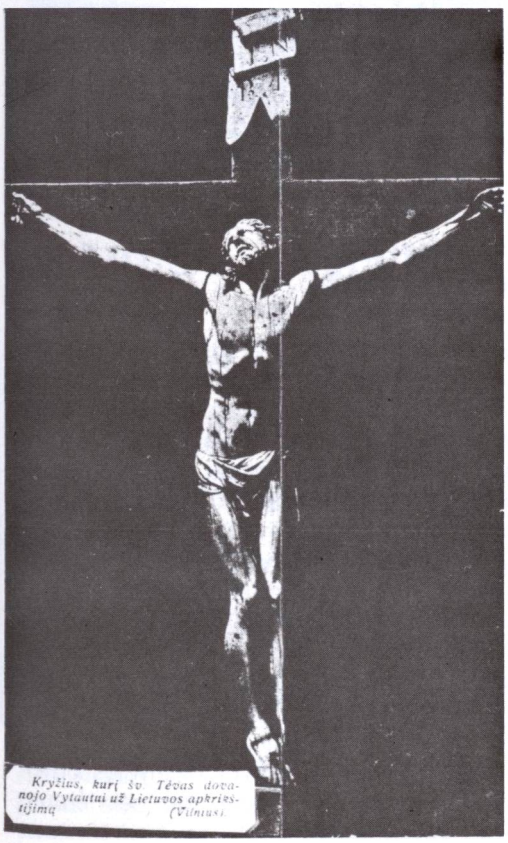

Kryžius, kurį Šv. Tėvas dovanojęs Vytautui už Lietuvos krikštą

lenkdamas su popiežiaus ir Mindaugo valia, priesaiką priėmė ne popiežiaus, bet savo vardu ir „tuo būdu Lietuvos vyskupiją priskirdamas kaip sufraganiją Rygos arkivyskupijai. Vadinasi, buvo peržengti popiežiaus duoti įgaliojimai. Aišku, kad Rygos arkivyskupui, tiek Livonijos ordinui, rūpėjo užsitikrinti savo valdžiai Lietuvoj plotus". (P. Jatulis). Ši priesaika buvo panaikinta, „nes Lietuvos žemė priklauso Šv. Petro teisėms ir nuosavybėms ir to karaliaus garbei, kurį nuo jo atsivertimo pradžios priėmėme kaip ypatingą Bažnyčios sūnų ir karališkos didybės titulu liepėme atžymėti; jokio kito ten nenorime vyskupo, kuris kam nors kitam, o ne Romos popiežiui būtų priklausomas". (cit. iš P. Jatulio rašinio).

Krikštas ir karaliaus karūna Mindaugui brangiai kaštavo: turėjo užrašyti Ordinui daug Lietuvos žemių ir tuo pačiu nustojo daug savo valdinių bei turto. Sakoma, kad tada krikštijami lietuviai murmėję: „Krikščionys mums žada dangaus karalystę, o patys pasiima mūsų žemiškąją karalystę. (A. Smetona, iš jo kalbos, pasakytos 1938.V.29, Lietuvos krikšto sukakties minėjimo metu). Pagaliau ir visa Lietuva turėjo būti Ordinui užrašyta, jei Mindaugas būtų miręs bevaikiu. Bet šis teigimas vargiai tikėtinas, nes Mindaugas turėjo 3 sūnus ir dukrą krikščionis. 1263 m. Mindaugas buvo nužudytas. Ar Mindaugas ligi mirties buvo krikščionis ar nuo krikšto kiek anksčiau atsimetė — klausimas lieka neišspręstas". (P. Jatulis).

Stačiatikių kapinės viename Rytų Lietuvos kaime. (Pokarinė nuotrauka)

KRIKŠTO IŠ RYTŲ BAŽNYČIOS GALIMYBĖS

Žuvus Mindaugui, sunyko ir krikščionybė, nors nevisiškai. To paties A. Smetonos žodžiais, „žuvus Mindaugui, Lietuva dar smarkiau grumiasi su ordinais, dar toliau eina į rytus, ieškodama sau ten stipresnės atramos. Tvirtėja didžiųjų kunigaikščių galia, didėja jų valdoma erdvė, bet drauge jiems bręsta mintis, kad krikštas Lietuvai neišvengiamas, kad jai apsikrikštijus, Romos akivaizdoje išnyktų ir priekabis kryžiuočiams kariauti su lietuviais. Antra vertus, mūsų didžiūnai, susipažinę su Europos kultūra, nutolsta nuo pagonių tikybos ir jos nebebrangina. Tik minios ją belaiko pagarboje".

Buvo dar viena galimybė — priimti krikštą iš Rytų Bažnyčios. Tada D.L. kunigaikštijoje buvo daugiau stačiatikių, kaip pagonių lietuvių. Bet toks krikšto priėmimas būtų pastūmėjęs Lietuvą į rusų įtaką. Tada Lietuva buvo tarp dviejų kultūrų įtakų: rytų — Bizantijos ir vakarų — Romos. Prisijungusi gudų žemes, buvo veikiama daugiau Rytų Bažnyčios. Jos įtaka Lietuvoje buvo labai žymi. Net paties Mindaugo sūnus Vaišvilkas atsisakė būti sosto įpėdiniu ir tapo stačiatikių vienuoliu. Gediminaičiai, o jais sekdami ir didžiūnai bei bajorai, vesdavo gudes bei ruses ir leisdavo krikštyti savo vaikus stačiatikių būdu. Senoji slavų kalba virto Lietuvos valstybine kalba. Taigi net pačių rusų istorikai tvirtina, kad jei ne Romos krikštas, lietuviai būtų greitai surusėję. Tiktai jų valdoma valstybė gal būtų vadinusis „Lietuva". Tiesa, ir Rytų Bažnyčia leisdavo savo valdiniams pamaldas jų gimtąja kalba, bet nėra žinių, kad lietuviai kada nors būtų tuo pasinaudoję.

O priimti krikštą iš Rytų Bažnyčios buvo didelė galimybė, nes tauta, dar nepriėmus pravoslavijos, ėmė rusėti savo viršūnėse. Pravoslavėjimas bei rusėjimas buvo griežtai sustabdytas lotyniško krikšto ir specialiai įvestais įstatymais, nes Jogaila uždraudė lietuviams tuoktis su pravoslavais.

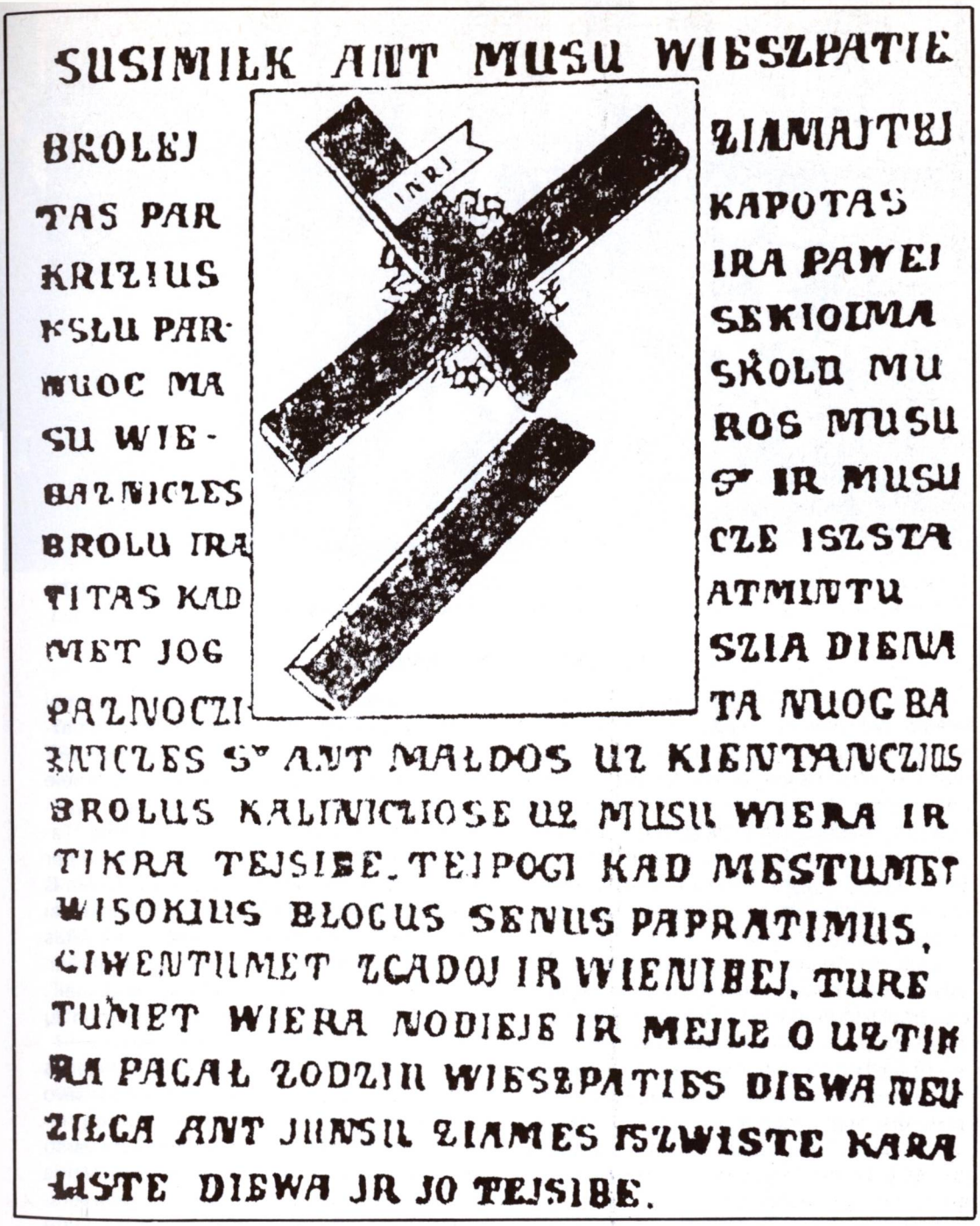

1863 m. sukilimo prieš rusus plakatas, išleistas vysk. M. Valančiaus laikais ir platintas Lietuvoje. Įrašas:„Broliai Žemaičiai, tas perkapotas kryžius yra paveikslu persekiojimo nuog maskolių mūsų vieros, mūsų Bažnyčios šv. ir mūsų brolių.Yra čia išstatytas, kad atmintumėt, jog ši diena paznočyta nuog Bažnyčios šv. ant maldos už kenčiančius brolius, kalinčius už mūsų vierą ir tikrą teisybę. Teipogi, kad mestumėt visokius blogus senus papratimus, gyventumėt zgadoj ir vienybėj, turėtumėt vierą nodieje ir meilę o už tikslą pagal žodžių Viešpaties Diewa. Neužilgo ant junsų žemės išvyste karalystę Diewa ir jo teisybę".

Lenkijos kariuomenės daliniai — pėstininkai, kavalerija, artilerija, okupavę Lietuvos sostinę, prie Vilniaus katedros 1919 m. balandžio mėnesį. (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej 1918—1928")

KRIKŠTAS IŠ LENKŲ RANKŲ

Taigi tebuvo vienintelė išeitis — priimti krikštą per pietinius Lietuvos kaimynus — lenkus. Tada Romos Bažnyčia turėjo labai didelę reikšmę ne vien dvasinėje, bet ir pasaulinėje srityje. Su katalikų tikėjimu drauge plito mokslas, menas, technika, civilizacija. Šiais požiūriais Roma buvo daug lankstesnė už Bizantiją. Su krikštu iš Vakarų atėjo ir lotynų kalba, kuri imta vartoti valstybės raštuose greta senosios slavų kalbos.

Lietuvos krikšto atnaujinimą ypač pastūmėjo priekin faktas, kad didysis jos kunigaikštis Jogaila, priimdamas Lenkijos sostą, buvo davęs pažadą, kad pats apkrikštys ir atves krikščionybėn jo valdomą Lietuvą, ją sujungdamas su Lenkija. Taigi ir Jogailai, kaip ir savo laiku Mindaugui, valdovo karūna buvo ne veltui duodama. Tokios didelės kainos mokėjimą galima pateisinti tik ano meto valdovų ambicijomis ir to laiko aplinkybėmis.

Įžanginis Lietuvos krikšto aktas įvyko 1386.II.14 Šv. Stanislovo katedroje Krokuvoje. Tada apsikrikštijo D.L.K. Jogaila su savo broliais, keletu kunigaikščių ir jį lydėjusių didikų bei bajorų. Tačiau lenkai, pasak dr. Z. Ivinskio, „tam nepaprastam lietuvių tautos gyvenimo įvykiui, matyti, labai didelės reikšmės nepridavė, nes per patį krikštą Vilniuje nedalyvavo nei Krokuvos vyskupas Jonas Radlica, nei karalienė Jadvyga. (Istorinėje literatūroje dažnai klaidingai aiškinama, kad jiedu buvę 1387 m. Lietuvos krikšto atnaujinimo iškilmėje Lietuvoje). Ir kiti Lenkijos vyskupai ypatingomis misijomis Lietuvoje neužsiėmė. Tačiau, kaip bebūtų, Lietuvos krikštas atėjo per lenkus. Lietuvių krikštyti dvasininkai atvyko iš Lenkijos bei Mozūrijos. Jie tekalbėjo lenkiškai ir lotyniškai; lietuviškai nemokėjo ir tik retas jų vėliau pasistengė šios kalbos pramokti. Taigi daugelis jų buvo „nebyliai apaštalai". Tikrasis Kristaus mokslo turinys liko nuo jų toli.

Ir didžiųjų Lietuvos kunigaikščių Jogailos su Vytautu puoselėjamas krikštas, kaip ir savo laiku Mindaugo, tam tikra prasme buvo prievartinis. Jiems kartais tekdavo prievarta versti savo bajorus priimti krikštą, dargi bausmėmis pagrasinant. Yra žinių, kad kartais Jogaila versdavo krikštytis Romos būdu tuos bajorus, kurie anksčiau buvo priėmę Bizantijos krikštą. Tačiau savųjų valdovų prievarta (pasak A. Smetoną), „buvo švelnesnė ir pavartota savo valstybės naudai, kad būtų aišku vakarams, jog Lietuva galutinai apsisprendė katalikiškai".

Jei bajorija veikiai priėmė krikštą, tai Lietuvos liaudis ilgą laiką neskubėjo ir nuo

Vilniaus Stepono Batoro universiteto Lietuvių studentų s-gos nariai ir jų svečiai iš nepriklausomos Lietuvos sąjungos dešimtmečio iškilmėse

krikšto laikėsi atokiai. Apsikrikštiję bajorai ėmė greitai lenkėti ir jų tautinės sąmonės nebeatgaivino nei vyskupo Giedraičio, nei kan. M. Daukšos patriotiški žygiai bei šūkiai. Bet liaudyje ryškių pagonystės liekanų buvo dar XVIII a.

A. Smetona dar sako: „Lietuvos krikštu daugiau pasinaudojo Lenkijos, nekaip Lietuvos politika. Bet ar galima užtai kaltintin lenkus? Rodos tektų versti kaltė patiems lietuviams, kad buvo apsileidę ir nesirūpino savo ateitim ir tos ateities neįžiūrėjo". Visai kitaip būtų buvę, jei Lietuvoje būtų prigijęs Mindaugo krikštas ir jei evangelija būtų buvusi skelbiama išugdytų savųjų dvasininkų, anksčiau galėjusių sukurti lietuvių literatūrą, kaip kad būdavo krikšto metu kituose kraštuose.

Šia proga pažymėtina, kad pirmieji Lietuvos „krikštytojai" kryžiuočiai, 200 metų atkakliai „krikštiję"ir terioję Lietuvą tariamo Kristaus kryžiaus vardu, vos pasirodžius M. Liuterio reformacijai, vieni iš pirmųjų atsimetė nuo R. Katalikų Bažnyčios ir į reformaciją nuvedė Prūsijos bei Livonijos gyventojus.

Ordinų nešamas gruoboniškas krikštas nebuvo skelbiamas tikrąja katalikybės dvasia ir todėl ne tik nepriartino Lietuvos prie krikšto, bet nuo jo atgrasė ir patį tikrąjį krikštą suvėlino.

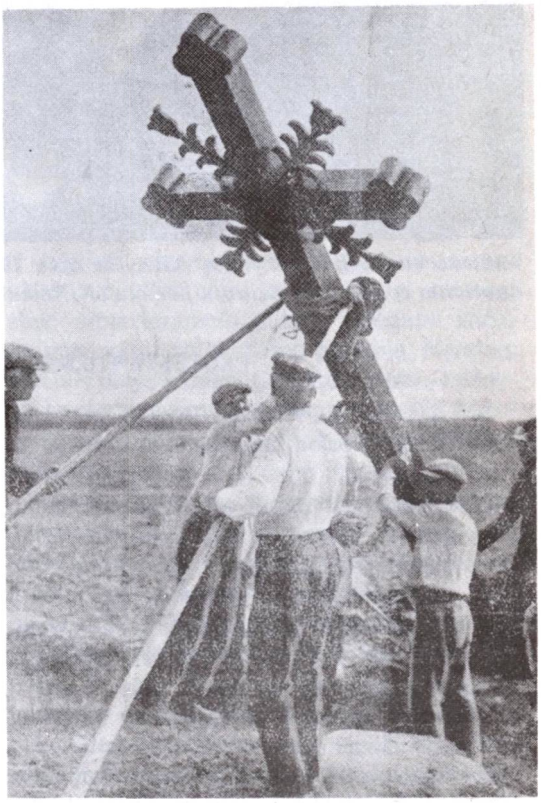

Lenkų okupacijos metais Vilniaus krašto lietuviai savo kaimuose statydavo lietuviškus kryžius, o Lenkijos administracija juos griaudavo

Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia apie 1920 m. Dabar ji bolševikų okupacinės valdžios nusavinta ir paversta buitiniu pastatu (J. Bulhako 1920 m. nuotrauka)

PROTESTANTIZMO PLITIMAS IR SUNYKIMAS

XVI a. pradžioje Vakarų Europoje, ypač Vokietijoje, iškilo reformacija — platus religinis ir politinis sąjūdis prieš R. K. Bažnyčią, davęs pradžią protestantizmui. Jį iššaukė „nauja laiko dvasia" ir įvairios negerovės, besireiškusios Bažnyčios gyvenime. Religiniai ginčai 1524 m. iššaukė religines kovas, kurios baigėsi tik 1555 m. Augsburgo taika. Ryškiausi protestantizmo skelbėjai buvo M. Liuteris, U. Cvinglis, J. Kalvinas.

1525 m. protestantizmą priėmė Vokiečių ordinas Prūsijoje. Tada didysis magistras Albrechtas, gavęs M. Liuterio paskatą ir Lenkijos karaliaus bei didžiojo Lietuvos kunigaikščio sutikimą, virto pasauliniu Prūsijos kunigaikščiu ir vedė žmoną. Kartu su juo nuėjo riteriai ir beveik visi dvasininkai. Taigi Ordinas, ištisus 3 šimtmečius kalaviju nešęs Lietuvai krikštą bei katalikybę, jos vardu padaręs labai daug žalos lietuvių tautai, patsai išsižadėjo katalikų tikėjimo. Veikiai protestantizmas įsigalėjo visoje Mažojoje Lietuvoje, o netrukus Liuterio mokslą priėmė ir Kalavijuočių (Livonijos) ordinas. Tokiu būdu kaimyniniai Lietuvos kraštai — Prūsija ir Latvija, pasidarė protestantiški.

Protestantizmas Lietuvoje. Veikiai Liuterio ir Kalvino mokslas pasiekė ir Didžiąją Lietuvą. Nors jos gyventojai buvo apkrikštyti prieš 150 m., bet katalikybė nebuvo čia savo šaknų giliai įleidusi. Bažnyčių buvo nedaug, parapijų tik apie 100. Vienuolynų tik keli, iš jų 4

Vilniuje. Nebuvo ir mokyklų.

Dvasininkų paruošimas labai menkas. Klebonai buvo skiriami tų dvarininkų, kurie pastatydavo bažnyčią ir užrašydavo jai beneficiją (išlaikymą). Vyskupai tokius paskyrimus tik patvirtindavo. Vyskupus ir kanauninkus skirdavo didysis kunigaikštis. Jis taip pat skirdavo klebonus jo pastatytoms bažnyčioms. Dauguma klebonų buvo lenkai. Kartais jais būdavo skiriami ir ne kunigai. Taip 1570 m. iš 9 Vilniaus kapitulos kanauninkų tik 1 turėjo kunigiškus šventimus. Jų skaičiuje tik 1 buvo lietuvis. Kadangi bažnyčios turėdavo nemaža turtų ir daug įtakos, į dvasininkų luomą braudavosi daugelis kilmingųjų pasipelnijimo tikslais. Tik vikarai dažniausia būdavo kilę iš valstiečių tarpo. Tačiau jie buvo mažamoksliai, dažnai vos įstengią paskaityti maldų knygas. Jų pamokslų žmonės nesuprasdavo, poterių nemokėdavo, religinių tiesų nežinodavo, kartais ir persižegnoti neįstengdavo, neidavo išpažinties, komunijos.

„Mažiausia iš naujosios religijos telaimėjo liaudis. Katalikybė neatnešė Lietuvon jokių socialinių reformų, nors jos buvo reikalingos. Ir sukatalikinus Lietuvą, kas buvo vergas juo ir liko, kas ėjo baudžiavą, tas vilko jos jungą ir toliau. Skirtumas įvyko tiktai ponų pasikeitime: vietoj bajoro kai kur atsirado kunigai, ūkininkų bei darbininkų gyvenimas su katalikybės plitimu net sunkėjo, nes jiems savo triusu teko išpirkti didinamas didikų privilegijas ir vis labiau mėgstamą jų prabangą. Katalikybė patekusi Lietuvon per biurokratizmo filtrą ir neatsinešusi su savim evangeliškų dėsnių, nepadarė jokios įtakos luomų santykiams, jų suartėjimui, kas taip būdinga jų christianizacijai. Labai ironiškas, bet tikras faktas, kad baudžiavos įsigalėjimo laikotarpis Lietuvoj sutampa su katalikybės įsigalėjimu... Ir kai šventą dieną tas mužikas, pagal Bažnyčios įstatymą, atklampodavo į bažnyčią, prie altoriaus iškilmingoj vietoj jis rasdavo besėdinti savo poną ir, kaip pavyzdingam krikščioniui dera, dievobaimingai besimeldžiantį. Tam ponui pagarbiai nusilenkdavo prie altoriaus žengiąs kunigas, ir prasidėdavo Dievo garbinimas. Tas pats kunigas šventadienį, paprastai, baigdavo puikiame dvare, prie iškilmingo stalo". (P. Jakas, „Židinys", Nr. 1, 1938).

Tikyba buvo skelbiama ne gimtąja kalba, nes iš Lenkijos atvykę dvasininkai lietuvių kalbos nemokėdavo ir nesistengdavo išmokti. Taigi dvasininkai buvo ne religijos skelbėjai, bet tiktai tam tikras aukštesnis socialinis sluoksnis. Liaudis jiems primesto tikėjimo nebrangino, neretais atvejais grįždavo prie senosios lietuvių tikybos papročių, ir kai jie buvo verčiami priimti reformaciją, dažniausia nesipriešindavo.

Reformacijos veikėjai savo veiklą Lietuvoje pradėjo XVI a. I pusėje. Iš jų minėtini: S. Rapolionis, A. Kulvietis, J. Zablockis, J. Tortilavičius-Batockis. Jų skaičiuje buvo ir Martynas Mažvydas, pirmosios knygos lietuvių kalba — katekizmo autorius. Jie buvo pasaulinės ir R. katalikų dvasinės vyriausybės persekiojami, taigi netrukus turėjo Lietuvą apleisti ir toliau veikė Mažojoje Lietuvoje.

Protestantizmą platinti labai daug padėjo reformacijos idėjomis užsikrėtę, sugrįžę iš Vokietijos, ten studijavusieji kilmingųjų vaikai, jaunuoliai. Buvo skelbiamas šūkis „atnaujinti Bažnyčią", priartinti ją prie pirmųjų krikščionių papročių. Jie buvo geriau išsimokslinę už vietinius dvasininkus, turėjo gerų religijos skelbėjų, pamokslininkų. Iš pirmųjų protestantizmo apaštalų Lietuvoje ypač minėtinas Abraomas Kulvietis, įsteigęs Vilniuje aukštesniąją mokyklą.

Reformaciją skelbti padėjo ir nemaža dalis katalikų kunigų. Mat ir jie nebuvo lygūs. Kilę iš valstiečių, buvo neturtingi, geresnes vietas užimdavo kilmingųjų sūnūs. Taigi pirmieji stojo protestantizmo pusėn, turėdami vilčių greičiau gauti pelningesnę parapiją. Neretais atvejais patys kunigai paversdavo savo bažnyčią protestantų maldos namais. Pereiti į protestantų pusę skatino ir leidimas vesti žmonas.

Nemaža Lietuvos didikų, nors atrodė buvo uolūs katalikai, veikiai perėjo į protestantizmą. Uoliausias reformacijos mokslo skatintojas bei globėjas buvo artimiausias Žygimanto Augusto patarėjas Mikalojus Radvila Juodasis, valdęs didžiulius turtus, daugybę dvarų. Iš savo dvarų bei jiems priklausiusių bažnyčių jis pašalino katalikų kunigus ir pakeitė juos Kalvino mokslo išpažinėjais. Vilniuje (Lukiškyje) jis pastatė reformatų bažnyčią ir aprūpino ją turtais. Tokiu būdu Lietuvos sostinėje buvo sudarytos geros sąlygos reformacijai plisti. Panašiai elgėsi kiti Radvilos,

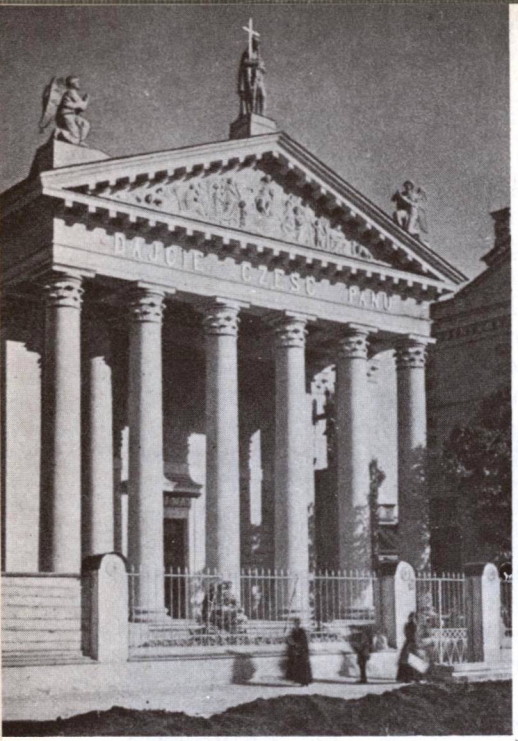

Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčia. Kairėje — seniau, dešinėje — okupacinės sovietinių rusų valdžios atimta iš tikinčiųjų, "nubuožinta" ir paversta "Kronikos" kino tetru. (1983 m. nuotrauka)

Valavičiai, Katkevičiai, Kiškos, Glebavičiai, etc. Tas pats M. K. Radvila Brastos mieste įsteigė spaustuvę protestantiškiems raštams leisti. Lietuviams tačiau ir čia menka paguoda, nes buvo spausdinamos tik lenkiškos knygos. Tačiau daug kur kitur pamaldų kalba ir pamokslai buvo lietuviški.

Protestantizmo kilimo priežastis ir eigą gražiai nusakė vysk. M. Valančius („Žemaičių vyskupija", I d., 98—105 p., 1848 m. Citatų ištraukų kalba ir rašyba palikta tokia, kaip garbingo autoriaus buvo rašyta).

„Wisa diduomene naujemi pamiegusi tikieimi i kalwinus parwirta: o nelajmingi artojej su wargdienejs, pats nieka nemokiedamis nežinodamis; sawotiszkaj dienomis szwęntomis susirinkdamis į bažniczes, taries beklausąntis žode Diewą, tuo tarpu klause mokitoju naujo tikeima. Nebeimanidamis kąn dariti, kami tejsibes jeszkoti; daugiel wietosi ir nenoriedamis tape luterejs arba kalwinajs. Jei kurie ir susizgriba, nebesant kataliku kunegu, neturieje kur dingti, pri ko glausties, kam tikieti".

„Kad atkielawusis skielbiejei nauje tikieima, iwajriosi wietosi pradieje kitejp mokiti žmones ne kajp lig szioJej buwa mokomis; užwis tos srijes wargdienej, drąusej pradieje biloti, jog krikszionis ir patis nežina kajp rejk tikieti, todiel wieni tejp kiti kitejp moka. Kajpogi ne kataliku ne luteriu beklausidamis, sugriža i seną tiewu sawa stabmeldiszką arba pagoniszką tikieimą. Paskirusis sau wajdelotus arba kunegus, wiel sukure szwęntą ugnį... apęnt pradieje aukas arba apieras Perkunuj deginti — neszioje numon kaulus sudegintuju ąnt garbies diewu giwolu, wildamos jog tie kaulaj paskalsis jawu brąnda. Apęnt užaugina sawa numusi žaltius ir giwates už diewajtius paskajtitas — kaukoles žaltiu ir krames giwatiu praurbinusis ir ąnt siula pawierusis; neszioje ąnt kaklajs sawa, wildamos jog tokie ružąnczej apgis jus nu ligu ir turtus padaugis, Nebkirta ąžuolu su szermukksnejs, kajpo mediu po katrajs diewaj gieb ir cziedii ilsieti. Nekurius didžius akmenius už diewus paskajte. Stabmeldiszku budu szwęntina sukaktuwes kmirielu sawa, diedamis ąnt kapajs nuwakar bludus ir rauktines sziupine. Nekriksztims wajkams sawa dawe wardus mediu ir žolu; arba trumpaj biląnt pavirta butinaj į stabmeldius".

Protestantų veikla reiškėsi keliomis kryptimis. Buvo steigiamos jų bendruomenės bei parapijos, perimamos iš katalikų bažnyčios, dėl ko kildavo daug bylų teismuose. XVI a.didžioji dalis katalikų bažnyčių buvo protestantų rankose.

Vilniuje buvo suformuotas savarankiškas Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos evangelikų liuteronų bei reformatų centras, kurį tvarkė šaukiami (iki 1683 m.) sinodai. Ligi 1570 m. protestantizmas buvo patraukęs į savo pusę didžiąją dalį bajorijos ir miestiečių.

Buvo rūpintasi švietimo reikalais. Turtingieji protestantų kilmingieji sudėdavo lėšų, už kurias buvo siunčiami jaunuoliai į Vakarų kraštus studijoms. Jau 1539 m. Prūsuose išsimokslinęs Abraomas Kulvietis įsteigė Vilniuje pirmąją aukštesniąją mokyklą, kurią lankė apie 60 mokinių. Tai buvo, rodosi, pati pirmoji tos rūšies mokykla Lietuvoje. Bet 1542 m., Vilniaus vyskupo Povilo Alšėniškio pastangomis, ji buvo uždaryta.

1553—1555 m. Vilniuje įkurta reformatų bažnyčia. Dažnai protestantai buvo Vilniaus vyskupo ir valdovų persekiojami, kartais jų veikėjai tremiami. Bet 1563 m. Žygimantas Augustas paskelbė privilegiją, kuria davė visoms konfesijoms laisvę. Aukščiausią savo veiklą reformacija buvo pasiekusi 1567 m. XVI a. Vilnius buvo pasidaręs protestantizmo centru. Liuterio mokslo laikėsi daugiausia pirkliai (vokiečiai), meistrai, mokytojai, spaustuvininkai, amatininkai. Ši konfesija turėjo vokišką charakterį.

Nors protestantai ir skelbė reikalą aiškinti jų mokslą gimtąja kalba, bet dauguma jų veikėjų, kaip ir katalikų, buvo kilę iš Lenkijos, todėl jų kunigai dažniausia palaikydavo lenkiškumą ir lenkų kalbą.

Protestantai buvo lietuviškos rašybos ir knygų leidimo pradininkai. Tačiau lietuviškos knygos buvo leidžiamos tik Mažojoje Lietuvoje; Vilniuje spausdinamos lenkiškos. Bet apie 1650 m. Jonušo Radvilos įkurta spaustuvė Kėdainiuose spausdino lietuviškas knygas.

Protestantizmo sunykimo priežastys buvo įvairios. Pirmiausia reikia pastebėti, kad reformacija Lietuvoje buvo tik religinis judėjimas, socialinių problemų nekėlė. Taigi prispausta liaudis, nieko gera nelaukdama iš protestantizmo, šiame judėjime mažai tedalyvavo. Didžiuma liaudies paliko, kaip ir buvę, katalikai. Tikėjimą keisdavo tik tada, kai jų ponas įsakmiai liepdavo. Ir čia daug kur veikė to laiko dėsnis — cuius regio eius religio (Kieno valdžia, to ir religija). Reformacijos judėjime nedalyvavo ir valdovas bei jo valdžia. Ir dauguma kilmingųjų nuo reformacijos veikiai atsimetė.

Protestantizmo jėgas silpnino ir faktas, kad jis į Lietuvą atėjo jau susiskaldęs. Be liuteronizmo ir kalvinizmo, veikiai atsirado kitų srovių ir sektų. Visa tai silpnino pasitikėjimą reformacija.

Protestantizmo staigus išplitimas tačiau buvo laikino pobūdžio. Kaip Vakarų Europoje, taip ir Lietuvoje kilo prieš jį reakcija. 1540 m. buvo įkurtas jaunų vienuolių jėzuitų ordinas, kurio tikslas buvo kova su protestantizmu. 1569 m. Vilniaus vyskupas Protasevičius atsikvietė jėzuitus į Lietuvą. Pirmiausia jiems dovanojo Šv. Jono bažnyčią Vilniuje ir keletą dvarų.

Jėzuitai pirmiausia stengėsi pakelti švietimą. 1570 m. jie įsteigė Vilniuje kolegiją, kuri 1579 m. paversta Vilniaus akademija. (Iš jos išaugo Vilniaus universitetas). Netrukus mokyklos buvo steigiamos abiejose Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose. Susirūpinta ir jaunų teologų bei kunigų geresniu paruošimu.

Jėzuitai kovojo su protestantizmu įvairiais būdais. Vilniuje ir kitur buvo ruošiami religiniai disputai, kurių metu jėzuitai, būdami labiau išmokslinti, dažniausia nugalėdavo protestantų teologus. Žmonių minias jie patraukdavo iškilmingomis pamaldomis bei procesijomis, eisenomis. Tačiau nebuvo apseita ir be susirėmimų bei kovų, šventovių deginimų. Jėzuitų mokiniai neretai užpuldinėdavo protestantų bažnyčias bei maldos namus, kunigus, stengėsi siaurinti jų teises. Protestantai dažnai atsilygindavo tuo pačiu — užpuldinėdavo katalikų bažnyčias, religines procesijas, mesdavo nepalankius šūkius, niekindavo katalikų puoselėjamą Švč. M. Marijos, Švč. Sakramento kultą, popiežių ir pan. Būdavo susirėmimų, sužeidimų ir net mirčių. 1686 m. jėzuitai turėjo Lietuvoje 39 mokyklas, iš jų 26 Vilniaus vyskupijoje.

Jėzuitų tarpe atsirado ir lietuvių ar lietuviškai išmokusių ateivių. Jie skelbė tikybos tiesas, naikino pagonybės liekanas, sakydavo lietuviškus pamokslus. Jėzuitų mokyklos išugdė didesnį skaičių kunigų bei teologų.

Protestantizmas turėjo ir daugiau gerų pusių. Jo staigus išplitimas katalikų vadams parodė jų silpnybes, privertė reformuotis, pagerinti dvasininkų paruošimą, mažiau domėtis turtais bei pramogomis, daugiau rūpintis

Nr. 95 (681) Vilnius, 1935 m. trečiadienis, gruodžio mėn. 4 d. VIII metai.

VILNIAUS RYTOJUS

Lietuvių visuomenės, politikos ir literatūros laikraštis.
Išeina trečiadieniais ir šeštadieniais.

Duoda nemokamus priedus:
Skiniukams „Mūsų Artoją" ir vaikams „Aušrelę".

REDAKCIJA ir ADMINISTRACIJA: Vilnius, Dobro-sielos 5-1.
Redakcijos priima nuo 10 iki 11 val.
Adresui atsiunčia — nuo 9 iki 13 val.

REDAKCIJA straipsnius ir korespondencijas talpina ir trumpus savo nuožiūra. Nepaprastų korespondencijų ir anonimines straipsnių atmetinėja. Rankraščių nuo išleistos negrąžina.

PRENUMERATA: Metams — 5 auks., pusei metų — 3 auks., 3 mėn. — 1 auksinas. Atskiro numerio kaina 30 skat. Užsienyje metams — 7 doleriai. Skelbimų kaina: 60 kateriem penkpsy 30 skatikų už eilutę.

Lietuviškumas tikybiniame gyvenime.

I

Vilniaus krašto lietuviai yra katalikai, jų gyvenime žymią rolę valdina tikėjimas ir bažnyčia. Normaliose sąlygose tikybinis gyvenimas reiškiasi gimtąja žmogaus kalba ir jis nieko netrukdo tautiniam gyvenimui, o nenormaliose, ypatingose sąlygose tikybinis gyvenimas vienos tautos tautiškumą slopina, kitos remia. Čia, kalp ir kitose srityse, veikia dėsnis: silpnesnis moka duoklę stipresniam.

Vilniaus krašto silpnesnio padėtyje yra lietuviai. Bažnytinio ir tautinio gyvenimo sąlygos čia dėjosi mums nepalankiai ir kol kas nesikeičia mūsų naudai. Tikėjimas ir apšvieta ėjo į mus iš Lenkijos ir dažnai per lenkus. Tai lenkino lietuvį: dvarininkas ir kunigas lenkėjo, o per juos lenkėjo ir bažnytinis krašto gyvenimas. Lietuviškos literatinės kalbos nebuvo, o kasdienė liaudies kalba buvo per siaura inteligento žmogaus išgyvenimams reikšti. Velkė ir mada, paprotys. Dvarininkas, kunigas, vargonikas kalbėjo pas save ir susirinkę lenkiškai. Kunigas pamažu pratino kalbėti lenkiškai ir parapijiet lietuvį. Tą palinkimą sustiprino dar draudimas lietuviškos maldaknygės ir elementorians. Kas mokėsi Vilniaus krašte skaityti, dažniausiai mokėsi iš lenkiško elementoriaus, o paskui skaitė lenkišką maldaknygę.

Štokią padėtį sudarė visa eilė liūdnų mūsų praeities veiksnių. Bet už ją daryti atsakomingus vien kunigus būtų neteisinga. Tačiau tai teesie pasakyta tik praeinamai, nes šiuo atveju man nesinori ieškoti kaltininkų ir nustatinėti jų kaltės laipsnio. Iš tos praeities mes paveldėjome tai, kad šiandien daug kur mūsų sodietis kalba poterius lenkiškai, išpažintį atlieka gudiškai — lenkiškai, jo maldaknygė irgi lenkiška. Štokį lietuvį duria mūsų kalboje kalbami poteriai ar giedomos giesmės, nes tai yra prieš tai, kas jam įprasta. Kalbėti jis dar kalba lietuviškai, bet jau meistis velija lenkiškai.

Iš praeities paveldėjome, kad ištisoje eilėje parapijų, kur lietuvių gyvena dar didokas skaičius, nėra lietuviškų pamaldų arba tik pamokslas yra sakomas kelis kartus per metus. Kad tie keli pamokslai būtų sakomi ateiviams iš kitų parapijų, viskas būtų tvarkoje, bet kai jie yra sakomi vietiniams žmonėms, tai reiškia, kad jų tikybiniai reikalai nepatenkinami, tik pamažu marinami ir vedami prie to, kad imtųsi reikštis kita kalba.

Mūsų pokarinė dabartis silpnina lietuvybę tikybiniame gyvenime šiais būdais: Eilėje bažnyčių šalta lietuviškų pamaldų atsirado lenkiškos — įvedamos jos jau moksleiviams, jau kareiviams, jau saujelėms prašančių parapijiečių. Keliose parapijose (Adutiškis, Vasiūnai, Švenčionys, Rudnia) sumažinta lietuviškos pamaldos, o padidinta lenkiškos.

Į miršias parapijas paskirti kunigai lenkai, kurių daugumas lietuviškai moka silpnai ir lietuviams nėra draugingi. Jie lūpose lietuvių kalba verkia, verkia ir jų ganomieji lietuviai. Jų bažnyčiose parapijiečiams lietuviams reikia nuolat budėti, kad klebonas neužmiršty lietuviams skirtą sekmadienį atlaikyti lietuvišką pamaldą. Čia jei tik kur neprižiūrėsi, lietuviškos pamaldos pranyks, o lenkiškos atsiras — iš karto lyg netyčia, o paskui jau bus „tradicija" ir pasakys: „jums nereikia, o mums reikia". Padėtis dar blogėja, kad į didesnes parapijas, kaip pav., Gervėčių, vikarais siunčiami lenkai, kurie dargi lietuviškai nemoka ir viešai nesidrovi žmonėms sakyti, kad aš jusų kalbos nemoku ir nesimokinsiu, vadinasi, ne aš jums, bet jus man.

Tačiau tvirti lietuviai kunigai šioklu ar kitokiu budu iškeliami iš lietuviškų parapijų arba miršta, jų vietas vis dažniau užima tautiškai silpni lietuviai. Bažnytinė valdžia moka šios rušies lietuvių rasti, o kai jie teisinasi — nemoką pakankamai lietuviškai, jiems atsakoma: niekai, geriau žmonės supras. Kadgi, šito desnio laikytųsi tojl pat vyriausybė kai skiriamas kunigas į gudiškas ir į tas mišriąsias parapijas, kur nėra lietuvių kalbos! Bet kur tau! Gudas ir lietuvis turi mokėti literatinę lenkų kalbą.

Štokį gyvenimo faktai ir nepalankl lietuviams atmosfera verčia ir kitas lietuvių kunigus skaitytis su padėtimi ir nesiima kito darbo, kalp bažnyčioje.

Pagaliau dabar tikybos mokymas pradžios mokykloje yra mūsų nenaudai. Lietuviškai tikybos pamoko vienur kitur lietuvis klebonas. Bet klebonai visų savo parapijos mokyklų aplankyti neišgali, taigi kitur moko vietos mokytojas, kuris retai lietuvių kalbą moka žmoniškai, o dar rečiau ją dėsto tikybą. Šiuo klausimu pravartu būtų mums pasidarytl statistiką, nes nusiskundimų nestinga. Negalima čia nepažymėti, kad iš paskirų pradžios mokyklomis kapelionų nėra nė vieno lietuvio. To reikalo dvasinė vyriausybė nepajuto nei Dūkšte, nei Ignaline, nei Švenčionėliuose. Iš to vaisius toks, kad nemaža lietuvių vaikų eina išpažinti jau lenkiškai. Tai konstatuoja net Švenčionių apskrities lietuviai, sodžiaus darbuotojai.

Lietuviai katalikai, jausdami, kad jų tautiškumas tose sąlygose kenčia, dėstė savo reikalus spaudoje, skunduose arkivyskupui ir nuncijui, sluntė pas bažnytinę vyriausybę atstovus, bet žymesnio padėties pagerėjimo nesusilaukė: kai kur viena kita skriauda pašalinta, bet bendra padetis lieka ta pati, o gal net ir blogėjanti. Lietuvių visuomenė tuo nepatenkinta ir ieško išeities. *Romuvietis.*

Lietuvio knygnešio pasikalbėjimas su rusų caru.

„Lietuvos Aidas" rašo:

„Kaunan buvo atvykęs nusipelniįęs senas knygnešys Andrius Ambrazevičius 70 metų amžiaus, kilęs iš Marijampolės apskrities, o dabar gyvenąs Simno miestelyje. Šis senas knygnešys pasakoja apie savo nuotykius, pergyventus prieš 50 metų. 1883—1885 m. Ambrazevičius gyvenęs Simno valsčiuje, Viendėdžio kaime. Iš čia jis su arkliais važiuodavęs į Prūsus ir gabendavęs knygas. Gerlausiai lietuviškos knygos per sieną pervežti jam sekdavos grūdų maišuose, nes rusų žandarai, pamatę pasienyje ūkininką su javais, blogu neįtardavo ir nekrėsdavo. Knygas Ambrazevičius gaudavęs iš knygnešio Pautiniaus Jono, kuris anuomet gyveno Eitkūnuose ir Tilžėje. Vis dėlto, rusų žandarai vienu laiku Ambrazevičių su knygomis sučiupo Padarė kratą, išvežė į Kalvarijos kalėjimą, o iš tenai ištremė į Kaukazą. Pagaliau Ambrazevičius panorėjo sugrįžti į Lietuvą ir net šešis kartus praše caro Aleksandro III pasigailėti, tačiau atsakymo vis negaudavęs. 1887 metais jis gavęs atsakymą iš caro rumų, kad turįs atvykti Petrapilin. Apie šią nepaprastą kelionę ir pasimatymą su Rusijos imperatorium knygnešys Ambrazevičius taip nupasakoja:

KORESPON

Brėslaujos apskr.

Mažėnai, Rimšės vls. *Storastis neregistruoja skyriaus.* Šių m. sp. 4 d. 20 d. Mažėnuose buvo Liet. Šv. Kazimiero d-jos skyriaus narių steigiamasis susirinkimas, kuriame išrinkta valdyba. Po to Liet. Šv. Kazimiero d-jos centro valdyba draugijos įstatų numatyta tvarka pranešė Brėslaujos apskrities storastijai, kad Mažėnuose įsteigusi savo skyrių ir prašė užregistruoti. Po kurio laiko skyriaus valdyba gavo prenešimą, kad storastlje skyriaus nepatvirtinusi. Savo nutarimą storastija rėmė tuo, kad skyriaus valdybon pirmininku išrinktas Antanas Panavas. Storastijos neigiamą atsakymą atnešė Rimšės policininkas Swigrońskl. Kai vietos žmonės pasakė, kad jie rinksią naują valdybą, pol. Swigrońskl pasakė: „Vistiek Jūsų „Kaziuko" nebus".

Lapkričio 21 d. antrą kartą buvo renkama valdyba. Išrinkti šie asmens: Pranas Gervelė (pirm.), M. Maračinskaitė, B. Kuolelis, T. Panavaitė, A. Matkevičius, P. Matkevičiūtė. Revizijos kom.: A. Balakevičius, A. Jasiukėnas ir J. Labutis.

— Tą pat dieną šiame sodžiuje įvyko Liet. Ūkio D-jos skyriaus steigiamasis susirinkimas. Valdybon išrinkti: A. Matkevičius, A. Balakevičius ir A. Jasiukėnas. Kandidatai: T. Panavaitė ir B. Matkevičiūtė. Revizijos kom.: P. Gervelė, M. Balakevičiūtė ir M. Maračinskaitė.

— Nuo šių metų rugsėjo mėnesio pabaigos čia veikia lietuviška „Ryto" skaityklą, kurią vietos gyventojai, o ypač jaunimas gausiai lanko. *Narys.*

Gardino apskr.

Kapiniškės, Marcinkonių vls. *Vakaras.* Vietos kezimieriečių skyrius lapkričio 16 d. surengė lietuvišką vakarą. Vaidino komedijas: „Advokato patarimai" ir „Brangus pabučiavimas". Be to, parodytas pantomimas „Gydytojas". Vaidintojai savo roles atliko gerai. Šį vakarą kaimas mėgino sutrukdyti.' Bet vis dėlto vakaras įvyko. *Svečias.*

Neravai, Marcinkonių vls. *Atsirado ilgaliežuvių.* Paskutiniu laiku čia atsirado du ilgaliežuviai, kurie gaudo, kas pakliuva ir nešа į Druskinykus. Šie išsigimėliai yra tikri broliai. Vyresnysis labai aršus. Jis pauostinėja ir kituose sodžiuose. Pav., lapkričio 15 d. jis slankiojo po Viečiūnus. Jis nesidrovi ir pasienlais, palengėse pasizulinti. Jei šie „brolieliai" nesiliaus ilgaliežuviavę, jų pavardės bus paskelbtos viešai. *Vietinis.*

Kabeliai. *Įsteigtas lietuvių kooperatyvas.* Lapkričio 26 d. Kabeliuose pradėjo veikti lietuvių kooperatyvas, kuris įsteigtas vietos „Ryto" skaityklos vedėjo J. Navicko rūpesčiu. Kooperatyvas gražiai įrengtas ir pavyzdingai tvarkomas. Pirkėjų nestinga, nes vietos ir apylinkės susipratę lietuviai stengiasi jį palaikyti.

— Lapkričio 24 d. vietos kezimieriečių skyriaus rūpesčiu Kabeliuose įvyko lietuviškas vakaras. Vaidinta „Kuprotos oželis" ir įdomi, maži kur girdėta farsa „Atjauninimo klinika". Nors buvo klučių r bloga oras, bet publikos kuvo da g Buvo vietos klebonas ir daug apylinkės lietuviško jaunimo, kuris buvo atėjęs su savo skaityklų vedėjais. Vakaro programa užbaigto dainomis, tautiškais žaismais šokiais. Tam vadovavo vietos

„Vilniaus rytojus" — lietuvių laikraštis lenkų laikais

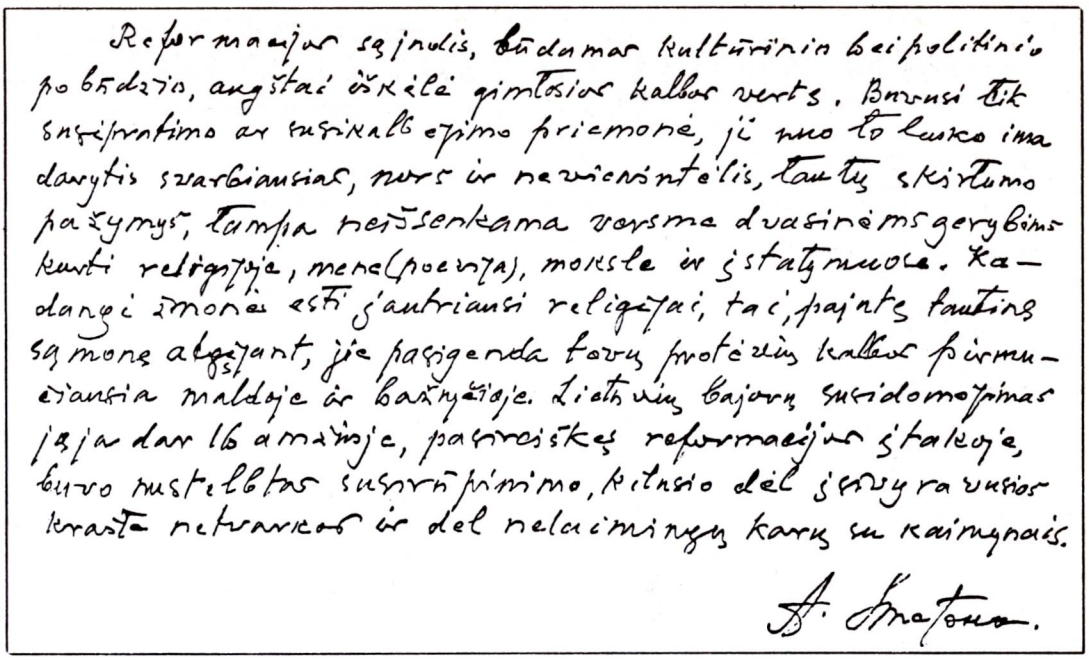
Reformacijos sąjūdis, būdamas kultūrinio bei politinio pobūdžio, angštai iškėlė gimtosios kalbos vertę. Bevardis tik susipratimo ar susikalbėjimo priemonė, ji nuo to laiko ima dovytis svarbiausias, nors ir nevienintelis, tautų skirtumo požymis, tampa neišsenkama versmė dvasinėms gerybėms kurti religijoje, menekoje, moksle ir įstatymuose. Kadangi žmonės esti įpratriausi religijai, taci, pajutę tautinę sąmonę atgijant, jie pasigenda tarpų protėvių kalbos pirmenybiausia maldoje ir bažnyčioje. Lietuvių bajorų susidomėjimas įgijo dar ir amžiaje, pasiraiškęs reformacijos įtakoje, buvo nusteltas susiartinimo, kilusio dėl įtvirtinimosi krašte netvarkos ir dėl nelauktinų karų su kaimynais.

A. Smetona.

Antano Smetonos mintys apie protestantizmą

tikinčiųjų dvasios reikalais.

Kovodami su protestantais, jėzuitai ėmė naudotis ir ligi šiol katalikų nepuoselėtu raštijos ginklu. Jie pradėjo leisti religines knygas lietuvių kalba. 1595 m. išleido M. Daukšos katekizmą, 1599 m. „Postilę". Veikiai atsirado daugiau jų leidinių.

Nebuvo pamiršta ir bažnyčių statyba. Jų epochos metu Vilniuje ir kitose vietose pastatyta nemaža gražių barokinių bažnyčių, vienuolynų rūmų bei mokyklų.

1608 m. Lietuvos jėzuitų provincija atsiskyrė nuo Lenkijos ir virto savarankiška. Po to ji nuolat augo ir stiprėjo. 1732 m. jai priklausė 362 kunigai, 317 klierikų ir 303 broliai, taigi viso 982 nariai. Bet 1773 m. jėzuitų ordinas buvo panaikintas.

Protestantizmas Vilniaus vyskupijoje ilgainiui sunyko ir didesnės reikšmės nebeturėjo. Išliko tik kelios jų bendruomenės.

Protestantų bažnyčios Vilniuje. Reformatai (kalvinai) savo maldos namus turėjo jau nuo 1555 m. Jie buvo įruošti Mikalojaus Radvilos Juodojo rūmuose, priešais Šv. Jono bažnyčią. 1579 Mikalojus Radvila Rudasis, nupirkęs sklypą, pastatė naują bažnyčią priešais katalikų Šv. Mykolo bažnyčią. Bet po 1639 m. muštynių su katalikais turėjo savo bažnyčią iškelti už miesto ribų. Vėliau jie pasistatė medinę bažnyčią Pylimo gatvėje, o 1830—1835 m. toje pačioje vietoje pasistatė naują mūrinę klasikinio stiliaus bažnyčią, pagal arch. K. Podšačinskio projektą. Jos fronte yra 6 korinto stiliaus kolonos. Portiko timpanone buvo įruoštas figuralinis reljefas, vaizduojantis Kristų, mokantį žmones. Fronte ant stogo buvo 3 religinės skulptūros. Reljefą ir figūras padarė prof. Jelskis. Bažnyčioje įmūrytos kelios paminklinės lentos: Jono Laskio (1499—1560), Mikalojaus Rejo (1530—1610), Andriejaus Volano (1530—1610), Rapolo Daunoros (1771—1854), gen. superintendento kun. Stepono Lipinskio (1803—1879), Simano Konarskio (1808—1839), rusų Poguliankos priemiestyje sušaudyto, ir Holuvkos (1889—1931). Buvo vertingų religingų meno ir kulto dalykų. Priešais bažnyčią, kitoje gatvės pusėje buvo pastatyti reformatų kolegijos namai su rokoko stiliaus vartais. Kolegijos bibliotekoje buvo 10.000 veikalų, jų skaičiuje brangių ir retų XVI—XVII a. spausdinių, vertingas archyvas. Po II pasaulinio karo okupacinė sovietinių rusų valdžia reformatų bažnyčią nusavino, fronto

viršuje buvusias statulas nugriovė ir bažnyčioje įkurdino „Kronikos" kino teatrą.

Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia. Ji yra Vokiečių gatvėje. Pradžia siekia XVI a., kai Vilniun atvykęs vokietis kunigas Jonas Viklefas pradėjo skelbti Liuterio mokslą Šv. Jono bažnyčioje. Iš ten 1555 m. vyskupo išvarytas, apsigyveno ir pamokslavo Morštino namuose. Jo pasekėjai tų namų kieme pastatė medinę bažnyčią, kuri 1655 m. sudegė. 1662 m. pastatyta mūrinė bažnyčia. Jai 1772 m. sudegus, atstatyta vėl mūrinė. Iš lauko pusės ji buvo baroko, o iš vidaus rokoko stiliaus. Buvo išlikęs altorius iš 1624 m., įdomi XVIII a. sakykla. XIX a. viduryje pastatytas bokštas.

Pokario metais bažnyčios pastatas okupacinės valdžios nusavintas ir paverstas sporto sale.

BAŽNYTINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Krikšto atnaujinimą Lietuva gavo ne tiesioginiu keliu iš popiežiaus, bet per Lenkijos dvasininkus. Taigi jau nuo Vilniaus vyskupijos įsteigimo laikų reiškėsi tam tikra jos priklausomybė Gniezno arkivyskupui, kuris buvo Lenkijos primas. Nors D.L.K. turėjo savo atskirą statutą bei įstatymus, nors atskirai rinkosi didįjį kunigaikštį, bet bažnytinius respublikos reikalus tvarkė Gniezno arkivyskupas. Jis šaukdavo bendrus provincinius sinodus, kurių nuostatai saistė ir Lietuvos dvasiškius. (P. Jatulis). Tačiau iš esmės Lietuvos vyskupų priklausomybė Gnieznui nebuvusi glaudi. Susirašinėjimai su Roma vykdavo per Šv. Sosto nuncijus. Vilniaus vyskupai turėjo būti lietuviai. Būdavo pabrėžiama, kad „Vilnius yra Lietuvos sostinė". P. Jatulis iškelia atvejį, kad kartą Vilniaus vyskupas žemaitis Jurgis Bialo-

Ark. Jalbžikovskis nesutinka lietuviams duoti pamaldų

Arkivyskupas Jalbžikovskis ir jo diriguojamoji kurija ieško priemonių, kad nebūtų sulaikytas Vilniaus gyventojų lenkinimo procesas per bažnyčias ir kad lietuvių kalba bažnyčiose nebūtų įvesta. Jalbžikovskis teigia, kad lietuvių reikalavimai jau esą patenkinti, nes jis leidęs lietuviškai melstis trijose Vilniaus bažnyčiose: Mikalojaus, Igno ir Išganytojo bažnyčiose. Del šių bažnyčių galima pasakyti tiek: Mikalojaus bažnyčioje pamaldos laikomos nuo 1901 metų; Igno ir Išganytojo bažnyčios Lenkijos laikais buvo kariuomenės bažnyčios, tuo pačiu jos perėjo Lietuvos kariuomenės įguloms. Be ko kita, Išganytojo bažnyčia yra toli Antakalnio priemiesty, toli už Petro ir Povilo bažnyčios, kur nuvykti iš miesto yra keli kilometrai. Mikalojaus bažnyčia — kišenius, joje visuomet maža buvo vietos, todel

lietuviai jau senai, dar prieš didįjį karą prašė naujų bažnyčių, prašė jų ir Lenkijos laikais, deja, negavo.

Duoti lietuviams bažnyčių ir paskirti joms lietuvius klebonus ark. Jalbžikovskis nesutinka kol jis bus Vilniaus kurijos vedėjas. Jalbžikovskis renkąs argumentus, su kuriais ruošiasi pasitikti naująjį Vatikano nuncijų Lietuvai. Be ko kita, Jalbžikovskis teisinasi, kad jis vienas Vilniuje ir Vilniaus krašte negalįs įvesti kitos tvarkos, kuri būtų teisinga ir patenkintų vietos gyventojus — lietuvius; jis negalįs todel, kad tai galinti padaryti tiktai Lenkijos vyskupų konferencija... Iš to matyti, kad su Jalbžikovskiu susikalbėti negalima.

Iš „Lietuvos žinių" Nr. 94, 1940.IV.26

Vilniaus bažnyčios reikalingos rimto pertvarkymo

Kiekvienas sekmadienis stipriai paryškina tikybinių santykių nenormalumą Vilniaus ir jo krašto bažnyčiose ir reikalauja tų nenormalumų šalinimo. Nešališkas žmogus, kokių jis įsitikinimų bebūtų ir kokias simpatijas beturėtų, negali pripažinti, kad tie santykiai būtų normalūs ir kad lietuvių kalba bažnyčiose nebūtų skriaudžiama. Prieš karą lietuviai buvo suvaryti į vieną mažą Mikalojaus bažnytėlę; bandymai gauti kurią kitą bažnyčią, nes vienoje jie negalėdavo nei minimališkai sutilpti, nebuvo pakenkinti lenkiškos kurijos, kuri turėjo lenkinimo tikslų. Lietuviai turėjo tylėti, nes

Vilniaus episkopatas ranka rankon bendradarbiavo su valvada

ir visa tramdė.

Vilniui grįžus prie Lietuvos, bažnyčių klausimas lietuviams savaime pasidarė būtinai spręstinas, nes tikintieji lietuviai Dievą garbinti nori savo gimtąja kalba. Neparodymas šio reikalo supratimo iš pusės Vilniaus vyskupato šį klausimą gali labai paaštrinti, kad del to gali būti susilaukta negeistinų padarinių. Tuo atžvilgiu galima laukti karščiavimosi ypač ekspasingesnių, mažiau santūrių elementų, kurių, tur būt, daugiausia bus karštųjų katalikų tarpe vienoje ir kitoje pusėje.

Šis klausimas, regis, nesunku būtų išspręsti, jeigu tie, kieno rankose yra lemiamieji sprendimai, parodytų geros valios ir reikalo supratimo. Juk

Vilnius turi apie 25 bažnyčias,

kuriose, visai teisingai sakant, vietos visiems tikintiesiems pakanka per akis. Jeigu arkivyskupas Jelbžykovskis suprastų realę padėtį, tai jis perleistų kai kurias bažnyčias lietuviams, kurie ligšiol visą laiką buvo skriaudžiami, kad jie dabar, kaip lygūs bažnyčios nariai, galėtų melstis lietuviškai. Tačiau tos geros valios kol kas nematyti. Ne mūsų reikalas nurodinėti, kas ir kaip darytina, bet vis delto reikia pasakyti, kad šis dalykų stovis negali pasitarnauti geram visų tikinčiųjų sugyvenimui, jų sklandesniam bendradarbiavimui, kuris yra reikalingas. Jeigu nebūtų kitų tikslų, kaip tiktai tikybiniai, tai tas klausimas tikrai būtų išspręstas, taip, kad būtų patenkinti visokių kalbų žmonės.

Reikalą gadina senasis biznis, kuris prieš karą buvo varomas kurijos su valvadija.

Kad Vilniaus lietuviai bažnytinę būseną laiko patenkinama nors minimališkai, rodo ir vakarykštis studentų susirinkimas Vilniaus universitete ir vakar Vilniaus bažnyčiose įvykusieji lygiagretiniai lietuvių ir lenkų kalbomis giedojimai, kas įvyko penkiose bažnyčiose, neišskiriant nei katedros. Sie faktai labai yra nemalonūs tiems valdininkams, kurie toleruojami del laikinio kalbos nemokėjimo, nors tie valdininkai juk niekų dėti, nes jie sąžiningai eina savo pareigas, stropiai mokosi kalbą ir ruošiasi egzaminams. Tuo tarpu įvykiai bažnyčiose kažkaip rikošetu ir jiems pataiko, ypač, kad šiandien baigiasi laikas pristatyti pilietybės įrodymus gauti Lietuvos pasus.

Jeigu nebūtų bažnytinių sunkumų, tai ir kiti klausimai eitų sklandžiau. Todel perdėm verta susirūpinti bažnytinių reikalų sunormavimu.

Iš Vilniaus išvažiavo į užsienius trys buv. Stepono Batoro univ. profesoriai — Skirdilius, Zvadskis ir Zigmuntas.

Iš „Lietuvos žinių" Nr. 84, 1940.IV.15

zaras (1661—1665) viename rašte pasirašęs „Lietuvos primas", tačiau tuojau po to buvęs Gniezno arkivyskupo W. Leščinskio išbartas. „Taigi lietuviai įvairiais būdais stengėsi atsiriboti nuo lenkų, bet reikia pastebėti, kad nei Lietuvos vyskupai, nei didikai nesikreipė į popiežių, prašydami įsteigti bažnytinę provinciją Lietuvoje". (P. Jatulis).

Iš Gniezno arkivyskupo priklausomybės Vilniaus vyskupija išslydo tik 1783.IV.15, kai Rusijos carė Kotryna įsteigė Mogiliavo arkivyskupiją visos Rusijos ir jos užimtų sričių katalikams. Plotu ji buvo didžiausia pasaulyje. 1915 m. joje buvo 227 parapijinės bažnyčios, 420 kunigų ir 458,655 katalikai. 1798 m. Mogiliavo metropolijai priskirtos Kameneco, Minsko, Lucko, Žitomiro, Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos, taip pat Kuršo - Latgalos sritys. Bolševikai, užėmę valdžią Rusijoje, sugriovė ir jos bažnytinę organizaciją. Paskutinis Mogiliavo arkivyskupas metropolitas Eduardas Roppas (buv. Vilniaus vyskupas) 1919 m. buvo suimtas ir ištremtas į Lenkiją. Jo įpėdinis vysk. Jonas Ciepliakas buvo areštuotas, nuteistas mirti, bet vėliau ištremtas iš Rusijos. Visais laikais Mogiliavo arkivyskupijoje dirbo daug lietuvių kunigų.

1925 m., Šv. Sosto — Lenkijos konkordatu buvo įsteigta Vilniaus arkivyskupija, tačiau ne kaip Lietuvos, bet kaip Lenkijos trečioji Bažnytinė provincija (Provincia Vilnensis). Tokia nenormali padėtis išliko ir ligi šių dienų.

DVASININKAI, BAJORAI, POLONIZACIJA

Pirmoji Vilniaus vyskupijos kapitula buvo sudaryta iš lenkų, čekų ir vokiečių dvasininkų. Tik vėlesnis vyskupas Motiejus buvo kilęs iš Trakų. Ano meto Romos kurija kažin kodėl Lietuvos krikšto atnaujinimu, matyt, atsiminusi Mindaugo krikšto mėginimą, perdaug nesidomėjo ir pasiliko laukimo stadijoje.

Tačiau, kad liaudis suprastų krikščionybės tiesas, reikėjo į ją kalbėti lietuviškai. Jei anais laikais Jogaila, Vytautas savo laiškus bei dokumentus rašė lotynų, vokiečių ar senąja slavų kalba, tai į savo pačių žmones turėjo prabilti lietuviškai. Yra žinių, kad jiedu patys vertė į

lietuvių kalbą poterius ir šia kalba aiškino tikėjimo tiesas.

Nėra aiškių įrodymų, kad lenkai, krikštydami lietuvius, būtų atėję su aiškiu polonizacijos planu. Tačiau lietuvių ar lietuviškai kalbančių dvasininkų nebuvo; nebuvo įsteigta ir dvasininkams ruošti mokykla. Jogaila, bijodamas pas kryžiuočius prieglobstį radusio Vytauto, Lietuvos pilis valdyti pavesdavo ir valdininkais kviesdavo lenkus; juos, kaip patikimesnius, skirdavo ir karinių įgulų vadais. Tokiu būdu, be dvasininkų, pradėjo atsirasti ir amatininkų ir kitokių užsiėmimų lenkų tautybės žmonių, jų šeimų. Atgavęs valdžią Lietuvoje Vytautas šioje srityje nedaug tepadarė pakeitimų. Ir jis nevengė bendrauti su Lenkija, naudojosi jų kultūrinėmis gėrybėmis, karinėmis pajėgomis; stengėsi jų pagalba sustiprėti, kad ateityje, lenkų padedamas, galėtų smogti mirtiną smūgį abiejų valstybių priešui — kryžiuočiams. Į Lietuvą pradėjo plūsti ir lenkų amatininkai. Net Vytauto kanceliarijos valdininkų daugumą sudarė lenkai. Savųjų kultūrinių bei mokyklų centrų Lietuvos valdovai nesistengė įkurti. Religinei bei kultūrinei, o taip pat ir politinei lenkų invazijai į Lietuvą buvo sudarytos puikios sąlygos.

Be valdovų, Lietuva su Lenkija buvo vis glaudžiau rišama ir Lietuvos bajorijos bei jos didikų, kurie stengėsi praplėsti savo luomines teises Lenkijos pavyzdžiu. Antra vertus, jausdami nuolatinį Maskvos pavojų, visomis išgalėmis stengėsi, kad lenkai padėtų jiems apsiginti. Visa tai pastūmėjo prie unijos, kuri buvo sudaryta 1569 m. Liubline seimo metu. Tada lietuviai atsisakė nuo savo atskirų seimų ir atskirų pinigų. 1588 m. lenkų bajorams suteikta teisės įsigyti Lietuvoje dvarus. Per juos jie galėjo plėsti lenkinimo akciją. Taigi, nors unija paliko Lietuvą laisva valstybe, bet ji daugeliu požiūrių artėjo prie Lenkijos. XV—XVII a. Lietuvos didikai ir bajorija jau buvo lenkų įtakoje.

Ypatingai tautinė bajorijos sąmonė ėmė gęsti Zigmanto Vazos laikais (1587—1632). Šis valdovas stengėsi varžyti bajorijos teises, dėl kurių ypatingai kovojo lenkų bajorai. Lietuvos bajorija, gindama luomines pozicijas, rėmė lenkų bajorų reikalavimus, ir tas juos labai suartino. Bajorai, nors save dar laikė lietuviais, bet gavę lenkų herbus, ėmė vadintis lenkais. Bendri seimai taip pat labai suartino abiejų šalių bajorus.

Bet negalime sumesti nutautinimo kaltės vien tiktai R. Katalikų Bažnyčiai ir dvasininkams. Yra duomenų, kurie rodo, kad D.L.K. didikai ir bajorai kovodavo dėl lenkų dvasininkų paskyrimo į Lietuvą, ypač į aukštesnius postus. Kartais ir Vilniaus kapitula nepripažindavo karalių pateiktos vyskupų nominacijos.

Prof. St. Yla („Krikščionybė ir kultūrinė lenkų invazija Lietuvoje", Kaunas, 1938) nurodo, kad lenkų buvimas Lietuvoj ir lietuvių lenkėjimas vyko daugiau dėl politinių, socialinių ir kultūrinių, kaip dėl religinių aplinkybių.

Prof. B. Čėsnys („Krikščionybės nuopelnai mūsų tautai"), neneigdamas fakto, kad „daug dvasiškių nusidėjo mūsų tautai, lietuvių tarpe varydami lenkinimo darbą Vilnijoje, o kartais ir Kaunijoje ir nenorėdamas „anų lenkiškumo apaštalų girti", pastebi, „kad jie nusidėjo ne tik mūsų tautai, bet ir pačios katalikų Bažnyčios įstatymams ir jos pasiuntinybės dvasiai". Toliau jis aiškina, kad „Bažnyčios pasiuntinybė ir uždavinys — ne nutautinti žmonių gimines, bet laimėti tautas Kristui..." „Tad suprantama, kodėl nustebo ir pyko apaštališkasis vizitatorius Aleksandras Komulėjus (lotyniškai Comuleus), kai 1595—1597 m., tikrindamas Vilniaus vyskupijos stovį, rado dvasiškių, nemokančių lietuvių kalbos, taigi nenaudingų nei Bažnyčiai, nei Lietuvos reikalams. Jisai griebėsi griežtų ir tikslių priemonių, kad aprūpintų šią vyskupiją lietuviais dvasiškiais; iš vyskupo pajamų paskyrė 10.000 florenų Vilniaus seminarijai, kad tomis lėšomis būtų auklėjama 20 klierikų, vietinių lietuvių (juvenes dioecesis Vilnensis lituani), pasižadančių kunigauti vyskupijoje; taip pat nutarė jis iš vyskupo pajamų paskirti 3000 florenų vyskupo Valerijono vardo bursai (bendrabučiui), kad ši lietuviams jaunuoliams padėtų eiti mokslus ir auklėtų naudingus darbininkus Bažnyčiai ir Lietuvos valstybei; negana to, apdairus Komulėjus nutarė, kad šios bursos viršininkas — prefektas turi būti lietuvis. Baigdamas, šis apaštališkas vizitatorius įpareigojo būsimus Vilniaus vyskupus ir kapitulą sąžiningai laikytis šių nutarimų".

Toliau prel. B. Čėsnys aiškina, kad „politinė sąjunga su Lenkija nuvedusi (lietuvius) į perdidelį kultūrinį suartėjimą su lenkais". Luominę santvarką įvedusi ne Bažnyčia, o pati valstybė. Spartus bajorų lenkėjimas

Lenkijos karalius ir Lietuvos D. K. Žygimantas Augustas 1569.VII.1 skelbia Lenkijos — Lietuvos uniją. Tai didžiausias Lietuvos nelaimių šaltinis, privedęs prie didžiosios lietuvių tautos dalies sulenkėjimo ir valstybės žlugimo. (J. Mateikos paveikslas)

buvęs politinių ir luominių interesų skatinamas. Lietuvos valdovai savo potvarkius skelbę cerkvine rusų, vėliau lotynų ir, pagaliau, lenkų kalba. „Tik bažnyčiose viešai skamba lietuvių kalba. Kunigai lietuviškai skelbia Dievo žodį pamoksluose ir homilijose, lietuviškai kalbina krikštatėvius, iškilmingai teikdami krikšto sakramentą... Taip pat skamba lietuviškos giesmės". 1681 m. išleista pirmoji bibliografams žinoma lietuviška maldaknygė „Rožančius" (parašyta dominikono Jurgio Kossakovskio). Ši knyga yra pradininkė daugybės kitų maldaknygių bei lietuviškų raštų.

Iš senų laikų Bažnyčios dignitoriai, vyskupai, klebonai, parapijos bei vienuolynai valdė didelius žemės plotus, dvarus. Tada žemės valdymas buvo glaudžiai surištas su baudžiavinėmis prievolėmis, kurios nebuvo malonios tiems, kurie jas nešė. Be to, ir kunigai bei kiti dvasininkai tegalėjo būti kilę iš bajorų, t.y. dvarininkų luomo. Kadangi dvarininkai buvo iš senų laikų sulenkėję, tai ir kunigai buvo sutapatinami su dvarponiais. Didelei daliai jų daugiau rūpėjo turtiniai bei žemiški reikalai, kaip savo baudžiauninkų sielų išganymas.

Galbūt ne tiek tikrieji lenkai, kiek sulenkėję ar lenkuojantieji dvasininkai prisidėjo prie lietuvių nutautinimo Vilniaus krašte. Jų dėka ilgainiui ne tik maldos, giedojimai, pamokslai, bet ir krikšto, vestuvių, laidojimo apeigos buvo atliekamos jau lenkų kalba. Senoji Vilniaus krašto kunigų karta, nežiūrint kurios tautybės jie buvo, su maža išimtimi paliko „lenkais". Kaip ryškus ano meto dvasininkų atstovas gali būti Lydos dekanas Gintautas Dzievaltauskas. Šis tikrai gražia lietuviška pavarde dvasininkas, kurio protėviai matyt „gynė tautą" ir užtat gavo tokią garbingą pavardę, ne tiktai savo tautiečių kalbos negynė, bet juos skaudžiai persekiojo ir net

terorizavo. (Panašių į šį kunigų — lenkintojų atidus skaitytojas galės surasti daugiau, skaitydamas šio tomo puslapius).

Už tat reikia džiaugtis, kad XIX—XX a. sąvartoje Vilniaus vyskupijoje atsirado lietuvių kunigų, kilusių dažniausia ne iš bajorų, bet iš valstiečių, aiškiai tautiškai susipratusių. Jų dėka daugelyje vietovių bei parapijų buvo sukeltas lietuvių tautinis atgimimas. Jie stengėsi atpirkti nuodėmes, kurias jų pirmtakai dvasininkai buvo lietuvių tautai padarę.

Unijinės valstybės gyvenimo pabaigoje Lietuvos bajorai ir dvasininkai dar labiau suartėjo su lenkų bajorų luomu. Valstybės padalijimai jų vienybę stiprino. Naujo rusų pavojaus akivaizdoje politinis ir kultūrinis abiejų tautų bendravimas pasidarė dar gilesnis. Ketverių metų seimas (1788—1792) sustiprino abiejų kraštų centrinę valdžią. Lietuvos valstybės savarankiška santvarka buvo sugriauta. Praktiškai Lietuva buvo įjungta į Lenkijos valstybę, virto jos provincija. Tiesa, Lietuvos Vytis tebebuvo „Žespopolitos" herbe, šalia Lenkijos aro, bet iš to džiaugsmas nebuvo didelis.

Ne visi lenkai ir sulenkėję lietuviai dvasininkai buvo objektyvūs lietuvių kalbai bažnyčioje ir privačiame gyvenime. Buvo nemaža tokių, kurie niekino lietuvių kalbą ir neleido lietuviams lietuviškai net poterių kalbėti. Daugelis jų, nesuprasdami lenkų kalbos, automatiškai išmokdavo poterius lenkų kalba, nežinodami jų žodžių reikšmės. Buvo ir tokių, kurie nesuprato net žegnonės žodžių „Wymien Ojca i Syna" ir pan. Kai kun. Aleksandras Burba, atvykęs į Žaslių parapiją paklausė vienos moters, ar ji moka lietuviškai kalbėti poterius, ši jam atsakiusi klausimu: „Ar gi, kunigėli, ir lietuviški poteriai dar yra ant svieto?.." Kartais tokių lenkiškų poterių kalbėtojai taip iškreipdavo lenkiškus žodžius, kad jie įgydavo pajuokiamą ar nepadorią reikšmę. Tokių poterių tekstai paskelbti su lotyniškų vertimu Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų skunde Šv. Tėvui 1906 m. (Iškreiptų poterių tekstai bus paskelbti VI Kaišiadorių vyskupijos tome).

Grįžtant prie baudžiavos laikų, prisimintini atvejai, kad lietuviai buvo už poterių gimtąja kalba kalbėjimą net baudžiami. Be kitų tos rūšies faktų, istorikas prof. Konstantinas Jablonskis (1898—1960) buvo suradęs vieną įdomų šios rūšies dokumentą. Jo teksto dalį paskelbė bibliografas V. Žukas (žr. „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", IV t., 201—202 psl., 1965 m., Vilnius). Jo trumpa istorija tokia.

1766—1767 m. buvo kilusi byla tarp Dubingių dvaro, kuris gynė ne tik savo reikalus, bet atstovavo ir Dubingių miestelėnams ir valstiečiams, su Dubingių klebonu kun. Pranciškum Stankevičium. Bylinėtasi dėl antrosios šalies (klebono) dvarui padarytų skriaudų. Bylą sprendė Vilniaus vyskupijos konsistorija. Mums įdomi to dokumento vieta, kur kitų skriaudų tarpe, nurodomi keli atsitikimai — įprastinės klebono taikomos prievartos priemonės valstiečiams, kurie, nemokėdami poterių lenkų kalba, juos kalba tik lietuviškai. Vyskupijos konsistorija klebono nenubaudė. Susidaro įspūdis, kad vyskupijos administracijai baudimas valstiečių dėl to, kad jie kalba poterius gimtąja lietuvių kalba, yra normalus, ir klebono prievartos priemonės neskųstinos. Štai to dokumento kai kurių punktų lenkiškas tekstas:

> Punkta pretensyi dworu y wxlosci dubinskiey do j. mc x-dza Franciszka Stankiewicza, plebana dubinskiego, do kommissyi dekretem konsystorskim wileńskim wyznaczoney, ww, ich mc xięży kommissarzom ad actum commissionis wyznaczonym w roku teraznieyszym 1767 miesiącá marca 27 dnia w Dubinkach podaney.
>
> 6-to. Jozef Walukiewicz z synem z Wierbiliszek lat 3 jak w spowiedzi nie był w swoiey parafii, ze j. x. pleban nie przyimuię go, ale w Giedroyciach salwuiąc duszę spowiadać się muśi za to, że na tłoki jak drudzy nie chodzi; tego chłopa odraża od tłok zwyczay j. x. plebana taki, ze chłopom y jemu siermięgi grabi, zeby drugi dzien bze tłoki robili, y paszgrabił, że nie po polsku, ale po litewsku «chłopini litewska» pacierz mowi, — to oddaie się do uwagi ww. j. xx. kommissarzow, a za pas zgrabiony kładzię się zł. 4.
>
> 16-to J. x. pleban, zeby jak nay(na) gleysza robota dworna byla, chłopom koniecznie każe iść sobie na tłoki, a na tłokach siermięgi zabiera, żeby drugi dzien

bez tłoki temuż j. mci robili, ile pod następuiącemi niepogody czasami w gospodarstwie szkody na zł. 100.

19-no. Z. Michaliszek Andrzejowi Bocianskiemu, że pacierza po polsku nie umie, ale po litewsku, wziol siermięgi dwie valoris bitych dwa, facit zło. 16.

20. Z. Kieyryszek Maciejowi Barcisowi takoz, że nie umiał pacierza po polsku, ale po litewsku, wzioł siermięgę ponoszoną valoris zł. 4 y pas panoszony valoris złoty jeden y groszy 20, facit zł. 5 g. 20.

21. Z. Gawejek Wawrzyncowi Bxlaszewiczowi wzioł czapkę ponosozoną valoris zł. 1 gr. 10, takoz z Sidabrow Andrzejowi Kierulisowi zgrabił czapkę nową, za którą dał pięc, siermięgę nową, za ktorą dał zł. 6, y pas nowy valoris zł. pięc, obudwum za nieumieiętność pacierzy po polsku, facit złotych 17 g. 10.

ir lietuviškas (Jono Dainausko) vertimas:

Dubingių dvaro ir valsčiaus punktai pretenzijų į jo mylistą kunigą Pranciškų Stankevičių, Dubingių kleboną, Vilniaus konsistorijos dekretu paskirtai komisijai, t.y. jų mylistų kunigams komisarams, paskirtiems veikti komisijoje šiais, 1767 metais, kovo mėnesio 27 dienai Dubingiuose šaukiamoje.

6-tas. Juozas Valiukevičius iš Verbliškių jau 3 metai kaip nebuvo išpažinties savo parapijoje, nes jo mylistą kunigas klebonas jo nepriima ir užtat, gelbėdamas sielą, išpažintį turi atlikti Giedraičiuose, nes į talkas, kaip kiti neina; tą valstietį nuo talkų atgrąso jo mylistos kunigo įprotis valstiečiams užgrobti sermėgas, tam kad dar dieną be talkos dirbtų, o juostą užgrobė už tai, kad „valstietė lietuvė" ne lenkiškai, o lietuviškai poterius kalbanti, — tai pateikiama jų mylistų kunigų komisarų dėmesiui, gi pagrobta juosta, įvertinama 4 auksinus.

16-tas. Jo mylista klebonas net nepaisydamas to, kad bet koks skubiausias dvaro darbas būtų buvęs, valstiečiams liepia būtinai eiti į jojo talkas, per talkas užgrobia sermėgas, kad dar vieną dieną jojo mylistai (jie) dirbtų, o pernai, dėl blogo oro, ūkyje susidarė šimtas auksinų nuostolių.

19-tas. Andriui Bocianskiui iš Michališkių, už tai kad nemoka poterių lenkiškai, o tik lietuviškai, paėmė sermėgą padėvėtą, dviejų muštinių vertą padarė 16 auksinų (nuostolių).

20-tas. Motiejui Barcisui iš Keirišklų taip pat už tai, kad nemoka poterių lenkiškai, o tik lietuviškai, paėmė dėvėtą sermėgą 4 auksinų vertės bei dėvėtą juostą auksino ir dvidešimties grašių vertą, padarė 5 auksinų ir 20 grašių (nuostolių).

21-mas. Vavrinčiui Blaševičiui iš Gaveikių paėmė padėvėtą kepurę 1 auksino ir 10 grašių vertės, o Andriui Keruliui iš Sidabravo užgrobė naują kepurę, už kurią mokėjęs penkius auksinus, ir naują juostą penkių auksinų vertės, abiems už nemokėjimą poterių lenkiškai, padarydamas 17 auksinų ir 10 grašių (nuostolių).

Dr. Jonas Basanavičius („Lenkai Lietuvoje", Čikaga, 1903) nurodo, „jog katalikystė Lietuvon įsiskverbė ypačiai per Lenkiją ir jog drauge su ja ir paskui ją apsireiškė Lietuvoje ir lenkystė. Kadangi senoviškoji lietuviška dvasiškija krikščionystės nepriėmė, tai tarnus naujos tikybos reikėjo rinkti ypačiai iš lenkų ir kitų svetimtaučių tarpo. Hieronimas iš Pragos, keletas vokiečių ir lenkų, apsakinėjo Lietuvoje krikščionybę, šelpdamiesi vertėjais. Tokiu būdu krikščionybę Lietuvoje įvedant, bažnyčia čia susyk pasirodo svetimtautiška, ypač lenkiška... Lenkams reikalingas buvo ne išplatinimas krikščionystės lietuvių tarpe, bet išplatinimas polonizacijos. Vietoj pasirūpinti apie prirengimą dvasiškijos Lietuvai iš tų pačių lietuvių, jie rūpinosi ypatingai apie pristatymą lenkiškosios dvasiškijos, kuri

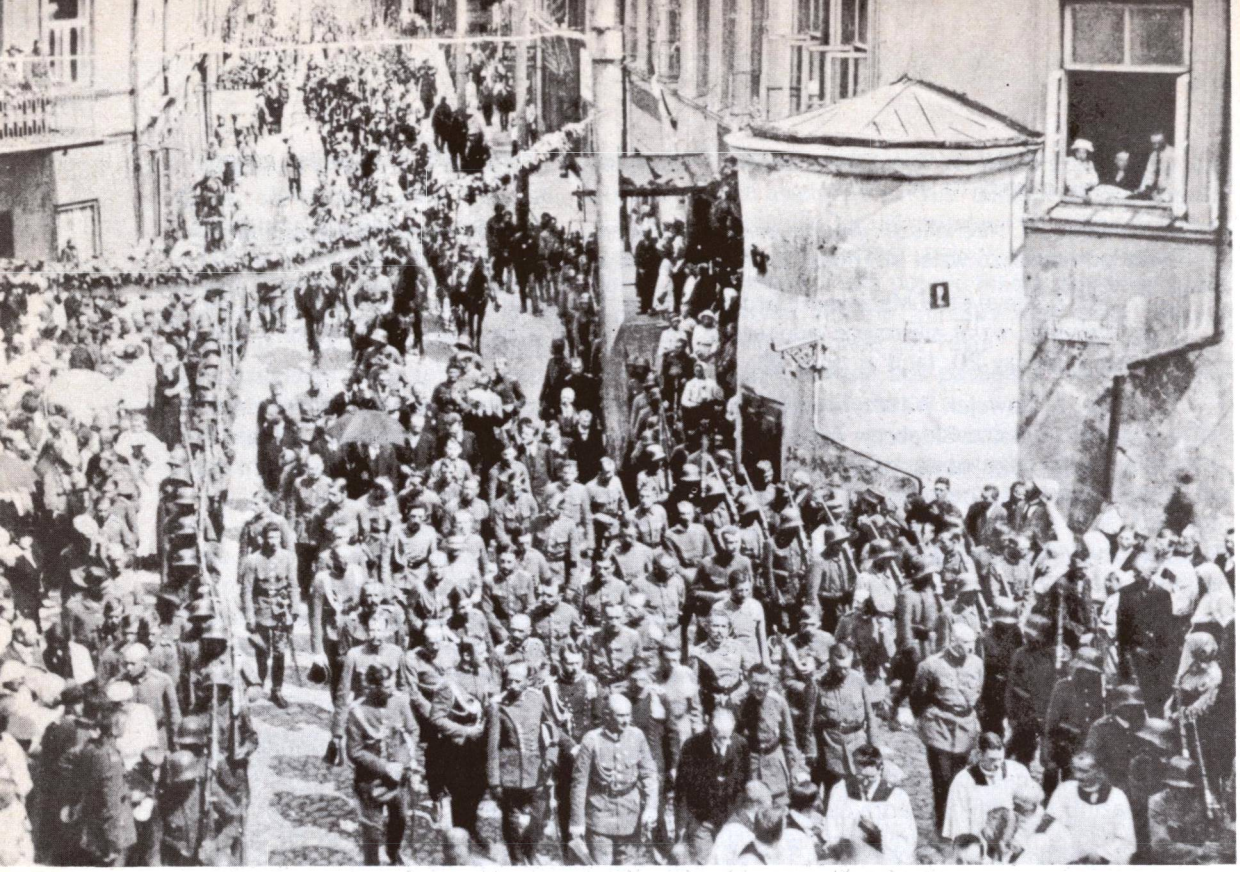

Lenkijos kariuomenės daliniai, vadovaujami gen. Edward Rydz Smigly, užima Lietuvos sostinę Vilnių 1920 m. (J. Bulhako nuotrauka iš "The National Geographic" Nr. 6. 1938 m.)

turėjo Lietuvą gelbėt... Pradėjus vėliau kunigams atsirast iš pačių lietuvių, tai ačiū mokinimo būdui mokyklose, lenkų rėdomose, polonizacija negalėjo neįsiskiepyti lietuviams... Kartą įvesdinta lenkiškoji bažnytinė mašina turėjo, ant nieko nežiūrint, perdirbti lietuvius ant lenkų ir nėr kam stebėtis, jog daugumas per kelis šimtmečius pavirto į lenkus, patys to nejausdami. Tyliai lenkiškas bažnyčios charakteris Lietuvoje tęsės tokiu būdu ištisus penkis šimtmečius, ir jeigu šiandien daugelis kraštų aplenkinta, tai tik iš priežasties lenkiškosios dvasiškijos. Tūlose vietose su tyrai lietuviškais gyventojais, lenkiškoji bažnyčia užsilaikė su lyg mūsų laikui".

Geografas dr. Vladas Viliamas, rašinyje „Kuo Vilnius buvo Lenkijai ir kuo jis turi būti Lietuvai („XX Amžius" Nr. 32, 1940), nurodo, kad „Vilnius ir sritys Lenkijai buvo ne organiška valstybės dalis, bet tik atsitiktinė. Jei Vyslos koridorius galėjo būti gyvybinis Lenkijos reikalas, tai Vilniaus koridorius buvo tik lenkiškos ekspansijos ir gobšumo vaisius... Bebro ir Narevo santakos balos ir miškai bei Polezija natūraliai skyrė Lenkijos centrinį kūną nuo Vilniaus koridoriaus. Gudų aukštumos su Balstoge, Valkavisku, Slanimu, Baranovyčiais, kaip gudų gyvenami plotai, tautiniu atžvilgiu skyrė Vilniaus koridorių nuo lenkų gyvenamų plotų. Bloga komunikacija, net kita ūkinė struktūra, neleido Vilniui suaugti su Lenkija... Vilnius lenkams tebuvo reikalingas kaip polonizacijos platforma. Lenkiškumas, kuris čia atsirado lietuvių ir gudų susidūrimo zonoje ir augo šių tautų sąskaita, buvo norėta dar labiau sustiprinti. Polonizmo kylis buvo varomas ne tik tarp lietuvių ir gudų, bet taip pat tarp latvių ir gudų, visais būdais palaikant lenkų ekspansiją Latgalijoje".

Polonizacijos tvirtovės buvo dvarai ir klebonijos. „Prie dvarininkų šliejosi gausi ir perdėm polonofiliška dvasininkija. Tokioje situacijoje Vilnius, išgyvenęs 19 sunkių metų, grįžo Lietuvai. Vilnius įsijungia į mūsų valstybės kūną ne kaip pasienio provincija, bet kaip sena ir garbinga sostinė ir tuo būdu iš esmės keičia savo rangą ir misiją". (Vl. Viliamas).

O okup. Lietuvos pogrindyje leidžiama „Aušra" (Nr. 43, 1984 m.) rašė: „Kaltinti Katalikų Bažnyčią istorijos eigoje padarytomis skriaudomis, yra tiek istorijos, tiek pačios Bažnyčios mokslo nepakankamas pažinimas... Kaltinti Bažnyčią už jos vaikų ar net vadovų silpnybes ir neištikimybę, tai tas pat, kaip Kristų kaltinti už Judo išdavystę arba Petro išsigynimą. Ne krikščionybė kalta, kad ją priėmusi tauta nesugebėjo pasiruošti sau dvasinių vadų, bet savo Bažnyčios reikalus pavedė svetimiesiems. (Tai daugiausia vadovų ir valdančiojo luomo apsileidimas ir kaltė)".

Vilniaus krašto lenkinimas buvo planingai tęsiamas ir vykdomas 1920—1939 m., kai Lenkija smurtu ir apgaule užėmė Lietuvos sostinę Vilnių ir jo sritį. Lenkų administracija nesuteikė lietuviams ir gudams elementariausių žmogaus teisių. Ji drauge su lenkais bei lenkuojančiais kurijos pareigūnais bei ordinarais stengėsi naikinti lietuviškas pamaldas Vilniaus arkivyskupijos bažnyčiose, uždarinėjo religines organizacijas, brolijas, parapijines mokyklas.

Besigrumiančios lenkų ir lietuvių jėgos nebuvo lygios ir lietuviai negalėjo tikėtis didesnių laimėjimų ir jų teisės melstis gimtąja kalba pripažinimo. Tačiau tas jiems netrukdė puoselėti viltis sugrįžti prie Lietuvos, ypač kai savo tarpe jie jau turėjo gerų lietuvių dvasininkų ir šiaip jau inteligentų vyrų ir moterų. Ir tas mažytis Vilniaus krašto teritorijos ruoželis, grąžintas Lietuvai 1939 m. rudenį, nebūtų sugrįžęs, jeigu dėl jo lietuviai nebūtų ilgus amžius kovoję.

LIETUVIŲ KALBOS LAIPSNIŠKAS IŠSTŪMIMAS

Apie lietuvių kalbos vartojimą Vilnijoje ir jos laipsnišką išstūmimą iš viešojo gyvenimo įdomių samprotavimų bei minčių yra pateikęs pokario meto (gim. 1927 m.) kalbininkas filologas prof. dr. Zigmas Zinkevičius savo knygoje „Lietuvių antroponimika" (Vilnius, 1977). Pirmiausia jis nurodo, kad krikštijamos Lietuvos plotas buvo daug didesnis, negu šiandien. Kadangi visi slavai jau buvo anksčiau apkrikštyti, tai krikštijami buvo tiktai pagonys lietuviai. Jų žemėje buvo statomos ir bažnyčios. Bet lietuvių buvę dar toliau, gerokai į rytus. Čia jis mini lenkų istoriko Jerzy Ochmański studiją apie Obolco srities lietuvius (Acta Baltico — Slavica, V t., 147—158 psl., 1967). O toji sritis yra tarp Oršos ir Vitebsko. Čia Jogaila, Lietuvos krikšto metu, pastatęs jiems bažnyčią. J. Ochmańskis dar teigia, kad jie buvę ne koki vėlesnių laikų atsikėlėliai, bet išlikusi iš seno lietuviška baltų nuolauža. (24 psl.).

Lietuvių kalba anuomet nebuvusi vien tik namų bei privataus gyvenimo kalba, bet ji buvo vartojama ir viešajame gyvenime, bet tiktai kaip šnekamoji, ne rašto kalba. XV—XVI a. lietuvių kalbą dar plačiai vartoję ir didikai, ir eiliniai bajorai, lygiai kaip Vilniaus ir kitų miestų gyventojai. Net ir Jogailos sūnus Kazimieras, dar mažametis lietuvių pasikviestas į Vilnių ir paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu, buvęs mokomas lietuvių kalbos bei papročių. Pranciškonų vienuolynas Vilniuje didikų reikalams laikęs lietuviškai mokančius pamokslininkus bei išpažinčių klausytojus (25 psl.). 1528 m. Lietuvos statute buvo įrašytas straipsnis, kad didikai, steigdami naujas bažnyčias ir tvarkydami jų beneficijas, laikytų lietuviškai mokančius vikarus. Taip pat Vilniaus vyskupijoje steigiamose mokyklose religinės tiesos turėjo būti aiškinamos „abiem, lietuvių ir lenkų kalbomis".

Pagal dr. Z. Zinkevičiaus surinktus duomenis, Vilniaus miesto apylinkės XVI—XVII a. sąvartoje dar buvusios visiškai lietuviškos, išskyrus nedideles totorių ir kitų atsikėlėlių saleles. Pačiame mieste lietuvių kalba dar plačiai skambėjusi. Miesto parapijinėje Šv. Jono bažnyčioje, šalia lenkiškų, buvę sakomi ir lietuviški pamokslai. Vien tik jėzuitai Vilniuje laikydavę po keletą lietuvių pamokslininkų. 1600 m. jų turėję septynis. „Jėzuitai keldavo kaip blogą, nenormalų reiškinį, kad daugumas klebonų nemoka vietinės žmonių kalbos ir Vilniaus akademijoje rūpinosi parengti lietuviškai mokančių pamokslininkų, organizavo tam tikrą lietuvių kalbos mokymą. Lietuviškai pramokdavo ir tapdavo lietuvių pamokslininkais net iš užsienio atvykę jėzuitų akademijos profesoriai". (27 psl.).

Tačiau Liublino unija sudavusi didelį smū-

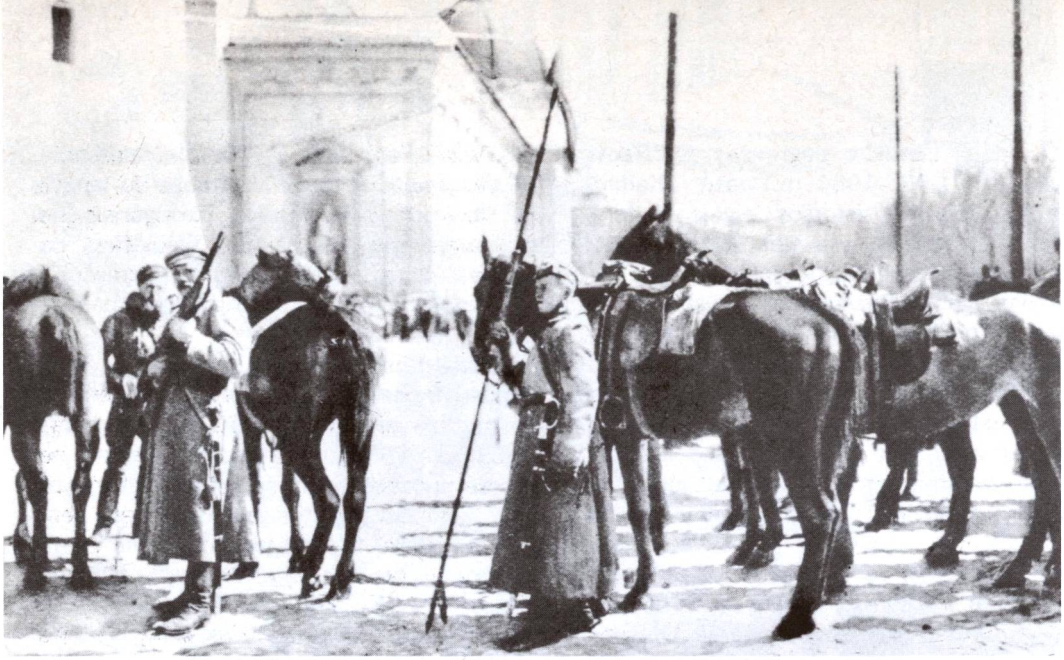

Lenkijos kariuomenės pirmasis patrulis prie Vilniaus katedros 1919.IV.19. (Iš Dziesięciolecie Polski..., 1928 m.)

gį lietuvių kalbai. Didikai ir įtakingesni bajorai pradėję vartoti lenkų kalbą ir net kovoti dėl jos teisių bei išplėtimo. Lietuvių kalba virto žemesnio luomo kalba, o aukštuomenė perėjo prie lenkų kalbos, nors tai vyko ne staigiai. Bet dar XVII a. pr. buvę lietuvių kalba parašytų valdžios įsakų.

Reformatai buvę įžvalgesni už katalikų dvasininkus ir geriau supratę, kad norint patraukti žmonių daugiau į savo pusę, reikia į juos lietuviškai kalbėti. Tačiau DLK lietuviškų knygų leidimo iniciatyva priklausiusi ne reformatams, bet katalikams, iš kurių ypač minėtini jėzuitai, „įvertinę tikybinių tiesų skleidimo platiesiems gyventojų sluoksniams suprantama kalba reikšmę". (28 psl.).

Pirmąją lietuviams katalikams skirtą knygą — DLK pateikė kan. Mikalojus Daukša, išversdamas iš lenkų kalbos Ledesmos katekizmą, kuris buvo išleistas 1595 m. Toliau dr. Zinkevičius aiškina: „M. Daukša parodė didelę istorinę nuovoką, keliais šimtmečiais aplenkusią savo laikus. Jis teisingai suprato tą pražūtingą klaidą, kurią darė Lietuvos diduomenė, paniekindama savo gimtąją kalbą. Ne žemės derlingumu, ne drabužių skirtingumu, ne miestu ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, — rašė M. Daukša, — bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą... Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink ją — sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę". (29 psl.). Deja, tokių Daukšų buvo labai nedaug.

Iš kitų autorių Z. Zinkevičius mini Konstantiną Širvydą, parašiusį dvi pamokslų santraukų knygas — „Punktus sakymų", lenkų - lietuvių - lotynų kalbų žodyną.

Tačiau blaivus M. Daukšos balsas nepajėgęs sulaikyti Lietuvos aukštojo luomo perėjimo į lenkų kalbą: „Lietuvių kalba jiems ilgainiui tapo visai svetima, žemesne kalba, vartojama jų niekinamos liaudies". (32 psl.). Lietuvių kultūrą, kalbą ir tradicijas toliau saugojo nebe bajorija, bet liaudis.

Kas liečia dvasiškiją, Z. Zinkevičius šitaip samprotauja: „Lenkai ir sulenkėję lietuviai kunigai stengėsi įteigti prastiems žmonėms, kad lenkų kalba esanti ‚kilnesnė', ‚Dievui meilesnė', o lietuvių kalba — tai ‚pagonių kalba', kad lietuviškos maldos Dievas ‚nesuprantąs' ir pan. H. Turskos žodžiais tariant, lenkiškos pamaldos bažnyčiose lietuvių liaudžiai tapo lenkų kalbos pamokomis. Imta netgi spekuliuoti tautybės ir religijos sąvokomis, skiepijant liaudžiai mintį, kad katalikas ir lenkas — tai tas pats". (32 psl.).

Žlugus unijinei valstybei, buvo dar blogiau: ilgainiui prieita net prie atviro lietuvių kalbos persekiojimo. „Žinomi faktai, kad lenkiškų poterių nemokantys valstiečiai būdavo visaip skriaudžiami, net plakami... Lietuvių

Kad kalti ira Miśios klauſit / tuometu kartays apſnuſta / dayroſi/ pa Bažnićiu vnt wiſu ßálu akis metidami / kußta ſu kitays nuſiůnokia kam: gieydźia kád greytay kunigas Miſiu pabaygtu / o ne trukintu iu itgay vnt ios. Jau kádu meldźiaſi / tiktay liežuwi ir lupás krutina śirdis lakſto po świetu; kad klauſo Diewo žodźio puſe-walundos regiſi pu ſwntros/ ne rimſta klauſidami/ kayp badomi axtinays krutinaſi/ kayp vnt ſkrudelino ſededami. Prieß/kad prádeſt niekus kalbet / iuoktis / per ćielu nakti žwegot/ne ſūku: kad giert/per ćielu dienu ne wárgu lakt. Teypagi del pinigo igimo bartis / kieyktis / bažitis / wiſu meſtu ir turgu ſubeginet / tikot naudos kokios/norint lia/ßula/ ſaule degina / regiſi ne darbas/ ne wargas/ bet žayſlas mielas. Nugi vntay daužitis po mieſtus / po tulus kielus/ irtis per marias del prekiu ir nupelno iš iu / ne turi ſaw ážu darbu to. Tokia ira rupeſtis kuno/tokia ápilayda duśios!

Kad kalti yra (=kai turi) *mišios klausyt, tuo metu kartais apsnūsta, dairosi pa bažnyčių* (=po bažnyčią) *unt* (=ant) *visų šalių akis mėtydami, kušta* (=šnibžda) *su kitais, nusijuokia kam, — geidžia* (*geidzia*?), *kad greitai kunigas mišių* (=mišią) *pabaigtų, o netrukintų* (=negaišintų) *jų ilgai unt jos* (=joje, su ja). *Jau kadu* (=kada) *meldžiasi* (*meldziasi*?), *tiktai liežuvį ir lūpas krutina, — širdis laksto po svietų* (=svietą, pasaulį); *kad* (=kada) *klauso dievo žodžio* (*žodzio*?), *pusė valundos* (=valandos) *regisi* (=atrodo) *pusuntros* (=pusantros), — *nerimsta klausydami, kaip badomi akstinais* (*akstinas* — smaili lazdelė rambiems gyvuliams varyti), *krutinasi, kaip unt skrudėlyno* (=ant skruzdėlyno) *sėdėdami. Prieš* (priešingai), *kad pradest* (kada pradeda) *niekus kalbėt* (=kalbėti), *juoktis, per cielų* (visą) *naktį žvegot* (=žvygauti), — *nesunku, kad gert — per cielų dienų* (=per visą dieną) *nevargu* (=neįkyru, nekoktu) *lakt. Teipogi* (=taip pat) *dėl pinigo įgijimo bartis, keiktis, bažytis* (=dievagotis), *visų miestų* (=visą miestą) *ir turgų subėginėt* (apibėginėti, aplakstyti), *tykot naudos kokios, norint* (=nors) *lyja, šųla* (=šąla), *saula* (=saulė) *degina, — regisi ne darbas, ne vargas, bet žaislas mielas. Nugi untai* (nagi antai) *daužytis po miestus, po tūlus* (=įvairius, daugelį) *kelius, irtis per marias dėl prekių ir nupelno* (=pelno, naudos) *iž* (=iš) *jų, neturi sau ažu darbų* (=nelaiko darbu) *to. Tokia yra rūpestis kūno* (=rūpinimasis kūnu), *tokia apylaida dūšios* (=apleidimas, nesirūpinimas siela).

Konstantinas Širvydas (1579—1631), jėzuitas pamokslininkas, Vilniaus universiteto profesorius, vienas iš lietuviškosios rašybos pradininkų, kelių knygų autorius, 10 metų sakė lietuviškus pamokslus Vilniaus bažnyčiose. Jis parašė stambų veikalą „Punktay sakimu" (Punkty Kazan), kurio I dalis išleista Vilniuje 1629 m., II-ji po jo mirties, 1644 m. Kad skaitytojai susidarytų ano meto lietuvių kalbos bei rašybos vaizdą, čia pateikiame fotografinę ištrauką iš minėtos knygos II d. Greta spausdinamas tas pats tekstas, perrašytas dabartine rašyba su išlaikytomis vilnietiškos lietuvių kalbos ypatybėmis, kurios spausdinamos skliausteliuose. (Iš Z. Zinkevičiaus „Lietuvių antroponimika", 31 psl., Vilnius, 1977)

kalba tapo paniekos ir pasityčiojimo objektu. Prie jos naikinimo vėliau dar daug prisidėjo brutali carinė priespauda, po 1863 m. sukilimo uždraudusi lietuviškąją spaudą. Šiandien sunku net patikėti, kad visa tai vyko XIX amžiuje, kada Europos mokslo centruose žymiausieji lingvistai ta pačia lietuvių kalba žavėjosi kaip geriausiai iš visų gyvųjų kalbų išlaikiusia senosios indoeuropiečių kalbos garsus ir formas".

Minėtos studijos pabaigoje Z. Zinkevičius išveda faktą, kad „ilgainiui stipriai sulenkintose Vilniaus apylinkėse susiformavo savotiškas lenkiškas-baltarusiškas kalbinis mišinys, pačių kalbančiųjų vadinama „prasta kalba" (po prostu), kurioje yra daug substratinių lietuvių kalbos elementų... Dėl kalbos nutolę nuo kitų lietuvių, bet ne visai pritapę prie lenkų, Vilniaus apylinkių kaimiečiai ėmė vadintis ‚tuteišais', t.y. ‚vietiniais' ". (33 psl.).

„Lenkų mokslininkė H. Turska, tarp I ir II pasaulinių karų tyrinėjusi lenkų kalbos atsiradimo Vilniaus krašte istoriją, priėjo išvadą, kad Vilniaus apylinkės kaimuose lietuvių kalba intensyviai pradėjusi nykti tik nuo XIX a. trečiojo ketvirčio. Lenkų kalbos pozicijos Vilniaus mieste galutinai buvo įtvirtintos, kai po I pasaulinio karo ponų Lenkija okupavo Vilniaus kraštą ir jį prijungė prie Lietuvos". (23 psl.).

Reikia dar pažymėti, kad prie Rytų ir Pietų Lietuvos lietuvių nutautinimo neigiama prasme prisidėjo ir lietuvės motinos. Jos, būdamos giliai tikinčios ir pamaldžios, patikėjo lenkų ir lenkuojančių dvasininkų tvirtinimui, kad lietuvių kalba, būdama „pagoniška", negalinti būti maldų kalba. Į Dievą reikią kreiptis „aukštesnės klasės" lenkų kalba — tik tada jis išklausysiąs. Taigi pirmiausia reikią poterius kalbėti lenkiškai ir šia kalba juos išmokyti savo vaikus. Bet ir kitas maldas reikią lenkiškai kalbėti, o taip pat lenkų giesmes giedoti. Taip pamažu motinos, norėdamos savo vaikams „gera" (užtikrinti Dangaus karalystę), nors namie kalbėdavo dar lietuviškai, pačios melsdavosi ir vaikus mokė melstis lenkiškai. Taigi, jei Vakarinės (Žemaičių) ir Vidurio Lietuvos motinos, kur mažiau reiškėsi lenkų spaudimas, ne tik pačios išlaikė lietuvių kalbą savo gyvenime ir maldoje, bet perdavė ją ir savo vaikams (taip vyko iš kartos į kartą) tai Rytinės Lietuvos lietuvių motinos, priešingai, prisidėjo prie lietuvių nutautinimo. Tačiau ir jų dauguma perdavė savo vaikams gimtąją kalbą.

Antanas Smetona („Lithuania Propria", rankraštis Br. Kviklio archyve), pastebi, kad lietuvių nutautinimo akcijoje daug padarė „dvasinė vyresnybė, derindamos ne į parapijų didžiumas, ne į valstiečius, bet į ponus; pirmą vietą bažnyčiose skirdavo lenkiškiems pamokslams ir lenkiškoms giesmėms... Kuo toliau, tuo sparčiau ėjo šia linkme kunigų politika. Rusijos priespaudoje siekdami glaudesnio Lietuvos suartėjimo su katalikiškąja Lenkija, jie užsimojo guiti lietuvių kalbą, kaipo pagonišką iš ten, kur ji buvo užsilikusi. Pavyzdžiui, į XIX šimtmečio pabaigą Vilniaus ir Kauno miestų bažnyčiose jau nebebuvo jos girdėti. Tam lenkinimo procesui keistu būdu padėjo dargi Rusijos politika. Rusų valdininkai, piršdami gyventojams valstybės privilegijuotą ortodoksinę tikybą, persekiojo ir niekino katalikų tikybą. Tai, esą, lenkų maištininkų tikybą — ‚polskaja wiara'. Katalikas ir lenkas virto sinonimais. Toks tikybos su tautybe sutapdinimas, rusintojų propagandos prigirdytas, ilgainiui turėjo ne tik politinių, bet ir juridinių pasėkų. Taip samprotaujant išeina, kad ir kiekvienas lietuvis, jei tik katalikas, turi būti lenkas, ir buvo laikomas lenku ne tik Rusijos įstatymų, bet ir rusų liberalinės visuomenės. Ir jie tarė lietuvius ir lenkus tos pat tautos esant. Lenkintojams kunigams irgi patiko tokia dviprasmė sąvoka. Jei žodžiai lenkas ir katalikas tas pat, tai katalikiška ir lenkiška tikyba (polska wiara) irgi ta pati. Vadinasi, ginant lenkiškumą, ginamas ir katalikiškumas. Tais dviprasmiškumais imta kalbėti iš sakyklos ir šiaip santykyje su tikinčiųjų miniomis. Kadangi kunigams buvo pavesta metrikacija, tai jie turėjo progos per naujagimių krikštą jų pavardes sulenkinti, prijungdami joms galūnes **ič** arba **ski,** arba nukirsti jų lietuviškas galūnes **is, as, us.** Taip sužalotos jos darėsi malonesnės lenkiškai ausiai. (14—15 psl.).

NUTAUTIMAS PER MOKYKLAS

Vilniaus krašto mokyklos turi seną, bet lietuviams nelinksmą istoriją, nes jos turėjo „du galu": išmokydavo jaunuolius rašto, bet drauge prisidėdavo prie jų nutautinimo.

Manoma, kad pirmoji mokykla buvo įsteigta prieš 1397 m., prie Vilniaus katedros. Ji veikė ilgą laiką. 1452 m. D.L.K. Kazimieras įsakė mokėti katedros mokytojui atlyginimą. Atrodo, kad XV a. Vilnijoje mokyklų buvo ir daugiau. 1513 m. mokykla pradėjo veikti prie Šv. Jono bažnyčios Vilniuje, 1524 m. įsteigta Eišiškių parapijinė mokykla, 1520 m. Žiežmariuose. 1522 m. prie Vilniaus vyskupijos kurijos paskirtas pareigūnas mokykloms prižiūrėti. 1528 m. paskelbtas Vilniaus vyskupijos statutas uždeda pareigą klebonams steigti parapijines mokyklas, kuriose būtų mokoma lietuvių ir lenkų kalbomis. XVI a. klebonai buvo nekartą raginami steigti mokyklas, bet tokių mokyklų nebuvo daug.

1569 m. į Vilnių atkviesti jėzuitai, turį patyrimą mokyklų bei švietimo darbe, 1570 m. įkūrė bajorų vaikams penkių klasių mokyklą lotynų dėstomąja kalba, išaugusią į Vilniaus universitetą. 1582 m. Vilniuje įsteigta kunigų seminarija.

Mokyklas steigė ir išlaikė ir kitos vienuolijos, ypač pijorai, įsteigę keletą vidurinių mokyklų (gimnazijų). Visų mokyklų mokytojai buvo dažniausia lenkai, mokiniai — bajorų ir miestelėnų ir retais atvejais valstiečių — baudžiauninkų vaikai. Lietuvių kalba jose buvo retas svečias, dažniausia jos visiškai nebuvo.

1773 m. popiežius Klemensas XIX jėzuitų ordiną uždarė. Kiti vienuolių ordinai (pijorai) nebuvo pajėgūs perimti jėzuitų vedamas mokyklas. Švietimo srityje atsirado suirimas. Taigi tais pačiais 1773 m. Lietuvos—Lenkijos valstybės seimas priėmė nutarimą įsteigti Edukacinę komisiją, kuri tvarkytų švietimą. Tai buvo lyg pirmoji švietimo ministerija ano meto Europoje. Mokyklų išlaikymui buvo pavesti visi uždarytos Jėzuitų vienuolijos turtai. Pradines mokyklas ir toliau vedė buvusieji jėzuitai, tiktai Edukacinės komisijos priežiūroje.

1775.IV.1 Edukacinė komisija Vilniuje atidarė mokytojų seminariją, kurioje buvo 30 auklėtinių. Pirmuoju Edukacinės komisijos pirmininku buvo Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis. Jis ragino steigti naujas mokyklas prie tų parapijų, kuriose jų dar nebuvo. Unijinės Lietuvos valstybės gyvenimo pabaigoje Vilniaus apygardoje buvo apie 18.000 mokinių. Visose mokyklose dėstomoji kalba buvo lenkų, vadovėliai taip pat lenkiški. 1803 m. rusų valdžia Edukacinę komisiją, kaip buv. D.L.K. įstaigą, uždarė, o jos pareigas pavedė Vilniaus universitetui, kuris buvo pavadintas „Imperatoriškuoju". 1816 m. dėstomoji lotynų kalba pakeista lenkų. Profesoriai ir rektorius buvo lenkai. Universitetas tapo lenkų mokslo įstaiga ir toliau lenkino Lietuvą. 1832 m. uždarytas.

Apie 1800 m. carinė valdžia vis labiau ėmė akcentuoti luomų skirtumą. 1827.VIII.19 potvarkiu ji uždraudė priimti nelaisvųjų gyventojų (valstiečių bei baudžiauninkų) vaikus į gimnazijas ir universitetus. Jie tegalėjo

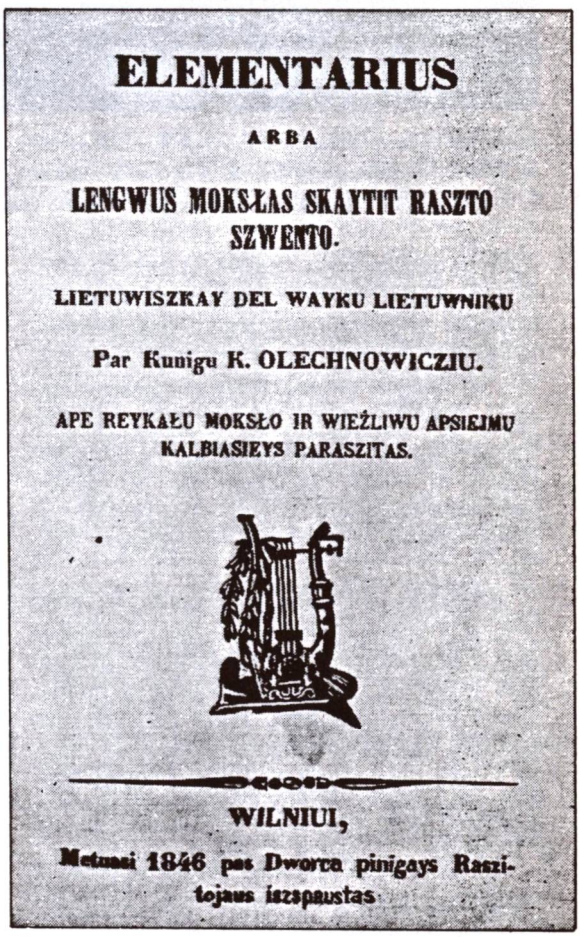
ELEMENTARIUS

ARBA

LENGWUS MOKSŁAS SKAYTIT RASZTO SZWENTO.

LIETUWISZKAY DEL WAYKU LIETUWNIKU

Par Kunigu K. OLECHNOWICZIU.

APE REYKAŁU MOKSŁO IR WIEŻLIWU APSIEJIMU KALBIASIEYS PARASZITAS.

WILNIUI,

Metuosi 1846 pas Dworca pinigays Raszitojaus iszspaustas.

K. Aleknavičiaus parašytas „Elementarius", išleistas 1846 m. Vilniuje. Aprobatos pasirašytos seminarijos rektoriaus A. Kitkevičiaus ir vyskupijos valdytojo vysk. J. Civinskio

Lietuvių Mokslo draugijos Vilniuje komitetas 1911-1912 m. Sėdi (iš k.): J. Kairiūkštis, A. Smetona, A. R. Niemi, J. Basanavičius, A. Vileišis, J. Vileišis. Stovi: J. Balčikonis, Z. Žemaitis, M. Biržiška, J. Šlapelis. (Iš „Iliustruotosios Lietuvos" Nr. 16, 1927)

mokytis parapijinėse, apskričių bei privačiose mokyklose. Tačiau prasigyvenę valstiečiai stengėsi šį patvarkymą apeiti, pasidirbdami bajorystės dokumentus, klastodami metrikus. Bet tai nebuvo galima atlikti masišku būdu. Taigi nereikia stebėtis, kad po 1831 m. besimokančių valstiečių vaikų skaičius sumažėjo pusiau ir tolygio mažėjo toliau, tuo labiau, kad minėtas draudimas buvo praplėstas ir miestelėnams, išskiriant I ir II gildijos pirklius.

1837.V.9 caro potvarkiu visoje Rusijoje, taigi ir Vilniaus gubernijoje, buvo leidžiama stoti į gimnazijas, aukštesniąsias ir aukštąsias mokyklas tik tiems laisviesiems valstiečiams ir miestelėnams, kurie gaus iš savo luominių bendruomenių atleidimą nuo rekrutų ir kitų prievolių, o taip pat ir tiems baudžiauninkams, kurie buvo pono atleisti nuo baudžiavinio luomo prievolių.

Su luominiais reikalais glaudžiai rišasi ir lietuviškų pavardžių lenkinimas parapijos metrikų knygose, mokyklinius vaikus užrašant pavardėmis su lenkiškomis galūnėmis, pridedant prie jų icz, - owicz, - ewski, - owski ir pan. Tokios suslavintos pavardės turėjo rodyti, kad jų savininkai yra „tikri lenkai", o gal ir bajorai, nors labai dažnais atvejais jie lenkiškai kalbėti nemokėdavo. Kiek vėliau iškilo reikalas nuslėpti mokinių „žemą kilmę", vien todėl, kad baudžiauninkų bei valstiečių vaikai negalėjo mokytis — o tik bajoriškos kilmės. Čia jau ne iš blogos valios „žemą kilmę" padėdavo nuslėpti klebonai, vargoninkai (išrašydami gimimo metrikus), o taip pat kai kurie mokytojai.

Tiek unijinės Lietuvos, tiek carinės Rusijos laikais mokyklos buvo atsiribojusios nuo lietuvių kalbos. Mintis įvesti lietuvių kalbą bent kaip dėstomąjį dalyką, nerasdavo pritarimo, nors šviesesni lietuviai dažnai nurodydavo, kad labai sunku mokytis lenkų kalbos jos nemokantiems lietuvių vaikams, kalbantiems tik lietuviškai.

Kai iš vidurinių, aukštosios mokyklų buvo pašalinama dėstomoji lotynų kalba, ją pakeisdavo ne šio krašto šeimininkų (lietuvių), bet lenkų kalba. Lenkų kalbos visuotinis vartojimas buvo rišamas su XIX amžiuje lenkų šviesuomenės puoselėjamu unijinės valstybės atstatymu 1772 m. sienose. Buvo nurodoma, kad visi būsimosios valstybės piliečiai turį gerai mokėti lenkų kalbą, kuri būsianti valstybinė.

Mūsų kiek anksčiau cituotas J. Basanavičius („Lenkai Lietuvoje", 31—32 psl.), rašy-

damas apie Lietuvos mokyklas, teigė: „Mokykla visados buvo grynai lenkiška fabrika, — pradedant nuo mokyklos prie Šv. Jono bažnyčios Vilniuje, o baigiant universitetu , — kuri turėjo išdirbinėt gardėnuose, lietuvius lenkiškąjį patriotizmą ir kiekvieną papuolusį į ją lietuvį perdirbti ant lenko. Šitas lenkiškasis mokyklos charakteris išnaikintas tapo tik nuo to laiko, kada išguldinėjimui likos įvesta maskoliškoji kalba... Aplenkinantis veiklumas Vilniaus universiteto yra perdaug gerai žinomas, idant dar apie jį kalbėti. Lenkiškose mokyklose (Vilniaus akademija, universitetas) mokino ne tiktai graikiškos, lotyniškos, lenkiškos ir kitų kalbų, bet ir žydiškos, arabiškos, tiktai apie ‚chlopišką' lietuvių kalbą užmiršo".

Lietuvių kalba buvo apšaukiama „liaudies", tik „prastų žmonių" kalba, netinkama raštui bei literatūrai. Ji negalėjo būti viešojo gyvenimo, o dažnais atvejais, net religinių pamokslų kalba. Taigi vaikas iš mažens buvo lenkiškai mokomas. Kalbėti lenkiškai verčiamas net į parapijinę mokyklą atiduotas tik lietuviškai tekalbąs berniukas. Už kalbėjimą lietuviškai kad ir pertraukų metu, jis turėjo būti baudžiamas. Pedagogas Matas Krikščiūnas (LE XIX t., iš ten paimta ir daugiau žinių) savo studijoje apie Lietuvos mokyklas nurodo eilę bausmių, kurios buvo vartojamos prieš tuos moksleivius, kurie kalbėdavo lietuviškai. Taip lietuviškai prabilusiam mokinukui užkabindavo ant kaklo lentelę, „metelinga" vadinamą (iš lotynų „Nota linguae") su pašiepiamu įrašu ar asilo, ožiuko piešiniu. Kartais ši bausmė susiejama su tam tikru rykščių skaičiumi. Lentelės nešiojimo laikas būdavo dažnais atvejais ilgas, dažniausia ligi tol, kai pagaunamas kitas lietuviškai prakalbėjęs mokinys. Metelingos buvo panaikintos tik po 1864 m., kai rusai perėmė visas mokyklas. Kitos bausmės: mokiniai būdavo mušami beržinėmis rykštėmis, iš siūlų susuktu botagu, vadinamu „disciplina" (iki 15 smūgių). Stipresnius mušdavo šikšniniu bizūnu; buvo sodinami prie krosnies pastatytuose „asilų suoluose", vainikuojami šiaudų vainikais ir su jais vedžiojami po kitas klases ir pan.

Prieš tokias ir panašias priemones bei bausmes ne visi moksleiviai atsilaikydavo. Berniukas, vengdamas minėtos bausmės, visą mokymą gaudamas tik lenkų kalba, dažnais atvejais pradėdavo iš baimės gėdytis savo gimtosios kalbos, savo luomo, savo tėvynės, net ir lietuviškai kalbančių tėvų, virsdamas „lenku".

Tačiau prieš tokias lenkinimo priemones kildavo reakcija ir ne vien tik iš apšviestesnių lietuvių, bet ir iš kai kurių dvasininkų, net kultūringesnių bajorų tarpo. Iškilo susidomėjimas apie Lietuvą ir lietuvius lenkiškai rašiusių rašytojų raštais bei jų lietuviais herojais. Taip jau labai anksti (1861 m.) į lietuvius karščiau ir taikliau bei drąsiau prabilo pats iš mužikų išėjęs Mikalojus Akelaitis (Akieliewicz): „Mūs, lietuvių, lietuviškai kalbančiųjų, yra apie pustrečio milijono, vadinasi, daugiau negu Eladoj gyvenančių graikų ir bemaž tiek, kiek danų arba portugalų, kurie turi nuosavą literatūrą. Argi mes, lietuviai, išsižadėsime savo kalbos, kad save tautiškai nužudytumėm, dėl ko teismo dieną sunkiai atsisakysime... Reikia mums pakelti lietuvių kalbą, išvaduoti iš paniekos kalbą, kuri yra didi kaip sanskritas, gaji kaip lotynų, graži kaip graikų ir skambi kaip italų... Veikim pamažėl, steikim parapijų mokyklas, kuriose mokslas būtų dėstomas lietuviškai; rašysime ir spausdinsime liaudžiai lietuviškas knygas... Lietuvoje (Aukštaičiuose) ir Žemaičiuose yra daugiau kaip 300 bažnyčių. Tegu zakristijonas sekmadienį ar šventadienį per sumą paims po pakylėjimo krepšelį, prie lazdos pririštą ir iš kiekvieno bent po skatiką išprašys. Manau, jog iš kiekvienos bažnyčios kas sekmadienį bus surinkta bent po du auksinu, iš 300 bažnyčių 600 auksinų, tad metams 5000 rublių! Tegu klebonai kalėdodami surinks iš kiekvieno parapijiečio po skatikėlį, bus 2 milijonai skatikų, arba 10.000 rublių! Nelabai tesirūpindami turėsime jau lėšų ne tik kelioms lietuviškoms mokykloms išlaikyti, bet ilgiau ir kai ką didesnio įsteigsim. Be to, šių lėšų užteks lietuviškoms knygoms ir laikraščiui leisti". (Cit. iš M. Biržiškos „Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos", I kn., 338 psl.).

Apie 1852—1854 m., ir ypač po 1863—1864 m. sukilimo, carinė valdžia ėmė kreipti didesnį dėmesį į lietuvius ir į jų tautinę kultūrą. Žinoma, ne tam, kad pakeltų lietuvių tautinę dvasią, bet kad juos atskirtų nuo lenkų. Galvojo, kad stabdant lietuvių lenkėji-

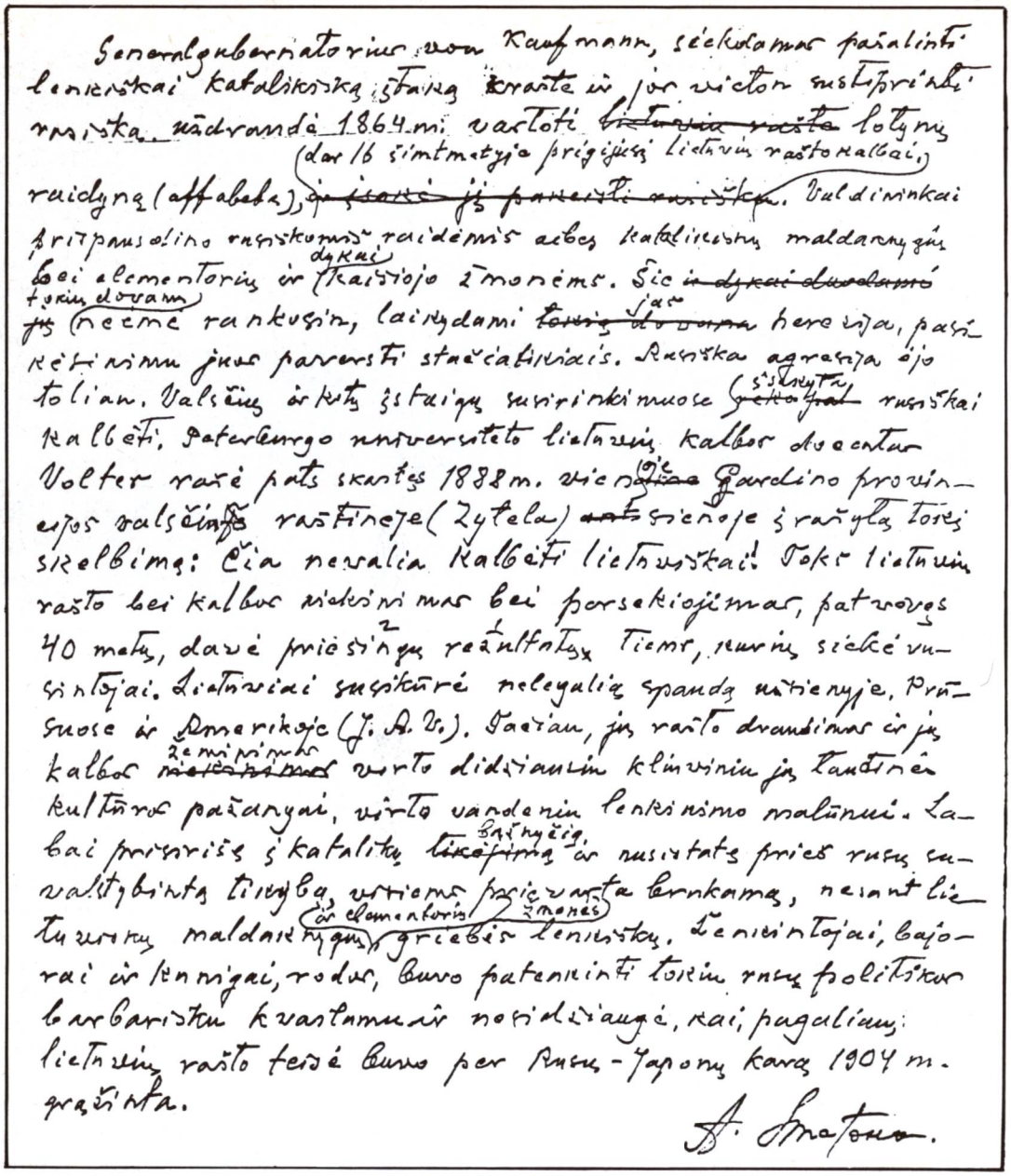

A. Smetona apie Lietuvos rusinimą ir lenkinimą

mą, bus silpninamos lenkiškos pozicijos. Taigi lietuviai, pagal carinės Rusijos planus, turėjo virsti rusais bei pravoslavais. Šiam reikalui turėjo tarnauti ir Vilniaus gubernijos mokyklos, kurių dėstomoji kalba buvo tik rusų. Jų mokytojai priminė daugiau rusų agitatorius, kaip mokytojus.

Parapijinės mokyklos buvo uždarytos, surusintos. Bet rusiškų mokyklų nei lietuviai, nei lenkai nemėgo. Dažniausia jose nebuvo ir tikybos dėstymo gimtąja kalba. Iš mokyklų buvo gujamas ir katalikiškas kryžius. Mokytojais buvo dažniausia skiriami rusai. Į Vilniaus pedagoginį institutą lietuviai (tiksliau katalikai) tebuvo priimami tik nuo 1906 m. Taigi lietuviai dažnais atvejais rusiškas mokyklas boikotuodavo, vengdavo į jas leisti savo vaikus; juos mokydavo privačiu būdu ar per daraktorius.

Rusindami Lietuvą, cariniai rusai Šv. Jurgio aikštėje, Vilniuje, pastatė cerkvės išvaizdos paminklą 1863 m. rusų karių, žuvusių malšinant sukilėlius, atminimui. Lenkų valdymo laikais paminklas buvo nugriautas, o aikštė pavadinta Ožeškienės vardu. Paminklo vietoje buvo įruoštas fontanas. (Iš „Ddiesięciolecie Polski odrodzonej 1918-1928")

RUSIFIKACIJA

Nėra abejonės, kad amžių būvyje Lietuvai buvo iškilę labai dideli pavojai surusėti. Ir reikia pasidžiaugti, kad ji dviem atvejais tos rusifikacijos išvengė.

Vienas toks pavojus buvo XIV amžiuje, kai Lietuva valdė didžiulius Gudijos, Ukrainos ir Rusijos žemių plotus su jų žmonėmis. Tada didieji kunigaikščiai, išskyrus Kęstutį ir Vytautą, vesdavo žmonas dažniausia iš Rusijos valdovų Riurikovičių giminės. Čia ypač minėtinas Algirdas. Lietuvos valdovų vaikai būdavo dažniausia krikštijami rusišku būdu, augdami rusėdavo. Valdovų vietininkai, pasiųsti iš Lietuvos į Rusiją, taip pat jų palydovai — bajorai vesdavo ruses ir surusėdavo. Algirdo ir vėlesniais laikais Vilniuje atsirado stačiatikių cerkvių. Taigi lietuvių tauta, kad ir nepriėmusi pravoslavijos, iš savo viršūnių ėmė rusėti. (Prof. Bl. Čėsnys, „Krikščionybės nuopelnai Lietuvai", 1938 m.; iš ten paimta ir daugiau žinių).

Taigi, jei Lietuva XIV a. būtų priėmusi krikštą ne iš Vakarų, bet iš Rytų Bažnyčios, dargi turėdama savo valdoje didesnę dalį stačiatikių tikybos piliečių, būtų veikiai ne tik supravoslavėjusi, bet ir surusėjusi. Rodėsi, kad šį pavojų numatė ir ano meto valdovai — Jogaila su Vytautu. Taip pirmasis specialiais įstatymais uždraudė lietuviams katalikams tuoktis su pravoslavais rusais.

Antrasis didžiulis pavojus buvo XIX a. II pusėje, kai carinė Rusija, norėdama atskirti lietuvius nuo lenkų, visomis išgalėmis bandė juos surusinti bei supravoslavinti. Lietuviams inteligentams užgynė gauti tarnybas Lietuvoje — norėdami gauti darbo, turėjo keltis į Rusiją. Čia jie neišvengiamai vesdavo žmonas ruses ar lenkes ir jų vaikai jau nebekalbėdavo lietuviškai.

Buvo užginta lietuviškoji spauda lotyniškais rašmenimis; vietoje jos brukamos rusiška graždanka spausdintos knygos. Mokyklose vaikams į rankas brukami rusiški elementoriai, net rusiškos kantičkos. Į klausimą, „kas tu esi?" moksleiviai būdavo verčiami atsakyti „russkij". Buvo mokoma tik Rusijos istorija; apie Lietuvos istoriją — nė žodžio.

Uždraustas naujų bažnyčių statymas ir labai sunkiai išduodami jų remontui leidimai. Neleidžiami pakelėse statyti kryžiai, nors lietuviams nuo senų laikų tai buvo įprasta. Vyskupams nebuvo leidžiama lankyti savo parapijų, kunigų važinėjimas į kitas parapijas

Raudonosios armijos garnizono komunistų klubo būstinės vidus Aušros Vartų g. Nr.1.5, kaip jį paliko bolševikai, pasitraukdami iš Vilniaus 1920 m. Viduryje — L. Trockio—Bronšteino portretas; viršuje — šūkiai rusų kalba (liet. vertime): „Tik tas yra tikras komunistas, kuris sudegina pasitraukimui tiltus"; „Tegu gyvuoja viso pasaulio dirbančiųjų masių komunistinis solidarumas". Kairėje — sovietinės Lietuvos antspaudas su įrašais rusų ir žydų kalbomis (vertimas): „Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių Lietuvos vyriausybė". (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej 1918-1928")

Rusų sentikių — kolonistų kapinaitės Rytų Lietuvoje

labai apribotas įvairiais leidimais. Visose įstaigose, įskaitant teismus, vartojama tik rusų kalba.

Lietuva buvo kolonizuojama rusais kolonistais, atgabentais iš Rusijos gilumos, neretais atvejais kriminaliniais nusikaltėliais. Pagaliau panaikintas — išbrauktas ir pats Lietuvos vardas: ji pavadinta „Severo-Zapadnyj Kraj" (Šiaurės vakarų kraštas). Nori Lietuvoje gyventi ir dirbti — priimk pravoslaviją, vaidink rusą — įsiteiksi valdžiai, gausi malonių. Pagaliau, iš lietuvių buvo atiminėjami ir žemės sklypai — jie dalyjami rusų valdininkams bei kolonistams. Taip pat buvo lietuviams uždrausta pirkti ūkius bei žemės sklypus savo šalyje.

O tačiau lietuvių liaudis parodė didelį atsparumą. Ir šios pastangos lietuvius surusinti, vedamos tiek iš apačios, tiek iš viršaus, nebuvo sėkmingos. Lietuviai nesidavė nei supravoslavinami, nei surusinami. Čia daug padėjo lietuvių prisirišimas prie katalikybės. Bažnyčia buvo likusi vienintelė institucija, kur dar lietuvis galėjo melstis savo gimtąja kalba, išklausyti religinio turinio pamokslų. Buvo užkirstas kelias pereiti į „maskolių vierą", bet vartai per „polska wiara" vedamą nutautinimą paliko atviri.

POLONIZACIJA IR RUSIFIKACIJA PAGAL A. SMETONĄ

Dėl Lietuvos rusifikacijos ir polonizacijos jau nuo XIX a. vidurio, taigi nuo tautinio sąmonėjimo pradžios, sielojosi sąmoningieji lietuviai dvasininkai bei inteligentai, ieškodami būdų nutautinimą sustabdyti. Ypatingai daug šiuo reikalu veikė ir spaudoje rašė publicistas Antanas Smetona (1874—1944), daugelį kartų valdžios baustas, lenkų skųstas ir persekiotas. Pradedant 1905 m. jis savo redaguojamuose laikraščiuose — „Lietuvos ūkininke", „Vilniaus žiniose", „Viltyje", „Vaire" paskelbė daugybę radakcinių ir kitokio pobūdžio rašinių bei korespondencijų, redagavo memorandumus ir kitu būdu energingai kovojo dėl lietuvių kalbos teisių Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. (Kai kurias jo rašinių ištraukas mes pateikiame prie atskirų parapijų veiklos aprašymų).

Minėti jo rašiniai buvo autoriaus surinkti ir 1930 m. paskelbti jo raštų IV t. — „Lietuvių santykiai su lenkais". Mums įdomi tos knygos įžanga, paties A. Smetonos parašyta ir paskelbta IV-VIII psl. antrašte „Nebaigtoji byla", kurioje sutrauktu būdu pateiktos rusifikacijos ir polonizacijos priemonės.

Štai būdingesnės ištraukos:

Antanas Smetona, ilgų lietuvių laikraščių Vilniuje redaktorius, labai energingai kovojęs dėl lietuvių kalbos teisių Vilniaus krašto bažnyčiose ir viešajame gyvenime

Lietuviai, kitų laikomi jau moritūri (mirsimieji), atgavę žadą, pasijuto apsiausti karingo vokiečių, rusų ir lenkų nacionalizmo.

Bismarkui sukūrus tvirtą Vokios imperiją, lietuvių kalba Prūsuose buvo skubiai vejama ne tik iš mokyklos, bet ir iš bažnyčios. Nuramdęs lenkų maištą, Muravjovas ryžosi *rasplastat Litvu*, išdraskyti Lietuvą: užgrėsė lietuvišką raštą, uždraudė katalikams (taigi ir lietuviams) pirktis žemę Lietuvoje, gynė jiems gauti čia kad ir menkiausią vietą vyriausybės įstaigose. Užsimetusi žūt būt surusinti mūsų kraštą, rusų valdžia pusdykiai dalino savo valdininkams ir kitiems atėjūnams dvarus, statydino cerkves ir tupdė savo šventikus dargi tose vietose, kur nebuvo pravoslavų. Žodžiu sakant, jos buvo daroma visa, kad Lietuva atrodytų rusiška ir pravoslaviška. Juk tai esąs *iskoni ruskii krai*, iš senų senovės rusų kraštas! Taip skelbė *kazionni* patriotai. Ar ne iš Maskvos paveržtų žemių buvusi sudaryta Didžioji Lietuvos Kunigaikštija? Ar nebuvę didieji Lietuvos kunigaikščiai linkę į pravoslaviją, kurią tik paskum lenkai nukalėję,

kai įsispraudę su katalikų tikyba? Rusų kalbą buvę įsiėmę žemaičiai ir aukštaičiai bajorai, taigi istorijos esą lemta lietuviams visiškai sulyti su rusais ir pasisavinti jų pravoslavija.

Šitoji politikos išmintis buvo keliais žodžiais išrašyta paminkle, rusų pastatytame Vilniuje carienei Katrynai II. *Ottoržennaja vozvratich* skelbė tas parašas. Vadinasi, Lietuva buvusi lenkų atplėšta nuo Rusijos, o paskum ginklu esanti jai vėl grąžinta. Taigi, šalin lenkiškumą, tekit jums, lietuviai, rusiškumą ir pravoslaviją!

Ir jau ne taip sunku rodėsi rusintojams *rasplastat Litvu*. Gardino gubernija, tenai jotvingių žemė, senovėje atkakliai grūmusis su Voluinės kunigaikščiais ir su lenkais, šiandien sugudinta ir supravoslavinta, didžioji Vilniaus gubernijos dalis nebekalba lietuviškai. Daug vilties pribaigti lietuvių tautą: belieka spustelėti valstiečių minios, nebetekusios vadų, ir jos surusės.

Tokiu pasisekimu vaidinosi carų politikai rusinimo darbas Lietuvoje. Rusiška mokykla, rusai valdininkai bei kolonistai, pravoslavai šventikai, pagaliau mūsų jaunimo privalomasai tarnavimas rusų kariuomenėje turėjo mūsų kraštą galutinai pritvirtinti prie Rusijos.

Su rusais del Lietuvos varžėsi ir lenkai. Šie tarėsi turį dar už anuos daugiau teisės ją pasisavinti. Kaip gi neturėję! Per Jogailą ir per Liublino uniją Lietuva geruoju ir amžinai sutapusi su Lenkija, kelis šimtus metų tais pačiais su ja džiaugsmais džiaugusis, tais pačiais sielvartais sielojusis. Paskum bendrosios pastangos (1831 ir 1863 m.) išsivaduoti iš svetimųjų jungo kad ir nepavykusios, tačiau dar labiau suglaudusios draugėn abidvi šali. O kas amžių glaudžiai susieta, to nevalia esą skirti. Ir netuščios esančios lenkų pretenzijos: jie davę lietuviams katalikų tikybą ir kultūrą. Ne prievarta, o savo pranašumu, lenkišku elementorium ir katalikišku kryžium, jie terpiąsi lietuvių liaudin. Taigi duokite kelią tai šventajai lenkų misijai! Juk visa, kas šviesiau ir prakilniau esą šiame krašte, tai jų, o ne kito keno, padaryta. Ir tas jų darbas esąs ne savo naudos ieškojimas, o broliškos meilės vaisius. Lietuva, aišku, turinti lenkams atitekti. Jie ir tik jie esą čia teisieji ir teisingieji tėvonys.

Tarp šitų dviejų žiauraus nacionalizmo srovių, kaip tarp Skillos ir Karibdos, teko irtis atgimstančiai Lietuvai. Abi jos siekė ją praryti, abi ėjo rangčių, katrai pir-

ma pasiseks pagriebti įžiūrėtoji auka. Vienoje pusėje slogioji priespauda, antroje — putnioji klasta.

Lietuviai, gyvi laidojami ir matydami gobšus atkakliai varžantis dėl jų protėvių palikimo, nesidavė marinami, norėjo gyventi, norėjo vėl tauta būti. Jie žinojo savo didžią, gražią praeitį, kad ji buvo ne rusiška ir ne lenkiška, o lietuviška. Lietuvos imperija, lietuvių genijaus sukurta, buvo didelis taikos veiksnys viduramžių Europoje, taigi ir jie turi didelių civilizacijos nuopelnų, atmušę plėšriuosius grobuonis. Rusai yra paskum gavę iš lietuvių daugiau, nei šie buvo pirma pasiėmę iš Maskvos ir iš Kievo. Bekurdami galingą valstybę, didieji Lietuvos vadai sutirpdė plačioje erdvėje geriausias jos pajėgas, prarado slavams aristokratiją ir bajoriją. Lietuvių tauta dabar kaip tas medis, kuriam vėjų nudraskyti lapai ir vėtrų nulaužytos šakos.

Senovės Lietuvoje buvo laisva visoms tautoms, visoms tikyboms: ag jų niekas nesuokdavo išsižadėti savo įgimtosios teisės. Vadinasi, lietuviai buvo ne barbarai, o kūrėjai, civilizacijos ir laisvės nešėjai. Tad be reikalo didžiuojasi lenkai šiokia ar tokia savo misija Lietuvoje. Ne mes jiems, o jie mums skolingi. Mūsų bajorai, kunigai ir miestiečiai sulenkėję, dirba Lenkijai. Nebėra vietos lietuvių kalbai nei viešumos gyvenime, nei dvare, nei klebonijoje. Tuščia būtų siektis čionai paguodos neramiai atgimstančio lietuvio dvasiai: niekas jo nesupras, niekas neatjaus.

Abeji — rusai ir lenkai — skuba užtvinti mūsų liaudį. Vienur činauninkai ir rusiška mokykla, kitur sulenkėjęs dvaras ir sulenkėjusi bažnyčia. Iš abejur slopinama atbundanti lietuvio sąmonė. Lietuvos rytų kaimas, ligi paskutinio lenkų maišto buvęs lietuviškas, dabar jau guduoja ir jau lenkuoja. Tai yra padariusi Muravjovo kumstis, lietuvių rašto uždraudimu praskynusi mūsų liaudin kelią lenkiškam elementoriui ir lenkiškai maldų knygai. Rusų valdžios politika patarnavo lenkams.

Karas su japonais 1904 m. privertė carą grąžinti lietuviams spaudos teisę, o 1905 m. revoliucija sutelkė juos Vilniaus seiman. Drąsiau, glaudžiau spieskimės tautos darban, skubėkime ten, kur jai daugiau pavojaus graso, spieskimės Vilniuje, sukruskime, atsiminę savo gražiąją senovę, ir dirbkime laimingesnės ateities vardu! Štai

Balkanų ir vidurinės Europos tautos, amžiais stiprių spaudžiamos, atkuto, prabilo ir pasiskelbė norinčios gyventi.

Separatizmas! — sukliko mūsų duobiakasiai. Veltui... Mirsimieji jau sukrutę: atgiję lietuviai jau žygiavo savo tikslan. Ne kalavijas, o plunksna jų ginklas. Tai šviesos kova su patamsiu, laisvės — su verguve. Eikime takais ir vieškeliais, žiburiais nešini į liaudį. Apmirusią prikelsime. Ji atsigos ir susipras lietuvių giminės esanti.

Vienu metu tenka kovoti su rusų ir su lenkų nacionalizmu. Sunku, rodos, tesėti, bet reikia ryžtis. Tikėkime, dirbkime ir įveiksime. Mūsų pusėje teisybė ir tiesa.

A. Smetona.

Tas pats Antanas Smetona, kaip Lietuvos respublikos prezidentas pasitraukęs į užsienį 1940.VI.15 Lietuvą okupuojant Sovietų Sąjungos karinėms pajėgoms, ir vėliau gyvendamas JAV-bėse, sielojosi Rytų Lietuvos reikalais ir pradėjo rašyti platesnės apimties veikalą „Lithuania propria" (Tikroji Lietuva), kuriame nemaža vietos skyrė ir Lietuvos rusifikacijai bei polonizacijai. Tačiau staigi mirtis (1944.I.9) neleido autoriui veikalo užbaigti. Nebaigtos knygos rankraštis šiuo metu yra Br. Kviklio archyve, iš kurio pateiksime keletą fotostatinių ištraukų.

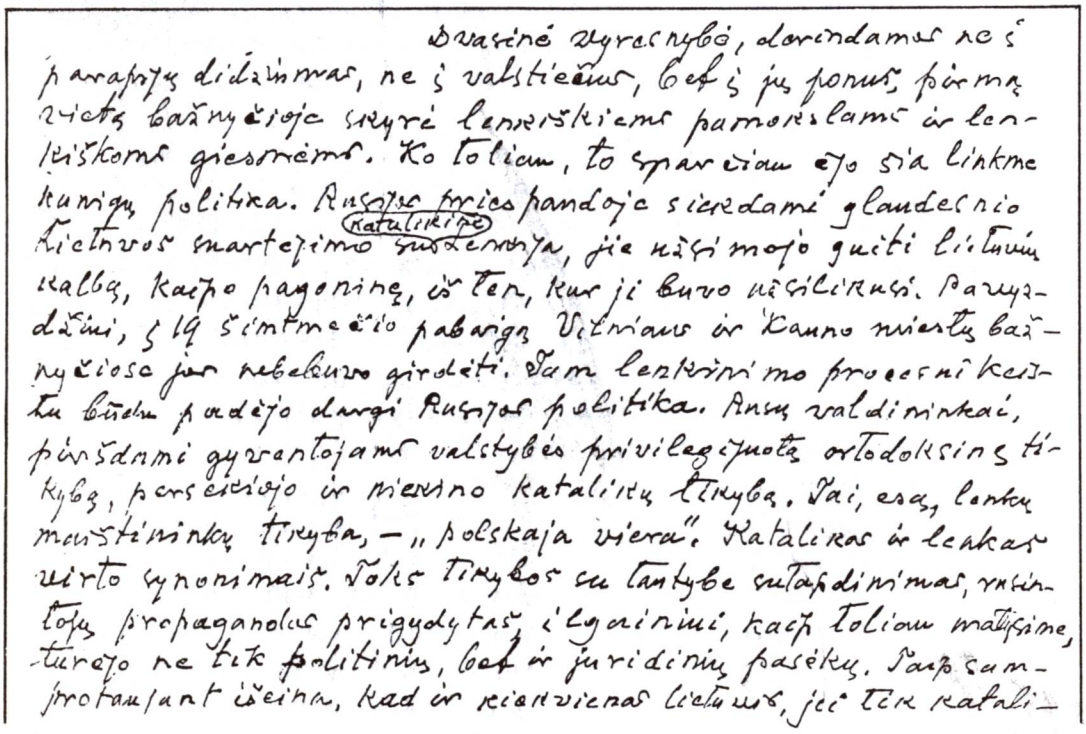

Dvasinė vyresnybė, darindamasi ne iš parapijų didžiūnų, ne iš valstiečius, bet iš jų ponus, pirmą vietą bažnyčioje skyrė lenkiškiems pamokslams ir lenkiškoms giesmėms. Ko tolium, to spartesniu ėjo šia linkme kunigų politika. Ausros vrtos pamokslai sielovadami gilaus lietuvos (katalikiško) tautiškumo suvokimo, jie nežinojo gailesčio lietuvių kalbą, kaip pagonišką, išsižadėjimo, kur ji buvo užsilikusi. Panašiai, ir šį šimtmečio pabaigą Vilniaus ir Kauno miestų bažnyčiose jau nebeleisdavo girdėti. Šam lenkinimo procesui keistu būdu padėjo dargi Rusijos politika. Ansų valdininkai, pirmiausiai gyventojams valstybės privilegijuotą ortodoksinį tikybą, persekiojo ir nevisiško katalikų tikybą. Tai, esą, lenkų maištininkų tikyba, — „polskaja vieraˮ. Katalikas ir lenkas virto sinonimais. Tokie tikybos su tautybe sutapdinimas, vyriausybės propagandos prigydytas į galvinius, kaip tolium matysime, turėjo ne tik politinių, bet ir juridinių pasekų. Šalia sam-protaujant išeina, kad ir nieko nieko lietuvio, jei tik katali-

kas, turi būti lenkas, ir lenvo lietuvio lenkui neat tik Rusijos statymų, bet ir vietų liberalinės užtvenonės. Ir jie tarė lietuvius ir lenkus tur pat tautos esant. Lenkiu tojaus kunigams irgi pabėko tokia dvejrasmė sąvoka. Jei (zoglėjai) lenkas ir katalikas tai pat, tai katalitiška ir lenkiška tikyba (polska wiara) (tai) ta pat. Vadinas, ginant lenkiškumą, ginamas ir katalikiškumas. Tais dvejrasiškumais imta kalbėti iš sakyklos ir (sakytojo su tikinčiųjų misionieriais. Kadangi kunigams lenvo pavesta matrikacija, tai jie turėjo progos per naujagimių krikštus jų pavardes sulenkinti, pridėdami jomis galunes ič arba skič, arba nuo pirmo (lietuviškas) jų galunes is, as, us. Taip sudalotos jos davėsi malonesnės lenkiškai ausiai.

O lenkų kunigai, gana gi ir tų, pelningas vietas pareigas dietuvoje, mokė bajorus nedėk katalikų tikėjimo, (tiesų) kaip lenkų kalbos. Jau buvo gerokai pramokusi Lietuvos didaomenė, kai atėjo Lubline Unija (1569 m.).

Šis vienas krikščionių tikėjimas teriso valstiečius su bajorais. Bet ir bažnyčią valdė sulenkėjusios klebonijos.

Lenkėjantieji kunigai ir bajorai pradėjo skelbti sumaišytus lietuvius, kad (tie) arba Lietuvos vienybės su Lenkija, Lublino Unijos sutvirtinta, vadino juos separatistais, lietuvomanais, tautiniais kaip ir pasišoviniais, kad (tautiečiai laikydami) lenkų kalbą Sulenkėjusi dvarinė vyresnybė reikalavimą lygiais teisėmis lietuvių kalbai bažnyčioje laikė kaip ir herezinius tikinčiųjų sąšokimus. Lietuvius kunigus, žadinančius jų tautinį sąmoningumą, kėlė parapijosna, kur lietuvių kalba jau buvo sumarinta, ir skyrė jų vietom lenkėjančius kunigus, kad slopintų tą (nepagydaujamą) (atgimimą) (sąjūdį). Kadangi dvarinei vyresnybei rūpėjo ne tiek parapijonų religiniai reikalai, kiek lenkų kalbos privalėjimas bažnyčioje apsaugojimas.

Kartais dėl pamaldų atsitikdavo nusižengimų, kad net parapijiečiai teismai turėdavo spręsti. Kova nėra liovusis ligi šios dienos.

Aleksandras

Plakatas, išleistas 1920 m. Kaune, Lenkijai užgrobus Lietuvos sostinę Vilnių. (Dail. Petras Rimša)

Vilniaus paskolos lakštas, išleistas 1939 m., Lietuvai atgavus Vilnių

LIETUVIŠKŲ VIETOVARDŽIŲ SLAVINIMAS

Iš seniausių laikų Vilniaus kraštas buvo lietuvių gyvenamas, taigi lietuviški buvo ir gyvenamųjų vietų vardai (oikonimai). Lietuviškais vardais buvo vadinamos upės, ežerai, kalnai, miškai laukai, pelkės. Vilniaus krašto vietovardžius tyrinėjęs Jonas Jurkštas ir šiuo reikalu parašęs studiją „Vilniaus vietovardžiai" (išleista 1985 m. Vilniuje. Iš ten paimta ir daugiau žinių) nurodo, kad daug naujų kaimo tipo gyvenviečių atsirado XVI a., pravedant valakų reformą. Tačiau amžių būvyje vyko vietovardžių, kaip ir pavardžių, slavinimas. Taigi, kas buvo mūsų rašyta apie pavardes, tinka ir vietovardžiams.

Su krikščionybės įvedimu ėmė plūsti slaviškos ar šiaip jau nelietuviškos kilmės asmenvardžiai, o per juos svetimybės ėmė brautis ir į vietovardžius. Tačiau šiaip jau vietovardžiai yra patvarūs ir ne lengvai pasiduodavo svetimųjų perkrikštyjami. Pirmiausia buvo paliesti dvarai ir jiems priklausę kai kurie kaimai, nes dvarponis turėjo teisę savo žemę pavadinti kokiu tik jis nori vardu. Dvarų administratoriai, pataikaudami sulenkėjusiems žemvaldžiams, lenkino lietuviškus vietovardžius, dažnais atvejais pridėdami prie jų galūnę — szczyzna. Kiti vietovardžiai buvo suluošinami, iškraipomi, bet jų šaknis dažniausiai išlikdavo lietuviška.

Kadangi lietuvių kalba anuo metu nebuvo rašto kalba, įvairūs žemvaldžiai, jų raštininkai, klebonai, vargoninkai vietovardžius rašė nelietuvių kalba. Dažniausia jie stengėsi lietuviškus vardus išversti į lenkų kalbą. Tokie vietovardžiai ilgainiui prigijo ne tik raštuose, bet ir gyvenime. Laikui bėgant gyventojai, atminę tikruosius lietuviškus vietovardžius, išmirė, neperduodami jų kitoms kartoms, Taigi vietovardžiai išliko tik raštuose ar nelietuviškoje kalboje. Lietuvą užėmę rusai stengėsi vietovardžius rusinti, tačiau ir jie dažniausia palikdavo sulenkintus vardus.

Šv. Kazimiero draugijos veikėjai išlydi ilgametį dr-jos iždininką kun. Nikodemą Raštutį, lenkų valdžios 1936 m. tremiamą į nepriklausomą Lietuvą. Dalyvių skaičiuje yra ir gudų veikėjas kun. L. Toločka

Nr. 111. Kowno, Niedziela 23 maja 1926 r. Rok VI

„KAUNO DIENA"

DZIEŃ KOWIEŃSKI

Warunki prenumeraty z odnoszeniem lub przesyłką pocztową 5 litów miesięcznie, zagranicą 1 dol. U. S. A. miesięcznie.

Cena ogłoszeń za wiersz petitu na 1 stronie — 1 lit., na 4 stronie — 75 ct., w tekście — według umowy i dla poszukujących pracy — 30 ct.

Numer pojedyńczy 25 ct. WYCHODZI CODZIENNIE OPRÓCZ DNI POŚWIĄTECZNYCH.

Adres Redakcji i Administr. ul. Orzeszkowej 12, (Telefon 1948). Administr. otwarta codziennie, oprócz świąt od g. 9—2 p.p. Redakcja od ... 1 p.p.

Kto będzie prezydentem Polski?

NA LITWIE KOWIEŃSKIEJ.

Rok 1919, niosący ludowi kresowemu wyzwolenie, zastaje naszych rodaków w „Państwie Kowieńskiem" przy solidarnej, gorączkowej i napoły konspiracyjnej pracy: zorganizowani w Polskiej Organizacji Wolności garną się do stworzonej podówczas w macierzystej Wileńszczyźnie Dywizji litewsko-białoruskiej, jako integralnej cząstki armji Odrodzonej Rzeczypospolitej. Tymczasem Litwa Kowieńska, wspierana przez Niemcy i Rosję sowiecką, odgrodziła się murem chińskim od Wileńszczyzny, która wolą wybrańców swej ludności ostała się przy Rzeczypospolitej Polskiej. Po powstaniu państwa litewskiego, Polacy w Kowieńszczyźnie pogodzili się z tym faktem, skupiwszy wszystkie swe siły dla obrony mienia, mowy i kultury ojczystej. Praca ta podjęta [illegible]ez istniejące od r. 1919 towa[illegible]chodnia" które skupia[illegible]

[illegible] Kedys Józef, 29 l., rolnik.
[illegible] Markiatis Jan, 28 l., nauczyciel.
[illegible] Mikulakis Paweł, 30 l., pracow[illegible]

Ukiniaku partja — 2 posłów.
1. Aleksa Jan, 46 lat, agronom.
2. Tonkunas Józef, 31 l., prof. Ak.

nak ze względu na swój wynaradawiający system jest przez partjotycznych Polaków bojkotowane.

W skupieniach polskich, przeważnie przy gimnazjach i organizacjach robotniczych odbywają się od czasu do czasu przedstawienia amatorskie i funkcjonują bibljoteczki „Pochodni", która ma w swem posiadaniu ogółem około 9.000 tomów książek w języku ojczystym. W całej Litwie istnieją, ze względu na zakaz wwozu książek w języku polskim, tylko 2 księgarnie: Ossowskiego w Kownie, która ma przejść na własność „Pochodni" i „Kultura" w Poniewierzu.

Prasa polska reprezentowana jest przez jedyny dziennik „Dzień Kowieński", wydawany od czasu okupacji niemieckiej — oraz czasopisma ludowe „Chata Rodzinna", „Poradnik Gospodarski", „Dzwon Świąteczny" fachowe „Wiadomości Rolnicze" i akademicki miesięcznik [illegible]kry".

Z pol[illegible]h orga[illegible]

Ir nepriklausomoje Lietuvoje gyvenantieji lenkai nepriklausomą Lietuvą vadino tik „Kauno Lietuva" (Litwa Kowieńska)

Labai stiprus vietovardžių, kaip ir pavardžių, lenkinimas vyko Lenkijos okupacijos (1920—1939) metais. Lenkino ne tiktai okupacinė administracija, bet ir Vilniaus arkivyskupijos kurija. Net lietuviams klebonams, dirbusiems lietuviškose parapijose, buvo uždrausta metrikų knygose rašyti lietuviškas pavardes (turėjo būti rašomos sulenkintos). Panašia tvarka rašomi ir vietovardžiai. Tik maža dalis vietovardžių liko neišversta į lenkų kalbą. Kaip pavyzdys nurodoma Rudaminos apylinkės, kur iš 240 gyvenviečių vardų buvo sulenkinta 150, taigi daugiau kaip 60%. Panašiai buvo ir kitur. Pažymėtina, kad lietuviški vietovardžiai išnyko ne savaime, o lenkiški atsirado ne naturaliu būdu.

1939 m. Lietuva, atgavusi dalį Vilniaus krašto, iš lenkų administracijos paveldėjo sulenkintas pavardes ir vietovardžius. Lietuvos vyriausybė rūpinosi jų lietuviškas formas kaip galima greičiau nustatyti. Šiam reikalui buvo sudaryta speciali lituanistų komisija, prof. dr. Antano Salio vadovaujama. Kiti jos nariai: K. Alminas, J. Balčikonis, P. Jonikas, M. Jurkynas, A. Ronkus, J. Senkus, Gr. Šlapelytė-Sirutienė. Jie pasiskirstė po įvairias vietoves ir stengėsi vietoje nustatyti (atkurti) pavardžių ir vietovardžių formas. Vėliau ta medžiaga buvo peržiūrima ir tikrinama Lituanistikos institute. Atlietuvintos pavardės bei vietovardžiai buvo įrašomi naujai išduotuose pasuose. Tačiau karo bei okupacijos sąlygos neleido šio darbo užbaigti. 1945 m. jau buvo nustatytos Vilniaus krašto vietovardžių oficialios lietuviškos formos, tačiau dar ilgą laiką vietos gyventojai vartojo senąsias suslavintas formas. Buvo sudarinėjamas ir vietovardžių žodynas. Šiam darbui vadovavo prof. J. Balčikonis. Tada, nesant pakankamai istorinės bei archyvinės medžiagos, buvo nemaža vietovardžių išversta iš lenkų į lietuvių kalbą ar sukurta naujų.

Įvedus Vilniaus krašte, kaip ir visoje Lietuvoje, prievartinę kolchozų bei sovchozų sistemą, naikinant sodybas, išnyko daugelis

senųjų kaimų bei viensėdžių. J. Jurkštas savo studijoje (9 psl.) pažymi, kad „dar XX a. pradžioje Vilniaus apylinkės gyvenviečių buvo beveik keturis kartus daugiau, negu dabar... Su jomis išnyko ir jų vardai — oikonimai". Jis taip pat nustatė, kad 62% jų yra aiškiai lietuviškos kilmės, 7%—nelietuviškos (slaviškos) kilmės, 5% neaiškios kilmės ir 26% — vertiniai, skoliniai, perdirbimai arba dirbtiniai vietovardžiai. (10 psl.).

Lietuviškų vietovardžių slavinimą studijavo ir plačiau aprašė kalbininkai — K. O. Falkas, J. Otrembskis, J. Princas. Prof. Zigmas Zinkevičius („Lietuvių antroponimika") išsamiai aptarė vietovardžių ir pavardžių lenkinimą. Šiuo klausimu daug rašė A. Vanagas, J. Jurkštas, S. Karaliūnas, V. Maciejauskienė ir kt.

Nelengvas buvo darbas surinkti iš archyvų bei knygų vietovardžius, juos lokalizuoti ir ištaisyti klaidas, kurias beskubėdami ankstesni vertėjai buvo padarę.

Nors Vilniaus krašto vietovardžių lenkinimas truko keletą šimtmečių (XVI-XX a.), vis dėl to tyrinėtojai nustatė, kad 70% visų oikonimų yra aiškiai lietuviškos kilmės, o šios kilmės mikrotoponimų (smulkių gamtos objektų vardų) ir hidronimų (vadenvardžių) yra net 93%. (J. Jurkštas, 89,90 psl.). Pažymėtina, kad šis autorius, kaip ir kiti tyrinėtojai, daugelio lenkiškų arba sulenkintų (išverstų iš lietuvių kalbos) vietovardžių atsiradimą Vilniaus regione riša su sąmoningu lietuviškų vietovardžių slavinimu: „Natūralaus, bent kiek tvirtesnio kalbinio pamato šie sulenkinti vietovardžiai iki XIX—XX a. negalėjo turėti; jie egzistavo daugiau tik raštuose, plito iš lenkinimo židinių, (dvarų, bažnyčių, administracijos įstaigų) ir buvo jų palaikomi". (90 psl.).

VILNIJOS LIETUVIŲ SKAIČIUS

Nustatyti lietuvių skaičių Vilnijoje nėra lengva. Pirmiausia, ne visiškai aiškios šios srities ribos, kurios dažnai, ypač XX a., kaitaliojosi. Nėra visiškai aiški ir „lietuvio" sąvoka. Kas laikomas lietuviu: ar tik tie, kurie kalba lietuviškai ir laiko save šios tautos nariais, ar dar ir tie, kurie savo tėvų bei prosenelių kalbos nebemoka, ir dažnai save laiko gudu ar lenku.

Bandant nustatyti skaičius, reikia remtis statistikos duomenimis. Bet ir statistika yra labai įvairi, dažniausia tendencingai ir tai ne lietuvių naudai, pravesta. Taigi ir mūsų mėginimas nustatyti lietuvių skaičių negalės būti visiškai tikras.

Pirmiausia bandysime sustoti prie senesnių (XIX a.), carinės Rusijos laikais darytų gyventojų surašymų, liečiančių Vilniaus guberniją. Ligi XIX a. I pusės vykę surašymai rodė absoliučią lietuvių persvarą. Iš 1.200.000 gyventojų lietuvių rasta 780.000, žydų 180.000, lenkų 110.000, rusų 80.000, gudų 50.000.

Tiksliausias ir metodiškiausias buvo N. Stolpianskio 1860 m. pravestas gyventojų surašymas, apėmęs Vilniaus, Trakų, Lydos, Ašmenos, Švenčionių, Vileikos ir Dysnos apskritis. Tada ten buvo surašyti 819.895 gyventojai, iš kurių lietuvių katalikų buvo 390.895, lietuvių pravoslavų 27,931, taigi iš viso 418.826. Vadinasi, lietuviai sudarė absoliučią daugumą. Lenkų buvo 154.386, gudų 146.044, žydų 44.694. Iš tuo metu surašytų Gardino gubernijos 118.000 gyventojų lietuvių rasta 42.000, lenkų 16.000.

Štabo kapitono A. Korevos 1861 m. surašyme lietuvių nurodyta 386.000 (46%), gudų 247.000 (29%), lenkų 103.000 (12%). Čia labai stebina atsiradęs labai didelis gudų tautybės gyventojų prieauglis, matyt, įrašytas politiniais sumetimais.

1862 m. surašymo metu M. Lebedkinas surado lietuvių 418.000 (49.98%), lenkų 154.000 (18%), gudų 146.000 (17%), žydų 76.000 (9%).

Vėlesnieji surašymai rodo lietuvių skaičiaus mažėjimą. 1897 m. statistikoje iš 1.591.207 gubernijos gyventojų lietuvių teparodyta 17.59%, taigi apie 280.000; gudų — 56%, žydų — 12,72%, lenkų — 8,18%, rusų — 4,94%, ukrainiečių — 0,06%. Ši statistika nelabai patikima, nes kyla abejonės, ar galėjo per 30 metų laikotarpį „išnykti" tiek daug lietuvių. 1909 m. rusų pravestas gyventojų surašymas Vilnijoje rado 234.000 lietuvius.

1916 m. vokiečių administracija taip pat

Vilniaus gubernijos visus apskritis Lebedkinas paskirsto ir tautybėmis ir taip pat nurodo tautybių procentus, kas pavaizduota lentelėje.

VILNIAUS GUB. GYVENTOJAI 1862 m.

Tautybė	Skaičius	Procentas
lietuvių	418.880	49,98
lenkų	154.368	18,42
gudų	146.041	17,42
žydų	76.802	9,16
rusų	14.930	1,79
totorių	2.416	0,29
krivičių	23.016	2,75
vokiečių	902	0,11
ukrainiečių	701	0,08
Iš viso	838.056	100,00

GYVENTOJŲ PASISKIRSTYMAS TAUTYBĖMIS VILNIAUS GUB. APSKRITYSE 1862 m.

Apskritis	Procentas			
	Lietuvių	Lenkų	Gudų	Iš viso
Ašmenos	57,5	18,3	24,2	100
Dysnos	2,1*	43,4	54,5	100
Lydos	63,2	7,2	22,5	92,9***
Švenčionių	86,9	5,8	6,9	99,6
Trakų	93,4	4,3	1,3	99,0
Vileikos	28,3	22,1	44,8	95,2
Vilniaus	60,7**	34,5	3,5	98,7

* visi lietuviai pravoslavų tikėjimo
** lietuviai katalikai ir pravoslavai nurodyti drauge
*** Lydos, Švenčionių, Trakų, Vileikos ir Vilniaus aps:, matyti, buvo keletas procentų ir kitų tautybių gyventojų

pravedė Vilniaus gub. gyventojų surašymą. Deja, jis neapėmė viso ploto. Vokiečių surašinėtojų tarpe buvo daug lenkų. Lenkų rasta 30%, lietuvių tik 10%. Lenkai buvo tokiu „surašymu" patenkinti, bet jų pačių rimtesnieji asmenys nelaikė šio surašymo patikimu.

1919 m. lenkų pravestas gyventojų surašymas taip pat vyko nenormaliose sąlygose. Čia jau buvo specialiai ieškota lenkų ir stebėtinai daug surasta — net 53%. Lietuvių „terasta" 6,9%. Net kai kurie ano meto lenkų veikėjai teigė, kad šis surašymas turėjęs tikslą „įrodyti rytinių žemių lenkiškumą". Artimas J. Pilsudskio bendradarbis, Rytinių žemių valdybos komisaras Jerzy Osmosowski savo atsiminimuose šį aprašymą taip apibudino: „1919 m. gruodžio mėnesį pravestas surašymas turėjo, pagal instrukcijas iš viršaus, įrodyti kad vietiniai Vilnijos gyventojai yra tautiniai abejingi ir pasyvūs, išskiriant lenkus. Surašymas turėjo politinius tikslus ir buvo pravestas p. Zabierziewskio, POW nario, pilnai priklausiusio II skyriui". Vėl 1921 m. lenkų administracija pravedė dalinį gyventojų surašymą, bet jis mūsų reikalui nedavė pilno vaizdo.

1931.XII.9 Lenkijoje buvo pravestas naujas visuotinis gyventojų surašymas, kurio metu Vilnijoje lietuviais užrašyta 82.313 asmenų. Ir dėl jo tikslumo abejoja net patys lenkų istorikai. Štai tais pačiais 1931 m. buvo registruojami mokyklinio amžiaus vaikai. Lietuvių vaikų oficialiai užregistruota 24.503. Pagal 1928 m. Lenkijos įstatymą, tautybę nustatyti turėjo Lenkijos administracijos pareigūnai. Daug kur lietuviai ir jų vaikai užrašyti „lenkais". Taigi vaikų skaičių tektų žymiai padidinti. Jeigu mokyklinio amžiaus lietuvių vaikų skaičius proporcingai sulyginsime su lenkais, tai išeitų, kad Vilnijoje lietuvių turėjo būti apie 160.000, t.y. dvigubai tiek, kiek skelbė 1931 m. surašymo duomenys. Ir patys lenkai lietuvių skaičių dažnai „koreguodavo", nes jis nebuvo patikimas. Lietuviai teigė, kad Vilnijoje Lenkijos pravesti gyventojų surašymai negali būti tikri, nes pravesti okupacinėse sąlygose. Lietuvos statistikos ir kt. šaltiniai dažnai Vilnijos lietuvių gyventojų skaičių nurodydavo 400—500.000. Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininko Vilniuje dr. Danieliaus Alseikos pareiškimu „Natio" žurnale, Lenkijoje, remiantis rusų ir užsieniečių statistikos duomenimis, 1914 m. galėję būti apie 300.000 lietuvių. Dr. Alseikos skaičius labai artimas 1897 m. gyventojų surašymui, kur parodytas 279.000 lietuvių skaičius

Rytų ir Pietų Lietuvos valsčiai, kuriuose Lenkijos okupacijos metu (1920—1939) veikė lietuvių organizacijos. (Iš Karlis Stalšans knygos „Krievu ekspansija un rusifikacija Baltija laikmetu tecėjuma")

(17,5%) Vilniaus gubernijoje. 1937 m. Lietuvos „Valstybės statistikos kalendorius" (76 psl.) rašo: „Dar ir pastaraisiais laikais, nežiūrint žiaurios okupantų priespaudos, Vilniaus krašte rasim apie 200.000 tautiškai susipratusių lietuvių". Pažymėtina, kad ir Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas pravedė neviešą lietuvių gyventojų surašymą, kurį vykdė lietuviai inteligentai, kurio metu rasta taip pat apie 200.000 lietuvių. Prisimintini ir mokyklų duomenys. „Ryto" dr-jos duomenimis, Vilnijos lietuviai prašę leisti jiems steigti apie 800 mokyklų. Pagal Lenkijos įstatymus, vienai mokyklai reikėję turėti mažiausia 40 vaikų. Taigi išeitų, kad lietuvių vaikų galėjo būti apie 32.000. Oficialus lenkų statistikos minimas lietuvių vaikų skaičius buvo, kaip minėjome, 24.543. Skirtumas ryškus, bet skaičiai patikimi. Šiuo metodu skaičiuojant, Vilnijoje galėjo būti 208.000 lietuvių. Juos galime drąsiai vadinti „tautiniais susipratusiais", nes jie norėjo savo vaikus lietuviškai mokyti.

Panašius rezultatus gausime, skaičiuodami ir lietuviškos spaudos paplitimą, ypač lietuviškus kalendorius. Jie pasiekdavo 250.000 lietuvių aplinką.

Reikia iškelti dar vieną faktą, kuriam patikrinti jis radęs svarbų pačių lenkų šaltinį. 1939 m. pradžioje lenkų spaudoje pasirodė vienas straipsnis, kuris tuojau buvo konfiskuotas. Jame buvo skelbiama Vilniaus vai-

TAUTIŠKOJI MINTIS-KELIAS ATEITIN

LIETUVOS AIDAS

ĮSTEIGTAS SOSTINĖJE VILNIUJE 1917 M.

Nr. 603 (5007) 1939 (XIV) m. TREČIADIENIS, SPALIŲ 11 D. KAINA 20 Ct

Nepriklausomoji Lietuva jungiasi su sostine Vilniumi!

Sveikiname Vilniaus krašto gyventojus!

ELTA

1939. X. 11

Mes grįžtame į Vilnių

Tą laiminęą akimirksnį, kada mes sužinome, kad Vilnius realybėje yra mūsų, kad grįžtame į Vilnių, kad Vilnius ir Vilniaus lietuviškasis kraštas sueinėja su nepriklausomuoju Lietuva, — tą akimirksnį prieš mūsų akis nusvinta visa didingoji Vilniaus istorija su didžiaisiais jos kovotojais dėl Vilniaus kultūrinimo priklausomumo ir su tais nemirštamais tautos kankiniais, kurie kovojo ir mirė, kad Vilnius grįžtų lietuvių kultūros naujai erai, platesniam laisvos gyvenimui ir Lietuvos Valstybės garbei.

Vilniaus grįžimo aktas yra lietuvių vilčių ir troškimų įsikūnijimas, apgaubtas žydėjimo ir vergavimo amžiais. Visą laiką kovodami dėl Vilniaus, mes gerai įsisąmoninome visus tuos etapus, kuriuos pergyveno Vilnius ir jo kraštas nuo Didžiojo Karo pradžios: mes gerai atmename ir tą neilgą laiką, kada mes patys buvome Vilniaus šeimininkai, kol tragiškas likimas nuo Vilniaus boksto nukėlė lietuviškas vėliavas ir įtvirtinė Vyčio ženklus. Taip pat mes negalime užmiršti ir tų aplinkybių, kuriomis šiandien įžengiame į niekuomet neatsisadėtą Lietuvos sostinę Vilnių.

Viską, kas šiandien vyksta Europos karo frontuose ir diplomatų pasitarimuose ir kokia raida pristikėlė ir išsiplėtė Vilniaus klausimas, yra taip arti ir kaleidoskopiškame mirgėjime, kad būtų sunku pirmomis valandomis suimti ir apibrėžti. Mes nekeliame Vilniaus kaino grįžimo svorio, nei tu tarptautinių jėgų, kurios prisidėjo prie Vilniaus krašto teisybės pareiškimo, bet mes neapsiriksime pasakę, kad šiandien kiekvienas lietuvis pajus teisybės ženklą, nusileidusį ant mūsų žemės. Teisingumo ženklė mes visuomet buvome stiprūs; mes tikėjome, kad dieną turi viešpatauti ir ta mes šiandien matome ir jaučiame. Vilniaus klausimo sprendimo teisingumas patvirtina visas mūsų vilčių ir darbus.

Mes grįžtame į Vilnių ne su mažesne dvasios jėga ir stiprybe kaip kad 1920 m., tačiau su nepalyginamai didesniu pasitikėjimu, tautos išaugintais sūnumis, su tais tūkstančiais lietuvių, kurie dėl lenkų valdomos priespandos buvo priversti pasitraukti iš Vilniaus ir jo krašto.

Mes grįžtame į Vilnių su ta patirta politine ir kultūrine išmintimi, kuri tautų neskiria, bet jungia darbui ir laisvam gyvenimui. Mes, anot Maironio — ant viešketio amžiaus plataus gal daugiau, negu gausingosios tautos, jaučiame tautos vieningumo idėją ir tą kovą dėl savo likimo, kuris ilgus amžius tiek dang ir akaudžiai mus vertė kentėti ir kovoti.

SSSR ir Lietuvos sutartis

Maskva X 11 Elta. „VILNIAUS MIESTO IR VILNIAUS SRITIES GRĄŽINIMO LIETUVAI IR TARPUSAVIO PAGALBOS TARP SOVIETŲ SĄJUNGOS IR LIETUVOS SUTARTIS".

Aukščiausias Sovietų Sąjungos tarybos prezidiumas iš vienos pusės ir Lietuvos Respublikos Prezidentas iš kitos pusės, tikslu išvystyti taikos sutartimi iš 1920 metų liepos 12 d. nustatytus draugiškus santykius, pagrįstus nepriklausomos valstybės egzistavimu ir nesikišimo į vidaus kitos susitariančios šalies reikalus ir pripažindami, kad taikos sutartis iš 1920 metų liepos 12 dienos ir nepuolimo ir konflikto taikingu sprendimo paktas iš 1926 metų rugsėjo 28 dienos vis tiek šiuo tvirtu jų santykių ir tarpusavių įsipareigojimų pagrindu ir įsitikinę, kad abiejų susitariančių šalių interesuose yra aptarti tikslias tarpusavio saugumo garantijos šalyje

vadijos tautinė sudėtis. Buvo nurodoma, kad lenkų esą 68%, lietuvių 18%, kitų tautų 14%. Žinoma, kad lenkų skaičius čia suplaktas su gudais. Tie 18% lietuvių tai būtų 222.000. Lenkijos pasiuntinys F. Charwat savo užsienio reikalų m-jos spaudos skyriui pareiškęs, kad esąs „didelis neatsargumas" tokius duomenis skelbti. Esą, jeigu dar pridėsime Balstogės vaivadiją, išeitų, kad Lenkijoje būtų lietuvių 250.000, jeigu ne daugiau. „Ir tai nėra mūsų naudai" — teigęs jis.

1942.V.27, vokiečių okupacijos metu, vokiečiai pravedė savo „Generalbezirk Litauen" srities gyventojų surašymą tarnybiniams (vidaus) reikalams. Ašmenos apskrityje iš surašytų 95.523 gyventojų lietuvių rasta 14,9%, lenkų 53%, gudų 30%; Svyrių apskr.: iš surašytų 77.920 gyventojų — atitinkamai: 20,4%, 35%, 39%; Vilniaus apskr. iš 150,500 gyv. — atitinkamai — 49%, 44%, 4%. Iš Vilniaus miesto tuometinio 143.500 gyventojų skaičiaus lietuvių buvo 20,5%, lenkų 71%, gudų 2%. (Pažymėtina, kad palyginti gausi žydų tautinė grupė surašymo metu visiškai nefigūravo — ji buvo paskirta sunaikinimui). Taigi lietuviai sudarė reliatyvią daugumą.

Visais minėtais atvejais, lietuvių statistikoje, figūruodavo tautiškai susipratę lietuviai. Bet be jų Vilnijoje buvo daugybė nutautusių, sugudėjusių, sulenkėjusių lietuvių, dažniausia „tuteišais" vadinamų, kurie nė nežinodavo savo tautybės.

Mečislovas Davainis-Silvestraitis (Silvestravičius) pirmasis lietuvių žurnalistas-kronininkas, 1905—1908 m. apkeliavęs daugybę vietovių Vilniaus krašte, jas aprašęs ir energingai kėlęs lietuvių slavinimo problemas. (Daugiau žinių 63,64 psl.)

LIETUVIŠKAI NEKALBANČIŲ LIETUVIŲ KLAUSIMAS

Ar lietuviškai nebekalbą lietuviai, primiršę savo gimtąją kalbą ir kalbą gudiškai bei lenkiškai, yra lietuviai ar jau kitos tautos nariai? — šiuo klausimu jau XX a. pradžioje buvo kilusios diskusijos.

„Vilniaus žinios" (Nr. 246, 1906) paskelbė atvirą laišką lietuvės S. Voinilovičienės (S. Wojniłowiczowa), iš kurio matyti, kad Lietuvoje yra nemaža lenkiškai kalbančių žmonių, kurie nors lietuviškai nekalba, bet Lietuvą karštai myli ir save lietuviais vadina. Autorė nurodė, kad lietuviai blogai suprantą savo patriotizmą ir, neigdami lietuviškai nebekalbančius savo tautiečius, „padarė Lietuvą mažute, iš ko džiaugiasi mūsų priešininkai ir lenkai... Lenkai džiaugiasi, kad jiems netikėtai tiek daug pribuvo... Mes, lietuviai, niekuomet neužsiginsime savo tautiškumo, nors kalbame ir rašome lenkiškai ir kenčiame dėlto, kad mūsų Lietuvą, Vytauto laikų Lietuvą tokią didžią, užkišo patriotai į kampą, atskirdami mus ir vadindami lenkais mus, kurie čia už poros mylių turime Mindaugo kapą, Mindaugo kalnu vadinamą, kurie turime Ringaldo statytos pilies griuvėsius Naujapilyje, o visur Lietuvos kunigaikščių palikimus, kaip Lydoje, taip ir daugelyje kitų vietų. Ar mažai pražuvo lietuvių lenkiškai kalbančių ant kartuvių, nuo kulkų Sibire: ar jie žuvo už

Lenkiją?... Žuvome už Lietuvą, nes lietuviai esame. Eikime ranka į ranką, o Mickevičiaus dvasia džiaugsis danguje", — baigia autorė laišką.

Tačiau lietuviškai kalbančių ir nebekalbančių tautiečių, bevirstančių ar jau virtusių lenkais, vienybė, o tuo pačiu ir jų sugrįžimas į lietuvių tautą didesnių rezultatų nedavė. Beveik visi lenkiškai kalbantieji nuėjo su lenkais ar gudais, o patriotiškoji lietuvių visuomenė pasuko atskiros nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo kryptimi.

Šia proga minėtai autorei atsakė J. Turčiniškis (Justinas Zubrickis) „Vilniaus žiniose" (Nr. 263, 1906): „Mes sakome, tegul bus Lietuva nors maža, bet tvirta savo dvasia. Senas ąžuolas, katro šakos skėlėsi ‚nuo marių lig marių', trandžių suėstas jau seniai nudžiūvo, o jo nubyrusius lapus vėjas išnešiojo po visą pasaulį. Mes nemanome atgaivinti sauso kamieno, nerenkame jo nulūžusių šakų; tegul jomis naudojasi, kas tik nori ir gali; mes niekam nepavydime. Visa mūsų atidžia yra nukreipta vien į jauną atžalą, išsprogusią iš sveikų seno ąžuolo šaknų. Ją mes sergėsime ir ginsime nuo amaro ir kitokio pavojaus, kaip galėdami, nes joje yra visa mūsų būsimoji viltis, laimė ir didybė. Senąją Lietuvą su jos baudžiava, savavale ištautėjusių bajorų ir lietuvių vergų vaitojimais mes jau seniai palaidojome, apraudojome ir užmiršome. Galbūt būsimieji Lietuvos istorikai atkas ją iš kapų ir ištyrinės tikrąją jos mirties priežastį; mes gi stengsimės neatkartoti regėtinų praeities klaidų, kurių pasekmes velkame ant savo pečių ligšiol... Netikėkime sulenkėjusiems lietuviams, neklausykime jų prižadėjimų, nes jie jų neišpildys." O vienas didžiausių mūsų tautinio atgimimo veikėjas Adomas Jakštas (prel. Aleksandras Dambrauskas) 1906 m. Kaune išleistoje jo parašytoje knygelėje „Trys pašnekesiai ant Nemuno kranto", minėtu klausimu šitaip rašė:

„Tiesa, lenkų karalystė gali atgyti, nes tebėra gyvuojanti lenkų tauta. Bet Didžioji Lietuvos kunigaikštystė, kaipo atskira viešpatija, jokiu būdu nebeatgys... Todėl jūs, stodami už istorišką Lietuvą, esate tikri svajotojai, nes imate savo globon dalyką nebesantį ir net negalimą. Mes, kovodami už etnografišką Lietuvą, galime pasiekti savo tikslą, nes lietuvių tauta tebėra gyva, todėl ir etnografiška Lietuva yra tikra Lietuva, o ne išsvajota, kaip jūsiškoji. Dėlei tos pačios priežasties mes ir nesvajojam apie 9 gubernijas, nes nenorim panešėti į aną neišmintingą medžiotoją, kurs devynius zuikius ant syk bevaikydamas, nei vieno nepagauna. Tegu mūsų etnografiškoji Lietuva ir nėra taip plati, kaip jūsų istoriškoji, bet už tai ji yra tikra mūsų nuosavybė, nes joje gyvena tikri lietuviai, mylintys savo kalbą, savo praeitį ir savo kultūrą. Kitoms tautoms, prigulėjusioms istoriškajai Lietuvai, mes paliekam pilną liuosybę. Jeigu jos norės su mumis eiti išvien, gerai; jeigu ne, irgi gerai. Atmetę lenkų hegemoniją Lietuvoje, mes nenorime primesti savo hegemonijos nei lenkams, nei baltgudžiams. Ypač tiems paskutiniesiems; iš visos širdies užjaučiame ir nuoširdžiausiai trokštame pasisekimo vos tik dabar pradėtame jų kultūriškame darbe".

XIX—XX a. sąvartoje Rytinėje Lietuvoje kaip ir nebuvo tautiškai sąmoningai susipratusių lietuvių inteligentų bei dvarininkų. Ir mokytojai dažniausia buvo rusai ar lenkai. Lenkų naudai veikė jie ir dvasininkai. Tokiose aplinkybėse buvo labai sunku lietuvių kalbai išsilaikyti. Ji teišliko ten, kur atsirasdavo sąmoningų lietuvių kunigų.

Iš nedidelio skaičiaus lietuvių pasauliečių inteligentų, veikusių Rytinėje Lietuvoje, išskirtinai minėtinas **Mečislovas Davainis-Silvestraitis** (Dovaina Silvestravičius), rašytojas, publicistas, tautosakininkas, pirmasis lietuviškų laikraščių žurnalistas-kronikininkas. Buvo gimęs 1849.IV.20 Žieveliuose, ties Kalnujais. Mokėsi Kauno ir Kėdainių gimnazijose. 1867 m. pradėjo rinkti lietuvišką tautosaką. Anksti pradėjo bendradarbiauti lenkų spaudoje. S. Railos įtakoje susiprato tautiškai ir pradėjo dirbti lietuviškoje dirvoje. Pasirodžius „Aušrai", tapo jos nuolatiniu korespondentu. Tokiu būdu jis yra pirmasis lietuviškos spaudos žurnalistas - kronikininkas. Įsijungęs į platinimo darbą, aprūpindavo draudžiamąja spauda keletą Žemaitijos vietovių. 1886 m. vedė Malinauskaitę, Jono Šliupo žmonos Eglės seserį. Gyveno Mintaujoje, bet iš čia iškeliavo į rytus ieškoti darbo. Kurį laiką gyveno pas rašytoją Mariją Radzevičiūtę. Susipažinęs su inž. Petru Vileišiu, 1898 m. gavo darbo jo kontoroje. Vileišiui įsteigus „Vilniaus žinias", tapo jų nuola-

Vilniaus lietuvių moksleivių folkloristų kuopelė 1926.XII.12, su dr. J. Basanavičium. (Iš „Iliustruotos Lietuvos" Nr. 9, 1927)

tiniu keliaujančiu korespondentu. Ypatingą dėmesį kreipė į aplenkintas Vilniaus krašto vietoves, jas uoliai lankydavo, studijavo jų lenkinimo būdą ir tuo reikalu „Vilniaus žiniose" 1905—1908 m. paskelbė daugybę stropiai paruoštų ir pakankamai objektyvių korespondencijų, tuo būdu palikdamas ateities lietuvių kartoms plačią lenkinimo dokumentaciją. (Šia medžiaga, aprašydamas Vilniaus krašto vietoves bei jų bažnyčias, plačiai naudojosi ir šios knygos autorius).

Sustojus „Vilniaus žinioms", M. Davainio veikla nesibaigė. 1908 m. pradėjo leisti lietuvišką laikraštį lenkų kalba „Litwa", o 1912 m., dar ir populiarų „Lud". Jie ėjo ligi I pasaulinio karo pradžios. Tai buvo pirmieji lietuvių laikraščiai, skirti sulenkėjusiems lietuviams. Minėtoje ir kitoje lietuvių periodikoje yra paskelbęs daugybę straipsnių, korespondencijų bei tautosakos. Jo redaguoti laikraščiai ilgainiui išpopuliarėjo ne tik Vilniaus, bet Gardino ir Minsko srityse (D.L.K. ribose). Lenkams tokia „lenkiška" spauda nepatiko ir jį dažnai kritikuodavo dėl turinio ir „netobulos lenkų kalbos". Vertinant jo darbus sulenkėjusių lietuvių tarpe, tenka pastebėti, kad M. Dovaina, nutraukęs tradicinius ryšius su sulenkėjusiais bei lenkais bajorais, stengėsi atgauti lietuvių prarastas pozicijas. Daug padarė ir lietuvybės stiprinimui Vilniaus krašto parapijos. Mirė 1919.V.31. Palaidotas Rasų kapinėse, Vilniuje. (Žr. atvaizdą 62 psl.).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, į lietuvių tautą sugrįžo dauguma jos teritorijoje buvusių aplenkėjusių lietuvių. Nemaža jų dalis tapo gerais Lietuvos patriotais. Beveik visiems lietuviškai nebekalbantiems nebuvo sunku išmokti, prisiminti, savo protėvių kalbą. Tačiau nutautę lietuviai, 1919—1939 m. likę Lenkijos okupuotoje Vilnijoje, nebeturėjo sąlygų atlietuvėti. Vieni jų virto lenkais, kiti gudais, o dar kiti surusėjo.

„VIDURINĖS LIETUVOS VALSTYBĖS" FARSAS

Rašant Vilniaus vyskupijos istoriją, tenka bent trumpai paliesti ir lenkų surežisuotą bei įvykdytą taip vadinamą „Vidurinės Lietuvos valstybės" farsą, nes jo dėka didžioji Vilniaus vyskupijos dalis buvo išplėšta iš Lietuvos, atsidūrė Lenkijos valstybės sudėtyje ir joje išbuvo apie 20 (1920—1939) metų. 1925 m. Lenkijos konkordatu su Vatikanu Vilniaus vyskupija (arkivyskupija), išskyrus nedidelį Lietuvos pusėje likusį teritorijos ruožą, virto trečiąja Lenkijos Bažnytine provincija — metropolija (III Provincia Vilnensis). Nuo to laiko ši nenormali padėtis tęsiasi ligi šių dienų.

Do mieszkańców byłego W. Księstwa Litewskiego.

Kraj Wasz od stukilkudziesięciu lat nie zna swobody, uciskany przez wrogą przemoc rosyjską, niemiecką, bolszewicką — przemoc, która nie pytając ludności, narzucała jej obce wzory postępowania, krępujące wolę, często łamiąc życie.

Ten stan ciągłej niewoli dobrze mi znany osobiście, jako urodzonemu na tej nieszczęśliwej ziemi raz nareszcie musi być zniesiony i raz wreszcie na tej ziemi jakby przez Boga zapomnianej musi zapanować swoboda i prawo wolnego, niczem nieskrępowanego wypowiedzenia się o dążeniach i potrzebach.

Wojsko Polskie, które ze sobą przyprowadziłem dla wyrzucenia panowania gwałtu i przemocy, dla zniesienia rządów krajem wbrew woli ludności — wojsko to niesie Wam wszystkim wolność i swobodę.

Chcę dać Wam możność rozwiązania spraw wewnętrznych narodowościowych i wyznaniowych tak, jak sami sobie życzyć będziecie bez jakiegokolwiek gwałtu lub nacisku ze strony Polski.

Dlatego to, pomimo że na Waszej ziemi grzmią jeszcze działa i krew się leje — nie wprowadzam Zarządu Wojskowego lecz cywilny, do którego powoływać będę ludzi miejscowych, synów tej ziemi.

Zadaniem tego Zarządu Cywilnego będzie:

1) Ułatwienie ludności wypowiedzenia się co do swego losu i potrzeb przez swobodnie wybranych przedstawicieli. Wybory te odbędą się na podstawie równego, tajnego, powszechnego, bezpośredniego, bez różnicy płci głosowania.

2) Danie potrzebującym pomocy w żywności, poparcie pracy wytwórczej, zapewnienie ładu i spokoju.

3) Otoczenie opieką wszystkich nie czyniąc różnicy z powodu wyznania lub narodowości.

Na czele Zarządu postawiłem Jerzego Osmołowskiego, do którego bezpośrednio, lub do ludzi przez niego wyznaczonych zwracajcie się otwarcie i szczerze we wszelkiej potrzebie i sprawach, które Was boją i obchodzą.

J. Piłsudski.

Wilno, 22 kwietnia 1919 r.

Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams.

Nuo šimto su viršum metų Jusų Kraštas, nemalė laisvės siekiamas priešingos jiegos rusų, vokiečių, bolševikų, kurie gyventojų nesiklausdami užmesdavo jiems svetimus elgimosi pavyzdžius, varžančius jų valią, laužančius dažnai gyvybę.

Tas nuolatinis nelaisvės stovis, žinomas geral kaipo gimusiams šitam nelaimingam krašte, galop turi užsilaigti ir ant tos, lyg Dievo užmirštos, žemės turi už viešpatauti laisvė ir teisė liuosai, be jokios prievartos, išreikšti savo palinkimus ir reikalus.

Lenkų Kariumenė, kurią su savim atvedžiau, kad išmetus prievartos viešpatavimą, kad panaikinus krašto valdymą prieš gyventojų norą, toji Kariumenė nešа Jums visiems laisvę.

Aš noriu sutverti išligas iršti vidujinius tautinius ir tikėjimo reikalus tokiu budu, kokiu patis panorėsit, be jokios prievartos ar varžymo nuo Lenkijos.

Taigi, nežiurint to, kad Jusų žemėje dar griauna Kanuolės ir liejasi kraujas, įvedu ne Karo bet Civilinę Valdybą, kurion šauksiu vietos gyventojus, tos žemės sunus.

Tos Civilinės valdybos uždaviniu bus:

1) Padėti gyventojams tart žodį apie savo likimą ir reikalus per lupas liuosai išrinktųjų atstovų. Tie rinkimai bus atlikti visuotinuoju, lygiu, slaptu, betarpiškų, be lyties skirtumo, balsavimu.

2) Suteikti reikalaujantiems pašalpą maistu, paremti produktivį darbą įvesti tvarką ir ramybę.

3) Globoti visus be skirtumo tikėjimo ar tautos.

Valdybos pryšakyje pastačiau Jurgį Osmolovskį; su visais reikalais, kurie Jums rupi ir skauda, kreipkities atvirai į jį tiesiai ar į žmones, jo paskirtus.

J. Piłsudski.

Vilnius, 22 balandžio 1919 m.

Apie Lietuvos sostinės bei Vilniaus krašto nuo Lietuvos atplėšimą ir taip vadinamos „Vidurinės Lietuvos valstybės" sukūrimą, daug medžiagos bei atsiminimų yra pateikęs I pasaulinio karo metu buvęs artimas Lenkijos valstybės kūrėjo J. Pilsudskio bendradarbis prof. Mykolas Römeris (1880—1945). Šiuo klausimu jo rašinys „Juozas Pilsudskis" buvo paskelbtas 1935 m. „Vairo" žurnale. Iš pokario meto istorikų šį klausimą nagrinėjo P. Miškinis, knygoje „Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai 1919—1939" (Vilnius, 1976). Šių autorių minčių santrauką čia ir pateikiame.

M. Römeris teigia, kad „Juozo Pilsudskio koncepcija buvo ne nacionalinė Lenkija, bet didžioji Rytų imperija, apimanti Lenkų, Ukrainos, Lietuvos ir Gudų žemes. Į ją turėjusi įeiti ir nepriklausoma (Kauno) Lietuva, su kuria Lenkija buvo karo stovyje. 1920.X.7 oficialūs Lenkijos ir Lietuvos atstovai pasirašė Suvalkų sutartį, kuri, nors nebuvo palanki Lietuvai, vis dėlto paliko Vilnių Lietuvos pusėje ir teikė galimybę sustabdyti kovos veiksmus. Ši oficiali sutartis tačiau, kaip netrukus paaiškėjo, turėjusi „užmigdyti Lietuvą". Iš tiesų užimti Vilnių, o gal ir visą Lietuvą, lenkai ruošėsi jau keletą mėnesių prieš tai ir suorganizavo taip vadinamą Lietuvių — Gudų diviziją, kurią sudarė tikri lenkai, o taip pat dalis karių, gimusių Vilniaus kraše ar Gudijoje. Kad Lenkija nebūtų apkaltinta agresija, „žygis" turėjo vykti „karinės drausmės sulaužymo" vardu. Tariamieji „maištininkai", vedami gen. L. Želigovskio, lyg protestuodami prieš Lenkijos Lietuvos susitarimą Suvalkuose, praslinkus tik 2 dienom nuo sutarties pasirašymo, 1920.X.9 užėmė Lietuvos sostinę Vilnių ir toliau vykdė šios srities okupaciją. Negausi ir silpnai ginkluota besikuriančios Lietuvos kariuomenė neįstengė atsilaikyti.

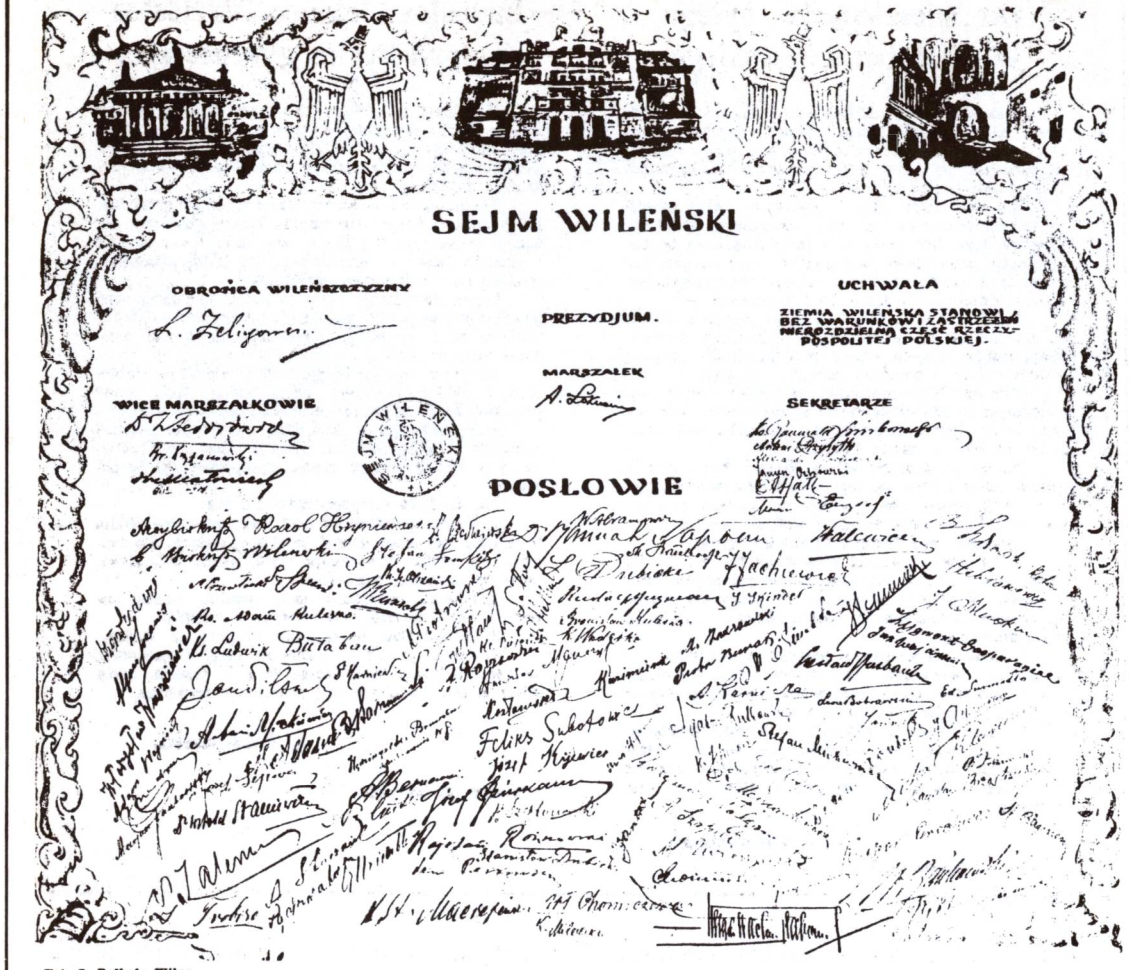

Fot. J. Bulhak, Wilno.

Akt inkorporacji Ziemi Wileńskiej do Rzeczypospolitej Polskiej.

Podpisy na tym akcie złożyli: Obrońca Wileńszczyzny: Łucjan Żeligowski, Marsz. Sejmu Wileńskiego: Antoni Łokuciewski, Wicemarszałkowie: dr. Z. Fedorowicz, Br. Krzyżanowski, J. Małowieski, sekretarze: ks. R. Świerkowski, A. Przybytko, A. Marcinkowski, J. Ostrowski, A. Hałko, M. Engiel.

Posłowie:

Arcybiskup K. Hryniewiecki, b. Biskup wileński, Z Czerwiński, J. Falewicz, ks. W. Bańkowski, R. Bergman, St. Brzostowski, W. Bukrabo, I. Czechowicz, M. Engiel, Fedorowicz, H. Harniewicz, Fr. Kardzis, M. Klejewicz, A. Lepieszo, A. Kulesso, B. Lisowa, ks. St. Maciejewicz, Fr. Mej- J. Moroz, ks. I. Olszański, Al. Żyliński, Al. Zwierzyński, K. Wodejko, K. Talapin, E. Surwiłło, B. Sopoćko, M. Siuchta, F. Raczkowski, Perkowski, ks. Fr. Pleściuk, J. Małowieski, J. Łozowski, Kaz. Kozłowski, J. Kijewicz.

Posłowie:

A. Szapiel, J. Jachniewicz, ks. W. Grabowski, Z. Gasparaniec, St. Dubicki, J. Dzierkacz, Wł. Chomiczewski, Ant. Bernacki, Cz. Nusbaum, Al. Marcinkowski, Ant. Zalewski, M. Zakrzewski, J. Wójcinowicz, F. Subotowicz, J. Ostrowski, A. Piotrowski, A. Szakiel, K. Różnowski, L. Sperski, A. Rutkowski, M. Przewłocki, A. Wojnicz, W. Staniewicz, B. Wędziagolski, M. Świechowski, M. Adamowicz, B. Krzyżanowski, A. Mickiewicz, B. Baranowski, K. Milewicz, B. Żebrowski, A. Karnicka, L. Chomiński, S. Helman, J. Adamowicz, A. Hałko, E. Stefanowicz, A. Trabazo, S. Maszczyk, W. Abramowicz, A. Zasztowt, B. Szeptunowski, S. Bagiński, P. Burak, A. Jozanis, A. Uziembło, S. Skinder, W. Waszkiewicz, I. Achramowicz, J. Mackiewicz.

„Vidurinės Lietuvos seimo" atstovų prasymo baigiamoji dalis su atstovų parašais, kuriuo jie prašo inkorporuoti Vilniaus kraštą į Lenkijos valstybę. Kairėje (viršuje) gen. L. Želigovskio parašas. (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej 1918—1928", Varšuva)

Tymczasowa Komisja Rządząca Litwy Środkowej.

Siedzą od lewej: Konrad Niedziałkowski (pół twarzy); W. Lichtarowicz, dyrektor depart. oświaty; kpt. Aleksander Prystor; Feliks Wielogłowski, dyrektor depart. handlu i przem.; J. Malecki, dyr. Izby Skarbowej; gen. Stefan Mokrzecki, prezes Tymcz. Kom. Rządzącej; Witold Abramowicz, wiceprezes Tymcz. Kom. Rz.; Aleks. Achmatowicz, dyr. depart. sprawiedliwości; Restytut Sumorok, prezes Sądu Apel.; J. Przyłuski, podprokurator; Proniewicz, prezes sądu okręg. i L. Swistun, prokurator.

„Vidurinės Lietuvos" (Litwa Środkowa) laikinoji vyriausybinė komisija. (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej", 1928)

Tačiau lenkų paimtas Vilnius nebuvo tuo tarpu įjungtas į Lenkiją ir užimtoji sritis buvo pavadinta ne „Vilniaus Lietuva" bet „Vidurinė Lietuva", (Litwa Środkowa). Šis vardas J. Pilsudskio sumanytas. Be „Vidurinės Lietuvos" jau buvo nepriklausoma Lietuva, kurią lenkai vadina „Kauno Lietuva" (Litwa Kowieńska). Turėjo būti ir trečioji — Rytų Lietuva. Tai Minsko arba gudų srities „Lietuva". Šios trys „Lietuvos" turėjo sudaryti lyg ir Lietuvos Didžiąją kunigaikštiją, panašią į tą, kokia ji buvo 1659—1795 m., Unijos laikais.

Tačiau „Vidurinės Lietuvos" kūrimas nebuvo lengvas. J. Pilsudskis norėjo, kad ją valdytų Lenkijos globojami vietiniai vilniečiai. Į laikinąją vyriausybę jėjo keletas lenkų veikėjų, pora gudų, sutikusių su tokia kombinacija, tačiau lietuvio nepavyko surasti. Vyriausybei vadovauti buvo pasiūlytas J. Pilsudskio artimas bendradarbis Mykolas Römeris, tačiau jis atmetė pasiūlymą vadovauti vyriausybei, kuri turėjo būti antipodas nepriklausomos Lietuvos vyriausybei; grįžo į Lietuvą ir įsijungė į jos kūrimosi darbą. Nepavyko lenkams užmegzti santykius ir su „Kauno" Lietuva, kurioje tada jau buvo Steigiamasis seimas ir niekas nė negalvojo apie bet kurį kompromisą su gen. Želigovskiu ir jo kuriama „Vidurine Lietuva".

Sovietų raudonoji armija užėmė Minską ir kitas Gudijos žemes, taigi ir „Rytų Lietuvos" klausimas buvo neigiamai išpręstas. Nė viena užsienio valstybė, išskyrus pačią Lenkiją, „Vidurinės Lietuvos" nepripažino. Taigi „Środkowa Litwa" liko vienui viena. Vis dėlto ji vaidino „nepriklausomą" valstybę: turėjo savo vyriausybę, išleido ordinus, medalius, pašto ir kitokius ženklus, kurių centre buvo Lenkijos erelis ir Lietuvos Vytis; leido laikraščius.

Pilsudskio „Didžiajai Lietuvai" sukurti nebuvo jokių galimybių. Taigi buvo apsispręsta Vidurinę Lietuvą įjungti į Lenkiją. Šiam reikalui nutarta pravesti rinkimus ir išrinkti „seimą" tokiu būdu, kad jis oficialiai būtų „Vilniaus seimas", o iš tiesų, „Vilniaus lenkų seimas".

1921.XII.1 vyriausybės dekretu Nr. 421 buvo paskelbti rinkiminiai nuostatai. Rinkiminės teritorijos ribos rytuose sutapo su

(Vertė Jonas Dainauskas)

NACZELNE
DOWÓDZTWO WOJSK
Środkowej Litwy.

m. p. 8 października 1920 r.

Rozkaz № 1.

Żołnierze i ludność Litwy Środkowej!

Ziemie Grodzieńskie i Lidzkie, po tylu trudach i ofiarach oswobodzone od dzikich hord bolszewickich i Wilno—przed którem sprzymierzona z Polską Ententa wstrzymała polskie szeregi—układem bolszewicko-litewskim, bez udziału obywateli tego kraju—pod panowanie rządu litewskiego zostały oddane.

Komisja Ententy tam gdzieś w Suwałkach o ich losie, lecz bez głosu naszego również chce decydować.

Na to się zgodzić nie możemy.

Z bronią w ręku prawo nasze stanowienia o sobie obronimy!

Obejmując Naczelne D-wo nad Wami, w imię prawa i honoru naszego—wspólnie z Wami uwolnię ziemie nasze od najeźdcy, ażeby Sejm Ustawodawczy tych ziem w Wilnie zwołać, który jedyny o ich losach decydować będzie.

Dla tymczasowego zarządu tych ziem Litwę Środkową stanowiących—powołam obywateli tego kraju, ażeby ład, spokój i porządek zabezpieczyć.

W imię tego naprzód!

Matka Boska Ostrobramska nasze czyste pobudki niech błogosławi.

Żeligowski
Generał i Naczelny D-ca Wojsk
Litwy Środkowej.

Vidurinės Lietuvos
kariuomenės
Vyriausioji vadovybė

Pastovio vieta
1920 m. spalio mėn. 8 d.

ĮSAKYMAS No. 1

Vidurinės Lietuvos kariai ir gyventojai!

Po tiek daug vargų ir aukų Gardino bei Lydos žemės išlaisvintos nuo bolševikų laukinių gaujų, ir Vilnius, prieš kurį Lenkijos sąjungininkė Antantė sustabdė lenkų rikiuotes, bolševikų—lietuvių susitarimu, šio krašto piliečiams nedalyvaujant, buvo atiduotas valdyti Lietuvos vyriausybei.

Antantės komisija kur tai Suvalkuose nori spręsti jų likimą, bet be mūsų balso.

Su tuo negalime sutikti.

Mūsų teisę spręsti apie save apginsime su ginklu rankoje!

Perimdamas Jūsų vyriausiąją vadovybę, vardan jūsų teisės bei garbės, kartu su jumis išlaisvinsiu mūsų žemes nuo įsibrovėlio, kad sušauktumėm Vilniuje tų žemių Steigiamąjį seimą, kuris vieninteliu sprėstų jų likimą.

Į laikinąją administraciją žemių, sudarančių Vidurinę Lietuvą, pašauksiu to krašto piliečius, kad užtikrintume darnumą, ramybę ir viešąją tvarką.

Vardan to pirmyn!

Aušros Vartų Dievo Motina, mūsų tikrasis impulsas, tepalaimina,

Želigovski,
Generolas ir Vidurinės Lietuvos
kariuomenės vyriausias vadas

Lenkijos generolo L. Želigovskio atsišaukimas į Vilniaus krašto gyventojus, išleistas 1920.X.8, Lenkijos kariuomenei užimant Vilnių. Dešinėje—jo lietuviškas (J. Dainausko) vertimas

1920.VII.12 Maskvoje sutarta Lietuvos — Rusijos siena. Buvo sudaryta 12 apygardų, iš kurių 9 buvo „Vidurinės Lietuvos" teritorijoje. 2 apygardos apėmė nepriklausomos Lietuvos pusėje esančius Aluntos, Molėtų, Giedraičių, Širvintų, Gelvonių, Musninkų, Kuktiškių (I apyg.) ir Vievio, Semeliškių, Stakliškių valsčius (6 apyg.). Čia rinkimai negalėjo įvykti, nes minėtas vietoves nebuvo okupavusi Lenkijos kariuomenė. (P. Miškinis, 84 psl.).

„Rinkimai" vyko 1922.I.8. Juos vykdė Lenkijos okupacinės valdžios pareigūnai, turėdami savo žinioje ir vartodami įvairias spaudimo bei teroro priemones, nebalsuojantiems grasindami bausmėmis. Rinkimuose dalyvauti buvo atsiųsta daugybė lenkų valdininkų ir šiaip jau jų piliečių — „emigrantų". Taip pat buvo suiminėjami lietuvių ir gudų veikėjai. Bet, nežiūrint prievartos priemonių, lietuviai, didelė dalis gudų ir žydų „rinkimuose" nedalyvavo, tuo išreikšdami protestą prieš planuojamą Vilniaus krašto įjungimą į Lienkiją. Oficialiais duomenimis, dalyvavo 64% rinkėjų. Buvo „išrinkta" 121 atstovas — visi lenkai ar sulenkeję lietuviai, gudai, daugiausia lenkų dvarininkai.

„Vilniaus lenkų seimas" susirinko 1922.II.1 ir posėdžiavo ligi II.20. Lenkijos valdžia buvo įsakiusi jį padaryti „demokratišku". Taigi ir buvo vaidinama demokratija,

1920.X.2, prieš Lenkijos kariuomenei užimant Vilnių, karinės akcijos reikalu tariasi (kairėje): gen. J. Pilsudskis, gen. L. Želigovskis ir kap. Aleksandras Prystoras

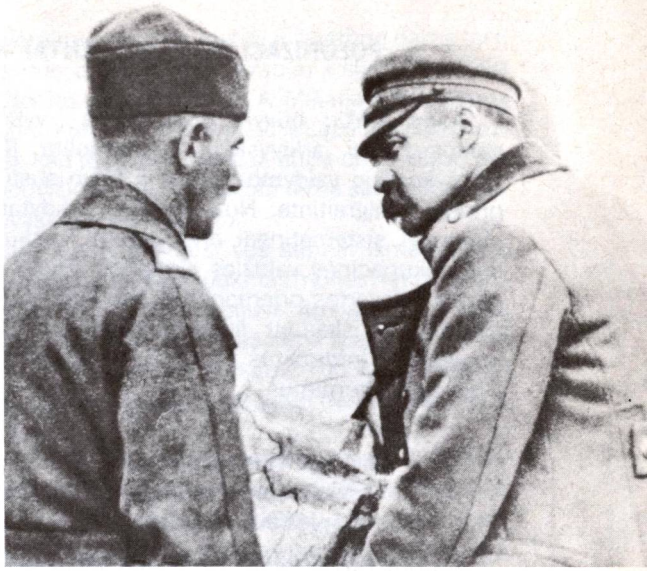

Prieš užimant Lenkijos kariuomenei Vilnių, 1920 m., fronte tariasi lenkų generolai: J. Pilsudskis ir E. Rydz Smigly

surežisuoti net kai kurių tariamų grupių „nesutarimai". Pagaliau II.20 96 balsais, 6 susilaikius, buvo priimtas nutarimas, kad Vilniaus kraštas besąlygiškai sudaro neatskiriamą Lenkijos respublikos dalį, kuriai priklauso ir valstybinis suverenitetas šiame krašte. „Vilniaus krašto valstybinės priklausomybės klausimas buvo išspręstas mažos grupelės turtingųjų lenkų vienšališkiems interesams atstovaujančio organo nutarimu, neturėjusių jokios teisinės reikšmės". (P. Miškinis, 89 p.).

1922.III.3 Varšuvoje Lenkijos vyriausybės ir „Vidurinės Lietuvos" „atstovai" pasirašė Vilniaus krašto inkorporavimo į Lenkiją aktą. 20 „Vid. Lietuvos seimo atstovų" tapo Lenkijos seimo nariais. Tokiu būdu buvo baigtas vaidinti „tarpvalstybinės sutarties" sudarymo farsas.

Šiandieną, po daugelio metų, analizuojant ano meto įvykius, atrodo, kad didžiausias Lietuvos sostinės ir Rytų Lietuvos okupacijos kaltininkas buvo ne kas kitas, o sulenkėjęs lietuvis, Lenkijos kūrėjas Juozas Pilsudskis. Labai galimas dalykas , kad jei tada, Lenkijos priešakyje būtų stovėjęs tikras lenkas, Vilniaus okupacija, greičiausia, nebūtų įvykusi. Kodėl jis taip didelę skriaudą Lietuvai padarė, bandė paaiškinti jo buvęs artimas bendradarbis Mykolas Römeris: „...Rodosi, kad pagrindinė jo klaida, jo 'Rytų politikos' ir ypač Lietuvos atžvilgiu nuodėmė buvo pagrįsta Lietuvos socialinės tikrybės nesupratimu, grynai subjektyviu, fantastišku jos pajutimu, neatitinkančiu tikrenybei ir gyvybinei Lietuvos problemai. Tačiau, be abejo, Juozo Pilsudskio idealų lenkiškasis Vilniaus sprendimas, būtent tasai, kuris įvyko, nepatenkino ir nepadengė. Pilsudskio žygiai Vilniaus atžvilgiu buvo skiriami tam, kas neįvyko. Ir senasis Maršalas, įveiktas savo didingoje 'Rytų politikoje', paliesdamas Vilnių, kurį jis mylėjo ir kuriam jis, mirdamas, savo širdį su savo motinos palaikais pavedė, mėgo sakyti: 'Vilnius yra mano! („Wilno jest moje!"). Jam Vilnius buvo ne Lenkijos aneksas, ir ne Lietuvos objektas, ne ginčas tarp dviejų valstybių, bet jo numylėtos svajonės įrankis, jo idėjos elementas. Jo širdy Vilnius buvo ne Lenkijos ir ne Lietuvos, ir ne vienos ar antros nacionalinės valstybės, gal ir ne pačių vilniečių, o jo brangiausias sapnas, jo 'Rytų Imperijos' perlas, jo širdies dalis, į kurią jis ir savo fizinę širdį miręs padėjo. Svajonė! Tačiau yra šalis, kuri tą svajonę skaudžiai patyrė. Ji sužeista!" („Vairas", 302 p., 1935).

Jeigu amžių būvyje polonizacija vyko palengva, tai arkivyskupo metropolito R. Jalbžykovskio valdymo metais ji buvo sustiprinta ir pagreitinta. Nutautinimas vykdytas planingai, sistematingai, organizuotai, pasaulinės okupacinės valdžios ir kurijos sutelktinėmis prievartos priemonėmis. Naudoti įvairūs būdai, įskaitant suspensus lietuviams kunigams, interdiktus lietuvių parapijoms, dvasininkų trėmimus.

Laikinojo Vilniaus Lietuvių komiteto memorialas popiežiaus nuncijui

Stiprinti polonizaciją, persekioti lietuvius ir gudus dvasininkus arkiv. R. Jalbžykovskis pradėjo tuojau, perėmęs arkivyskupijos valdymą. Apie tai nemaža faktų mes jau esame paskelbę (žr. V t., I kn., 147—161 psl.). Šioje vietoje dar, papildydami, pateiksime keletą dokumentų ar jų ištraukų, liečiančių persekiojimą.

Dėmesio vertas Laikinojo Vilniaus Lietuvių komiteto (Vilniaus Domininkonų gt. Nr. 15) memorialas Apaštališkojo Sosto Nuncijui Varšuvoje iš 1928.IV.25. Tai lyg poros pirmųjų arkivyskupo valdymo metų lietuvių persekiojimo balansas. Kulminacinis punktas buvo 1927.X.5, kai lenkų administracija (reikia manyti, kad nebe metropolito žinios) suėmė 14 lietuvių kunigų. Lietuvių komitetas, gindamas lietuvių katalikų bei dvasininkų teises Rytų Lietuvoje, tada šitaip Nuncijui rašė*):

———

*) Memorialo lietuviškas tekstas čia perspausdinamas iš Vilniuje leisto „Vyčio" žurnalo Nr. 7, 1928.V.1—15.

Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto memorijalas

Balandžio mėn. 25 d. Laikinasis Vilniaus Lietuvių Komitetas, gindamas lietuvių katalikų teises bažnyčioje Rytų Lietuvoje, pasiuntė Apaštališkajam Nuncijui Varšuvoje tokio turinio raštą:

„Jo Ekscelencijai Apaštališkajam Nuncijui Varšuvoj.

Sunki ir vis sunkėjanti lietuvių katalikų padėtis lenkų valdomoje Rytų Lietuvoje kelia lietuvių visuomenėje rimto susirūpinimo ir verčia mus, kaipo to krašto lietuvių atstovybę, kreiptis į Jūsų Ekscelenciją su prašymu atkreipti dėmesio į lietuvių katalikų reikalus ir daromas jiems skriaudas Vilniaus ir Lomžos vyskupijose.

Visa eilė jo Ekscelencijos Vilniaus arkivyskupo Romualdo Jałbrzykovskio parėdymų lietuvių katalikų klausimais įtikino lietuvius, kad arkivyskupas R. Jałbrzykowski nėra bešalis valdytojas, tik lenkybės rėmėjas mūsų krašte su lietuvių skriauda. Tam paremti nurodome čia šiuos faktus:

1. J. E. Vilniaus arkivyskupas, pradėdamas valdyti, visą arkivyskupijos valdomąjį aparatą sudarė iš vienų lenkų kunigų, lietuviams nepalankių: nėra nė vieno lietuvio kunigo nei metropolijos kurijoje, nei kapituloje, nei teisme.

2. Mišriose Švenčionių, Adutiškio ir Rodunės parapijose pakeitė ligi šiol buvusią pamaldų tvarką lietuvių nenaudai. Pirmose dviejose parapijose įvedė pamaldas perpus, nors jose lietuvių yra žymiai daugiau, o Rodunės parapijoje visai panaikino pamaldas lietuvių kalba, nors ten lietuvių yra žymi dalis parapijos. Lietuvių maldavimai nieko negelbėjo.

3. J. E. arkivyskupas, rašto neduodamas, žodžiu verčia klebonus įvesti lenkų kalba pamaldas į tokias parapijas, kur ligi šiol jų nebuvo ir kur dėl mažo lenkų skaičiaus, kai kada neviršijančio keleto šeimynų ir dar suprantančių lietuviškai, nėra jokio reikalo. Taip įsakyta žodžiu klebonams Daugėliškio, Tverečiaus, Kaltinėnų, Marcinkonių, Ratnyčios, Valkininkų, Dukšto parapijų. Lietuviams gi niekur naujai pamaldų neįvedė, nors lietuvių, namie kalbančių lietuviškai, ir didesnis skaičius yra kurioje parapijoje, kaip sakysime, Asavoje, Butrimonyse, Varanave, Armoniškyje ir t.t. Nepadidino lietuviams pamaldų jų kalba ten, kur, kaip Gervėčiuose ir Nočioje, lietuviškai kalbančių parapijiečių skaičius to reikalavo.

4. Gerus lietuvius klebonus, kurie su pasišventimu dirba bažnytinį ir švietimo darbą tarp savo tautiečių, iškėlė be rimto kanoninio pagrindo iš lietuviškų parapijų į slaviškas. Taip padarė su šiais klebonais: Kun. J. Kuzminską iš Nočios nukėlė į Kripną, A. Mikailą iš Kaltinėnų į Slobutką, kun. A. Jakovanį iš Gervėčių į Kliuščionis, kun. M. Pšemenecką iš Lazdūnų į Zabrzeź. Žiūrėdami į šias atmainas lietuviai turi įspūdžio, kad jų gerieji kunigai, kurie uoliai dirbo parapijose, kilnojami į blogesnes parapijas ir nelietuviškas, o kurie mažiau dirba savo parapijiečiams, tie ramiai sėdi vietose ir džiaugiasi arkivyskupo palankumu.

5. Į mišrias parapijas skiria pagalbininkais lenkų kunigus, vos silpnai išmanančius lietuviškai, kurie lietuviškai kalbėdami tik dergia lietuvių kalbą ir juokina žmones netinkamais išsireiškimais. Taip padaryta Švenčionių, Adutiškio, Gervėčių parapijose. Su paskyrimu tokių pagelbininkų nyksta paprastai lig tol buvusi parapijose ramybė, o prasideda riaušės, ko ypač ryškų pavyzdį turime Gervėčiuose, paskyrus ten kun. Romejko vikaru. Tuo tarpu gi jauni lietuviai kunigai, kaip N. Budzilas, Varanavičius, Žeidys, Gečys, kurie gerai moka ir lietuvių ir lenkų kalbas, laikomi grynai slaviškose parapijose.

6. Keldamas gerus lietuvius klebonus iš lietuviškų parapijų į nelietuviškas, J. E. arkivyskupas, kaip tenka girdėti, kartais teisinasi pasaulinės vyriausybės reikalavimais. Taip antai buvo daryta keliant kleboną Šimašį iš Dukšto, kleboną A. Mikailą iš Kaltinėnų, kleboną A. Jakovanį iš Gervėčių, kleboną J. Karvelį iš Valkininkų, bet lietuvių visuomenei neteko girdėti, kad J. E. arkivyskupas bent kiek griežčiau būtų pamėginęs ginti tų nekaltų klebonų. Priešingai, klebono Šimašio byloje toji visuomenė gavo įspūdžio, jog arkivyskupas palaiko administracijos pusę: administracijai tremiant kun. Šimašį, kaipo tariamąjį nepilietį į Nepriklausomą Lietuvą, arkivyskupas įsakymą priimti iš jo bažnyčią Švenčionių Dekanui atsiuntė ne tiesiai, bet per policiją, kuri iki paskutinės valandos laikė jį paslaptyje: mat bijota buvo, kad kun. Šimašis apie savo likimą nesužinotų bent kiek anksčiau.

Kai 1927 metais spalio 5 d. lenkų vyriausybė suėmė 14 lietuvių kunigų ir be jokios jų kaltybės, vien vardan vadinamos retorsijos, laikė juos kalėjime greta įvairios rūšies kriminalistų, tai nei arkivyskupas, nei lenkų dvasiškija jokio griežtesnio reagavimo neparodė; priešingai, kai tiems vyriausybės žingsniams pateisinti ir paremti buvo suorganizuotas Vilniaus miesto salėje susirinkimas, to susirinkimo prezidiume tarp kitų sėdėjo ir kun. J. Olszański, žymus lenkų dvasiškijos atstovas, lietuviam darėsi labai koktu. Kai Rusijoje Sovietų vyriausybė suima keletą katalikų kunigų lenkų, Vilniuje lenkų dvasiškija teisingai piktinasi ir organizuoja viešus protestus, o kad Vilniuje lenkų vyriausybė laiko kalėjime greta kriminalistų 14 kunigų lietuvių, ne tik niekas iš lenkų bažnytinių atstovų dėl to neprotestavo, bet dargi nesuminėjo to skaudaus fakto arkivyskupijos organe — Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie — o kun. šambelionas I. Olszański dalyvavo, arkivyskupui tylint, tą skriaudą pateisinančiame susirinkime, kaipo prezidiumo narys.

J. E. arkivysk. R. Jałbrzykowskis,skirdamas lietuvius kunigus klebonais į parapijas, prirašo visiems amovibilis. Taip padarė kun. N. Vaišučiui, kun. A. Mikailai, kun. A. Jakovaniui, kun. Buiviui, kun. V. Bobinui ir kitiems. Tapus klebonu amovibilis ir juntant arkivyskupo nepalankumą lietuviškam darbui parapijoje, lietuviui kunigui nieko nelieka, kaip atsisakyti nuo bet kurio visuomenės ir švietimo darbo net tautiškai katalikiškoje dirvoje, nes biskį čia krustelėjus, sakysime, palaikius lietuvių katalikiškas mokyklas arba įsteigus vienos kitos tautiškai katalikiškos draugijos skyrių, jau tapsi nepageidaujamas lenkiškajai politikai ir būsi nukeltas į nelietuvišką parapiją.

Dėl šitokio Vilniaus arkivyskupo santykio prie lietuvių katalikų, jų tikėjimas silpsta. Žmonės piktindamiesi tik ir kalba. Nėra teisybės lietuviui pas pasaulinę vyriausybę, nėra teisybės ir pas bažnyčios ganytoją; viena ir kitas tik žiūri, kaip čia greičiau lietuvį sulenkinus. Kai nuvažiuoja lenkai pas arkivyskupą, tai jis jų išklauso ir liepia jiems pamaldas lenkiškai įvesti kur jų tik keletas yra, o kai lietuvių atstovai nuvyksta prašyti nuo tūkstančių, tai durniais juos išvadina ir liepia kraustytis. Jis tėvas tik lenkams.

Taip pat negalime nesuminėti, kad ir Lomžos vyskupijoje daroma lietuviams katalikams skriauda. Seinuose, kur žymi parapijiečių dalis — lietuviai, nėra nė vieno kunigo lietuvio. Ligi

šiol dirbo ten lietuviams kun. kan. Dvaranauskas, anksčiau buvęs Seinų klebonas, prie lenkų paliktas be vietos, dabar gi, kaip girdime, jį senelį, pernai nekaltai kentėjusį iš vyriausybės pusės kalėjimą ir ištrėmimą, Lomžos vyskupas verčia visai išvažiuoti iš miestelio. Tuo būdu daroma skriauda kunigui seneliui, o lietuviai katalikai paliekami be kunigo, kuriuomi kaipo savo tautiečiu, galėtų visiškai pasitikėti. Sunku buvo lietuviams suprasti pasaulinės vyriausybės elgesys su kun. Dvaranausku, bet dar sunkiau suprasti vyskupo parėdymas.

Kaipo skriauda atrodo lietuviams katalikams ir kun. Venciaus pašalinimas iš Punsko, kur jis jau kelerius metus darbavosi uoliai ir ramiai. Lenkų vyriausybės pernai neteisėtai buvo ištremtas iš krašto. Kai šiemet pagrįžo ne tik nebuvo jam leista senoje vietoje toliau darbuotis, bet ir iš viso tarp lietuvių.

Tai išdėstę Jūsų Ekscelencijai, prašome į tai atkreipti dėmesio ir pastatyti tą dalyką Jo Šventenybei Popiežiui, o tikimės, kad Jis, supratęs mums daromas skriaudas, neleis toliau skriausti lietuvių katalikų ir duos Vilniaus įvairiai kalbančiai arkivyskupijai kitą ganytoją, kurs mokės visus suprasti ir visiems lygiai tėvu būti".

(Seka parašai)

Vilniaus vaivados slapta instrukcija lietuvių persekiojimo reikalu

Polonizacija ir su ja surištas lietuvių bei jų dvasininkų persekiojimas tęsėsi ir po I pasaulinio karo, nuo lenkų okupacijos pradžios, tačiau labiausia reiškėsi 1935—1939 m., kai Vilniaus vaivada buvo aršus lenkų šovinistas pulkininkas Ludwik Bociański's. LE (III, 89—90) apie jį rašoma: „Savo projektus, kaip išnaikinti Vilniuje lietuvius, jis suformulavo savo paruoštame: Ściśle tajny memorjał Wojewody Wileńskiego Bociańskiego z dnia 11 lutego 1936 o posunięciach władz administracji ogólnej w stosunku do mniejszości litewskiej w Polsce, oraz o zamirzeniach w tym w względzie na przyslość".

Ši instrukcija buvo „griežtai slapta" (Ściśle tajno) ir lietuviams nebuvo žinoma. Tačiau jos buvimą ir veiklą jie pajuto iš labai paaštrėjusių lenkų administracijos veiksmų bei represijų. Instrukcijos originalą surado Lietuvos administracijos pareigūnai 1939 m. rudenį, Lietuvai atgavus Vilnių. Ji buvo aptikta vaivadijos archyvo slaptame skyriuje. Dar tais pačiais metais šis slaptas dokumentas buvo atskleistas visuomenei ir 48 puslapių brošiūra išleistas Kaune. (Spausdino „Raidės" spaustuvė, leidėju pasirašė V. Vaitkevičius, Kaunas, Aušros g. 4). Atrodo, kad buvo išspausdintas ir dokumento vertimas į anglų kalbą.

Nors kai kurie lenkai publicistai bei istorikai ir dvasininkai mėgina paneigti faktus, tvirtindami, kad lietuvius persekiojo tik lenkų administracija, o ne Vilniaus arkivyskupijos kurija ir ne arkiv. R. Jalbžykovskis, tačiau šį teigimą sugriauna viena instrukcijos 6 dalies pastraipa — paties vaivados L. Bociańskio liudijimas, išreikštas šiais žodžiais: „Toje srityje užmezgiau betarpišką kontaktą su kun. arkivyskupu metropolitu Jalbžykovskiu, iš kurio gavau bendradarbiavimo užtikrinimą" (Na tym odcinku nawiązalem bespośrendi kontakt z Ks. Arcybiskupem Matropolitą Jałbrzykowskim, od którego otrzymałem zapewnienie współdziałania).

Tačiau jaučiame, kad šiuo metu, kad ir seno (50 metų) dokumento paskelbimas gali sukelti mums kai kurių priekaištų, kad „esamomis sąlygomis galįs būti nediplomatiškas ir gal "nereikalingas", tačiau laikomės nuomonės, kad jį po ranka turėdami ir nepaskelbdami mūsų Vilniaus vyskupijos (arkivyskupijos) istorijos knygose, skaudžiai nusidėtumėm prieš pačią istoriją ir ypačiai prieš tuos Vilniaus krašto lietuvius dvasininkus bei tikinčiuosius, kuriuos minėta instrukcija skaudžiai palietė ir dėl kurios jie skaudžiai kentėjo.

Instrukcija (memorialas) turi 10 pagrindinių skyrių, kurių 9 mes suglaustai atpasakosime, o vieną (6), liečiantį lietuvių dvasininkų persekiojimą, ištisai perspausdinsime fotokopiniu būdu, drauge su Jono Dainausko lietuvišku vertimu.

ŚCIŚLE TAJNY MEMORJAŁ

Wojewody Wileńskiego Bociańskiego
z dnia 11 lutego 1936 r.

O posunięciach władz administracji ogólnej w stosunku do mniejszości litewskiej w Polsce oraz o zamierzeniach w tym względzie na przyszłość

(Dwa załączniki z d. 11 i 21 marca 1938 r.)

WOJEWODA WILEŃSKI
SP — 340 tj.

Posunięcia władz administracji ogólnej w stosunku do mniejszości litewskiej w Polsce.

Wilno, dnia 11 lutego 1936 r.

Ściśle Tajne.

B. Pilne.

Do pana
MINISTRA SPRAW WEWNĘTRZNYCH
w Warszawie.

Zgodnie z poleceniem Pana Ministra przedkładam w załączeniu sprawozdanie z posunięć władz państwowych w stosunku do mniejszości

litewskiej, oraz wnioski w sprawie zamierzeń w tym względzie na przyszłość na odcinku polityczno - społecznym i oświatowym, opracowane zgodnie z wytycznemi, które zostały ustalone przez Międzyministerjalną Komisję, a omówione na konferencji z Panami Wojewodami Białostockim i Nowogródzkim w dniu 28.I.1936 r. w Wilnie. —

Analogiczne sprawozdanie odnośnie odcinka gospodarczego przedłożę Panu Ministrowi w terminie późniejszym. —

WOJEWODA

Ludwik Bociański

Zał. 1.

---

6. Litewskie duchowieństwo katolickie.

Jak wykazało dotychczasowe doświadczenie, najbardziej szkodliwą działalność antypaństwową, jeśli chodzi zwłaszcza o teren prowincjonalny, uprawiają księża litwini.

To też niejednokrotnie, wskutek kilkuletniej działalności na określonym terenie paszczególnego księdza - Litwina, plebanja przetwarza się w ośrodek propagandy prolitewskiej, zaś nastroje parafjan zdecydowanie zmieniają się w kierunku wyraźnie nieprzychylnym dla Państwa Polskiego.

Na marginesie zanotować należy tę okoliczność, iż poszczególni księża - Litwini, zajmujący stanowiska etatowe (proboszczów i wikarjuszy) nie posiadają dotychczas obywatelstwa polskiego.

Zjawisko to jest zwłaszcza nagminne w stosunku do służby kościelnej, — zakrystjanów, organistów i t. p.

Są oni obywatelami o nieokreślonej przy-

należności państwowej, wzlędnie nawet obywatelami litewskimi.

W tych warunkach, zgodnie z memi dyrektywami, Urząd Wojewódzki przystąpił już do ostatecznego ustalenia zarówno sprawy obywatelstwa poszczególnych księży - Litwinów, jak i służby kościelnej, jak i całkowitego przepracowania ich ze stanowiska lojalności w stosunku do Państwa Polskiego.

Na tym odcinku nawiązałem bezpośredni kontakt z Ks. Arcybiskupem Metropolitą Jałbrzykowskim, od którego otrzymałem zapewnienie współdziałania.

Ponieważ jednak przepisy Prawa Kanonicznego i Konkordatu są w wielu wypadkach niewystarczające, niezbędnie było już obecnie wykorzystanie przy usuwaniu z określonego terenu poszczególnych księży przepisów ustawy o ochronie granic. Ze względu na brak postanowień wykonawczych dla tej ustawy zarządzenia opierały się dotychczas na samej ustawie i na ustalonej praktyce.

Wnioski.

W celu unormowania w najbliższym czasie tego odcinka, niezbędne jest, zdaniem mojem, co następuje:

1. bezwzględne i szybkie usunięcie z terenu wszystkich księży Litwinów, organistów, zakrystjanów i. t. p. nieposiadających obywatelstwa polskiego,

2. przeprowadzenie ścisłej selekcji pod względem politycznym księży Litwinów, obywateli polskich, i stopniowe a systematyczne przenoszenie ich na inny teren, przyczem, jako pierwszy etap, uznać należy usunięcie z terenu jednostek najbardziej szkodliwych, zaś końcowym etapem powinno być całkowite usunięcie z terenu o znacznym odsetku ludności litewskiej

księży Litwinów i zastąpienie ich przez księży Polaków, znających język litewski i mogących bezpośrednio podejść do swych parafjan,

3. ze względu na konieczność posługiwania się na tym odcinku ustawą o ochronie granic, niezbędne jest niezwłoczne wydanie przepisów wykonawczych dla tej ustawy,

4. jeśli chodzi o m. Wilno, będące ośrodkiem działalności szeregu księży Litwinów i współdziałających z nimi księży Białorusinów, — niezbędne jest wykorzystane w całej pełni rozporządzenia o Obszarach Warownych, przyczem ze względów praktycznych uważam za celowe znaczne rozszerzenie dotychczasowego terenu Obszaru Warownego przez włączenie do nieko najbliższych terenów o poważniejszym odsetku ludności litewskiej,

5. ponieważ praktykowane dotychczas przenoszenie księży litwinów z jednej parafji do innej parafji tejże djecezji, aczkolwiek osłabia doraźnie efekt politycznej ich działalności, jednak całkowicie go nie niweluje, niezbędne jest przenoszenie tych księży Litwinów — obywateli polskich — wgłąb Kraju, ewentualnie na teren innych nawet djecezyj, w trybie ustalonym przez Konkordat.

WOJEWODA
Ludwik Bociański.

Pradžioje yra vaivados L. Bocianskio lydraštis Vidaus reikalų ministeriui Varšuvoje, pristatant raportą apie valdžios organų žygius lietuvių mažumos atžvilgiu, o taip pat planuojami pasiūlymai ateičiai politiniai-visuomeninėje ir švietimo srityse, kurie buvo Tarpministerialinės komisijos nustatyti ir aptarti su Balstogės bei Naugarduko vaivadomis 1936.I.28 d. Vilniuje.

Atitinkamą raportą, liečiantį ūkio srtį, vaivada pažada ministeriui pateikti vėliau.

Vertimas

Vilniaus Vaivada
SP - 340 sl.
Bendrosios administracijos organų
žygiai, ryšium su lietuvių
mažuma Lenkijoje.
———
Vilnius, 1936 m. vasario 11 d.

Griežtai slaptai
Labai skubu

Ponui
Vidaus reikalų ministeriui
Varšuvoje

.....

6. Lietuvių katalikų dvasininkija.

Kaip parodė ikišiolinė patirtis, labiausiai kenksmingą priešvalstybinę veiklą, ypač kiek tai liečia provincijos sritis, vykdo lietuviai kunigai.

Užtat ne kartą, dėka kelerių metų paskiro kunigo-lietuvio veiklos, tam tikroje vietovėje, klebonija pasidaro prolietuviškos propagandos centras, o parapiečių nuotaikos griežtai pasikeičia Lenkijos valstybei nepalankia kryptimi.

Paraštėje reikia pažymėti tą aplinkybę, kad paskiri kunigai-lietuviai, užimdami etatines (klebonų ir vikarų) vietas, iki šiol neturi lenkų pilietybės. Tas reiškinys ypač esąs paplitęs tarpe bažnyčios tarnų — zakristijonų, vargoninkų ir pan.

Jie yra piliečiai neapibrėžtos valstybinės priklausomybės, arba net Lietuvos piliečiai.

Tokiomis sąlygomis, prisilaikant mano nurodymų, Vaivadijos įstaiga pradėjo galutinį pilietybės klausimo nustatymą, kaip paskirų kunigų-lietuvių, taip ir bažnytinių tarnų, lygiai kaip ir galutinį patikrinimą jųjų lojalumo Lenkijos valstybės požiūriu.

Toje srityje užmezgiau betarpišką kontaktą su kun. arkivyskupu metropolitu Jalbžykovskiu, iš kurio gavau bendradarbiavimo užtikrinimą.

Kadangi vis dėl to kanonų teisės bei konkordato nuostatai daugeliu atvejų yra nepakankami, užtat dabar, pašalinant iš konkrečių vietovių paskirus kunigus, buvo būtina panaudoti sienų apsaugos potvarkį. Atsižvelgiant į tai, kad tas įstatymas neturi vykdomųjų nuostatų, potvarkiai iki šiol rėmėsi pačiu įstatymu ir nustatytąja praktika.

Pasiūlymai.

Siekiant artimiausiu laiku sutvarkyti tą reikalą, būtina yra, mano manymu štai kas:

1) beatodairus ir greitas pašalinimas iš vietovių visų lietuvių kunigų, vargonininkų, zakristijonų ir t.t., neturinčių lenkų pilietybės.
2) Pravedimas griežtos atrankos politiniu požiūriu kunigų lietuvių, Lenkijos piliečių, ir palaipsnis, bet sistemingas perkėlimas jų į kitas vietoves, kur pirmu etapu reikia pripažinti pašalinimą iš vietovių labiausia kenksmingų asmenų, o galutiniu turi būti visiškas pašalinimas iš vietovių su didesniu nuošimčiu lietuvių kunigų lietuvių ir jųjų pakeitimas kunigais lenkais, mokančiais lietuvių kalbą ir galinčiais betarpiai prieiti prie savo parapiečių.
3) atsižvelgiant į būtinumą, toje srityje naudotis sienų apsaugos įstatymu; reikalinga neatidėliojant paskelbti to įstatymo vykdomuosius nuostatus.
4) o kas link Vilniaus miesto, kuris yra daugelio kunigų lietuvių ir su jais bendradarbiaujančių gudų kunigų veiklos centras, tai čia visiškai iki galo reikia išnaudoti potvarkį apie Įtvirtintus rajonus, kur, grynai praktiniais sumetimais, laikau tikslinga žymiai pralėsti ikišiolinį Įtvirtintą rajoną, įjungiant į jį artimiausias vietoves su didesniu nuošimčiu gyventojų lietuvių.

5) kadangi iki šiol praktikuotas kunigų lietuvių perkėlimas iš vienos parapijos į kitą toje pat diecezijoje, nors gerokai susilpnina jų politinės veiklos įtaką, tačiau galutinai josios nepašalina, būtina yra tuos kunigus lietuvius — Lenkijos piliečius — kelti į krašto gilumą, eventualiai net į kitų diecezijų vietoves, konkordato nustatyta tvarka.

Brošiūros gale yra pridėti nuorašai dar dviejų vaivadijos raštų: 1938.III.11 d. (t.y. tos dienos, kada prie demarkacinės linijos, lietuvių pusėje, buvo pašautas lenkų pasienio apsaugos kareivis, tuo incidentu privedant prie lenkų ultimatumo; rašto ir įvykio datos leidžia manyti, kad tas lenkų apsaugos kareivis į lietuvių pusę buvo pasiųstas sąmoningai, norint išprovokuoti incidentą!). Liečia lietuvių veiklos vadovus, numatant pas juos padaryti kratas. Esą, Lietuvių Tautinio komiteto, centrinių lietuvių draugijų bei jų skyrių uždarymas nesuparaližavo lietuvių veiklos. Kratos turėjo būti padarytos kovo 21 d. Kratos turėjo būti daromos visame krašte.

1938.III.21 d. (t.y. Lietuvai priėmus lenkų ultimatumą) raštu pranešama, kad III.21 d. paskirtos kratos sustabdomos iki atšaukimo. Kitaip tariant, tos kratos buvo numatytos kaip teroro priemonės, jei lenkų ultimatumo sumanymas lenkams kaip nors nebūtų pasisekęs.

SLAPTOSIOS INSTRUKCIJOS PUNKTŲ SANTRAUKA

I. Politiniai-visuomeniniai reikalai.

1. Lietuvių Tautinis komitetas Vilniuje (Apie to komiteto veiklą, lenkų padarytą tos veiklos reviziją ir pasiūlymus tą komitetą uždaryti).
2. Lietuvių draugijos Lenkijoje. Labai išpūsta organizacinė veikla tų draugijų rišasi su Kauno vyriausybės politika, vykdoma per vadinamą Vilniui vaduoti akciją, siūlant bausti tų draugijų veikėjus ir siekti jas uždaryti, drauge reikalaujant lenkų administracijos pareigūnams surengti lietuvių kalbos kursus, kuriuose būtų aiškinama ir vyriausybės linija.
3. Radijo klausimai. (Lietuviškų organizacijų veikėjai organizuoja sistemingą Lietuvos radijo klausymą; siūloma varžyti radijo imtuvų turėjimą ir bausti už klausymą).

   „Lietuvių valandėlė" Vilniaus radiofone. (Ikišiolinė tos valandėlės programa esanti per menka; siūloma tos valandėlės subsidijavimą vykdyti vien per vaivadijos įstaigą).
4. Spaudos reikalai. (Lenkijos lietuvių mažuma turinti 7 periodinius leidinius, varanti antivalstybinę veiklą; 1935.XII.—1935.I. Vilniaus storastija konfiskavo visą virtinę tų periodikos numerių. Lenkų spauda Vilniuje turinti būti vadovaujama vaivadijos).
5. Lietuvių bibliotekos ir skaityklos. (Veikiantieji nuostatai yra nepakankami; būtina įvesti leidimų tvarką).
6. Lietuvių katalikų dvasininkija. (Žr. 74—77 psl. tekstą ir vertimą).

7.Bendradarbiavimas su teismo įstaigomis (Administracinių bausmių lietuvių veikėjams teismai neturėtų švelninti).

II. Švietimo reikalai

1. Privatinės mokyklos (Lietuviškos mokyklos turėtų būti tik lietuvių gyvenamose vietose, jei ten neįmanoma įsteigti valdišką mokyklą; planuojama visai likviduoti privat. liet. mokyklas).
2 ir 3.Lietuvių kalba valstybinės mokyklos. (Pripažįstama, kad lietuvių kalbos mokymas tose mokyklose yra susiaurintas).
4. Auklėjimo ir globos įstaigos. (Jose gali būti tik lietuviai, o pastebėta, kad yra įtraukiamas ir lenkų bei gudų jaunimas; visos tos įstaigos turi būti kontroliuojamos).
5. Valstybinės vidurinės mokyklos, bendrabučiai, internatai. (Ruošiantis uždaryti lietuvių gimnaziją Švenčionyse, prieinama prie išvados, kad Vilniaus lietuvių gimnaziją neįmanoma uždaryti, nes jos mokymo lygis esąs geras; pageidautina įvesti lietuvių kalbos mokymą valdžios mokyklose. Reiktų turėti lojalius asmenis, mokančius lietuvių kalbą, kurie vėliau galėtų dirbti valdžios bei savivaldos darbą lietuvių gyvenamose srityse).

6. Aukštesnės mokyklos. (Siūloma varžyti lietuvių priėmimą į Vilniaus universitetą, bet bijoma, kad atranka pakels lygį).
7. Mokymas namuose. (Mokyklinio lietuvių jaunimo mokymas namuose turįs būti griežtai kontroliuojamas; privatus mokymas gali būti taikomas tik tos pačios šeimos vaikams).
8. Vadovėliai. (Lietuvių kalbos ir kitų dalykų mokymo lietuvių kalba vadovėliai rengiami mokyklų administracijose).
9. Kursai, bibliotekos ir skaityklos. (Gali veikti tik vyriausybei leidus ir turi būti kontroliuojamos).
10. Mokytojų lietuvių kalbos apmokymas. (Mokytojai lenkai, ypač mokytojų seminarijose bei licejuose, turėtų mokėti lietuvių kalbą; prie to darbo reikėtų pritraukti lenkišką jaunimą, ištremtą iš Lietuvos).

Kiti dokumentai

Archivum Akt. Nowych, Zespół MSW, t(teczka) 910 (Korespondencja w sprawie przyjazdu biskupów polskich Ad limina Apostolorum do Rzymu i działłalności i stosunku duchowienstwa do rządu) 1938 rok.

M.S.W.
Wydział Narodowościowy
Referat Wyznaniowy

Warszawa, 26.I.1938 r.

Uwagi do pisma MSZ z dn. 19.I.1938 r.
w spravie wyjazdu biskupów ad limina
Apostolorum.

..... podobnie sytuacja przedstawia się na odcinku duchowieństwa litewskiego, które w całości jest nastavione antypaństwowo — w działalności swej ograniczane jest tak przez Kurję metropolitarną wileńską jak i przez władze administracyjne. Poniewa większość należy do starego pokolenia, nie przedstawiają grożniesjzeko niebezpieczeństwa na przyszłość i drogą bowiem normalnego ubytku zostanie zlikwidowane.

(ten pat)
M.S.W.
Wydział Narodowościowy
(Refera Wyznianowy)

Warszawa, 28.I.1938 r.
Do Wydział P.P. w miejscu.

pkt. f)
... współpraca wyższego duchowieństwa z przedstawicielami władz państwowych nie pozostawia nic do życzenia jedynie na Wileńszczyznie i w Pomorskiem.

Diariusz i teki Jana Szembeka, Paryż, tom 4, s. 573.
(Šembek — Lenkijos Užsienio reikalų viceministeris)

Rozmowa z Chowatem 25.IV.1939
(Chorwat twierdził.....
Tzreba również oddziaływać na kler litewski, o czym poseł Chorwat mówił już z archybiskupem Jałbrzykowskim, a będzie jeszcze rozmaviał z kardynałem Hlondem.....)

Vertimas

Naujų Dokumentų archyvas, VRM vienetas, aplankas 910 (Susirašinėjimas apie lenkų vyskupų Ad limina Apostolorum atvykimą į Romą ir apie dvasininkijos veiklą ir santykius su vyriausybe), 1938 metai.

V.R.M.
Tautybių skyrius
Tikybų referatas

Varšuva, 1938.I.26 d.

Pastabos apie 1938.I.19 d. URM
raštą liečiantį vyskupų išvykimą
ad limina Apostolorum.

..... panaši padėtis yra ir su lietuvių dvasininkija,kurios visuma yra priešvalstybiškai nusistačiusi — savo veikloje yra varžoma ir Vilniaus metropolitarinės kurijos, ir administracinės valdžios. Kadangi daugumas jų priklauso senąjai generacijai, (jie) ateičiai nesudaro grėsmingesnio pavojaus, nes normalaus nykimo keliu bus likviduoti.

(ten pat)
V.R.M.
Tautybių skyrius
(Tikybų referatas)

Varšuva, 1938.I.28. d.

V(alstybinės) P(olicijos)
Skyriui, vietoje

pkt. f)
.... aukštesniosios dvasininkijos bendradarbiavimas su valstybės valdžios atstovais yra be priekaištų tik Vilnijoje ir Pamaryje.

Jono Šembeko dienynas ir aplankai, Paryžius, tomas 4, 573 p.
Šembek'as — Lenkijos Užsienio reikalų viceministeris)

Pasikalbėjimas su Chorvatu 1939.IV.25 d.

(Chorvatas teigė...
Taip pat būtina įtaigoti lietuvių dvasininkiją, — apie tai pasiuntinys Chorvatas jau kalbėjo su arkivyskupu Jalbžykovskiu, ir dar kalbės su kardinolu Hlond'u....)

Dokumentus į lietuvių kalbą išvertė JONAS DAINAUSKAS

Vaivados L. Bocianskio instrukciją vykdant. Uždarytų lietuvių religinių ir kultūrinių organizacijų atimtos bylos bei raštai

1985 m. nuotraukose: kairėje — buv. Vilniaus arkivyskupijos rūmų fasadas. Kai 1940 m. Šv. Tėvo paskirtas Vilniaus arkivyskupo padėjėju arkiv. M. Reinys atvyko į Vilnių, metropolitas R. Jalbžykovskis "nesurado" jam šiame 3 aukštų pastate gyventi vietos... (žr. V-1, 172 psl.). Okupantai rusai rūmus nusavino, kurijos įstaigas išmetė. 1944—1967 m. čia buvo įkurdinta sov. Lietuvos aukšč. tarybos prezidiumo įstaiga. Jos pirmininko J. Paleckio garbei buvo įruošta paminklinė lenta. Dabar čia yra LTSR injurkolegijos atstovybė ir Gamtos apsaugos dr-jos respublikinė taryba

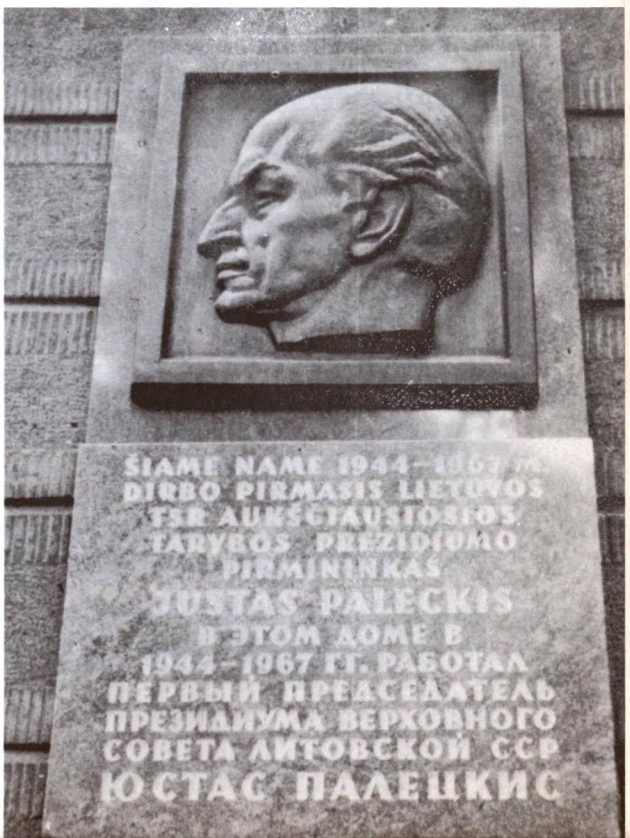

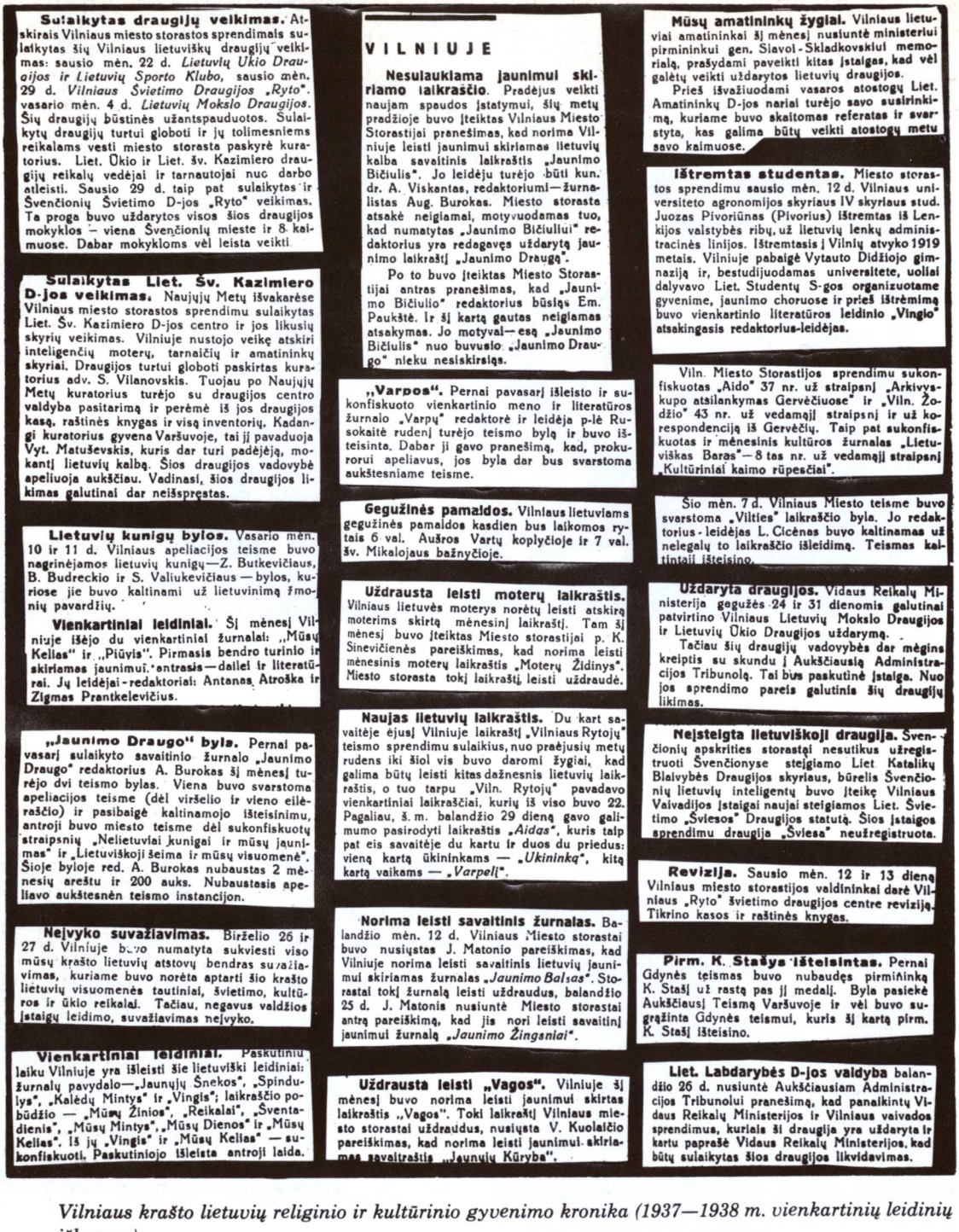

Sulaikytas draugijų veikimas. Atskirais Vilniaus miesto storastos sprendimais sulaikytas šių Vilniaus lietuviškų draugijų veikimas: sausio mėn. 22 d. *Lietuvių Ūkio Draugijos ir Lietuvių Sporto Klubo*, sausio mėn. 29 d. *Vilniaus Švietimo Draugijos „Ryto"*, vasario mėn. 4 d. *Lietuvių Mokslo Draugijos*. Šių draugijų būstinės užantspauduotos. Sulaikytų draugijų turtui globoti ir jų tolimesniems reikalams vesti miesto storasta paskyrė kuratorius. Liet. Ūkio ir Liet. šv. Kazimiero draugijų reikalų vedėjai ir tarnautojai nuo darbo atleisti. Sausio 29 d. taip pat sulaikytas ir Švenčionių Švietimo D-jos „Ryto" veikimas. Ta proga buvo uždarytos visos šios draugijos mokyklos – viena Švenčionių mieste ir 8 kaimuose. Dabar mokykloms vėl leista veikti.

Sulaikytas Liet. Šv. Kazimiero D-jos veikimas. Naujųjų Metų išvakarėse Vilniaus miesto storastos sprendimu sulaikytas Liet. Šv. Kazimiero D-jos centro ir jos likusių skyrių veikimas. Vilniuje nustojo veikę atskiri inteligenčių moterų, tarnaičių ir amatininkų skyriai. Draugijos turtui globoti paskirtas kuratorius adv. S. Vilanovskis. Tuojau po Naujųjų Metų kuratorius turėjo su draugijos centro valdyba pasitarimą ir perėmė iš jos draugijos kasą, raštinės knygas ir visą inventorių. Kadangi kuratorius gyvena Varšuvoje, tai jį pavaduoja Vyt. Matuševskis, kuris dar turi padėjėją, mokantį lietuvių kalbą. Šios draugijos vadovybė apeliuoja aukščiau. Vadinasi, šios draugijos likimas galutinai dar neišspręstas.

Lietuvių kunigų bylos. Vasario mėn. 10 ir 11 d. Vilniaus apeliacijos teisme buvo nagrinėjamos lietuvių kunigų—Z. Butkevičiaus, B. Budreckio ir S. Valiukevičiaus — bylos, kuriose jie buvo kaltinami už lietuvinimą žmonių pavardžių.

Vienkartiniai leidiniai. Šį mėnesį Vilniuje išėjo du vienkartiniai žurnalai: „Mūsų Kelias" ir „Piūvis". Pirmasis bendro turinio ir skiriamas jaunimui. Antrasis—dailei ir literatūrai. Jų leidėjai-redaktoriai: Antanas Atroška ir Zigmas Prantkelevičius.

„Jaunimo Draugo" byla. Pernai pavasarį sulaikyto savaitinio žurnalo „Jaunimo Draugo" redaktorius A. Burokas šį mėnesį turėjo dvi teismo bylas. Viena buvo svarstoma apeliacijos teisme (dėl viršelio ir vieno eilėraščio) ir pasibaigė kaltinamojo išteisinimu, antroji buvo miesto teisme dėl sukonfiskuotų straipsnių „Nelietuviai kunigai ir mūsų jaunimas" ir „Lietuviškoji šeima ir mūsų visuomenė". Šioje byloje red. A. Burokas nubaustas 2 mėnesių areštu ir 200 auks. Nubaustasis apeliavo aukštesnėn teismo instancijon.

Neįvyko suvažiavimas. Birželio 26 ir 27 d. Vilniuje buvo numatyta sukviesti viso mūsų krašto lietuvių atstovų bendras suvažiavimas, kuriame buvo norėta aptarti šio krašto lietuvių visuomenės tautiniai, švietimo, kultūros ir ūkio reikalai. Tačiau, negavus valdžios įstaigų leidimo, suvažiavimas neįvyko.

Vienkartiniai leidiniai. Paskutiniu laiku Vilniuje yra išleisti šie lietuviški leidiniai: žurnalų pavydalo—„Jaunųjų Šnekos", „Spindulys", „Kalėdų Mintys" ir „Vingis"; laikraščio pobūdžio — „Mūsų Žinios", „Reikalai", „Šventadienis", „Mūsų Mintys", „Mūsų Dienos" ir „Mūsų Kelias". Iš jų „Vingis" ir „Mūsų Kelias" — sukonfiskuoti. Paskutiniojo išleista antroji laida.

VILNIUJE

Nesulaukiama jaunimui skiriamo laikraščio. Pradėjus veikti naujam spaudos įstatymui, šių metų pradžioje buvo įteiktas Vilniaus Miesto Storastijai pranešimas, kad norima Vilniuje leisti jaunimui skiriamas lietuvių kalba savaitinis laikraštis „Jaunimo Bičiulis". Jo leidėju turėjo būti kun. dr. A. Viskantas, redaktoriumi—žurnalistas Aug. Burokas. Miesto storasta atsakė neigiamai, motyvuodamas tuo, kad numatytas „Jaunimo Bičiuliui" redaktorius yra redagavęs uždarytą jaunimo laikraštį „Jaunimo Draugą".

Po to buvo įteiktas Miesto Storastijai antras pranešimas, kad „Jaunimo Bičiulio" redaktorius būsiąs Em. Paukštė. Ir šį kartą gautas neigiamas atsakymas. Jo motyvai—esą „Jaunimo Bičiulis" nuo buvusio „Jaunimo Draugo" nieku nesiskirsiąs.

„Varpos". Pernai pavasarį išleisto ir sukonfiskuoto vienkartinio meno ir literatūros žurnalo „Varpų" redaktorė ir leidėja p-lė Rusokaitė rudenį turėjo teismo bylą ir buvo išteisinta. Dabar ji gavo pranešimą, kad, prokurorui apeliavus, jos byla dar bus svarstoma aukštesniame teisme.

Gegužinės pamaldos. Vilniaus lietuviams gegužinės pamaldos kasdien bus laikomos rytais 6 val. Aušros Vartų koplyčioje ir 7 val. šv. Mikalojaus bažnyčioje.

Uždrausta leisti moterų laikraštis. Vilniaus lietuvės moterys norėtų leisti atskirą moterims skirtą mėnesinį laikraštį. Tam šį mėnesį buvo įteiktas Miesto storastijai p. K. Sinevičienės pareiškimas, kad norima leisti mėnesinis moterų laikraštis „Moterų Židinys". Miesto storasta tokį laikraštį leisti uždraudė.

Naujas lietuvių laikraštis. Du kart savaitėje ėjusį Vilniuje laikraštį „Vilniaus Rytojų" teismo sprendimu sulaikius, nuo praėjusių metų rudens iki šiol vis buvo daromi žygiai, kad galima būtų leisti kitas dažnesnis lietuvių laikraštis, o tuo tarpu „Viln. Rytojų" pavadavo vienkartiniai laikraščiai, kurių iš viso buvo 22. Pagaliau, š. m. balandžio 29 dieną gavo galimumo pasirodyti laikraštis *„Aidas"*, kuris taip pat eis savaitėje du kartu ir duos du priedus: vieną kartą ūkininkams — *„Ukininką"*, kitą kartą vaikams — *„Varpelį"*.

Norima leisti savaitinis žurnalas. Balandžio mėn. 12 d. Vilniaus Miesto storastai buvo nusiųstas J. Matonio pareiškimas, kad Vilniuje norima leisti savaitinis lietuvių jaunimui skiriamas žurnalas *„Jaunimo Balsas"*. Storastai tokį žurnalą leisti uždraudus, balandžio 25 d. J. Matonis nusiunte Miesto storastai antrą pareiškimą, kad jis nori leisti savaitinį jaunimui žurnalą *„Jaunimo Žingsniai"*.

Uždrausta leisti „Vagos". Vilniuje šį mėnesį buvo norima leisti jaunimui skirtas laikraštis „Vagos". Toki laikraštį Vilniaus miesto storastai uždraudus, nusiųsta V. Kuolaičio pareiškimas, kad norima leisti jaunimui skiriamas savaitraštis „Jaunųjų Kūryba".

Mūsų amatininkų žygiai. Vilniaus lietuviai amatininkai šį mėnesį nusiuntė ministeriui pirmininkui gen. Slavoj-Skladkovskiui memorialą, prašydami paveikti kitas įstaigas, kad vėl galėtų veikti uždarytos lietuvių draugijos.

Prieš išvažiuodami vasaros atostogų Liet. Amatininkų D-jos nariai turėjo savo susirinkimą, kuriame buvo skaitomas referatas ir svarstyta, kas galima būtų veikti atostogų metu savo kaimuose.

Ištremtas studentas. Miesto storastos sprendimu sausio mėn. 12 d. Vilniaus universiteto agronomijos skyriaus IV skyriaus stud. Juozas Pivoriūnas (Pivorius) ištremtas iš Lenkijos valstybės ribų, už lietuvių lenkų administracinės linijos. Ištremtasis į Vilnių atvyko 1919 metais. Vilniuje pabaigė Vytauto Didžiojo gimnaziją ir, bestudijuodamas universitete, uoliai dalyvavo Liet. Studentų S-gos organizuotame gyvenime, jaunimo choruose ir prieš ištrėmimą buvo vienkartinio literatūros leidinio „Vingio" atsakingasis redaktorius-leidėjas.

Viln. Miesto Storastijos sprendimu sukonfiskuotas „Aido" 37 nr. už straipsnį „Arkivyskupo atsilankymas Gervėčiuose" ir „Viln. Žodžio" 43 nr. už vedamąjį straipsnį ir už korespondenciją iš Gervėčių. Taip pat sukonfiskuotas ir mėnesinis kultūros žurnalas „Lietuviškas Baras"—8 tas nr. už vedamąjį straipsnį „Kultūriniai kaimo rūpesčiai".

Šio mėn. 7 d. Vilniaus Miesto teisme buvo svarstoma „Vilties" laikraščio byla. Jo redaktorius-leidėjas L. Cicėnas buvo kaltinamas už nelegalų to laikraščio išleidimą. Teismas kaltintąjį išteisino.

Uždaryta draugijos. Vidaus Reikalų Ministerija gegužės 24 ir 31 dienomis galutinai patvirtino Vilniaus Lietuvių Mokslo Draugijos ir Lietuvių Ūkio Draugijos uždarymą.

Tačiau šių draugijų vadovybės dar mėgins kreiptis su skundu į Aukščiausią Administracijos Tribunolą. Tai bus paskutinė įstaiga. Nuo jos sprendimo pareis galutinis šių draugijų likimas.

Neįsteigta lietuviškoji draugija. Švenčionių apskrities storastai nesutikus užregistruoti Švenčionyse steigiamo Liet Katalikų Blaivybės Draugijos skyriaus, būrelis Švenčionių lietuvių inteligentų buvo įteikę Vilniaus Vaivadijos įstaigai naujai steigiamos Liet. Švietimo „Šviesos" Draugijos statutą. Šios įstaigos sprendimu draugija „Šviesa" neužregistruota.

Revizija. Sausio mėn. 12 ir 13 dieną Vilniaus miesto storastijos valdininkai darė Vilniaus „Ryto" švietimo draugijos centre reviziją. Tikrino kasos ir raštinės knygas.

Pirm. K. Stašys išteisintas. Pernai Gdynės teismas buvo nubaudęs pirmininką K. Stašį už rastą pas jį medalį. Byla pasiekė Aukščiausį Teismą Varšuvoje ir vėl buvo sugrąžinta Gdynės teismui, kuris šį kartą pirm. K. Stašį išteisino.

Liet. Labdarybės D-jos valdyba balandžio 26 d. nusiuntė Aukščiausiam Administracijos Tribunolui pranešimą, kad panaikintų Vidaus Reikalų Ministerijos ir Vilniaus vaivados sprendimus, kuriais ši draugija yra uždaryta ir kartu paprašė Vidaus Reikalų Ministerijos, kad būtų sulaikytas šios draugijos likvidavimas.

Vilniaus krašto lietuvių religinio ir kultūrinio gyvenimo kronika (1937—1938 m. vienkartinių leidinių iškarpos)

Lietuvių Katalikų Akcijos likvidavimas

Arkiv. R. Jalbžykovskio nepalankią politiką lietuvių kunigų ir parapijiečių atžvilgiu parodo ir viena ištrauka iš Lenkijos Vidaus reikalų ministerijos slapto rašto iš 1938.XI.23 „Apie lietuvių veiklą Katalikų Akcijos (Akcija Katolicka) rėmuose", rašyto Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamentui ir Vilniaus vaivadijos įstaigai, Visuomeniniam politiniam skyriui.

Pirmiausia tame rašte trumpai paminėta, jog lietuviai, su kun. Kazimieru Pukėnu priešakyje, Katalikų Akciją naudoja lietuviškai politikai Vilnijoje. Tačiau pasitarus Vidaus ir Užsienio reikalų ministerijų atitinkamiems pareigūnams, išaiškėjo, kad esą negalima kun. Pukėno ištremti iš pasienio zonos (iš Vilniaus, kur Pukėnas dirbo — Vilnius įėjo į pasienio zoną) „dėl politinių priežasčių". Toliau tame rašte rašoma (vertimas):

„... Bet jeigu yra aiškių įrodymų dėl antivalstybinės kun. Pukėno veiklos, reikia kreiptis pas kun. metropolitą R. Jalbžykovskį, jį prašant, kad **pagal jo pasižadėjimą** (mūsų pabraukta, b.kv.) — perkeltų kun. Pukėną į tokį postą, kuriame nebūtų įmanoma vesti kalbamosios akcijos".

Toliau prašoma pranešti Vidaus reikalų ministerijai apie daromus žygius. (Pasirašė J. Sawicki, E. II skyriaus viršininkas).

Kitoje rašto pusėje yra tokia adnotacija (prierašas) bylos uždarymo reikalu: „Lietuvių katalikų akcija tapo likviduota 1938.XII.15". (Parašas).

Įsidėmėtina, kad lenkų okupacijos metų antilietuviška Vilniaus kurijos ir arkivyskupo R. Jalbžykovskio veikla, dabartinėje lenkų literatūroje aplamai pripažįstama. Pvz., Jerzy Tomaszewski „Rzeczypospolita wielu narodów" (Daugelio tautų respublika), Varšuva, 1985 m. 247 p. rašo: „... Tautiniai ginčai taip pat atsiliepė ir religiniuose santykiuose. Lietuvių organizacijos — didele dalimi visai pamatuotai — prikišdavo Vilniaus arkivyskupui Romualdui Jalbžykovskiui, kad jis siekia suvaržyti lietuvių kalbą bažnyčiose ir rūpinasi parapijų sulenkinimu. Prieidavo net iki tokių įvykių, kaip pvz., 1928 m. Gervėčiuose: „demonstrantų grupės kelis kartus įsiveržė į bažnyčią ir, giedodamos lenkiškas giesmes, neleido sakyti pamokslus ir atlikti pamaldas lietuvių kalba. Tos avantiūros, aišku, pasibaigė muštynėmis, kurių metu daug asmenų buvo sužeista" (215 išnaša: H. Polujan „Litwini w woj, wileńskim", Lietuviai Vilniaus vaivadijoje, Varšuva 1936, 137 p., mašinraštis SGPiS bibliotekoje). Tolimesniais metais pamokslai lietuvių kalba visai išnyko, nes bažnytinė valdžia lietuvius kunigus perkėlė į kitas parapijas".

LENKINIMO REŠKINIAI BEI FAKTAI

Apie arkiv. R. Jalbžykovskio vestą lenkinimo (polonizacijos) politiką mūsų jau buvo anksčiau rašyta (žr. šios knygos I dalį, 147—161 psl.). Čia pateiksime dar daugiau konkrečių faktų, daugiausia liečiančių Vilniaus provincijos lietuvių bažnyčias, kuriuos savo laiku suregistravo krašto lietuviai kunigai ir paskelbė savo memorialuose bei skunduose.

I. Panaikintos pamaldos lietuvių kalba. Pervalko parapijoje iš senų laikų pusė nelotyniškų pamaldų buvo atliekamos lietuvių kalba. Parapijiečiai, nors lietuviai, nebuvo tautiškai susipratę. Tai 1929 m. kun. Juozas Cirankevičius lietuviškas pamaldas visiškai panaikino.

Pelekuose trečdalis parapijiečių (apie 1000) buvo lietuviai, bet taip pat tautiškai silpnai susipratę. 1938 m. bažnyčioje lietuviškų giedojimų nebebuvo. Kun. Boleslovas Zabludowski sakėsi, kad „nieko neišmanąs toje kalboje".

Butrimonių parapijoje, 1907 m. žiniomis, pusė parapijos buvo lietuviška. Ir 1939 m. keliuose kaimuose dar buvo lietuviškai kalbama. Tačiau nuo 1936 m. bažnyčioje nieko nebebuvo lietuviško, net evangelija šia kalba neskaitoma. Parapijiečiai dėl to mėgino protestuoti, bet nieko nelaimėjo.

Rodūnioje iš senų laikų buvo daug lietuvių, nemaža netgi tautiškai susipratusių. Ligi 1927 m. lietuviškos pamaldos (pamokslai, giedojimai) buvo laikomos 8 kartus per metus ir kas šventadienis evangelija su pamokslu. R. Jalbžykovskio patvarkymu visos pamaldos lietuviams panaikintos, palikti tik 4 kartus per metus sakomi pamokslai. 1939 m. parapijiečiai reikalavo pamaldų skaičių padidinti. Arkivyskupas aiškinosi, kad tai padaryti tegalinti Lenkijos vyskupų konferencija.

II. Sumažintas lietuviškų pamaldų skaičius lenkų naudai. Švenčionyse iš senesnių

Lenkijos valstybės kūrėjas marš. J. Pilsudskis ir Šv. Sosto apaštališkasis vizitatorius Lenkijai ir Lietuvai arkiv. Achille Ratti (1922—1939 m. popiežius Pijus XI) 1919 m. Vilniuje. (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej 1918—1928", Varšuva)

laikų lenkams buvo skirtas trečdalis pamaldų, o 1927 m. paskirta pusė. Lietuvių parapijiečių buvo 75%.

Adutiškyje 1926 m. lenkai turėjo ketvirtadalį, 1929 m. pusę visų pamaldų. Lietuvių parapijiečių skaičius sudarė 75%. Dėl pamaldų padalijimo kildavo nesutarimai bei rietenos.

Varėnoje II (Orany) lietuvių parapijiečių buvo 3000, lenkų tik 200. Nuo 1927 m. pamaldos buvo laikomos pusiau (lietuviškai ir lenkiškai).

Vosiūnuose lietuviai parapijiečiai sudarė daugiau kaip 75%. Iš pradžių pamaldos buvo lietuviškos; lenkams kas šventadienis buvo sakomas lenkiškas pamokslas. 1927 m. arkivyskupas žodžiu įsakė įvesti pusę pamaldų lenkams. Lietuviams protestuojant, 1931.V.27 kancleris A. Savickis oficialiai pranešė, kadangi jau esanti „tokia tvarka", pamaldų negalima keisti be Lenkijos vyskupų konferencijos nutarimo.

Rudnia buvo lietuviška parapija, bet 1927 m. lenkams buvo paskirta pusė pamaldų, nors jų (apie 200) tebuvo viename Jeglavsčių kaime. Lietuviai įrodinėjo, kad lenkams skirtų pamaldų metu nesą kam giedoti, bet arkivyskupas, prisidengdamas „Lenkijos vyskupų konferencija", pamaldų tvarkos nebeatstatė.

III. Įvestos lenkiškos pamaldos ten, kur jų visai nebuvo. Taip Valkininkų parapija nuo seniausių laikų buvo grynai lietuviška. Lenkiškos pamaldos įvestos 1938 m. ar kiek anksčiau.

Kaltanėnų parapija lietuviška. Lenkų kalba buvo skaitomos tik evangelijos ir tik 4 kartus per metus (atlaidų metu) sakomi lenkiški pamokslai. 1927 m. arkivyskupas įsakė klebonui kun. A. Mikailai po mišparų sakyti lenkiškus pamokslus. Bet kai nebuvo klausytojų, pamokslai išnyko. 1937 m. išleistas patvarkymas, kad lenkiškų pamokslų metu į bažnyčią būtų atvedami mokyklų vaikai (lietuviai) ir jiems būdavo sakomas lenkiškas pamokslas.

Ceikiniuose visą laiką buvo vien tik lietuviškos pamaldos ir pamokslai. 1939 m. arkivyskupas žodžiu įsakė klebonui sakyti lenkiškus pamokslus.

Rimšėje arkivyskupo įsakymu buvo padaryta taip, kaip Kaltanėnuose. Lietuviams mokiniams buvo laikomos lenkiškos pamaldos.

Tverečiuje lenkiškų pamaldų nebuvo, bet apie 1938 m. įvestos.

Daugėliškyje, kun. Vaišučio pareiškimu, iš seniausių laikų buvo tik lietuviškos pamaldos. 1927 m. mėginta įvesti lenkiškos, bet nepavyko. Pakartotinos pastangos taip pat nuėjo niekais. Vilniaus vaivada L. Bocianskis išbarė kleboną kun. Mikailą, kodėl jų neįvedęs.

Minėtose parapijose vietinių gyventojų tarpe lenkų būdavo labai mažai, kartais tik vienas kitas. Bet prie jų prisidėdavo ateiviai iš Lenkijos — policija, mokytojai, girininkai ir kt.

Pažymėtina, kad arkiv. R. Jalbžykovskio laikais lietuviškų pamaldų niekur nebuvo įvesta.

IV. Naujos bažnyčios lenkų naudai. Minėto arkivyskupo laikais lenkų naudai lietuviškose srityse buvo pastatytos bažnyčios ir sukurtos parapijos:

1. Dūkšto stoties miestelyje 1929.XII.18 pastatyta bažnytėlė, kurioje pamaldos buvo laikomos vien tik lenkams. 1938 m. Dūkšto parapija suskaldyta, naujai parapijai priskiriant atitinkamas gyvenvietes. Miestelyje, kur buvo daugiau lenkų bei jų valdininkų, buvo lengviau įsteigti lenkišką parapiją, kaip senojoje Dūkšto parapijoje (dvarvietėje).

Ignalinoje taip pat buvo pastatyta bažnytėlė, daugiausia kurijos lėšomis ir kitokia parama. Įvestos vien tiktai lenkiškos pamaldos.

Valdonuose panašiais sumetimais buvo suskaldyta lietuviška parapija, 1926/7 m. atskiriant nuo lietuviškos Pelesos eilę kaimų.

V. Lietuvių pastangos gauti daugiau pamaldų. Kalesninkų pusę parapijos sudarė lietuviai, bet pamaldų jie turėjo tik 8 dienas metuose. Pamokslai turėjo būti sakomi lietuviškai, bet kunigai dažnai būdavo lenkai.

Nočioje (Nacza) lietuviai sudarė apie pusę ar trečdalį parapijiečių, bet pamaldos jiems buvo tik 8 kartus metuose. Kunigais skiriami lenkai.

Gervėčiuose lietuviai sudarė didesnę dalį parapijiečių, bet pamaldos jiems buvo tik kas ketvirtas sekmadienis. Kunigai dažniausia lenkai.

Lietuvių dar buvo Varanave, Asavoje, Žirmūnuose, Šalčininkėliuose, Beniakainiuose, Apse, ir kitur, bet jiems skirtų pamaldų nebuvo.

Reikia dar pažymėti, kad lenkai kunigai, turintieji laikyti pamaldas lietuviams, šią jiems nemalonią pareigą dažniausia nerūpestingai atlikdavo. Taip Pelekuose klebonas kun. J. Rudzinski parapijiečiams lietuviams sakydavo, jei norite klausyti lietuviško pamokslo, tai važiuokite kitur ir ten paieškokite lietuvio kunigo.

Lenkai kunigai, šiek tiek pramokę lietuviškai Vilniaus kunigų seminarijoje, šia kalba kalbėdavo labai silpnai, o pamokslų sakyti negalėdavo. Taigi lietuviams paskaitydavo ką nors iš religinės knygos ar iš kokio rašto, dažnai bjauriai iškreipdami lietuvių kalbos žodžius, dėl ko parapijiečiai juokdavosi ir piktinosi. Pvz., kun. Brazewicz, kalbėdamas pamoksle apie Šv. Ceciliją, užuot pasakęs, kad ji buvo „vainikuota", pasakė „vaikuota"...

Bylos lietuviams parapijiečiams. Kai kuriais atvejais lenkai dvasininkai, persekiodami lietuvius parapijiečius, skųsdavo juos lenkų policijai ar sudarydavo bylas teismuose. Taip kun. Kazimierz Maliowski, būdamas Gervėčių kleponu, atėjusį į zakristiją parapijietį K. Steponavičių, paklausti, kodėl nėra lietuviškų pamaldų, išbaręs įdavė policijai. 1930 m. Adutiškyje kun. Boleslaw Bazewicz sudarė bylą dvylikai lietuvių mergaičių — procesijos dalyvių, apkaltindamas jas „sukėlusias triukšmą bažnyčioje" (Procesijoje jos atsistojo pirmoje vietoje, lenkės ėmė jas stumdyti). Lenkų teismas, pasirėmęs kunigo parodymu (nota bene), nors šis būdamas prie altoriaus įvykio nematė (incidentas vyko šventoriuje), nubaudė 12 mergaičių po 80 zlotų baudos arba po 2 savaites aresto.

Gervėčiuose vikaras kun. Jan Trochim, nemokėjęs lietuviškai, 1937/8 m. sudare lietuviui mokytojui A. Bubuliui bylą, apkaltinęs, kad šis prikalbinėjęs lietuvius vaikus reikalauti tikybos mokymo lietuviškai, vadinasi, agitavęs. Vaikai tikybos mokymo lietuviškai šioje mokykloje laukdavo po 2—3 valandas, kol pasibaigdavo antrojo komplekto pamaldos. Mokytojui „parankiau" būdavę abiejų komplektų vaikus kartu mokyti tikybą.

Valkininkuose kun. Josef Maciejewski, neteisingai įtaręs vieną jaunikaitį lietuvį, esą jį šventoriuje įžeidęs žodžiu, įdavęs policijai, sudarė teismą. Jaunuolis buvo nubaustas keliais mėnesiais kalėjimo. Bet Valkininkams grįžus Lietuvai, kun. J. Maciejewski nesijautė „nekaltas" ir saugus, todėl pabėgo.

Tačiau nereikia kaltinti visų lenkų kunigų bei klebonų. Jų tarpe būdavo ir gerų, suprantančių lietuvių reikalus, kurie kiek galėdami, lietuviams padėdavo... Iš tokių ypač minimi kunigai Mirowski, Grabowski.

Tikybos dalyko dėstytojai — prefektai mokyklose (lietuviškose vietovėse) būdavo beveik išimtinai lenkai, dažniausia aršūs lenkų dvasininkai. Tuo tarpu lietuviai kunigai, kaip Saulis, Sakavičius, Steponavičius ir daugybė kitų tokias pareigas ėjo gudiškose parapijose.

Lietuviai kunigai į nelietuviškas parapijas. Lietuviams reikalaujant į jų parapijas paskirti lietuvius kunigus, arkivyskupas ir jo kurijos aukštieji pareigūnai dažnai teisindavosi negalį to padaryti, nes trūkstą lietuvių kunigų. Tuo tarpu daugybė lietuvių kunigų buvo paskirti dirbti nelietuviškose (gudiškose ar lenkiškose) parapijose. Lietuvių kunigų memorandumuose, kaip pavyzdžiai, nurodytos šios pavardės: Florijonas Naviera, Adolfas Gruodis, Ambraziejus Jakavonis, Norbertas Budzilas, Nikodemas Pakalka, Kazimieras Gečys, Stasys Valiukevičius, Albertas Navickas, Juozas Poškus, Julius Steponavičius, Justinas Saulis, Konstantinas Molis, Konstantinas Gajauskas, Bronislovas Sakavičius, Kazimieras Pukėnas, Juozas Paplauskis. Jonas Skardinskas, Zigmantas Žeidys. Žinoma, buvo ir daugelis kitų. Tuo tarpu klebonais ir vikarais į lietuviškas parapijas buvo skiriami lenkai dvasininkai.

Netaktiškas lenkų dvasininkų elgesys. Nemažas skaičius aukštų kurijos pareigūnų ir kitų lenkų dvasininkų bei klebonų netaktiškai elgėsi su lietuviais parapijiečiais. Aušros Vartų parapijos Vilniuje klebonas kun. St. Zawadski apie 1935 m. pakeitė Aušros Vartuose lotynišką įrašą „Mater Misericordiae, sub tuum praesidium confugimus" lenkišku: „Matko Milosierdzia pod twoją obronę uciekamy się".

1928 m. Nočioje kun. Kazimieras Šileika, atnešus lietuviams šventinti bažnytinę vėliavą su lietuviškais tautiniais kaspinais, nesutiko jos šventinti tol, kol kaspinai buvo nukirpti. Kai 1928.VII.1 lietuvaitės išėjo procesijon su savo vėliava, joms neleido eiti, liepė grįžti.

Apie 1930 m. Adutiškyje „kaž kas" nuplėšė lietuvišką įrašą nuo mokyklos: „Kas nuo Dievo yra, Dievo žodžio klauso" ir pakeitė lenkišku. Buvo skųstasi vyskupui, nurodyta, kad tai galėjo padaryti vikaras, bet kaltininko „nesurado".

Gervėčiuose Šv. Kazimiero draugijos skyriaus jaunimas pasidarė religinę vėliavą, kurios klebonas neįsileido į bažnyčią. (Platesnį aprašymą žr. Gervėčiai, 465 psl.).

1936.V.20 Butrimonyse, kai vyskupas vizitavo parapiją ir kai jis čia pradėjo kalbėti lietuviškai, klebonas kun. St. Wojciechowski suorganizavo savo artimuosius demonstratyviai išeiti iš bažnyčios. Tas papiktino net patį vyskupą, kuris nebeužėjo į kleboniją, o nuėjo į dvarą. Bet šio įvykio padariniai buvo toki: Butrimonyse „dėl riaušių" buvo panaikintos lietuviškos pamaldos, o klebonas kun. Wojciechowski perkeltas į geresnę Kliuščionių parapiją.

Pelekuose (Pelikany) 1936 ir 1937 m., kalėdodamas kun. Jan Rudzinski, klausinėjo vaikus poterių vien lenkiškai. Lietuviškai poterius kalbančių vaikų „nepripažindavo", pareikšdamas, kad jie negalės eiti pirmosios išpažinties; privertė vaikus eiti lenkiškai.

Lietuviški poteriai nebuvo pripažįstami ir mokyklose. 1938 m. Adutiškyje kun. St. Tarasewicz iš lietuvių reikalavo lenkiškų poterių.

Kun. Jonas Romeika, būdamas Gervėčiuose 1928 m., nepriiminėjo vaikų, lietuviškai einančių išpažinties. Taip pat jis, pasitelkęs Sakalaičių kaimo lenkus, lietuviškų pamaldų metu suorganizavo riaušes ir iššaukė interdiktą. O kun. Kazimieras Malinauskas tuose pačiuose Gervėčiuose interdikto metu lenkams jų pamaldas laikydavo lyg nebūtų interdikto draudimų: uždegdavo daug žvakių, giedodavo ir sakydavo lenkiškus pamokslus. Tačiau lietuviams skirtos pamaldos buvo laikomos „tyliai", lyg nebūtų visai parapijai skirto interdikto. Tas pats dvasininkas, atvažiavęs pas ligonį lietuvį, pradėdavo kalbėti lenkiškai, teigdamas, kad „jūs suprantate lenkiškai". Lietuviškai kalbėti jį reikdavo „išreikalauti".

Negeriau, o kartais dar blogiau, buvo elgiamasi ir su gudais tikinčiaisiais. Kaip charakteringas pavyzdys nurodomas Žodiškio klebonas kun. Romualdas Bronicz. Jis, norėdamas panaikinti gudiškus pamokslus,

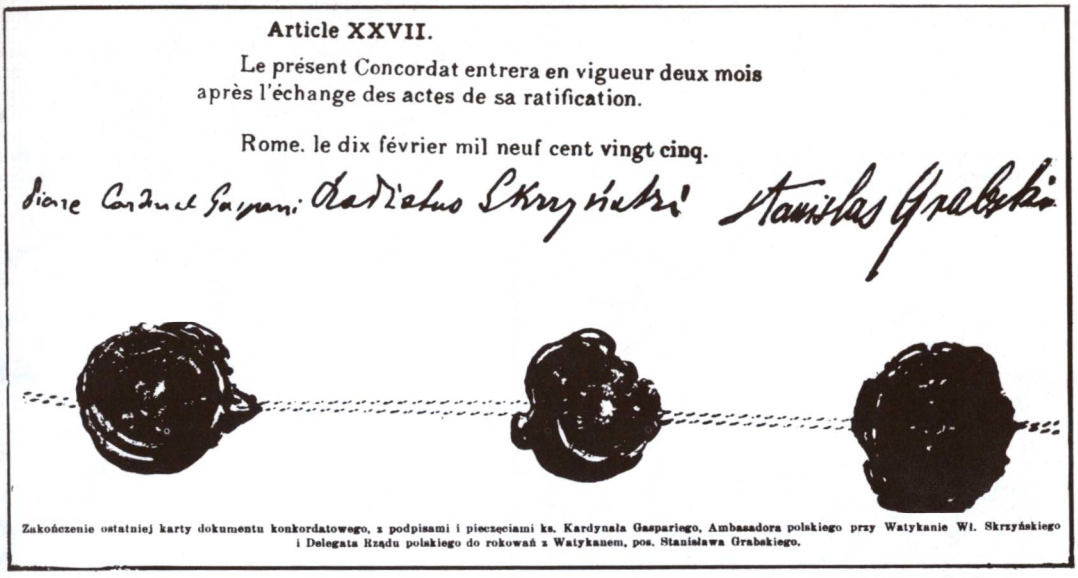

Article XXVII.

Le présent Concordat entrera en vigueur deux mois après l'échange des actes de sa ratification.

Rome. le dix février mil neuf cent vingt cinq.

Zakończenie ostatniej karty dokumentu konkordatowego, z podpisami i pieczęciami ks. Kardynała Gasparriego, Ambasadora polskiego przy Watykanie Wł. Skrzyńskiego i Delegata Rządu polskiego do rokowań z Watykanem, pos. Stanisława Grabskiego.

1925.II.10 Romoje pasirašyto Vatikano ir Lenkijos Konkordato baigiamoji dalis: parašai, kilmingųjų atstovų asmeniški antspaudai; Vatikano valstybės sekretorius kard. P. Gasparri, Lenkijos ambasadorius Vatikane Wl. Skrzynski ir Lenkijos vyriausybės delegatas St. Grabski. Šia sutartimi Vilniaus vyskupija tapo arkivyskupija ir buvo įjungta į Lenkiją, kaip jos III Bažnytinė provincija. (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej 1918—1928")

sakykloje prieš kryžių prisiekė, kad daugiau gudiškai jų nesakysiąs. Kai paskui parapijiečiai gudai tokių pamokslų reikalaudavo, jis gynėsi, sakydamas, kad savo priesaikos negalįs laužyti...

Čia suminėjome tik mažą dalį polonizaciją liečiančių faktų bei įvykių. Jų buvo daugybė mūsų šiose knygose aprašytose parapijose.

Lietuviai parapijiečiai ir jų dvasininkai kaip įmanydami nuo jiems prievartos būdu brukamos polonizacijos gynėsi teisiškomis priemonėmis: rinko parašus, rašė skundus, siuntinėjo savo delegacijas pas vyskupą, kurijos pareigūnus. Bet tai nepadėdavo: delegacijos arba nebuvo priimamos, arba neišklausomos; o jeigu kai kuriais atvejais būdavo kai kas pažadama — praktiškai pažadų nebuvo laikomasi.

Tautinis lietuvių komitetas Vilniuje taip pat rašė memorialus vyskupui, 1930.V.4 sukvietė lietuvių ir gudų katalikų suvažiavimą Vilniuje. Buvo siunčiamos delegacijos ir pas popiežiaus nuncijų Varšuvoje. Tačiau lietuvių reagavimas prieš skriaudas susilaukdavo naujų represijų iš Lenkijos okupacinės valdžios administracijos ir iš kurijos pusės. Be ko kita, būdavo uždarinėjami Šv. Kazimiero draugijos skyriai, motyvuojant, esą jų nariai „kurstę ir kėlę nerimą parapijoje". Būdavo tardymų, suiminėjimų.

Apskritai tariant, arkiv. Jalbžykovskis santykiuose su lietuviais buvo atsargus, savo tikrųjų siekinių paprastai nei žodžiais nei raštu neišreikšdavo. Jie aikštėn iškyla tik registruojant jo darbus. Jo kalbos būdavo „nekaltos", pamaldžios, o kartais netgi tautinėms mažumoms (lietuviams ir gudams) palankios.

Jo laikysena lietuvių ir Lietuvos atžvilgiu kaip ir nepasikeitė ir 1939 m. Lietuvai atgavus Vilnių. Lietuvos kariuomenei 1939.X.28 įžengiant į Vilnių, neįsakė iškabinti Lietuvos vėliavos prie savo kurijos rūmų (teisinosi vėliau — „nebuvo įsakymo"), bet bolševikų vėliava, raudonajai armijai, okupuojant Vilnių, prie kurijos rūmų atsirado pirmą okupacijos dieną.

Šių knygų V—I t., keliais atvejais mūsų jau buvo aprašytas jo neleistinas elgesys su Šv.

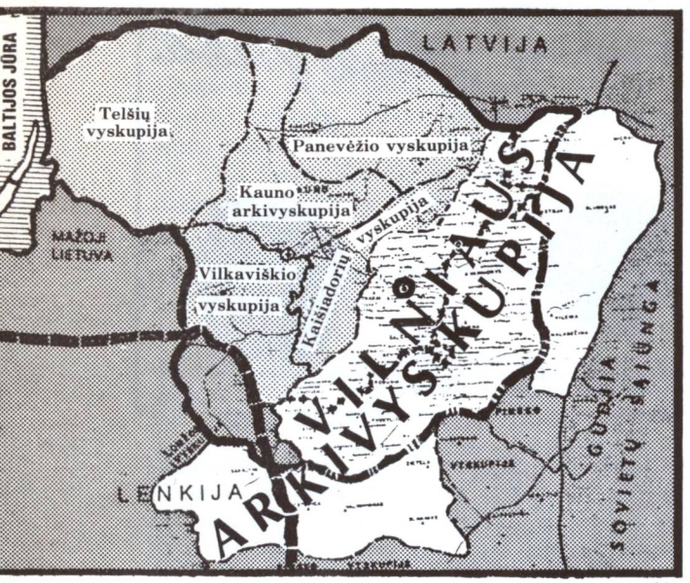

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJA

- ARKIVYSKUPIJŲ CENTRAI
- VYSKUPIJŲ CENTRAI
- DEKANATŲ CENTRAI
- PARAPIJOS, FILIJOS, KOPLYČIOS
- KITI MIESTAI
- LIETUVOS-SOVIETŲ RUSIJOS SIENA 1920 m.
- SOV. LIETUVOS RYTINĖ SIENA
- VYSKUPIJŲ RIBOS
- GELEŽINKELIAI

0 1,0 2,0 3,0 4,0 5,0 km
5 10 20 30 mylių

Paruošė V. MATULAITIS

Tėvo paskirtu Vilniaus arkivyskupo padėjėju arkiv. Mečislovu Reiniu.

Pasikalbėjimuose su arkiv. R. Jalbžykovskiu buvo juntamas nenoras duoti Lietuvos kariuomenei pamaldas Vilniaus katedroje — ad missa conventualis, tai suma. Buvo siūloma tik 8—9 val. ryto. Tiesa, kai kuriems lietuviams kunigams buvo duodami paskyrimai į lietuviškas parapijas. Kun. Justinas Saulis buvo paskirtas į Daugėliškį, kun. Albertas Novickas į Mielagėnus, kun. Bronius Sakavičius į Ceikinius. Iš Valkininkų pabėgus lietuvius persekiojusiam kun. Maciejewskiui, vikaru ten paskirtas kun. J. Poškus. Kai buvo nurodoma, kad reikia daryti daugiau paskyrimų, nes yra vietų, būdavo atsakoma „Yra vietų, bet jas reikia rezervuoti internuotiems lenkams". (Beje, šie žodžiai buvę ištarti ne paties arkivyskupo, bet kanclerio A. Savickio. Kun. J. Saulio liudijimas).

Lietuvių katalikų dienraštis „XX Amžius" (Nr. 104. 1940.V.9) str. „Kaip varyta nulietuvinimo akcija per Vilniaus bažnyčias", pateikė tokį įvykių vaizdą:

„Liudnas ir niurus arkivyskupo Jalbžykovskio, kuris apie save sako, kad gimė lenkas ir tik paskui pasidarė katalikas ir vyskupas, veiklos balansas yra liūdnas. 1925 m., išvakarėse Jalbžykovskio gadynės, kapituloje iš 13 narių buvo 1 lietuvis, 2 lietuviai kurijoje, penki dekanai, iš 588 kunigų lietuvių 83... Klierikų dvasinėje seminarijoje 26, grynai lietuviškų parapijų, atmetus sulenkintąsias, buvo 24, parapijų su lietuvių dauguma — 4, mišrių parapijų 25. Tose parapijose, išskyrus 2 mokančius lietuviškai klebonus ir 3 nemokančius, bet turinčius lietuvius vikarus, visi kiti buvo lietuviai. Iš viso lietuvių kunigų buvo 51. Vilniuje turėjome vieną grynai lietuvių parapiją ir 3 vikarus: prie katedros, prie Aušros Vartų ir Kalvarijose. Pamaldų tvarka buvo tokia: grynai lietuvių parapijose viskas lietuviškai, parapijose su lietuvių daugumu ir mišriosiose — paskirstyta pagal gyventojų procentą. Dabar tik keliems metams praėjus, Jalbžykovskiui valdant vyskupiją, pasikeitė viskas mūsų nenaudai. Nė vieno lietuvio kapituloje bei kurijoje, vienas lietuvis dekanas. Kunigų skaičius iš viso žymiai padidėjo, bet lietuvių kunigų skaičius nuolat buvo mažinamas. Lietuvių klierikų beliko keli, o lenkų yra nuo 230 ligi 260.. Visi šie žmonės dirba „ad majorem Poloniae gloriam (didesnei Lenkijos garbei). Grynai lietuviškose parapijose lietuvių klebonų liko 18, pagalbininkai, prieš jų norą buvo įbrukti vienas ar net du lenkai vikarai. Mišriose parapijose su aiškia lietuvių dauguma klebonai paskirti lenkai. Lietuviškiausios parapijos, kaip Adutiškis, Tverečius, Švenčionėliai, atiduotos kunigams lenkams, o Valkininkai sulenkėjusiam lietuviui. Visose lietuviškose parapijose įvestos lenkiškos pamaldos, kitose lietuviškos paliktos kelis kartus per metus. 38 lietuviai kunigai iškelti į lenkų parapijas arba palikti visiškai be vietų... Prieš pat Lenkijos — Vokietijos karą Jalbžykovskis buvo sušaukęs dekanų pasitarimą, kuriame buvo nutarta, tuo atveju, jei Vilnius iš Lenkijos būtų atimtas, ‚okupantų' nesutikti, juos ignoruoti ir taip pat ignoruoti jų tikybinius reikalus. Tat šiandien tiksliai daroma. Didžiausias visų nesusipratimų kaltininkas yra arkiv. Jalbžykovskis. Bet jis ne Bažnyčia. Reikia, kad vyriausybė klausimą išspręstų su Vatikanu".

Tuo metu, kai lietuviams lietuviškų pamaldų nebuvo glima įvesti be „Lenkijos vyskupų konferencijos nutarimų", lenkiškoms pamaldoms įvesti jokių „konferencijų" nereikėjo, jos būdavo įvedamos ir ten, kur jų nereikėjo, kap kurijai viršiškai suprantamas dalykas.

Tas pats „XX Amžius" (Nr. 94, 1940.IV.26) pranešė, kad keturiolikos lietuvių organizacijų vadovybių išrinktoji delegacija IV.25 įteikė arkiv. Jalbžykovskiui memorandumą, kuriame, be ko kita, rašoma: „Dabartinė pamaldų tvarka Vilniaus bažnyčiose ir lietuviškos visuomenės tikybinių reikalų aprūpinimas yra nenormalioje padėty, nes prie parapijinių bažnyčių nėra lietuvių kunigų, galinčių teikti lietuviams reikalingus patarnavimus; lietuviškoms pamaldoms paskirtas labai nepatogus laikas, bažnytinėje vyriausybėje nematyti susirūpinimo sutvarkyti lietuvių katalikų tikybinius reikalus taip, kaip tai priderėtų būti padaryta, atsižvelgiant į lietuvių aspiracijas ir jų teises, kaip žymios Vilniaus miesto gyventojų daugumos". Toliau memorandume buvo išdėstyti lietuvių reikalavimai. Str. pabaigoje „XX Amžius" rašo: „Nė vieno prašymo punkto arkivyskupas nepatenkino, nei į vieną neatsakė teigiamai... Toks arkivyskupo lietuvių religinių reikalų interpretavimas tarp lietuvių sukėlė didžiausią pasipiktinimą ir nusi-

Mūsų jaunuoliai, patekę į lenkų kariuomenę, savo lietuvybės neslepia. Graži gimtoji kalba ir žavinančios mūsų dainos juos surenka į būrelius, kur jie nors valandėlei užmiršta nelengvą kariuomenėj gyvenimą. Čia matome N. lenkų kariuomenės dalies lietuvių kareivių būrelį. Vidury mums jau pažįstamas Pranas Žižmaras(x), buv. Vilniaus Lietuvių Skautų vadas. (Jis dabar jau pasiliuosavęs ir mokosi Vilniaus Universitete).

Būrelis lietuvių jaunuolių Lenkijos kariuomenėje. Viduryje(x) sėdi Vilniaus lietuvių skautų veikėjas Pranas Žižmaras (bolševikų nukankintas Sibire apie 1955 m.)

vylimą. Lietuviai pradeda įsitikinti, kad sąmoningai provokuojami neleistini incidentai ir kai kas ieško progos pasidaryti ‚kankiniu'. Ta pati delegacija vyksta į Kauną, pas Apaštališkąjį nuncijų".

Šios ir kitos Lietuvos vyriausybės ir Vilniaus lietuvių katalikų pastangos nebuvo be vaisių. Vilniaus lietuviams buvo sudarytos kad ir ribotos sąlygos melstis bažnyčiose gimtąja kalba. Čia teisingą sprendimą padarė Šv. Tėvo atstovas arkiv. Luigi Centozas.

KRIKŠČIONYBĖS NUOPELNAI LIETUVIŲ TAUTAI

Kad ir pavėluotas krikšto priėmimas daug davė lietuvių tautai. Pirmiausia, ji įgijo kilnesnę Kristaus religiją — tikėjimą į tikrąjį Dievą, aukštesnį dorovės supratimą. Neneigdami senosios lietuvių tikybos, tačiau turime pasakyti, kad krikščionybė buvo už ją aukštesnė. Krikščionybė atnešė lietuviams Dievo ir artimo meilės įsakymus, kurie virto aukščiausia lietuvių gyvenimo taisykle. Senojo lietuvių religingumo ji nenustelbė, bet jį dar kitokiomis formomis bei apeigomis sustiprino ir pagilino.

Krikščionybės dėka lietuvių tauta greit kilo įvairiose kultūros srityse. Ligi tol ji buvo beraštė, neturėjo nė vienos mokyklos. Prof. Bl.

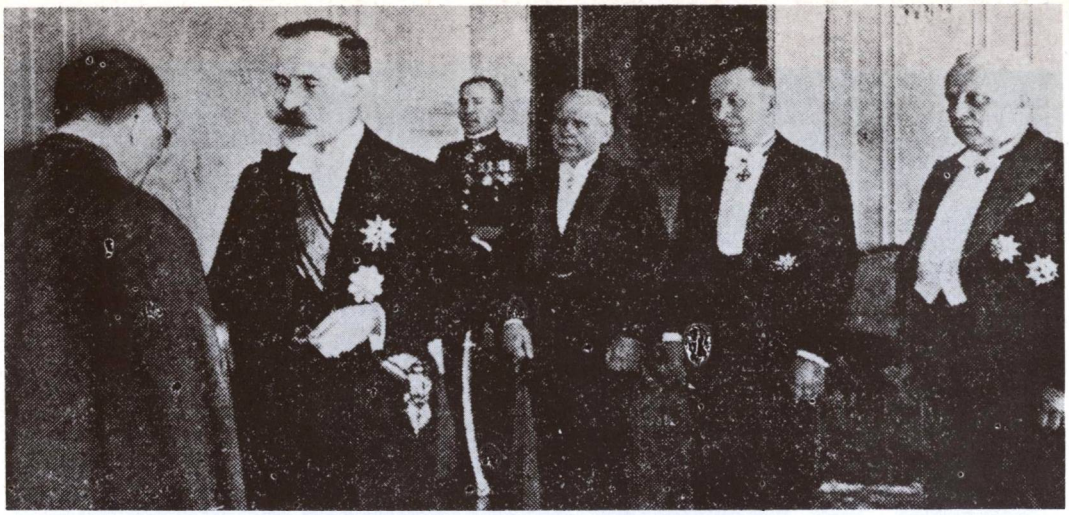

Šv. Sosto nuncijus Lietuvai arkiv. Luigi Centozas 1940.IV.30 įteikia prezidentui Antanui Smetonai savo skiriamuosius raštus. Stovi: švietimo ministeris K. Jokantas, užsienio reikalų ministeris J. Urbšys, politinio departamento direktorius E. Turauskas. Trumpą laiką tebuvęs nuncijum (Sovietų okupacinės administracijos buvo išvarytas), L. Centozas pozityviai prisidėjo prie pamaldų kalbos Vilniaus miesto ir krašto bažnyčioje sutvarkymo

Čėsnio žodžiais, („Krikščionybės nuopelnai mūsų tautai"), „lietuviai net savo milžiniškos ekspansijos ir didžiausio heroiškumo dienomis (XIII—XIV amž.) patys nemokėjo sužymėti istorijai savo didžių žygių". Tai padarė kaimyninių krikščioniškų kraštų metraštininkai, vienuoliai.

Krikščionybės dėka senąją slavų kalbą iš DLK raštų išstūmė visuose Vakarų kraštuose vartojama lotynų kalba. Pirmąsias mokyklas, įskaitant Vilniaus universitetą, įkūrė Bažnyčios vyrai, o ne valstybė. Valstybinės mokyklos pradėjo atsirasti tik XVIII a. pabaigoje.

Ypatingai dideli krikščionybės nuopelnai Lietuvai yra jos meno bei dailės srityse. Pagoniškieji lietuviai nebuvo pakilę aukščiau liaudies meno ribos, nors jų medinės statybos bei audinių bruožai ir buvo aukštai pakilę. Tik

Vilniaus krašto lietuviai vieno savo pobūvio metu. (Iš „Mūsų Vilniaus" Nr. 9, 1938)

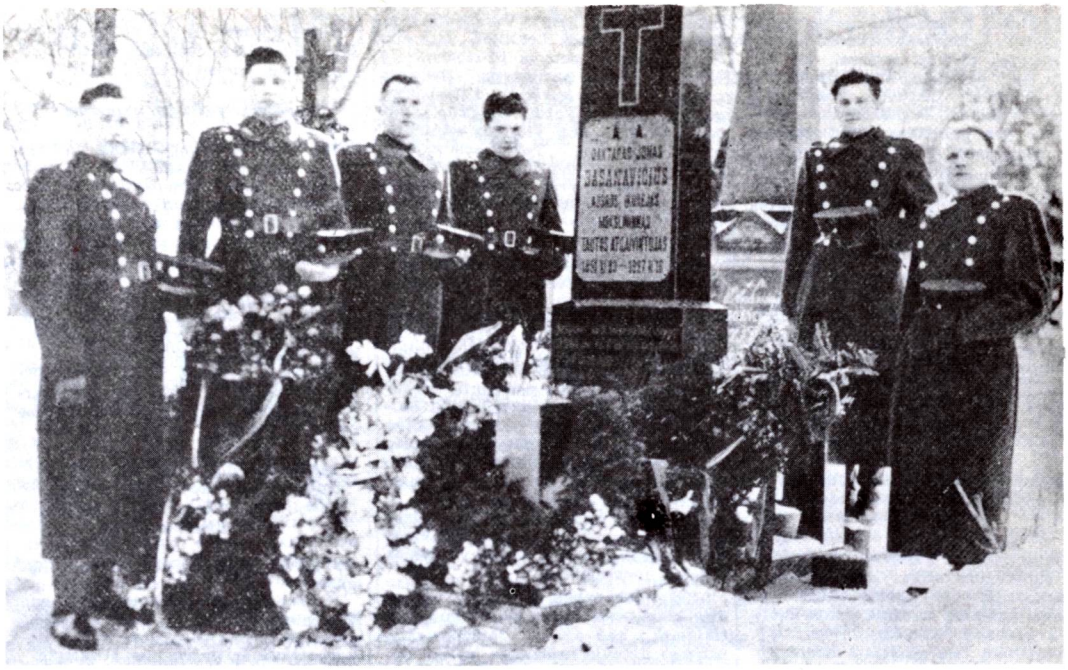

Lietuvos policijos pareigūnai Rasų kapinėse, prie dr. J. Basanavičiaus kapo. (Iš „Policijos" Nr. 8, 1940)

krikščionybės dėka Lietuvoje buvo sukurta labai aukšta grožinė architektūra, pasireiškusi ypač dailių stilingų bažnyčių, religinių pastatų, dvarų statyba bei jų įrengimais. (Apie tuos pastatus nemaža žinių yra pateikta šiose knygose dr. Jurgio Gimbuto, aprašant bažnyčių architektūrą).

Krikščionybės dėka buvo sukurta ir pirmoji lietuviška raštija, pradėtos spausdinti lietuviškos knygos, ypač maldynai. Lietuvių kalba, nevartojama valstybiniame gyvenime, tačiau skambėjo bažnyčiose, kur religiniai patarnavimai bei sakramentai buvo teikiami lietuvių kalba.

Krikščionys lietuviai, pamilę savo tikėjimą, įgijo pakankamai jėgų priešintis rusifikacijai bei pravoslavijai. Lietuviams surusėti buvo pavojingi 3 periodai: XIV, XIX amžiuje ir dabartinės okupacijos metu. XIV a. pravoslavėjimas ir rusinimas buvo gerokai palietęs Lietuvos valdovų šeimas, kurių vyrai sau žmonas dažniausia vesdavo iš Rusiją valdančios Riurikovičių giminės. Ir smulkesnieji sritiniai valdovai greitai surusėdavo mišrių vedybų dėka ir žūdavo savo tautai.

Toks pavyzdys patraukdavo ir bajorus. Taigi lietuvių tauta, dar nepriėmusi pravoslavijos, savo viršūnėse ėmė rusėti. Lotyniško krikšto priėmimas tai sustabdė ir tuo pačiu išgelbėjo lietuvių tautą nuo surusėjimo.

Krikščionys — katalikai lietuviai turėjo pakankamai jėgų XIX a. II pusėje kovoti prieš naujas rusifikacijos priemones, prieš spaudos draudimą ir graždankos primetimą. Pagaliau, ir dabartinės okupacijos metu katalikybė teikia pavergtai tautai jėgų kovoti prieš naujomis griežtomis priemonėmis brukamą rusifikaciją.

Bet lietuvių tautos polonizacijos katalikybė nepajėgė sustabdyti, o neretais atvejais lenkai ir lenkuojanti lietuviai dvasininkai dar padėjo nutautinimą stiprinti. Bet ir čia gal daugiau kalta Lietuvos valdovų politinė sąjunga ir vėliau 1569 m. unija su Lenkija, nuvedusi į perdaug didelį lietuvių kultūrinį suartėjimą su lenkais. (Bl. Česnys). Gal pusė visos lietuvių tautos, ypač Vilniaus ir pie[illegible] Lietuvos sritys, buvo sulenkintos ir sugudintos. Tačiau, kas buvo tautiškai išlaikyta, tai beveik išimtinai tautiškai susipratusių lietuvių kunigų dėka. (Žr. V-1, 113-131 psl.).

Skuba sutvarkyti bažnyčias?

Lenkijos laikais Vilniuje gegužės pirmoji diena buvo švenčiama. Kadangi gegužės pirmoji artinasi, tai Vilniuje buvo kalbama, kaip bus šiemet. Kaip žinoma, Lietuvoje yra kitaip. Todėl Vilniaus komendantas pulk. Kaunas yra pareiškęs, kad gegužės pirmosios, esant Vilniuje karo stoviui, nebus leista jokių eisenų, demonstracijų ar ko panašaus. Tačiau, kiek girdėti iš darbininkiškų sluoksnių, patys darbininkai nesiruošia jokioms eisenoms ar kam nors panašaus.

Taip pat kalbama ir apie gegužės trečiąją, kurią lenkų visuomenė irgi švęsdavo. Dabar iš lenkiškųjų sluoksnių pranešama, kad ir lenkiškoji visuomenė, atsižvelgdama į padėties savaimingumą, karo stovį ir nenorėdama Vilniui trukdyti visiškai įsijungti į visos Lietuvos gyvenimą bei su ja susilieti, taip pat nieku nenorinti šios dienos atžymėti. Tuo būdu

Vilniuj gegužės pradžia žada būti be nieko ypatingai kuo nors pasireiškiančio.

Daug daugiau painumo yra bažnytinė santvarkos srityje. Arkivyskupas Jalbžikovskis jau linkstąs daryti lietuviams nuolaidų ir norįs jiems duoti Dievą garbinti bažnyčių ir leisti ten melstis tokia kalba, kokia kas nori. Tačiau esą labai užsispyrę lenkų kunigai, kurių į Vilnių ir Vilniaus kraštą privežta iš visos Lenkijos, kai tuo tarpu lietuviai nebuvo įsileidžiami į Vilniaus lenkų seminariją, išskyrus pačius vienetus, kurie buvo įleidžiami pro formą, kad Vatikanui galima būtų pasiteisinti, jog Vilniaus seminarijoje lietuvių esą. Tokia seminarijos politika, kurią padiktuodavo Vilniaus vaivada, nes nuo jo priklausė išduoti ar neišduoti ištikimybės pažymėjimą ir t.t. Taip

buvo norima visą Vilniaus kraštą palikti be lietuvių kunigų,

kad vieni lenkai vien tiktai lietuvius galėtų nutautinti. Tuo tikslu į lietuviškas parapijas buvo siunčiami kunigai, kurie lietuviškai ne tiktai nemoka kalbėti, bet net nesupranta. Lietuviškose parapijose, kur lenkiškai kalbančio nerasi ir, visur ne tiktai sodino kun. lenkus, bet ir pamaldas verste versdavo laikyti lenkiškai. Taip Lenkijos laikais bažnyčia buvo ne maldos, bet lenkinimo įstaiga.

Savaime suprantama, kad visas šis aparatas pasiliko ir jis tęsia šiuos savo darbus ir nenori atsisakyti tokios rūšies „apaštalavimo".

Kaip dabar bus išspręstas bažnyčios klausimas, dar nėra žinoma, bet tikimasi, kad arkiv. Jalbžikovskis, priėmęs lietuvių delegaciją, sutiks lietuviams duoti bažnyčių.

Kiek girdėti, lenkus fanatikus daryti lietuviams nuolaidų skatinąs ir tas faktas, kad netrukus į Lietuvą

atvyksta Vatikano nuncijus,

kuris vieną iš pirmųjų vizitų padarysiąs į Vilnių. Kadangi Vilniaus kunigų kurija nenori būti užklupta tokiame stovy, kai lietuviai, kaip neturėję, taip ir dabar neturi kur melstis, tai Jalbžikovskis norįs paskubinti su to klausimo sprendimu, nes jam būsią labai nemalonu, kad Popiežiaus atstovas priverstų jį padaryti lietuviams skriaudų atitaisymą. Tuo būdu, esą, būtų pažeistas arkivyskupo prestižas, kuris juk jam yra svarbus.

Žinoma. Vilniaus tikintiesiems nesvarbus prestižo klausimas, bet svarbus reikalas turėti bažnyčių, kuriose galėtų melstis ir

kad vyriausioje Vilniaus bažnyčioje — katedroje, kaip sostinės katedroje, lietuvių kalba užimtų pirmaujančią vietą,

nes tai ne Vilniaus, bet Lietuvos katedra.

Lauksime, kaip šis klausimas bus išspręstas. Tikėsimės, kad sauvaliavimui galas bus padarytas ir kad lietuvių teisės ir garbė bus atitaisyta.

(„Lietuvos žinios" Nr. 92, 1940.IV.4)

BAŽNYČIŲ PASTATAI

Lietuvių senosios tikybos protėviai įstengė pastatyti tvirtas pilis, supilti joms kalvas, iškasti gynybinius griovius ir atlikti kitus gynybinius įrengimus, tačiau nebuvo pagoniškos architektūros kitose srityse. Tik liaudies meno srityje jie buvo pažengę aukščiau įprastos liaudies meno ribos. Nėra išlikusių jų gamintų skulptūrų lipdybos, tapybos. Tuo tarpu Lietuvos krikšto metu Vakarų Europos miestai jau puošėsi stilingomis bažnyčiomis, jų aukštais bokštais.

Senoji lietuvių tikyba ligi šiol nėra kaip reikiant ištirta, tačiau jau aišku, kad ji neturėjo šventyklinių pastatų. Prof. Z. Ivinskis rašė, kad jie galbūt turėjo šiokių tokių medžio pastatų, kurie apsaugodavo „šventąją" arba „amžinąją" ugnį. Tokios šventyklos ar aplink jas esantieji gojai buvo labai gerbiami, lankomi.

Krikščionybę įvedant atsirado ne tik medinės, bet ir mūrinės bažnyčios. Dabar jau gerai žinoma, kad ir pirmoji Mindaugo katedra buvusi mūrinė. Krikšto atnaujinimo metu buvo statomos dažniausia medinės bažnyčios, greičiausia iš pradžių nepasižymėjusios savo stilingumu ar ypatingesniu grožiu,

Bet laikui bėgant, Lietuvai sukatalikėjus, Lietuvos, ypač Vilniaus bažnyčios, ėmė lenktyniauti savo grožiu ir stilingumu, o taip pat menišku vidaus įrengimu su Vakarų Europos kraštų bažnyčiomis.

Bet ne vien Vilniaus mieste buvo senų ir dailių bažnyčių pastatų. XIV—XV a. sąvartoje, Lietuvos krikšto atnaujinimo metu, Vilniaus krašte pastatytos bažnyčios (be Vilniaus miesto): Ašmenoje, Lydoje, Krėvoje, Maišiagaloje, Nemenčinėje, Medininkuose, Gardine, Eišiškėse, Alšėnuose (Galšioje), S. Trakuose, N. Trakuose, Trobose, Šalčininkuose, Geranainyse, Lipniškėse, Voveryse ir kiek vėliau kitur.

Gaisrai, karai, ypač XVI a. rusų invazija į Lietuvą, naikino bažnyčias. Tačiau veikiai jos būdavo Lietuvos valdovų, didikų, bajorų — žemvaldžių bei tikinčiųjų atstatomos. Po 1831 ir 1863 m. sukilimų rusų valdžia uždarė šias Vilniaus vyskupijos (Lietuviškosios dalies) provincijos bažnyčias: Dūkštų (Pijorų), Eitminiškių, Gardino, Kalesninkų, Kenos,

Nr. 185 (5394). 2 1940.IV.22 LIETUVOS AIDAS

Kunigų „streikas" Vilniaus katedroje

Jau kelintas sekmadienis protesto vardan, kad Lietuvos sostinės svarbiausioje bažnyčioje — katedroje, kur palaidotas Vytautas Didysis, pamaldos vyksta tik lenkiškai ir dar buvo giedamos net lenkų patriotinės giesmės, lietuviai ėmė rinktis ir pamaldų metu, ypač lenkams bandant užtraukti savas patriotines giesmes, giedodavo lietuviškas giesmes, o pamaldų gale — Lietuvos himną.

Šiuo metu, tiesa, Vilniaus bažnyčiose lietuviškoms pamaldoms yra skirta laiko, bet tai tik šalutinėse bažnyčiose ir labai nepatogiu laiku: arba apie 8 val., arba visai nenormaliu laiku, būtent apie pusę pirmos. Lietuviai Vilniuje visai nenori atimti teisės lenkams melstis lenkiškai, tačiau dabartinėse sąlygose laiko tiesiog nesuprantamu dalyku, kad lenkiškoms pamaldoms būtinai turi būti skirta Lietuvos valdovų amžinojo poilsio vieta ir svarbiausioji dabar valstybėje bažnyčia, kada Vilniuje tiek daug bažnyčių, kuriose visi norį melstis lenkiškai gali puikiausiai sutilpti.

Kadangi per pusmetį laiko gera valia šis, rodos, savaime suprantamas dalykas iš dvasiškijos pusės nebuvo sutvarkytas, tai žmonės ryžosi apčiuopiamiau priminti to sutvarkymo būtinumą.

Vakar 10 val. pilna Vilniaus katedra buvo lietuvių, kurie pasiuntė delegaciją į zakristiją, pareikšti, jog bažnyčioje esą žmonės nori, kad pamaldos būtų lietuviškos, ne lenkiškos. Delegacija pradžioje buvo zakristijoje užrakinta! Kai nuvyko daugiau žmonių teirautis, kaip bus, tai tada pradėta aiškintis, jog kunigas, kuris turėjo mišias laikyti, išėjęs, o kiti esą jau pavalgę, tad nebegalį mišių laikyti... Vis dėlto po kurio laiko atsirado kunigas, kuris atlaikė skaitytines mišias. Vargiai ar kada katedroje žmonės taip sutartinai ir visi giedojo, kaip šį kartą. Tai buvo galima sakyti, jungtinis kelių tūkstančių žmonių choras! Ypatingai skardžiai net į aikštę nuskambėjo katedros vargonų pritariamas himnas.

Po tų pamaldų didelė minios dalis — apie 2—3.000 žmonių susirinko prie arkivyskupo rūmų ir reikalavo pasirodyti arkivyskupą Jalbžikovskį, kuris, žinoma, nepasirodė. Buvo pasiųsta ir susirinkusiųjų delegacija iš kelių asmenų. Iš tos delegacijos pareikalauta, kad ji lenkiškai užpildytų lenkiškus blankus, nurodydama reikalą, kuriuo prašo audijencijos. Pagaliau buvo sutikta, kad blankai būtų užpildyti lietuviškai. Reikalas, žinoma, buvo — katedros pamaldų kalbos reikalas. Arkivyskupas delegacijos nepriėmė.

Po to minia dar šaukė arkivyskupą, paskui sugiedojo himną ir išsiskirstė. 12 valandą sumai taip pat beveik pilna katedra prisirinko lietuvių. Prie altoriaus nebuvo matyti jokio judėjimo. Lenkų davatkos jau prie durų pranašavo, kad pamaldų nebus... Ir tikrai, nei kunigai nei zakristijonai nepasirodė... Susirinkusieji to „streiko" akivaizdoje pagiedojo „Pulkim ant kelių", „Linksma diena" ir išsiskirstė.

Patys dalyviai apgailestauja, kad tenka tokiomis demonstratyvaus pobūdžio priemonėmis kai kam priminti, kokios turi būti padarytos nuoseklios išvados iš padėties. Bet kai savaime tos išvados nedaromos, tai priminimas tampa neišvengiamas ir nesulaikomas.

Šv. Jokūbo bažnyčioje, kur lietuviškos pamaldos paskirtos tik apie pusę pirmos, susirenka žmonių apie 3—400. Anksčiau po skaitytinių mišių, kurių metu lietuviškas giesmes giedoti dar gerokai trukdydavo jų „nemokąs" vargoninkas, lietuviškai būdavo paskaitoma tik Evangelija. Bet kaip paskaitoma! Skaitytojui lūžo sprandas ir liežuvis nuo lietuviškų žodžių. Lietuviški Evangelijos žodžiai, žinoma, lūžo dar daugiau... Kada parapijiečiai paprašė kleboną, kad lietuviškoms pamaldoms paskirtų žmoniškai lietuviškai mokantį kunigą, tai po to sekmadienį tas pats kunigas vietoj persižegnojimo pareiškė: „Kam niepatynka Evangielija, tas dabar gali išieiti!" Po to vėl ėmė slebizuoti Evangeliją „lietuviškai". Klausytojai susidarė išvadą, kad lenkas būtinai turi sutapdinti savo tautybę su tikyba arba net ir save, bei savo kalbos „mokėjimą" su pačia Evangelija...

Nuo šio sekmadienio toje bažnyčioje pamaldas laiko ir pamokslus sako jau lietuvis kunigas. **V. R.**

Krėvos, Kazitiškio, Dubičių, Medininkų, Mickūnų, Norviliškių, Paberžės, Parudaminio, Pašaminės, Rudaminos, Rukainių, Seniškio, Trakų (Bernardinų), Sužionių, Šalčininkėlių, Šumsko, Valkininkų (Pranciškonų), Smurgainių ir kt. bažnyčias. Bet po I pasaulinio karo jos buvo beveik visos atkurtos. 1985 m. 12 bažnyčių neturėjo nuolatinio kunigo — buvo aptarnaujamos kitų parapijų kunigų.

II pasaulinio karo metu ar pokario metais buvo uždarytos, sudegė ar sunyko šios bažnyčios: Dūkšto, Karkažiškių, Skurbutėnų, Buivydžių. Kitos nukentėjo nuo karo veiksmų.

Daug blogesnis likimas ištiko katalikų bažnyčias ir parapijas, kurios pokario metais atsidūrė sovietinės Gudijos teritorijoje. Dauguma bažnyčių buvo uždarytos, išniekintos, paverstos sandėliais ar paliktos sugriuvimui. Buvo uždarytos šios lietuviškos srities bažnyčios: Alšėnų (Galšios), Apso, Armoniškių, Ašmenos, Benekainio, Dūdų, Gardino (uždarytos 3 bažnyčios, paliktos tik 2), taip pat, Graužiškių, Krėvos (paversta cerkve), Lydos (uždarytos 2 bažnyčios, palikta 1), Miežionių, Naugarduko (Pranciškonų), Naujosios Rūdos, Pelekų, Pelesos, Pliusų, Senųjų Vosyliškių, Trakelių, Varanavo, Varnėnų, Vidžių ir daugelis kitų. Tik kai kurios bažnyčios rodo šiokį tokį gyvumą. Bet ir neuždarytos bažnyčios retai tėra aptarnaujamos dėl labai mažo kunigų skaičiaus. Tik vienoje Gervėčių bažnyčioje laikomos dalinės lietuviškos pamaldos.

Dabartinėje sovietinėje Gudijoje, kuri administruoja ir dalį Vilniaus krašto teritorijos, valstybiniu mastu ir priemonėmis vedama plati lietuvių tautos, kalbos ir tikybos naikinimo bei niekinimo akcija. (Apie skaudų tos srities bažnyčių likimą skaitytojas sužinos iš paskutinės šios knygos dalies. Ten skelbiami faktai daugiausia paremti Lietuvos pogrindžio spaudoje paskelbtais duomenimis).

Vilniaus arkivyskupijos bažnyčiose melstis lietuviams savo gimtąja kalba geresnės sąlygos susidarė Lietuvai atgavus Vilnių ir okupacijų metais, kai arkivyskupiją administravo lietuviai dvasininkai — valdytojai. Taip buvo valdytojų arkiv. M. Reinio, kan. Edm. Basio, kun. J. Vaičiūno, vysk. K. Paltaroko, vysk. J. Steponavičiaus, prel. Č. Krivaičio ir kun. Algirdo Gutausko laikais.

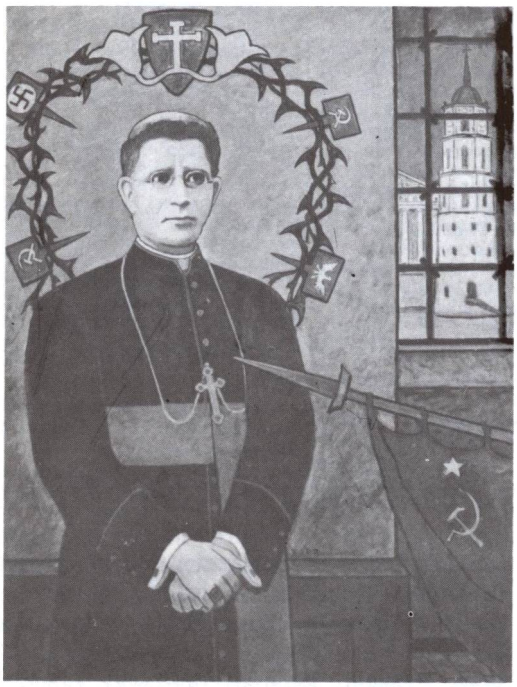

Arkivyskupas kankinys Mečislovas Reinys Vilniuje. (Dail. kun. Pijaus Brazausko 1986 m. tapyba)

1945—1946 m. į Lenkiją emigravo metropolitas arkiv. R. Jalbžykovskis, daugybė lenkų tautybės dvasininkų, klebonų, kunigų ir tikinčiųjų lenkų ir sulenkėjusių lietuvių. Tačiau nemaža sulenkėjusių lietuvių Vilniaus krašto vietovėse pasiliko. Taigi nemažoje dalyje bažnyčių pamaldos laikomos lietuvių ir lenkų kalbomis ir dėlto, rodosi, nebesant lenkų kunigų — šovinistų, ginčų bei nesutarimų nekyla, nes kiekvienas katalikas gali drąsiai melstis savo gimtąja kalba.

Lenkų repatriacijos metu į Lenkiją kartu su arkiv. Jalbžykovskiu, išvažiavo beveik visi lenkai kunigai, išskyrus 8. Kadangi Vilniuje dar liko nemažai lenkų (jie sudarė apie 18% miesto gyventojų), iš 10-ties veikiančių bažnyčių pamaldos lenkų kalba laikomos 8-iose. Vilniaus Šv. Dvasios parapija turi gerą lenkišką chorą, kuris su savo giesmių repertuaru lankosi kitose miesto ir provincijos lenkiškose parapijose. Jis važinėja valdiškos turizmo institucijos autobusais, ko kitos lietuvių parapijos bei jų chorai tokios privilegijos neturi. Beje, Vilniuje pokario metais veikia 10 rusų cerkvių.

Tačiau iškilo kitų problemų, nes į Vilnių ir Vilniaus kraštą privažiavo daugybė rusų ir kitų sovietinių tautybių asmenų, valdininkų, darbininkų, jų šeimos narių, kurie įsikūrė nuolatiniam gyvenimui. Vilniaus kraštui atlietuvėti sąlygos susidarė labai ribotos. Be to, sovietiniai rusai Vilniaus arkivyskupijoje nuolat vykdo beatodairinį tikinčiųjų bei jų dvasininkų persekiojimą. Bažnyčios ir tikintieji nėra laisvi nuo labai griežto valdžios kišimosi

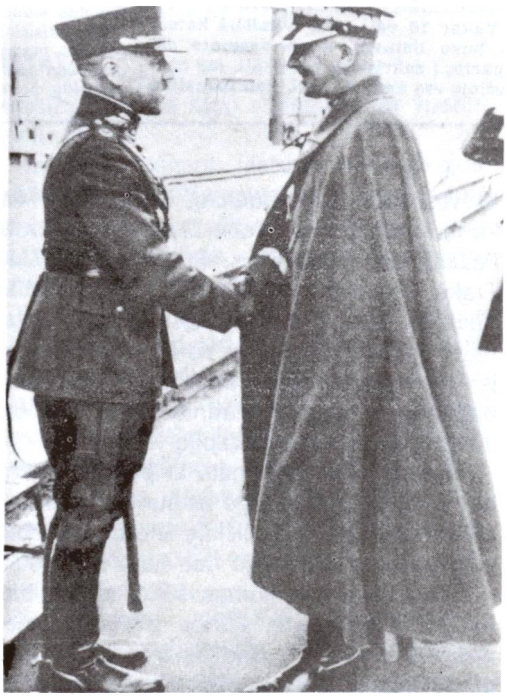

1939 m. gegužės mėn. Varšuvoje, vizito metu, Lietuvos kariuomenės vadas gen. St. Raštikis sveikinasi su Lenkijos maršalu E. Rydz Smigly. (Iš P. Lossowskio „Stosunki..." 1935 m.)

į Bažnyčios reikalus. Apie įstatymais garantuotą religinę laisvę netenka ir kalbėti.

Kaip jau rašėme, daug lietuviškų žemių bei vietovių po II pasaulinio karo paliko už sovietinės Lietuvos administracinės ribos ir yra rusų pastatytų gudų komunistų bei gudais apsimetusių lenkų valdomos. Tautinė priespauda ten nepalyginamai didesnė, kaip buvo Lenkijos okupacijos metais. Kieta okupacija glaudžiai susijusi su kolchozų kūrimu ir tariama melioracija, kurios vardu sovietai vadina sodybų naikinimą. Lietuviškų kaimų gyventojai buvo išsklaidyti — daugelis jų turėjo apleisti savo sodybas, kuriose nuo amžių jų protėviai gyveno. Taigi daugelyje vietų lietuvių kalba nutilo.

Religinis gyvenimas sovietinėje Gudijoje yra dar daugiau varžomas, kaip Lietuvoje. Pirmiausia, Vilniaus vyskupijos administratoriams bei valdytojams yra valdžios uždrausta Gudijos teritorijoje esančias arkivyskupijos dalių bažnyčias administruoti, skirti kunigus ir net negalima ten lankytis. Jų šiokia tokia jurisdikcija baigiasi su rytine sovietinės Lietuvos siena.

Tačiau visos lietuvių nutautinimo bei naikinimo priemonės, vartotos nuo seniausių laikų lenkų, rusų ar dabartinių okupantų tebevartojamos, neatima lietuvių tautos teisių į

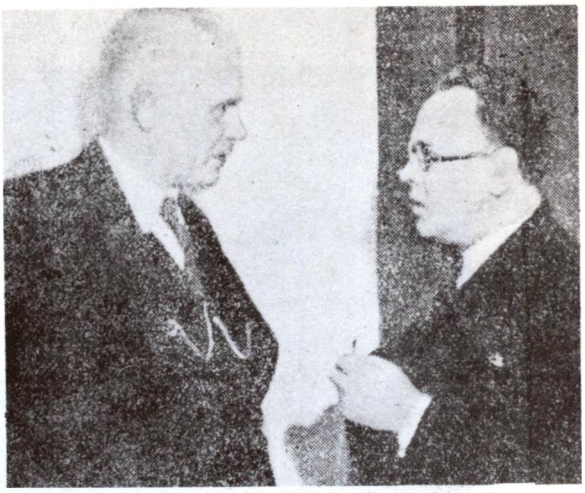

Lietuvos ministras pirmininkas K. Merkys (k.) kalbasi su Sovietų Sąjungos nepaprastu pasiuntiniu ir įgaliotu ministru Kaune N. Pozdniakovu. (Iš „Lietuvos aido" Nr. 263, 1940.VI.6)

rytinę krašto sritį. Lietuviai ten nuo amžių gyveno, dirbo, kūrė. Tai liudija archeologiniai ir istoriniai duomenys, lietuviškos pavardės senųjų dvarų inventoriuose, bažnyčių metrikų knygose, upių, ežerų, miestelių, kaimų, viensėdijų, laukų, miškų vardai, sulenkintų, surusintų, sugudintų lietuvių pavardžių šaknys, pagaliau — vardų — pavardžių įrašai senų kapų paminkluose.

„Vilnius mūsų, o mes rusų..." 1939.X.10 Maskvoje buvo pasirašytas Vilniaus grąžinimo Lietuvai ir Sovietų karinių bazių įvedimo į Lietuvos teritoriją paktas. Pasirašo užsienio reikalų ministras J. Urbšys. Stovi (iš k.): L. Natkevičius, V. Molotovas, K. Bizauskas, St. Raštikis, (?), J. V. Stalinas, K. Vorošilovas, A. Ždanovas, N. Pozdniakovas

Nepriklausomos Lietuvos policijos patruliai Katedros aikštėje, Lietuvai atgavus Vilnių, 1939 m lapkričio mėnesį. (Bačkaičio nuotrauka iš „Policijos" Nr. 23, 1939)

VAKARINĖS DALIES BAŽNYČIOS

Vysk. J. Matulaitis su kunigais vizitacijos metu Baltstogėje 1921.VIII.21. Vyskupo dešinėje dekanas Alex. Chodyko, šalia jo prel. Adam Sawicki, vėliau lenkiškos Vilniaus arkivyskupijos dalies apašt. administratorius (1955—1968) Baltstogėje

Vysk. J. Matulaitis su dvasiškija po bažnyčios pašventinimo Goniondze 1924.IX.15. Už vyskupo pečių klebonas Adam Abramowicz, bažnyčios statytojas. Vyskupo dešinėje Vilniaus kurijos kancleris kan. Lucjan Chalecki. Prie jo kojų sėdi diakonas Alexander Mościcki, vėliau Lomžos vyskupas pagelbininkas. Vyskupo kairėje Konst. Težyk, sekantis Vilniaus seminarijos prof. Ant. Cichoński, šalia jo dekanas Chodyko ir klebono Abramowicz tėvai jubiliatai

Adutiškio bažnyčia, 1981 m. nuotr.

ADUTIŠKIS

Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės parapijos bažnyčia

Adutiškis įsikūręs prie Kamojos (Birvėtos intakas) upės, 28 km į rytus nuo Švenčionių. Miestelio trobesiai stovi ant kalvų. Vienoje Kamojos pusėje yra jo centrinė dalis su aikšte, atokiau senas dvaras, o bažnyčia pastatyta aukštame šlaite. Seno dvaro vieta dar vadinama Naujasaliu, vakarinė dalis — senasis Adutiškis. 1895 m. pro Adutiškį buvo nutiesta siaurojo geležinkelio linija, jungusi Lentupį su Pastojais, vėliau perdirbta į platųjį geležinkelį ir pratęsta ligi Polocko. 2 km į šiaurės rytus nuo miestelio prasideda pelkės, o už jų yra didžiulis (3810 ha) Adutiškio miškas (giria). Miesteliui pradžią davė Adutiškio dvaras. XIX a. buvo pasiekęs netoli 2000 gyventojų.

Adutiškio dvaras žinomas XVI a. 1526 m. jį valdė Jonas Radvilas, po jų Kiškos. 1608 m. Kiškos dvarą padovanojo Vilniaus kapitulai. Prie dvaro išaugo ir miestelis. Baudžiava Adutiškio dvare nebuvusi lengva, baudžiauninkai turėjo pakelti didžiules prievoles, ypač kirsdami Adutiškio girios medžius ir plukdydami medieną upėmis į Daugpilį.

R. katalikų bažnyčia Adutiškyje buvusi pastatyta XVI a., bet įsigalėję reformatai ją su-

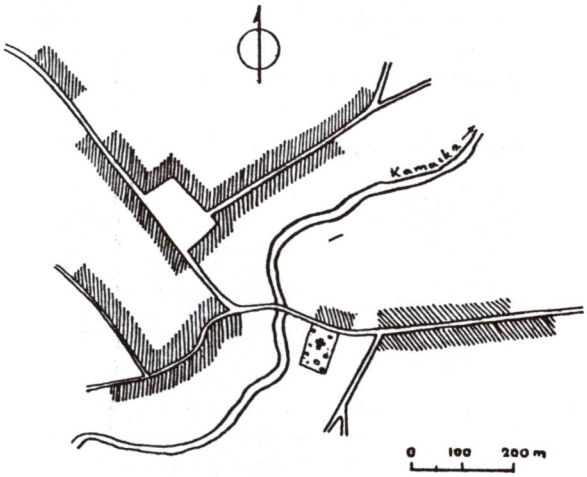

Adutiškio pagrindinių gatvių schema

Adutiškio bažnyčios vidus, didysis altorius, 1981 m. nuotr.

griovę. 1608.XII.27 dvaro savininkas Vilniaus kanauninkas Stanislovas Kiška pastatydino naują bažnyčią ir jai užrašė Jankovo dvarą, 15 valakų žemės su baudžiauninkais ir šlėktomis. 1609.I.19 Zigmantas III užrašus patvirtino. Fundacijos dokumente, be ko kita, sakoma, kad klebonas įpareigojamas išlaikyti bakalaurą ir įsteigti mokyklą. 1744 m. parapijai priklausė 54 kaimai ir dvarai. Tada klebonu buvo kun. J. Bazilevskis. XVIII a. buvo ir mokykla, kurią 1781 m. lankė 13, 1828 m. tik 6 vaikai. Mokytojo pareigas ėjo samdytas „daraktorius". Vilniaus kapitula buvo Adutiškyje įsteigusi prieglaudą, kurioje buvo teikiama ir medicinos pagalba.

1826 m. prel. Jonas Civinskas, vėliau tapęs vyskupu, pastatydino Adutiškyje naują bažnyčią. 1904—1913 m., klebono kun. Benedikto. Krikštaponio ir parapijiečių pastangomis, pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. Įdomus buvo jos statymo būdas: senoji medinė bažnyčia palikta kaip stovėjus, o naujoji mūrijama aplink ją. Senoji nugriauta tik baigus statyti naują, mūrinę. I pasaulinis karas sutrukdė jos užbaigimą, o vargonai pastatyti tik prieš II pasaulinį karą.

Šoninis altorius, kairėje pusėje, 1981 m. nuotr.

Architektūra. 1904—1911 m. statyta mūrinė bažnyčia yra bazilikinio tipo, su dviem fasadiniais bokštais. Vidurinė nava yra maždaug dvigubai aukštesnė už šonines, tad langai sudėti dviejuose aukštuose. Bokštų ir sienų langų pusapvalios arkos, išorinių ir vidinių piliastrų forma, masyviški navų pilioriai su juos jungiančiomis arkomis primena romanišką stilių. Bokštų stogai yra lieknos piramidės, pakeliančios bokštų aukštį beveik trečdaliu. Bažnyčia buvo statyta aplink senąją medinę, panaudojant ją kaip pastolius. Baigus suskliausti mūrą, medinis pastatas buvo išardytas ir išneštas dalimis. Interjeras yra erdvus ir turtingas plastiškomis for-

Adutiškio bažnyčios vargonai, 1981 m. nuotr.

momis. Skliautai padalyti į travėjas arkomis. Ties viršutiniais langais yra plačios liunetės, kurių susikirtimuose su skliautais susidaro dekoratyviškos įstrižinės briaunos lyg ogivos. Paskliaustės ir sienų paviršiai dekoruoti nutapytais kesonais, figūrinėmis ir augalinėmis kompozicijomis. Didysis altorius perkrautas miniatūriška architektūra. Retablis sudarytas iš arkų, stogų siluetų ir statulų. Aukšti šoniniai langai gerai apšviečia presbiteriją. Dideli vargonai užima visą galinės sienos plotį.

Šventoriaus tvora ties fasadu sudėta iš geležinių grotelių su mūriniais stulpais. Pagrindiniai vartai taip pat stulpiniai. Šoninė tvora yra ištisinio akmenų mūro ir turi kitus arkinius vartus.

Adutiškėnai buvo visą laiką tvirti lietuvybės dalykuose. Spaudos draudimo laikais juos pasiekdavo lietuviški laikraščiai, maldaknygės ir kiti leidiniai. Jų laimei buvo eilė gerų lietuvių kunigų, kurie stiprino tautinį susipratimą. Žmonės jau anksti pradėjo leisti savo vaikus į mokslus. Žinoma, buvo vedamas ir lenkinimas, kurį per kai kuriuos lenkuojančius kunigus stipriai palaikė Vilniaus kurija.

1889 m. Adutiškio vikaru buvo žinomas Vilniaus krašto, o vėliau ir Amerikos lietuvių veikėjas (parapijų kūrėjas) kun. Aleksandras Burba. Lenkuojančių, Vilniaus kurijos ir rusų valdžios persekiojamas, turėjo išvykti į Ameriką. Pakeliui, būdamas Liverpolyje, 1889 m. jis parašė eiliuotą atsisveikinimą su Lietuva, kuriame šiltais žodžiais šitaip atsiliepė apie Adutiškį ir jo žmones:

Nestigs niekad man širdyje jūsiškos malonės;
Atsisveikinu su jumis, Adutiškio žmonės,
Nors kiek esat sugudėję, bet lietuviai vikrūs
Irgi savo bočių kalbą prilaikyti stiprūs.
Man čia ilgiau pagyvenus būtumėt atgiję,
Taip pat svetimą baubimą iš maldos išviję...

1900.IV.20 Vilniaus lietuvių rašte Vilniaus vyskupui apie Adutiškį sakoma: „Klebonas Boleslovas Aseckis, per ilgus metus atsitraukęs nuo savo amato, varė polonizaciją arba maskolinimą; dabartinis — Juozas Deksnys — toliau tą patį prilaiko, o jį subarti neatsiranda dar išmintingas". Tačiau, kitais liudijimais, kun. Deksnys nebuvęs blogas lietuvis. Jį pakeitė kun. Ben. Krištaponis. Ir jeigu Adu-

Adutiškio bažnyčios kampinis vaizdas

tiškis liko lietuvybės tvirtove rytinėje Lietuvos dalyje, tai tik todėl, kad čia ilgai (1901—1935) klebonu buvo kun. Krištaponis. Jo veiklos taktika buvo ypatinga: veikė ne tiesiogiai, bet per kitus asmenis, per susipratusius kaimiečius. Bažnyčios tarnais parinkdavo karštus lietuvius patriotus. Iš jų ypač minėtinas vargoninkas muzikas Leonas Bielinis (1882—1941), išvaręs gilią vagą adutiškėnų lietuviškos kultūros dirvonuose. Jis rinko lietuvišką tautosaką, kurios 6 stambūs sąsiuviniai yra ir šiandieną išlikę Tautosakos rankraštyne Vilniuje. Jis nesitenkino veikla bažnyčioje.Tuojau po I pasaulinio karo įsteigė lietuvišką mokyklą, 1922 m. gražiai pasirodė jo sukurtas parapijos choras. 1925 m. suorganizavo plačioje apylinkėje garsų dūdų orkestrą. Ano meto Vilniaus spaudoje gausu korespondencijų apie adutiškėnų kultūrinę veiklą. Kai apie 1930 m. ypač sustiprėjo lenkinimo banga, kai iš mokyklų ir net iš bažnyčios buvo gujamas lietuviškas žodis, lenkų administracija pradėjo persekioti ir choristus. 1932 m. vysk. K. N. Michalkevičius įsakė Adutiškio klebonui per 24 valandas pašalinti L. Bielinį iš vargoninko pareigų. Tačiau ir pašalintas iš darbo nesitraukė nuo lietuviškos veiklos — išvyko į Tverečių, kur vadovavo lietuviškai „Ryto" dr-jos skaityklai. (Žr. toliau Tverečiaus aprašymą).

Šv. Kazimiero draugijos Gudelių skyriaus valdyba

Ilgainiui išaugo tvirtos lietuviškos gretos, nebijojusios lenkų teismų bei kalėjimų, energingai kovojusios dėl gimtosios kalbos teisių bažnyčioje ir visuomeniškame gyvenime. Adutiškyje ir apylinkėje buvo įkurtos 7 liet. mokyklos, kurias vėliau lenkai uždarė. Buvo suorganizuoti Šv. Kazimiero, „Ryto" draugijų skyriai, ūkio rateliai, lietuviška biblioteka, skaitykla, ruošiami lietuviški vakarai. Šv. Kazimiero dr-jos skyrius turėjo 175 narius. Lietuvybę čia stiprino ir atostogų metu iš Vilniaus atvykę studentai adutiškėnai. 1930—1932 m. lietuviai energingai protestavo, kai lenkuojantieji lietuviškus įrašus bažnyčioje pakeitė lenkiškais. Klebonas B. Krištaponis buvo lenkų suimtas jau 1927.X.5, vėliau įvairiais būdais persekiotas. 1934.X.9 lenkų nubaustas 2 savaitėm kalėjimo už tai, kad Vilniaus netekimo dieną bažnyčioje atlaikė gedulingas pamaldas.

Vieną adutiškėnų kovos vaizdą dėl pamaldų tvarkos yra pateikęs Jeronimas Cicėnas („Vilnius tarp audrų", 192 psl.): „Pavyskupis pakeitė pamaldų tvarką Adutiškio bažnyčioje. Lietuviai prašo arkivyskupo grąžinti senąją tvarką, nebegrąžina; tada lietuviai pasiryžta patys gintis. Sueina ir gieda. Policija laužia bažnyčios duris ir bando suimti choristus. Bet minia jau suimtą choristę Pauliną Rimelytę atmuša iš policijos rankų. Ryto dieną delegacija vyksta pas arkivyskupą skųstis. Arkivyskupas tetaria du žodžius: ‚Tylėkite, bepročiai!' ir užtrenkia duris. Delegacijai dar nesugrįžus telegrama gaunama įsakymas: pusė pamaldų lenkams, pusė lietuviams! (iki tol lenkams buvo kas trečias sekmadienis). Delegacija Adutiškio stotyje sulaikoma ir su policija varoma į Lentupį pas tardytoją. Tardoma vargoninkas L. Bielinis ir choristai: St. Burokas, P. Pošiūnas, M. Burokaitė, L. Šiuškaitė, C. Kurcinaitė, P. Romelytė, S. Meškelytė, G. Vileitaitė, L. Vileita ir K. Šidlauskas".

1935 m. kun. Krištaponis iš Adutiškio iškeltas (ištremtas), tačiau jo įdiegtoji lietuvybė paliko gyva visiems laikams. Kai jis 1940 m. mirė, jo palaikai buvo atvežti į Adutiškį ir palaidoti bažnyčios šventoriuje. Ant jo kapo vėliau parapijiečiai pastatė gražų akmeninį paminklą. (Žr. nuotrauką).

Iš Adutiškio klebonų dar minėtinas kun. Juozas Vaičiūnas, čia atkeltas apie 1935 m.

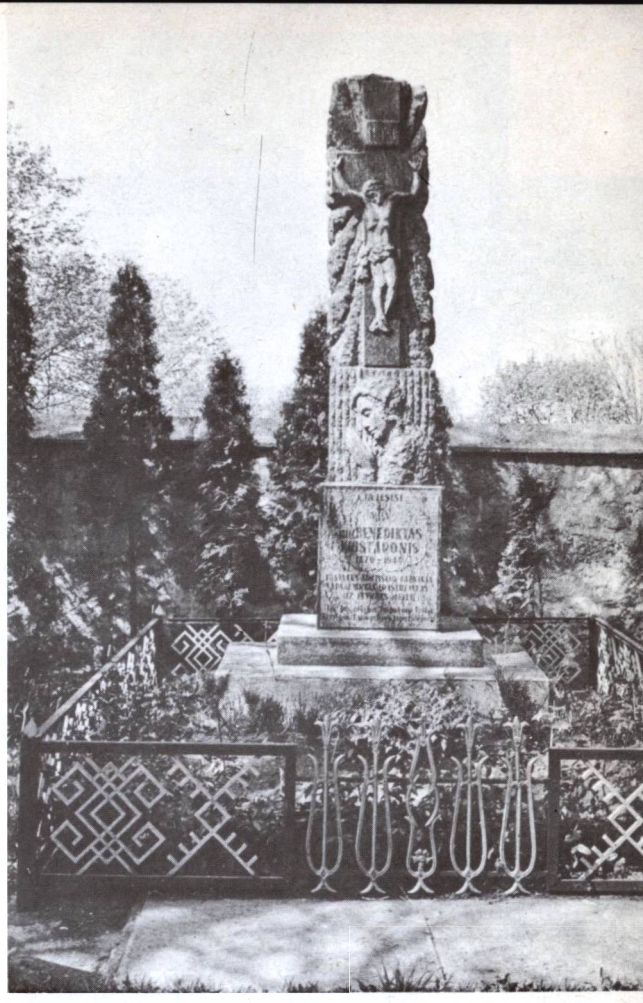

Klebono kun. Benedikto Krištaponio kapas ir paminklas Adutiškio bažnyčios šventoriuje. (1981 m. nuotrauka)

Adutiškio jaunimo orkestrėlis, vedamas vargoninko L. Bielinio, apie 1929 m.

Adutiškėnai jų suruoštame Maironio mirties sukakties minėjime, lenkų okupacijos metais

Adutiškio parapijos lietuvaitės, atlikusios bausmę Švenčionų kalėjime, apkaltintos lietuviškų giesmių giedojimu Adutiškio bažnyčioje, lenkų okupacijos metais

Beklebonaudamas padarė daug gera: apdengė bažnyčią, suremontavo ją iš vidaus, išpuošė altorius, įtaisė naujus vargonus, sutaisė varpinę ir varpus. Į bažnyčią jis grąžino anksčiau lenkininkų pašalintas vėliavas su lietuviškais įrašais. Nors vėliavos nebuvo nešiojamos, stovėjo apdengtos, bet tai nepatiko lenkuojantiems. Klebonas buvo įskųstas ir 1937 m. buvo arkiv. R. Jalbžykovskio perkeltas į Dūkštą.

1936 m. adutiškėnai vėl pagarsėjo vadinamuoju „Adutiškio sukilimu". Buvo taip. Šv. Kazimiero dr-jos Adutiškio apylinkės skyriai Šv. Antano atlaidų proga nutarė suruošti religinę procesiją į Tverečių. Kun. Wojciechowskis apie tai pranešė lenkų saugumo policijai. Kai procesijos dalyviai buvo pakeliui, juos apsupo keli sunkvežimiai ginkluotos lenkų policijos. Buvo sudraskytos maldininkų vėliavos, daugelis procesijos dalyvių sužeista, surašyta daugybė protokolų, vėliau dalyviai nubausti įvairiomis bausmėmis.

Adutiškio parapija buvo pasiturinti. Klebonas laikydavo net 8 arklius. Parapijos trobesiai — klojimas, tvartas ir svirnai — atrodė, kaip dvaro pastatai. Pažymėtina, kad Adutiškio — Tverečiaus apylinkėse dar buvo išlikusi tradicija išleidžiant dukteris už vyro, mokėti pasogą cariniais auksiniais rubliais. Iš kur ten tie rubliai? Tai palikuonys iš tų laikų, kai prieš I pasaulinį karą buvo plačiai išplitusi linininkystė. Jų santaupos iki 1950 m. ir vėliau nebuvo labai retas reiškinys. Kartais parapijiečiai atnešdavo savo klebonams už mišias auką ar tai 5, ar 10 rb. auksines monetas...

Adutiškio kapinės yra atokiau nuo miestelio. I pasaulinio karo metu prie jų vokiečiai įruošė kapines savo žuvusiems kariams. Už miestelio, Vidžių link, buvo žydų kapinės.

Adutiškio varpai buvo bažnyčios bokšte. Būdinga, kad prieš I pasaulinį karą rusai nespėjo jų nuimti. Rusų pristavo žmona buvo katalikė; ji įkalbėjusi vyrą palikti varpus dar vienam sekmadieniui, kad jais būtų skambinama pamaldoms, į kurias ji vykdavo. Jos prašymą vyras patenkino, bet pirmadienį jau nespėjo varpų nukelti, nes turėjo bėgti į Rusiją kartu su kitais rusų valdžios pareigūnais.

Kai Stalinas 1939 m. rudenį „dovanojo" Lietuvai jos pačios Vilniaus srities dalį, Adutiškis buvo paliktas Gudijos pusėje. Tik 1941 m., Lietuvą jau prijungus prie sovietinės Rusijos, buvo Lietuvai „padovanoti" keli valsčiai, jų skaičiuje ir Adutiškis. Vokiškųjų nacių okupacijos metu Adutiškis buvo valsčiaus centras, 1942—1943 m. įkurta lietuviška progimnazija. 1942 m. surašymo metu lietuviais užsirašė 68,9%, lenkais 1,7%, gudais 29,1% visų valsčiaus gyventojų.

Vokiškųjų nacių okupacija Adutiškyje buvo labai žiauri. Pirmiausia buvo surinkti, iš-

Adutiškio jaunimo grupė. (Iš „Jaunimo draugo" Nr. 9, 1926)

vežti ir sušaudyti Adutiškio žydai. 1942 m. gegužės mėn. bolševikų partizanai prie Lentupio nužudė tris įžymius vokiečių okupacinės administracijos pareigūnus. Vokiečiai įtarė tai padarius vietinius gyventojus ir nutarė jiems keršyti. Šiam reikalui į nusikaltimo vietą buvo atsiųsta vokiečių baudžiamoji komanda, kurios kareiviai buvo aprengti Lietuvos karinėmis uniformomis. Nekaltų gyventojų egzekucijos buvo vykdomos Lentupio, Adutiškio, Švenčionių, Švenčionėlių apylinkėse. Buvo nužudyta daugybė žmonių.

Adutiškyje vokiečiai suėmė ir sušaudė lenkų tautybės kunigą Vladą Banevičių (Wladislaw Baniewicz). Jis čia aptarnavo lenkiškai ir gudiškai kalbančius parapijiečius.

Sovietinės okupacijos metu Adutiškis taip pat skaudžiai nukentėjo — buvo nemaža suimtų, kalintų, ištremtų, nužudytų. Dabar vietovė yra Švenčionių rajono apylinkės ir kolchozo centras. Pokario metais buvo iš Adutiškio į naujai pastatytą Didžiasalio keramikos gamyklą nutiesta 22 km ilgio geležinkelio atšaka. II pasaulinio karo metu gerokai nukentėjęs miestelis atsistatė, ypač kai į jį pradėjo keltis iš kaimų „melioracijos" pretekstu išvaryti ūkininkai. Veikia linų pirminio apdirbimo fabrikas. Gyventojų skaičius: 1879 m. — 1800, 1970 m. — 2640, 1974 — 2558.

Adutiškio parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 8000, 1939 m. 9513 parapijiečių. Iš pokario meto klebonų minėtinas kun. Julijonas Steponavičius (vėliau Vilniaus vyskupas). Jis pavyzdingai tvarkė parapijos reikalus, 1954 m. suremontavo bažnyčios vidų.

Adutiškio parapijiečiai niekad neužmirš savo buvusio klebono Julijono Steponavičiaus (dabar Vilniaus vyskupas) klebonavimo šioje vietovėje sunkiais pokario metais (1945—1947) ir vėliau. Jis, savo didžiule kunigiška ir tėviška globa, daug kam iš savo parapijiečių yra padėjęs. Jo pastoracijos neapsunkindavo ir nuolatinė lietuvių ir sulenkėjusių parapijiečių įtampa, savitarpio nesutikimai bei kivirčai. Pvz., — Kieno choras (lietuvių ar lenkų) giedos pamaldų metu? Klebono neišvesdavo iš pusiausvyros ir toki atvejai, kai atlaidų metu tik pusė bažnyčios būdavo papuošta vainikais ir gėlėmis. (Mat lenkai, kartais dėl smulkmenų ar savosios ambicijos, užpykdavo ant lietuvių ir atsisakydavo bendradarbiauti). Lietuviško pamokslo sakyti klebonas išeidavo su gražia balta kamža, o ant jo krūtinės gražiai surištos trijų lietuviškų spalvų juostos. Aukų rinkėjai mišių metu taip pat nešiodavo panašias juostas. Lenkai tokiais atvejais taip pat užsidėdavo savo spalvų juostas. Klebonas kun. J. Stepo-

Kunigų procesija Adutiškio bažnyčios šventoriuje 1981.XI.27, buv. klebono kun. Br. Laurinavičius laidotuvių metu

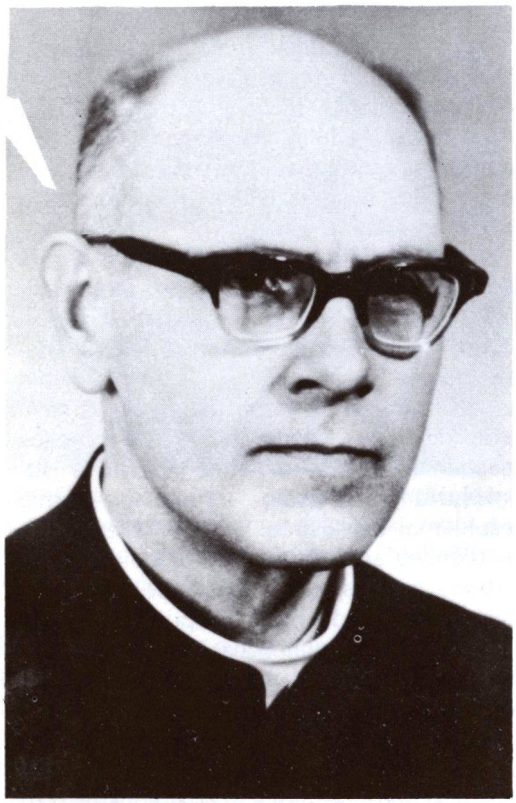

Bronius Laurinavičius — kunigas kankinys

navičius ypatingai mylėjo ir rėmė vienintelę kunigų seminariją Kaune. Patyręs nesėkmes, skaudžiai pergyvendavo. J. Steponavičius — viena iš šviesiausiųjų Vilniaus arkivyskupijos ir visos Lietuvos Bažnyčios asmenybių — dabar tremtinys dėl Kristaus, vyskupas.

1968—1981 m. Adutiškio klebonu buvo kun. Bronius Laurinavičius. Jis gimė Gervėčių parapijoje (dabar sovietinė Gudija). Baigęs Vilniaus universitete Teologijos-Filosofijos fakultetą, kunigu pašvęstas 1944.VI.4. Klebonaudamas Adutiškyje aptarnaudavo ir daugelį Gudijos katalikų. Po kun. Karolio Garucko mirties įsijungė į Lietuviškos Helsinkio grupės veiklą. Sovietų okupacinė valdžia kun. Laurinavičiaus nekentė, jį persekiojo, iškoneveikė spaudoje. (Žr. „Tiesa" Nr. 267, 1981.XI.21). Adutiškyje pavyzdingai tvarkė parapijos reikalus, suremontavo bažnyčią, įvedė centrinį šildymą, įruošė vitražus, freskas. Buvo parapijiečių labai mėgstamas. Jis žuvo 1981.XI.24 apie 20 val. 20 min. Vilniuje, kai prie Dzeržinskio — Žalgirio gatvių sankryžos jį suvažinėjo savivartis sunkvežimis MAZ-503, vairuojamas Lazutkino. Iš lietuvių pogrindžio spaudoje („Aušra" Nr. 29, 1982 m.) paskelbtų žinių matyti, kad jo žuvimas nebuvo „atsitiktinė avarija", kaip sovietinė spauda skelbė. Yra liudininkų, kurie matę „tą momentą, kai keturi vaikinai pastūmė senyvą vyrą (kunigą) po sunkvežimiu".

Iš kun. Br. Laurinavičiaus laidotuvių Adutiškyje 1981.XI.27. Kunigai neša karstą, priešakyje eina vyskupai

A. A. klebono kun. Br. Laurinavičiaus palaikai buvo atvežti į Adutiškį ir pašarvoti bažnyčioje. 1981.XI.27 velionio kūnas buvo labai iškilmingai palaidotas Adutiškyje, nors jo testamentinė valia buvo būti palaidotam prie Švenčionėlių bažnyčios, kurią jis pastatė. Deja, bolševikų administracija neleido įvykdyti paskutinės jo valios. Kun. Br. Laurinavičiaus laidotuvėse dalyvavo du vyskupai tremtiniai — J. Steponavičius ir V. Sladkevičius, daugybė kunigų, didelė minia adutiškėnų ir kitų parapijų tikinčiųjų.

1985 m. klebonu buvo kun. Leonas Savickas (gim. 1933 m., kunigu pašvęstas 1960 m.).

AKMENYNĖ

Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės parapijos bažnyčia

Akmenynės bažnytkaimis yra prie Akmenės upės (Visinčios — Šalčios — Merkio intakas), 7 km į rytus nuo Šalčininkėlių, 8 km į pietus nuo Turgelių, miškingoje ir akmenuotoje vietoje. Iš čia kilęs ir vietovės vardas. Lenkai vadino Kamionka.

Iš senovės laikų žinomas Akmenynės palivarkas ir netoli jo kaimas. 1866 m. palivarke buvo 36, kaime 146 gyventojai.

Akmenynės palivarke (dvare) buvo koplyčia, nežinia kada statyta. 1929 m. pastatyta medinė bažnyčia, kuri buvo Turgelių parapijos filija. 1945 m. jai suteiktos parapijos teisės.

Architektūra. Medinė bažnyčia, statyta 1929 m., yra gerokai skirtinga nuo kitų. Erdvus vienos navos pastatas turi stambų bokštą priekyje, o ne ant stogo. Tas bokštas panašus į trijų tarpsnių varpinę, tik priglaustas prie bažnyčios priekio, truputį aukštesnis už navos stogą. Simetriškai įdėtos plačios dvivėrės durys bokšto bazėje veda bažnyčion.

Akmenynės bažnyčia ir šventoriaus vartai

(1981 m. nuotraukos)

Bažnyčios vidus, didysis altorius

Presbiterija užbaigta trisiene absida su vienu centriniu altoriumi. Šonuose pristatytos žemos zakristijos. Sienos apmuštos gulsčiomis lentelėmis iš lauko ir iš vidaus. Tik bokšto apkalas įvairesnis: čia pakaitomis lentelės sudėtos statmenai, įstrižai ir gulsčiai. Virš didžiųjų durų šviečia platus dvigubas langas, kiek aukščiau įdėtas kryžminis keturių trikampių langas, o bokšto viršuje yra plačios arkinės angos varpams skardenti. Jos užkaltos lentomis. Šoniniai navos langai platūs, baltai dažytais rėmais, padalyti net po 24 stiklus. Bažnyčios vidus dekoruotas kukliai. Yra paveikslų ir puošnūs sietynai. Altorius medinis. Jo centrinis šv. Teresės paveikslas aprėmintas baltu lanku, dviem sraigtinėm kolonėlėm ir plačiu antablementu, kurio karnizas siekia absidos skliautą. Virš altoriaus yra didelis sieninis kryžius su sauliniais ornamentais. Visa presbiterijos apdaila originali, tačiau neperkrauta, nuosakiai paprasta.

Parapija priklauso Turgelių dekanatui. Pokario metais parapiją ilgesnį laiką administravo Šalčininkų klebonas Vaclovas Verikas. Vėliau nuolatinio kunigo neturėjo. 1985 m. žiniomis aptarnavo Turgelių klebonas ir dekanas kun. K. Vaičionis.

Akmenynės bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę nemaža religinio meno bei kulto dalykų: dail. Andriaus Valinavičiaus 1834 m. piešta paveikslas „Marija Skausmingoji", 4 cininės gražaus darbo žvakidės, 2 medinės angelų skulptūros (XIX a. pabaiga); šventoriaus vartuose yra 2 įdomūs XX a. pr. geležiniai ornamentuoti kryžiai.

Sovietinėje administracijoje Akmenynė šiuo metu yra Šalčininkų rajono apylinkės ir kolchozo centras.

Akmenynės bažnyčios fasadinė dalis, 1983 m. nuotr.

ALIONYS

Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo parapijos bažnyčia

Alionių bažnytkaimis įsikūręs 1 km į vakarus nuo Alio ežero (165 ha ploto), 11 km į rytus nuo Širvintų, prie didžiulio Alionių miško (993 ha), kuris jungiasi su kitais 9 miškais ir sudaro Alionių Glitiškių miškų masyvą (3730 ha). Į pietus nuo Alionių kaimo iš senų laikų buvo Alionių palivarkas.

XVIII a. Alionyse buvo koplyčia, priklausiusi Širvintų parapijai. 1782 m. joje buvo leista laikyti pamaldas. 1939 m. pastatyta bažnyčia ir įkurta parapija, kuriai 1939 m. priklausė 1387 parapijiečiai. Buvo pradžios mokykla.

Alionių bažnyčia, 1981 m. nuotr.

Architektūra. Medinė bažnyčia, statyta 1932 m., turi įdomių senesnės tradicijos statybinių žymių. Navos sienos ir bokšto apatinysis tarpsnis surėsti iš tašytų sienojų ir neapkalti lentomis. Navos kerčių sąsparos iškištinės, ilgėjančios žemyn, lyg kontraforsai. Bažnyčia turi plačią navą ir siauresnį bokštą, pristatytą priekyje panašiai, kaip Akmenynės bažnyčios. Ir čia bokštas sudėtas iš trijų tarpsnių, kaip varpinė. Apačioje yra durys ir langai į bažnyčios prieangį, antrajame aukšte matomos dekoratyviškos rombinės skylės, o viršuje angos varpams su puslankių arkomis. Iškilus piramidiškas stogas užbaigtas barokišku išgaubimu. Šoniniai navų langai dideli, baltai dažytais rėmais, suskaidyti po 16 stiklų. Virš absidos yra mažas kvadratinio plano bokštelis. Abu bokštai papuošti geležiniais kryžiais su ornamentika.

1920—1939 m. Alionis valdė Lenkija. Pokario metais priklauso Širvintų rajono, Šešuolių apylinkei. 1959 m. 220 gyventojų.

Dabar Alionių bažnyčia nuolatinio kunigo neturi. Retkarčiais aptarnauja Karvio klebonas. 1985 m. juo buvo kun. Bronius Jaura.

ARNIONYS

Čenstakaviškės Dievo Motinos koplyčia

Arnionių buv. dvaras ir kaimas yra 3 km į pietryčius nuo Joniškio, 10 km į šiaurės rytus nuo Pabradės, 36 km į pietryčius nuo Molėtų, prie Molėtų — Pabradės kelio. Vakaruose tyvuliuoja didžiulis (479 ha) Arino ežeras, iš kurio išteka Arina (Spenglos aukštupys, 15,6 km ilgumo). Arino ežeras ir davė vietovei vardą. Senovėje vietovė buvo vadinama Arinionimis. Iškritus „i" balsei, liko Arnionys. Kartais ir Arnėnais vadinama. Slaviškos vardo formos — Orniany, Arniany.

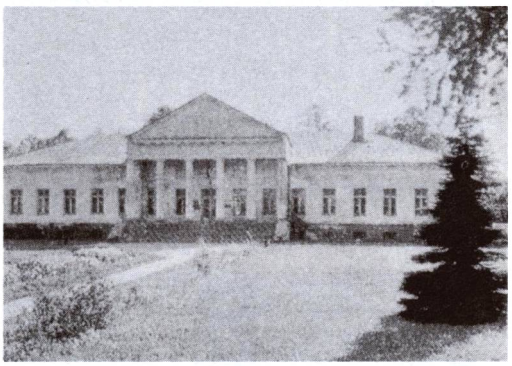

Buv. Arnionių dvaro rūmai. (Iš „Molėtų rajono", 1984)

Arnionių dvaras žinomas XVI a. Karalius Žygimantas Senasis jį su apylinkėmis ir 32 ežerais padovanojo savo didikams Narbutams, iš kurių dvaras perėjo Tiškevičiams. XIX a. pabaigoje jį buvo įsigijęs M. Girdvainis. Būdamas geras ichtiologas, Arnionyse prieš I pasaulinį karą įruošė žuvininkystės ūkį. Tai buvo viena iš pačių pirmųjų šios rūšies įmonių Lietuvoje. Užaugintos žuvys buvo pardavinėjamos Vilniuje, Pabradėje ir kituose miestuose. Lenkijos okupacijos metais žuvivaisa nebuvo tęsiama, žuvininkystės ūkis buvo apleistas. Apleisti ir gražūs dvaro rūmai. Lietuvai Arnionys sugrįžo 1939 m. rudenį.

Pokario metais žuvininkystės ūkis buvo atkurtas ir išplėstas, prie ūkio prijungta daugiau ežerų, iškasta naujų tvenkinių. Vieni tvenkiniai seklūs, kiti gilūs. Kai kuriuose jų žuvys laikomos tik vasarą, o žiemą perkeliamos į gilesnius vandenis. Tvenkiniai apima 1300 ha plotą, o viso ūkio teritorija 2665 ha. Tačiau dirbamos žemės tėra 300 ha, todėl augalininkystė ir gyvulininkystė čia neišplėstos; išplėstas paukščių ūkis, kuriame per metus išauginama apie 500.000 ančių ir pagaminama 7000 centnerių paukštienos. 1974 m. Arnionyse buvo 226 gyventojai.

Koplyčia ar bažnyčia Arnionių dvare buvo pastatyta 1498 m. XVII a. įruošta ir reformatų bažnyčia, tačiau XVIII a. ji išnyko. 1867 m. rusų valdžia koplyčią uždarė, tačiau vėliau ji buvo atkurta. Seniau priklausė Joniškio parapijai. Lenkų okupacijos metais priskirta prie Karkažiškių parapijos (12 km). Ji buvo pašvęsta B.M.V. Claromontanae (Čenstakavos Dievo Motinos) titulu.

Pokario metais koplyčia uždaryta, tačiau jos pastatas išliko. Joje taip pat esą kai kurių religinio meno bei kulto dalykų, jų skaičiuje 2 XIX a. geležiniai kryžiai.

Balingrado bažnyčios šoninis vaizdas, 1982 m. nuotr.

BALINGRADAS

Dievo Apvaizdos parapijos bažnyčia

Balingrado bažnytkaimis įsikūręs prie Neries upės, 35 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus. Seniau vietovė vadinosi Bageliškėmis, priklausė Švenčionių apskričiai. 1822 m. Ignas ir Elzbieta Balinskai, Pužanų dvaro

Balingrado bažnyčios fasadas

Šoninis altorius

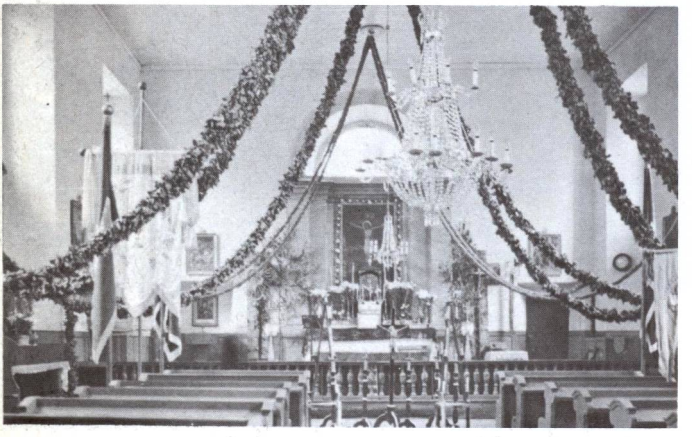

Bažnyčios vidus

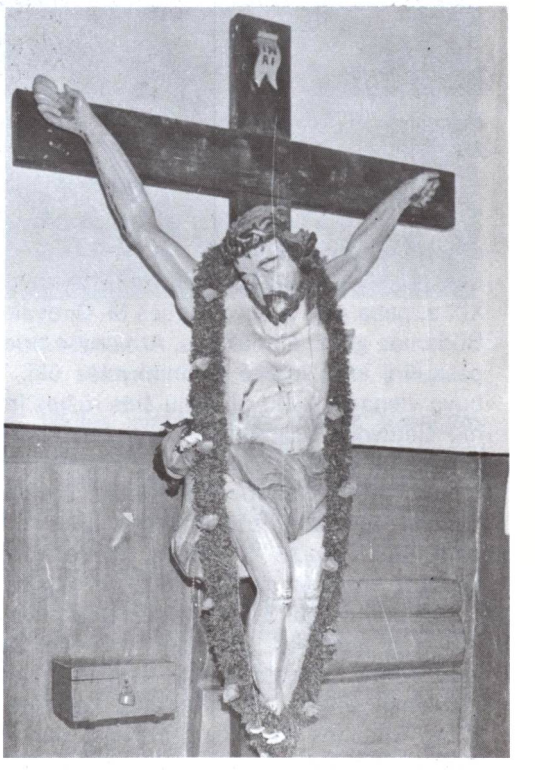

Krucifiksas

savininkai, šioje vietoje kurdami gyvenvietę ir apgyvendinami amatininkus, pavadino vietovę savo vardu — Balingradu (Balingrodek). 1827 m. jie pastatė čia ir mūrinę bažnyčią, kuri buvo Karkažiškių parapijos filija. Vietovė nebuvo didelė, bet labai pagyvėdavo, kai iš aplinkinių kaimų bei miestelių vasaros metu suvažiuodavo žmonės į atlaidus ir į turgus. Lenkų valdymo laikais Bageliškės buvo tik vienkiemis, priklausęs Pabradės valsčiui.

(1981 m. nuotraukos)

Balingrado klebonija, 1981 m. nuotr.

1875 m. Balingrado filija buvo rusų valdžios įsakymu panaikinta ir bažnyčia uždaryta. 1927—1928 m., Petro Strabauskio rūpesčiu jo ir apylinkės gyventojų lėšomis suremontuota, atkurta parapija. 1928.IX.30 ją konsekravo Vilniaus arkivyskupas R. Jalbžykovskis. 1939 m. klebonu buvo kun. Kazimieras Mitka.

Architektūra. 1822 m. statyta raudonų plytų bažnyčia išsiskiria iš kitų savo stambiu bokštu, pristatytu navos priekyje simetriškai. Tas bokštas, lyg varpinė, sudėtas iš trijų tarpsnių su angomis varpams pačiame viršuje ir arkiniais langais žemiau. Bažnyčia turi vieną plačią navą su storomis sienomis. Iš vidaus matomi platūs angokraščiai, lyg viduramžių ambrazūros. Šoniniai langai sudėti dviem aukštais. Lubos medinės, plokščios. Didysis altorius apgaubtas klasicizmo stiliaus tvarka. Virš altoriaus šviečia puslankio arkos langas. Presbiterija yra lygaus pločio ir aukščio su nava, stačiakampio plano. Čia nėra įgaubtos absidos. Kai kurios Rytų Lietuvos medinės bažnyčios pastatytos bazilikiniu pavyzdžiu, su dideliu bokštu-varpine priekyje, pvz. Akmenynės, Alionių.

Vietovė priklausė Pabradės valsčiui. Pokario metais priskirta Švenčionių rajono Magūnų apylinkei.

Balingrado klebonu 1974—1986 m. kunigų sąrašuose žymimas kun. Martynas Stonys (gim. 1913.II.25, kunigu pašvęstas 1944.VI.4). Kartu jis aptarnavo ir Buivydžių parapijiečius, kurių bažnyčia 1982 m. sudegė. Parapija priklauso Kalvarijų dekanatui.

Balingrado bažnyčios rūsiuose yra palaidotas šios vietovės įkūrėjas ir bažnyčios fundatorius Ignas Balinskis, paskutinis Lietuvos D. K. Vyriausiojo tribunolo vicemaršalka, pasižymėjęs dideliu teisingumu.

BALTOJI VOKĖ (VAIDOTAI)

Šv. Apaštalo Pauliaus Atsivertimo parapijos bažnyčia

Vilniaus — Trakų apylinkėse yra šešetas Vokių. Pagal senų žmonių pasakojimus, šiuo vardu buvusios vadinamos šešios seserys raganos, gyvenusios Kristaus laikais. Jos vaikščiodavusios po žmones ir juos suvedžiodavusios. Viena jų prisilaikydavusi kai kuriose Trakų (Galvės) ežero salelėse. Kai gyventojai privėžiaudavo valtelę, ji sukeldavusi vėjus, kurie išversdavę juos į vandenį. Vieną kartą (tai buvę Kristaus laikais) Trakų Vokė pasivertusi meška ir nubėgusi į Vilnių žmonių gąsdinti. Tačiau miesto sargai ją nušovę sidabrine kulka — paprasta kulka jos nebuvę galima nušauti. Kai nulupę meškai kailį, po juo radę raganą... Kitos Vokės gyvenusios kitose vietovėse, ypač mėgdavusios piliakalnius.

Vokės upė išteka iš Papiškių (Papio) ežero, esančio 4 km į šiaurę nuo Rūdninkų bažnytkaimio.

Vokės dešiniajame krante, apie 10 km į pietvakarius nuo Vilniaus, iš senovės laikų buvo Baltosios Vokės dvaras ir kaimas. Dabar čia miesto tipo gyvenvietė, 3 km į šiaurės vakarus nuo Rūdninkų. Pro Vokę ėjo senasis Vilniaus — Gardino kelias.

Iš senovės laikų prie tilto per Vokės upelį buvo smuklė ir kaimelis. 1758 m. jame buvę 10 gyventojų. Minėtu keliu važiuodami keleiviai sustodavę Vokėje pasiganyti.

1813 m. Vilniaus Šv. Stepono parapijos klebonas kairiojoje Vokės upės pusėje esančiame Vaidotų kaime pastatė koplyčią. 1910 m. Hilarijus ir Vladimiras Lenskiai pastatė

Baltosios Vokios bažnyčios fasadas ir šventoriaus vartai *(1981 m. nuotraukos)*

Bažnyčios vidus ir vargonai

mūrinę bažnyčią, kuri buvo pašventinta Šv. Pauliaus Apaštalo Atsivertimo titulu. 1921 m. įkurta Vokės parapija, kuriai 1925 m. priklausė 2100, 1939 m. — 2758 parapijiečiai. XIX a. viduryje Vokės dvaro savininkai Tiškevičiai pastatė labai puikius dvaro rūmus, primenančius garsiuosius Varšuvos Lazienkų rūmus. Statybos darbus atliko žinomas italų architektas L. Marconi. Užsodintas gražus dvaro parkas.

Architektūra. 1910 m. pradėta statyti mūrinė bažnyčia yra gražus neobaroko pastatas. Bebokštis fasadas yra didžiojo orderio, aprėmintas poriniais piliastrais. Šoninės fasado sienos yra aklinos, žemesnės ir užbaigtos įgaubtais parapetais. Tokiu būdu centrinė fasado dalis sudaro bokšto įspūdį. Viršutinio frontono puošmena yra didokas ovalinis langas su moduljonais apvade. Antablemento frizas suskaidytas plačiais moduljonais. Ties vargonų choru yra didelis arkinis langas. Visos sienos tinkuotos.

Trijų navų interjeras yra bazilikinės tvarkos ir barokinės kompozicijos. Centrinę navą vainikuoja daugelio traukų architravas, iškeltas ant piliorių arkados. Cilindriniai skliautai padalyti arkomis į travėjas, apšviestas viršutinių langų. Didysis altorius įstatytas pusiau apskrito plano absidoje. Virš mensos iškyla pusapskritė arka ant kolonų poros ir aprėmina didelį tapytą paveikslą. Paskliautėje virš altoriaus yra langutis su liunete. Sakykla papuošta lipdiniais. Baldakimo nėra. Sietynai nevienodi, originalių formų.

Šventoriaus tvora prasta, iš medinių statinių, tik vartų stulpai mūriniai su dekoru. Geležiniai vartai yra puošnūs, su ažūriniu ornamentu. Šventoriuje pastatyta laikina varpinėlė iš plieno strypų, be sienų. Varpą dengia mažas skardinis stogelis.

Baltosios Vokės miestelis pradėjo kurtis 1950 m., to paties vardo pelkės pietiniame pakraštyje, 27 km į pietus nuo Vilniaus, kai buvo pradėtas eksploatuoti didžiulis durpynas. Vietovė išsistatė per keletą metų išretintame Rūdninkų girios plote, prie Žagarinės kaimo. 1958 m. suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1974 m. 1086 gyventojai. Buv. dvaro rūmuose įkurdintas Vilniaus agrozootechnikumas. Vaidotų kaime 1970 m. buvo 522 gyventojai.

1949—1982 m. Baltosios Vokios (Vaidotų) parapijos klebonu buvo garbės kanau-

Baltosios Vokios bažnyčios vidus, didysis altorius

(1981 m. nuotraukos)

Didžiosios durys

Stulpinė varpinė

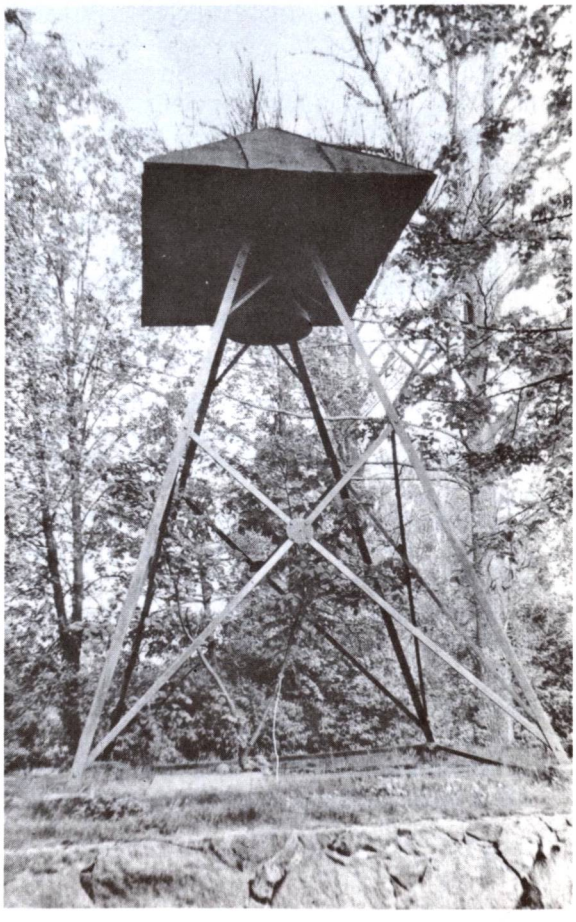

ninkas, teologijos magistras Leopoldas Chomskis. Buvo gimęs 1885.X.16 Salų parapijoje, Ašmenos aps. 1910.VI.12 vysk. J. Ciepliakas jį pašventė kunigu. 1919—1931 m. buvo Vilniaus Žygimanto Augusto berniukų gimnazijos kapelionas. Vienas iš jo auklėtinių buvo Česlovas Milošas, 1979 m. Nobelio premijos lauretas. Buvo uolus, blaivus kunigas. Trejais metais prieš mirti atremontavo bažnyčią. Mirė 1982.XII.23, sulaukęs 97 m. amžiaus, kaip seniausias kunigas Lietuvoje. Kunigu išbuvo 72 m. ir 6 mėnesius. Palaidotas XII.27 bažnyčios šventoriuje.

Parapija priklauso Trakų dekanatui. 1985 m. parapijos administratorium buvo kun. Antanas Valatka (gim. 1945.II.10, kunigu pašvęstas 1974.IV.9).

Buivydžių bažnyčia (sudegusi 1982 m.) ir mūrinė koplyčia

BUIVYDŽIAI

Šv. Jurgio parapijos bažnyčia

Šis bažnytkaimis įsikūręs kairiajame Neries krante, kur į ją įteka Buivydės upelis, davęs vietovei vardą. Šioje vietoje Neris daro didelį vingį, Buivydžių kilpa vadinamą. Buivydžiai yra 17 km į rytus nuo Nemenčinės ir tik 3 km į vakarus nuo dabartinės sovietinių respublikų — Lietuvos ir Gudijos linijos. Iš čia eina keliai į Lavariškes, Nemenčinę, Bistryčią.

Istorinės žinios, 1688 m. minimas Buivydžių palivarkas. Vėliau čia buvo dvaras. 1635 m. jį lėno teise valdė Ciprijonas Bžostovskis. Po jo dvaras atiteko reguliariųjų kanauninkų vienuolijai, o nuo 1782 m. vėl Bžostovskių įpėdiniams.

XVIII—XIX a. minimas ir Buivydžių miestelis. XIX a. pabaigoje jame kasmet buvo ruošiasi 3 prekymečiai. Dvare pastatyti dailūs rūmai ir kiti trobesiai.

Gyventojų skaičius: 1897 m. — 212, 1959 — 168, 1970 — 316, 1975 m. — 218. Seniau priklausė Nemenčinės valsčiui.

R. katalikų bažnyčia. Vilniaus maršalka Stanislovas Mykolas Radziševskis 1785—1790 m. pastatė medinę aštuonkampę bažnyčią, kuri buvo 1789.VIII.17 domininkono vyskupo Valentino Volšackio pašventinta.

Architektūra. 1790 m. statyta medinė bažnyčia buvo ypatingas klasicistinio meno kūrinys, spėjamai projektuotas archit. Lauryno Stuokos-Gucevičiaus (pagal archit. Ed. Budreiką 1965 m.). Deja, toji bažnyčia sudegė 1982 m. ir būsianti atstatyta mūrinė. Šis unikalus pastatas buvo taisyklingo aštuoniakampio (oktagono) plano su centriniu kupolu ir dorėniškomis kolonomis. Bažnyčia sudarė vieną kompleksą su Buivydžių dvaro rūmais. Pastatai buvo išdėstyti simetriškai apie kompozicinę ašį, kurios viename gale buvo rūmai, o kitame bažnyčia, panašiai kaip Rokiškyje. Bažnyčios fasadinės durys buvo uždengtos prieangiu su keturiomis kolonėlėmis. Čia stovėjo dvi natūralaus dydžio šventųjų statulos ant pjedestalų. Prisimename Vilniaus katedros statulas nišose. Absidos priestatas buvo kiek žemesnis už centrinį kupolą. Langų būta trijų formų: stačiakampiai, arkiniai ir puslankiai. Sienos suskaidytos siaurais piliastrais ir apkaltos stačiomis lentelėmis. Stogas skardinis. Virš kupolo iškyla žibintas — toks oktagonalinis bokštelis su dideliais langais aplinkui ir išgaubtu stogeliu. Viršuje puošnus ažūrinis kryžius. Šventoriuje stovėjo, o gal ir išliko mūrinė koplyčia su labai aukštu piramidiniu stogu. Atskirai stovėjo žema medinė varpinė su atviromis sienomis viršutinėje dalyje.

Parapijiečių skaičius: 1903 m. — 3815,

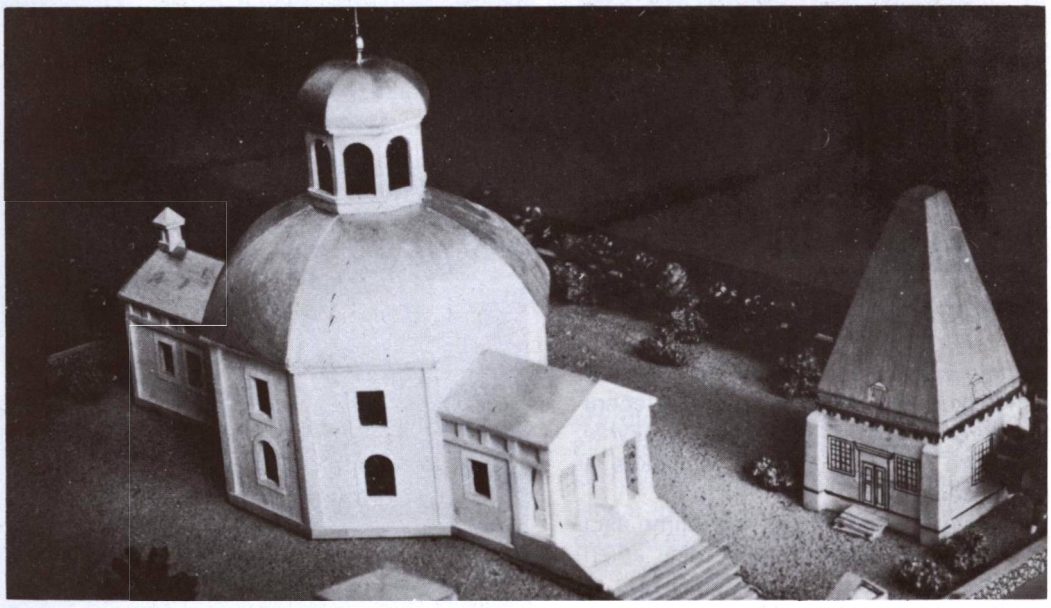

Viršuje — Buivydžių bažnyčia po 1982 m. įvykusio gaisro. apačioje — Buivydžių naujos bažnyčios modelis; valdžios leidimu, tikinčiųjų lėšomis, 1984 m. pradėta atstatyti mūrinė

1925 m. apie 3000, 1939 m. 2347. 1939 m. klebonu buvo Vincas Miškinis, jr. Seniau parapija priklausė Vilniaus apskrities, vėliau Varnionių dekanatui; pokario metais Kalvarijos dekanatui.

Edukacinės komisijos laikais Buivydžiuose buvo mokykla.

Pokario metais bažnyčia buvo dekoruota. Bet 1982.V.29 ją ištiko gaisras. Medinis pastatas visiškai sudegė.

1986 m. nuolatinio kunigo neturėjo. Tada ją administravo Balingrado klebonas kun. Martynas Stonys (gim. 1913 m., kunigu pašvęstas 1944 m.).

Bažnyčioje (ligi gaisro) buvo išlikę įdomių religinio meno kūrinių ir liturginių dalykų. Pažymėtini žalvariniai varpai, lieti 1791 ir 1799 m. Gražų fasadą puošė XIX a. gamintos didžiulės medinės Šv. Kazimiero ir Šv. Stanislovo skulptūros; koplyčioje — 1838 m. tapytas paveikslas „Jėzus Nukryžiuotasis" ir kt. Kapinėse yra medinė Šv. Florijono koplyčia. Koplyčios taip pat buvo Pričiūnuose, Rubne.

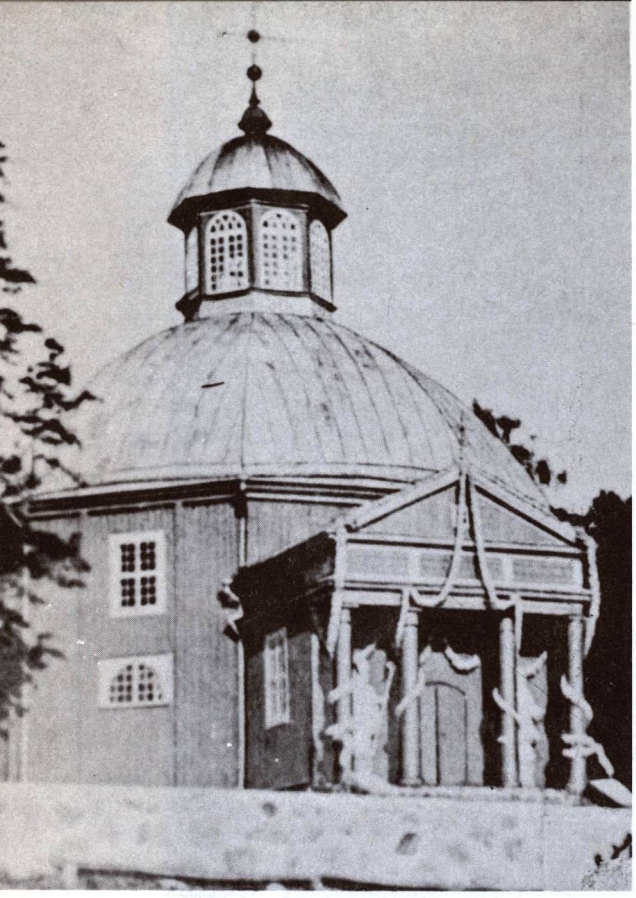

Buivydžių bažnyčia (sudegusi)

Pokario metais buv. Buivydžių dvaro rūmuose įkurdinti Vilniaus agrozootechnikumo agronomijos ir zootechnikos skyriai. Vietovė yra Vilniaus rajono apylinkės ir kolchozo centras.

Okupacijų metais, vedant lenkinimo akciją, Buivydžių apylinkės buvo gerokai aplenkintos, bet nesulenkintos. Lietuvybę kelti XX a. pr. čia stengėsi kun. Mykolas Masiulis. Tada jis surado dar tautiškai „neužgesusių lietuvių" ir, greta lenkiškų, įvedė lietuviškus giedojimus. Tačiau, lankydamas ligonis, apsikrėtė šiltine ir 1906 m. mirė. Palaidotas Buivydžių kapinėse.

Buivydžių apylinkės lietuvių kalbos tarmė turi ypatingų savybių ir susilaukė kalbininkų dėmesio. 1900 m. į Lietuvą atvykęs prancūzų kalbininkas Robertas Gauthiot porą mėnesių gyveno Buivydžių kaimuose, aplankė kaimynines vietoves ir su dideliu pluoštu užrašų grįžo į Paryžių. Jaunas mokslininkas (1876—1916) skaitė paskaitas apie lietuvių kalbą ir 1903 m. paskelbė darbą „Buivydžių tarmė". Tai buvo pirmoji vienos lietuvių kalbos tarmės monografija, atspausdinta atskira knyga. Už ją R. Gauthiot gavo aukštojo mokslo diplomą. Studija reikšminga, dargi ir mūsų laikais nepasenusi: ja kartais remiasi mokslininkai, rašydami darbus iš lyginamosios kalbotyros.

7 km. į vakarus nuo Buivydžių yra **Šukionių kaimas.** Jame 1928.X.17 gimė Henrikas Romanas Gulbinovičius (Gulbinowicz). 1946 m. su tėvais repatrijavęs į Lenkiją, Balstogėje baigė Vilniaus kunigų seminariją ir buvo pašvęstas kunigu. 1980.II.8 konsekruotas vyskupu ir paskirtas Vilniaus vyskupijos pietinės (lenkiškosios) dalies apaštališkuoju administratorium. 1976 m. pakeltas Vroclavo arkivyskupu. Čia dirbdamas nuoširdžiai bendravo su lietuviais. 1984.II.25 savo katedroje suruošė iškilmingą Šv. Kazimiero 500 m. sukakties minėjimą ir pasakė pamokslą lenkų ir lietuvių kalbomis. 1985.IV. pakeltas kardinolu.

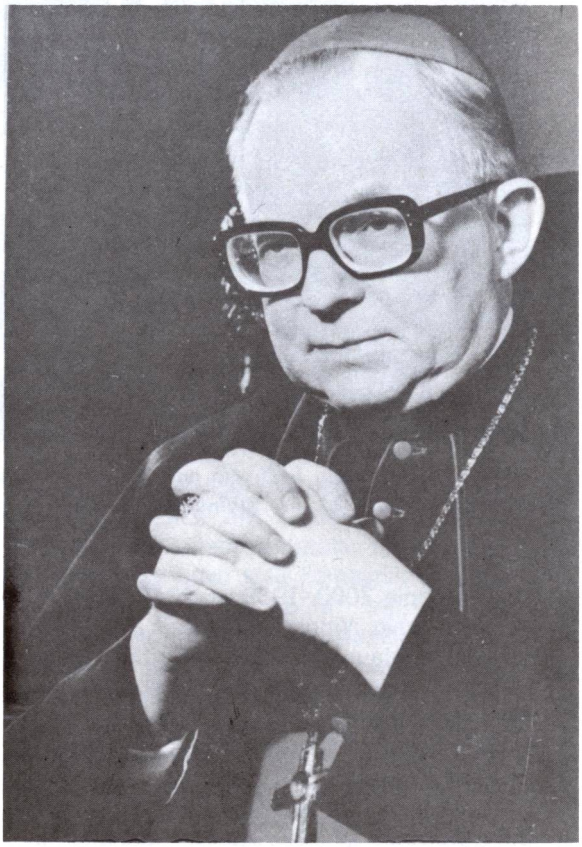

Kardinolas Henrikas Gulbinowicz, gimęs Buivydžių parapijos Šukionių kaime

Butrimonių bažnyčia, 1981 m. nuotr.

BUTRIMONYS

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Šiuo pavadinimu Lietuvoje yra du miesteliai: vienas Alytaus apskrityje (žr. VI t., Kaišiadorių vyskupija), o kitas, čia minimas, buv. Lydos apskrityje, prie Šalčios upės, 15 km į šiaurės rytus nuo Eišiškių, 18 km į vakarus nuo Šalčininkų, 3 km nuo dabartinės sovietinės Lietuvos — Gudijos sienos, prie Veligorų miško.

1799 m. baronas Jonas Šroeteris pastatė Butrimonyse medinę bažnyčią, kuri buvo Benekainio parapijos filija; 1890 m. klebono ir parapijiečių pastangomis atnaujinta. 1921 m. įkurta parapija.

Architektūra. 1799 m. pastatyta, beveik po šimto metų 1890 m. atnaujinta ir 1927 m. vėl restauruota medinė bažnyčia išlaikė savo pirmykštį vienos navos planą. Tačiau fasadas sudarkytas, uždėjus laiptuotą lentinį skydą ant tradicinio trikampio frontono. Tuo būdu buvo uždengtas iš priekio bokštelis, šiaip jau gerai matomas iš šonų. Fasadinės durys įtrauktos apie metrą po balkonu su baliustrada ir Kristaus statula. Bokšto sienoje yra didelis krucifiksas. Sienos apkaltos stačiomis siauromis lentelėmis, o tarpulangiuose pridėti plokšti piliastrai. Stačiakampiai langai turi baltus rėmus. Fasadinė siena padabinta dviem apskritais langeliais su kryžminėm padalom. Viename šone pristatyta žema zakristija.

Interjeras jaukus, sienos apmuštos stačiomis lentelėmis, grindys ir lubos irgi lentinės. Yra trys altoriai, baltai dažyti ir papuošti dideliais paveikslais. Centrinis altorius nedidesnis už šoninius, tik turi pora statulų. Dar keturios statulos išdėstytos presbiterijos šonuose. Sakykla žema, už dešiniojo šoninio altoriaus. Vargonų choras atitvertas mediniais pinučiais. Bažnyčia apšviečiama septyniais elektriniais sietynais.

Šventoriuje stovi gana aukšta varpinė su akmenų mūro pagrindu ir mediniu antstatu. Jos stogas laužytos formos, su trikampiais virš kiekvienos skardininko angos. Tvora akmenų mūro, vartai plytiniai su segmentine arka.

Butrimonių bažnyčios vidus, didysis altorius

(1981 m. nuotraukos)

Bažnyčios vidus į vargonų pusę

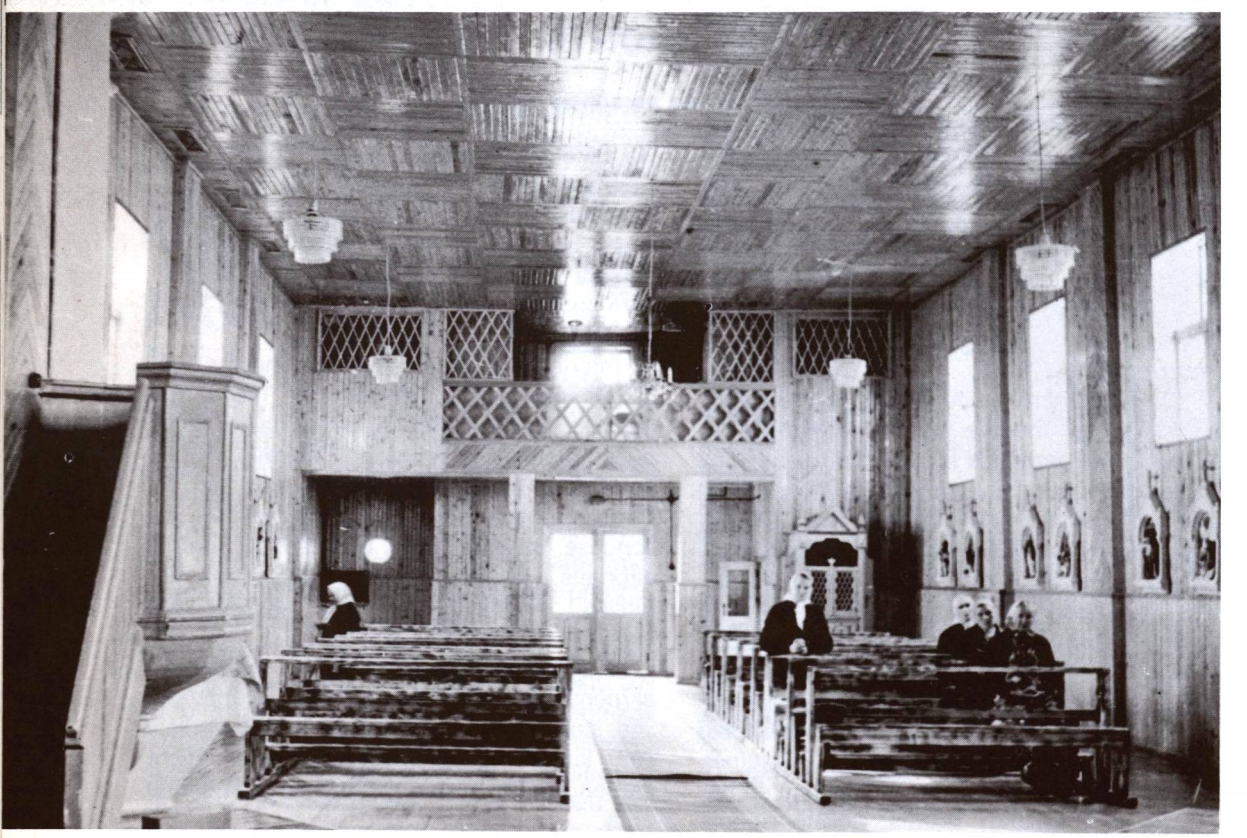

Nelietuviškų palivarkų aplinkos veikiami dalis Butrimonių apylinkės gyventojų aplenkėjo ar sugudėjo. 1906 m. žiniomis iš 18 parapijos kaimų gyventojų 14 kaimų lietuviškai kalbėjo. Daugelis gyventojų lenkiškai ar gudiškai kalbėti net nemokėjo.Tačiau lenkininkų klebonų pastangomis XIX—XX a. sąvartoje visos nelotyniškos pamaldos buvo atliekamos lenkų kalba; lietuviškai tebuvo skaitoma evangelija sekmadieniais ir šventadieniais, be jokio pamokslo ar paaiškinimų. 1906 m. liepos mėn. klebonu paskirtas kun. Burda pradėjo sakyti lietuviškus pamokslus, nieko lenkiško iš bažnyčios nepašalindamas. Lenkininkai subruzdo ir darė viską, kad lietuvių kalba būtų iš bažnyčios pašalinta. Butrimoniečių kova dėl gimtosios kalbos teisių vyko ir lenkų okupacijos metu. Lietuvių buvo priskaitoma apie 4500; apie pusė jų vienu ar kitu būdu reiškėsi lietuviškoje veikloje ir vedė atkaklią kovą su lenkuojančiais.

Kai 1936 m. Butrimonis vizitavo arkiv. R. Jalbžykovskis, nesiryžo į lietuvius prabilti lenkiškai — kalbėjo lietuviškai. Tada klebonas kun. St. Vaicekauskas suorganizavo riaušes. Lenkomanai pradėjo kelti triukšmą, o jų vadovas protesto ženklan sviedė kryžių ant grindų. Arkivyskupas paliepė lenkuojantiems iš bažnyčios išeiti, o su lietuviais kalbėjosi lietuviškai dar visą valandėlę. Pasibaigus pamaldoms, protestuodamas dėl sukeltų riaušių, nebeužėjo klebonijon, kaip įprasta, bet nuvyko į dvarą.

Po šio įvykio arkivyskupas paskyrė bausmę: pamaldos turėjo būti laikomos tyliai, be lenkiškų ar lietuviškų giedojimų. Netrukus lietuviškos pamaldos buvo panaikintos ir nuo 1936 m. ligi 1939 m., kai Butrimonys grįžo Lietuvai, bažnyčioje nieko nebuvo lietuviška, net evangelija šia kalba neskaitoma. Lietuviai protestavo, bet nelaimėjo. Tiesa, klebonas kun. St. Vaicekauskas buvo iškeltas, bet gavo geresnę parapiją — Kliščionis. Pažymėtina, kad jis, Butrimonyse išbuvęs 15 m., migdyte migdė lietuvišką dvasią, nors pats buvo lietuvis.

Lenkų okupacijos metais butrimoniškiai kovojo dėl gimtosios kalbos teisių. Kai kuriuose kaimuose buvo lietuviškos mokyklos, o pačiuose Butrimonyse lenkų nekenčiama lietuviška skaitykla. 1934 m. lenkai suėmė jos vedėją Juozą Valicką ir ilgais kankinimais suardė jo sveikatą.

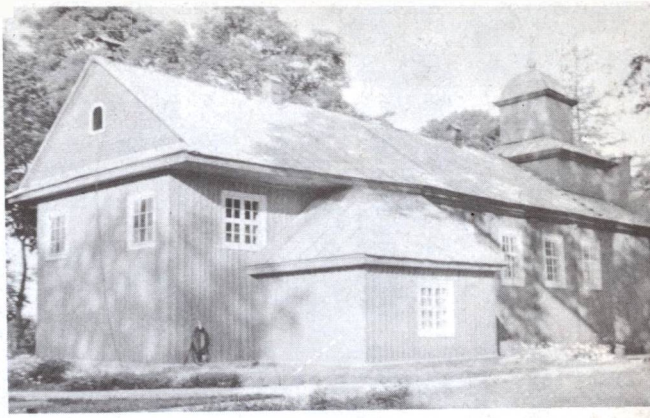

Butrimonių bažnyčios šoninis vaizdas, 1982 m. nuotr.

Butrimonių parapijos Strielčių kaimo lietuviai, grįžę iš kalėjimo, kai lenkų okupacinės administracijos buvo nubausti už savo vaikų leidimą į lietuvišką mokyklą

1925 m. parapija turėjo 3067, 1939 m. 3584 parapijiečius. 1927 m. bažnyčia atremontuota. Priklauso Šalčininkų dekanatui. 1974 m. kunigų sąrašuose klebonu pažymėtas kun. Paulius Jurkowlaniec, 1981—1985 m. kun. Nikodemas Jaura, 1986 m. kun. Vytautas Pūkas.

Lietuvai Butrimonys grįžo 1939 m. ir buvo įjungti į naujai sudarytą Eišiškių apskritį. Sovietinės okupacijos metu Butrimonys yra Šalčininkų (Eišiškių) rajono kaimas, apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 203 gyventojai.

Butrimonių bažnyčioje yra išlikę senų religinio kulto dalykų. Iš jų pažymėtinos dailaus darbo XVIII a. 7 cininės žvakidės.

Butrimonių varpinė

(1981 m. nuotraukos)

Klebonija

Ceikinių bažnyčia ir varpinė, 1979 m. nuotr.

CEIKINIAI

Švč. Mergelės Marijos Vardo parapijos bažnyčia

Ceikinių bažnytkaimis įsikūręs nedidelio Ceikinės upelio ir Kretuonos santakoje, ežeringoje, kalvotoje vietoje, 12 km į pietryčius nuo Ignalinos, 18 km į šiaurę nuo Švenčionių. Vietovė stovi kryžkelėje kelių į Ignaliną, Švenčionis, Mielagėnus, Daugėliškį.

Tai sena vietovė — randama senų laikų archeologinių paminklų. Žinoma, kad jau XV a. buvo Ceikinių dvaras, kurį apie 1510 m. Butrimas Niemierovičius testamentu užrašė Švenčionių altarijos išlaikymui. 1621—1700 m. Ceikiniuose buvo evangelikų bažnyčia, prie kurios veikė ir mokykla.

Pirmoji **R. katalikų medinė bažnyčia** pastatyta 1636 m. 1773 m. Mikalojus Šmigelskis pastatė naują medinę bažnyčią ir paskyrė jai beneficiją. 1898 m. parapijiečiai bažnyčią atstatė, bet ji I pasaulinio karo metu sudegė. Po karo vėl buvo pastatyta nauja medinė. 1947 m. klebonų kun. J. Karaliuko ir kun. Br. Laurinavičiaus rūpesčiu bažnyčia padidinta. Ceikiniai tapo parapija 1904 m., kun. J. Burbos rūpesčiu. 1925 m. parapija turėjo 3100, 1939 m. 3151 parapijiečius. Parapija priklauso Švenčionių dekanatui.

Architektūra. 1773 m. statyta ir po I pasaulinio karo atnaujinta bei padidinta medinė bažnyčia yra tradicinės formos. Pailgo stačiakampio plano pastatas turi aukštą dvišlaitį stogą su pusvalminiu priekiu. Ant jo uždėtas nedidelis kvadratinis bokštelis su laibu piramidiniu stogeliu. Kitame stogo gale stiebiasi aukštas geležinis kryžius ant barokinės kriaušės. Bažnyčios sienos suskaidytos siaurais piliastrais, apkaltos stačiomis lentelėmis, o langų rėmai nudažyti baltai. Jie turi po 12 ar net po 20 stiklo padalų. Platus centrinis altorius yra barokizuotas orderine tvarka ir turi charakteringus kriauklinius ornamentus sparnuose. Šoniniai altoriai papuošti audinių juostų ornamentais.

Šventoriaus kampe stovi trijų tarpsnių tradicinės formos medinė varpinė. Jos skardininko angos kvadratinės, su baltais apvadais, kitur nematytos. Apatinis varpinės langas toks pat, kaip ir bažnyčios, su nežymiai išgaubtu antlangiu. Varpinės aukštai palaipsniui laibėja ir yra atskirti stoginiais karnizais. Aptverta akmenų mūro tvora.

Ceikiniškiai laidoja buv. kleboną kun. Karolį Garucką 1979.IV.10

Ceikinių klebonas kun. Karolis Garuckas

Nežinia kuriais sumetimais bažnyčia — visuomeninis turtas — vietos dvarininko Brynko lenkų valdymo laikais buvo įrašyta į hipotekos knygas jo vardu. Dvarponiui prasiskolinus, apie 1938 m. lenkų valdžia pardavė ne tik jo turtą, bet rengėsi parduoti ir Ceikinių bažnyčią su visais parapijos trobesiais. Neparduota tik dėl to, kad neatsirado pirkėjo.

Iš Ceikinių klebonų ypač minėtinas XX a. pradžioje čia klebonavęs kun. Ignotas Šopara (gim. 1864 m., miręs 1931.15 Perlojoje). 1898 m. pašvęstas kunigu, klebonaudamas visur kėlė lietuvių tautinį susipratimą, ragino steigti mokyklas, organizacijas. Tą pat darė ir paskirtas Ceikinių klebonu: vietos mokykloje sėkmingai mokė lietuvišką jaunimą, dažnai kalbėdamas apie Lietuvos praeitį bei jos didybę. 1911 m. dvarininkas Galaunė (Golownia) jį įskundė rusų valdžiai, kad keliąs neapykantą prieš rusus, raginąs stačiatikius pereiti į katalikus, draudžiąs mokiniams lankyti tas mokyklas, kur mokytojauja rusai. Kun. Šopara buvo suimtas, bet už 5000 rb užstatą paleistas. Tačiau teismas 1911.X.29 jį išteisino. Šis dvasininkas yra parašęs ir lietuviškų dainų, jų skaičiuje „O brangi lietuviškoji, mūsų kalba prigimtoji". A. Jakšto redaguotoje „Draugijoje" kėlė reikalą atskirti Lietuvos šventuosius nuo lenkų. 1924 m. paskirtas

Nemajūnų klebonu. Lietuvos valdžia jam buvo paskyrusi 200 lt. mėnesinę pensiją.

1920—1939 m. Ceikiniai buvo Lenkijos valdžioje. Vietos gyventojai buvo tautiškai sąmoningi. Taip 1921 m. lenkams vykdant „rinkimus" į vadinamąjį „Vidurinės Lietuvos seimą", iš 1707 turinčių teisę balsuoti balsavo tik 253 — visi kiti „rinkimus" boikotavo.

Lietuviškos bei katalikiškos organizacijos Ceikiniuose buvo veiklios: gražiai reiškėsi Šv. Kazimiero ir Ryto draugijų skyriai, ūkio kooperatyvas, pieninė. Kai lietuviška mokykla buvo uždaryta, ją pakeitė skaitykla. Buvo rengiamos paskaitos, vakarėliai, koncertai. Visą okupacijos metą lenkų okupacinė administracija terorizavo lietuvius katalikus ir stengėsi juos sulenkinti, bet nepavyko. Pamaldos visą laiką buvo tik lietuviškos. (Kai kurios padarytos lenkų nuoskaudos paskelbtos „Mūsų Lietuvos" I t., 751 psl.).

1939 m. Ceikiniai grįžo prie Lietuvos. Bolševikų okupacijos metu vietovė yra kaimas, Ignalinos rajono apylinkės ir kolchozo centras. 1975 m. 109 gyventojai.

Iš pokario meto Ceikinių klebonų ypatingai minėtinas kun. **Karolis Garuckas, S.J.,** suremontavęs bažnyčią, energingai rūpinęsis parapijiečių dvasiniais reikalais. Jis buvo gimęs 1908.V.1 Užkalnių k., Ramygalos vls. 1931 m. įstojo į jėzuitų vienuoliją. Filosofiją ir teologiją studijavo Vokietijoje ir Olandijoje. Kunigu pašvęstas 1941 m. Nuo 1945 m. dirbo įvairiose Vilniaus vyskupijos parapijose, buvo paskirtas Ceikinių klebonu. Gindamas tikinčiųjų religijos išpažinimo teises, buvo vienas iš 1976 m. Helsinkio susitarimų lietuvių grupės steigėjų. Liudydamas kito Helsinkio grupės nario, Viktoro Petkaus, teisme, jis tarp kitko pareiškė: „Jei didžiai vertingą ir reikalingą lietuviškos Helsinkio grupės darbą teismas laiko nusikaltimu, tebaudžia ir mane... Aš būčiau laimingas, jei mane ištiktų ir kitų likimas. Viktoras Petkus kovojo už žmogaus teises — tai didžiai teisingas ir garbingas kelias. Daugiau Lietuvai tokių sūnų!"

Šv. Tėvas Jonas Paulius II, įvertindamas kun. Garucko pastangas ginti žmogaus teises, 1979 m. kovo mėn. pasiuntė jam sveikinimo telegramą, meldė jam stiprybės ir ragino melstis. Kun. Garuckas buvo keletą kartų areštuotas ir tardytas, kas labai paken-

Vaizdai iš klebono kun. K. Garucko laidotuvių Ceikiniuose. Lietuvaitės sutinka karstą, kurį neša konfratrai — kunigai. Apačioje — supilamas kapas, statomas laikinis paminklas

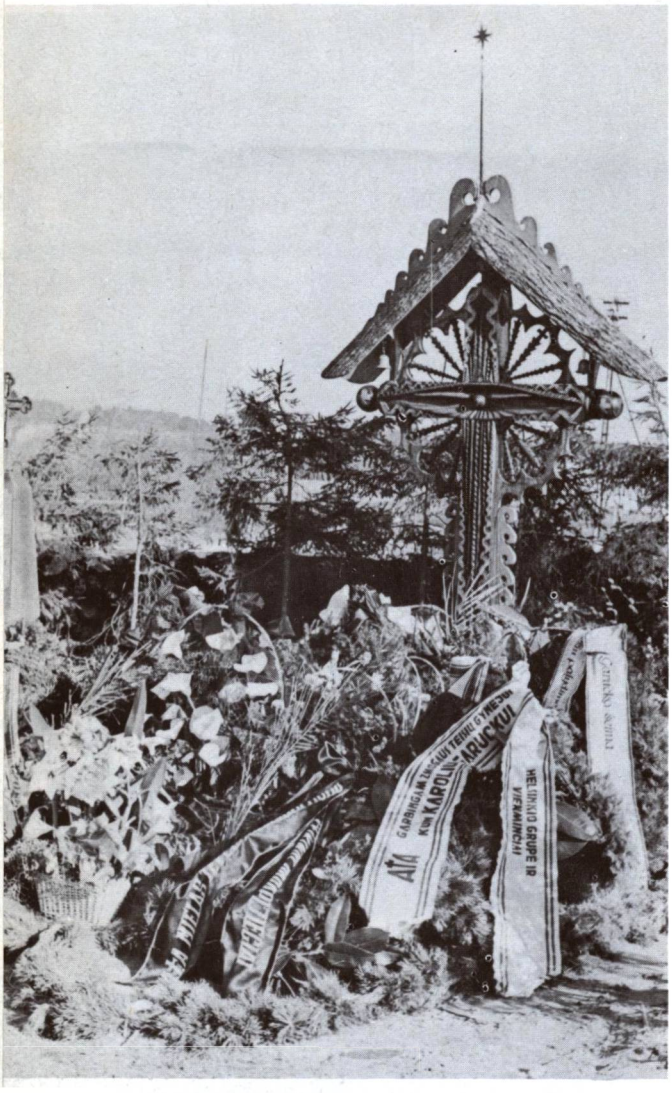

Kun. K. Garucko kapas

kė jo sveikatai. Jis mirė 1979.IV.6 Švenčionių ligoninėje. „Su jo mirtimi tauta neteko aktyvaus ir drąsaus kovotojo už pagrindines žmogaus teises, o Bažnyčia — uolaus ir sumanaus apaštalo" (LKB Kronika, Nr. 38).

A. A. kun. K. Garuckas buvo palaidotas 1979.IV.10 Ceikinių bažnyčios šventoriuje. Laidotuvėse dalyvavo vyskupai tremtiniai — Julijonas Steponavičius, Vincentas Sladkevičius, Vilniaus arkivyskupijos valdytojas kun. A. Gutauskas, apie 100 kunigų ir didžiulė tikinčiųjų minia. LKBK Nr. 38 laidotuvių aprašymą užbaigė šiais žodžiais: „Argi nebeturime T. Karolio? Ne, jis lieka su mumis. Virš jo kapo iškilęs ąžuolinis kryžius nuolatos primins ir kvies kiekvieną lietuvį priešintis priespaudai ir kovoti už amžinąsias vertybes".

1980.IV.10, minint mirties metines, buvo pašventintas ant velionio kapo pastatytas paminklas. Šiose iškilmėse taip pat dalyvavo daugybė dvasininkų ir tikinčiųjų minia.

Ceikinių bažnyčioje ligi šių dienų yra išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų. Iš jų minėtini: XVIII a. gale austa Slucko juosta, XIX a. gaminta medinė „Jėzaus Nukryžiuotojo" skulptūra.

LKB Kronikoje yra paskelbta daug faktų, kurie rodo, kaip Ceikinių parapijiečiai kovojo dėl religijos teisių ir kaip jie buvo okupacinės valdžios skriaudžiami. Šiuo reikalu jie rašė daug skundų vietinėms ir Maskvos įstaigoms, tačiau nebuvo išklausyti. 1972.IX.5 pasiuntė L. Brežnevui pareiškimą su 1709 tikinčiųjų parašų. Be kitų dalykų, buvo keliamos šios nuoskaudos: 1971 m. nebuvo leistas sutvarkyti parapijos ūkinis pastatas. Į parapijiečių prašymą religinių reikalų tarnybos įgaliotinis atsakęs: „Pašalinkite vaikus nuo altoriaus, kad jie mišioms netarnautų, kad procesijoje gėlių nebarstytų; patvarkykite, kad iš kitur atvažiavę kunigai bažnyčioje netalkininkautų, — tada leisime ūkinį pastatą remontuoti".

Minėtame skunde nurodoma, kad 1965 m. rajono valdžia Ceikiniuose nuvertė tikintiesiems brangų kryžių, motyvuodama tuo, kad jis kliudąs susisiekimui. Tuo tarpu to kryžiaus vietoje ir po daugelio metų augo krūmai, stovėjo elektros stulpas. 1966.XII.2 parapijos komitetas buvo nubaustas pinigine bauda, kad nukirto kapinėse augusius senus medžius, kurie grėsė išvirsti ir sudaužyti kapinėse esančius paminklus. Rajono valdžia ilgą laiką neleidusi įvesti į bažnyčią elektros srovės. Ypač buvo persekiojami moksleiviai. Taip 1966 m. Ceikinių mokytoja Šiaudinienė nubaudė VI klasės mokinį Martinkėną, liepdama jam visą mėnesį plauti klasės grindis už tai, kad dviratį pasistatydavo prie šventoriaus. 1971.VI.22 rajono atstovai trukdė sutaisyti kiaurą bažnyčios stogą. 1971.VI.29 Ceikinių kolchozo pirmininkas išvadino kleboną banditu, saky-

Kun. Karolio Garucko pirmųjų metinių minėjimas Ceikiniuose 1980.IV.10. Po šv. Mišių einama prie velionio kapo. Dvasininkų tarpe: Vilniaus vyskupas J. Steponavičius, Bijutiškio klebonas kun. J. Danyla, Vilniaus arkiv. valdytojas kun. Alg. Gutauskas, giminaitis Daugailių klebonas kun. P. Baltuška, Švenčionių dekanas kun. J. Baltušis ir kt.

damas, kad jį reikia sušaudyti, perduoti saugumui. Visa eilė moksleivių ir šiaip jau tikinčiųjų buvo neatlaidžiai tardomi. Praslinkus 4 mėnesiams nuo minėto pareiškimo L. Brežnevui pasiuntimo, visa eilė parapijiečių buvo sovietinio saugumo tardomi, pabrėžiant, kad „jūsų pareiškimas Maskvai nieko nepadėjo" (LKBK Nr. 5).

1986 m. klebonu buvo kun. Alfonsas Petronis (gim. 1909.II.12, kunigu pašvęstas 1943.V.2).

Ceikiniuose — Keiziuose, mažame vargoninko namelyje, 1985.XI.23 gimė Kipras Petrauskas, žinomas dainininkas. Tada jo tėvas buvo Ceikinių bažnyčios vargoninkas.

Ceikinių kapinės

Daugėliškio bažnyčios šoninis vaizdas, 1981 m. nuotr.

DAUGĖLIŠKIS

Šv. Joachimo ir Šv. Onos parapijos bažnyčia

Yra du Daugėliškiai: Senasis ir Naujasis Daugėliškis. Pirmasis įsikūręs prie Virėkštos ežero ir Didžiagairio miško, 7 km į rytus nuo Ignalinos. Iš senovės laikų čia buvo Daugėliškio dvaras. Naujasis Daugėliškis yra miestelis, 9 km į šiaurės rytus nuo Ignalinos, prie kelio į Vidžius. Abidvi vietoves skiria 3 km tarpas. Jos stovi kalvotoje ir miškingoje vietoje, apie 30 km į šiaurę nuo Švenčionių.

Senojo Daugėliškio dvaras buvo žinomas jau XV a. Nuo 1514 m. Priklausė didikams Goštautams. Stanislavui Goštautui mirus, dvaras atiteko jo žmonai Barborai Radvilaitei, kuri po 1542 m. jį užrašė antrajam savo vyrui — karaliui Žygimantui Augustui. Tada Daugėliškis tapo seniūnija. Žinoma, kad 1533 m. Daugėliškyje buvo dvaro rūmai — pilis ir valdovinės žvejojimo institucijos punktas. XVII a. Daugėliškio seniūnais buvo Pacai, XVIII—XIX a. Chodkevičiai ir Plateriai.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją bažnyčią S. Daugėliškyje 1526 m. pastatė Vaitiekus Goštautas, Geranainių seniūnas, ir jai užrašė nemaža žemės, pievų su baudžiauninkais, 3 smukles, Visagino ežerą ir kt. Iš jų pajamų klebonas turėjo išlaikyti vikarą ir mokytoją, aptarnauti Seniškio filiją ir atlikti kitas prievoles. Prie bažnyčios buvo įkurta ir parapijinė mokykla, kurioje 1781 m. mokėsi 8 mokiniai. Tada parapijai priklauso 5459 parapijiečiai. 1812 m. bažnyčia atnaujinta, bet 1886 m., ji sudegė. 1899 m. N. Daugėliškyje buvo vėl atstatyta—nauja, medinė. Ji yra išlikusi ligi šių dienų.

Architektūra. XIX a. gale statyta medinė bažnyčia pasižymi gausiais medžio pjaustinių ornamentais iš lauko ir viduje. Architektūrinė kompozicija nužiūrėta į trijų navų bazilikinio plano mūrines bažnyčias su dviem stambiais fasadiniais bokštais. Jie sudėti iš trijų vienodo pločio tarpsnių ir turi įstiklintus langus viršuje ties varpais. Sienos suskaidytos profiliuotais piliastrais ir apkaltos gulsčiomis lentomis. Sienų cokolis padengtas įstrižomis lentutėmis, kad būtų įvairiau. Navų ir bokštų langai dideli, su trikampiais ant-

Daugėliškio bažnyčios vidus, didysis altorius, 1981 m. nuotr.

langiais. Langai dvivėriai, turi po 12 stiklų atidaromuose sparnuose ir dar 10 įvairių formų stiklų antlangiuose. Visų antlangių stogeliai papuošti išpjaustinėtų ornamentų briaunomis. Panašiai padabinti ir dviejų traukų sienų ir bokštų karnizai.

Navos atskirtos kvadratinio pjūvio pilioriais. Jie papuošti drožto medžio akantų lapais. Visos lubos plokščios, išilginių lentų, dažytos. Presbiterijos aukštis lygus su centrine nava. Visa erdvė apjungta plačiu dekoratyviniu antablementu virš piliorių.

Centrinis altorius padarytas koplytėlės-namelio pavidalo, su trikampiu frontonu, kurį remia keturios kolonėlės, o jų tarpuose įdėti šventųjų paveikslai. Frontonas ir mensos fonas dekoruoti gausiais ažūriniais medžio pjaustiniais. Altorių flankuoja du stulpeliai, panašūs į koplytstulpius. Presbiterijos sienų apatinė dalis pamarginta lietuviškų audeklų raštais. Panašiai išpjaustinėtos ir grotelės. Šoninių navų altoriai suderinti su centriniu, taip pat gausiai padabinti medžio pjaustiniais. Vargonų choro baliustrada yra kitoniška, masyviška, tik jos apatinė dalis turi smulkiais dantukais išpjaustinėtą karnizą. Tad visas bažnyčios pastatas yra originalus savo puošyba.

Švenčioniškis kun. Nikodemas Švogžlys-Milžinas savo atsiminimuose „Mūsų Švenčionys" pasakoja, kaip kun. Jonas Burba (kun. Aleksandro Burbos pusbrolis) gavo bažnyčiai statyti leidimą.

Bažnyčios statyba buvusi pradėta be leidimo. Apie tai patyręs Švenčionių ispravninkas ir, atskubėjęs Daugėliškin, smarkiai užsipuolęs kun. J. Burbą. Tačiau šis nenusigandęs, drąsiai permetęs ispravninką akimis ir rūsčiai paklausęs, kas jis toks esąs. Rusas paaiškinęs esąs Švenčionių ispravninkas. — O dokumentus ar turi? — paklausęs kun. Burba. — Kaip? — nustebęs valdininkas; girdi visi jį pažįsta ir niekas neabejoją, kad jis ispravninkas, nes munduras, antpečiai ir visi ženklai kaip reikiant. — Tai tikrai neturi asmens dokumentų? — kvotęs klebonas. — Ne, — atsakęs ispravninkas. — Tai še tamstai dokumentas, — pasakęs kunigas ir padavęs „katerinką", t.y. šimto rublių banknotą (su carės atvaizdu). Tai buvo anais laikais labai didelis pinigas. Abudu nuoširdžiai pasisveikino, pasibučiavo, pasivaišino. Po kelių valandų ispravninkas girtutėlis grįžo į Švenčionis, o kun. Burba, netrukdomas valdžios administracijos, tęsė bažnyčios statybą.

Daugėliškio bažnyčios vidus, vargonai, 1981 m. nuotr.

Kaip atrodė Daugėliškis ir apylinkės XX a. pradžioje, matyti iš M. Dovainos-Silvestravičiaus korespondencijos, paskelbtos „Vilniaus žinių" Nr. 144, 1905.VI.14, kurią čia beveik ištisai ir perspausdiname.

„Daugėliškio miestelis (Šventėnų pav.). Prieš 19 metų Daugėliškių parapija prigulėjo prie labai sulenkėjusių. Lietuviškos kalbos laikėsi tik seni, o jauni varžėsi prie lenkiškos; poterių visi lietuviai mokinosi lenkiškai. Bažnyčioje visos pamaldos ir pamokslai taip pat buvo lenkiški. Ir tuomet visiškai buvo galima nustoti vilties, kad čionai iš naujo atsigaus lietuvystės dvasia. Tačiau krypo kitaip: — ačiū kunigo Burbos energijai, viskas atsimainė, lietuvystė sugrįžo ir taip įsidrąsėjo, kad tankiai jau šiandien tenai galima išgirsti: — Tu, sako, lietuvis, o balbatoji lenkiškai! Geriaus uturuok lietuviškai! Sarmatykies! Taigi gauna per nosį tie lietuviai, kurie tarp saviškių nori pasigirti su lenkiška kalba; jiems tuo atsako: — Dabar, žiūrėk, ir Vilniuje ponai lietuviškai uturuoja, lietuviškai mokosi, nes senose popierose ir knygose surado, kad čia nuo amžių Lietuva buvo ir jos kalba, o kitos kalbos yra vėliaus čionai atėjusios".

„Aš atvykau į Daugėliškį Birželio 1 (14) d., kada tą parapiją lankė J. M. Vilniaus vyskupas baronas fon der Ropp'as. Svieto tąsyk buvo tenai labai daug; kalbėjosi visur lietuviškai. Iš ‚karabelninkų' išpirko visas lietuviškas knygas. Pas nemokančius lietuviškai kunigus išpažinties maža kas teėjo. Lietuviška kalba taip dabar ten įsivyravo, kad žydai, bajorai ir sentikiai yra priversti jos mokintis. Ant vietinių kapinių šalia paminklų su lenkiškais parašais yra teip-pat ir dailių lietuviškų paminklų. Lietuviški parašai prasideda nuo 1895 metų: Jievos Šainienės, Kazimiero Basio, Stanislovo Mickiavyčiaus ir k.k.".

„Bažnyčia čionai medinė, įrengta kun. Burbos, lietuviško stiliaus. Kas yra matęs lietuviško stiliaus trobas, Žemaičiuose pakelės kryžius ir koplytėles su išgražinimais, tas gali numanyti, kaip išrodo šita daili dviem bokštais bažnyčia. Jo M. vyskupas fon der Ropp'as nusitraukdino jos fotografiją ir daugel kitų vietų. Žmonės džiaugiasi, kad vyskupas išsimokino lietuviškai ir progai pasitaikius, lietuviškai kalbėjo. To negalima pasakyti apie visus Vilniaus vyskupijos kunigus".

„Niekur šį-met vyskupo taip nesutiko, kaip Daugėliškyje; niekur taip puikiai neįtaisė įeinamų vartų. Liudija teip visi, kurie keliavo su

vyskupu. Ant bažnyčios, vartų ir klebonijos buvo vyskupo ženklų spalvos vėliavos: mėlynos ir geltonos. Maž-daug tokios pat varsos buvo rūbai ir įrengta iš lietuvių sutikti vyskupą gvardija. Kaip tik iš baltrusių parapijų pervažiavo vyskupas į lietuviškas, tuoj puikiai įsitaisiusi lietuviška raitelių gvardija pradėjo jį lydėti. Raitelių buvo iki pusantro šimto. Iš Melagėnų Tverečiun jiems smarkiai bejojant krito trįs arkliai, o du paduso".

„Daugėliškyje vyskupas dirmavojo 2,000 ypatų; pirmiaus dar Adutiškėje dirmavojo 1,800 yp., Stronaičiuose 200 yp., Melagėnuose 500 ypatų. Vyskupas buvo nelankęs tos parapijos jau per 40 metų su viršum. Vakare klebonijos sode buvo įtaisyta iliuminacija; degė iki 300 visokių varsų lempučių (šviestuvėlių). Daugėliškio parapijoje yra apie 9.000 katalikų; prie jos priguli taip-pat ir filijos: Seniškis (be kunigo), Vidiškis (su kunigais), Ceikiniai (kun. Bertulis), Paringis (stebuklinga vieta ir atlaidai Širdies V. Jėzaus)... Daugėliškyje yra dvi geri lietuviški sankrovi".

Carinės Rusijos laikais Daugėliškis buvo Švenčionių aps. valsčiaus centras. Tai buvo vienas didžiausių ir lietuviškiausių valsčių — 15.000 gyventojų, iš kurių 99% buvo lietuviai, o 1% žydai, rusai ir lenkai — valdininkai bei mokytojai. Dvarų buvo nedaug ir bet kurios įtakos lietuvių nutautinimui jie neturėjo. Gyventojai vertėsi žemės ūkiu, bet žemė nepergeriausia ir tos pačios po nedaug teturėdavo. Pramonės kaip ir nebuvo. Tik Šiulėnų kaime buvo nedidelė milų vėlimo dirbtuvėlė, o Kiniūnų kaime — rėčių (sietų) dirbtuvė.

Prieš I pasaulinį karą gyventojų apšvietimas buvo silpnas. Buvo 3 rusiškos mokyklos, o lietuviškos nė vienos. Nors jose buvo dėstoma rusiškai, bet daugėliškėnų nesurusino. Vis dėlto prieš karą jau reiškėsi tautinis sąmonėjimas, o pokario metais žmonės ėmė daugiau šviestis. Buvo steigiamos „Ryto" mokyklos, kurių dėka nemažas daugėliškėnų skaičius baigė gimnazijas ir net aukštuosius mokslus. Daugėliškėnai nuo lietuviško darbo nesišalino, gerai veikė jų kultūrinės bei švietimo organizacijos.

Ūkininkai susiorganizavo į Lietuvių Ūkio draugijos ratelius, kurie buvo įsteigti Ivanėnuose, Juodalauky ir Šiulėnuose, o skyrių buvo dar daugiau. Vėliau Daugėliškyje suorganizavo pieninę su keliais pieno priėmimo punktais.

Šoninis altorius, 1981 m. nuotr.

Po I pasaulinio karo Daugėliškyje ir apylinkėse vyko lietuvių — lenkų kovos. Lietuvos karinis dalinys buvo užėmęs Daugėliškį, bet netekus Vilniaus, reikėjo ir šią vietovę su geležinkelio linija apleisti.

Lenkų valdžioje Daugėliškis išbuvo 1920—1939 m. Šios okupacijos metu gyventojai laikėsi vieningai ir priešinosi okupacijai. Kai dar buvo leidžiama, įkurta „Ryto" draugijos mokykla, kuria tėvai labai džiaugėsi. Valsčiaus ribose buvo 20 Šv. Kazimiero

Daugėliškio parapijos vaikučiai priėmę pirmąją Šv. Komuniją 1937 m. vasarą, kartu su klebonu kun. P. Budra ir klieriku A. Paukšte. (Iš „Aušrelės" Nr. 41, 1937)

draugijos skyrių. Daugėliškio „Ryto" skyrius turėjo 140 narių. Įsteigtas lietuviškas knygynėlis, skaitykla. Deja, jame buvo tik 377 knygos, užtat 247 skaitytojai.

Lenkų okupacijos metu Daugėliškis Švenčionių apskrityje buvo lietuvybės centras. Gal dėlto, kad ilgą laiką turėjo lietuvius klebonus, tautiškai nusiteikusius. Taip klebono kun. N. Vaišučio laikais lietuviškos mokyklos tiesiog žydėjo. Vėliau klebonavo kun. Jonas Kuzminskas (gim. 1873 m., kunigu pašvęstas 1900 m.). Jį labai mėgo lietuviškasis jaunimas. Šis dvasininkas uoliai rūpinosi tikinčiųjų religiniais bei lietuviškais reikalais. Užtat lenkų adrninistracija jį ištrėmė į nepriklausomą Lietuvą. Iš vėlesnių klebonų minėtini: kun. Mikaila, kun. Julijonas Steponavičius (vėliau vyskupas).

Šv. Kazimiero draugijos skyriai

Jie lenkų okupacijos metais apjungė didžiąją dalį lietuvių jaunimo, kuris švietėsi skyriuose, lavinosi, skaitė naudingas knygas, prenumeravo lietuviškus laikraščius, šaukė susirinkimus, ruošė paskaitas, vakarus. Štai kai kurių skyrių ryškesnieji veiklos bruožai.*

Naujojo Daugėliškio skyrius įsteigtas 1929.I.20. 1929 m. Turėjo 107, 1935 m. 60 narių. (Jų skaičius sumažėjo todėl, kad gretimuose kaimuose buvo įsteigti nauji skyriai). Knygynėlyje buvo 257 knygos (1930 m.). Skyrius surengė akademijas Šv. Kazimierui, Dariui - Girėnui, Maironiui pagerbti, minėjo Vasario 16-ąją, ruošdavo Naujųjų metų sutikimus, turėjo vaidintojų kuopelę, nariai prenumeruodavo lietuviškąją spaudą. 1936.VIII.12, Švenčionių storastijos įsakymu, skyrius uždarytasm

Senojo Daugėliškio skyrius įsteigtas ir veikė 1929—1936 m. Turėjo 52—60 narių. Pastatė medinį kryžių. Prie skyriaus veikė

———

*Iš rašinio „Daugėliškio apylinkės", paimto iš vienkartinio leidinio „Pavasaris". Vilnius, 1938 m.

Jaunųjų ūkininkų kuopelė. Nariai prenumeravo lietuvišką spaudą. Skyrius uždarytas 1936.X.8.

Šiulėnų skyrius įsteigtas ir veikė 1929—1936 m. Turėjo 12—48 narius. Didelės veiklos neparodė, bet suruošė 10 visuotinų narių susirinkimų, 21 paskaitą, 4 vakarus. Skyriaus veikla sustabdyta 1936.IX.12.

Taujūnų skyrius veikė 1928—1936 m. Narių skaičius: 36—81. Suruošė 30 visuotinių narių susirinkimų, 38 paskaitas, 8 vakarus. Knygynėlyje buvo 117 knygų. Skyrius daug nuveikė narių švietimo srityje. Uždarytas 1936.IX.14.

Pajurgiškės skyrius įsteigtas 1933 m. uždarytas 1936.IX.7. Turėjo 24 narius. Sušaukė 12 susirinkimų, suruošė 13 paskaitų, 4 vakarus. Knygynėlyje tebuvo 25 knygos. Bet nariai prenumeravo lietuvišką spaudą.

Daubariškės skyrius įsteigtas ir veikė 1928.VI.24—1936.XII.6. Narių skaičius: 30—57. Sušaukė 45 susirinkimus, suruošė 46 paskaitas, 10 vakarų. Turėjo knygynėlį iš 155 knygų. Ypač buvo veiklios mergaitės. Jaunimas mokėjo daug liaudies dainų ir žaidimų.

Seniškio skyrius įsteigtas ir veikė 1928.VIII.12—1936.XI.6. Narių skaičius: 44—95. Nariai uoliai skaitė lietuvišką spaudą ir padidino savo raštingumą. Mokėjo daug lietuviškų dainų ir žaidimų. Suruošė 40 susirinkimų, 42 paskaitas. Knygynėlyje buvo 220 knygų.

Upio skyrius įsteigtas 1935.I.29, veikė nepilnus 2 metus, uždarytas 1936.XII.6. Priklausė 46 nariai. Sušaukė 9 susirinkimus, suruošė 13 paskaitų, 1 vakarą.

Ivanėnų skyrius įsteigtas 1927.VII.17. Turėjo 24—67 narius. Prie skyriaus veikė jaunųjų ūkininkų, vaidintojų ir dainininkų kuopelės. Sušaukė 33 susirinkimus, suruošė 29 paskaitas, 5 vakarus. Nariai uoliai skaitė lietuviškus laikraščius. Uždarytas 1935.III.

Ožionių skyrius įsteigtas 1927.VI.24. Priklausė 12—99 nariai. Sušaukė 52 susirinkimus, suruošė 44 paskaitas, 10 vakarų. Knygynėlyje buvo 188 knygos. Uždarytas Švenčionių storastos įsakymu 1936.V.30.

Triburčių skyrius veikė 1929—1936.VIII.21. 38—54 nariai. Suruošė 14 susirinkimų, 17 paskaitų. Skaitė lietuvišką spaudą. Lietuviškai rašyti mokėjo 24 nariai. Knygynėlyje 90 knygų. Dėl vadovų stokos didesnės veiklos neparodė.

Navikų skyrius įsteigtas 1928.XI.1, uždarytas 1936.XII.6. 40—75 nariai. Sušaukė 24 susirinkimus, suruošė 17 paskaitų, 3 vakarus, skaitė lietuviškus laikraščius. Knygynėlyje buvo 99 knygos.

Juodalaukio skyrius įsteigtas 1928.XI.11. 18—68 nariai. Sušaukė 16 susirinkimų, suruošė 47 paskaitas, 11 vakarų. Knygynėlyje buvo 120 knygų. Gyvai reiškėsi kultūrinėje srityje, Vytauto Didžiojo metais pasodino paminklinius sodelius, pastatė akmeninį paminklą, prenumeravo lietuvišką spaudą. Knygynėlyje turėjo 120 knygų. Skyrius uždarytas 1936.XI.11.

Kalvesalio skyrius įsteigtas 1928.III.28. 12—59 nariai. Sušaukė 11 susirinkimų, suruošė 18 paskaitų, 6 vakarus. Knygynėlyje buvo 100 knygų. Ruošdavo iškilmingas akademijas Šv. Kazimierui, Dariui - Girėnui pagerbti, minėdavo Vasario 16. Veikė vaidintojų ir sporto kuopelės, nariai prenumeruodavo lietuvišką spaudą. Skyrius uždarytas 1936.III.

Andrikavo skyrius įsteigtas 1928.IX.12. 31—41 narys. Sušaukė 19 susirinkimų, suruošė 15 paskaitų, 8 vakarus. Knygynėlyje buvo 135 knygos. Visi skyriaus nariai išmoko skaityti ir rašyti, prenumeravo lietuvišką spaudą. Skyrius uždarytas 1936.X.8.

Mikalavo skyrius įsteigtas 1931.VI.7, uždarytas 1936.IX.21. 35—58 nariai. Sušaukė 38 susirinkimus, suruošė 15 paskaitų, 8 vakarus. Knygynėlis turėjo 132 knygas. Rašyti mokėjo 38 nariai. Ruošė įdomius vakarus su vaidinimais, deklamacijomis, dainomis.

Moliakalnio skyrius veikė 1931.VI.7—1936.XII.6. 15—37 nariai. Sušaukė 20 susirinkimų, suruošė 20 paskaitų, 2 vakarus. Knygynėlyje buvo 92 knygos. Pastatė medinį kryžių.

Janionių skyrius įsteigtas 1932.I.21. 15—45 nariai. Sušaukė 15 susirinkimų, suruošė 35 paskaitas, knygynėlyje buvo 152 knygos. Trumpai veikęs skyrius atliko nemažą kultūrinimo darbą. Uždarytas 1936.VIII.21.

Vaitakiškės kaime taip pat buvo skyrius, bet apie jo veiklą neturime žinių.

1939 m. rudenį Daugėliškis grįžo prie nepriklausomos Lietuvos ir greitai sklandžiai įsijungė į jos gyvenimą.

Daugėliškio parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 4200, 1939 m. 4800 parapijiečių. 1974—1981 m. kunigų sąrašuose Naujojo Daugėliškio klebonu ir Švenčionių dekanu įrašytas kun. Kazimieras Žemėnas (gim. 1935.I.2, kunigu pašvęstas 1961.III.29). Jo rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis bažnyčia buvo gražiai suremontuota. 1983 m. kunigų sąrašuose klebonu pažymėtas kun. Petras Tarvydas (gim. 1935.I.2, kunigu pašvęstas 1977 m.). 1986 m. — kun. Edmundas Paulionis (gim. 1954 m., kunigu pašvęstas 1981 m.).

Sovietinėje administracijoje Naujasis Daugėliškis yra miestelis, apylinkės ir sovchozo centras. 1980 m. 380 gyv. Senasis Daugėliškis yra kaimas. 1970 m. 134 gyventojai.

Daugėliškio bažnyčioje yra išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: alieji niais dažais drobėje tapyti paveikslai — „Švč Mergelės Marija su Kūdikiu", „Šv. Pranciš kus Asyžietis", „Šventoji Šeima", 1756 m metalinė paauksuota taurė ir kt.

DIEVENIŠKĖS

Švč. Mergelės Marijos Rožančinės parapijos bažnyčia

Dieveniškių miestelis stovi Gaujos upės dešiniajame krante, 20 km į pietryčius nuo Šalčininkų, 34 km į pietvakarius nuo Ašmenos.

Dieveniškių **praeities** labai sena. Šios apylinkės buvo gyvenamos jau priešistoriniais laikais — yra daug archeologinių paminklų. Dieveniškių miške, 2 km nuo miestelio, yra Moko akmuo (1,7 m aukščio, 50 x 70 cm storio), apie kurį pasakojama daug padavimų. Jų kai kurie siejami su senąja lietuvių tikyba. (Daugiau žinių paskelbta ML I t., 267—270 psl.). Yra nemaža pilkapių su VI—X a. degintiniais kapais ir akmenų vainikais.

Istorinės žinios. Istorikas Romas Batūra („Dieveniškės", 13 psl., Vilnius, 1968) Dieveniškių vietovę tapatina su 1385 m. Kryžiuočių kelių aprašymuose minimu Mingai-

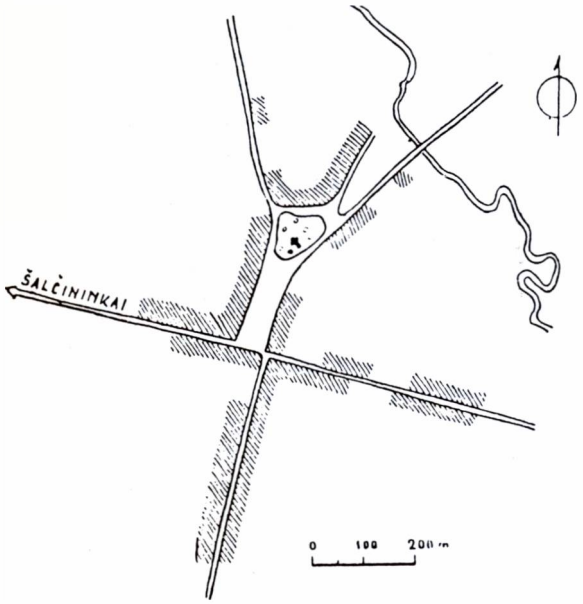

Dieveniškių pagrindinių gatvių schema

„Moko" akmuo Dieveniškių miške. (Jurgio Dovydaičio 1952 m. nuotrauka)

Dieveniškių varpinė, šventoriaus vartai, bažnyčia, 1983 m. nuotr.

los (Mynnegalin) kaimu. 1411 m. Vytauto dokumente minimas jo didikas Mingaila, kilęs iš Dieveniškių. Istorikas mano, kad Dieveniškės jau Vytauto laikais ,,galėjo būti viena iš reikšmingiausių vietovių to meto Lietuvoje". Labai galimas dalykas, kad turėjo būti ir dvaras —teritorinis centras, Mingailos, o anksčiau jo tėvo rezidencija. Mingailos, t.y. Dieveniškės, XIV a. įėjo į Šalčininkų žemę, kuri buvo kryžiuočių niokojama nuo 1311 m.

Mitologinis Jankelio akmuo Didžiulių miške, Dieveniškių apylinkėje. (J. Dovydaičio 1967 m. nuotr.)

Ilgametis valdytojas, R. Batūros žiniomis, miręs apie 1416 m. 1433 m. Žygimantas Kęstutaitis Dieveniškes dovanojo Jonui Goštautui ir jos ligi XVI a. II pusės buvo valdomos šios Lietuvos didikų giminės.

Dieveniškių dvare XVI a. pabaigoje gyvenęs Andrius Rimša, Lietuvos bajoras, poetas. Jis 1583 m. parašė 1585 m. Vilniuje išleistą 2200 eilučių eiliuotą kūrinį lenkų kalba, kuriame vaizduojami Kristupo Radvilo Perkūno karo žygiai. Šis Dieveniškėse parašytas kūrinys padeda pažinti XVI a. Lietuvos gyvenimą.

1542 m. mirus Stanislovui Goštautui, Dieveniškės atiteko didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam. Nuo tada seniūnijos valdytojai dažnai keitėsi. 1775 m. dvarui priklausė 95 kiemai. Vėliau Dieveniškės buvo Ašmenos aps. valsčiaus centras.

R. katalikų bažnyčią Dieveniškėse 1474 m. pastatė Martynas Goštautas. 1777 m. įsteigta parapijinė mokykla, kurią 1782 m. lankė 10 mokinių. 1617 m. įsteigta Dieveniškių parapija. XVII a. pradžioje bažnyčia atstatyta. 1783 m. bažnyčia sudegė miestelio gaisro metu. Netrukus pastatyta kiek didesnė

Daugėliškio bažnyčios šoninis vaizdas, 1981 m. nuotr.

DAUGĖLIŠKIS

Šv. Joachimo ir Šv. Onos parapijos bažnyčia

Yra du Daugėliškiai: Senasis ir Naujasis Daugėliškis. Pirmasis įsikūręs prie Virėkštos ežero ir Didžiagairio miško, 7 km į rytus nuo Ignalinos. Iš senovės laikų čia buvo Daugėliškio dvaras. Naujasis Daugėliškis yra miestelis, 9 km į šiaurės rytus nuo Ignalinos, prie kelio į Vidžius. Abidvi vietoves skiria 3 km tarpas. Jos stovi kalvotoje ir miškingoje vietoje, apie 30 km į šiaurę nuo Švenčionių.

Senojo Daugėliškio dvaras buvo žinomas jau XV a. Nuo 1514 m. Priklausė didikams Goštautams. Stanislavui Goštautui mirus, dvaras atiteko jo žmonai Barborai Radvilaitei, kuri po 1542 m. jį užrašė antrajam savo vyrui — karaliui Žygimantui Augustui. Tada Daugėliškis tapo seniūnija. Žinoma, kad 1533 m. Daugėliškyje buvo dvaro rūmai — pilis ir valdovinės žvejojimo institucijos punktas. XVII a. Daugėliškio seniūnais buvo Pacai, XVIII—XIX a. Chodkevičiai ir Plateriai.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją bažnyčią S. Daugėliškyje 1526 m. pastatė Vaitiekus Goštautas, Geranainių seniūnas, ir jai užrašė nemaža žemės, pievų su baudžiauninkais, 3 smukles, Visagino ežerą ir kt. Iš jų pajamų klebonas turėjo išlaikyti vikarą ir mokytoją, aptarnauti Seniškio filiją ir atlikti kitas prievoles. Prie bažnyčios buvo įkurta ir parapijinė mokykla, kurioje 1781 m. mokėsi 8 mokiniai. Tada parapijai priklauso 5459 parapijiečiai. 1812 m. bažnyčia atnaujinta, bet 1886 m., ji sudegė. 1899 m. N. Daugėliškyje buvo vėl atstatyta—nauja, medinė. Ji yra išlikusi ligi šių dienų.

Architektūra. XIX a. gale statyta medinė bažnyčia pasižymi gausiais medžio pjaustinių ornamentais iš lauko ir viduje. Architektūrinė kompozicija nužiūrėta į trijų navų bazilikinio plano mūrines bažnyčias su dviem stambiais fasadiniais bokštais. Jie sudėti iš trijų vienodo pločio tarpsnių ir turi įstiklintus langus viršuje ties varpais. Sienos suskaidytos profiliuotais piliastrais ir apkaltos gulsčiomis lentomis. Sienų cokolis padengtas įstrižomis lentutėmis, kad būtų įvairiau. Navų ir bokštų langai dideli, su trikampiais ant-

Daugėliškio bažnyčios vidus, didysis altorius, 1981 m. nuotr.

langiais. Langai dvivėriai, turi po 12 stiklų atidaromuose sparnuose ir dar 10 įvairių formų stiklų antlangiuose. Visų antlangių stogeliai papuošti išpjaustinėtų ornamentų briaunomis. Panašiai padabinti ir dviejų traukų sienų ir bokštų karnizai.

Navos atskirtos kvadratinio pjūvio pilioriais. Jie papuošti drožto medžio akantų lapais. Visos lubos plokščios, išilginių lentų, dažytos. Presbiterijos aukštis lygus su centrine nava. Visa erdvė apjungta plačiu dekoratyviniu antablementu virš piliorių.

Centrinis altorius padarytas koplytėlės-namelio pavidalo, su trikampiu frontonu, kurį remia keturios kolonėlės, o jų tarpuose įdėti šventųjų paveikslai. Frontonas ir mensos fonas dekoruoti gausiais ažūriniais medžio pjaustiniais. Altorių flankuoja du stulpeliai, panašūs į koplytstulpius. Presbiterijos sienų apatinė dalis pamarginta lietuviškų audeklų raštais. Panašiai išpjaustinėtos ir grotelės. Šoninių navų altoriai suderinti su centriniu, taip pat gausiai padabinti medžio pjaustiniais. Vargonų choro baliustrada yra kitoniška, masyviška, tik jos apatinė dalis turi smulkiais dantukais išpjaustinėtą karnizą. Tad visas bažnyčios pastatas yra originalus savo puošyba.

Švenčioniškis kun. Nikodemas Švogžlys-Milžinas savo atsiminimuose „Mūsų Švenčionys" pasakoja, kaip kun. Jonas Burba (kun. Aleksandro Burbos pusbrolis) gavo bažnyčiai statyti leidimą.

Bažnyčios statyba buvusi pradėta be leidimo. Apie tai patyręs Švenčionių ispravninkas ir, atskubėjęs Daugėliškin, smarkiai užsipuolęs kun. J. Burbą. Tačiau šis nenusigandęs, drąsiai permetęs ispravninką akimis ir rūsčiai paklausęs, kas jis toks esąs. Rusas paaiškinęs esąs Švenčionių ispravninkas. — O dokumentus ar turi? — paklausęs kun. Burba. — Kaip? — nustebęs valdininkas; girdi visi jį pažįsta ir niekas neabejoją, kad jis ispravninkas, nes munduras, antpečiai ir visi ženklai kaip reikiant. — Tai tikrai neturi asmens dokumentų? — kvotęs klebonas. — Ne, — atsakęs ispravninkas. — Tai še tamstai dokumentas, — pasakęs kunigas ir padavęs „katerinką", t.y. šimto rublių banknotą (su carės atvaizdu). Tai buvo anais laikais labai didelis pinigas. Abudu nuoširdžiai pasisveikino, pasibučiavo, pasivaišino. Po kelių valandų ispravninkas girtutėlis grįžo į Švenčionis, o kun. Burba, netrukdomas valdžios administracijos, tęsė bažnyčios statybą.

Daugėliškio bažnyčios vidus, vargonai, 1981 m. nuotr.

Kaip atrodė Daugėliškis ir apylinkės XX a. pradžioje, matyti iš M. Dovainos-Silvestravičiaus korespondencijos, paskelbtos „Vilniaus žinių" Nr. 144, 1905.VI.14, kurią čia beveik ištisai ir perspausdiname.

„Daugėliškio miestelis (Šventėnų pav.). Prieš 19 metų Daugėliškių parapija prigulėjo prie labai sulenkėjusių. Lietuviškos kalbos laikėsi tik seni, o jauni varžėsi prie lenkiškos; poterių visi lietuviai mokinosi lenkiškai. Bažnyčioje visos pamaldos ir pamokslai taip pat buvo lenkiški. Ir tuomet visiškai buvo galima nustoti vilties, kad čionai iš naujo atsigaus lietuvystės dvasia. Tačiau krypo kitaip: — ačiū kunigo Burbos energijai, viskas atsimainė, lietuvystė sugrįžo ir taip įsidrąsėjo, kad tankiai jau šiandien tenai galima išgirsti: — Tu, sako, lietuvis, o balbatoji lenkiškai! Geriaus uturuok lietuviškai! Sarmatykies! Taigi gauna per nosį tie lietuviai, kurie tarp saviškių nori pasigirti su lenkiška kalba; jiems tuo atsako: — Dabar, žiūrėk, ir Vilniuje ponai lietuviškai uturuoja, lietuviškai mokosi, nes senose popierose ir knygose surado, kad čia nuo amžių Lietuva buvo ir jos kalba, o kitos kalbos yra vėliaus čionai atėjusios".

„Aš atvykau į Daugėliškį Birželio 1 (14) d., kada tą parapiją lankė J. M. Vilniaus vyskupas baronas fon der Ropp'as. Svieto tąsyk buvo tenai labai daug; kalbėjosi visur lietuviškai. Iš ‚karabelninkų' išpirko visas lietuviškas knygas. Pas nemokančius lietuviškai kunigus išpažinties maža kas teėjo. Lietuviška kalba taip dabar ten įsivyravo, kad žydai, bajorai ir sentikiai yra priversti jos mokintis. Ant vietinių kapinių šalia paminklų su lenkiškais parašais yra teip-pat ir dailių lietuviškų paminklų. Lietuviški parašai prasideda nuo 1895 metų: Jievos Šainienės, Kazimiero Basio, Stanislovo Mickiavyčiaus ir k.k.".

„Bažnyčia čionai medinė, įrengta kun. Burbos, lietuviško stiliaus. Kas yra matęs lietuviško stiliaus trobas, Žemaičiuose pakelės kryžius ir koplytėles su išgražinimais, tas gali numanyti, kaip išrodo šita daili dviem bokštais bažnyčia. Jo M. vyskupas fon der Ropp'as nusitraukdino jos fotografiją ir daugel kitų vietų. Žmonės džiaugiasi, kad vyskupas išsimokino lietuviškai ir progai pasitaikius, lietuviškai kalbėjo. To negalima pasakyti apie visus Vilniaus vyskupijos kunigus".

„Niekur šį-met vyskupo taip nesutiko, kaip Daugėliškyje; niekur taip puikiai neįtaisė įeinamų vartų. Liudija teip visi, kurie keliavo su

vyskupu. Ant bažnyčios, vartų ir klebonijos buvo vyskupo ženklų spalvos vėliavos: mėlynos ir geltonos. Maž-daug tokios pat varsos buvo rūbai ir įrengta iš lietuvių sutikti vyskupą gvardija. Kaip tik iš baltrusių parapijų pervažiavo vyskupas į lietuviškas, tuoj puikiai įsitaisiusi lietuviška raitelių gvardija pradėjo jį lydėti. Raitelių buvo iki pusantro šimto. Iš Melagėnų Tverečiun jiems smarkiai bejojant krito trys arkliai, o du paduso".

„Daugėliškyje vyskupas dirmavojo 2,000 ypatų; pirmiaus dar Adutiškėje dirmavojo 1,800 yp., Stronaičiuose 200 yp., Melagėnuose 500 ypatų. Vyskupas buvo nelankęs tos parapijos jau per 40 metų su viršum. Vakare klebonijos sode buvo įtaisyta iliuminacija; degė iki 300 visokių varsų lempučių (šviestuvėlių). Daugėliškio parapijoje yra apie 9.000 katalikų; prie jos priguli taip-pat ir filijos: Seniškis (be kunigo), Vidiškis (su kunigais), Ceikiniai (kun. Bertulis), Paringis (stebuklinga vieta ir atlaidai Širdies V. Jėzaus)... Daugėliškyje yra dvi geri lietuviški sankrovi".

Carinės Rusijos laikais Daugėliškis buvo Švenčionių aps. valsčiaus centras. Tai buvo vienas didžiausių ir lietuviškiausių valsčių — 15.000 gyventojų, iš kurių 99% buvo lietuviai, o 1% žydai, rusai ir lenkai — valdininkai bei mokytojai. Dvarų buvo nedaug ir bet kurios įtakos lietuvių nutautinimui jie neturėjo. Gyventojai vertėsi žemės ūkiu, bet žemė nepergeriausia ir tos pačios po nedaug teturėdavo. Pramonės kaip ir nebuvo. Tik Šiulėnų kaime buvo nedidelė milų vėlimo dirbtuvėlė, o Kiniūnų kaime — rėčių (sietų) dirbtuvė.

Prieš I pasaulinį karą gyventojų apšvietimas buvo silpnas. Buvo 3 rusiškos mokyklos, o lietuviškos nė vienos. Nors jose buvo dėstoma rusiškai, bet daugėliškėnų nesurusino. Vis dėlto prieš karą jau reiškėsi tautinis sąmonėjimas, o pokario metais žmonės ėmė daugiau šviestis. Buvo steigiamos „Ryto" mokyklos, kurių dėka nemažas daugėliškėnų skaičius baigė gimnazijas ir net aukštuosius mokslus. Daugėliškėnai nuo lietuviško darbo nesišalino, gerai veikė jų kultūrinės bei švietimo organizacijos.

Ūkininkai susiorganizavo į Lietuvių Ūkio draugijos ratelius, kurie buvo įsteigti Ivanėnuose, Juodalauky ir Šiulėnuose, o skyrių buvo dar daugiau. Vėliau Daugėliškyje suorganizavo pieninę su keliais pieno priėmimo punktais.

Šoninis altorius, 1981 m. nuotr.

Po I pasaulinio karo Daugėliškyje ir apylinkėse vyko lietuvių — lenkų kovos. Lietuvos karinis dalinys buvo užėmęs Daugėliškį, bet netekus Vilniaus, reikėjo ir šią vietovę su geležinkelio linija apleisti.

Lenkų valdžioje Daugėliškis išbuvo 1920—1939 m. Šios okupacijos metu gyventojai laikėsi vieningai ir priešinosi okupacijai. Kai dar buvo leidžiama, įkurta „Ryto" draugijos mokykla, kuria tėvai labai džiaugėsi. Valsčiaus ribose buvo 20 Šv. Kazimiero

Daugėliškio parapijos vaikučiai priėmę pirmąją Šv. Komuniją 1937 m. vasarą, kartu su klebonu kun. P. Budra ir klieriku A. Paukšte. (Iš „Aušrelės" Nr. 41, 1937)

draugijos skyrių. Daugėliškio „Ryto" skyrius turėjo 140 narių. Įsteigtas lietuviškas knygynėlis, skaitykla. Deja, jame buvo tik 377 knygos, užtat 247 skaitytojai.

Lenkų okupacijos metu Daugėliškis Švenčionių apskrityje buvo lietuvybės centras. Gal dėlto, kad ilgą laiką turėjo lietuvius klebonus, tautiškai nusiteikusius. Taip klebono kun. N. Vaišučio laikais lietuviškos mokyklos tiesiog žydėjo. Vėliau klebonavo kun. Jonas Kuzminskas (gim. 1873 m., kunigu pašvęstas 1900 m.). Jį labai mėgo lietuviškasis jaunimas. Šis dvasininkas uoliai rūpinosi tikinčiųjų religiniais bei lietuviškais reikalais. Užtat lenkų adrninistracija jį ištrėmė į nepriklausomą Lietuvą. Iš vėlesnių klebonų minėtini: kun. Mikaila, kun. Julijonas Steponavičius (vėliau vyskupas).

Šv. Kazimiero draugijos skyriai

Jie lenkų okupacijos metais apjungė didžiąją dalį lietuvių jaunimo, kuris švietėsi skyriuose, lavinosi, skaitė naudingas knygas, prenumeravo lietuviškus laikraščius, šaukė susirinkimus, ruošė paskaitas, vakarus. Štai kai kurių skyrių ryškesnieji veiklos bruožai.*

Naujojo Daugėliškio skyrius įsteigtas 1929.I.20. 1929 m. Turėjo 107, 1935 m. 60 narių. (Jų skaičius sumažėjo todėl, kad gretimuose kaimuose buvo įsteigti nauji skyriai). Knygynėlyje buvo 257 knygos (1930 m.). Skyrius surengė akademijas Šv. Kazimierui, Dariui - Girėnui, Maironiui pagerbti, minėjo Vasario 16-ąją, ruošdavo Naujųjų metų sutikimus, turėjo vaidintojų kuopelę, nariai prenumeruodavo lietuviškąją spaudą. 1936.VIII.12, Švenčionių storastijos įsakymu, skyrius uždarytasm

Senojo Daugėliškio skyrius įsteigtas ir veikė 1929—1936 m. Turėjo 52—60 narių. Pastatė medinį kryžių. Prie skyriaus veikė

---

*Iš rašinio „Daugėliškio apylinkės", paimto iš vienkartinio leidinio „Pavasaris". Vilnius, 1938 m.

Jaunųjų ūkininkų kuopelė. Nariai prenumeravo lietuvišką spaudą. Skyrius uždarytas 1936.X.8.

Šiulėnų skyrius įsteigtas ir veikė 1929—1936 m. Turėjo 12—48 narius. Didelės veiklos neparodė, bet suruošė 10 visuotinų narių susirinkimų, 21 paskaitą, 4 vakarus. Skyriaus veikla sustabdyta 1936.IX.12.

Taujūnų skyrius veikė 1928—1936 m. Narių skaičius: 36—81. Suruošė 30 visuotinių narių susirinkimų, 38 paskaitas, 8 vakarus. Knygynėlyje buvo 117 knygų. Skyrius daug nuveikė narių švietimo srityje. Uždarytas 1936.IX.14.

Pajurgiškės skyrius įsteigtas 1933 m. uždarytas 1936.IX.7. Turėjo 24 narius. Sušaukė 12 susirinkimų, suruošė 13 paskaitų, 4 vakarus. Knygynėlyje tebuvo 25 knygos. Bet nariai prenumeravo lietuvišką spaudą.

Daubariškės skyrius įsteigtas ir veikė 1928.VI.24—1936.XII.6. Narių skaičius: 30—57. Sušaukė 45 susirinkimus, suruošė 46 paskaitas, 10 vakarų. Turėjo knygynėlį iš 155 knygų. Ypač buvo veiklios mergaitės. Jaunimas mokėjo daug liaudies dainų ir žaidimų.

Seniškio skyrius įsteigtas ir veikė 1928.VIII.12—1936.XI.6. Narių skaičius: 44—95. Nariai uoliai skaitė lietuvišką spaudą ir padidino savo raštingumą. Mokėjo daug lietuviškų dainų ir žaidimų. Suruošė 40 susirinkimų, 42 paskaitas. Knygynėlyje buvo 220 knygų.

Upio skyrius įsteigtas 1935.I.29, veikė nepilnus 2 metus, uždarytas 1936.XII.6. Priklausė 46 nariai. Sušaukė 9 susirinkimus, suruošė 13 paskaitų, 1 vakarą.

Ivanėnų skyrius įsteigtas 1927.VII.17. Turėjo 24—67 narius. Prie skyriaus veikė jaunųjų ūkininkų, vaidintojų ir dainininkų kuopelės. Sušaukė 33 susirinkimus, suruošė 29 paskaitas, 5 vakarus. Nariai uoliai skaitė lietuviškus laikraščius. Uždarytas 1935.III.

Ožionių skyrius įsteigtas 1927.VI.24. Priklausė 12—99 nariai. Sušaukė 52 susirinkimus, suruošė 44 paskaitas, 10 vakarų. Knygynėlyje buvo 188 knygos. Uždarytas Švenčionių storastos įsakymu 1936.V.30.

Triburčių skyrius veikė 1929—1936.VIII.21. 38—54 nariai. Suruošė 14 susirinkimų, 17 paskaitų. Skaitė lietuvišką spaudą. Lietuviškai rašyti mokėjo 24 nariai. Knygynėlyje 90 knygų. Dėl vadovų stokos didesnės veiklos neparodė.

Navikų skyrius įsteigtas 1928.XI.1, uždarytas 1936.XII.6. 40—75 nariai. Sušaukė 24 susirinkimus, suruošė 17 paskaitų, 3 vakarus, skaitė lietuviškus laikraščius. Knygynėlyje buvo 99 knygos.

Juodalaukio skyrius įsteigtas 1928.XI.11. 18—68 nariai. Sušaukė 16 susirinkimų, suruošė 47 paskaitas, 11 vakarų. Knygynėlyje buvo 120 knygų. Gyvai reiškėsi kultūrinėje srityje, Vytauto Didžiojo metais pasodino paminklinius sodelius, pastatė akmeninį paminklą, prenumeravo lietuvišką spaudą. Knygynėlyje turėjo 120 knygų. Skyrius uždarytas 1936.XI.11.

Kalvesalio skyrius įsteigtas 1928.III.28. 12—59 nariai. Sušaukė 11 susirinkimų, suruošė 18 paskaitų, 6 vakarus. Knygynėlyje buvo 100 knygų. Ruošdavo iškilmingas akademijas Šv. Kazimierui, Dariui - Girėnui pagerbti, minėdavo Vasario 16. Veikė vaidintojų ir sporto kuopelės, nariai prenumeruodavo lietuvišką spaudą. Skyrius uždarytas 1936.III.

Andrikavo skyrius įsteigtas 1928.IX.12. 31—41 narys. Sušaukė 19 susirinkimų, suruošė 15 paskaitų, 8 vakarus. Knygynėlyje buvo 135 knygos. Visi skyriaus nariai išmoko skaityti ir rašyti, prenumeravo lietuvišką spaudą. Skyrius uždarytas 1936.X.8.

Mikalavo skyrius įsteigtas 1931.VI.7, uždarytas 1936.IX.21. 35—58 nariai. Sušaukė 38 susirinkimus, suruošė 15 paskaitų, 8 vakarus. Knygynėlis turėjo 132 knygas. Rašyti mokėjo 38 nariai. Ruošė įdomius vakarus su vaidinimais, deklamacijomis, dainomis.

Moliakalnio skyrius veikė 1931.VI.7—1936.XII.6. 15—37 nariai. Sušaukė 20 susirinkimų, suruošė 20 paskaitų, 2 vakarus. Knygynėlyje buvo 92 knygos. Pastatė medinį kryžių.

Janionių skyrius įsteigtas 1932.I.21. 15—45 nariai. Sušaukė 15 susirinkimų, suruošė 35 paskaitas, knygynėlyje buvo 152 knygos. Trumpai veikęs skyrius atliko nemažą kultūrinimo darbą. Uždarytas 1936.VIII.21.

Vaitakiškės kaime taip pat buvo skyrius, bet apie jo veiklą neturime žinių.

1939 m. rudenį Daugėliškis grįžo prie nepriklausomos Lietuvos ir greitai sklandžiai įsijungė į jos gyvenimą.

Daugėliškio parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 4200, 1939 m. 4800 parapijiečių. 1974—1981 m. kunigų sąrašuose Naujojo Daugėliškio klebonu ir Švenčionių dekanu įrašytas kun. Kazimieras Žemėnas (gim. 1935.I.2, kunigu pašvęstas 1961.III.29). Jo rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis bažnyčia buvo gražiai suremontuota. 1983 m. kunigų sąrašuose klebonu pažymėtas kun. Petras Tarvydas (gim. 1935.I.2, kunigu pašvęstas 1977 m.). 1986 m. — kun. Edmundas Paulionis (gim. 1954 m., kunigu pašvęstas 1981 m.).

Sovietinėje administracijoje Naujasis Daugėliškis yra miestelis, apylinkės ir sovchozo centras. 1980 m. 380 gyv. Senasis Daugėliškis yra kaimas. 1970 m. 134 gyventojai.

Daugėliškio bažnyčioje yra išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: aliejiniais dažais drobėje tapyti paveikslai — „Švč. Mergelės Marija su Kūdikiu", „Šv. Pranciškus Asyžietis", „Šventoji Šeima", 1756 m. metalinė paauksuota taurė ir kt.

DIEVENIŠKĖS

Švč. Mergelės Marijos Rožančinės parapijos bažnyčia

Dieveniškių miestelis stovi Gaujos upės dešiniajame krante, 20 km į pietryčius nuo Šalčininkų, 34 km į pietvakarius nuo Ašmenos.

Dieveniškių **praeities** labai sena. Šios apylinkės buvo gyvenamos jau priešistoriniais laikais — yra daug archeologinių paminklų. Dieveniškių miške, 2 km nuo miestelio, yra Moko akmuo (1,7 m aukščio, 50 x 70 cm storio), apie kurį pasakojama daug padavimų. Jų kai kurie siejami su senąja lietuvių tikyba. (Daugiau žinių paskelbta ML I t., 267—270 psl.). Yra nemaža pilkapių su VI—X a. degintiniais kapais ir akmenų vainikais.

Istorinės žinios. Istorikas Romas Batūra („Dieveniškės", 13 psl., Vilnius, 1968) Dieveniškių vietovę tapatina su 1385 m. Kryžiuočių kelių aprašymuose minimu Mingai-

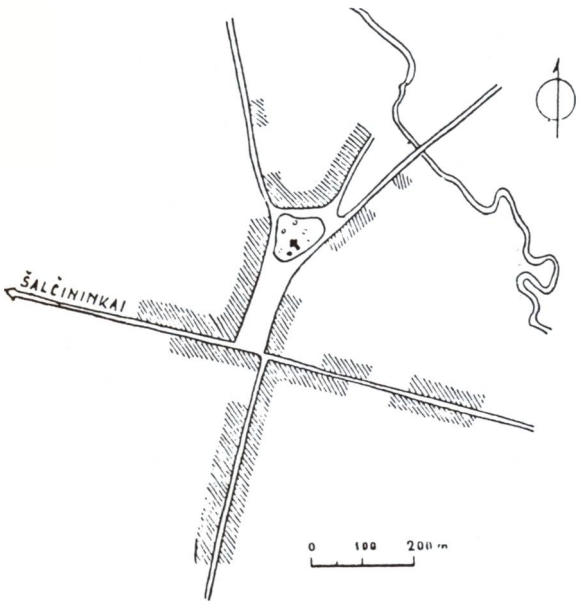

Dieveniškių pagrindinių gatvių schema

„Moko" akmuo Dieveniškių miške. (Jurgio Dovydaičio 1952 m. nuotrauka)

Dieveniškių varpinė, šventoriaus vartai, bažnyčia, 1983 m. nuotr.

los (Mynnegalin) kaimu. 1411 m. Vytauto dokumente minimas jo didikas Mingaila, kilęs iš Dieveniškių. Istorikas mano, kad Dieveniškės jau Vytauto laikais „galėjo būti viena iš reikšmingiausių vietovių to meto Lietuvoje". Labai galimas dalykas, kad turėjo būti ir dvaras —teritorinis centras, Mingailos, o anksčiau jo tėvo rezidencija. Mingailos, t.y. Dieveniškės, XIV a. įėjo į Šalčininkų žemę, kuri buvo kryžiuočių niokojama nuo 1311 m.

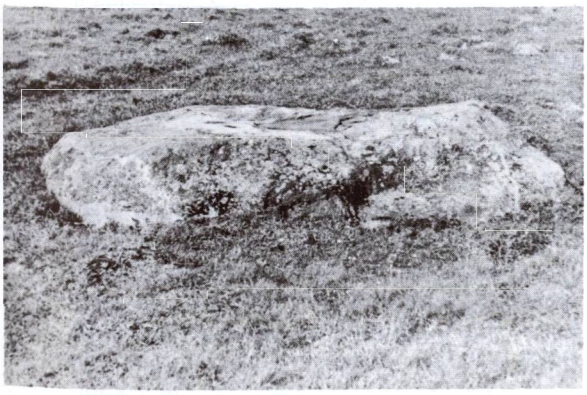

Mitologinis Jankelio akmuo Didžiulių miške, Dieveniškių apylinkėje. (J. Dovydaičio 1967 m. nuotr.)

Ilgametis valdytojas, R. Batūros žiniomis, miręs apie 1416 m. 1433 m. Žygimantas Kęstutaitis Dieveniškes dovanojo Jonui Goštautui ir jos ligi XVI a. II pusės buvo valdomos šios Lietuvos didikų giminės.

Dieveniškių dvare XVI a. pabaigoje gyvenęs Andrius Rimša, Lietuvos bajoras, poetas. Jis 1583 m. parašė 1585 m. Vilniuje išleistą 2200 eilučių eiliuotą kūrinį lenkų kalba, kuriame vaizduojami Kristupo Radvilo Perkūno karo žygiai. Šis Dieveniškėse parašytas kūrinys padeda pažinti XVI a. Lietuvos gyvenimą.

1542 m. mirus Stanislovui Goštautui, Dieveniškės atiteko didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam. Nuo tada seniūnijos valdytojai dažnai keitėsi. 1775 m. dvarui priklausė 95 kiemai. Vėliau Dieveniškės buvo Ašmenos aps. valsčiaus centras.

R. katalikų bažnyčią Dieveniškėse 1474 m. pastatė Martynas Goštautas. 1777 m. įsteigta parapijinė mokykla, kurią 1782 m. lankė 10 mokinių. 1617 m. įsteigta Dieveniškių parapija. XVII a. pradžioje bažnyčia atstatyta. 1783 m. bažnyčia sudegė miestelio gaisro metu. Netrukus pastatyta kiek didesnė

Dieveniškių bažnyčia, 1983 m. nuotr.

medinė bažnyčia. Ta proga perplanuota ir padidinta miestelio aikštė, prie kurios stovėjo ir bažnyčia. 1810 m. bažnyčia iš pagrindų suremontuota.

Architektūra. Apie 1786 m. statyta medinė bažnyčia yra bebokštė, kryžminio plano, su klasicizmo stiliaus žymėmis. Gerų proporcijų fasadas padalytas į tris dalis ryškiais piliastrais, o trikampio frontono kontūrai išryškinti plačiais stoginiais karnizais. Tad visas fasadas atrodo kaip portikas. Ant stogo tik lygus baltas kryžius, be jokios bazės. Ypatingi šios medinės bažnyčios langai: jie visi turi puslankių arkas. Atidaromi sparnai padalyti į 8 stiklus, o arkiniai antlangiai turi po 8 spinduliais sudėtus stiklus. Stogo transeptų aukštis lygus su nava. Jų frontonai atliepia portiko frontoną, tik čia yra langų. Virš absidos uždėtas mažas varpelis su stogeliu ir kryželiu. Šoninėse sienose matoma po tris piliastrus, vienerios durys į nárteksą, kitos į zakristiją. Sienos apmuštos stačiomis lentomis, o frontonas gulsčiomis. Pamatai akmenų mūro, nubaltinti.

Šventoriuje stovi 1903 m. statyta mūrinė neogotikinė varpinė su vartais ir mediniu antstatu, kuriame matomos porinės atviros angos varpams skardenti. Jos aukštis 21 m. Piramidinio stogo plokštumos sulaužytos smulkiais stogeliukais. Šventoriaus tvora masyviška, sumūryta iš laukakmenių. Varpinės architektūra nesuderinta su bažnyčia.

1817 m. prie bažnyčios buvo špitolė, kurioje gyveno 6 elgetos. 1903 m. priešais bažnyčią ant šventoriaus ribos pastatyta 21 m aukščio varpinė, pro kurios apačią ėjo vartai į bažnyčią. Ji pagražino aplinką ir pačią bažnyčią.

„Vilniaus žinių" korespondencijoje (Nr. 166, 1906 m.) pateikiamas toks bažnyčios ir varpinės aprašymas: „Bažnyčia nedidelė, medinė. Šventorius gana gražiai aptvertas; ant šventoriaus dribso nelabai graži varpinyčia, nors ji gana aukšta, tačiau varpų garso niekada negirdėti, nes jie per žemai joje kabo". Tuo metu lietuviškai kalbėjo beveik visuose kaimuose, išskyrus 3. Parapija buvo kiek aplenkinta apylinkės dvarininkų ir kunigų pastangomis. Nelotyniškos pamaldos buvo lenkiškos; lietuviškai buvo tik evangelija skaitoma. Tada Dieveniškių parapijai priklausė 5485 lietuviai. Minėtoje korespondencijoje nusiskundžiama, kad parapijoje „sėdi kunigas lietuvis, kurisai žmonių visiškai lietuviš-

Dieveniškių parapijos Dilių k. lietuviška mokyklėlė su mokytoju, lenkų okupacijos metais

kai nemokina. Vyrai dieveniškiečiai dar šiek tiek gudiškai supranta, bet moterys ir vaikai vien lietuviškai kalba, ir lenkiškų poterių bei pamokslų, kokių prabaštėlis juos mokina, nesupranta". 1904—1906 m. laikotarpiu parapiečiai įteikė ar pasiuntė Vilniaus vyskupui 10 prašymų, kad jiems duotų tikrą lietuvį kunigą, kuris aptarnautų parapijiečius jų gimtąja kalba. Deja, prašymai nebuvo išklausyti. Dėl lietuvių kalbos įvedimo skundęsi net gubernatoriui.

„Vilniaus žinių" 1905 Nr. 166 korespondencijoje yra plačiai aprašytos lietuvių pastangos, kai dvi lietuvaitės nuvežė tokį prašymą į Vilnių: „Kada paskutinį kartą Vyskupas parvažiavęs buvo į Vilnių iš Petrapylės, dvi mergaitės iš Dieveniškių — Emilija Mackevičiūtė ir Vasiliauckiutė atėjo į Vilnių paduoti į rankas Jo Ekscelencijai prašymą. Tačiau geltonplaukis kapelionas (gal kun. Novickis) ne tik neleido matytis joms su vyskupu, bet dar pašaukė du vyru ir liepė, kada tos nenorėjo nuo durų atsitraukti, duoti joms kailin. Vasiliauckaitė išėjo su abiemis krūtimis pajuodavusiomis nuo kumščių iš Vyskupo rūmų. Mat ponas kapelionas ir budeliai užmiršo, kad juos krutis išpenėjo. Dieveniškių gi kunigas tų mergaičių neleidžia į Bažnyčią įeiti, iš sakyklos jas bjaurinančiais kunigo lūpas žodžiais ant jų šaukia; Agotą Stankevyčiutę liepė jisai iš Bažnyčios išmesti už tai, kad ji su savo anoms dviems rinko ant filijalisto vardus žmonių ant prašymo vyskupui ir dar pasamdė vargoninką ir ‚karabelninką' lenkiškų brošiurėlių, kad jie joms nei per miestelį pereiti neduotų".

Vis dėlto atkakli parapijiečių kova davė teigiamų vaisių, nes „Vilniaus žinių" (Nr. 265, 1906 m.) korespondencijoje rašoma: „Ačiū Dievui išsipildė mūsų troškimai: šiemet Rugsėjo mėnesyje sulaukėme gerą kunigą lietuvį, kuris visomis jėgomis, matyt, rūpinsis mūsų apšvietimu tikėjimo ir tautos reikaluose"... „Mes, dieveniškiečiai lietuviai, kada išgirdome pirmą kartą žodžius Dievo prigimta savo kalba, teisybė, iš džiaugsmo verkėme".

Taigi prieš I pasaulinį karą dieveniškiečiai jau buvo tautiškai gerai susipratę ir todėl turėjo pakankamai jėgų lenkų okupacijos (1920—1939) metais kovoti dėl gimtosios kalbos teisių bažnyčioje ir viešajame gyvenime. Devyniuose parapijos kaimuose buvo

įsteigtos lietuviškos mokyklos, tačiau lenkų okupacinė administracija jas persekiojo ir uždarinėjo.

1939 m. rudenį Dieveniškių valsčius grįžo prie nepriklausomos Lietuvos, tačiau labai keistomis ribomis: buvo išvesta ropės pavidalo Lietuvos—Sovietų Sąjungos (Gudijos) siena. Ši keista Lietuvos siena (Dieveniškių „apendiksas") paliko daug lietuviškų žemių ir lietuvių Gudijos pusėje. „Apendiksas" apima apie 240 kv. km žemės plotą.

1942 m. pravesto gyventojų surašymo metu lietuviais užsirašė 45% visų valsčiaus gyventojų, lenkais — 35,4% ir gudais — 19,3%.

Sovietinės okupacijos metu Dieveniškės yra apylinkės ir kolchozo centras, priklauso Šalčininkų (Eišiškių) rajonui.

1897 m. Dieveniškėse buvo 1710 gyv., kurių didžiausią dalį sudarė žydai. Jie buvo iššudyti vokiškųjų nacių okupacijos metu. 1976 m. 930 gyventojų. 1939 m. parapija turėjo 6178 parapijiečius.

1984 m. Dieveniškių klebonu ir Šalčininkų dekanu buvo kun. D. Danielius Baužys (gim. 1900.V.1, kunigu pašvęstas 1928.VII.8, mirė 1984.IX.9). 1984 m. kunigų sąrašuose vikaru įrašytas kun. Leonidas Nestiukas (gim. 1955.VII.24, kunigu pašvęstas 1982.VI.6). 1986 m. klebonu buvo kun. Domas Valančiauskas.

Kapinės

Daugelyje parapijos kaimų buvo kapinės. 1968 m. žiniomis veikiančios kapinės buvo tiktai Dieveniškėse ir Norviliškėse.

Pirmosios Dieveniškių kapinės buvusios šventoriuje, ant kalvelės, kurios viršūnėje stovėjusi bažnyčia. Dabartinės kapinės įkurtos XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje. Seni antkapiniai paminklai yra likę iš XIX a. pradžios. Jos yra kelio į Rimaišius kairėje pusėje, apie 0,5 km nuo miestelio, lygiame lauke. Pasižymi paminklų gausumu: mediniai kryžiai, akmeniniai, metaliniai, cementiniai paminklai bei obeliskai. Paminklų lietuviški įrašai siekia 1909 m.

DRUSKININKAI

Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės parapijos bažnyčia

Kurortinis Druskininkų miestas įsikūręs dešinėje Nemuno vidurupio pusėje, prie gražaus upės vingio, kur į Nemuną įteka sraunus Ratnyčios (Ratnyčėlės) upelis (33 km ilgumo). Kairysis Nemuno krantas gerokai iškilęs virš jūros lygio, o dešinysis žemas, dažnai upės potvynio vandens užliejamas. Iš trijų pusių Druskininkus supa gražūs spygliuočių miškai. Aukštas krantas ir miškai saugo vietovę nuo vėjų, taigi oras čia būna tykus, ramus, persunktas pušų kvapo, turtingas deguonies. Nemuno krantas prie Druskininkų lėkštas — geras paplūdimys. Miške yra Mergelės akių ežerėlis, o pietinėje dalyje Druskonio ežeras.

Druskininkų apylinkės buvo gyvenamos priešistoriniais laikais, jau akmens amžiuje. Prie miesto aptikta net 13 stovyklų, priklaususių mezolino — neolito laikotarpiui.

Istorinės žinios. Istorinė praeitis nėra labai sena. Kai kurie istorikai (T. Narbutas) teigė Druskininkus buvus jau kryžiuočių puolimų laikais. Esą, jų kronikose 1311 m. ir kitomis progomis minimas „Salseniken" vardas reiškiąs Druskininkus. Tačiau mūsų laiku istorikai, labiau išstudijavę reikalą, nustatė, kad „Salseninken" nesąs vietovės vertimas, bet visiškai kita istorinė vietovė — „Šalčininkai". Tokiu būdu atpuolė ir „sena praeitis".

Istorinių žinių yra pradedant tik XVII amžiumi. Žinoma, kad 1628 m. čia buvo įsteigta reformatų parapija, bet 1700 jos jau nebebuvo.

Druskininkų mineralinės versmės žinomos iš senų laikų. Žinoma, kad 1790 m. jomis susidomėjo karaliaus Stanislovo Augusto asmeninis gydytojas. Nuo tada jomis pradėjo naudotis pirmiausia vietiniai gyventojai. 1794 m. Druskininkai paskelbti gydomąja vietove. Vėliau šaltiniai buvo daug kartų tirti. Pradėjo plėstis ir vietovė. Druskininkuose buvo įsteigtos plačiai žinomos gydyklos, sutraukdavusios daug ligonių iš Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos. 1897 m. buvo 1280, o 1909 m. 2746

gyventojai. Vasarotojų bei besigydančių kasmet būdavo apie 5000. Buvo išgręžti nauji gydomieji šaltiniai, plento linija į Pariečės stotį Druskininkai sujungti su geležinkeliu.

Lenkijos valdymo laikais (1920—1939) Druskininkais ypatingai domėjosi valstybės diktatorius maršalas J. Pilsudskis. Čia jis mėgdavo vasaroti, sėdėti Nemuno krante ir žiūrėti į jo dar neužimtą nepriklausomą Lietuvą. 1931 m. kurortą iš privačių rankų nusipirko Lenkijos iždas. (Daugiau žinių apie Druskininkus paskelbta ML I t., 350—354 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Atsiradus daugiau gyventojų, iškilo bažnyčios klausimas. 1844—1852 m. pastatyta pirmoji mūrinė bažnyčia. 1931 m. pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. 1921 m. suteiktos parapijos teisės.

Architektūra. Senoji mūrinė bažnyčia, statyta 1844—1852 m. ir nugriauta apie 1931 m., buvo retai sutinkamo pavidalo su centrišku bokštu, kiek galima spręsti iš poros piešinių ir vienos fotografijos. Vieną škicą yra padaręs M. K. Čiurlionis 1905 m. Bokšto sienelėse buvo langai, tad jis iš esmės buvo žibintas mansardiško stogo viršūnėje. Bažnyčios sienų langai buvo aukšti su smailiomis arkomis. Baltai tinkuotos sienos turėjo klasicistinius piliastrus ir arkučių frizą. Dideli šventoriaus vartai buvo mūriniai, su varpine ant centrinės arkos.

1931 m. pradėtą statyti pseudogotikinę bažnyčią suprojektavo archit. Stefanas Šileris iš Varšuvos. Jos šviesių plytų išorė yra per daug suskaidyta įvairaus aukščio priedais. Trijų navų interjeras yra didingas savo ritmiška ramybe. Fasadinis bokštas patrauktas priekin. Jo du apatiniai tarpsniai ligi bažnyčios stogo yra kvadratiniai, o viršutinysis aštuoniasienis su varpais. Bokšto stogelį supa pinaklių vainikas. Fasado kertėse stovi prigludusios žemos balistrarijos su labai siauromis neva šaudymo angomis gynybai. Panašių šiek tiek aukštesnių gynybinių bokštelių pora pastatyta ir presbiterijos sienos kertėse. Šoninėse sienose yra po keturis aukštus langus su gotiškomis arkomis ir vitražais. Presbiterijos priestatas yra žemesnis už didįjį stogą ir savo pločiu lygus su centrine nava. Absidos planas yra pusės šešiakampio. Čerpiniai stogai gražiai suderinti su sienų faktūra. Pamatai sudėti iš stambių tašytų granito blokų.

Senoji Druskininkų bažnyčia

Dabartinė bažnyčia, 1979 m. nuotr.

Druskininkų bažnyčia iš užpakalio, 1981 m. nuotr.

Interjere pasižymi stambūs navų pilioriai su daugybe siaurų keneliūrų. Žvaigždinius skliautus paryškina ogivos. Viskas baltai tinkuota, kas nėra gotiška, bet užtat šviesu ir švaru. Visų navų altoriai tamsūs, gražiai išsiskiria baltame fone. Altoriai papuošti gotiškais pinakliais ir dideliais tapytais paveikslais. Presbiterija apšviesta dviem langais virš altoriaus. Sakykla su puošniu baldakimu įrengta prie presbiterijos grotelių. Išilgai centrinės navos kabo didžiuliai kristalinio stiklo sietynai-žirandoliai. Ši kurortinio miesto bažnyčia nėra aptverta tradicine šventoriaus tvora, tad laisvai prieinama ir matoma iš ją supančio parko ir gatvių.

Dr. Teodoras Triplinas, 1856 m. keliavęs per Lietuvą, savo kelionės įspūdžiuose (1858 m. Vilniuje išleistame dienraštyje), pateikia

Druskininkų bažnyčios vidus, didysis altorius ir (apačioje) vargonai (1975 m. nuotraukos)

tokį ano meto Druskininkų vaizdą:

„Privažiuoja prie bažnyčios keturkinkiai vežimai, ir iš jų galionuoti liokajai išsodina damas, pasipuošusias tarsi į balių, tik ne taip dekoltuotas, lengvute skraiste apsidengusias, kad neįdegtų. Iš toli važiuoja tos damos — gal tris šimtus, o gal net keturis šimtus žingsnių. Jaunuomenės žiedas joja ant žirgų: vienas grafas apsitaisęs kaip Andalūzijos matadoras, tai yra kaip tas, kur kovoja su buliais, kitas grafas apsirengęs angliškai, su žokėjo kepure ir trumpa vytele, viršuje užriesta kaip vyskupo lazda, trečias grafas atsitiktinai šiandien ne taip fantastiškai apsirengęs, rimtu veidu, nes rytoj ketina pirštis".

„Tačiau bažnyčioje, — man taip malonu pripažinti, — visi laikosi prideramai, ir jaunų, ir senų, moterų ir vyrų, dabitų ir rimtų žmonių veiduose matyti iškilmingas graudulys; neabejoji jų maldų nuoširdumu ir iš bažnyčios išsineši malonų įspūdį, nedrįsdamas nė pagalvoti, kad šitie žmonės, taip nuoširdžiai ir karštai nusilenkę Dievui, galėtų vėl taip pat lengvai pasiduoti pasaulio tuštybėms". (Henriko Valmonto vertimas iš „Kraštas ir žmonės", 168 psl.).

Carinės Rusijos laikais Druskininkai buvo

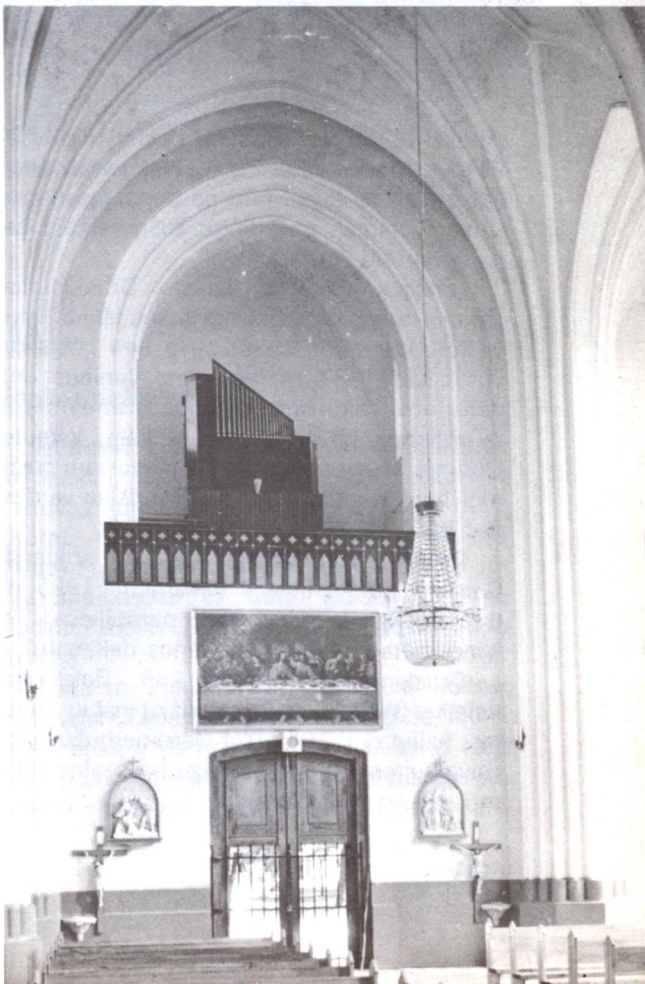

Druskininkų bažnyčios vidus, sakykla, 1979 m. nuotr.

gerokai aprusinti. 1865 m. pastatyta stačiatikių cerkvė. Išleistas patvarkymas, kad kurorto žemė tegali būti parduodama tik rusams. Versmės pavadintos rusų veikėjų bei gubernatorių vardais.

Lenkijos valdymo laikais Druskininkai gerokai aplenkinti, bet apylinkės išliko lietuviškos. Vis dėlto lenkai buvo tiek „objektyvūs", kad 1937 m. versmes, Vilniaus universiteto rektoriaus Witoldo Stanevičiaus pasiūlymu, pavadino lietuviškais Vytauto, Undinės, Aušros vardais. Tik giliausiam gręžiniui buvo duotas Juozapo Pilsudskio vardas. Bet juk ir jis lietuvis...

Druskininkų parapija anksčiau priklausė Gardino Užmiestiniam dekanatui. 1925 m. turėjo 1014, 1939 m. 1513 parapijiečių. Pokario metais priklauso Varėnos dekanatui.

Druskininkų klebonas kun. Boleslovas Valeika (Wolejko) buvo vokiškų nacių suimtas, kalintas ir 1942.IX.4 Gardine nužudytas. Buvo gimęs 1881 m., kunigu pašvęstas 1906 m.

1966—1970 m., klebono kun. Kosto Gajausko rūpesčiu, bažnyčia buvo iš vidaus suremontuota ir išdekoruota. 1986 m. jos klebonu ir Varėnos dekanu buvo kun. Kostas Gajauskas (gim. 1912 m., kunigu pašvęstas 1938 m.).

Druskininkų miestas ir kurortas šiuo metu apima 18 kv km žemės plotą. 1974 m. buvo 13,400 nuolatinių gyventojų, daugiausia rusų. Taigi miestas gerokai surusintas. Druskininkai garsūs ir savo specialiomis gydyklomis, pvz., kaskadinėmis maudyklomis, kurios čia buvo įrengtos taisyti sveikatą okup. Lietuvos „ponams", ypač A. Sniečkui ir M. Šumauskui, svečiams iš Maskvos ir kitiems „išrinktiesiems". Garsioji vaikų sanatorija „Saulutė" daugiausia naudojama stiprinimui sveikatos iš „plačiosios tėvynės" atgabentiems vaikams, ypač iš Rusijos ir Gudijos. O lietuvių vaikams, kaip žemesnei klasei, vasaros metu telieka tik vidurinės mokyklos patalpos, kurios kurortinio sezono metu paverčiamos „sanatorija".

Druskininkų bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikusių retų paveikslų: „Šv. Augustinas" (XVIII a.), „Piligrimas, dalijantis vargšams išmaldą" (XIX a. pr.), dail. Aleksandro Štrauso „Trys Karaliai" (XIX a.), „Kūdikėlio pagarbinimas" (XIX a.), Vilniaus meno mokyklos laikų „Nuplaktas Kristus" (XIX a.), dail. Vinco Slendzinsko 1904 m. tapyta „Marija Rožančinė" 1682 m. vario plokštėje tapytas „Švč. M. Marijos" paveikslas, „Šv. Antano" paveikslas su aptaisu ir kt.

LKB Kronika keliais atvejais yra paskelbusi faktų apie religijos persekiojimą Druskininkuose. Štai keletas jų:

1975.V.25 milicija apsupo moteriškę, prie bažnyčios pardavinėjančią devocionalijas. Moteriškei pavyko pabėgti į bažnyčią, kurioje vyko pamaldos, o užpuolikai, pasigrobę krepšį su religiniais reikmenimis, dingo (LKBK Nr. 17, 1975).

1976.XI.2, Vėlinių dieną, parapijos kapinės pasipuošė tūkstančiais žvakučių. Į kapines prisirinko daug žmonių, ne tik vietinių, bet ir poilsiautojų. „Juos žavėjo nepaprastai iškilmingas ir nematytas vaizdas, kokio niekur Rusijoje nepamatysi". Skirstantis žmonėms, pasigirdo keliolika sprogimų. Tai ateistų „pokštai" gąsdinti žmones (LKBK Nr. 25, 1976).

„Šiais metais balandžio 5 d., vykstant rekolekcijoms, Druskininkų bažnyčioje, vakarinių mišių metu, kažkas išdaužė langus", (LKBK Nr. 28, 1977).

Druskininkų bažnyčios didysis altorius, sakykla, 1982 m. nuotr.

DUBIČIAI

Švč. Jėzaus Širdies parapijos bažnyčia

Dubičių bažnytkaimis stovi prie Ulos upės ir buvusio Peleso ežero, didelių pelkių ir miškų srityje, prie pat dabartinės Lietuvos — sovietinės Gudijos sienos, 24 km į pietryčius nuo Varėnos.

Dubičių proistorija labai sena. Prie Pelesos upės buvo rastos keturios akmens amžiaus stovyklos. Kairėje Ulos pusėje, maždaug 1 km atstu nuo dabartinių Dubičių, yra neaukštas piliakalnis. Manoma, kad čia buvusi medinė pilaitė. Yra pasakojimų, kad čia sustodavęs Vytautas, atvykdamas į Gudų girią medžioti.

Istorinės žinios. Vietovė minima XIV a. kryžiuočių kelių aprašymuose. Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos laikais Dubičiai buvo dvaras, minimas nuo 1516 m., priklausęs valdovui. Žygimantas II jį buvo užstatęs Jonui Judilavičiui už 6000 grašių. XVIII a. Radvilai buvo Dubičiuose įsteigę audimo fabriką.

1863 m. sukilimo metu Dubičiai liūdnai išgarsėjo. Tada Karališkių miškuose sukilėlius telkė ir jiems vadovavo Liudvikas Narbutas, žinomo istoriko Teodoro sūnus. Šie sukilėliai narsiai kovėsi ties Rūdninkais,

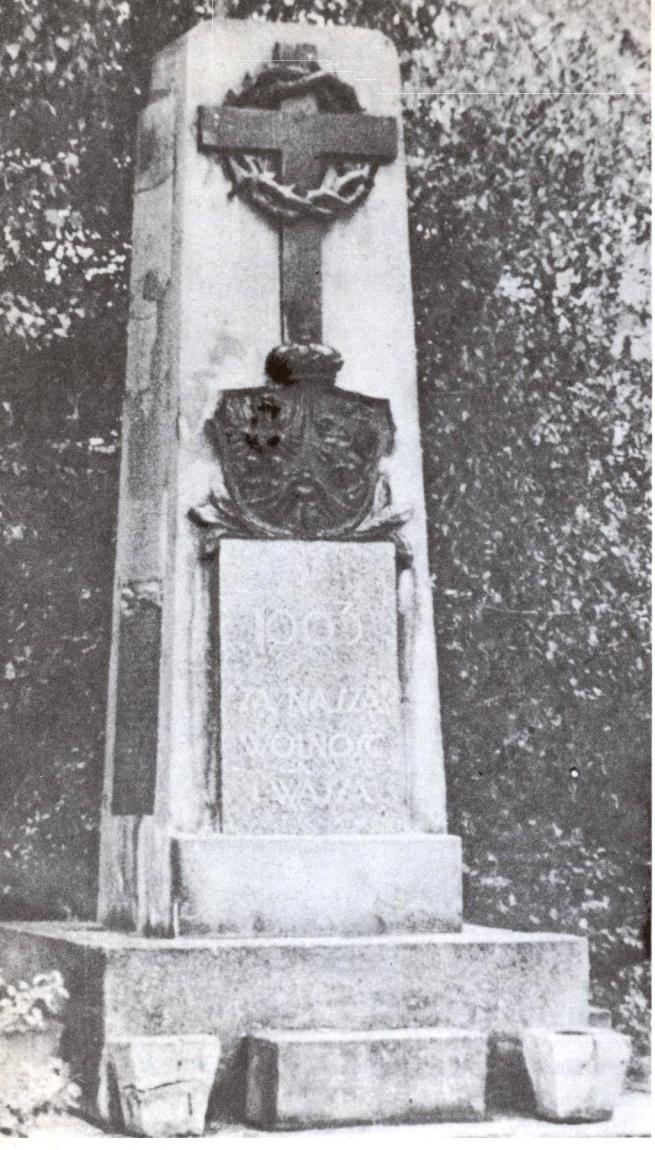

Paminklas, pastatytas lenkų laikais 1863 m. žuvusiems sukilėliams

Naujadvariu, Padubičiais. Bet 1863.V.5 rusai stipriomis jėgomis puolė sukilėlius, kurių buvo 120. Jų nelaimei atsirado išdavikas Bazyla, išdavęs rusams sukilėlių stovyklos vietą. Įvyko žiauri kova, kurią sukilėliai pralaimėjo. Žuvo būrio vadas ir 12 sukilėlių; sužeistas sukilėlių eilėse buvęs dailininkas M. Andrioli. Sukilėlių kūnai buvo palaidoti Dubičių kapinėse. Lenkų laikais (1933 m.) ant jų kapo buvo pastatytas paminklas, kuriame iškaltos 13-os čia palaidotų sukilėlių pavardės. Pažymėtina, kad dalis paminklui medžiagos paimta iš Muravjovo paminklo, kurį rusai buvo Vilniuje pastatę žiauriajam korikui pagerbti.

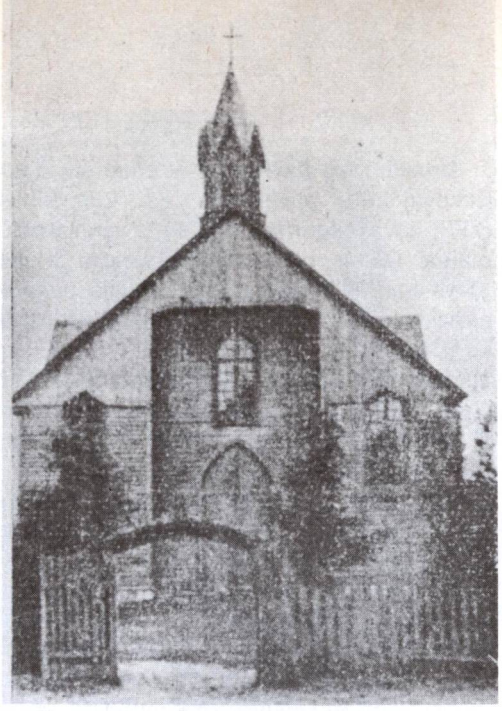

Dubičių bažnyčia ir šventoriaus vartai. (Iš „Aušrelės" Nr. 40, 1937)

R. katalikų bažnyčia Dubičių dvare buvo pastatyta jau 1529 m., perstatyta 1636 m. 1744 m. Dubičiai buvo Rudnios filija.

1866 m. rusų valdžia, keršydama už sukilimą, Dubičių bažnyčios pastatą nusavino, parapiją panaikino. Bet 1910 m. parapija buvo atkurta, pastatyta nauja medinė bažnyčia. Ji stovi kiek atokiau nuo kaimo, šalia kelio. Priklausė Rodūnios dekanatui. Bažnyčioje buvo Švč. Jėzaus Širdies statula, kurią tikintieji laikė turinčia stebuklingos galios. 1929 m. parapija turėjo 1095 parapijiečius.

Pokario metais Dubičių parapija priskirta Varėnos dekanatui. 1967 m., klebono kun. I. Tunaičio rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis, bažnyčia iš pagrindų suremontuota, o vėliau, klebono kun. M. Petravičiaus pastangomis, išdekoruotas bažnyčios vidus. 1985 m. parapiją administravo kun. Mykolas Petravičius (gim. 1936.VIII.20, kunigų pašvęstas 1963.VI.22).

Architektūra. Pastatas yra eklektiškas, turįs pseudogotikinių elementų. Tokie yra langai, durys, aštuoniasienis bokštelis su smaile. Trijų navų erdvė praplėsta transeptu, kurio galai neišeina už šoninių sienų linijų. Fasadą kompolikuoja medinei statybai neįprastas stačiakampis kontūras, apjuosiąs duris ir viršutinį langą. Šventorius aptvertas medinių statinių tvora su segmentinės arkos vartais.

Šv. Kazimiero dr-jos Dubičių skyriaus valdyba, lenkų laikais

Lenkų valdymo laikais (1920—1939 m.) Dubičių lietuviai energingai kovojo dėl savo gimtosios kalbos teisių bažnyčioje ir viešajame gyvenime. Tas pat vyksta ir sovietinės okupacijos metu.

Dabar Dubičių kaimas priklauso Varėnos rajonui, yra apylinkės ir sovchozo centras. 1976 m. 479 gyventojai.

Dubičių bažnyčioje, be kitų kulto dalykų, yra išlikusi 1678 m. metalinė barokinė taurė.

LKB Kronika (Nr. 11, 1974) paskelbė dokumentą, iš kurio matyti, kad Dubičių apylinkės vykdomojo komiteto pirmininkas J. Vaicekauskas atsiuntė Dubičių bažnyčios komiteto pirmininkui B. Švedui piktą raštą, pakaltindamas, kodėl kun. Mykolas Petravičius lydėjo centrine gatve mirusią Dubičių kaimo gyventoją Jevą Raginienę.

LKB Kronikoje (Nr. 63, 1984) paskelbtos dvi korespondencijos iš Dubičių. Vienoje jų rašoma, kad 1984.V.2 klebonas kun. Mykolas Petravičius buvo iškviestas pas Varėnos rajono vykdomo komiteto pirmininką pavaduotoją Laukelį, kur jis buvo raštišku būdu įspėtas, kaltinant, kad gavėnios rekolekcijų metu Naujadvario parapijoje (Gudijoje), padėjo šią parapiją aptarnaujančiam kunigui klausyti išpažinčių. Tuo jis „pažeidęs religinių susivienijimų nuostatų 19 str., draudžiantį atlikti apeigas be valdžios leidimo". Tai buvęs jau trečias šiam kunigui įspėjimas. Korespondencijoje dar rašoma: „Pavaduotojas Laukelis įspėjo kunigą, kad apie šį pokalbį žinia nepatektų į ‚Kroniką', nes tada rajono valdžia neduos paskyros kurui bažnyčiai apšildyti".

Dubičių lietuvių pradžios mokyklos namai, lenkų laikais

Dubičių parapijos Šumos kaimo lietuvių mokykla, lenkų laikais

Kitoje korespondencijoje pateikiami faktai, kad didesnių religinių švenčių metu Dubičių vidurinės mokyklos mokiniai esą įpareigojami dalyvauti bolševikų ruošiamuose renginiuose.

Nežiūrint to, tikintieji kiekvienais metais per sekmines renkasi į Dubičių bažnyčią didiesiems 40 valandų adoracijos atlaidams.

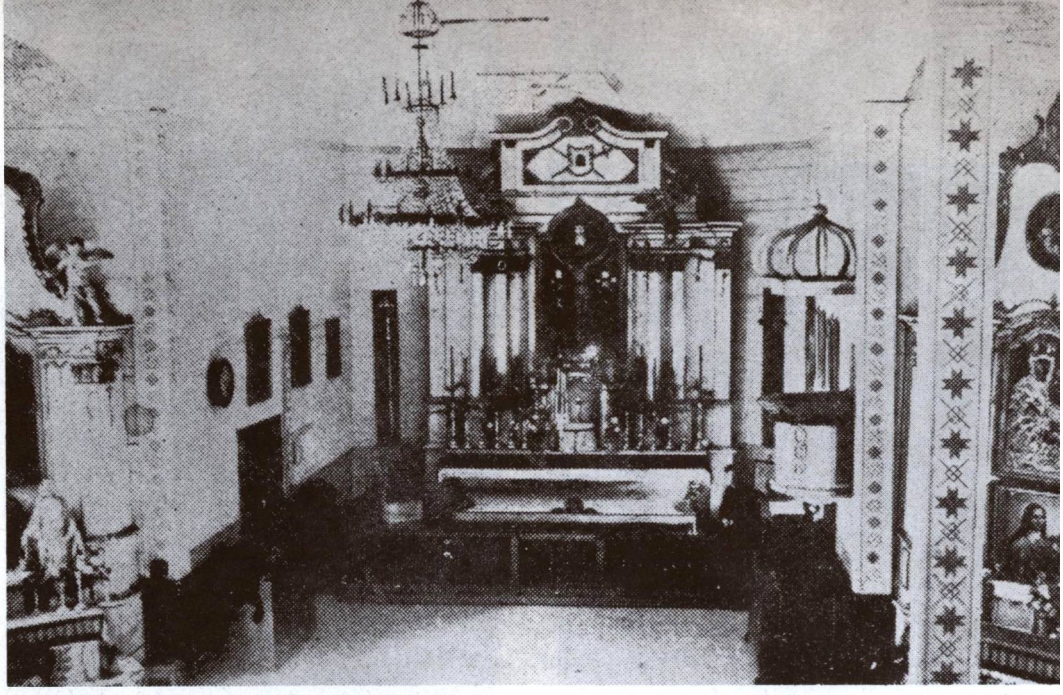

Dūkšto Šv. Kryžiaus bažnyčios vidus. (Iš „Jaunųjų siekiai", 1938)

Šv. Kryžiaus bažnyčia (sudegusi) ir šventoriaus vartai

DŪKŠTAS

Šv. Kryžiaus Išaukštinimo parapijos bažnyčia

Dūkšto miestas yra prie Vilniaus — Daugpilio geležinkelio linijos, 22 km į šiaurės rytus nuo Ignalinos, prie pat Parsvėto ežero, o kiek toliau tyvuliuoja Parsvėtaičio, Samanio ežerai ir 5 km į šiaurę — didžiulis (554 ha) Dūkšto ežeras su dviem salom. Per ežerą prateka Šventoji, įtekėdama į Luodžio ežerą. Labai galimas dalykas, kad pirmoji gyvenvietė įsikūrė prie Dūkšto ežero, gaudama jo vardą. Vėliau, gal dėl kokių nelaimių ar gaisro, perkelta į kitą, saugesnę vietą. 2 km į pietus nuo Dūkšto yra didelis Dysnų ežeras. Pats Dūkštas stovi nedidelėje aukštumoje.

Miesto dalis su buvusiu dvaru ir bažnyčia — **Senasis Dūkštas.** Tačiau vėliau išaugęs miestas ir jo centras yra į vakarus nuo geležinkelio, su stotimi ir vadinamas **Naujuoju Dūkštu.**

Istorinės žinios. Dūkšto apylinkės buvo gyvenamos jau prieš Kristaus laikus. Prie Samanio ežero, 4 km į šiaurę nuo Dūkšto, yra piliakalnis nupjauto kūgio formos su stačiais šlaitais ligi 20 m aukščio ir ovaline 25 x 30 m aikštele. Archeologinių tyrinėjimų metu nustatyta, kad jis buvo naudotas maždaug 500 m. pr. Kr. Už 2 km nuo piliakalnio esančiame miške buvo 150 pilkapių, kurių di-

džioji dalis XIX a. sunaikinta. Randama Romos monetų ir kitų senienų.

Dūkšto dvaras žinomas nuo XVI a. Aplink jį ir jame amžių bėgyje vyko visas apylinkės gyvenimas. Ligi XVI a. II pusės priklausė Giedraičiams, iš jų perėjo Stabarauskų giminei, iš kurių 1573 m. dvarą nusipirko Rudaminos. Tai buvo garsi Lietuvos didžiūnų giminė, valdžiusi daugybę karališkų žemių. Ji esanti kilusi iš Rudaminos miestelio bei dvaro. Padavimas sako, kad Vytauto laikais, kai lietuviai buvo krikštyjami, Rudaminų protėvis buvęs kartu su visa gimine ir valdiniais pakrikštytas Rudaminos upės vandenyje. Vienas įžymus giminės narys Andrius Rudamina, buvęs Dūkšto bažnyčios fundatoriaus tėvas, Daugėliškio seniūnas. 1573.X.29 Dūkšto dvarą įsigijo broliai Tadas ir Jonas Rūdaminos. Jie ir jų įpėdiniai valdė Dūkšto žemes ligi 1813 m., taigi ilgiau kaip 240 metų. Jų paskutinis įpėdinis Tadas tarnavo Napoleono armijoje ir 1813 m. žuvo Leipcigo mūšyje.

Dūkšto miestelis pradėjo augti po to, kai pro Dūkštą buvo nutiesta Daugpilio — Vilniaus geležinkelio linija ir pastatyta stotis. Carinės Rusijos ir Lenkijos laikais Dūkštas buvo Švenčionių aps. valsčiaus centras. Gyventojų skaičius: 1921 m. 1076, 1959 m. 1968, 1974 m. 1500. 1950—1959 m. Dūkštas buvo rajono centras. Tada jam buvo suteiktos miesto teisės. (Daugiau žinių apie Dūkštą autoriaus pateikta ML I t., 631—636 psl.).

R. Katalikų bažnyčia. Pirmąją medinę bažnyčią Dūkšto dvare apie 1601 m. pastatė jo savininkai Rudaminos. Ji stovėjo gražioje vietoje, arti gražaus medžiais apaugusio piliakalnio, apsupta Parsveto, Parsvetaičio ir Pasamanio ežerų.

Juozapas Rudamina buvo Dūkšte įsteigęs jėzuitų misiją. 1674 m. Rudaminos bažnyčią atstatė. 1744 m. Vilniaus vyskupijos bažnyčių sąrašuose ji įrašyta kaip Brėslaujos bažnyčios filija. Vėliau priklausė Zarasų dekanato Salako bažnyčiai. Kurį laiką Dūkštas buvo Žemaičių vyskupijos ribose. 1926 m., priskirtas vėl Vilniaus vyskupijos Brėslaujos dekanatui. 1939 m. 3.064 parapijiečiai. Po II pasaulinio karo Dūkštas virto dekanato centru. Jam priklauso Dūkšto, Gaidės, Gedžiūnėlių, Kazitiškio, Puškų, Rimšės, Smalvų, Tilžės ir Turmanto parapijos.

Kun. Zenonas Butkevičius, energingas klebonas

Dūkšto medinė bažnyčia buvo iš pagrindų atremontuota klebono kun. Zenono Butkevičiaus rūpesčiu. Sustiprintas pats pastatas ir varpinės pamatai, pakeisti balkiai ir filioriai, perdengtas stogas, nudažyta bažnyčia iš lauko ir iš vidaus, lubose nutapytas Kristaus iš numirusių Prisikėlimo paveikslas (plafonas), o virš presbiterijos — Šv. Dvasios paveikslas. Dekoravimo darbus atliko dail. Petras Sergejevičius, o architektūros — skulptorius Rapolas Jakimavičius. Pažymėtina, kad bažnyčia buvo dekoruota lietuviškais raštais. Filioriai ir kai kurios sienų dalys gražiai papuoštos lietuviškų audinių bei juostų motyvais, labai gražiai derinosi su visuma ir maloniai nuteikdavo maldininką.

Buvo suorganizuotas parapijos choras. (1939 m. jį vedė vargoninkas Umbražiūnas). Įsteigtas ir pučiamųjų instrumentų orkestras. Pažymėtina, kad dūkštiškiai koncertuodavo ne tik Dūkšte, bet ir Švenčionyse. Tvirtas Šv. Kazimiero draugijos skyrius stiprino parapijos veiklą. Buvo lietuviška mokykla, veikė knygynėlis. Dūkštiškiai lietuviai pasižymėjo ir kaip geri sportininkai — vieni stipriausių Švenčionių apskrityje. Sporto rungtynėse jie susitikdavo ir su tvirtomis lenkų pasienio karių komandomis, visada laimėdami. Lenkai, nebesitikėdami prieš lietuvius laimėti, nebesirungė su dūkštiškiais.

Senosios Dūkšto bažnyčios rūsiuose ir šventoriuje buvo laidojami dvaro savininkų Rudaminų, Bieganskių, Zanų ir kt. palaikai. Čia prie bažnyčios palaidotas ir Jonas Rustemas (1762—1835), žinomas Vilniaus universiteto laikų dailininkas. Ant jo kapo pastatytas paminklas.

Senoji Dūkšto medinė bažnyčia sudegė 1956 m.

Architektūra. Dūkšto medinė bažnytėlė, statyta 1938 ir sudegusi 1956, iš paveikslų atrodo lyg būtų XIX-jo amžiaus medinis statinys. Namo pavidalas, trikampis frontonas, mažos stačiakampės durys ir tokie pat langai rodo, kad čia būta tradicinės vietinių meistrų statytų maldos namų. Tą įspūdį sustiprina kuklus interjeras. Dvi eilės lieknų kolonėlių dalina erdvę į tris siauras navas ir remia plokščias lentines lubas. Kolonėlės padabintos lietuviškų juostų ornamentais. Tik gausiai išpuošti barokiniai altoriai perkelia žiūrovą į universalaus bažnytinio meno pasaulį. Originalus buvo sakyklos baldakimas senoviškos karūnos pavidalo. Šventorius aptvertas stambių laukakmenių mūrine tvora. Medinių vartų arka ir stulpai plytiniai. Turi nišas šventųjų skulptūrėlėms apsaugoti. Ir čia matoma tradicinio liaudies meno išraiška.

Dūkšto bažnyčios zakristijonu nuo 1901 m., beveik ištisus 40 metų, buvo Bernardas Raštikis, čia iš Žemaitijos atkelto ir klebonu paskirto kun. K. Špokausko pakviestas. Jis tvarkė ir parapijos raštinę, platino lietuvišką spaudą, įrišinėdavo maldaknyges, lietuviškų laikraščių komplektus. Gražiai išdažė bažnyčios altorius ir patį pastatą iš vidaus. Čia savo jaunystės dienas praleido ir Dūkšto pradžios mokykloje mokėsi jo sūnus Stasys Raštikis (1896—1985), vėliau generolas, Lietuvos kariuomenės vadas. Savo gausiuose raštuose (I t., 31—59 psl.) jis yra gražiai aprašęs ano meto Dūkšto gyvenimą ir pačią bažnyčią. Štai keletas ištraukų:

„Dūkšto dvaras buvo dideliame sode ant Persveto ežero kranto. Baltieji dvaro rūmai ypač gražiai atrodė nuo antro to ežero kranto, žiūrint iš Dūkšto miestelio pusės... Netoli nuo didžiųjų dvaro vartų ant nedidelio kalnelio stovėjo sena medinė Dūkšto parapijos bažnyčia ir greta jos atskira medinė varpinė su vienu dideliu ir dviem mažesniais varpais. Šventorius buvo aptvertas akmeniniu mūru. Jame buvo palaidoti kunigai, dvarininkai ir keli žinomi parapijiečiai. Visą bažnyčią dideliu vainiku supo seni gražūs didingi klevai... Už bažnyčios ant kalnelio stovėjo sena medinė klebonija su nemažu sodu ir senu garnio lizdu... Už klebonijos, dvaro sodo gale, prie Parsvėto ežero stovėjo žilos senovės liudininkas, senais beržais apaugęs Piliakalnis. Netoli jo dar vienas mažesnis ežeras — Samanė su kitu mažesniu, įdubusiu viršūnėje ir medžiais neapaugusiu piliakalniu — Putrakalniu. Žmonės kalbėdavo, kad Piliakalny buvusi užkasta bažnyčia ir kad vakarais, saulei leidžiantis, kada Dūkšto bažnyčios varpai skambindavo ‚Aniolui Dievo', iš Piliakalnio gilumos girdėdavosi vargonų muzika ir šventos giesmės. Tuo laiku vaikai bijodavo priartėti prie piliakalnio. Putrakalnis buvęs supiltas Napoleono karių kepurėmis, ir ten buvę palaidoti Napoleono kariai".

„Dūkšto bažnyčia buvo medinė, statyta iš eglinių rąstų ir apkalta eglinėmis lentomis. Jos lubose buvo labai senas drobėje pieštas paveikslas. Po drobe pelės buvo įsitaisiusios savo lizdus ir paveiksle keliose vietose buvo jų pragriaužtos skylės... Didžiausieji atlaidai Dūkšte būdavo rugsėjo 14 dieną — Šv. Kryžiaus Atradimo šventė, nes bažnyčios didžiojo altoriaus centre stovėjo didelis kryžius su Nukryžiuotoju". Dūkšto klebonai jo laikais buvę kunigai: Kazimieras Špokauskas, Edvardas Ledzinskis, Vaičiūnas. Pamaldos tais laikais buvusios lietuviškos, tik sekmadieniais evangelija perskaitoma lenkiškai. Mokykla surusinta. Tuo metu Dūkšto dvaras priklausė Zanams.

Lietuvių tautinis atgimimas Dūkšte ir apylinkėse reiškėsi XIX a. pradžioje. Spaudos draudimo laikais lietuviškus raštus platino vietiniai ir iš kitur atvykę knygnešiai. Prieš I pasaulinį karą įsteigtas Blaivybės draugijos skyrius, kooperatyvas. Dūkštiškiai buvo aktyvūs ir 1905 m. priešrusiškame sąjūdyje: sudaužė valstybinės degtinės monopolio parduotuvę, nuginklavo uriadniką ir sulaužė jo kardą.

Baigiantis I pasauliniam karui, sudarė parapijos komitetą, Klimo pirmininkaujamą, tačiau bolševikai jo pastangas palaužė. 1919 m. rugsėjį bolševikus pakeitė lenkiška okupacija. 1920.VII.9 Lietuvos kariuomenė buvo atsiėmusi Dūkštą, bet neilgam. Lenkijos

Dūkšto parapijos lietuviai vaikučiai, pirmosios Šv. Komunijos dalyviai, su klebonu kun. Z. Butkevičium. (Iš „Aušrelės" Nr. 1, 1935)

okupacija išsilaikė ligi 1939 m. rudens.

Lenkijos valdymo laikais dūkštiškiai energingai priešinosi okupantų savivalei, steigė lietuviškų draugijų skyrius, mokyklas. Daugelis dūkštiškių buvo suimta, kalinta.

Iš Dūkšto kunigų išskirtinai minėtinas kun. Konstantinas Šimašis (gim. 1888 m.). Jis čia buvo klebonu jau želigovskininkams užimant Vilnių bei Dūkštą. Steigė kaimuose Šv. Kazimiero dr-jos skyrius, mokyklas, bibliotekėles bei skaityklas, ruošė kultūrinius vakarus. Nekartą vietos dvarininkų buvo skųstas Vilniaus vyskupui R. Jalbžykovskiui. Pagaliau klebonas buvo apkaltintas Šaulių sgos organizavimu ir 1927.III.1 ištremtas į nepriklausomą Lietuvą, kur paskirtas Alizavos, o 1931 m. Aleksandravėlės klebonu.

Ištremto klebono vieton 1927 m. buvo atkeltas kun. Zenonas Butkevičius (gim. 1876 m. Šaukėnų parap.), baigęs Seinų kunigų seminariją. Klebonu jis išbuvo ligi 1937 m. Buvo aplenkėjęs, anksčiau palaikęs ryšius su maršalu J. Pilsudskiu ir sakėsi esąs jo draugas. Tačiau nebuvo blogas žmogus: veikiai pažino lietuvių rūpesčius, pamatė lenkų daromas skriaudas; liko nuoširdžiu lietuvių patarėju ir užtarėju. Iškilus rimtam reikalui užtarti lietuvius parapijiečius, jis net telegrafo keliu kreipdavosi į savo „draugą" maršalą, o šis dažniausia įsakydavo vietos valdžiai palikti lietuvius ramybėje. Buvo šviesus žmogus, ragino parapijiečius skaityti laikraščius, organizuotis; geras pamokslininkas, bet kartu pavyzdingas ūkininkas, gabus technikas; pats įruošė motorą ir jo pagalba apšvietė bažnyčią, kleboniją; gaunamą elektros jėgą naudodavo grūdams kulti, malkoms pjauti. Priešais bažnyčią pastatė Vilniaus Aušros Vartų pavyzdžio koplytėlę su įrašu: „Gailestingumo Motina, Tavo apgynimo šaukiamės". Ją žmonės dažnai lankydavo ir meldėsi, prašydami „geresnių laikų". Klebonas aktyviai dalyvaudavo lietuviškame gyvenime. Jo aukščiausias tikslas buvo: dorovė, šviesa ir suvargusių tautiečių gerovė. („Jaunimo draugas" Nr. 7—8, 1935). 1935 m. Dūkšte iškilmingai atšventė savo kunigystės 25 m. sukaktį.

1937 m. klebonu paskirtas iš Adutiškio atkeltas kun. Juozas Vaičiūnas. Jis pakvietė vilnietį dailininką R. Jakimavičių ir pavedė jam atnaujinti bažnyčios vidų. Šis klebonas stengėsi išsaugoti Senojo Dūkšto parapiją nuo Vilniaus kurijos kėsinimosi prijungti ją prie naujai steigiamos Dūkšto miestelio

Grupė dūkštiškių ir vilniečių su kun. Raštučiu, 1923 m.

Šv.Stanislovo parapijos bažnyčia, 1982 m. nuotr.

parapijos, kuri turėjo būti lenkiška. Stiprino lietuvių kultūrinę veiklą, išplėtė labdarybės akciją, globojo į nelaimę patekusius vargšus. Vokiškų nacių okupacijos metu, kiek įstengdamas, užtarė žydus. Domėjosi literatūra, bendradarbiavo Vilniaus lietuvių spaudoje. Baigiantis vokiečių okupacijai, buvo paskirtas Vilniaus Šv. Dvasios parapijos klebonu. Mirė pokario metais Švenčionyse.

Šv. Stanislovo Kostkos parapijos bažnyčia

Pravedus geležinkelio liniją ir pastačius kiek atokiau nuo S. Dūkšto geležinkelio stotį, šioje vietoje pradėjo kurtis miestelis — Naujasis Dūkštas, ilgainiui gyventojų skaičiumi pralenkęs S. Dūkštą.

Carinės Rusijos laikais čia atsirado stačiatikių cerkvė, bet katalikų bažnyčios nebuvo. Po I pasaulinio karo įruošta koplyčia, kurioje buvo laikomos pamaldos su lenkiškais giedojimais. 1934 m. pradėta naujos bažnyčios statyba. Dar nebaigtame pastate buvo įlaikomos lenkiškos pamaldos. 1935.V.29 arkiv. R. Jalbžykovskis naujai pastatytą mūrinę bažnyčią konsekravo Šv. Stanislovo Kostkos titulu. Eilė lietuviškų kaimų buvo prijungta prie šios parapijos, tačiau lietuvių kalbos šioje bažnyčioje nebuvo. Daugelis dūkštiškių priešinosi ir laikėsi prie senosios bažnyčios ir jos parapijos. Užtat lenkų administracija juos

neatlaidžiai persekiojo. 1939 m. šiai naujai parapijai priklausė 1265 parapijiečiai.

Architektūra. 1934—1936 m. pastatyta medinė bažnyčia prie geležinkelio stoties. Jinai išryškėja savo aplinkoje ypatingai aukštu fasadiniu bokštu. Trijų navų bažnyčia atrodo lyg būtų pristatyta prie to bokšto. Vidurinė nava yra gerokai aukštesnė už šonines, tai jos langai iškelti virš šoninių stogų. Bažnyčia šviesi, turi net po 14 langų šoninėse sienose. Bokštas trijų tarpsnių, palaipsniui laibėja. Virš fasadinių durų šviečia apskritas langas, o aukščiau matomi siauri aukšti langai ties varpais. Bokštas uždengtas barokinės formos stogeliu. Jam atliepia panašus, tik žemesnis bokštelis absidos gale. Į kairę nuo bažnyčios stovi žema medinė varpinė be skersinių padalų, tik su atviromis angomis viršuje.

1956 m., dėl zakristijono neatsargumo, medinė Dūkšto bažnyčia sudegė. Po gaisro Šv. Stanislovo mūrinė bažnyčia virto jungtinės Dūkšto parapijos bažnyčia. 1982 m. parapijos klebonu ir dekanu buvo kun. Albertas Ulickas (gim. 1919.V.4, kunigu pašvęstas 1945.III.17). 1985 m. kunigų sąrašuose klebonu minimas kun. Kazimieras Žemėnas (gim. 1935.I.2, kunigu pašvęstas1961. III.29). Dūkšto dekanatui šiuo metu priklauso 9 parapijos. 1986 m. klebonu ir dekanu buvo kun. Aldas A. Čeponis.

Okupacijos metu parapijiečiai nepasimetė: uoliai lanko bažnyčią ir atlieka religines pareigas. 1963 m. Dūkšto bažnyčioje buvo trejos primicijos naujai pašvęstų kunigų: Vlado Černiausko, Igno Jakučio ir Broniaus Jauros. Ir kitais metais buvo pašvęstų iš Dūkšto apylinkės kilusių kunigų.

Dūkšto valsčius priklausė Švenčionių, kurį laiką Zarasų apskričiai. 1950—1959 m. Dūkštas buvo rajono centras. Tada jam suteiktos ir rajoninio miesto teisės. 1959 m. 1968 gyventojai. Nustojus rajono centro, gyventojų skaičius ėmė mažėti — 1974 m. tebuvo 1500 gyventojų.

DŪKŠTOS

Šv. Onos parapijos bažnyčia

Dūkštų bažnytkaimis yra netoli tos vietos, kur į Nerį įteka nedidelis Dūkštos upelis, 8 km į pietvakarius nuo Maišiagalos. Iš pietų

Dūkštų bažnyčia, statyta beveik iš vienų didelių ledyninės kilmės riedulių, 1982 m. nuotr.

pusės prieina didžiuliai (3570 ha) Dūkštų — Šilėnų miškai. Apylinkės gražios, čia pat panerys, kurį labai mėgę Lietuvos didikai. Ilgą laiką Dūkštos buvo pijorų veiklos centras. Taigi ir vietovė dažnai **Pijorų Dūkštomis** vadinama.

Dūkštų dvaras priklausė Giedraičiams, Daubarams. 1647 m. kunigaikštytė Darata Giedraitytė-Daubarienė pastatė Dūkštose nedidelę prūsiško stiliaus Šv. Onos bažnyčią. Nuo tada Dūkštos pradėjo augti ir klestėti. 1750 m. bažnytėlė atiteko pijorams. 1772 m. rektorius kun. M. Franckevičius ją perstatė. 1777 m. buvo įsteigta Dūkštų parapija. Tačiau naujoji bažnyčia greitai apiro ir todėl 1850—1856 m. paskutinis pijorų provinciolas kun. Joakimas Dembinskis turėjo ją vėl perstatyti. Ji buvo mūrinė gotiško stiliaus. Be ko kita, joje buvo Dievo Motinos paveikslas, pieštas italų dailininko Sasso Ferrati. Kitados jis buvęs poeto Adomo Mickevičiaus nuosavybė. Perstatytą bažnyčią 1866.X.23 konsekravo Vilniaus vyskupas V. Žilinskis.

Architektūra. 1850—1855 m. statyta bažnyčia buvo suprojektuota architektų Gustavo Šachto ir Tomašo Tyšeckio. Jos pseudogoti-

Dūkštų klebonija Karmazinuose, 1978 m. nuotr.

kinis plytų mūro fasadas gausiai išdabintas reljefiniais ornamentais. Virš portalo fasadiniame bokšte matomas meandro fragmentas, o aukščiau dvi eilės smailių arkučių frizai. Šoninėse fasado sienose kartojami tokie pat frizai skirtinguose aukščiuose. Dar pridėta po apskritą nišą. Bokšto viršūnės piramidę apsupa kertiniai pinakliai. Bažnyčion pakylama laiptais per visą fasado plotį.

Pijorai rūpinosi ir švietimo reikalais. XVIII—XIX a. buvo mokykla, kurioje 1809 m. mokėsi 10 mokinių. 1866 m. kaime buvo 73 gyventojai. Dūkštose gyveno ir paskutinysis Vilniaus pijorų provinciolas kun. J. Dembinskis.

Po 1863 m. sukilimo (1868 m.) rusų valdžia bažnyčią iš katalikų atėmė ir pavertė stačiatikių cerkve, o parapija buvo prijungta prie Sudervės ir Kernavės parapijų. Dūkštų dvaras atiteko rusui Ivanui Malyginui.

Bažnyčios pastatą katalikai atgavo tik carinei Rusijai žlugus. 1918 m. ji buvo suremontuota ir virto parapijine. 1939 m. turėjo 3772 parapijiečius.

Dūkštų parapija priklauso Kalvarijos dekanatui. 1985 m. parapiją administravo kun. Jonas Charukiewicz (gim. 1923.VII.23, kunigu pašvęstas 1952.IX.21).

Dūkštų kapinėse yra palaidoti senojo Vilniaus universiteto profesoriai: M. Danilavičius, E. Sieradskis, F. Golanskis. Jiems pastatytas paminklas.

Sovietinės okupacijos metu Dūkštos yra Vilniaus rajono kaimas, apylinkės ir kolchozo centras. 1976 m. 133 gyventojai.

Dūkštų bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikęs XVIII a. tapytas Švč. M. Marijos paveikslas su sidabriniais aptaisais, XVIII a. II pusės sidabrinė barokinė taurė ir kt.

EIŠIŠKĖS

Viešpaties Kristaus į Dangų Žengimo parapijos bažnyčia

Eišiškių miestas, seniau priklausęs Lydos apskričiai, yra prie Versekos upės (kairysis Merkio intakas, 48,3 km ilgumo), 40 km į šiaurės vakarus nuo Lydos, 60 km į pietus nuo Vilniaus, prie pat dabartinės Lietuvos — sovietinės Gudijos sienos. Eišiškės įsikūrusios aukštumėlėje tarp pelkėtų Versekos aukštupio Gornostajaus ir Dumblės (Versekos intako) slėnių. Miesto plotas apima 294 ha. Vietovės vardas siejamas su istorinės Lietuvos didiko Eikšos vardu.

Praeitis labai sena. Prie kelio į Šalčininkus yra piliakalnis, apjuostas pylimu. Galima dar atsekti mūrinio bokšto liekanų. Kryžiuočių kelių aprašymuose (Wegebericht'uose) Eišiškės minimos įvairiais vardais: Eykischken, Eykschissken, Eyksiskin-

Eišiškių vaizdas 1613 m. Radvilų žemėlapyje

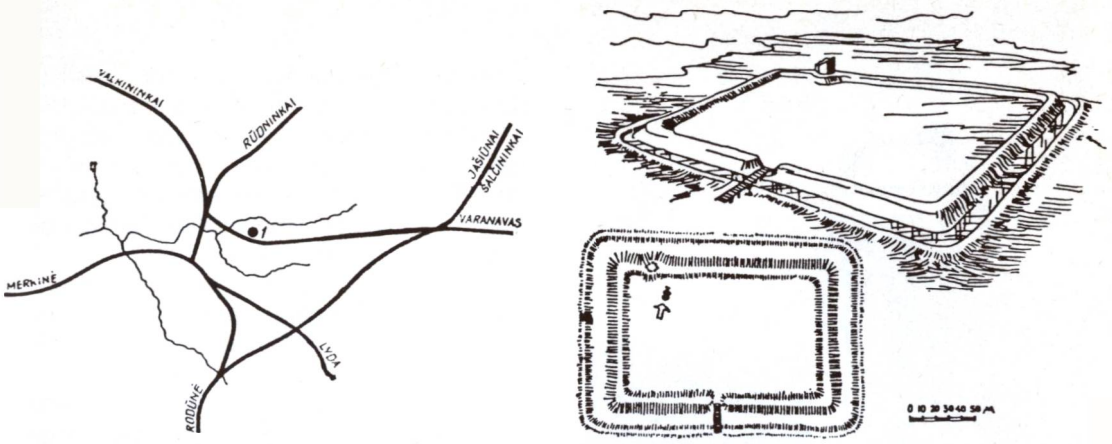

Kairėje — Eišiškų pilies padėtis XIII a. viduryje. 1 — pilis. Dešinėje — Eišiškių aptvarinė pilis, pagal S. Abramausko rekonstrukciją. (Iš „Lietuvos urbanistikos paminklų" VI t.)

dorf. XVII slaviškuose raštuose sutinkamos šios vardo lytys: Eišiški, Ješiški, Eisiška, Vekšiuški, Voitiaški, Veiksisken ir galbūt Wisisken. Kai kurie kalbininkai vardą kildina iš asmenvardžio Eišys. Istoriškai žinoma, kad Eišiškės XIV a. buvo sritinio kunigaikščio Sudimanto ir jo sesers Onos Vytautienės (Vytauto žmonos) tėvonija. Jogaila buvęs tėvoniją atėmęs iš Sudimanto, bet 1384 m. ją vėl jam grąžinęs. Prie 1384.I.30 Vytauto sutarties su kryžiuočiais buvęs prikabintas antspaudas su įrašu: „Sigillum Sudemond de Wesisken". Vytauto svainis Sudimantas 1394 m. patekęs į kryžiuočių nelaisvę prie Paparčių ir buvęs jų žiauriai nukankintas — pakartas už kojų. Po Sudimanto mirties Eišiškes valdė pats Vytautas, kaip savo žmonos kraitį. Labai galimas dalykas, kad Sudimanto tėvas buvo kunigaikštis Eikša ar Aikša, kilęs iš Gedimino giminės. Eišiškių vardas vėl iškyla 1433 m., pilietinio karo tarp Žygimanto Kęstutaičio ir Švitrigailos metu. Tada Švitrigailos ir jo sąjungininkų kariuomenė buvo atvykusi į Eišiškes.

Eišiškių dvaras ir kitos žemės priklausė didžiajam kunigaikščiui, kuris jas valdė per savo vietininką — seniūną. Buvo ir pilies teismas. Vėliau Eišiškės buvo pavieto centras, ir tai gana didelis, nes 1528 m. karo reikalams turėjo duoti 263 arklius. Po 1791 m. Eišiškių bažnyčioje rinkdavosi bajorų seimeliai. Lietuvos bajorams sulenkėjus, buvo lenkinami ir Eišiškių apylinkės valstiečiai. Lenkinimo akcijoje stropiai dalyvavo ir sulenkėję dvasininkai. (Daugiau žinių apie Eišiškes yra ML I t., 303—308 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Manoma, kad pirmoji bažnyčia buvo pastatyta 1398 m. Vytauto ar jo pavedimu kurio nors Lietuvos didiko. Dr. Jurgio Gimbuto paruoštoje „Lietuvos bažnyčių chronologijoje ir statistikoje", kur nustatyta Lietuvos bažnyčių įkūrimo eilė, Eišiškės pažymėtos 16-uoju numeriu iš eilės. Tai rodo, kad ši vietovė tais laikais buvo labai svarbus punktas. 1443 m. bažnyčia perstatyta.

Apie Eišiškes ir jų bažnyčią daug žinių yra surinkęs Lietuvos miestų praeities tyrinėtojas archit. Algimantas Miškinis. Pagal jį („Eišiškės", Lietuvos urbanistikos paminklai VI t.), pirmoji bažnyčia buvusi sudeginta Švitrigailos ir Livonijos ordino kariuomenės 1443 m., Lietuvos valdovų vidaus kovų metu. Žygimantas Kęstutaitis atstatęs miestelį, pastatęs ir medinę bažnyčią, bet jau kitoje vietoje. 1506 m. buvo padidinti bažnyčios turtai, jai suteikta propinacijos teisė. Tačiau parapijos bažnyčia nebuvusi perkelta į naują miestelio gyvenvietę. Joje buvusi pastatyta tik bažnyčios filija. Taigi Eišiškėse atsirado ir ilgesnį laiką veikė dvi bažnyčios, stovėjusios netoli viena nuo antros. Vis dėlto pagonystė dar XVI a. pr. nebuvusi išnykusi. 1524 m. Eišiškių bažnyčia ir jos parapija priskirta prie Trakų prepozitūros. 1522 m. bažnyčios turtai vėl padidinti. Dokumente, be ko kita, nurodyta, kad druska prekiaujantys miestelio gyventojai turėjo duoti Eišiškių klebonui 6 kibirus medaus. Klebonas gavo teisę įruošti trečią karčemą visų rūšių gėrimams šinkuoti. 1524 m. Eišiškėse buvo ir parapijinė mokykla. 1526 m. klebonui suteikta teisės

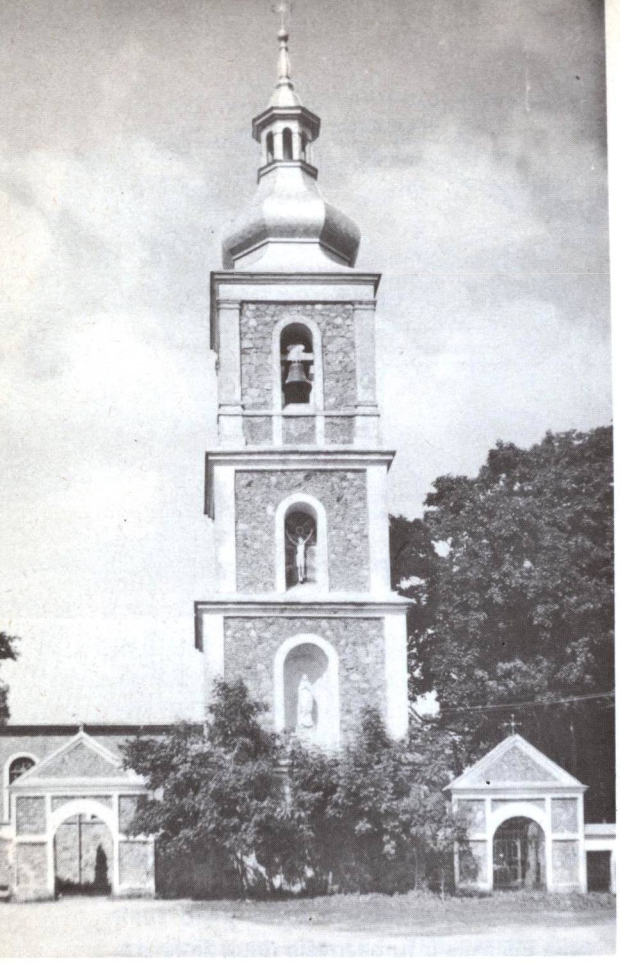

Eišiškių varpinė, 1982 m. nuotr.

ant Versekos upelio pasistatyti vandeninį malūną.

Prie parapijos bažnyčios susidarė klebono jurizdikos gyvenvietė, kurioje XVI a. pradžioje buvo 21 sodyba. A. Miškinio surinktomis žiniomis, 1522 m. parapijos bažnyčia buvusi atstatyta jau ne kapinėse, kaip anksčiau, o naujoje vietoje — prie kelio iš Vilniaus į Rūdninkus.

Iš 1637 m. inventoriaus matyti, kad Eišiškių bažnyčia buvo medinė, kryžminio plano. 1654 m., didžiosios rusų invazijos metu, sudegė Eišiškių miestelis, galbūt viena ar abi bažnyčios. 1663 m. parapijos bažnyčia atstatyta, tačiau ji buvusi menka, nes 1700 m. rašte, kuriame buvo skelbiami naujos bažnyčios statybos motyvai, pažymėta, kad atstatytoji parapijos bažnyčia esanti menka, „visai suirusi" ir jau buvusi perstatyta.

1706 m., Šiaurės karo metu, švedų kariuomenė sudegino miestelį ir bažnyčią, o maras išnaikino daugelį gyventojų, bet dvaro sodyba nenukentėjo. Karalius Augustas II, lankydamas švedų sudegintus miestelius, aplankė ir Eišiškes, padidino bažnyčios fundaciją ir liepė pastatyti naują bažnyčią. Ji buvo pastatyta 1707 m., greičiausiai miestelyje. 1740 m. klebonui priklausė keli valakai žemės, 12 sklypų, 3 karčemos, didelė špitolė. 1763 m. bažnyčia buvusi medinė, sena ir turėjusi didelį dviaukštį raudona spalva dažytą bokštą, prie kurio buvusi triaukštė medinė varpinė.

Prie miestelio aikštės stovėjusi bažnyčia 1711 m. buvo vadinama „bažnytėle" arba filija. Ji buvo dar 1765 m., bet vėliau neminima.

Parapijinė bažnyčia 1766 m. buvo sena, pasvirusi, begriūnanti ir greičiausiai nenaudojama. Ligi 1769 m. ji buvo restauruota, praktiškai iš naujo pastatyta, apkalta lentomis ir nudažyta. Jos šonuose buvusios dvi koplyčios, taip pat raudonais dažais dažytos. Prieš 1782 m. suremontuota triaukštė varpinė, dar aukštesnė už bažnyčią. 1770 m. prie bažnyčios pastatyta klebonija, prieš 1782 m. kiek atokiau nuo bažnyčios medinė špitolė. 1774 m. klebono sodyboje pastatyti du svirnai, 1778 m. kluonas, 1780 m., bravoras. Prieš 1774 m. prie bažnyčios šventoriaus pastatyta medinė mokykla. Tada mokytoju buvo žemaitis K. Dimgaila.

1791 m. Eišiškės tapo apskrities centru. Čia rinkosi ir apskrities bajorų seimeliai. Nesant kitų didesnių patalpų, bajorai posėdžiaudavo bažnyčioje.

Iš 1820 m. dokumento matyti, kad Eišiškių bažnyčia buvo kryžminio plano. 1828 m. špitolėje gyveno 20 elgetų. 1842 m. rusų valdžia nusavino Eišiškių klebono žemę. 1845 m. sudarytas naujos mūrinės bažnyčios projektas ir atiduotas tvirtinimui. Jo autorius — inž. kap. Narbutas (greičiausiai istorikas Teodoras Narbutas). 1847—1852 m. pastatyta nauja mūrinė (lauko akmenų) bažnyčia, kryžminio plano, erdvi, bet be bokštų. Prie jos pastatyta ir trijų aukštų varpinė, kuri 1929—1940 m. buvo paaukštinta ligi 4 aukštų, su barokiniu bokšteliu.

Architektūra. 1847—1852 m. ir 1970 m. statyta restauruota mūrinė bažnyčia yra gražus ir brangus neoklasicizmo pastatas su barokizuotu interjeru. Portikas sudarytas iš šešių dorėniškių kolonų ir trikampio frontono

Eišiškių bažnyčios fasadas ir varpinė, 1983 m. nuotr.

su lygių traukų karnizais. Mažytis plokščias bokštelis, ant kraigo tėra bazė kryžiui. Portikas ir frontonas tinkuoti, o bažnyčios sienos yra regimo akmenų mūro. Langai su arkomis turi baltus tinkuotus apvadus. Kukliai bažnyčios išorei kontrastuoja puošnesnis interjeras. Tris navas skiria stambūs kvadratinio pjūvio pilioriai su kvadratiškai aprėmintais reljefiškais ornamentais. Lygūs cilindriniai skliautai neturi travėjų nei ogivų. Galinė presbiterijos siena papuošta orderinės tvarkos kolonada su sudėtingu antablementu. Tasai architektūrinis retablis suteikia foną altoriui, kurio centrinę dalį virš mensos sudaro puošniai aprėmintas aukštas paveikslas. Šonuose pastatytos didelės statulos. Prie piliorių pritvirtintos Kryžiaus kelių koplytėlės su bareljefais. Sakykla puošni, su baldakimu. Vargonų choras ir narteksas užima tik centrinės navos plotį. Šoninės navos siauresnės ir žemesnės, kaip bazilikose.

Kairėje šventoriaus pusėje stovi labai originali keturių aukštų mūrinė varpinė. Jos akmeninės sienos nepadengtos, tik kampiniai piliastrai, nišos ir varpų angų apvadai baltai tinkuoti. Visa tai suderinta su bažnyčios išore. Varpinės stogas yra barokinės formos. Įgaubtas ir išgaubtas aštuoniabriaunis šalmas užbaigtas atvirų angų žibintu su ažūriniu kryžiumi. Varpinė pastatyta tarp dviejų vartų

Eišiškių bažnyčios vidus, didysis altorius, 1981 m. nuotr.

ir lygiuojasi su šventoriaus tvora. Vartai mūriniai, su arkomis ir baltais apvadais, kaip ir visas architektūrinis ansamblis. 1905.VIII.11 vysk. E. Roppas bažnyčią konsekravo.

1524 m. Eišiškėse įsteigta parapijinė mokykla, viena iš pirmųjų mokyklų Lietuvoje. Ji veikė ir vėliau, kad ir su pertraukomis. 1781 m. ją lankė 40 mokinių. 1808 m. klebonas Adomas Barauskas jos išlaikymui paskyrė 2000 auksinų. Taip pat jis įsteigė prieglaudą, kurioje buvo išlaikomi 6 pavargėliai. Jos išlaikymui taip užrašė 3000 auksinų. 1781 m. buvo 8133 parapijiečiai.

Lenkinimas ypač sustiprėjo XIX a. gale. Klebono kun. Adamavičiaus laikais dar lietuviškai giedodavo giesmes, tačiau visai kitaip reikalai klostėsi, kai klebonu buvo atkeltas didelis lenkinimo puoselėtojas kun. N. J. Gintautas-Dzievaltovskis, ilgametis Rodūnios dekanas. Jo patvarkymu nelotyniški giedojimai ir kitos apeigos pakeisti lenkiškais. Parapiečiai, nemokantys lenkiškai, turėjo poteriauti lenkų kalba. Kai kaimų žmonės susirinkdavo gegužinėms pamaldoms, tarp savęs kalbėdavo lietuviškai, bet kai tik pradėdavo melstis — virsdavo „lenkais". Pasibaigus pamaldoms vėl atlietuvėdavo.

Iš dokumentų, nusakančių lenkinimo akciją Vilniaus krašte, minėtinas „Eišiškės parapijonų nužemintas prašymas", jų įteiktas tuometiniam Vilniaus vyskupui Ed. Roppui („Vilniaus žinios" Nr. 285, 1905 m.), kuriame graudžiais žodžiais išskaičiuojami jų vargai ir parodoma, kokiomis priemonėmis dvasininkai vertė lietuvius pereiti į lenkus. Šio dokumento ištraukas mes čia pateikiame (kalba ir rašyba netaisyta).

„Kada Jųsų Mylista buvai maloningas įžengti mųsų bažnyčion, išgirdome prigimtoje savo kalboje Dievo žodį, kurio teip ištroškę esame, nėsa lenkiškai męs nesuprantame, o lietuviškai mųsų Eišiškio bažnyčioje pamokslai nebuna sakomi. Bet priešingieji mums, nežiurėdami į tai, kad Jųsų Mylistai paliepus, pamokslas lietuviškai buvo sakytas, nežiūrėdami į tai, kad Jųsų Mylista čion buvote, nedavė mums išklausyti pamokslo, varinėjo mus iš bažnyčios sakydami: ‚išeikite iš bažnyčios: džiakonas liepia neklausyti lietuvižko pamokslo'; o varinėjo mus iš bažnyčios zakristijonas su vargoninku ir džiakono davatkos; tuos kuone visus džiakonas iš kas-žin kur atsivežė, gal tik tam, kad keltų parapijoje mųsų sumišimus ir neapykantą".

Eišiškių bažnyčios vidaus galinis vaizdas, į vargonų pusę, 1983 m. nuotr.

„Seniaus dar, kuomet pas mus klebonu buvo kun. Adamavicius, męs, lietuviai, Eišiškio bažnyčioje giedodavome lietuviškai šventas giesmes, ir jokių sumišimų nebuvo, niekas mums nedrausdavo. Dabar kun. Gintovtas neduoda mums nė giedoti lietuviškai. Lankantis Jųsų Mylistai Eišiškiuose, męs ir daugelis kitų parapijų lietuvių, pradėjome giedoti lietuviškai, tai zakristijonas jų vargamistra ir davatkos, primokyti džiakono, su kumščiomis bėgiojo po bažnyčią, varinėdami mus, o davatkos poterius ir litanijas kalbėjo, kad Dievas pabaustų mus, lietuvius, už tai, kad ‚supagonyję savo giesmėmis bažnyčią' ".

„Mųsų vaikeliams kunįgas Gintovtas liepia mokytis poterių ir katekizmą lenkiškai, o nuodėmes išpažinti gudiškai arba lenkiškai išmokina džiakono davatkos; teip mes ir spaviedojamės, pas mus lietuviškų nuodėmių nėra, tik lenkiškos ir rusiškos ir vis tos pačios, kaip poteriai".

„Teip-pat kuo žemiausiai meldžiame Jųsų Mylistos paliepti mųsų džiakonui kun. Gintovtui numaldinti priturėti bajorus, suerzintus prieš mus lietuvius ir sukeltus. Kaip sukelia, teip tegul ir nuramina, kad jie daugiau mųs nepersekiotų užgaunančiais žodžiais, nėsa iš to gali įvykti su laiku takas ir jiems negeistinas: gal išsibaigti, pagalios, mųsų kantrybė dėl jų prikaišiojimų".

Laiškas baigiamas tokia pastraipa: „Ganytojau, žvilkterėk į mus esančius nelaimingame padėjime, į mųs nuskriaustus ir teikis meldžiame kuo-žemiausiai, išduoti paliepimą, idant mūsų bažnyčioje būtų sakomi lietuviški pamokslai, idant mųsų vaikeliams džiakonas nedraustų mokytis lietuviškai poterius ir katekizmus, idant mes savo bažnyčioje galėtumėme giedoti lietuviškai šventas giesmes, ir dar kartą meldžiame jųsų Mylistos, teikis paliepti, idant džiakonas suturėtų sukeltus jo prieš lietuvius Eišiškio bajorus. Žinome gerai, kad nuo Jųsų Mylistos viskas priguli, dėlto turime viltį, kad busime išklausyti". „Nužemintą prašymą" parapijiečių vardu pasirašė: Andrius Žydelis, Jonas Jurgelevičius, Mykolas Kašetka, Juozas Narkūnas, Juozas Giniavičius, Juozas Uždavinis, Motiejus Vaitulis.

Ir kitomis progomis parapijiečiai siuntinėjo prašymus su šimtais ar tūkstančiais parašų. Tačiau bažnytiniai atlaidai buvo teikiami tik tiems, kurie išpažintį atlikdavo lenkiškai ar rusiškai. Pagaliau, netekę kantry-

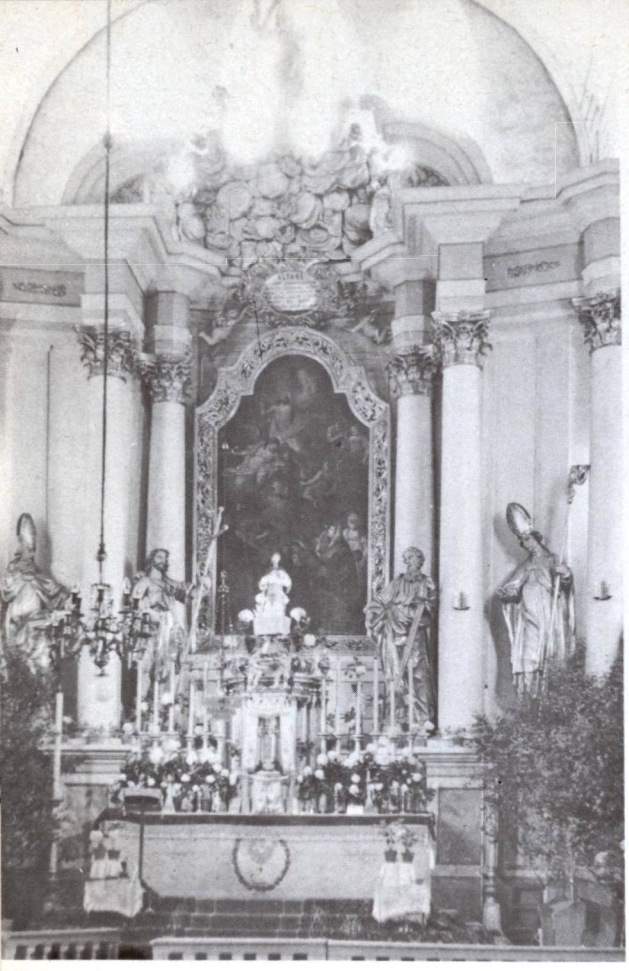

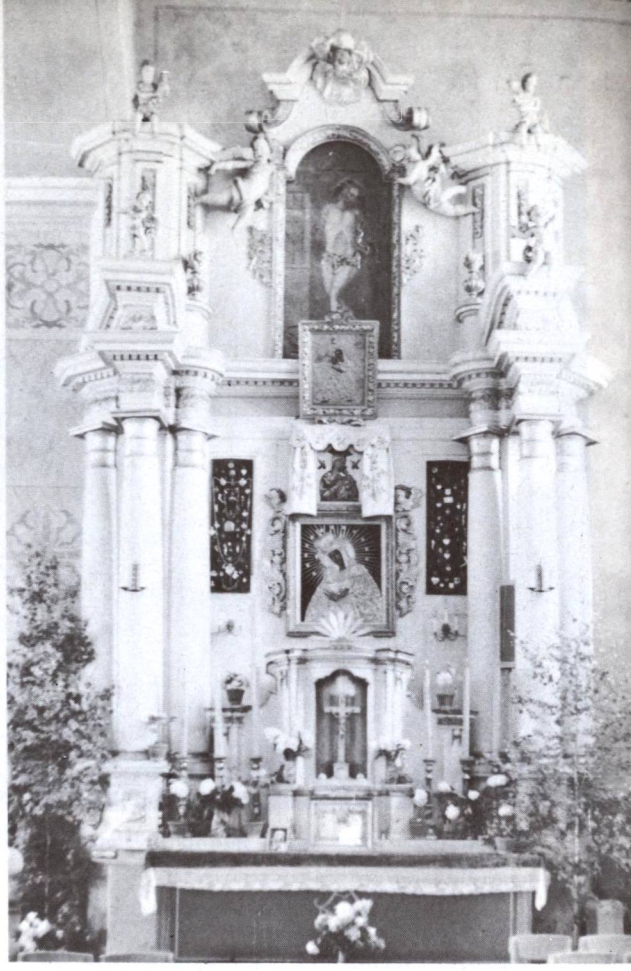

Eišiškių bažnyčios didysis ir šoniniai altoriai, 1981 m. nuotr.

bės, parapijiečiai 1906 m. pasiuntė prašymą Vilniaus generalgubernatoriui, reikalaudami pašalinti juos lenkinančius dvasininkus, paskirti lietuvius kunigus, mokytojais skirti lietuvius.

Visa tai, rodosi, kiek paveikė kuriją, ir Eišiškėse ėmė atsirasti lietuviai vikarai: kun. L. Petkelis, kun. Lesevičius ir kiti. Jie sakė pamokslus lietuviškai, o kas kelintą savaitę buvo leidžiama ir lietuviškai giedoti. Tačiau tai nepatiko kurijai bei klebonams: lietuviai vikarai buvo dažnai keičiami, vos kelis mėnesius teišbuvę, kad neturėtų progos giliau įsijungti į lietuvių gyvenimą. Kiek ilgiau išsilaikė kun. Leonas Pretkelis, čia atkeltas 1914 m. Jis drąsiai pasisakė esąs lietuvis ir ėmėsi atlietuvinimo darbo. Pasižymėjo veiklumu, gražiais pamokslais ir mokėjimu gerai suprasti kaimo žmonių dvasią. Lankydamas parapijiečius, mokė jaunimą lietuviškų dainų, tautiškų žaidimų. Savo bute įsteigė lietuvišką skaityklą, užeigą ir dvasinę prieglaudą. Tačiau dvasinė vyriausybė jį netrukus iš Eišiškių iškėlė. Parapijiečių skundai čia nieko nepadėjo. Vėliau kun. L. Petkelis buvo labai aktyvus Kalesninkuose ir Perlojoje (žr. „Kaišiadorių vyskupiją") ir buvo vadinamas „Perlojos prezidentu".

Vikaras kun. Vincentas Bobinas buvo tiesiog jėga išmestas iš klebonijos su visais lietuviškais laikraščiais ir elementoriais. Labai stiprią lenkinimo akciją per kuriją vedė kanauninkas ar prelatas Liubencas, talkinamas parapijoje gausios bajorijos bei šlėktų. Lietuviškai kalbėti ir prie bažnyčios buvo rizikinga, ypač jauniesiems: kiekvienu metu galėjai laukti smūgio. Taigi lenkiškumas Eišiškių parapijoje buvo platinamas įvairiais būdais: žodžiu, raštu ir lazda, iš sakyklos, miestelio ir kaimų aikštėse.

Pažymėtina, kad lenkinimo darbas Eišiškėse niekada nebuvo sustabdytas, o lenkų valdymo laikais (1920—1939) buvo užbaigtas, panaikinus ir tuos 6 lietuviškus pamokslus, sakomus „po visam".

Bet vyresniosios kartos lenkų ir sulenkė-

Eišiškių parapijos Gilviniškių kaimo lietuvių mokyklos vaikai 1930 metais

jusių kunigų vedamą lenkinimo darbą stengėsi atsverti lietuviškąja veikla jau minėti šaunūs lietuviai vikarai. Kun. Lesevičius pratino žmones lietuviškai skaityti, šiam reikalui panaudodamas savo paties anais laikais gana turtingą biblioteką. Jis taip pat užsisakydavo ir dalydavo lietuviškus laikraščius. Kalėdojimo metu vikarai ne tik mokydavo lietuvių jaunimą kalbėti poterius gimtąja kalba, bet ir ragindavo skaityti lietuviškas knygas, mokydavo tautinių žaidimų, dainų.

1920.IX.27 į Eišiškes įžygiavo Lietuvos kariuomenė, gyventojų džiaugsmingai sutikta. Deja, dėl tolimesnės nesėkmės fronte negalėjo čia pasilikti: lenkams sulaužius Suvalkų sutartį, Eišiškes užėmė Želigovskio daliniai. Lenkai tuojau ėmė griauti visa, kas buvo lietuviška. Veikiai buvo panaikinti lietuviški giedojimai bažnyčioje bei pamokslai, mokytoju paskirtas lenkas.

Lenkų valdymo metais lietuviai bandė steigti lietuviškas mokyklas kaimuose, bet lenkai jas uždarinėjo. Už lietuvišką veiklą buvo tardoma daugybė inteligentų. Lietuvis kunigas buvo tardytas net už Gyvojo Rožančiaus brolijos įsteigimą. Pasak „Mūsų Vilniaus" (1935, 11 Nr.), Eišiškių vikaras lenkomanas kun. Kulikovskis laikęs agentus ir šnipinėjęs lietuvius. Jis įtikinėjęs žmones, kad kas lietuviškai meldžiasi, mokosi ar skaito liet. laikraščius, esąs pagonis ir užsitraukiąs Dievo nemalonę. Be ko kita, jis lietuviams ir gudams buvęs užvedęs „juodąją knygą".

Lenkų valdymo laikais Eišiškių parapijoje veikė 4 lietuviškos mokyklos ir Šv. Kazimiero draugijos skyriai, vėliau uždaryti.

1939 m. Eišiškės grįžo prie Lietuvos, bet miestelis atsidūrė prie pat Gudijos sienos, palikdamas užnugarį gudų pusėje. 1942 m. buvo sudaryta Eišiškių apskritis, tų pačių metų rudenį atidaryta lietuviška gimnazija. Gyventojai skaitė lietuviškus laikraščius bei knygas. 1942 m. surašant gyventojus, 47,7% apskrities gyventojų užsirašė lietuviais 45% lenkais, 7% gudais ir rusais.

Eišiškės ir apylinkės buvo gerokai suslavintos, bet suslavinimo procesas nesenas. Lietuviški vietovardžiai sudarė 92% visų apskrities vietovardžių.

1941 m. rugsėjo mėn. vokiškieji naciai prie Eišiškių sušaudė 3446 žmones, daugiausia žydų tautybės. II pasaulinio karo metu vietovė skaudžiai nukentėjo — sudegė

daug pastatų. Pokario metais bolševikai čia įsteigė lenkišką pradžios mokyklą ir lenkišką gimnaziją. 1950.VI.20 Eišiškės virto rajono centru. Tai lenkiškiausias rajonas Vilniaus krašte. 1972 m. rajono centras perkeltas į Šalčininkus. 1974 m. Eišiškėse buvo 3600 gyventojų.

Eišiškių parapija buvo labai didelė: 1939 m. turėjo 10.504 parapijiečius. Priklausė Rodunios, pokario metais — Varėnos dekanatui. 1970 m., klebono kun. I. Budrevičiaus rūpesčiu, bažnyčia buvo suremontuota. 1983 m. parapijos administratorium buvo kun. Juozas Donatas Puidokas (gim. 1925.I.16, kunigu pašvęstas 1968.V.22), 1984 m. administravo kun. Petras Tarvydas, 1986 m. Genrikas Juzefas Blaževičius.

Eišiškių bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų meno ir kulto dalykų: 1855 m. kun. Povilo Kalinausko portretas, paveikslai — „Kristaus įžengimas į dangų" (1778 m.), „Marija" (XVIII—XIX a.), „Švč. Trejybė" (XVIII—XIX a.), „Šv. Kazimieras", „Šv. Dvasios atsiuntimas" (XIX a.), „Kristus prie stulpo" (XVIII a.), skulptūra „Nukryžiuotasis" (XIX a. pr.), 1752 m. cininis barokinis indas švęstam vandeniui ir kt.

1981.I.22 Eišiškėse mirė kun. Henrikas Kitauskas (gim. 1893.V.18 Leščių parap., kunigu pašvęstas 1926 m.). Nuo 1970 m. gyveno Eišiškėse kaip altaristas. Palaidotas bažnyčios šventoriuje.

Netoli Eišiškių apie 1485 m. smulkių bajorų šeimoje, gimė **Stanislovas Rapolionis.** Anų laikų papročiu, sulotyninęs savo pavardę, rašėsi Rapaleganus, o kartais ir Stanislaus Lituanus. Studijavo Krokuvos, Vitenbergo universitetuose. 1544 m. gavo teologijos daktaro laipsnį. 1544—1545 m. Karaliaučiaus uto profesorius, išgarsėjęs kaip geras paskaitininkas. Jo paskaitų klausydavosi pats kunigaikštis Albrechtas. Vienas lietuviškos raštijos kūrėjų bei pradininkų, rašęs ar vertęs į lietuvių kalbą religines giesmes. Miręs labai iškilmingai palaidotas Karaliaučiaus katedroje, šalia kunigaikščių laidojimo vietos. Jo antkapio lotyniškai rašytoje epitafijoje buvo įrašyta: „Čia guli didis vyras, lietuvių tautos garbė".

EITMINIŠKĖS

Šv. Antano Paduviečio parapijos bažnyčia

Eitminiškių bažnytkaimis, kitaip dar Eitminais ar Jotainiškiais vadinamas, yra 9 km į šiaurės vakarus nuo Nemenčinės, 8 km į pietryčius nuo Paberžės, Vilniaus apskrityje. Iš čia eina keliai į Dubingius, Paberžę, Nemenčinę.

Seniau čia buvo valdinis palivarkas, kuriame 1685 m. pastatyta koplyčia, priklausiusi Nemenčinės parapijai. 1794 m. Eitminiškės priklausė vienuoliams misininkams. 1866 m. rusų valdžios įsakymu koplyčia panaikinta.

1924 m. apylinkės gyventojų rūpesčiu pastatyta medinė bažnyčia, kuri iš pradžių buvo Paberžės parapijos filija.

Architektūra. 1924 m. statyta medinė bažnyčia atrodo per daug sudėtinga, turi nereikalingų tariamai architektūriškų dalių. Bokšto nėra, bet stogo priekis pridengtas tam tyčia iškelta siena su trikampiu frontonu, kurį dengia siauras dvišlaitis stogelis. Atrodo, kad centrinės navos galas patrauktas priekin su minėtuoju frontonu, o didžiosios durys uždengtos atviru prieangiu. Navų stogo kraštus užmaskuoja tariamai dekoratyviški skydai su savais trikampiais stogeliais. Tada fasade matomi trys trikampiai, o jų centre didelis arkinis langas ties vargonų choru. Šoniniai langai dideli, su puslankių arkomis, padalyti po 12 stiklų su apskritais ornamentais, lyg ir vitražais. Nors nėra skersinės navos, ties presbiterija matomi stogų transeptai, o už jų penkiasienė absida. Greta prigludusios žemos zakristijos. Šventoriaus siena sumūryta iš laukakmenių. Geležiniai vartai dekoratyviški, su pinučiais.

1925 m. administratorium buvo kun. Stanislovas Mažeika. Vėliau Eitminiškėms suteiktos parapijos teisės. Priklausė Vilniaus aps. dekanatui. 1939 m. turėjo 2870 parapijiečių.

Eitminiškių bažnyčia, 1982 m. nuotr.

1934 m. Etminiškių parapijos klebonu paskirtas kun. Ambraziejus Jakavonis (gim. 1886 m., kunigu pašvęstas 1911 m.), ilgametis Gervėčių parapijos klebonas, stiprinęs ten lietuvybę, energingai gynęs lietuvių kalbos teises bažnyčioje. Klebono lietuviška veikla Eitminiškėse nepatiko vietos lenkuojantiems, kurie savo kleboną įskundė II pasaulinio karo metu šiose apylinkėse siautėjusiems lenkams partizanams. Vieną naktį, 1943 m. į Eitminiškių kleboniją įsibrovė jų partizanai. Suėmę kleboną, ilgai jį kankino ir nužudė. (Jo žuvimo aplinkybės atspausdintos L. Bž. V t. I d., 194 psl.).

1939 m. Eitminiškių parapija turėjo 2870 parapijiečių.

Ilgą laiką Eitminiškių klebonu buvo kun. Silvestras Malachowski (gim. 1898.I.2, kunigu pašvęstas 1921.V.24). Buvo didelis meno dalykų žinovas, šios srities mokslų daktaras. Čia jis atšventė ir savo kunigystės sukaktis. Mirė 1984.XII.2. Parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. Administr. Nemenčinės klebonas.

Sovietinėje administracijoje Eitminiškės yra Vilniaus rajono apylinkės centras. Yra vidurinė mokykla. 1959 m. 124 gyventojai.

GAIDĖ

Nukryžiuotojo Jėzaus parapijos bažnyčia

Tai mažas bažnytkaimis, įsikūręs kalvotoje ir miškingoje vietoje, 8 km į pietvakarius nuo Drūkšių, prie nedidelio Gaidės (Gaidžio) ežerėlio, davusio vietovei vardą. Iš Gaidės kaimo per Gaidės mišką eina kelias į Smalvas.

Gaidės apylinkių proistorinė praeitis labai sena, bet ir istoriškai vietovė žinoma jau šimtus metų. Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose Gaidės dvaras minimas 1514 m. akte,

kai karalius Žygimantas Senasis visą Drūkšių valsčių, kartu su Gaide, užrašė Vilniaus vaivadai Mikalojui Radvilui ir įpareigojo jį Drūkšiuose pastatyti bažnyčią. Užrašų akte minimas ir Gaidės ežeras. 1667 m. Gaidės dvarui priklausė 40 valakų žemės. Vėliau Gaidė virto palivarku su centru Gaidėje.

XVI—XVII a. Gaidės ir apylinkės gyventojai daug kentėjo Lietuvos karų su švedais ir su rusais metu dėl Livonijos. Daug nuostolių žmonėms padarė Šiaurės karas, prancūzų kariai 1812 m. ir kt. neramumai.

R. katalikų bažnyočia čia pastatyta 1726 m. 1812 m. atnaujinta. Ji stovėjo ant smėlėtos kalvos, apaugusios pušimis. Kadaise parapijai priklausė 40 valakų žemės su baudžiauninkais. 1883 m. parapijiečių lėšomis pastatyta nauja medinė bažnyčia. Jai sunykus, 1938 m. pastatyta nauja medinė.

Gaidės bažnyčia ir šventoriaus vartai. (V. Yleviičiaus nuotrauka apie 1967 m.)

1900—1904 m. Gaidės klebonu buvo kun. Juozapas Žiogas (gim. apie 1868 m., mirė 1935.IX.20 Rūdiškėse). Tai labai įdomus dvasininkas, vienas mūsų kraštotyrininkų pirmtakų, aktyvus tautinio atgimimo darbuotojas. Spaudos draudimo laikais jis platino draudžiamąją spaudą. Anksti susidomėjęs Lietuvos proistore, rinko senienas, tyrinėjo pilkapius bei piliakalnius. Gavęs vyskupo paskyrimą persikelti iš Kalnalio į Gaidę, jis 1899.I.15 rašė kun. Al. Dambrauskui: „Savo Kalnaly skaitau, groju, o vasarą ir rudenį einu kasinėti, ieškodamas senkapiuose archeologinių radinių... Sėdžiu Kalnaly kuo puikiausia nusiteikęs, kad esu perkeliamas į geresnę už Kalnelį Gaidę".

Gyvendamas Gaidėje, jis ištyrė ir aprašė Gaidės apylinkių proistorinius paminklus ir paskelbė studijas „Lietuvių tautoje" 1909 m.; rinko Lietuvos bažnyčių istorinę medžiagą. Vienas iš Lietuvių Mokslo draugijos Vilniuje steigėjų. Gaidėje jis išbuvo tik ligi 1904 m. Iš čia perkeliamas į Ragelius. 1905 m. laiške iš Ragelių jis rašo vyskupui pasiuntęs prašymą dėl lietuvių kalbos įvedimo Gaidės bažny-

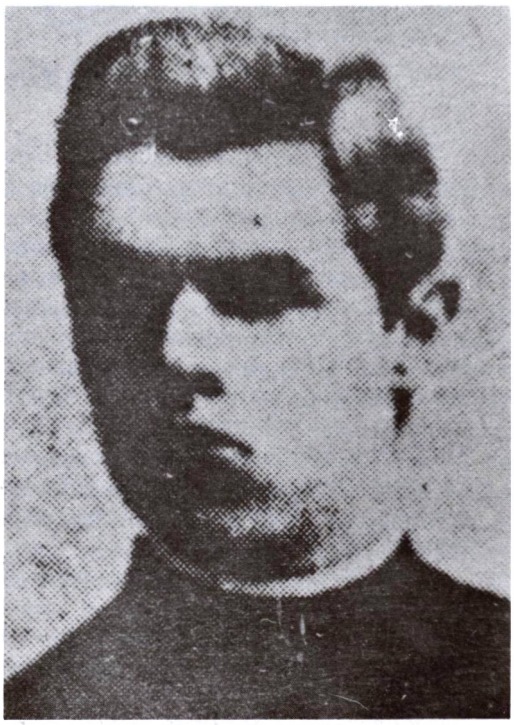

Kun. Juozapas Žiogas

čioje, pasirašytą apylinkės žmonių. Tokie dalykai tada nebuvo madoje. Kun. Žiogas buvo apšauktas avantiūristu, socialistu, šovinistu. Tad ir Regeliuose nebuvo ilgai laikomas. Laiške J. Basanavičiui nusiskundžia, kad per 12 metų jam reikėjo kunigauti menkiausiose parapijėlėse. 1908 m. jau buvo Medingėnuose, po I pasaulinio karo kunigavo Užventyje, Šiaudinėje, Joniškyje, 1929—1935 m. Rūdiškiuose. Čia ir mirė.

Žiogo veikla Gaidėje, kad ir nebuvo labai plati, bet verta dėmesio. Be ko kita, jis rinko ir kalbinę medžiagą, domėjosi žmonių gyvenimo būdu, papročiais. Ir iškeltas į kitas vietas Gaidės nepamiršo — palaikydavo ryšį su gaidiečiais, ragino J. Basanavičių nuvykti į Magūnų kaimą (Gaidės apyl.) ir užrašinėti tautosakinę medžiagą.

1920—1939 m. Gaidė buvo Lenkijos valdžioje. Prie Lietuvos grįžo II pasaulinio karo metu, išvedus sieną per Drūkšių ežerą ir dešinę Drūkšės upės pusę palikus Lietuvos pusėje. Šiuo metu Gaidė yra tik 3 km nuo dabartinės Lietuvos — sovietinės Gudijos sienos. Priklauso Ignalinos rajonui, 1959 m. 49 gyventojai. Gaidėje veikia Adomo Mickevičiaus vardo kolchozas.

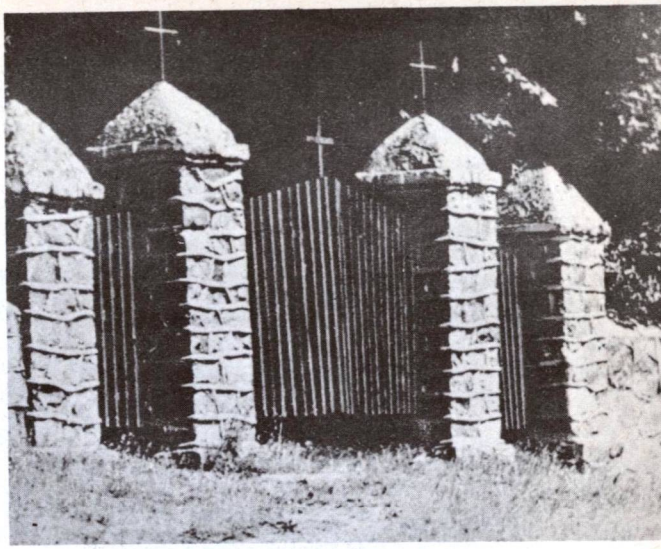

Kaimo kapinaitės prie Drūkšių ežero. (Č. Kudabos nuotr. iš „Gaidės ir Rimšės apylinkės", 1969)

Gaidės parapija priklauso Dūkšto dekanatui. 1925 m. ji turėjo apie 2000, 1939 m. 2011 parapijiečių. Šiuo metu Gaidė nuolatinio kunigo neturi. Administruoja Rimšės klebonas.

Gaidės bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikusių senų paveikslų: kun. Gručinskio portretas (XVIII a.), „Marija" (XVIII a.), dail. E. Turčinskio „Šv. Teofilis", „Šv. Baltramiejus" (abu XIX a.).

GEDŽIŪNĖLIAI

Švč. Mergelės Marijos Skausmingosios parapijos bažnyčia

Mažas Gedžiūnėlių bažnytkaimis yra 1 km į šiaurės rytus nuo Dysnykščio ežero, dešiniajame Dysnos upės krante, 8 km į pietus nuo Dūkšto. Apylinkės gyventojai vietovę vadina Gedziūneliais.

Proistorė labai sena. Pačiame kaime pasitaiko neolito laikų stovyklos liekanų, miškelyje yra vienas didžiausių Lietuvoje pilkapynų su degintiniais kapais iš VIII—XII a.

Gedžiūnėlių kaimas žinomas iš senų laikų. 1921 m. jame pastatyta koplyčia ir bandyta įkurti parapiją. Tačiau ligi 1931 m. pamaldos čia būdavo laikomos tik kartą per mėnesį, kai iš Kazitiškio ar Dūkšto atvykdavo kunigas. Dėl parapijos steigimo tarp apylinkės gyventojų ir arkiv. R. Jalbžykovskio vyko ligi ginčai. Arkivyskupas sutiko leisti steigti parapiją, bet pastatė sąlygą, kad visos nelotyniškos pamaldos būtų lenkų kalba. Gyventojai — kieti lietuviai, atsisakė tokiomis sąlygomis kurti parapiją. Vis dėlto 1931 m. čia pradėtos laikyti pastovios pamaldos. 1933 m. Vilniaus arkivyskupas sutiko leisti Gedžiūnėliuose įkurti parapiją ir paskirti kleboną, bet lenkų tautybės, kol atsirasiąs lietuvis kunigas. Gyventojai ir toliau priešinosi prieš lenko klebono paskyrimą.

1921 m. pastatyta medinė koplyčia yra pailgas namas su lygiu dvišlaičiu stogu, iš bėdos pritaikytas bažnyčiai. Apkaltas gulsčiomis lentomis. Durys iš galo, kaip paprastai, o frontone įdėtas platus langas, virš jo krucifiksas. Ant kraigo uždėtas laibas kvadratinis bokštelis su kryželiu be ornamentų. Šoniniai

Gedžiūnėlių bažnyčia, 1982 m. nuotr.

langai stačiakampiai, kaip gyvenamo namo, padalyti į tris dalis su dideliais stiklais. Šventorius aptvertas palaidų nesumūrytų akmenų sienele.

1939 m. rudenį, Sovietų Sąjungai vienašališkai nustatant Lietuvos — Sovietų Sąjungos sieną, Daugėliškis buvo paliktas sovietinės Gudijos pusėje. Tuo metu tenykštis klebonas kun. Petras Budra atvyko į Gedžiūnėlius ir pradėjo eiti klebono pareigas. 1941 m. žinomas Vilniaus krašto lietuvių veikėjas kun. K. Gumbaragis išrūpino Gedžiūnėliams pilnas parapijos teises.

1943 m., parapijiečių rūpesčiu, pastatyta nauja medinė bažnyčia. Pokario metais, kun. Jono Kardelio pastangomis, restauruota ir dekoruota.

1981—1983 m. Vilniaus vyskupijos kunigų sąrašuose Gedžiūnėlių bažnyčia pažymėta kaip neturinti nuolatinio kunigo. Aptarnauja Kazitiškio klebonas.

Gedžiūnėlių bažnytkaimis priklausė Dūkšto valsčiui. 1941 m. apie 60 gyventojų. Sovietinės okupacijos metu Gedžiūnėliai yra Ignalinos rajono Grybėnų apylinkės kaimas. 1959 m. 42 gyventojai.

Gedžiūnėlių bažnyčios didysis altorius — liaudies dievdirbių kūryba, 1985 m. nuotr.

Ignalinos dabartinė "bėdos" bažnytėlė, įruošta gyvenamajame name ir kukli stulpinė varpinėlė. Tikrasis bažnyčios (nebaigtas statyti) pastatas buvo okupacinės valdžios nusavintas ir perstatytas. 1980 m. nuotr.

IGNALINA

Švč. Mergelės Marijos Gimimo parapijos bažnyčia

Ignalinos miestas išsistatęs abipus Daugpilio — Vilniaus geležinkelio linijos, 23 km į šiaurę nuo Švenčionėlių, 113 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus. Apylinkėse daug ežerų ir miškų. 1974 m. miestas apėmė 4,18 kv. km. plotą.

Ignalinos istorija nesena. Senaisiais laikais ši teritorija, matyt, nebuvo strategiškai svarbi ir nepaliko karinės reikšmės archeologinių paminklų, nors žmonės čia galėjo gyventi gal IX—XII a., nes tarp Ignalinos ir Palūšės rasti to laikmečio pilkapynai ir senkapis. Seniau šios apylinkės centras buvo Palūšė, kur vyko prekymečiai, buvo ir bažnyčia. Algimanto Miškinio surinktomis žiniomis (Lietuvos urbanistikos paminklai, V t.), jo žodžiais, „dabartinio miesto vietoje XVIII ir XIX a. pačioje pradžioje dar nebuvo gyvenvietės, iš kurios vėliau būtų galėjęs išaugti miestas". To paties A. Miškinio žiniomis, rašytiniuose istorijos šaltiniuose Ignalinos vardas pirmą kartą esąs paminėtas 1810 m. Tada Ignas Tyzenhauzas, nusipirkęs Gineitiškių palivarką su Šemetos kaimu, šias žemes prijungė prie „Ignalinos arba Vyžuonos". Vadinasi, tada ši vieta jau vadinos Ignalina, matyt, gavusi vardą nuo žemių savininko Igno Tyzenhauso. Bet ar tai jau buvo vietovė, tenka suabejoti, nes žinoma, kad prieš 1862 m. čia buvę tik 3 namai; pradžią Ignalinai davę prekybininkai ir žvejai.

Vietovė išaugo tik XIX a. II pusėje, nutiesus minėtą geležinkelį ir pastačius šioje vietoje stotį. Iki I pasaulinio karo Ignalina paaugo, bet lenkų okupacijos metais augimas sustojo — Ignalina virto užkampiu. Vietovė grįžo prie Lietuvos tik 1939 m. ir tuojau pradėjo atkusti. Ignalina tapo valsčiaus centru. Po II pasaulinio karo (1950 m.) Ignalina buvo padaryta rajono centru ir miesto tipo gyvenviete, kas suteikė galimybę jai plėstis. 1866 m. Ignalinoje tebuvo 85 gyv., 1931 m. 1535, o 1974 m. 3900 gyventojų.

Žmonės laukia lietuviškų pamaldų Ignalinoje

Birželio 2 d. Šaulių Sąjungos štabo kultūros ir švietimo skyrius surengė meno vakarą Ignalinoje, Švenčionėlių aps. Meno vakaro parengiamaisiais darbais vietoje rūpinosi šaulių būrys. Ir pats meno vakaras buvo šauliu salėje, kur pasirinko žmonių kiek tiktai tilpo. Pavėlavusieji jau nebegalėjo įeiti, nes trūko vietų.

Vakaro pradžioje pasakė kalbą apie šių dienų uždavinius ir pareigas Šaulių Sąjungos štabo kultūros ir švietimo skyriaus viršininkas V. Daugvardas. Solistės A. Staškevičiūtė ir Arnastauskienė dainavo mūsų kompozitorių kūrinius. Artistė M. Mironaitė padeklamavo keletą eilėraščių. Studenčių šaulių oktetas „Živilė", akomponuojamas V. Kuprio, padainavo karinių ir liaudies dainų. Reikia pasakyti, kad programą visi klausėsi su dideliu susidomėjimu ir pasigėrėjimu.

Paskiau buvo dar pasikalbėta ir pabendrauta su vietos žmonėmis ir jaunimu, padainuota vietos būdingesnių dainų. Buvo pageidauta, kad tokių meno vakarų Ignalina gautų girdėti ir daugiau ir dažniau. Taip pat pageidauta ir paskaitų. Bendravime susidraugauta, užmegzti santykiai. Išvykstančius menininkus palydėjo į stotį didelis būrys vietos gyventojų, nuoširdžiai dėkodami už apsilankymą ir gražias dainas.

Šia proga tenka keletas žodžių pastebėti ir apie vietos žmonių rūpesčius ir nuotaikas. Dabartinę nuotaiką gana gerai apibūdino dvi vietos jau pagyvenusios lietuvės. Jos su dideliu džiaugsmu ir susijaudinimu kalbėjo, kad tai, ką jos dabar gyvena, yra lyg sapnas po tiekos vargų ir kančių lenkų nelaisvėje. Jos, kaip ir kiti, girdėdami lietuviškas dainas, negali sulaikyti džiaugsmo ašarų nes juk taip dar neseniai už lietuvišką žodį ir dainas ir čia lietuviai buvo persekiojami ir kalėjimuose sodinami. Tos lietuvės labiausiai nusiskundė bažnyčia. Prašo, kad kaip nors greičiau būtų sutvarkyti Ignalinos bažnyčios reikalai. Ignalinos bažnyčia uždaryta tik todėl, kad buvo reikalauta lietuviškų pamaldų, o ne lenkiškų. Čia, be vietos klebono ir kelių lenkų pensininkų, atvykusių iš kažkurios pasvietės, niekas daugiau nenori lenkiškų pamaldų. Išskyrus kleboną ir tuos lenkus pensininkus, daugiau lenkų Ignalinoje nėra. **Todėl negali būti nei kalbos apie lenkiškas pamaldas, kurios okupacijos laikais varu buvo brukamos lietuviams.** Klebonas kun. Mirovskis nesutinkąs su lietuviškomis pamaldomis ir užsispyręs stovįs už lenkiškas. Taip pat iš vietos žmonių teko patirti, kad vietos žmonių delegacija buvusį nuvykusi pas arkivyskupą į Vilnių. Šis žadėjęs pakalbėti su klebonu, o klebonas aiškinąs vietos žmonėms, kad be vysk. paliepimo jis nieko negalįs daryt.i Todėl dabar Ignalinoje nelaikoma pamaldų, ir vietos žmonės turi vykti pasimelsti į kt. bažn., kur klebonai yra labiau susirūpinę Dievo žodžio reikalais, bet ne lenkiškumu. **Žmonės laukia, kad šis reikalas būtų ko greičiausiai sutvarkytas, kad ko artimiausiu laiku, kaip ir tinka lietuviškam kraštui, turėtų savo bažnyčioje lietuviškas pamaldas.** Kaip žmonės sako, mes nebenorime jokio lenkiškumo, bet mes norime melstis savo tėvų ir protėvių lietuvių kalba. r.

„Lietuvos aidas", Nr. 259 — 1940.VI.4

Buv. Ignalinos bažnyčios šoninis ir priekinis vaizdas. Dabar "kultūros namai", (?). Apačioje — atimtos bažnyčios fasadas. (1978 m. nuotraukos)

R. katalikų bažnyčia. Iš pradžių besikurianti Ignalinos gyvenvietė priklausė Vidiškių parapijai. Bet 1934 m. čia pastatyta medinė koplyčia, priklausiusi Vidiškių parapijai, kurioje kun. Petras Vytautas Stupkiewicz laikydavo pamaldas su lenkiškais giedojimais.

Vėliau buvo sudarytas naujos bažnyčios statymo komitetas, daugiausia iš vietos tarnautojų, kuris rinko pinigus bažnyčios statybai. 1938 m. jos statyba buvo pradėta, tačiau karo metų aplinkybės ją nutraukė. Kas įvyko su nebaigtos bažnyčios pastatu, sužinome iš Ignalinos Bažnytkaimio komiteto narių skundo Sovietų S-gos komunistų partijos gen. sekretoriui L. Brežnevui iš 1975.IX.10. Ten rašoma: „Per Antrąjį pasaulinį karą mes, Ignalinos tikintieji, pradėjome statyti bažnyčią; pamaldos laikinai buvo laikomos vieno namo kambaryje. Prasidėjęs karas sutrukdė bažnyčią užbaigti — ji liko be stogo. Pokario metais rajono valdžia klasta ir apgaule atėmė iš mūsų nebaigtą statyti bažnyčią ir visą paruoštą, bet dar nesunaudotą statybinę medžiagą. Ji pažadėjo uždengti stogą — mums reiksią tik užmokėti už darbą. Tačiau, stogą uždengus, bažnyčia buvo paversta kultūros namais".

1971—1977 m. Ignalinos tikintieji bažnyčios pastato grąžinimo reikalu pasiuntė įvairioms okupacinėms valdžios įstaigoms 14 prašymų, kad pastatas būtų grąžintas. 1971.III.14 pareiškimą sovietinės Lietuvos ministrų tarybos pirmininkui pasirašė 1026 asmenys. Visais atvejais buvo nurodoma, kad laikinoji bažnytėlė tėra paprastas namas, kurio bendras plotas 192 kv m, o naudingo ploto, kuriuo naudojasi tikintieji, tėra apie 70 kv m. Su dideliu vargu joje gali sutilpti 200—250 žmonių, tuo tarpu Ignalinos miestas išaugo ligi apie 5000 gyventojų (1981 m.), kurių skaičių dar papildo turistai. Didžioji gyventojų dalis yra tikintieji. 1975.IX.10 Ignalinos bažnytinio komiteto narių pareiškime dar rašoma: „Daugelis turistų ir poilsiautojų aplanko mūsų bažnytėlę pamaldų metu. Kaipgi gali visi tie žmonės sutilpti bažnytėlėje, kur telpa vos 200—250 žmonių? Ne veltui turistai kalba, kad Ignalinoje tikintieji yra diskriminuojami, stebisi, kad mieste, kur tiek daug tikinčiųjų, nėra normalios bažnyčios. Žmonės priversti pamaldų metu, ir blogam orui esant, stovėti lauke, kadangi bažnytėlėje netelpa. Maža to, žiemos metu bažnytėlėje labai drėgna ir tvanku" (LKBK Nr. 19, 1975).

Beje, okupacinės valdžios pareigūnai buvo pažadėję tikintiesiems grąžinti jų naujosios bažnyčios pastatą tada, kai bus pastatyti nauji „kultūros namai". Tačiau ir užbaigus jų statybą bei įruošimo darbus, bažnyčia nebuvo sugrąžinta. Lygiai nebuvo ištęsėtas pažadas duoti medžiagos ir leidimus praplėsti senąją medinę vargo bažnytėlę.

Apie nusavintos ir sudarkytos medinės bažnyčios architektūrą netenka kalbėti. Dabartinė bėdos bažnytėlė įrengta gyvenamajame name. Tai yra tradicinė dvigalė pirkia, surėsta iš gulsčių sienojų, su dvišlaičiu stogu ir pusvalmiais galuose. Bažnyčios durys įdėtos namo gale. Viename šone pristatyta zakristija. Ties kraigo viduriu uždėtas mažas kvadratinis bokštelis su aukštu piramidiniu stogeliu ir kryžiumi. Prie bažnytėlės stovi maža dviejų stulpų varpinėlė su stogeliu, be sienų. Šventorius aptvertas aklina stačių lentų tvora.

1971—1986 m., kunigų sąrašuose Ignalinos parapiją administravo kun. Ignas Jakutis (gim. 1936.XI.4, kunigu pašvęstas 1963.IV.10). Kartu jis administruoja ir nuolatinio kunigo neturinčią Vidiškių parapiją. Abidvi parapijos priklauso Švenčionių dekanatui.

JAŠIŪNAI

Šv. Onos parapijos bažnyčia

Jašiūnų miestelis yra prie Merkio upės, Rūdninkų girios rytiniame pakraštyje, 2 km nuo Vilniaus — Lydos geležinkelio linijos, kur yra Jašiūnų gelž. stotis, 24 km į pietus nuo Vilniaus.

Pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose Jašiūnų vardas paminėtas 1402 m., kryžiuočių kelių aprašymuose. Jašiūnų dvaras žinomas nuo XV a., priklausė Radvilams. XIX—XX a. dvaras buvo Balinskių nuosavybė. I. Balinskiui mirus, dvarą paveldėjo jo sūnus Mykolas Balinskis (1794—1864), istorikas, parašęs Vilniaus miesto istorijos dvitomį, surinkęs ir paskelbęs daug įdomios medžiagos apie Lietuvos miestus, miestelius ir kitas vietoves. Šis jo veikalas (Starożytna Litwa) buvo pirmą kartą išleistas lenkų kalba 1846 m. Tačiau jis nėra nustojęs savo reikšmės ir šiuo metu, kaip svarbus šaltinis Lietuvos lokalinei istorijai. (Naudojamas ir šias knygas leidžiant).

Balinskių laikais Jašiūnų dvaras buvo savotiškas Lietuvos senųjų bajorų, jos istorinės praeities mylėtojų centras. Čia buvodavo Adomas Mickevičius, Julius Slovackis, Tomas Zanas, biologas S. B. Jundzila ir kiti „lietuviškojo romantizmo" puoselėtojai. Šie bajorai romantikai, nors patys pamiršę lietuvių kalbą, kiekvieną Vilniaus apylinkėse aptiktą vietovardį bandė aiškinti lietuvių kalboje vartojamais žodžiais, „atkasė" daug senų lietuviškų legendų, o kur jų nerasdavo — patys sukurdavo. Ši „Lietuvos mylėtojų" karta paliko ryškius pėdsakus visoje Vilniaus žemėje, tačiau niekuo neprisidėjo prie lietuvių kalbos išlaikymo. Bet 1939 m. lietuviai,

Jašiūnų bažnyčia, 1979 m. nuotr.

atgavę Vilnių, rado nemaža Lietuvos simpatikų.

Po Balinskių Jašiūnų dvaras atiteko Jonui Sniadeckiui, Vilniaus universiteto rektoriui. Dvaro rūmuose jis buvo sukaupęs labai gerą kelių tūkstančių tomų biblioteką, kurioje buvo daug lituanistinės medžiagos. Jis sukūrė ir Jašiūnų dvaro parką. 1824—1828 m. buvo pastatyti gražūs paminkliniai dvaro rūmai.

1831 m. sukilimo metu dvare rinkdavosi sukilėlių vadai. 1863 m. sukilimo metu gydytojas A. Krasnickis gydė sunkiai sužeistus sukilėlius. XIX a. dvarui priklausė 1300 dešimtinių žemės ir 3290 dešimtinių miško. Ligi 1914 m. Jašiūnai priklausė Šalčininkų valsčiui ir buvo seniūnijos centras.

Reformatų parapiją XVIII a. buvo įsteigę Radvilai ir pastatę bažnyčią, bet vėliau ji sunyko. **Katalikų bažnyčia** pastatyta 1829—1830 m., bet parapijos ilgą laiką nebuvo. 1910 m. bažnyčių sąrašuose pažymėta, kad Jašiūnai tėra tik neveikianti Rūdninkų parapijos koplyčia. Dabartinė bažnyčia pastatyta 1929 m. 1965 m., klebono kun. Nikodemo Jauros rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis, ji buvo atnaujinta.

Architektūra. 1929 m. statyta bažnyčia yra, sprendžiant iš išorės, ligi pusės mūrinė, o aukščiau medinė. Savo platumu ir masių santykiais pastatas atrodo monumentalus. Centrinė nava iškyla aukščiau už šonines navas ir už zakristijos priestatus. Apatinės sienos tinkuotos, jų langai mažyčiai, o virš žemutinių stogų šviečia dideli centrinės navos langai ir dar didesni trisienėje absidoje. Priekyje ant stogo uždėtas žemas kvadratinio plano bokštas, kitame gale mažytis bokštelis su kriaušiniu šalmu. Abu kryžiai puošnūs, ažūriniai. Išvaizdus fasadas nukreiptas į šiaurės rytus. Jis padalytas gulsčiai į keturis palaipsniui siaurėjančius tarpsnius. Apatinysis dominuojamas portalo ir prieangio su dviem apskritom storom kolonom. Antrajame įdėtas didelis stačiakampis langas ties vargonų choru. Tretysis tarpsnis užima frontono vietą, nors tai yra žemas stačiakampis su plačiu stogeliu. Ketvirtasis yra bokštų viršūnės su uždengtomis varpų angomis. Jų stogeliai piramidiniai. Bažnyčios sienos apmuštos statmenomis lentelėmis, o stogai dengti skarda.

Viduje navos atidalytos medinių piliorių eilėmis. Medinės lubos išgaubtos, kaip skliautai. Presbiterijos siena aplink altorių yra pamarginta dažytomis rūtų šakelėmis, tulpių rašto pjaustiniais, o altorių aprėminime irgi

Jašiūnų bažnyčios vidus, didysis altorius, 1981 m. nuotr.

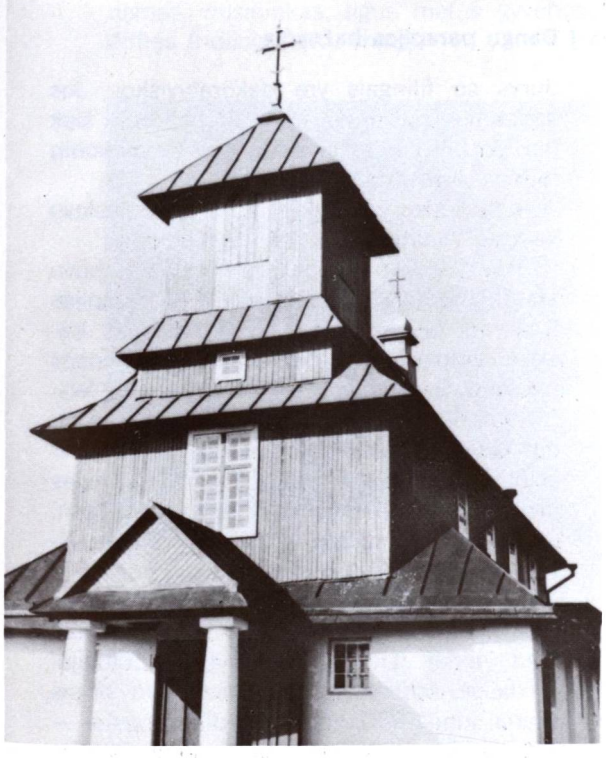

Jašiūnų bažnyčios fasadas, 1984 m. nuotr.

matomi medinių pjaustinių krašteliai. Visuose penkiuose altoriuose įstatyti dideli tapyti paveikslai. Didžiajame altoriuje matoma Aušros Vartų Mariją. Aplink bažnyčią nėra įprasto šventoriaus su antkapiniais paminklais ir tvora, o tik yra plati atvira veja su keliais dekoratyviniais krūmais.

Kaip atrodė Jašiūnų apylinkės žmonės XIX—XX a. sąvartoje, vaizdžiai nusako M. Davainis-Silvestravičius „Vilniaus žinių" korespondencijoje (Nr. 197, 1905 m.):

„Nieko čia nėra lietuviui įdomaus, nes lietuviška kalba jau nuo 2—3 žmonių kartų (eilių) išnyko, čia ir jos negirdėti. Tik vietų vardai ir žmonių pavardės ir atmenančių žmonių padavimai nurodo, kad seniau būta čia visko kiteip ir žmonių kalbėta lietuviškai. Mano vežėjas išpasakoje visą ką tik jis apie tą kraštą žinojo".

„Vargingi ir nususę dvarininkai daugiausia prisidėjo prie išnaikinimo lietuvių ir dorybės ir praplatino tamsybę. Praleido savo dvarus: Vilkiškius, Pavlovą, Baltadvarį, Kamionką, Taboriškius ir nieko žmonėms gero nepadarę, išėjo patįs su krepšiais. Žmonės čia labai sulenkinti. Skaito visi lenkiškas maldaknyges, bet jų gerai nesupranta". (Citatos kalba ir rašyba netaisyta).

1920—1939 m. Jašiūnus valdė lenkai. Bet vietovei grįžus prie Lietuvos, prasidėjo šioks toks tautinis atgimimas. Taip 1940 m., išduodant lietuviškus pasus, savo pavardes atlietuvino 762 asmenys: jos seniau buvo suslavintos, bet tebeturėjo lietuviškas šaknis. Gyventojai, ypač jaunimas, ėmė mokytis lietuvių kalbos. 1941 m. Lietuvos Mokslo akademijos surinktais duomenimis, iš visų apylinkės gyvenviečių 90% dar buvo lietuviškos savo vardais. 1942 m., surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 73,9%, lenkais 20% ir gudais bei rusais 5,1%. Nežiūrint to, Jašiūnai pokario metais liko viena labiausiai sulenkintų vietovių Vilniaus krašte.

Ligi 1950 m. Jašiūnai buvo valsčiaus centras. Pokario metais — Šalčininkų rajono apylinkės ir sovchozo centras. 1977 m. 540 gyv. 1986 m. Jašiūnų parapijos klebonu buvo kun. Konstantinas Molis (gim. 1908.III.31, kunigu pašvęstas 1937.VI.21). Parapija priklauso Šalčininkų dekanatui. 1939 m. turėjo 2080 parapijiečių.

Jašiūnų kapinės apaugusios senomis pušimis. Paminkluose galima išskaityti pavardes: istoriko Mykolo Balinskio, jo sūnaus mokslininko Jono, Medicinos mokslų daktaro Jono Balinskio (1827—1902). Čia ilsisi palaikai ir Jono Baptisto Sniadeckio, žymaus astronomo, matematiko, Vilniaus universiteto rektoriaus (gim. 1756). Jis, atsisakęs 1825 m. universiteto astronominės observatorijos direktoriaus pareigų, po metų (1830.XI.21) mirė nuosavame Jašiūnų dvare ir buvo čia palaidotas. Savo turtingą 482 tomų biblioteką, laikomą Jašiūnų dvare, testamentu užrašė observatorijai.

Pokario metais Jašiūnų kapines prižiūri ir tvarko vietos vidurinės mokyklos mokiniai.

KABELIAI

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo Į Dangų parapijos bažnyčia

Kabelių bažnytkaimis įsikūręs prie Grūdos upės (kairysis Merkio intakas, 45,4 km ilgumo), kiek į šiaurę nuo Grūdo ežero, 3 km į pietryčius nuo Vilniaus — Gardino geležinkelio, tik 1,5 km nuo dabartinės Lietuvos — sovietinės Gudijos sienos, 15 km į pietvakarius nuo Marcinkonių. Tik 1 km atstu nuo Kabelių I yra Kabelių II kaimas.

R. katalikų bažnyčią Kabeliuose 1911 m. pastatė kun. Pr. Bernotas su vietos gyventojais. Nuo tada kaimas virto bažnytkaimiu. Susidarė graži lietuviška parapija, turėjusi 1925 m. 1550, 1939 m. 1960 parapijiečių. 1916 m. bažnyčia buvo padidinta.

Architektūra. 1911 m. statyta, 1916 m. padidinta medinė bažnyčia tartum kyla aukštyn, nes jos visos sienos ir frontonas apkalti vertikališkai. Nuo lištvelių susidaro stiprūs statmeni šešėliai. Du bokštai yra dviejų tarpsnių virš fasadinio karnizo, palaipsniui laibėją. Juos puošia trikampiai frontonėliai. Centrinė frontono dalis turi įstrižai apkaltą trikampį ir mažytę barokinę smailę. Kryžiai geležiniai, ažūriniai. Langų arkos yra gotiškai smailios, su daug stiklo padalų. Brangios fasadinės durys su filingais yra dekoratyviškos. Jos apgaubtos puslankio arka. Ši bažnyčia šiek tiek panaši į netoliese esančią Marcinkonių medinę bažnyčią.

Kabeliuose yra išlikęs 1861 m. Boleslovo Venerio Vilniuje lietas metalinis varpas.

Nuo 1919 m. Kabeliuose klebonu buvo kun. P. Čaglys, daug nusipelnęs parapijos švietimui bei kultūrinimui. Greitu laiku Kabeliai virto viena iš pirmaujančių apylinkės parapijų. Gyventojai pradėjo savo vaikus leisti į mokslus; siųsdavo net į Vilnių ir į Saleziečių vienuolyną Italijoje. Lietuvišką dvasią ir veiklą Kabeliuose ypač stiprino kunigas (vėliau prelatas) Bernardas Sužiedėlis (gim. 1888.VIII.11, II bolševikų okupacijos metu ištremtas į Sibirą).

Apylinkėje buvo įkurtos kelios lietuviškos mokyklos, Šv. Kazimiero draugijos skyriai. Vien tiktai Lietuvių Blaivybės draugijai priklausė 600 narių; Šv. Kazimiero dr-jos skyriai jungė 300, Jėzaus Širdies būreliai — 500 lietuvių. Į Kabelių paštą lenkų laikais ateidavo „Vilniaus rytojaus" 170 egz., „Jaunimo draugo"—70, „Vilniaus aušros"—100 egz.

Kabelių parapijos lietuviai buvo lenkų administracijos persekiojami ir baudžiami. 1925 m. eilei lietuvių ir gudų veikėjų buvo iškelta byla. Jie buvo kaltinami norėję atplėšti Vilniaus krašto dalį nuo Lenkijos. Byla Vilniuje truko 10 dienų. Kaltinamųjų suole sėdėjo 22 lietuviai ir 70 gudų. Juos gynė 17 advokatų. Kaltinamieji buvo išteisinti, bet kai kurie jau buvo iškalėję po trejetą metų. Nubaustas ir kun. P. Čaglys. Persekiota lietuvių mokykla. Per 7 veiklos metus turėjo pereiti 8 mokytojai. Vėliau lenkai mokyklą uždarė. Nežiūrint lenkų administracijos draudimų, lietuviški vakarai sutraukdavo ligi 300 lankytojų.

Sovietinės okupacijos metu Kabeliai priskirti Varėnos rajono Marcinkonių apylinkei. 1959 m. Kabeliuose I buvo 278, Kabeliuose II — 289 gyventojai.

Kabelių parapija priklauso Varėnos dekanatui. 1983 m. parapijos administratorium buvo kun. Jonas Lauriūnas (gim. 1924.III. 8, kunigu pašvęstas 1954.IX.12), 1986 m. kun. Vytautas Pūkas. 1986 m. kun. Petras Purlys.

Kabelių parapijos Šklerių kaime 1913.II.12 gimė Jonas Svirnelis, kunigas, žinomas misininkas, ilgus metus gyvenęs ir dirbęs Indijoje ten ir miręs.

Kabelių bažnyčia, 1983 m. nuotr.

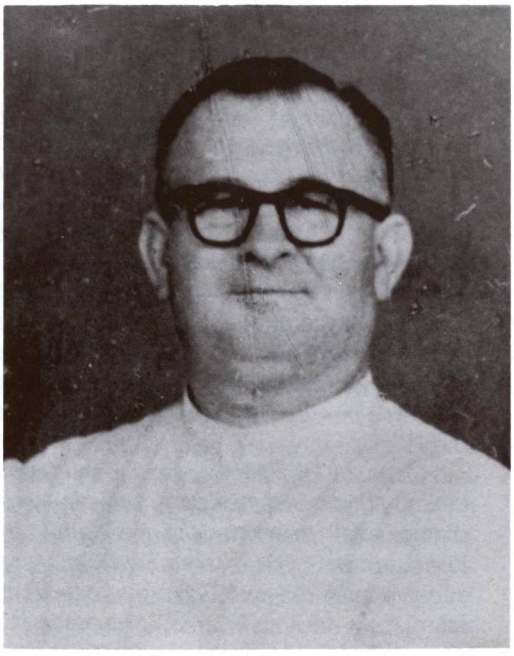

Kun. Jonas Svirnelis — misininkas

Vilniečiai studentai pas Kabelių kleboną kun. P. Čaglį. (Iš „Jaunimo draugo Nr. 9, 1935)

Kabelių lietuvių bažnytinis choras apie 1926 m.

Į rytus nuo Kabelių, 12 km į pietus nuo Marcinkonių, girios pakraštyje, prie Čapkelių raisto ir Musteikos upelio, yra **Musteikos kaimas** (1959 m. 241 gyv.). Lenkų okupacijos laikais (1920—1939) kaimo gyventojai garsėjo gražia lietuviška kultūrine ir religine veikla, veikė lietuviškos organizacijos, jų skaičiuje Šv. Kazimiero draugijos skyrius, buvo pradžios mokykla.

Baigiantis II pasauliniam karui, šį kaimą ištiko skaudus likimas. Apie tai žinių pateikė pogrindžio „Aušra" (Nr. 32, 1982):

„1944 m. birželis kvepėjo žiedais ir vystančia pradalgiuose žole. Iš rytų atplaukdavo paslaptingas kovos pabūklų dudenimas, kuris kasdien vis stiprėjo. Aušo gražus Joninių rytas. Saulutei gerokai pakilus, kaimą apsupo ginkluoti vyrai, atvažiavę arklių kinkiniais. Kalbėjo rusiškai, bet buvo girdėti ir lietuviška šnekta, tik su žydiška tartimi".

Toliau str. autorius aprašo bolševikų partizanų siautėjimą. Tą dieną jie nužudė sušaudydami 13 kaimo vyrų. Štai jų pavardės ir amžius: kaimo seniūnas Jokūbas Gaidys, Mikas Gaidys (50 m.), Mikas Ilkevičius (35), Petras Gaidys (26), Pranas Tamulevičius, Karolis Ilkevičius (26), Petras Svirskas (43), Martynas Averka (70 m.), Vytautas Gaidys (19), Simas Tamulevičius (75), Jonas Grigas (25 m., nebylis), Jonas Tamulevičius (75 m.), Domas Tamulevičius (28 m.). Netrukus miške dar buvo rastas nužudytas išsukiotomis rankomis Kostas Averka (38 m.).

Po kelių dienų musteikiečiai, kurių dabar liko veik vienos moterys ir vaikai, lydėjo savuosius į Kabelius laidoti. Išsidriekė ilga graudi procesija. Per rugių lauką, per vasarojų plaukė 14 karstų... Raudos siekė gretimus kaimus — Ašašninkų ir Margionių. Prie bažnyčios pasitiko kun. Nikodemas Pakalka, Marcinkonių klebonas. Kabeliai jau neturėjo savojo klebono — kun. Pr. Čaglys neseniai buvo miręs. Mažoj bažnytėlėj suguldė visus ant žemės — vieni karstai pripildė pusę Dievo namų".

„Žuvusių kapeliai jau baigia žole apaugti, laikas užgydo visas žaizdas, bet niekas šiandieną negali pasakyti, kuo nusikalto šie taikūs žmonės, mylėję taiką ir darbą, gimtąją žemę ir savo tikėjimą. Tyli apie juos šiandien istorija, tik dar likę artimieji prisimena ir kasmet birželio 24 dieną susirenka į Kabelių bažnyčią... (P. Alksnis)".

KALESNINKAI

Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo parapijos bažnyčia

Kalesninkų vardu seniau buvo vadinamos 3 vietovės: kaimas, esantis už gero kilometro nuo bažnyčios, dvaras (arčiau bažnyčios) ir pats bažnytkaimis. Visos 3 vietovės nesijungia savo pastatais, bet turi vieną vardą. Kalesninkai įsikūrę prie Varėnos — Eišiškių plento, 12 km į vakarus nuo Eišiškių.

Kalesninkų dvaras žinomas nuo XVII a. 1676 m. dvarininkas Konstantinas Kuncevičius čia įkurdino karmelitų vienuolyną ir jį apdovanojo turtais. 1707 m. pastatyta pirmoji R. katalikų bažnyčia. Tada jai suteiktos parapijos teisės. Prie jos buvo įkurta ir mokykla. Žinoma, kad joje 1805 m. mokėsi 3 mokiniai. 1832 m. rusų valdžia, persekiodama katalikus, vienuolyną uždarė, o parapiją panaikino — ji buvo prijungta prie Eišiškių parapijos. Bažnyčios pastatas nugriautas. Ilgus dešimtmečius Kalesninkuose bažnyčios ir parapijos nebuvo.

Parapiją leista atkurti tik 1904 m. Jai buvo priskirti kai kurie kaimai iš gretimų Valkininkų, Varėnos, Nočios ir Eišiškių parapijų. Priklausė Rodūnios dekanatui. Parapijiečių daugumą sudarė lietuviai, bet buvo įsimaišę ir sugudėjusių lietuvių. Pirmuoju atkurtos parapijos klebonu paskirtas kun. Mykolas Rudis-Rudzis (1871—1933).

Iš pradžių bažnyčios pastato nebuvo, taigi buvo pastatyta medinė koplytėlė ir klebonija. Bet jau 1905—1907 m. pastatyta mūrinė bažnyčia.

Architektūra. 1904 m. pradėta statyti bažnyčia, vėliau turtingai įrengta ir išpuošta, atrodo per didelė mažam bažnytkaimiui. Šis netinkuoto plytų mūro pastatas su dviem stambiais fasado bokštais yra neoromaniško stiliaus. Trijų navų kryžminis planas nulemia išorę tokiu būdu, kad transeptai yra lygaus aukščio su centrine nava, o šoninių navų sienos yra daug žemesnės. Virš jų stogų iškyla centrinės navos aukštutiniai langai. Fasadas suskaidytas į tris vertikalius tarpsnius. Virš centrinio portalo šviečia didelis apskritas langas su vitražu. Frontoną puošia trys nišos. Bokštai padalyti karnizais į šešis skirtingus aukštus ar pusaukščius. Bokštuose yra dar dvejos fasadinės durys bažnyčion. Visi

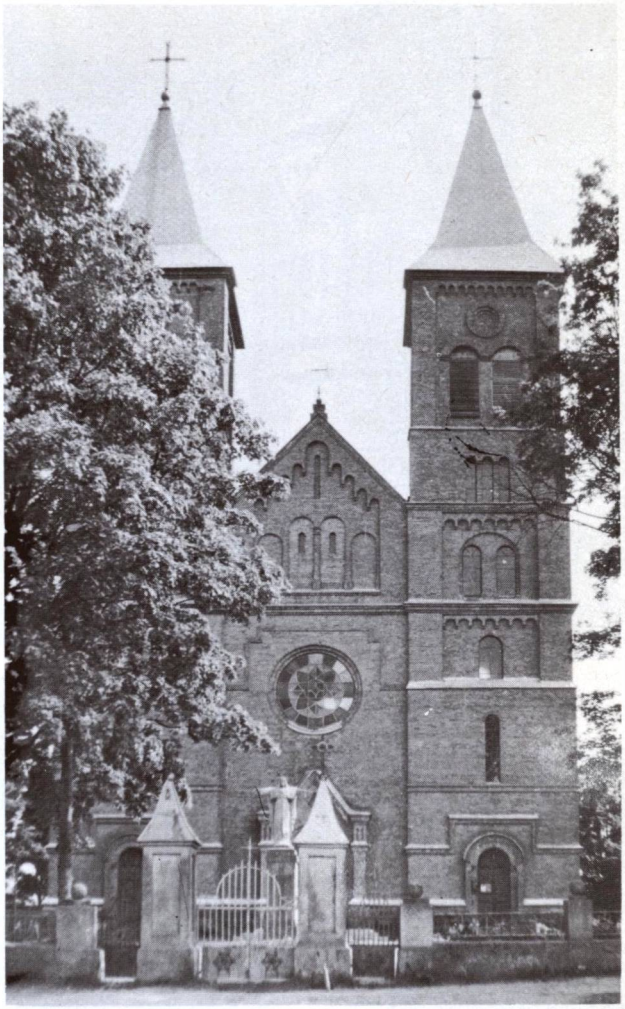

Kalesninkų bažnyčia, 1981 m. nuotr.

langai ir nišos turi pusapskrites arkas, o karnizai padabinti arkatūromis. Transepto frontonas yra panašus į fasadą.

Interjeras suskliaustas cilindriniu skliautu, kurio liunetės ties aukštutiniais langais sudaro kryžmines travėjas. Paskliautės papuoštos tapytais kvadratiniais plafonais. Pilioriai tarp navų apkabinėti paveikslais ir Kryžiaus kelių bareljefais. Didysis altorius ir sakykla papuošti gotiškais pinakliais, pjaustinių virtinėmis, skulptūromis ir drožtais bareljefais. Presbiterija apšvesta aukštais sienų langais ir dar dviem apskritais langeliais virš karnizų. Absidos sferinis skliautas paliktas ne-

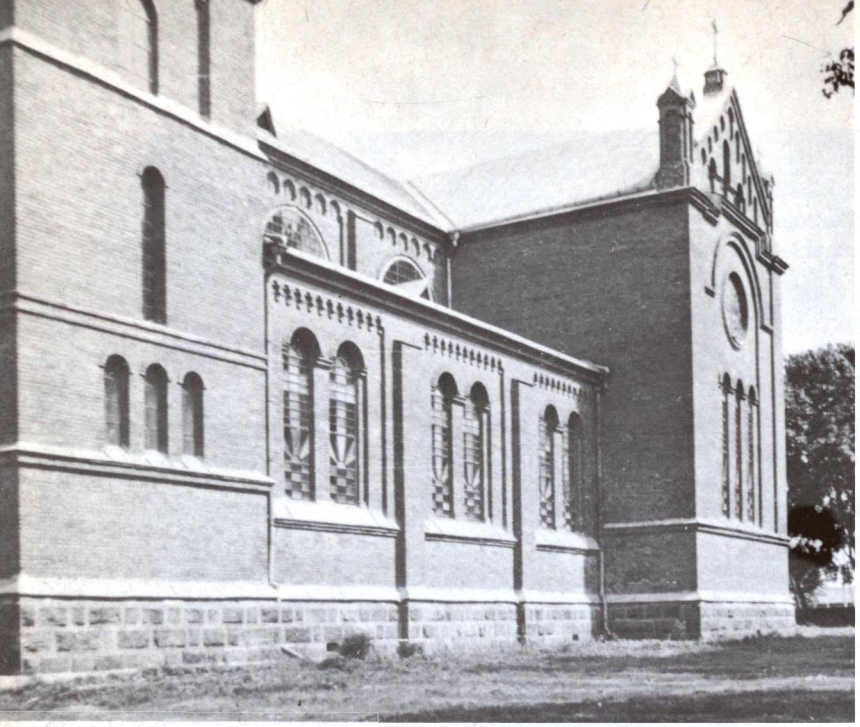

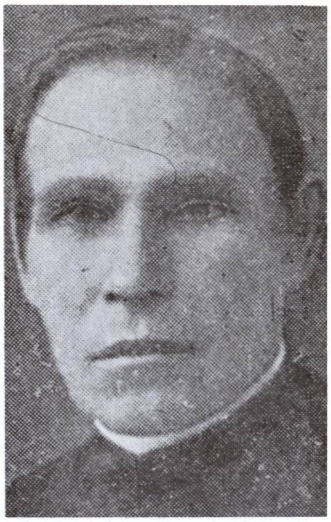

Kalesninkų bažnyčios šoninis vaizdas. Dešinėje — klebonas kun. M. Rudis (Rudzis)

Šventoriaus vartai, 1982 m. nuotr.

dekoruotas. Vargonų dūdų žėrėjimą sustiprina fasadinis rožinis langas už vargonų. Išilgai centrinės navos kabo keturi dideli sietynai su elektrinėmis žvakėmis. Nartekso sienelė ir durys po vargonų choro arka yra ištisai įstiklintos.

Geležiniai šventoriaus vartai įkabinti tarp mūrinių stulpų su aukštais piramidiniais stogeliais. Vartus puošia penki kaltos geležies spinduliuojantys kryžiai. Šventoriaus tvora yra padaryta iš geležinių grotelių ant mūrinio pagrindo.

To paties klebono kun. Rudžio rūpesčiu pastatyti ir parapijos namai, daug prisidėję prie lietuviškos kultūros ugdymo. Šis taurus dvasininkas Kalesninkuose išvarė labai gilią lietuvišką vagą. Jo dėka Kalesninkai buvo viena iš lietuviškiausių parapijų visoje Dzūkijoje. Jau prieš I pasaulinį karą čia ateidavo apie 50 lietuviškų laikraščių. 1915 m. tas pats klebonas įsteigė pradžios mokyklą, kurioje 1915—1920 mokytojais dirbo: Elžbieta Nedzveckaitė, Kazys Jazura, Pranas Kvietkauskas, Zigmas Gurevičius, Kazė Nedzveckaitė ir Adomas Kudzma. Pastarąjį lenkai ištrėmė į nepriklausomą Lietuvą. 1929 m. mokytoja Petronėlė Šičkaitė buvo suimta ir nugabenta į Gardiną, o visas mokyklos turtas perduotas naujai kuriamai lenkiškai mokyklai. Netrukus lietuviai vėl atkūrė mokyklą, bet ir šią Eišiškių policija 1932.III.11 uždarė. Mokyklą lankė 40—80 mokinių. Jos išlaikymu labai rūpinosi kun. Rudis, savo visą gyvenimą skyręs lietuvybei ir bažnyčiai. Jis buvo Vilniaus krašto lietuvių globėjas, užtarėjas, dalijęsis su jais ir duonos kąsniu. Jam energingai talkino kun. Juozas Mincevičius (1913—1919), suruošęs apie 30 lietuviškų vakarų su vaidinimais. Iš vikarų dar pažymėtinas kun. L. Edimtas, kurį lenkai

Kalesninkų bažnyčios vidus, didysis altorius. Apačioje — galinis vaizdas į vargonų pusę, 1981 m. nuotr.

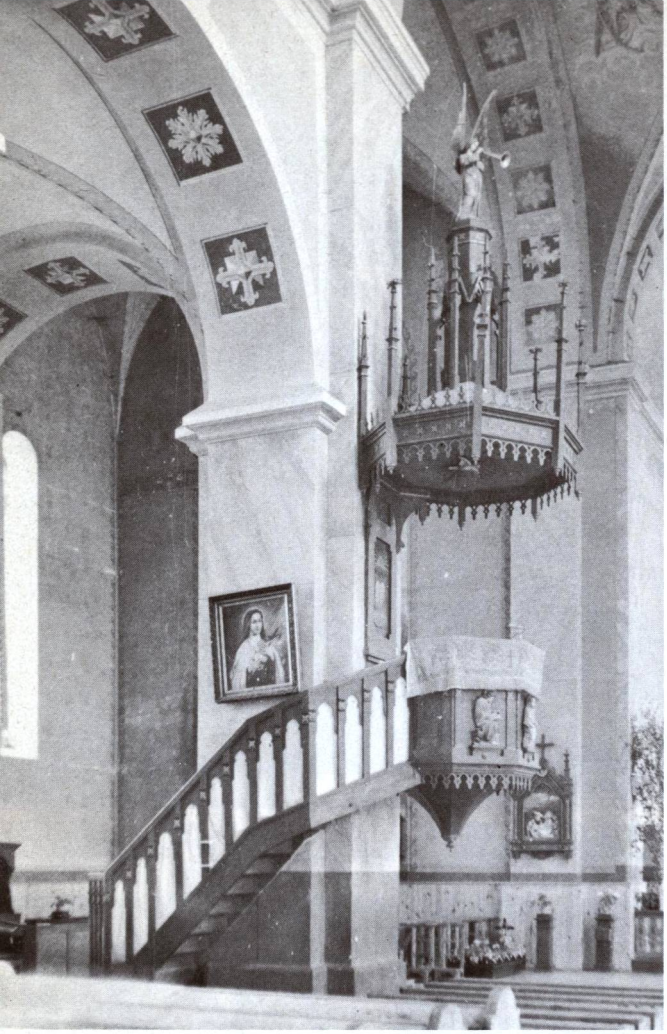

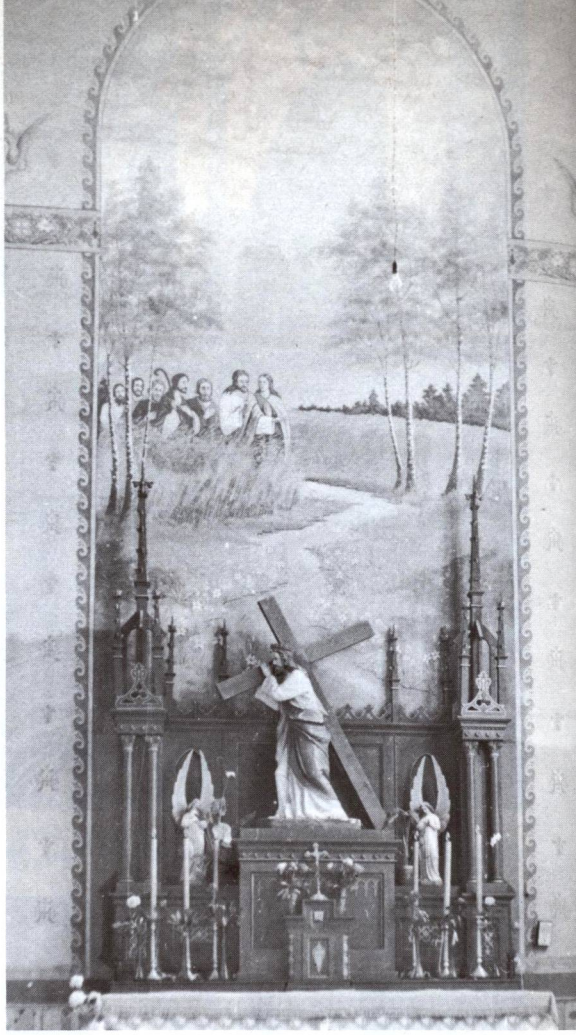

Kalesninkų bažnyčios vidaus detalė, sakykla, šoninis altorius. Apačioje — klausykla. (1982 m. nuotraukos)

1921 m. kalino Gardino kalėjime. Bet arkiv. R. Jalbžykovskis pasistengdavo lietuvius kunigus iškilnoti ir į jų vietas paskirdavo lenkus kunigus.

Lenkiški pamokslai prieš I pasaulinį karą buvo sakomi tik sekmadienį — visi kiti buvo lietuviški. O 1930 m. lietuviški pamokslai tebuvo sakomi 4 kartus metuose; prieš II pasaulinį karą jų nebebuvo, tik evangelija buvo lietuviškai skaitoma. Keliuose lietuvių kaimuose įsteigtos mokyklos susilaukė panašaus likimo. Priespaudos priemones vaizdžiai rodo policijos pareigūnų skaičius Kalesninkuose: prieš I pasaulinį karą čia nebuvo nė vieno policininko, o lenkų okupacijos metais kalesninkiečiai turėjo išlaikyti jų net 15.

1933.IX.14 kalesninkiečiai neteko kunigo Rudžio. Jis buvo palaidotas bažnyčios šven-

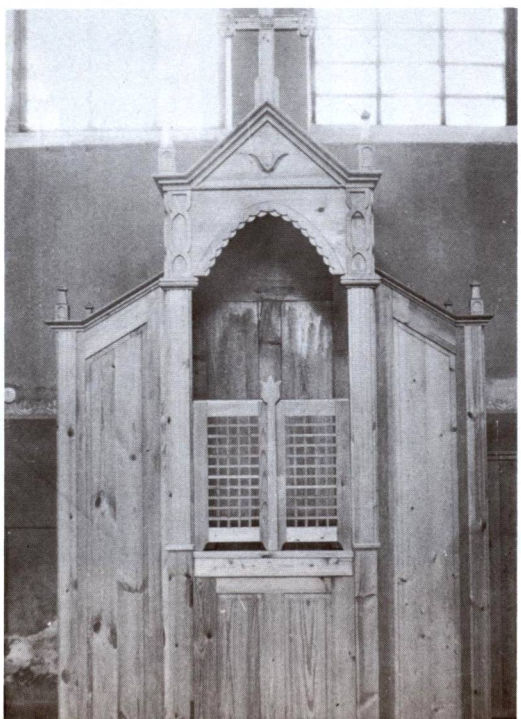

Kalesninkų parapijos Krivelių kaimo Šv. Kazimiero draugijos skyriaus valdyba apie 1930 m.

toriuje. Ant jo kapo pastatytas paminklas — didžiulis juodo granito gulsčias akmuo su įrašu lenkų ir lietuvių kalbomis. Parapija priklausė Rodūnios dekanatui. 1939 m. turėjo 6208 parapijiečius.

Dabar Kalesninkų parapija priklauso Varėnos dekanatui. Pokario metu klebonu kurį laiką buvo žinomas kovotojas už religijos laisvę kun. Bronius Laurinavičius. Jo rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis 1955 m. bažnyčios vidus buvo suremontuotas ir išdekoruotas. 1986 m. parapiją administravo kun. Jonas Vaitonis (gim. 1924.III.8, kunigu pašvęstas 1954.IX.12).

Sovietinių rusų okupacijos metu Kalesninkai yra Šalčininkų (anksčiau Eišiškių) rajono apylinkės ir sovchozo centras. 1977 m. 550 gyventojų.

LKB Kronikoje (Nr. 63, 1984) buvo paskelbta tokio turinio žinelė iš Kalesninkų: „1984.VI.7 Kalesninkų parapijos klebonas Jonas Vaitonis buvo iškviestas pas rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoją Tamašauskienę. Pavaduotoja perskaitė RRT įgaliotinio Petro Anilionio raštišką įspėjimą, draudžiantį kun. J. Vaitoniui padėti kunigams Baltarusijoje atlaidų ir rekolekcijų metu klausyti išpažinčių. Duoti įspėjimą ar bent nusirašyti jo tekstą Tamašauskienė neleido. Kun. J. Vaitonis po įspėjimu nepasirašė".

KALTANĖNAI

Švč. Mergelės Marijos Angeliškosios parapijos bažnyčia

Kaltanėnai įsikūrę Žeimenio ežero vakariniame krante, prie Žeimenos upės, kuri teka per miestelį. Vietovę supa sausi pušynai. Prie miestelio prieina Švenčionėlių — Panevėžio geležinkelio linija, kurios stotis yra 1/2 km nuo Kaltanėnų.

Istorinės žinios. Kaltanėnuose ir artimoje apylinkėje nėra piliakalnių. Žinoma, kad Kaltanėnų žemes, tada galbūt dar šiuo vardu nevadinamas, kartu su Arnionių dvaru Žygimantas Kęstutaitis atidavė Narbutui. XV—XVI a. sąvartoje čia buvo Narbutų dvaras, prie

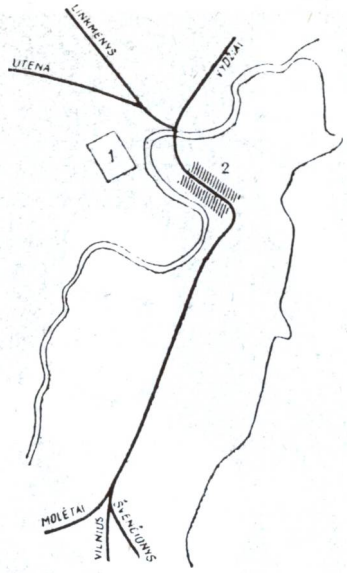

Kaltanėnų gyvenvietės schema XVI a. 1— dvaro sodyba, 2 — gyvenvietė .

Kaltanėnų vaizdas 1613 m. D. L. K. žemėlapyje

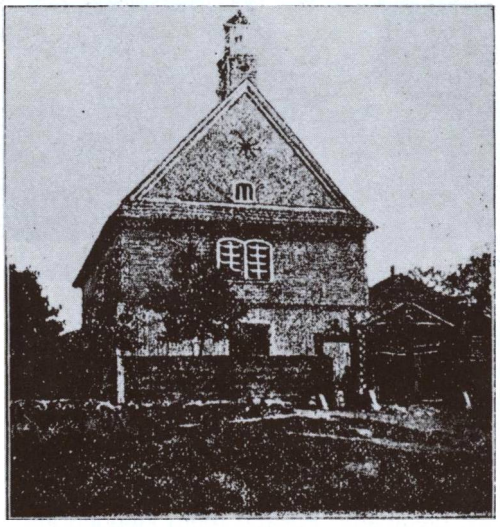

Senoji Kaltanėnų bažnyčia. (Iš „Šaltinio" Nr. 2, 1910)

kurio išaugo ir gyvenvietė, kuriai pradžią greičiausiai davė karčema. 1503, 1562, 1578, 1580, 1595 m. šaltiniuose minimas tik Narbutų dvaras. To laikmečio žemėlapiuose Kaltanėnų vardo nėra, tačiau jie (Koltyniany) jau pažymėti 1613 m. Radvilų išleistame D.L.K. žemėlapyje. XVI—XVII a. sąvartoje Kaltanėnai virto miesteliu. Kaltanėnų dvarą valdė Narbutai, po jų perėjo Ruščicams, 1815 m. kraičio keliu Lopacinskiams, iš kurių nusipirko Marusas, vėliau atiteko jo dukrai Marijai Ekse.

R. Katalikų bažnyčia ir vienuolynas. 1633 m. Lydos teisėjas J. Narbutas suteikė privilegiją steigti bažnyčią, pranciškonų vienuolyną ir špitolę. Bet yra duomenų, kad jau 1627 m. būsimai bažnyčiai buvo paskirta žemės. Bažnyčia su vienuolynu greičiausiai buvo pastatyta 1633 m. Abudu pastatai buvo šiauriniame Kaltanėnų pakraštyje. 1638 ir 1665 m. žemėlapiuose Kaltanėnai minimi kaip miestelis.

1654—1667 m. didžiosios rusų invazijos ar kitų karų metu bažnyčia sudegė. Ji buvo atstatyta tik 1696 m. Iš 1699 m. juridinio akto matyti, kad buvo sukeista bažnytinė žemė ir išplėstos vienuolyno nuosavybės. 1740—1767 m. laikotarpiu pastatyta nauja medinė bažnyčia ir aštuonkampė varpinė; 1740 ar 1746 m. pastatytas naujas vienuolynas, o gal senasis buvo remontuojamas. 1772 pastatytas naujas dviaukštis vienuolyno pastatas.

1781 m. parapijai priklausė 669 parapijiečiai, o 1796 m. 708. Iš 1804 m. aprašymo matyti, kad vienuolyno pastatas buvo mūrinis, netinkuotas, jame gyveno 6 vienuoliai, 2 tarnai, buvo 2 mokytojai; špitolėje gyveno 7 elgetos. Iš 1830 m. vyskupo vizitacijos akto matyti, kad bažnyčia buvo pušinių rąstų, su dviem bokšteliais ant stogo, 18 x 30 uolekčių. Prie bažnyčios buvo neseniai statyta triaukštė medinė varpinė; iš senos šventoriaus tvoros ėjo vartai į miestelį. 1820 m. kapinėse pastatyta medinė koplyčia. 1792 m. pastatytas namas mokyklai, kuris išsilaikė ligi 1820 m. 1830 m. Kaltanėnuose buvo 93 gyventojai. Taigi jų skaičius buvo sumažėjęs.

Kaltanėnų bažnyčia 1940.II.28

1832 m. rusų valdžia panaikino pranciškonų vienuolyną, o mokyklą uždarė. Buvo mėginta vienuolyno pastatus pritaikyti kareivinių reikalams, bet, rodosi, jie atiteko parapijai, 1843 m. Kaltanėnuose buvo 11 namų, bažnyčia, uždaryto vienuolyno pastatas, negyvenama špitolė. 1849 m. perstatyta senoji medinė bažnyčia. Ji buvusi būdinga rytų Lietuvos bažnyčių pastatų architektūrai.

1859 m. vienuolyno pastatas buvo be stogo, buvo griaunamas, o jo medžiaga gabenama į Švenčionis gimnazijos statybos reikalams. Jau visai sugriauto vienuolyno pastatą 1863 m. Švenčionių gimnazijos statybos komitetas pardavė Kaltanėnų parapijai. Nugriovus vienuolyną, miestelio vaizdas labai sumenkėjo. Bet maždaug tuo pačiu metu Kaltanėnai ėmė kilti, pravedus čia geležinkelio liniją. 1866 m. buvo 202 gyventojai, 1875 m. 22 kiemai su 197 gyv., iš kurių 76 buvo lietuviai, 108 žydai, 7 rusai, 2 vokiečiai, 4 totoriai; lenko nebuvo nė vieno.

1904 m. pastatyta didesnė medinė klebonija, o 1909—1910 m. mūrinė neogotiška bažnyčia. Jos statybos reikalams buvo panaudota šiek tiek senojo vienuolyno plytų.

Architektūra. Jau nebesanti medinė bažnyčia, statyta 1740—1767 m. tarpe, buvo tradicinės formos, kaip matyti iš fotografijų 1905 ir 1908 m. Pailgo plano 12 x 19 m pastatas turėjo trikampį frontoną be bokštų, tik

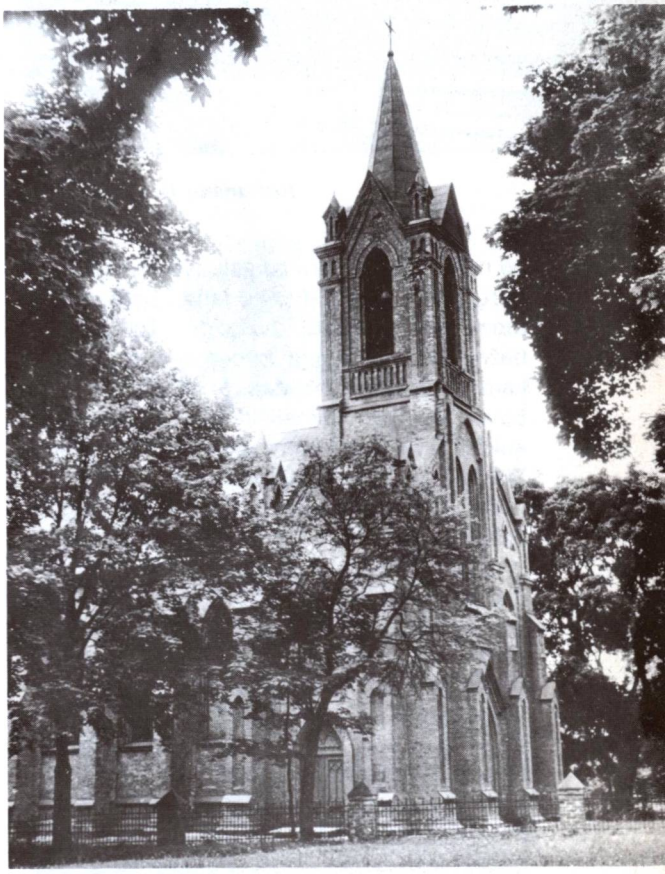

Bažnyčios bokštas, šoninis vaizdas, 1984 m. nuotr.

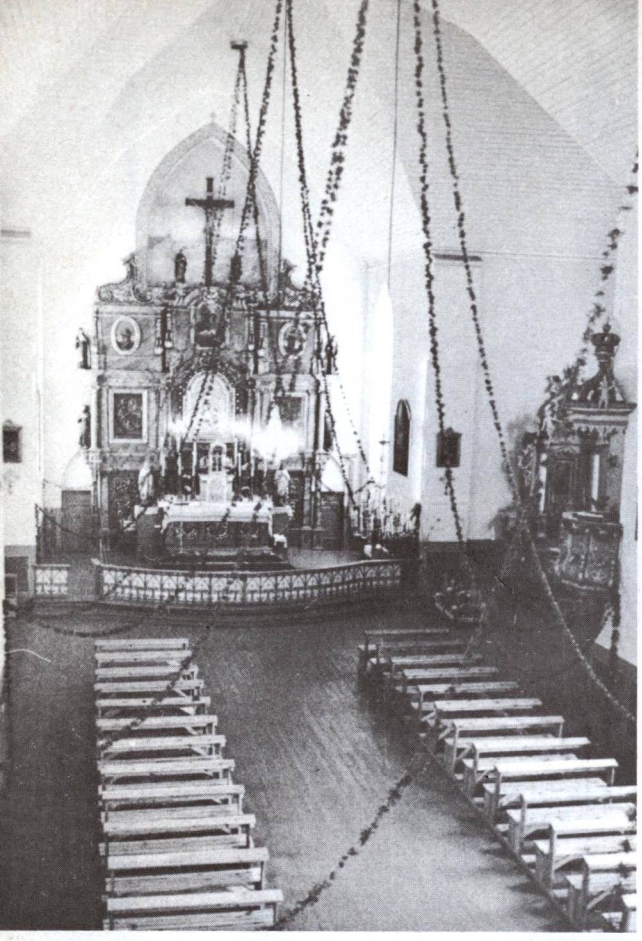

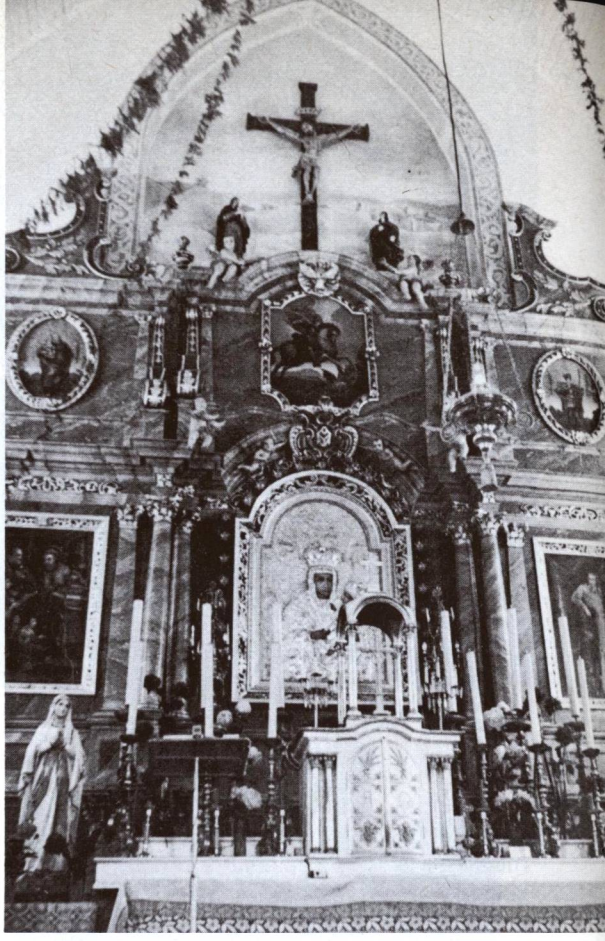

Kaltanėnų bažnyčios vidus, didysis altorius, 1984 m. nuotraukos)

po mažą bokštelį kraigo galuose. Virš didžiųjų durų švietė dviejų didelių langų pora, o frontono centre matėsi žvaigždė. Toji medinė bažnytėlė buvo gana būdinga rytų Lietuvai, kaip pastebi archit. Alg. Miškinis. Panašios buvo Vievyje, Semeliškėse. Greta stovėjo aukšta trijų tarpsnių medinė varpinė, statyta XIX a. pradžioje. Šventoriaus tvora buvo surėsta iš gulsčių sienojų. Vartai turėjo medinį antvartį.

1909—1910 m. pastatyta plytinė bažnyčia yra pseudogotikinė. Jos planas kryžminis, skersinė nava aukšta ir ilga. Fasado centre stovi platus bokštas su piliastrais, nišomis, arkiniais langais, arkučių frizais ir kitokiais gotikiniais atributais. Fasadą flankuoja pinaklių poros. Panašių bažnyčių buvo pastatyta gana daug, o jų meninė vertė menka, tik pastatai brangūs. Rokoko stiliaus altoriai buvo perkelti iš senosios medinės bažnyčios, o jinai nugriauta. Altoriuose yra daug kolonėlių su puošniais kapiteliais. Ornamentiški paveikslų rėmai ir laužytas antablementas derinasi su puošnia visuma.

Iš senosios bažnyčios į naująją buvo perkelti rokoko stiliaus altoriai, o senosios bažnyčios medžiaga panaudota parapijos namų statybai. (Žinios apie Kaltanėnų bažnyčią paimtos iš Algimanto Miškinio rašinio „Kaltanėnai", Liet. urbanistikos paminklai, VI t.).

Ilgesnį laiką Kaltanėnuose energingai dirbo veiklūs lietuviai kunigai: Aleksandras Burba, bažnyčią pastatęs M. Meštikis, N. Vaišutis ir kiti. Apie kun. M. Meštikį „Žinyčia" (Nr. 3, 59 psl., 1900) rašė: „Parapija lietuviška; prie klebono Aglinskio bažnyčioje viskas buvo lenkiškai, bet dabartinis klebonas, godotinas Meštikis Mikolas, tikras kunigas, užlaikąs š. Bažnyčios įstatymus, lietuviams jau lietuviškai tarnauja. Viešpatie, tik prailgink jo amžių, duok jam sveikatą, idant ko ilgiausiai mums tarnautų!"

XIX a. pabaigoje klebonavęs kun. Aglinskas buvo parapijiečius kiek aplenkinęs, bet vėliau klebonas kun. M. Meštikis vėl įvedė lietuviškus giedojimus. 1920.XI.5 Kaltanėnus

Bažnyčios vidus su vargonais

Šv. Kazimiero paveikslas

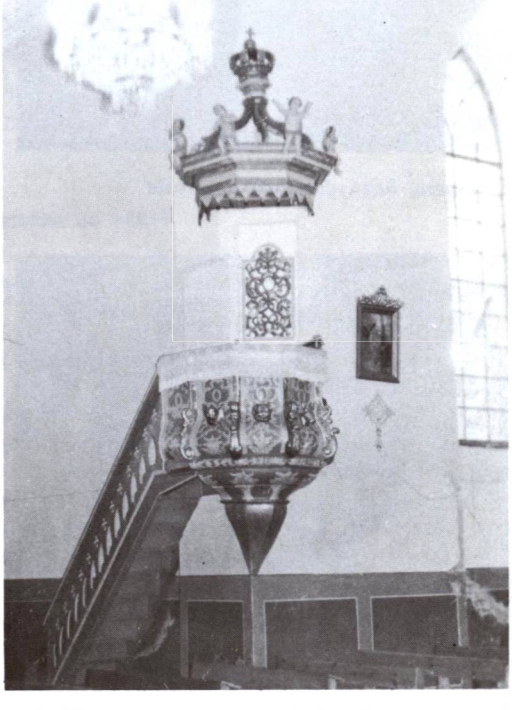

Sakykla.

(1984 m. nuotraukos)

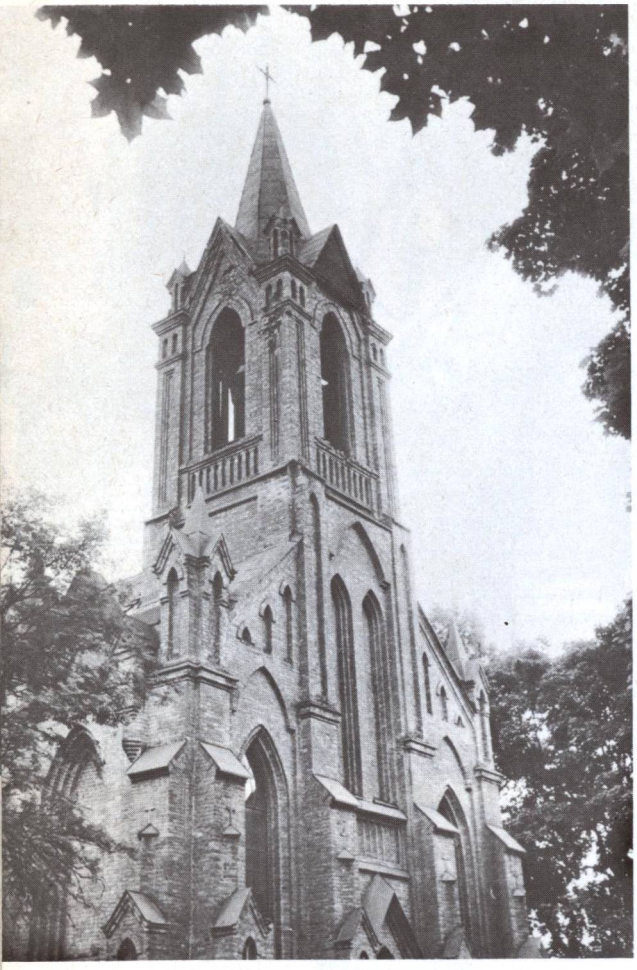

Kaltanėnų bažnyčios bokšto detalė

Vartai, fasado detalė

(1984 m. nuotraukos)

Parapijos vaikučiai katekizacijos metu. (Iš „Aušrelės" Nr. 3, 1937)

užėmė lenkai. Vėl buvo sudarytos sąlygos lenkinimui. Nežiūrint to, buvo steigiamos lietuviškos mokyklos. „Ryto" draugijos skyriui priklausė 229 nariai. Buvo ruošiami lietuviški vakarai, paskaitos, minėjimai, šaukiami susirinkimai. Kaltanėniškiai ne tik patys vaidindavo, bet ir kviesdavosi iš Vilniaus gastrolėms „Vaidilos" teatralus. Įsteigta lietuviška skaitykla su biblioteka (500 knygų). 1939 m. į Kaltanėnų paštą ateidavo 900 lietuviškų laikraščių.

Lenkų represijos tęsėsi visą okupacijos metą. 1921 m. lenkų kareivis nušovė lietuvaitę Julę Rupnikaitę ir buvo savo vyresnybės nubaustas tik 3 paromis arešto. 1932.I.10—11 suimta 40 lietuvių, daugiausia Šv. Kazimiero draugijos narių. Kun. Aiek-

sandras Mikaila kalintas Lukiškio kalėjime, o vėliau nubaustas savo dvasinės vyresnybės. Kun. Uogintas ištremtas, kun. N. Vaišutis smarkiai persekiotas, baustas. Kalinta daugybė paprastų kaimiečių; bausti piniginėmis bausmėmis, tremti. 1938 m. lenkų administracija uždraudė lietuviams pirktis žemes. Lenkai padarė ir daugybę kitų nuoskaudų.

1939 m. Kaltanėnai grįžo prie nepriklausomos Lietuvos ir tapo Švenčionėlių (vėliau Švenčionių) valsčiaus centru. Lietuvos administracija buvo labai šiltai sutikta.

Vokiškųjų nacių okupacijos metu buvo išžudyti visi miestelio žydai. Bolševikai suėmė ir ištrėmė daugelį gerų lietuvių.

Sovietinių rusų okupacijoje Kaltanėnai yra Švenčionių rajono apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 357, 1977 m. 278 gyventojai. 1925 m. parapija turėjo 3523, 1939 m. 4201 parapijietį. Priklauso Švenčionių dekanatui.

Pokario metais Kaltanėnuose kurį laiką dirbo iš Sibiro tremties sugrįžęs kun. Norbertas Skurkis, marijonas (gim. 1904 m. Daugailių vls.), daugelio religinio turinio knygų bei straipsnių autorius. Čia jis 1974 m. mirė ir buvo palaidotas šventoriuje. 1985 m. kunigų sąrašuose Kaltanėnų parap. administratorius pažymėtas kun. Aldas Čeponis (gim. 1946.I.2, kunigu pašvęstas 1976.V.30). 1986 m. klebonu buvo kun. K. Žemėnas.

Kaltanėnų parapijos kapinėse taip pat yra palaidotas kun. Jonas Burba (1853—1915), žinomas švietėjas, lietuvių tautosakos rinkėjas.

Antkapinis paminklas klebonui kun. Norbertui Skurkiui šventoriuje, 1978 m.

KARKAŽIŠKĖ

Šv. Apaštalų Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

Karkažiškės bažnytkaimis yra prie nedidelio (13,7 km ilgumo) Skirdos upelio, kuris įteka į Žeimeną, 4 km į pietus nuo Pabradės. Karkažiškės dvaras žinomas nuo XVI a. pradžios. Prie Žeimenos upės buvo muitinė. XVIII a. veikė mokykla.

R. katalikų bažnyčią 1502 m. pastatė Jokūbas Niemiravičius, o jo duktė Jadvyga jos išlaikymui užrašė palivarką, 2 smukles, 11 valstiečių šeimų ir kt. 1670 m. Vilniaus prelatas Aleksandras Sapiega bažnyčią perstatė. 1838 m., Vilniaus kapitulos rūpesčiu, ji vėl buvo atnaujinta, 1913—1915 m. pastatyta mūrinė bažnyčia.

Architektūra. 1915 m. statyta mūrinė bažnyčia turi neoromaniškos architektūros žymių. Jos masyviškas bokštas yra rizaitiškai patrauktas fasado priekin ir suskaidytas į tris labai skirtingus aukštus. Virš plataus durų portalo su glefų arkomis įdėtas apskritas langas su reljefiškais apvadais. Bokšto pirmojo aukšto karnizas pratęstas aplink visą bažnyčią. Antrajame aukšte yra niša su poriniu arkiniu langu. Trečiajame aukšte matomos

Karkažiškės bažnyčios fasadas. Dabar bažnyčia atimta iš katalikų, paversta dirbtuvių pastatu, 1982 m. nuotr.

didelės angos varpams skardenti. Bokšto stogas yra šabloniškas piramidinis, o kampai užakcentuoti plytiniais rustais. Apvaliai išgaubti fasado šonai greta bokšto dar labiau išryškina bokšto masę. Tos šoninės sienelės apvainikuotos laiptiškais parapetais. Tad visas fasadas yra originalus, kitur nepakartotas. Bažnyčios planas kryžminis, su trumpu transeptu. Kampai sustiprinti trijų pakopų kontraforsais.

XVII a. Karkažiškė buvo užrašyta Vilniaus kunigų seminarijai, ir tokiu būdu ilgesnį laiką dvarą valdė kurija. Vėliau dvaras buvo valstybės iždo žemė. Dar vėliau buvo išdalyta valstiečiams išsipirktinai.

1781 m. Karkažiškės parapijai priklausė 1874 parapijiečiai. XVIII a. prie bažnyčios veikė ir mokykla, kurioje 1782 m. mokėsi 20 mokinių.

Dvarai ir lenkuojantieji dvasininkai gyventojus sulenkino. Bet dar XIX a. gale „Žinyčia" (Nr. 3, 58 psl, 1900) rašė: „Parapija lietuviška, bet klebonas Adolfas Petrauskis — lenkomanas, viską lenkiškai varo. Lietuviai laukia užstojimo". Deja, jo nebuvo.

Lietuvybė ėmė po kiek atgyti tik po 1939 m., kai Karkažiškė grįžo Lietuvai. Buvo įsteigta lietuviška pradžios mokykla, jaunųjų ūkininkų ratelis. Priklausė Pabradės valsčiui. Okupacijos metu Karkažiškė yra Švenčionių rajono Pabradės apylinkės kaimas. 1959 m. 236 gyv. Parapija priklausė Švenčionių dekanatui. 1925 m. turėjo 4127, 1939 m. 5327 parapijiečius.

Ligi 1963 m. Karkažiškės ir Pabradės bažnyčias aptarnavo kun. N. Jaura. Minėtais metais okupacinė valdžia bažnyčią uždarė. Uždarymo egzekucijoje, kaip praneša LKB Kronika (Nr. 21, 1975), dalyvavo sovietinės valdžios atstovai, kurie įsakė išnešti Švč. Sakramentą, susukus jį į skepetą. Tačiau kun. V. Aliuliui „Šiaip taip pavyko išgauti leidimą išnešti Švč. Sakramentą su visa komunine". Tikinčiųjų pastangos atgauti bažnyčią, siunčiant prašymus į Vilniaus ir Maskvos įstaigas, nebuvo sėkmingos.

Karkažiškės bažnyčioje ligi šių dienų buvo išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: paveikslai — „Šv. Tadas", „Šventasis su pranašautoja", „Sėdinti Šventoji", „Šv. Pranciškus", „Šv. Kazimieras" (XIX a.), dailaus darbo XIX a. medinė klaupka, XIX a. cininės 8 žvakidės ir kt.

KARVYS

Šv. Juozapo parapijos bažnyčia

Karvio bažnytkaimis stovi Karvio ežero pietiniame krante, 5 km į rytus nuo Maišiagalos, 25 km į šiaurės vakarus nuo Vilniaus. Vietovė išsistačiusi abipus kelio į Nemenčinę.

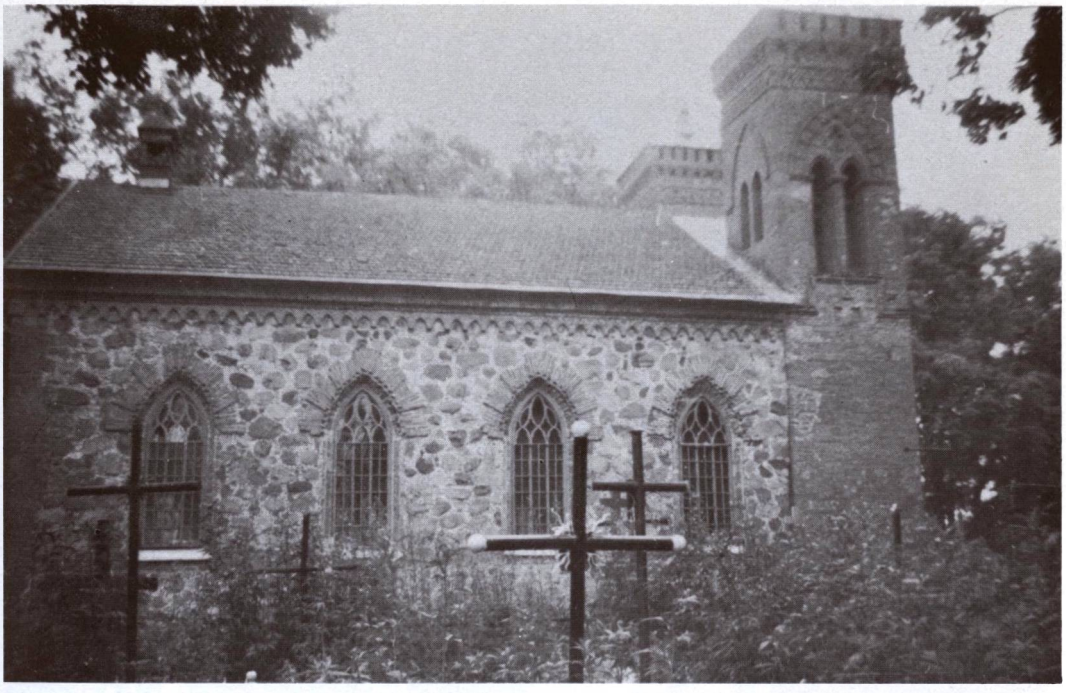

Karvio bažnyčios šoninis vaizdas, 1979 m. nuotr.

Padavimas sako, kad Karvio ežero dugne esąs paskendęs kaimas su visais žmonėmis. Atsitikę taip. Vieną sekmadienį visi pamaldūs žmonės išėję bažnyčion, namie likę tik nepamaldūs. Vienuose namuose augusi nendrė, ir jos niekas negalėjęs išveisti. Namie likusi nepamaldi duktė sumaniusi mišių metu patvarkyti gryčią. Tvarkydama užkliuvusi ant nendrės, užpykusi ir ją su šaknimis išrovusi. Nendrės vietoje ištryškusi tokia smarki srovė, kad užliejusi ir paskandinusi visą kaimą. Išlikusi tik viena karvė. Todėl gyventojai vėliau ir šią vietą pavadinę Karviu...

Istoriniuose šaltiniuose Karvio vardas pirmą kartą paminėtas 1691 m. 1783 m. Karvio dvaro savininkas Točilauskis pastatė medinę bažnyčią, kuri veikė kaip Maišiagalos parapijos filija; kiek vėliau gavo parapijos teises. 1861 m. ji sudegė. 1863—1868 m. sudegusios vietoje pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. 1939 m. parapijai priklausė 2521 parapijietis.

Architektūra. 1868 m. pastatyta mūrinė bažnyčia yra eklektinės architektūros su gotikos žymėmis. Du fasadiniai bokštai iš plytų mūro turi aukštus akmeninius pagrindus, o fasadinės ir šoninės sienos yra akmenų mūro su plytiniais langų apvadais ir su plytinės arkatūros karnizais. Fasadinė siena turi tik vieną angą — didžiąsias duris. Apatiniuose bokštų aukštuose įdėtos nišos, o viršuje yra atviros varpų angos, sudėtos poromis. Bokštų viršūnės papuoštos plačiais frizais ir smulkių kuorų karnizais. Šoninių sienų langai turi smailias gotiškas arkas, kaip ir bokštų angos. Langų stiklai sudalyti gotišku būdu. Bažnyčios stogas yra lėkštesnis už kitų neogotiškų bažnyčių. Šventoriaus tvora yra sumūryta iš akmenų, kaip ir bažnyčia. Trijų angų vartai yra geležiniai su akmenų mūro stulpais ir plytinėmis arkomis.

Karvio apylinkės XIX—XX a. sąvartoje buvo aplenkintos. 1900 m. vilniečių lietuvių prašyme Vilniaus vyskupui dėl lietuviškų maldų įvedimo vyskupijos bažnyčiose, apie Karvį šitaip rašoma: „Karviai. Parapija lietuviška, liudniausiame padėjime: žmonės lenkiškai nemoka, o klebonas, Eduardas Ceranas, lietu-

Karvio bažnyčios fasadas, šventoriaus vartai ir tvora, 1982 m. nuotr.

viškai nemoka". („Žinyčia" Nr. 3, 56 psl., 1900).

1974 m. Karvio klebonu buvo kun. Lionginas Iwanczyk (gim. 1896 m., kunigu pašvęstas 1921 m.). 1985 m. Vilniaus vyskupijos kunigų sąrašuose Karvio klebonu pažymėtas kun. Bronius Jaura (gim. 1935.VI.8, kunigu pašvęstas 1963.IV.10). Kartu jis administravo ir Alionių parapiją. Parapija priklauso Kalvarijų dekanatui.

1866 m. Karvyje buvo 147, 1882 m. 240, 1959 m. 80 gyventojų. Sovietinės okupacijos metu Karvio kaimas priklauso Vilniaus rajono Maišiagalos apylinkei.

Karvio bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų religinio meno dalykų: paveikslas — „Marija Rožančinė" (XVIII—XIX a.), 1778 m. žalvarinis varpelis, 2 1779 m. žalvariniai varpai ir kt.

Kazitiškio bažnyčia ir bažnytkaimis, 1962 m. nuotr.

KAZITIŠKIS

Šv. Stanislovo Kankinio parapijos bažnyčia

Kazitiškio bažnytkaimis yra įsikūręs prie nedidelio Gilučio ežerėlio, 11 km į šiaurę nuo Ignalinos, 4 km nuo Vilniaus — Daugpilio geležinkelio linijos.

Apylinkės gyvenamos iš seniausių laikų — rasta senosios kultūros liekanų, Romos imperijos moneta. Kazitiškio dvaras žinomas nuo XVII a. XVIII a. priklausė Butleriams, vėliau Belikavičiams, Radeckiams.

1745 m. dvaro savininkai Belikavičiai pastatė medinę bažnyčią ir įkurdino vienuolius bazilijonus. Carinės Rusijos laikais Kazitiškyje buvo pastatyta ir stačiatikių cerkvė. 1860—1862 m. parapijiečiai, vysk. M. Valančiaus padedami, pastatė naują medinę bažnyčią, prie kurios apsigyveno ir kunigas. Gubernatorius Muravjovas tačiau prikibo, kad bažnyčia pastatyta be rusų administracijos leidimo ir įsakė ją uždaryti. Parapijiečiai, palikę be bažnyčios ir be kunigo, ilgą laiką stengėsi ir darė žygius, kad bažnyčia būtų atidaryta. Tai nepatiko cerkvės šventikams, ir 1875 m. Bresto archiriejus Eugenijus iškėlė teisme bylą, reikalaudamas bažnyčią nugriauti. Buvo pabrėžiama, kad jau 1865 ar 1866 m. buvę įsakyta bažnyčią nugriauti, tačiau tada neatsiradę pirkėjo. Gubernatoriaus paklaustas vietos ispravninkas pranešė, kad iš Kazitiškio bažnyčios medžiagos būtų galima Salake pastatyti neblogą cerkvę. Žemaičių vyskupas sufraganas Al. Beresnevičius savo ruožtu darė žygių, kad bažnyčios pastatas išliktų nenugriautas ir grąžintas katalikams. Buvo pasiųsta eilė pakartotinų prašymų gubernatoriui. Pasiekta tik tiek, kad buvo leista iš Kazitiškio bažnyčios medžiagos pastatyti Salako kapinėse koplyčią. Vienas parapijiečių prašymas buvo nuvežtas ir įteiktas Livadijoje besigydančiam carui Nikalojui II-jam. Prašyme, be ko kita, buvo rašoma: „Visų tikėjimų valdiniai meldžiasi už Jūsų Didybės sveikatą, tik mes, kazitiškiečiai, neturime kur melstis, nes mūsų bažnyčia atimta, o kitų parapijų, kaip neturtingi, neįstengiame pasiekti". Šis prašymas paveikė carą, ir 1906 m. buvo išleistas „ukazas", leidžiantis Kazitiškyje atkurti bažnyčią. Statybos darbų ėmėsi jau 1905.XII.22 į Kazitiškį atvykęs kun. J. Rimkūnas. Parapijiečių remiama statyba vyko sklandžiai, nors ne be kliūčių. Buvo pastatyta mūrinė, plytinė bažnyčia, dengta molinėmis plytelėmis. Vidaus įrengimai padaryti iš ąžuolo. 1909.VI.16 ji buvo vysk. G. Cirtauto konsekruota, bet

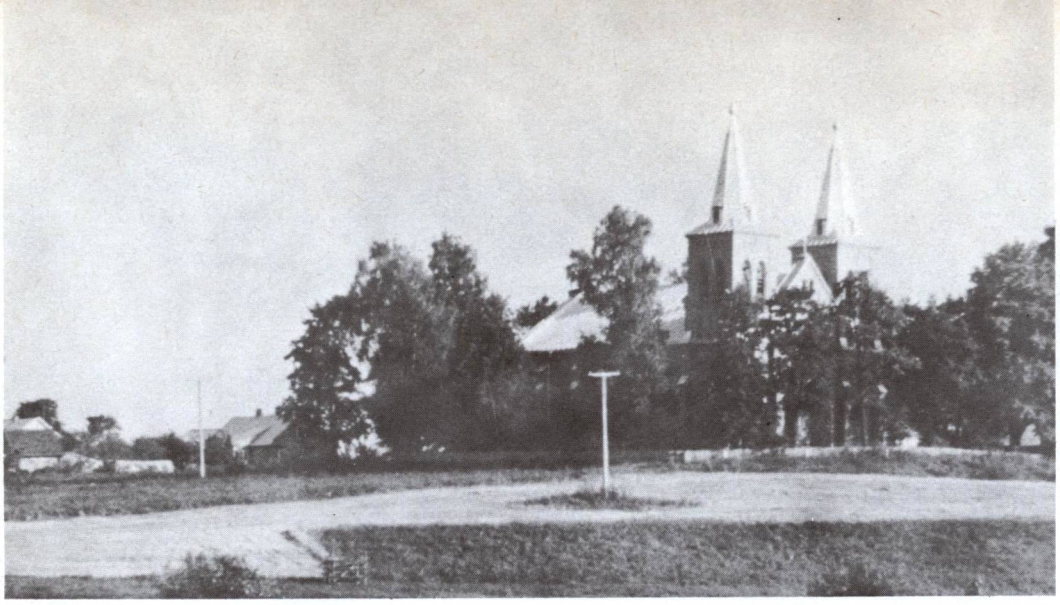

Kazitiškio bažnyčia pokario metais

parapijos teises Kazitiškis gavo tik 1919 m. Ligi tol veikė kaip filija. 1938 m. parapijiečių lėšomis vėl buvo iš pagrindų perstatyta. Stovi gražioje, pakilioje vietoje, apsupta medžių, bet iš tolo matomi jos aukšti bokštai.

Architektūra. 1745 m. prie Butlerių dvaro statyta medinė bažnyčia, nugriauta ar sudegusi prie 1860 m., buvo dvibokštė, su barokiniu fasadu. Kairėje stovėjo medinė varpinė su mansardiniu barokiniu stogu. Šitokį ansamblį kartu su kitais trobesiais matome 1812 m. Faber du Faur akvarelėje, nutapytoje žygiuojant su prancūzų armija Rusijon.

1909 m. baigtoji plytų mūro bažnyčia su dviem stambiais bokštais yra dar vienas pseudogotikinis pastatas, kokių tada buvo pa-

Antakmenės kaimo lietuvių pradžios mokykla lenkų laikais

statyta Lietuvoje kelios dešimtys. Šoninėse sienose sudėta net po septynis kontraforsus. Trijų navų bažnyčioje yra bazilikinės erdvės. Absida papuošta trimis pinakliais.

Jau prieš I pasaulinį karą kazitiškiečiai buvo tautiškai susipratę. Ypač jų kovą stiprino kova dėl savo bažnyčios ir religijos išpažinimo laisvės.

1920.XI.5 Kazitiškį užėmė lenkai. Vietovė liko tik 6 km atstu nuo demarkacijos linijos. Parapija buvo perdalyta; didesnė jos dalis liko Lietuvos pusėje. Kadangi parapija buvo lietuviška, tai joje giedama ir pamokslai buvo sakomi lietuvių kalba. 1934 m. suorganizuotas parapijos choras, bet okupacinė administracija draudė choristams rinktis į repeticijas. Visa eilė kazitiškiečių buvo suimta ir nubausta. Pats parapijos klebonas kun. V. Bobinas suimtas, tardytas už lietuvišką veiklą ir nubaustas 5 metų kalėjimu. 1939 m. arkiv. R. Jalbžykovskis patvarkė, kad kiekvieną sekmadienį Kazitiškio bažnyčioje lenkuojantiems būtų laikomos atskiros mišios ir sakomi lenkiški pamokslai.

Iš senų laikų Kazitiškis priklausė Dūkšto valsčiui, vėliau priskirtas Ignalinos valsčiui. Sovietinės okupacijos metu (1950—1959) priklausė Dūkšto rajonui, o 1959 m. Ignalinos rajonui. Kazitiškis dabar yra apylinkės ir sovchozo centras. 1977 m. 177 gyventojai.

Kazitiškio parapija nebuvo maža: ligi I pasaulinio karo pabaigos turėjo apie 3000, bet 1929 m. tik 1043 parapijiečius.

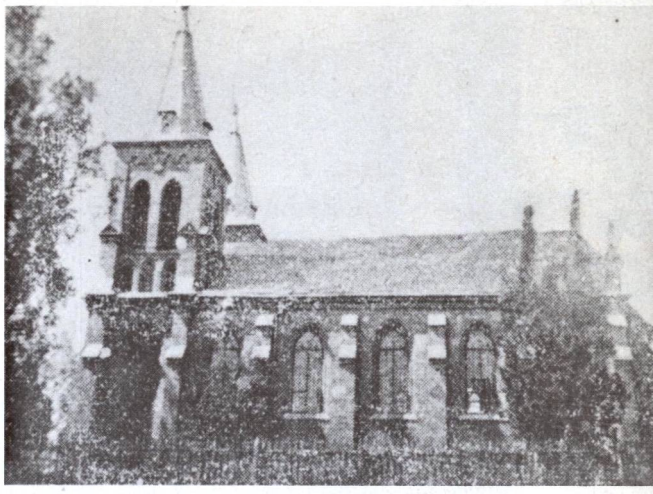

Kazitiškio bažnyčios šoninis vaizdas.
(Iš „Aušrelės" Nr. 37, 1937)

Kazitiškio klebonais yra buvę kunigai: J. Rimkūnas, J. Skardinskas, Prijalgauskas ir kt., o pokario metais — kun. Jonas Kardelis (gim. 1941.VIII.2, kunigu pašvęstas 1966.IV.6). Parapija priklauso Dūkšto dekanatui.

Kazitiškio bažnyčioje yra išlikusių įdomių 1906 m. medinių skulptūrų, gamintų Juozapo Novoryto; „Nukryžiuotasis", „Šv. Edvardas", „Šv. Krizostomas"; Rupinskų kaime yra Šv. Jono Nepomuko koplytėlė, daryta 1929 m. Nikodemo Noreikos, Mykolo Čiriko gamintas koplytstulpis su Nukryžiuotojo skulptūra ir ornamentuotu kryželiu.

KENA

Aušros Vartų Dievo Motinos bažnyčia

Kenos (Kinės) bažnytkaimis yra prie Kenos-Kinės (Vilnios intakas) upės ir Vilniaus — Minsko geležinkelio linijos, 23 km į rytus nuo Vilniaus.

Kenos dvaras jau buvo XVI a. 1603 m. Vitebsko kaštelionienė Stravinskienė testamentu užrašė Keną Vilniaus evangelikų sinodui. Evangelikai nuosavybę priėmė, bet po poros metų buvo Leono Sapiegos iš dvaro išvaryti. Skundėsi Vilniaus teismui, tačiau jo sprendimas nežinomas.

Kenos koplyčia statyta XVIII a. pradžioje, minima 1744 m. sinodo sąrašuose. 1783 m. koplyčią atstatė tada Keną valdę bernardinai. Priklausė Rukainių parapijai. 1866 m. rusai ją uždarė, bet po I pasaulinio karo 1920 m. buvo atkurta ir pastatyta nauja medinė bažnyčia.

Architektūra. 1920 m. statyta medinė koplyčia, dabar naudojama kaip bažnytėlė, skiriasi nuo daugelio kitų savo daugiašlaičio stogo pavidalu. Jos fasadinis stogo galas nėra statmenas frontonas, bet nuolaidus skarda dengtas šlaitas, kaip ir kiti stogo paviršiai.

Kenos bažnyčia, 1981 m. nuotr.

Bažnyčios interjero galinis vaizdas

Vidus — vargonai *(1982 m. nuotraukos)*

Absidos galas yra trišlaitis, o šoniniai šlaitai įlaužti ties presbiterija, kuri yra šiek tiek siauresnė už navą. Šiaip jau visas pastatas yra gerų proporcijų. Sienos suskaidytos siaurais piliastrais ir apkaltos statmenai. Langai su lengvai išgaubtomis arkomis turi net po 36 stiklo padalas. Jų rėmai baltai dažyti. Žemutis zakristijos priestatas atrodo kaip prilipdytas sandėliukas. Priekyje yra irgi iš lauko pristatytas prieangis per visą bažnyčios plotį. Ant priekinio kraigo galo uždėtas žemas kvadratinis bokštelis su puošniu kryžium.

Bažnyčios vidus atrodo erdvus, be piliorių, tik vargonų chorą remia kolonėlių pora. Yra trys altoriai, visi dekoruoti barokiškai ir turi po du tapytus paveikslus. Šoniniai altoriai išsiskiria savo voliutų antstatais. Presbiterijos grotelės turi įstrižinius pinučius. Interjeras kukliai dekoruotas. Vargonų balkono tvorelė yra aklina ir padabinta originaliu ornamentu su arfa. Bažnyčios grindys sudėtos iš plačių lentų. Suolai paprasti, be atramų.

Kenos dvaro savininkų šeimoje 1795.VI.29 gimė Petras Slavinskis, žinomas astronomas. 1815—1819 m. ir 1822—1843 m. dirbęs Vilniaus universiteto astronomijos observatori-

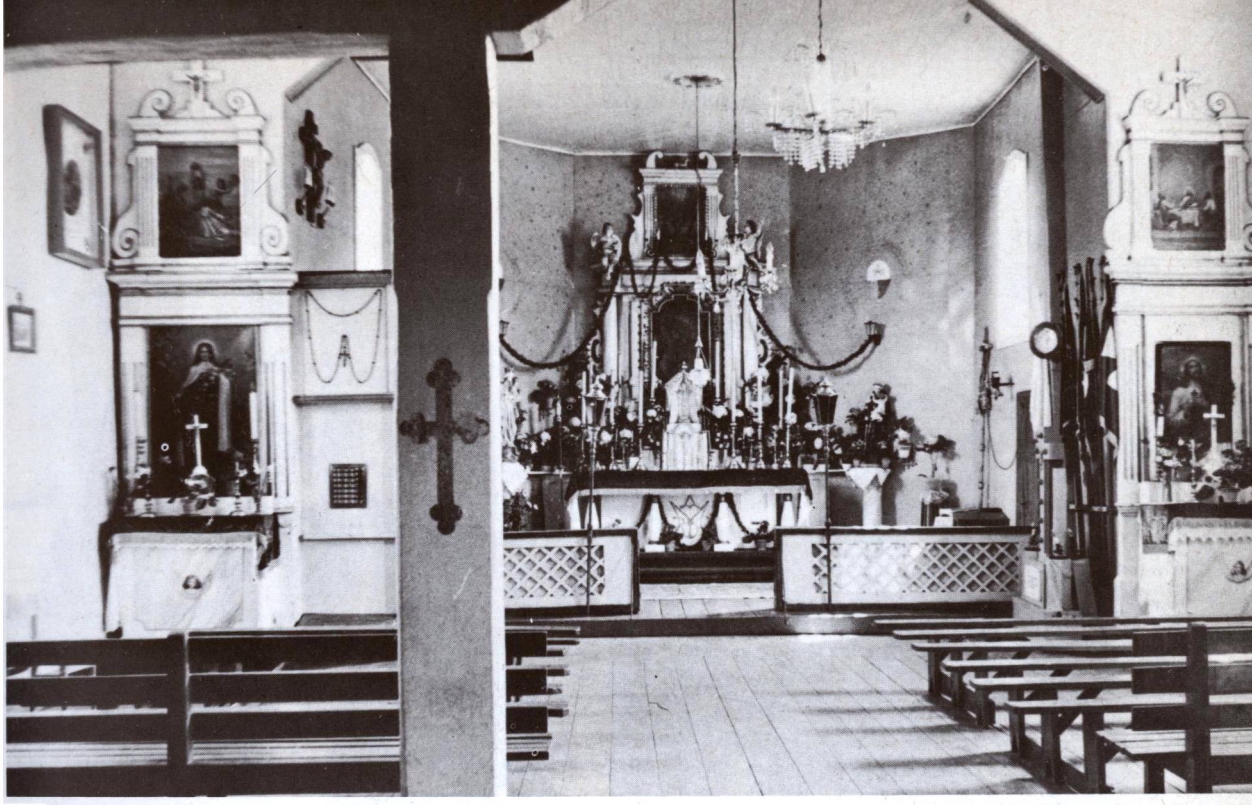

Kenos bažnyčios vidus, altoriai, sakykla, 1982 m. nuotr.

joje ir ilgą laiką jai vadovavęs kaip jos direktorius. Bet 1842 m. jis gavo iš Peterburgo Mokslų akademijos įsakymą padovanoti Rusijos Pulkovo observatorijai (prie Peterburgo) jos nurodytus 500 tomų geriausių veikalų iš Vilniaus observatorijos bibliotekos rinkinių. P. Slavinskis nujautė, kad tai yra žingsnis į Vilniaus observatorijos uždarymą ir todėl, protestuodamas, sekančiais metais atsisakė iš direktoriaus pareigų, apsigyveno savo dvare Kenoje ir čia mirė 1881.V.30. Palaidotas Vilniaus Rasų kapinėse.

Pagal Lietuvos — Sovietų Sąjungos 1939 m. sutartį, Kena turėjo būti paskutinioji geležinkelio stotis Lietuvos pusėje. Tada Kena priklausė Šumsko valsčiui. Sovietinės okupacijos metu yra Vilniaus rajono Kalvelių apylinkės kaimas. 1959 m. 407 gyventojai. Kenos gelž. stotis yra Kalvelių kaime.

Pokario metais Kenos bažnyčia nuolatinio kunigo neturi. Retkarčiais ją aptarnauja Lavoriškių parapijos kunigas.

Bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę kai kurių religinio meno ir kulto vertybių. Pažymėtina medinė XIX a. „Nukryžiuotojo" skulptūra, ornamentuotas geležinis kryžius.

LAVORIŠKĖS

Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčia

Lavoriškių miestelis yra prie Vilnios upės ir didelio (5900 ha) miškų masyvo, 24 km į rytus nuo Vilniaus, 8 km nuo dabartinės Lietuvos — sovietinės Gudijos sienos.

Miestelyje yra piliakalnis, atsekamos senos gyvenvietės liekanos, randama senų dirbinių, kurie rodo, kad žmonės čia gyveno pirmaisiais amžiais po Kr. XVI—XVII a. Lavoriškėse buvo didelės geležies liejyklos. Vilnios slėnyje ir dabar randama šlako liekanų. 1523 m. minimas Lavoriškių kaimas ir valsčius. Unijinės Lietuvos laikais Lavoriškės buvo seniūnija, nedidelė ir dažnausia turėjusi bendrą seniūną su Rokantiškėmis.

Italų keliauninkas — kronikininkas Aleksandras Gvajinis (1538—1614) savo 1578 m. Krokuvoje išleistoje knygoje „Sarmatiae Europeae descriptio" mini Lavoriškes ir apie jas šitaip rašo: „Už keturių mylių nuo Vilniaus taip pat yra karališkas kaimas Lavoriškės, kuriame dar nemaža gyvena tų, kurie žalčius

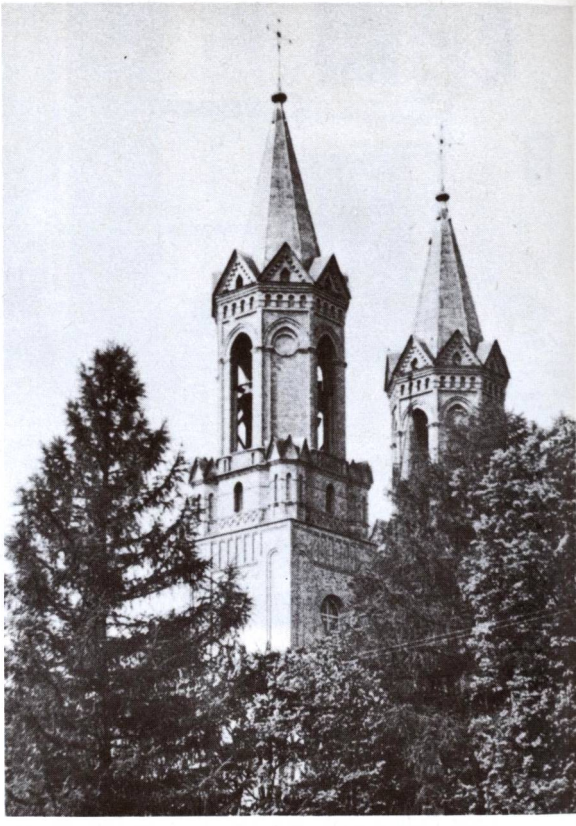

Lavoriškių bažnyčios fasadas ir kampinis vaizdas

(1980 m. nuotraukos)

kaip dievus garbina ir jiems kažkokias aukas duoda".

XVII a. Lavoriškėse veikė popieriaus fabrikas.

R. katalikų bažnyčia Lavoriškėse pastatyta 1642—1644 m., Onos Rudaminaitės-Pacienės fundacija. Ji stovėjusi toje vietoje, kur dabar yra kapinės. Per vadinamąjį Trylikos metų karą su Maskva ji buvo sudeginta, 1670 ir 1760 m. atstatyta. 1676 m. vizitatoriaus raporte pažymėta, kad ji yra globojama karaliaus. Tačiau tada klebonas prie bažnyčios negyvenęs. 1775 m. Vilniaus vyskupo rūpesčiu, bažnyčia perstatyta, o 1906 m., klebono kun. Juozapo Mirono ir parapijiečių pastangomis bei aukomis, pastatyta dabartinė mūro bažnyčia, kurią 1927.XI.20 konsekravo arkiv. R. Jalbžykovskis.

Lavoriškių parapijai 1925 m. priklausė 5759, 1939 m. 6269 parapijiečiai.

Architektūra. 1906 m. statyta mūrinė bažnyčia yra didelė ir brangi, bet nestilinga, perkrauta kelių istorinių stilių sumaišytomis detalėmis. Du aukšti fasadiniai bokštai iškyla dvigubai aukščiau už frontoną. Bokštai suskaidyti į tris kvadratinius tarpsnius ir viršutinį, kurio planas yra aštuoniakampis. Matomos atviros varpų angos. Karnizai padabinti smulkiomis arkatūromis. Smailūs portalo sandrikai yra panašūs į fasadinio lango apvadus. Šita kombinacija kartu su laiba frontono smaile sudaro aukštyn kylančio judesio įspūdį. Tačiau bokštų masyviškumas ir jų pusiau apskritos arkos spaudžia masę žemyn. Ant presbiterijos sienos viršaus uždėta smailė yra panaši į frontono smailę.

Trijų navų interjeras suskliaustas cilindriškai, o piliorių arkada sudėta iš smailių arkų su glefais. Viršutiniai centrinės navos langai yra kvadratiniai. Jie nesiderina su interjero

Lavoriškių bažnyčios vidus, didysis altorius

Šoninis altorius

(1982 m. nuotraukos)

architektūra. Navą vainikuojantis karnizas tėra vienos traukos balta juosta tamsesniame fone. Altorius apkrautas neva gotiška dekoracija, o sakykla iš viso nedekoruota. Sienų paviršiai nutinkuoti, tačiau visiškai neornamentuoti.

XVIII a. Lavoriškėse veikė parapijinė mokykla, kurioje 1781 m., drauge su miestiečiais bei šlėktomis, mokėsi ir keli valstiečių vaikai.

XIX a. Lavoriškės, veikiant dvarams ir lenkuojantiems kunigams, buvo gerokai aplenkintos.

Lavoriškių parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. 1974 m. jos klebonu buvo kun. Stanislovas Toporek. 1981 m. parapiją kartu su Kenos bažnyčia, administravo kun. Leonas Savickas (gim. 1933.VIII.21, kunigu pašvęstas 1960.IV.13), 1985 m. — kun. Algis Kazlauskas. 1978 m. Lavoriškėse buvo 363 gyventojai.

Lavoriškių bažnyčioje ligi šių dienų yra išlikę pažymėtinų religinio meno ir kulto dalykų: paveikslai — „Šv. Juozapas", (XVIII a.), „Šv. Stepono užmušimas" (1850 m.), XIX a. Slucko juostų imitacijos, XIX a. metalinis relikvijorius, žalvarinis varpas, lietas 1774 m., pora Slucko juostų (XVIII a.) ir kt.

Lentvario bažnyčia

(1982 m. nuotraukos)

LENTVARIS

Viešpaties Apreiškimo Švč. M. Marijai parapijos bažnyčia

Lentvario miestelis yra prie Lentvario ežero, 7 km į rytus nuo Trakų. Tai svarbus geležinkelių susikirtimo mazgas. Kai kurie kalbininkai vietovę vadina Liutavariškėmis. Suslavintas vietovės vardas — Lentvaravas.

Istorinės žinios. Kai kurie istorikai bando Lentvarį tapatinti su kryžiuočių kronikininko Vygando Marburgiečio kronikoje minima „Lantvere" vietove, esančia tarp Vilniaus ir Trakų, kur 1934 m. įvyko lietuvių kovos su kryžiuočiais.

Lentvario dvaras žinomas nuo XVII a. Nuo XIX a. priklausė Tiškevičiams. Iš jų grafas Juozapas Tiškevičius žinomas savo reformomis. Nujausdamas, kad baudžiava gyvena paskutines dienas, jis 1858 ir 1859 m. atleido nuo baudžiavos Lentvario ir Vokės valstiečius (51 šeimą), tačiau pasiėmė jų žemės sklypus, derlių, o taip pat ir gyvulius. Kai kurie baudžiauninkai buvo išvaryti ir iš savo namų. Kol susirado pastogę, teko gyventi po atviru dangumi. Valstiečių gyvenimas nedaug pakito ir baudžiavą panaikinus.

Bažnyčios durys į bokštą

Lentvario bažnyčios vidus, didysis altorius, 1982 m. nuotr.

Apie grafus Tiškevičius yra išlikę tikrų ar legendinių pasakojimų. Pagal vieną jų, po Kražių skerdynių Prūsų kaizeris Wilhelmas I pasiuntęs carui Aleksandrui III laišką, pabrėždamas, kad žinia apie Kražių įvykius sklindanti po pasaulį. Caras per Vilnių į Kražius išsiuntęs savo žandarmerijos viršininką (pulkininką), kad vietoje bešališkai ištirtų įvykius. Įkandin slaptai buvęs išsiųstas ir caro adjutantas žandarmerijos viršininko veiksmams sekti. Vilniaus gubernatorius Kaufmanas, patyręs, kuriuo tikslu žandarų pulkininkas atvyksta, jį labai gražiai sutikęs Vilniaus stotyje, bet nuvežęs ne į Kražius, o į Lentvario dvarą. Tuo metu Lentvario dvaras turėjo būti parduotas rusų kilmės pirkėjams, nes iš Tiškevičiaus, kaip sukilėlių rėmėjo, jis buvo atimtas. Gubernatorius aprodęs pulkininkui dvarą ir pasiūlęs jam jį kaip dovaną, jeigu jis „tinkamai" painformuos carą apie Kražių įvykius. Pulkininkas mielai sutikęs, į Kražius nė nevažiavęs ir, pasiėmęs gubernatoriaus raštišką pranešimą, grįžo Petrapilin. Tačiau čia jo laukė įsakymas — nė minutės negaištant atvykti į caro rūmus. Nesiskutęs ir nesiprausęs pulkininkas nuskubėjęs pas carą. Šis tuojau paklausęs: — „Ar buvai Kražiuose?" Pulkininkas drąsiai atsakė buvęs. Stiprus kaip lokys caras parmušęs melagį ant grindų, gerokai apspardęs, nuplėšęs antpečius ir staugęs kaip žvėris, kad visai neturįs nepaperkamų žmonių. Žandarmerijos vadas buvo degraduotas, o gubernatorius iškeltas į kitą vietą. Šioje audroje grafas Tiškevičius buvo pamirštas ir išgelbėjęs sau dvarą.

Vėl dar yra pasakojama, kad kartą carui Aleksandrui viešint Vilniuje, jo priėmime dalyvavęs ir Lentvario Tiškevičius. Atsisveikindamas Tiškevičius paprašęs carą atsilankyti Lentvario dvare. Caras pažadėjęs atvykti tik tada, kai vasarą bus pakankamai sniego rogėmis iš stoties į dvarą važiuoti. Kitą vasarą Tiškevičius pranešęs carui, kad viskas kelionei paruošta. Caras atvykęs ir iš tikrųjų pamatęs stotyje laukiančias roges; kelias į dvarą buvęs apipiltas storu druskos sluoksniu...

Tiškevičiai Lentvario ežero krante įruošė gražų parką ir pastatė labai puošnius bei stilingus dvaro rūmus.

Lentvario miestelis pradėjo augti po 1862 m., pravedus Peterburgo — Varšuvos geležinkelio liniją. Buvo pravesta ir šio geležinkelio atšaka nuo Lentvario ligi Prūsijos sienos. 1866 m. Lentvaryje tebuvo tik 162

Bažnyčios vidus, šoniniai altoriai

(1982 m. nuotraukos)

Šoninis ir didysis altoriai

gyv., 1897 m. — 300, 1923 m. apie 2000. 1939 m. — 2534 gyv., 1959 m. — 4216, 1974 m. — 9000 gyventojų. Miesto teritorija apima 5,4 km plotą. 1949 m. Lentvariui suteiktos miesto teisės. Priklauso Trakų rajonui. Gražūs dvaro rūmai 1957 m. paversti kilimų fabriko administracijos pastatu.

R. katalikų bažnyčios Lentvaryje ilgą laiką nebuvo. Bet 1910—1926 m. laikotarpiu Vladislovas ir Marija Tiškevičiai pastatė mūrinę bažnyčią. 1921 m. suteikta parapijos teisės. Prieš II pasaulinį karą buvo susirūpinta naujos bažnyčios statyba. Ji buvo statoma 1942—1943 m., taigi vokiečių okupacijos metu. Didžiausias statybos puoselėtojas buvo kunigas ir Trakų dekanas dr. Kazimieras Kulak. Statybos ir įruošimo darbai baigti po II pasaulinio karo. 1952 m. ją konsekravo Vilniaus vyskupijos valdytojas vysk. Kazimieras Paltarokas. 1925 m. parapija turėjo 3491, 1939 5370 parapijiečių.

Architektūra. 1910—1926 m. pamažu pastatyta mūrinė bažnyčia turi romaniškų ir bizantiškų žymių. Šis trijų navų bazilikinis pastatas neturi bokštų, bet greta stovi kvadratinio plano kampanilė — varpinė. Bažnyčios fasadas yra piliastrais suskaidytas vertikališkai į tris sienas, atitinkančias navų dydžius. Kiekviena tų sienų turi portalus su durimis. Portalai ir sienų dalys tarp jų yra tašytų akmenų mūro, o viršutinės sienų dalys plytinės. Jose yra apskritų ir arkinių nišų, centrinis rožinis langas ir arkatūrų frizai. Stogų nuolydžiai lėkšti, kaip renesanso pastatų. Varpinės architektūra panaši į bažnyčios, su piliastrais, arkatūromis ir mažomis angomis

Bažnyčios interjero galinis vaizdas, 1982 m. nuort.

varpams skardenti. Varpinė yra truputį aukštesnė už centrinės navos stogą.

Gausiai dekoruotas interjeras primena bizantišką bažnyčią. Apskritai pilioriai užbaigti kapiteliais su smulkiais akantų lapais. Šoninės arkos paliktos netinkuotos, plytų mūro. Absidos paskliautės ir sienelė virš triumfo arkos yra gausiai dekoruotos tinkografitu. Šitokia graviruota technika padaryti ne tik ornamentai, bet ir portretiniai paveikslai. Panašu į bizantiškas mozaikas. Altoriaus retablio vietoje yra didelis tapytas krucifiksas, siekiąs skliauto karnizą.

To paties klebono kun. K. Kulako rūpesčiu, 1943 m. bažnyčią restauravo lietuvių Statybos b-vės Vilniaus skyrius, vadovaujant inž. Br. Galiniui. Bažnyčios vidus buvo gražiai išdekoruotas. Pažymėtina, kad joje nėra tapytų paveikslų, tačiau jie ir kiti religiniai simboliai yra tinkografuoti ant sienų tinko. Tuo pačiu būdu padarytos ir Kryžiaus kelių stotelės. Prieš atliekant šiuos darbus, buvo dedami trijų spalvų tinko sluoksniai, o vėliau jie buvo praskutami ligi reikiamos spalvos. Taip gauti amžini paveikslai. Tokia technika dekoruotos bažnyčios Lietuvoje tik dvi: Lentvaryje ir Perlojoje.

Lietuviškos nelotyniškos pamaldos Lentvaryje įvestos tik 1940 m. Parapija priklauso Trakų dekanatui. 1986 m. klebonu buvo kun. Bronius Sakavičius (gim. 1913 m., kunigu pašvęstas 1938 m.). Prie bažnyčios, kaip mansinjoras, gyvena ir ilgametis klebonas kun. Kazimieras Kulak, teologijos mokslų daktaras (gim. 1896.III.26, kunigu pašvęstas 1920.V.30). Parapija priklauso Trakų dekanatui.

LINKMENYS

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Linkmenų miestelis įsikūręs prie Žiezdro ir Ūsių ežerų, 12 km į vakarus nuo Ignalinos. Iš čia eina keliai į Švenčionėlius, Ignaliną, Uteną, Tauragnus. Apylinkės kalvotos. 5 km į šiaurės rytus nuo miestelio yra Linkmeno ežeras (76 ha ploto). Manoma, kad pirmoji Linkmenų vardu vietovė buvo įsikūrusi prie šio ežero, gavusi ir jo vardą.

Vietovės vardas įvairiuose dokumentuose skirtingai rašomas ar tariamas. Kryžiuočių

Linkmenų miestelis ir bažnyčia prieš I pasaulinį karą. (J. Strazdo nuotr. iš „Vairo" Nr. 9, 1914)

kronikose — Lenghmene, kituose raštuose — Linkmėnai, Linkmenis. K. Kardelis („XX Amžius, Nr. 9, 1940) rašė: „Paskutiniu metu spaudoj ir įstaigų bylose įsigali Linkmenys. Tačiau nei pastarasis, nei ankstyvesnieji pavadinimai nėra teisingi. Patys linkmeniškiai, kurie savo vietovardžio vardą geriau už visus žino, vadina **Linkmenes** ir ištaria visuose linksniuose su pastoviu kirčiu šaknyje. Tą patį patvirtina kun. Silvestro Gimžausko 1885 m. knygutė „Linkmenes" ir prof. Būgos „Kalba ir senovė" I d. 246 psl., kur sakoma „— miestelis vadinasi Linkmenes" — ir pagaliau Tarasenkos archeologinis Liet. žemėlapis. Gal 16, 17 šimtmetyje buvo sakoma Linkmenai, nes tam pritartų užrašai žemėlapiuos M. K. Radvilos 1613 m. Lingmanij, Homano 1702. Lingmiani ir ežero vardas Linkmenas. Pagal bendrinės kalbos dėsnius jau gauname ne Linkmenes, bet Lenkmenys. Iš viso, vietovardžiai, neturėtų būti nei moderninami, nei pritaikomi laiko dvasiai. Palikime juos tokius pačius, kaip praminė mūsų tėvai ir protėviai". Taip rašė linkmeniškis Kardelis. Bet kalbininkai nustatė vardą Linkmenys.

Istorinės žinios. Prie Linkmenų — Tauragnų kelio, 1 km į vakarus nuo miestelio, yra piliakalnis, Pilale vadinamas. Jo papėdėje rastos III — VIII a. gyvenvietės liekanos. Kronikininkas H. Vartbergietis, aprašydamas Livonijos ordino žygius į Lietuvą 1373.II.14—21, mini ir Linkmenų apylinkes. Manoma, kad Linkmenų pilis (castrum Lenghmene) buvusi dabartiniame Ginučių piliakalnyje, esančiame 7 km į šiaurę nuo Linkmenų miestelio. Šias apylinkes ordinas dar puolė 1433.I.30—II.9.

Linkmenų valsčius istorijos šaltiniuose pradėtas minėti 1434 m. Tada jis priklausė Vilniaus tijūnijai. Linkmenų dvaras minimas XIX a. pradžioje. 1413 m. gale jame buvo sustojęs garsus prancūzų keliauninkas Gilbert de Lennoy. Savo aprašyme mini, kad čia buvęs vaišinamas kepta lūšiena. Ji buvusi ant iešmo ugnyje čirškinta.

1554 m. Linkmenų dvarui priklausė 3 vaitystės ir miestelis su 43 kiemais, bažnyčia, 2 smuklėmis, spirito varykla; Linkmenys priklausė Ukmergės apskričiai. Valdovas dvarą administruoti buvo pavedęs Narbutui, vėliau Omulskiui. Carinės Rusijos laikais Link-

menys priklausė Švenčionių apskričiai. Dvaro žemė buvo išdalyta valstiečiams išsipirktinai. Linkmenys iš senų laikų garsėjo savo gerai išaugintu linų pluoštu.

R. katalikų bažnyčia buvo pastatyta ir parapija įkurta 1517 m., Žygimanto Senojo paliepimu. Jai buvo paskirta ir nedidelė beneficija, vėliau padidinta; priskirta ir smuklė. Bažnyčia minima 1522 m. Vilniaus vyskupijos aktuose. Tada parapija priklausė Brėslaujos dekanatui. 1554 m. dvaro inventoriuje rašoma, kad bažnyčia esanti labai sumenkusi, apšepusi ir kad jau paruošta medžiaga naujos bažnyčios statybai. Maždaug tuo metu ji ir buvo pastatyta. 1720 m. grafas Tiškevičius pastatydino naują medinę bažnyčią. 1887 m., klebono kun. Šimanskio ir parapijiečių rūpesčiu bei lėšomis, pastatyta dabartinė mūrinė bažnyčia.

XVIII a. Linkmenyse buvo parapijinė mokykla, kurioje 1782 m. mokėsi 9 mokiniai.

Architektūra. 1887 m. statyta akmenų mūro bažnyčia yra originali su elektiniais romaninio stiliaus bruožais. Fasadinis bokštas labai stambus, iškyląs nuo žemės dvigubai aukščiau už navos stogą. Vienos durys veda pro bokšto bazę į centrinę navą, kitos dvi į šonines navas. Bokštas turi po porą langų visose pusėse ties varpais. Bažnyčios sienos sustiprintos piliastrais ir apjuostos arkučių frizu. Mūras lygus, nors ir sudėtas iš netaisyklingos formos akmenų. Galinė siena lygi, be įprastos trisienės absidos. Joje yra du tokie patys dideli langai, kaip ir šoninėse sienose, ir dar trys dekoratyviniai langeliai virš didžiojo altoriaus. Šventoriaus tvora sumūryta iš tokių pat akmenų ir turi geležinius vartus.

1920 m. Linkmenų miestelis atiteko lenkams. Parapija buvo administracijos linijos perskirta į dvi dalis. Klebonas kun. Juozas Breiva (gim. 1891 m., kunigu pašvęstas 1913), didelis lietuvybės puoselėtojas, išvengė lenkų kerštо bei kalėjimo, 1925 m. pasitraukdamas į nepriklausomą Lietuvą. Čia jis iš Lietuvos pusėje likusios parapijos dalies įsteigė naują Kirdeikių parapiją ir pastatė bažnyčią (žr. aprašymą „Kaišiadorių vyskupijos" tome). 1925 m. Linkmenų parapija turėjo 4783, o 1939 m. tik 1647 parapijiečius.

Lenkų valdymo laikais, nežiūrint persekiojimų, lietuviška veikla parapijoj buvo gyva. Lietuviai skaitė Vilniuje leidžiamus lietuviškus laikraščius, meldėsi iš lietuviškų maldaknygių. Kurį laiką Linkmenys buvo lietuviškos spaudos iš nepr. Lietuvos į Vilniaus kraštą gabenimo punktu. Spauda buvo vežama laiveliais, kuriuos ežero viduryje sutikdavo iš lenkų pusės atplaukę kiti laiveliai ir

Linkmenų bažnyčia, 1978 m. nuotr.

Liet. Šv. Kazimiero dr-jos Linkmenų skyriaus nariai su pirmininku J. Rasteniu (x)

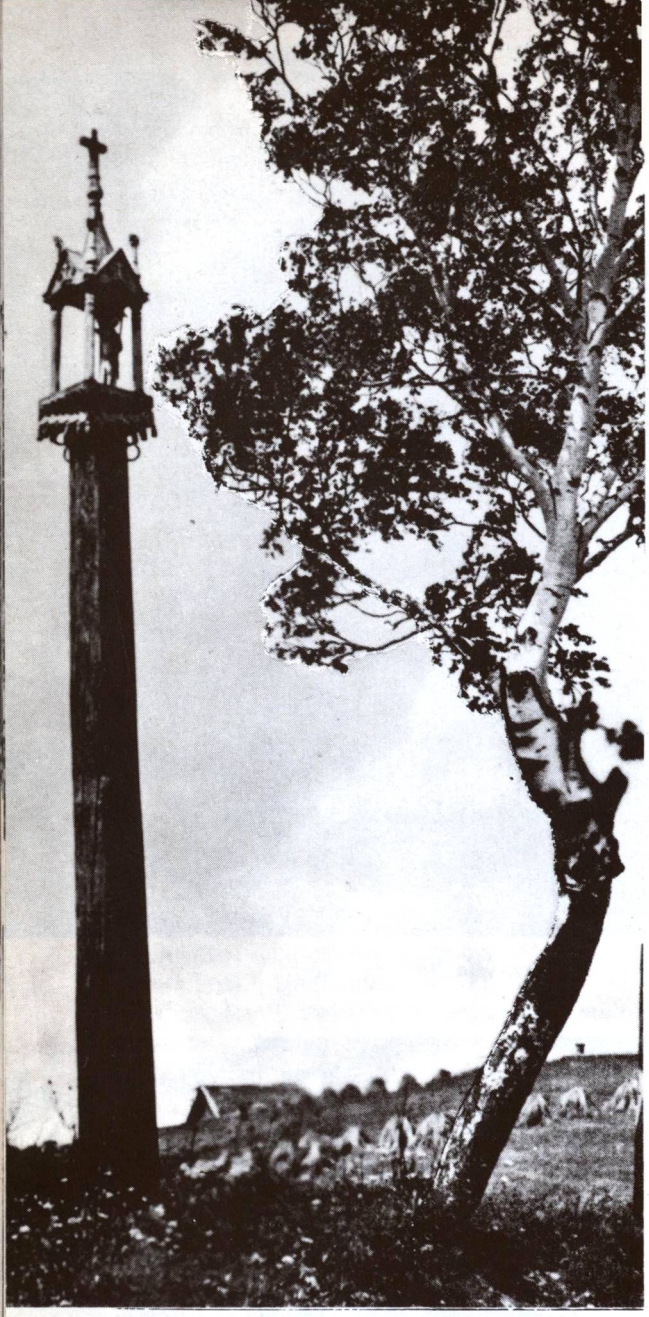

Koplytstulpis Linkmenų apylinkėje, 1939 m. nuotr.

perimdavo krovinį. Iš Linkmenų spauda plito po visą Vilniaus kraštą. Linkmenyse ir kai kuriuose parapijos kaimuose veikė lietuviškos mokyklos, lietuviškų organizacijų skyriai, vėliau lenkų uždaryti. Tada daug linkmeniškių nukentėjo: buvo lenkų suiminėjami, tardomi, kalinami, mušami. Bet ūkininkai, kaimo moterys, kunigai, mokytojai, moksleiviai energingai priešinosi okupantams ir parodė daugybę gražių patriotizmo pavyzdžių.

(Kai kurie jų šios knygos autoriaus aprašyti ML I t., 735—739 psl.).

„XX Amžiaus" (Nr. 1, 1940) atspausdintoje korespondencijoje iš Linkmenų pateiktas toks vietovės vaizdas:

„Prieš Didįjį karą buvo judrus miestelis. Turėjo apie 2000 gyventojų... Lenkams bevaldant prasidėjo miestelio nykimas. Kelis kartus išdegino gaisrai. Prekybininkai ir kiti gyvenantieji iš pinigo išvažinėjo. Valdinius ir privačius namus išvežė į gretimus miestelius. Dauguma ūkininkų persikėlė į N. Lietuvą. Šiandien, atgavę laisvę Linkmenys, daro slegiantį įspūdį. Lenkų viešpatavimo pėdsakai — liko tik griūvančios su kiaurais stogais lūšnos. Linkmeniškiai greitu laiku vargiai pajėgs atsistatyti, nes gyvena labai skurdžiai. Reikalinga jiems parama, suteikiant lengvesnėmis išsimokėjimo sąlygomis statybinės medžiagos. Miestelis turėtų būti perplanuotas. Šiandien Linkmenyse nėra nė vienos įstaigos, išskiriant 2 pradžios mokyklas. Organizacinis veikimas silpnas. Neblogai organizuoti ugniagesiai. Turi savo namus su didele sale ir garažu gesinimo įrankiams. Šauliai per šventes suruošė vakarą. Vaidinta „Stebuklingas ragas". Panaikinus leidimus, per šventes privažiavo daug žmonių iš laisvosios ir buvusios okupuotos dalies. Bažnyčioje senesniųjų veiduose buvo matyti riedančios džiaugsmo ir skausmo ašaros, nes po tiekos metų nelaisvieji atgavo laisvę ir susitiko su laisvaisiais broliais".

Linkmenims grįžus Lietuvai, valsčiaus centro čia nebebuvo. Vietovė priklausė Švenčionėlių apskričiai.

Bolševikų okupacijos metu Linkmenys yra sovchozo ir Iganalinos rajono apylinkės centras. Nesukūrus pramonės, miestelis neišaugo. Gyventojų skaičius: 1897 m. — 847, 1959 m. 345, 1980 m. 342. Yra septynmetė mokykla.

Linkmenų parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1939 m. kunigų sąrašuose klebonu pažymėtas kun. Ignas Montvilas (gim. 1883 m., kunigų pašvęstas 1908 m.), į Linkmenis paskirtas 1935 m. Pokario meto sąrašuose klebonais minimi kunigai: Donatas Puidokas, Aldas Čeponis, Edmundas Paulionis. 1986 m. įrašytas kun. Jonas Lauriūnas (gim. 1924 m., kunigu pašvęstas 1954 m.).

Maišiagalos bažnyčia, 1983 m. nuotr.

MAIŠIAGALA

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo Į Dangų parapijos bažnyčia

Maišiagalos miestelis yra prie Dūkštos upelio, 25 km į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, prie Vilniaus — Ukmergės plento.

Proistorinė Maišiagalos praeitis labai sena. Prie Dūkštos yra piliakalnis. Ypač daug senovės liekanų randama prie Žaliosios gyvenvietės prisišliejusiame apie 5 ha smiltyne. Šie radiniai priskiriami 1800—500 m. pr. Kr. laikams.

Istoriškai žinoma, kad Maišiagala buvo pilis, saugojusi Vilnių nuo kryžiuočių puolimų. Maišiagalos dvaras buvo didžiųjų kunigaikščių nuosavybė. Istorikas V. Pašuta tvirtina, kad jau 1298 m. Maišiagala buvusi valsčiaus centras. 1365 m. kryžiuočiai Maišiagalos pilį sudegino. 1387 m. vėl buvo užpuolę. Maišiagalos dvarą mėgę didieji kunigaikščiai, ypač Algirdas. Padavimai sako, kad jis čia 1377 ir miręs. Jo kūnas buvęs pašarvotas pagal senosios lietuvių tikybos papročius ir sudegintas ant laužo. Pagal Dlugošą, sudeginimo apeigos vykusios Kukovaičio miške, netoli Maišiagalos pilies ir kaimo (prope castrum et villam Miszeholy). Kronikininkas Hermanas Vartbergietis dar prideda, kad Algirdas buvęs sudegintas drauge su 18 karo žirgų, su ginklais ir kitais reikmenimis. Bet Z. Ivinskis ir kai kurie kiti istorikai teigia laidotuves buvusias Vilniuje. (Daugiau istorinių žinių apie Maišiagalą yra ML I t., 176—179 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Kai 1387 m. Lietuva buvo krikštijama, Maišiagala buvusi viena pir-

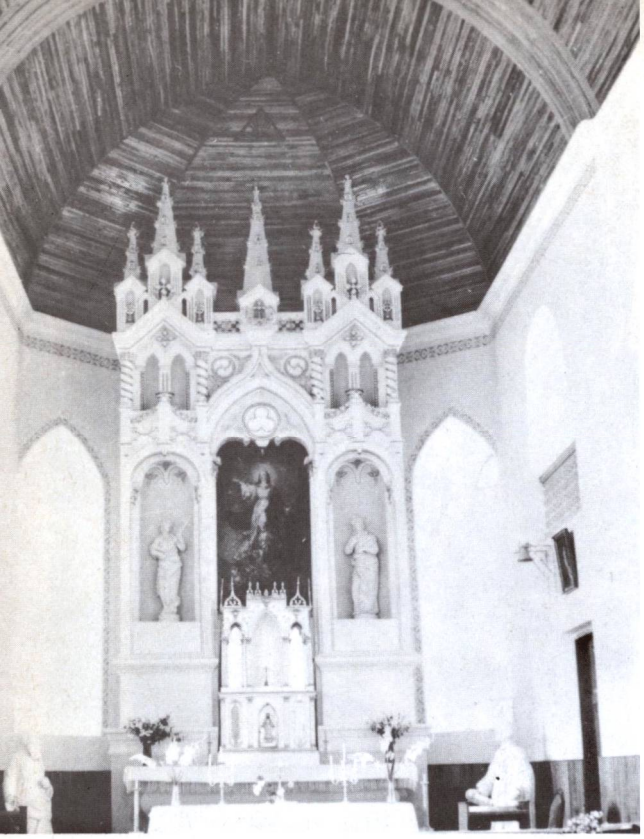

Maišiagalos bažnyčios vidus, didysis altorius, 1983 m. nuotr.

mųjų sukrikščioninta. Tada Lietuvoje buvo pastatytos 7 bažnyčios, kurių viena Maišiagaloje. Žygimantas III 1589 m. bažnyčią atstatė ir pilį atnaujino, bet 1655 m. rusai šiuos pastatus sunaikino. Po to pastatyta nauja bažnyčia. Trečioji bažnyčia išsilaikė ligi 1760 m., kada vėl atstatyta. 1865 m. bažnyčia dar kartą perstatyta. Kažkada Radvilai pastatė koplyčią.

Architektūra. XIX a. viduryje atnaujinta ir perdirbta mūrinė bažnyčia yra eklektiška, maždaug renesanso ir pseudogotikos samplaika. Stambus fasadinis bokštas yra atitrauktas nuo navos sienos, o mažesni šoniniai bokšteliai lieka antrajame fone. Jų visų piramidiniai stogai yra naujoviški pseudogotiški, kokių matome daug kur kitur. Didysis bokštas turi tris skirtingų aukščių tarpsnius su keturių įvairių formų angomis varpui, langams ir durims. Pagrindiniai navos ir bokšto langai turi nežymiai nusmailintas arkas. Vidaus erdvė yra vienos plačios navos su mediniu skliautu. Didžiojo altoriaus pavidalas primena triumfo arką. Centrinėje nišoje įrėmintas Kristaus prisikėlimo paveikslas, o šoninėse — po statulą. Ant retablio viršaus uždėta daug mažų koplytėlių su pinakliais. Altorius ir presbiterija gerai apšviesti dideliais absidos langais.

Maišiagalos parapija buvo turtinga ir bažnyčia buvo Lietuvos valdovų bei didikų aprūpinama nemažais turtais bei valstiečių prievolėmis. 1495 m. Stanislovas ir Simonas Bagdanavičiai įsteigė altariją. 1517.V.24 Maišiagalos pavieto žemininkas Martynas Valčkavičius, vadinamas Radvila, bažnyčios turtus padidino, užrašydamas savo dvarelį su 24 valstiečiais. Pačiai Maišiagalai buvo suteiktos miesto privilegijos. 1792 m. gavo Magdeburgo miesto teises ir herbą.

XVIII a. Maišiagaloje buvo parapijinė mokykla, kurioje 1782 m. mokėsi 15 mokinių. 1798 m. mokyklos pastatui sudegus, 12 vaikų rinkdavosi mokytis pas kleboną.

Amžių bėgyje Maišiagalos apylinkės, veikiant dvarams ir lenkams bei lenkuojantiems kunigams, buvo gerokai aplenkintos. Bet dar 1857 m. Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašuose minima, kad lietuviai tada gyvenę 54 parapijos kaimuose. Nurodytas ir jų skaičius — 1093 (lenkuojančių skaičius nenurodytas). Pagal Platerio 1890 m. statistiką, lietuviškai kalbančių Maišiagalos apylinkėse buvę 2207. 1904 m. Vilniaus vyskupijos administratorius, siųsdamas į Maišiagalą vikaru jauną lietuvį kunigą Petrulį, įsakmiai uždraudė jam įvesti lietuvių kalbą bažnyčioje ir įgrasino nesakyti lietuviškų pamokslų. Bet kiek vėliau šis lietuvis kunigas, radęs 23 lietuviškai kalbančius kaimus, savo rizika įvedė lietuviškus pamokslus, sakomus kartą per mėnesį.

Lenkų okupacijos metu (1920—1939 m.) griežtomis priemonėmis lenkinimas buvo tęsiamas. Nežiūrint to, 1942 m. gyventojų surašymo metu, lietuviais užsirašė 54,9% visų valsčiaus gyventojų, lenkais — 40,1%, gudais — 4,9%. Bet iš tiesų ir šie buvo ne kas kita, kaip suslavėję lietuviai.

Administraciniu požiūriu Maišiagala ligi 1950 m. buvo Vilniaus apskrities valsčiaus centras ir miestelis. 1930 m. apie 800 gyventojų. II pasaulinio karo metu vietovė gerokai nukentėjo. Bolševikų okupacijos metu Maišiagala yra Vilniaus rajono apylinkės ir sovchozo centras. 1959 m. 752, 1980 m. 1260 gyventojų.

Lietuvos kariuomenės dalinys Maišiagaloje 1939 m.

Maišiagalos parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. 1939 m. ji turėjo 4271 parapijietį. 1985 m. jos klebonu ir vicedekanu buvo kun. Juozas Obrembskis (gim. 1906.III.19, kunigu pašvęstas 1932.VI.19).

Maišiagalos bažnyčioje yra iš senų laikų išlikę pažymėtinų meno ir kulto dalykų: 1579 m. metalinis paveikslas su Jėzaus Kristaus reljefu, paveikslai — „Marija Rožančinė" (XVIII a.), „Marija su Kūdikiu" (XIX a.), „Švč. Trejybė" (XIX a.), „Šv. Izidorius" (XIX a. II p.), barokinės 1783 m. medinės skulptūros: „Šv. Ignotas Lojola", „Šv. Jonas Nepomukas", „Šv. Kotryna", „Šv. Marija Magdalena", „Šv. Jonas Kantietis", „Šv. Jonas", „Šv. Vaitiekus", „Šv. Petras", „Šv. Paulius", Šv. Kazimieras", „Šv. Jonas Krikštytojas; 2 XVIII a. metaliniai reliktvijoriai, 3 geležiniai XVIII a. ornamentuoti kryžiai ir kiti dalykai.

Izabelinėje buvo koplyčia, priklausiusi Maišiagalos parapijai.

MARCINKONYS

Šv. Apaštalų Simono ir Judo parapijos bažnyčia

Marcinkonių miestelis išsistatęs prie Dorupio ir Grūdos (Merkio intakas) upių, prie Gardino — Vilniaus geležinkelio linijos, 21 km į pietvakarius nuo Varėnos. Marcinkonis supa Marcinkonių miškas, kuris gyventojams buvo ir tebėra vienas darbų bei pragyvenimo šaltinių.

Marcinkonių apylinkės jau buvo gyvenamos prieš keletą tūkstančių metų. Apie 5 km į šiaurę nuo miestelio, kur Versminio upelis įteka į Grūdą, aptiktos dvi senos stovyklavietės, kurių kai kurie radiniai datuojami apie 3 tūkstantmečius prieš Kristų.

Istorinės žinios. Istorijos šaltiniuose Marcinkonys pirmą kartą minimi 1604 m. 1637 m. čia, 4 valakų žemės plote, buvo 8 kiemai. Didesnė gyvenvietė pradėjo kurtis tik pravedus pro šią vietą Peterburgo — Varšuvos geležinkelio liniją, taigi po 1861 m. Tais metais čia buvo 389 gyv., o 1897 m. — 988. Gyventojų skaičius augo pradėjus intensyviau kirsti Gudų girią.

Marcinkonių valsčius beveik ištisai vienų lietuvių gyvenamas, tačiau 1920—1939 m. jam buvo lemta likti Lenkijos valdžioje. Ši okupacija pasižymėjo dideliais žiaurumais.

Marcinkonių bažnyčia, 1981 m. nuotr.

Miestelyje gyveno apie 600 lietuvių. Visi buvo tvarkingi, darbštūs.

R. katalikų bažnyčia. Iš senų laikų Marcinkonys priklausė gretimai Pariečės parapijai. Bet 1700 m., kun. Juozapavičiaus rūpesčiu, čia buvo pastatyta pirmoji bažnyčia, kuri po 8 metų sudegė. Po to ji buvo atstatyta. 1880 (kitais duomenimis 1870) m. pastatyta dabartinė medinė bažnyčia. Ji stovi ne miestelio viduryje, kaip paprastai būna, bet kiek toliau nuo jo, ant kalnelio. 1921 m. jai suteiktos parapijos teisės.

Architektūra. 1880 m. statyta medinė bažnyčia paskutinį kartą buvo atnaujinta 1968 m. Dvibokštis pastatas yra eklektinės architektūros pagal neogotiką. Fasadas suskaidytas vertikališkai į tris tarpsnius ir horizontališkai į du. Kampiniai bokštai ir jų pagrindai fasade yra rizalitiškai patraukti priekin. Jų antstatai virš bažnyčios sienų yra dviejų aukštų, palaipsniui laibesni. Dengti laužytais keturšlaičiais stogeliais. Centrinėje fasado dalyje yra trijų padalų durys su vienu trikampiu ir su dviem puslankių sandrikais. Virš durų įdėtas dvigubas langas su gotiškomis arkomis ir su daug stiklo padalų. Tokie patys langai matomi frontone ir bokštuose. Anksčiau buvę įstiklinti frontono langai dabar užkalti lentomis. Frontono stogo kraštelai papuošti ažūriniais pjaustiniais, kaip ir durų

Marcinkonių varpinė. (V. Miliaus 1952 m. nuotr.)

sandrikai. Virš frontono uždėtas mažas bokštelis. Ant absidos yra aštuoniasienis bokštas su plačiu kupoliniu pagrindu. Tokio pavidalo neteko matyti niekur kitur. Absidos bokštą puošia barokinis šalmas. Visi keturi bokštai turi gražius ažūrinius kryžius. Sienos suskaidytos trimis siaurais piliastrais, turi po keturis langus. Visos sienos apkaltos statmenai ir nudažytos ochra. Šoninių sienų langai turi stačiakampius sandrikus ant gotiškų arkučių.

Prie bažnyčios yra medinė varpinėlė su paplatintu pagrindu ir atvirų sienelių skardininku. Varpinės planas kvadratinis, stogas piramidinis.

Įdomus yra bažnyčios šventorius, vartai, akmeninė tvora, kurioje įmūryta 14 Kristaus kančios kelio stočių. 1781 m. Marcinkonyse veikė mokykla.

Tautinis lietuvių atgimimas Marcinkonių parapijoje prasidėjo XIX pabaigoje, kai čia ateidavo draudžiamieji raštai. „Ūkininko" Nr. 2, 1893 m. rašoma: „Apie Marcinkonis tebėra da teip senobiškai ramus ir grynai lietuviškas kraštelis, kad retai kur teip rasi. Knygas tenai vežiok vežimais, ne gaudys niekas; o kad ir gaudytų, yra kur pasislėpti: žmonės geri — neišduos".

„Vilniaus žinių" (Nr. 227, 1905) Petro Kero korespondencijoje iš Marcinkonių šitaip rašoma:

„Štai jau 12 metai, kaip gyvenu Marcinkonyse, bet nunai matau didelę atmainą. Pradeda žydėti šisai Lietuvos kampelis gražiais žiedeliais. Jaunuomenė ypač labai persimainė — į gerą. Matau juos nunai karštai mylint tėvynę, savo kalbą, matau norą atsiduoti tėvynės labui. Kur tik eini, visur girdi drąsiai ir viešai vartojant lietuvių kalbą. Ne taip buvo čia prieš 7 ar 8 metų. Kunigai nuo senų buvo čia vis lenkai, bažnyčioje buvo viskas lenkiškai, klebonijoje taip pat. O nūnai girdime bažnytėlėj, iš sakyklos lietuvišką žodį, sėjamą apšvietimą, tautiško susipratimo grūdą. Pats spėjau patirti, kad mūsų valdovas ne tik ką ragina savo aveles mokslo, bet atsitikus kokiai progai duoda moksliškas ir šiaip naudingas knygeles beturčiams pasiskaityti. Įsteigė jisai Marcinkonių parapijoj gyvojo rožančiaus broliją, blaivybės draugiją, kurių užduotis doriškai išsilavinti. Iš tikro, dideli nuopelnai mūsų kunigėlio negreitai bus užmiršti mūsų kampelyje".

Bet netrukus tose pačiose „Vilniaus žiniose" (Nr. 345, 1906) buvo atspausdinta korespondencija: „Vasario 10 d. mirė vietinis klebonas kun. Jonas Šablickis. Jis darbavosi čia 10 metų. Karštai mylėdamas Dievą, tėvynę ir savo tėvų kalbą, liejo t. meilę į parapijonų širdis. Jis sutaisė čia puikų chorą, kuris ne tik bažnyčioje giedojo šventas giesmes, bet dainavo ir svietiškas, pilnas jausmo tėvynės meilės daineles. Niekas gal taip neatjautė tėvynės ir žmonių vargo, kaip a.a. kun. Jonas Šablickis. Džiaugėsi ir verkė jis iš džiaugsmo, gavęs pirmuosius lietuviškų laikraščių numerius. Parapijonims jis buvo tėvu — laimėje ir nelaimėje". Mirė sulaukęs tik 35 m. amžiaus. Be minėtų atliktų darbų, aptvėrė aukštu mūru šventoriaus tvorą, pastatė šventoriuje 14 koplytėlių — Kryžiaus kelių stočių, aptvarkė kapines, pargabeno naują varpą, pastatė naują klebonijos pastatą, vargonininkui ir kitiems bažnyčios tarnams namus. Mirė užsikrėtęs šiltine. Jo laidotuvės buvo labai iškilmingos — suvažiavo daug žmonių ne tik iš vietinės, bet ir iš kitų parapijų, jų skaičiuje Merkinės dekanas, 12 kunigų.

Kun. Pranciškus Raštutis, Marcinkonių klebonas, lenkų kareivių nukankintas 1920 m. rugsėjo mėnesį

1907.IV.16 suruoštas pirmasis lietuviškas vakaras; buvo įsteigtas parapijos choras, suorganizuota Šv. Kazimiero draugija, 1912 m. turėjusi 112 narių. Pradžios mokykloje I pasaulinio karo metu buvo dėstoma lietuvių kalba.

Po I pasaulinio karo Marcinkonių lietuviai daug kentėjo nuo lenkų. Jau 1919.IV.30 lenkų kareiviai plakė lietuvius. 1920 m. rugsėjo mėn. pabaigoje įsiveržė į Marcinkonių kleboniją, užpuolė kleboną kun. Praną Raštutį ir, ištempę laukan, mirtinai nukankino. Panašūs kankinimai kartojosi per visą okupacijos metą.

1922.VII.16 į Marcinkonis ir apylinkes atvyko lenkų baudžiamoji kuopa (180 vyrų). Tada buvo suimta, nuplakta, kalinta daugybė lietuvių, nužudytas Tomas Sčesnulevičius. 1923.III.9 lenkų policija žiauriai nužudė Joną Gelčių ir Klimą Gaidį-Plokštį, apkaltindama juos priklausymu Lietuvos šaulių organizacijai. Įtariamieji buvo pakarti už kojų, mušami lazdomis, šutinami karštu vandeniu, badomi peiliais. Nemaža marcinkoniškių emigravo į JAV-bes. 1938 m. parapijai priklausė 3115 katalikų.

Negeriau buvo elgiamasi su lietuviškomis mokyklomis ir mokytojais. 1923 m. mokytoja P. Zavišaitė buvo suimta ir nugabenta į Gardiną, vėliau į Vilniaus kalėjimą; mokykla uždaryta. Tačiau lietuviai tautinės ir religinės veiklos nenutraukė: ruošė paskaitas, šaukė susirinkimus, prenumeravo lietuvišką spaudą, turėjo dūdų orkestrą, 1939 m., kun. Z. Butkevičiaus ir parapijiečių rūpesčiu, pastatyti lietuvių liaudies namai, įvesta elektros srovė, įsteigtas „Artojo" kooperatyvas.

Marcinkoniškiai garsėjo ir savo lietuviškais kryžiais. Mintis juos statyti kilo 1930 Vytauto Didžiojo metais, nors statyta ir anksčiau. Kai kurie kryžiai buvo su dviem skersiniais, taigi primenantys Vyčio kryžių. Jie buvo statomi kaimuose. Lietuviai statė, o lenkų administracija slaptai ar viešai juos griovė, naikino. Marcinkoniškiai skundėsi net aukščiausiajam Lenkijos teismui ir dviem atvejais bylą laimėjo.

Įdomi vieno kryžiaus istorija. 1933.XII.6 lietuviai katalikai pastatė miestelyje kryžių. Lenkų policija, komendanto A. Koenigo vadovaujama, pareikalavo jį nuversti. Statytojai atsisakė. Tada policija ieškojo vyrų, kurie už pinigus atliktų šventvagišką kryžių nuvertimo darbą. Tačiau iš vietinių gyventojų tokių niekšų neatsirado. Bet policijos viršininkas pa-

Kryžiai Zervynų kaime

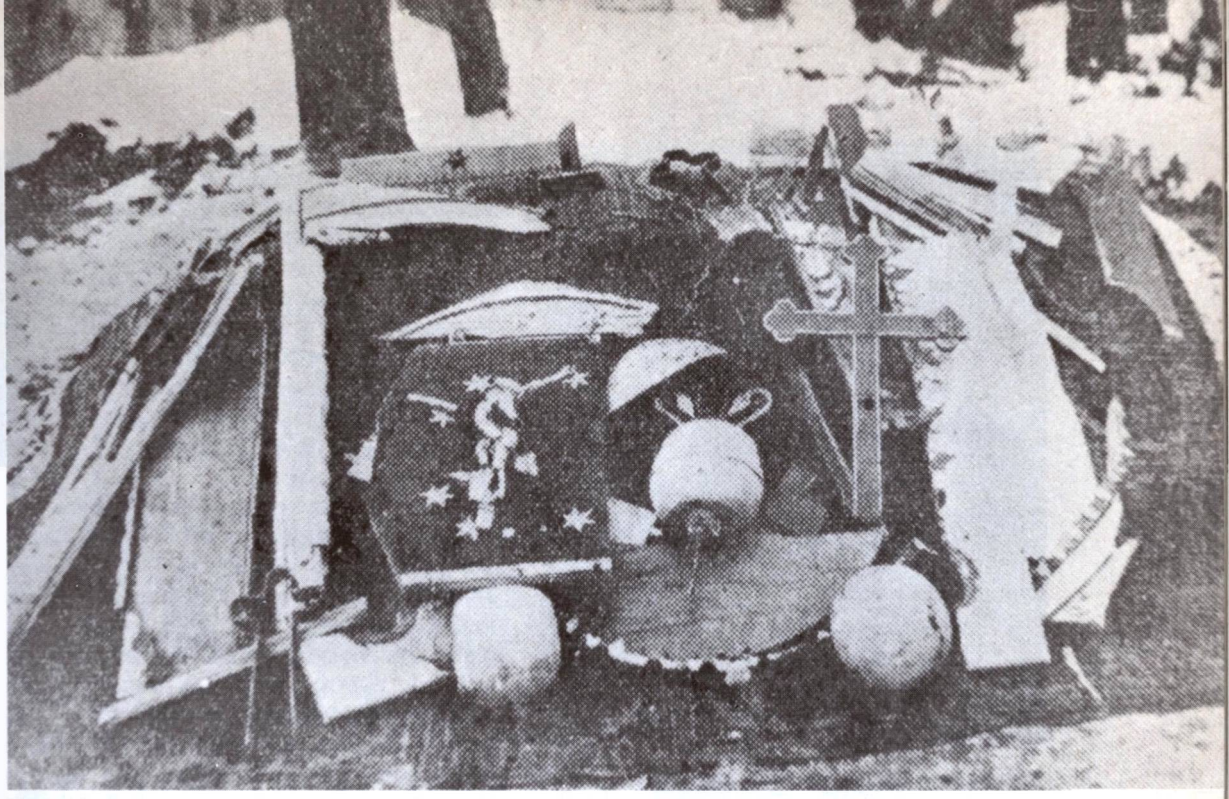

Lietuvių statyto, lenkų pareigūnų sunaikinto Marcinkonių kryžiaus smūtkeliai, išniekinti ir įvairūs kryžiaus pagražinimai. (Iš leidinio „Išniekinti kryžiai", 35 psl., Kaunas, 1934)

samdė darbininkus iš kitų vietų ir kryžius buvo išverstas; tada buvo išniekintas bei sunaikintas Krucifiksas (kančios ženklas) bei koplytėlė. Kilo didelis susijaudinimas ir triukšmas. Byla pasiekė net Lenkijos seimą, kur lietuvius užtardamas gudų tautybės atstovas F. Jeremičius pateikė gerai dokumentuotą interpeliaciją. Bylos garsas nuaidėjo ne tik per Lenkiją, Lietuvą, bet pasiekė Ameriką ir kitus kraštus.

Lenkų okupacijos metais Marcinkonyse, nežiūrint kietos lenkų represijos, veikė lietuviškos draugijos, skaityklos; Lietuvių atkaklumą bei ryžtą rodo ir faktas, kad 1935 m. vasario 16 d. lietuviai iškėlė apie 20 savo tautinių vėliavų su atitinkamais šūkiais. Lenkų komendantas ir jo policija turėjo nemaža vargo, kol jas visas surinko ir nukabino. Bet kai vienas vėliavas nuimdavo, jų vietoje tuojau atsirasdavo kitos. Kol buvo įmanoma, Šv. Kazimiero draugijos skyriai veikė 17-oje kaimų. Lietuvybę ilgus metus čia stiprino klebonas kun. Z. Butkevičius.

Kai 1939 m. rudenį Lietuvos — Sovietų Sąjungos sutartimi Lietuvai buvo grąžinta dalis Vilniaus krašto, Marcinkonys, Stalino ranka išvesta linija, buvo palikti Sovietinės Gudijos pusėje. Tik visą Lietuvą prijungus

Lenkų administracijos už kryžių statymą ir jų gynimą nubaustieji lietuviai, sėdėję kalėjime. Sėdi (iš k.): Pranas Jakūbauskas ir Antanas Vaitkevičius. Stovi: Vytautas Jakūbauskas. Marė Korsakaitė (nubausta pinigine bauda) ir Jonas Korsakas. (Iš leidinio „Išniekinti kryžiai")

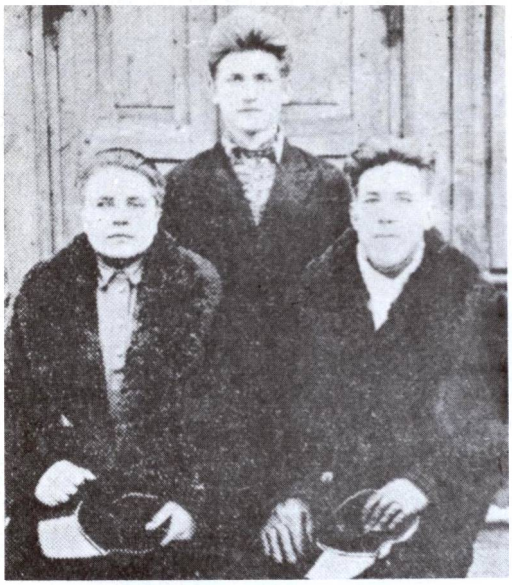

Trys uoliausi lietuviško kryžiaus sargai, saugoję jį 1933 m. gruodžio mėnesį. Iš k.: Adolfas Korsakas, Juozas Zenkevičius ir Stasys Jaskelevičius

prie Sovietų Sąjungos, Gudija „laisvu noru" padovanojo Lietuvai jos nuosavus Marcinkonis su Druskininkais.

Dar blogesni buvo vokiškieji naciai. 1941 m. jie buvo atskyrę Marcinkonis nuo Lietuvos ir prijungę prie vadinamosios „Naujųjų Rytų Prūsų" teritorijos. Vis dėlto Sovietai, 1944 m. užėmę šias sritis, įjungė į sovietinę Lietuvą. Vietovė buvo priskirta Varėnos rajonui, padaryta apylinkės centru. 1959 m. 1223, 1980 m. 975 gyventojai.

Pokario metais ilgesnį laiką Marcinkonių parapijos klebonu buvo kun. Nikodemas Pakalka. Jis buvo gimęs 1893.VI.12 Vilniaus krašte. Baigęs Vilniaus kunigų seminariją, kunigu pašvęstas 1916.VI.15. Po to studijas gilino užsienyje, kur gavo teologijos licenciato laipsnį. Dirbo Vytauto Didžiojo gimnazijoje kaip mokytojas, vėliau Lentvario mokyklų prefektas. 1932 m. paskirtas nedidelės Zanevičių (Lunos dekanato) parapijėlės klebonu. (1939 m. ji turėjo 910 parapijiečių). Atkeltas į Marcinkonis, rūpinosi parapijos reikalais. 1968 m. jo rūpesčiu ir parapijiečių darbu bei

Marcinkonių parapijos Šklėrių kaimo lietuviškoji mokykla su mokytoju S. Kazlausku. (Iš „Aušrelės" Nr. 6, 1933)

Marcinkonių parapijos lietuviai vaikučiai, 1934 m. vasarą priėmę Pirmąją Šv. Komuniją. Už jų stovi mokytojai — S. Krivelienė, J. Micevičius, klebonas kun. A. Rukas, mokyt. Juzėliūnaitė ir vargoninkas V. Baniulis. (Iš „Aušrelės" Nr. 16, 1934)

lėšomis bažnyčia gražiai atremontuota iš lauko pusės. Kun. N. Pakalka mirė 1985.I.26 ir buvo palaidotas Marcinkonyse.

Marcinkonių parapija seniau priklausė Gardino, o pokario metais Varėnos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 1650, 1939 m. 3005 parapijiečius.

Pamaldos Marcinkonių bažnyčioje buvo ir lenkų laikais lietuviškos. Apylinkės žemė nebuvo derlinga ir todėl net 60 ha žemės turįs ūkininkas sunkiai versdavosi, savo pajamas papildydamas iš surinktų grybų, kurių čia daug augo. Trobos švarios, žmonės tvarkingi, visą laiką domėjosi kultūriniu ir politiniu lietuvių gyvenimu.

Marcinkonių bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: 1740 ir 1763 m. cininės žvakidės, paveikslai — „Šv. Pranciškus" (XIX a. pr.), „Šv. Barbora" (XVIII a.), „Šv. Rokas" (1710 m.), 1859 m. Vilniuje lietas metalinis varpas, XIX a. geležinis ornamentuotas kryžius, daili medinė „Nukryžiuotojo" skulptūra. Šven-

Didysis lietuvių tautosakos rinkėjas Jurgis Dovydaitis Musteikos kaime 1967 m. užrašinėja tautosaką. Greta jo sėdi suteikę žinias: Jonas Gaidys ir Elena Gaidienė. (Nuotr. J. Dovydaičio)

= MARCINKONIS. **Miestelis. Kapų paminklų užrašai.** Teko man buti Marcinkonyse. Miestelis gana menkas, trobos visos mažos, medinės, šiaudais dengtos, rodo gyventojų biednumą. Apylinkė taip-pat prastai išrodo, nes laukai blogi, daugiausia visur smėlys. Žmonės šiek-tiek turi uždarbio iš grybų. Ypač pernai grybai buvo užderėję. Net čia italai stato grybams džiovinti didelį fabriką. Matyt, jaučia turėsią didelį iš grybų uždarbį, kad tokį fabriką statosi. Vertėtų vietiniams gyventojams neapsileisti, ir neduoti jų turtais pasinaudoti. Šiemet kol-kas dar grybų nematytį.

Miestelyje yra paštas, mokykla, kurioje rusas mokytojauja, monopolis, keletas aludžių ir krautuvėlių, kurios žydų rankose; lietuvių krautuvių nėra.

Parapija grynai lietuviška ir visos pamaldos atliekama lietuvių kalboje. Bažnytėlė nedidelė, bet graži, kaip iš oro, taip ir iš vidaus. Nežiurint į žmonių biednumą, šventadieniais apsitaiso gana švariai. Šale šventoriaus yra parapijos kapai; ant kapų yra net keletas akmeninių paminklų, bet užrašai ant jų, tai užrašai! Kaip sakoma, nors į „gazietas dėk"! Tarytum, kad ne Lietuvoje statyti, o žodžius koki žydai ar čigonai rašę. Tai pasityčiojimas iš lietuvių kalbos. Štai vienas užrašas:

Szic Guly
Antanas
Kaszeta
mire 1904 m. 12
sentiabro
giviano 65 m.
Pastate A. V. J. M.
Kaszeta.

Arba štai kitas užrašas:

S † P.
cze ilsisi
Jakubas
Miszkinis
giweno miatu 66
mire 1911 metwose
2 dena Rugepiuczio
Meldzie sukalbece
tris swejka marija.

Ir tokie užrašai turės ilgai liudyti Marcinkonių tamsumą! Vertėtų ne tik Marcinkonyse, bet ir kitur Lietuvoje klebonams į tai atsižvelgti ir panašių paminklų neleisti statyti. Man regis, kad klebonai jau išanksto žino, kas mano ant savo giminių kapų statyti paminklus, ir turėtų perspėti tokius, kad užrašas butų sustatytas dailiai ir be tokių baisių klaidų. Ačiu Dievai, juk yra kam parašyti. Juk nė vienas parapijos kunigas neatsisakys pataisyti arba ir sustatyti tokio trumpo užrašo. *Svečias.*

(Iš vilniškės „Aušros" Nr. 17, 1913.VIII.22)

toriuje stovi kryžius su 2 kryžmomis ir koplytėle.

Marcinkonių parapijoje, 8 km į šiaurės rytus nuo miestelio, yra **Zervynų** kaimas, įsikūręs toje vietoje, kur į per kaimą tekančią upę įteka Pavilnio upelis. Šios apylinkės buvo gyvenamos nuo seniausių laikų — rasta 24 akmens amžiaus stovyklų pėdsakų. Zervynų kaimas pirmą kartą minimas 1742—1748 m. Marcinkonių parapijos metrikų knygose. 1752—1761 m. užregistruoti šiame kaime gimę 27 naujagimiai. 1765 m. Zervynose buvo 8 valstiečių dūmai, 24 vyrai (apie 13 šeimų). 1970 m. 186 gyv. Kaime yra išlikę seniems Lietuvos kaimams būdingų sodybų. Yra ir senų, įdomaus darbo medinių kryžių.

Mančiagirės kaime 1962.IV.2, sulaukęs 89 m. amžiaus, mirė paskutinis Dzūkijos dievdirbys Tomas Miškinis. Buvo palaidotas to paties kaimo kapinaitėse, esančiose miške. Be kitų darbų, jis dirbo senoviškai išpuoštus kryžius. Jo darbo kryžių, kuriuos jis dirbo dar ir po II pasaulinio karo, yra Zervynose. Prie savo sodybos Mančiagirėje jis pastatė 8 m aukščio kryžių su krucifiksu ir koplytėle. Sandūra apjuosta mediniu ratu, iš kurio ant stiebelių vainiku iškyla 24 skardinės saulutės. Mančiagirės kapinėse jis pastatė gražiai išdrožinėtus kryžius sau, savo žmonai ir anksti mirusiai dukteriai. (V. Milius)

Zervynų kaimo kryžiai, 1983 m. nuotr.

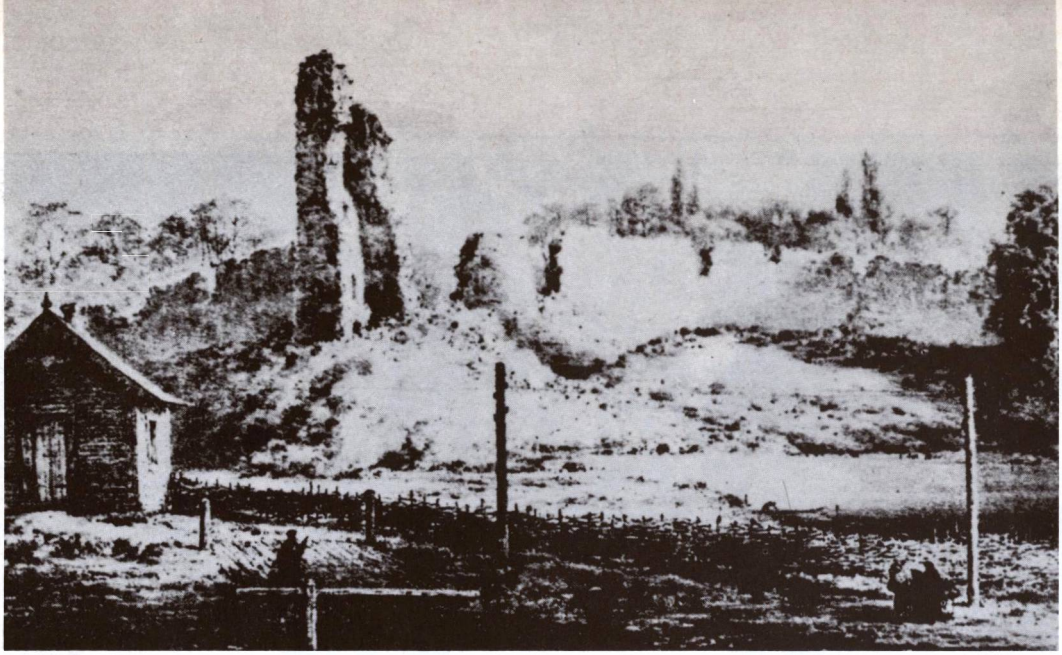

Medininkų pilies griuvėsiai XIX a. (Litografija iš N. Ordos albumo)

MEDININKAI

Švč. Trejybės ir Šv. Kazimiero parapijos bažnyčia

Medininkų vardu Lietuvoje yra 6 vietovės, iš jų du miesteliai. Vienas jų Žemaitijoje, vėliau įgavę Varnių vardą, mūsų jau aprašyti (I t., 340—345 psl.). Kitas — Vilniaus apskrities miestelis, prie Vilniaus — Ašmenos — Minsko plento, 31 km į pietryčius nuo Vilniaus. Iš čia važiuojant link Ašmenos, jau iš tolo pastebimas bažnyčios bokštas ir didelės pilies apleistų pastatų bei griuvėsių liekanos, liudijančios kadaise buvusią šios vietovės didybę.

Vardas. Vietovės vardas kilęs nuo seno lietuvio kalbos žodžio „medė" — taip seniau miškus bei girias vadino. „Medininkas" tai medis (miško) sargas — eigulys, kuris tas girias saugojo. Kitaip jie dar buvo „mėdsargiais" vadinami. Labai galimas dalykas, kad Medininkai senovėje buvo medininkų (medsargių) kaimelis ar viensėdija. Kryžiuočių kronikos vietovę vadina Medeniken vardu.

Medininkai įsikūrę Ašmenos aukštumos šiaurės vakarinėje dalyje. Tuojau nuo jų į pietus esanti Valkagulių aukštuma yra 288 m aukščiau jūros paviršiaus.

Medininkų pilis senovėje buvusi medinė, statyta greičiausia XII—XIII a. Ji buvo prie anuo metu labai svarbaus kelio, kuris jungė Lietuvą su rusų žemėmis. Vėliau čia buvo pastatyta mūrinė pilis, panaši į Lydos ir Krėvos pilis, tik daug didesnė. Nėra abejonės, kad ji buvo keletą kartų perstatyta.

Ilgą laiką ji buvo archeologų netyrinėta, bet 1955—1956 ir 1960—1962 m. archeologų K. Meko ir S. Lasavickio ištirta, kad ir ne iš pagrindų. Ji visus stebina savo didumu. Sienų mūrai apsupo beveik 2 ha plotą, o su pylimais bei apsauginiais grioviais siekė 6,5 ha. Pilies sienos sudaro netaisyklingą keturkampį, šiaurinė siena — 128,7, rytinė — 161,2 m, pietinė — 127 m ir vakarinė 147,9 m ilgio. („Lietuvos pilys", 174 psl., iš ten paimta ir daugiau žinių). Sienos griuvėsių aukštis siekia 8—12 m, o senovėje, naudojant pilį karinei gynybai, buvo aukštesnės — 14—15 m. Prie pamatų sienų storis 1,8—1,9 m, viršuje — 1,4—1,6 m. Sienų viršuje buvusios šaudymo angos (iš viso jų buvo 280), o ties jomis per visą pasienį ėjusi galerija gynėjams. Pilis turėjusi 4 bokštus, kurių didžiausias buvęs net 5 aukštų, apie 30 m aukščio. Bokštas keturkampis, 15 x 14 m, jo stogas čerpėmis dengtas. Jame buvo įrengtos gyvenamosios patalpos, bet turėjo ir gynybinės reikšmės — užpuolimo metu iš jo va-

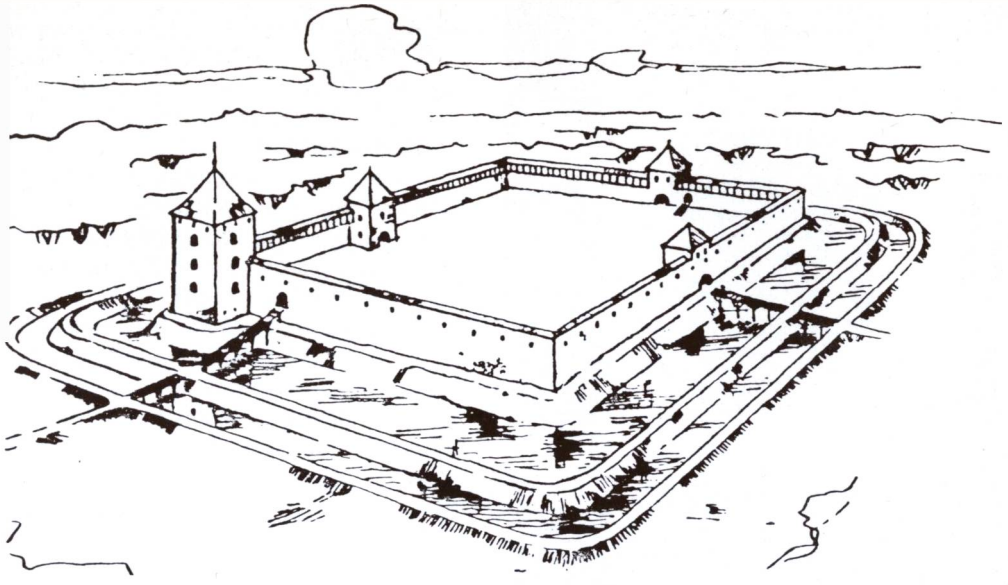

Medininkų pilies rekonstrukcija. (Iš „Lietuvos pilys", 1971)

dovauta pilies gynybai. Didžiuliame pilies kieme mūrinių pastatų nebūta. Atrodo, kad čia užpuolimo metu slėpėsi apylinkės gyventojai. Kada medinės pilies vietoje pastatyta mūrinė, tiksliai nenustatyta.

Pilis buvo kryžiuočių bei kalavijuočių puolama 1313, 1316, 1320, 1329, 1355, 1370, 1381, 1399, 1402 metais ir gal dar kitu laiku. Žinoma, kad 1402 m. puolimo metu ji buvo sudeginta. Bet po Žalgirio mūšio nustojo savo reikšmės kaip gynybinis objektas, tačiau nuo tada dažniau minima istoriniuose šaltiniuose. Žinoma, kad čia mėgo buvoti Vytautas. 1415 m. jis iš Medininkų parašė laišką Ordino magistrui, o kitame 1426 m. rašte jis Medininkus vadina „savo pilimi" (unsere husse Medniki).

Medininkų pilis pastatyta ne piliakalnyje, bet lygioje vietoje. Nėra žinių, kad pilis būtų priklausiusi kuriam nors didikui; taigi ji nebuvo jų rezidencija, o tik strateginė pilis priešui atremti.

Bet po 1410 m. ji neteko strateginės reikšmės. 1514 m. Medininkai minimi tik kaip paprastas Vilniaus apskrities dvaras, o apie pilį ten nė neužsimenama. Dvaro valdytojai keitėsi. 1517 m. keliaudamas iš Maskvos į Vilnių imperatoriaus pasiuntinys Heberšteinas savo užrašuose pažymėjo, kad Medininkai yra miestelis su apleista pilimi.

Kai XVI a. pr. Vilniuje buvo statoma gynybinė siena, Medininkai nebuvo laikomi atramos punktu. XV—XVI a. sąvartoje pilyje kilęs gaisras sunaikino kieme stovėjusius medinius pastatus bei konstrukcijas. Netrukus pilies kieme pastatyti dvaro pastatai. Taigi Medininkų pilis virto dvaro kiemu, o kai mediniai pastatai sunyko — dvaro daržu. („Lietuvos pilys", 179 psl.). 1655 m., didžiosios Rusijos invazijos metu, pilis dar kartą buvo sudeginta ir nebeatstatyta. (Daugiau žinių apie Medininkus ir jų pilį yra ML I, 203—205 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Kadangi Medininkai buvo svarbus Lietuvos gynybos punktas, tai ir bažnyčia pastatyta anksti. Dr. Jurgio Gimbuto sudarytoje Lietuvos bažnyčių statymo chronologijoje ji pažymėta 12-uoju numeriu iš pradžios. Spėjamos jos statymo datos — 1387, 1391 ir 1413 (vėliausi) metai. Lenkų istorikas Dlugošas pažymi, kad bažnyčia „fundat insuper Wladysław Jagiełło". Taigi ji buvo viena iš pirmųjų bažnyčių, atsiradusi Lietuvoje atnaujinant krikštą.

Jogaila paskyręs bažnyčiai nemažus plotus žemės, pievų, smuklę ir kitų duoklių. Medaus duoklę duoti buvę įpareigoti Varnionių gyventojai. Vėliau parapiją valdė atgailos kanauninkų vienuolija, išskyrus 1528—1540 m. laikotarpį.

Medininkų bažnyčia, 1978 m. nuotr.

Lenkiškai rašę Lietuvos istorikai romantikai, ypač M. Balinskis, teigė, kad Medininkų pilyje mėgę buvoti didieji kunigaikščiai — Algirdas su žmona Julijona, Vytautas, Kazimieras Jogailaitis (1440—1492), kai gyvendavęs Vilniuje, Kazimieras Šventasis, savo tėvo paliktas Vilniuje. Esą jis, sirgdamas džiova, atvykdavęs į Medininkus „tyru oru pakvėpuoti". Jam Gardine mirus 1484 m., velionio palaikai laikinai buvę padėti Medininkuose ir tik 1636 m. perkelti į naujai pastatytą koplyčią prie Vilniaus katedros. Tačiau ne visiems šiems teigimams paremti yra istorinių žinių.

1788 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia. 1832 m. rusų valdžia atgailos kanauninkų vienuolyną uždarė, o 1865 m. iš katalikų atėmė ir bažnyčią, kuri buvo paversta stačiatikių cerkve. Tik 1910 m. katalikai pasistatė naują bažnyčią. 1931 m. ji buvo perstatyta. Greta senojo Švč. Trejybės, jai buvo pridėtas ir Šv. Kazimiero, kuris turėjo glaudžius ryšius su Medininkais, titulas.

Architektūra. 1931 m. statyta medinė bažnyčia yra gana sudėtinga iš lauko ir nestilinga, o viduje tvarkingai barokizuota. Trijų navų pastatas yra bazilikinės erdvės. Fasade dominuoja platus kvadratinis bokštas su atvirų sienų trečiuoju aukštu ir su lieknu piramidiniu stogu. Priekyje yra originalus prieangis su atvira arkada. Fasadą puošia pora baltų arkinių ir vienas apskritas langas. Stogo gale dar yra mažesnis bokštelis. Ši bažnyčia yra panaši į anksčiau statytąją Norviliškių medinę bažnyčią. Vidaus erdvė suskaidyta kvadratinėmis kolonomis ir puslankių arkomis. Centrinė nava yra du kartus aukštesnė už šonines. Centrinės lubos skliautinės, o šoninės plokščios, visos iš lentelių. Viršutinė centrinės navos dalis papuošta dideliais tapytais paveikslais ir puslankių langeliais virš tų paveikslų. Centrinis altorius apgaubtas plačia arka ir flankuojamas įsieniais šonuose. Virš to kuklaus altoriaus yra platus Paskutinės vakarienės paveikslas ir puslankio formos langas, supamas angelų figūrų. Ant skersinės sijos, jungiančios aukštąsias sienas, uždėtas spinduliuojančio rato ornamentas su liturginiais inicialais.

Priešais bažnyčią dešinėje stovi plati žema medinė varpinė su paplatintu pagrindu. Jos varpų angos turi puslankio arkas ir suveriamas langines. Visi stogai, bažnyčios ir varpinės, dengti skarda. Šventoriaus tvora sukalta iš medinių statinių ant mūrinio pamato.

Jau XVIII a. Medininkuose buvo parapijinė mokykla. 1828 m. joje mokėsi 17 mokinių. Parapijiečiai išlaikė jų namus lankantį ir vaikus mokantį daraktorių.

Nors Medininkai buvo svarbi pilis, tačiau į miestą bei didesnę gyvenvietę neišaugo, nors aplink pilį ir kūrėsi miestelis. Trumpą laiką Medininkai buvo miestas, tačiau be miesto savivaldybės teisių. Gal todėl, kad toje vietoje, kur pastatyta pilis, miestui kurtis vieta nebuvo patogi — arti pilies nebuvo nei upės, nei ežero. Pilis stovėjo lygioje pelkėtoje vietoje, kuri, matyt, tiko ano meto gynybai. 1551 m. Medininkai mokėjo 5 kapas grašių sidabrinės mokesčio, t.y. tiek pat, kiek Raseiniai, Maišiagala, Alytus. Miestelis sunyko XVIII amžiuje.

Bažnyčios vidus, didysis altorius, 1981 m. nuotr.

Kaip atrodė Medininkai XIX a. viduryje, matysime iš rašytojo Liudviko Kondratavičiaus-Sirokomlės (1823—1862) 1857 m. pateikto aprašymo: „Užvažiuojama ant kalno: priešais išvystame dvarą, pilį ir kaimą. Tai Medininkai, viena seniausių Lietuvos pilių, apie kurios atsiradimą nekalba nei tradicija, nei istorija. Jos gražūs griuvėsiai tėra tik išorinės sienos, mūrytos iš lauko rietulių ir plytų, ir vienas bokštas rytiniame kampe. Už senosios pilies sienų dabar auga palivarko vaismedžių sodas. Kiek žinoma, pilies vidus tyrinėtas, bet nieko neišaiškintas. Pasakojama apie rastus milžinų kaulus, tokius didelius, kad blauzdikaulis buvęs sulig augalotu vyru. Tačiau apie kokią seną pilį nėra panašių pasakojimų? Medininkai verti archeologų dėmesio. O kol šie ką naujo pasakys, keliautojo jausmus žadina samanoti pilies akmenys, švarplėtos sienos, fantastiškiausių formų trūnijančių raudonų plytų krūvos kampiniame bokšte". („Kraštas ir žmonės", 140 psl.).

Amžių būvyje Medininkų ir apylinkės gyventojus sulenkino dvarininkai ir dvasininkai. Taigi tautinis lietuvių atgimimas čia kaip ir nebesireiškė. Lenkų valdymo laikais Medininkai nuskurdo. 1931 m. čia tebuvo 30 gyvenamų namų ir 223 gyventojai. Kaip atrodė jų okupacijoj Medininkai ir pilis, matysime iš vilniečio rašytojo Jono Vytauto Narbuto pateikto aprašymo. („Anapus linijos", 1936 m., 89—91 psl.):

„Už storų pilies sienų slėpėsi nuo priešų ugnies mediniai kunigaikščių rūmai ir koplytėlė. Dabar jų neliko nė ženklo: ten, kur Šv. Kazimieras praleido savo jaunystę, stovi daržinė ir tvartas. Visa pilis apleista ir užteršta. Juk ši vieta yra susijusi ne tik su Lietuvos praeitim, bet ypatingai su katalikybės istorija ir tradicijomis, o tauta, kuri dedasi šių žemių globėja, skelbia urbi et orbi savo katalikiškumą. O pilies kieme, lyg pasityčiojimui, stovi tvartas".

„Tai skaudu kiekvieno širdžiai — geriau nežiūrėti į šiuos mūrus, geriau pasiteirauti pas žmones, apie jų praeitį. O žmonės papasakos jums legendą, kad pilį pastatė milžinų tauta. Tuo pačiu laiku buvusios statomos Medininkų ir Krėvos pilys. Darbininkai vieni kitiems skolindavę kirvius ir kūjus, mėtydami iš Medininkų į Krėvą ir atgal. Ar gali nykštukai įvertinti milžinų darbą?.."

O apie kelią, einantį iš Vilniaus pro Medininkus į Ašmeną ir toliau į gudų bei rusų že-

Medininkų bažnyčios interjero galinis vaizdas, vargonai, 1981 m. nuotr.

mes, kurį gyventojai „Mirties vieškeliu vadina", J. V. Narbutas rašė: „Mirties vieškelis — koks klaikus pavadinimas! Bet jis turi pagrindą. 1812 m. šiuo vieškeliu grįžo karo dievas Napoleonas ir iš po karių lavonų nebuvo matyti sniego. Vieną šaltą gruodžio naktį Ašmenos prancūzų garnizono komendantas sužino, kad šituo keliu atvažiuoja imperatorius. Išbėga į Smurgainių vieškelį pasitikti imperatoriaus, čia jam praneša, kad už valandos atvažiuoja Napoleonas, palikęs kariuomenę Smurgainyse. Apie imperatoriaus kelionę sužinojo kazokai ir apsupo Ašmeną ir visus kelius, kad ‚pasiutusį žvėrį gyvą pristatytų carui'. Po valandėlės atvažiuoja Napoleonas — Europos valdovas — nuvargęs ir išalkęs. Jam praneša, kad Ašmena apsupta. — Geriau mane čia vietoje nušaukit, negu turėtumėt atiduoti gyvą kazokams, — jo žodžiai, žodžiai Europos viešpačio".

„Jį lydi 266 raitininkai. Važiuoja į Vilnių. Žemę apgaubė naktis, tamsi ir šalta. Speigas paralyžavo raumenų judesius, stingdė gyslose kraują. Imperatorius snaudė, lyg nežinodamas, kad ne čia baigiasi jo tragedija, ne Lietuvoj, bet kur kitur. Iš abiejų vieškelio pusių žiūrėjo į jį seni beržai, o prie beržų stovėjo sušalę kazokai".

— Kodėl gi jie nepuola? — manė Napoleono palydovai, ir atsakymui krito patys nuo arklių. Ir imperatorius į Medininkus atvažiuoja belydimas 36 kareivių. Tekanti saulė pasveikino Mirties vieškelio sargus — ir tuos, kurie Napoleoną gaudė, ir tuos, kurie jį lydėjo".

„Ir dabar pasakoja kaimiečiai apie baisią žiemą, ir apie imperatorių, ir apie Mirties vieškelio sargus, kurie ir dabar kas naktį sukyla ir, pasislėpę beržų šešėliuose, laukia imperatorius, o jis pravažiuoja, ir kas minutė krinta nuo arklio jo palydovai".

1939 m. Medininkai grįžo Lietuvai, bet palankesnių sąlygų jiems kilti ir augti nebuvo. Lietuvos — Sovietų Sąjungos siena pravesta tik už 2—3 km į rytus nuo Medininkų. Taigi vietovė nebeturėjo užnugario. Tačiau atvykusi lietuviška administracija vis dėlto surado nemaža lietuviškai kalbančių, ar bent suprantančių savo senąją kalbą žmonių. Ir nutautėjusieji buvo palankūs Lietuvai. Medininkų pilis tapo lietuvių mėgstama lankymosi vieta.

Sovietinės okupacijos metu Medininkai yra Vilniaus rajono kaimas ir apylinkės centras. 1959 m. 361, 1980 m. 480 gyventojų.

Pokario metais pilies griuvėsiai buvo archeologų kiek tyrinėti, kai kurios griuvėsių dalys kiek konservuotos. 1974 m. joje įsteigta šiokia tokia muziejinė ekspozicija. Tačiau apie pilies atstatymą negalvojama: tai nepatinką Maskvai.

Medininkų parapija priklauso Turgelių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2100, 1939 m. 3485 parapijiečius. Pokario meto kunigų sąrašuose klebonu įrašytas kun. Vladislovas Wełymoński (gim. 1910.I.23, kunigu pašvęstas 1937.XII.8).

Istorikas Juozas Jurginis („Medininkų pilis", 1984) pateikia tokį Medininkų pilies vaizdą: „Pažvelgę į pilį, matome, kad ji pastatyta ne kalvoje, ne pelkės saloje ir ne lygumoje, o šlaite, kurio pakilioji vieta pietų pusėje, o nuolaidžioji — šiaurės. Pilis statyta labai nepatogioje vietoje — tuo ji išsiskiria iš kitų Lietuvos pilių. Ją iš visų pusių juosia platus ir gilus griovys... Kelis šimtus metų pilis netarnavo karo reikalams, o grioviai tebėra, galima sakyti, sveiki, užverstas tik įvažiavimas toje vietoje, kur galėjo būti pakeliamasis ar kitoks tiltas. Sienos neišgriautos ir akmenys neišgrobstyti. Reikia manyti, kad prie pilies nesikūrė miestas, o valstiečiai akmenų užtektinai turėjo savo laukuose".

„Dabar Medininkai — plotu didžiausia pilis Lietuvoje; šalia jos pakilesnėje vietoje stovi bažnytėlė ir keli gyvenamieji namai bei ūkiniai pastatai... Medininkų aplinka skurdi: medžiais ir krūmais apaugusi tik pilies fossa, bet užtat pilis yra prie didelio kelio, ir į ją užsuktų daugiau keliautojų, jeigu pilies kieme vietoj išnykusių gyvenamųjų namų ir ūkinių pastatų būtų vieta, kurioje galima būtų pailsėti... Kas matė Vilnių, Trakus ir Gardiną, tam Medininkuose nesą ko žiūrėti: akmenų mūras, tuščias kiemas — ir daugiau nieko". Kasmet Medininkų pilį teaplanką 4 ar 5 tūkstančiai lankytojų, daugiausia moksleivių, studentų.

Mickūnų bažnyčios fasadas, 1978 m. nuotr.

MICKŪNAI

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų parapijos bažnyčia

Mickūnų miestelis yra prie Vilnios upės, kairiajame jos krante, bet pastaruoju metu kai kurie namai pastatyti ir kitoje upės pusėje. Mickūnai yra 15 km į rytus nuo Vilniaus, prie plento į Svyrius ir prie didžiulio (2215 ha ploto) miško. Upės vingyje iš senų laikų buvo Mickūnų dvaras, kurį valdė Vilniaus vyskupijos kapitula. Vėliau perėjo į privačias rankas. XIX a. pradžioje jį valdė senojo Vilniaus universiteto profesorius medikas A. Bekiu, poeto Slovackio patėvis. Poetas čia augo ir brendo ir mickūniškiai juo didžiuojasi, rodo vietas, kurias mėgdavęs lankyti, akmenį ant kurio sėdėdavęs.

Nuo XIX a. ligi 1950 m. Mickūnai buvo valsčiaus centras ir priklausė Vilniaus apskričiai. 1867 m. įsteigta pradžios mokykla. 1886 m. miestelyje buvo 153, 1931 m. 142 gyventojai ir 23 gyvenamieji namai. Valsčiaus ribose, netoli Naujosios Vilnios, lenkų laikais buvo jų ministro Prystoro dvaras.

Mickūnų bažnyčios šoninis vaizdas, šventoriaus vartai ir tvora

Bažnyčia ir varpinė, dešinėje. (Perkūno Krukonio nuotrauka)

R. katalikų bažnyčia. 1733 m. Vilniaus katedros kanauninkas Juozapas Puzinas (nuo 1740 m. Livonijos vyskupas) pastatė koplyčią, kuri priklausė Lavoriškių parapijai. Ji davusi paskatą šioje vietoje ir miesteliui kurtis. 1826 m. perstatyta, bet po 1863 m. sukilimo (1869 m.) paversta stačiatikių cerkve. Katalikai pastatą atgavo tik 1918 m. Bažnyčia suremontuota, įkurta parapija, 1935 m. restauruota. 1925 m. turėjo apie 3000, 1939 m. 2243 parapijiečius.

Architektūra. 1733 m. pastatyta mūrinė koplyčia, vėliau ne kartą atnaujinta, dabar atrodo kaip ankstyvas klasicistinės architektūros paminklas. Plokščias fasadas aprėmintas kampiniais piliastrais ir plačiu lygių traukų karnizu. Stogo galas yra trikampis frontonas be puošmenų, su siaurais karnizais. Ant jo iškyla plokščias arkinis bokštelis su laužytu stogeliu. Tasai bokštelis galėjo atsirasti, kai bažnyčia buvo atnaujinama po jos cerkvinės okupacijos. Fasado portalas yra orderinės tvarkos, su trikampiu sandriku. Abipus portalo arkinės nišos be statulų. Šoninės sienos suskaidytos piliastrais, o jų langai yra stačiakampiai be sandrikų.

Priešais bažnyčią dešinėje stovi žema medinė varpinė be sienų. Jos antrasis aukštas yra siauresnis ir turi trikampes arkas. Pastatas nesuderintas su bažnyčia, matyt, vėliau atsiradęs. Šventoriaus tvora iš medinių statinių, su geležiniais vartais priešais bažnyčią ir iš šono.

Parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. 1969 m. bažnyčios pastatas suremontuotas jos klebono kun. A. Lachowicz rūpesčiu, parapijiečių lėšomis. 1974 m. kunigų sąrašuose klebonu įrašytas kun. Aleksandras Lachowicz. 1981 m. sąrašuose klebonu pažymėtas kun. Juozas Budrevičius, o 1986 m. — kun. Stanislovas Kakarieka (gim. 1911, kunigu pašvęstas 1944.VI.3).

Amžių būvyje Mickūnų apylinkės gyventojai lietuviai gerokai aplenkėjo, tačiau tautinė sąmonė ne visur buvo suirusi. 1942 m. gyventojų surašymo metu lietuviais užsirašė 43,9%, lenkais 51,3%, gudais bei rusais — 4,8% visų valsčiaus gyventojų.

Mickūnų miestelis dabar yra Vilniaus rajono apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 559, 1980 m. 1080 gyventojų. Nemaža jų dalis dirba vietos lentpjūvėje.

Mielagėnų bažnyčios fasadas ir šventoriaus tvora. (Salomėjos Narkeliūnaitės 1984 m. nuotrauka)

MIELAGĖNAI

Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčia

Mielagėnų miestelis įsikūręs prie Kančiogi-nės upės (Erzvėto ežero intakas), gražioje pakilioje vietoje, 25 km į šiaurės rytus nuo Švenčionių, 20 km į pietryčius nuo Ignalinos.

Istorijos šaltiniuose Mielagėnai minimi nuo XVIII a. pradžios. Ši vietovė buvo dvaras, priklausęs Kublickų giminei. Nuo XIX a. ligi 1950 m. Mielagėnai buvo valsčiaus centras. 1861 m. 180, 1885 m. 389, 1897 m. 517 gyv.

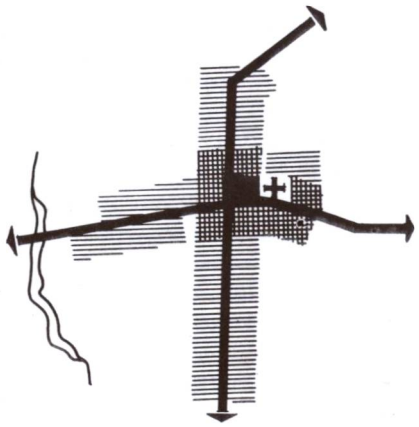

Mielagėnų miestelio gatvių tinklo schema su (+) bažnyčia

R. katalikų mūrinę bažnyčią 1772—1779 m. pastatė Justina Kublicka. 1839 m. Stasys Kublickas iš pagrindų atnaujino. 1853.IX.8 ją iškilmingai konsekravo Vilniaus vyskupas Vladislovas Žilinskis. 1858 m. kapinėse pastatyta mūrinė koplyčia. Joje palaidoti Kublickų giminės nariai.

Architektūra. 1772 m. statyta ir 1839 m. atnaujinta mūrinė bažnyčia yra klasicistinio stiliaus. Sakoma, kad ji panaši į Vilniaus katedrą. Tačiau esama ryškių skirtumų ne tik dydyje ir proporcijose, bet ir detalėse. Mielagėnų portikas keturių kolonų, o Vilniaus šešių. Čia frontonas be ornamentų, su lygių traukų karnizais, o Vilniaus gausiai dekoruotas skulptūromis, modiljonais ir metopėmis. Šoninių navų priekyje abi bažnyčios turi nišas su skulptūromis, tik su skirtingais apvadais. Mielagėnų šoninės sienos turi plokščius piliastrus ir langus, o Vilniaus katedra papuošta atviromis kolonadomis. Ant Mielagėnų frontono uždėtas didokas puošnus geležinis kryžius. Visi paviršiai baltai nutinkuoti.

Šventoriaus tvora sumūryta iš laukakmenių, netinkuota. Kairėje nuo bažnyčios stovi žema mūrinė varpinė ar koplyčia. XIX a. veikė

Mielagėnų bažnyčios fasadas, 1965 m. nuotr.

parapijinė mokykla. 1828 m. ją lankė 30 mokinių.

Lenkinimo banga palietė ir Mielagėnus. Kokia buvo religinė pastoracija Mielagėnuose XIX a. pabaigoje, galėsime spręsti iš „Žinyčios" žurnale (Nr. 3, 58 psl.) 1900 m. atspausdinto pranešimo: „Mielagėnai. Klebonas Gaudešis Jonas, prasiminęs Gaudzeviče, lietuviškai moka, bet slepias su savo motinos kalba ir nori visiems įkalbėti lietuviškai nemokąs, ėsąs dvarponiu — lenku; kad buvo spirtas nors Evangeliją skaityti lietuviškai, ir nuo to išsikalbėjo negalėjimu. Vienas paties vyskupo mylimas klebonas išaiškino jam Gaudešį negalint būti lietuviškoje parapijoje su dūšių išganymu, bet Vyskupas ir lygšiol jį tę laiko... už lenkomaniją".

Kaip gyveno Mielagėnų parapijiečiai XIX—XX a. sąvartoje, vaizdžiai nusako „Vilniaus žinių" korespondentas R. Paukštelis (Nr. 187, 1905 m.): „Mielagėnų parapijoje yra 6000 su viršum parapijonų grynų lietuvių ir vienas dvarponis lenkas. Bet šioje bažnyčioje nuo neatmenamų laikų būdavo pamokslai ir pamaldos vien tiktai lenkiškai ir tiktai treti metai, kada paliko klebonu kun. Šarkauskis, liko įvesta į bažnyčią lietuviška kalba. Teip ilgai žmonės laikomi tamsybėje, negirdėjo nė žodelio pamokinančio nė bažnyčioje, nė mokykloje suprantama jiems kalba; todėl ir jų apšvietimas labai žemai stovi. Mokinasi dabar jaunesnieji, kiek galėdami, poterių ir skaityti iš lietuviškų maldaknygių, bet laikraščių dar neskaito, tiktai vienas „V. Žin.' numeris ateina į kleboniją".

„Sopa širdis atminus, kaip čia žmoneliai mažne per 20 metų prašė dvasiškijos, ilgai buvusio klebono kun. Sobeliauskio ir diecezijos valdytojų, kad leistų bažnyčioje, jiems suprantama lietuviška kalba melstis, bet vis būdavo atstumti ir neišklausyti. Siuntė ir į Vilnių prie dvasiškos vyresnybės prašymus ir delegatus; ten delegatams stačiai pasakė, kad to leisti negalima. Tada delegatas p. Liudvikas Turčinskas prašė, kad nors jiems priežastį išaiškintų, dėl ko negalima? juk visose apylinkinėse bažnyčiose meldžiasi lietuviškai? Pralotas Zdanavyčius išaiškino teip: kad, Tamista, dabar žiemą (buvo tada žiemos laikas) negali padaryti, kad pražydėtų ro-

žės ir lilijos, teip ir aš negaliu leisti jums melstis ir pamokslų dėl jųsų sakyti lietuviškai... Rusų caro valdžia katalikams jau daug lengvenybių suteikė, o lenkų kunigai ir ponai, ne tik kad nenor lietuviams palengvinimų bažnyčioje duoti, bet, kai — kuriose vietose, mėgina dar da labiau prispausti. Tur - būt prašymais mes ne ką telaimėsime. Ar nereiks kokį kitą vaistą prasimanyti". — Šiais žodžiais baigia savo korespondenciją R. Paukštelis (K. Strazdas).

Kun. Šarkauskis rūpinosi ne tik religiniais, bet ir parapijiečių švietimo reikalais. Jo rūpesčiu vargoninkas L. Bielinis čia suorganizavo pirmąjį lietuvišką chorą, pradėjusį giedoti ne tik religines giesmes, bet ir dainuoti tautiškas dainas. „Vilniaus žinios" mini šių choro pradininkių - dainininkių vardus: „Konstancijos Burokiučios, Zofijos Žemaičiučios, Anielios Miakiš ir Marijonos Turčinskės".

Plačią ir ilgą vagą parapijiečių religinio auklėjimo bei lietuviško švietimo srityje Mielagėnuose išvarė klebonas kun. Karolis

Grupė Mielagėnų ir Tverečiaus lietuvių su kun. Karoliu Gumbaragiu, apie 1932 m.

Gumbaragis, čia klebonavęs nuo 1925 m. Jis skatino parapijiečius šviestis, leisti savo vaikus į mokslus. Suorganizavo stiprų chorą ir dūdų orkestrą. Jo biblioteka buvo didžiausia visoje Švenčionių apskrityje. Miestelyje ir kaimuose steigė lietuviškų draugijų skyrius, organizavo mokyklas.

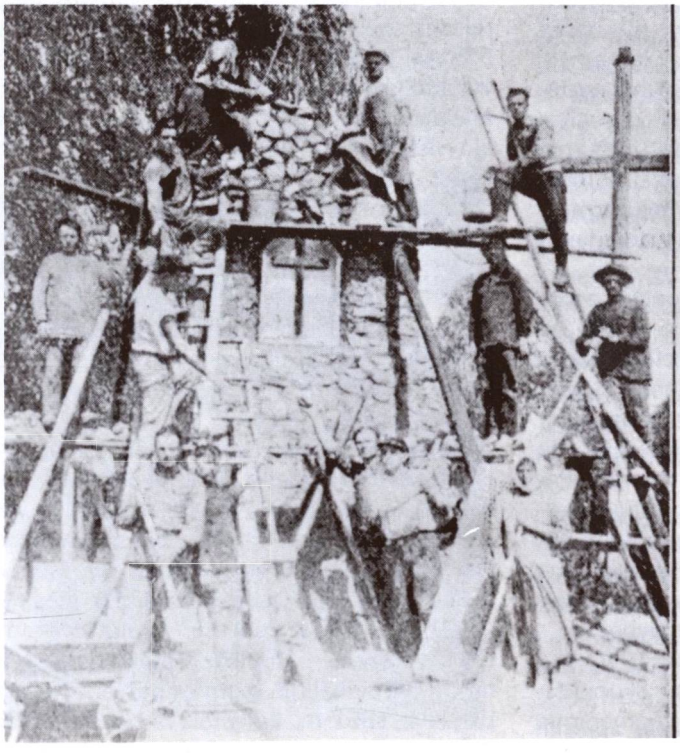

Miečionių sodžius (Švenčionių apskr.) pasipuoš nauju $6^1/_2$ metrų aukščio paminklu, kurį šiemet stato vietinis Šv. Kazim. D-jos skyrius. Šį paminklą statant, daug sumanumo ir darbštumo parodė skyriaus pirmininkas Pranas Žemaitis ir vicepirmininkas Pranas Bielinis.

(Iš „Jaunimo draugo" Nr. 9, 1935)

Miečionių kaimo vaikai ir jaunimas. (Iš „Aušrelės" Nr. 8, 1937)

1926—1936 m. aktyviai veikė Šv. Kazimiero draugijos skyrius, turėjęs 60 narių. Skyrius buvo įsteigęs lietuvišką knygynėlį, sporto ratelį, vaikų kuopelę. 1933 m. pastatytas paminklinis kryžius. „Ryto" draugijos skyrius taip pat laikė bibliotekėlę (700 knygų), 1935 m. suruošė liaudies meno parodą.

1930 m. lenkų pravesto gyventojų surašymo metu iš 10.473 valsčiaus gyventojų lietuviais užsirašė 9420.

Kun. Gumbaragio šviesi asmenybė nepatiko okupantams. Lenkai jį kalino, trėmė, jo biblioteką sunaikino, o jis ir toliau, nieko nepaisydamas, dirbo lietuvių labui. Sovietiniai okupantai jį ištrėmė į Sibirą, tada esant klebonu Linkmenoje. Iš tremties sugrįžęs prisiglaudė Adutiškyje, kur 1958 m. mirė. Palaidotas Adutiškio parapijos šventoriuje, greta kun. B. Krištaponio. Adutiškėnai nebe pagrindo didžiuojasi turėję du veikliausius Vilniaus vyskupijos lietuvius kunigus, daug kovojusius ir kentėjusius dėl lietuvybės.

Mielagėnai grįžo Lietuvai tik 1940 m., kada ji pati buvo sovietinių rusų okupuota. 1942 m. gyventojų surašymo duomenimis valsčiaus ribose buvo: lietuvių — 79,9%, lenkų — 6,7%, gudų ir rusų — 13%.

Pokario metais Adutiškio apylinkėse gyvai reiškėsi lietuviška rezistencija. MLTE (2 t., 576 psl.), rašoma, kad „pokario metais, kovodami su burž. nacionalistais, žuvo 23 Mielagėnų apylinkės liaudies gynėjai ir taryb. aktyvistai". Daug lietuvių buvo suimta, kankinta, nužudyta ir ištremta.

Sovietinės okupacijos metu Mielagėnai yra Ignalinos rajono apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 421, 1980 m. 300 gyventojų, 1925 m. parapijai priklausė 3863, 1939 m. 4690 parapijiečių.

Pokario metais ilgesnį laiką Mielagėnų klebonu buvo kun. Vladas Černiauskas.

Mielagėnų bažnyčioje ligi šių dienų yra išlikę keletas žymaus dailininko Vinco Smakausko (1797—1876) tapytų paveikslų: „Šv. Jonas Evangelistas", „Šv. Lukas Evangelistas", „Šv. Matas Evangelistas", „Šv. Morkus Evangelistas"; to paties dailininko gipsinės „Šv. Petro" ir „Šv. Pauliaus" skulptūros, Justinos ir Kazimiero Kublickų (bažnyčios fundatorių) memorialinė marmurinė lenta su jų biustais; 1851 m. Frageto (Varšuvoje) darbo metalinis tabernakulis, 12 XIX a. žvakidžių su Kublickų šeimos herbais, XVIII a. pabaigos

medinė sakykla su horeljefais ir 2 angeliukų skulptūromis. Įdomios yra XVIII a. medinės durys.

LKB Kronika (Nr. 14, 1974) paskelbė liūdną korespondenciją iš Mielagėnų, kurioje, be ko kita rašo: „Mielagėnų parapijoje daugiau kaip 30 metų dirbo kun. V. Miškinis. Jis buvo visiškai senas ir ligotas, todėl bažnyčios remonto darbams vadovauti negalėjo". Toliau rašoma: „Mūsų bažnyčia mūrinė. Lietui lyjant vanduo plauna bažnyčios pamatus: sienos sudrėksta net bažnyčios viduje. Reikia nedelsiant remontuoti, gelbėti. Leidimo neduoda, o laukti negalima".

Iš pateiktų duomenų aiškėja, kad remonto darbus trukdė okupacinės valdžios pareigūnai. Bažnyčios komitetas šiuo reikalu siuntęs net 5 prašymus, bet atsakymo nesulaukė. Taip vargę daugelį metų, siųsdami delegacijas į Vilniaus ir Maskvos įstaigas.

1974.VII.17 8 17 naktį į Mielagėnų bažnyčią įsiveržę piktadariai išmušė langą, išplėšė tabernakulį ir išnešė apie 600 konsekruotų komunikantų. Milicijos pareigūnai piktadarių net rimtai neieškoję.

1974.XI.14 bažnyčios administratorius kun. Vladas Černiauskas pasiuntė Sovietų Sąjungos komunistų partijos gen. sekretoriui raštą, kuriuo prašė „patvarkyti, kad galėtume laisvai ir viešai išpažinti savo tikėjimą ir kad niekas netrukdytų remontuoti bažnyčias".

1985 m. Vilniaus arkivyskupijos kunigų sąrašuose Mielagėnų klebonu įrašytas kun. Marijonas Savickas (gim. 1950.VIII.21, kunigu pašvęstas 1977.V.22).

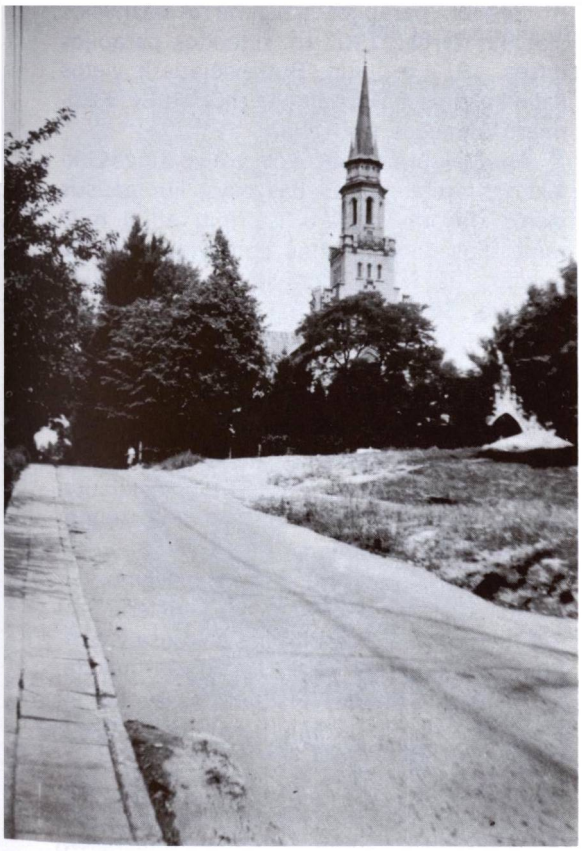

Naujosios Vilnios bažnyčia ir jos aplinka, 1978 m. nuotr.

NAUJOJI VILNIA

Šv. Kazimiero parapijos bažnyčia

Dabar Naujoji Vilnia yra Vilniaus miesto rytinė dalis, 8 km nuo Vilniaus centro, išsistačiusi abipus Vilniaus — Svyrių plento.

Istorinės žinios. N. Vilnia — naujas miestas, jo užuomazgą daug kas dar atsimena. Tačiau senovėje dabartinėje jo vietoje buvo kita vietovė — Rokantiškių pilis ir to paties vardo seniūnija. M. Balinskis teigia, kad pilis buvusi statyta XII a., tačiau kiti istorikai jos pradžią nukelia į XV a. 1506 m. Lietuvos metrikoje minimas Rokantiškių valsčius, vėliau seniūnija be miesto teisių. XVI a. Rokantiškėse buvę vieni iš gražiausių renesanso stiliaus Lietuvos pilių-rūmų. Žinoma, kad 1636.VII.15—16 Steponas Pacas Rokantiškėse iškilmingai priėmė karalių Vladislovą IV Vazą.

Šiandieninė Naujoji Vilnia išaugo iš carinės Rusijos laikais čia įsteigtų fabrikų. Atsirado prie jų namelių, kuriuose gyveno apie 5000 darbininkų bei jų šeimų narių. Mickūnų valsčiaus administracija nebejstengė tvarkyti augančio miesto. Taigi rusų valdžia 1904 m. formaliai legalizavo padėtį: naujasis miestas buvo pavadintas **Novovilejsk.** Lietuviškai reiškia Naująją Vilnią. Jis apėmė Rokantiškę, Aukštuosius ir Žemuosius Sodelius

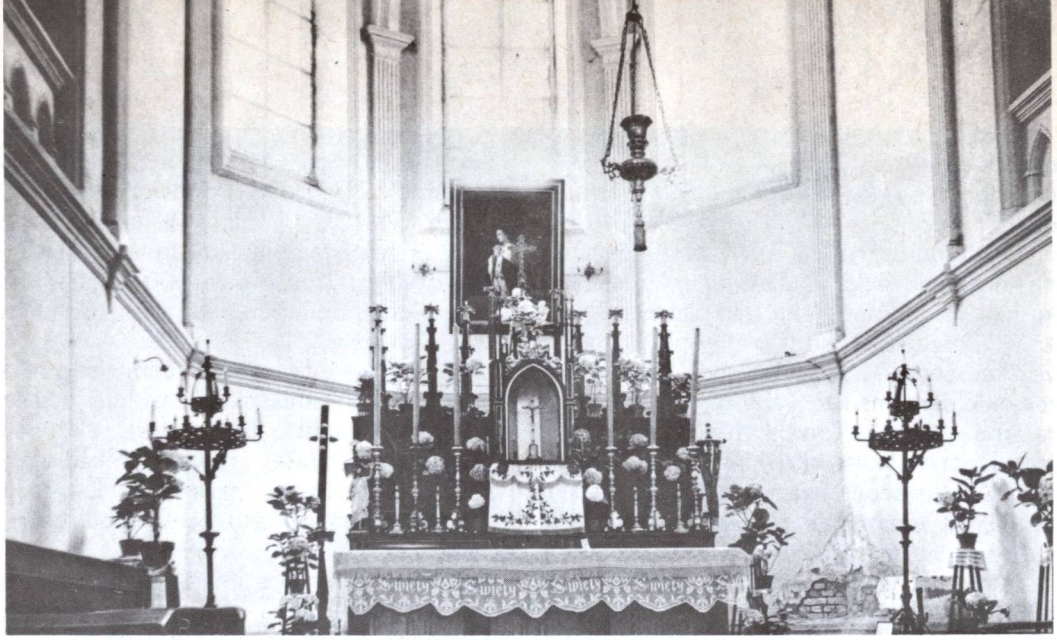

N. Vilnios bažnyčios vidus, didysis altorius

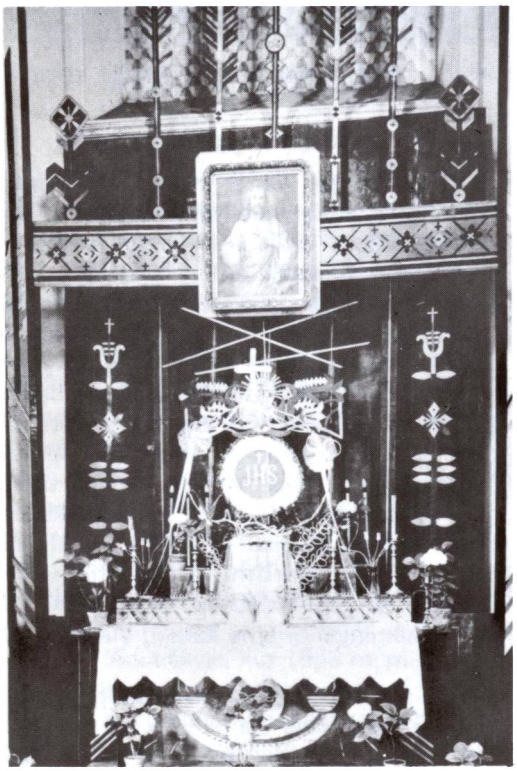

Šoninis altorius. (1982 m. nuotraukos)

ir geležinkelio stoties rajoną. Pirmuoju burmistru buvo Karolis Mozeris (1904—1907 m.). Susidarė sąlygos kurtis ir smulkiems prekybininkams. N. Vilnioje nuolat stovėjo 2 rusų kariuomenės pulkai.

R. katalikų bažnyčia. Kareivinių rajone jau iš seniau buvo Šv. Kazimiero koplyčia. 1906 m. pradėti parapijos steigimo ir bažnyčios statymo darbai. 1907 m. suteiktos parapijos teisės. 1911 m., kun. Butkevičiaus ir vietos katalikų rūpesčiu, pastatyta mūrinė Šv. Kazimiero parapijos bažnyčia.

Architektūra. Ši bažnyčia yra ypatingas eklektinės architektūros pavyzdys, kur gausus išorės dekoras sudaro istorinių stilių mišrainę. Fasadinis bokštas padalytas į penkis aukštus, iš kurių trys viršutiniai laiptiškai siaurėja. Smailios arkos portalas ir gausios nišos nusižiūrėtos į gotiką. Bokšto kuorai ir arkatūra po karnizais yra romantiškosios epochos aidas. Bažnyčia yra kryžminio plano, trijų navų, su aukštu transeptu. Jo frontonai turi parapetus be bokštelių. Išorė palikta netinkuota, plytinė, o vidaus sienos ir skliautai nutinkuoti. Navas skiriantieji pilioriai sujungti smailiomis arkomis.

Didysis altorius yra žemas, palyginus su presbiterijos skliautu. Absida trisienė, su aukštais langais. Presbiterijos šonuose yra tribūnos. Vargonų choro erdvė siaura ir aukšta, su gotišku skliautu. Plytų mūro vartai su trimis arkomis ir su daug bokštelių yra pseudogotiški.

1920 m. lietuviai, sutraukę didesnes karines pajėgas, buvo užėmę Naująją Vilnią, bet ją tevaldė ligi spalio 9 d. Į N. Vilnią tesugrįžo 1939 m. rudenį. Tačiau rusai čia jau buvo įsiruošę tvirtą karinę bazę, iš kurios raudonieji

Bažnyčios vidus, vargonai

(1982 m. nuotraukos)

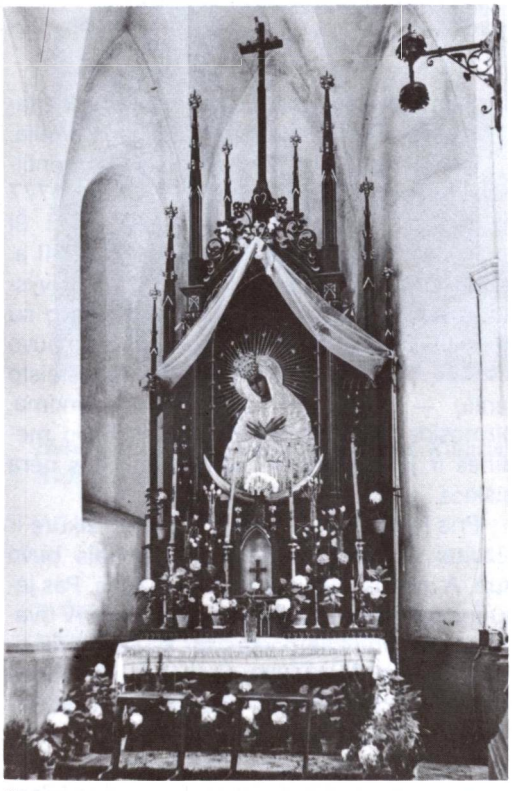

Šoninis altorius su Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslu

daliniai išbėgo tik 1941 m. birželio mėn. paskutinėmis dienomis, vokiečių kariuomenės išmušti.

II pasaulinio karo metu N. Vilnioje įvyko daug žiaurių dalykų. Sovietiniai rusai pro čia gabeno į Sibirą lietuvių tremtinių ešalonus. Netrukus atvykę vokiečiai iššudė visus N. Vilnios žydus. Vokiečiai čia įsteigė rusų karo belaisvių stovyklą, jų kapams atrėžė nemažą žemės plotą, kurį šaudomi ir badu marinami belaisviai veikiai užpildė laidojimais. 1944 m. pasitraukdami vokiečiai N. Vilnią sudegino.

Pokario metais N. Vilnia buvo atstatyta, įkurta naujų pramonės įmonių. 1957 m. mieste jau buvo 12.600 gyventojų.

Naujosios Vilnios parapija priklauso Vilniaus miesto dekanatui. 1925 m. ji turėjo 6750, 1939 m. 8695 parapijiečius. Pokario metais, klebono Kazimiero Valeikio rūpesčiu, bažnyčia buvo suremontuota. 1985 m. jos klebonu buvo kun. Juozas Poškus (gim. 1909.VII.29, kunigu pašvęstas 1939.VI.4), vikaru — kun. Stanislovas Puidokas (gim. 1948.III.27, kunigu pašvęstas 1978.V.28). Pamaldos laikomos ir religiniai patarnavimai parapijiečiams teikiami lietuvių ir lenkų kalbomis.

NEMENČINĖ

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Tai Vilniaus apskrities miestas, įsikūręs abipus Neries, kur į jį įteka Nemenčia (28 km ilgumo). Per miestą eina senas Vilniaus — Švenčionių kelias (plentas); už 7 km yra Bezdonių geležinkelio stotis. Prie Nemenčinės miesto yra didžiulis Nemenčinės miškų masyvas — 20.770 ha — vienas didžiausių Lietuvoje.

Nemenčinės praeitis labai sena. Apie 1,5 km nuo miesto yra piliakalnis, kurio pradžia siekia pirmuosius amžius prieš Kristų. IX—XII a. piliakalnis buvo žemvaldžių gyvenamas. Apylinkėje randama daugelis senųjų amžių pilkapių, kurių betgi didelė dalis buvo suardyta. Istorinių duomenų apie Nemenčinę turima iš XIV a., kada čia pastatyta bažnyčia. Nemenčinės dvaras senas; priklausė karaliaus stalo turtams. Yra išlikęs apie 1523 m. Andriejaus Zavišos paruoštas šio dvaro aprašymas. Jau 1554 m. Nemenčinė buvo ir miestelis, įkurtas vykdant valakų reformą. Jo centre buvusi rinka su 3 gatvėmis, miestelio žemė suskirstyta į 40 sklypų. Prieš 1554 m. pastatytas tiltas per Nerį, prie jo smuklė, kurios pajamos buvo skiriamos prie Šv. Petro ir Povilo parapijos Vilniuje įsteigtos ligoninės išlaikymui. 1766 m. Nemenčinė buvo storastija. (Daugiau istorinių žinių apie Nemenčinę yra ML I t., 182—186 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Pirmoji bažnyčia pastatyta 1387 m. Jogailos rūpesčiu, Lietuvos krikšto metu. Pagal dr. Jurgio Gimbuto surinktus Lietuvos bažnyčių eilės chronologijos duomenis, ji buvo 8-ji iš Lietuvos bažnyčių. Tada, matyt, buvo įsteigta ir parapija. Iš vieno Žygimanto I 1525 m. dokumento matyti, kad Vytautas padovanojęs klebonui dvarą. Kai kurie istoriniai šaltiniai parapijos įkūrėju laiko Vytautą.

Viename 1556 m. rašte Žygimantas Augustas Nemenčinę vadina „mūsų dvaru". Šis dvaras buvęs prie Neries, turėjęs daug pastatų ir buvęs tvarkingai įruoštas. Parapijos bažnyčia įrašyta dvaro pastatų skaičiuje; tada ji buvusi gera, turėjusi dvi koplyčias ir varpinę, malksnomis dengta. Atrodo, kad 1655 m. rusų antplūdis, padaręs labai daug žalos Nemenčinei ir Lietuvai, bažnyčios nepalietė, nes

Nemenčinės bažnyčia, 1978 m. nuotr.

ji minima tuojau po tų metų rašytame vizitacijos akte. 1775 m. įkurta Rožančiaus brolija.

Edukacinės komisijos laikais Nemenčinėje buvo parapijinė mokykla, kurioje 1777 m. mokėsi 5 šlėktų ir 5 valstiečių vaikai. Ši mokykla veikė ligi XVIII a. pabaigos. XVIII a. gale Nemenčinė kurį laiką buvo Vilniaus vyskupo sufragano rezidencija ir konkuravo su Verkiais. Nemenčinės klebonu kurį laiką buvo kun. Fl. Bobrovskis, 1882 m. Vilniuje išleisto lenkų — lotynų žodyno autorius. Žinoma, pirmosios Nemenčinės bažnyčios buvo medinės ir jų statymo — sunykimo datos nėra aiškios.

Prie Nemenčinės bažnyčios buvo įsikūrę ir jėzuitai. Keliolika metų čia klebonais buvo kun. A. Naruševičius ir kun. A. Kikutis. Pas jėzuitus mėgdavo atostogauti Vladislovo IV dvaro pamokslininkas poetas M. K. Sarbievijus.

Iš Nemenčinės klebonų ypač minėtinas kun. Antanas Kikutis-Kitkevičius (1805—1857), pirmasis reformuotos Vilniaus kunigų seminarijos rektorius. Atleistas iš seminarijos, nuo 1847.VII.20 klebonavo Nemenčinėje ir čia atstatė 1842 m. sudegusią baž-

Nemenčinės kapinių koplyčia. (Iš Jurgio Gimbuto rinkinių)

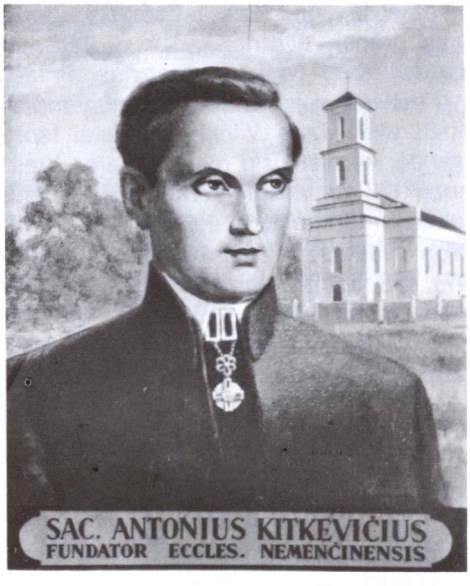

Nemenčinės klebonas kun. Antanas Kikutis — Kitkevičius

nyčią, kuri buvo pašventinta 1854 m., konsekruota vysk. V. Žilinskio 1857 m.

Kun. A. Kikutis mokėsi Troškūnų mokykloje; Vilniaus u-te baigė Politinių ir moralinių mokslų fakulteto teologijos skyrių teologijos daktaro laipsniu. Parašė keletą lenkiškų religinio turinio knygų, lenkišką giesmyną, išvertė į lietuvių kalbą religinių giesmių rinkinį, o į lenkų kalbą išvertė giesmę „Pulkim ant kelių". Lenkiško giesmyno pabaigoje pateikė 16 lietuviškų giesmių vertimus. Savo pastabose rašė, kad lietuvių kalba yra turtinga žodžiais, formomis, taigi nereikia jos teršti svetimybėmis. Taip pat pasisakė prieš lietuvių rašyboje vartojama nelietuviškas raides f,h, ch. Sukūrė kai kuriuos naujadarus, kurių dalį vartojo vysk. A. Baranauskas. Iš savo knygų gautą pelną paskyrė Nemenčinės bažnyčios statybai. Mirė Nemenčinėje 1857.V.25. Čia ir palaidotas.

Architektūra. 1842 m. pastatyta mūrinė bažnyčia yra klasicistinio stiliaus. Jos fasadinis bokštas, patrauktas priekin, yra padalytas į tris laiptiškai siaurėjančius tarpsnius. Nedidelis portalas sudarytas iš tamsios durų angos, dviejų piliastrų ir trikampio sandriko. Sienoje tėra vienas siauras langas. Karnizai ir frizai yra lygių traukų, be puošmenų. Viršutiniuose bokšto tarpsniuose yra atviros angos varpams. Visi paviršiai baltai tinkuoti. Kampai išryškinti piliastrais. Šoninių navų priekinėse sienose yra po dvi nišas ir tokie patys piliastrai, kaip ir bokštuose. Visos angos suskliaustos pusiau apskritomis arkomis. Pagal A. Matušakaitės atliktus tyrinėjimus (paskelbta 1980 m.) ši bažnyčia turi retą medžio drožybos gėlių dekorą altoriuose, kurie buvo pagaminti XVIII a. vidury ir vėliau perkelti į Nemenčinę iš Vilniaus Šv. Baltramiejaus bažnyčios.

Nemenčinės kapinių koplyčia yra žavus tradicinių formų medinis pastatėlis, gražiai atremontuotas. Jo fasadą sudaro portikas su

4 kolonėlėmis, trikampis frontonas ir žemas kvadratinis bokštelis ant stogo. Taigi, pastatyta klasicizmo įtakoje. Bokštelyje yra 4 atviros angos varpeliui skardenti. Fasadinėje sienoje tėra vienerios durys ir nė vieno lango. Šoninėse sienose tėra po vieną langą. Absida trisienė, be langų, tad vidus lieka tamsokas ir dienos metu.

Lietuvių kalbą Nemenčinėje ir apylinkėse XIX a. sutartinai naikino ir lietuvius lenkino vietos dvarininkai su lenkuojančiais kunigais. 1900 m. vilniečių lietuvių prašymo Vilniaus vyskupui dėl lietuviškų maldų įvedimo vyskupijos bažnyčiose, komentare apie Nemenčinę šitaip rašoma: „Nemenčinas. Parapija — lietuviška; bet dvasiškija lietuvišką kalbą teip naikino, juog dabar nieko lietuviško bažnyčioje nebėra; nors abudu kunigu — lietuviu, bet išgamu. Vartydamas senoviškus raštus, tyrinėdamas lietuviškus priežodžius ir dainas, užėjau eilęs iš laiko, kad lenkišką kalbą pradėta platinti; iš jų matos lietuvius dideliai troškusius brangią savo kalbą apginti ir užlaikyti, ilgą valandą nuo lenkiško raugo kračiusius". („Žinyčia" Nr. 3, 56 psl., 1900).

Nemenčinės parapija šimtmečiais neturėjo tautiškai sąmoningų lietuvių kunigų. Apie jos parapijiečių tautinę būklę „Vilniaus žiniose" (Nr. 197, 1905 m.) paskelbtoje korespondencijoje šitaip rašoma:

„Nemenčino parapija teip-pat, kaip ir visa Vilniaus vyskupystė buvo nuo amžių dvarininkų ir kunigų lenkinama. Jie įkalba žmonėms, kad lietuvių kalba yra ‚prasta' ir ‚pagoniška', kad ją tik pagonįs tevartoja. Bet lietuvių kalba ikišiolei tebegyvuoja! Tebegyvuoja ir tie lietuviai, kurie lankydami Žemaičių ir Seinų vyskupystes, su nusistebėjimu išgirdo, lietuvių kalbą bažnyčiose ir daugelį ponų vartojant. Susiprotėjo žmonelės, kad ir lietuvių kalba danguje vartojama, pradėjo jos įvedimo reikalauti bažnyčioje ir savo krašte, net pačiame sulenkėjusiame Vilniuje. Pradėjo ir Nemenčiniškiai darbuotis, kad jiems duotų lietuvį kunigą. Davė jiems kunigą Masiulį, tik dėl to, kad laikė jį už lenkomaną. Bet užsivylė, nes tas tariamasis ‚lenkomanas' pradėjo tvirtinti, kad ir su lietuviška kalba gali būti žmogus išganytas. Pradėjo sakyti lietuviškai pamokslus ir žmonėms atidarinėti akis. Tada Vilniaus pralotai lenkai išsigandę, kad lenkiški reikalai šiame krašte nenupultų, kun. Masiulį perkėlė į Buivydžius, o čia atsiuntė kunigą — lenką".

Kun. Silvestras Gimžauskas (1844—1897), spaudos draudimo gadynės veikėjas ir poetas, „Auszros" Nr. 9, 1884 m. paskelbė ilgą, 31 punktelių eilėraštį „Nėmenczinas", kuriame, be ko kita, rašė:

Kaip-gi peiktas Nėmenczinas,
Kad prigimtos kalbos ginas'!
Ir vis viena, kas taip daro,
Kaip isz namų moczią varo!

Nauja eilė Nėmenczino
Matos', nėko nebežino!
Rastum, ir ko negirdėjo,
Kas bažniczią jiems uždėjo!

Tai žinokit, kad Jėgallus,
Katalikas ir karalius,
Tas, kur žengė, kur tik ėjo,
Vis lietuviszkai kalbėjo.

Toliau autorius, apdainavęs lietuvių vargus ir papeikęs tautiečius, vengiančius lietuviškai kalbėti, eilėraštį baigia šiuo punkteliu:

Pataisikit! mano broliai,
Ką suardėt tik lik szioliai!
Už-gi szneką prigimtinę
Pastatikit' ir krutinę...!

Nemenčinės piliakalnis

Kun. Kazimieras Pukėnas, Nemenčinės klebonas ir Kalvarijų dekanas, (kairėje), žinomas Vilniaus krašto lietuvių veikėjas, 1982 m. atšventęs savo kunigystės 50 m. jubiliejų. (1982 m. nuotr.)

Lenkų valdymo (1920—1939) metais į lenkinimo darbą buvo įkinkyta visa vietos administracija, policija, bažnyčia. Pamaldos ir religiniai patarnavimai buvo vien tik lenkų kalba atliekami. Vis dėlto 1942 m., pravedant gyventojų surašinėjimą, Nemenčinės valsčiaus ribose gyventojai lietuviais užsirašė 36,6%, lenkais — 61,1%, gudais ir rusais — 1,6%.

Lietuvių kalba į bažnyčią buvo įvesta tik 1939 m., atgavus Vilniaus krašto dalį. Buvo suorganizuotas ir lietuviškas bažnytinis choras. Parapija buvo didelė — 1939 m. turėjo 7044 parapijiečius.

Okupacijų metais Nemenčinė skaudžiai nukentėjo. Bolševikai suėmė ir ištrėmė nemaža gyventojų, vokiškieji naciai 1941.IX.20 prie Nemenčinės sušaudė 403 žydus.

1959 m. Nemenčinėje buvo 2081 gyv. Miestas priklauso Vilniaus rajonui. Pastatyta naujų namų, įkurta ar atkurta kelios įmonės. Nemenčinės gražiosios apylinkės paskirtos Vilniaus miesto gyventojų poilsio zonai.

Nemenčinės parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. 1947 m. bažnyčią palietė gaisras, bet kun. Fr. Radziszewskio ir parapijiečių rūpesčiu 1950 m. suremontuota.

1985 m. Nemenčinės klebonu ir Kalvarijos dekanu buvo kun. Kazimieras Pukėnas (gim. 1905.II.29, kunigu pašvęstas 1932.VI.19). Religiniai patarnavimai atliekami ir pamaldos laikomos lietuvių ir lenkų kalbomis.

Nemenčinės bažnyčioje yra išlikusių religinio meno bei kulto dalykų. Išskirtinai minėtini 2 XVIII a. pabaigoje daryti mediniai altoriai. Pažymėtinas XVIII a. paveikslas „Švč. M. Marija su Kūdikiu", su metaliniais aptaisais.

Parapijos ribose buvo 4 koplyčios: **Nemenčinės kapinėse, Liubave, Lauruose** ir **Bezdonyse.**

NORVILIŠKĖS

Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos parapijos bažnyčia

Norviliškių bažnytkaimis yra prie dabartinių Lietuvos ir Gudijos sovietinių respublikų sienos, 10 km į šiaurės rytus nuo Dieveniškių, apie 30 km į pietus nuo Ašmenos.

XVI a. Norviliškės buvo Surviliškio dvaro palivarkas, kurį jo savininkė Darata Zenovičiūtė-Šorcienė užrašė Vilniaus pranciškonams (mažiesiems broliams). 1617—1618 m. ji pastatė mūrinį vienuolyną ir bažnyčią. Tada, pagal būdingus ankstesniųjų epitafijų pavyzdžius buvo ant vario skardos nutapytas fundatorės atvaizdas, kurį Marija Matušakaitė (Portretas XVI—XVIII a. Lietuvoje) šitaip aprašo: „Vidutinio amžiaus apskritaveidė moteris, vilkinti tamsiu našlės drabužiu, klūpo peizažo fone. Nukryžiuotąjį čia pakeičia viršuje, dešiniajame paveikslo kampe nutapyta madona su Kūdikiu ant rankų. Tarp klūpančios moters ir madonos stovi Šv. Pranciškus, kuriam čia tenka Šorcienės užtarytojo vaidmuo. Iš tvirtos, aiškios kompozicijos, laisvo, nesuvaržyto šv. Pranciškaus judesio matyti, kad paveikslą tapė talentingas dailininkas. Atvaizdas nėra vien epitafija, įamžinanti

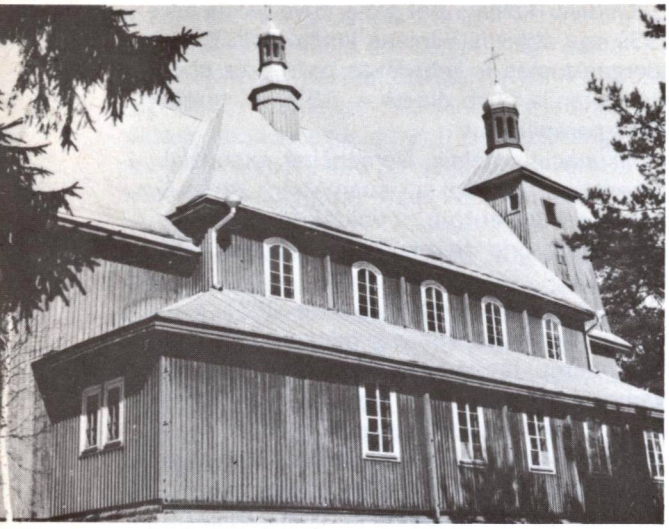

Norviliškių bažnyčios šoninis vaizdas

Kampinis vaizdas. (Abidvi nuotraukos iš dr. Alfredo Kulpavičiaus rinkinio)

Šorcienės atminimą... jis turėjo dar kitą paskirtį, kurią paaiškina ilgas įrašas — tai kartu ir fundacinis Norviliškių bažnyčios paveikslas, primenantis Šorcienės auką bažnyčiai".

1745 m. pranciškonai pastatė naują bažnyčią. Prie jos įkurta ir mokykla, kurioje 1804 m. mokėsi 10, 1828 m. 50 mokinių. Parapija įkurta 1698 m. 1781 m. buvo 779 parapijiečiai. 1831 m. buvo statoma nauja bažnyčia, bet po sukilimo rusų valdžia ją iš katalikų atėmė; pastatą nugriovė, jo medžiagą panaudojo Alšėnų cerkvės ir Norviliškių kareivinių statybai. Norviliškėse ilgą laiką buvo rusų karinė įgula, be kitų pareigų, padėjusi malšinti ir 1863 m. sukilimą. 1900—1915 m. buv. vienuolyno pastate buvo mergaičių bendrabutis.

Parapija atkurta tik po I pasaulinio karo. 1918—1929 m. parapijiečių lėšomis pastatyta nauja medinė bažnyčia. 1939 m. buvo 3383 parapijiečiai.

Architektūra. Tai gana sudėtingos architektūros, primenančios senesnes mūrines. Fasadinis bokštas pastatytas priešais navą, nuo pat žemės piramidiškai laibėjąs iki stogo, tik pusiau perdalytas karnizu. Tokių laibėjančių bokštų dažniau randama tarp Lenkijos medinių bažnyčių. Abipus centrinės navos pristatytos pusiau žemesnės šoninės navos arba koplyčių eilės. Bokštas turi keturkampes angas varpams ir vieną apskritą langelį priekyje. Bokšto stogas pratęstas aštuoniasieniu bokšteliu. Fasadinės durys veda pro bokšto bazę bažnyčion. Durys apsaugotos nuo kritulių atviru prieangio stogeliu. Absida truputį siauresnė už centrinę navą, užbaigta tradiciniu trisieniu. Jos langai labai aukšti, su puslankių arkomis. Šoninių sienų langai apačioje stačiakampiai, o viršutinėje eilėje arkiniai. Sienos apmuštos vertikališkai, langų apvadai baltai dažyti. Bažnyčios pamatai sumūryti iš didelių laukakmenių.

Prie bažnyčios ir buv. pranciškonų vienuolyno yra išlikusi XVII a. viduryje statyta mūrinė varpinė, dabar pažymėta kaip „vietinės reikšmės architektūros paminklas".

Pirmosios Norviliškių (vienuolių) kapinės buvo įkurtos netoli vienuolyno pastatų. Dabar jos išnykusios, kapinių vieta — šlaitas, apaugęs krūmokšniais. Dabartinės kapinės įkurtos 1920 m. netoli bažnyčios, šiauriniame kalvelės šlaite, prie Surviliškio — Klevyčios kelio. Iki II pas. karo parapijos teisių neturėjo.

Norviliškių bažnyčios interjero galinis vaizdas, 1982 m. nuotr.

Seniau Norviliškės priklausė Ašmenos aps. Surviliškio valsčiui. Sovietinės okupacijos metu vietovė yra Eišiškių rajono, Jurgelionių apylinkės kaimas. 1959 m. 157 gyventojai.

Parapija priklauso Šalčininkų dekanatui. 1983 m. jos klebonu buvo kun. Antanas Zaman (gim. 1908.IV.29, kunigu pašvęstas 1936.VI). Bet 1984.I.5 jis mirė. 1985 m. nuolatinio kunigo neturėjo — aptarnavo Dieveniškių kunigas Petras Tarvydas.

Norviliškių ir apylinkės gyventojai yra sugudėję ir sulenkėję. Tačiau M. Balinskis teigė, kad Norviliškių apylinkėse yra vartojama lietuvių kalba.

Norviliškių bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: 2 gražaus darbo XVIII a. šilkiniai arnotai, XIX a. šilko — medvilnės — metalo siūlais austa kapa, XIX a. geležinis ornamentuotas kryžius ir kt.

Pabarės bažnyčios fasadas, 1982 m. nuotr.

PABARĖ

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų parapijos bažnyčia

Pabarės bažnytkaimis įsikūręs prie nedidelio Kubankos (ar Kukaukos) upelio (Maltupės — Šalčios intakas 6 km ilgio), 12 km į šiaurę nuo Eišiškių. Pro Pabarę eina Eišiškių — Rūdninkų kelias.

Pabarės apylinkės buvo gyvenamos seniausiais laikais. 2 km į rytus, važiuojant į Navokonis, Šalčios — Visinčios upių slėnio pakraštyje, yra apie 50 pilkapių, kurių dirbiniai priskiriami VI—VII a. Rasta X—XII a. žirgo aprangos dalykų.

Pabarės dvaras priklausė Jundilams; žinoma, kad dvare buvo lietuviškai kalbama. 1908—1909 m. dvarą dalimis nusipirko keli (rodosi 9), ūkininkai. 1912 m. pastatyta medinė rusiška mokykla.

R. katalikų bažnyčia. 1919 m. Pabarėje įsteigta parapija, sudaryta iš kai kurių Eišiškių, Valkininkų ir Butrimonių parapijų kaimų. Pamaldos buvo laikomos mokykloje. 1920 m. pastatyta bažnyčia. 1934 m., Adomo Mickevičiaus draugijai remiant, pastatyta mūrinė bažnyčia, kurią 1934.X.24 pašventė Vilniaus arkivyskupas R. Jalbžykovskis. 1939 m. jai priklausė 1994 parapijiečiai. Pačioje Pabarėje 1936 m. tebuvo 9 ūkiai su 50 gyventojų.

Pabarės bažnyčios šoninis vaizdas, 1982 m. nuotr.

Architektūra. 1934 m. pastatyta mūrinė bažnyčia yra gražios, nuosaikios išvaizdos neobarokas. Ant žemo plataus aptašytų akmenų mūro pusaukščio ar pusrūsio iškyla du tinkuoto mūro aukštai. Fasadas yra aukštas, kaip centrinė nava, be bokštų. Šoninės fasado sienos yra žemesnės, nesiekiančios nė šoninių navų sienų, kurios yra kiek toliau, už nartekso ir už vargonų choro. Portalas turi stačiakampes duris su tašytų akmenų rėmu. Virš jo yra puošnus arkinis langas su profiliuotais apvadais, kurių apačioje užriesta voliutomis. Fasado kertėse stovi žemi keturkampiai bokšteliai su ažūriniais geležiniais kryžiais. Frontonas yra dominuojanti šios bažnyčios dalis. Aukšta stačiakampė anga varpui yra aprėminta išgaubto lanko parapetu su žemyn įgaubtais sparnais. Bažnyčios šoniniai langai yra klasicistiški keturkampiai. Šonuose pristatytos žemos koplyčios turi barokiškai išlankstytus frontonėlius, kuriuose įkomponuotos didelės voliutos. Ant presbiterijos stogo uždėtas siauras bokštelis su kriaušės pavidalo šalmu. Stogas dengtas skarda. Pastogėms apšviesti įtaisyti keli puslankiai langeliai.

1939 m. Pabarė grįžo Lietuvai. 1943 m. Pabarėje buvo įsikūręs Lenkų krašto armijos (Armia Krajowa) štabas ir siautėjo po lietuviškus kaimus.

Pokario metais Pabarės kaimas yra Šalčininkų rajono apylinkės ir sovchozo centras. 1959 m. 160 gyventojų.

1985 m. Pabarės parapijos klebonu buvo kun. Pavelas Jurkovlianiec (gim. 1912.XI.20, kunigu pašvęstas 1948.X.31). Parapija priklauso Šalčininkų dekanatui.

Bažnyčioje yra išlikę kai kurių religinio meno bei kulto dalykų. Pažymėtini: XVIII a. metalinė taurė, 2 XIX a. II pusėje šilko — medvilnės — metalo siūlais siūtos dalmatikos.

Paberžės bažnyčios fasadas, 1981 m. nuotr.

PABERŽĖ

Švč. Jėzaus Širdies parapijos bažnyčia

Paberžės bažnytkaimis įsikūręs Musės upės aukštupyje, 28 km į šiaurę nuo Vilniaus.

R. katalikų bažnyčia. Paberžės dvaro ir miestelio istorija prasideda drauge su bažnyčios atsiradimu. Jau nuo senovės laikų šioje vietoje buvo dvaras, Beržais (lenk. Brzozy) vadinamas. 1484 ar 1501 m., Maišiagalos klebono Jurgio Paulavičiaus rūpesčiu, pastatyta medinė bažnyčia, iš pradžių neturėjusi nei nuolatinio kunigo, nei paskirtos benefi-cijos. Bažnyčią aptarnaudavo Maišiagalos kunigas. Tačiau kurį laiką Paberžėje gyvenęs ir nuolatinis kunigas — altaristas Petras (pavardė neminima). Kadangi jis neturėjęs pragyvenimui pakankamai lėšų, tai dažnai kivirčydavęsis su apylinkės klebonais dėl priklausomybės patarnavimų, už kuriuos jis gaudavęs pajamų. Su Maišiagalos klebonu net teisme bylinėjęsis dėl miške laikomų bičių barčių. Kun. Petras bylą pralaimėjęs. Bet

po šios bylos susirūpinta kunigo išlaikymu. Keli apylinkės bajorai užrašę bažnyčiai dirbamos žemės, pievų, ganyklų, medaus ir javų duoklę. 1503 m. Vilniaus vyskupas suteikė Paberžės bažnyčiai parapijos teises ir patvirtino donaciją. 1505 ir 1506 m. turtas dar padidintas.

Vilniaus vyskupijos 1522 m. sąrašuose vietovė jau vadinama Paberže (Podbrzezie). Kodėl pakeistas vietovės vardas — nežinoma. 1507 m. Žygimantas II leido Paberžėje atidaryti smuklę ir jos pajamas naudoti klebonijos išlaikymui. Tuo pačiu nutarimu buvo uždrausta per mylią nuo Paberžės laikyti smukles kitokiam reikalui.

1650 m. Paberžėje buvo įkurdinti vienuoliai — atgailos kanauninkai. Prie Paberžės bažnyčios veikė ir parapijinė mokykla, kurioje 1798 m. mokėsi 8 mokiniai. Ji dar veikė 1828 m., tačiau vėliau ją pakeitė rusiška mokykla. 1782.IX.20 beneficijos aprašyme pažymėta, kad mokykla pastatyta, tačiau niekas joje nesimokąs.

1759 m. Paberžėje pastatyta nauja medinė bažnyčia. 1793 m. ji buvo perstatyta. Kaip sužinome iš Vilniaus žemės teismo aktų, perstatant-rekonstruojant bažnyčią kilę ginčai tarp Paberžės bažnyčios koliatorių Konstanto ir Liudviko Jelenskių ir vyskupo Masalskio palikuonių dėl įsipareigojimo bažnyčiai. Bažnyčios rekonstrukciją vykdę du architektai — Augustinas Kosakauskis ir Petras Rosis. Pastatas buvęs medinis, bet ant mūro pamatų statytas, sienos sutvirtintos geležinėmis templėmis; iš lauko pusės apkalta lentomis, stogas malksnomis dengtas. Bažnyčia turėjusi portiką su kolonomis ir du bokštelius fasade. Tada buvusi padidinta bažnyčios zakristija, prieangis, vargonų tribūna, langai; sudėtos ir naujos plytinės grindys. Po rekonstrukcijos bažnyčios išorė ir vidus gavę iškilmingą išvaizdą, tapusi „patogi tiek dvasiškiams, tiek ir parapijiečiams" (Vl. Drėma, Archit. A. Kosakauskio kūryba). 1832 m. rusų valdžia uždarė Paberžės vienuolyną.

XIX a. viduryje Paberžė išgyveno retą ir sunkiai įtikimą nuotykį. Klebonu tada buvo kun. Jonas Strzeleckis. Už nemoralų gyvenimą jis buvo dvasinės vyresnybės suspenduotas. Normaliomis aplinkybėmis į jo vietą turėjo būti paskirtas kitas kunigas, tačiau išėjo kitaip. Suspenduotasis dvasininkas (girtuoklis, nepaisęs celibatinių pareigų, gyvenęs su kažkokia moteriške ir su ja turėjęs vaikų), nieko nesakęs savo dvasiškai vyresnybei, pasisiūlė pereiti drauge su visa parapija į stačiatikių tikybą. Tuo reikalu Strzeleckis parašė „parapijiečių prašymą", kurį pasirašęs pats ir „pririnkęs" suklastotų parašų. Rusų administracijai tai patiko. „Prašymas" buvo patenkintas, J. Strzeleckis perkrikštytas į šventiką Joną (popas Jonas). Niekas nepaisė parapijiečių ir dvasinės vyresnybės aiškinimų bei protestų. Buvo paskelbta, kad Paberžė „pati, savo laisvu noru" tapo pravoslaviška; katalikų parapija panaikinta, o bažnyčia paversta cerkve. Visa tai atsitiko 1866 m. Valdžia uždraudė bet kokį katalikų dvasininkų patarnavimą. Kova tęsėsi visus 40 metų. Ją energingai tęsė visi parapijiečiai. „Šiaudadūšių" bei išdavikų tebuvęs vienas kitas.

Popas Jonas nemokėjęs rusų kalbos, o parapijiečių susirašinėjimą (pravoslavišką) reikėjo rusiškai rašyti. Šiam darbui jis pasisamdęs vieną Paberžės žyduką, o pats įsitraukęs į girtavimą. Taigi žydukas faktiškai tvarkęs ir visus cerkvės reikalus. Pagaliau ir rusams įgrįsę popo Jono darbai. Jį iškėlę kažkur į Minsko guberniją, o į Paberžę atsiuntė tikrą šventiką. 1884 m. Paberžėje pastatyta mūrinė cerkvė. Trūkstant jai „parapijiečių", „dvasiai stiprinti" buvo atkelta rusų kolonistų.

Paberžės katalikai kovą tęsė. Kai caras Aleksandras III, lankydamas Vilniaus guberniją, važiavo Paberžės keliu, žmonės sugulė skersai kelią ir reikalavo, kad caras jiems duotų religijos laisvę. Tačiau jų balsas tebuvo išgirstas tik XX a. pradžioje, rusams pralaimėjus karą su japonais. 1905 m. Paberžės katalikai ilgai užsitęsusią bylą laimėjo. Į Paberžę buvo atkeltas kun. Vincentas Taškūnas filialisto teisėmis, laikęs pamaldas netolimose Glitiškėse. Netrukus pradėta naujos bažnyčios statyba. Bet dėl sunkių sąlygų ir lėšų stokos ji buvo baigta tik 1930 m.

Architektūra. 1930 m. pastatytoji mūrinė bažnyčia yra plytinis neogotikas. Fasadas padalytas į tris vertikalius tarpsnius balto tinko piliastrais, lyg juostomis. Šoniniai tarpsniai turi virš stogo iškeltus laiptuotus parapetus kaip kuorus. Jie atstoja bokštus. Centrinis tarpsnis turi žemesnį trijų laiptų parapetą.

Paberžės kapinėse, 1985 m. (Vainio Aleksos nuotr.)

Portalas padarytas iš smailios arkos su glefais. Apatinėje fasado dalyje sudėta net 12 baltai tinkuotų nišų su smailiomis arkutėmis. Viršutinėje sienos dalyje matome tris keturkampius langus su trikampėmis stiklų padalomis. Fasado šonuose yra dar po du arkinius langus. Sienos netinkuotos ir išvagotos stačiomis briaunelėmis iki pat kuorų viršaus. Ant jų iškyla lengvi geležiniai kryžiai su ornamentais. Šventoriaus vartai yra suderinti su bažnyčios fasadu. Vartų smailios arkos uždengtos trijų laiptų stogeliu. Naujai pastatytą mūrinę bažnyčią tais pačiais 1930 m. konsekravo Vilniaus arkiv. R. Jalbžykovskis.

Kaip ir kitas Vilniaus vyskupijos parapijas, taip ir Paberžę, smarkiai palietė lenkinimo banga. 1857 m. Vilniaus vyskupijos sąrašuose Paberžės parapija dar žymima gyvenama lietuvių ir lenkų, bet esanti sulenkėjusi. Pagal Platerio 1890 m. statistiką, 1890 m. iš 6060 parapijiečių lietuviškai kalbėję 2646. 1906 m. Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų skunde Šv. Tėvui Pijui rašoma: „Vyskupas Roppas leido panaikinti lietuvių kalbą parapijoje (bažnyčioje) dėlto, kad jos dvarininkai ta sąlyga tesutiko duoti pinigų pastatyti naujai bažnyčiai, jei ten nebebūsią lietuvių kalbos". Lenkų okupacijos (1920—1939) metais lenkinimas buvo toliau tęsiamas. Vis dėlto ir tada čia veikė lietuvių Šv. Kazimiero draugija, „Ryto" skyrius, kol lenkų valdžia jų neuždarė.

Carinės Rusijos, Lenkijos ir vėliau Lietuvos laikais Paberžė buvo valsčiaus centras. XIX a. gale čia buvę 1119 gyventojų, kurių skaičiuje 558 žydai ir 129 stačiatikiai.

Kuriantis nepriklausomai Lietuvai, Paberžė kurį laiką buvo jos valsčiaus centras. Buvo sukurta ir lietuviška administracija. Kad vietos gyventojai laukė atgal sugrįžtančios „lietuviškos valdžios", rodo ir šis faktas. Kai 1939 m. rudenį Paberžė grįžo Lietuvai, į naujai įsteigtą Lietuvos policijos nuovadą atvyko senyvo amžiaus paberžietis Jonas Kovalskis ir nuovados viršininkui įteikė jo per 20 metų išsaugotą Lietuvos administracijos 1920.VIII.22 išduotą įgaliojimą ir guminį valsčiaus antspaudą su lietuvišku įrašu: „Paberžės valsčiaus valdyba".

1939 m., Lenkijos valstybei gyvenant paskutines dienas, į Lietuvą, kartu su kitais lenkais, atbėgo ir Paberžės klebonas kun. St. Ščemirskis. Kartu su juo atkeliavo ir Vilniaus krašto lietuvių veikėjas kun. Ambr. Jokavo-

nis. Dabar kun. Ščemirskis jau buvo pasikeitęs: jį sužavėjo nepriklausoma Lietuva ir nuoširdus lietuvių priėmimas. Grįžęs į savo parapiją drauge su pirmaisiais Lietuvos pareigūnais, jis pasakė bažnyčioje jaudinantį pamokslą, kuriame puikiais pavyzdžiais nupasakojo, kokia yra garbinga Lietuva ir lietuviai. Gailėjosi pats nelietuvis esąs. Šis jo mostas labai nepatiko lenkiškai Vilniaus vyskupijos kurijai, ir kunigas Ščemirskis buvo iš Paberžės iškeltas.

Paberžės parapijai įsijungus į senąją tėvynę, greitai čia ėmė atgyti lietuvių kalba, pradėjo reikštis ir lietuviška veikla. 1939 m., miestelyje buvo apie 1200 gyventojų.

1940—1941 m. Lietuvos mokslų akademijos surinktais duomenimis, lietuviškų bei lietuviškos kilmės gyvenviečių procentas valsčiaus ribose siekė net 91%. 1942 m. surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 42,7%, lenkais — 51,4%, gudais bei rusais — 5,8%.

II pasaulinio karo metu Paberžės miestelis buvo gerokai sunaikintas. Dabar priklauso Vilniaus rajonui, yra apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 452 gyventojai.

Paberžės parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5724, 1939 m. 7723 parapijiečius. Pokario metais, klebono kun. D. Akstino rūpesčiu, bažnyčia buvo restauruota. 1974 m. klebonu buvo kun. Nikodemas Jaura, 1986 m. — kun. Donatas Valiukonis (gim. 1926.III.27, kunigu pašvęstas 1952.IX.21). Religiniai patarnavimai atliekami lietuvių ir lenkų kalbomis.

5 km į šiaurę nuo Paberžės, prie pietrytinio Glitiškių ežero kranto, seniau buvo **Glitiškių dvaras.** XVI a. jį valdė Ivaškevičiai, vėliau Stankevičiai, kurie 1700 m. čia įkurdino domininkonus, pastatė jiems vienuolyną, nedidelę bažnytėlę ir užrašė beneficiją 1733 m. bažnyčia buvo pašventinta. Domininkonai čia buvo ligi 1774 m. Vėliau juos pakeitė reguliarieji atgailos kanauninkai, o 1810 m. kunigai misininkai. 1832 m. rusų valdžia vienuolyną panaikino. Glitiškių kaime 1938 m. buvo 179 gyventojai. Dabar priklauso Vilniaus rajonui ir yra apylinkės centras.

Glitiškių buv. dvare auga senas ąžuolas, savo storumu mažai kuo nusileidžiąs garsiajam Stelmužės ąžuolui. Dabar jis paskelbtas paminkliniu medžiu.

PABRADĖ

Šv. Juozapato parapijos bažnyčia

Pabradės miestas yra toje vietoje, kur Dubinga (37,3 km ilgio) įteka į Žeimeną, 30 km į pietvakarius nuo Švenčionių. Žeimenos upė šioje vietoje srauni, yra rėvų bei brastų (bradų).

Senaisiais laikais pro šią vietą ėjo Vilniaus — Daugpilio karinio pobūdžio ir pašto kelias. Tada čia stovėjusi smuklė su pašto arklių pakaitos stotimi. Tilto nebuvę — reikėję arkliams ir žmonėms bristi. Taigi ir vietovę imta vadinti Pabrade...

Vietovė ėmė kilti XIX a. II pusėje, pravedus pro šią vietą Vilniaus — Daugpilio (Varšuvos — Petrapilio) geležinkelio liniją. 1886 m. tebuvo 12 sodybų ir 151 gyventojas.

Istoriškai vietovė žinoma nuo XVI a., kada ji buvo nedidelis dvaras, priklausęs Nosilovskiams, vėliau perėjęs į Radvilų, Tyzenhauzų, Masalskių, Tiškevičių rankas. Prie Pabradės buvo daug miškų, kurių eksploatacija paskatino vietovės augimą. Pabradės miškai (32.516 ha) — vienas iš didžiausių miškų masyvų Lietuvoje.

Pažymėtina, kad administraciniu požiūriu dešiniajame Žeimenos krante esanti vietovės

Pabradės bažnyčios kampinis vaizdas

Pabradės bažnyčia

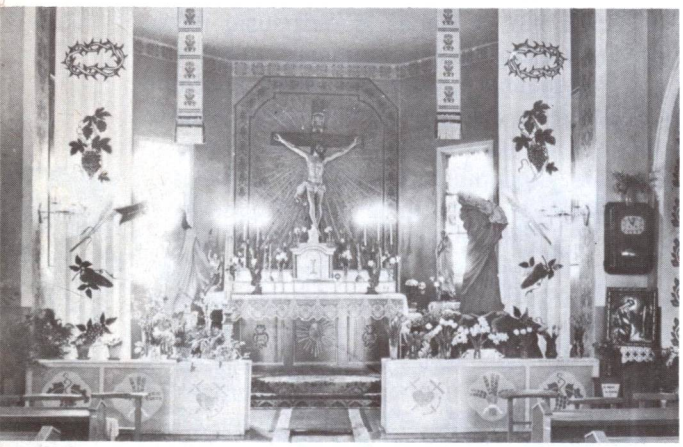

Bažnyčios vidus, didysis altorius, viškos. (1983 m. nuotraukos)

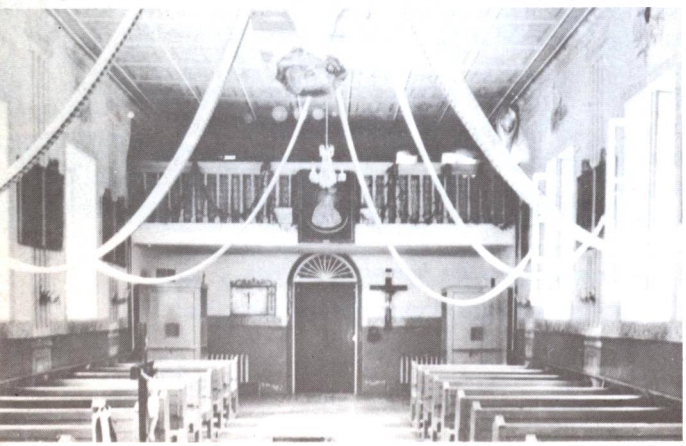

dalis priklausė Vilniaus, kairiajame krante — Švenčionių apskričiai. (Daugiau žinių apie Pabradę yra ML I t., 690—692 psl.).

Pabradę ir apylinkes užvaldę rusai ėmė žemes skirstyti sklypais ir juose įkurdinėti jų atkeltus kolonistus. Be to, įruošė karinį poligoną, kuriame ir kareivinėse laikė didelę karių įgulą. Gausūs kolonistai ir rusų kariai bei jų šeimos gerokai nutautino apylinkes.

1920—1939 m. Pabradė buvo lenkų valdžioje; šie taip pat atliko didelį lenkinimo darbą. 1931 m. Pabradėje buvo 394 namai ir 2569 gyventojai. 1939 m. Lietuvai Maskvos primestąja sutartimi Pabradėje buvo įkurdinta Sovietų karinė bazė, kuri 1940.VI.15 padėjo rusams okupuoti Lietuvą.

R. katalikų bažnyčios Pabradėje ilgą laiką nebuvo. Užtat čia buvo pastatyta stačiatikių cerkvė, kuria naudojosi kolonistai ir karinės įgulos kariai. Tik lenkų valdymo laikais cerkvė buvo perdirbta į bažnyčią. Iš pradžių ji nebuvo parapijinė, priklausė Pavoverės parapijai. Pokario metais bažnyčia tapo parapijine. Priklauso Švenčionių dekanatui. 1965—1970 m. klebonas kun. Bronius Jaura bažnyčią iš vidaus suremontavo. 1983 m. klebonu buvo kun. Antanas Valatka (gim. 1945.II.10, kunigu pašvęstas 1974.IV.9). Pa-

maldos laikomos ir religiniai patarnavimai atliekami lietuvių ir lenkų kalbomis. 1986 m. parapiją administravo kun. Antonas Filipčikas (gim. 1949.VI.17, kunigu pašvęstas 1982.VI.6). Kartu jis administravo ir Pavoverės parapiją.

Architektūra. Iš stačiatikių cerkvės perdirbta ir 1927 m. pašventinta plytų mūro bažnyčia turi bizantiško stiliaus žymių. Ant sudėtingos laiptuoto profilio fasadinės sienos uždėtas aštuoniasienis bokštelis. Jo atviros angos turi pusapskrites arkas varpui. Stogelio smailė yra aukštesnė už bokštelio sieneles. Bažnyčios portalas sudarytas iš pusapskrities arkos. Fasadinėje sienoje yra eilė nišų ir du siauri langai. Visos sienos ornamentuotos smulkių dantukų frizais. Šoninių sienų langai dideli, keturkampiai. Atrodo, lyg fasadas būtų neproporcingai aukštesnis už žemą navų pastatą. Šventoriaus vartai sudaryti iš keturių mūrinių stulpų be arkų ir paprastų geležinių vartelių.

Carinės Rusijos, lenkų okupacijos ir Lietuvos laikais Pabradė buvo Švenčionių apskrities valsčiaus centras. 1950—1959 m. ji buvo tapusi rajono centru. 1939 m. 2869, 1976 6700 gyventojų. Miesto teritorija apima 10 kv km plotą.

PALUKNYS

Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčia

Bažnytkaimis įsikūręs prie Luknios upės (Merkio intakas), kuri davė vietovei vardą, 18 km į pietus nuo Trakų. Vietovė išsistačiusi abipus Vilniaus — Eišiškių plento.

Paluknio palivarkas ir kaimas žinomas senaisiais laikais. Priklausė Rūdiškių valsčiui. 1794 m. pastatyta koplyčia. XIX a. pr. priklausė Vilniaus universiteto profesoriui Jonui Volfgangui, kuris čia 1826 m. (Elencho duomenimis 1829 m.) pastatė medinę bažnyčią. 1906 m. ji buvo padidinta. Tada Paluknys gavo parapijos teises. 1926 m. bažnyčiai pristatyti bokštai. II pasaulinio karo metu ji sudegė. Pamaldos buvo laikomos laikinoje bažnyčioje, kuri buvo įruošta mediniame name.

Architektūra. 1826 m. statyta medinė bažnyčia buvo padidinta po 1906 m., pristatant didelį bokštą su narteksu. Pasikeitė visas pavidalas. Dabartinis pastatas yra pailgo stačiakampio plano, trijų navų. Bokšto planas yra stačiakampis su ilgesniąja kraštine fasade. Kitame bažnyčios gale matomas mažas kvadratinis bokštelis. Abu papuošti geležiniais kryžiais. Visi stogai skardiniai. Navų sienos surėstos iš gulsčių sienojų, iš dalies apmuštos lentomis. Langai stačiakampiai. Interjeras atrodo erdvus, nes virš žemesnių šoninių navų yra atviros galerijos per visą bažnyčios ilgį. Medinės kolonos remia stogą ir atidalija navas. Lubos plokščios, lentinės. Galinė presbiterijos siena lygi, be išgaubtos absidos. Yra trys altoriai, visi labai kuklūs, be ornamentikos, tik šoniniuose altoriuose matomi paveikslai. Virš didžiojo altoriaus yra didelis krucifiksas. Bažnyčios vidaus sienos nedekoruotos. Suolai kilnojami, be atramų.

Paluknio bažnyčios šoninis vaizdas, 1981 m. nuotr.

Bažnyčios vidus, didysis altorius

Paluknio klebonija

(1981 m. nuotraukos)

Senoji Paluknio bažnyčia. (Vėliau rekonstruota)

Paluknio bažnyčia 1982 metais

Paluknio apylinkės buvo aplenkėjusios, bet lietuviškai kalbantieji sudarė daugumą. Kun. St. Stakelė savo 1905 m. pranešime Vilniaus vyskupui Paluknį priskyrė prie lietuviškų parapijų. Lenkų valdymo laikais lenkinimas buvo sustiprintas, bet lietuviai energingai kovojo dėl savo gimtosios kalbos teisių bažnyčioje.

Parapija priklauso Trakų dekanatui. 1925 m. turėjo 1800, 1939 m. 2618 parapijiečių. 1939—1950 m. Paluknys priklausė Rūdiškių valsčiui. Sovietinės okupacijos metu yra Trakų rajono apylinkės ir sovchozo centras. 1959 m. 320 gyventojų.

Iš klebonų minėtas kun. Kazimieras Pačkevičius (Packiewicz, gim. 1884 m., kunigu pašvęstas 1911 m.). Paluknyje jis klebonavo nuo 1915 m., bet žuvo 1941.VIII.25 klebonijos gaisro metu.

1985 m. Paluknio klebonu buvo kun. Stasys Markevičius (gim. 1910 m., kunigu pašvęstas 1957 m.).

Gojaus kaime (Paluknio parapijoje) yra mūrinė koplyčia.

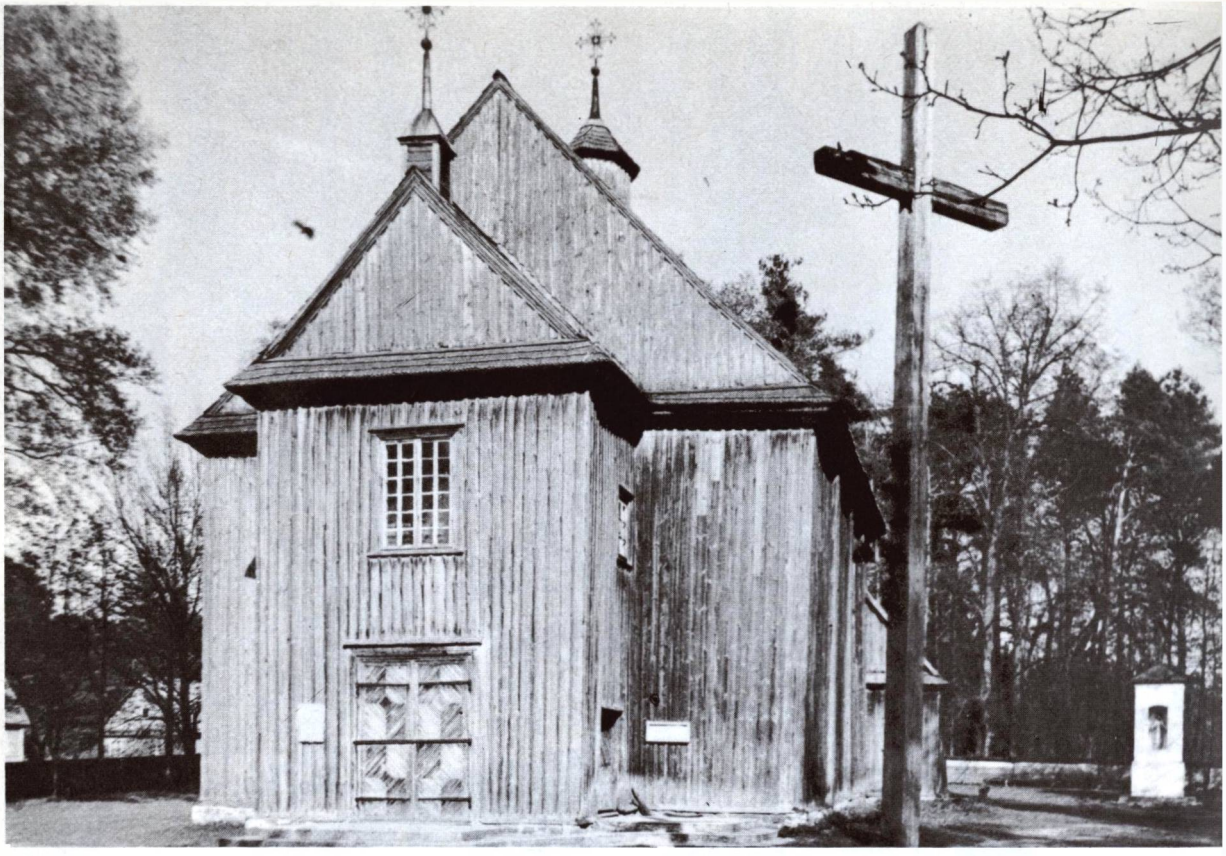

Palūšės bažnyčia: fasadas, aplinka. Prie bažnyčios stovi Misijų kryžius, 1981 m. nuotr.

PALŪŠĖ

Šv. Juozapo parapijos bažnyčia

Palūšės bažnytkaimis įsikūręs Lūšio ežero rytiniame krante (iš čia ir vietovės vardas), tarp gražių pušynų, prie Švenčionėlių — Ignalinos kelio, 4 km į vakarus nuo Ignalinos.

Netoli Palūšės yra VI—XII a. pilkapių. XVII a. Palūšė buvo palivarkas, priklausęs Drevininkų dvarui. Iš 1681.II.6 inventoriaus matyti, kad tada palivarką valdė Kazimieras Šumskis. Šis inventorius surašytas parduodant palivarką drauge su dvaru Aleksandrui ir Stanislovui Chajevskiams už 30.000 lenkiškų auksinų. XVII—XVIII a. Palūšė buvo jau miestelis.

R. katalikų bažnyčia. 1750 m., kun. Baziliausko rūpesčiu, pastatyta medinė bažnyčia.

Architektūra. 1750 (ar 1760?) metais statyta medinė bažnyčia su puošnia varpine ir medinių sienojų šventoriaus tvora yra plačiai išreklamuota literatūroje ir pripažinta „respublikinės reikšmės" architektūros paminklu. Iš lauko žiūrint, bažnyčia sudėta iš keturių skirtingų tūrių: pagrindinės navos, šiek tiek žemesnės ir siauresnės presbiterijos, dar mažesnio prieangio ir pusiau žemesnės zakristijos dešinėje. Navos pastatas su dvišlaičiu stogu turi maždaug kvadratinį planą. Visas aukštis lygus pločiui. Ant stogo uždėtas centrinis bokštelis. Sienose yra po du didelius stačiakampius langus. Presbiterija užbaigta trisiene absida ir turi po vieną tokį patį langą šonuose. Prieangio trikampis frontonėlis yra mažesnis už navos frontoną, tačiau geometriškai lygiagretus. Ant prieangio uždėtas mažiukas bokštelis, papuoštas gražiu ažūriniu kryžiumi. Virš plačių dvivėrių fasado durų matomas platus stačiakampis langas su 24 stiklais. Durų lentelės sukaltos rombiškai. Dešinėje yra kitos mažesnės durys. Zakristijos vienašlaitis stogelis priglaustas prie navos ir presbiterijos sienų.

Bažnyčios kampinis vizdas su varpine *(1985 m. nuotraukos)*

Visos sienos ir frontonai apmuštos statmenomis lentelėmis ir lištvelėmis. Stogai dar senoviškos dangos — medžio malksnų. Fasadinį prieangį supa keturių pakopų laiptai, kurie optiškai kilsteri bažnyčią aukštyn.

Palūšės bažnyčios interjeras yra suskaidytas dviem eilėm kolonėlių. Lygaus aukščio plokščios lubos apjungia erdvę vienon plačion navon. Triumfo arka ties presbiterija yra neįprastos trapecinės formos. Visi trys altoriai labai puošnūs, baroko stiliaus. Tokia pati ir sakykla. Presbiterijos grotelės sudėtos iš profiliuotų baliasinų. Dalis suolų turi gražias atramas. Kirviu tašyti sienų rąstai neapmušti lentomis ir išryškina bažnyčios senoviškąją techniką. Šiaip jau nematyti ornamentikos.

Priešais bažnyčią, greta šventoriaus vartų, stovi reto grožio medinė varpinė. Jos aukštis beveik lygus su bažnyčia. Aštuoniakampio plano kraštinės nėra lygios. Priekinė sienelė su durimis ir jai atitinkanti kitoje pusėje yra 3,2 m pločio; kitos šešios sienelės turi po 2,2 m plotį. Visas varpinės plotis yra 6 m, o aukštis ligi stogo viršaus beveik 12 metrų. Varpinė dviejų aukštų: 5 m ir 3,2 m, stogas 3,5 metrų. Antrasis aukštas su varpu yra truputį siauresnis už apatinįjį, atviras iš visų pusių,

Stogo detalė

Palūšės bažnyčios vidus, didysis altorius, 1982 m. nuotr.

apsuptas arkada. Jinai sudaryta iš 16-kos stulpelių ir 32-jų įstrižinių spyrių. Apatinė tos galerijos dalis užtverta dekoratyviškų statinių baliustrada. Apatinysis varpinės aukštas pridengtas stoginėliu, sudarančiu 0,7 m pločio pastogę aplink pastatą. Durys dvivėrės, sukaltos iš dvigubų lentų rombišku raštu ir suveržtos geležinių vyrių juostomis. Varpinė turi tik vieną langą. Konstrukcija apačioje surėsta iš gulsčių sienojų, o viršuje iš stulpelių, apvainikuotų trimis rąstų eilėmis. Apatinis aukštas apmuštas statmenai. Visas pastatas suveržtas skersinėmis sijomis dviejuose lygiuose. Viduje yra laiptai į antrąjį aukštą varpui pasiekti. Stogo gegnės sudėtos piramidiškai ir padengtos medinėmis malksnomis. Stogo smailę puošia ažūrinis geležinis kryžius su trijų pakopų apvalia baze. Šventorius aptvertas sandaria gulsčių rąstų tvora. Trijų angų mediniai vartai turi trikampius antvarčius ir didoką kryžių ant platesniosios vidurinės angos. Varstomoji vartų dalis yra sudėta iš medinių grotelių.

Jau XVIII a. Palūšėje buvo parapijinė mokykla, kurią 1782 m. lankė 11 mokinių. 1828 m. — 8 mokiniai. Mokytoją pakaitomis išlaikė patys tėvai.

Palūšės parapijiečiai buvo tautiškai susipratę jau XIX—XX a. sąvartoje. I pasaulinio karo metu klebonas kun. Petras Prunskis įsteigė lietuvišką pradžios mokyklą, kurioje tada mokėsi 40 mokinių. 1920—1939 m. Palūšė buvo lenkų valdžioje. Klebonui pasisekė po ilgų vargų mokyklą atidaryti, tačiau 1931 m. ji buvo galutinai uždaryta. Kurį laiką Palūšėje buvo dvi mokyklos: lietuviška ir lenkiška (valdinė). Lietuvišką mokyklą lankė 70 mokinių, lenkišką tik vienas kitas. Lenkų okupacijos metais dar veikė Šv. Kazimiero draugijos ir Švenčionių „Ryto" skyriai. Lietuviai pasistatė namus, kuriuose buvo rengiami lietuviški vakarėliai, šaukiami susirinkimai, ruošiamos paskaitos. Užtat okupacinė lenkų administracija persekiojo lietuvius, ypač kun. P. Prunskį. 1937 m. lenkų policija, darydama klebonijoje kratą, rado 95 egz. „Eucharistijos karžygių" leidinėlio. Kun. Prunskis nubaustas 2 savaitėms kalėjimo. Tik 3 mėnesių būvyje jis buvo net 8 kartus policijos tardytas. Daug kartų buvo kratomas, suimamas, pasaulinės ir dvasinės vyresnybės įspėjamas. 1936 m. lenkai uždarė „Ryto" skaityklą, o 1938 m. nusavino mokyklos bei parapijos namus.

Viršuje — bažnyčios vidus, vargonai; apačioje — šventoriaus vartai, varpinė ir bažnyčia. (1982 m. nuotraukos)

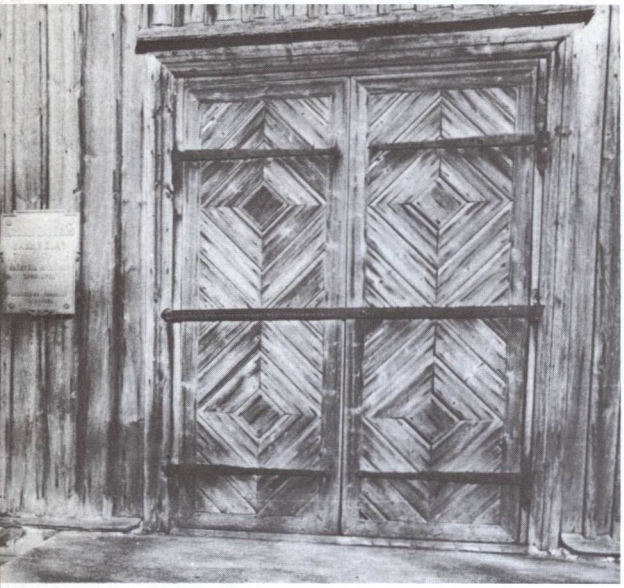

Palūšės bažnyčios durys

Durų detalė

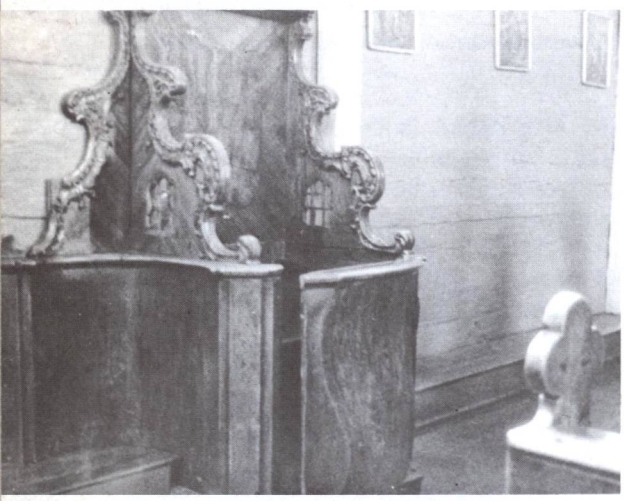

Klausykla

(1983 m. nuotraukos)

Klebonas kun. P. Prunskis šiurpaus likimo susilaukė bolševikų okupacijos metu. 1941 m. birželio mėnesį, kai buvo vykdomi didieji trėmimai, jis gyveno savo tėviškėje, pas brolį Juozapą Prunskį, Žvilbučiuose, Daugailių vls. VI.13, trėmimų dieną, buvo nuvažiavęs į Daugailių bažnyčią atnašauti šv. Mišių. Čia jis buvo suimtas. Nebeleido jam ir pusryčių pavalgyti. Buvo suimti ir tremiami ir kiti Prunskių šeimos nariai bei giminės. Nesuimti tik tie, kurie gyveno kitose vietose. Po ilgos ir varginančios kelionės gyvuliniuose vagonuose tremtiniai buvo nuvežti į Altajaus sostinę Barnaulą. Apgyvendinti šaltuose barakuose. Pradėjus siautėti dezinterijai, daug tremtinių mirė nuo jos. Kun. Prunskis dar buvo kurį laiką gyvas. Jis dar įstengdavo pašventinti tremtinių karstus, duobes ir atlikti kai kurias religines apeigas. Kiek vėliau tremtiniai buvo pervežti darbams į Čechanikos kaimą, 200 km nuo Barnaulo. Kun. Prunskis buvo apgyvendintas barake. Čia jis pakrikštijo 2 rusų vaikus. Už tai buvo smarkiai išbartas, tardytas. Tardė jį nakčia, pasidėję prieš jo akis rimbą, pistoletą. 1942.XII.7 jį ištiko širdies ataka ir jis 1942.XII.8 mirė ant savo brolienės Onos Gineitytės-Prunskienės rankų. Tremtiniai palydėjo jo kūną į vietos kapines ir ten palaidojo. Ant jo kapo buvo pastatytas medinis kryžius. (Tremties ir mirties aplinkybių aprašymas — Onos Prunskienės liudijimas, iš kun. J. Prunskio redaguotos knygos „Lietuviai Sibire". (Daugiau žinių ir atvaizdas — L.Bž. V t., I d., 196 psl.).

1939 m. lapkričio mėn. Palūšė sugrįžo į nepriklausomą Lietuvą. Priklausė Kaltanėnų valsčiui. Sovietinės okupacijos metu Palūšė yra nedidelis kaimelis, Ignalinos rajono apylinkės centras, 1887 m. Palūšėje buvo 57, 1959 m. 73 gyventojai.

Palūšės parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2200, 1939 m. 3104 parapijiečius. 1970 m., klebono kun. Jono Grigaičio rūpesčiu, bažnyčia iš vidaus suremontuota. 1974—1986 m. Vilniaus arkivyskupijos kunigų sąrašuose Palūšės klebonu minimas kun. Jonas Kukta (gim. 1906.I.28, kunigu pašvęstas 1941.VII.31). Kurį laiką jis buvo ir Švenčionių dekanas.

Palūšės bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę nemaža įdomių liaudies dirbinių — religinio kulto bei meno dalykų. Pažymėtini 3 altoriai, gražiai išpuošti medžio drožiniais. Varpinėje buvo užsilikusių vietos dievdirbių išdroštų rūpintojėlių paveikslai: „Šv. Antanas Paduvietis" (XVIII a.), „Šv. Povilo atsivertimas", „Malonės prašymas", „Nukryžiuotasis", „Šv. Laurynas, Švč. Trejybė" (XVIII—XIX a.), procesijų kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra, „Šv. Povilas" (XIX a.); šventoriuje stovi mūrinė-medinė koplytėlė su Švč. M. Marijos skulptūra, yra įdomus XIX a. arnotas, XVII a. šilkinis antepediumas. Varpinėje kabo 2 baro-

Koplytėlė šventoriuje, 1983 m. nuotr.

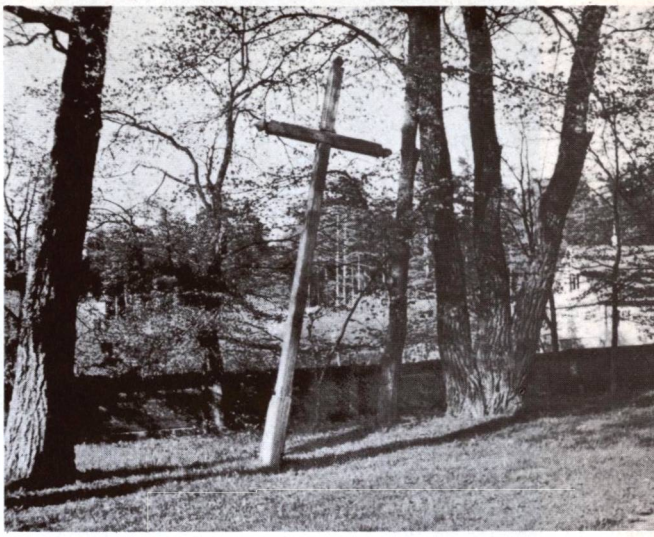

Kryžius misijoms atminti, 1983 m. nuotr.

kiniai 1752 ir 1772 m. lieti varpai. Yra ir daugiau pažymėtinų dalykų.

Pokario metais Palūšėje mirė ir buvo čia palaidotas kun. Nikodemas Vaišutis, tada Palūšės klebonas, buvęs Švenčionių dekanas lenkų laikais. Ant jo paminklo iškaltas įrašas: „Kun. Nikodemas Vaišutis, Švenčionių krašto švietėjas. Mes Tau paminklą gyvą pastatysime dora, pasiaukojimu".

Išskirtinai minėtinas Palūšės parapijos **Meironių** kaimas, grynai lietuviškas ir tautiškai susipratęs. Lenkų laikais čia gražia kultūrine veikla pasižymėjo gausus Šv. Kazimiero draugijos skyrius. 1929 m. meironiškiai nutarė pastatyti kryžių. Jį padarė Švenčionyse; parvežė, pastatė. Šventinimas buvo numatytas per garsiuosius Šv. Lauryno atlaidus Palūšėje. Susiprašė gimines, ruošėsi visi kaimo gyventojai. Bet vieną naktį kryžius dingo. Paaiškėjo, kad jį išvertė lenkų pasienio KOP kareiviai ir nuvežę laivu paskandino Lūšio ežere. Žvejai susekė ir paskandinimo vietą. Pašventinimo iškilmės sutrukdytos. Bet nenusiminė: nutarė kryžių iškelti. Ir iškėlė, išsaugojo. 1940.V.26, kai lenko žandaro Palūšėje nebebuvo, kryžius buvo vėl pastatytas ir pašventintas. Tada Palūšėje, anot Jeronimo Cicėno, „Lietuvos vėliavos plazdėjo saulėje ir varpų iš Palūšės gaudime". (Vilnius tarp audrų, 205 psl.).

1873.X.9 Palūšėje gimė Mikas Petrauskas, žinomas kompozitorius, dirigentas, visuomenės veikėjas. Jo tėvas tada buvo Palūšės vargoninkas.

Paringio bažnyčia, 1984 m. nuotr.

PARINGYS

Švč. Jėzaus Širdies parapijos bažnyčia

Nedidelis Paringio bažnytkaimis ir greta jo esantis Paringio II-jo kaimas yra prie Ringio ežerėlio ir Ringės upelio (dešinysis Dysnos intakas, 19 km ilgumo). Paringio bažnytkaimis yra 6 km nuotolyje į pietryčius nuo Daugėliškio ir 8 km į šiaurės vakarus nuo Mielagėnų valsčiaus miestelių. Lenkų okupacijos metais Paringio bažnytkaimis buvo Švenčionių aps. Daugėliškio valsčiaus seniūnija. Paringio parapija priklauso Švenčionių dekanatui.

R. katalikų bažnyčia Paringyje pastatyta 1620 m. ir buvo Daugėliškio parapijos filija. 1745 m. perstatyta. 1809 m. Grigiškės palivarko savininkas Laurynas Bobinskis pastatė naują medinę bažnytėlę; joje buvo Nukryžiuotojo Jėzaus paveikslas, kurį tikintieji laikė stebuklingu, todėl Paringio parapija buvo plačioje apylinkėje pagarsėjusi savo, taip vadinamais, „Dešimtosios" atlaidais, kurie vykdavo dešimtąjį sekmadienį po Velykų. Į atlaidus suvažiuodavo daug žmonių ir iš tolimesnių apylinkių, nes buvo tikima, kad pasimeldus prie stebuklingojo paveikslo ir palikus auką bažnyčios išlaikymui, galima susilaukti malonių.

1837 m., pamaldų metu, nuo užsidegusių į bažnyčią suneštų linų, kilo gaisras. Dėl didelės žmonių spūsties sudegė 3 kunigai ir daugybė maldininkų. Ši nelaimė buvo taip didelė, kad net praslinkus šimtmečiui, buvo neužmiršta ir prisimenama su dideliu skausmu.

Netrukus po gaisro pastatyta nauja mūrinė bažnyčia ir sumūryta mūrinė šventoriaus tvora iš lauko akmenų.

Po 1863 m. sukilimo Paringys nebeturėjo kunigo. Jo susilaukė tik XX a. pradžioje. 1921 m. Paringio filijai suteiktos parapijos teisės. 1925 m. turėjo 1350, 1939 m. 2021 parapijietį. Po II pasaulinio karo vietovė sumenko ir 1957 m. čia tebuvo 27 gyventojai. Priklauso Ignalinos rajono Daugėliškio apylinkei.

Architektūra. 1809 m. statyta, po 1837 m. ir vėl 1966 m. atnaujinta mūrinė bažnyčia yra tipiškas klasicistinio fasado pastatas. Keturios apskritos kolonėlės, sustatytos lygiais tarpais, remia trikampį frontoną, kurio kraštai turi 45 l. nuolydį. Frontonas apmuštas gulsčiomis lentelėmis ir papuoštas mažu sieniniu kryželiu. Ant stogo priekio uždėtas kvadratinis bokštelis su puošniu geležiniu

Bažnyčios vidus, didysis altorius

Paringio parapijos lietuviai vaikučiai po Pirmosios Šv. Komunijos 1931.VIII.15, su klebonu kun. Jonu Rameliu, klieriku Edmundu Basiu (paruošusiu vaikučius), prie klebonijos. (Iš Alberto Misiūno albumo)

kryžium. To bokštelio aukštis beveik lygus frontonui. Prieš 1937 m. šventoriaus tvora tebebuvo surėsta iš gulsčių rąstų. Mediniai varteliai įkabinti tarp mūrinių stulpų.

Paringio filijai tapus pilnateise parapija, pirmuoju klebonu buvo paskirtas susipratęs lietuvis kun. Vincas Bobinas, kurį netrukus pakeitė jaunas lietuvis patriotas kun. Jonas Ramelis, kurio klebonavimo laikotarpyje užvirė lietuviškas veikimas visuose parapijos kaimuose. Visų pirma, kun. Jono Ramelio iniciatyva, talkinant kitiems susipratusiems lietuviams, o ypač Konstantui Basiui, įsteigiamas šv. Kazimiero draugijos skyrius, lietuviška skaitykla, žemės ūkio ratelis ir net lietuviškas kooperatyvas, vadovaujamas Konstanto Basio. Skyrius įsigijo tautiniais motyvais išpuoštą bažnytinę šv. Kazimiero vėlia-

Paringio Šv. Kazimiero draugijos narės — vėliaunešės, su klebonu J. Rameliu. Viduryje — Šv. Kazimiero vėliava

vą, kurią procesijų metu nešdavo tautiniais drabužiais pasipuošusios Paringio parapijos lietuvaitės, iš kurių paminėtinos mokytoja Malvina Malinauskaitė ir jos sesutė Konstancija Malinauskaitė. Klebono kun. Jono Ramelio rūpesčiu, suorganizuotas ir parapijos choras, kuris ne tik bažnyčioje giedodavo, bet dainavo gegužinėse ir „klojimų" vaidinimuose, kurių režisieriumi buvo pats klebonas.

Klebono kun. Jono Ramelio pastangomis 1933 m. atremontuojama Švenčiausios Jėzaus Širdies bažnytėlė. Atnaujintas didysis altorius, uždėtas bokštelis su metaliniu kryžiumi ir pristatyta antroji medinė zakristija. Tada, bažnytėlė įgavo, bažnyčioms įprastą, kryžiaus formą.

Kun. Jonas Ramelis, dėl lietuviškos veiklos „lenkomanų" (tokių buvo ir visai lietuviškose vietovėse) skundžiamas ir šmeižiamas Vilniaus arkivyskupui Romualdui Jalbžykovskiui, kuris nelieka „kurčias saviesiems" ir jį iškelia, (gal arčiau tiesos būtų, ištremia) į nuskurusią filiją, esančią Linkmenų apylinkėje arti Lenkijos ir Lietuvos demarkacijos linijos.

Apie 1934—1935 m. į Paringio parapiją atkeliamas pagyvenusio amžiaus, polio ligos paliestas, paliegęs kun. Adomas Zaremba, kuris, dėl invalidumo, lietuviškoje veikloje nepasižymėjo ir buvo klusnus savo ganytojo (R.J.) tarnas. Kun. Adomas Zaremba 1943 metų lapkričio mėnesyje, parapijos klebonijoje tragiškai žuvo, nuo sukomunistėjusių ir su sovietų desantais, ryšius palaikančių, jo paties parapijiečių, kulkos. Laidotuvėmis rūpinosi, dabartinis Lietuvos vyskupas Julijonas Steponavičius. Palaidotas, netoliese bažnyčios, esančiose kapinaitėse.

Po kun. Adomo Zarembos tragiškos mirties, jau naujasis Vilniaus arkivyskupijos valdytojas arkiv. Mečislovas Reinys, paskyrė klebonu vyresnio amžiaus kunigą.*

1966 m., klebono ir parapijiečių rūpesčiu, bažnyčia buvo iš pagrindų restauruota. 1974 m. parapijos administratorium buvo kun. Antanas Mačiulis, o 1981—1985 m. kunigų sąrašuose minimas kun. Zenonas Patiejūnas. 1984 m. sąrašuose įrašytas klebonas kun. Domas Valančiauskas (gim. 1943 m., kunigu pašvęstas 1973 m.).

———

* Apie Paringį daug žinių suteikė Albertas Misiūnas.

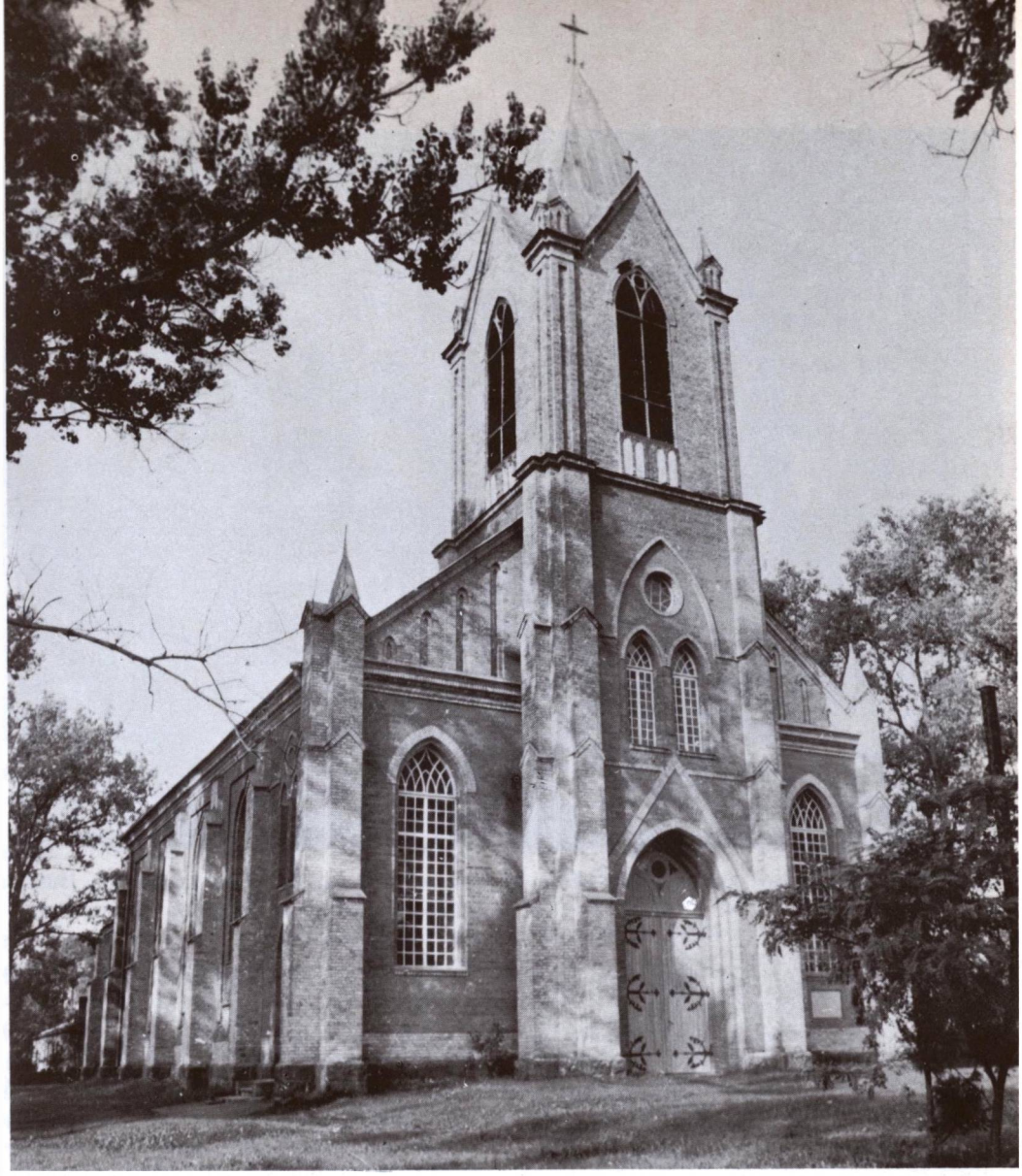

Parudaminio bažnyčia, 1982 m. nuotr.

PARUDAMINYS

Kristaus Atsimainymo parapijos bažnyčia

Parudaminys yra prie Rudaminos upės (Vokės intakas), 18 km į pietus nuo Vilniaus, 2 km į rytus nuo Vilniaus — Lydos geležinkelio linijos. Istorijos šaltiniuose Parudaminio dvaras žinomas nuo XV a.

R. katalikų bažnyčia. 1493.X.23 Konstantinas Ostrogiškis, Trakų vaivada ir etmonas, leido unitų Šv. Mikalojaus cerkvei Parudaminyje naudotis Teresiškių pievomis ir ariama žeme. XVI a. karalius Žygimantas Senasis leido stačiatikių kunigui Aleksandrui Pavlovičiui statyti ant Rudaminos upelio ties Parudaminiu tiltą ir už pervažiavimą imti rinkliavą, kuri buvo skiriama cerkvės išlaikymui. Nuo 1752 m. Parudaminys priklausė Vilniaus benediktinams. Kurį laiką jį valdė ir Vilniaus magistratas.

1774 m. Vilniaus vyskupijos sinodo sąraše

Parudaminio parapijos Marijampolio kaimo Šv. Kazimiero draugijos skyriaus valdyba 1930 m.

minima katalikų koplyčia Parudaminyje. Kas ją pastatė — nežinoma. 1776 m. benediktinai pastatė bažnyčią, kuri buvo Rudaminos parapijos filija. 1867 m. rusų valdžia ją panaikino. 1908—1909 m. parapijiečiai pasistatė naują mūrinę bažnyčią.

Architektūra. 1908 m. pastatyta mūrinė bažnyčia yra pseudogotikinė. Jos stambus fasadinis bokštas yra suremtas kampiniais kontraforsais iki viršutiniojo tarpsnio, kurio kampuose matomi siaurų kaneliūrų piliastrai su pinakliais viršūnėse. Fasadas yra ryškiai padalytas į tris vertikalias dalis, kurių centrinėje yra bokštas su portalu. Jo arkinės durys apkaustytos stambiomis kaltos geležies sąvaržomis. Jos yra medžio šakų pavidalo, dekoratyviškos. Bokšto varpų angos uždaromos, kaip langai. Fasado šonuose yra dideli langai, padalyti į daugybę smulkių stiklo padalų. Šoninių navų stogai iš priekio pridengti nuožulniais parapetais, o jie pagražinti siauromis nišomis. Išilginės bažnyčios sienos sustiprintos laiptuotais kontraforsais. Plytų mūro paviršiai netinkuoti.

1925 m. parapijai priklausė apie 2000, 1939 m. 3204 parapijiečiai.

Parudaminio apylinkės buvo visą laiką lenkinamos dvarų, administracijos, policijos, lenkų kunigų. Be kitų priemonių, įsidėmėtini lenkomano kunigo Lubianec žodžiai, pasakyti 1921.VIII.2 pamokslo metu: „Kauno valdžia yra bolševikiška, žmonės turi neskaityti bolševikiškų (t.y. lietuviškų) laikraščių. Ponas Pilsudskis — didelis žmogus, jis išvadavo lenkų tautą iš bolševikų jungo; jis atpirko Vilnių, kaip Kristus atpirko žmogų nuo gimtosios nuodėmės. Pilsudskis yra šventas, lenkų mundierius yra šventas, o erelis lenkų tautai, tai kaip Šventa Dvasia" (Vilnius ir Vilniaus kraštas, 267 psl.). Pažymėtina, kad tada Vilniaus vyskupu buvo Jurgis Matulevičius, rūpinęsis vien tik ganytojiškais reikalais. Bet lietuviai buvo terorizuojami pasaulinės valdžios, o kai kurie kunigai vykdė lenkinimą "iš išsibėgėjimo".

Parudaminys priklausė Rudaminos valsčiui. Sovietinės okupacijos metu Parudaminio kaimas yra Vilniaus rajono apylinkės

Marijampolio kaimo lietuvių mokyklos mokiniai su mokytoja, lenkų laikais

centras. 1897 m. 263, 1959 m. 283 gyventojai.

Parudaminio parapija priklauso Turgelių dekanatui. 1974—1986 m. jos klebonu buvo kun. Vladislovas Novicki (gim. 1897.VI.28, kunigu pašvęstas 1925.VI.6). 1985 m. jis atšventė savo kunigystės 60 m. sukaktį.

Parudaminio bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikusių vertingų religinio meno ir kulto dalykų, jų skaičiuje: 2. Jėzaus Nukryžiuotojo medinės skulptūros (XIX a.), 3 Piemenėlių skulptūros (1948 m.), dailaus darbo šilkinis arnotas (XIX a.), 1606 m. aliejiniais dažais drobėje tapytas Šv. Teklės paveikslas ir kt.

Parudaminio parapijoje yra **Marijampolio** kaimas. Pažymėtina, kad jis visą laiką, nežiūrint smarkios lenkinimo akcijos, išliko lietuviškas, vienintelis šiose apylinkėse. Lietuviai okupantų atžvilgiu laikydavosi santūriai, bet prireikus elgdavosi griežtai. Veikė lietuviška mokykla (mokytoja K. Norkūnaitė), buvo įsteigtas gausus Šv. Kazimiero draugijos skyrius. Pažymėtina, kad lenkai kunigai neleisdavo šio kaimo vaikų prie pirmosios komunijos, jeigu jie nemokėdavo lenkiškai poterių bei tikėjimo dalykų.

PAŠAMINĖ

Buv. Šv. Stanislovo bažnyčia ir vienuolynas

Pašaminės kaimas yra 5 km į šiaurę nuo Švenčionėlių, 6 km į pietryčius nuo Kaltanėnų. Prie jo yra nedidelis Šaminėlio ežeras, kiek toliau Šaminis, o prie jo įsikūrusi **Senoji Pašaminė** — nedidelis kaimelis. Iš Šaminio ežero vakarų kryptimi išteka Šaminės upelis (9,2 km ilgumo), kuris įteka į didesnį Švento ežerą. Pratekėjęs per jį upelis išteka jau Švento ežero vadinamas. **Naujoji Pašaminė** įsikūrusi Švento ežero pietinėje dalyje.

Vietovei vardą bus davęs šamas — plėšri žuvis, kuri laikėsi minėtuose vandenyse.

Tarp Pašaminės ir Veikūnų kaimo esančiame miške yra pilkapiai iš VII—VIII a. po Kr. laikų.

Senovėje Pašaminės dvaras priklausė

Prie buvusios Pašaminės bažnyčios , kurios dabar ir pamatų nebėra likę, išlikęs namas, kuriame seniau gyveno kunigai vienuoliai. (1984 m. nuotr.)

Narbutų, vėliau Daugėlų giminei. 1744 m. Vilniaus vyskupijos bažnyčių sąrašuose minima Pašaminės koplyčia, priklausiusi Brėslaujos dekanatui.

1760 m. dvaro savininkas Stanislovas Narbutas, Ašmenos iždininkas, atsikvietė basuosius karmelitus, juos įkurdino, pastatydamas vienuolyną ir bažnyčią, kuri buvo pašventinta Šv. Stanislovo titulu. 1780 m. ji tapo parapijine. 1818 m. buvo perstatyta ir 1819 m. konsekruota Vilniaus vyskupo sufragano Kudziczos. 1781 m. parapijai priklausė 764 parapijiečiai. Vienuoliai buvo įsteigę ir mokyklą, kurioje 1782 m. mokėsi 21 mokinys.

Po nepavykusio sukilimo, 1832 m. rusų valdžia vienuolyną ir bažnyčią uždarė, pastatus nusavino. Nenaudojami pastatai buvo griaunami. I pasaulinio karo metu bažnyčios plytos buvo panaudotos pataisymui keliuko, einančio nuo Murmų kaimo į Švenčionis.

Netekus savo bažnyčios, Pašaminės kaimas buvo priskirtas Kaltanėnų parapijai. Kaimo gyventojai buvo tautiškai sąmoningi. Dar carinės Rusijos laikais gyventojus pasiekdavo lietuvių draudžiamoji spauda. Vaikai buvo slapta mokomi lietuviško rašto. Didžiajame Vilniaus seime Pašaminės gyventojus atstovavo Pranas Žilys. 1916 m. suruoštas lietuviškas vakaras. Vakarų ruoša virto tradicine: kasmet buvo vaidinama 3 - 4 kartus.

Lenkų okupacijos metais kaimo gyventojai energingai priešinosi lenkinimui, kūrė lietuviškas organizacijas, šaukė susirinkimus, prenumeravo lietuvišką spaudą. 1919 m. Teofilės Gimžauskienės namuose atkurta lietuviška mokykla. 1925 m. įkurta lietuviška „Ryto" mokykla (28 vaikai). Vėliau ji buvo uždaryta, bet vėl atkurta. 1930 m. atkurta mokykla, pavadinta Vinco Kudirkos vardu. Lietuviai veikėjai buvo lenkų persekiojami, suimami, kalinami. Dviem atvejais sukonfiskuotos „Ryto" draugijos skaityklos knygos (230 ir 350 egz.). 1933.VII.16 Pašaminėje suruoštas pirmasis Švenčionių apskrityje lietuviškų dainų ir muzikos koncertas.

1869 m. Pašaminėje buvo 74, 1959 m. 246 gyventojai. Dabar vietovė priklauso Švenčionių rajono Reškutėnų apylinkei.

Murmų kaime (2 km į šiaurės rytus nuo Pašaminės) 1915.V.11 gimė Viktoras Rimšelis, kunigas marijonas, ilgametis Marijonų vienuolijos provinciolas, teologijos mokslų daktaras, visuomenininkas, „Lietuvos bažnyčių" knygų paruošimo ir išleidimo rėmėjas. (Daugiau žinių žr. 578 psl.).

PAVILNYS

Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės parapijos bažnyčia

Nūdien Pavilnys yra Vilniaus miesto dalis, 5 km į rytus nuo miesto centro, pusiaukelėje į Naująją Vilnią. Ši vieta buvo gyvenama jau seniausiais laikais — yra vienas didžiausių Lietuvoje pilkapynų. Pilkapiai priskiriami VIII—XII a. karių kapams. Kariai čia buvo laidojami drauge su savo žirgais. Rasta įvairių ginklų, sidabru puoštų kalavijų.

Tačiau kaip gyvenvietė Pavilnys išaugo neseniai. Pravedus geležinkelio liniją, čia buvo nedidelė stotelė. Bet iki I pasaulinio karo ši žemė priklausė Pacų Kalnų dvareliui. Apie 1908 m. Vilniaus geležinkeliečiai susibūrė į draugiją, sudėję pinigų nusipirko 80 ha žemės plotą ir ėmė kurti butų koloniją. 1911 m. pastatyti pirmieji namai. Visas žemės plotas suskirstytas į 173 sklypus. Vilnios upės kairiajame krante, slėnio terasose, susikūrė Žemasis Pavilnys, o viršutinėje — Aukštasis Pavilnys.

I pasaulinio karo metu rusai pabėgo; visi įrengimai buvo suardyti, namuose įruoštos arklidės. Lenkų laikais čia kūrėsi labiau pasiturintieji valdininkai. 1926—1928 m. įruoštas natūralus parkas. (Šiuo metu jis apima apie 30 ha plotą, kai anksčiau tebuvo 8 ha).

1935 m. pastatyta medinė bažnyčia, kurią tų metų liepos 7 d. pašventino arkiv. R. Jalbžykovskis. Tais pačiais metais suteiktos parapijos teisės. Priklauso Vilniaus miesto dekanatui. 1939 m. turėjo 2527 parapijiečius.

Pokario metais, kun. K. Molio rūpesčiu, bažnyčios vidus atnaujintas. 1986 m. parapijos administratorium buvo kun. Aleksas Končius (gim. 1941 m., kunigu pašvęstas 1968.V.22). Bažnyčios vieta — Švarioji gt. Nr. 5.

Architektūra. 1935 m. statyta medinė bažnyčia yra labai skirtinga nuo kitų. Tai yra architektūrinis eksperimentas, svetimas Lietuvai. Fasadas sudėtas iš plataus arkinio portalo su plačiu lėkščiu stogu ir smailiu frontonu. Tasai prieangis dengia apatinįjį stambaus bokšto aukštą. Antrasis bokšto aukštas su atvira galerija viršuje ir su komplikuotu trijų dalių stoginiu bokšteliu iškyla dvigubai aukščiau už navų stogą. Atrodo, kad bažnyčia yra trijų navų, iš kurių vidurinioji yra dvigubai aukštesnė už šonines. Bažnyčion pakylama septynių pakopų plačiais laiptais.

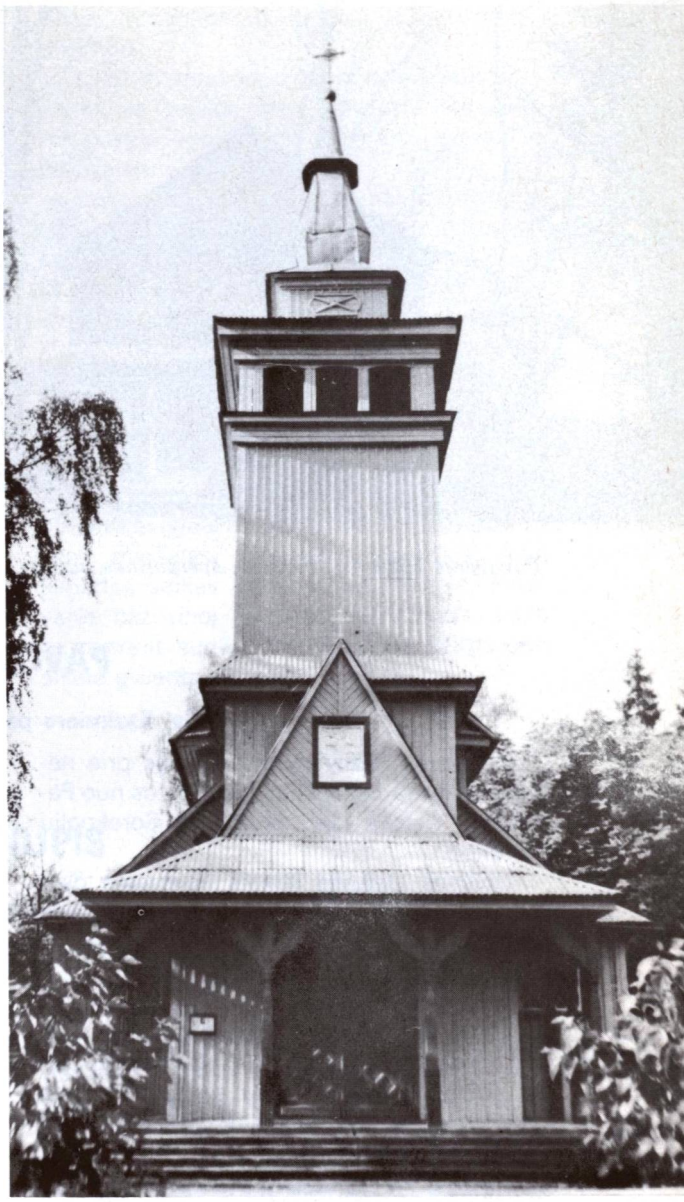

Pavilnio bažnyčia, 1981 m. nuotr.

1977.II.18—19 naktį Pavilnio bažnyčia buvo apiplėšta: išniekintas Švč. Sakramentas, pavogta monstrancija, relikvijoriai, keletas žvakidžių ir kt.

Pavoverės bažnyčia, varpinė, šventoriaus vartai, 1981 m. nuotr.

PAVOVERĖ

Šv. Kazimiero parapijos bažnyčia

Pavoverės bažnytkaimis įsikūręs prie nedidelio Voveraitės upelio, 7 km į rytus nuo Pabradės. Vietovė dar vadinama Sorokpoliu (Sorokpol).

Unijinės Lietuvos laikais Pavoverės dvaras priklausė Sorokams, kurie vietovę savo vardu — Sorokpoliu pavadino. 1774—1775 m. Sorokos pastatė medinę bažnyčią.

Architektūra. 1774 m. statyta, vėliau atnaujinta medinė bažnyčia yra tipiškas liaudiško klasicizmo pastatas. Stačiakampio plano bažnyčia su dvišlaičiu stogu neturi nė pristatytos absidos, nė šoninių zakristijų, o tik mažytį prieangį su 4 kolonėlėm. Fasadas suskaidytas į tris lygius tarpsnius dviem piliastrais. Virš prieangio matomas didelis puslankio langas su daug stiklų, sudėtų spinduliais. Trikampio frontono bazę sudaro platokas stoginėlis. Stogo šlaitai gana lėkšti, vos 30 l. Frontono centre regimas krucifiksas su stogeiiu. Šoninės navų sienos suskaidytos piliastrais į keturias dalis. Langai stačiakampiai. Apkalas statmenas. Arčiau galinės sienos yra mažas aštuoniasienis bokštelis su barokišku šalmu. Presbiterijos stogo galas yra valminis, nuolaidus. Dėl to galinis frontonas yra trapecinės formos. Jį puošia du didoki apskriti langai. Bažnyčios pamatai yra iš akmenų mūro. Šventoriaus siena irgi akmeninė, vartai trijų angų, geležiniai, su plytų mūro šoninėmis arkomis.

Šventoriuje stovi graži medinė varpinė. Jos du lygaus pločio tarpsniai yra atskirti siaura karnizine juosta. Apatinysis tarpsnis yra aukštelesnis už viršutinįjį, kurio sienos paliktos atviros. Virš plačių dvivėrių durų įdėtas puslankio langelis. Pamatai akmenų mūro.

XVIII a. buvo įsteigta parapijinė mokykla, kurioje 1781 m. mokėsi 15 mokinių. Tada parapija turėjo 701 parapijietį. XIX a. pastatyta medinė varpinė. 1866 m. Pavoverėje buvo 15 sodybų ir 158 gyventojai. Vietovė priklausė Pabradės valsčiui.

Amžių būvyje vietovė su apylinkėmis buvo gerokai suslavintos. Bet dar 1900 m. „Žinyčia" (Nr. 3, 59 psl.) rašė: **„Pavoveriai** (Sorokpol). Parapija lietuviška. Klebonas Anupras Rubaževičė. Bažnyčioje viskas lenkiškai. Tam pačiam R(ubaževičei) žemaičiai nepasidavė į gudus versti; taip padarys ir pavoveriečiai". Deja, įvyko kitaip. Nelotyniškos pamaldos visą laiką buvo tik lenkų kalba atliekamos. Buvo bandymų įvesti ir lietuvių kalbą, deja,

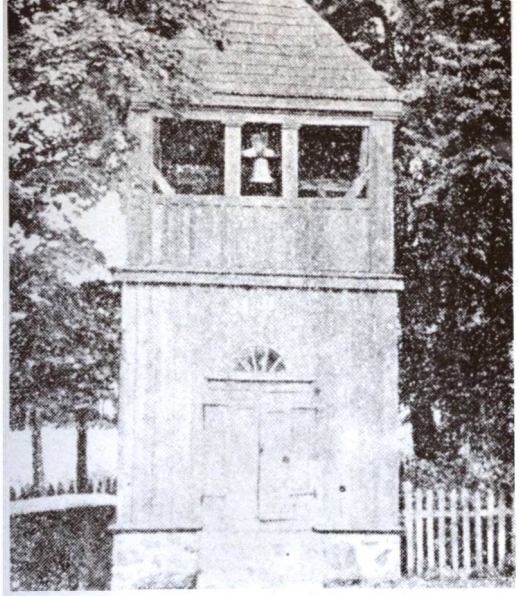

Pavoverės varpinė

nesėkmingai. Taip 1911.IX.8, Švč. Mergelės Marijos Gimimo dieną, klebonas kun. Malinovskis pranešė, kad ir lietuviams būsiąs pamokslėlis jų gimtąja kalba. Tačiau gerai susiorganizavę šovinistai lenkuojantieji neleido jam kalbėti. 1920—1939 m. Pavoverę valdė lenkai; nutautinimas lietuvių buvo dar sustiprintas.

1940 m., pravedus priverstinę Lietuvos — sovietinės Gudijos sieną, Pavoverė liko Lietuvos pusėje — siena ėjo už 5 km į rytus nuo Pavoverės.

Pavoverės parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1939 m. ji turėjo 2162 parapijiečius. 1967 m., klebono kun. B. Jauros rūpesčiu, parapijiečių lėšomis bažnyčios vidus buvo dekoruotas. Vėliau Pavoverė nuolatinio kunigo nebeturėjo — retkarčiais aptarnauja Pabradės kunigas.

Bolševikų okupacijos metu Pavoverės kaimas priklauso Švenčionių rajono Pabradės apylinkei.

Zulavų dvarelyje, Pavoverės parapijoje, 1867.XI.5 gimė Lenkijos valstybininkas ir karo maršalas Juozapas Pilsudskis, kaip ketvirtas vaikas 12-os vaikų šeimoje. Pavoverės bažnyčioj jis buvo pakrikštytas. 1874 m. dvarelis sudegė, ir Pilsudskių šeima persikėlė gyventi į Vilnių.

PIRČIUPIS

Pirčiupio aukų kapinės

Senasis ir Naujasis Pirčiupis — Valkininkų parapijos kaimai, 8—9 km į šiaurės rytus nuo šio miesto, prie Vilniaus — Alytaus ir Vilniaus Eišiškių kelių išsišakojimo, Rudninkų girios pakraštyje, beveik iš visų pusių jos apsuptas. Per kaimo laukus teka du maži upeliai — Piesatakis ir Pirčiupėlė (Pirciupka). Nuo jos vietovė gavo savo vardą.

Senasis Pirčiupis—senas Rudninkų girios srities kaimas, atsiradęs XVI a. Tada čia buvo dvarelis, kurio aplinkoje buvo viena Rudninkų girios eiguva, gyveno karaliaus medžioklių žvėrių varovai, medžiotojai. Vietovė minima 1605, 1637, 1717 m. ir vėlesnių metų aktuose, kaip karališkoji ordinacija. Čia mėgdavę medžioti ir trumpą laiką sustodavę didieji Lietuvos kunigaikščiai bei Lenkijos karaliai.

Jau prieš I pasaulinį karą pirčiupiečiai buvo aktyvūs lietuviai, dalyvavo Valkininkuose kuriamose liet. draugijose. 1916 m. kaime įsteigta „Ryto" dr-jos mokykla. Lenkai ją uždarė, bet 1932 m. buvo atkurta. Jos vedėju paskirtas vilnietis mokyt. Kazys Astaška. Joje mokėsi apie 50 šio ir gretimų kaimų mokinių. 1934 m. paplentėje pastatyta nauja medinė mokykla. Lietuviška veikla lenkų laikais buvo gyva. 1937 m. retorsijų metu, lenkams mokyklą uždarius, jos vietoje veikė Šv. Kazimiero dr-jos skyriaus skaitykla. Pirčiupiečiai buvo lenkų administracijos persekiojami, kratomi.

II pasaulinio karo metu Pirčiupio kaimą ištiko baisus likimas. Vokiečiai kaime įkūrė savo karinį atsparos punktą, o kiek atokiau įkurdino aviacijos dalinį. Rudninkų girioje veikė stambus sovietinių rusų desantininkų dalinys.

1944.VI.3 9 val. ryto Sovietų desantininkai — partizanai desantininkai, apie 40—50 vyrų, kelyje miške prie N. Pirčiupio (apie 1,5 km) užpuolė ir apšaudė pravažiuojančias

Paminklas Pirčiupio aukų atminimui. (G. Jokūbonio skulptūra)

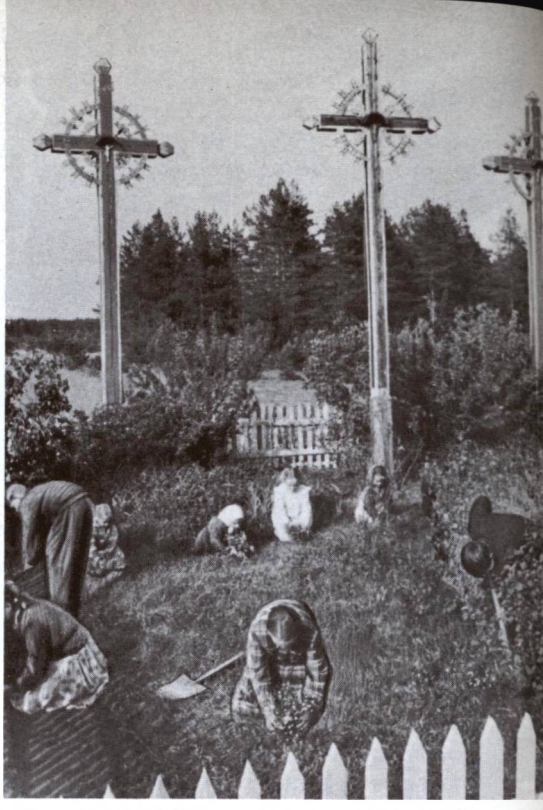

Tikinčiųjų pastatyti kryžiai aukų kapuose

Vilniaus vokiečių kariuomenės štabo ir gestapo kelias karines mašinas. Desantininkai šaudė iš miško, vokiečiai atsišaudė. Desantininkai 5 vokiečius nukovė, o kita tiek vokiečių, paėmę į nelaisvę, nusivedė į mišką. Atsišaudydami vokiečiai nukovė 6 rusų desantininkus.

Kadangi karo metu šūviai nebuvo naujiena, ramūs Pirčiupio gyventojai nė nežinojo apie minėtus įvykius. Tačiau porai valandų praėjus, apie 11 val. į kaimą atvažiavo iš viso 17 vokiečių sunkvežimių bei karinių automobilių; atriedėjo 3 vikšriniai tankai ir didelis šarvuotis. Iš jų pasipylė apie 400 vokiečių karių, kurie pasiskleidė po kaimą, rinko jo gyventojus — senius, vyrus, moteris ir mažus vaikus. Kaimas buvo plėšiamas apie 3 valandas. Moterys ir vaikai šaukė bei klykė, vyrai, sukandę dantis, glaudė prie krūtinių savo artimuosius. Netrukus 119 suimtų pirčiupiečių buvo suvaryti į kelius trobesius, kurie buvo vokiečių padegti. Mirties agonija truko 3 valandas. Kaimas degė visą naktį ir dar birželio 4. Buvo sudeginta toks gyvų žmonių skaičius: 69 vaikai, 29 moterys, 21 vyras. Gyvi teišliko tik 39 kaimo gyventojai, nelaimės metu nebuvę namie ar pabėgę iš apsupimo rato. Sudeginti ir beveik visi kaimo trobesiai.

Tik birželio 11 d. vokiečiai, apylinkės gyventojų prašomi ir spaudžiami, davė Valkininkų klebonui kun. Juozui Bardišauskui leidimą palaidoti žuvusiųjų kūnų liekanas, tačiau atliekant apeigas tyliai, be giesmių ir kalbų, tik mažam būreliui dalyvaujant.

Tokiu būdu Pirčiupyje atsirado 119 aukų kapinaitės. Kaip jos atrodo, aprašė vilnietis Vincas Uždavinys („Pirčiupio tragedija", Vilnius, 1965 m., 32—33 psl.): „Ten, kur buvo palaidotos žiaurios Pirčiupio tragedijos aukos, kur buvo supilti su kapais — naujoviški pilkapiai, gyvi likę pirčiupiečiai pastatė du aukštus kryžius, aptverdami juos medine tvo-

rele. Kryžiai papuošti paprastais liaudiškais ornamentais, apjuosti spinduliuotu ratu. Ant kryžiaus ties vyrų palaikų kapu įrašyta: ‚Ilsėkitės broliai ir tėveliai Ramybėje — Atmintis', o ties moterų kapu — ‚Ilsėkitės motinos ir seserys Ramybėje — Atmintis'. Tarp šių dviejų kryžių stovi dar vienas, tokios pat formos ir dydžio kryžius, kurį pastatė Motiejus Verbaitis iš Čebatorių kaimo čia žuvusiam savo sūnui Juozui Verbaičiui atminti. Verbaičio kryžiuje padarytas toks įrašas: ‚Ilsėkis ramybėje tragiškai žuvęs".

1960 m. Pirčiupyje buvo pastatytas paminklas — kenčianti Motina (skulpt. G. Jokūbonio) aukoms atminti. Pirčiupio vietovė bei aukų kapai yra apylinkės gyventojų ir turistų dažnai lankoma.

Sovietų leidžiama propagandinė literatūra visą kaltę dėl Pirčiupio tragedijos suverčia vokiečiams ir net „lietuviams fašistams", neprisipažindama, kad vokiečių žiaurumą išprovokavo ne kas kitas, kaip bolševikų desantininkai.

Lietuvės moterys aprauda skaudų Pirčiupio aukų likimą

Pūškų bažnyčia, 1976 m. nuotr.

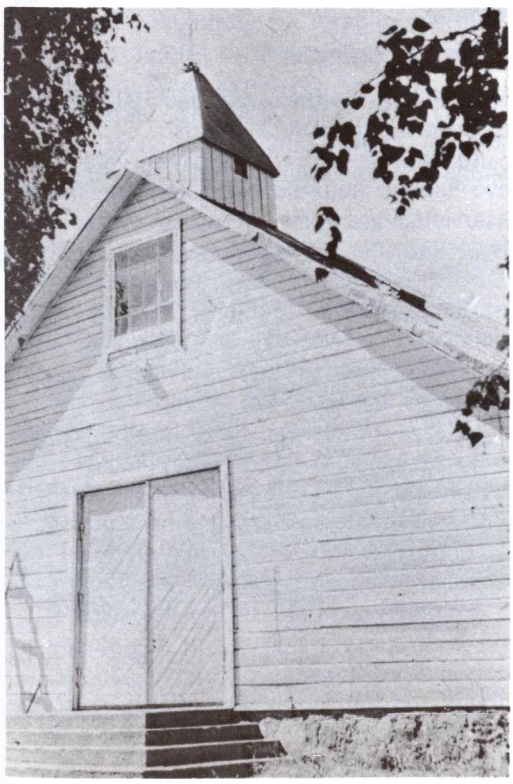

PŪŠKOS

Gailestingosios Dievo Motinos parapijos bažnyčia

Pūškų bažnytkaimis yra į rytus nuo Daugėliškio, dabartinėje Ignalinos rajono Šiulėnų apylinkėje (4 km). Seniau čia buvo dvaras ar palivarkas. 1860 m. dvarininkas Pisanis pastatė nedidelę mūrinę bažnyčią. 1936 m. ji padidinta, pristatant medinį priestatą. 1938 m. įkurta Pūškų filija, kurios pirmuoju filialistu paskirtas kun. Stanislovas Bohatkiewicz. 1970 m., kun. Česlovo Taraškevičiaus rūpesčiu, bažnyčia restauruota.

Medinė namo pavidalo bažnytėlė yra kuklios išvaizdos. Vienintelė fasado puošmena yra didelės dvivėrės durys, sukaltos įžambiai rombišku ornamentu. Kvadratinį bokštelį puošia kryžius. Grindys iškeltos virš akmeninių pamatų ir betoninių laiptų.

Pūškos priklauso Dūkšto dekanatui. 1985 m. jos klebonu buvo Vytautas B. Jaskelevičius (gim. 1913.XI.5, kunigu pašvęstas 1948.VII.4). Pūškų kaimas priklauso Ignalinos rajono Šiulėnų apylinkei.

Ratnyčios bažnyčia. (Perkūno Krukonio 1977 m. nuotr.)

RATNYČIA

Šv. Apaštalo Baltramiejaus parapijos bažnyčia

Ratnyčios bažnytkaimis įsikūręs prie Ratnyčios upės (iš čia ir vietovės vardas), 3 km į pietryčius nuo Druskininkų centro. Faktiškai Ratnyčia yra lyg ir Druskininkų priemiestis.

Prie Ratnyčios buvo aptikta neolito stovyklų liekanų. Istoriškai vietovė minima nuo 1639 m. Ji įsikūrė prie prekybinio kelio iš Gardino į Kauną ir Vilnių.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją bažnyčią pastatė Kazimieras Leonas Sapiega apie 1650 m. 1766 m. pastatė bažnyčią, skirtą jėzuitų misijai. 1762 m. vėl pastatyta nauja bažnyčia, kuri buvo Pariečės parapijos filija. 1781 m. jai priklausė 1781 parapijietis. Tada Ratnyčioje buvo ir mokykla, kurią 1782 m. lankė 6 mokiniai. Ratnyčia išaugo į didesnį miestelį, atsirado žydų, kurie pasistatė sau sinagogą. 1866 m. Ratnyčioje buvo 44 sodybos su 217 gyventojų, iš kurių 41 katalikas ir 171 žydas. 1897 m. 539 gyventojai. Vietovė garsėjo turgais, kurie sutraukdavo daug prekybininkų ir pirkėjų. Bet nuo 1918 m. turgai buvo iškelti į Druskininkus.

Kadangi gretimi Druskininkai ilgą laiką savo kapinių neturėjo, tai šioje vietovėje bei vasarvietėje-gydykloje mirusius laidoti vežDavo į Ratnyčią. Be kitų, šiose kapinėse 1847 m. buvo palaidotas poetas, tautosakos rinkėjas Jonas Čečeta (Čečiota), labai artimas poeto Adomo Mickevičiaus draugas. Kurį laiką Ratnyčioje gyveno dailininkas M. K. Čiurlionis — jo tėvas čia vargoninkavo.

1910 m. baigta statyti nauja mūrinė bažnyčia. Jos statybos reikalais daugiausia rūpinosi klebonas kun. Jankevičius, sutelkęs reikalingą medžiagą ir ypač kun. Pranas Bernotas, savo parapijiečių remiami. 1921 m. Ratnyčiai suteiktos parapijos teisės.

Architektūra. 1910 m. baigta statyti mūrinė bažnyčia yra neišvystyta pseudogotika. Jos plokščias fasadas padalytas į tris vertikalines, tris horizontalines padalas. Apačioje

Ratnyčios bažnyčios didysis altorius

tėra viena durų anga be portalo. Viršuje yra langai su paprastais stačiakampiais stiklais ir smailiomis arkomis. Du fasadiniai bokštai yra lygaus aukščio su vidurinės navos stogu, tik jų piramidžių stogeliai iškyla aukščiau. Šoninės sienos suskaidytos siaurais piliastrais ir turi aukštus arkinius langus. Paviršiai netinkuoti. Didysis altorius yra standartinis neogotiškas, su gausiais drožiniais, pinakliais, arkutėmis. Tik retablio sparnuose matomos didelės ornamentiškos rozetės yra savotiškos, kitur nematytos.

Daktaras Teodoras Triplinas (1813—1881), 1831 m. sukilimo dalyvis, emigrantas, išsimokslinęs Karaliaučiuje ir Prancūzi-

Ratnyčios parapijos Randamonių k. Šv. Kazimiero dr-jos skyriaus nariai 1928 m., sutikę Naujuosius metus

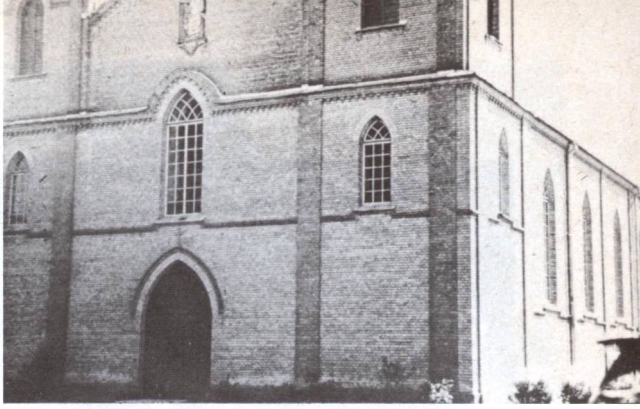

Kampinis vaizdas. (Perkūno Krukonio 1977 m. nuotr.)

joje, 1856 m. keliavęs po Lietuvą ir Žemaitiją, savo kelionės įspūdžius aprašęs 1858 m. Vilniuje išleistame dienoraštyje, apie Ratnyčią šitaip rašė:

„Po pietų nuvažiavome į Ratnyčią, parapijos miestelį už pusės mylios nuo Druskininkų. Kelias tenai labai gražus, o miestelį verta aplankyti vien dėl to, kad čia šventoriuje palaidoti palaikai garbingo, bet nelaimingo Jono Čečiotos, apie kurį Adomas Mickevičius iki paskutinės gyvenimo valandos kalbėjo kaip apie geriausią savo draugą, kaip apie labai dorą žmogų. Argi jo tyra siela neskamba Nemuno ir Dauguvos dainelėse, žemdirbio dainose? Neturtingas, bet didžiuodamasis savo neturtu, Čečiota mirė Druskininkuose 1847 m., nė kiek neprieštaraudamas pasauliui ir žmonėms, kurie jo nesuprato, bet iš širdies trokšdamas dangaus, kuris jam uždėjo tokią sunkią misiją žemėje. Dabar guli Ratnyčios šventoriuje, piktžolėmis apaugusiame kape, po kryžiumi, kurį dieviškojo mokytojo pavyzdžiu su neapsakoma ištverme nešė visą gyvenimą. Dėl Dievo malonės, Ratnyčios apylinkių gyventojai, padėkite nors akmenį ant Čečiotos kapo su iškaltu jo vardu ir pavarde, nes greitai turėsime gailėtis, kad abejingai užmirštate savo didžiuosius žmones, kuriems, be abejo, priklauso Adomo bičiulis, jeigu ne talentu, tai širdimi ir charakteriu".

„Aplankėme ir kleboną, ligos paguldytą ant skurdžios sofos menkutėje trobelėje. Kaip čia visur skurdas rėžia akis, ir taip yra šalis prabangos, kurioje gyvena turtingi dykaduoniai! Miestelyje žmonės skursta; išvargę veidai, išbalę skruostai kelia širdį gniaužiantį gailestį; iš karčemų neskamba muzika nei linksmi balsai, laukai menki, apleisti, gyvulių nedaug. O juk čia gamta nėra šykšti, dvari-

Ratnyčios parapijos Randamonių kaimo lietuvaitės, nupirkusios savo bažnyčiai Šv. Kazimiero vėliavą. (Iš „Jaunimo draugo", 1938.X.)

ninkų žemė, geriau dirbama pastoviai samdomų darbininkų, duoda gerus derlius. Iš kur tada atsirastų šlėktų dvarai, jeigu ne iš žemės, ten, kur nėra fabrikų?" (Henriko Valmonto vertimas iš „Kraštas ir žmonės", 167—168 psl.).

Kaip atrodė Ratnyčia ir jos parapijiečiai XX a. pradžioje, nusako L. Gerulis (L. Gira), „Vilniaus žinių" korespondencijoje (Nr. 63, 1905 m.):

„Žmonės čia neturtingi, žemė menka, vien smėlynų tyrai, kai-kur tik prie ežerų ir didesnių miškų rasi gražią ir malonią vietą (Lateženis). Sodžiai toli vienas nuo kito. Čionykščiai žmonės gerokai dar tamsųs. Laikraščius labai retai kas teskaito. Dėlto čia daugybė burtų. Burtai čia žmonėms užvaduoja vaistus ir daktarus, protingas patarmes ir pamokymus. O burtininkai apgavikai, kaip įgalėdami viliojo nuo tamsaus dzūko — artojaus sunkiai uždirbtą skatiką: tai vienas neva gydyti moka nuo gyvatės (piktosios) įgėlimo, kitas vėl gydo nuo pasiutimo ir t.t. Jaskonių sodžiuje pernai su dūmais nuėjo kelių ūkininkų gėrybė ir triobesiai. Viena žmona užkrėtė tvartą, berūkindama savo gyvulius, ‚kad Laumė pieno neatimtų'. Mat čia dar į ‚Laumes' žmoneliai tebetiki!.."

XX a. pradžioje nuo Ratnyčios parapijos buvo atskirti kai kurie, daugiausia sugudėjusieji, kaimai ir priskirti naujai kuriamai Pariečės (Užupių) parapijai. 1906 m. ten buvo pastatyta bažnyčia. Taigi Ratnyčios parapija liko grynai lietuviška. Ratnyčios apylinkių lietuvaitės buvusios tvirtos lietuvybėje. Net ir ištekėjusios už gudų laikydavusios savo kalbos, papročių, lietuviškai išmokydavusios ne tik savo vaikus, bet neretais atvejais ir vyrus. Jau minėtoje korespondencijoje rašoma: „Tokiu būdu nauja karta jei dar ne visai, tai per pusę lietuviška. Ką tai gali pati savo vyro namuose!"

Lietuvybei Ratnyčios parapijoje atgyti daug padėjo klebonas kun. Pr. Bernotas. Prieš čia atvykdamas jis ilgesnį laiką dirbo sugudėjusiose ir sulenkėjusiose parapijose ir sunkiai kalbėjo lietuviškai, bet atvykęs į Ratnyčią užsisakė lietuviškus laikraščius, įsi-

Ratnyčios parapijos Vieciūnų kaimo lietuvių pradžios mokykla ir mokiniai lenkų laikais

gijo lietuviškų knygų ir veikiai kalbėjo gražiai lietuviškai. Sakydavo tik lietuviškus pamokslus, o ir kitos nelotyniškos pamaldos buvo atliekamos lietuvių kalba. Taip buvo jau nuo Vilniaus vyskupo Pr. A. Audzevičiaus vyskupavimo laikų (1890—1895), kai jo patvarkymu buvo įvesti lietuviški pamokslai. Kun. Pr. Bernotas įsteigė Blaivybės ir „Ryto" draugijų skyrius, o A. Šimeliūnas įtaisė varpus, pastatė naują altorių, tretininkėms namus, suorganizavo bažnytinį chorą, styginį orkestrą. (LE XXIX, 534). Iš kitų lietuvybėje veiklių kunigų dar minėtini kun. Petras Prunskis, Januševičius.

1920.VII.18 į Ratnyčią buvo įžygiavusi Lietuvos kariuomenė, tačiau netrukus buvo priversta pasitraukti. Lenkams okupavus kraštą, lenkinimo banga ypač sustiprėjo. Buvo įvesti lenkiški giedojimai ir kitos pridėtinės pamaldos, kurių parapijiečiai nelankydavo. Lietuviai įkūrė savo lietuvišką mokyklą, bet 1934 m. lenkai ją uždarė, nes paraleliai veikusią valdinę lenkišką mokyklą telankė keli žydų vaikai.

1936 m. klebonu paskirtas kun. Antanas Gedgaudas nuoširdžiai rūpinosi parapijos reikalais. Jo pastangomis, parapijiečių darbu ir lėšomis atnaujinta parapijos salė, kuria galėjo naudotis organizacijos. 1939.VI.23 misijų atminimui šventoriuje pastatytas netašyto ąžuolo paminklinis kryžius. Kiekvienais metais buvo iškilmingai švenčiami Šv. Petro, Šv. Domininko ir Šv. Baltramiejaus atlaidai. Netekę mokyklos, lietuviai įsteigė skaityklą. Lietuviams ir klebonui rūpinantis, valdinėje mokykloje buvo įvestos lietuvių kalbos pamokos, kun. A. Gedgaudas lietuviškai dėstė tikybą. Buvo gimęs 1878.VI.13 Juodupiuose, kunigu pašvęstas 1908 m. 1942.VIII.16 buvo vokiečių Gestapo suimtas, 6 mėnesius išlaikytas Gardino kalėjime, 1943.II.20 pervežtas į Balstogės kalėjimą, iš kur 1943.III.19 pateko į Dachau koncentracijos stovyklą. Kalinių sąrašuose buvo užrašytas kaip lietuvis kunigas. 1945.IV.29 buvo išvaduotas.

Lietuvišką religinę ir kultūrinę veiklą ypač sunkino Lenkijos valdžios 1937 m. praplėsta pasienio zona, į kurią buvo patekusi ir Ratnyčia su apylinkėmis.

Kylant ir augant Druskininkams, Ratnyčia, ėmė nykti. 1959 m. tebuvo 242 gyv. Dabar vietovė yra Varėnos rajono kaimas ir apylinkės centras.

Iš Ratnyčios klebonų ypač minėtinas kun. Pranas Bieliauskas, čia ir kitose parapijose kunigaudamas ir bendraudamas su lietuviais, užrašė daugiau kaip 1000 liaudies dainų, kurių dalis (125—su gaidomis) buvo išleistos atskiru leidiniu („Varguolių dainos", Vilnius, 1936).

Parapija priklausė Gardino užmiestiniam dekanatui. 1939 m. jos klebonu buvo kun. Antanas Gedgaudas. 1925 m. turėjo 2100, 1939 m. 2978 parapijiečius. Pokario metais Ratnyčia priskirta Varėnos dekanatui.

Iš pokario meto kunigų minėtinas kun. Jonas Paukštys, SJ. (gim. 1899.III.20). Nepriklausomybės metais jis ėjo įvairias atsakingas pareigas Lietuvos jėzuitų vienuolijoje. Lietuvai atgavus dalį Vilniaus krašto, atvyko čia darbuotis. Buvo vienas žymiausių pamokslininkų bei rekolekcijų vadovų. Profesoriaudamas Kauno kunigų seminarijoje 1946—1948 m. ir ten būdamas dvasios tėvu, sugebėjo ano meto Lietuvos kunigų tarpe sukelti blaivybės judėjimą, ugdyti pamaldumą į Švč. M. Mariją. Buvo okupantų suimtas ir nubaustas 10 m. gulago bausme. Gerą bausmės dalį atliko Vorkutoje, dirbdamas sanitaru. Paleistas iš lagerio, sugrįžo į Lietuvą, bet čia teišbuvo kelius mėnesius, savanoriškai vėl grįžo į Sibirą, dirbti tremtinių bei kalinių tarpe. Sovietinės spaudos žiniomis, sėkmingai apaštalavo Jakutijoje. Grįžęs su palaužta sveikata, 1965.V.15 mirė Ratnyčioje. (Kun. Jono Paukščio atvaizdas ir šiek tiek žinių yra LB III t., 72—73 psl.).

Pokario metais parapiją administruoja kun. Antanas Andriuškevičius (gim. 1923 m. kunigu pašvęstas 1946.VI.16.). 1963 m. jo rūpesčiu bažnyčia buvo suremontuota. Jis minimas ir 1986 m. kunigų sąrašuose.

LKB Kronika (Nr. 40, 1979) yra paskelbusi tokio turinio korespondenciją: „1978.X.28 d. naktį vagys įsiveržė pro langą į Ratnyčios bažnyčią ir išlaužė duris į zakristiją. Čia viską išvartė, — matyt, jieškojo pinigų ir bažnyčios indų. Paėmė iš zakristijos du kielikus su patenomis, komuninę, naują mėlyną kapą, naują stulą ir kitų blizgančių daiktų. Bažnyčioje atlupo tabernakulį, paėmė komuninę su konsekruotais komunikantais, kuriuos išbarstė po bažnyčią. Išdraskė aukų dėžutes. Nekalbant apie Švč. Sakramento išniekinimą, Ratnyčios bažnyčiai padaryta nuostolių daugiau negu už 1500 rb., nors tardytojai visa įkainavo tik 350 rb. Tai buvo padaryta sąmoningai, norint sumažinti vagims atsakomybę".

REŠKUTĖNAI

Šv. Izidoriaus parapijos bažnyčia

Reškutėnų bažnytkaimis įsikūręs tarp Kretuono ir Kretuonykščio ežerų, prie geležinkelio linijos, 10 km į pietus nuo Ignalinos, tarp gražių pušynų.

Reškutėnai, rodosi, neturi savo senos istorijos, bent ji neužtikta senuose aktuose. Tačiau padavimai sako, kad kaimas įsikūręs „senais laikais" ir jo įkūrimas siejamas su raišais kariais. Esą, po kažkokio karo valdžia čia apgyvendinusi 18 buvusių karių. Visi buvę raiši — invalidai. Apylinkės gyventojai naująjį kaimą praminę **„Raiškutėnais"**. Pažymėtina, kad ir mūsų laikais kai kas tarmiškai jį taip vadindavo. Žinoma, kad 1882 m. kaime buvo 18 sodybų ir 143 gyventojai. Seniau Reškutėnai buvo Narbutų, Špitznaglių, Ertelių nuosavybė. 1930 m. kaime buvo 60 ūkininkų sodybų.

Prieš I pasaulinį karą Reškutėnuose buvo pradžios mokykla. Pokario metais iškilo sumanymas pastatyti didesnį namą, kuriame būtų galima laikyti ir pamaldas. Šiam sumanymui pritarė Kaltanėnų klebonas kun. A. Mikaila. Gavus iš Lapėnų ir Veršelių žemės sklypą, imtasi darbo. Statybą rėmė ir kai kurių gretimų kaimų gyventojai. Tačiau, pradėjus pastatą statyti, nuo bendro pastato su mokykla atsisakyta. Statyba vyko 1923—1924 m. ir buvo pastatyta tiktai bažnyčia. Tada parapijos ir nuolatinio kunigo nebuvo, bet pamaldas kartą per mėnesį laikydavo Kaltanėnų kunigas. II pasaulinis karas sutrukdė

Reškutėnų bažnyčia ir šventoriaus vartai, 1982 m. nuotr.

parapijos steigimo planus. Bet 1939 m., jau Lenkijai žlugus, į Reškutėnus iš Gudijos atvyko kun. V. Miškinis-Gajauskas (vėliau Švenčionių dekanas). Jam išvykus į Švenčionis, atkeltas kun. Danielius Baužys. Jo rūpesčiu 1944 m. pastatyta klebonija. Buvo švenčiami bažnyčios globėjo Šv. Izidoriaus atlaidai. 1940 m. suteiktos parapijos teises.

Architektūra. 1923 m. statyta medinė bažnytėlė yra tradiciškai liaudiška. Namo pavidalo navų pastatas yra prailgintas trisiene absida su trišlaičiu stogu. Dešiniajame šone pristatyta žema zakristija. Fasadą su trikampiu frontonu iš dalies užstoja nesimetriškai pristatytas prieangis, kurio stogelis ir frontonas yra lygiagretūs pagrindiniam stogui. Priekyje iškyla kvadratinis bokštelis, savo aukščiu lygus vienam trečdaliui viso aukščio nuo žemės. Sienos apmuštos statmenai.

Dešinėje nuo bažnyčios stovi medinė varpinė, maždaug lygaus aukščio su absidos stogu. Vientiso tūrio varpinės sienos nežymiai laibėja viršun. Ties varpu yra atviros trikampės angos. Sienos apkaltos statmenai. Šventorius aptvertas medinių statinių tvora.

Reškutėnų kaimas yra grynai lietuviškas. Lenkų okupacijos (1920—1939) metais jo gyventojai parodė aukštą tautinį susipratimą ir vieningumą. 1922 m. vieningai boikotavo „Srodkovos Litvos", 1928 m. Lenkijos seimo rinkimus. Po I pasaulinio karo įsteigė lietuvišką mokyklą su 80 mokinių, kai lenkišką mokyklą telankė 2 vaikai. Tėvai buvo prievartaujami siųsti vaikus į lenkišką mokyklą, buvo

Reškutėnuose 1943.V.16. Grupė parapijiečių ir svečių su klebonu kun. Danielium Baužiu ir primicijantu kun. Viktoru Rimšeliu. Su jais drauge yra ir Reškutėnų parapijos orkestrantai, grodavę pamaldų metu ir kitomis progomis

baudžiami. Ligi 1937 m. mokyklą išlaikė Švenčionių „Ryto" draugija, bet mokykla uždaryta. 1927 m. įsteigtas Šv. Kazimiero draugijos skyrius (60 narių), turėjęs knygynėlį. 1930 m. jo iniciatyva prie Žaugėdos upelio pastatytas pirmasis Vilniaus krašte paminklas Vytautui Didžiajam, minint jo mirties 500 m. sukaktį. Tas pats Šv. Kazimiero dr-jos skyrius 1935 m. įsteigė skaityklą. Sudaryta lietuvių ugniagesių komanda.

Savo lietuviška veikla garsėjo jaunimas: ruošė lietuviškus vakarus, gegužines, sporto rungtynes, prenumeruodavo Vilniaus lietuvių spaudą. Reškutėniškiams daug padėjo Kaltanėnų klebonai — kultūrininkai kunigai: A. Burba, Meštikis, A. Mikaila, N. Vaišutis ir kiti. Daug dirbo mokytojai — Žižmaraitė, J. Mudėnas ir kt.

1934.VI.28 Reškutėnus ištiko didžiulė nelaimė: pačiame vidudienyje, kai žmonių nebuvo namuose (dirbo laukuose) kilo gaisras, kurio metu sudegė 75 trobesiai su visų žmonių turtu. Išliko tik bažnyčia, krautuvė, mokykla, pora kitų trobesių. Lenkų administracija neužjautė nelaimingųjų, dargi džiaugėsi, sakydami, kad „sudegė antrasis Kaunas", atseit lietuviškumo tvirtovė lenkų okupuotame Vilniaus krašte. Tačiau gyventojai greitai atsistatė; jiems padėjo ir Vilniaus lietuvių komitetas.

1939 m. Reškutėnai grįžo Lietuvai. Tai buvo tikras, kad ir trumpalaikis džiaugsmas gyventojams. Bet jau 1940 m. pradžioje kun. A. Valiukėnas buvo Vilniaus arkivyskupo išbartas už tai, kad Vasario 16-osios proga atlaikė pamaldas ir pasakė lietuvišką pamokslą. Vokiečių okupacijos metu daug gyvumo į parapiją įnešė klebonas kun. Danielius Baužys. Jis parapijoje suorganizavo triukšmingą kaimišką orkestrėlį, kuris grodavo bažnyčioje pamaldų metu, o kitomis progomis gastroliuodavo po kaimus. Tačiau arkiv. M. Reinys šių klebono pastangų neužgyrė...

Iš pokario meto Reškutėnų klebonų išskirtinai minėtinas kun. Napoleonas Norkūnas (gim. 1926 m. Norkūnėlių k., Obelių parapijoje, neturtingoje šeimoje). Dėl lėšų stokos negalėjęs mokytis, tik 1942 m. baigė pradžios mokyklą. Privačiai pasimokęs, 1947 m. gerais pažymiais baigė Rokiškio vidurinę mokyklą. Besimokydamas sau duoną pelnė

Reškutėnų parapijos jaunimas su svečiais Lietuvos kariais, atgavus Vilniaus kraštо dalį 1939 m. (Iš „Mūsų Lietuvos" I, 749)

dirbdamas rajoninio laikraščio „Tarybinis Rokiškis" redakcijoje, kaip literatūrinis darbuotojas. 1947 m. pradėjo studijuoti literatūrą Vilniaus u-te. Studijuodamas buvo kitiems studentams gyvas krikščionio lietuvio pavyzdys. Priklausė Lietuvos akademinio jaunimo pogrindinei grupei — „Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos kolegijai". Buvo poetas, rašydavo eilėraščius, kurių vienas buvo jo paties padeklamuotas 1949 m. spalio mėn. paskutiniame sekmadienį, Kristaus Karaliaus šventėje, einant Lietuvos jaunimui Kryžiaus kelius Vilniaus Kalvarijose. Žinoma jo parašyta giesmė, kuri prasideda žodžiais „O Jėzau, mylėjau Tave ir mylėsiu, ir nieks man Tavo meilės neužgins..." Buvo drąsus kovotojas už Bažnyčios ir tikinčiųjų laisvę, pamaldumo į Mariją skelbėjas. Užtat 1950 m. buvo suimtas ir Maskvos ypatingojo teismo sprendimu už akių nuteistas 10 m. kalėti darbo pataisos lageriuose Karagandoje. Grįžęs iš Karagandos, 1955 m. stojo į Kauno kunigų seminariją, kurią baigęs buvo 1960.IV.13 vysk. J. Steponavičiaus pašvęstas kunigu. Paskirtas Valkininkų vikaru, po metų administravo Gedžiūnėlių ir Kazitiškio parapijas, dar po metų paskirtas Rudnios parapijos administratorium. Buvo labai darbštus ir savo rankomis išdažė Rudnios bažnyčios vidų. 1970 m. perkeltas klebonu į Reškutėnus. Čia dirbdamas ėmė rengtis teologijos licenciatui ir 1972 m. jį apgynė, parašęs disertacinį darbą „Lietuviškasis katekizmas". Prof. J. Stakausko nuomone, šis darbas esąs vertas ir daktarato. Uoliai dirbo pastoracijoje, nuoširdžiai rūpinosi parapijiečių reikalais. Be eilėraščių, parašė prozos kūrinėlių, mokslinių straipsnių. Pamokslus sakydavo ryškiai ir įtikinamai. Turėjo jautrią širdį. Mirė Reškutėnuose 1984.IX.8. Nors parapija nedidelė, bet laidotuvių pamaldose VI.30 dalyvavo keli šimtai tikinčiųjų, jų skaičiuje apie 30 kunigų. Jautrų atsisveikinimo žodį tarė kun. K. Vasiliauskas. Pagal velionio testamentą, jo kūnas buvo pervežtas į Obelius ir palaidotas parapijos kapinėse, šalia savo motinos.

Parapija priklauso Švenčionių dekanatui. Ligi 1940 m. ji buvo Kaltanėnų filija. 1985 m. kunigų sąrašuose klebonu įrašytas kun. Edmundas Kulvietis (gim. 1956.IV.11, kunigu pašvęstas 1982.VI.6).

Seniau Reškutėnai priklausė Kaltanėnų valsčiui. Sovietinės okupacijos metu Reškutėnų kaimas yra Švenčionių rajono apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 243 gyventojai.

Riešės bažnyčia, 1982 m. nuotr.

RIEŠĖ

Švč. Mergelės Marijos Vardo parapijos bažnyčia

Riešės miestelis išsistatęs abipus Riešės upės (Neries dešinysis intakas, 29 km ilgumo), kuri davė vietovei vardą, 13 km į šiaurę nuo Vilniaus, prie Vilniaus — Utenos plento.

Senovėje Riešė buvo dvaras bei palivarkas. 1500 m. karalius Aleksandras Riešės palivarką su bravoru atidavė Vilniaus kapitulai. 1681 m. dvarui suteikta privilegija statyti tiltą per Riešės upę ir imti už pervažiavimą per jį mokestį. Dvaro savininkai keitėsi. Kitados jis buvo Paškevičių nuosavybė. Po I pasaulinio karo jį įsigijo Vilniaus universiteto profesorius Ruščicas.

R. katalikų medinę bažnyčią Riešėje pastatydino kun. Martynas Dušnickis XVI a. pradžioje. XVII a. pabaigoje buvo perstatyta Vilniaus kapitulos rūpesčiu. 1938—1939 m., parapijiečių rūpesčiu, pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. Jos užbaigimo darbus iš lauko ir iš vidaus atliko kun. K. Mitka.

Architektūra. 1939 m. pastatyta mūrinė bažnyčia yra eklektiška su stambiu fasadiniu bokštu, su gotiškų kontraforsų sienomis, tačiau baltai tinkuota. Virš pagrindinių durų šviečia apskritas rožinis langas. Šoniniai langai yra aukšti, su puslankių arkomis. Antrajame bokšto tarpsnyje sudėtos dvi eilės siaurų stačiakampių langų, kaip pasitaiko moderniose bažnyčiose. Pastatas trijų navų, bazilikinės erdvės. Ant aukšto dvišlaičio stogo uždėtas dar mažytis barokinis bokštelis. Absidos priestatas yra žemesnis ir siauresnis už navų dalį. Tai jau gotiška žymė.

1886 m. Riešėje tebuvo 48 gyventojai. Lenkų okupacijos metais (1920—1939) Riešei nebuvo sąlygų augti. Jokios pramonės miestelyje nebuvo. 1931 m. Riešėje buvo 40 namų ir 199 gyventojai.

1939 m. Riešė grįžo Lietuvai. Čia buvo sudaryta lietuviška valsčiaus administracija. 1942 m. surašant valsčiaus gyventojus, lietuviais užsirašė 28,5%, lenkais 69,1%, gudais 2,3%.

Sovietinės okupacijos metu Riešė yra Vilniaus rajono Avižienių apylinkės centras. 1959 m. 176, 1970 m. 201 gyventojas.

Riešės parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2450, 1939 m. 2740 parapijiečių. 1974—1986 m. kunigų sąrašuose Riešės klebonu įrašytas kun. Pijus Jankus (gim. 1907.I.30, kunigu pašvęstas 1948.X.31).

Riešės bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų religinio meno ir kulto dalykų: paveikslas „Švč. M. Marijos garbinimas" (XVIII a.), du altorėliai su Marijos paveikslais, XVIII a. pabaigos cininė krikštykla, XVIII a. pabaigos altorėliai su Šv. Stanislovo ir Šv. Klaros paveikslais, XIX a. pr. arnotai, austi iš šilkinių ir metalo siūlų ir kt.

5 km į šiaurę nuo Riešės yra **Pikeliškių** kaimas ir dvarelis. Rytų pusėje tyvuliuoja Žaleso ežeras, o iš vakarų pusės tęsiasi didelis miškas. Dvarelis glaudžiai surištas su Lenkijos maršalo J. Pilsudskio asmenimi. Baigę karus ir atkūrę savo valstybę, lenkai nutarė pagerbti vieną didžiausių jos kūrėjų ir davė jam žemės netoli Lydos. Tačiau ta vieta, būdama prie didesnio kelio, maršalui nepatiko ir jis paprašė pakeisti kita. Tada jam ir buvo paskirtas Pikeliškių dvarelis. Jį Pilsudskis gražiai sutvarkė ir senatvėje mėgo čia vasaroti.

Pikeliškių dvarelio rūmai; lenkų laikais padovanoti maršalui J. Pilsudskiui

Pasivaikščiojimo metu susieidavo su kaimynais ir išsikalbėdavo apie jų vargingą gyvenimą. Po tokių pokalbių, nuvykęs į Vilnių, išsibardavo su vaivada. Taigi vaivadijos vadovybė rūpinosi, kad J. Pilsudskis kuo mažiau su valstiečiais susitikinėtų. Maršalo rezidenciją saugojo specialus lenkų policijos punktas. J. Pilsudskis netoli dvaro pastatė 2 komplektų pradžios mokyklą.

Pažymėtina, kad Lietuvos valdžios pareigūnai, atgavus dalį Vilniaus krašto (ir Pikeliškius), 1940 m. vykdydami Vilniaus krašte žemės reformą, Pikeliškių dvarą (135 ha) paliko nenusavintą. Kuriais sumetimais tai padaryta, nebuvo žinoma. Gal būt koks nors „diplomatinis ėjimas"...

Rimšės bažnyčia ir šventoriaus vartai. (1977 m. nuotr. iš dr. Alfredo Kulpavičiaus rinkinio)

RIMŠĖ

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Rimšės miestelis yra prie Ilgio ežero, 8 km į rytus nuo Dūkšto, tik 5 km nuo dabartinės primestinės Lietuvos — sovietinės Gudijos sienos.

Istorinės žinios. XV a. Rimšė buvo valstybinis dvaras, kurį kartu su Daugėliškio dvaru ir kitomis žemėmis Žygimantas Senasis 1514 m. užrašė Polocko vaivadai Albertui Goštautui, vėliau tapusiam D.L.K. kancleriu. Ši giminė buvo suvaidinusi nemažą vaidmenį Lietuvos istorijoje. 1542 m. Alberto turtus paveldėjo jo vienintelis sūnus Stanislovas, Trakų vaivada, vedęs Barborą Radvilaitę. Kai šis netrukus mirė, Barbora ištekėjo už karaliaus Žygimanto Augusto ir Rimšę bei Daugėliškio žemes užrašė savo antrajam vyrui. Tada Rimšė buvo vaitystė, kurią su Daugėliškio valdomis valdė stambūs Lietuvos didikai: XVII a. Pacai, XVIII a. Chodkevičiai, Plateriai. Ilgą laiką Rimšė buvo vaitystės centras. Tačiau į didesnę vietovę neišaugo: 1769 m. tebuvo tik 7 dūmai su 50 gyventojų. Vėliau Rimšėje atsirado šiek tiek žydų. 1897 m. 108 gyventojai. Kokių nors privilegijų Rimšei nebuvo suteikta, bet XIX a. ji tapo valsčiaus centru ir juo išbuvo ligi 1959 m.

XVI—XVII amžiai Rimšei buvo labai neramūs, nes šiose apylinkėse vyko sunkūs Lietuvos karai dėl Livonijos su švedais ir su Maskva. Daug kartų čia žygiavo viską naikindamos kariuomenės. Kraštas buvo labai sunkiai nusiaubtas, ypač daug nuostolių padarė Didysis šiaurės karas. Rimšė su apylinkėmis daug kentėjo ir 1812 m. Napoleono žygio metu. 1831 ir 1863 m. sukilimai taip pat palietė Rimšę. 1769 m. Daugėliškio vls. inventoriuje minimas ir kitas Rimšės vardas — Janovas. XIX—XX a. sąvartoje rusų valdžia nupirko dvarą ir jo žemę išpardavė valstiečiams.

R. katalikų bažnyčia. XVIII a. pr. čia pastatyta koplyčia, o 1747 m. pirmoji medinė bažnyčia, atstatyta 1775 m. Tolimesnė atstatymo data nežinoma. Bet 1900—1908 m., kun. Jono Buržos rūpesčiu, senosios bažnyčios vietoje pastatyta nauja, medinė. Ilgą laiką ji buvo Drūkšių filija, bet apie 1905 m. gavo parapijos teises.

Architektūra. 1900—1908 m. tarpe pastatyta medinė bažnyčia panaudojo dalį senosios, statytos 1747 m. Tai didelis kryžminio plano pastatas su stambiu bokštu fasade. Šalia originalių naujovių galima įžiūrėti ir tradicinių elementų, pvz., trisienė absida lygaus aukščio su navomis. Transeptas platus, vienodo ilgio su bažnyčia. Fasadinis bokštas truputį patrauktas į priekį, suskaidytas į tris tarpsnius. Apatiniai du tarpsniai yra kvadratiniai, o viršutinysis aštuoniasienis su arkinėmis angomis varpams. Visos sienos apmuštos gulsčiai, o jų kertės ornamentuotos sienojų sąsparų imitacija. Akį patraukia langų įvairovė. Pagrindiniai navų langai yra aukšti stačiakampiai su trikampiais sandrikais ir su diagonalėm stiklų padalom. Zakristijos priestato ir nartekso šoninės sienos langai yra panašūs, tik žemesni. Fasade ir transepto frontonuose šviečia dideli apskriti langai. Ant absidos stogo ir ant vartų stulpelių uždėti labai puošnūs spinduliuojantys geležiniai kryžiai. Truputį kuklesnis kryžius puošia bažnyčios bokštą.

Šventorius aptvertas laukakmenių mūro tvora su stogeliu. Vartai geležiniai, ornamentuoti. Didieji vartai iš bažnyčios šono turi dešimties pakopų laiptus nusileisti į miestelio aikštę.

Rimšės ir apylinkių gyventojai iš senesnių laikų buvo tautiškai susipratę, ir nelotyniškos pamaldos buvo atliekamos lietuvių kalba. Bet lenkų okupacijos (1920—1939) metais, esant klebonu kun. Petrui Mankauskui, buvo įvesti lenkiški pamokslai, sakomi kas ketvirtą sekmadienį, o kiekvieną sekmadienį, 9 val. ryto, buvo laikomos lenkiškos pamaldos. Parapijiečiai turėjo gerą chorą, kurį suorganizavo ir vedė vargoninkas Valerijus Dilevičius (miręs 1928 m.). Kasmet buvo apvaikščiojami Žolinės atlaidai, sutraukdavusieji daug lankytojų.

1865 m. Rimšėje įsteigta rusiška mokykla. 1877 m. joje mokėsi 62 mokiniai. Lenkų valdymo laikais ji buvo sulenkinta, tačiau tikybą vietos kunigai dėstė lietuviškai.

Lenkų okupacijos metais Rimšėje ir kai kuriuose kaimuose veikė lietuviškų draugijų — „Ryto", Šv. Kazimiero skyriai, bet 1936—1939 m. jie visi uždaryti; lietuviai veikėjai bei kultūrininkai buvo persekiojami, bau-

Bikėnų kaimo kapeliai. (Č. Kudabos nuor.)

Bažnyčios šoninis vaizdas

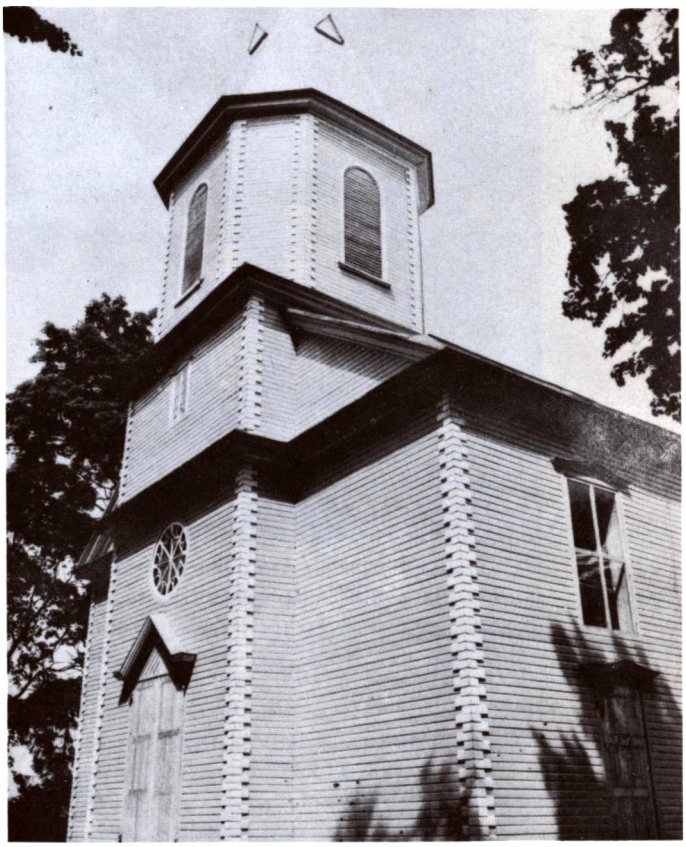

Kampinis vaizdas. (Abidvi nuotraukos iš K. Čepelės albumo)

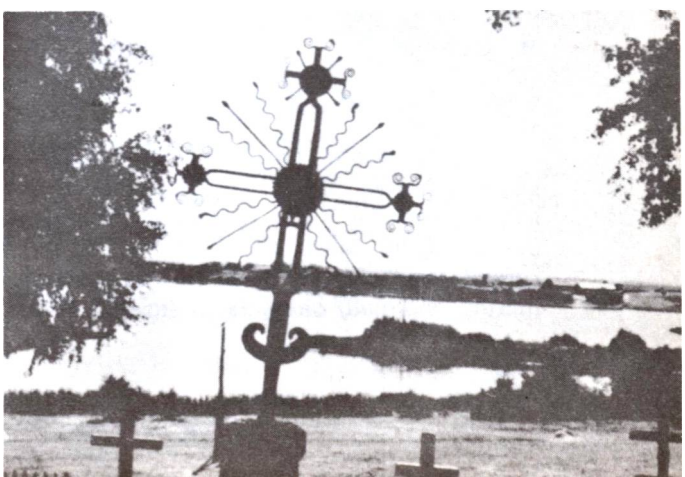

Ryto draugijos Rimšės valsčiaus Antalgės kaimo skyrius

džiami. Gyventojai uoliai skaitė lietuviškus laikraščius. Iš Rimšės apylinkių yra kilę nemaža lietuvių kultūrininkų, Vilniaus krašto lietuvių veikėjų. Taigi Rimšė buvo perdėm lietuviška vietovė. Net lenkų administracija, visur mažinanti lietuvių skaičių ir klastodama statistinius duomenis, turėjo pripažinti Rimšės apylinkėse „lietuvius gyvenant kompaktiška mase". Lietuviai Rimšės valsčiuje sudarė 90% visų gyventojų, kurie, išskyrus negausius žydus ir rusus sentikius, energingai priešinosi visiems okupantams. (Daugiau žinių apie Rimšę ir jos apylinkės yra ML I t., 637—641 psl.).

Sovietinės okupacijos metu Rimšė yra Ignalinos rajono kaimas, apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 200, 1970 m. 173 gyventojai.

Rimšės parapija priklauso Dūkšto dekanatui. 1925 m. ji turėjo apie 4000, 1939 m. 3060 parapijiečių. 1974—1986 m. kunigų sąrašuose Rimšės klebonu minimas kun. Alfredas Kanišauskas (gim. 1927.IV.20, kunigu pašvęstas 1959.III.25).

RYKANTAI

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Tai nedidelis bažnytkaimis, Kauno — Vilniaus geležinkelio ruožo stotelė, 9 km į šiaurę nuo Trakų, apie 2 km į pietus nuo Neries upės. Beveik iš visų pusių vietovę supa miškai, o į pietus nuo Rykantų prasideda Trakų ežerų grupė.

Rykantų dvaras buvo žinomas unijinės Lietuvos laikais. XVI a. pradžioje čia buvo katalikų koplyčia. XVI a. dvarą valdė Talvošų giminė, kurie buvo reformatai. 1585 m. Žemaičių pilininkas Adomas Talvoša pastatė mūrinę reformatų bažnyčią. Ji stovėjusi toje vietoje, kur dabar yra katalikų bažnyčia. Bet žymus italų reformatas Povilas Vergėrijus mini, kad dar prieš tai Rykantuose buvusi medinė reformatų bažnyčia. Kurį laiką Rykantai buvo svarbus Lietuvos reformatų centras. Po Talvošų Rykantai atiteko Oginskiams.

R. katalikų bažnyčia. 1688 m. Marcijonas Oginskis Rykantus su kitomis žemėmis bei gyvenvietėms ir reformatų bažnyčia atidavė Trakų domininkonams, kurie bažnyčią perstatė ir išpuošė naujais paveikslais, įruošė

Rykantų bažnyčios kampinis vaizdas, 1982 m. nuotr.

Kristaus kelių stoteles. Lietuvos reformacijos istorikas J. Lukaševičius savo veikalo „Geschichte der Reformierten Kirche in Litauen" II tome mini vieną 1715 m. rankraštį, kuriame kažkoks keliauninkas, 1696 m. lankęsis Rykantuose, aprašęs savo įspūdžius. Pasak to keliauninko, bažnyčioje vykę kažkokie keisti dalykai, dėl kurių domininkonai čia negalėję laikyti pamaldų. Esą, kiekvienas katalikų kunigas, kuris atlaikydavęs buv. reformatų bažnyčioje mišias, mirdavęs... Todėl bažnytėlė stovėjusi tuščia, o pamaldos buvusios laikomos dvare. (Greičiausia tai legenda, sugalvota katalikams įbauginti).

XVIII a. bažnyčia buvo jau trečią kartą perstatyta, presbiterija išdažyta. Seniau bažnyčioje buvęs laikytas stebuklingas Švč. Marijos paveikslas, kuriam popiežius Klemensas XIII suteikė atlaidų ir privilegijų, Paskutinį kartą bažnyčia restauruota 1935 m.

Architektūra. Apie 1585 m. statyta mūrinė bažnyčia buvo dalinai perstatyta XVII a. pabaigoje ir vėl XVIII a. Tai yra „respublikinės reikšmės" gotikinės ir renesanso architektūros paminklas. MLTE (III t., 1971, 80 psl.) duoda gerą trumpą apibūdinimą: „Bažnyčia trinavė, halinė, kiek nupjautais halės kampais. Kryžminiai skliautai paremti gotikiniais aštuonkampiais stulpais, iš lauko pusės sienos sutvirtintos kontraforsais. Langai su smailiomis gotikinėmis arkomis. Kitos architektūros formos — renesansinės. Bebokščio bažnyčios fasado frontonas sudarytas iš horizontalaus atiko ir trikampės plokštumos, suskaidytas dekoratyviniais piliastrais ir nišomis. Bažnyčios vidus papuoštas XVII a. monumentaliomis freskomis". Dr. Povilas Reklaitis laiko tą bažnyčią retu pavyzdžiu, išlikusiu iš XVI a. (LE XXV, 1961, 149 psl.). Vlado Šaulio nuomone, jos pirmykštis projektas

buvęs atliktas pagal italą P. Vergėrijų (Kultūros barai, 1969, Nr. 9).

Iš turimųjų fotografijų galima papildyti enciklopedinį aprašymą. Sienos labai storos, dėl to durų ir langų angokraščiai platūs, šešėliai gilūs. Šoninės sienos suskaidytos plokščia keturių angų arkada, kurios įgilintoje plokštumoje matomi gotikiniai langai. Visos sienos apjuostos sudėtiniu lygių traukų karnizu ir nutinkuotos. Skliautų mūro technikoje yra gotiškų bruožų ir renesansiškų naujovių: čia tinkas pakeitė plytines nerviūras. Rykantų bažnyčios mūrą ir skliautus tyrinėjo Vytautas Levandauskas (Architektūros paminklai, IV, 1977, 20—21 psl.): „Pagrindinio skliauto ir lunečių plytų eilės suleistos eglute. Tarp lunečių jos pereina į koncentriškas eiles. Šiuo būdu müryto skliauto kevalas labai tvirtas, nes plytos persiriša visomis kryptimis". Vidutiniai plytų dydžiai yra 29 x 14 x 6,6 cm. Rišamasis skiedinys riebus: 1 dalis kalkių su 1, 1 dalimi smėlio vakariniame frontone; 1 dalis kalkių su 0,6 dalimis smėlio skliautuose. Dėl to tie mūrai išsilaikė apie 400 metų.

1975 m. dail. J. A. Pilipavičius konservavo ir restauravo Rykantų bažnyčios priekinio fasado skydo (frontono) nišoje XIX a. pabaigos ar XX a. pradžios nežinomo liaudies meninink klijiniais dažais nutapytą šv. Jurgį, smeigiantį slibiną. Tapyba 1933 m. buvo uždažyta rusvais klijiniais dažais. Šios bažnyčios interjere esančios XVII a. freskos dar laukia restauravimo. (Pagal S. Pinkų iš „Muziejai ir paminklai" 3, 1980, 83 psl.).

Prie bažnyčios stovi maža medinė varpinė. Jos tūris yra stačios prizmės pavidalo, be tarpsnių. Pamatai akmeniniai. Apmušta gulsčiomis lentomis, tik viršuje sienos atviros, apjuostos tvorele.

XIX a. II pusėje Rykantai su apylinkėmis buvo gerokai aplenkinti. „Žinyčia" (Nr. 3, 57 psl., 1900) apie Rykantus šitaip rašo: „Rikontai, filija, kur didesnė pusė lietuvių. Kuratas Vaclavas Garsimavičė — tikras sėbras pralo-to, kuriuos visus jug prie lenkomanų reikia priskirti. Jis lietuviškai nekalba, trokšdamas lenkišku raugu užraugti neatsargius mūsų brolius, apie kurius mūsų inteligentai, tiesą pasakius, dar mažai tesirupina ir mažką tesuteikia apsigynimui nuo lenkomanijos".

1889 m. Rykantuose buvo 112 gyv. Kuriantis nepriklausomai Lietuvai, 1920.VII.14 pro Rykantus į Vilnių žygiuojantieji Lietuvos kariai buvo lenkų iš pasalų užpulti ir turėjo nuostolių. Tačiau liepos 15 d. lietuviai užėmė Rykantų stotį ir žygiavo Lentvario link. Lenkams sulaužius Suvalkų sutartį ir Lietuvai netekus Vilniaus, prie Rykantų vėl vyko atkaklios kautynės. Iš viso Rykantų kautynėse lenkai neteko netoli 100 vyrų. Tik 1939.X.28 Rykantai grįžo Lietuvai. 1925 m. parapija turėjo 1562, 1939 m. 2732 parapijiečius.

Sovietinės okupacijos metu Rykantai yra Trakų rajono Kariotiškių apylinkės kaimas. 1959 m. 168, 1970 m. 220 gyventojų. Rykantų parapija priklauso Trakų dekanatui. 1974—1986 m. kunigų sąrašuose Rykantų klebonu minimas kun. Petras Daunoras (gim. 1924.VI.24, kunigu pašvęstas 1951.IX.24). 1985 m. parapija paminėjo savo pirmosios bažnyčios 400 metų sukaktį.

RUDAMINA

Švč. Mergelės Marijos Gerosios Patarėjos parapijos bažnyčia

Rudaminos miestelis įsikūręs prie Rudaminos upelio (dešinysis Vokios — Neries intakas, 32,7 km ilgio), 12 km į pietus nuo Vilniaus.

Istorinės žinios. Tai sena vietovė, istoriškai žinoma nuo XIV a. Tada ten buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaras („... Rudemyn des koniges hoff", — rašoma Scr. Rer. Pruss., II, 698). Kryžiuočių kronikos dažnokai mini Rudaminą, nes ne pro Vilnių, bet pro Rudaminą jie veržėsi į Lietuvos gilumą, į Ašmenos, Krėvos, Medininkų žemes. XIV—XV a. Rudamina buvo pavieto centras. Manoma, kad dar prieš Lietuvos susivienijimą Ru-

Rudaminos bažnyčios fasadas

(1981 m. nuotraukos)

damina priklausė Nalšios sričiai. XVI a. Rudaminos pavietas karo reikalams duodavo 300 raitininkų. Rudaminos valsčius žinomas nuo XV a. pradžios. 1528 m. valsčiuje buvo 1565 šeimos, iš jų 247 bajorai (šlėktos). Taigi apylinkės buvo tirštokai apgyvendintos.

XIV a. Rudaminą valdė Rudaminų šeima. (Daugiau žinių apie Rudaminą yra ML I t., 218—220 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Istorikas R. Krasauskas teigia, kad pirmoji bažnyčia čia buvo pastatyta XV a., didžiųjų kunigaikščių, nes jiems priklausė patronato teisė. 1501 m. Aleksandras tą teisę perleido Vilniaus vyskupui Albertui. 1522 m. bažnyčios fundaciją patvirtino Žygimantas Senasis. 1525 m. bažnyčios rektorium buvo Jonas Domanievskis, vėliau tapęs Žemaičių vyskupu. Bet tais pačiais 1525 m. Rudaminos dvaras ir jo turtai buvo atiduoti Plocko vyskupui Motiejui Berntrandui iš Barkovos. 1528 m. Rudaminos bažnyčia ir jos beneficija prijungta prie Šv. Jono bažnyčios Vilniuje ir nuo tada Rudamina buvo laikoma jos filija. Yra išlikęs parapijos 1783 m. vizitacijos aktas, 1733, 1740 ir 1780 m. inventoriai, bet bažnyčios statymo ar atnaujinimo datos nežinomos. Spėjami atstatymo

Rudaminos bažnyčios vidus

Bažnyčios vidus

(1982 m. nuotraukos)

metai — 1593. XVIII a. čia veikė parapijinė mokykla, kurioje 1781 m. mokėsi 10, 1782 m. 21 mokinys. Vėliau rusai ją surusino. 1885 m. mokėsi 60 mokinių.

1832 m. Mykolas Tiškevičius bažnyčią iš pagrindų suremontavo. Rudaminos parapijai priklausė Parudaminio filija ir Šveicarų kaime esanti koplyčia.

1865 ar 1866 m. rusų valdžia Rudaminos parapiją panaikino, bažnyčios pastatą pavertė stačiatikių cerkve ir įsteigė stačiatikių parapiją, kuriai apie 1880 m. priklausė 754 asmenys. 1864 m. tie patys rusai uždarė ir sunaikino Šveicarų k. koplyčią. Visi prašymai atgauti parapijai teises likdavo neišklausyti. Tik po 1905 m. revoliucinio judėjimo buvo leista parapiją atkurti. 1907—1909 m. katalikai pastatė naują medinę bažnyčią.

Architektūra. 1907—1909 m. pastatyta medinė bažnyčia yra didelis eklektinės architektūros pastatas, iš dalies pagal pseudogotiką, iš dalies pagal klasicizmą (interjere). Fasadas suskaidytas į tris vertikalines padalas su trikampiu frontonu vienoje plokštumoje. Fasado langai yra trijų pavidalų, išdėstyti trijuose aukščiuose: šonuose stačiakampiai poriniai, virš durų porinis arkinis ir

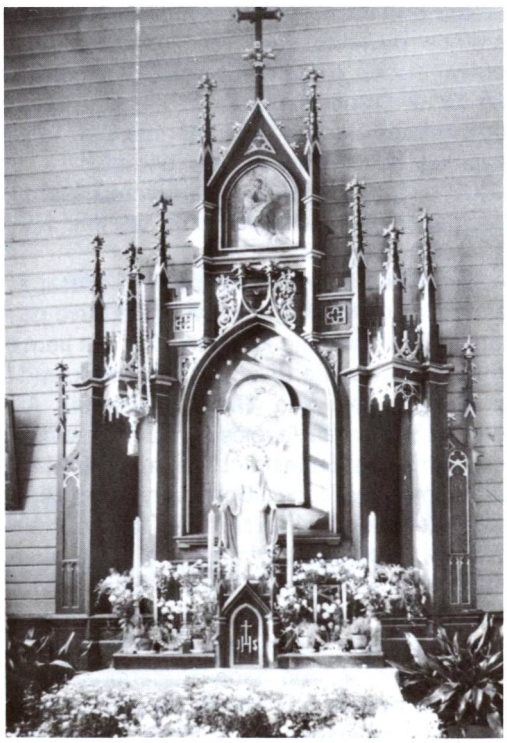

Šoninis altorius

Rudaminos bažnyčios interjero galinis vaizdas

frontone apskritas. Langų įvairovė buvo būdinga vėlyvojo baroko bažnyčioms. Priekyje ant stogo uždėti du bokštai. Vienas aukštas, dviejų tarpsnių, o antrasis žemutis, matyt, laikinas, nes šiaip jau simetriško fasado abu bokštai turėtų būti vienodi. Bažnyčios planas yra kryžminis. Aukšti transeptai nežymiai prasikiša už šoninių navų sienų linijų. Trisienė absida truputį žemesnė ir siauresnė už navų korpusą, o tai jau gotiška žymė. Absidos langai aukšti, su gotiškomis arkomis ir smulkiomis stiklų padalomis. Šoninių sienų langai yra stačiakampiai.

Interjeras padalytas į tris navas aukštomis apskritomis kolonomis, ant kurių nutiestos stambios sijos, remiančios trikampiu suskliaustas lentines lubas. Vargonų choras paremtas dviem kolonomis, kaip paprastai, ir atitvertas baliustrada. Didysis ir šoniniai altoriai yra gausiai apkrauti gotiškais pinakliais, kaip ir vargonai bei sakykla. Altoriuose ir ant sienų gausu tapytų paveikslų. Visos sienos iš vidaus ir iš lauko apmuštos gulsčiomis lentelėmis. Išilgai centrinės navos pakabinti puošnūs sietynai. Dalis suolų yra solidūs, su atramomis, o kiti paprasti, kilnojami.

Šoninis altorius

(1982 m. nuotraukos)

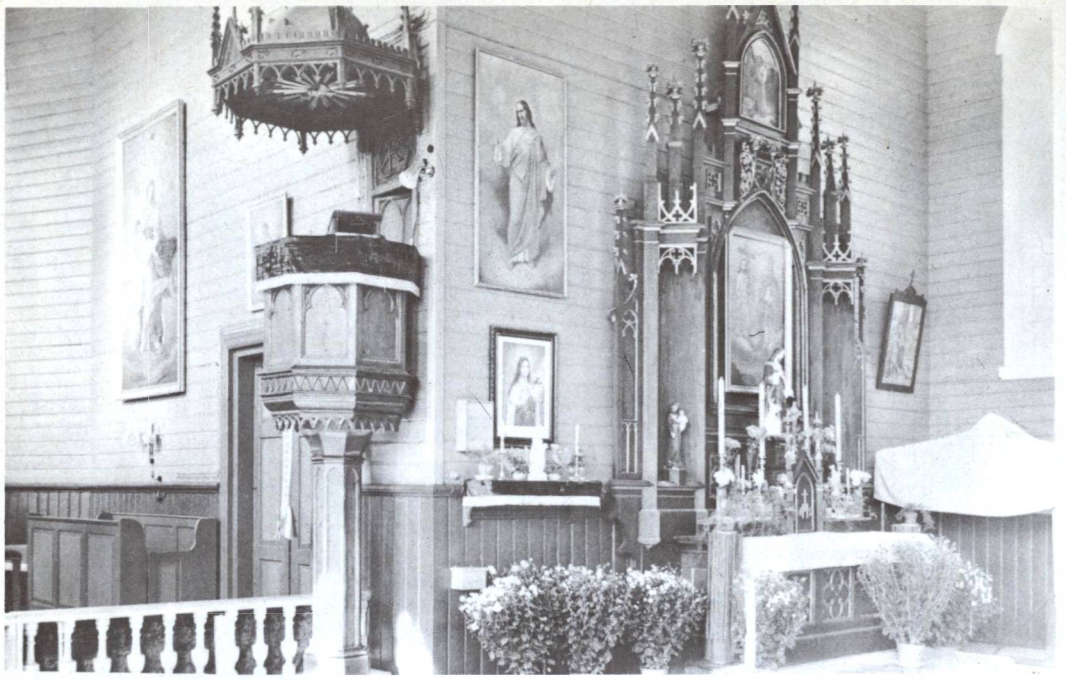

Rudaminos bažnyčios klausykla ir šoninis altorius

Krikštykla

(1982 m. nuotraukos)

1921 m. suteiktos parapijos teisės. 1939 m. ji turėjo 5503 parapijiečius. 1866 m. miestelyje buvo 281 gyv., kurių skaičiuje 136 katalikai, 126 stačiatikiai ir 20 žydų. Ligi 1959 m. Rudamina buvo valsčiaus centras.

Rudamina ir apylinkės ilgus amžius buvo lenkų dvarininkų, mokyklų, dvasininkų veikiama ir todėl gyventojai buvo gerokai aplenkinti. Tačiau Šveicarų ir Žagarės kaimai išliko lietuviški. Lenkų laikais buvo priskaitoma ligi 500 lietuviškai kalbančių gyventojų. Kai Rudamina grįžo prie Lietuvos, čia veikiai pradėjo reikštis tautinis atgimimas, buvo įsteigta lietuviškų mokyklų. 1942 m. surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 57% visų valsčiaus gyventojų, lenkais — 34%, gudais bei rusais — 9,6%. Lietuvos Mokslų akademijos duomenimis, 80% visų valsčiaus gyvenviečių turėjo lietuviškus pavadinimus.

Rudamina smarkiai nukentėjo II pasaulinio karo metu, bet pokario metais pamažu atsistatė. 1959 m. 347, 1970 m. 1962 gyventojai. Vietovė priklauso Vilniaus rajonui, yra apylinkės ir kolchozo centras.

Parapija priklauso Turgelių dekanatui. 1974—1985 m. kunigų sąrašuose jos klebonu ir vicedekanu minimas kun. Juozas Urbonas (gim. 1924.IX.24, kunigu pašvęstas 1952.IV.21). Religiniai patarnavimai atliekami lietuvių ir lenkų kalbomis.

Rudaminos parapijos Žagarės kaimo Šv. Kazimiero draugijos skyriaus narių dalis. (Iš „Mūsų Lietuvos", I, 220 psl.)

Rudaminos bažnyčioje yra išlikusių pažymėtinų religinio meno ir kulto dalykų: „Švč. Marijos Rožančinės" paveikslas su dailiu aptaisu (XVIII a.), A. Laurynavičiaus, Vilniuje, darbo metalinis relikvijorius (XIX a.), dailus XIX a. pabaigos arnotas, austas šilkiniais ir metaliniais siūlais ir kt. 5 km į pietus nuo Rudaminos, prie didžiulio miško, yra **Žagarės** kaimas. Kai apylinkės gyventojai gerai aplenkėjo, žagariškiai lietuviai lenkų okupacijos metais išlaikė savo tautinę sąmonę ir kalbą. Lenkų okupacijos metu veikė tvirtas Šv. Kazimiero draugijos skyrius, vaikų darželis, vedamas mokyt. Staniolytės.

Rūdiškių bažnyčia ir šventoriaus vartai, 1962 m.

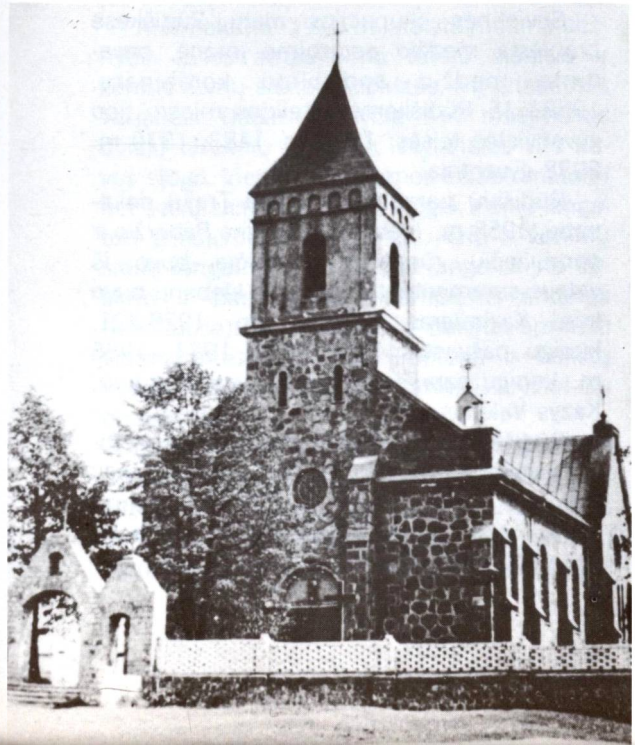

RŪDIŠKĖS

Švč. Jėzaus Širdies parapijos bažnyčia

Rūdiškių miestas išsistatęs prie Vilniaus — Gardino geležinkelio linijos, 16 km į pietus nuo Trakų. Miestą supa didžiuliai Rūdiškių miškai (3726 ha), kurie teikia rūdiškėnams pragyvenimo šaltinį. Yra žinių, kad senovėje šiose apylinkėse buvo lydoma balų rūda. Iš čia kilęs ir vietovės vardas.

XVIII a. pradžioje Rūdiškės buvo kaimas su koplyčia, kuri 1744 m. priklausė Trakų dekanatui. 1866 m. kaime buvo tik 4 sodybos su 23 gyventojais ir 2 smuklės su 7 žydais. Vietovė pradėjo augti pravedus geležinkelį, kai tapo jo stotimi.

R. katalikų bažnyčia. 1774 m. pastatyta pirmoji medinė bažnyčia. 1910 m. pastatyta nauja, vėl medinė. 1912 m. Rūdiškės gavo

Procesija Rūdiškėse

Rūdiškių ~~klebonija~~ (?)

parapijos teises. 1925—1932 m., kun. J. Jurkevičiaus ir parapijiečių rūpesčiu, pastatyta nauja didžiulė bažnyčia.

Architektūra. 1925—1932 m. iš akmenų sumūryta bažnyčia yra eklektiška: pastebima šiek tiek romaniško, truputis gotikos stiliaus savybių. Stambus fasadinis bokštas su arkiniu portalu ir apskritas rožinis langas dominuoja pastatą. Planas kryžminis. Yra trys išilginės navos ir transeptas. Jo aukštis lygus su centrinės navos. Šventoriaus siena sumūryta iš turbūt betoninių plytų ir yra tinklinė. Trijų arkų vartai turi centrinę nišą skulptūrai.

Rūdiškių parapijos gyventojai lietuviai, tačiau, veikiant dvarams ir lenkuojantiems dvasininkams, ilgą laiką neturėjo lietuviškų pamaldų. Bet 1911 m. parapijos komitetas nutarė, kad kiekvieną trečią sekmadienį giedojimai ir pamokslas turi būti lietuviški. Lenkuojantieji buvo nepatenkinti ir kunigus skundė lenkiškai Vilniaus kurijai. 1920 m. žiauriai sumuštas klebonas kun. Žemaitis.

Lietuvių kova dėl savo kalbos teisių bažnyčioje ir viešajame gyvenime tęsėsi per visą Lenkijos (1920—1939 m.) okupacijos metą. Lenkų laikais čia ir kai kuriuose kaimuose buvo įsteigti lietuviškų draugijų skyriai. 1923 m. gegužės mėn. lenkai suėmė lietuvį kunigą Benediktą Virbickį ir apie metus išlaikė kalėjime. (LE XXV, 65 psl.). Klepočių ir Vaikštenių kaimuose veikė lietuviškos mokyklos. 1941 m. birželio mėn., prasidėjus karui, Rūdiškėse buvęs lietuvių kariuomenės batalionas sukilo prieš rusus.

1939 m. Rūdiškės grįžo Lietuvai ir tapo Trakų aps. valsčiaus centru. 1931 m. Rūdiškėse buvo 191 gyv. namas ir 1232 gyventojai. 1925 m. parapija turėjo 3435, 1939 m. 3332 parapijiečius.

II pasaulinio karo metu prie Rūdiškių vyko smarkūs vokiečių — rusų kariuomenių mūšiai. Rūdiškių miškuose buvo susitelkę bolševikų partizanai. Pokario metais įruošti bolševikų karių bei jų partizanų kapai.

Sovietinės okupacijos metu Rūdiškėse praplėsta medžio apdirbimo įmonė, pavadinta medžio apdirbimo kombinatu. 1958.V.15 Rūdiškėms suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1959 m. 1483, 1970 m. 2038 gyventojai.

Rūdiškių parapija priklauso Trakų dekanatui. 1958 m., klebono kun. Igno Paberžio ir parapijiečių rūpesčiu, bažnyčia buvo iš vidaus suremontuota. 1981 m. klebonu buvo kun. Kazimieras Gailius (gim. 1929.X21, kunigu pašvęstas 1959.IV.25). 1984—1986 m. kunigų sąrašuose klebonu įrašytas kun. Kazys Valeikis.

Rūdiškių bažnyčios šventoriuje yra įdomus medinis koplytstulpis su 2 skulptūromis (XIX a.). Tarp Šklėrių — Žiūkiškių kaimų laukų stovi įdomi „Baubliuko" koplytėlė, daryta XX a. pradžioje.

RUDNIA

Švč. Mergelės Marijos Nuolatinės Globėjos parapijos bažnyčia

Rudnios bažnytkaimis išsistatęs abipus Ūlos upės, aukštoje vietoje, tarp miškų, 17 km į pietryčius nuo Varėnos. Iš čia eina keliai į Varėną ir Marcinkonis.

Rudnios ir apylinkės proistorė labai sena. Čia būta seniausių Lietuvos gyvenviečių. Rudnios kaimo apylinkėje buvo aptikta 15 akmens amžiaus stovyklų, kurių radiniai priskiriami VIII—V a. prieš Kr. Tada gyventojai buvo klajokliai ir gyveno nedideliais būriais netoli upių bei ežerų įrengtose stovyklavietėse. Aptikta ir vėlesnių laikų radinių.

Ligi XVIII a. vidurio Rudnios vietovė buvo vadinama Ūlos vardu, o kai kuriuose dokumentuose minimas ir Venglonės vardas. Manoma, kad Rudnios vardas atsirado tada, kai čia pradėta imti ir lieti iš balų rūda. Buvusių geležies liejyklų židinių yra išlikusių ligi mūsų dienų. Netoli malūno, dešiniajame Ūlos krante, tebėra buv. Rudnios liejyklų liekanos — „štampoliai". 1798 m. geležies liejyklą nuomojo ir kartu dirbo 5 asmenys. Valstybės iždas iš liejyklos gaudavęs 360 auksinų metinių pajamų.

R. katalikų bažnyčia pastatyta ir parapija įkurta tik 1910 m., kun. St. Mincevičiaus pastangomis. Ji buvo sudaryta iš 15 grynai lietuviškų kaimų. Tada jai suteiktos ir parapijos teisės.

Architektūra. 1910 m. statyta medinė bažnyčia prieš atnaujinimą turėjo siaurus ir žemus atvirų sienelių bokštus, lyg griaučines varpines. Dabar bažnyčia turi masyviškus dviejų tarpsnių bokštus, iškylančius virš navos stogo. Vienos plokštumos fasade matomi net šešių skirtingų formų langai. Penki langai turi gotiškas smailias arkas, kaip ir šoninių sienų langai. Kiti du fasado langeliai yra apskriti ir dar du su trikampėmis arkomis (bokštuose). Visos sienos ir bokštai apmušti statmenomis lentomis. Frontoną ir bokštų viršūnes puošia lengvi ažūriniai kryžiai su ornamentais.

Bažnyčia buvo statoma beveik išimtinai lietuvių lėšomis ir darbo talka. Žinoma, kad lenkiškai ir gudiškai kalbantieji per 2 metus davė tik 28 pūdus javų, t.y. apie 140 auksinų vertės, o lietuviai sumokėjo 5500 auksinų ir davė nuo kiekvieno valako po 3 pūdus javų — iš viso 550 pūdų. 1925 m. parapijoje buvo 1600 lietuvių ir 200 gudų bei lenkuojančių. Ligi 1927 m. giedojimai buvo lietuviški su lenkiškais pamokslais, bet tais pačiais metais, Vilniaus vyskupo R. Jalbžykovskio vizitacijos proga, pamaldų tvarka buvo pakeista: vieną sekmadienį giedojimai buvo lietuviški, kitą lenkiški.

Rudnios bažnyčia, 1982 m. nuotr.

Lenkų okupacijos metais (1920—1939) lietuviai buvo skaudžiai persekiojami. Jau okupacijos išvakarėse, 1919.I.20, jie Rudnioje nužudė 5 lietuvius. Vėliau uždarė lietuvišką mokyklą. Skaudus įvykis buvo 1933 m. Kalėdų pirmąją dieną, kai piemenėlių mišių metu lietuviams giedant giesmes, atėjo į bažnyčią lenkų kariuomenės majoras Kulčinskis, pora apsiginklavusių policininkų ir keletas šlėktų. Policija ir keliolika šlėktų sulipo ant viškų ir ėmė lietuvius mušti. Kilo didžiulis triukšmas, maldininkai išbėgiojo. Tą dieną buvo sužeisti šie lietuviai: Petras Stakelčikas, Juzė Stakelčikaitė, Juozas Bara-

Šv. Kazimiero draugijos Kaniavos skyriaus nariai apie 1930 m.

nauskas, Jurgis Bacevičius, Ant. Bartnykas, Ona Butkevičienė ir Povilas Jurevičius. Be to, lenkų policija suėmė 4 lietuvius: Julių Rasimką, Adomą Ąžulevičių, Al. Paulauską ir Viktorą Balanevičių. Visi jie buvo pasodinti Varėnos stoties kalėjiman („Mūsų Vilnius", Nr. 1—2, 1934).

Lietuvių — lenkų santykiuose būta ir humoristinių įvykių. 1933 m. parapijos atstovai buvo susirinkę tartis dėl bažnyčios stogo uždengimo skarda. Kadangi lietuviai teturėjo bažnyčioje pusę pamaldų, sutiko apdengti tik pusę stogo, antrą pusę palikdami saujelei lenkų...

Skriaudžiami lietuviai daugelį kartų skundėsi, siuntė delegacijas į Vilniaus kuriją, bet veltui. Ypač daug lietuviams kenkė sulenkėjęs klebonas kun. Aleksandras Raupelis, vadinęs rudniečius „raudonaisiais bolševikais". Jis taip nemėgo savo tautiečių, kad kartais griebdavosi prieš juos jėgos bei smurto veiksmų. Taip 1935 m., pagautas pykčio, šis lenkininkas bažnyčioje, pamaldų metu, taip drožė Lygežerio Luneckui monstrancija per veidą, jog šis net kraujais apsipylė (ML I, 365 psl.).

1931 m. Rudnioje įsteigtas Šv. Kazimiero draugijos skyrius (40 narių), tačiau storastija jam neleido veikti. Kiek vėliau atidaryta skaitykla. 1937 m. įsteigtas kooperatyvas „Šaltinis" (80 narių).

Rūdnios parapija priklausė Rodūnios, pokario metais Varėnos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 1600, 1939 m. 2222 parapijiečius. Miestelis priklausė Varėnos valsčiui. Sovietinės okupacijos metu Rudnia priskirta Varėnos rajono Kaniavos apylinkei ir yra kolch- centras. 1970 metais—227 gyventojai. 1 —1970 m. Rudnios klebonu buvo energin kunigas Napoleonas Norkūnas. Be kitų atl tų darbų, savo rankomis išdažė bažnyčios vidų. (Daugiau žinių apie kun. Norkūną žr. Reškutėnų aprašymą). 1974 m. parapiją administravo kun. Antanas Čiuras, 1985 m. sąrašuose įrašytas kun. Česlovas Taraškevičius (gim. 1923 m., kunigu pašvęstas 1946 m.).

3 km į šiaurės rytus nuo Rudnios, prie Kaniavos ežero yra **Kaniavos kaimas.** Senovėje čia buvo miestelis, dvaras ir valsčius. Žinoma, kad 1516 m. Žygimantas Kęstutaitis, kartu su Dubičių dvaru, Kaniavą buvo užstatęs Jonui Jundilavičiui už 6000 kapų grašių. Ligi 1930 m. Kaniava buvo valsčiaus centras. 1933 m. kaime buvo 55 ūkiai. Šis kaimas labai lietuviškas. Lenkų okupacijos metais jo gyventojai energingai kovojo dėl savo mokyklos, organizacijų. Lenkams uždraudus lietu-

Šv. Kazimiero draugijos skyriaus nariai. Viršuje — Drucminų, apačioje — Paąžuolės kaimuose, lenkų okupacijos metais

višką mokyklą ir įsteigus lenkišką, savo vaikus mokė namie. 1927 m. valsčiuje buvo 9 privatinės lietuviškos mokyklos. 1927 m. įsteigtas gerai organizuotas Šv. Kazimiero drjos skyrius, rengęs paskaitas, vaidinimus, už ką lenkai kaniaviškus tardė ir baudė. Nemažas kaniaviškių jaunuolių skaičius lankė lietuviškas mokyklas Vilniuje. Pokario metais Kaniava yra Varėnos rajono apylinkės centras. 1959 m. 250 gyventojų.

6 km į rytus nuo Rudnios yra **Paąžuolės** kaimas, seniau priklausęs Kaniavos valsčiui. Lenkų okupacijos metais čia veikė Šv. Kazimiero draugijos skyrius, kurio nariai pasižymėjo dideliu lietuvišku patriotizmu. Jo gyventojai priešinosi lenkiškos mokyklos įsteigimui ir nė vienas nesutiko jai išnuomoti butą, nors lenkai siūlė ir aukštą nuomos mokestį. Šiuo būdu jie stengėsi išsaugoti kaimo lietuvišką mokyklą.

Rūdninkų bažnyčia

RŪDNINKAI

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Rūdninkų bažnytkaimis įsikūręs prie Merkio upės ir yra supamas didžiulės (26.000 ha) Rūdninkų girios, 28 km nuo Vilniaus, 11 km į vakarus nuo Jašiūnų. Vietovė įsikūrusi prie kelio, kuris iš senų laikų jungė abidvi Unijinės valstybės sostines — Vilnių ir Krokuvą. Vietovės vardas kilęs nuo rūdos, kuri šiose apylinkėse jau XV a. buvo kasama ir lydoma į geležį. Čia buvusi didžiulė lydymo krosnis-kalvė. Iš vietinės rūdos buvo gaminami žemės ūkio įrankiai ir ginklai.

Istorinės žinios. Rūdninkus buvo ypatingai pamėgęs didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis. Jis dažnai Rūdninkų girioje medžiodavęs ir net medžioklės sodybą apie 1470 m. įkūręs. Vėliau kuklios sodybos vietoje buvę įkurti trys atskiri dvarai, pastatyti rūmai. Pro Rūdninkus vyko gyvas judėjimas tarp abiejų sostinių. 1551 m. vienoje dvaro rūmų salėje buvo laikomi karaliaus Žygimanto Augusto atlydėti jo žmonos Barboros Radvilaitės palaikai, pervežant juos iš Krokuvos į Vilnių ir belaukiant, kol Vilniaus katedroje bus įrengta nuolatinė laidojimo vieta. Kitame Rūdninkų dvare kurį laiką gyvenusi karalienė Bona. 1517 m. pro Rūdninkus, keliaudamas į Maskvą, vyko imperatoriaus pasiuntinys Herberšteinas.

Valdovų Žygimantų laikais Rūdninkų dvaro reikšmė labai išaugo. Tai liudija faktas, kad vieni Vilniaus miesto vartai, esantieji prie kelio į Rūdninkus, buvo pavadinti Rūdninkų vartais. Ilgiau Rūdninkuose buvodavo Vladislovas IV. Jis įsakė geriau sutvarkyti miško sargybas, o taip pat aprašyti medžioklines girias.

R. katalikų bažnyčia. 1511 m. Žygimantas Senasis pastatė pirmąją medinę bažnyčią. Jai sunykus, Žygimantas III 1614 m. ją atnaujino ir aprūpino beneficija, pasilikdamas sau teisę skirti kleboną, kuris turėjo mokėti lietuviškai. Apie 1655 m. bažnyčia buvo sudeginta rusų ar švedų. Tada sudegė ir dvaro pastatai, įvairūs dokumentai, metrikų knygos. Po to Rūdninkų parapija buvo prijungta prie Šv. Stepono parapijos Vilniaus priemiestyje, vėliau prie Senųjų Trakų parapijos. 1790 m. bažnyčia atstatyta, pradėta laikyti pamaldos, atkurta ir parapija. 1884 m. bažnyčios pastatas vėl atnaujintas. 1925 m. parapijai priklausė 2380, 1939 m. 2460 parapijiečių.

Architektūra. 1790 m. statyta ir 1884 m. atnaujinta medinė bažnyčia yra tradicinės formos: stačiakampio plano su dvišlaičiu stogu, tačiau be absidos priestato. Tik fasade pristatytas žemas prieangis. Pagrindinis fasadas sudėtas iš piliastrais suskaidytos sienos ir trikampio frontono. Šoninės sienos irgi turi piliastrus. Priekyje ant stogo uždėtas mažas kvadratinis bokštelis. Sienų langai stačiakampiai, o abiejų frontonų su puslankių arkomis. Sienų apkalas statmenas, o fasadinio frontono įstrižinis. Priešais bažnyčią sulig šventoriaus tvora stovi graži medinė varpinė. Jinai yra trijų aukštų, palaipsniui laibesnių. Pastato vertikalumą pabrėžia piliastrai ir statmenas lentų apkalas. Viršuje palikta didelė atvira anga, kur matomas didelis varpas, o ant skardinio stogo stiebiasi grakštus geležinis kryžius su skersinėmis kryžmomis ir spinduliais.

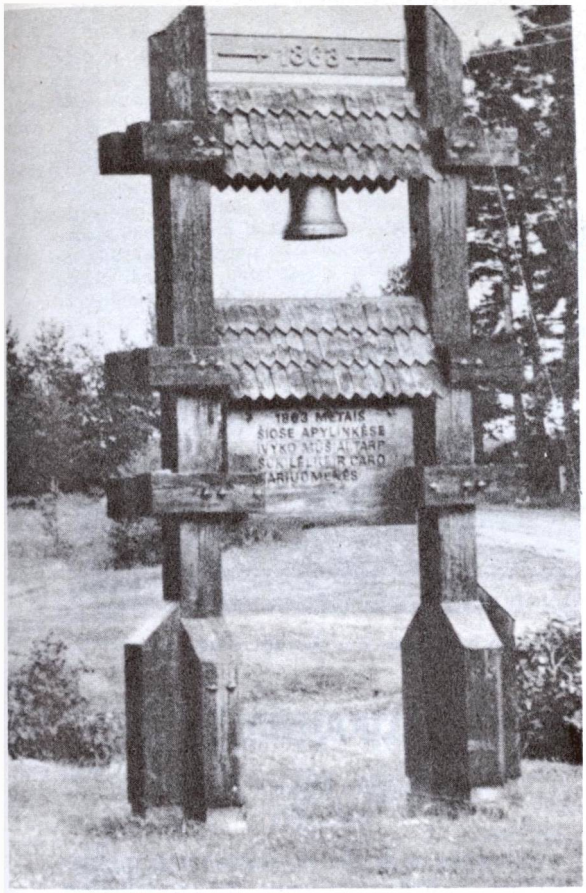

Paminklinė lenta žuvusiems 1863 m. sukilėliams atminti

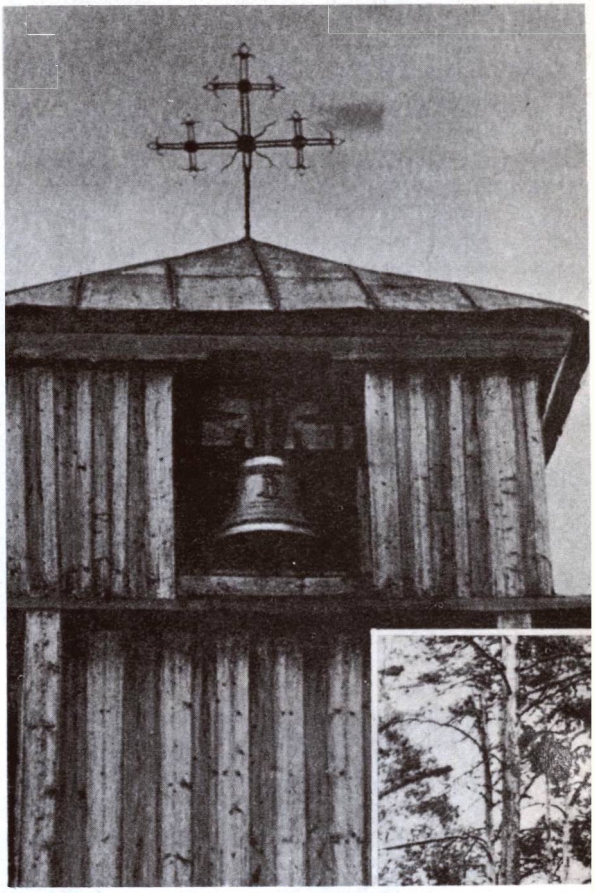

Varpinė

XIX a. Rūdninkų parapijos lietuviai buvo aplenkinti. „Žinyčia" (Nr. 3, 57 psl., 1900) yra paskelbusi tokio turinio informaciją: **„Rudninkai.** Parapija — lietuviška. Klebonas Mikolas Ardinskis lietuviškai nekalba. Persitikrinimui, kokia baisi lenkomanija viešpatavo ir viešpatauja tarp Vilniaus Vyskupijos kunigų, reikia paskaityti: „Żywoty Biskupów Wileńskich " tom II p. 71".

Dar 1905 m. rašytame raporte Vilniaus vyskupui kun. Stanislovas Stakelė Rūdninkus priskyrė prie lietuviškų parapijų. Tačiau tautinis atgimimas Rūdninkų kaip ir nepalietė, o 1920—1939 m. lenkų okupacija lietuviškas apraiškas dar labiau nuslopino.

1934 Rūdninkų klebonu buvo paskirtas kun. Juozapas Sabaliauskas-Sobolewski (gim. 1891 m., kunigu pašvęstas 1917 m.). Jis klebonavo ir karo metu. Gerai kalbėjo lietuviškai, o pamaldas laikydavo lotynų kalba. Vėliau klebonavo kun. K. Gailius. 1974 m. kunigų sąrašuose klebonu įrašytas kun. Leonas Laucevič (gim. 1895 m. kunigu pašvęstas 1919 m., mirė 1981.II.19), o 1983—1985 m. — kun. Juzefas Genrikas Blaževič (gim. 1946 m., kunigu pašvęstas 1979 m.). Parapija priklauso Šalčininkų dekanatui.

Rūdninkų bažnyčioje yra išlikę nemaža pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų; paveikslai: XVI a. pieštas paveikslas „Šventoji Šeima su Ona ir Jokimu" (tempera, medis), „Marija su Kūdikiu" (XVII a.), „Šv. Ona", „Šv. Pranciškus", „Šv. Magdalena" (visi XIX a.), „Kristaus dėjimas į karstą" (XVIII a.), 4 geležiniai ornamentuoti kryžiai ir kt.

Rukainių bažnyčios kampinis vaizdas, 1982 m. nuotr.

Bažnyčios fasadas ir šventoriaus vartai. (Perkūno Krukonio 1975 m. nuotr.)

RUKAINIAI

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Rukainių miestelis yra išsistatęs abipus Vilniaus — Ašmenos plento, 17 km į pietryčius nuo Vilniaus. Vietovė išsistačiusi prie Rukainės (Kinės intakas) upelio. 1 km į rytus nuo miestelio yra didžiulis Rukainių miškas (2082 ha).

Istorinės žinios. Istorijos šaltiniuose Rukainiai pirmą kartą minimi 1435 m., kai Žygimantas Kęstutaitis Rukainių dvarą atidavė Vilniaus arkidiakonui. 1445 m. donaciją patvirtino Kazimieras Jogailaitis. Vilniaus kapitula dvarą valdė ilgai, ligi 1842 m., kai rusų valdžia bažnytines žemes nusavino.

R. katalikų bažnyčia. Padavimai sako, kad pirmąją bažnyčią Rukainiuose pastatęs Vytautas, bet tai nėra istoriškai patvirtinta. Tikra, kad bažnyčią Rukainiuose pastatė Vilniaus vyskupas Paulius Algimantas Alšėniškis 1538 m. 1744 m. Vilniaus sinodo sąrašuose Rukainiai jau minimi kaip parapija. Bažnyčia tada stovėjusi toje vietoje, kur dabar yra kapinės. Prie Rukainių parapijos veikė ir mokykla, kurioje 1796—1798 m. mokytojavo vargoninkas.

Bažnyčios vidus, didysis altorius, 1982 m. nuotr.

1812 m. Rukainius nusiaubė užplūdusi prancūzų kariuomenė. Pasakojama, kad kareiviai pamaldų metu paleidę į bažnyčią patrankų salvę ir pataikę į didįjį altorių. Kilęs gaisras sunaikino bažnyčią ir kleboniją. 1820.V.26 prelatas M. Dluskis prašė kapitulą, kad padėtų pastatyti Rukainiuose mūrinę bažnyčią, tačiau šis reikalas buvęs atidėtas „geresniems laikams". Vis dėlto bažnyčia ligi 1821 m. buvo atstatyta, tačiau jos pastatą rusų valdžia iš katalikų atėmė ir 1866 m. perdirbo į stačiatikių cerkvę.

Nusavinus bažnyčią ir pavertus ją stačiatikių cerkve, parapijiečiai buvo prievarta užrašyti stačiatikiais. Bet 1905 m., papūtus laisvesniems vėjams, jie grįžo į katalikybę, o 1907 m. pareikalavo grąžinti jiems cerkve paverstą bažnyčią. Nors rukainiškiai tiktai reikalavo, „maišto" nekėlė, tačiau jų vadovai buvo paduoti į teismą. Jų byla buvo nagrinėta 1907.X.16. Vargšai neturėjo reikiamos gynybos ir nė Vilniaus kurija jų nepalaikiusi. Iš 11 apkaltintųjų 5 buvo nubausti 1—2 mėn. kalėjimo bausmėmis. („Žarija" Nr. 22, 1907). Bažnyčia atgauta tik 1918 m., bet jau 1912 m. kun. Petkevičius su parapijiečiais, matyt nesitikėdamas atgauti mūrinės bažnyčios pastato, pastatydino katalikams naują medinę bažnyčią.

Architektūra. 1821 m. statyta akmenų mūro bažnyčia, atnaujinta 1912 m., turi didžiojo orderio barokinį fasadą. Jo du bokštai iškyla savo kupoliniais stogais truputį aukščiau frontono. Plačiame plastiškai sukomponuotame frontone matoma niša su skulptūra ir didelės voliutos šonuose. Pagrindinėje fasado sienoje regima akmenų mūro faktūra, tik bokštų viršūnės, frontono trikampis ir visokie apvadai bei karnizai yra baltai tinkuoti. Šoninės sienos suskaidytos poriniais piliastrais ir apjuostos plačiu lygių traukų karnizu. Langai turi puslankio arkas. Bažnyčia trijų navų, bazilikinės erdvės. Centrinės navos sienos iškyla virš šoninių stogų ir turi mažus puslankio formos langus. Vidaus pilioriai šešiabriauniai, viršuje sujungti pusiau apskritomis arkomis. Triumfo arka tarp navos ir presbiterijos tokia pat. Visi paviršiai tinkuoti ir santūriai papuošti dažytais gėlių ir šakelių ornamentais. Altoriai barokizuoti. Yra skulptūrų, paveikslų, didelių sietynų. Vargonų choras paremtas plačia arka be tarpinių kolonų.

Rukainių parapija ilgus metus priklausė Vilniaus kapitulai, taigi ją valdė žymūs vyskupijos dignitoriai. Parapijiečių skaičius 1781 m. 3429, 1925 m. 4080, 1939 m. 4052.

1857 m. Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašuose Rukainiai pažymėti kaip lietuviška

Rukainių bažnyčios vidus, sakykla, vargonai, 1982 m. nuotr.

parapija. Tačiau vėliau parapijiečiai gerokai sulenkėjo.

Iš 1830 m. Vilniaus vyskupo vizitacijos akto matyti, kad baudžiauninkų pareigos bažnyčiai buvo tokios: mokėti žemės ir asmens mokesčius; vyrai ir moterys turėjo dirbti arkidiakono dvare dvi dienas savaitėje, atlikti 6 metines talkas ir 5 metines pastotes į Vilnių. Kiekvienas ūkininkas dar turėjo kiekvienais metais duoti 40 kiaušinių, pusę kapos baravykų arba 2 kapas šviežių rudmėsių, šarvarkai trobesiams, malūnams ir tiltams taisyti turėjo dirbti po 4 dienas metuose. Gausesnių šeimų ūkininkai turėjo siųsti už tam tikrą atlyginimą vyrus ir merginas padėjėjais amatų darbams. Už visa tai arkidiakonas turėjo išlaikyti Rukainių kleboniją.

Iš Rukainių klebonų ypač minėtinas Povilas Bžostovskis, nuo 1825 m. prelatas Vilniaus kapitulos arkidiakonas, žinomas „Merkinės respublikos" organizatorius. Jis Rukainiuose mirė ir buvo čia palaidotas, tačiau kapo vieta nežinoma. („Merkinės respublikos" gyvavimas ir veikla Aleksandro Ružancovo-Ružaniec aprašyta ML I t. 206—209 psl.).

Ligi I pasaulinio karo Rukainiai buvo valsčius. Lietuvai jie grįžo 1939 m. rudenį. Baigiantis II pasauliniam karui, rusų armijos vadas generolas Černiachovskis Rukainiuose buvo įkurdinęs savo štabą ir iš čia vadovavo karo veiksmams prieš vokiečius Vilniaus srityje.

Kristaus statula Rukainių bažnyčioje, kurią tikintieji laiko turinčia stebuklingos galios

1775 m. Rukainiuose buvo 110 sodybų, 1897 m. 242 gyv. 1959 m. 209, 1970 m. 560 gyv. Sovietinės okupacijos metu Rukainiai yra Vilniaus rajono apylinkės ir sovchozo centras.

Rukainių parapija priklauso Turgelių dekanatui. 1968m. kun. Alfonsas Tamulaitis bažnyčią suremontavo ir jos vidų dekoravo. Jis minimas ir 1984—1985 m. kunigų sąrašuose, kaip šios parapijos administratoriaus (gim. 1928.XII.21, kunigu pašvęstas 1951.IX.23).

Rukainių bažnyčioje yra pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: medinė skulptūra „Nuplaktas Kristus" (XIX a.). Tikintieji ją laiko stebuklinga ir prie jos meldžiasi. Įdomios kitos medinės skulptūros: „Jėzus Nazaretietis" ir „Nukryžiuotasis" bei kt. Anksčiau bažnyčioje buvęs ypatingas Dievo Motinos paveikslas, kurį tikintieji laikė turinčiu stebuklingos galios.

SENIŠKIS

Šv. Apaštalų Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

Seniškio bažnytkaimis įsikūręs prie Vėžiupio (kuri įteka į Šakinio ežerą), 12 km į šiaurės rytus nuo Ignalinos, 4 km į šiaurę nuo N. Daugėliškio. Šiaurinė kaimo dalis vadinama Seniškiu I-uoju, pietinė — Seniškis II-uoju.

Seniškio žemės XV—XVI a., kaip ir Daugėliškis, priklausė Lietuvos didikams Goštautams.

R. katalikų bažnyčią Seniškyje 1511 m. pastatė Barbora Narbutavičienė. Ji buvo Daugėliškio parapijos filija. 1626 m. Vilniaus vaivada Vaitiekus Goštautas Seniškio parapijos centrą perkėlė į Daugėliškį. Seniškis liko tiktai Daugėliškio parapijos filijinė koplyčia. Bet 1915 m. ji sudegė ir nebebuvo atstatyta.

Architektūra. Medinė bažnyčia buvo sudėta iš dviejų dalių: navos ir siauresnės bei žemesnės presbiterijos. Pastatas būdingas Lietuvos liaudiškajai architektūrai. Fasadas turėjo klasicistinio stiliaus žymes: keturių piliastrų portiko imitacija ir trikampis frontonas. Jo viršuje uždėtas mažas stačiakampis bokštelis su puošniu geležiniu kryžiumi. Šventoriaus kampe stovinti maža medinė varpinė sudėta iš trijų palaipsniui mažėjančių kūbų. Mediniai šventoriaus vartai uždengti gulsčiu stogeliu panašiai, kaip senųjų ūkininkų sodybose.

Rusų ir lenkų okupacijos metais Seniškis išliko lietuviškas. 1928 m. įsteigtas Šv. Kazimiero draugijos skyrius, kuris turėjo biblioteką su skaitykla 220 knygų. Skyrius suruošė 10 vaidinimų, 42 paskaitas. 1936 m. lenkai šią draugiją uždarė, bet gyventojai lenkinimui nepasidavė.

Sovietinės okupacijos metu Seniškis yra Ignalinos rajono N. Daugėliškio kaimas. 1959 m. 136 gyventojai.

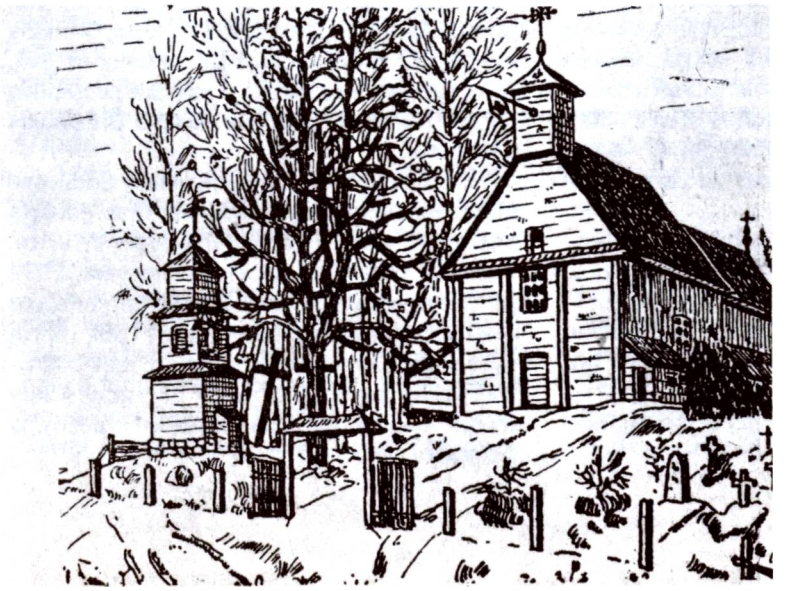

Seniškio bažnyčia, 1915 m. sudegusi ir nebeatstatyta

Skurbutėnų kaimo koplyčia. (Iš J. Gimbuto rinkinio)

SKURBUTĖNAI

Kaimo koplyčia

Skurbutėnai yra didesnis kaimas (1970 m. 198 gyv.), įsikūręs šiauriniame Rūdninkų girios pakraštyje, prie Asdros upelio (kairysis Vokės intakas, 14,2 km ilgumo), 11 km į pietryčius nuo Lentvario, 18 km į pietvakarius nuo Vilniaus miesto. Gatvinio tipo kaimas yra nutįsęs 1,5 km ilgio.

Senovėje Skurbutėnai buvo dvaras, kurį XIX a. valdė Jelenskiai. Prie dvaro buvo ir kaimas. Dabar priklauso Vilniaus rajono Vaidotų apylinkei.

1741 m. kaimo kapinėse buvo pastatyta koplyčia, priklausiusi Senųjų Trakų parapijai.

Architektūra. Skurbutėnų medinė koplyčia yra stačiakampio namo pavidalo su trisiene absida. Tai yra tipiška liaudiška architektūra. Bokštų nėra. Fasadas klėtiškas arba klasicistinis: Keturios apskritos kolonos remia siaurą stoginėlį. Frontonas iškyla vienoje plokštumoje su priekine siena. Gulsčių sienojų rentinys neapkaltas lentomis. Toji faktūra paryškina archaišką pastato pobūdį. Vieton varpinės tėra dvišakis stiebas su varpeliu be stogo.

1981 m. bažnyčių sąrašuose Skurbutėnų koplyčia buvo pažymėta kaip vieša koplyčia, priklausanti S. Trakų parapijai.

Koplyčios pastate yra išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: XIX a. paveikslas „Alegorija", dvi 1749 m. cininės žvakidės, XIX a. šilkinis arnotas, išsiuvinėtas metaliniais siūlais ir kt.

SMALVOS

Švč. Mergelės Marijos Rožinės parapijos bažnyčia

Smalvos (sako ir Smalvai) — miestelis, buv. dvaras yra prie Smalvo ir Smalvykščio ežerų, 4 km nuo Pasmalvės geležinkelio stoties, 13 km į pietryčius nuo Zarasų.

Istorinės žinios. Smalvų dvaras buvo jau Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos laikais. Pirmos istorinės žinios yra iš 1580 m. Tada Smalvos priklausė Kelbauskams, apie 1600 m. perėjo į Podbereskių giminės rankas. Vėliau valdė Gintautai, Bartoševičiai.

Smalvų miestelis susikūrė, kai rusų valdžia nusavino dvarą ir jį išparceliavo. Tai buvo XIX a. II pusėje. 1889 m. jame buvo 175 gyventojai. Smalvose buvo ruošiami turgai ir prekymečiai. Kurį laiką (ligi 1920 ir 1939—1950 m.) Smalvos buvo valsčiaus centras.

Lenkijos generolo L. Želigovskio invazija Vilniaus krašte pastatė vietovę į lietuvių — lenkų fronto liniją. Lenkai stengėsi užimti Daugpilio — Vilniaus geležinkelio liniją. Ties Smalvom ir pačiame miestelyje vyko smarkios kautynės. 1920.XI.3 lietuviai išmušė lenkus iš Smalvų, bet XI.5 lenkai vėl sugrįžo. Demarkacijos linija paliko Smalvas lenkų pusėje. Valsčiaus centras buvo perkeltas į Zarasus, tačiau parapijos centras su bažnyčia liko lenkų pusėje. Tik 1939 m. rudenį Smalvos grįžo Lietuvai.

R. katalikų bažnyčia. Pirmoji koplyčia galėjo atsirasti Smalvų dvare apie 1600—1609 m. Ji minima ir 1669 m. LE (XXVIII, 164 psl.) žiniomis, 1674 m. Brėslaujos žemės teisėjas Kazimieras Podbereskis koplyčios vietoje pastatė medinę bažnyčią, kurią Vilniaus vyskupas Nikalojus Slupskis pašventino Švč. Mergelės Marijos garbei. Tada Smalvos buvo Zarasų parapijos filija ir priklausė Brėslaujos dekanatui.

1750 m. Podbereskiai įkurdino Smalvose atgailos kanauninkus, kuriems buvo pavesta bažnyčia. Tada ji tapo parapijine. 1766 m. bažnyčia perstatyta. Įkurta ir mokykla. 1812 m. pro Smalvas žygiavę prancūzai sudegino miestelį ir sunaikino vienuolyną. 1832 m. rusų valdžia panaikino vienuolyną, bet bažnyčią paliko parapijine. 1857 m. grafas Plateris, talkinamas parapijiečių, bažnyčią perstatė.

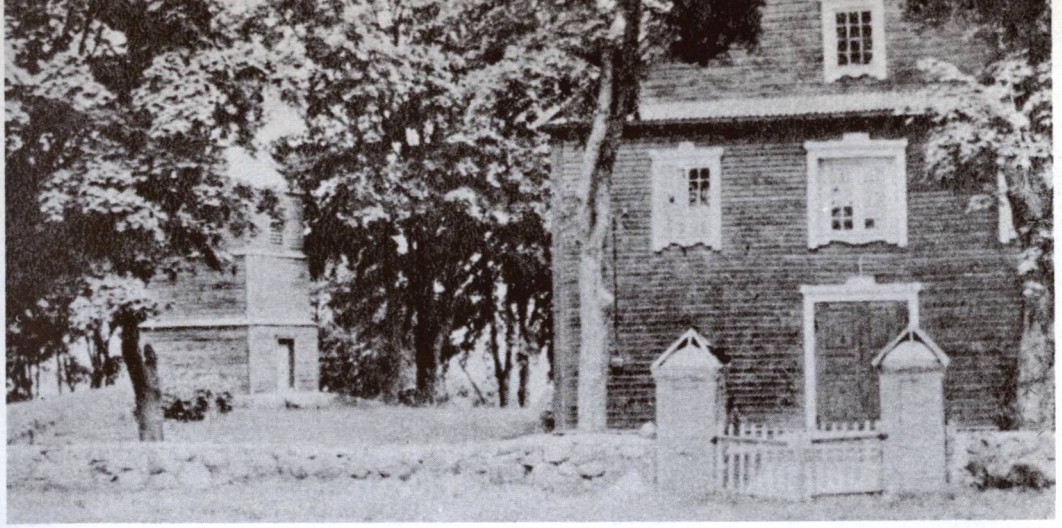

Smalvų bažnytėlė

Architektūra. 1600 m. statyta, 1857 m. perstatyta medinė bažnyčia yra „vietinės reikšmės" architektūros paminklas. Fasadas, kaip didelio namo galas, yra vienos plokštumos, architektūriškai nesuskaidytas. Durys stačiakampės, dvivėrės, su kukliu sandriku. Antrajame aukšte, ties vargonų choru, yra trys stačiakampiai langai su profiliuotomis palangėmis ir su sandrikais, kaip ir durys. Fasadinė siena yra apsaugota stoginėliu, kuris atskiria trikampį frontoną nuo sienos. Jo centre yra dar vienas langas. Visos sienos apmuštos gulsčiai. Kairėje nuo bažnyčios stovi trijų aukštų medinė varpinė, palaipsniui laibėjanti. Tik trečiajame aukšte ties varpais yra gulsčiomis grotelėmis dengti langai. Ant stogo matoma trijų pakopų rutulinė bazė su kryžiumi. Šventoriaus tvora akmeninė, vartai vienos angos, su aukštais mūriniais stulpais be antvarčio.

1869 m. Smalvų klebonas kun. Teofilius Rudzis buvo įtartas priešrusiška veikla ir ištremtas į Archangelską. Zarasų klebonas ir dekanas kun. Vaitkevičius, per pamokslą pranešęs apie kun. T. Rudžio ištrėmimą, buvo nubaustas 100 rb pinigine bauda ir iškeltas į Užpalius.

1855 m. Smalvų kapinėse grafo Platerio lėšomis pastatyta medinė Šv. Rozalijos koplyčia. Smalvelėse pastatyta Šv. Mauricijaus koplyčia.

Kurį laiką Smalvose buvo parapijinė mokykla. Vysk. M. Valančiaus laikais Smalvose gražiai veikė Blaivybės draugija, kurią rusų administracija persekiojo. Vėliau čia gyvai reiškėsi tautinis lietuvių atgimimas. Nors dvarai ir sulenkėję dvarininkai bei dvasininkai amžių būvyje Smalvas lenkino, rusai rusino, bet nemaža dalis lietuvių išliko tautiškai gyvi ir išlaikė savo gimtąją kalbą. Daug kas jų yra kentėję lenkų kalėjimuose, o dabar kenčia nuo raudonųjų okupantų. Iš Smalvų apylinkės dvarininkų išskirtinai minėtinas Kimbartiškių dvaro savininkas P. Kvinta. Jis save laikė Lietuvos bajoru, gerai kalbėjo lietuviškai, stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir pasižymėjo kautynėse.

1920 m. demarkacijos linija Smalvų parapiją padalijo į dvi dalis. Parapijos centras priklausė Vilniaus, vakarinė parapijos dalis — Panevėžio vyskupijai. Lietuvos pusėje esančius Smalvų parapijiečius aptarnaudavo Zarasų kunigai. Pamaldos buvo laikomos Pasmalvio dvaro koplyčioje, esančioje 2 km į vakarus nuo Smalvų miestelio.

Kun. Antanas Aktanarowicz (gim. 1902 m., kunigu pašvęstas 1931m.), Smalvų klebonas (1935—1944) žuvo karo veiksmų metu 1944.VII.12.

Sovietinės okupacijos metu Smalvos yra Zarasų rajono apylinkės ir kolchozo centras. 1931 m. Smalvose buvo 18 gyv. namų ir 110 gyv., o 1959 m. tik 63 gyv.; 1970 m. 103, 1982 m. 180 gyventojų. 1925 m. parapija turėjo apie 4000, 1939 m. tik 2074 parapijiečius.

Šiuo metu Smalvų parapija priklauso Dūkšto dekanatui. 1974 m. jos klebonu buvo kun. Alfonsas Merkys. 1983 m. sąrašuose klebonu minimas kun. Marijonas Savickas (gim. 1950.VIII.21, kunigu pašvęstas 1977.V.22). 1985 m. sąrašuose — kun. Vladas Černiauskas (gim. 1931.IV.4, kunigu pašvęstas 1963.IV.10).

Kun. Marijonas Savickas, Smalvų klebonas 1978—1982 m.

Smalvų bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: paveikslai — „Švč. Mergelė Marija Rožančinė", „Šv. Ona ir Šv. Marijona", „Nežinomas Šventasis vienuolio rūbais", „Šv. Antanas" (visi XVIII a.), Smalvų bažnyčios fundatoriaus J. S. Podbereskio portretas (XIX a.), „Švč. Mergelė Marija" (XIX a.) ir kt.

LKB Kronika (Nr. 40, 1979) paskelbė žinią, kad 1979.VII.11 vietos komunistų apylinkės pirmininkas L. Kazlauskas bandęs nuo klebonijos sienos nuplėšti kryžių. Gal todėl, kad klebonijos kitame gale esanti įsikūrusi komunistinė įstaiga. Vietos klebonas kun. Marijonas Savickas buvo iškviestas į Zarasų rajono vykdomąjį komitetą ir ten įspėtas, kad per 3 dienas kryžius būtų nuimtas. Po šio įvykio Smalvų tikintieji kreipėsi į sovietinę valdžią, reikalaudami, kad visas klebonijos namas būtų atiduotas Smalvų religinei bendruomenei. Pareiškimą pasirašė 81 tikintysis.

STRŪNAITIS

Šv. Apaštalų Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

Yra dvi vietovės: **Naujojo Strūnaičio** bažnytkaimis ir tuojau į rytus nuo jo **Senojo Strūnaičio kaimas;** 7 km į pietvakarius nuo Švenčionių, prie Striūnos ir Meros upių.

Strūnaičio (Šarių) dvaras minimas 1459 m., priklausė Bialazarams, Maslauskiams, Soltanams, Goldneriams, gen. Labiencovui, Komarams. 1897 m. dvaro savininkė Komarienė pardavė 25 valakus žemės ir 2 ežerus 15-ai valstiečių, kurie čia įkūrė savo sodybas.

R. katalikų medinę bažnyčią N. Strūnaityje 1781 m. pastatė Jonas ir Konstancija Hrebnickiai (Grabnickiai). Tada parapija turėjo 995 parapijiečius. 1798 m. buvo ir parapijinė mokykla, kurioje mokė klebonas. 1828 m. Vincentas Soltanas bažnyčią atnaujino, o 1847—1849 m. Konstantinas Maslavskis pastatė naują mūrinę akmenų ir plytų bažnyčią. Ji stovi gražioje aukštoje vietoje ir yra iš toli matoma. Šalia jos stovi būdinga, nors ir neaukšta varpinė, aplinkui auga gražūs medžiai.

Architektūra. 1847,1848 m. statyta mūrinė bažnyčia yra klasicistinio stiliaus. Lygios plokštumos fasadas turi virš dvišlaičio stogo truputį iškeltą frontoną, lyg ir žemą bokštelį su dideliu kryžiumi. Sienos suskaldytos baltai

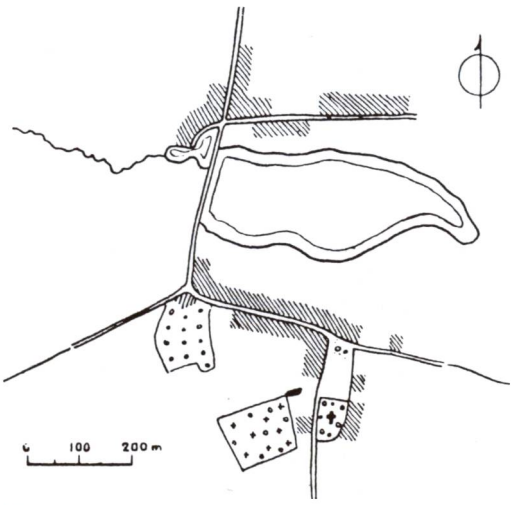

Naujojo Strūnaičio gatvių schema; (†) bažnyčia

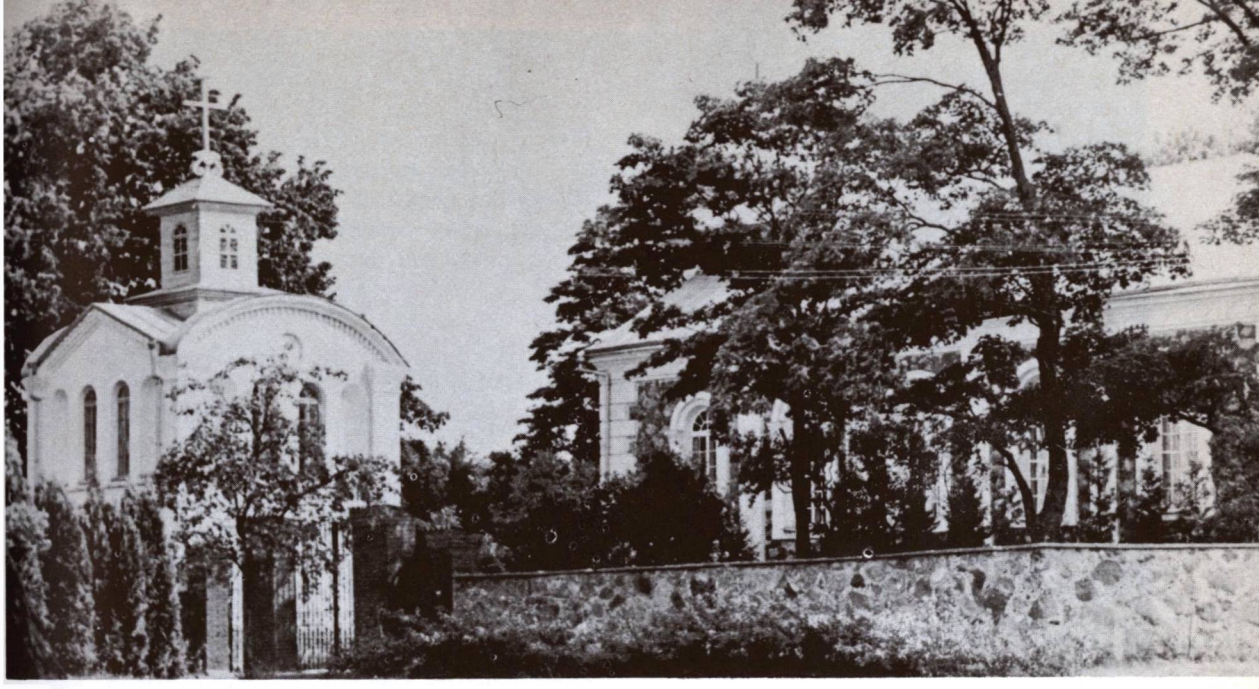

Strūnaičio bažnyčia ir koplyčia, 1981 m. nuotr.

tinkuotais piliastrais ir plačiais karnizais. Langai suskliausti puslankiais ir turi baltus apvadus, gražiai kontrastuojančius tamsiame fone. Tinkuoti piliastrai yra paryškinti rustais.

Didysis altorius yra orderinės tvarkos, su keturių kolonų retabliu ir su barokiškai išgaubtu antstatu. Centrinį Kristaus paveikslą flankuoja dvi apaštalų statulos. Dešinėje bažnyčioje pusėje stovi aukšta mūrinė koplyčia, o gal varpinė. Jos architektūra suderinta su bažnyčia, nors ir sudėtingesnė. Dviejų aukštų pastatą su siaurais arkiniais langais dengia komplikuotas stogas. Priekinė ir užpakalinė siena turi segmentinių arkų karnizus, o šoninių sienų karnizai iškyla trikampiu. Centrinis stogo bokštelis yra kvadratinio plano ir iškelia didelį kryžių. Šventoriaus tvora sumūryta iš akmenų. Vartai geležiniai.

Carinės Rusijos laikais Strūnaitis priklausė Peršukščio valsčiui, lenkų laikais — Švenčionių valsčiui. 1890 m. valsčiuje buvo 6021 gyventojas, iš kurių lietuviškai kalbėjo 4400, lenkiškai — 68, gudiškai — 1267, rusiškai — 233, žydiškai — 43, vokiškai — 10.

Amžių būvyje Strūnaičio parapijos žmonės buvo nutautinami. Kaip visa tai vyko, vaizdžiai nusako viena korespondencija iš Strūnaičio, paskelbta „Vilniaus žiniose" (Nr. 192, 1906). Iš jos pateikiame eilę ištraukų:

„Mūsų parapija yra viena iš tų, kurios rubežiuoja su ištautėjusiais lietuviais — gudais. Kaip visur kitur Vilniaus vyskupijoje, teip ir Strūnaičių parapijoje ištautėjimo politiką varo bažnyčia ir jos tarnai — kunigai, versdami mūsų žmones į ‚lenkus', bet į tyrus lenkus paversti negalėdami, paverčia mus į gudus, kurių kalba viena iš barbariškiausių sloveniškių dialektų, iš palengvo, tarytum kokios marios, vis tolyn ir tolyn skverbiasi į Lietuvių tarpą, naikindama mūsų puikią kalbą..."

„Visgi Strūnaičių parapiją reikia pripažinti tyrai lietuviška: žmonių, vartojančių svetimas kalbas, čion yra dar labai mažai. Senovėje ir čion, kaip ir kitose Vilniaus vyskupystės parapijose, visos bažnytinės apeigos buvo atliekamos lenkų kalba. Buvęs čionais 1893— — 5 m. klebonu kun. J. Ambraziejus, patyręs, kad parapijonai beveik visi lietuviai, buvo išsyk' kaip tik čion atvyko, įvesdinęs bažnyčion lietuvių kalbą pamaldosna ir, niekam nepriešstaraujant, ją visados vartojo! Nuo jo laikų Strūnaičių bažnyčioje viskas buvo lietuviškai: giesmės, pamokslai, katechizacija. Noris kunigo Ambraziejaus pasekėjas, lenkininkas Vaškevičius buvo vėl panaikinęs lietuviškus pamokslus, bet paskiau rūpestingusis bažnyčios tarnas kun. Racevičius, kursai 5 metus parapiją valdė, vėl lietuviškus pamokslus sugrąžino. Teip mūsų bažnyčioje Dievą garbinta lietuviškai sulig šių metų pradžios, kada Vilniaus lenkomanų konsistorija vėl užsimanė mus' varginti ir mųsų parapijos

Strūnaičio bažnyčios didysis altorius

lietuviams antmesti savo lenkiškąją kalbą per bažnyčią".

Apie lenkomaną kunigą Konstantiną Vaškevičių toje pačioje VŽ korespondencijoje yra toks prierašas: „Šitas lenkomanas visados žmonėms sakydavo: ‚Polski język — śliczne padanie; ruski język dla łajania; litewski język-szeroki dla d.y. wyciernaia". (Lietuviškas vertimas: lenkų kalba — gražiakirtė; rusų kalba — plūdimui; ilga plati lietuvių kalba — pasturgalio nusišluostymui). „Žinyčia" (Nr. 3, 58 psl., 1900) rašo, kad šis dvasininkas „daugybę lietuviškų maldaknygių sudegino".

Ypač lietuvių kalbą persekiojo klebonas kun. Jurgis Glodinas, kurį VŽ korespondentas pristato kaip mokantį lietuviškai, tačiau kaip „lenkų pakaliką, menkos doros žmogų ir išverstskūrį". Jis bandė su lietuvybe kovoti iš jos šaknų, vaikus katekizuodamas lenkiškai, nors iš 60 vaikų tik 9 kiek supratę lenkiškai. Bandė ir išpažintis atlikti lenkiškai, nors parapijiečiai šios kalbos nesuprato. „Suplikacijas įvedė lenkiškai, grąsindamas, kad jeigu žmonės už carą negiedotų, jis juos valdžiai apskųsiąs". Jo laikais kas antrą sekmadienį giedojimai pamaldų metu buvo laikomi lenkiškai, taip pat ir pamokslai. Įdomu pastebėti, kad kun. Jurgis Glodinas nebijodavo pasisakyti esąs „tikras lietuvis", dargi žemaitis, tačiau viską darė, kad jo parapijiečiai greičiau sulenkėtų.

Kai mokykloje nebuvo mokoma lietuviškai, lietuvių vaikus iš maldaknygių mokė motinos ar daraktorės. 1916 m. įsteigta lietuviška mokykla, kurioje, be kitų, mokė ir Nikodemas Švogžlys (vėliau kunigas, didelis lietuvybės apaštalas). Tikybos vaikus mokė lietuviškai klebonas kun. Juozapas Sadūnas (čia mirė ir palaidotas šventoriuje). Lenkų okupacijos metais mokykla buvo sulenkinta, lietuviai tačiau atsisakė leisti į ją savo vaikus. Kurį laiką mokyt. J. Krūminis mokė savo namuose. 1928 m. gautas leidimas „Ryto" mokyklai steigti; mokytojavo S. Švogžlys, R. Viškelytė. 1934 m. lenkų valdžia šią mokyklą uždarė ir vertė tėvus leisti vaikus į lenkišką mokyklą. Vėl buvo organizuojamas mokymas namuose, įsteigta lietuviška skaitykla, kurią 1936 m. lenkai uždarė. Tik nuo 1940 m., kai Švenčionių kraštas buvo priskirtas prie Lietuvos, čia pastoviai pradėjo veikti lietuviška mokykla.

Sovietinės okupacijos metu Strūnaitis yra Švenčionių rajono apylinkės centras. 1970 m. 106 gyventojai.

Strūnaičio parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 3506, 1939 m. 4027 parapijiečius. 1974 m. jos klebonu buvo kun. Mykolas Žemaitis, 1983 m. sąrašuose minimas kun. Domas Valančiauskas (gim. 1943.X.21, kunigu pašvęstas 1973.IV.17), o 1986 m. — kun. Juozas Donatas Puidokas (gim. 1939.I.16, kunigu pašvęstas 1968.V.22).

Strūnaičio bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: paveikslai — „Šv. Petro ir Povilo sutikimas" (XIX a.), dail. M. Podolskio tapytas „Šv. Jurgis (1899 m.), dail. Marijono Kuliešos „Švč. Trejybė" (1904 m.) ir kt.

Bažnyčios ir koplyčios interjero galinis vaizdas

Sudervės bažnyčia

SUDERVĖ

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Tai nedidelis bažnytkaimis ir buvęs dvaras prie Vilnojos ežero, 16 km į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, 11 km į pietus nuo Maišiagalos. Vietovę puošia graži bažnyčia.

Istorinės žinios. Pirmą kartą istorijos šaltiniuose Sudervės dvaras minimas 1493 m. 1504 m. buvo Sudervės valsčius. Žinoma, kad pagal 1528 m. kariuomenės sąrašus turėjo karo reikalams duoti 47 arklius. XVI a. II pusėje Sudervė buvo seniūnija, turėjusi 26 šlėktas. Dvarą valdė įvairūs valdytojai, o 1669 m. jį nusipirko jėzuitai. 1873 m. Sudervėje buvo 11 namų ir 69 gyventojai.

R. katalikų bažnyčia. 1772 m. Vilniaus vyskupas. Ig. Masalskis pastatė bažnyčią. Jam padėjo Teodora Sapiegienė. 1783 m. įkurta parapija. 1802 m. pradėta rūpintis naujos bažnyčios statyba. Jos statytoju buvo Sudervės dvaro savininkas, klebonas, Vilniaus kapitulos kanauninkas, nuo 1774 m. tituliarinis Tomaseno vyskupas V. Volčackis. Statybos darbai pradėti 1802 m., baigti 1822 m.

Architektūra. 1802—1811 m. (kitais duomenimis 1803—1822 m.) statyta mūrinė bažnyčia ir mūrinė varpinė yra klasicistinio stiliaus „respublikinės reikšmės" architektūros paminklas. Gerą trumpą aprašymą pateikia MLTE (III t., 1971 m., 329 psl.): „Bažnyčia mūrinė, apskrita (skersmuo 31,5 m, aukštis 30 m), su kupolu, papuošta dorėninėmis kolonomis. Už prieangio kolonų yra didelės nišos su 6 apaštalų skulptūromis (skulpt. Pulmanas). Klasicistinis interjeras pasižymi vientisu architektūriniu sprendimu. Ant dviejų kolonų įrengti vargonai. Prie skliauto (tur būt, kupolo) padaryti langai ir galerijos, paremtos modiljonais, sienose — angos, piliastrai su antablementu. Bažnyčios sienos ir kupolas 1902 m. papuošti sienine tapyba. Pastatas turi puikią akustiką. Sudervės bažnyčios projektą pagal kunigaikštienės T. Sapiegienės užsakymą parengė L. Stuoka-Gucevičius. Statybai kurį laiką vadovavo L. Bortkevičius. Statant kiek nukrypta nuo projekto (pažemintos kolonos, pakeistas pagrindinio karnizo profilis ir kt." Prof. Ed. Budreika yra panagrinėjęs tą bažnyčią ir jos autorystę savo knygoje apie Lauryną Stuoką-Gucevičių (Vilnius, 1954 ir 1965 m.). Kupolo skersmuo yra 19,3 metrų.

1834 m. bažnyčią konsekravo vyskupas A. B. Klongevičius. Prie bažnyčios buvo ir ligoninė, kurios pastatas 1820 m. sudegė.

Rašytojas Liudvikas Kondratavičius (1823—1862), gudiškos kilmės, bet daug

Sudervės bažnyčios fasadas

rašęs lenkiškai apie Lietuvą (slpv. Vladislovas Sirokomlė) savo kelionių aprašymuose (Niemen od žródel do ujščia, Wilno, 1861), pateikė šitokį Sudervės bažnyčios aprašymą:

„Sudervės bažnyčia — puiki, kokių nedaug terasi mūsų kaimuose ir miesteliuose, vyskupui Masalskiui įkūrus čia 1782 m. parapiją, funduota Tomasenos vyskupo Valento Volčackio, kuris iš Lopatų įsigijęs Sudervę, buvo čia kartu ir savininkas, ir pirmasis klebonas. Bažnyčia išmūryta dosniai padedant kunigaikštienei Teodorai Sapiegienei, pagal mūsų įžymaus architekto Lauryno Gucevičiaus nubraižytą planą. Iškilo ji dorėnų stiliaus, be bokštų, su geležies skarda dengtu kupolu, pusapskričiu fasadu, kurio šešios kolonos remia frontoną, o tarp jų — nišos statuloms. Tas gražus pažiūrėti planas, labai būdingas Gucevičiaus stiliui, pasirodė esąs nepraktiškas, nes plokščiastogė bažnyčia ant kalno kenčia nuo darganų, nuo lietaus, ir kasmet reikia daryti brangų remontą. Nišose stovi milžiniškos keturių evangelistų ir šventųjų apaštalų Petro ir Povilo gipsinės statulos, skulptoriaus Pulmano padarytos apie 1820 m. Viduje — graži galerija aplinkui rotundą, pora neblogų paveikslų, keturi gipsatūra ornamentuoti paveikslai ir fundatorių

Bažnyčios detalė. (Irenos Lukšytės 1980 m. nuotraukos)

kapai rūsiuose. Bažnyčios šventorius siekiasi su senu ūksmingu rūmų parku. Koks puikus vaizdas, kaip toli matyti iš ten, ypač giedrą vasaros dieną!"

XIX a. II pusėje Sudervės apylinkės, veikiant apylinkės dvarininkams ir lenkuojantiems kunigams, buvo aplenkintos. 1900 m. vilniečių lietuvių prašyme Vilniaus vyskupui dėl lietuviškų maldų įvedimo vyskupijos parapijose, apie Sudervę šitaip rašoma: „Suderva — lietuviška parapija. Kunigas tarnauja, nei žodžio lietuviškai nemokėdamas, nors Vyskupas Žvėravičė, privaręs pilną Gardeno guberniją kunigų lietuvių patriotų, bet nebeišmano, kur bedanginti, idant tautiškai užšaltų, atprasdami nuo savo kalbos". („Žinyčia, Nr. 3, 56 psl., 1900).

Parapija priklausė Vilniaus užmiesčių dekanatui. 1939 m. ji turėjo 3304 parapijiečius. Tik 1939 m. Sudervė grįžo Lietuvai.

Sovietinės okupacijos metu Sudervė yra paprastas Vilniaus rajono kaimas. 1970 m. 147, 1982 m. 303 gyventojai. Parapija priklauso Kalvarijų dekanatui. Sudervės klebonu 1974—1986 m. sąrašuose minimas kun. Adolfas Trusevičius (gim. 1919.X.31, kunigu pašvęstas 1945.IV.8).

Sudervės bažnyčioje iš senovės laikų išliko nemaža religinio meno bei kulto dalykų: 1820 m. Pulmano gamintos medžio ir gipso skulptūros: „Šv. Petras", „Šv. Povilas, „Šv. Jonas Evangelistas", „Šv. Lukas Evangelistas", „Šv. Matas Evangelistas", „Šv. Morkus Evangelistas". Visos šios 6 skulptūros yra bažnyčios fasadinėje dalyje. Yra išlikęs 1785 m. J. C. Copino gamintas žalvarinis varpas. Kitas žalvarinis varpas dar senesnis — lietas 1716 m. Įdomi bažnyčios sieninė tapyba, atlikta XIX a. I pusėje. Čia klijiniais dažais nutapyti paveikslai: „Švč. Trejybė", „Šv. Antanas", „Šv. Stanislovas". Įdomi dešimties angeliukų barokinės medžio skulptūros grupė (XVIII a. pab.). Iš paveikslų minėtini: „Marija Rožančinė" (XIX a., aliejus, skarda, medis); „Šv. Jonas Krikštytojas" (XIX a., aliejus, drobė).

Šiais laikais vilniečiai domisi Sudervės bažnyčią ir ją lanko dėl jos puikios architektūros ir nuostabiai tobulos akustikos.

Bažnyčios fasado detalė, 1981 m. nuotr.

SUŽIONYS

Šv. Felikso de Valois parapijos bažnyčia

Sužionių batnytkaimis yra įsikūręs prie Sužionių ežero, tarp Nemenčinės ir Dubingių, 17 km į vakarus nuo Pabradės. Vietovę supa Sužionių miškas (1365 ha).

Tuojau į vakarus nuo Sužionių yra piliakalnis, kuriame rasta pirmųjų amžių po Kr. dirbinių. Sužionių dvaras istorijos šaltiniuose minimas nuo XVIII a. Ilgesnį laiką jis buvo Tiškevičių nuosavybė.

R. katalikų bažnyčia. Vilniaus vyskupijos 1744 m. sąrašuose jau minima Sužionių koplyčia. 1795 m. Karpio lėšomis pastatyta dabartinė mūrinė bažnyčia. 1856 m. ji buvo dvaro savininko Jono Tiškevičiaus atnau-

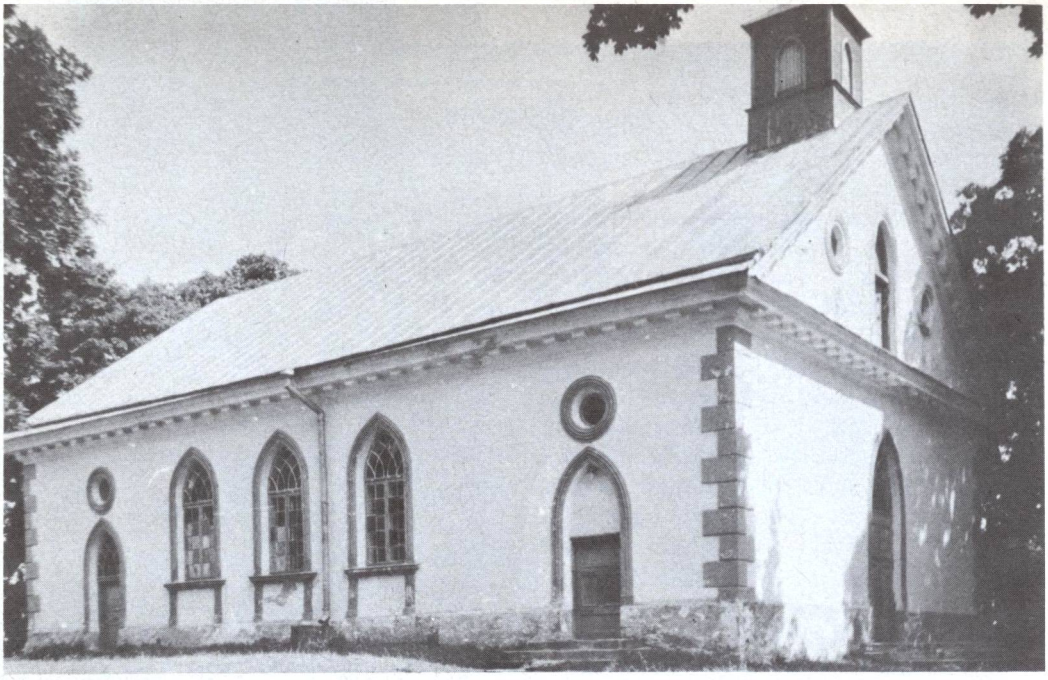

Sužionių bažnyčia *(1983 m. nuotraukos)*

jinta. Jis taip pat fundacijos akte įrašė sąlygą, kad pamokslai būtų sakomi lietuviškai, ko vėliau lenkuojantieji klebonai nelabai tepaisė. Po 1863 m. sukilimo rusų valdžia bažnyčią uždarė. Parapijiečiai lietuviai turėjo lankyti Nemenčinės bažnyčią. Kadangi ten tada buvo lenkiškos pamaldos, jie pradėjo rūpintis, kad rusų valdžia atidarytų uždarytą bažnyčią ir čia įvestų lietuviškus pamokslus su lietuviškais giedojimais. 1878 m. pavyko bažnyčią atgauti. Klebonu buvo paskirtas kun. Obolevičius, kuris įvedė ir lietuviškas pamaldas. Tokia tvarka buvo ligi 1905 m. Kaip toliau reikalai klostėsi, galima suvokti iš korespondencijos, atspausdintos „Vilniaus žinių" Nr. 197, 1905 m.:

„Bet lenkomanai, norėdami ir tą bažnyčią sulenkinti, pradėjo įkalbinėti kun. Obelevyčiui, kad jis įvestų čia viską lenkiškai. Kun. Obelevyčius, senas jau žmogus, norintis nuo klebonijos atsisakyti, ir ramiai sau gyventi, norėjo lenkomanams prieš atsisveikinant įtikti. Iš antros pusės negalėjo taip staiga ir nuo lietuviškų pamokslų atsisakyti. Bet kaip čia padaryti, kad lietuviai lietuviškų pamokslų nereikalautų. Galop atrado kunigėlis tam vaistą! Pradėjo iškraipyti, apjuokti lietuvių kalbą... pradėjo per pamokslą lietuviškus žodžius kraipyti. Trumpai sakant, stengėsi iš-

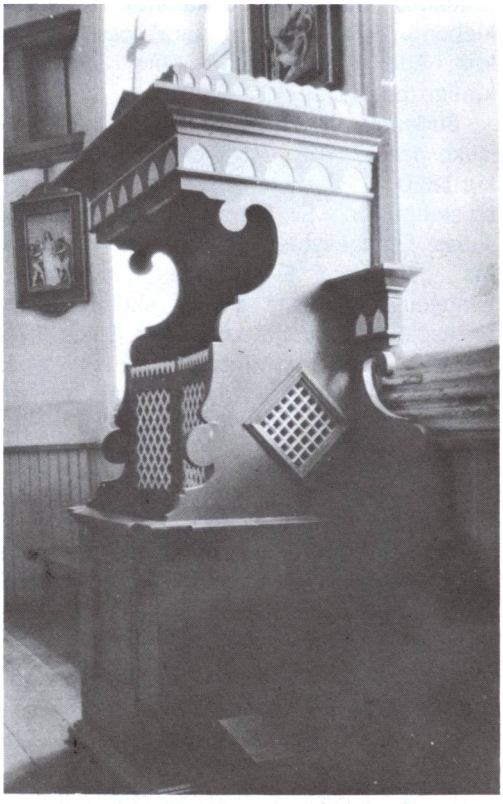

Klausykla

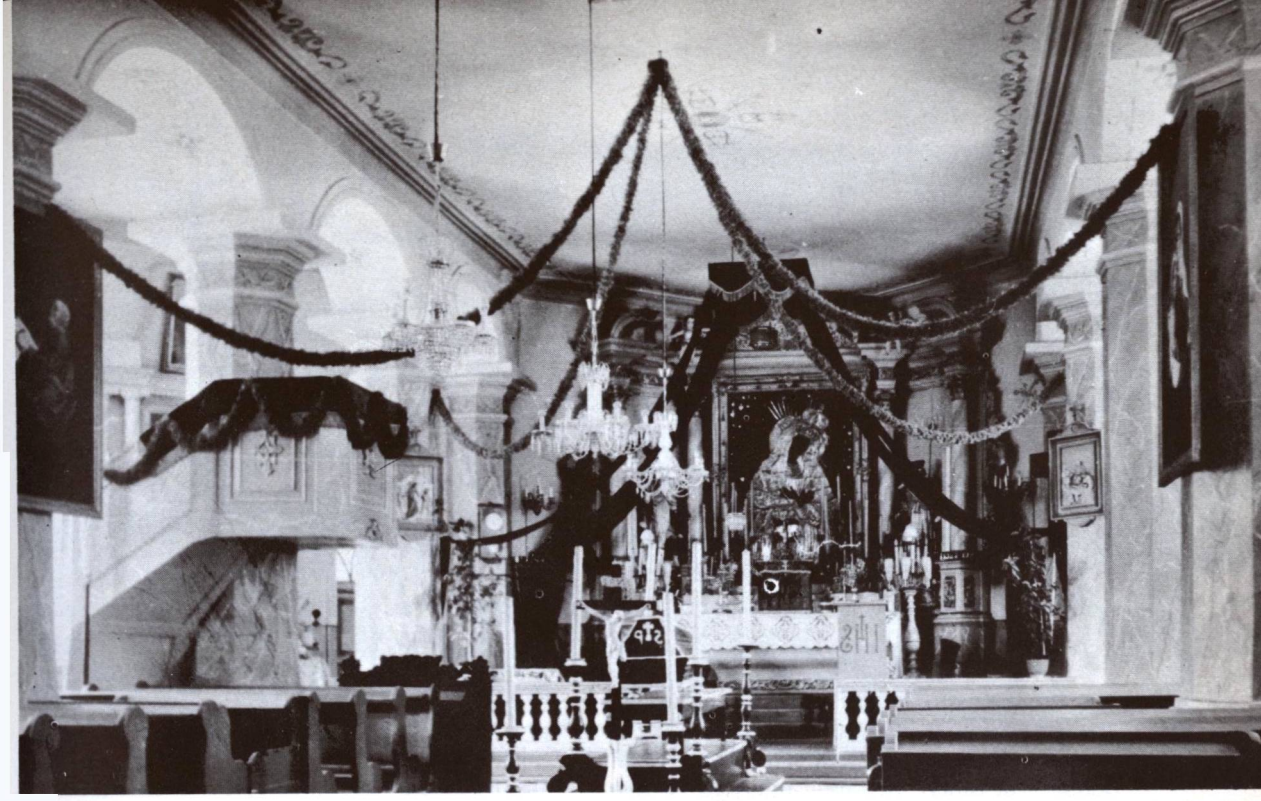

Sužionių bažnyčios vidus, didysis altorius

(1981 m. nuotraukos)

rodyti, kad lietuvių kalba prasta ir bjauri, nesuprantama. Taigi žmonės per tokį pamokslą pradėjo eiti laukan iš bažnyčios, o kunigas pradėjo tvirtinti, kad lietuviai lietuviška kalbą pamiršo, dėlto lietuviškų pamokslų nenori klausyti. Taigi-teip ir įvedė lenkų kalbą Sužonių bažnyčioje. Da ir tą priekabą darė kad girdi, kun. Obelevyčiui atsitraukus, vistiek čia bus lenkų kalba, tai jau girdi verčiau tegul išanksto lenkiškai mokinasi. Čia bus svarbus lizdas lenkystės platinimui, nes iš Sužonių filijos bus padaryta parapija".

Vėliau Sužionys gavo kunigą lenką, nemokantį lietuviškai. „Jis pamokslus skaitydavo iš lietuviškų knygų, bet žmones ragino mokytis lenkiškai" („Šaltinis" Nr. 36, 1909 m.). 1925 m. įkurta parapija. 1927 m. Sužionių bažnyčia buvo suremontuota.

Architektūra. 1795 m. statyta, 1856 ir 1927 m. atnaujinta mūrinė bažnyčia yra klasicistinio stiliaus su gotiškomis žymėmis durų ir langų sąramose. Namo pavidalo pastatas turi lygias sienas be piliastrų. Fasado sienoje yra tik durys, o frontone langas ir dvi apskritos angos. Ant stogo priekyje uždėtas mažas bokštelis. Sienų ir stogų karnizai pa-

Varpinė

Sužionių bažnyčios interjero galinis vaizdas

(1981 m. nuotraukos)

puošti dantukais, lyg modiljonais. Šoninių sienų langai padalyti į daug stiklų. Yra ir šalutinės durys. Baltai tinkuotų sienų kampai papuošti tamsiais rustais. Interjero erdvė padalyta į tris navas, kurių centrinė yra aukštesnė, su skliautu. Masyvūs pilioriai sujungti puslankių arkomis. Didysis altorius yra orderinės tvarkos, su barokiškai išpuoštu retabliu, siekiančiu lubas. Vargonų choro baliustrada turi permatomas statmenas groteles. Lubos ir piliastrai dekoruoti dažytais ornamentais. Bažnyčia apšviečiama keturiais dideliais sietynais išilgai centrinės navos.

Mūrinė varpinė šventoriuje atrodo kaip koplyčia. Baltai tinkuota, kaip ir bažnyčia, bet durų ir langų sąramos turi segmentines arkas, kaip dera klasicistiniam pastatui, o ne gotiškas smailes.

1939 m. Sužionys grįžo Lietuvai. Priklausė Nemenčinės valsčiui. Apylinkės buvo aplenkėjusios, bet lietuvių kalba daug kur dar gyva.

Sovietinės okupacijos metu Sužionys priskirti Vilniaus rajonui, yra apylinkės ir sovchozo centras. 1890 m. 31, 1959 m. 166 gyventojai.

Sužionių parapija priklauso Kalvarijų dekanatui 1925 m. ji turėjo 3620, 1939 m. 5307 parapijiečius. Parapijos klebonu 1974—1986 m. sąrašuose minimas kun. Antonis Dziekanas (gim. 1907.XII.28, kunigu pašvęstas 1945.III.17).

ŠALČININKAI

Šv. Apaštalo Petro parapijos bažnyčia

Šalčininkų miestas įsikūręs Medininkų aukštumoje, dešiniajame Šalčios upės krante (iš čia vietovės vardas), 42 km į pietus nuo Vilniaus, 2 km į rytus nuo Vilniaus — Lydos geležinkelio. Miestą supa miškai.

Istorinės žinios. Šalčininkai daug kartų minimi kryžiuočių kronikose ir vadinami Salseniken ar Salezniken vardais. Dusburgo kronika, aprašydama 1311 m. kryžiuočių plėšikišką žygį į Lietuvą, rašo: „Henrikas, didysis komtūras, ir 150 riterių su stipria kariuomene ir 2000 pėstininkų atliko žygį į Lietuvą, į sritį vadinamą Šalčininkais, kur niekad dar nebuvo matyta kryžiuočių kariuomenės... įsibrovė į minimą sritį, viską naikindami, ugnimi ir plėšimais. Sudeginę 3 pilis ir užmušę labai daug lietuvių, riteriai kitą rytą su didžiausiu grobiu ir 700 belaisvių grįžo namo". Kryžiuočiai dar buvo užpuolę Šalčininkus 1378, 1382, 1394 ir 1402 m.

Šalčininkų dvaras taip pat buvo seniai įkurtas. XVI a. priklausė Glebavičiams, nuo XVI a. ligi 1824 m. Chodkevičiams, nuo 1835 m. Vagneriams. Prie dvaro išaugo ir miestelis, kuriam buvo suteiktos teisės ruošti turgus. 1866 m. Šalčininkuose buvo 31 gyv. namas ir 459 gyventojai. 1897 m. 586 gyventojai. Carinės Rusijos ir Lenkijos laikais Šalčininkai buvo valsčiaus centras.

R. katalikų bažnyčia. Pirmoji bažnyčia pastatyta apie 1410 m. 1523 m. Jonas ir Ona

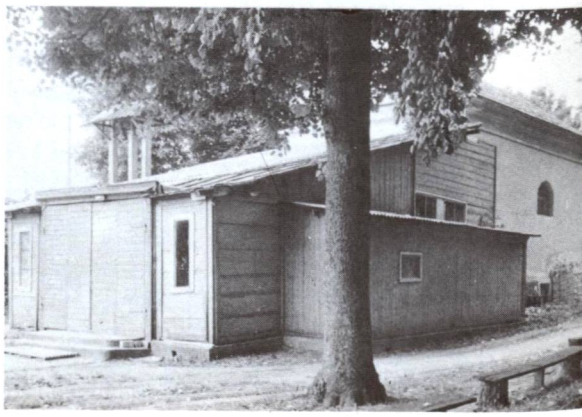

Šalčininkų bažnyčios kampinis vaizdas

Šalčininkų bažnyčia ir jos aplinka.(1982 m. nuotraukos)

Glebavičiai užrašė parapijai nemaža žemių, kitų turtų, pajamų. 1622 m. fundaciją padidino Vilniaus pakamaris Jonas Alfonsas Laskis. 1655 m. Lietuvoje siautėjusi Maskvos kariuomenė Šalčininkus sudegino; sudegė ir bažnyčia, bet netrukus vėl buvo atstatyta. 1781 m. parapija turėjo 311, 1925 m. 3500, 1939 m. 4844 parapijiečius.

Architektūra. XVII a. antrojoje pusėje statyta mūrinė bažnytėlė atrodo, kaip vėlesnės epochos klasicistinis pastatas. Neestetiškas medinis prieangis užstoja fasadinę sieną. Tik matomas dailus trikampis frontonas su lygių traukų karnizais, be puošmenų. Ant stogo nėra bokštelių. Sienos baltai tinkuotos. Langeliai su puslankių arkomis. Presbiterija atskirta nuo navos plačia segmentine arka ir keturiomis masyvinėmis kolonomis, kurių paskirtis neaiški. Presbiterijos grindys yra iškeltos keturiomis laiptų pakopomis virš navos. Didysis altorius turi tik mensą be retablio. Jo vietoje matomas didelis paveikslas. Greta bažnyčios stovi laikino pobūdžio trijų stulpų varpinėlė be sienų, tik su dvišlaičiu stogeliu.

XVIII a. veikė ir parapijinė mokykla, kurioje 1795—1796 m. mokė vargoninkas. Mokyklą išlaikė mokinių tėvai.

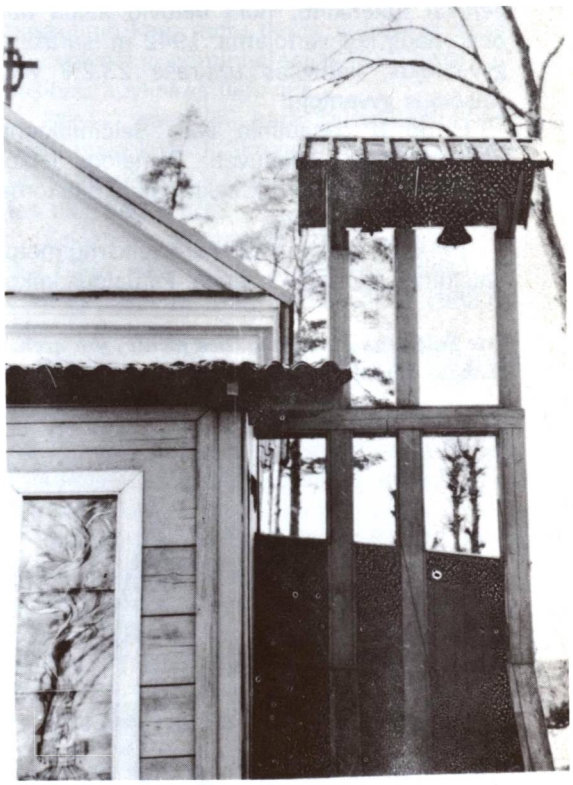

Varpinė ir fasado dalis

Šalčininkų bažnyčios vidus, didysis altorius

Klebonija

Lietuvių tautinis atgimimas, pasireiškęs XIX—XX a. sąvartoje, Šalčininkų beveik nepalietė. „Vilniaus žinių" (Nr. 183, 1905 m.) korespondentas apie Šalčininkus šitaip rašė:

„Prie didžiųjų Šalčininkų priguli 18 grynai lietuviškų kaimų... Bet pamaldos laikomos vien tiktai lenkiškai, o kunigai visai nemoka lietuviškai. Visi žmonės yra priversti poteriauti ir išpažintį atlikti lenkiškai kaip kas gali. Baisus padėjimas — prie tokio daugumo lietuvių — kunigai nebyliai".

Taigi nenuostabu, kad parapijiečiai buvo gerokai aplenkinti, nors lietuvių kalba dar buvo daug kur vartojama. 1942 m. surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 23,2% visų valsčiaus gyventojų.

Ir po II pasaulinio karo Šalčininkams nebuvo sąlygų atlietuvėti. Pamaldos laikomos lenkų kalba ir tik sekmadienį skaitoma lietuviškai evangelija.

1944 m., II pasaulinio karo veiksmų metu, Šalčininkų bažnyčia sudegė. Pamaldos laikomos kapinėse pastatytoje ir 1949 m. padidintoje koplyčioje, kuri yra pusiau mūrinė, pusiau medinė. Klebono I. Sauliaus rūpesčiu ji buvo iš vidaus dekoruota.

Kun. Antanas Udalskis (gim. 1889 m., kunigu pašvęstas 1913 m.), Šalčininkų parapijos klebonas, buvo vokiškųjų nacių suimtas ir 1943 m. nužudytas Valažine.

Nuo 1972 m. Šalčininkai yra rajono centras. (Tais metais iš Eišiškių buvo atkeltos rajoninės įstaigos). Miesteliui suteiktos miesto teisės. 1969 m. miesto teritorija apėmė 171 ha plotą. Mieste buvo 16 gatvių. 1970 m. 1763, 1976 m. 3000 gyventojų.

Pokario metais Šalčininkai yra dekanato centras. Dekanatui priklauso 8 parapijos. Šalčininkų parapijos klebonu 1974—1985 m. kunigų sąrašuose pažymėtas kun. Vaclovas Verikas (gim. 1913.I.1, kunigu pašvęstas 1945.III.17). Tais pačiais metais dekanu buvo kun. Danielius Baužys, Dieveniškių parapijos administratorius.

Prie Šalčininkų miestelio, ties plentu, yra arch. L. Gucevičiaus pastatyta koplytėlė. Viršuje buvo Šv. Jackaus skulptūra. (1982 m. nuotraukos)

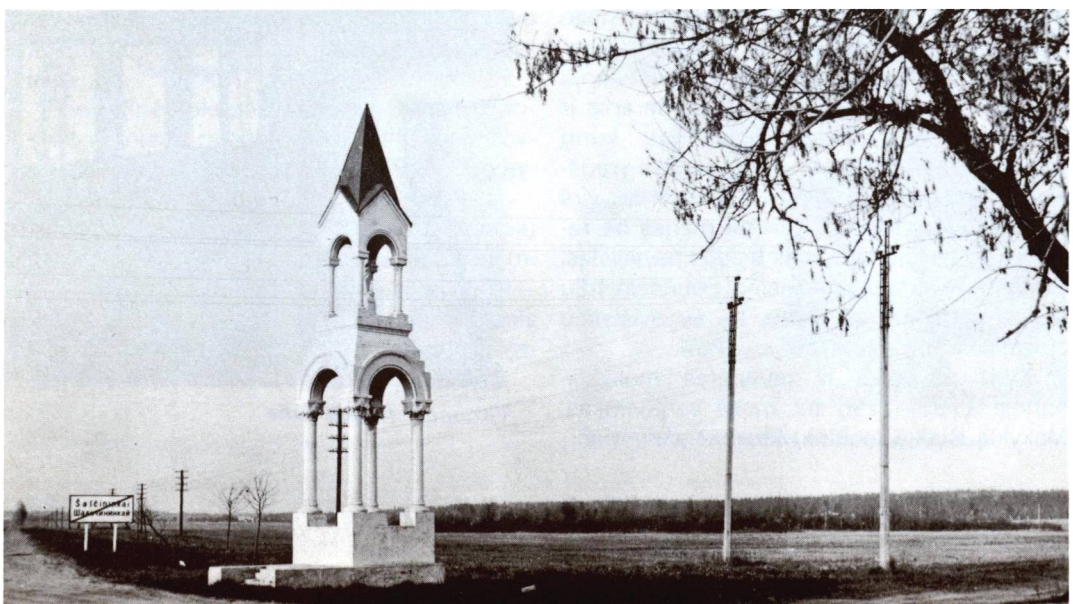

Šalčininkėlių bažnyčia, šventoriaus vartai, 1981 m. nuotr.

ŠALČININKĖLIAI

Šv. Jurgio parapijos bažnyčia

Šalčininkėlių bažnytkaimis ir buv. dvaras yra prie istorinio Vilniaus — Lydos plento, 8 km į šiaurę nuo Šalčininkų. Per kaimą teka Visinčia ir prieina miškas.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją medinę bažnyčią 1560 m. pastatė Jonas Glebavičius. Apie 1662 m. ją atnaujino Teodoras Lackis. 1834 m. ją vėl perstatė Mikalojus Mianovskis. Po nepasisekusio sukilimo 1886 m. rusų valdžia ją uždarė, tačiau 1878 m. katalikams pavyko ją vėl atgauti. Ji buvo Šalčininkų parapijos filija, bet 1910 m. gavo parapijos teises. 1925 m. turėjo 2040 parapijiečių, o 1939 m. 2739.

Architektūra. 1834 m. statyta medinė bažnytėlė ir atnaujinta turbūt po I pasaulinio karo, yra klasicistinio stiliaus. Šešių lieknų kolonėlių portikas uždengtas lygiu karnizu su stoginėliu. Trikampis frontonas be ornamentų, tik jo apkalas dekoruotas įstrižai sudėtomis lentelėmis. Durys su trikampiu sandriku atrodo kaip portalas. Virš jo įdėtas mažas stačiakampis langelis. Šoninių sienų langai irgi stačiakampiai. Stogas dvišlaitis, be bokštelių. Šventoriaus tvora sumūryta iš akmenų, aukšta. Trijų arkinių angų vartai tokio pat mūro, tik jų apvadai plytiniai. Dvišlaitis vartų stogas dengia visas angas kartu.

Šalčininkėliai visą laiką šliedavosi prie didesnių Šalčininkų. 1866 m. tebuvo 12 gyvenamųjų namų ir 82 gyventojai. Ligi 1828 m. dvarą valdė Chodkevičiai, vėliau Vagneriai. Žinoma, kad paskutinioji savininkė. Vagnerienė, lenkiško nusistatymo dvarininkė, II pasaulinio karo metu dėjosi vokiete ir skundė vokiečių administracijai Šalčininkų ir Jašiūnų apylinkės lietuvius.

Prieš I pasaulinį karą Šalčininkėlių klebonu buvo kun. J. Skruodis. Tačiau parapija buvo sulenkėjusi ir lietuviškos pamaldos įvestos tik 1940.VI.15.

Sovietinės okupacijos metu Šalčininkėliai yra Šalčininkų rajono apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. 166, 1970 m. 299, 1982 m. 455 gyventojai.

Pokario metais Šalčininkėlių parapija priklauso Šalčininkų dekanatui. 1974 m. klebonu buvo kun. Konstantinas Molis. Vėliau nuolatinio klebono neturėjo — parapijiečius retkarčiais aptarnauja Jašiūnų klebonas — tas pats kun. K. Molis.

Šalčininkėlių bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikusių pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: paveikslas „Marija Rožančinė" (XIX a.), 1807 ir 1857 m. lieti metaliniai varpai, 4 XVIII a. cininės žvakidės, dailaus darbo 1843 m. šilkinis arnotas ir kt.

Šalčininkėlių kapinėse yra palaidotas žymus mokslininkas, senojo Vilniaus universiteto profesorius Mikalojus Mianovskis (1780—1843).

Šilėnų bažnyčios šoninis vaizdas, 1983 m. nuotr.

ŠILĖNAI

Švč. Mergelės Marijos parapijos bažnyčia

Šilėnų bažnytkaimis ir buv. dvaras įsikūrė Neries dešiniajame krante, 16 km į vakarus nuo Vilniaus. Iš šiaurės pusės prieina Šilėnų mišką.

Šilėnuose yra XVI—XVII a. kapinynas, bet ši vietovė buvo gyvenama žymiai anksčiau. Jau XVI a. Šilėnai buvo dvaras ar palivarkas (5 valakai), kurį D.L.K. Aleksandras patvirtino kaip dovaną Vilniaus kapitulai. Dovaną dar sudarė: 80 vežimų pievų šieno, apie 2 kv. km miško, kaimas, 4 viensėdžiai su 13 dūmų ir 81 nelaisvuoju valstiečiu. Kaimui tada priklausė 10 valakų žemės.

R. katalikų bažnyčia. 1725 m. Vilniaus kapitula pastatė medinę bažnytėlę, prie kurios ligi 1840 m. nuolat gyveno kunigas, įpareigotas kasdien laikyti pamaldas. Tada Šilėnų bažnyčia priklausė Vilniaus Kalvarijų parapijai. 1758 m. kanauninkas Pranciškus Ancuta ir jo brolis Adomas pastatė naują medinę bažnyčią, kuri vėliau buvo perstatyta. Kun. Pr. Ancuta ilgą laiką gyveno Šilėnuose ir prižiūrėjo bažnyčią. 1782 m. Vilniaus vyskupas Ig. Masalskis Šilėnus pakėlė filija. Praslinkus kuriam laikui, Sudervės bažnyčios statytojas kun. Volčanskis perstatė ir Šilėnų bažnytėlę, naujai apdengė stogą šiaudais, vidų išgrindė akmenimis.

Iš XVIII a. laikų bažnyčioje yra išlikę Švč. Trejybės ir Švč. Mergelės Marijos paveikslai, kuriuos tikintieji laiko turinčius stebuklingos galios. Yra išlikęs ir 1716 m. žalvarinis varpas. Šilėnai garsėjo Švč. Trejybės ir Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo atlaidais. 1939 m. parapijai priklausė 1905 parapijiečiai.

Architektūra. 1758 m. statyta, apie 1800 m. perstatyta ir 1962—1963 m. atnaujinta medinė bažnytėlė yra tradicinės liaudiškos architektūros. Namo pavidalo pastatas turi vienos plokštumos fasadą su trikampiu frontonu, o ant jo uždėtas aukštokas dviejų tarpsnių kvadratinis bokštas. Absida trisienė, lygaus aukščio su nava, tik siauresnė. Ant jos uždėtas bokštelis yra panašus į fasadinį, tik plonesnis. Fasadinės durys suskliaustos puslankiu, be sandriko. Virš jų šviečia du dideli langai tokie patys, po penkis kiekvienoje pusėje. Sienos apkaltos gulsčiai, tik fron-

Bažnyčios vidus, didysis altorius

(1981 m. nuotraukos)

Pamaldos šventoriuje atlaidų metu

Prie Šilėnų bažnyčios Velykų metu. (1981 m. nuotraukos)

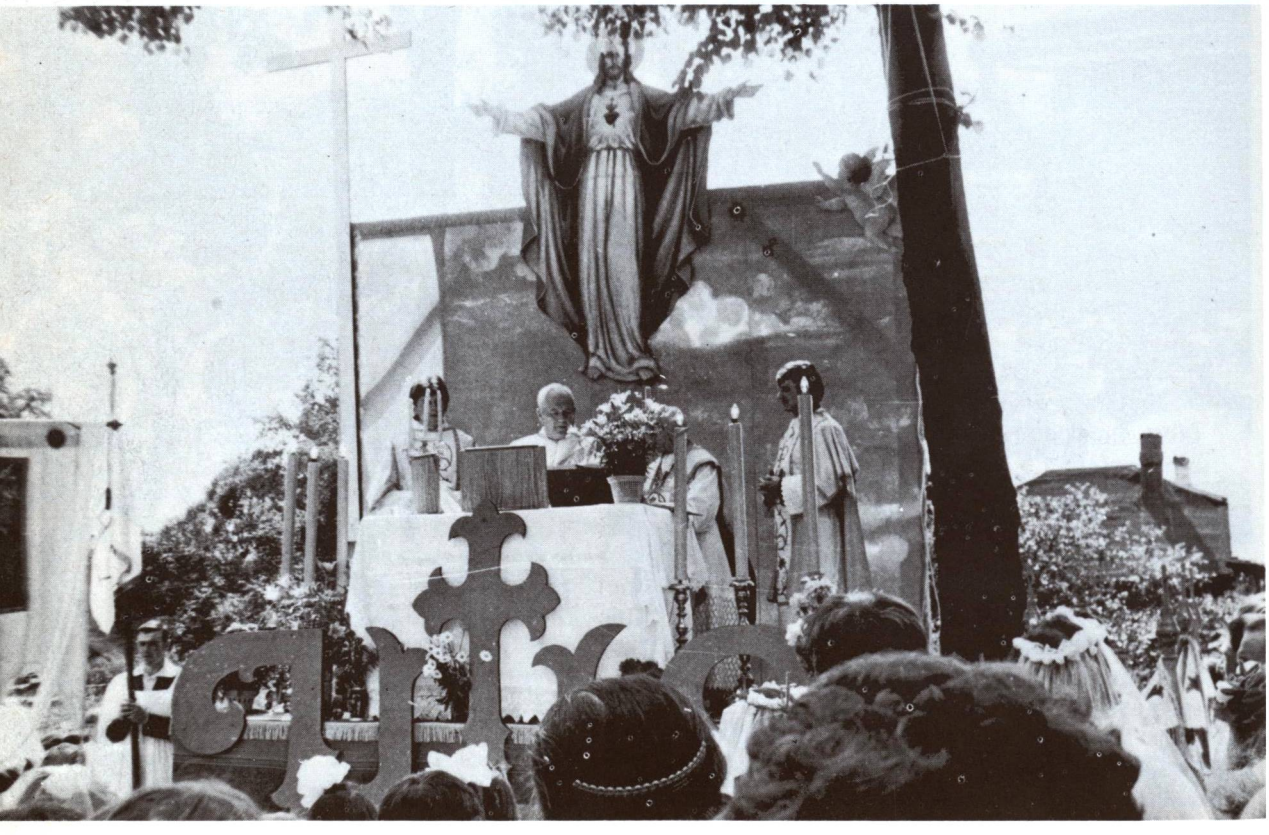

tonas įstrižai. Frontono ir bokštų langai mažesni, be apvadų. Viduje tėra viena nava. Sienose matomi piliastrai. Presbiterijos triumfo arka yra trikampė, kas pasitaiko ir kitose medinėse bažnyčiose. Sienos atrodo lyg būtų surėstos iš sienojų, bet turbūt apkaltos lentomis. Lubos plokščios, lentinės. Didysis ir šoniniai altoriai dekoruoti su rokoko puošmenimis. Yra paveikslų ir pora didelių sietynų. Suolai su atramomis. Šventoriaus tvora akmeninė, jau apirusi.

1939 m. Šilėnai grįžo Lietuvai. Tada parapijai priklausė 1905 asmenys. Sovietinės okupacijos metu Šilėnų kaimas priskirtas Vilniaus rajono Sudervės apylinkei. 1970 m. 211 gyventojų. 1963 m. bažnyčia buvo kun. Mykolo Žuko iš pagrindų iš vidaus ir iš lauko suremontuota. 1974 m. klebonu buvo kun. Adolfas Trusewicz (gim. 1919.X.31, kunigu pašvęstas 1945.IV.8). Šiuo metu nuolatinio kunigo neturi — retkarčiais bažnyčią aptarnaudavo Sudervės klebonas. Pastaruoju metu parapiją ir bažnyčią administruoja Vilniaus Švč. M. Marijos Nekalto Prasidėjimo parapijos klebonas kun. Stasys Lidys. Religinis gyvenimas yra gyvas.

Šilėnų klebonas kun. Stasys Lidys dalina pirmąją Šv. Komuniją parapijos vaikučiams apie 1981 m.

ŠUMSKAS

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Šumsko miestelis yra 2 km nuo dabartinės Lietuvos — sovietinės Gudijos sienos, 30 km į rytus nuo Vilniaus, kiek į pietus nuo Vilniaus — Minsko geležinkelio linijos.

Istorinės žinios. Šumsko dvaras seniau vadinosi Slabadėle ar Laukininkais (Polany), priklausė Sakavičių giminei. Apie 1618 m. dvarą nusipirko Kazimieras Šumskis ir vietovę pavadino savo vardu. Vėliau Šumsko dvaro savininkais buvo Laskovičiai, žiaurus Muravjovo pagalbininkas — sukilimo malšintojas Labuncevas, grafai Komarai ir kiti. XVIII a. gale dvare buvo įruoštas didelis parkas ir pastatyti dailūs klasikinio stiliaus dvaro rūmai, portikais papuošti.

R. katalikų bažnyčia. 1696—1697 m. dvaro savininkai Mykolas ir Halina Šumskiai pastatydino medinę bažnyčią. Tai ir buvo da-

Šumsko bažnyčios kampinis vaizdas, 1981 m. nuotr.

Šumsko bažnyčios kampinis vaizdas

(1981 m. nuotraukos)

bartinio miestelio pradžia. 1705 m. Šumske įsteigtas domininkonų vienuolynas. 1789 m. vienuoliai pastatė mūrinę bažnyčią. 1833 m. pastatyti vienuolyno rūmai. Bet 1848 m. vienuolynas buvo rusų valdžios uždarytas. Tada jame buvo 12 vienuolių.

1835 m. buvo pastatyta varpinė ir įruošti šventoriaus vartai. Bet 1866 m. rusų valdžia atėmė iš katalikų jų parapijos bažnyčią ir ją pavertė pravoslavų cerkve. Pastangos atgauti bažnyčią ilgą laiką buvo nesėkmingos. Taigi katalikai 1908 m. pasistatydino naują medinę bažnyčią. Senosios (mūrinės) bažnyčios pastatą atgavo tik 1917 m., jau carinei Rusijai subyrėjus.

Architektūra. 1767—1789 m. statyta mūrinė bažnyčia yra vėlyvojo baroko stiliaus. Jos sudėtingas fasadas yra mažojo orderio, suskaidytas antablementais į tris tarpsnius. Prie tos bažnyčios statybos 1789 m. yra dirbęs kapitonas architektas Augustinas Kosakauskis, be kitko, projektavęs Kazokiškių ir Žemaičių Kalvarijos bažnyčias. Šumsko bažnyčios portalas yra didelis, patrauktas priekin su keturiomis kolonomis, trikampiu frontonėliu ir su plačiu antablementu. Čia įkomponuotos ne tik durys, bet dar langas

Varpinė

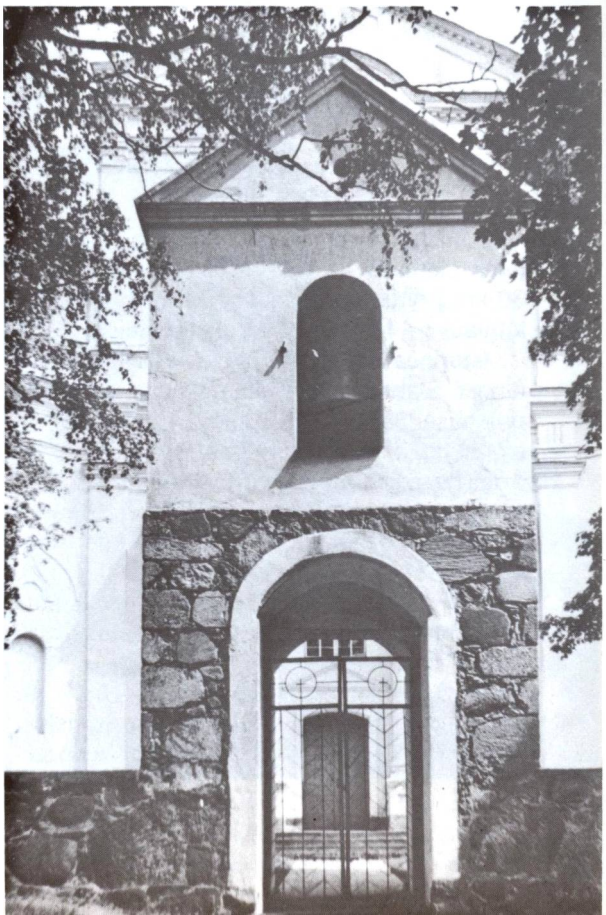

Koplytėlės šventoriuje. (1981 m. nuotraukos)

viršuje ir šoninės nišos statuloms. Pagrindinė fasado siena yra išlenktos kreivės, su poniniais piliastrais ir su ornamentiniu frizu. Antrasis fasado aukštas turi sieną, iškeltą virš navų stogo, su piliastrais, nišomis ir arkadų sparnais. Viršutinysis fasado tarpsnis yra plokščias trikampis frontonas be langų, su dantytais karnizais ir su mažu ažūriniu kryželiu. Trijų navų pastato šoninės sienos yra dviejų aukštų. Visi langai turi segmentines arkas ir gilius angokraščius, nes sienos labai storos. Jos visos baltai tinkuotos.

Prie bažnyčios yra mūrinis dviejų aukštų vienuolyno pastatas su stačiakampiais langais ir su baltai tinkuotomis sienomis. Architektūra suderinta su bažnyčia.

1781 m. Šumsko parapija turėjo 827 parapijiečius. XVIII a. prie parapijos veikė ir mokykla. Joje mokėsi 1777 m. 10, 1796 m. 15,1881 m. 41 mokinys.

Šumsko apylinkės sulenkintos XIX. a. 1857 m. Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašuose Šumsko parapija dar vadinama „lietuviška", bet jau nutautusia.

1939 m. Šumskas grįžo Lietuvai ir paliko Vilniaus aps. valsčiaus centru. Lietuvos Mokslų akademijos 1940—1941 m. surinktais duomenimis, lietuviškų vietovardžių Šumsko valsčiuje buvo 90%. 1942 m. surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 60,7%, lenkais — 29,7%, gudais ir rusais — 9,6% visų valsčiaus gyventojų.

Sovietinės okupacijos metu Šumskas yra Vilniaus rajono apylinkės ir sovchozo centras. Buvusio dvaro rūmuose įkurdinti kultūros namai, biblioteka, skaitykla. Prie Šumsko yra dideli durpynai, taigi miestelyje gyvena nemaža durpininkų. 1961 m. gretimuose Kalveliuose pastatytas didžiulis durpių briketų fabrikas. 1970 m. Šumske buvo 564 gyventojai.

Šumsko parapija priklauso Turgelių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 3500, 1939 m. 5157 parapijiečius. 1974 m. Šumsko parapijos klebonu buvo kun. Jonas Grigaitis; 1981 m. sąrašuose pažymėtas kun. Justinas Saulius (gim. 1912.I.8, kunigu pašvęstas 1937.VI.20); 1984—1986 m. vėl kun. Jonas Grigaitis (gim. 1914.V.27, kunigu pašvęstas 1939.VII.16).

Bažnyčios aplinka įdomi. Prie bažnyčios yra išlikęs Liudviko Šumskio marmurinis paminklas, statytas XIX a. pradžioje. Šventoriuje yra daili mūrinė koplytėlė. Priešais šventorių stovi kita koplytėlė su geležiniu ornamentuotu kryžium viršuje, statyta XIX a.

Buv. Šumsko vienuolyno rūmai ir bažnyčios detalė, 1981 m. nuotr.

viduryje. Ligi šių dienų yra išlikę ir 1833 m. statyti mūriniai vienuolyno rūmai. Pačioje bažnyčioje yra meniško darbo medinė XX a. pr. Nukryžiuotojo skulptūra, bažnyčios globėjo Šv. Mykolo Arkangelo paveikslas, tapytas XVIII a. ir kt.

LKB Kronika (Nr. 30, 1977) yra paskelbusi sovietinės Lietuvos Švietimo ministerijos įsakymą Nr. 239, 1977.VIII.2, pasirašytą ministro A. Rimkaus. Jame grubiais žodžiais apkaltinta mokyklos vadovybė, kad laidojant 1976.X.19 mirusį mokinį M. Mikulskį, mokytojai „laikėsi pasyviai, nesiėmė iniciatyvos, kad jos (laidotuvės) vyktų pagal civilines laidotuvių tradicijas" — mirusis mokinys buvęs palaidotas su katalikiškomis apeigomis. Direktorei J. Sidaravič ir mokytojams išreikštas papeikimas.

ŠVENČIONYS

Visų Šventųjų parapijos bažnyčia

Švenčionių miestas įsikūręs Kūnos (Meros) aukštupio slėnyje, apie 30—40 m. gilumo sauso slėnio dugne, Švenčionių aukštumos srityje. Šio slėnio posūkyje ir yra išsistatęs miesto centras su aikšte, pastatais, gatvėmis. Aplinkui miestą iškyla aukštumos bei šlaitai. Švenčionys yra 75 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus. Už 10 km į vakarus nuo Švenčionių XIX a. buvo pravesta labai svarbi Petrapilio — Daugpilio — Vilniaus geležinkelio linija. Dabar Švenčionys yra tik už 6 km į vakarus nuo primestinės Lietuvos — sovietinės Gudijos ribos.

Miesto vardas. Švenčionys — labai sena gyvenvietė. Pagal legendas, senosios lietuvių tikybos laikais čia buvusi šventa vieta (šventvietė). Ja galėjo būti kalnas, ežeras, giria. Čia gyvenę senosios lietuvių tikybos dvasininkai, kriviai, stovėję aukurai, buvusios atliekamos šventos religinės apeigos. Senasis vardas buvęs **Šventėnai.** Seniausia gyvenvietė buvusi toje vietoje, kur mūsų laikais buvo Cirkliškio dvaras, kurio parke išlikęs piliakalnis, Perkūno kalnu vadinamas.

Istorinės žinios. Teigiama, kad Švenčionys lygiai sena gyvenvietė, kaip ir Vilnius. Istorikai H. Lowmianskis, V. Pašuta teigia, kad XIII—XIV a. Švenčionys buvo valsčiaus centras. Lietuvių kovų su kryžiuočiais bei kalavijuočiais metu Švenčionys buvo pilis. Kryžiuočiai šios pilies nepasiekdavo, bet Livonijos kalavijuočiai buvo ją nekartą užpuolę. Daugiau žinių yra nuo Vytauto laikų, kai Švenčionys buvo jo dvaras. Pasakojama, kad šis di-

dysis kunigaikštis, šią vietą mėgęs, čia sustodavęs, žygiuodamas į rusų žemes. Jis laikomas ir pirmosios bažnyčios statytoju. Be to, įkurdinęs į nelaisvę paimtus totorius, kurie vertėsi daugiausia daržininkyste, pastatė jiems mečetę; totoriai įsiruošė kapines.

Lietuvos valstybės kūrimosi laikais Švenčionių apskritis priklausė sritinei Alšėnų (Galšios) kunigaikštijai. Ligi Unijinės Lietuvos gyvenimo pabaigos ši šiaurės rytų Lietuvos dalis buvo vadinama Užnerio sritimi, kurios centras ir buvo Švenčionys. Tada šiai sričiai priklausė ne tik Švenčionių, bet ir aplinkiniai pavietai.

Švenčionių dvaro savininkai keitėsi. XVI a. jais buvo Goštautai, vėliau dvaras perėjo į Chominskių rankas. Pažymėtina, kad Stanislovas Chominskis buvo 3 kartus perrinktas Švenčionių pavieto maršalka.

Eilė istorinių įvykių rišasi su Švenčionimis. 1812 m. pro Švenčionis vykdamas į Rusiją, buvo sustojęs Napoleonas, priėmęs čia savo kariuomenės paradą. Rusų rašytojas Levas Tolstojus savo garsiame romane „Karas ir taika" mini ir Švenčionių vardą.

1831 m. balandžio mėn. Švenčionių apylinkėse veikė sukilėliai, apskrities bajorų Kublickių ir Bortkevičių vadovaujami. Jie puolė rusų įgulą ir užėmė miestą. Kovose su rusais didvyrio mirtimi žuvo ceikiniškių sukilėlių vadovas A. Labutis ir kiti kariai. Sukilėliai sudarė savo valdžią. Įvyko ir daugiau susirėmimų su rusų kariuomene. 1863 m. čia vėl veikė sukilėliai, bet skaudžiai nukentėjo.

Švenčionių parapijos choras prieš I pasaulinį karą

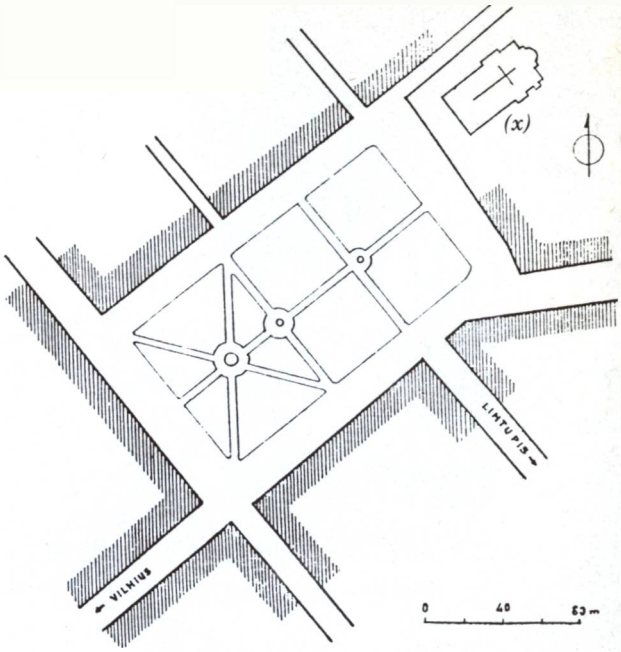

Švenčionių miesto centrinės aikštės schema; (†) bažnyčia

Namas Švenčionyse, kuriame 1912 m. buvęs sustojęs Napaleonas

Miesto šiaurės vakarų pakraštyje yra viena kalva, Kartuvių kalnu vadinama. Seni žmonės pasakodavo, kad čia rusai korę sukilėlius. Ir kiti istoriniai įvykiai palietė Švenčionis (Daugiau žinių yra ML I t., 670—686 psl.).

R. katalikų bažnyčia. 1392 ar 1414 m. Vytautas, ar kas kitas jo pavedimu, pastatė pirmąją medinę bažnyčią ir ją apdovanojo. Manoma, kad dabartinė bažnyčia stovi toje pačioje vietoje, kurioje buvo ir pirmoji. Švenčionių bažnyčios zakristijoje buvo išlikęs Vytauto Didžiojo paveikslas — vienas iš seniausių jo portretų.

Švenčionių bažnyčios šoninis vaizdas, 1981 m. nuotr.

Spėjama, kad vytautinė bažnyčia išstovėjo ligi 1636 m. 1638 m. ji buvo atstatyta. Žinoma, kad 1510 m. labdaringi didikai Andrius ir Marija Butrimai padovanojo bažnyčiai namus miesto centre, žemės Švenčionių apylinkėse, o testamentu užrašė Ceikinių dvarą. Bet dar prieš tai Vytautas ar Kazimieras Jogailaitis buvo bažnyčiai užrašęs 3 smukles, 14 kaimų ir keletą ežerų. 1514 m. Žygimantas I patvirtino visus užrašus ir dar padovanojo 5 žemės sklypus mieste, vieną smuklę ir leido be rinkliavos mokesčio prekiauti miesto prekyvietėje. 1542 m. Butrimo įpėdinis Stanislovas Davaina pagal sutartį atsiėmė Ceikinių dvarą, bet užtat parapijai mokėdavo kasmet po 10 kapų grašių. 1663 m. bažnyčia atstatyta mūriniu pastatu; ji buvo didesnė ir puošniai įruošta. Jos fasadą puošė dailus portikas, rėmęsis keturiomis storomis kolonomis. Bažnyčia buvusi statyta iš akmenų ir plytų, bet yra užuominų, kad daugumą statybinės medžiagos vis dėlto sudaręs medis. Įdomu, kad bažnyčios nepalietęs nei gaisras, nei kitos nelaimės. 1793 ir 1816 bažnyčia vėl buvo atstatyta.

Laikui bėgant išaugo parapijiečių skaičius ir bažnyčia nebegalėjo jų sutalpinti. (1875 m. jų buvo 12.014, 1879 m. — 12.942, 1880 m. — 13.088). Taigi 1898 m. klebonas kun. Mozė Jusius su parapijiečiais pastatydino naują mūrinę bažnyčią. Statybos darbams vadovavo vikaras kun. Povilas Kolas (mirė I pasaulinio karo metu, palaidotas Dubingiuose). 1900 m. naująją bažnyčią konsekravo Vilniaus vyskupas Stp. Al. Zveravičius.

Architektūra. 1898 m. statyta, 1912 m. atnaujinta mūrinė bažnyčia yra didelis eklektinės architektūros pastatas su dviem fasadiniais bokštais ir su trimis navomis. Fasadinė siena yra suskaidyta vertikaliai į tris rizalitus. Centriniame yra arkinis portalas, rožinis langas ir trikampis frontonas su nišomis. Šoniniai rizalitai yra aukštesni už šonines navas ir sudaro aukštas bazes viršutiniams bokštų tarpsniams, kurie yra aštuoniasieniai, su laužytais piramidiniais stogais. Bokštų angos siauros, su arkomis. Šoninės bažnyčios sienos yra dviejų aukštų: žemutinės navos ir centrinės navos viršutinė siena. Šoninę navą pertraukia aukšta koplyčia, lyg ir transeptas, truputį žemesnis už centrinę navą. Bet dėl to bažnyčia nepasidaro kryžmiško plano. Visi langai turi puslankio arkas. Sienos ir bokštai baltai tinkuoti. Fasade matomi trys ažūriniai kryžiai.

Bazilikinės erdvės interjerą suskaido dvi

Bažnyčios fasadas ir šventoriaus vartai, 1982 m. nuotr.

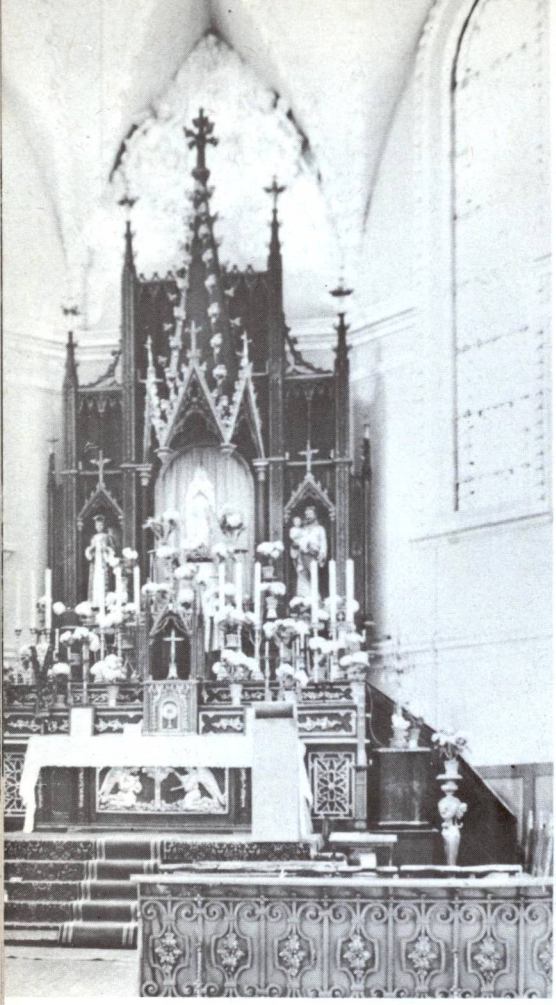

Viršuje: Švenčionių bažnyčios didysis altorius, sakykla. Apačioje — didysis altorius. (1981 m. nuotraukos)

Švenčionių „Ryto" draugijos valdyba 1929 m. Iš k.: Al. Rymas, kun. K. Čibiras (pirm.), V. Čepulytė. Stovi: Br. Cicėnaitė, A. Maldžiūnas

arkadų eilės su stambiais kvadratiniais pilioriais. Jas jungia cilindrinis skliautas su didelėmis liunetėmis ties viršutiniais langais. Skliautai padalyti į travėjas arkomis, kurių apačia dekoruota mažomis lipdinių rozetėmis. Centrinė nava yra apjuosta lygių traukų sudėtiniu karnizu. Visi paviršiai tinkuoti ir nudažyti. Presbiterijos aukštis ir plotis lygus su centrine nava. Tuo būdu bažnyčios vidus atrodo ilgesnis ir užsibaigia trisiene absida. Jos šonuose yra aukšti langai. Didžiojo altoriaus retablis yra gotikinio stiliaus, su drožiniais ir su pinakliais. Absidos arkos ir altoriaus niša turi gotikines smailes. Vargonų choras paremtas trimis arkomis ant piliorių. Baliustrada uždara.

Bažnyčios didelis rėmėjas ir atnaujintojas (1912 m.) buvo generolas Čekavičius, švenčioniškis. Šis generolas buvo lietuviškos kilmės dvarininkas. Pats gražiai kalbėjo lietuviškai ir savo testamente įrašė, kad jį laidojant būtų giedama ir meldžiamasi tik lietuviškai. Tai buvo didelė naujiena anais laikais. Pageidavimas įvykdytas.

Čekavičiaus rūpesčiu išpuošta bažnyčia atrodė lyg puošni katedra: du platūs ir šviesūs bokštai, aukštas portalas aplink bažnyčią, gražus šventorius, gluosniais apsodintas, tvora, vartai. Bažnyčios viduje, prie presbiterijos, pastatytas ir velionio generolo biustas. 6 altoriai, iš kurių didysis dvilypis ir dviaukštis. Prie didingų vargonų registrų prikalta varinė lentelė su joje išgraviruotu lietuvišku įrašu: „Masalskio vargonų dirbtuvė Panevėžyje". Šventoriuje ant mirusio dekano kun. Mozės Jusio kapo pastatytas stambus paminklas.

Švenčionių mokyklos taip pat turi savo seną istoriją. Kada čia buvo įkurta pirmoji mokykla, žinių neturima. Žinoma, kad ji veikė XVIII a. 1828 m. joje mokėsi 32 mokiniai. Vėliau rusai parapijinę mokyklą uždarė ir įkūrė savo liaudies mokyklą, gimnaziją. Lietuviškų mokyklų kūrimas vyko kartu su tautiniu atgimimu.

Vis labiau įsigalint rusams, suvažiavo daug jų valdininkų ir šeimos narių. Jų reikalams miesto centre pastatyta pravoslavų

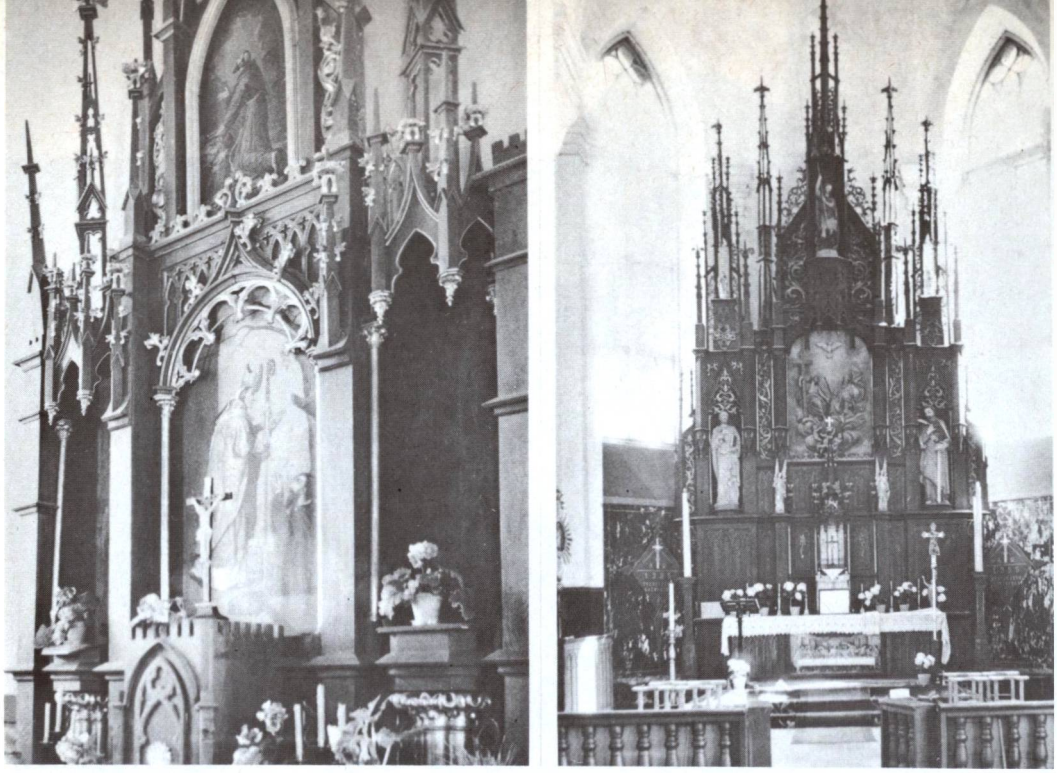

Šv. Stanislovo koplyčios Švenčionių bažnyčios altoriuje. Dešinėje — šoninis altorius. (1981 m. nuotraukos)

cerkvė. Įkurta ir kelios rusiškos mokyklos bei kursai. Tas mokyklas lankė ir lietuvių vaikai, tačiau Lietuvos rusinimui jos faktiškai nedaug tepasitarnavo, nes iš jų išėjo ir nemaža lietuvių veikėjų, kunigų, aukštų valdininkų, karininkų ir net ministrų.

Švenčioniškių lietuvių tautinio atgimimo istorija labai ilga, sudėtinga ir įdomi. Čia pateiksime tik kai kuriuos būdingesnius jos bruožus. Kai daugelyje Lietuvos vietų, ypač rytinėse apskrityse, klebonijos buvo lenkinimo tvirtovės, iš Švenčionių klebonijos beveik visą laiką sklido lietuviškoji šviesa. Ji, anot kun. Nikodemo Švogžlio, ,,buvo vietos lietuvių tautinio atgimimo mokytoja ir vadovė; ji savo laiku keliais atvejais buvo ir karingas lietuvybės štabas. Pati bažnyčia keliais laikotarpiais buvo virtusi aršia lietuvių - lenkų kalbos grumtynių arena, kurioje net kraujas buvo liejamas" (,,Mūsų Vilnius", 1933, Nr. 7. Iš ten paimta ir daugiau žinių).

Po 1863 m. sukilimo lenkai iš Švenčionių bažnyčios lietuvių kalbą išstūmė. Apskrityje pradėjo dygti pravoslavų cerkvės. Lenkininkai kunigai manė, kad lenkybė, sujungta su katalikų tikėjimu, apsaugos lietuvius nuo surusinimo ir supravoslavinimo. Taigi 1880 m. visur skambėjo tik lenkų kalba. 1868—1903 m. Švenčionių klebonu buvo kun. Mozė Jusys-Jusevičius, sulenkėjęs lietuvis ir atsidavęs lenkų reikalams. Bet jo vikarais dažniausiai buvo karšti lietuviai patriotai. Nelietuvių kunigų vikarais kurija nė negalėjo skirti, nes parapijiečiai lenkiškai nesuprato. Iš vikarų žinomiausias buvo kun. Ignas Šopara, plataus mąsto lietuvybės apaštalas, be kitų darbų, parašęs ir lietuvių kalbos gramatiką, kuri, deja, nebuvo išspausdinta. Jau apie 1890 m. jis pratino švenčioniškius lietuviškai giedoti, eiti išpažinties lietuvių kalba, namuose kalbėti tik lietuviškai. Jo rūpesčiu pusė nelotyniškų pamaldų buvo atliekama lietuvių kalba.

Vikaras kun. Benediktas Krištaponis ne tik su visais kalbėjo lietuviškai, bet ir pratino žmones šia kalba skaityti. Jo pastangomis švenčioniškių tautinė sąmonė buvo atgaivinta ir pagilinta.

Kun. Placidas Šarkauskas, anot kun. N. Švogžlio, buvo didvyriškas knygnešys ir didysis kovotojas — lietuvintojas. Jo vadovaujami švenčioniškiai išėjo puikią darbo, kovos ir pasiaukojimo mokyklą. Jau apie 1894 m. kun. Šarkauskas suorganizavo lietuviškų draudžiamųjų raštų gabenimą iš Prūsų ir jų platinimą visoje apylinkėje. Jis sudarė slaptą

Švenčionių bažnyčios Krucifiksas, prie centrinių durų įėjimo. Šv. Antano statula. (1981 m. nuotraukos)

spaudos platinimo štabą. Be kitų knygnešių, jam talkino du ištikimi parapijiečiai: Adomas Padleckas iš Želabų kaimo ir Stanislovas Vaiškūnas iš Kurpių k. Raštai buvo gabenami labai atsargiai, saugiai, slepiami. Tokiu būdu apylinkėje sklido lietuviški elementoriai, katekizmai, maldaknygės, brošiūros, laikraščiai. Kunigas buvo atsargus: nei klebonijoje, nei pas artimus platintojus knygų nelaikydavo. Didžiausias draudžiamųjų raštų sandėlis buvo įruoštas Vinciūnų vienkiemyje. Platino dažniausiai moterys, atgabendamos raštus į namus. Ypač daug čia padarė Vinciūnų tarnaitė Konstancija Čiučiurkaitė.

Po klebono Jusio mirties (1903 m.) Švenčionių klebonu buvo paskirtas kun. Jonas Burba, Senasis. Nuo tada čia prasidėjo garsus „Burbos periodas". Naujasis klebonas rėmė knygnešius, spaudos platinimo darbą ir lietuvių tautinį atgimimą. Rusai savo ruožtu sustiprino knygnešių sekimą. Buvo suimti Padleckas su Vaiškūnu, pusantrų metų tardyti, kankinti, o po to nuteisti po 15 metų katorgos ir buvo kalinami grandinėmis juos prirakinus prie sienos. Taip jie iškalėjo po 6 metus, bet 1904 m. atgavus spaudą ir paskelbus amnestiją, buvo paleisti. Kai Adomas Padleckas po poros metų mirė, jį laidojęs kun. J. Burba pasakė graudų pamokslą, o susirinkusi gausi žmonių minia verkė.

Klebonas kun. J. Burba skyrėsi iš kitų žmonių bei kunigų giliu ir praktišku lietuviškumu, blaivumu, jaunimo meile, linksmumu ir kitomis dorybėmis. 1875 m. dėl savo nepaprastai linksmo būdo turėjo būti pašalintas iš Vilniaus kunigų seminarijos, bet buvo paliktas dėl didelės klierikų stokos. Atkeltas į Švenčionis, tuojau išvijo iš klebonijos lenkiškus papročius ir įvedė lietuviškus. Ligi tol klebonijos tarnai buvo tik lenkai, o svečiai — grafai, kunigaikščiai, dvasininkai. Kun. Burba atidarė duris visiems paprastiems žmonėms; pats juos linksmai nusiteikęs priimdavo, sodindavo prie stalo. Naujas klebonas veikiai susipažino su visais 12.000 parapijiečių, vadindavo juos jų vardais. Tačiau visi jie turėjo kalbėti lietuviškai. Nekęsdamas degtinės, pasibaigus pamaldoms eidavo per smukles ir vaikydavo iš jų geriančius svaigalus. Smuklės viena po kitos ėmė nykti. Pamokslus kun. Burba taip pat įdomiai sakydavo. Pasakojama, kad vieno pamokslo metu visi bažnyčioje buvusieji žmonės keturis kartus pravirkę ir tiek pat kartų prapliupę juokais. Buvo nepaprastas liaudies kalbėtojas, nuostabiai mokėjęs paveikti žmones. Kun. J.

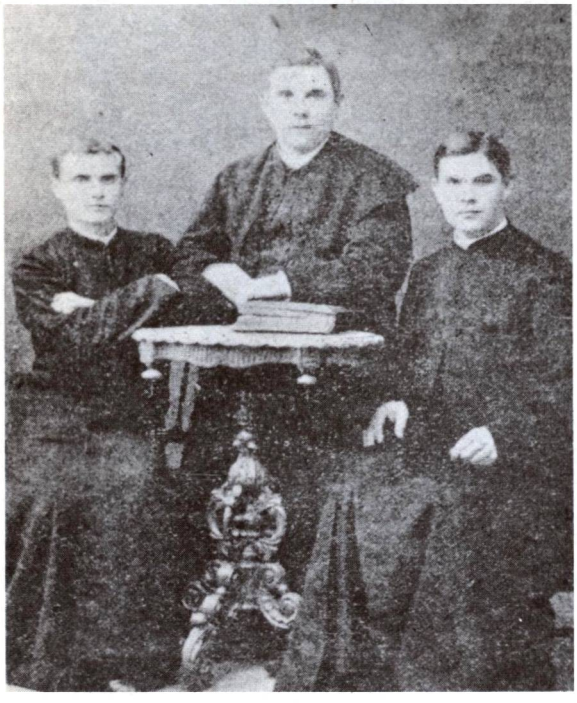

Švenčionių kunigai prieš I pasaulinį karą: Jonas Burba (viduryje), dekanas, kairėje — Velička, dešinėje — Meštikas

Burba išgarsino lietuvybę: kai pats klebonas buvo smarkus lietuvis, tai ir jo parapijiečiai nebijodavo tokiais rodytis.

Ši lietuvybė sukėlė lenkuojančių ir dvarininkų audrą. Jie ėmė ruoštis kovai prieš lietuvius. Bet ir Burba buvo ne vienas. Lietuvybės skleidimo darbe jam padėjo vikarai kunigai — Kardelis, Matevičius, Burba-Burbelė, Iz. Paplauskas ir K. Paulavičius. Lenkuojantieji, turėdami pusę pamaldų, jautė, kad jų padėtis turės silpnėti. Tiek buvo įsikarščiuota, kad abidvi pusės, eidamos į bažnyčią, atsinešdavo ilgų adatų, aštrių ylų, kartais ir plytgalių, o taip pat ir kitų „patogių" dalykų. Nenorėdami patekti į teismą, kunigai tokių susidūrimų metu dažniausiai pasislėpdavo. Giedotojai stengdavosi vieni kitus perrėkti.

1909 m. Vilniaus kurijoje jau buvo keli pūdai švenčioniškių skundų bei bylų. Kartą, kun. Paplauskui sakant lietuvišką pamokslą, sulenkėjusi mergina Bulkaitė vis spiegė, spjaudė ir kitokiais būdais kėlė triukšmą; kunigas kelis kartus iš sakyklos ją žegnojo, skaitė egzortus, laimino. Kai triukšmadarė nesiliovė, kunigas iš sakyklos ją iškeikė. Po šio įvykio Bulkaitė sunyko, ėmė sirgti įvairiomis ligomis ir pati pripažino, kad kunigas pagrįstai ją prakeikęs. 1909 m. iškilo garsi byla. Iš Vilniaus kurijos atvyko du tardytojai: lietuvis kun. Juozapas Kukta ir lenkų kun. St. Jasienskas. Buvo prisaikdinti liudytojai, turėję liudyti apie sukeltą triukšmą bei muštynes. Kai komisijos nariai paklausė, ar tiesa, kad lenkai bažnyčioje mušė lietuvius, švenčioniškis Čeponis jiems atsakė: „Kad lenkams prieš mirtį tektų tiek velnių, kiek aš gavau nuo jų kumščių". Komisija pripažino, kad lenkai neteisėtai sukėlė triukšmą, o Vilniaus vyskupijos administratorius kun. K. M. Michalkevičius paskyrė du sekmadienius lietuviškoms pamaldoms, trečiąjį lenkiškoms. Lenkų pusės liudytojai buvo labai susijaudinę; juos ištiko nelaimės: Turlajienė staiga mirė, o Turlajus perėjo į pravoslaviją. Bet ir Švenčionių kunigai buvo po 3 savaičių iškilnoti: klebonas kun. Burba iškeltas į Švenčionėlius, kun. Konst. Paulavičius į Alytų, kun. Iz. Paplauskas kažkur į gudišką parapiją. Visi trys nauji „paskyrimai" atlikti 1909.XII.8 „tarnybos ir pastoracijos labui".

Tačiau švenčioniškiai kun. J. Burbos dar ilgai nepamiršo. Jis mirė kažkur Vilniaus krašte 1915 m. rudenį, taigi I pasaulinio karo metu. Apie jo gyvenimą ir darbus yra išlikę nemaža anekdotiškų, bet tikrove paremtų pasakojimų, kaip ir apie kunigą A. Strazdelį. Štai vienas jų. Šis taurus dvasininkas, didelių gabumų vyras, pasiliko tik garbės kanauninku ir dekanu; bet amžiaus pabaigoje neteko ir dekanatystės. Pasakojama, kad kartą Labanore, atlaidų metu, jis atsiskyręs nuo kitų kunigų, kai šie sumanė nueiti ir pasiklausyti garsiųjų Labanoro ubagų giedojimo. Kunigus gerokai nustebinęs vienas keistas ubagas, tvirtu balsu gražiai giedojęs kunigų giedamas psalmes. Bet ir kiti ubagai gražiai giedoję, grodami Labanoro dūdomis. Dvasininkai apėję visus ubagus ir davę jiems nemažas išmaldas. Bet kunigas Jauniška ubagui psalmininkui tedavęs vieną skatiką. Kai kunigai sugrįžę į kleboniją, netrukus atsiradęs ir kun. J. Burba. Jis grąžinęs visiems kunigams jų duotas aukas o Jauniškį išbaręs, kodėl už tokį gerą giedojimą tik skatiką tedavęs...

Vėl pasakojama, kad kartą į bažnyčią, kun. J. Burbos pamokslo metų įbėgęs šunelis. Klebonas tuojau nutraukęs pamokslavimą ir, pirštu rodydamas į šunį, pasakęs: „Išvarykite šitą parapijietį lauk — pamokslą jis išklausys, bet vis tiek jo nevykdys". Žmonės išraudo, nes suprato, kam iš tiesų šie žodžiai buvo taikomi.

Po sensacingos bylos, 1909—1912 m. klebonu buvo kun. Jurgis Mačiulskis. Jo laikais bažnyčioje taip pat buvo neramumų, o tautinė kova vyko ir už bažnyčios sienų. Vikarai kun. Matas Cijūnaitis ir kun. Kazimieras Liesevičius stiprino lietuvišką sąjūdį; rūpinosi sudaryti didžiulį ir gerą lietuvišką chorą, organizavo lietuviškus vakarėlius, vaidinimus, pramogas. Vykdami kalėdoti, platindavo ir lietuvišką spaudą. Dėl šios lietuviškos veiklos abudu buvo iš Švenčionių iškelti. Bet ir šiuo atveju į jų vietą paskirti geri lietu-

Bažnyčios fasadas, 1981 m. nuotr.

Švenčionių kunigai — lietuvybės stiprintojai prieš I pas. karą. Pirmoje eilėje (iš k.): kun. Jurgis Mačiulskis, dekanas 1909—1912, kun. Nikodemas Vaišutis, dekanas 1924—1929, kun. dr. Juozas Stakauskas, istorikas, kun. Jonas Mališauskas, vikaras, slaptų lietuviškų mokyklų kūrėjas. Antroje eilėje: kun. A. Juknevičius, kun. K. Pelutis (sėdi), kun. Benediktas Virbickas (stovi), kapelionas kun. Leonas Eidimtas, kun. Aleksandras Mikaila. (Iš „Mūsų Vilniaus", Nr. 7, 1933)

Švenčionių bažnyčios interjero galinis vaizdas ir vargonai, 1981 m. nuotr.

viai: kun. Giedrys ir kun. J. Mališauskas. Jiedu drauge su klebonu organizavo lietuviškas mokyklas ir veikiai sukūrė jų tinklą. Mokė dažniausiai moterys. Patriotiški kunigai surasdavo lėšų ir leisdavo merginas mokytis, ruošdami jas „daraktarkomis". Jų nuopelnai lietuvybės išlaikymo srityje labai dideli.

1912 m. klebonu atkeltas kun. Justinas Petronis, kilęs iš Tverečiaus parapijos. Jis ir esantieji vikarai savo veiklos nesustabdė, tęsė ją išsijuosę, rengė spektaklius, platino Vilniuje ir Seinuose leidžiamą lietuvišką spaudą. Prie jų veiklos prisidėjo ir į Švenčionis atkeltas garsus Vilniaus krašto lietuvybės apaštalas kun. Al. Mikaila. Tada Švenčionių klebonu buvo garsus lenkų veikėjas kun. Stanislovas Szczemirskis. Dar vėliau lietuvių kunigų eiles padidino jauni kunigai Antanas Rukas ir Kazimieras Pelutis. Jų rūpesčiu moterys vien tik lietuviškai meldėsi, vaikai skaitė lietuviškus elementorius, mergaitės siūdinosi lietuviškus rūbus, o vaikinai traukė lietuviškas kariškas dainas. Seiniškio „Šaltinio" ir vilniškės „Aušros" į Švenčionių paštą prieš I pasaulinį karą ateidavo jau 500 egz. Vargonai, choras ir visa bažnyčia skambėjo lietuviškomis giesmėmis.

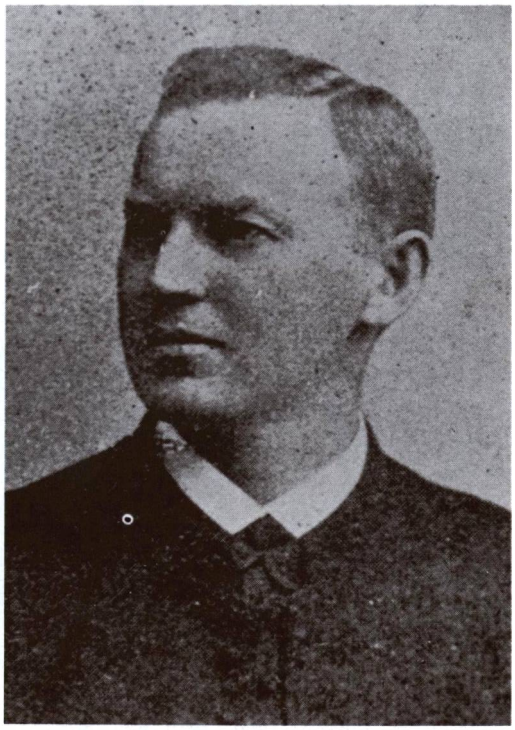

Kun. Justinas Petronis, Švenčionių lietuvių gimnazijos įsteigėjas

Pirmosios Šv. Komunijos vaikučiai ir juos paruošusieji kunigai 1911 m. (Nuotrauka iš „Mūsų Vilniaus" Nr. 19-20, 1936)

Prieš I pasaulinį karą lietuvybė Švenčionys jau buvo stipri. Ji buvo puoselėjama ir karo metu. Vikaras kun. Benediktas Virbickas, kilęs iš Žaslių parapijos, planingai tęsė lietuvišką veiklą: jis subūrė lietuvišką šviesuomenę, įkūrė biblioteką, gausią lietuviškų knygų, mokyklose rengė lietuviškus spektaklius, duodavo patarimų mokytojams. Jis įsteigė ir vadinamąją daraktorių (tų laikų mokytojų) „gamyklą", pramintą „davatkų seminariją", kuri vaistininko Valiulio namuose ruošė lietuvius mokytojus visai Švenčionių apskričiai. Neturėdami pakankamai vietos ir mokslo priemonių, būsimieji mokytojai dažniausiai rašydavo pasidėję sąsiuvinius ant grindų. Tas pats kun. Virbickas daugelyje vietų suorganizavo vakarinius kursus, kuriuose buvo mokoma rašto dalykų, skaitomas Maironis ir kiti lietuvių rašytojai. Jis pats dviračiu aplankydavo kaimus, kuriuose buvo ruošiamos paskaitos. Bet klebonas įskundė jį vokiečių valdžiai ir išdavė jo susisiekimo priemonę — dviratį, kurį Ob-Osto valdžia konfiskavo. Tai įvyko 1918 m., kai dviratis buvo reta ir brangi susisiekimo priemonė.

Tačiau kun. B. Virbicko veikla nesustojo. Jis organizavo garsiąsias „ansamblėjas", kurios paprastai buvo baigiamos Tautos himnu. Jo veikla pasibaigė tik tada, kai klebono įskųstas buvo ištremtas. Bet pasėta sėkla jau davė vaisius. Lenkai, užėmę Švenčionis, čia rado jau gerai paruoštus stiprius lietuvių veikėjų kadrus, turėjusius ištvermės kovoti naujos okupacijos metu. Ypač platų veiklos barą išvarė 1913 m. Švenčionyse įsteigta „Ryto" lietuvių švietimo draugija, kurios didžiausi iniciatoriai buvo: kun. A. Mikaila, kun. P. Bakšys, A. Valiulis, A. Jurkėnas, S. Lemešis, K. Vinciūnas ir P. Merkelis.

Tikroji visai lietuviška pradžios mokykla Švenčionyse įkurta 1916 m. Jos pirmasis mokytojas buvo 17 metų gimnazistas Nikodemas Švogžlys. Jis gimė 1899.III.29 Trebučių kaime, Švenčionių parapijoje. Mokėsi Švenčionių gimnazijoje, o vokiečių okupacijos metu įstojo į Vilniaus kunigų seminariją. Klierikas N. Švogžlys, kartą besiginčydamasis su kitu klieriku lenku dėl Vilniaus okupacijos, paskutiniu savo argumentu panaudojo antausį. O buvo tvirtas ir aukštas vyras. Buvo išmestas iš seminarijos. Bet netrukus pabėgo į nepriklausomą Lietuvą, įstojo į Kauno kunigų seminariją ir 1925.VI.14 buvo pašvęstas kunigu. Prisirašęs prie Kaišiadorių

Švenčionių lietuvių gimnazijos abiturientų 1939 m. laida. Sėdi: kapelionas kun. N. Micas, lietuvių k. mokytojas V. Zajančauskas. Stovi: Vytauto D. gimnazijoje Vilniuje išlaikę valstybinius abiturų egzaminus: Ver. Maminskaitė, Kazys Žilėnas, J. Gimžauskas, Novickas. (Iš V. Maminskaitės-Kulbokienės albumo)

vyskupijos, sėkmingai darbavosi aplenkintose parapijose: Žiežmariuose, Molėtuose, Kernavėje, Gegužinėje, Onuškyje ir kitur. Jis suorganizavo paminklinių Vilniaus kryžių statymą prie demarkacijos linijos, Kernavėje ruošdavo didžiules lietuviškas demonstracijas, buvo ,,Vilnijos" korporacijos garbės narys, didelis šaulių, skautų ir kitų organizacijų veikėjas. Mylėdamas gimtuosius Švenčionis, paruošė ir 1933 m. ,,Mūsų Vilniuje" išspausdino platesnę studiją ,,Mūsų Švenčionys". (Jo sutelkta medžiaga šios knygos autoriaus naudojama ir šį rašinį apie Švenčionis ruošiant). 1984 m. jis, kaip altaristas, gyveno Vievyje. Čia ir mirė. Palaidotas Kernavėje. (Daugiau žinių apie jį žr. ,,Kaišiadorių vyskupiją").

Lenkų okupacijos metais (1920—1939) iš Švenčionių sklido lietuviška šviesa visai lenkų okupuotai Lietuvos sričiai. Lietuvių veikla čia buvo gyva. Užtat lenkai, juos persekiodami, daugybę suėmė, kalino, nužudė ar ištrėmė į nepriklausomą Lietuvą. Ypatingai buvo persekiojami lietuviai kunigai. Jie kentėjo tiek nuo pasaulinės valdžios, tiek nuo lenkiškos Vilniaus kurijos. Jau 1921.VI.11 buvo nužudyti 2 lietuviai kunigai. Kiek vėliau ties Zibalais nužudytas kun. Matas Lajauskas (žr. ,,Kaišiadorių vyskupija"). Dėl šių ir kitų priežasčių 1922 m. Švenčionių klebonas ir dekanas kun. Justinas Petronis (Petranis) nepriėmė bažnyčion atvykusio Lenkijos valstybės prezidento.

Lenkų laikais buvo steigiamos lietuviškos mokyklos, kurias dažniausia globodavo lietuviai kunigai. 1921—1922 m. Švenčionių apskrityje veikiančiose liet. mokyklose mokėsi 2874 mokiniai, bet lenkai palaipsniui mokyklas uždarinėjo. 1930 m., didžiąją dalį mokyklų likvidavus, mokėsi 1658 mokiniai.

Nepaisydami persekiojimų bei kitų pavojų, lietuvišką veiklą stiprino kun. Kazimieras Miknevičius, kun. Zigmantas Drobnė, kun. dr. Jonas Skruodis (20-ties vadovėlių autorius), kun. Nikodemas Vaišutis ir kiti. 1937 m. klebonu ir dekanu buvo kun. D. Gailiušis.

Lietuvių mokytojų s-gos skyrius buvo stipriausias Vilniaus krašte. Turėjo gerą lietuvišką biblioteką, gausų numizmatikos, senų dokumentų rinkinį.

Švenčionių parapijoje buvo keli Šv. Kazimiero draugijos skyriai, o visame apskrityje net 165. Šios ir kitos organizacijos ugdė religinį ir tautinį lietuvių jaunimo susipratimą. Bet okupaciniam režimui, griežtėjant, beveik visos mokyklos ir organizacijos buvo uždarytos. Vis dėlto jos spėjo pasėti gerą lietuvišką sėklą.

Švenčionių lietuvių gimnazija turėjo didelę reikšmę šios srities lietuvių jaunimo tautiniam, religiniam auklėjimui bei mokslinimui. Ją įsteigti mintis kilo ,,Ryto" draugijos narių tarpe. 1918 m., dar vokiečių okupacijos metu, jos steigimu ypač rūpinosi Švenčionių dekanas kun. Justinas Petronis (Petranis) ir iš Sovietų Rusijos grįžęs prof. Zigmas Žemaitis (abudu tverečėnai). Ilgą laiką vokiečiai nedavė leidimo jai veikti ir tik blogėjanti padėtis fronte paskubino jų apskrities viršininką von Frederiksą pakeisti nuomonę. Nepilna gimnazija pradėjo veikti 1919.I.8, kai mokytojų tarybos posėdyje buvo priimti 58

mokiniai. Mokyklos iniciatoriai bei steigėjai: dekanas kun. J. Petronis, Vl. Valiulis, prof. Z. Žemaitis (pirmasis direktorius), N. Rymienė, P. Petranytė, R. Butkus, dr. A. Rymas, kun. N. Lajauskas, J. Lazauskas, Čiučeika. Ligi 1919 m. balandžio mėn. pabaigos mokslas ėjo normaliu būdu, bet užėmę Švenčionis raudonieji ėmė kištis į lietuvių mokyklos reikalus, pavadino ją „Švenčionių II-jo laipsnio darbo mokykla". Išmetė dėstytus tikybos ir lotynų kalbos dalykus, bet paliko dėstomąja lietuvių kalbą.

Lenkų okupacijos metais gimnazija buvo neatlaidžiai persekiojama. Tik pradėjus progimnazijai veikti, lenkai atėmė jos patalpas, palikdami tik pradžios mokyklą. Tačiau lietuviai veikiai ją perorganizavo į 7 skyrių mokyklą. Po daugelio pastangų gautas leidimas gimnazijai veikti. 1929—1930 m. joje mokėsi 162 mokiniai. Nežiūrint, kad gimnazijos teisės buvo vis siaurinamos, pati mokykla beatodairiškai persekiojama, uždarinėjama, ji atliko labai didelį darbą, paruošdama nemaža šviesių lietuvių visai lenkų okupuotai Lietuvos daliai.

Švenčionių lietuvių gimnazijos namai, lenkų laikais

Nuo 1932 m. ši gimnazija buvo, pagal lenkų valdžios reikalavimus, vadinama „Švenčionių RYTO gimnazija su dėstomąja lietuvių kalba". Buvo iškeltas sumanymas ją pavadinti „Kunigaikščio Kęstučio gimnazija", bet klausimas liko neišspręstas. Įruoštas mokinių bendrabutis, turėjęs savo namus. Veikė moksleivių kuopelės: Literatų „Ąžuolo", sporto kuopelė ir skautų,-čių Vytauto Didžiojo draugovė. Pirmoji skautų skiltis buvo įkurta 1928.I.8. Jai susiorganizuoti daug padėjo Vilniaus lietuviai skautai, Prano Žižmaro vadovaujami. Skautus ypatingai rėmė gim-

Gimnazijos skautų draugovė su globėju kun. N. Micu apie 1933 m.

Švenčionių lietuvių gimnazija, užbaigusi 1928/1929 mokslo metus. Viduryje sėdi direktorius A. Rymas, mokytojai. (Iš „Jaunimo draugo" Nr. 9, 1929)

nazijos direktoriai — dr. A. Rymas, vėliau A. Petraitis, padėdavo ir kiti mokytojai, ypač kapelionas kun. Aleksandras Micas, šioje gimnazijoje dirbęs 16 m. 1934 m. draugovei priklausė 40 narių. Skautai lankydavo lietuviškus Vilniaus krašto kaimus, stiprindami juose lietuviškumą.

Iš gimnazijos vadovų minėtini: pirmasis direktorius Zigmas Žemaitis, Matas Untulis, dr. Kazys Trukanas, mokytojas 1925—1929 m. ėjęs ir direktoriaus pareigas dr. A. Rymas. 1929 m. direktorium patvirtintas Aleksandras Petraitis. 1934/35 mokslo metais mokėsi 148 mokiniai, dirbo 15 mokytojų. Lenkų administracija taip ir nesuteikė šiai svarbiai lietuvių mokyklai valstybinės gimnazijos teisių, taigi brandos egzaminus abiturientai turėjo laikyti eksternų teisėmis. Pagaliau 1938 m. lenkų administracija ją uždarė.

Švenčionių miestas lenkų okupacijos laikais neaugo. 1931 m. jame buvo 5893, 1935 m. 5110 gyventojų, kurių didelę dalį sudarė žydai. Žymesnių įmonių bei pramonės nedaug tebuvo.

1939 m., Lietuvai atgavus dalį Vilniaus krašto, Stalino ranka pravesta Lietuvos rytinė siena paliko Švenčionis sovietinės Gudijos pusėje. Tik vėliau (1940 m.) Gudija „padovanojo" Lietuvai jos pačios senąjį miestą, bet siena buvo pravesta tik už 6 km į rytus nuo

Švenčionškiai kunigai 1957 m.: Kost. Gajauskas, Ant. Dilys ir K. Pukėnas. (Iš Ver. Kulbokienės albumo)

Pedagogo kun. Jono Skruožio (18882—1935) paminklo Švenčionių kapinėse šventinimo iškilmės.

(Iš V. Kulbokienės albumo)

Švenčionių. Nežiūrint to, švenčioniškiai nuoširdžiai susijungė kad ir su sovietinių rusų okupuota Lietuva.

Vokiškų nacių okupacijos metu Švenčionys neteko daug gyventojų; buvo iššudyti apie 500 Švenčionių žydų. Kaimuose siautusios vokiečių baudžiamosios komandos sušaudė daug apskrities gyventojų.

Raudonoji armija Švenčionis ,,išlaisvino" 1944.VII.7. Vokiečių — rusų kariuomenių karo veiksmų metu buvo sugriauta ar sudeginta daugybė namų, o miesto centras visiškai sunaikintas. Gyventojų skaičius: 1880 m. — 6795, 1959 m. 4006, 1970 m. 4617, 1976 m. 5100. Pažymėtina veikianti vaistažolių perdirbimo įmonė (įkurta 1883 m.), siuvimo fabrikas, 250 vietų ligoninė, 2 vidurinės mokyklos. Dabar Švenčionys yra rajono centras ir rajoninio pavaldumo miestas.

Iš senų laikų Švenčionys yra Vilniaus vyskupijos dekanato centras. 1984 m. jam priklausė 18 parapijų. 1925 m. Švenčionių parapija turėjo apie 9000, 1939 m. 11.900 parapijiečių. 1974—1981 m. kunigų sąrašuose klebonu pažymėtas kun. Kazimieras Valeikis, o dekanu įrašytas kun. Julius Baltušis. 1983—1986 m. klebonu ir dekanu buvo kun. Albertas Ulickas (gimęs 1919 m., kunigu pašvęstas 1945 m.), 1985 m. vikaru buvo kun. Juozas Vertas (gim. 1952 m., kunigu pašvęstas 1984.V.27).

Bažnyčios didžiosios durys.

1954 m., klebono kun. A. Gutausko rūpesčiu, parapijiečių lėšomis, bažnyčios vidus buvo atnaujintas.

Švenčionių bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikusių įdomių religinių paveikslų, XIX a. Vilniaus meno mokyklos laikų dailininkų kūrinių, tapytų aliejiniais dažais drobėje. Štai jų eilė: ,,Šv. Petras Apaštalas", ,,Šv. Paulius Apaštalas", ,,Šv. Andriejus Apaštalas", ,,Šv.

Baltramiejus Apaštalas",,,Šv. Jokūbas Vyresnysis Apaštalas", ,,Šv. Jokūbas Jaunesnysis Apaštalas", ,,Šv. Pilypas Apaštalas", ,,Šv. Simas Apaštalas", ,,Šv. Tadas Apaštalas", ,,Šv. Tomas Apaštalas", ,,Šv. Jonas Evangelistas", Šv. Lukas Evangelistas", ,,Šv. Matas Evangelistas", ,,Šv. Morkus Evangelistas"; Nežinomo dvasininko portretas, XVIII a. barokinis arnotas su Pacų giminės herbu (aksomas, metalo siūlai), XIX a. šilkinė dalmatika ir kt.

Katalikų kapinės yra už miesto, pietinėje pusėje, aukštame pušyne. Žmonės šią vietą vadina Papalte. 1920 m. čia palaidoti jaunučiai lietuviai kariai, kovoję su lenkais ir gynę nuo jų Švenčionis. Tačiau jie buvo lenkų iš pasalų užpulti ir nukauti Vidžių gatvėje. Lietuviai mokytojai jiems padarė ąžuolinius karstus, nunešė į kapus ir palaidojo. Švenčioniškės lietuvaitės jų kapus sutvarkydavo, dailiai gėlėmis papuošdavo.

Iš viso Švenčionyse buvo net penkerios **kapinės:** katalikų, pravoslavų, sentikių, žydų ir totorių. Tai rodo, kaip tautiškai mišrūs buvo miesto gyventojai.

Švenčionių parapijai priklausė koplyčios: buv. **Cirkliškių** dvare (mūrinė); medinės koplyčios buvo **Stanislavave, Račkiškėje.** Pastaroji įdomi—aštuonkampio plano.

Švenčionių kapinės. Vilniaus krašto lietuvių veikėjų — Maminskų giminės kapai. Dešinėje — Justino ir Anelės (tėvų), kairėje — Julijos Maminskaitės-Jakutienės. Prie paminklų — artimieji. (Iš V. Kulbokienės albumo)

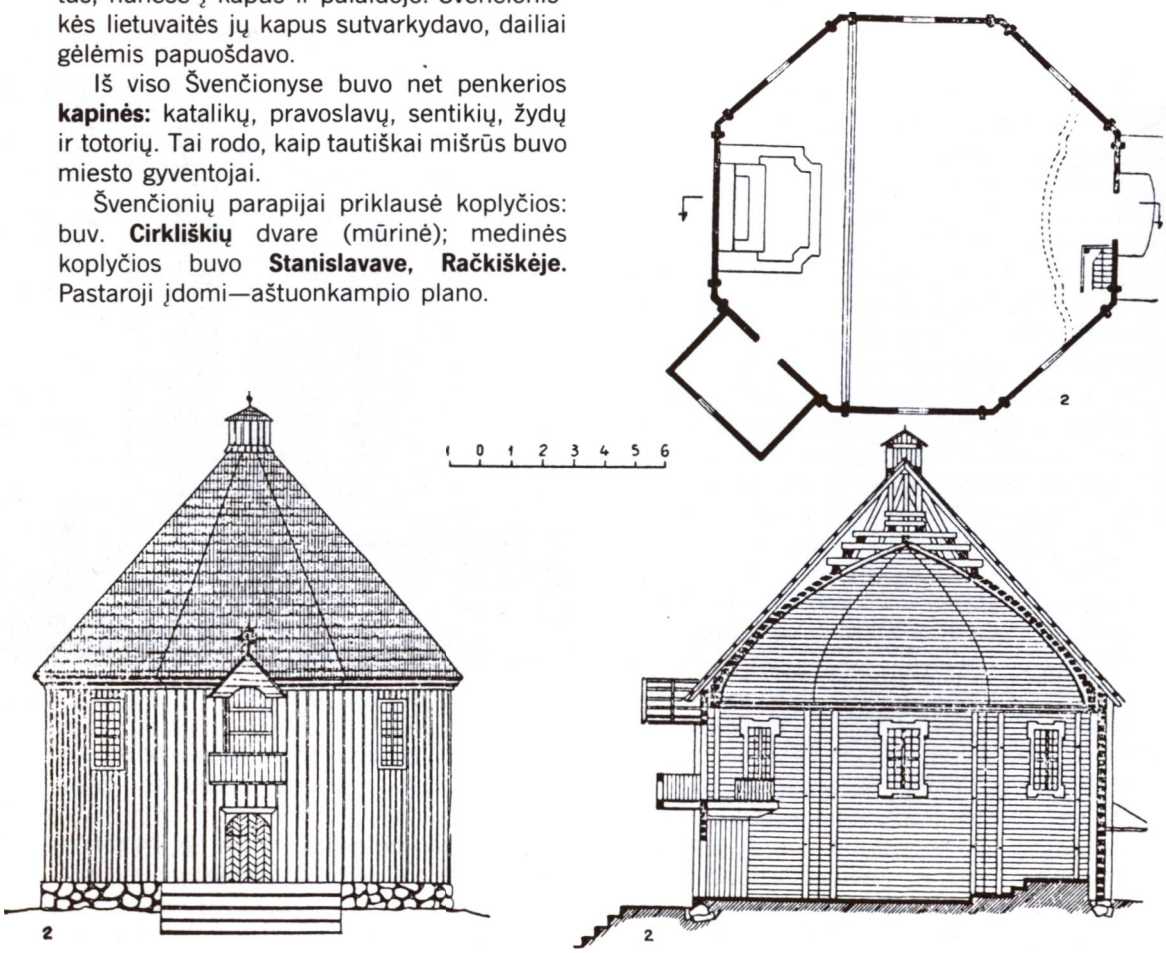

Račkiškės kaimo aštuonkampė koplyčia. (Iš ,,Liet. liaudies arch. II t.)

ŠVENČIONĖLIAI

Šv. Edvardo Karaliaus parapijos bažnyčia

Švenčionėlių miestas išsistatęs abipus Daugpilio — Vilniaus geležinkelio linijos, kur ji susikerta su Utenos — Švenčionių geležinkeliais, kairiajame Žeimenos krante, 14 km į vakarus nuo Švenčionių. Vietovė XIX—XX a. sąvartoje buvo vadinama Naujaisiais Šventėnais, vėliau Naujaisiais Švenčionimis. Ilgainiui prigijo Švenčionėlių vardas.

Istorija. Kada čia įsikūrė pirmosios sodybos, tikslesnių žinių neturima. Prof. K. Jablonskis (Lietuvos inventoriai XVII a., 406—409 psl.) yra paskelbęs 1696.IV.23 čia buvusio palivarko inventorių. Iš jo matyti, kad tada palivarkas priklausė Juodiškio dvarui, kurį valdė Marijona Chrapovickienė, Smolensko kašteliono žmona. Vėliau čia buvo Balatnos — Zabalynės kaimas, per kurio laukus 1864 m. buvo nutiesta Daugpilio — Vilniaus geležinkelio linija ir pastatyta geležinkelio stotis, Naujaisiais Švenčionimis vadinama.

Švenčionėlių miestelis pradėjo augti, kai čia buvo pastatytos geležinkelio dirbtuvės, kuriose dirbo apie 500 darbininkų. Vėliau dirbtuvės buvo iškeltos, bet Švenčionėliai augo, ypač 1899 m., kada tapo geležinkelių mazgu. 1880—1914 m. čia veikė vėžių supirkimo bazė. Kiekvienais metais buvo superkama ir išvežama vėžių už apie 120.000 rublių. 1897 m. Švenčionėliuose buvo jau 1340 gyv. Tačiau 1900 m. gaisras sunaikino miestelį, bet greitai jis atsistatė. 1915—1924 m. veikė lietuviška pradžios mokykla. 1920.VIII.6 Švenčionėlius buvo užėmęs Lietuvos kariuomenės geležinkelių būrys. Buvo atkurtas traukinių judėjimas, bet 1920.X.18 užėmė gen. L. Želigovskio armija. Nuo Švenčionėlių 14 km į vakarus pravesta demarkacijos linija. Vietovė su apylinkėmis buvo lenkų stipriai kolonizuojama; nutautinimo akcija vedama per bažnyčią ir mokyklas.

R. katalikų bažnyčia. Iš pradžių Švenčionėliai priklausė Kaltanėnų parapijai. Tačiau bažnyčia buvo toli — 10 km. Taigi buvo susirūpinta parapijos kūrimu. 1906 m., Švenčionių dekano kun. Jono Burbos rūpesčiu, pastatyta nedidelė medinė bažnyčia ir įsteigta parapija. Reikalingą jai žemę davė Miežienėlių kaimo gyventojai. 1925 m. buvo 3600, 1939 m. 4966 parapijiečiai. Klebonai lietuviai kunigai: J. Balčiūnas, P. Čaglys, K. Trukanas. Bažnyčia buvo atnaujinta, bet ji vis dėlto liko per maža. 1929 m., klebono kun. A. Jakavonio rūpesčiu, pradėta statyti didelė mūrinė bažnyčia. Už lietuvišką veiklą iškėlus

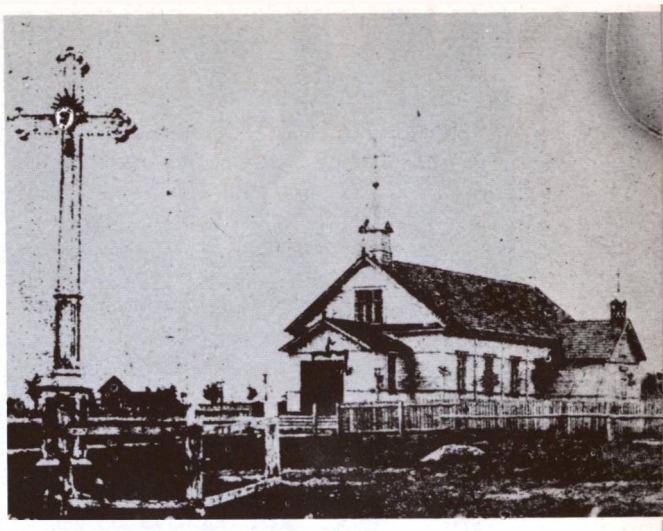

Senoji Švenčionėlių (Naujųjų Šventėnų) medinė bažnyčia. (Iš „Šaltinio", 1910)

Švenčionėlių bažnyčia 1961 m.

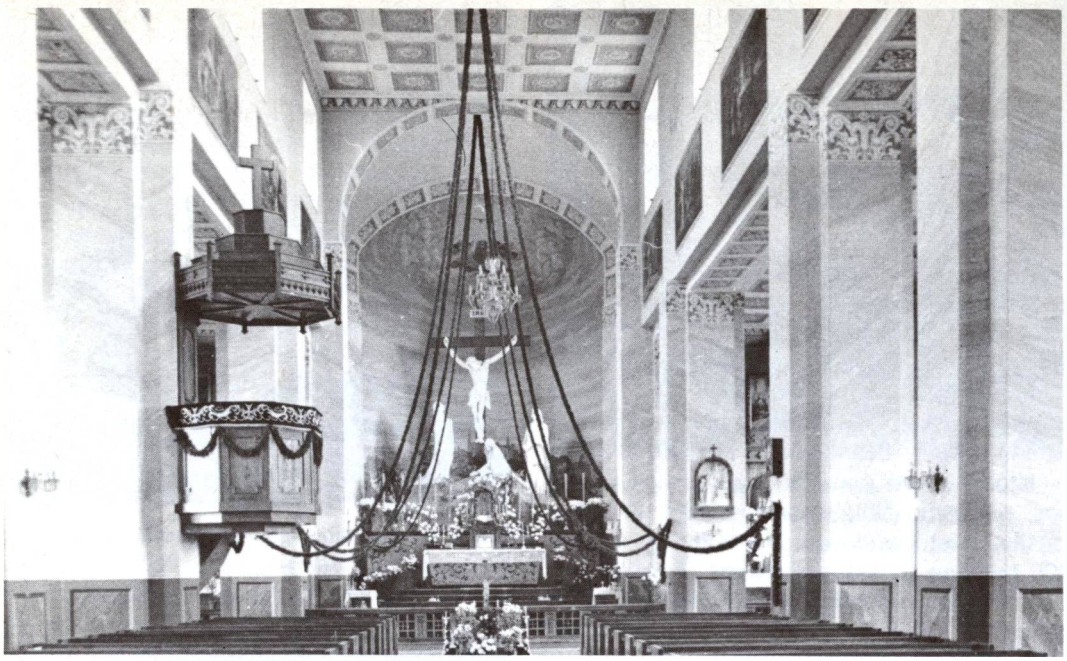

Švenčionėlių bažnyčios didysis altorius, 1981 m. nuotr.

kleboną Jakavonį, statybos darbus toliau tęsė lenkas klebonas kun. B. Bazevičius. Ligi II pasaulinio karo pradžios pastatytos sienos ir uždengtas stogas, bet karas statybos bei įrengimo darbus ilgesniam laikui nutraukė. Vis dėlto statyba buvo tęsiama 1956 m. ir užbaigta 1959 m. Didžiausias statybos vykdytojas — klebonas kun. Bronius Laurinavičius. Jo rūpesčiu, parapijiečių ir kitų geradarių aukomis bažnyčia buvo pastatyta ir gražiai iš vidaus įruošta.

Šis taurus dvasininkas susilaukė tragiško likimo. Jis buvo 1981.XI.24 KGB agentų pastumtas po sunkvežimiu ir suvažinėtas. (Žr. Adutiškis, 109 psl.).

Architektūra. 1929—1939 m. pamažu statyta ir tik 1959 m. išbaigta mūrinė bažnyčia yra turtinga, tačiau architektūriškai ne originali, o eklektiškai sudėta. Jos fasadiniai bokštai stovi truputį atitraukti nuo sienų. Jie padalyti į tris skirtingų aukščių tarpsnius. Viršutinieji yra kiek siauresni, su kampiniais piliastrais ir aukštais piramidiniais stogais. Bokštų angos siauros, su arkutėmis. Plati fasadinė siena yra plokščia, su stačiakampėmis durimis ir ryškiais apvadais. Fasado centrą dominuoja didelis apskritas langas, lyg rozetė. Frontono konturas yra laiptuotas, jis dengia stogo galą. Apatinieji langai savotiški, kvadratiški. Matome senųjų stilių ir modernizmo mišinį.

Trijų navų interjeras padalytas stambiais kvadratiniais pilioriais su horizontalėmis sijomis. Triumfo arka į presbiteriją yra pusės apskritimo formos. Plokščios lubos dekoruotos penkiomis eilėmis kvadratinių platformų su rozetėmis. Didžiojo altoriaus retablis yra žemas. Virš jo iškyla didelis krucifiksas ir trys statulos. Sakykla turi baldakimą. Suolai solidūs, su atramomis. Iki 1959 m. tebeveikė 1906—1907 m. statyta medinė bažnyčia, o ši mūrinė yra vienintelė pastatyta sovietinėje okupacijoje ir veikianti (pagal LKB Kroniką, Nr. 50).

Švenčionėliai greitai augo ir net pralenkė Senuosius Švenčionis. 1933 m. buvo jau 607 gyv. namai ir 3833 gyventojai. Lenkų laikais čia buvo valsčiaus centras.

Miestelis ir apylinkės buvo lietuviškos. Lietuviai gyvai reiškėsi kultūrinėje veikloje. 1934 m. pasistatė liaudies namus su sale, kur buvo ruošiami vakarai, minėjimai, paskaitos. Veikė „Ryto" mokykla su skaitykla. 1937 m. lenkų valdžia šiuos namus uždarė kaip „pavojingus statybos atžvilgiu". Reikalavo juos nugriauti, nors prieš 3 metus buvo patvirtinusi jų planus. Iškrausčiusi lietuvių įstaigas, namuose apgyvendinti pasienio tarnybos kareiviai, kuriems tie patys nebebuvo „pavojingi". 1936.III.24 lenkai uždarė Šv. Kazimiero draugijos skyrių, jo pirmininką nubaudė.

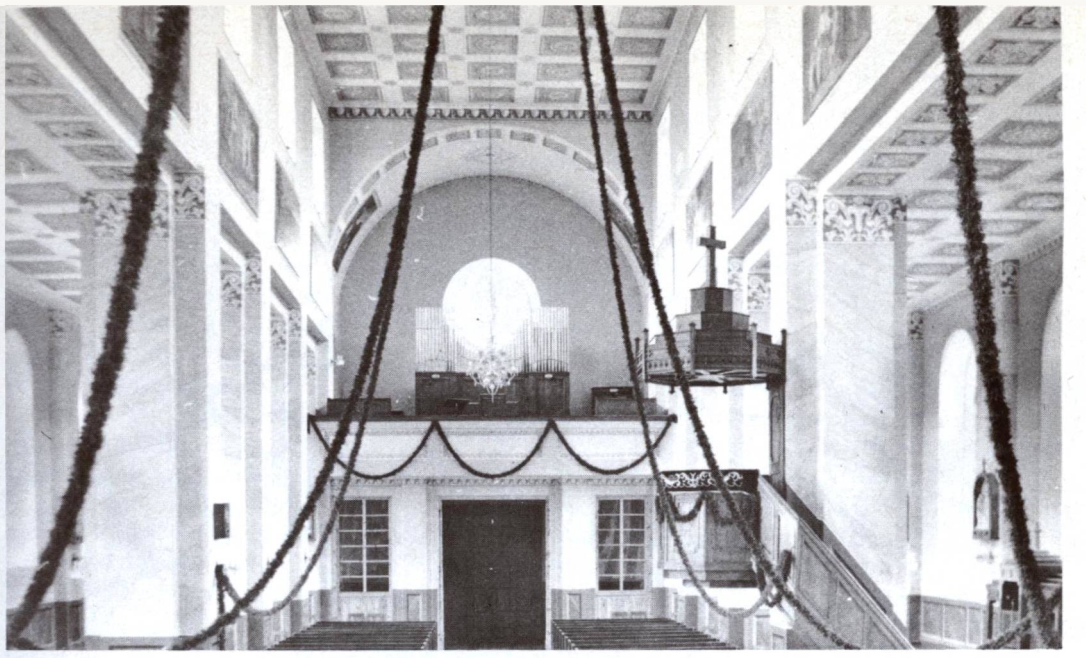

Bažnyčios interjero galinis vaizdas ir vargonai, 1981 m. nuotr.

1939 m. Švenčionėliams grįžus prie Lietuvos, čia gyvai reiškėsi lietuviška kultūrinė veikla. Įsteigta visa eilė lietuviškų mokyklų, įstaigų. 1939—1940 m. Švenčionėliai buvo apskrities centras. Atidaryta gimnazija ir suaugusių gimnazija. Kiek vėliau pastatyti nauji gimnazijos rūmai su butais mokytojams ir mokinių bendrabučiu. 1939 m. mieste buvo 4251 gyventojas.

II pasaulinio karo metu Švenčionėliai gerokai nukentėjo. Bolševikai deportavo daug gyventojų, vokiškieji naciai iššaudė žydus. Jų masinis kapinynas yra už Žeimenos upės, kuriame palaidota apie 8000 Švenčionėlių, Švenčionių ir apylinkės žydų. Karo veiksmai sugriovė apie 60% miesto pastatų. 1950—1959 m. Švenčionėliai buvo rajono centras. 1959 m. 4920, 1970 m. 5959, 1976 m. 6600 gyventojų. Miesto teritorija apima 5,8 kv km plotą. Miestas — miško apdirbimo pramonės centras.

Parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 3600, 1939 m. 4966 parapijiečius. 1974—1981 m. ją administravo kun. Julius Baltušis, 1986 m. sąrašuose pažymėtas kun. Kazys Gailius (gim. 1929 m.).

LKB Kronikoje (Nr. 61, 1984) paskelbta iš Švenčionėlių tokio turinio korespondencija: „1983.XI.26 19 val. Švenčionėlių bažnyčioje buvo meldžiamasi už parapijos mirusius ir kun. Bronių Laurinavičių (antrosios mirties metinės). Rajono valdžia iš anksto pageidavo, kad nebūtų minimos kun. Br. Laurinavičiaus mirties metinės. Kunigai bei tikintieji į Švenčionėlių bažnyčią tą dieną suvažiavo nekviesti: Švenčionių klebonas kun. Kazimieras Gailius, kun. Kazimieras Žemėnas ir kun. Aldas Čeponis. Pamokslą pasakė kun. Jonas Lauriūnas. Tuoj po iškilmių parapijos klebonas kun. K. Gailius buvo iškviestas į rajoną. Čia jam priekaištavo, kodėl neįvykdė ‚susitarimo', kaltino jog kvietėsi kunigus, klausinėjo iš kur buvo atvykusios mergaitės su tautiniais drabužiais ir kas leido nelegaliai seminariją baigusiam kun. Jonui Borutai laikyti šv. Mišias (Šv. Mišias kun. J. Boruta atlaikė po visų pamaldų, tikintiesiems beveik išsiskirsčius)".

= NAUJIEJI ŠVENČIONYS. **Lietuvių vakaras.** Rugpiučio 25 dieną, nedelioje, taisomas čia lietuvių vakaras. Vakarą ruošia neseniai čiia įsisteigusis «Ryto» skyrius; pelnas taip pat skiriamas «Rytui". Vietos artistai-megėjai vaidis „Genovaitę", be to bus deklamacijų. Da nuos taip-pat vietos vargoninko vedamas choras, paskui bus šokiai, tautos žaislai, skrajojamoji krasa ir t.t. Vakaras prasidės aštuoniomis. Kostiumai «Genovaitei» bus pargabenti iš Vilniaus.

(Iš vilniškės „Aušros" Nr. 17, 1913.VIII.22)

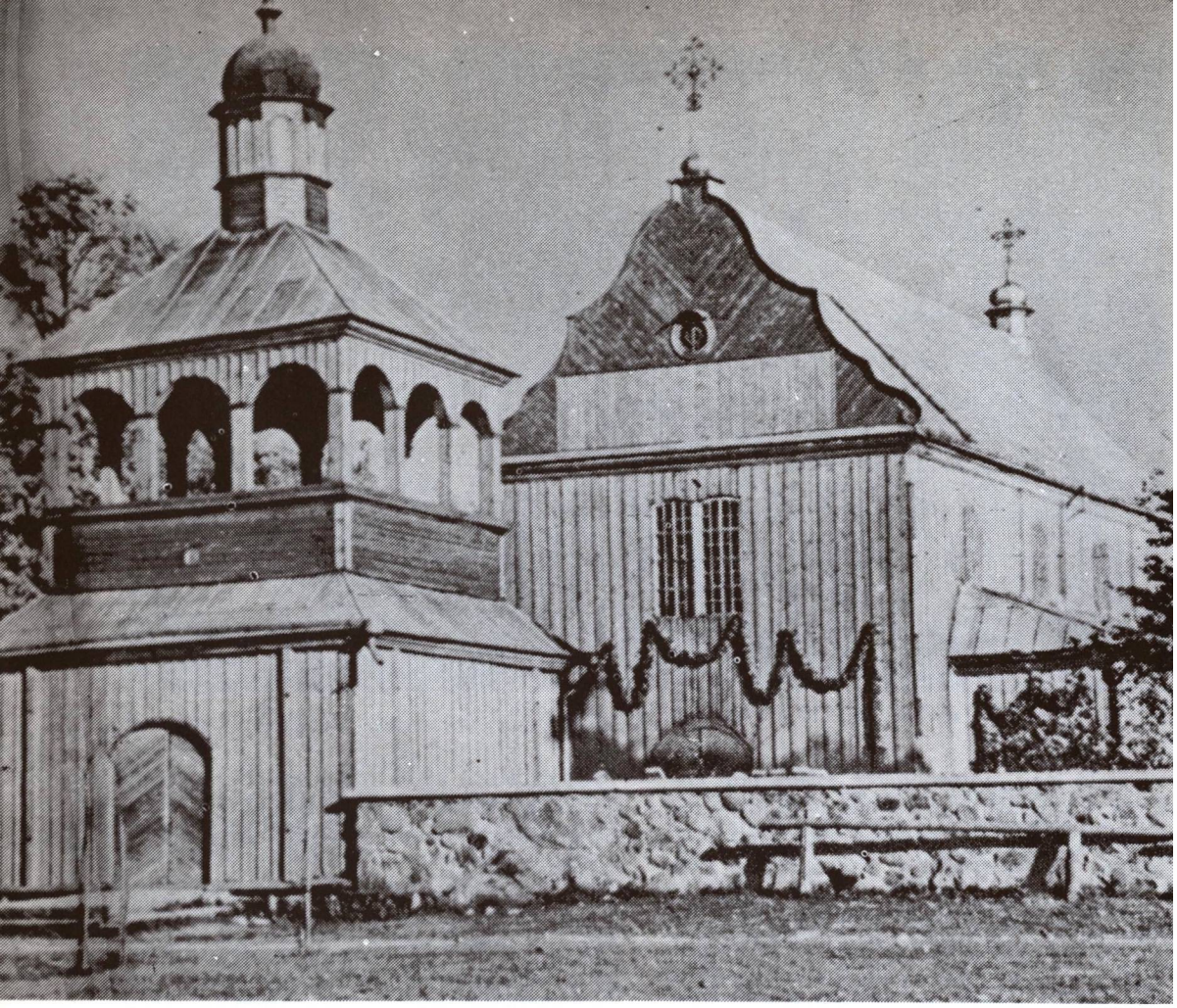

Tabariškių bažnyčia ir varpinė

TABARIŠKĖS

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Tabariškių bažnytkaimis įsikūręs prie Merkio ir Bienės (9, 3 km ilgumo) upių santakos, apie 30 km į pietryčius nuo Vilniaus, 20 km į šiaurės rytus nuo Šalčininkų, netoli 1939 m. Sovietų primestos Lietuvos — sovietinės Gudijos ribos.

Kaimo laukuose buvo rasta pilkapių su degintiniais kapais. Taigi apylinkės buvo gyvenamos senaisiais amžiais. Vėliau čia buvo dvaras ir kaimas.

R. katalikų bažnyčia. 1507 m. dvaro savininkas Vaitiekus Taboras pastatydino pirmąją medinę bažnyčią. Greičiausiai tada vietovė gavo savo savininko vardą. Po Taborų dvaras priklausė Skarbek-Važinskiams. 1770 m. Mykolas Skarbek-Važinskas, Lietuvos raštininkas, pastatė naują medinę bažnyčią ir Tabariškėse įkurdino basuosius karmelitus. Prie vienuolyno buvo įsteigta ir mokykla. 1832 m. rusų valdžia, persekiodama katalikus, vienuolyną uždarė. Tada čia buvo 5 vienuoliai. 1807 m. kapinėse pastatyta koplyčia. 1809 m. bažnyčiai suteiktos parapijos teisės.

Architektūra. 1770 m. statyta medinė bažnyčia ir medinė varpinė yra barokiškos architektūros „respublikinės reikšmės" paminklai. Bažnyčia turi vieną erdvią navą, stačiakampį planą ir trisienę absidą. Dvi šoninės navos yra žemi ir siauri priestatai. Fasa-

das aukštas, vienoje plokštumoje su barokiškai banguotu frontonu. Dvivėrės durys turi puslankio arką ir rombais sudėtų lentelių dekorą. Virš jų šviečiantis langas yra dvilypis, su lengvai išgaubtomis arkutėmis. Juose matomi net po 32 stiklus. Frontonas dekoruotas statmenai ir įžambiai sukaltomis lentelėmis ir apskritu langeliu. Bokšto nėra, tik didelis ažūrinis kryžius ant rutulinės bazės. Kitame stogo gale yra mažas bokštelis su šalmu ir panašiu kryžiumi. Navos langai iškelti virš šoninių navų stogų. Absida apšviesta dviem dideliais šoniniais langais. Greta presbiterijos pristatytos dvi žemos zakristijos. Priešais bažnyčią jos plano ašyje stovi varpinė, besilygiuojanti su mūrine šventoriaus tvora. Apatinis varpinės tarpsnis yra platesnis ir turi plačias arkines duris-vartus į šventorių. Viršutiniame tarpsnyje yra atvira arkada iš visų pusių. Varpinės bokštelis yra aštuoniasienis, su barokišku šalmu ir su puošniu kryžiumi.

1859 m. miestelyje buvo 15 namų ir 166 gyventojai. Nors parapija ir aplenkėjusi, ji dar buvo lietuviškų parapijų sąrašuose.

Lenkijos okupacijos laikais Tabariškės priklausė Turgelių valsčiui. 1939 m. rudenį vietovė grįžo Lietuvai. Sovietinės okupacijos metais priklauso Eišiškių — Šalčininkų rajonui ir yra sovchozo centras. 1970 m. 238 gyventojai.

Tabariškių parapija priklauso Turgelių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 3476, 1939 m. 5420 parapijiečių. Jos administratorium 1974—1981 m. kunigų sąrašuose pažymėtas kun. Viktoras Zawadski (gim. 1906.I.26, kunigu pašvęstas 1942.V.3, mirė 1982.IV.6), 1985 m. — kun. Zenonas Patiejūnas (gim. 1948 m.).

Senojoje **Tabariškių bažnyčioje** yra išlikę nemaža pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: Ašmenos bažnyčios fundatoriaus Antano Važinskio portretas, tapytas aliejiniais dažais drobėje 1774 m.; paveikslai — „Kristus prie stulpo", „Nežinoma šventoji", Barboros Važinskienės marmurinė antkapinė lenta (visi XIX a. vid.), Antano Važinskio memorialinė lenta (XIX a. vid.), medinis altorius su 2 angelų skulptūromis, kiti 3 altoriai su medinėmis skulptūromis, gražaus darbo medinė sakykla su horeljefais (visi XVIII a. daryti), medinė „Nukryžiuotojo" skulptūra (XIX a. vid.), XVIII a. kapa, 1702 ir 1807 m. lieti žalvariniai varpai, cininis indas švęstam vandeniui laikyti (XVIII a.). Varpinėje yra dailaus XIX a. darbo geležinis ornamentuotas kryžius. Kapinėse yra įdomių senų paminklų.

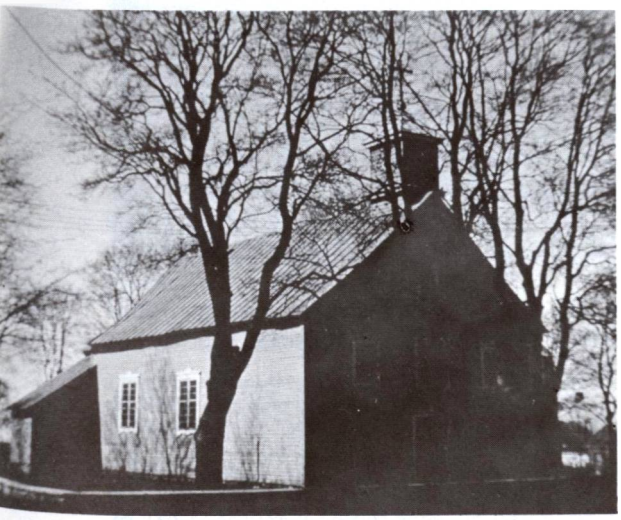

Tilžės bažnytėlės kampinis vaizdas, , 1981 m.

TILŽĖ

Švč. Mergelės Marijos Karalienės parapijos bažnyčia

Tai nedidelis kaimelis, įsikūręs šiauriniame Drūkšių ežero krante, tarp ežero įlankos ir kito nedidelio ežerėlio. Iš šios vietos per Drūkšių ežerą giedrą dieną gerai matyti Drūkšių bažnyčios bokštas. Trobesiai išsistatę abiejose Turmanto — Brėslaujos kelio pusėje. Nuo Turmanto gelž. stoties ligi Tilžės 10 km, o ligi Brėslaujos — 18 km.

R. katalikų bažnyčią Tilžės kaimelyje 1928 m. pastatė apylinkės gyventojai su dvarininku Chodzka, kuris padovanojo jos reikalams gabalą žemės. 1929 m. įsteigta parapija.

Tilžės bažnyčios fasadas, šventoriaus vartai, 1977 m. nuotr.

Architektūra. 1928 m. statyta medinė bažnytėlė yra stačiakampio plano namas su mažu atvirasieniu bokšteliu virš frontono. Bažnyčios durys plačios ir aukštos. Sienų apkalas horizontalus, tik viršutinė frontono dalis apkalta įstrižai. Centre matomas apskritas langas. Bokštelio stulpeliai turi liaudies architektūrai būdingas ornamentiškas sąsmaukas ties viduriu ir arkines sąramas. Navos langų viršus suremtas trikampiu. Presbiterijos gale uždėtas aukštas puošnus kryžius be bazės. Šventoriaus vartai mediniai, su mūriniais stulpais.

Tilžės parapija 1939 m. turėjo 1450 parapijiečių.

Tilžės klebonas, 1939 m. bolševikams užėmus Vilniaus kraštą, dingo be žinios. Vieni parapijiečiai kalbėjo, kad pabėgęs į Latviją, kiti sakė, kad jį išsivežę bolševikai.

1939 m. rudenį Tilžė grįžo prie Lietuvos. Lietuviai čia įkūrė pasienio policijos rajoną. Pažymėtina, kad prie Tilžės sueina Lietuvos — Latvijos — Gudijos sienos. Vietovė priklausė Smalvų valsčiui. Tilžės apylinkės lietuviai jau buvo sugudėję, bet nutautimo procesas dar nebuvo senas: žmonės savo lietuviškos kilmės neslėpė, jautė Lietuvai simpatijų.

II pasaulinio karo metu Tilžė su apylinkėmis daug kentėjo nuo lenkų partizanų, bet Salako partizanų būrys padarė jų plėšikavimams galą.

Sovietinės okupacijos metu Tilžės kaimelis priskirtas Zarasų rajono Kimbariškių apylinkei. 1959 m. 86, 1970 m. 77 gyventojai.

Tilžės parapija priklauso Dūkšto dekanatui. Pokario metais nuolatinio kunigo neturi. Aptarnauja Turmanto klebonas.

TRAKAI (SENIEJI)

Viešpaties Apreiškimo ir Šv. Benedikto parapijos bažnyčia

Senųjų Trakų miestelis yra 5 km į pietryčius nuo Trakų (Naujųjų) prie Vilniaus — Gardino geležinkelio. Nūdien S. Trakai negausi gyventojų vietovė (1970 m. 341 gyv.) ir sovietinės okupacijos sąlygomis vadinama kaimu.

Senųjų Trakų praeitis labai sena. Jos pradžios nei mūsų archeologai, nei istorikai nėra tiksliai išaiškinę. Kai kurie istorikai, jų tarpe ir Algimantas Miškinis, remdamiesi vienu XVII a. karaimų rankraščiu, mano, kad Trakų miestas galėjęs būti įkurtas 1185—1186 m. Tačiau šiam teigimui dar trūksta daugiau duomenų.

XIV—XV a. Senuosiuose Trakuose būta mūrinės pilies. (Jos nereikia tapatinti su Trakų ežero ir su Pusiasalio pilimis). Tai patvirtina Stasio Mikulionio ir kitų archeologų bei istorikų atlikti paviršutiniški tyrinėjimai. Teigiama, kad pilies teritorijoj tebestovintis vienuolynas ir vėliau įrengta bažnyčia greičiausiai esą — sumūryti iš buvusios pilies nugriautų mūrų.

Istorikas M. Stryjkovskis teigia, kad apie 1320—1321 m. Gediminas perkėlęs Lietuvos sostinę iš Senųjų į Naujuosius Trakus. Ir kiek vėliau, Kęstučio laikais, Senieji Trakai nebegalėję patenkinti besiplėtojančių politinių ir ekonominių reikalų bei ryšių. Senųjų Trakų gyvenvietė buvo atvira, taigi gyventojai kėlėsi į saugesnius ir dar nuolat stiprinamus Naujuosius Trakus.

Padavimai, patekę į XV—XVI a. metraščius, teigia, kad Senuosius Trakus įkūręs Gediminas. Jis laikomas ir S. Trakų pilies įkūrėju. Sakoma, kad šioje pilyje gyvenęs Kęstutis ir kad čia esąs gimęs Vytautas. 1391 m. pilis, kuri buvusi iš dalies mūrinė, iš dalies

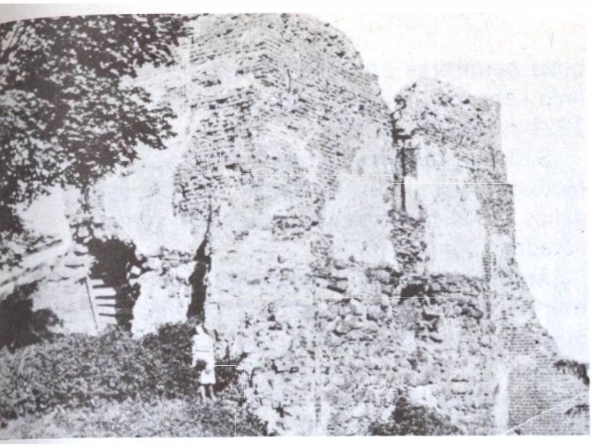

Trakų vienuolyno liekanos apie 1932 m.

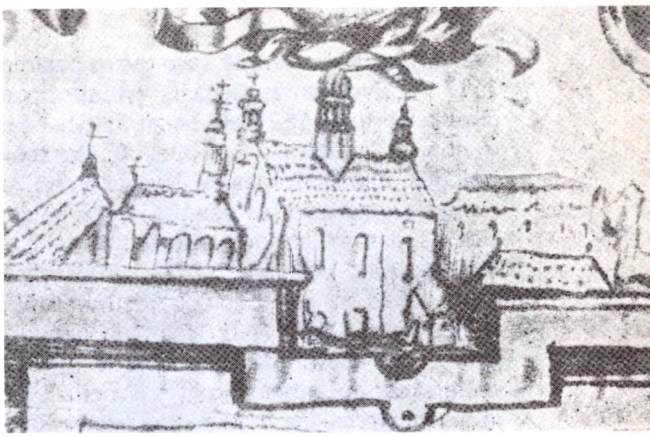

Senųjų Trakų piliavietės vaizdas 1686 m. (Iš „Lietuvos arch. klausimų", VII t., 2 sąs.)

Lietuvos D. K. Trakų vaivadijos vėliava, XVI a. pabaigoje

medinė, buvusi sudeginta ir daugiau nebeatstatyta. Teišliko piliakalnis be pilies liekanų žemės paviršiuje.

R. katalikų bažnyčią S. Trakuose pastatė Vytautas. Tai galėjo įvykti apie 1400, 1405 ar 1410 m. Dr. P. Reklaičio surinktais duomenimis (LE XXX t., 384—385 psl.), 1405 m. Vytautas S. Trakuose įsteigęs benediktinų vienuolyną. Vienuoliai buvę atsiųsdinti iš Tynco vienuolyno (prie Krokuvos). Reikia manyti, kad jie buvo lenkai. Jiems buvę pavesti visi buvusio kunigaikščio dvaro pastatai. Pirmuoju abatu paskirtas vienuolis Lukas iš Tynco. 1415 m. tas pats Vytautas užrašė

vienuolynui dešimtinę iš savo dvaro pajamų. 1517 m. Žygimantas Senasis Vytauto donacijas patvirtino. 1577 m. baigti statyti nauji vienuolyno pastatai. To paties P. Reklaičio žiniomis, abatas Tomas Pavlovskis atnaujino bažnyčią, padidino jos langus, įrengė naujus altorius, perdėjo grindis, įsteigė biblioteką, iš vadinamosios „Kęstučio pirties" įruošė zakristiją. 1625 m. maro epidemijos metu mirė abatas Jonas Cneltovskis. Nuo tada vienuolynas ir bažnyčia pradėjo nykti. 1757 m. bažnyčia skaudžiai nukentėjo gaisro metu. 1780 m. pastatyta laikina medinė bažnytėlė, kurioje buvo laikomos pamaldos. 1790 m. pradėta statyti nauja mūrinė bažnyčia, tačiau jos statyba nebuvo greita. Turbūt šią bažnytėlę aprašė dailininkas (tada studentas) Vincentas Smakauskas (1797—1876) savo ekspedicijos į Trakų pilį metu 1822 m. Jis tų metų pavasarį nuvyko į Trakus ir Salos pilies griuvėsiuose piešė sieninės tapybos fragmentus (išliko 12 miniatiūrinių piešinių). Savo užrašuose (Wsomnienie Trok w 1822 r., „Athaeneum" t. V., Vilnius, 1841, 157—181 p.) jis apie S. Trakus ir jų bažnyčią rašė: „Juk čia kadaise bemedžiodamas kunigaikštis Gediminas taip susižavėjo šiuo kampeliu, jog pastatė pilį, apkasė ją grioviu, pylimais ir pavadino Trakais. Čia dar visai neseniai buvo visiškai sunaikinti pagoniškos koplyčios pėdsakai, o dabar stovi tik viena pasvirusi karčema ir keletas sulinkusių trobelių. Nedidelė bažnytėlė, mūryta iš plytų, švari ir sutvarkyta, — vienintelis šio užkampio paminklas ir puošmena. Viduje, ant kairės sienos prie įėjimo į zakristiją, kabo Vytauto portretas visu ūgiu, o po juo lotyniškas užrašas liudija, kad Vytautas fundavo šią šventovę... Šalia naujai prie bažnyčios pristatytos zakristijos mums parodė pagonių šventyklos pamatų griovius. Karštas fanatikas, lengvabūdis, be to dar niekinantis stabmeldystę žmogus, liepė šventyklos pamatus barbariškai iškasti, o akmenis išmėtyti. Biblioteka įrengta šalia zakristijos erdviame kambaryje; ji pasižymėjo religinio turinio veikalais, o labiausia Bažnyčios tėvų raštų pilnu rinkiniu. Ten pat atskirose spintose buvo sudėti geresni bažnyčios rakandai ir rūbai" (Vertimas Edmundo Rimšos).

1898—1899 m., klebono kun. L. Cudovskio rūpesčiu, vienas buv. vienuolyno sparnas buvo perdirbtas į mūrinę bažnyčią. I pasaulinio karo metu bažnyčia buvo apgriauta, bet 1921 m. vėl atstatyta.

S. Trakų bažnyčioje buvo laikomas Dievo Motinos paveikslas, turintis stebuklingos galios. 1844 m. jis buvo perkeltas į Vilniaus katedrą.

Architektūra. Šv. Benedikto parapijinė mūrinė bažnyčia buvo perdirbta iš vienuolyno namų minėtais metais. Po apgriovimų I pasaulinio karo metu, bažnyčia buvo pamažu atnaujinta nuo 1921 m. ir atremontuota 1980 m. Pagal S. Mikulionio ir A. Baliulio tyrinėjimus (Liet. architektūros klausimai, VII—2, 12—27 psl.) senojo benediktinų vienuolyno šiaurinis ir dalis vakarinio sparno galėjo būti perdirbti į bažnyčią, nes pamatai ir sienos buvo tvirtos, sumūrytos iš plytų bei akmenų. Pagal A. Mikulskio projektą, bažnyčia pastatyta trinavė, su mūriniais skliautais ir su čerpių stogu. Pagrindinis fasadas papuoštas keturiais pseudogotiškais bokšteliais ir su betonine skulptūra. 1901 m. inventoriuje surašyta, kad bažnyčioje buvusios dvi koplyčios kairėje navoje. Tada buvo 3 altoriai, o 23 langai turėję spalvotų stiklų vitražus su švino rėmeliais. 1903 m. meistras G. Ostromeckis įrengė naujus vargonus, o senieji buvo perduoti Skurbutėnų bažnyčiai. Iki 1909 m. buvo įrengta trečioji koplyčia antrajame aukšte ant dešinės navos. Tada jau buvę devyni altoriai. 1915 m. rudenį patrankos sviedinys labai apgadino bažnyčią, sugriovė šoninės navos skliautus, išdaužė visus langų stiklus — liko tik švininiai rėmeliai.

Medinė šventoriaus tvora buvo pakeista akmenų mūru 1902 m. ir uždengta čerpėmis. Bažnyčios ir buv. vienuolyno rūmai, statyti XVIII a. pabaigoje, kartu su Senųjų Trakų piliaviete, yra įrašyti „vietinės reikšmės" architektūros paminklų sąrašan. Buv. vienuolyno pastatai dabar naudojami kolūkio reikalams.

Bažnyčia kapinėse

Kapinėse, už pilies gynybinio griovio, nugriovus sudegusios bažnyčios mūrų liekanas, 1780 m. pastatyta medinė bažnyčia, jos statybai panaudojant tašytus rąstus. Apie ją šiek tiek žinių yra surinkę ir pateikę S. Miku-

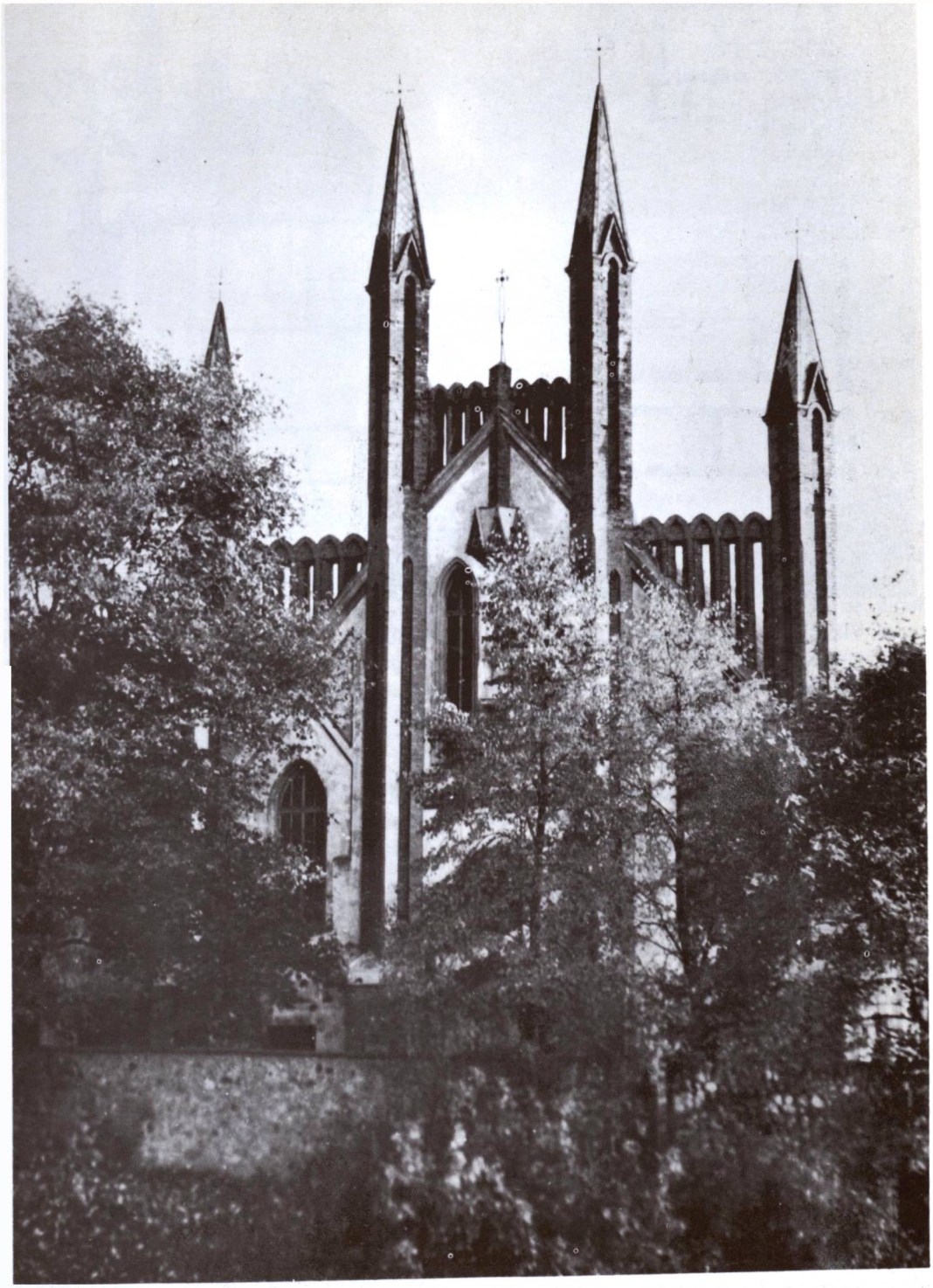

Senųjų Trakų bažnyčia, 1985 m. nuotr.

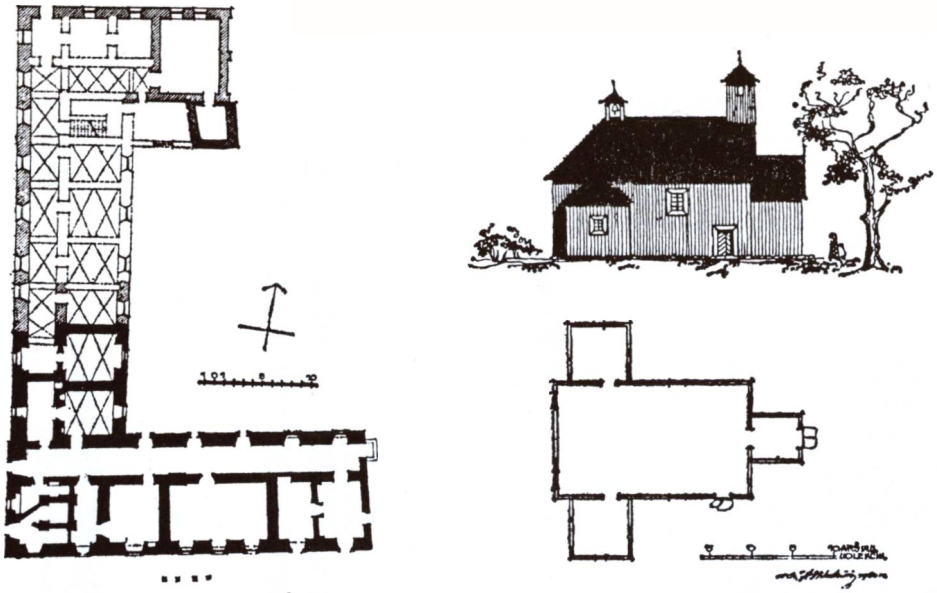

Kairėje — buv. Trakų vienuolyno plano rekonstrukcija. Dešinėje — medinės bažnyčios rekonstrukcija. Autorius — architektas S. Mikulionis

lionis su A. Baliuliu (Lietuvos arch. klausimai, VII, 2). Pagal juos, kaip matyti iš 1799 m. inventoriaus, bažnyčia buvusi 8 sieksnių ilgio ir 5 sieksnių pločio. Virš presbiterijos buvęs nedidelis bokštelis. Aptvertas kvadratinis šventorius turėjęs vartus į vienuolyno pusę. Prie bažnyčios buvusi stulpinė varpinėlė, gontais dengta. Jos viršuje — kryžius su vėtrunge. Ši bažnyčia minima ir 1820 m. vizitacijos akte. Tada ji buvusi 27 uolekčių ilgio, 15 — pločio ir 10 — aukščio. 1838 m. atremontuota. Gal tada virš frontono atsiradęs bokštelis su kryžiumi, o prie pagrindinio fasado pristatytas 6 x 6 uolekčių prieangis. Prieš fasadą buvusi ir dviaukštė medinė varpinė, apkalta lentomis su gontiniu stogu. Arch. S. Mikulionis yra jos vaizdą ir planą rekonstravęs (Žr. brėžinius). Bažnytėlė buvo tradicinės liaudiškos architektūros stiliaus. 1905 m. ji buvo nugriauta.

Žinoma, kad 1781 m. prie Trakų vienuolyno buvo parapijinė mokykla, kurioje 1804 m. mokėsi 8 mokiniai. 1860 m. S. Trakuose buvo tik 20 gyvenamųjų namų ir 164 gyventojai.

Trakų parapija priklauso Trakų dekanatui. 1925 m. ji turėjo 3500, 1939 m. 4259 parapijiečius. Pokario metais ilgą laiką klebonu buvo kun. Mykolas Tarvydis. Jis buvo gimęs 1904.IX.13. Baigęs Kauno kunigų seminariją, kunigu pašvęstas 1931.XII.27. Dirbo parapijose kaip vikaras, klebonas. Ilgus metus buvo 2 ulonų pulko karinis kapelionas. Bolševikams 1944 m. užėmus Lietuvą, kurį laiką buvo vienintelės katalikų bažnyčios Maskvoje rektorius. Komunistinės valdžios atstatytas, grįžo okupuoton Lietuvon, dirbo Vilniaus vyskupijoje, buvo S. Trakų parapijos klebonas. Čia ir mirė 1980.I.18.

Trūkstant kunigų, kaip iš 1985 m. Vilniaus vyskupijos kunigų sąrašo matyti, Senųjų Trakų ir Trakų parapijas administravo ir kartu buvo Trakų vicedekanas kun. Vytautas Rūkas (gim. 1925.V.7, kunigu pašvęstas 1958.III.23).

Senųjų Trakų bažnyčioje yra ligi šių dienų išlikę pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: paveikslai — „Marija su Kūdikiu" (XVIII a.), „Šv. Benediktas" (XVIII a.), 4 medinės XVIII a. evangelistų skulptūros, XIX a. medinė „Nukryžiuotojo" skulptūra, 2 žalvariniai 1712 ir 1732 m. liejimo varpai. Šventoriaus vartuose yra 3 XIX a. geležiniai ornamentuoti kryžiai, ant bažnyčios stogo — 1899 m. gaminta geležinė vėjarodė ir kt.

Sovietinės okupacijos metu Senieji Trakai yra kolchozo centras. 1959 m. 334, 1982 m. 760 gyventojų.

Trakų bažnyčioje, kairėje altoriaus pu-

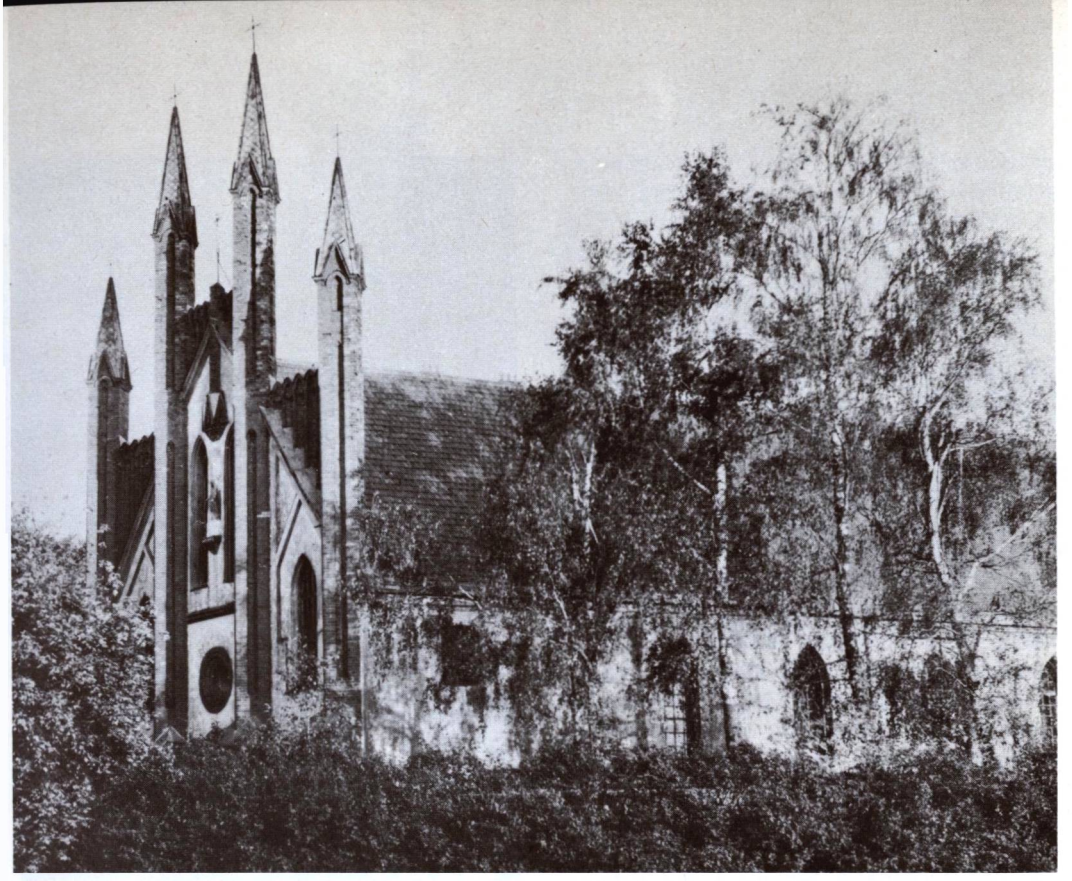

Senųjų Trakų bažnyčios kampinis ir šoninis vaizdas, 1985 m. nuotr.

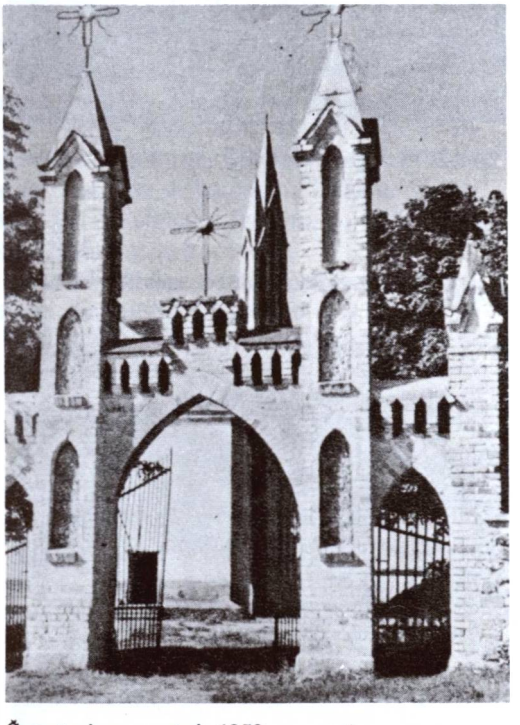

Šventoriaus vartai, 1959 m. nuotr.

sėje, buvo Vytauto Didžiojo paveikslas. Po juo yra įrašas: „Alexander Vitoldus Magnus Dux Litvaniae, qui Ecclesiam fundavit Anno Domini 1409" (Aleksandras Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis, įkūręs šią bažnyčią 1409 m.). Tačiau meno istorijos žinovai (M. Balinskis, P. Galaunė ir kiti) tvirtina, kad šis „barzdotas Vytauto portretas" nesąs tikrasis Vytauto portretas. Pirmiausia, mūsų valdovas barzdos nenešiojęs, be to, apranga ne Vytauto, bet daug vėlesnių laikų. Greičiausiai čia buvo nupieštas kuris nors kitas vėlesnių laikų Trakų bažnyčios (faros) geradarys. Pamiršus jo vardą, vėliau jis buvo supainiotas su Vytautu. Meno istorikai jo kilmę priskiria XIX amžiui.

Žurnalas „Mokslas ir gyvenimas" (Nr. 2, 1985) paskelbė daugiau žinių apie šį paveikslą. Pagal Juozo Vercinkevičiaus informaciją, jis 1974 m. buvęs nugabentas į P. Gudyno restauravimo centrą, kaip Trakų muziejaus eksponatas. Paveikslas esąs 2, 3 m ilgio ir 0,89 m pločio. Buvęs labai sunykęs: 45% drobės nuplyšę, be porėmių. Tyrimo metu paaiškėję, kad buvęs anksčiau kelius

kartus restauruotas, tačiau ne kvalifikuotų restauratorių. Senąjį sunykusį kūrinį atgaivinusi dail. restauratorė B. Čeponienė. Vytautas savo gyvenimo metais nebuvo piešiamas ir autentiško jo paveikslo nėra. Lietuvos kunigaikščių portretai buvo kuriami vėliau. Taigi ir šis portretas galėjęs būti nutapytas XVI a., kaip tariamasis Vytautos portretas; iš tikrųjų paveiksle esąs pavaizduotas visai kitas, bet tikras asmuo. Doc. T. Adamonio nuomone, ,,tariamasis Senųjų Trakų Vytauto portretas — tai reprezentacinio portreto tipas, plitęs Lietuvoje XVI ir XVII a. pirmoje pusėje. Tuo metu imta kurti sąlyginius seniai mirusių didikų portretus. Toks galėjo būti ir Vytauto portretas. Tačiau tas sąlygiškumas per daug didelis. A. Prochaska, remdamasis pirminiais šaltiniais, rašo, kad Vytautas buvo be barzdos, moteriško veido bruožų, nurodo jo kresną figūrą, mėgstamą aprangą. Viskas prieštarauja Senųjų Trakų Vytauto portretui. Vaizduojamasis asmuo yra Renesanso laikais nešiota barzda ir ūsais. Renesanso laikams būdinga apranga ir papuošalais... Tikėtina, kad tariamasis Senųjų Trakų Vytauto portretas nutapytas iš Vytauto paveikslo Nesvyžiuje... Kai palygini šį portretą su žinomu Mykolo Radvilos Juodojo portretu, tai akių srities, nosies, skruostų formose yra nemažai panašumo. Galima daryti prielaidą, kad čia pavaizduotas Radvilų giminės atstovas XVI a. Vėliau portretas buvo pertapytas, pakeičiant šukuoseną, įvedant barokines drapiruotes fone ir dirbtinę šermuonėlių kailių klostę, einančią nuo staliuko žemyn".

Tariamasis Vytauto Didžiojo portretas bažnyčioje

Trakų miesto panorama. (Iš apie 1980 m. išleisto atviruko)

Trakų štai garbinga pilis!.. (J. Česnavičiaus 1979 m. nuotr.)

TRAKAI (NAUJIEJI)

Švč. Mergelės Marijos Aplankymo parapijos bažnyčia

Trakai — Lietuvos miestas, įsikūręs prie Galvės ir kitų ežerų, 23 km į vakarus nuo Vilniaus. Tai Naujieji Trakai. (Oficialiai šis miestas visur tik „Trakais" vadinamas). Yra ir Senieji Trakai (žr. atskirą aprašymą 336-342 p.).

Vietovės vardas — trakas — yra bendrinis daiktavardis ir reiškia miške iškirstą skynimą, tuščią, pliką vietą. Galbūt tokioje vietoje įkurta pirmoji sodyba ir gavo Trakų vardą. Lietuvos vietovardžių žodyne „Trakų" vardu yra 31 vietovė, Trakėnų — 8, Trakinės — 4, Trakinių — 3.

Istorinės žinios. Trakai Lietuvos valstybės bei jos monarchijos kūrimosi ir plėtimosi laikais užėmė labai svarbią vietą. Čia buvo tvirtas karinis punktas (kelios pilys, kiti gynybiniai įrengimai), ekonominis, prekybos, amatų centras. Jau prieš 1304 m. Trakai buvo Lietuvos sostinė. 1320 ar 1321 Gediminas perkėlė savo sostinę iš Senųjų į Naujuosius Trakus. Trakų miestas kūrėsi 1341—1348 m. Kryžiuočių kronikose Trakai dažnai minimi nuo 1337 m. Trakų istorija — didelė visos Lietuvos istorijos dalis. Ji yra aprašyta (nors dar neišsemta) daugelyje knygų, studijų bei rašinių. Ne šios knygos uždavinys ją dar kartą pakartoti. (Atitinkama literatūra nurodyta šios knygos pabaigoje). Pasitenkinsime kai kuriomis žiniomis apie R. katalikų bažnyčią bei religinius paminklus.

Trakų miesto herbas

R. katalikų bažnyčią Trakuose pastatė Vytautas 1409 m., tada jau nuolat čia rezidavęs. 1409.V.24 apdovanojimo aktu buvo paskirta bažnyčiai, mokyklai, klebonui jurisdikcija mieste ir eilė kaimų. Meno istorikas dr. P. Reklaitis (LE XXXI, 377) mano, kad ji buvusi mūrinė. Katalikų koplyčios buvo įruoštos Trakų salos pilyje ir vienoje ežero salelėje (Šv. Jurgio koplyčia). Žygimantas Kęstutaitis Pusiasalio pilies vartų bokšte buvęs įruošęs Šv. Mykolo koplyčią, minimą dar 1678 m., toje pačioje vietoje.

Trakai 1939 m. (Stepono Kolupailos nuotrauka)

Karalius Kazimieras Salos pilyje įkurdino domininkonus. Apie 1678 m. jie, seimui leidžiant, Oginskių remiami, Pusiasalio pilyje pasistatė vienuolyną ir koplyčią. Įrengimo darbai buvo tęsiami, bet po 1794 m. įvykusio valstybės žlugimo mūriniai pastatai palikti sugriuvimui. Tik 1822—1823 m. domininkonai pasistatė nedidelius bažnytėlę ir vienuolyną, bet po 1864 m. rusai uždarė. Roemeriai įsiruošė mūrinę koplyčią savo šeimos nariams laidoti.

1655 m. į Lietuvą įsiveržę gausūs rusai sudegino Trakų miestą, pilis; sudeginta ir parapijinė bažnyčia, išnyko koplyčios. Po šios rusų invazijos buvo ruošiamasi bažnyčią atstatyti. Tačiau iš 1663 m. Trakų klebono bylos, vestos Trakų pilies teisme, aiškėja, kad pilietis Berkas pasisavinęs bažnyčios atstatymui skirtą miško medžiagą. Bažnyčia, matyt, buvo smarkiai sugriauta ir greitai neatstatyta. Tik 1717 m., pastačius naują mūrinę, reikėjo ją iš nauja konsekruoti, kas ir buvę padaryta 1718 m. 1926 m. bažnyčia atnaujinta.

Trakų bažnyčia, 1985 m. nuotr.

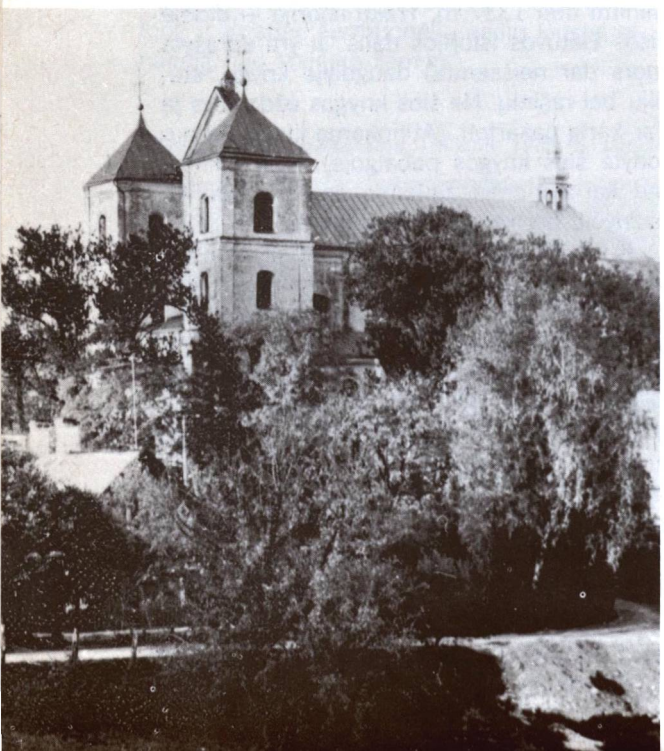

Stasys Mikulionis (Liet. arch. kl. V(IV), 53 psl.), savo studijoje „Trakų įkūrimo ir urbanistinės raidos klausimu" apie Trakų bažnyčią šitaip rašo: „Tai, kad ji pastatyta ant kalvos, XV a. miesto pietiniame pakraštyje, tarp dviejų svarbiausiųjų gatvių, nebuvo atsitiktinumas. Ne vien liturginiais sumetimais ir jos absida orientuota į rytus. Pasuktą bažnyčią ilgąja kraštine į pietus buvo galima maksimaliai panaudoti gynybai. Apie pastato gynybinę paskirtį liudija ir pagrindinio įėjimo orientacija. Senasis įėjimas, kurį tyrinėdamas aptiko straipsnio autorius, buvęs atkreiptame į miestą šiauriniame fasade. Panaši įėjimų išdėstymo tvarka pastebima lenkų viduramžių bažnyčiose, kurios būdavo įjungtos į gynybinių sienų žiedą".

Architektūra. 1409—1410 m. statyta mūrinė bažnyčia, funduota DLK Vytauto, pergyveno eilę gaisrų, griovimų, atstatymų ir pakeitimų. Dabar matomas pastatas yra toks, koks jis buvo perstatytas ir praplėstas 1717 m. ir restauruotas 1926 m. Bažnyčioje matomos trijų istorinių stilių žymės. 1600 m. T. Makovskio raižytame Trakų vaizde matyti gotiškas šios parapinės bažnyčios siluetas. Viena iš iki šiol išlikusių gotiškų žymių yra poligonalinė presbiterija su skliautais. Dr. J. Matuso nuomone, ši bažnyčia turinti viduramžių romantiškojo stiliaus bruožų savo bendroje formoje ir plane („Draugas" II d., 1960.VII.2). XVIII a. pakeitimai įvedė barokiškų elementų.

Bazilikinės erdvės bažnyčia turi aukštą ir plačią centrinę navą, o jos šoninės navos žemos ir siauros. Fasadiniai bokštai patraukti priekin. Jie yra trijų tarpsnių, kvadratinio plano, masyviški ir ne ką aukštesni už navos stogą. Fasadinės sienos frontonas yra aukštas parapetas, aukštesnis už stogą ir už bokštus. Fasade matomai barokiniai poriniai piliastrai ir aukšta niša. Bokštų ir navos aukštutiniai langai turi segmentines arkas, o šoninių navų ir presbiterijos žemutiniai langai suremti pusiau apskritomis arkomis. Tokia įvairovė yra būdinga barokui. Absida yra ly-

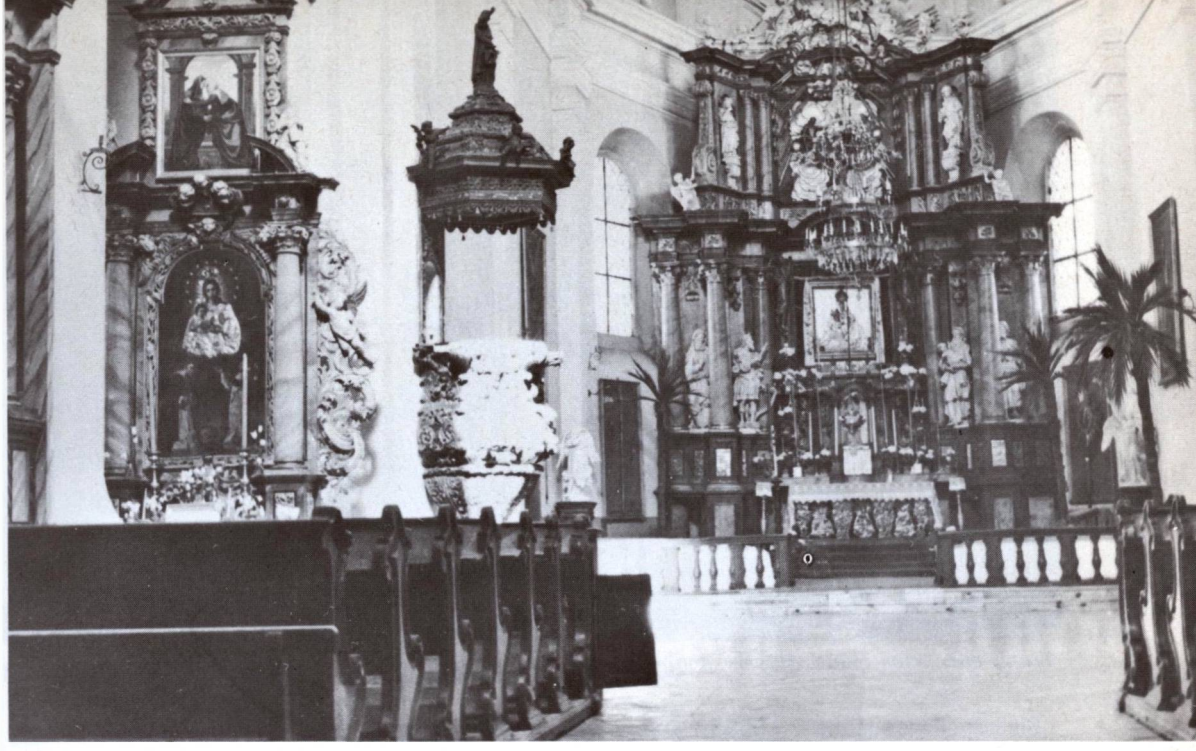

Bažnyčios vidus, didysis altorius, 1979 m. nuotr.

gaus aukščio su aukštuoju navos stogu. Čia uždėtas lieknas trijų tarpsnių barokinis bokštelis su atviromis angomis. Dabartiniai bažnyčios stogai yra raudoni, o sienos baltai tinkuotos. Visos keturios viršūnės papuoštos ažūriniais kryžiais.

Bažnyčioje yra buvę penki altoriai. Dabartinis didysis altorius turi trijų tarpsnių barokinį retablį, dekoruotą orderine tvarka. Matoma daug skulptūrų ir medžio drožybos. Presbiterijos baliustrada yra vingiuota plane. Sienos dekoruotos barokiniais piliastrais ir laužytos profilio architravu.

Stebuklingas Dievo Motinos paveikslas. Pasakojama, kad Vytautas labai mylėjęs Trakus: čia buvo jis gimęs, augo, pagaliau Trakuose ir mirė. Trakuose jis pastatė mūrinę bažnyčią. Manoma, kad jai padovanojęs Dievo Motinos su Kūdikėliu Jėzum paveikslą, papuoštą dviem tikro aukso vainikais, išmargintą perlais ir kitomis brangenybėmis. Ilgainiui šis paveikslas ėmęs garsėti stebuklais. Trakus vis labiau lankydavo maldininkai būriais, ieškodami sveikatos. Ypač gausūs maldininkais buvo Marijos Vardo (rugsėjo 8-osios) atlaidai, švenčiami nuo 1603 m. Būta daug pagijimų, kurie nuo 1779 m. buvo surašomi į tam reikalui bažnyčioje laikomą knygą.

Stebuklingas Dievo Motinos paveikslas

Trakų bažnyčios vidus: didysis, šoninis altoriai, sakykla

Šis paveikslas išliko ir 1655 m. rusų invazijos metu. Praslinkus nuo invazijos 7 metams, paveikslas buvo patalpintas Šv. Kazimiero koplyčioje, Vilniaus katedroje. 1667 m. jis vėl buvo pervežtas į Trakų bažnyčią. 1772 m., karo su švedais metu, paveikslą į savo rūmus parsigabeno sergantis Smolensko vyskupas, prie jo karštai meldęsis ir jį globojęs. Po karo vėl grąžino į Trakus.

Surinkus reikiamus duomenis apie pagijimus, į Romą buvo pasiųsta 40 asmenų., kurie prisiekdami liudijo apie pagijimus prie šio paveikslo ir prašė popiežių Klemensą XI Švč. M. Mariją apvainikuoti. Popiežius sutiko ir suteikė reikalingus atlaidus.

Vainikavimo iškilmės vyko 1717.IX.3—12 ir buvo nepaprastai iškilmingos. Kun. dr. J. Vaišnoros surinktais duomenimis („Marijos garbinimas Lietuvoje", 255—258 psl.), tada Trakų bažnyčios iždė buvęs saugojamas brangus, pusketvirto svaro sveriantis, gryno aukso, brangiais akmenimis išpuoštas vainikas, padovanotas Trakų Dievo Motinai Vytauto. Kodėl ir kada vainikas nuimtas nuo paveikslo, žinių nesą. Greičiausiai tada, kai reikėjo viską slėpti nuo rusų invazijos.

XVIII a. pr. paveikslas turėjęs dar du kitus brangius vainikus. Vieną jų padovanojęs kancleris L. Sapiega, antrą vicekancleris Aleksandras Naruševičius. Bet į Romą nuvykęs ir iš Vatikano grįždamas Vilniaus jėzuitas Aleksandras Savickis parvežė dar du vainiku — Marijai ir Kūdikėliui, kurie buvo Romoje pagaminti iš Lietuvos didikų suaukoto aukso. Iškilmių išlaidas, siekusias 40.000 dukatų, padengė Vitebsko kaštelionienė Teresė Oginskienė. Vatikano vainikai buvo padėti specialioje palapinėje, užmiestyje.

Iškilminga procesija jie buvo gabenami į Trakų bažnyčią. Iškilmėse dalyvavo keli vyskupai, kapitulų nariai, Lietuvos didikai. Procesija praėjo 5 vartus, pastatytus Dievo Motinos garbei. Atvykus į bažnyčią, buvo perskaityta popiežiaus brevė, kuri leido vainikuoti stebuklingąjį Marijos paveikslą. Giedant iškilmėms parašytą specialią giesmę, vyskupas uždėjo Marijai ir Kūdikėliui vainikus. Tuo metu skambino visų šventovių varpai ir šaudė ant kalnelių pastatytos patrankos. Pontifikalines mišias atlaikė Smolensko vyskupas Oginskis, kitas — popiežiaus atstovas vysk. Ancuta ir kiti aukšti dvasininkai. Pamokslai buvo sakomi kasdien įvairiomis kalbomis. Lietuviškai juos sakė Smolensko kanauninkas Jonas Puzinas, Žaslių klebonas kun. Mykolas Pieciukevičius, Šv. Jono bažnyčios Vilniuje pamokslininkas jėzuitas Jonas Zubrevičius ir Vilniaus kunigų seminarijos profesorius jėzuitas Jonas Pošakovskis. Sutvirtinimo sakramentas buvo suteiktas 10.000 žmonių. Iškilmės sutraukė nematytą daugybę maldininkų. Buvo prisimintas Vytautas ir kiti bažnyčios geradariai. Iškilmių dieną į katalikybę grįžo 60 kitų konfesijų tikinčiųjų.

I pasaulinio karo metu Trakų Dievo Moti-

Trakų bažnyčios šventoriaus vartai. J. Gimbuto 1985 m. nuotr.

ios paveikslas kun. K. Maliukevičiaus buvo 1915.VIII.13 išvežtas į miškų srityje esantį Žagarinės kaimą. Saugota, kad jo ir brangenybių nepaliestų pikta ranka. Minėtas kunigas ir paveikslą atlydėjusieji prašė miško sargą užleisti paveikslui kambarį, tačiau jis pasiūlęs tuščią tvartą. Bet ūkininkas Grabauskas užleido paveikslui savo namus. Nuo tada čia buvo laikomos mišios, kurias lankydavo daugybė tikinčiųjų. Pažymėtina („Šaltinis" Nr. 49, 1930), kad minėtą Žagarinės miško sargą ištikusi skaudi nelaimė: plėšikai į miške užmušę, po to užpuolę namus, kur nudūrę jo žmoną. Likę gyvi tik vaikai, kurie suskubę pasislėpti minėtame tvarte...

Praėjus karo audrai, paveikslas buvo perkeltas į Vilniaus katedrą, o praslinkus metams, rugsėjo 8 d., Trakinės Dievo Motinos atlaidų metu, vėl buvo perneštas į Trakus, kur jis ir dabar tebėra.

Minėtų Marijos ir Kūdikėlio Jėzaus karūnų-vainikų likimas nežinomas. Vis dėlto abejojama, ar dabartinis Trakų Dievo Motinos paveikslas tikrai yra tas pats, kurį Vytautas buvo dovanojęs Trakų bažnyčiai. Kai kurie žinovai mano, kad jis esąs tapytas XVI—XVIII amžiuje.

Istoriškai žinoma, kad 1418.VIII.11 Trakuose mirė didžioji kunigaikštienė Ona, Vytauto žmona. Jos kūnas buvo pervežtas į Vilnių ir palaidotas katedros bažnyčioje, greta Šv. Mykolo altoriaus.

Trakai ilgesnį laiką buvo Vilniaus vyskupijos sufraganija ir dekanato centras. Juo yra ir dabar. 1939 m. parapija turėjo 8394 parapijiečius. Pokario metais dekanu buvo kun. Bronislovas Sakavičius, 1985 m. kunigų sąrašuose dekanu ir klebonu įrašytas kun. Vytautas Pranciškus Rūkas. Tada dekanatui priklausė 8 parapijos.

Miesto gyventojų skaičius: 1857 m. — per 1000, 1860 m. — 1232, 1880 m. — 2170, 1918 m. — 1800, 1935 m. 2800, 1959 m. 3075, 1970 m. 4691, 1976 m. 6000. Miesto teritorija apima 11,5 kv km plotą, iš jų 5,5 kv km apima ežerai, 1,4 kv km želdiniai. Tik 142 ha užstatyti pastatais.

Bernardinai Trakuose turėjo savo mūrinę bažnyčią ir vienuolyną. Žinoma, kad 1522 m. Žygimantas I leido Trakų vaivadai Martynui Goštautui perstatyti ir aprūpinti **Šv. Mikalojaus bažnyčią,** kurią jo tėvas buvo pastatęs. 1617 m. bažnyčia su vienuolynu buvo atnaujinta Vilniaus vyskupo Eustacho Valavičiaus rūpesčiu. Tada jis perstatė ir vienuolyno pastatą, viską atiduodamas bernardinams. 1832 m. rusų valdžia vienuolyną ir bažnyčią uždarė. Vienuolyno rūmuose buvo įkurdintos apskrities įstaigos, o bažnyčia paversta sandėliu.

Kaip XIX a. viduryje atrodė buv. vienuolynas ir bažnyčia, žinių yra suteikęs rašytojas Liudvikas Kondratavičius (slpv. Vladislovas Sirokomlė, 1823—1862), rašęs lenkiškai. Jis

Trakų bažnyčia po I pas. karo, su nugriauta vieno bokšto viršūne

Vilniaus Vytauto Ddžiojo gimnazijos būrelio valdyba, slaptai veikusi lenkų laikais. Čia matome 1940 m. nuotrauką — valdybą Trakų ežero saloje, išvykos metu. Iš k.: Melanija Bielinytė, Birutė Bruzgelevičiūtė — Tamulienė; II eil.— Tumelis, Albinas Morkevičius-Morkus, kun. E. Basys, Eugenija Lipskaitė ir Julius Kakarieka. (Iš B. Tamulienės albumo)

savo kelionių aprašymuose (Niemen od žrodel do ujščia, Wilno, 1861) šitaip rašo:

„Apžiūrėkime Trakų bažnyčias. Pirmoji, kuri krito į akis, kai įvažiavome, yra dabar uždaryta bernardinų bažnyčią su gana dideliu vienuolynu. Šv. Pranciškaus ordinas Lietuvoje buvo pelnytai laikomas senesniu už kitus, todėl minėtoji bažnyčia gal pastatyta ant koklos senos pagonių šventovės pamatų. Bet reikia pasakyti, kad šio ordino tėvai labai nedaug tepaliko žinių apie save. Garbindami Dievą, gerbdami gvardijoną, gerdami alutį, užkąsdami virta jautiena arba Trakų seliava, jie čia išgyveno du šimtus ir kelias dešimtis metų, nepalikę jokių rašytinių žinių. Vienuolynas buvo panaikintas, nuo drėgmės apipelėjo kadaise puikios bažnyčios mūrai, pačiame vienuolyne įsikūrė apskrities teismas".

1864 m. carinė rusų valdžia, plėsdama rusifikaciją, bažnyčią perdirbo į stačiatikių cerkvę. Bet I pasaulinio karo metu pastatai buvo artilerijos šūviais sugriauti. Po karo netaisomi dar labiau sugriuvo — tik griuvėsiai riogsojo.

Trakai su apylinkėmis amžių būvyje buvo aplenkinti, nors lenkinimas nebuvo gilus. Nelotyniškos pamaldos bei giedojimai lietuvių kalba Trakų bažnyčioje įvesti tik Lietuvai 1939 m. atgavus Vilniaus krašto dalį.

Trakai kentėjo ir II pasaulinio karo metu. Bolševikai deportavo nemaža gyventojų, vokiškieji naciai iššudė Trakų žydus. Tokiu būdu dar Gedimino ar Vytauto laikais įsikūrusi žydų bendruomenė praktiškai nustojo egzistavus.

1944.II.29 vokiečiai paėmė ir išsivežė visus tris Trakų bažnyčios varpus. Paimti ir išsivežti nebuvo sunku: tada jie kabojo stulpinėje varpinėje, neaukštai nuo žemės.

Senojoje Trakų bažnyčioje, nežiūrint Trakus ištikusių daugybės karo audrų ir kitų negerovių, yra susitelkę ir ligi mūsų dienų išlikusių daug brangių religinio meno bei kulto vertybių, iš kurių paminėtinos: sakytas Trakų Dievo Motinos stebuklingas paveikslas, tariamasis Vytauto Didžiojo portretas; kiti paveikslai: dail. Juozapo Jermaševskio „Šv. Jonas Nepomukas (1726 m.), „Saliamono teismas" (XVIII a. pab.), „Stemus simul" (XVII a. pab.), „Domininkono pamokslas" (XVIII a. II pusė), „Nuėmimas nuo kryžiaus", „Šv. Petras" (abu XIX a. pr.), „Šv. Jackus" (XVIII a. II p.), „Šv. Tadas", Šv. Petras", „Šv. Paulius",

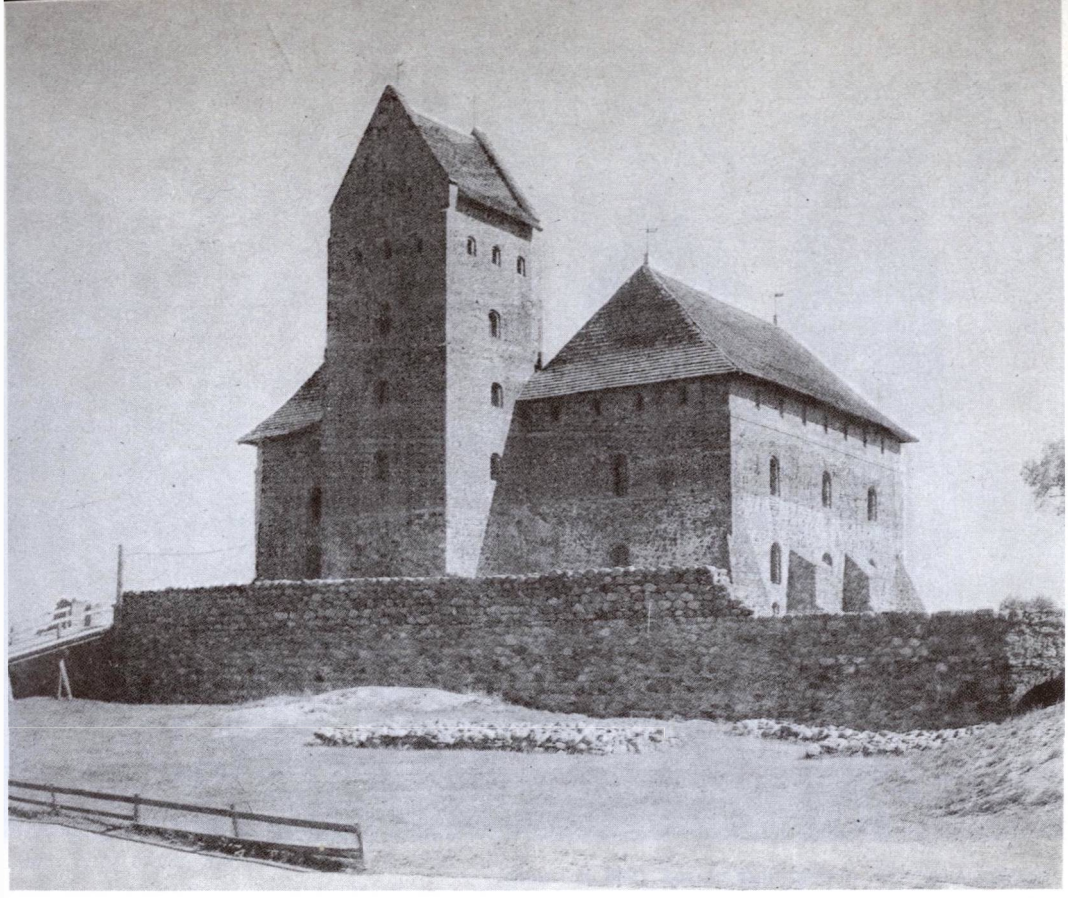

Trakų pilis po restauracijos. V. Sparnaičio nuotr.

triptikas „Marija su Kūdikiu ir 2 šventaisiais", „Marija Rožančinė" (visi XIX a.); 1725 m. G. Šemniko 2 metalinės pasidabruotos žvakidės, 6 barokinės XVIII a. žvakidės, daugybė XVIII—XIX a. arnotų bei kapų.

Bažnyčios viduje įdomus XVIII a. marmuro ir medžio altorius su dailiomis skulptūromis, dvejos dailaus darbo XIX a. medžio ir gipso klaupkos. Pažymėtini paminklai: Mykolo Roemerio atnkapinis klasikinio stiliaus 1853 m. gipsinis paminklas, Rachilės Roemerienės antkapinis 1857 m. paminklas, gamintas Kazimiero Jelskio, Alfredo Romerio memorialinė 1897 m. lenta, gaminta M. Guiskio, ir kt.

N. Trakų bažnyčioje yra jos įkūrėjo Vytauto Didžiojo portretas. St. Mikulionis, 1969 m. tyrinėjęs Trakų bž. inventorius, nustatė, kad šis Vytautas yra Senųjų Trakų Vytauto paveikslo kopija. Jį 1893 m. padaręs dail. Pranciškus Sodolskis, parapijos klebono J. Karvovskio užsakymu. Apie tai liudijęs įrašas antroje paveikslo pusėje. 1980 m. paveikslas buvo restauruotas ir vėl padėtas bažnyčioje. („Mokslas ir gyvenimas" Nr. 2, 1985).

Trakų karaimų muziejus, 1979 m. nuotr.

Turgelių bažnyčia, šventoriaus vartai, 1982 m. nuotr.

TURGELIAI

Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo parapijos bažnyčia

Turgelių miestelis įsikūręs Merkio upės dešiniajame krante, apie 30 km į pietryčius nuo Vilniaus, 18 km į šiaurę nuo Šalčininkų. Merkio upė čia padaro dvigubą vingį į pietų pusę. Gražus jos slėnis, aukštoki ir sausi krantai. Prie Turgelių, tik kitame Merkio krante, yra piliakalnis, Merkio upės juosiamas. Jo papėdėje aptikta senos gyvenvietės liekanų.

Vietovės vardo kilmė siejama su kai kuriais senosios lietuvių tikybos papročiais bei tikėjimu į pomirtinį gyvenimą. Tas tikėjimas ligi šių dienų nėra kaip reikiant ištirtas, tačiau manoma, kad lietuvių protėviai neturėjo piktajai dvasiai pavadinimo, o greičiausiai jos ir visiškai nežinojo. Buvusi žinoma tik ,,velinio" ar ,,vėlinio" sąvoka (iš tų žodžių kilusi ir ,,vėlė", t.y. visa, kas lieka gyva po žmogaus mirties). Velinius lietuviai gerbdavę visada, bet ypač vėlų rudenį, švęsdami derliaus nuėmimą ir dėkodami dievams už dovanas. Šiam reikalui jie susirinkdavę į religinio pobūdžio susirinkimus, vadinamus ,,velinio turgeliais". Apie juos rašoma ir XVII a. Vilniaus jėzuitų pranešime. Susirinkę žmonės linksmindavosi, šokdavo, valgydavo ir nugerdavo. Vaišių metu nepamiršdavo ir savo mirusiųjų artimųjų, ypač su šiuo pasauliu dar neseniai atsiskyrusių: prie stalo jiems palikdavę tuščias vietas ir tikėdavę, kad jų vėlės (veliniai) ateidavusios ir kartu su jais valgydavusios, gerdavusios. Krikščionių dvasininkai dar ilgai negalėję išnaikinti šio ,,velinių turgelių" papročio. XVI—XVII a. jie aiškinę žmonėms, kad nepadoru tokiu būdu rinktis. Taigi ilgainiui ,,velinio" sąvoka, veikiant krikščionių kunigams, virtusi piktosios dvasios sąvoka; iš čia ir esąs kilęs ,,velnias".

Bet yra ir kitų vardo kilmės aiškinimų. Pasakojama, kad ši vietovė pradėjusi kurtis prie kelio iš Vilniaus į Gudijos miestus. Juo keliaudavę nemaža pirklių. Šioje vietoje, prie Merkio upės, buvusi pastatyta karčema su nakvynės namais pirkliams ir jų arkliams. Aplink karčemą augusi ir gyvenvietė. Netrukus čia buvę pradėti ruošti turgai, kurie buvę labai populiarūs. Žemdirbiai iš tolimesnių

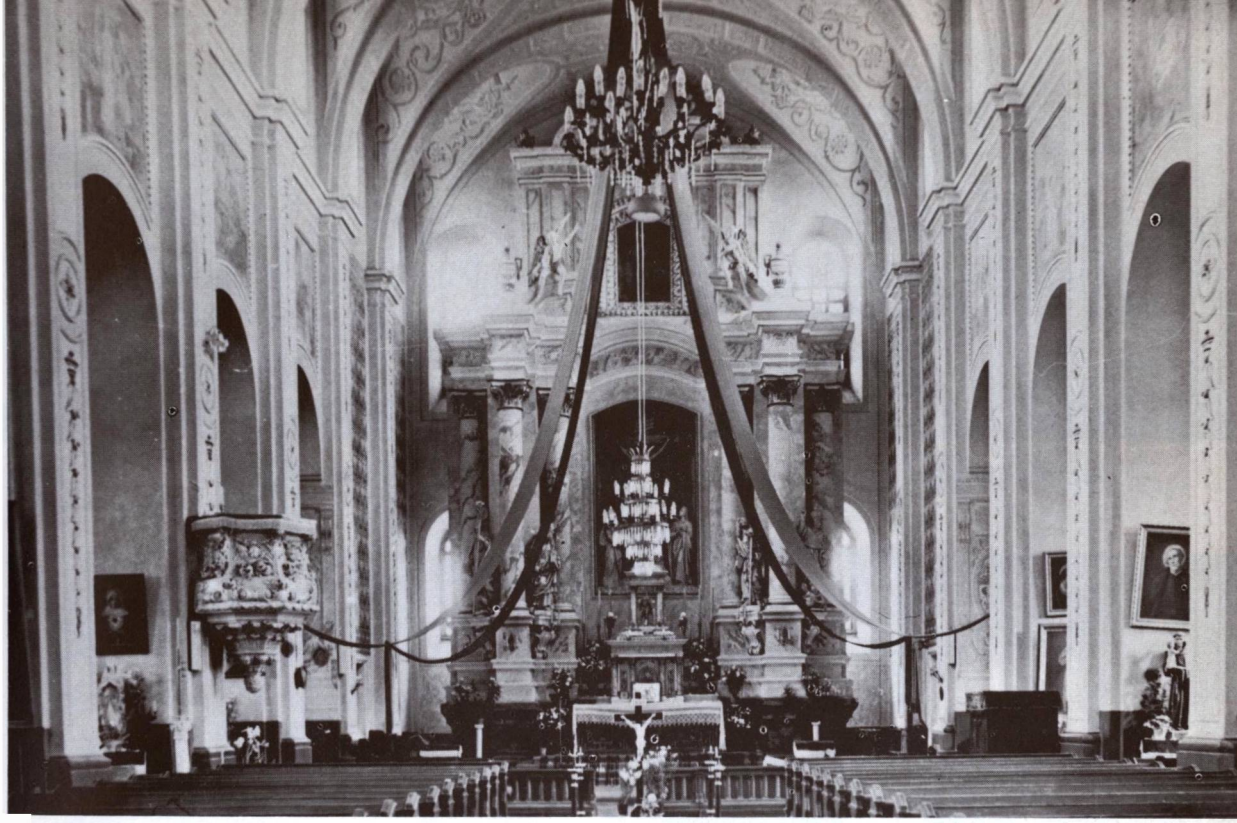

Bažnyčios vidus, didysis altorius, 1982 m. nuotr.

vietų sugabendavę savo grūdus, gyvulius, atvykdavę daugiau pirklių. Taigi ir gyvenvietė buvusi Turgeliais pavadinta... Dar vienas aiškinimas, kad vietovės pavadinimas esąs lenkiškos kilmės, neturi pagrindo.

R. katalikų bažnyčia. Vietovė pradėjo augti, kai čia buvo pastatyta bažnyčia. Žinoma, kad jos statyba susirūpinęs jau 1500 m. Vaclovas Mongirdavičius ir jo duktė, Mažosios Merkinės dvaro savininkė. Apie tuos metus ir buvo pastatyta pirmoji medinė bažnyčia. XVIII a. prie jos veikė ir parapijinė mokykla, kurioje 1782 m. mokėsi 28 mokiniai. Bažnyčios atnaujinimui P. Bžostauskas užrašė 20.000 auksinų. 1729 ir 1836 m. bažnyčia perstatyta.

Dabartinė mūrinė bažnyčia statyta 1909 m., kun. Šepeckio rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis. 1930 m. ją konsekravo Vilniaus arkivyskupas R. Jalbžykovskis. Ji stovi ant kalno ir yra iš visų pusių gerai matoma. Padavimai sako, kad ant šio kalnelio senovės lietuviai atlikdavę savo religines apeigas.

1964—1965 m., klebono kun. Kazimiero Kulako rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis, bažnyčia buvo suremontuota, jos sienos sutvirtintos.

Architektūra. 1909 m. pastatyta mūrinė bažnyčia yra eklektiškai barokiška. Didelis trijų navų pastatas turi mažojo orderio fasadą su dviem 4 tarpsnių bokštais. Jie stovi patraukti priekin nuo sienos ir siaurėja palaipsniui aukštyn. Bokštai uždengti banguoto profilio šalmais. Frontonas barokiškai išraitytas, aukštesnis už navos stogą. Sienos ir bokštai suskaidyti piliastrais ir karnizų eilėmis. Langai ir bokštų angos turi puslankio arkas ir profiliuotus apvadus. Sienų paviršiai yra plytų mūro, netinkuoti. Galinė siena lygi, be atitrauktos absidos. Jos frontonas panašus į fasadinį.

Interjeras erdvus ir šviesus. Šoninės navos yra atitvertos storais pilioriais ir arkomis. Skliautai ir sienos gausiai dekoruoti, viskas tinkuota. Didysis altorius turi aukštą dviejų tarpsnių retablį ir siekia lubas. Jis sudėtas iš šešių kolonų, laužyto antablemento ir plastiško antstato. Sakykla papuošta akantų ir kaukių lipdiniais. Bažnyčia įrengta turtingai, su daug atraminių suolų. Šventorius aptvertas dailia akmenų mūro tvora.

1885 m. Turgeliuose buvo 116, 1897 m. 277 gyventojai. Lenkų okupacijos metais čia buvo valsčiaus centras. Lietuviškas valsčius

Turgelių bažnyčios galinis vaizdas

Absida iš pietų pusės

(1982 m. nuotraukos)

Šoninis vaizdas, klausyklos

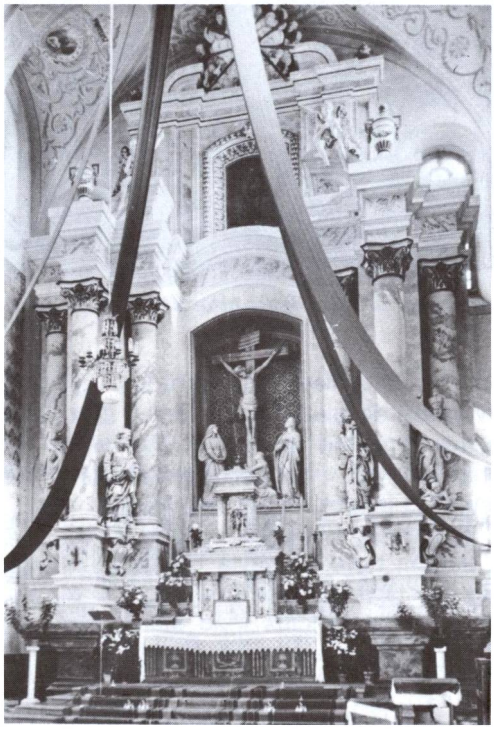

Didysis altorius

įkurtas 1939 m. rudenį. Lietuviai Turgelius rado jau gerokai aplenkėjusius, tačiau Lietuvos Mokslo akademijos duomenimis, lietuviškų vietovardžių procentas valsčiuje siekė 92%. 1940 m., imdami lietuviškus pasus, pavardes atlietuvino 825 asmenys. Sulenkintoms vietovėms taip pat buvo grąžinti lietuviški vardai. 1942 m. gyventojų surašymo metu lietuviais užsirašė 57,9% valsčiaus gyventojų.

Sovietinės okupacijos metu Turgeliai priskirti Šalčininkų rajonui, yra apylinkės ir kolchozo centras. 1959 m. miestelyje buvo 363, 1970 m. 447 gyventojai.

Iš senų laikų Turgeliai buvo dekanato centras, kuriam priklausė 10 parapijų. Dabar priklauso 8 parapijos. 1925 m. parapija turėjo 8562, 1939 m. 10.994 parapijiečius.

Iš pokario meto klebonų paminėtinas kun. Kazimieras Vaičionis, uolus ir pavyzdingas kunigas. 1949 m. buvo Sovietų valdžios suimtas ir nuteistas 10 m. Kalėdamas Karagandos kalėjime, 1951 m. buvo dar kartą perteistas Maskvos ypatingojo teismo, kaltinant už krikščionišką veiklą jaunimo tarpe. Šį kartą nubaustas 25 m. Sovietų pataisos namų konclagerio su specialiu režimu. 1951 m. buvo papildomai nubaustas karcerio bausme Leningrado kalėjimo persiuntimo punkte ir už pamokslo sakymą ukrainečiams, lietuviams, latviams ir kt. kaliniams (kalėjimo kameroje — salėje tilpo daugiau kaip 100 kalinių), kurie be kitų maldų, giedojo giesmę

Turgelių bažnyčios interjero galinis vaizdas ir vargonai *(1982 m. nuotraukos)*

„Marija, Marija". 1951.III.4, Šv. Kazimiero šventėje, savo vardadienio proga, specialiu KGB organų patvarkymu, viename Vorkutos lagerio paskirstymo punkte buvo labai žiauriai sumuštas. 1951—1956 m. kalintas Vorkutos anglies kasyklose, o vėliau, su palaužta sveikata ištremtas į Latviją, neleidžiant eiti kunigo pareigų. Tik po 10 m. buvimo Latvijoje (ten vargoninkavo), jam vėl buvo leista eiti kunigo pareigas Vilniaus vyskupijoje. Vėlesniuose Vilniaus arkivyskupijos kunigų sąrašuose (1981—1985) atžymėtas kaip Turgelių klebonas ir dekanas, administruoja ir nuolatinio kunigo neturinčią Akmenynės parapiją. Tai uolus kunigas, Kristaus mokslo skelbėjas daugeliu kalbų: lietuvių, rusų, lenkų, ukrainiečių, gudų, latvių, lotynų, vokiečių. Būdamas lageryje ir norėdamas tinkamai apkrikštyti japoniukus, pramoko ir japoniškai. Yra atlikęs kai kurių psalmių vertimus: (Daugiau žinių žr. V-1, 207, 208 psl.).

Ilgesnį laiką Turgelių klebonu buvo kun. Vaclovas Aliulis (gim. 1921.II.14, kunigu pašvęstas 1944.VI.11), vienas iš pokario meto Šv. Rašto vertėjų bei redaktorių.

Turgelių bažnyčioje yra išlikę įdomių paveikslų, jų skaičiuje — „Šv. Juozapas" (XVIII a.), „Šventoji Šeima" (XIX a. pr.). Bažnyčios fasade yra gražaus darbo Klūpančio Šventojo medinė skulptūra (XVIII a.), Angelo medinė skulptūra (XIX a.). **Kapinėse** yra Šv. Felikso de

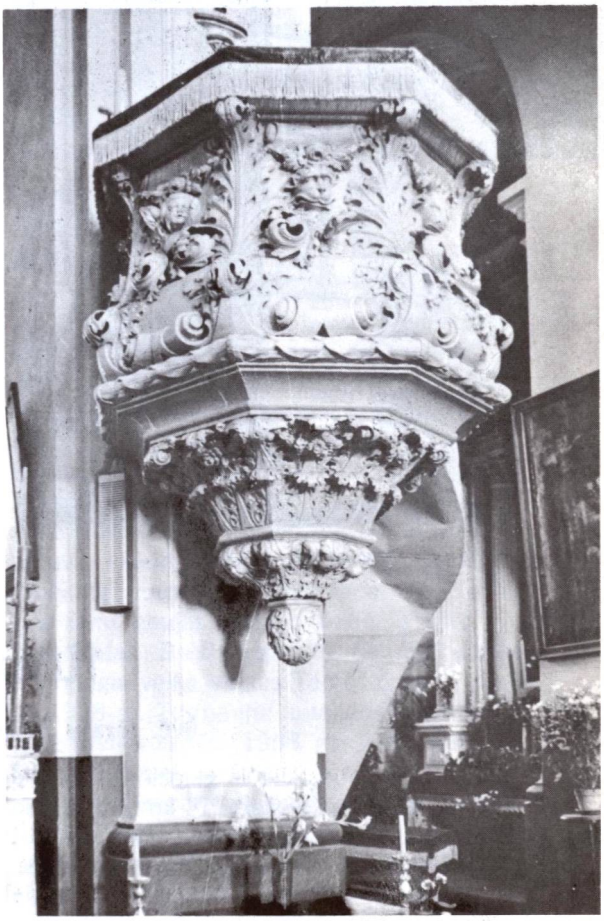

Sakykla

Turgelių klebonija ir kun. J. Grigaitis

Pakelės kryžiai apylinkėse

Koplytėlė Turgeliuose

Valois koplyčia. Čia taip pat yra kapas Simono Malevskio (1759—1832), Vilniaus universiteto prigimtinės ir tautų teisės profesoriaus, universiteto rektoriaus.

Už 2,5 km į vakarus nuo Turgelių, Merkio upės kilpoje, buvo **Mažosios Merkinės dvaras,** kuriame buvo ir koplyčia. Kitoje Merkio pusėje buvo Merkinės kaimas. Ši vietovė ypatingai išgarsėjo XVIII a. pabaigoje, kai čia dvaro savininkas įkūrė vadinamąją „Pavlovo respubliką". (Jos platesnis aprašymas yra ML I t., 206—209 psl.).

TURMANTAS

Švč. Jėzaus Širdies parapijos bažnyčia

Turmanto miestelis ir geležinkelio stotis yra prie Kampuočio ežero, 14 km į rytus nuo Zarasų, tik 1 km į pietus nuo Latvijos sienos, prie Daugpilio — Vilniaus geležinkelio linijos.

Turmanto dvaras istorijos šaltiniuose minimas 1789 m. Pirmieji žinomi jo savininkai buvo Tūrai; nuo jų pavardės esąs kilęs ir vietovės vardas. Paskui dvarą valdė Fetinghofai, Lindmanai, Majevskis. XIX a. viduryje jį įsigijo Petrapilio meno akademijos profesorius dailininkas peizažistas Sokratas Vorobjovas (mirė 1888 m.). Jis paliko gražų Trakų — Vilniaus apylinkių peizažų rinkinį, o taip pat Kauno ir kitų Lietuvos vietovių albumą.

Nemaža įkvėpimo jo kūrybai davusios ežeringos, kalvotos ir nuotaikingos Turmanto apylinkės. 1882 m. dvarui priklausė 478 dešimtinės žemės.

Po 1862 m., pravedus pro Turmantą geležinkelio liniją, čia buvo įruošta jo stotis. Nuo tada pradėjo augti ir miestelis, kuriame 1938 m. buvo 300 gyventojų. Carinės Rusijos laikais Turmantas buvo Zarasų (tada Novoaleksandrovsko) apskrities dalis.

Po 1920 m. kautynių, lenkams užėmus Vilniaus kraštą ir geležinkelio liniją, Smalvų valsčius buvo padalytas į dvi dalis. Lietuvos pusėje likusi savivaldybė įsikūrė Zarasuose, o lenkų pusėje — Turmante.

Lenkijos laikais Turmantas buvo labai skurdus miestelis. Geležinkelio stotis tebuvo iš lentų sukaltas barakėlis. Menkos trobelės turėjo būti baltomis kalkėmis nudažytos, „kad teiktų malonų vaizdą" pravažiuojantiems keleiviams. Prie stoties buvo dviejų aukštų policijos namai. Komendanto langai buvo apkalti geležinėmis grotomis, nes lenkai bijoję, kad lietuviai neįmestų bombos. Arčiau Latvijos sienos iš carinių laikų buvo užsilikę 3 mūriniai pastatai—čia buvo muitinė ir muitininkų butai.

Lietuvai Turmantas grįžo 1939 m. rudenį jau gerokai aplenkintas. Turmantas pasidarė artimiausia Zarasų stotimi (14 km) ir staiga ėmė atgyti. Netrukus Turmantas buvo prijungtas prie Smalvų valsčiaus administracinio centro.

R. katalikų bažnyčia Turmante pastatyta 1928 m. Parapijos teisių neturėjo. Lietuviškų pamaldų nebuvo. Jos pradėtos laikyti tik Turmantui grįžus prie Lietuvos. Lietuviškų pamaldų įvedimo reikalą organizavo, be kitų, Stasys Pupeikis, Turmanto pradžios mokyklos vedėjas, vėliau tapęs žymiu bolševiku. Jis pats giedojo religines giesmes kartu su savo žmona ir kitais lietuviais. Bet deportacijų metu ėjo drauge su okupantais prieš savo tautiečius.

1928 m. statyta medinė bažnytėlė yra namelis su bokšteliu ant stogo. Pastatas atrodo lyg būtų tinkuotų sienų. Durys ir langai stačiakampiai su lygiais apvadais. Frontone įdėtas puslankio formos langas. Kairėje pristatyta žema zakristija. Šventorius aptvertas medinių statinių tvora su betoniniais stulpeliais.

Turmanto bažnyčia, 1982 m. nuotr.

Turmanto apylinkės gyventojai buvo tik iš paviršiaus aplenkėję. Kai Lietuvos įstaigos išdavinėjo pasus, savo pavardes atlietuvino apie 85% gyventojų. 90% visų gyventojų pasisakė esą lietuviai, kaip kad ir jų tėvai bei protėviai buvo. Lietuvos vyriausybė stengėsi jiems padėti.

II pasaulinio karo metu Turmanto apylinkėse siautėjo lenkų partizanų būriai. Gavę iš lietuvių skaudų smūgį (žuvo 17), savo puldinėjimą nutraukė. Pažymėtina, kad lenkų partizanų gaujas globojo vokiečių karo komendantas Brėslaujoje. Iš lietuvių pusės energingai veikė Vincas Tamošiūnas.

1958 m. Turmantui suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1958 m. 678, 1970 m. 576 gyventojai.

Turmanto parapija priklauso Dūkšto dekanatui. 1985 m. kunigų sąrašuose jos administratorium įrašytas kun. Alfonsas Merkys (gim. 1922.I.5, kunigu pašvęstas 1947.III.23). Kartu jis administravo ir nuolatinio kunigo neturinčią Tilžės parapiją.

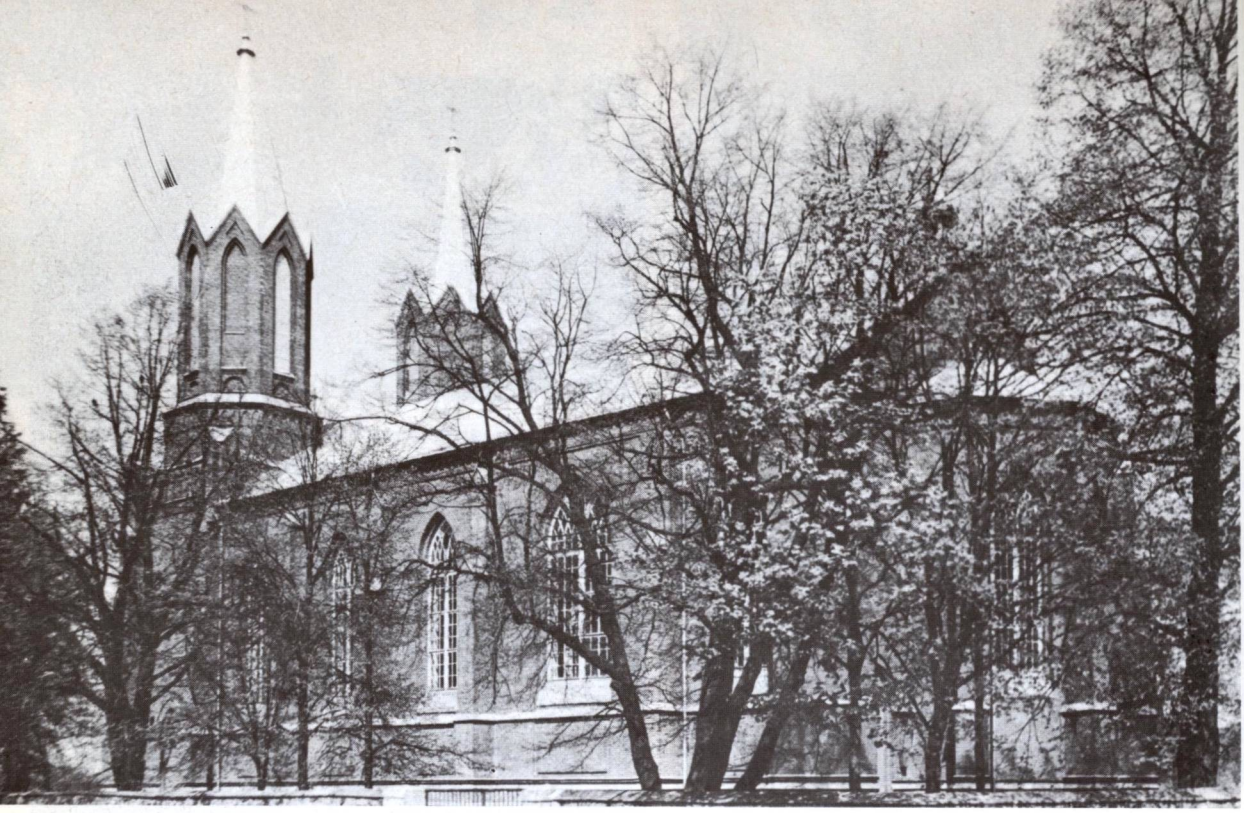

Tverečiaus bažnyčios šoninis vaizdas, 1982 m. nuotr.

TVEREČIUS

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Tverečiaus miestelis išsistatęs Dysnos upės dešiniajame krante, prie Tverečiaus ežero, 127 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus 28 km į rytus nuo Ignalinos, tik 1 km nuo primestinės Lietuvos — sovietinės Gudijos ribos, žemoje lygumoje. Tai labiausia į rytus išsikišęs sovietinės Lietuvos punktas.

Vietovė buvo gyvenama iš senų laikų — apylinkėje aptikta IX—XII a. degintinių kapų. Istoriškai žinoma nuo XV a., kada čia buvo dvaras.

R. katalikų pirmąją medinę bažnyčią 1401 m. Tverečiuje pastatė Jurgis ir Mikalojus Vargalai-Vargalavičiai. (Kitais duomenimis, pagal LE — Jurgis Visgaila). Tada Tverečiuje buvo įkurdinti ir atgailos kanauninkai. 1662—1670 m. Trakų vaivada Mikalojus Pacas, kuriam tada Tverečiaus dvaras priklausė, pastatė naują bažnyčią ir vienuolyną. Įsteigtas ir atgailos kanauninkų (augustinų) noviciatas, kuriame, be ko kita, buvo 4 naujokai lietuviai. 1781 m. parapija turėjo 4299 parapijiečius. Prie vienuolyno veikė ir mokykla, kurioje 1782 m. mokėsi 24 mokiniai (9 šlėktų, 12 valstiečių ir 3 miestiečių vaikai). Bet 1828 m. mokyklą telankė tik 5 mokiniai.

1832 m. rusų valdžia uždarė vienuolyną; parapija perėjo pasauliečių kunigų žinion. 1852 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia.

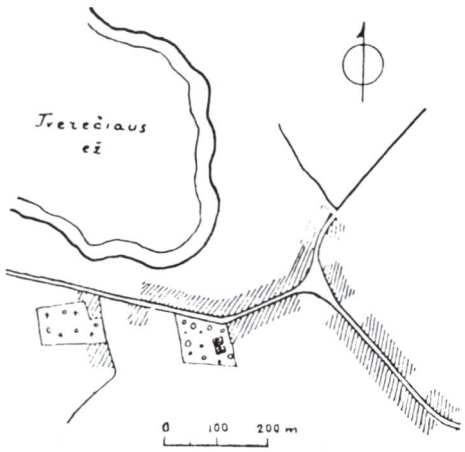

Tverečiaus miestelio gatvių schema

Tverečiaus bažnyčios vidus; apačioje — didysis altorius

(1982 m. nuotraukos)

1905 m., klebono kun. Antano Slabšio-Slapšinsko rūpesčiu, parapijiečių aukomis ir jų darbu pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. I pasaulinio karo metu ji buvo gerokai apnaikinta, apgriauti bokštai, bet po karo vėl atstatyta. Parapija gerokai sumažėjo parapijiečių skaičiumi, kai kuriant naują Vosiūnų parapiją prie šios buvo priskirta apie 20 kaimų.

Architektūra. 1905 m. statyta mūrinė bažnyčia yra pseudogotikinė. Po I pasaulinio karo apgriovimų ji buvo atnaujinta iki 1925 m. Fasadiniai bokštai atrodo grakščiai, nes jų viršutiniai tarpsniai yra liekni aštuoniasieniai su siauromis aukštomis angomis. Plytinės sienos sustiprintos padvigubintais kontraforsais. Langai suskliausti smailiai. Centrinė nava atskirta nuo žemesniųjų šoninių stambiais pilioriais ir arkomis. Skliautai ir vidaus sienos yra baltai tinkuotos. Interjeras šviesus, tačiau šaltas, be puošmenų. Tik tamsūs altorių retabliai yra padabinti gotiškais bokšteliais ir pinakliais, kaip ir sakyklos baldakimas. Priešais sakyklą ant pilioriaus pritvirtintas didelis krucifiksas. Bažnyčiai apšviesti pakabinta didelių sietynų eilė. Mūrine tvora aptverto šventoriaus vakariniame kampe stovi apie 25 metrų aukščio ąžuolas, keturių glėbių storumo. Pagal legendą, jis čia pasodintas

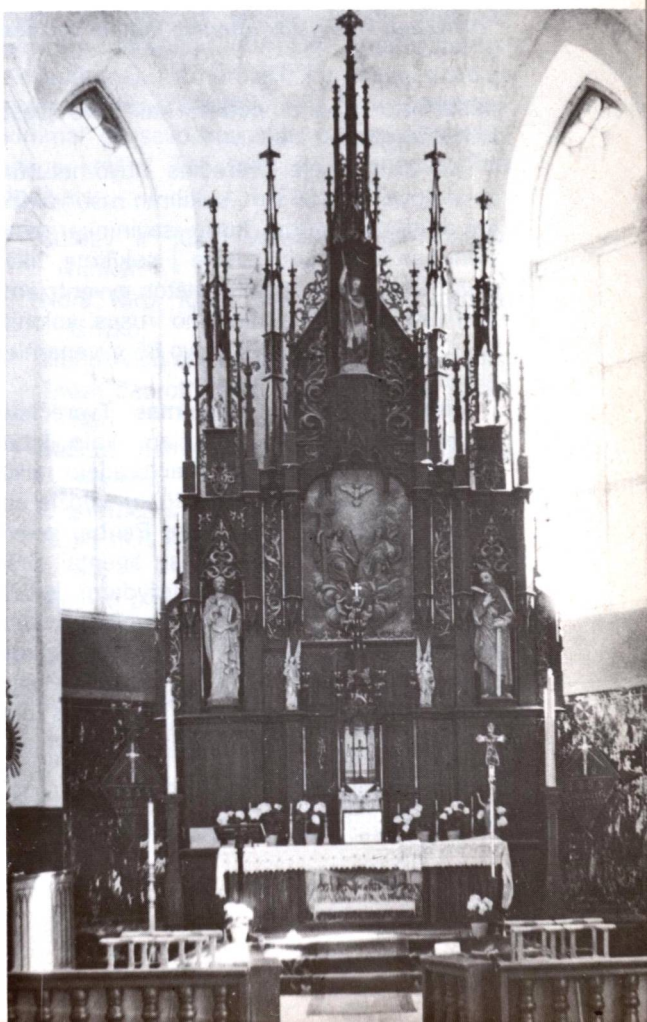

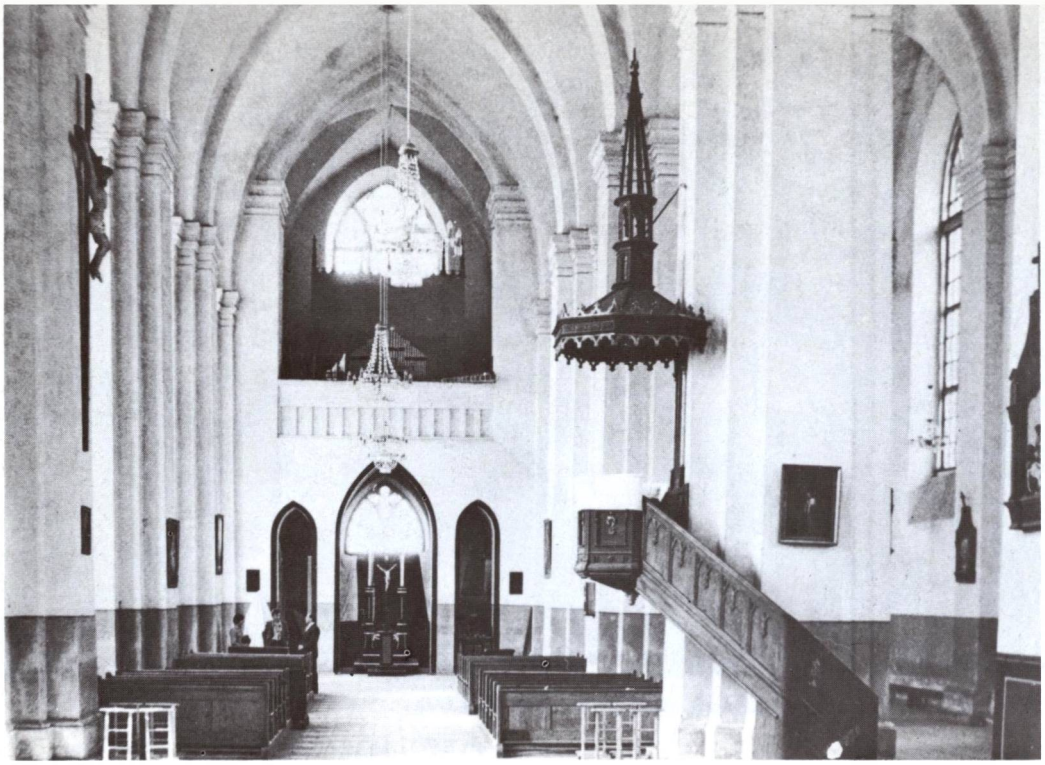

Tverečiaus bažnyčios interjero galinis vaizdas, vargonai, 1982 m. nuotr.

panaikinto aukuro vietoje, kai buvo įvesta krikščionybė.

XIX a. II pusėje Tverečius buvo neturtinga vietovė. Po 1863 m. sukilimo rusų valdžia kai kuriuos dvarus, kurių savininkai buvo vienu ar kitu būdu įsivėlę į sukilimą, likvidavo. Dalį žemių išdalijo vietos gyventojams išsipirktinai, kitose įkurdino rusus kolonistus. 1886 m. miestelyje buvo 86 gyvenamieji namai su 247 gyventojais.

Lietuvių tautinis atgimimas Tverečiaus parapijoje prasidėjo anksčiau, kaip kitur. Pasipriešinimas rusų valdžiai pradėjo reikštis 1863 m. sukilimo metu. Rusų valdžia apkaltino ir suėmė kun. Juozą Raubą, keletą kitų asmenų ir ištrėmė. Rusų agentai piršo stačiatikybę, nemokamai girdydami katalikus degtine, žadėdami duoti žemės ir įvairių privilegijų. Bet lietuviai kunigai energingai stojo į kovą prieš girtavimą. Kun. Majevskis dalijo parapijiečių vaikams lietuviškus elementorius. Kun. Cibavičius ragino mokyti vaikus namie lietuviškai. Jo rūpesčiu įvesti bažnyčioje lietuviški giedojimai, sudarytas didžiulis choras, kuriam vadovavo vargoninkas Karpavičius. Jis taip pat mokydavo vaikus ir lietuviškai skaityti. Kun. Cibavičius įvairiais būdais priešinosi lenkinimui. Kai kartą dvarininkas Kurkauskas pamaldų metu pradėjo lenkiškai giedoti, klebonas jį išpeikė ir neleido ardyti esamos tvarkos.

Tačiau gal daugiausia lietuvių švietimui bei lietuvybės tvirtinimui padarė kun. Jonas Burba, buvęs Tverečiaus klebonu 1878—1885 m. Kai senu papročiu valsčiaus viršaitis Telyčėnas, atėjęs pasveikinti naujojo klebono, prabilo į jį lenkų — gudų kalbos mišiniu, kun. J. Burba jam pasakė: „Esmu lietuvis, prisipažįstu, kad blogai kalbu lenkiškai ir verčiau kalbėsime lietuviškai". („Knygnešys", II t.). Nuo pirmosios savo buvimo dienos kun. Burba pamokslus sakė ir visas nelotyniškas apeigas atlikinėjo tik lietuvių kalba.

Kun. J. Burba sutelkė pirmuosius knygnešius bei spaudos platintojus. Prie bažnyčios devocionalijų kioskuose ėmė atsirasti lietuviškų maldaknygių, pasaulinio turinio knygelių, ateidavo „Aušra", „Tėvynės sargas" ir kiti laikraščiai. Kadangi rusų valdžios

pareigūnas — uriadnikas gyveno tolokai (Mielagėnuose, apie 15 km nuo Tverečiaus) ir į miestelį atvykdavo retokai, tai lietuviška spauda kurį laiką buvo platinama beveik netrukdomai.

Iš tverečiškių knygnešių ypač minėtinas Malinauskas. Jis atvykdavo čia su mažu vežimėliu, kaip elgeta. Knygas pardavinėdavo prie bažnyčios, ligi mišių pradžios, o paskui prekybą uždarydavo ir vėl virsdavo paprastu elgeta, imdamas iš žmonių duoną ir kitokią išmaldą. Po pamaldų jis vėl pasidarydavo knygų platintoju. Bet elgeta jis vėl tuojau „atvirsdavo", jeigu į Tverečių atvykdavo rusų valdžios pareigūnai...

Tas pats klebonas Burba energingai kovojo prieš girtavimą. Jo laikais parapijai priklausė apie 7000 tikinčiųjų, kurių tarpe buvo nemaža girtuoklių. Po klebono akcijos tik 4 nesiliovę gerti, bet ir šie stengėsi viešumoje blaiviai laikytis. Jis suorganizavo daraktorius, kurie mokė vaikus rašto, įkalbinėdavo tėvus leisti savo vaikus mokytis. Pastebėjęs gabesnius vaikus, ragindavo tėvus juos vežti į Vilnių, ten samdydavo vyresnių klasių mokinius, kad paruoštų egzaminams į vaistinės mokinius. Išlaikę egzaminus, dažniausiai eidavo į kunigų seminariją, rečiau į vaistinę.

Kai knygų platinimas dėl persekiojimo pasunkėjo, kun. J. Burbos pamokytas, prie bažnyčios atsistodavo zakristijonas Telyčėnas, ar kuris iš ūkininkų, rankose laikydamas dvi knygas. Žmonės jau žinodavo, ką tai reiškia ir praeidami sakydavo: „Kam tau dvi knygos, parduok man vieną!" Kai vieną parduodavo, vaikiukas atnešdavo parduodančiam kitą knygą ir įkišdavo į pardavėjo rankas, kad ir kiti praeiviai galėtų nusipirkti.

1886—1892 m. klebonavęs kun. Mykolas Masiulis tęsė kun. Burbos pradėtą švietimo darbą. Ypač rūpinosi jaunimo apšvietimu. Klebonijos patalpose įsteigė slaptą mokyklą, kur jaunimą mokė jo brolis Jurgis Masiulis ir keletas kitų mokinių bei klierikų. Mokydavosi 12—14 berniukų. Už tokios mokyklėlės laikymą kun. M. Masiulis buvo nubaustas — uždarytas vieneriems metams į pranciškonų vienuolyną Gardine. Iš šios mokyklos išėjęs Mykolas Rudzis (Rudys) baigė Vilniaus kunigų seminariją ir tapo uoliu lietuvybės apaštalu Vilniaus krašte, ypač kunigaudamas Kalesninkuose (žr. atskirą aprašymą 177-180 p.).

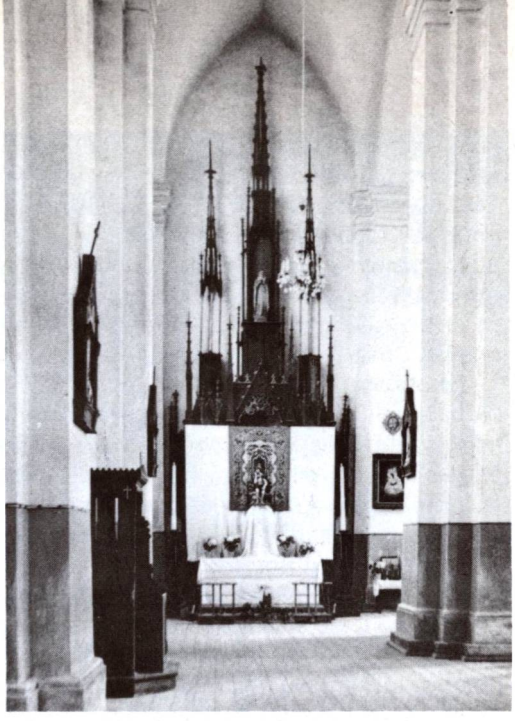

Šoninis (kairysis) altorius, 1982 m. nuotr.

Su tverečėnais buvo glaudžiai susirišęs ir kun. Aleksandras Burba, vėliau žinomas lietuvių parapijų JAV-bėje organizatorius. Keliaudamas į Ameriką ir kurį laiką sustojęs Liverpoolyje, parašė eiliuotą „Atsisveikinimą" su savo buvusiais parapijiečiais Vilniaus krašte. Ten mini ir tverečėnus šiais žodžiais:

Sudiev ir jūs, Tverečėnai, tikri lietuvninkai!
Nors tarp jūsų kiek lietuvių tautiškai išnyko,
Vienok visų dvasia stipri, visų geras noras,
Tiktai paprotis senybiškas randasi nedoras:
Maldos namai jums nuplyšę, naujesnių nedarot,
O girtybes ir bjaurybes dar į prekią varot.
Būkit tikri lietuvninkai, kelkit namus Dievo,
Meskit blogą pas'vedimą, myliant kalbą tėvų.

Savo knygoje „Lietuviszkos dainos" (Plymouth, Pa., 1893, 231 psl.) kun. Al. Burba yra palikęs tokį įrašą: „Vilniaus dvasizka vyriausybė 1886 m. Kovo mėnesio isz Tverecziaus kuningą Joną Burbą perkėlė guduosna o Tverecziun atkėlė kuningą Brzozovskį,

kurs negalėjo būti vadžiotoju duszių toje vietoje nemokėdamas nei žodžio lietuviszkai. Tacziaus Vilniaus rundytojas vyskupystės pralotas Zdonovicz davė tokį kuningą dėl duszių ganymo!.. Kn. Brz. netiktai nesirupino mokintiesi lietuviszkai, bet bažnyczioje kokias kame rado lietuviszkas kningas visas sudraskė, vadindamas pagonų kningomis.

Parapijonai, įnirszę už kuningo tokius darbus, keli važiuoja Vilniun guostiesi rundytojui vyskupystės ir praszyti lietuvio kuningo, bet tas netiktai ant jų kruvinos aszaros nenuszluostė ir geru žodžiu nepaguodė, bet itužęs iszvarė nuo savęs sakydamas: ‚jeigu dar kartą pribusite, atimsiu nuo jusų tą kuningą ir nei kokio nebeduosiu, kad tas jums negeras'. Žmonės po tokio atsakymo nuskurdę sugryžo namon. O czia jau daugelis žmonių susirinkusių laukia savo rinktinių vyrų, kokią žinią parnesza, gal greitai bus kuningas lietuvis duotas. Bet iszgirdę žodžius rundytojo suszuko visi vienu balsu: ‚kad jau taip, mes padarysime kad tas kuningas pats iszsikraustys nevaromas'. Tada susitarė visi nieko kuningui neduoti, pagaliaus nei ant miszių. Lenkas kn. Brz. nieko nepeszdamas supyko ir skubinai meldė rundytoją, kad jį perkeltų kiton parapijon; apie ką parapijonai pajutę skubinosi Vilniun ir per daugelį dienų landžiojo, nors isvaromi ir barami, prie rundytojo vyskupystės, pakol tas neprižadėjo duoti lietuvį kuningą. Ant galo apturėjo Tvereczėnai lietuviai kn. Masiulį gegužės mėnesyje. O! kaip daugelis yra dar tokių lietuviszkų parapijų, kuriose lenkai kuningai sėdžia po 15 ir daugiaus metų nemokėdami nei žodžio lietuviszkai. Nabagai lietuviai su dideliu vargu mokinasi lenkiszkai dėl to vien, kad su savo kuningu galėtų susikalbėti prie iszpažinties nusidėjimų. Vienok kuningus lietuvius ir praszanczius lietuviszkų parapijų stumia guduosna. Tuomi tai garsus dabar Vilnius, sostas mūsų tėvynės! K.A.B."

1905 m., priešrusiško judėjimo metu, tverečėnai buvo aktyvūs ir pašalino rusišką administraciją. Tačiau netrukus veikėjai buvo suimti ir nubausti. Tais pačiais metais tverečėnai pasiuntė 2 atstovus į Didįjį Vilniaus seimą.

Carinės Rusijos laikais Tverečius buvo valsčiaus centras. I pasaulinio karo metu Tverečiaus apylinkės buvo žiauriai nusiaubtos, nes čia ilgą laiką išsilaikė fronto linija. Vokiečiai įruošė sustiprinimus su cementiniais apkasais ir spygliuotų vielų užtvaromis. Vieni gyventojai iškelti, kiti patys pasitraukė. Daug trobesių išardyta, sudeginta, sodai, miškeliai iškirsti, dirvos apkasų ir artilerijos sviedinių išvagotos. Sugrįžę žmonės terado pelenus, degėsius, griuvėsius ir badą. Daugelis šeimų pokario metais gyveno vokiečių paliktuose blindažuose, rankiojo iš žemės geležgalius, ginklų liekanas, nesprogusius šovinius. Vienintelė paguoda buvo ta, kad išsigulėjusi ir nedirbta žemė ėmė duoti, vietoje ligi šiol gauto septinto, dvidešimtąjį grūdą. Ji ir išgelbėjo tverečėnus. Sunkiai dirbdami ėmė pamažu atsigauti: išdygo trobesiai, ėmė atsirasti daugiau gyvulių, paukščių, gausėjo ir kitos ūkiškos gėrybės. Tuo pačiu metu kilo ir kultūrinis gyvenimas.

Karo metu buvo gerokai apdaužyta ir dar nevisiškai baigta įruošti bažnyčia. Apie 1924—1925 m. ji buvo suremontuota.

1920.VII.23 miestelį su apylinkėmis buvo užėmusi besikuriančios Lietuvos kariuomenė, bet, nepajėgusi išsilaikyti prieš gausias Lenkijos karines pajėgas, turėjo Tverečių palikti Lenkijos valdžioje. Lenkų okupacija tęsėsi 1920—1939 m.

Lenkų okupacijos metais tverečėnai ypač buvo aktyvūs lietuviškame religiniame gyvenime ir kultūriniame darbe. Ypatingai didelis dėmesys buvo kreipiamas lietuviškų mokyklų steigimui kaimuose. 1922 m. veikė 11, o 1926 m. 16 pradžios mokyklų. Be jų tie patys mokytojai organizuodavo vakarinius kursus suaugusiems, steigė lietuviškas draugijas. Švenčionių „Ryto" draugijos skyrius Tverečiuje turėjo 52 narius ir 600 knygų. 1922.I.8 lenkų surežisuotuose „Vidurinės Lietuvos" seimo rinkimuose iš 2085 rinkikų rinkimuose dalyvavo tik 22. Savivaldybės rinkimuose, nepaisant lenkų klastočių bei depresijos, dažniausiai išrinkdavo savo žmones — lietuvius. Taip 1939 m. iš 200 rinktinių tarybos narių lietuvių buvo 177. Gražiai veikė Šv. Kazimiero draugijos skyriai. 1927 m. Tverečiaus valsčiaus valdyba nutarė 3 miesto gatves pavadinti Gedimino, Vytauto ir Mindaugo vardais, tačiau lenkų okupacinė administracija jas „perkrikštijo" Adomo Mickevičiaus, Tado Kosciuškos ir Juozapo Pilsudskio vardais. Mokyklos buvo uždarinėjamos, proto-

kolai surašomi net už tautosakos rinkimą. Daug lietuvių veikėjų suimta, tardyta, kalinta. Minėtini nusipelnę klebonai: kun. Cibavičius, A. Slapšinskas, J. Burba ir kt.

1928.V.27, arkiv. R. Jalbžykovskio įsakymu, Tverečiaus bažnyčioje įvestos lenkiškos pamaldos. 1936.XI.18 sudaryta byla Tverečiaus klebonui kun. Mykolui Prialgauskui už tariamą parapijiečių pavardžių atlietuvinimą.

Nemaža tverečėnų lankė lietuvių gimnazijas Švenčionyse ar Vilniuje. 1937 m. buvo priskaičiuota 13 tverečėnų, baigusių aukštąjį mokslą. „Ryto", Šv. Kazimiero ir „Kultūros" draugijų skyriai ruošė lietuviškus vakarus, paskaitas, šaukė susirinkimus, organizavo chorus.

Tverečiaus valsčiaus: Kukutėlių, Kelpučių, Erzvėto ir Astraviškių; Mielagėnų valsčiaus: Juodagalvių ir Mečionių kaimų lietuvių pradžios mokyklų išleidžiamųjų skyrių mokiniai, išlaikę egzaminus, kartu su savo mokytojais, 1928 m. (Iš „Vilniaus golgotos")

Leonas Bielinis

Iš lenkų okupacijos metais Tverečiuje stiprinusių lietuvybę ypatingai minėtinas **Leonas Bielinis.** Jis buvo gimęs 1882 m. Pošiūnų kaime, arti Tverečiaus. Savamokslis, baigęs tik Tverečiaus pradžios mokyklą ir pas Tverečiaus vargoninką pramokęs vargoninkystės amato. 1932 m. Vilniaus kurijos pašalintas iš Adutiškio vargoninko pareigų (žr. Adutiškio aprašymą), būdamas ligotas ir 50 m. amžiaus, nepasidavė likimui. Sugrįžęs į Tverečių, ėmė vadovauti „Ryto" draugijos skaityklą ir aplink save subūrė būrelį veiklių lietuvių. Nors buvo lenkų policijos persekiojamas, nepabūgo persekiojimo bei kratų, kėlė balsą prieš okupacinę ir bažnytinę vyresnybę, kartais net per spaudą pasijuokiant, kad „arkivyskupas remia tikėjimo pamatus ginklu ir kalėjimu", arba, kad „savo aveles dvasiškas ganytojas užleido policijai".

Kaip tiktai Tverečiuje gyvendamas J. Bielinis pradėjo rinkti lietuvišką tautosaką, ypač dainas, skirdamas išskirtiną dėmesį sutartinėms. Jam pasisekė surasti Tverečiaus apylinkėje keletą gerų dainininkių, iš kurių išskirtinai minėtinos Kristina Skrebutėnienė ir Karalina Jakštienė. Iš pirmosios lūpų jis užrašė apie 400, iš antrosios — apie 70 dainų. Berenkant dainas išišaiškėjo, kad Tverečiaus apylinkėse buvo išlikę daug labai senų liaudies švenčių papročių, kurie naudingi senosios lietuvių pasaulėžiūros studijoms. L. Bielinis užrašinėjo ne tik dainas, bet ir jų melodijas, kas anais laikais buvo nemaža retenybė. Surinktos tautosakos 6 nemaži rinkiniai (apie 1000 vienetų) išliko karo metu ir dabar yra saugomi Tautosakos rankraštyne. Dalis jo užrašytų tverečėnų dainų paskelbta įvairiuose lietuvių tautosakos rinkiniuose. J. Bielinis mirė 1941 m., palikdamas brangų jo surinktų tverečėnų dainų bei tautosakos palikimą.

Būrys Tverečiaus valsčiaus Vilniuje besimokančio jaunimo 1928/9 mokslo metais. Viduryje sėdi Vytauto D. gimnazijos inspektorius V. Dasys, kilęs iš Tverečiaus apylinkės. (Iš „Laiko žodžio" 1939 m. vasario mėn.

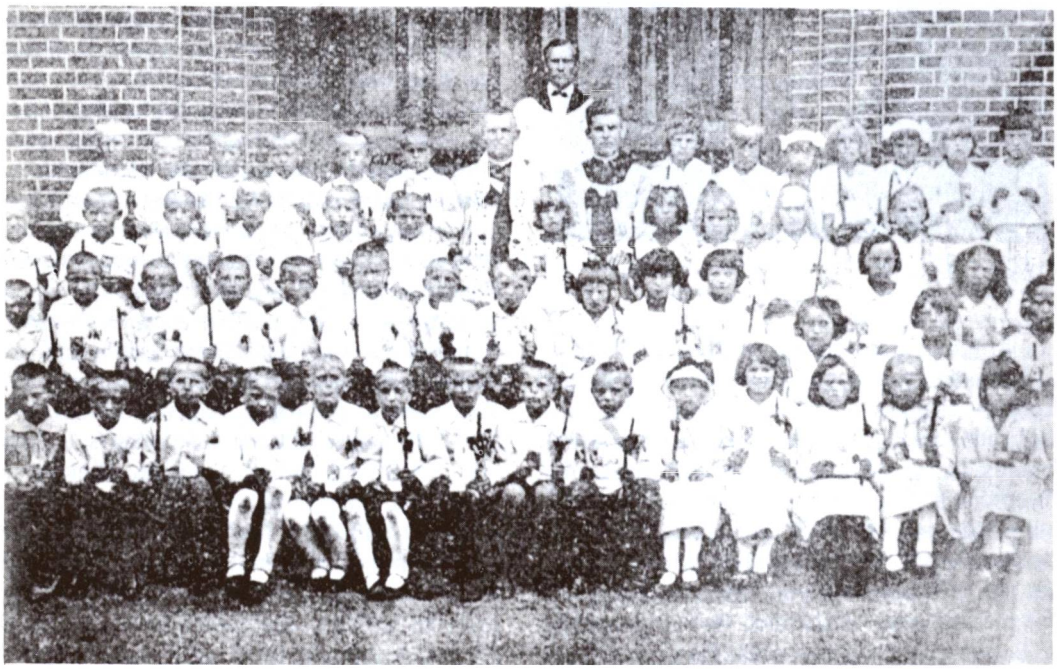

Tverečiaus parapijos lietuviai vaikučiai, 1934 m. priėmę Pirmąją Šv. Komuniją. Su jais drauge yra klebonas kun. Pšigaljauskas ir klierikas Julijonas Steponavičius (dabartinis Vilniaus vyskupas). (Iš „Aušrelės" Nr. 19, 1934)

Jau prieš I pasaulinį karą tverečėnai buvo davę nemaža lietuvių šviesuolių. Iš jų skaičiaus ypač minėtini: prof. Augustinas Voldemaras, prof. Zigmas Žemaitis, kun. P. Čaglys, kun. J. Petronis, kun. M. Rudzis ir kt. Pokario metais išugdyti nauji akademikai: A. Bielinis, R. Bagdonas, A. Janutėnas, Al. Dundulis, dr. Spečius, dr. Albina Pundytė-Prunskienė ir keletas kitų.

Tverečiaus lietuvių tarmę tyrė keli mokslininkai: E. Frenkelis, prof. J. Otrębskis; tverečiškės yra rašytojos V. Čepulytė, M. Krinickaitė. Jau 1893 m. Tverečiaus apylinkės archeologinius paminklus tyrinėjo prof. F. V. Pokrovskis.

Tverečiui su apylinkėmis 1920—1942 m. nebuvo galimybės likti nepriklausomoje Lietuvoje. Tik vokiečių okupacijos metu, 1942 m., Tverečiaus valsčius buvo įjungtas į Lietuvos generalinę sritį. Ir pastarosios bolševikų okupacijos metu Tverečiui nebuvo sudarytos sąlygos plėstis. Gyventojų skaičius: 1959 m. 312, 1970 m. 240, 1979 m. 301 gyv. Miestelis yra Ignalinos rajono apylinkės ir kolchozo centras.

Tverečiaus parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 4027, 1939 m. 4729 parapijiečius. Iš pokario metų klebonų minėtinas čia klebonavęs kun. J. Karaliukas, baigęs Vilniaus kunigų seminariją. Milžiniško ūgio vyras su nepalaužiama dvasia, uolus Kristaus vynuogyno darbuotojas, geras lietuvis. Jo laikais (1947 m.) puikią kleboniją nusavino ir užėmė NKVD štabas, palikdamas klebonui tik porą kambariukų. Tačiau klebonas, nežiūrėdamas nuolatinio „skrebų" ir rusų enkavedistų šnipinėjimo bei sekimo, laikėsi šaltai, trukdomas stengėsi ir toliau pareigingai eiti klebono pareigas. Tačiau 1950 m. buvo suimtas, okupacinės valdžios nuteistas 10 metų kalėti Sibiro lageriuose bei kalėjimuose. Grįžo su palaužta sveikata ir 1963.V.13 mirė. Tverečėnai jį labai mylėjo, padėdavo jam siųsdami maisto bei drabužių siuntinius, pinigus.

1974—1986 m. kunigų sąrašuose klebonu įrašytas kun. Steponas Tunaitis (gim. 1939.V.3, kunigu pašvęstas 1970 m.).

Tverečiaus bažnyčioje yra išlikusių religinio meno bei kulto vertybių: paveikslai — „Šv. Magdalena", „Vienuolis su ąsočiu (abudu XVIII a.), „Šv. Judas Tadas" (XIX a. pr.),

Viršuje (centre) — garsusis senasis Tverečiaus ąžuolas, po kuriuo šakomis ilsėdavęsi Lietuvos valdovai, medžioklės metu. Apačioje — taspats ąžuolas iš arti ir koplytėlė. 1982 m. nuotraukos)

„Vyskupas Giedraitis", Nežinomas Šventasis (abudu XVIII a.). Dėmesio vertos medinės „Jėzaus Nukryžiuotojo", „Šv. Kristoforo" XIX a. skulptūros ir kt.

Bažnyčios šventoriuje auga storas plačiašakis ąžuolas, kurio kamieną tik keli vyrai gali apkabinti. Manoma, kad jis čia buvęs pasodintas tuo metu, kai šioje pievoje buvo statoma pirmoji medinė bažnyčia.

Valkininkų bažnyčia, 1981 m. nuotr.

VALKININKAI

Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo parapijos bažnyčia

Valkininkų miestelis įsikūręs toje vietoje, kur į Merkio upę iš kairės pusės įteka Šalčia, iš dešinės Geluža.

Vardo kilmė įvairiai aiškinama. Greičiausiai jis bus susijęs su ,,valka" — neišbrendama pelke, kuri supo Valkininkus iš šiaurės pusės. Senuose raštuose vietovė įvairiai vadinama: Volkienini, Volkiniki, Olkieniki; vietos žmonės dažniausiai taria Valkininkas, ar Valkinykas.

Viena legenda sako, kad Dainavos kunigaikštis Alkys Merkio ir Gelužos santakoje pastatęs medinę pilį, kuri buvusi pavadinta jo vardu — Alkininkas ar Alkinykas. Dargi mūsų laikais žinoma ir ši vardo forma. Dar vardo kilmė siejama su šieno vilkimu valksčiais iš Merkio ir Gelužos slėnių.

Istorinės žinios. Valkininkai buvę jau XIV a. Esą, 1387 m. Jogailos rašte, kuriuo Skirgailai atiduodama Kęstučio valdytoji Trakų kunigaikštystė, paminėtas ir ,,Vinikaja" valsčius. Tačiau kiti istorikai šį vardą tapatina ne su Valkininkais, bet su ,,Navinikų" (Aukštadvario) valsčiumi. Nors istorijos šaltiniai įsakmiai vardo ir nemini, tačiau neabejojama, kad ši gyvenamoji vietovė galėjo būti jau XIII—XIV a. vien todėl, kad pro šią vietą ėjo svarbus kelias iš Vilniaus į Krokuvą (per Merkinę ir Gardiną).

Tikrai istoriškai žinoma, kad 1418 ir 1428 m. Vytautas Valkininkų dvarą su kitomis žemėmis padovanojo žmonai Julijonai. Minėtų metų aktuose Valkininkai vadinami miesteliu.

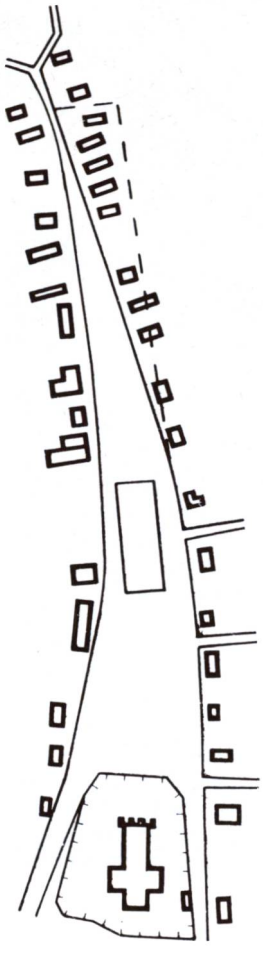

Valkininkų miesto aikštės schema:
——— 1 — dabartinė aikštės riba;
— — - 2 — rytinės aikštės šono šiaurinės atkarpos riba XVI a. pabaigoje — XX a. šeštame dešimtmetyje. Apačioje — bažnyčios pastatas

Miesto herbas

1529—1567 m. Valkininkai daug kartų minimi D.L.K. neprivilegijuotų miestų sąrašuose. Nuo XV a. pabaigos ligi XVI a. pradžios Valkininkai buvo viena žymiausių Lietuvos vietovių. Čia sustodavo gausūs keliauninkai, atsirado nemaža karčemų bei nakvynės namų, išaugo prekyba.

Nuo XV a. Valkininkai buvo valdovinis dvaras. Jam priklausė 5 palivarkai ir dideli miško plotai. Valkininkų augimas rišamas ir su šaunamų ginklų kalykla, kuri buvo įsteigta 1524—1553 m. laikotarpiu toje vietoje, kur dabar yra Puškornios kaimas (5 km nuo miestelio). Ginklai buvo gaminami iš vietinės balų rūdos ir iš importuoto metalo, kuris buvo arkliais ar laivais atgabenamas iš Vengrijos, Karintijos, Švedijos, Krokuvos. Kalykloje dirbo nemaža amatininkų, kurių dalis gyveno Valkininkuose. Šią įmonę sunaikino 1655 m. Lietuvą nusiaubusi didžiulė rusų kariuomenė.

Valkininkai pamažu augo namų ir gyventojų skaičiumi. Miesteliui buvo suteiktos įvairios privilegijos; pagyvėjo prekyba, atsirado nemaža žydų, judinusių prekybinį gyvenimą. Tačiau karai ir kitos nelaimės ne kartą niokojo miestelį su apylinkėmis. Daug žalos padarė minėta rusų invazija. Dar visiškai neatsikūrę Valkininkai buvo sudeginti 1700 m. Lietuvos didikų — K. Oginskio ir K. Sapiegos mūšio metu ties Lieponimis (12 km nuo Valkininkų). Tada Lietuvos bajorų konfederacijos vado Oginskio 20.000 kariuomenė sumušė Lietuvos hetmono K. Sapiegos ginkluotas pajėgas, skaičiumi pusiau mažesnes. 1706 m. ties Valkininkais vėl kovėsi rusų ir švedų kariuomenės.

1749 m. Valkininkuose buvo 135 užstatyti sklypai ir buvo apie 800 gyventojų; gyveno 34 žydų šeimos. Miestelyje buvo ir turgaus aikštė; 1790 m. 949 gyventojai, jų skaičiuje 273 žydai. Paskutiniais valstybės gyvenimo metais Valkininkams buvo suteiktos miesto teisės ir herbas, kuriuo buvo liūtas.

Eilė istorinių įvykių palietė Valkininkus. 1812 m., žygio į Maskvą metu, pražygiavo Napoleonas ir buvo sustojęs Valkininkuose. Atsilankė žydų sinagogoje ir čia paliko jai atminimui savo pobalnį su karališkais inicialais. Šią dovaną žydai labai saugojo ir gerbė.

Bažnyčios šonas ir koplytėlė šventoriuje, 1981 m. nuotr.

1863.V.20 prie Valkininkų sukilėliai sumušė carinės rusų kariuomenės dalinį, buvo užėmę kareivines, valsčiaus valdybos pastatą ir kt. Sukilėliams tada vadovavo J. Sendekas ir M. Černiakas.

Sukilėliams, kurių būstinė buvo Rūdninkų girioje, malšinti rusai sumanė panaudoti ir lietuvius valstiečius, mobilizavę juos į vadinamuosius „kazokų" būrius. Į Valkininkus dažnai atvarydavo žiauriai sumuštų ir sužeistų sukilėlių, kurių nemaža dalis čia ir mirė. Čikagoje gyvenęs ir čia miręs pokario meto emigrantas miškų inžinierius Kazys Sčesnulevičius, Jr. apie tų laikų įvykius yra užrašęs savo dėdės Vinco Sčesnulevičiaus pasakojimus. (Žr. ML. I t., 463—464 psl.). Štai pora ištraukų iš jų:

„Tais metais pro Valkininkų geležinkelio stotį rusai vežė į Sibirą nuteistuosius sukilėlius. Valkininkų apylinkės vyrai buvo įpareigoti padėti rusams saugoti stotį, kad kartais kas iš sukilėlių nepabėgtų... „Kazokai" valstiečiai ir tikrieji kazokai supo traukinį iš visų pusių tirštu ratu. Valstiečiai buvo ginkluoti stipriomis lazdomis. Vieno vaizdo religingas dėdė Vincas negalėjo pamiršti... Vieną kartą, kada jis (pavaduodamas tėvą) „kazokavo" Valkininko gelž. stotyje, atėjo prekinis traukinys su nuteistais sukilėliais. Paeiliui rusai atidarinėjo užrakintus vagonus, apstotus atkištais durtuvais stiprios sargybos, ir tada sukilėliams (vienam — dviem asmenim) leido išeiti iš vagono, atsinešti vandens ir ištuštinti ‚išvietes' — dideles medines rėčkas. Sukilėliai buvo skubinami tai atlikti; juos tuojau įstumdavo atgal į vagoną, užrakindavo, ir palikę sargybą eidavo prie kito. Iš vieno tokio vagono išlipo išblyškęs jaunutis kunigas ir nu-

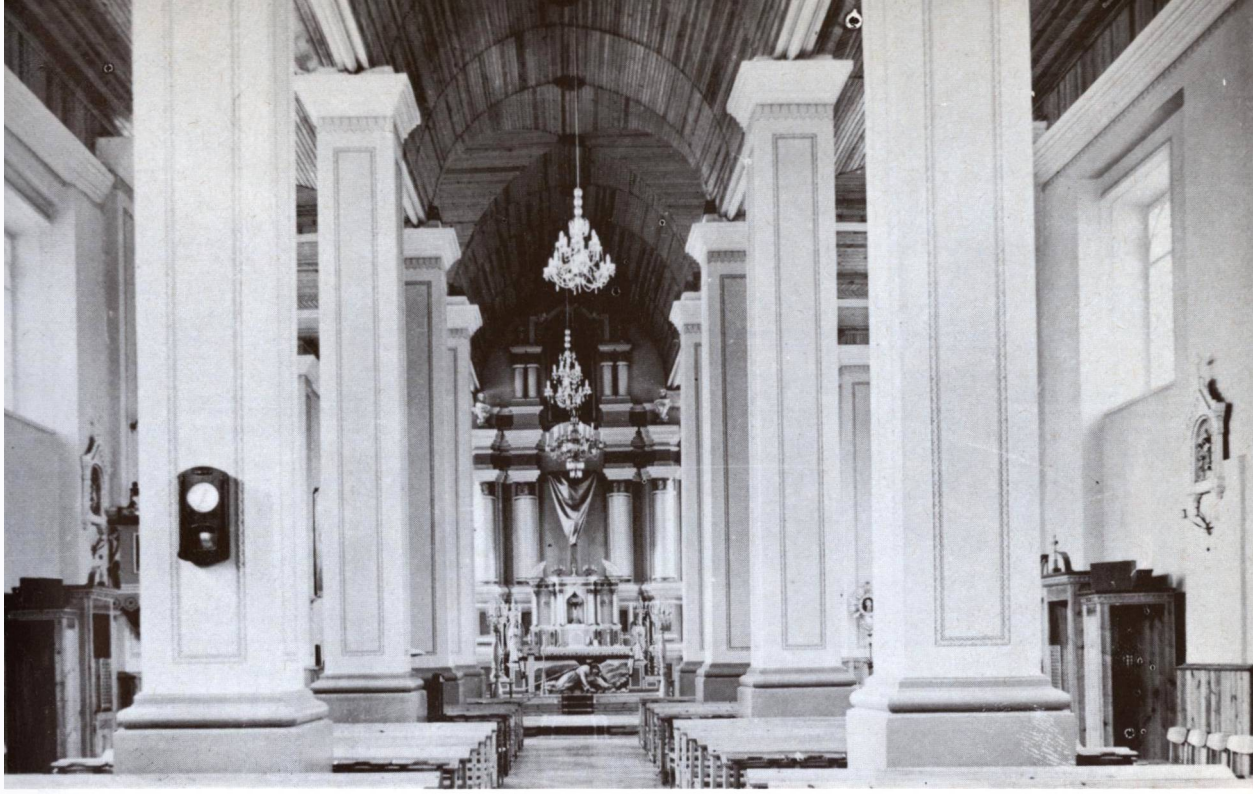

Bažnyčios vidus, didysis altorius, 1981 m. nuotr.

žingsniavo prie kubilo su vandeniu. Kunigas jau buvo prieinąs prie kubilo, kai vienas ties juo stovintis kazokas sušuko neiti toliau ir liepė grįžti į vagoną. Visi sužiuro. Matyt, sukilėliai buvo neaprūpinti vandeniu, ir ištroškęs kunigas (kiti to padaryti nedrįso) norėjo tik vandens atsigerti... Tada žvėris — kazokas kirto kunigui per galvą nagaika. Jam ‚padėti' prišoko daugiau šito amato specialistų — kazokų, ir jie ėmė kunigą stačiai kapoti. Valstiečiams — ‚kazokams' plaukai ant galvos pasišiaušė — jie visi pastiro ir be žado žiūrėjo į tą sceną. Kunigas stengėsi ramiai stovėti ir melstis, bet negalėjo. Tuojau pasruvo kraujais ir sukniubo. Jį nutvėrė kazokai ir liepė valstiečių sargybai vilkti atgal į vagoną. Nė vienas valstietis nepajudėjo. Tada nagaikų gavo ir jie. Pribėgo daugiau kazokų, nutvėrė sumuštą kunigą ir įmetė į artimiausią atidarytą vagoną".

Po 1863 m. sukilimo Valkininkuose atsirado ir pravoslavų parapija, kurią tada sudarė 162 parapijiečiai.

Nukentėjo ir parapijos administratorius kun. Pranas Vaicekauskis. 1862 m. čia atvykęs rinko lietuviškas dainas. Parašė knygelę „Lewentorius Łankiszko - Lietuwiszkas Diel Wejku Olkiniku Parapijos Surinktas par Klebonu tos parapijos K.F.W.", išleistą Vilniuje, 1868 m. 76 psl. Vac. Biržiška (Aleksandrynas, III, 350 psl.), teigia, kad „1863.VI.5, Valkininko žydams įskundus, buvo areštuotas ir uždarytas Valkininkų kalėjime. Kaltinamas dalyvavęs sukilime, 1863.VIII.18 perkeltas į Vilniaus kalėjimą. Vilniaus tardymo komisijai nustačius, kad jis vien iš kerštо buvo įskųstas, 1864.I.16 jis buvo iš kalėjimo išleistas ir grąžintas į Valkininkus". 1869 m. paskirtas Geranainių administratorium. Mirė Ščiutine 1901 m.

R. katalikų bažnyčia. Pirmosios bažnyčios atsiradimo metus nelengva nustatyti. Paprastai religinėje literatūroje rašoma, kad ją pastatė ir parapiją įkūrė karalienė Bona. (Fundata a Regina Bona). Tai galėjo būti XVI a. viduryje, apie 1553 m. Tačiau žinomas Lietuvos miestų ir miestelių raidos tyrinėtojas Algimantas Miškinis (gim. 1929 m.), architektas, savo studijoje „Valkininkai", kurioje jis paskelbė mums dar nežinomų duomenų apie Valkininkus, teigia, kad pirmoji medinė bažnyčia buvusi įsteigta XVI a. pradžioje. Šis teigimas gali būti visiškai tikras, nes tuo metu Valkininkai jau buvo laikomi miesteliu ir taip žymimi Lietuvos miestų sąrašuose. O koks gi miestelis be bažnyčios?..

Valkininkų bažnyčia iš presbiterijos pusės, 1981 m. nuotr.

Pagal tą patį Algimantą Miškinį, ji buvusi pastatyta ne miestelio viduryje — jau užstatytoje teritorijoje, kaip paprastai būdavo daroma, bet ,,nuo pilies link dvaro sodybos besiplėtusios gyvenvietės šiaurės rytų pakraštyje, kur vėliau nurodoma buvus klebono jurisdiką".

1655 m., rusų invazijos metu, bažnyčia buvo sudeginta, bet netrukus buvo atstatyta. 1772 m. bažnyčia vėl sudegė. 1790 m. pastatyta nauja medinė. 1794—1795 m., taigi valstybės gyvenimo pabaigoje, bažnyčios jurisdikoje gyveno 10 šeimų, jų tarpe siuvėjas, batsiuvys, 2 puodžiai. Prie bažnyčios buvusi špitolė ir karčema.

Valkininkų parapija XIX a. pr. buvo didelė, gal apie 10.000 sielų. Bažnyčia buvo aiškiai per maža. Žmonės religingi, nenorėdavo praleisti neišklausę mišių, taigi į bažnyčią grūste grūsdavosi. Tačiau jų žemė buvo nederlinga, pajamos labai menkos. Taigi statyba vis būdavo atidėliojama. Naujos bažnyčios statybos iniciatyvos ėmėsi Valkininkų seniūnas Pranciškus Rupeika 1823 m. Ji buvo užbaigta klebono kun. Kitavičiaus (ar Kotavičius) 1837 m. Bet ir ši bažnyčia buvo per maža. Taigi 1895—1898 m. jos pastatas buvo padidintas, pristatant mūrinį priestatą, didesnį už patį pastatą. Tada bažnyčia įgijo kryžiaus formą. Jos centre buvę numatyta kupolas su bokšteliu, bet tai nebuvo įvykdyta. Abipus frontinio fasado pristatyti du nedideli bokštai.

Valkininkų bažnyčios didžiajame altoriuje iš senų laikų buvo toks lietuviškas įrašas: ,,Asz esmi duona gyva".

Architektūra. 1823—1837 m. pastatyta akmenų mūro klasicistinio stiliaus bažnyčia buvo dvigubai pailginta 1896—1898 m. pristačius skersinę navą ir presbiteriją. Pagal Algimanto Miškinio tyrinėjimus (Lietuvos architektūros klausimai, VI/2, 105—108 psl.), bažnyčios padidinimo projektas turėjo didelį kupolą ant navų kryžmos, tačiau jis nebuvo realizuotas. Dabartinė bažnyčia turi šešių piliastrų fasadą, truputį platesnį už navų plotį, ir du bokštus kampuose. Jie yra aukštesni už pirmykščius bokštelius ir aukštesni už navų stogą. Trikampis frontonas sutampa su stogo galu. Fasado angų apvadai ir frontonas yra baltai tinkuoti. Visos viršūnės papuoštos ažūriniais kryžiais. Šoninės sienos yra paprastesnės, netinkuoto akmenų mūro, tik lygūs langų apvadai nutinkuoti. Kampai išryškinti baltai tinkuotais rustais. Anot A. Miškinio, šoninių navų proporcijos ir apdaila esančios būdingos XIX a. liaudies meistrų statyboms, pvz. Židikų ir Darbėnų bažnyčių. Pagrindinis fasadas suprojektuotas profesionališkai pagal tradicinio klasicizmo principus.

Bažnyčios interjero galinis vaizdas, vargonai. Apačioje — altorius, dekoruotas gavėnios metu; 1981 m. nuotraukos

Projektų autoriai dar neišaiškinti.

Interjero erdvė padalyta į navas kvadratiniais pilioriais. Jie papuošti lipdinių juostelėmis. Centrinė nava turi cilindrinį skliautą be travėjų ir be viršutinių langų. Didysis altorius yra orderinės tvarkos su keturiomis storomis kolonomis ir su aukštu retabliu. Vargonų dėžė yra klasicistinės kompozicijos. Plafonais ir spiralėmis dekoruota sakykla iškelta transepto kampe ir pasiekiama laiptais iš skersinės navos.

Šią bažnyčią 1854.VIII.7 konsekravo vyskupas V. Žilinskis. 1913 m. ji buvo iš pagrindų suremontuota, atnaujinta. Po II pasaulinio karo ją vėl suremontavo klebonas kun. Algimantas Keina su parapijiečiais.

Pranciškonų bažnyčia ir vienuolynas. XVII a. Valkininkuose atsirado ir kita bažnyčia. 1635—1636 m. Lietuvos kardinolas Kristupas Chaleckis įsteigė Valkininkuose pranciškonų vienuolyną ir pastatė jiems bažnyčią. Kun. dr. Juozo Vaišnoros („Marijos garbinimas Lietuvoje", 285 psl.) žodžiais, „su šia bažnyčia buvo sujungta atskira koplyčia, Loretu vadinama, statyta 1776 m. gvardiono (kurį laiką buvusio Lietuvos pranciškonų provinciolu) Bonaventūros Bujalskio". Tai buvo Loreto statulos kopija, kurioje Marija pa-

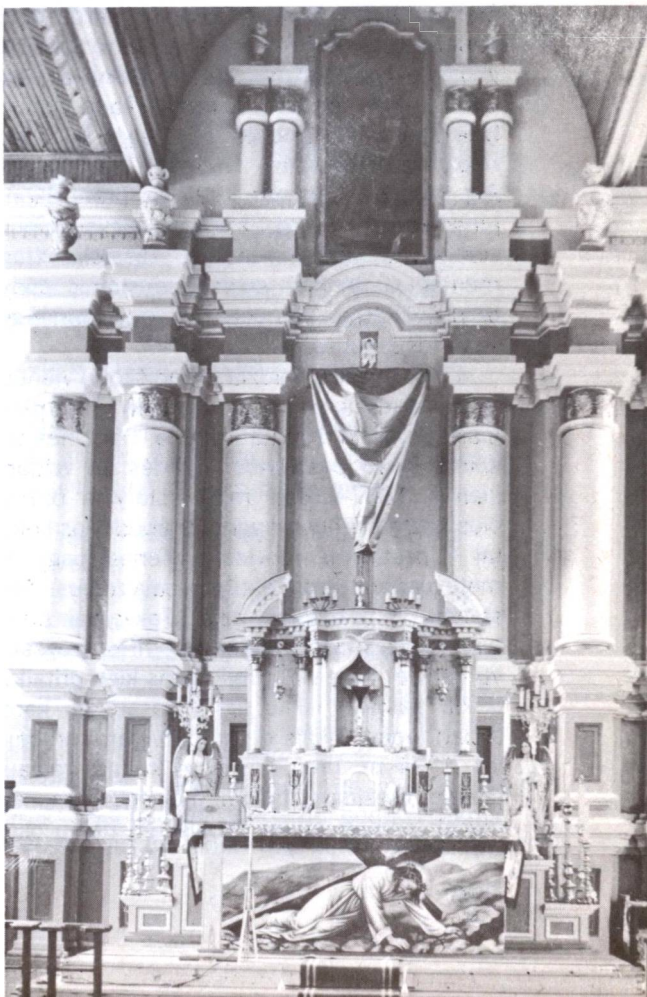

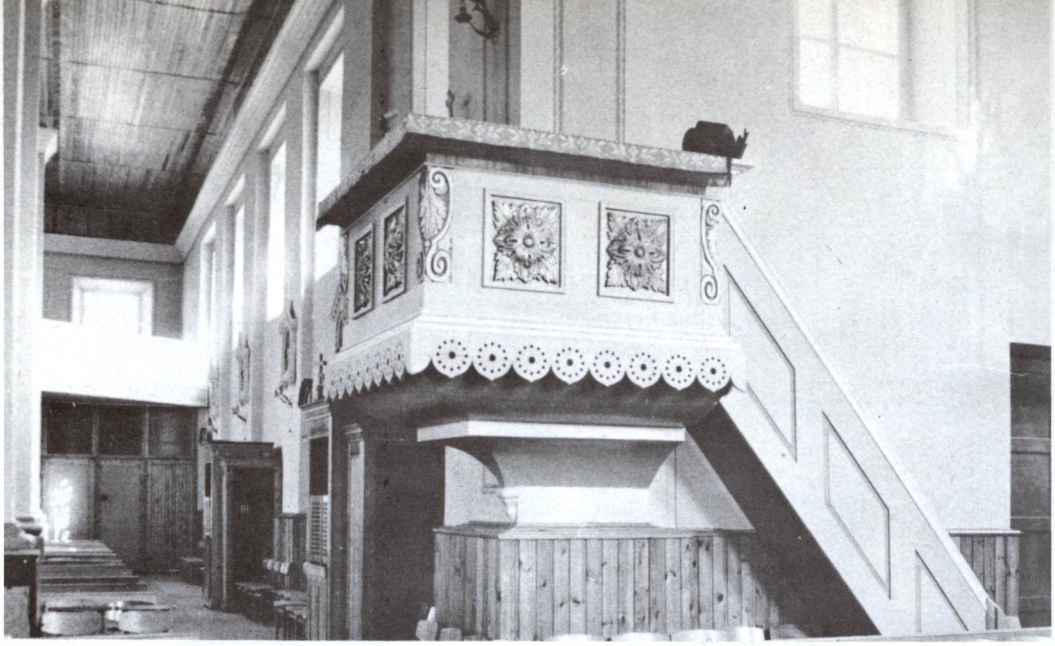

Valkininkų bažnyčios sakykla, 1981 m. nuotr.

vaizduota su vainiku ant galvos ir su skeptru rankoje. Ši statula buvo laikoma stebuklinga. Pranciškonai buvo išleidę ir Valkininkų stebuklingos Dievo Motinos paveikslą.

Atrodo, kad nei vienuolynas, nei jo bažnyčia per XVII—XVIII a. vykusius karus daug nenukentėjo. 1804 m. pranciškonų jurisdikcijoje buvo 11 sodybų, špitolė, mokykla, kurią 1803—1805 m. lankė 6 vaikai. Tada vienuolyne gyveno 25 žmonės. Miestelyje buvo vienuolynui priklausanti karčema. Yra išlikęs ir Alg. Miškinio surastas 1797 m. pranciškonų jurisdikcijos planas, kuriame pavaizduotas vienuolyno kompleksas ir miestelio fragmentas su tankiai susispaudusiomis sodybomis. 1830 m. vienuolyne ir jo palivarke gyveno 28 žmonės.

1832 m. rusų valdžia pranciškonų vienuolyną uždarė, jo pastatus nusavino ir netrukus juose įkurdino 160 karių įgulą. Dar prieš sukilimą buvo pastatytos arklidės su uždaru kiemu. 1867—1868 m. perstatytas bažnyčios pastatas: buvo nugriauti abudu jos bokštai ir pastatytas jų vietoje vienas, pagal to meto cerkvių architektūros pavyzdžius. Perstatyta ir bažnyčios halė. Tokiu tai būdu buvusi pranciškonų bažnyčia virto pravoslavų cerkve. Kareivinių reikalams kiek pritaikyti kiti pastatai išliko ligi I pasaulinio karo, tačiau lenkų laikais neremontuojami pradėjo irti. 1924 m. prof. J. Kolsas sudarė restauravimo brėžinius, tačiau didesnio remonto, rodosi, nebuvo atlikta. Vokiškųjų nacių okupacijos metais čia buvo įsteigta karo belaisvių stovykla, o 1944 m. traukdamiesi vokiečiai pastatą susprogdino.

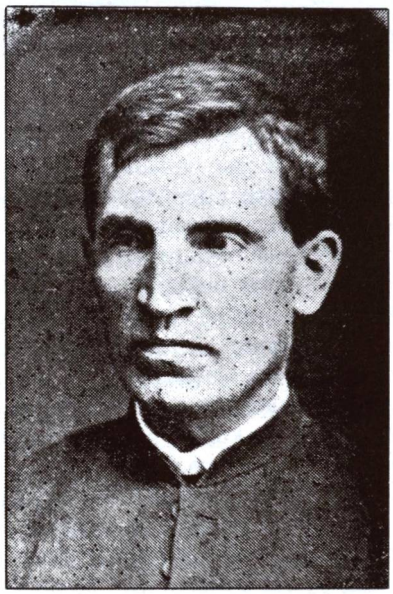

Klebonas kun. Silvestras Gimžauskas

Valkininkų kunigai ir tautinis lietuvių atgimimas. Šie du dalykai labai glaudžiai rišasi, nes tautinio atgimimo bangą sukėlė ir ją plėtojo Valkininkų kunigai. Iš jų išskirtinai minėtinas kun. Silvestras Gimžauskas (1844—1897), vienas didžiausių XIX a. pabaigos spaudos draudimo laikų visuomenės veikėjų,

XX AMŽIUS

Valkininkai - Silvestro Gimžausko miestelis

Vieškelis, kuriuo lydėta Barbora Radvilaitė į amžino poilsio vietą. Nepaprastai dėkinga dirva tyrinėtojui. Napoleono pakalnė

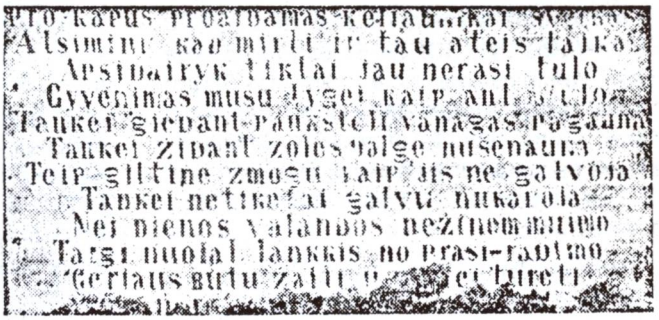

Dešinėje: Kun. S. Gimžausko eiliuotas pamokymas kapų koplyčios sienoje. (Iš „XX Amžiaus" Nr. 1, 1940.I.2)

rašytojas poetas. 1876 m. pašvęstas kunigu, Valkininkų klebonu išbuvo 1884—1892 m. Jis labai skyrėsi nuo kitų kunigų tiek savo elgesiu, gyvenimo būdu, tiek požiūriu į lietuvybės reikalus. Kartu jis buvo ir Merkinės dekanas, taigi turėjo didelę įtaką ir kitoms parapijoms bei kunigams. Buvo geras pamokslininkas, niekada nesinaudojęs užrašais. Visas nelotyniškas pamaldas atlikdavo lietuvių kalba. Stiprindamas lietuvybę jis tuo pačiu nebuvo savo veiklos prieš lenkuojančius nukreipęs. Jis tik kovojo už lietuvių kalbos teises. Bet jeigu lenkų ir lietuvių reikalai susidurdavo, stodavo lietuvių pusėn.

Kadangi lietuviška spauda lotyniškomis raidėmis buvo draudžiama, kun. Gimžauskas jos neminėdavo pamoksluose, bet veikdavo kitais būdais, per patikimus asmenis. Atgabentos knygos buvo slepiamos kaimuose bei vienkiemiuose. Tačiau knygų bei laikraščių pirkimas iš pradžių dar buvo labai menkas, nes nedaug kas temokėjo skaityti.

Atkeltas į Valkininkus, S. Gimžauskas rado tikrai liūdną parapijos vaizdą, ką jis išreiškė savo anuo metu rašytame eilėraštyje šiomis eilutėmis —

Kad aš nepažinęs tokių katalikų,
kokie yr' pas'leidę žmonės Valkinykų:
Nepažįsta Dievo, be jokios šviesybės,
Pas vilkus ir meškas daugiau yr' teisybės.

Viens kitą gaišena (vagia), pievas, javus gano,
Kumeles vežioja, svirnus plėšt išmano.
Ar gimsta, ar miršta, ar jų mergos teka —
Visi tą degtinę kaip pragarai laka.

Prisgėrį, kaip kiaulės bjaurius daiktus bliauna,
Pris'pykį, priskeikį lig kraujo priskauna.
Jų trobos apleistos, stogai jųjų laša,
Nieko jie nepaiso, tiktai skundus rašo...

Kun. Gimžauskas paskelbė kovą prietarams, pirmiausia prieš „šaptūnus" (šundaktarius). Paskui pradėjo kovoti prieš girtuokliavimą. Kadangi vestuvės, per kurias daugiausia būdavo išgeriama, būdavo sekmadieniais, jis patvarkė, kad sutuoktuvės būtų

antradieniais. Kad žmonės nestatytų savo arklių bei vežimų prie karčemų, jis išvalė ir išplėtė klebonijos kiemą ir liepė parapiejiečiams juo naudotis. Girtavimą laikė viena sunkiausių nuodėmių ir geriantiems grasino pragaro kančiomis. Dėl to ypač buvo nepatenkinti miestelio žydai, nes kelios jų laikomos karčemos turėjo užsidaryti. Pastebėjęs gabesnius jaunuolius, stengėsi padėti jiems mokslus eiti.

M. Davaina-Silvestravičius tvirtina („Lietuvių laikraštis", Nr. 10, 1904), kad jis lankydamasis Valkininkuose ir čia rinkdamas S. Gimžausko raštus, turėjęs daug ką nusirašyti nuo sienų ir kitų vietų. Tai buvo kun. Gimžausko eiliuoti pamokymai žmonėms. Štai keletas jų.

Ties klebonijos daržine ir šuliniu eilėmis buvę užrašyta:

Ištroškęs žmogeli! Jei Dievą mylėsi,
Mišiose pas šulinį niekad nestovėsi
Ir kitus barsi, kad to nedarytų,
Sumos su pamokslu bažnyčioj klausytų.
Kas dangaus norėdamas šventas
dienas švenčia,
Per sumą, pamokslą negėręs iškenčia.

Šventoriuje buvęs toks įrašas:

Sopa Jėzui širdį, matant jus daug kartų,
Kai nuo „Šventas Dieve" iškuriat už vartų.
Kas su jumis dėsis, krikščionys atšalę,
Kai ir Jėzus nueis nuog jūsų pro šalį?

O ant kapų koplyčios sienos:

Pro kapus praeinant, keliauninkai sveikas.
Atmink, kad mirti ir tau ateis laikas.
Apsižvalgyk tiktai, jau nerasi tūlo —
Gyvenimas mūsų lygiai kaip ant siūlo.
Tankiai giedant paukščius vanagas
pagauna,
Tankiai žydint žoles dalgis nušienauja.
Taip giltinė žmogui, kaip jis negalvoja,
Tankiai netikėtai galvą nukapoja.
Nė dienos, valandos, nežinai mirimo,
Taigi nuolat lenkis nuo prasiradimo.
Drąsiaus būtų žaltį vis kutėj turėti,
Negu norint kartą sunkiai nusidėti!

Valkininkuose gyvendamas kun. S. Gimžauskas buvo parašęs šios vietovės monografiją, kuri 1904 m. buvo pas minėtą M. Davainą-Silvestravičių.

Pažymėtina, kad su lenkais kun. Gimžauskas nekovojo, nes jų parapijoje kaip ir nebuvo. Veikiai pakilo švietimas, o su juo ir tautinis susipratimas. Jo rūpesčiu parapijiečiai sugebėjo ir ateičiai išlaikyti lietuviškus papročius ir savo charakterį. Lietuviškumą bylojo patys žmonės, jų trobesiai, drabužiai, audiniai, drobių raštai, daina, kalba ir kitos tautinės apraiškos.

1892 m. kun. Gimžauskas buvo iš Valkininkų iškeltas į kitą parapiją.

Iškeltas dėl prieš jį paduotų skundų gubernatoriui ir vyskupui. Pirmasis skundėjas buvęs jo tikras brolis, dirbęs pas kleboną ūkvedžiu ir labai blogai tvarkęs ūkį. Skundus rašė ir vietos valdininkai, kurių nedorybes klebonas viešai smerkė. Ypač kai kam nepatiko S. Gimžausko „rinkimų kritika", kai girdant degtine būdavo paveikiami balsuotojai. Jis liko perkeltas altaristu į Giedraičius. Su parapijiečiais atsisveikino nieko nekaltindamas. Nors paskutinio pamokslo metu išsilaikė neverkęs, užtat visi klausytojai kūkčiojo. Susirgęs išvažiavo gydytis Varšuvon, kur ir mirė 1897.IX.27.

1910—1916 m. klebonu buvo kun. Vladas Mironas, kartu būdamas ir Merkinės dekanas. Jis toliau stiprino lietuvybę, rėmė lietuvių kunigų pastangas išlaikyti lietuvybę ir lietuvių kalbą pamaldose. Švietė jaunimą, vokiečių okupacjos metu užtarė parapijiečius prieš vokiečius žandarus. Jis įkūrė kauniškės Blaivybės dr-jos skyrių, kuris įruošė arbatinę. Valkininkuose dirbo ir kun. Juozas Mironas. Mirė 1918.III.24, sulaukęs 53 m. amžiaus. Palaidotas bažnyčios šventoriuje.

Lenkų okupacija Valkininkuose prasidėjo 1920.X.15. Okupantai tuojau pradėjo persekioti lietuvius. Bene pirmoji auka buvo 1920.XI.15 bažnyčios šventoriuje mirtinai sužeistas savanoris Vincas Dovydaitis. Netrukus nukentėjo ir klebonas kun. Jonas Karvelis (1874—1933). I pasaulinio karo pabaigoje jis buvo atkeltas į Valkininkus. Lenkai tuojau uždėjo jam naminį areštą, uždraudė su parapijiečiais kalbėti lietuviškai. Vėliau vėl buvo daug kartų persekiotas, o 1927.X.4 suimtas ir ištremtas į nepriklausomą Lietuvą. 1921.X.21 lenkų politinė policija bažnyčios šventoriuje suėmė 30 lietuvių moterų ir jas žiauriai tardė. Lietuviška mokykla buvo uždaryta, knygynėlio knygos išmėtytos. Užvirė persekiojimai ir kaimuose.

Lenkų okupacijos metais Valkininkų

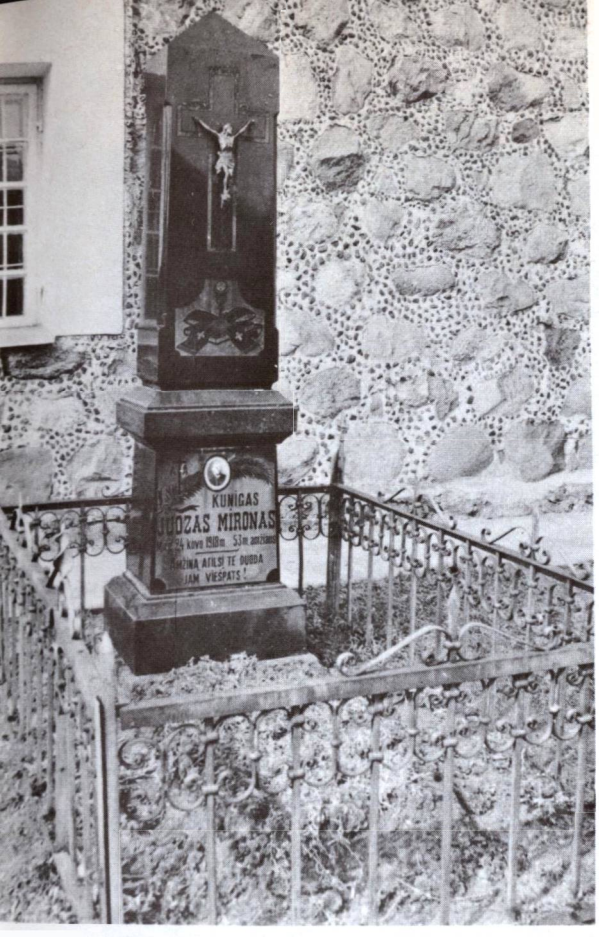

Kun Juozo Mirono kapas ir paminklas šventoriuje, 1981 m. nuotr.

bažnyčioje buvo įvestos šventadieniais 9 val. ryto lenkų valdininkams bei atėjūnams pamaldos. Tačiau jie tuomi nesitenkino ir kėlė riaušes bažnyčioje. 1937 m. valsčiaus ribose buvo 16 lietuviškų mokyklų, tačiau visos jos buvo lenkų uždarytos. Parapijos švietėjų dėka į Valkininkų paštą ateidavo apie 500 egz. lietuviškų Vilniaus laikraščių.

Kol buvo įmanoma, veikė lietuviškų draugijų — Šv. Kazimiero, Kultūros skyriai. Vaidinimus organizavo Jaunuomenės švietimo Darželio draugija. Veikė Liet. Ūkio draugijos skyrius su 100 narių. 1934 m. įsteigtas Šv. Kazimiero draugijos skyrių rajonas, jungęs 46 skyrius. Buvo ir Blaivybės draugija. Bet 1936 m. lenkų administracija visas draugijas uždarė ir paralyžavo lietuvių kultūrinį gyvenimą. 1932.X.14 lenkai Vilniuje sušaudė iš Valkininkų apylinkės kilusį Juozą Bakanauską, o 1934.VII.16 lenkų sargybinių buvo nužudyti J. Biekšaitė ir S. Lūšys.

Lenkų administracija stengdavosi „įrodyti", kad lietuvių Valkininkuose nesą. Tai buvo siekiama statistinių duomenų klastojimu, organizacijų bei mokyklų uždarinėjimu. Veikta ir per bažnyčią. Lietuviai ir toliau kovojo dėl savo gimtosios kalbos teisių Bažnyčioje. Iš tos kovos minėtina pora momentų.

Kai 1927.V.29 Valkininkus vizitavo Vilniaus arkivyskupas, jį sutiko 116 lietuvių raitininkų, pasipuošusių tautiniais drabužiais, su tautinėmis vėliavėlėmis rankose. Lietuvių delegacija prašė arkivyskupą tik vieno dalyko: bent pusės lietuviškų giedojimų bažnyčioje, kur, anot jų pačių, „vienam lenkui teko 100 lietuvių".

1931.X.28 Valkininkų parapiją vizitavo pavyskupis vysk. K. M. Michalkevičius. Jį taip pat gražiai pasitiko lietuviai parapijiečiai, giedodami giesmes gimtąja kalba. Atjojo ir 200 lietuvių raitininkų garbės sargyba. Bet kai Trakų dekanas pradėjo sakyti pamokslą lenkiškai, bažnyčia staiga ištuštėjo. Lenkų kareiviai mėgino išeinančius lietuvius sulaikyti, bet neįstengė. Rytojaus dieną vyskupą išlydėti vėl susirinko tie patys raitininkai; sujojo į klebonijos kiemą. Tačiau tuo metu apie 50 Valkininkuose stovėjusių lenkų kavalerijos kareivių puolė kardais atjojusius Čižonių kaimo vyrus; keletą jų ir jų arklių sužeidė, nudraskė lietuviškus papuošalus. Lietuviai skundėsi tam pačiam pavyskupiui, tačiau užtarimo nesusilaukė. Todėl, kai šis vyko iš bažnyčios, parapijiečiai jį palydėdami nebenešė vėliavų ir kitų religinių simbolių. Į geležinkelio stotį vyskupas važiavo tiktai vienų lenkų kareivių raitininkų lydimas...

1939 m. Valkininkai grįžo Lietuvai. XX amžiaus" dienraščio bendradarbis J. Ziminskas (Nr. 1, 1940) pateikė tokius duomenis apie miestą ir apylinkes: 2637 gyventojai, iš jų miesto centre su turgaviete — 1324, Čižiūnuose — 470, Užperkasyje — 339, Paklėkštaryje — 86 ir kartono fabrike — 39. Svarbesnės gatvės ir turgavietė išgrįstos, kitos vietos rudenį ir pavasarį neišbrendamos. Mieste gyvena lietuviai katalikai (išskyrus kelis lenkus atėjūnus), 400 žydų, 14 stačiatikių, 11 totorių ir 3 latviai. Miestelėnai užsiima prekyba ir amatais. Krautuvių 50, kalvių dirbtuvių 8, daugiausia žydų laikomos. Valsčiaus plotas 37.500 ha, iš jų dirbamos žemės 12.000 ha (32%). Valsčiuje tebuvo vienas (Burneikių dvaras). Valsčiuje tada buvo 11.432 gyv., iš jų 9722 lietuviai, 1088

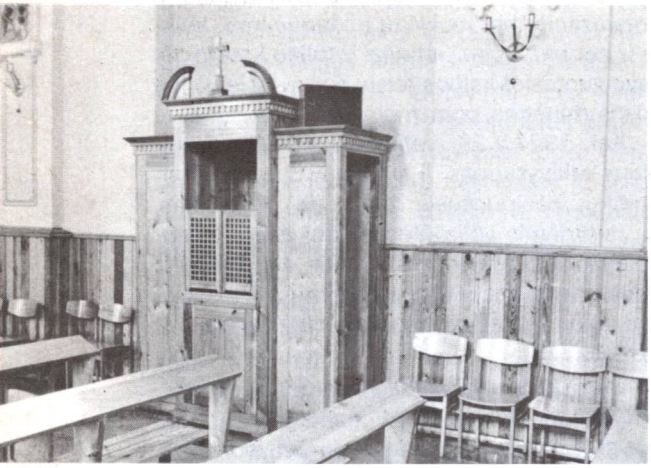

Klausykla, 1977 m. nuotr.

žydai, 410 gudų, 190 lenkų, šiek tiek rusų, totorių. Valsčiaus ribose buvo. 16 mokyklų. Viršaičiu paskirtas Motiejus Norkūnas iš Krūminių kaimo, sekretorium Juozas Gutauskas.

Šia proga tas pats J. Ziminskas paskelbė išrašą iš vieno buv. Lenkijos valdininko raporto, kuriame jis šitaip charakterizavęs valkininkiečius: „Vietos lietuviai yra aiškūs šalininkai Kauno valdžios ir veda kovą su visa tuo, kas lenkiška, taip pat atkakliai reiškia pretenzijų į Vilnių ir jo sritis, kurios, jų nuomone, priklausančios Kauno Lietuvai. Dėl to valkininkiečiai simpatizuoja esančiai už administracijos linijos Vilniaus vadavimo sąjungai".

Pažymėtina, kad valkininkiečiai ir kietų okupacijų metais, išlaikė ne tik gryną dzūkų tarmę, bet ir visus senus lietuviškus papročius.

Vilniaus atgavimo proga 1939 m. pertvarkant Lietuvos administracinį suskirstymą, Valkininkuose buvo įsteigtas apskrities centras, priskiriant jam Valkininkų, Rūdiškių, Varėnos II, Turgelių ir Eišiškių valsčius. Tačiau vėliau buvo pastebėta, kad šis centras nepatogus: nėra reikiamų patalpų ir gerų kelių. Taigi Valkininkų apskritis panaikinta, o jos teritorija priskirta Eišiškių apskričiai. Valkininkai liko šios aps. valsčiaus centru. Valkininkiečiai veikiai suaugo su nepriklausoma Lietuva ir buvo geri jos piliečiai.

Bolševikų ir vokiškųjų nacių okupacijos, kaip ir visur Lietuvoje, reiškėsi trėmimais ir gyventojų žudymais. Sudeginta dalis pastatų. Vokiškieji naciai likvidavo visus Valkininkų žydus: 105 šeimas, apie 400 asmenų.

Valkininkų gyventojų skaičius šitaip keitėsi: 1869 m. — 1190, 1897 m. — 2619, 1931 m. — 237 gyv. namai ir 1596 gyv.; 1940 m. (kartu su prie Valkininkų prieinančiais Čižiūnų, Užperkasio ir kt. kaimais) — 2367 gyventojai; 1959 m. miestelyje buvo 799, 1970 m. tik 393 gyventojai. Pokario metais pramonė nebuvo sukurta, tai ir miestelis neaugo.

Pastarosios sovietinės okupacijos metu Valkininkai yra Varėnos rajono apylinkės ir kolchozo centras.

Valkininkų parapija priklauso Trakų dekanatui. Ji buvo didelė ir 1939 m. turėjo 8979 parapijiečius. Iš pokario meto klebonų minėtinas mūsų jau aprašytas (V t. I d.,198 psl.) kun. Pranciškus Bieliauskas, žinomas Vilniaus krašto lietuvių veikėjas. Be kitų atliktų darbų, jis važinėdamas po Vilniaus krašto lietuvių parapijas, jau nuo 1915 m. rinko lietuvių tautosaką, užrašinėjo dainas su melodijomis, pasakas, mįsles, smulkiąją tautosaką. Iš viso surinko apie 3000 vienetų, kurių tik 125 dainos buvo išleistos atskiru leidiniu („Varguolių dainos"). Surinkta tautosaka karo audrose nežuvo ir šiuo metu yra saugoma Lietuvių kalbos ir literatūros institute, Vilniuje. Daugiausia jų yra surinkęs Adutiškio, Kabelių, Varėnos, Daugėliškio ir Valkininkų apylinkėse. Mirė 1958.XII.9. (Bet MLTE paduoda skirtingą mirimo datą — 1957.XII.21).

1918 m. klebonu paskirtas kun. Jonas Karvelis (gim. 1874 m., kunigu pašvęstas 1901 m.). Jis mokė parapijiečius geriau ūkininkauti, bitininkystės, skaitė paskaitas žemės ūkio klausimais, skatino jaunimą mokytis. Už tai nepatiko lenkų administracijai. 1927.X.4 suimtas ir ištremtas į nepriklausomą Lietuvą. Bet 1928 m. vėl grįžo į Vilniaus vyskupiją, paskirtas Lazūnų klebonu.

II pasaulinio karo metu klebonu buvo kun. Juozas Bardišauskas. 1944 m. birželio mėn. viduryje jam teko laidoti nelaimingojo Pirčiupio kaimo aukas. (Žr. 261-262 psl.).

Iš pokario metų klebonų Valkininkų parapijiečiai gerai prisimena gerą ir uolų bebaimį lietuvį kunigą Stanislovą Kakarieką. Gimė 1911.I.24 Vilniaus krašte. Kunigu pa-

Valkininkiečių Petro ir Agotos laiško į Ameriką pradžia 1920.IX.1, su bažnyčios vaizdeliu

švęstas 1944.VI.3. Valkininkuose klebonu buvo 1946—1949, taigi labai sunkiais metais. Daugelį kartų buvo okupacinės bolševikų valdžios bartas, persekiotas, baustas už vaikų katekizaciją, jaunimo choro organizavimą ir Katalikų Bažnyčios tradicijų puoselėjimą Valkininkuose. Tai tvirtos valios kunigas, visada buvęs kartu su savo parapijiečiais jų nelaimėse. 1981—1985 m. Vilniaus arkivyskupijos kunigų sąrašuose St. Kakarieka atžymėtas kaip Mickūnų klebonas.

Pokario metais bolševikų administracija persekiojo tikinčiuosius, ypač kleboną. LKB Kronikos Nr. 1, 1972 m. rašoma: „1970.IX.28 Varėnos raj. administracinių nuobaudų komisija nubaudė Valkininkų kleboną kun. Algimantą Keiną 50 rub. bauda už ‚Įstatymų apie religinius kultus pažeidimą' ". O Nr. 3, 1973 paskelbta tokia žinia: „1970 m., kai kunigas Keina pradėjo dengti bažnyčios stogą, jį dešimčiai dienų paėmė į kariuomenę, o kai šiais metais pradėjo dėti bažnyčios grindis — atėmė trejiems metams vairuotojo teises".

LKB Kronika (Nr. 64, 1985) vėl paskelbė platesnę informaciją apie tai, kaip sovietinė administracija persekiojo kleboną kun. A. Keiną ir trukdė atlikti pareigas, keliais atvejais tardė ir nubaudė piniginėmis baudomis. Algimantas Keina yra gimęs 1937.II.21, kunigu pašvęstas 1962.IV.18. Jo pavardė įrašyta ir 1986 m. kunigų sąrašuose.

Valkininkų bažnyčioje yra išlikusių pažymėtinų religinio meno bei kulto vertybių: paveikslai — „Švč. M. Marijos ir Šv. Elžbietos susitikimas", „Marijos į Dangų Ėmimas" (XVIII a. II p.), „Šv. Izidorius" (1898 m.), „Marija su Kūdikiu", „Šv. Pranciškus", „Šv.

Valkininkų šventoriaus vartai , 1981 m. nuotr.

Antanas" (XIX a.), XIX a. metalinė monstrancija, 1867 m. žalvarinis varpas, XVIII a. medinės baroko skulptūros: „Šv. Juozapas", „Šventasis su dešine ranka ant krūtinės", „Šventasis su ištiesta į šoną kairiąja ranka", „Šventoji su pakelta dešine ranka", „Šventoji su pakelta kairiąja ranka" (visi XVIII a.), 2 XVIII a. metalinės paauksuotos taurės ir kt.

Valkininkų kapinės yra senos. Ligi kun. Gimžausko laikų jos buvo labai apleistos, netvarkingos: neturėjo tvoros, kryžiai išvartyti, ant kapų ganėsi galvijai. Po vienerių metų šios ir kaimo kapinaitės pasipuošė gražiomis tvoromis, kapai buvo apkasti, sutvarkyti, išvesti takai. Pasirodė nauji kryžiai, senieji sukrypę paminklai buvo tiesinami. Atsirado akmeninių ir metalinių paminklų su lietuviškais įrašais.*

Koplytėlė Valkininkuose

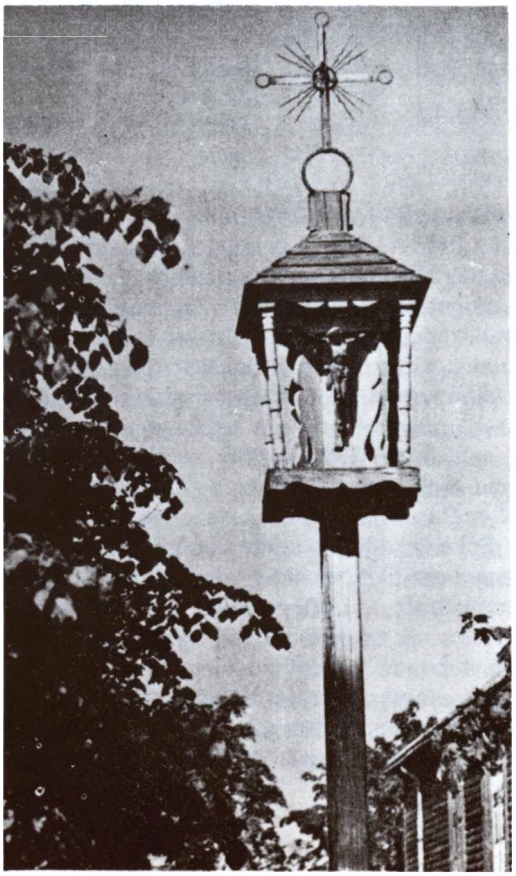

---

* Daugiau istorinių žinių apie Valkininkus galima rasti LE XXXIII t., 37—44 psl., ML I t., 462—471 psl. ir ypač naujausioje studijoje Algimanto Miškinio — „Valkininkai", Urbanistikos paminklų 2 t., Vilnius, 1979.

Varėnos II bažnyčia, 1983 m. nuotr.

VARĖNA II

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Šis miestas yra prie Vilniaus — Gardino geležinkelio linijos, 4 km į pietus nuo Varėnos (Senosios). Vietovės atsiradimo istorija tokia: Kai XIX a. II pusėje buvo nutiesta Vilniaus — Gardino geležinkelio linija, ji ėjo ne pro Varėnos miestelį, bet 4 km į pietus nuo jo. Apie 1862 m. buvo įruošta Varėnos stotelė, į kurią pirmasis traukinys atėjo minėtų metų rugsėjo 6 d. Kiek vėliau pastatyta didesnė geležinkelio stotis, prie kurios ėmė kurtis administracinės įstaigos; pastatyta šiek tiek gyvenamųjų namų, apsigyveno geležinkelio tarnautojai. Traukinių judėjimas minėta geležinkelio linija vis didėjo, o tuo pačiu ir stoties gyvenvietė augo. Atsirado krautuvių, užeigų, miško eksploatavimo įmonė, urėdija, kūrėsi prekybos bei pramonės įmonės. Vietovės augimas dar padidėjo, kai 1894 m. nuo stoties buvo nutiesta kita geležinkelio linija, per Alytų, Simną, Suvalkus į Gardiną. 1893 m. pastatyta stačiatikių cerkvė.

I pasaulinio karo metu geležinkelio stotis buvo sugriauta. 1920 m. dėl Varėnos gelž. stoties vyko smarkūs lietuvių — lenkų mūšiai. Lenkams pavyko sutelkti dideles karines pajėgas ir užimti geležinkelio stotį.

Pravedus demarkacijos liniją, Senoji Varėna liko Lietuvos pusėje, Naujoji Varėna (gelž. stotis) — Lenkijos, kuri Varėną valdė ligi 1939 m. pabaigos. Nutrūkus susisiekimui, buvo išardyta geležinkelio linija į Alytų. Varėną II lenkai pavertė savo atsparos punktu prieš Lietuvą, sutelkė kariuomenės, sustiprino policiją. Prasidėjo Varėnos II ir apylinkių kolonizacija lenkais. Varėna II ėmė virsti vasar-

viete, sutraukusi šiek tiek vasarotojų, kuriuos viliojo puikus oras, gražūs pušynai. Tačiau į didesnę vasarvietę neišaugo, nes trūko vandens telkinio — artimiausias ežeras atiteko Lietuvai. Susirūpinta parapijos steigimu.

R. katalikų bažnyčia. Leidimą parapiją įkurti išrūpino kun. Vl. Šikšnelis. Pirmuoju klebonu paskirtas kun. Sakalauskas. Katalikams perduota buvusi stačiatikių cerkvė (statyta 1897 m.), kuri perdirbta į bažnyčią, 1920.XII.5 pašventinta. 1929 m. suteiktos parapijos teisės. 1933 m. perstatyta ir padidinta ir iš naujo pašventinta. Priklausė Trakų dekanatui. 1939 m. buvo 3.127 parapijiečiai.

Architektūra. 1933 m. statyta medinė bažnyčia turi senesnių tradicinių ypatybių ir modernizmo žymių. Jos kryžminis planas su keturšlaičiu stogu primena daugelį senų medinių bažnyčių. Tačiau statesnio kampo, apie 60 l., frontono ir lėkštesnio kampo prieangio stogelis atrodo kaip moderniškas bandymas. Ant navos stogo priekio uždėtas kvadratinis bokštelis ir trisienė absida yra tipiškos dalys. Durys ir langai yra stačiakampiai su savotiškai kryžmiškai suleistais apvadais. Languose matomi dideli spalvotų stiklų kryžiai. Sienos apmuštos horizontaliai ir nudažytos šviesiai. Šventoriaus tvora ir varteliai padaryti iš medinių statinių.

Parapija sudaryta iš šių kaimų: Mitraukos, Mergažerio, Giražerio, Moledugnio, Didžiųjų Barčių, Giraitės, Matuizų, Šarkiškės, Molių, Salovertės ir pačios Varėnos II miestelio. 1939 m. buvo 3127 parapijiečiai, iš kurių apie 3000 buvo lietuviai ir apie 200 lenkai atėjūnai.

Minėtų kaimų žmonės, sudėję 252.000 markių, nupirko iš savivaldybės pastatus ir pritaikė klebonijos reikalams.

Kai bažnyčia buvo šventinama, į iškilmes susirinkę lietuviai pynė vainikus ir puošė juos lietuviškomis spalvomis. Tuo metu, kai lenkų ponija laukė vyskupo ir kitos lenkiškos vyresnybės, naujoje bažnyčioje susirinkę lietuviai kukliai giedojo šventas giesmes ir prašė Dievo pagalbos prieš okupantus. Lenkų komendantas įsakė prievarta išvaryti žmones iš bažnyčios sutikti poniją, tačiau nepavyko — arkiv. R. Jalbžykovskį atlydėjo vieni lenkai. Tą dieną buvo suimta nemaža lietuvių.

Ir lietuviams kunigams čia nebuvo lengva: reikėjo derintis prie parapijiečių ir prie lenkų valdžios. Varėnoje II kunigavo: Vl. Šikšnelis, Ig. Montvila, Pr. Bieliauskas, J. Vaičiūnas, M. Pšemeneckas ir kiti kunigai.

Nors lietuviai parapijoje sudarė (pačių lenkų duomenimis) 92,9% parapijiečių, pamaldos buvo perdalytos pusiau — lenkiškai ir lietuviškai. Buvo kunigų, kurie nemokėjo ar nekalbėjo lietuviškai. Lietuviai organizavo savo mokyklas, lenkai jas uždarinėjo, steigė savas, „valdiškas". Už vaikų mokymą buvo nubausta eilė lietuvių mokytojų. 1936 m. uždaryti Šv. Kazimiero draugijos skyriai ir skaityklos.

Varėna II Lietuvai grįžo 1939 m. rudenį ir jos valsčius buvo priskirtas Valkininkų apskričiai, bet ten nesant patalpų — apskrities centras įkurdintas Varėnoje II. Tokiu būdu Varėna II virto laikinuoju apskrities centru.

II pasaulinio karo metu Varėna II gerokai nukentėjo. Buvo susprogdinta geležinkelio

Kaimo galo kryžiai Varėnos apylinkėse

Varėnos II bažnyčia iš priešakio. (Iš dr. A. Kulpavičiaus rinkinio)

stotis, sudeginta mokykla, daug gyvenamųjų namų.

Ir pokario (1946—1950) metais Varėna II buvo apskrities centras. 1946 m. suteiktos miesto teisės. 1950 m. paversta rajono centru. Pastatyta kiek pramonės įmonių. 1959 m. Varėnoje II buvo 2401, 1970 m. 4478, 1976 m. 7100 gyv. Administraciniu požiūriu Varėna II dabar sujungta su Varėna I į vieną miestą.

Šiuo metu Varėna II yra parapijos ir dekanato, kuriam priklauso 9 parapijos, centras. 1967 m., klebono kun. Kazimiero Gailiaus rūpesčiu, bažnyčia buvo iš vidaus suremontuota. 1981 m. Varėnos II klebonu ir vicedekanu buvo kun. Jonas Grigaitis (gim. 1914.V.27, kunigu pašvęstas 1939.VII.16). 1985 m. sąrašuose minimas klebonas kun. Jordanas Leonas Šlėnys (gm. 1945.V.12, kunigu pašvęstas 1975.IV.27).

LKB Kronika (Nr. 11, 1974) yra paskelbusi tokio turinio korespondenciją iš Varėnos:

„1974.IV.13 pamaldų metu chuliganai plytgaliais apmėtė Varėnos bažnyčią. Milicija atsisakė kištis, nes „nebuvo kraujo praliejimo".

„1974.IV.20 Varėnoje, ateistinio mokinių vakaro metu, buvo išjuokiama Nukryžiuotojo figūra, tikriausiai nuplėšta nuo kapinių kryžiaus. Juoktasi iš asmenybės, kuri mirė už idėją. Korespondentė rajono laikraštyje ‚Raudonoji vėliava' (1974.V.28) pasidžiaugė, kad jaunimas tinkamai auklėjamas, išjuokiant religines apeigas. Tokiu ‚auklėjimu' vaiko širdyje sugriaunama pagarba viskam, kas idealu ir šventa. Ar tokie vaikai netaps drausmės kolonijų piliečiais?"

O tos pačios LKB Kronikos Nr. 63 (1984 m.) korespondencijoje iš Varėnos rašoma: 1984 m., besiartinant Velykų šventėms, Varėnos miesto mokyklų moksleiviai buvo įspėjami, kad nedalyvautų pamaldose. Velykų dieną specialiai atsiųsti pareigūnai stebėjo pamaldose ir procesijoje dalyvaujančius mokinius. Po Velykų prasidėjo pastebėtų procesijos bei pamaldų dalyvių ‚auklėjimas' — mokiniai buvo verčiami išduoti dalyvavusius pamaldose ar procesijoje savo draugus, gąsdindami, kad nelankytų bažnyčios. Vienam iš mokinių buvo pagrasinta, kad, jei ir toliau aktyviai dalyvaus pamaldose ir neišduos draugų, atleis iš darbo jį globojančią tetą, dirbančią gatvės šlavėja".

Panočių kaimo lietuvių Šv. Kazimiero draugijos skyriaus nariai. (Iš „Jaunimo draugo", 1929)

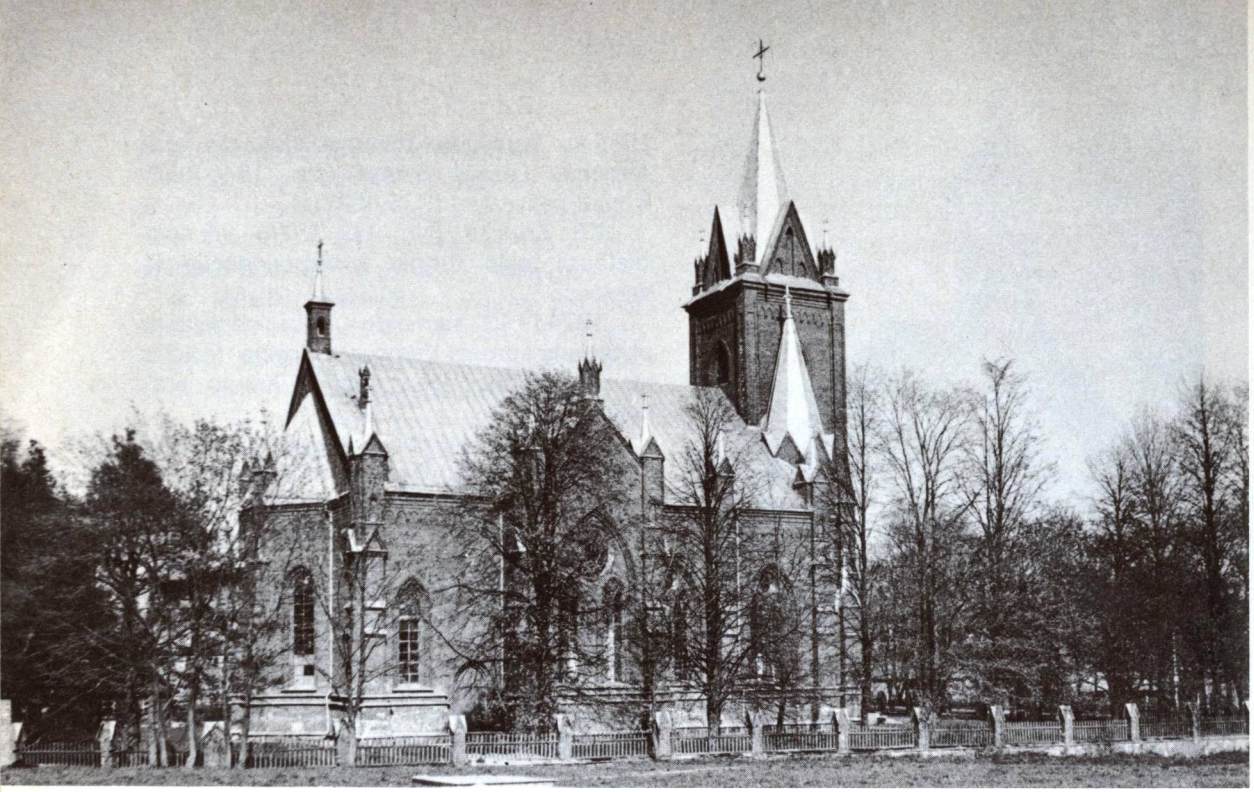

Vidiškių bažnyčia, 1981 m. nuotr.

VIDIŠKĖS

Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo parapijos bažnyčia

Vidiškės (sako ir Vidiškis) iš senovės laikų žinomas kaip senas dvaras, prie Varnio ežero ir Vidiškių miško, apie 3 km nuo Daugpilio — Vilniaus geležinkelio linijos. Bažnyčia stovi prie pat Ignalinos — Daugėliškio vieškelio. Prie Vidiškių yra vienas aukščiasių Lietuvos žemės paviršiaus iškilimų — Ažušilės kalnas (285 m aukščiau jūros lygio).

R. katalikų bažnyčia. Iš senų laikų Vidiškės buvo tik dvaras, kaimo nebuvo. Artimiausi kaimai — Bališkiai ir Rimšėnai. Prie pat dvaro rūmų buvo mūrinė koplyčia, nežinia kada statyta. Kai ji netaisoma sugriuvo, ta vieta buvo aptverta medine tvora, viduryje pastatytas medinis kryžius. Arti dvaro rūmų buvo ir kunigui gyventi namas. Matomai tais laikais kunigai gerai sugyveno su dvarininkais Kaminskais.

1828 m. dvaro savininkas Jonas Kaminskas pastatė bažnyčią ir jos reikalams paskyrė 3 dešimtines, o Rimšėnų kaime užrašė 27 dešimtines žemės. Dvaras kunigo išlaikymui kiekvienais metais skirdavo 200 rb ir duodavo malkų.

1901 m. fundatoriaus vaikaitis, tuo pačiu vardu — Jonas Kaminskas, su parapijiečiais pastatė mūrinę bažnyčią, kurią 1906 m. konsekravo Vilniaus vyskupas Edvardas Roppas. 1921 m. Vidiškėms suteiktos parapijos teisės.

Architektūra. 1901—1906 m. statyta mūrinė bažnyčia yra pseudogotikinis plytų pastatas su vienu dideliu fasadiniu bokštu. Greta jo stovi du žemi aštuoniasieniai bokšteliai, kaip koplyčios, pridengią šoninių navų galines sienas. Šonines sienas suskaido paaukštintos transeptų sienos ir eilė bokštelių, iškylančių virš sienų. Bokštų ir sienų kampuose yra priglausti skirtingų aukščių kontraforsai. Langų ir arkų angos suskliaustos smailiai. Visus karnizus puošia aklinų arkučių frizai. Šventorius aptvertas mūrinių stulpelių ir grotelių tvora.

Ilgesnį laiką Vidiškės buvo Daugėliškio parapijos filija. Jos parapijiečius sudarė lietuviai; 1906 m. jų buvo apie 3000. Vidiškių filialistais bei klebonais buvo beveik išimtinai lietuviai kunigai. Iš jų ypač minėtinas 1880—1883 m. filialistu buvęs kun. Silvestras Gim-

Pamaldos Vidiškių bažnyčioje 1984.VI.3, kun. Medardo Čeponio primicijų metu. Dešinėje matosi nauji vargonai, įruošti prieš primicijas

žauskas, žinomas Vilniaus krašto lietuvių teisių gynėjas, poetas. Jis kėlė čia tautinį susipratimą, švietimą, blaivybę. Jį iškėlus, tais pačiais metais į Vidiškes filialistu iš Žaslių atkeltas kitas žymus lietuvybės darbuotojas — kun. Aleksandras Burba. Žasliuose jis įvedė lietuviškus giedojimus ir pamokslus. Tai nepatiko lenkuojantiems dvarininkams. — A. Burba buvo įskųstas rusų valdžiai, iškeltas į Vidiškes filialistu. Bet ir čia jis neišvengė dvarininkų intrygų, patyrė iš lenkuojančių naujų skaudžių nuoskaudų — turėjo jau 1884.V.26 keltis į Labanorą. Kiek vėliau, važiuodamas į Ameriką, Liverpoolyje rašytame „atsisveikinime su Lietuva", išgyręs kelias kitas parapijas, skaudžiais žodžiais plaka Vidiškes:

Sudiev, Vidiškis prakeiktas, kunigų kalėjims.

Nebekalbu daug apie Tave — tegul bus tylėjims...

Minėtinas klebonas kun. M. Juozapavičius. I pasaulinio karo metu jis užtardavo savo parapijiečius prieš vokiečius, kėlė jų žiaurumus ir todėl buvo 3 mėnesius kalintas. Vokiečiai išplėšė ir iš Vidiškių išvežė bažnyčios vargonus. Juozapavičių pakeitė kun. Jonas Skardinskas. Vėliau klebonais buvo: kun. Juozas Paplauskas (miręs apie 1930 m., palaidotas šventoriuje), kun. Vincas Bobinas, Kun. Jonas Romelis, kun. Adomas Zaremba, kun. Florijonas Neviera, kun. Zigmas Žeidys, kun. M. Milauskas. Pažymėtina, kad kun. Adomas Zaremba, buvęs čia klebonu nuo 1934 m., vėliau iškeltas į Paringį, buvo ten 1943 m., su komunistais ryšius turinčių asmenų nužudytas. Kun. V. Bobinas buvo 1927 m. lenkų už lietuvišką veiklą Lukiškio kalėjime kalintas, vėliau perkeltas į Kazitiškį.

Vidiškių parapijos klebonai ir parapijiečiai ilgą laiką turėjo bylinėtis su dvarininkais. Seniesiems dvarininkams nusigyvenus bei prasilošus kortomis, 1912 m. Vidiškių dvarą įsigijo turtingas dvarininkas rusas Pimenovas. 1917 m. jis dvarą perleido savo seseriai Elenai ir jos vyrui Dorochovams. Dorochovas, nors ir būdamas rusas stačiatikis, iš pradžių norėjo duoti parapijai žemės arčiau bažnyčios bei klebonijos, tačiau Vilniaus kurija, norėdama perkelti bažnyčią Ignalinon, kur lietuviai buvo skriaudžiami, pradėjo intriguoti ir bažnyčios klausimas nebuvo išspręstas. Ji kurį laiką (ligi 1933 m.) stovėjo tuščia ir apleista. 1933 m. klebonu paskirtas kun. Zigmas Žeidys, kuris su parapijiečiais ėmė rūpintis bažnyčios remontu. Parapijiečiai buvo dosnūs, atsirado lėšų ir darbo talkos, bažnyčios pastatas buvo gražiai suremontuotas. Lenkuojančių ir kurijos viltys perkelti parapijos centrą Ignalinon nuėjo niekais.

Sutvarkęs bažnyčią, kun. Z. Žeidys su parapijiečiais pradėjo rūpintis pastatyti prie bažnyčios kokį nors namą, kuriame žmonės, atvykę į pamaldas, galėtų prieš jas ar po jų pasislėpti nuo lietaus ar sniego bei speigų, nes kitų trobesių, be klebonijos, nebuvo. Kaip toliau reikalai klostėsi, liudijimą mums pateikė iš Vidiškių apylinkės kilęs Bronius Jurgelionis, gyvenantis Australijoje:

Liet. Šv. Kazimiero draugijos Vidiškių skyriaus sporto sekcijos tinklininkų komanda, pasivadinusi „Dariaus ir Girėno" vardu. Komanda žaidynėse yra nugalėjusi apylinkės komandas. (Iš „Jaunimo draugo" Nr. 11, 1935)

„Žemė Rimšėnų kaime, kuria naudojosi parapija, vėliau buvo dvarininko Dorochovo atimta ir parapija žemės nebeturėjo, išskyrus tik 1—2 ha sklypą prie klebonijos. Tais laikais, kai kunigai gerai sugyveno su dvarininku, į bažnyčią eidavo per dvaro žemę — tebuvo apie pusę km kelio. Tačiau vėliau Dorochovas kunigams per dvaro žemę vaikščioti uždraudė — šie turėdavo eiti aplinkiniu keliu (apie 2 km). Kada ir tai kunigų nenugąsdino, 1934 m. Dorochovas sugalvojo kleboniją nugriauti. Taigi vieną tų metų spalio mėn. dieną, pasikvietęs Ignalinos policijos pareigūnus, savo kumečius ir kelis apylinkės rusus, nesant kunigo klebonijoje, užpuolė pastatą, kunigo daiktus išmetė į gatvę (vėliau daiktai buvo nuvežti į Rimšėnų kaimą). Klebonija ir kiti ūkiniai pastatai (klojimas, tvartai) buvo apgriauti ir vietoje sudeginti. Po šio įvykio kunigui tekdavo iš Rimšėnų kaimo vaikščioti į bažnyčią. Prie bažnyčios dar buvo apie 1 ha žemės, kuri buvo parapijiečių naudojama arkliams pastatyti. Bet Dorochovas ir tą sklypelį atėmė: sekmadieniais bei šventadieniais į bažnyčią suvažiavę parapijiečiai arklius tegalėjo statyti tik ant vieškelio, kuris ėjo pro didžiuosius bažnyčios vartus".

„Prakiuro bažnyčios stogas, audra nulaužė didžiojo bokšto kryžių, pats pastatas tapo avariniu, tada kun. Zigmas Žeidys, labai energingas vyras ir geras lietuvis patriotas, sujudino visus parapijiečius. Jie buvo labai neturtingi, tačiau labai dosnūs. Pradėjo bažnyčią remontuoti. Buvo uždengtas naujas stogas, ant didžiojo bokšto vėl užkeltas kryžius. Dėl to visko dvarininkas Dorochovas tiesiog siuto... Kai bažnyčia buvo suremontuota, žmonės jau galėjo joje melstis, tačiau nebuvo jokios patalpos suvažiavusiems parapijiečiams kur prisiglausti, ypač blogam orui esant. Tada kun. Z. Žeidys, kaip buvęs Linkmenų klebonas, nupirko Linkmenyse gana didelius medinius namus. Vieną gražų vasaros vakarą į Linkmenis išvažiavo geriausi Vidiškių parapijos meistrai. Namai buvo sugriauti, mediniai sienojai atitinkamai sužymėti, kad juos pervežus būtų galima lengviau sustatyti. Kitą dieną į Linkmenis atvyko daugybė parapijiečių pastočių ir, sukrovę sugriauto namo rąstus, vyko Vidiškių link. Susitvarkę Vidiškių miškuose, atvyko prie bažnyčios, kur jų jau laukė būriai parapijiečių su kirviais, pjūklais rankose. Čia pat gulėjo pundai skudurų, kelios statinės juodos smalos. Kai pirmieji vežimai priartėjo prie bažnyčios, sužvango pjūklai, kirviai, sužibo ant karčių apvynioti ir smaloje padažyti skudurai, prasidėjo statybos darbai".

Vidiškių parapijos Šv. Kazimiero draugijos Dūdų kaimo skyriaus nariai, lenkų okupacijos metais

„Dvaro telefonas, kuriuo jis galėjo pasiekti Ignalinos policiją, buvo nupjautas, ant kelių kelelių stovėjo parapijiečių sargybos, ginkluotos kirviais, šakėmis. Ir taip auštant vasaros rytui, namas jau buvo pastatytas, netgi jo stogas apdengtas šiaudais (varpomis žemyn). Prie pastato liepsnojo pora laužų, parapijiečiai giedojo šventas giesmes ir liaudies dainas. Tuo tarpu dvare kilo didelis sumišimas; Dorochovo šeimos nariai prisibijojo, kad parapijiečiai nesudegintų dvaro rūmų".

„Dienos metu iš Ignalinos ir Švenčionių atvyko lenkų viešosios ir saugumo policijos valdininkai, lakstė aplink pastatą, jį fotografavo. Buvo pavojus, kad pastatas gali būti nugriautas ar padegtas. Taigi parapijiečiai, susiorganizavę pagal savo kaimus, eidavo sargybas. Pastate įsikurdino zakristijonas. Tokiomis keistomis aplinkybėmis pastatytame parapijos name buvo įruošta salė, kurioje, ypač esant blogam orui, rinkdavosi atvažiavusieji".

Žinoma, buvo iškelta byla. Vilniaus apygardos teismo sesijos teismo nariai buvo atvykę į Vidiškes ir susipažino vietoje su visomis aplinkybėmis. Ypač visi stebėjosi, kaip galėjo parapijiečiai taip greitai pastatyti tokį namą.

Švenčionių storasta kunigą ir parapijos komiteto narius nubaudė administraciniu būdu: kun. Z. Žeidį — 400 zlotų, Kazį Bačinską — 100 zl, Mykolą Juodagalvį — 30 zl, Riboką — 50 zl, stalių Kazimierą Vaickų — 50 zl piniginėmis baudomis.

Nepatenkintos buvo abidvi šalys — sprendimą apeliavo. 1933.VII.27 Vilniaus apygardos teismas taikos teisėjo bei storastos sprendimą pakeitė. Namas, tiesa, buvo pripažintas Dorochovui, nes stovėjo ant jo žemės, bet parapijai buvo leista juo naudotis, be teisės nugriauti, o ant prie namo esančio sklypo buvo leista statyti arklius su vežimais. Piniginės baudos buvo nuimtos, tiktai palikta 30 zl bauda vienam kun. Z. Žeidžiui.

Dorochovas sukėlė prieš save visus parapijiečius ir negalėjo miegoti. Jis buvo įsitikinęs, kad parapijiečiai sudegins jo dvarą. Ištisus mėnesius jį saugojo 2 lenkų policininkai. Rugsėjo 7 d. nelauktai į Vidiškių dvarą atvyko 30—40 lenkų policininkų ir apsupę kleboniją pareikalavo, kad klebonas tuojau iš jos išsikraustytų. Kunigui atsisakius, policija prievarta išmetė jį ir jo daiktus. Dorochovas pašaukė savo dvaro darbininkus ir liepė jiems ardyti kleboniją. Tačiau jie, kaip ir kiti vietos gyventojai, atsisakė. Tada Dorochovas pasamdė gretimo Minovkos kaimo 4 rusus, kurie gavę iš dvarininko po 4 zlotus, klebonijos pastatą išardė, o medžiagos likučius sudegino.

Išardę kleboniją, užantspaudavo ir užkalė lentomis naujai pastatyto parapijos namo (špitolės) langus bei duris, o taip pat ūkinius

Lenkų okupacijos laikais Vidiškių klebonija buvo dvarininko Dorochovo ir lenkų policijos sugriauta, sudeginta. Dalis kunigo daiktų buvo atvežta į Rimšelių kaimą, kur buvo įruošta vadinamoji "klebonija". Audrai nurimus, atkeltas lenkas kunigas Edmund Mirowski, neblogai pramokęs lietuviškai. Čia matome jį, stovintį prie "klebonijos"

trobesius. Dalis kun. Z. Žeidžio daiktų buvo atvežta į Rimšėnų kaimą, kur viename skurdžiame namelyje buvo įruošta Vidiškių „klebonija". Po šio įvykio dvare buvo palikta policijos sargyba, saugojusi dvarininką.

Pažymėtina, kad Vilniaus kurija neužstojo parapijiečių jų ginče su dvarininku. Dargi buvo nubaustas klebonas kun. M. Žeidys, iškeliant jį į kitą parapiją. Audrai aprimus, klebonu buvo atkeltas lenkų tautybės kunigas M. Mirauskas (Mirowski). Nesant klebonijos, jis apsigyveno minėtame namelyje, Rimšėnų kaime, kurį parapijai buvo užleidęs ūkininkas Kanapienis. Kun. Mirauskas neblogai pramoko lietuviškai ir religinius patarnavimus parapijiečiams teikdavo jų gimtąja kalba. Kai į pamaldas susirinkdavo keli lenkai bei lenkuojantieji, jiems paskaitydavo evangeliją lenkiškai.

Vilniaus lenkiška kurija lietuviškos Vidiškių parapijos ir jos lietuvių klebonų nemėgo. 1920—1936 m. laikotarpiu buvo iškilnoti 5 kunigai.

Vidiškiečiai buvo neturtingi, bet kultūringi ir gerai tautiškai susipratę. Visomis išgalėmis priešinosi lenkų brukamai polonizacijai. Jau 1921 m. jie sutartinai boikotavo lenkų surežisuotus vadinamosios „Vidurinės Lietuvos seimo" rinkimus. Tada iš turinčių teisę balsuoti 1853 asmenų balsavo tik 189. Ir vėliau buvo gyva lietuviška draugijinė veikla. Pačiose Vidiškėse veikė rajoninis Šv. Kazimiero draugijos skyrius, kuriam priklausė tik apylinkės kitų skyrių valdybų nariai. Turėjo skrajojantį geresnių lietuviškų knygų knygynėlį. 1935 m. apylinkės kaimuose buvo 11 Šv. Kazimiero draugijos skyrių. Ypač veiklesni buvo Dūdų, Kalvasalio, Vaišniūnų, Gaveikūnų, Rimšėnų, Balaveckų skyriai. Buvo vienas „Ryto" dr-jos skyrius. Kai kur buvo lietuviškos skaityklos.

Iš Šv. Kazimiero dr-jos darbuotojų išskirtinai minėtini pora lietuvių, susilaukę tragiško likimo. Vienas jų — **Gubertas Rukšėnas.** Apie jo darbus ir mirtį leidinėlyje „Išniekinti kryžiai" (46—48 p.) šitaip rašoma: „1934.II.20 Vaišniūnų kaimo kapinėse supiltas naujas kapas. Jame guli a.a. Lietuvių Šv. Kazimiero dr-jos Vaišniūnų skyriaus pirmininkas Gubertas Rukšėnas, 28 metų jaunikaitis, žuvęs nuo okupantų kulkos, nušovė K.O.P. 20-to bataliono kapralas Urbonas. G. Rukšėnas buvo susipratęs vyras, savo draugų tarpe kvėpė tėvynės meilę ir lenkų tarpe nebijojo pasisakyti esąs lietuvis. Būdamas skyriaus pirmininku, daug pasidarbavo, už tai apylinkės gyventojų buvo mylimas ir gerbiamas, o okupantai persekiojo ir pritaikę progą vasario 16 d. 20 val. 30 minučių nušovė ir dar mirštantį spardė kojomis ir šautuvo buože mušė; gal velionis ir nebejautė, nes širdis buvo kulkos perverta. Guberto Rukšėno lavo-

1934.II.16 lenkų nužudyto Šv. Kazimiero draugijos Vaišniūnų kaimo skyriaus pirmininko Guberto Rukšėno laidotuvės. Jų apeigas atlieka kun. Zigmas Žeidys

nas išgulėjo toje vietoje, kur nušovė, veik tris paras, nieko prie jo neprileido, tik 19 d. 15 val. atidavė tėvui ir broliams".

„Vasario 20 d. gausi minia žmonių ir Vidiškių parapijos klebonas iškilmingai su pamaldomis palaidojo Vaišniūnų kaimo kapinėse. Laidojimo laiku okupantai apstojo kapinėse žmones su durtuvais ant šautuvų, o už 100 metrų nuo kapinių Mikalinės seržantas Dutkoviakas su 8 kareiviais turėjo paruoštą kulkosvaidį. Kažin ko bijojo; turbūt nekaltas kraujas okupantams nedavė ramuno... Kai teks kam vykti į Vaišniūnų kaimą, pažvelkite į kapines ir pamatysite po svyruokliu beržu prie pat administracijos linijos naują kapą, kuris primins žvėriškus okupantų darbus".

Greta Guberto minėtinas ir **Bronius Račinskas-Račys.** Buvo gimęs 1912 m. Kilatrakio k. Uolus Vilniaus krašto lietuvių veikėjas, 1934 m., baigęs Vytauto D. gimnaziją Vilniuje, vėliau teisės mokslų studentas. Besimokydamas palaikė glaudžius ryšius su savo gimtąja parapija, rūpinosi švietimu, lietuvybės išlaikymu, aktyviai dirbo su klebonu kun. Z. Žeidžiu ypač tuo metu, kai dvarininkas Dorochovas sudegino Vidiškių parapijos kleboniją, gynė lietuvius nuo dvarininko teroro. Buvo lenkų baustas, persekiotas, o 1941 birželio mėn. trėmimų metu bolševikai išvežė jį į Sibirą, kur ir nukankino.

Bronius Račinskas-Račys

Vidiškių bažnyčios chorelis 1960.VIII.24

(Nuotraukos iš Br. Jurgelionio albumo)

Parapijiečiai, susirinkę prie bažnyčios, 1984.VI.3 sutinka primicijantą kun. Medardą Čeponį.

Kunigai bei parapijiečiai Vidiškių bažnyčioje, 1984.VI.3, primicijų metu

Lenkų laikais vidiškiečiai jau buvo gerokai apsišvietę: ruošė paskaitas, kultūrinius renginius, vaidinimus, minėjimus, sporto žaidynes. 1930—1939 m. Vilniaus universitete studijavo 8 studentai, kilę iš Vidiškių parapijos.

1939 m. rudenį Vidiškės grįžo Lietuvai ir veikiai įaugo į jos kūną. 1940 m. dvaro žemė (396 ha) buvo nusavinta ir išdalyta valstiečiams. Sovietinės okupacijos metu Vidiškės yra Ignalinos rajono apylinkės ir sovchozo centras. 1959 m. buvo 171, 1970 m. 283 gyventojai.

Vidiškių parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2749, 1939 m. 3200 parapijiečių. Pastaruoju metu nuolatinio kunigo neturi. Parapiją kartu su Ignalinos parapija, administruoja kun. Ignas Jakutis (gim. 1937 m., kunigu pašvęstas 1963.IV.10). Vidiškės turi savo giesmininkų būrelį, kuris gieda pamaldų metu.

Viename laiške iš Vidiškių rašoma, kad mūsų jau aprašytas parapijiečių pastatytas namelis (prieš dvarininko Dorochovo valią), dėl kurio dvarininkas sukėlė didelį triukšmą, išstovėjęs 50 m., nors dvarininko ir kvapo nebeliko. Tačiau 1983 m. žiniomis jis buvęs griaunamas, nes toje vietoje „reikalinga kažką kita statyti".

Vidiškiečiai pasižymi giliu religingumu. Net ir pokario metais, kada vykdomas griežtas religijos persekiojimas, čia atsiranda pašaukimų į kunigus daugiau, kaip kitose parapijose. Taip 1976.V.30 kunigu buvo pašvęstas iš šios parapijos kilęs Aldas Čeponis (gim. 1946.I.2); 1982.VI.27 Vidiškių bažnyčioje primicijas atlaikė iš šios parapijos kilęs kun. Kazimieras Meilius (gim. 1958.XII.8). O 1984.VI.3 šios parapijos bažnyčioje pirmąsias šv. Mišias atlaikė kun. Medardas Čeponis (gim. 1954.VI.8, minėto Aldo brolis — abudu iš Ažušilės kaimo).* Prieš šias primicijas bažnyčioje buvo įruošti nauji vargonai.

———————

* Apie Vidiškes dalį žinių pateikė Bronius Jurgelionis. Kiti faktai, vardai ir datos paimti iš korespondencijos iš Vidiškių, paskelbtos „Mūsų Vilniaus" žurnalo Nr. 18, 1934.

Vosiūnų bažnyčios kampinis vaizdas, 1982 m. nuotr.

VOSIŪNAI

Švč. Mergelės Marijos parapijos bažnyčia

Vosiūnų (sako ir Vasiūnai) bažnytkaimis įsikūręs tarp Birvėtos ir Dysnos upių, prie Tverečiaus — Kazėnų kelio 75 km į šiaurės rytus nuo Švenčionių, 13 km į rytus nuo Tverečiaus.

Istorinių žinių apie šią vietovę nedaug turime. Pirmą kartą jos vardas minimas 1751 ir 1795 m., Adutiškio žemių, kurios priklausė Vilniaus kapitulai, inventoriuje. Ir vėliau Vosiūnai buvo tik didesnis (apie 15 sodybų) kaimas, kurio gyventojai baudžiavą ėjo Dysnos dvare. Buvo išlikę pasakojimų apie dvarininkus, kurie buvę labai žiaurūs. Pasakojama, kad panaikinus baudžiavą vienas jų nesitverdamas apmaudu, pasikoręs. Pakaruokliui giminės mėgindavę pastatyti paminklą, bet nakties metu kažkas jį nugriaudavęs. 1863 m. sukilimo metu šiose apylinkėse veikė sukilėlių dalinys, o Dysnos dvare keliasdešimt vyrų dieną ir naktį siūdavę sukilėliams batus. Po sukilimo dvaro žemė buvo nusavinta ir išdalyta. Dalis jos teko ir Vosiūnų valstiečiams.

I pasaulinio karo metu Vosiūnų apylinkėse ilgus metus išsilaikė rusų — vokiečių fronto linija. Vosiūnų kaimas supleškėjo karo ugnyje: teliko vienas galulaukėje stovėjęs apsamanojęs kryžius. Nuo karo veiksmų pasitraukusieji gyventojai į savo sodybas tesugrįžo 1918—1919 m. Visą savo „turtą" jie parsinešė ryšulėliuose, geriausiu atveju parsivežė mažomis rogutėmis. Taigi kurtis

teko tuščiomis rankomis. Karo ir pokario metais daug vosiūniškių išmirė dėl stokos maisto, pastogės ir dėl kilusių ligų — epidemijų. Ir laukai buvo sunku įdirbti, arti: jų žemėje buvo išlikusių daugybė nesprogusių šovinių. Atsimuš, būdavo, žagrė į tokį slapuką sviedinį, ir pragariškas sprogimas vienu akimirksniu sudraskydavo artoją su arklu ir arkliu. Tačiau vosiūniškių darbštumas ir atkaklumas visus sunkumus nugalėjo. Gyvendami pusbadžiu, vilkėdami tiktai skudurais, neturėdami pakankamai ir žolinės duonos (ją kepdavo iš žolių, paparčių ir kitų priemaišų), jie atstatė savo trobesius, atkūrė ūkelius.

Jau **spaudos draudimo laikais** vosiūniškiai buvo gerokai tautiškai susipratę. Per knygnešį Mykolą Gylį gaudavo lietuviškų maldaknygių, laikraščių, knygelių. Skaityti ir rašyti juos išmokė „daraktoriai". 1914 m. kaime buvo įsteigta lietuviška mokykla, kurią vėliau pakeitė „Ryto" draugijos mokykla, veikusi iki 1936 m. Tada mokėsi apie 70 mokinių.

R. katalikų bažnyčia. Statyti savo bažnyčią buvo sumanyta jau 1919 m. Tais metais į Vosiūnų apylinkes atvyko kun. Vaclovas Giedrys, padėjo gyventojams rūpintis jų vargais ir tyrinėjo parapijos steigimo reikalą. Pradžioje buvo sumanyta statyti bažnyčią prie Kazėnų miestelio. Padėjo ir adutiškėnai, dovanodami miško medžiagą statybos reikalams. Tačiau šias apylinkes užėmę bolševikai medžiagą sudegino, o kun. V. Giedrys, kuriam grėsė suėmimas, buvo priverstas slapstytis. Tik išvijus bolševikus parapijos steigimo reikalai vėl atgijo. Statybą, vysk. Jurgio Matulevičiaus patvarkymu, organizavo klebonu čia paskirtas kun. Juozas Erčius, jam susirgus — kun. V. Miškinis. Jos reikalams vosiūniškiai paskyrė 5 ha žemės. 1924 m. bažnyčios statyba buvo baigta. Naujai įkurta parapija buvo sudaryta iš jai priskirtų Tverečiaus, Vidžių, Užudievio ir Pastojo parapijų kaimų.

Architektūra. 1924 m. statyta medinė bažnyčia yra neįprastos proporcijos platus trijų navų pastatas su mažo nuolydžio apie 30 l. stogais. Fasado portikas turi 4 kolonas su plačiu antablementu ir su žemu trikampiu frontonu. Jo gilumoje matomos didžiosios durys ir puslankio langas. Šoninės navos yra šiek tiek žemesnės už centrinę. Stačiakampių langų arkos yra dekoratyvinės, o ne konstruktyvinės. Ant frontono uždėti trys kry-

Po I pas. karo vosiūniečiai sugrįžo į sudegintą savo kaimą. Neradę trobesių, apsigyveno blindažuose, žieminėse

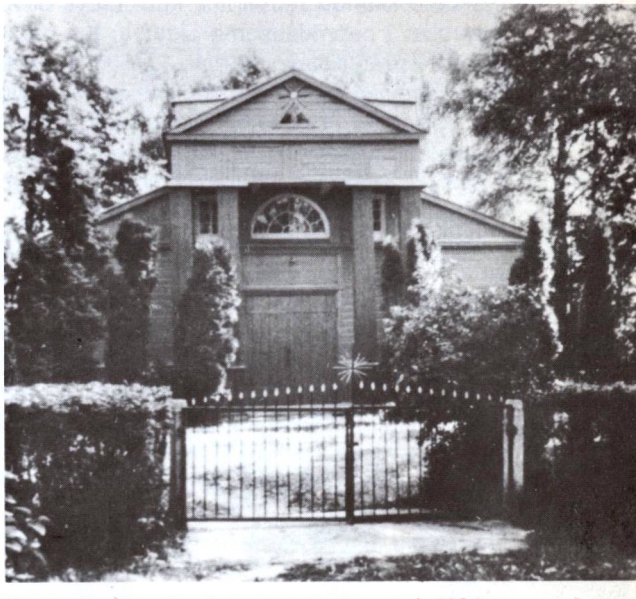

Bažnyčios fasadas ir šventoriaus vartai, 1984 m. nuotr.

žiai be bokštelių, o absidos gale yra žemas kvadratinis bokštelis su kryžiumi. Sienos suskaidytos piliastrais ir apkaltos gulsčiai.

1926 m. parapijai priklausė 2785 parapijiečiai, iš kurių lietuviškai kalbėjo 1956, gudiškai — 716 ir lenkiškai — 113. Pačiuose Vosiūnuose buvo 180 gyventojų, iš kurių 164 lietuviai ir 16 gudų. Iš pradžių nelotyniškos pamaldos buvo tiktai lietuvių kalba, o pamokslas buvo ir lenkiškai sakomas. Bet 1927 m. arkiv. R. Jalbžykovskio patvarkymu, pamaldos turėjo būti laikomos vieną sekma-

dienį lenkiškai, kitą lietuviškai. Kai 1927 m. arkivyskupas vizitavo parapiją, parapijiečiai prašė jį atstatyti senąją tvarką, tačiau prašymas nebuvo išklausytas. Panašiu būdu buvo 1931 m. kreiptasis ir į pavyskupį K. M. Michalkevičių — į lietuvių reikalavimus neatsižvelgta.

1932.V.13 Švenčionių lenkiškas teismas už tariamą Vilniaus vyskupo potvarkių neklausymą 8 lietuvius nubaudė po 10 dienų kalėjimo ir po 5 auksinus baudos ir 2 parapijiečius po 14 dienų kalėjimo ir po 6 auksinus. Baudžiami buvo ir Vosiūnų lietuviai klebonai. Vysk. Michalkevičius, keršydamas kun. Juozui Erčiui už lietuviškąją veiklą, suspendavo jį todėl, kad drauge su parapijiečiais lietuviškai meldėsi. 1926.IV.15, to paties pavyskupio skundu remiantis, kun. Erčys buvo ištremtas į nepriklausomą Lietuvą. Kai parapijiečiai priekaištavo kurijai, kad su jų klebonu pasielgta nekrikščioniškai, jiems buvo pranešta, kad kun. Erčys „ištremtas dėl nesveikatos". (Bet ar ir šiuo atveju krikščioniška?..) Lenkų kalba į bažnyčia buvo įvesta.

Naujasis klebonas kun. V. Miškinis rėmė lietuvių religinę bei kultūrinę veiklą. Kartu su parapijiečiais baigė bažnyčios statybos darbus. Kai 1927.VI.13 arkiv. R. Jalbžykovskis vizitavo Vosiūnų parapiją, pats įsitikino, kad bažnyčioje nėra kam lenkiškai giedoti: net lenkų valdininkėliai, kuriems tokie lenkiški giedojimai buvo įvesti, į bažnyčią neidavo. Arkivyskupas smarkiai supyko, įsižeidė ir pasakė: „Pažiūrėsim". Po jo vizito netrukus atėjo žinia, kad Vosiūnų vardas pakeičiamas į „Woisiewicze". Tačiau ir čia arkivyskupas kiek pasiskubino, aplenkdamas lenkiškąją administraciją, kuri Vosiūnus oficialiai vadino „Wasiuny".

Savo lenkišku šovinizmu arkivyskupas sugriovė parapijiečių pasitikėjimą bažnyčios autoritetais, suardė jų dvasinę ramybę. Visi giedojimai iš bažnyčios buvo išguiti. Kai iškilmių švenčių metu procesija eidavo aplink bažnyčią, kunigą, einantį su Švč. Sakramentu, lydėdavo tyla.

Klebonas kun. V. Miškinis, gynęs lietuvių religines teises, buvo kurijos iškeltas į kitą parapiją. 1930.V.22 parapijiečių delegacija nuvyko pas Šv. Tėvo nuncijų į Varšuvą ir įteikė atitinkamą prašymą su 2000 parapijiečių

Vosiūniškės — Uršulė Gruzdytė ir Uršulė Krasauskaitė, buvo 1931 m. lenkų Kazėnų policijos suimtos, kankintos ir nubaustos po 14 parų arešto ir piniginėmis baudomis už tai, kad rinko parašus po prašymu arkiv. R. Jalbžykovskiui, kad nebūtų iškeltas kun. V. Miškinis. Jos surinko apie 400 parašų, bet policija dokumentus atėmė. (Iš „Mūsų Vilniaus", 1931)

parašų, kuriame buvo išdėstytos visos vosiūniečių skriaudos, kurias jiems darė šovinistiška Vilniaus kurija. Tačiau ir šis jų prašymas nebuvo išklausytas. („Varnas varnui akies nekerta" — sako lietuviškas priežodis).

1930.V.30 Vosiūnus vėl vizitavo pavyskupis K. Michalkevičius. Parapijiečiai jį sutiko iškilmingai, tikėdamiesi galėsią su juo,

kaip su ganytoju, nuoširdžiai išsikalbėti ir sulaukti lietuvių kalbos teisių jų pačių statytoje bažnyčioje atstatymo. Tačiau pavyskupis, tik pamatęs lietuvių delegaciją, neteko pusiausvyros ir išprašė ją iš klebonijos.

Taigi bažnyčioje paliko lenkiška pamaldų tvarka, nors lenkų ir trūko. Bet kai prireikdavo pademonstruoti lenkiškumą (didesnį lenkų skaičių), lenkų bei lenkuojančių būdavo iš kitur atvežama. Taip 1936 m. Į Vosiūnus buvo atgabenta pora vežimų lenkių davatkų net iš Švenčionių (50 km). Susikvietęs jas ir apylinkės lenkuojančius klebonas turėjo progos pasakyti lenkišką pamokslą, bet kai kitą kartą ryžosi šią „gudrybę" pakartoti, lietuviai jo nesiklausė, ir klebonas paliko vienui vienas visoje bažnyčioje.

Vėliau klebonu atkeltas kun. Baltazaras Budreckas gynė lietuviškus reikalus, užtat buvo 1937 m. nubaustas 1 mėnesiu kalėjimo. Oficialiai jis buvo apkaltintas metrikų knygose rašęs lietuviškas pavardes, kurios, pagal valdžios potvarkius, turėjo būti rašomos lenkišku būdu.

Uždarius lietuvišką mokyklą, vaikai buvo verčiami lankyti lenkišką (valdišką). Mokytojas A. Dundulis buvo nubaustas arešto bausme. Tačiau vosiūniečiai reikalavo lietuvių kalbos valdinėje mokykloje. 1922 m. įsteigtas „Ryto" draugijos skyrius turėjo 46 narius, turėjo mokyklą, kurios mokytoju bei vedėju 1928—1932 m. buvo Henrikas H. Misiūnas; laikė ir savo skaityklą. 1936.VIII draugijos skyrius uždarytas.

1926.VII.25 įsteigtas Šv. Kazimiero dr-jos skyrius, rengęs minėjimus, paskaitas. Vosiūniškiai prenumeravo ir uoliai skaitė Vilniuje leidžiamus lietuviškus laikraščius. Lietuviška veikla buvo gyva ir parapijos kaimuose.

Lietuvai 1939 m. rudenį atgavus dalį Vilniaus krašto, Vosiūnai buvo palikti anapus primestinės ribos su sovietine Gudija. 1940 m. jie prijungti prie Lietuvos, bet jau sovietinės, administracijos. Dabar Vosiūnai yra labiausia į rytus atsikišęs sovietinės Lietuvos kampas. Vietovė yra Ignalinos rajono kolchozo centras.

Vosiūnų parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1939 m. ji turėjo 3028 parapijiečius. 1974—1986 m. kunigu sąrašuose klebonu įrašytas kun. Antanas Simonaitis (gim. 1910.III.7, kunigu pašvęstas 1936.V.30).

Vosiūnų lietuviškos mokyklos mokiniai lenkų okupacijos metais

Vosiūniškių vaikučiai džiaugiasi gavę „Aušrelę". (Iš „Aušrelės" Nr. 27, 1937)

LIETUVOS ŽINIOS

Ketvirtadienis
1939 m. spalių m. 12 d.
Nr. 232 (6096)
[illegible] nuo 193[illegible] m.

ŠIANDIEN NUMERY:

Lietuvos rytai vėl bendroje tėvynėje ● Varšuva karo ugny ● Mokytojai ir džiova ● Buv. karo valdzni okup. Suvalkų krašte ● Iš teismo salės ● Sportas ir kt.

Nr. 20 centų ◆ 10 puslapių

10 įdomiausių knygų
Užsisakykite Rinkitinius raštus 1939 metams

Taip Kaunas džiaugsmingai vakar sutiko Vilniaus atgavimą

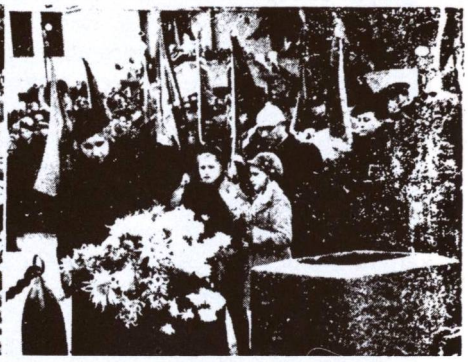

SUTARTIS SU SSSR

Del Lietuvos rytų sienos šiaurinės dalies

[r] Naujoji Lietuvos su Sovietų Sąjunga sutartis, kurią mes paskelbėme vakar, dar nera visiskai pilna, nes dar nepasakėjti kai kurie jos nuostatai, kurie tą sutartį turi papildyti ir vansi išsiaiškinti jos precizikumą.

Mums atrodo, jeigu mes neklystame, kad ta sutartis, del kurios derybos užtruko gana ilgai, nebus davusi tų pranaštų, kurių gatėjo pagrindanti Lietuvos vyriausybė, atsižvelgdama į valstybės ir tautos reikalus bei pageidavimus. Toks mūsų manymas turi lakd paprastą pagrindimą, kad viesi jau laikai sunart aanjųjų sienų klausimą, kuris nėra realiai etnografiskai išspręstas.

Arnas, nera dar neturime nei tikslesnių žinių apie naujosios sienos, del kurių sutarty tepasakyta: „Siena tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos Respublikos nustatyta pagal čia pridedamą žemlapį. Tikslini ši siena bus aprašyta papildomame protokole". Žinoma, gal geriausia būtų palaukti to aprašymo ir žemėlapio, tet — kita vertus — kad tas bus jau padaryta, jau bus vėla apie bet kurias pataisas kalbeti. O paaiškinimos mus žinios, — gali būti visai nereikalingos, — nurodo permainą tolianas nuo etnografinių ir faktiškai lietuvių gyvenamųjų vietų ribas. Del jų svarbiausia šiandien ir reikia pasinaudoti.

Jeigu yra tiesa, kaip ligšiol pranešta, kad siena tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos šiaurėje išvesta nuo Druksių ežero ligi Dysnų ežero ir toliau į pietus—Švenčionėlius ir tarp Švenčionių, tai ši siena būtų ne tiktai nepagrastama, bet ir labai skaudi Lietuvai bei lietuvių tautai. Juk tokiu būdu lakių atskirtos nuo Lietuvos daugiausia lietuviškos, lietuvių gyvenamos artilys: Daugeliškis, Tverečius, Meliagėlai, Adutiškis, Kamajai, Švenčionys, kurione beveik visas šimtas procentų gyvena lietuvių, nekalbant apie tokias vietoves, kaip Pelėkai, Apsas, Gervėčiai, Vidžiai ir k., kame lietuviai ne paskutinėj vietoj.

Paskaita tiktai konstatuoti faktą, kaip sikalbiai, kaip išvermingai ir kaip sąmoningai kovojo, šiaurietė sąlygose Daugeliškio, Tverečiaus, Švenčionių lietuviai su Lenkijos priespauda ir persekiojimais. Tai ne tiktai lietuvių gyvenamos vietovės, bet tai tiesiog lietuvių kultūros ir kovos tvirtovės, tai yra lietuviškiausios vietos, visą laiką gyvenusios atkreiptomis ir akimis, ir protu, ir širdimis į Lietuvą visose dvidešimt metų. Ir, štai, kai išvisos dvidešimt metų. Ir, štai, kai išmušė laimingoji valanda, jie negali su atjungti su jų išvaduotoja Lietuva. Tai būtų didelė jų tragedija.

Mes taisi rašome juo plačiau, nes manome, kad greičiausia, tos sienos linn koks nesusipratimas šioje dalyje. Jeigu gi taip pasirodytų iš tikrųjų, tai dar nevėlu būtų jas pataisyti. Mes taip ratome todel, kad Sovietų Sąjunga parodė gerą savo valią ir tikrą nuoširdų taiklos ir valstybės interesų supratimą. Jeigu Sovietų Sąjunga Kovoja Lietuvai grąžinti Vilnių jau antrą kartą, tai nera ir kalbos, kad ji neatsižvelgtų į teisingiausius lietuvių troškimus. Negi norės tokia milžiniška valstybė tokių jai menkų dalykų palikti kartumą tame didelio nuoto veikame bei tikrai šmoniškame geste, kaip Vilniaus grąžinimas.

Visiškai teisingai rašo „Pvarda", kad didžiosios valstybės „Europą dalino pagal savo valią", neatsižvelgdamos teisingumo. Sovietų Sąjunga taip nesielgia: ji atidavo Lenkijos padarytą Lietuvai skriaudą. Todel, jeigu dabar siena išvedama ne pagal tiesvyg, ji negali būti sąmoningas Sovietų Sąjungos sprendimo rezultatas, nc. tai gali tiktai neapsižiūrėjimas, kaip kalbi is tos prezistos, kad buvo tenai nuolat ir nebuvo tokio tą reikalą pertraukti su respublikos, kuriai nesiskaitoma su tokiais dalykais ir kuri dabar buvo ir tebesiskaito su Lietuvos interesais.

Todel nėra abejonės, kad Sovietų Sąjunga ir šiuo atveju atsižvelgs į Lietuvos teisingus reikalavimus, kurie yra pagrįsti ne tiktai etnografiniais, bet ir gyvybiniais Lietuvos interesais.

Šiandien 19 val. traukiniu grįžta Lietuvos delegacija

Sovietų spauda gražiai įvertino Lietuvos-SSSR sutartį

„L. Ž." red. nario J. Šimkaus pranešimas telefonu iš Maskvos

Maskva. X. 12 d. Vakar 15 val. 30 min. Lietuvos užsieniu reikalų ministeris J. Urbšys Lietuvos pasiuntinybės Maskvoje rūmuose priėmė spaudos atstovus, su kuriais turėjo ilgesnį pasikalbėjimą. Pirmiausiai min. J. Urbšys pareiškė savo pasitenkinimą kad Lietuvos derybos su Sovietų Sąjunga visą laiką vyko labai nuoširdžioje atmosferoje ir pasiekta susitarimo, kuris abiems šalims yra naudingas. Lietuva susilaukė tokio momento, kai jos teisingi reikalai atrasti netiesiogiai iš jos atsiekta sostinė įsiplieskė. Taciau Lietuvos teritorijos padidinimas tai nededa nemaža naują pareigų ir reikalingą naują žmo. Sicko netrukdu baigusi ir kai kurie kiti sutarties paragrafai.

Lietuva lieka nepriklausoma suverenine valstybe.

Ji pilnai pasitik Sovietų Sąjungos pažadu, nes kad Sovietų Sąjunga laikosi savo duoto žodžio, pati visai įstikimo praktiskai. Sovietų Sąjunga neužmiršo, ka 1920 m buvo padaderusi. Ir dabar, kai Lietuva su Sovietų Sąjunga pasidarė kaimyniniais valstybėmis ir sąjungininkėmis jų abiejų santykiai bus visiškai draugiški ir nuoširdūs. Didžiausias lietuvių uždavinys — paspartinti lietuvių kultūrinį gyvenimą. Del ekonominių derybų min. Urbšys pareiškė, kad iš jų busią naudos abiems valstybėms, — Taip trumpai sutiaudus min. Urbšys aptarė Lietuvos ir Sovietų Sąjungos sutartį.

Derybos Kremliuje antradienio vakara užtruko iki vidurnakčio. Po to pasirašius sutartį Kremliuje įvyko rautas, kuriame dalyvavo aukščiausi Sovietų vyriausybės nariai: Stalinas, Molotovas, Vorošilovas ir kt. ir visi Lietuvos delegacijos nariai. Vakar dar buvo atsisveikinimo pietus, kuriuos surengė SSSR vyriausybė.

Lietuvos — Sovietų Sąjungos sutarties pasirašymą plačiai paminėjo ir Sovietų spauda „Pravda" ir „Izvestios" išspausdino tuo reikalu vedamąjį, kuriame pasisako

už geros kaimyninės santykius tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos.

(„Pravdos" straipsnio tekstas pusl. 2 Red.). Be to, laikraštis įdėjo ir 1 sutarties pasirašymo didžiule foto nuotrauką, kurioi matyt Stalinas, Molotovas, Urbši, Bizauska gen. Raštiki ir kitos dalyvavusios sutarties pasirašyme. „Izvestijos" išspausdino plata straipsnį pavadintą „Lietuva", kuriame plačiai aprašoma Lietuvos istorija, etnografija ir kt., ideta ir naujasis Lietuvos žemėlapis.

Reikia pasakyti, kad nemaža lietuvių vis delto dar lieka anapus nuotosios sienos. Švenčionys lieka anapus. Naujoji siena, pravedėjusi nuo Druksių ežero ėina į rytus nuo Rimšės ir tarpa tarp Švenčionėlių ir Švenčionių. Toliau siena pro Butvydžius ir Labariškes pasiekia Ulos upę. Apskaičiuojama, kad

Lietuva vauna apie 400.000 gyventojų.

Musų delegacija išvyko iš Maskvos vakar traukiniu 20 val. 50 min. Maskvos laiku. Čia pasilieka tiktai dir. Norkaitis, kuris ves prekybos derybas.

J. Šimkus.

— o —

Maskva. Elta. „Tassas" pranešą kad spalių 11 d. liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir už. reikalų liaudies komisaras Molotovas suren gė pietus Lietuvos už. reikalų min. Urbšio garbei. Pietuose dalyvavo Lietuvos min. tarybos vicepirm. Bizauskas, Lietuvos kariuomenės vadas gen. Raštikis, Lietuvos min. Sovietų Sąjungai Natkevičius, ekonominio departamento direkt. Norkaitis ir kitos Lietuvos asmenybės. Be šių asmenų dar dalyvavo Stalinas, Vorošilovas, Mikojanas, Kalininas, Lazaris Kaganovičius, Ždanovas, Bulgarinas, Voznesenkis, Kuznecovas, Smorodinovas, Gorkinas, Proninas, Potiomkinas, Dekanozovas, Lozovskis, Pozdniakovas ir kiti. Pietų metu Molotovas ir Urbšys pasikeitė sveikinimo kalbomis. Pietūs praėjo nuoširdžios draugystės nuotaikoje.

Maskva. Elta. „Tassas" pranešą, kad Lietuvos už. reikalų min. Urbšys, Lietuvos ministerių tarybos vicepirm. Bizauskas, Lietuvos kariuomenės vadas gen. Raštikis, vyriausiojo štabo pulk. Rupšys ir kiti spalių 11 d. iš Maskvos išvyko. Stotyje juos palydėjo už. reikalų komisaras Lozovskis, užsienių prekybos vicekom. Stepanovas, raudonosios armijos štabo viršininko padėjėjas korpuso gen. Smorodinovas, Lietuvos min. Maskvoje Natkevičius ir kiti. Stotis buvo šąpuošta Sovietų Sąjungos ir Lietuvos vėliavomis. Buvo išstatyta garbės sargyba.

□

Kaune gauta žinių, jog delegacijos nariai grįžta traukiniu, kuris Kaunan ateina 19 val. 5 min.

Suomijos delegacija Maskvoje

Maskva Elta. „Tassas" pranešą, kad spalių 11 d. į Maskvą atvyko Suomijos vyriausybės įgaliotinis Paaskivi tartis su Sovietų Sąjungos atstovais pokilimais ir ekonominiais klausimais. Paskivis atvyko kartu su Pasonenu ir Nykopu. Stotyje Paskivį sutiko už. reikalų komisariato protokolo šefas Barkovas, Baltijos valstybių departamento direkt. Vasnikovas, Suomijos atstovybės nariai su ministeriu Ire Koskinenu priešakyje ir Švedijos min. Maskvoje Vinteris.

Maskva. Elta. Spalių 4 d. Molotovo ir vokiečių ambasadoriaus Maskvoje Šulenburgo pasirašytu protokolu, kuriuo papildomi Sovietų Sąjungos Vokietijos draugystė ir nustatoma siena pagal 1939 m. rugsejo 28 d. susitarimą dabar sudarytą misri centrinė Sovietų Sąjungos ir Vokietijos sienos komisija pravesti sienai tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos valstybių interesų. Liaudies komisaru tarybą į šią komisiją paskyrė narinis Aleksandrova iš už. reikalų komisariato, kuris bus konisijos pirmininku, brigados gen. Ivanova ir maj. Aleksandrova iš krašto apsaugos komisariato ir pulk. Leontieva, atstovaujantį pasienio sargybos dalis vidaus reikalų komisariate. Spalių 10 dieną misri sienų komisija pradėjo savo darbus Maskvoje.

Norime vilties ir nenorime abejoti, kad mūsų nujautimai ir pasitikėjimas negautų patvirtinimo tos valstybės, kuri patį taip išklimingai akeibia. Ir taip tvirtai tą akeibimą gyvendina, Sovietų Sąjunga, grąžinusi Vilnių, ggrąžina ir lietuviškiausias jo sritis, kurios jai nesudaro reikšmės, o lietuviams, pastilėkantiems už Lietuvos ribų, tai yra be galo svarbu. Vilniaus ir krašto grąžinimas yra laikas, kad ciklinji Sovietų Sąjunga atsižvelga ir į šią, jai mažą smulkmeną, o tie viama dideį dalyką.

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS RYTINĖ DALIS

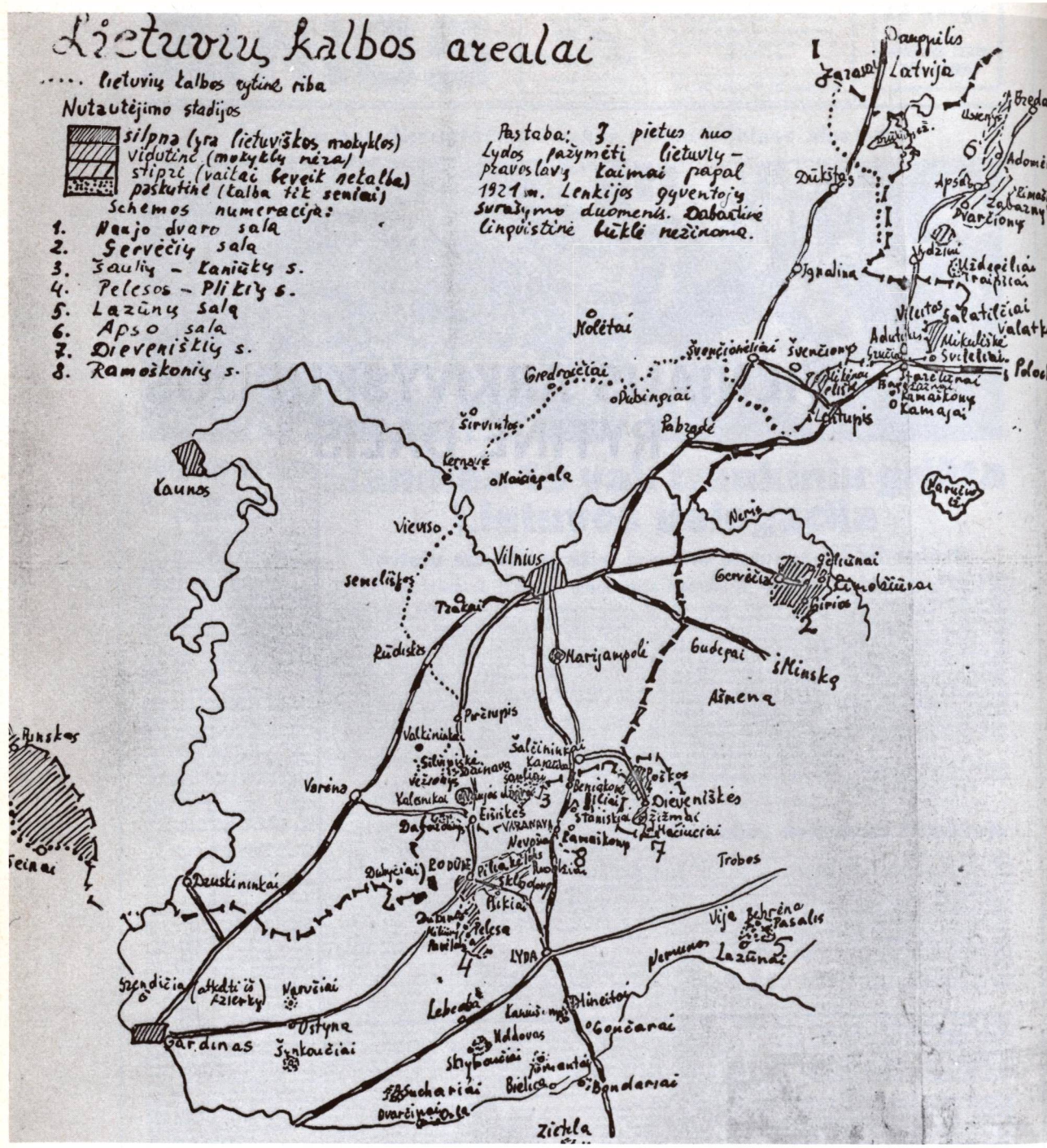

Vietovės sovietinėje Gudijoje, kur dar šiek tiek gyva lietuvių kalba. Šis schematinis žemėlapis paruoštas ir savilaidos būdu išleistas okup. Lietuvoje 1977 m. Čia spausdinamas sumažintas jo formatas

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS RYTINĖ DALIS

Teritorijos priklausomybės klausimas

1920.VII.12 Lietuvos — Sovietų Rusijos atstovų pasirašyta „Lietuvos taikos sutartimi su Rusija" (Mirnii dogovor meždu Rossei i Litvoi) buvo nustatyta abiejų valstybių — Lietuvos atveju jos rytinė ir pietrytinė siena. Ji su tam tikromis išimtimis beveik sutapo su etnografine lietuvių riba ir buvo artima R. katalikų ir stačiatikių tikybų gyventojų ribai.

Pagal šią sutartį, Lietuvos pusėje turėjo likti šie svarbesni punktai bei miestai: Brėslauja, Pastojai, Vaistamas, Višniavas, Vija, Lyda, Ašmena, Krėva, Ščiutinas, Gardinas, su maždaug 20—40 km rytiniu užnugariu.

Šių vietovių gyventojai (ir kiti net ligi Minsko ir Būgo upės) pietuose, laikė save lietuviais, nors lietuviškai ir nekalbėjo: amžių bėgyje jie buvo pakeitę savo kalbą, kalbėjo dažniausiai gudiškai, rečiau lenkiškai. Iš šių sričių kilę rašytojai laikė save lietuviais ir yra Lietuvai vienaip ar kitaip pasitarnavę. Taip poetas Adomas Mickevičius rašė: „Lietuva, tėvyne mano, tu esi man kaip sveikata". Panašiai rašė ir Liudvikas Kondratavičius-Syrokomlė: „Žeme mano gimtine, mano Lietuva šventoji..." Daug nuopelnų Lietuvai turi šioje nutautintoje srityje gimę mokslininkai: istorikas Teodoras Narbutas, parašęs lenkiškai 9 tomų Lietuvos istoriją, jo sūnūs Liudvikas ir Balys Narbutai — priešrusiškos rezistencijos kovotojai, botanikas Juozapas Jundzila, Lietuvos augalų ir vandenų tyrinėtojas, kunigas pijoras Stanislovas Bonifacas Jundzila, paskelbęs D.L.K. augalų aprašymą, prof. Steponas Kolupaila — Lietuvos hidrologijos pionierius, prof. Tadas Ivanauskas — gamtininkas bei ornitologas ir daugybė kitų mokslininkų.

Minėtini ir pastarojo meto darbuotojai: Vilniaus vyskupas Julijonas Steponavičius, Lietuvos rezistencijos kovotojas kun. Bronius Laurinavičius (bolševikų nužudytas).

Nykstanti ar dar gyva lietuvių kalba susilaukė visos eilės užsienio lingvistų ir Lietuvos kalbininkų dėmesio. Nuo XIX a. pabaigos ją tyrinėjo, daug tekstų bei tautosakos užrašė, įdomias studijas paskelbė pasaulinio garso mokslininkai: Estas P. Arumas, Jurgis Gerulis, Eduardas Volteris, Ernestas Frenkelis, Jonas Jablonskis, lenkas Jan Otrębski, norvegai Christianas Stangas, Olafas Brochas, rusas V. Toporovas, Jurgis Šlapelis ir kt. Pokario metais tyrinėjimus tęsė lituanistai - lingvistai: Aloizas Vidugiris, Zigmas Zinkevičius, Jadvyga Kerbelytė.

Po I pasaulinio karo atsikuriančiai nepriklausomai Lietuvai nepavyko apjungti visų etnografinių žemių. Daug lietuvių nuo amžių gyvenamų etnografinės Lietuvos sričių į rytus, pietus ir į vakarus nuo nepriklausomos Lietuvos liko Sovietų Sąjungos, Lenkijos ar Vokietijos valstybių sudėtyje. 1920.VII.12 Maskvoje sutarta, Lietuvos — Sovietų Rusijos atstovų pasirašyta ir paties Lenino aprobuota Lietuvos rytinė siena liko praktiškai nerealizuota, nes jaunutė Lietuvos valstybė neturėjo pakankamai tvirtų karinių pajėgų, kurios būtų padėjusios sutartyje pripažintą sieną realizuoti. Tuo tarpu Lenkija, vakarinių alijantų remiama, turėjo pakankamai jėgos 1920 m. užimti rytinę ir pietinę Lietuvos dalį su sostine Vilniumi. Taigi susidarė labai palankios aplinkybės niekieno nevaržomai ir nekontroliuojamai Lenkijai tęsti okupuotų Lietuvos žemių bei jos žmonių nutautinimo politiką.

Kai 1939 m. rudenį subyrėjo Lenkija, spalio 3—10 dienomis Maskvoje vyko pasitarimai tarp Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministro V. Molotovo ir Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio bei abiejų šalių delegacijų. 1939.X.10 buvo pasirašyta „Vilniaus miesto ir Vilniaus srities grąžinimo Lietuvai ir tarpusavio pagalbos tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos sutartis", kuria buvo nustatyta nauja abiejų valstybių siena. Tada Stalinas neberespektavo 1920.VII.12 sutartimi nustatytos ir paties Lenino patvirtintos sienos. Rusijos diktatoriaus raudonu pieštuku žemėlapyje buvo išvesta Lietuvai labai nepalanki siena, palikdama Lietuvos pusėje tik Vilniaus miestą su labai siauru teritoriniu užnugariu. „Lenino priesakas" buvo Stalino paneigtas. Didelė Rytų Lietuvos dalis liko Sovietų Sąjungoje ir buvo priskirta sovietinės Gudijos respublikai. Ši siena su labai mažais pakeitimais Lietuvos naudai, išliko ir po II pasaulinio karo, kaip administracinė vadi-

Lietuvos Taikos Sutartis su Rusija.

STRAIPSNIS I.

Remdamasi Rusijos Federacinės Socialistinės Tarybų Respublikos paskelbtąja visų tautų teise laisvai apsispręsti ligi joms visiškai atsiskiriant nuo valstybės, kurios sudėtyje jos yra, Rusija be atodairų pripažįsta Lietuvos Valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi Lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu.

Kad Lietuva buvo kuomet priklausiusi Rusijai, tas faktas neužděda Lietuvių tautai ir jos teritorijai jokių pareigų Rusijos link.

СТАТЬЯ I.

Исходя из провозглашенного Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой права всех народов на свободное самоопределение вплоть до полного отделения их от государства, в состав которого они входят,—Россия безоговорочно признает самостоятельность и независимость Литовского Государства со всеми вытекающими из такого признания юридическими последствиями и по доброй воле и на вечные времена отказывается от всех суверенных прав России над Литовским народом и его территорией.

Факт бывшей зависимости Литвы от России не налагает на литовский народ и его территорию никаких обязательств в отношении к России.

Originalo du ekzemplioriai sustatyti ir pasirašyti Maskvos mieste tūkstanties devyni šimtai dvidešimtu metų liepos mėnesio dvyliktą dieną.

T. Naruševičius	А. Иоффе
P. Klimas	
S. Rosenbaumas	Ю. Мархлевский
J. Vailokaitis	
V. Račkauskas	Л. Оболенский

Lietuvos — Sovietų Rusijos 1920.VII.12 sutarties Maskvoje pradinis straipsnis ir baigiamoji dalis. Šia sutartimi Lenino vyriausybė pripažino nepriklausomą Lietuvą su jos etnografinėmis rytinėmis sienomis ir atsisakė nuo bet kurių teisių į Lietuvą

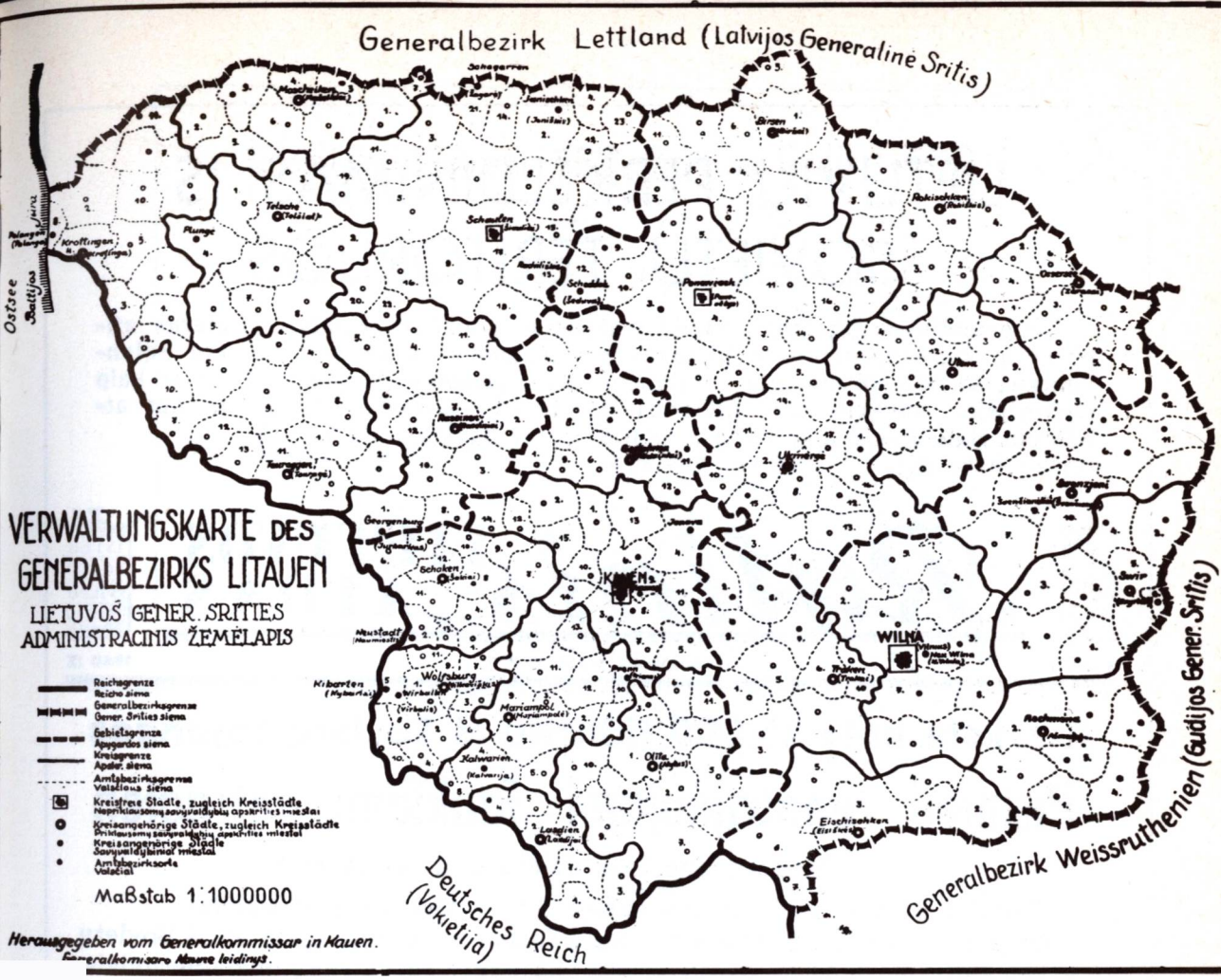

Lietuvos administracinės srities schema vokiečių okupacijos metu 1941—1944 m. Tada Lietuvai buvo priskirtos Ašmenos, Svyrių apskritys ir kai kurios kitos rytinės vietovės

namųjų Lietuvos ir Gudijos sovietinių respublikų riba. Žinoma, ,,respublikų" terminas šiuo atveju neturi bet kurios praktiškos reikšmės, nes abidvi šias sritis valdo ta pati Rusija. Taigi ,,respublikoms" geriau tiktų ,,Rusijos gubernijų" vardas.

Oficialiuose Sovietų raštuose ,,Gudija" dabar vadinama ,,Baltarusija", o gudų tautybės gyventojai — ,,baltarusiais". Bet tai nėra tikslu. Žodis ,,gudas" yra kilęs iš ,,gotų" vardo, kuris vėliau teko daliai slavų. Baltai visus savo rytinius kaimynus vadindavo gudais. Tai visiškai atskira ir savaranki slavų tauta. O ,,Baltarusijos" ir ,,baltarusio" sąvokos jau primena rusus ir lyg nurodo, kad baltarusiai, t.y. gudai, yra rusai, tiktai kalbą kita tarme. Panašiai yra su ukrainiečiais, kuriuos rusai dažnai ,,mažarusiais" vadina, t.y. gimininga is su rusais — ,,didžiarusiais".

Gudai, kurie sudarė didelę Vilniaus arkivyskupijos tikinčiųjų dalį, carinės Rusijos ir Lenkijos valdymo laikais buvo labai skriaudžiami. Jų sunkią padėtį pagerinti stengėsi vysk. J. Matulevičius, tačiau dėl kieto kurijos laikymosi nedaug ką tepadarė. Kadangi gudų kalba gerokai panaši į lenkų kalbą, gudai tikintieji su jiems primetama lenkų kalba apsiprasdavo ir retai kada kovodavo dėl savo kalbos teisių bažnyčioje, taip pat labai retai kada paremdavo lietuvių šioje srityje pastangas.

1941—1944 m., vokiečiams užėmus Gudiją ir įkūrus Gudijos (Weissruthenien) generalinį komisariatą Minske, pastoracijos reikalai dar pablogėjo. Karo metu nemaža parapijų neteko kunigų. 1943 m. 26 gudiškos parapijos nebeturėjo nė vieno kunigo — jas aptarnaudavo kaimyninių parapijų kuni-

LIETUVIŲ PERKELDINIMAS IŠ SOVIETŲ TERITORIJOS

Kompetentingos įstaigos papildomai praneša, kad grąžinimas į Lietuvą tų lietuvių, kurie liko Sovietų Sąjungos teritorijoje nutiesus tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos naują sieną ir kurie reiškė norą grįžti į Lietuvą, bus pradėtas planingai vykdyti susitarus atitinkamoms Lietuvos ir Sovietų Sąjungos įstaigoms. Apie tai, kada ir kaip bus šis grąžinimas vykdomas, bus atskirai pranešta. (E).

ISKOJI ETIS IAS ITIN

Rytinis LIETUVOS AIDAS

ISTEIC SOSTIN VILNI 1917

8 (5477) SEKMADIENIS, BIRŽELIO 9 D. 1940 (X

Atvyksta apie 15.000 lietuvių iš Sovietų Sąjungos

Pirmieji repatrijuojami laukiami antradien

Ekstra pranešimas telefonu iš Vilniaus

Pagal Lietuvos vyriausybės susitarimą su Sovietų Sąjungos vyriausybe, kaip jau mes anksčiau esame skaitytojus informavę, iš Sovietų Sąjungos valdomų sričių bus repatrijuojami ten gyveną lietuviai. **Vakar paaiškėjo, kad iš ten grįš apie 15.000 lietuvių, kurių tarpe apie 5.000 januomenės. Pirmoji grupė laukiama jau birželio 11 dieną, likusieji taip pat netrukus atvyks.** Atvykstantieji su šeimomis galės šiek tiek atsigabenti savo mantos. Kaip tenka patirti, **atvykusieji bus laikinai apgyvendinti įvairiose Rytų Lietuvos vietose.** Ko mažiausiai atvykstančių norima apgyvendinti Vilniuje, nes tai būtų naujas miestui apsunkinimas. Kaip žinoma,

netrukus iš Vilniaus bus iškelti visi karo atbėgėliai.

Tačiau tai neturi ryšių su iš Sovietų Sąjungos repatrijuojamais lietuviais. Tuos **repatrijuotus lietuvius numatoma apgyvendinti įvairiose Lietuvos vietose.** Kadangi daug iš repatrijuojančių lietuvių yra ūkininkų, manoma, kad juos darbu aprūpinti nebus sunkumų. Tačiau dar reikia turėti galvoje nedarbingus šeimų narius — senius ir vaikus. Todėl

repatrijuojamais lietuviais rūpintis sudarytas komitetas,

į kurį įeina Vilniaus burmistras Stašys, kun. Čibiras, Martinkėnas ir Latvis. Šie komiteto nariai repatrijuojamų lietuvių reikalais šiomis dienomis vyksta į Kauną.

J. K. B.

1940.V. Sovietų Sąjungos ir Lietuvos vyriausybės sutarė repatrijuoti į Lietuvą dalį Gudijos lietuvių. Bet VI.15 rusai okupavo visą Lietuvą. Repatriacija atkrito. (Žr. 412 psl.)

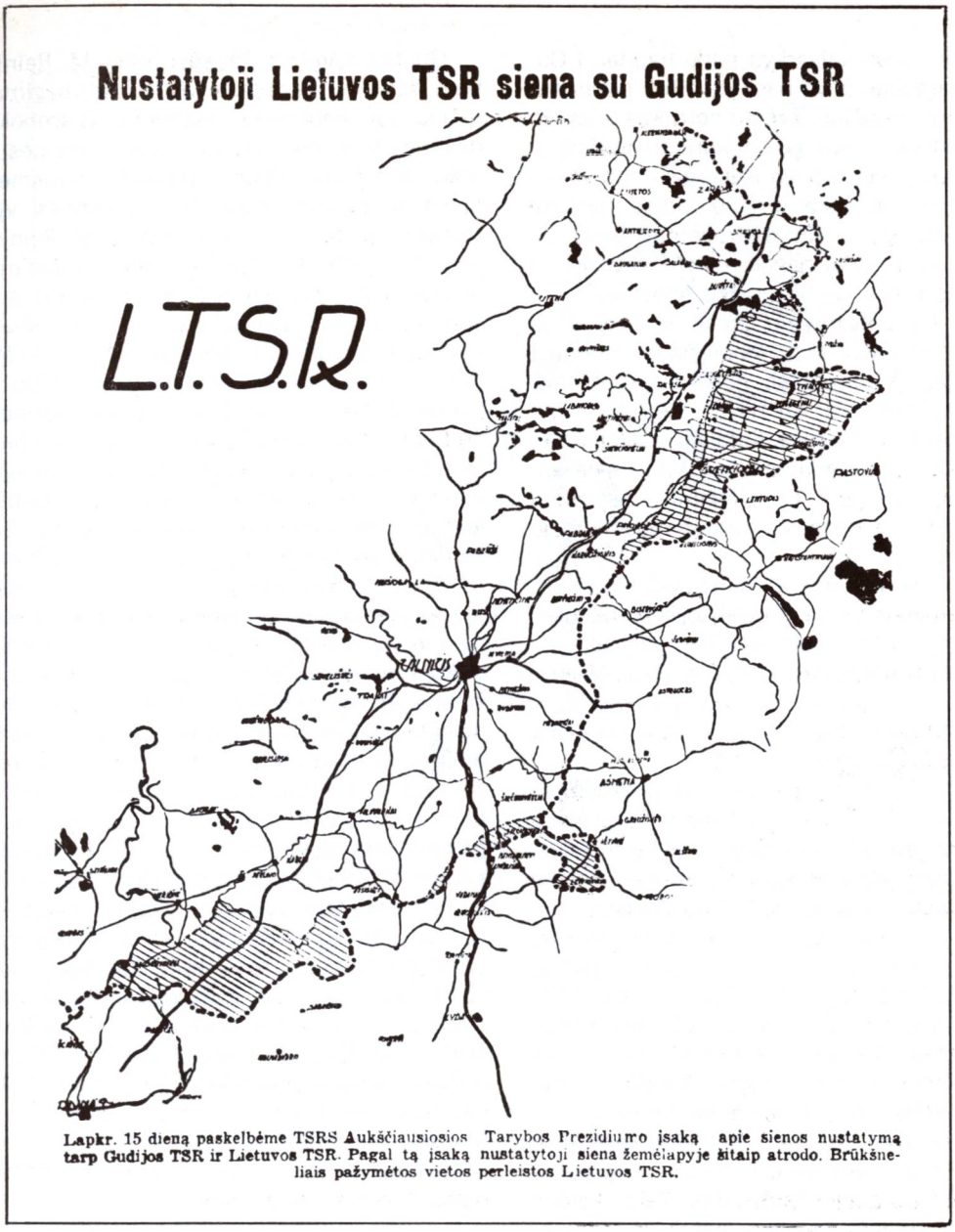

Lapkr. 15 dieną paskelbėme TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką apie sienos nustatymą tarp Gudijos TSR ir Lietuvos TSR. Pagal tą įsaką nustatytoji siena žemėlapyje šitaip atrodo. Brūkšneliais pažymėtos vietos perleistos Lietuvos TSR.

(Iš „Tarybų Lietuvos" Nr. 41, 1940.XI.17)

gai. Vokiečių okupacinė valdžia neleido iš Lietuvos gen. srities siųsti kunigų į Gudiją. Buvo nurodoma, kad Vilniaus arkivyskupijos ribos turinčios atitikti tik Lietuvos gen. srities ribas. Nežiūrėdamas šio patvarkymo, Vilniaus arkivyskupijos valdytojas arkiv. M. Reinys, gavęs Vatikano nurodymus, Vilniaus arkivyskupijos delegatu ir vicedekanu su rezidencija Gardine paskyrė kun. Antaną Kuryllovičių tai arkivyskupijos daliai, kuri buvo vokiečių valdžios priskirta Rytų Prūsijai. Tuo pačiu metu kun. Hipolitas Bajorunec buvo paskirtas dekanu su rezidencija Lydoje tai arkivyskupijos daliai, kuri buvo Gudijos gen. srityje. Ją sudarė regionalinis komisariatas iš Lydos ir Slanymo. Pačiame Vilniuje, Šv. Jono bažnyčioje, buvo leistos pamaldos gudams.

Tik 1944 m. paskutiniais mėnesiais, jau sovietinių rusų okupacijos metu, Minsko Gudijos bažnytiniai reikalai, arkiv. M. Reinio

rūpesčiu, buvo sutvarkyti gudų naudai. Į Gudijos parapijas buvo paskirtas tam tikras gudų kunigų skaičius. Tačiau netrukus arkiv. R. Jalbžykovskis visus gudus kunigus ir vienuolius (tėvus), kurie buvo išlikę gyvi nuo vokiečių teroro, atšaukė ir į jų vietas paskyrė lenkus kunigus. Mat metropolitas buvo įsitikinęs, kad gudai negalį melstis savo kalba — jiems reikalingi tik „lenkų apaštalai".

Dėl šio patvarkymo gudai kunigai ir jų visuomenė skundėsi popiežiaus nuncijui Varšuvoje. Metropolitas nervinosi, bet savo žingsnių nesiryžo atitaisyti. Netrukus nutrūko ryšiai su Varšuva. Katalikų veiklai sovietinėje Gudijoje nebebuvo bet kurių elementariausių sąlygų. Jų dingimą pagreitino lenkiškas šovinizmas, kuriuo pasinaudojo bolševikai.

1945 m. viduryje arkiv. R. Jalbžykovskis, išvykdamas iš Vilniaus į Balstogę (Lenkijoje), susirinkusiai kapitulai pareiškė, kad lietuvišką arkivyskupijos dalį valdysiąs arkiv. M. Reinys, o gudiškąją ir lenkiškąją jis pats. Lenkams kunigams buvo patarta bet kuria kaina laikytis savo vietose.

Tačiau R. Jalbžykovskio planai nebebuvo realūs, nes jam Sovietų valdžia neleido kištis į Gudijos teritorijoje esančių katalikų reikalus. Tokiu būdu Gudijos katalikų kunigai neteko ryšių su savo vyskupais. Tačiau Vilniaus arkivyskupijos lenkiškosios dalies vyskupas Balstogėje save laiko ir lyg Gudijos katalikų vyskupu. Dėlto Gudijos bažnyčiose dar ir dabar labai saugoma ne gudų, bet lenkų kalba. Ten lenkai kunigai, vartodami bažnyčiose savo kalbą, mano saugoją katalikus nuo supravoslavinimo... O vaikai bei jaunimas dabartinėje Gudijoje jau nemoka lenkiškai, nesupranta ir pamaldų kalbos — tuo pačiu tolsta ir nuo pačios Bažnyčios. Taigi, kalbos požiūriu, padėtis tragiška. Nežiūrint to, tikintieji Gudijoje stengiasi išsaugoti savo bažnyčias ir mielai laukia, kad jas aplankyti keliaujantis kunigas.

1946 m. buvo vykdoma lenkų repatriacija iš sovietinės Lietuvos į Lenkiją. Tais metais išvyko 171,158 lenkai ar lenkais užsirašę Lietuvos gyventojai. Pirmieji išvyko į Lenkiją Gudijos parapijose dirbusieji lenkai kunigai. 1947 m. jau buvo susidariusios tokios sąlygos, kad katalikai, norintieji pasiekti veikiančią bažnyčią bei kunigą, turėjo keliauti ligi 100 km.

Gudijos katalikai šaukėsi arkiv. M. Reinio pagalbos, kad jis sustabdytų kunigų bėgimą, tačiau tai nebebuvo įmanoma. Glumboko dekanas kun. Antanas Zienkiewicz kreipėsi į arkiv. Reinį, prašydamas paskelbti bausmes tiems kunigams, kurie be bažnytinės vyresnybės leidimo vyksta į Lenkiją. M. Reinys paskelbė raštą, kad be savo dekano leidimo išvykstantieji kunigai yra automatiškai suspenduojami (suspensi ipso facto), tačiau nedaug kas jo klausė, nes aiškinosi esą ne M. Reinio, bet R. Jalbžykovskio žinioje. „Metropolitas gi tylėjo ir pasiėmė ant savo sąžinės liūdną Gudijos bažnyčios likimą. Jos tikintieji liko be kunigų. Jis galėjo sulaikyti kunigų emigraciją, bet nesulaikė. Jis visiems skelbė, kad ‚po dviejų mėnesių viskas bus gerai'. Su tikinčiaisiais liko tik apie 20 jėzuitų, kuriems reikėjo aptarnauti daugiau kaip 200 parapijų. Su metropolito išvykimu į Balstogę prasidėjo lenkų kunigų emigracija į Lenkiją. Lietuviškoje arkivyskupijos dalyje jų emigraciją stabdė Ap. administratorius (M. Reinys). Jis neleido palikti parapijų be kunigų. Visai kitaip emigracija vyko Baltarusijoje. Ji buvo metropolito žinioje... Važiavo seni ir jauni, palikdami vieną po kitos bažnyčias. Susidarė tokia padėtis, kad tikintiesiems niekur arti nebuvo kunigo" („Arkiv. M. Reinys", 182—183 psl.).

Labai kukliomis „Katalikų kalendoriaus — žinyno 1984 m." žiniomis, šiokią tokią gyvybę visoje Gudijoje rodė apie 100 bažnyčių, kurias aptarnavo 52 seno amžiaus kunigai. Žinoma, kad jų tarpe buvo 3 kunigai iš Kaišiadorių vyskupijos, paskirti 1983 m.: Kazimieras Gvozdovičius (Gervėčiai), Jonas Šutkevičius (Lentupis) ir Kazimieras Žilys (Indūra). Pastarasis gimęs 1945 m., kunigu pašvęstas 1973 m. Ilgesnį laiką anksčiau dirbo Vinicoje (Ukrainoje).

Lietuviškos vietovės sovietinėje Gudijoje

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, sovietinės Gudijos atstovai Sovietų aukščiausios tarybos posėdyje Maskvoje 1940.VIII.3 pasiūlė sugrąžinti sovietinei Lietuvai 6 rajonus: Švenčionių, Vidžių, Adutiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnios. Aukščiausioji taryba šį pasiūlymą priėmė. Gudijos atstovų pareiškime buvo nurodyta, kad lietuviai tuose rajonuose sudaro gyventojų daugumą. 1940.XI.5

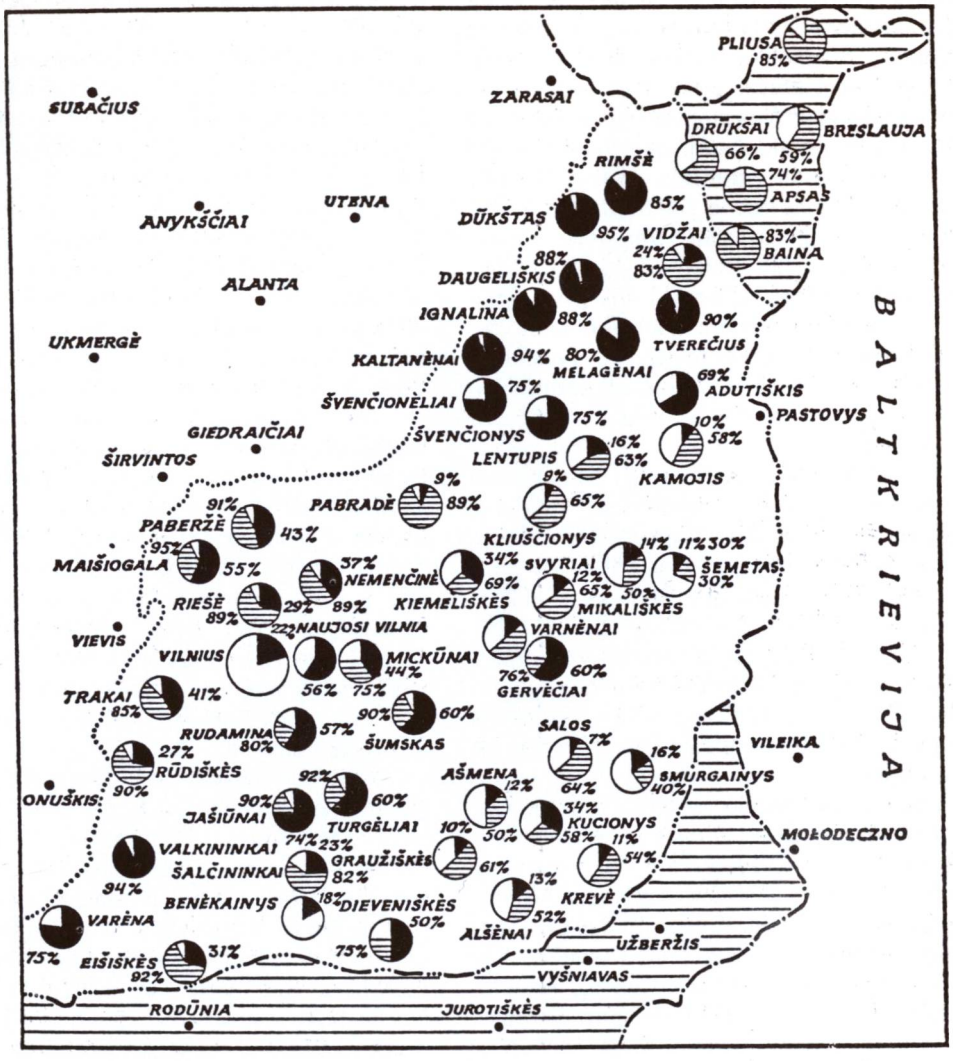

LIETUVIŲ GYVENVIETĖS IR GYVENTOJAI RYTŲ LIETUVOJE

Lietuvių gyventojų % valsčiuje pagal 1942 m. gyventojų surašymą

Lietuviškų vietovardžių % valsčiuje pagal Vilniaus lietuvių mokslo įstaigų surinktas žinias lenkų okupacijos metais

Lietuvos rytinė siena pagal 1920 m. sutartį

Buvusi administracijos linija su Lenkija

Netyrinėta pietinės teritorijos dalis

(Iš Karlis Stalšans „Krievu ekspansija un rusifikacija")

Sovietų S-gos aukščiausios tarybos įsaku buvo nustatyta siena tarp Gudijos ir Lietuvos sovietinių respublikų, tačiau ne visos žadėtos vietovės Lietuvai priskirtos. Tada sovietinė Lietuva gavo šias stambesnes vietoves su tokiu gyventojų skaičium: dalį Vidžių rajono (4767 gyv.), dalį Adutiškio rajono (19.170 gyv.), Švenčionių rajoną (28.803), dalį Svyrių rajono (135 gyv.), dalį, Varanavo rajono (13,345 gyv.), dalį Rodūnios rajono (4441 gyv.), dalį Pariečės rajono (11.449 gyv.). Šioje teritorijoje tada gyveno ir Sovietinei Lietuvos respublikai buvo grąžinta 82.110 gyventojų. (Duomenys imti iš J. Paleckio pareiškimo ELTAI, ,,Darbininkų žodis" Nr. 36, 1940.XI.20).

Tada sov. Lietuvos teritorijai priskirti šie miestai ir miesteliai: Švenčionys, Tverečius, Mielagėnai, Adutiškis, Dieveniškės, Šalčininkai, Kabeliai, Druskininkai, bet Vidžiai, Apsas, Astravas, Varanavas, Rodūnia ir kt. žadėtos gyvenvietės nebuvo priskirtos. (Žr. žemėlapį 399 psl.). Ir II pasauliniam karui pasibaigus sovietinė Lietuva minėtų sričių negavo. Yra žinių, kad ano meto sovietinės Lietuvos valdžios pareigūnai jų įsakmiai nė nereikalavo.

Vokiečių okupacinė valdžia išskyrė iš Gudijos ir prijungė prie Lietuvos generalinės srities kai kuriuos valsčius, iš kurių sudaryti 2 naujos apskritys: Ašmenos aps. su Alšėnų, Ašmenos, Graužiškių, Krėvos, Kucevičių, Salų ir Smurgainių vls., Svyrių su Gervėčių, Kamojų, Kiemeliškių, Lentupio, Svyrių, Šemeto, Varnėnų ir Žukainių valsčiais. Prie Švenčionių aps. priskirtas Vidžių valsčius. Buvo projektuota prijungti ir Brėslaujos apskritį, į kai kuriuos jo valsčius jau buvo pradėta įvesdinėti lietuvių administracija. Bet sugrįžę į Lietuvą sovietiniai okupantai visus šiuos pertvarkymus, kurie buvo padaryti Lietuvos naudai, panaikino.

Lietuvių pogrindžio spauda (,,Lietuvių padėtis Baltarusijos respublikoje", I, II ir III sąs.) išskaičiuoja vietoves, kurios ir dabar yra lietuvių apgyventos. Štai jos:

,,Dabartiniame Brėslaujos rajone aplink Apso miestelį yra arti 30 kaimų, kuriuose gyvena lietuviai: Dvarčionys, Misos, Šalakundžiai, Ignotiškė, Zabarnikai, Kupčeliai, Paberžė, Petkūniškė, Kumpiniai, Bielūsiškė, Adomėniškė, Černiškės, Taukiniai, Bykauskai, Ažugirė (Zaliesė), Naujasalė, Juodelėnai, Damašiai, Medinkos, Rimašiai, Žirneliškė, Ūsionys, Ratkūnai, Roževas, Budžionys, Marijampolė ir kiti. Prieš II pasaulinį karą Brėslaujos apskrityje buvo apie 13.000 lietuvių".

,,Astravo rajono Gervėčių saloje yra arti 20 lietuviškų kaimų: Rimdžiūnai, Girios, Pelegrinda, Knistuškės, Gudininkai, Geliūnai, Galčiūnai, Gervėčiai, Miciūnai, Mockai, Viciūnai, Gibirda, Petrikai, Milcėjai, Gaigalai, Užupiai, Kerplėšyna ir kt. Prieš karą, lenkų okupacijos metu, vienuolikoje kaimų veikė lietuviškos mokyklos. Iš viso Gervėčių apylinkėje buvo priskaitoma apie 11.000 lietuvių".

,,Buvusiame Rodūnios (dabar Varanavo) rajone yra apie 20 lietuviškų kaimų: Pelesa, Dubiniai, Smilginiai, Vigonys, Klaišiai, Kargaudai, Piliūnai, Pavalakė, Paditvys, Leliušiai, Senieji ir Naujieji Druskininkai, Varliai, Mažeikiai, Kurkliai, Miežionys, Saltaniškis, Kalviai ir kiti. Visame Rodūnios rajone lenkų okupacijos metu buvo priskaitoma apie 10.000 lietuvių. Lietuviškos mokyklos veikė vienuolikoje kaimų. Panaikinus lietuviškas pamaldas Rodūnioje, lietuviai pasistatė bažnyčią Pelesoje".

,,Varanavo rajone yra lietuviška ‚sala', įeina keliolika lietuviškų kaimų: Baziliai, Dainava, Staniškiai, Tusamonys, Bieliūnai, Cesliukiškė, Armoniškės, Lašėkai, Parabiškės, Valatkiškės, Stilgūnai, Naujasodžiai, Dainavėlė, Biliai, Kiauleliškiai ir kt.". Lenkų laikais devyniuose kaimuose veikė lietuviškos mokyklos. Buv. Varanovo ir Sėdliškio valsčiuose buvo priskaitoma apie 8.000 lietuvių.

Buv. Žirmūnų valsčiuje lietuvišką ,,Plikių salą" sudaro šie kaimai: Piliakalnis, Plikiai, Sklodonys, Asava ir kiti.

,,Lazdūnų saloje (Jūrotiškio rajonas) prieš II pasaulinį karą buvo daugiau kaip 10 lietuviškų kaimų: Gudenionys, Salos, Valdzikai, Pasaliai, Babrėnai, Bežemiai, Dauronys, Dervėgiai ir kiti. Juose buvo apie 2900 lietuvių".

1971 m. turistai iš okup. Lietuvos apie 30 km į rytus nuo Dieveniškių aptiko lietuviškai kalbantį Poškiškės kaimą.

Įvairiuose Lietuvos pakraščiuose, apie Pastojus, Medilą, Maladečiną, Vileiką ir kitur gyveno apie 7800 lietuvių. 1921 m. lenkų statistika Bielicos valsčiuje rado 518 lietuvių.

Tolimiausia lietuvių gyvenama sala (apie

Okupantų suvargintas lietuviškas kaimas Gudijoje, pokario metais

240 km į pietus nuo Vilniaus) buvo Zietelos valsčiuje. Brėslaujos ir Varanavo rajonų kaimai iš tiesų nėra salos, nes natūraliai prigludę prie Lietuvos teritorijos.

Okupuotosios Lietuvos pogrindis yra sudaręs žemėlapį „Lietuvių kalbos arealai" (žr. jo kopiją 394 psl.), kuriame pažymėtos lietuvių salos — kaimai, kur lietuvių kalba ir šiandieną yra gyva: Naujadvarys, Gervėčiai, Šiauliai — Kaniukai, Pelesa — Plikiai, Lazūnai, Apsas, Dieveniškės, Ramaškonys. Ten taip pat pažymėti į pietus nuo Lydos lietuvių pravoslavų kaimai, pagal 1921 m. gyventojų surašymo duomenis. Neatrodo, kad ten dar kas nors šiuo metu kalbėtų lietuviškai.

Skurdžios lietuvių sodybos, skurdūs ir jų gyvuliai sovietinėje Gudijoje. (Pokarinė nuotrauka)

Lietuvių nutautinimo priemonės

Kodėl minėtų lietuviškų vietovių sovietinė administracija pokario metais neprijungė prie sovietinės Lietuvos, atsako minėta pogrindžio spauda: „... todėl, kad užsimota jas ištirpdinti ir jose gyvenančius lietuvius paversti pradžioje baltarusiais, o paskui — rusais. Kad taip iš tikrųjų yra, paaiškėjo iš vietinės (Baltarusijos) valdžios veiksmų, kurie pradėti vykdyti 1944 m. išvijus vokiečius: 1. Neleista veikti lietuviškoms mokykloms. Vietoje lietuviškų mokyklų, kurios veikė lenkų okupacijos metais, atidarytos rusiškos. 2. Duota suprasti, kad lietuviams inteligentams (mokytojams ir kitiems) čia nėra ko veikti, ir jiems reikia išvykti iš Baltarusijos TSR. Jiems nedavė darbo, o nenorintieji išvykti buvo visaip gąsdinami, terorizuojami (buvo atsitikimų, kad net naktį ginklu buvo gąsdinami, jei neišsikels iš šio krašto). Nepaisyta net to, kad dalis vietinės lietuviškos inteligentijos buvo tarybų valdžiai nusipelnę (buvę pogrindininkai komunistai, dalyvavę kare prieš vokiečius). 3. Lietuviški kolūkiai išardyti ir vienoje vietoje gyveną lietuviai išskirstyti į kelis kolūkius, kad vyrautų nelietuviška dauguma. 4. Lietuviai nušalinti nuo pareigų vykdomuosiuose ir vietiniuose organuose. 5. Lietuviams kunigams neleista eiti pareigų lietuviškose Baltarusijos parapijose. Didelė dauguma katalikų bažnyčių uždarytos. Tuo tarpu pravoslavų cerkvės daugiausia paliktos veikti arba dar atidarytos naujos. 6. Likviduotos visos lietuviškos kultūrinės įstaigos ir priemonės, kurios buvo leistos prieš karą (vaikų darželiai, skaityklos, klubai) saviveikla".

Pogrindžio „Aušra" (Nr. 5, 1977 m.), rašydama apie lietuvių padėtį Gudijoje, dar pateikia tokias lietuvių rusinimo bei gudinimo priemones: „Vietinė Baltarusijos valdžia persekioja tuos tėvus, kurie leidžia savo vaikus mokytis į Lietuvą: neduoda gyvuliams pašaro, atima arus". (Nurodomi tokie pavyzdžiai). „Rusinama ne tik per mokyklas. Rusinamos lietuvių pavardės ir vardai. Joną dokumentuose užrašo Ivanu, Jurgį — Igoriu ir t.t. Lietuviški vietovardžiai keičiami rusiškais. Pvz., Brėslaujos rajono Juodelėnai pavadinti Edolovičii, o kaimas prie Rodūnios Piliakalnis, neseniai perkrikštytas į Gorodišče".

„Baltarusijos TSR lietuvių gyvenamose vietovėse niekur kioskuose nematysi lietuviškos knygos, laikraščio ar žurnalo. Skaityklose

Lietuvių sodybų naikinimas sovietinėje Gudijoje, prievartinio kolchozų įvedimo metu. (Pokarinės nuotraukos)

Vilniaus krašto lietuvių mokytojų suvažiavimo Vilniuje 1923 m. dalyviai. Viduryje sėdi dr. J. Basanavičius. (Iš „Iliustruotos Lietuvos" Nr. 47, 1926.XI.10)

niekur negausi lietuviškų laikraščių. Mokyklų bibliotekos nepriima lietuviškų knygų. Baltarusijos lietuviams visokiais būdais trukdoma užsisakyti lietuvišką periodiką. Jei Lietuvos TSR pilietis nori savo pažįstamiems, gyvenantiems Baltarusijoje, užsakyti tarybinį laikraštį ar žurnalą, jis turi važiuoti į Baltarusiją ir vietos pašte atlikti užsakymo operaciją. Jei spauda užsakyta Lietuvoje, yra rizika, kad adresatas jos negaus. Bet ir į Baltarusiją nuvažiavęs gali užsakyti lietuvišką spaudą ne daugiau kaip dviems asmenims. Jei daugiau užsakysi, būsi įtariamas: tave paklaus, iš kur gavai pinigų. Yra duotas nurodymas tokius asmenis sulaikyti ir perduoti saugumui... Bijoma, kad spaudos dėka neatgytų lietuvybė".

Bet kokia lietuvių saviveikla (tautiniai šokiai, vaidinimai, chorai) uždrausti. Uždrausta saviveiklininkams atvykti ir iš sovietinės Lietuvos.

Lietuvių skaičius

Pirmiausia reikia skirti lietuviškai dar kalbančius lietuvius ir jau nutautusius, savo tėvų kalbą pamiršusius. Po II pasaulinio karo lietuviškai kalbančių buvo mažiausia 50.000. Pokario metais okupacinė rusų ir sovietinės Gudijos valdžia vedė ir dabar tebeveda labai intensyvią lietuvių nutautinimo politiką. Daugelis jų turėjo išsikelti į miestus, tolimesnes Gudijos ar Rusijos vietoves. Po šunkių ir ilgų pastangų vienur kitur buvo įsteigtos kelios mokyklos, kuriose lietuvių kalba buvo dėstomoji arba dėstyta kaip dalykas, tačiau greitai jos buvo sugudintos ar surusintos. Gudijos lietuviai netgi negalėjo užsisakyti Lietuvoje leidžiamų sovietinių laikraščių lietuvių kalba. Vietoje jų lietuviams išrašomi rusiški ar gudiški laikraščiai. Taigi nenuostabu, kad per 30 metų lietuvių skaičius Gudijoje nukrito ligi 30.000.

1959 m. oficiali sovietinė statistika teparodė 8.400 lietuvius sovietinėje Gudijoje. Visi kiti lietuviai (daugiau kaip 20.000) statistikoje buvo užrašyti gudais ar rusais. Tiesa, lietuviai Gudijoje yra gerokai ištirpę ir nutautę, bet ne tiek, kiek sovietinė statistika rodo. Daugelis lietuvių iš baimės, nenorėdami sulaukti represijų, patys užsirašė gudais, tačiau jie vėl greitai „atvirstų" lietuviais, jei susidarytų palankesnės gyvenimo sąlygos. Vis dėlto, kaip rašo pogrindžio spauda, „lietuviškai kalbančių plotai siaurėja, o gudiškai kalbančių plečiasi". Okupantai daro viską, kad lietuviai pirmiausia pavirstų gudais, o gudus jiems jau nesunku nutautinti.

„Į lietuvybės naikinimą Baltarusijoje yra įjungtas visas administracinis, partinis ir saugumo aparatas BTSR-e ir LTSR-e". Persekiojami vis tie, kurie turi vienokių ar kitokių ryšių su Baltarusijos lietuviais arba net tiktai domisi jais. Tokie buvo apšaukti nacionalistais, antitarybiniais gaivalais. Atsakingesnieji buvo atleisti iš darbo arba paimtas pasižadėjimas,

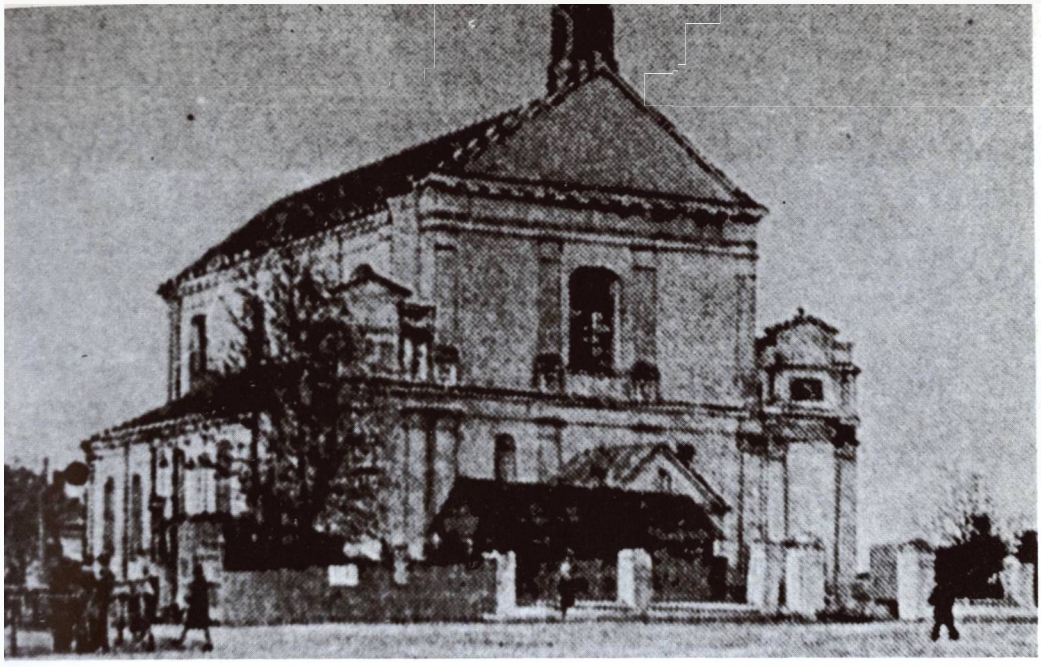

Sovietinėje Gudijoje atimta iš katalikų ir sunaikinta daugybė bažnyčių. Naugarduko Domininkonų bažnyčios griuvėsiai

jog daugiau nekels kojos į Baltarusiją. Kiti buvo tardomi... Priminti Baltarusijos lietuvius LTSR atsakingiems partiniams darbuotojams — tai yra tas pats, ką užgauti šunį į nosies galiuką. Baltarusijos TSR lietuvių padėtį apsunkina dar tai, kad jie izoliuoti nuo Lietuvos ir kad apie juos dar mažai žinoma Lietuvoje... Kiti jau mano, kad Baltarusijos klausimas yra menkas dalykas, ten esą nedaug lietuvių, taigi dėl jų nėra ko sukti galvos, juos galima ‚nurašyti". Taip galvoją nemato ir nenori suprasti, kad Baltarusijos TSR lietuvių likimas neatjungiamai surištas su visos lietuvių tautos likimu. Čia, Baltarusijoje, yra rašoma lietuvių tautos istorija. Jie nemato pavojaus, kurį sudaro slavų apsupimas ir skverbimasis rusų į Pabaltijį, kad viskas daroma Maskvai diriguojant, planingai, imant ‚po truputį' ". („Apie lietuvių padėtį Baltarusijos respublikoje, II sąs., Vilnius, 1978 m.).

Bažnyčių naikinimas

Amžių bėgyje rytinė Lietuvos dalis, dabar esanti sovietinėje Gudijoje, priklausė Vilniaus vyskupijai. Taip buvo ir Lenkijos okupacijos (1920—1939 m.) metu. Tačia II pasaulinio karo metu ir pokario metais šių žemių priklausomybė pasikeitė. 1939 m. prie Lietuvos nepriklausomos valstybės grįžo šios vyskupijos 46 parapijos su 118 bažnyčių ir pats arkivyskupijos centras Vilnius. Likusioji (didžioji) Vilniaus arkivyskupijos dalis atsidūrė sovietinėje Gudijoje, ir tik nedidelis pietvakarinis ruožas Lenkijoje.

Dr. J. Vaišnoros („Draugas" Nr. 153, 1985.VIII.7) surinktomis žiniomis, 1939 m. Gudijos respublikoje, liko apie 280,000 katalikų. Jų religinė veikla pokario metais buvo paralyžuota. Dauguma bažnyčių uždarytos, kitos net nugriautos, paverstos sandėliais, šokių ar sporto salėmis. Nedaug tėra veikiančių, bet ir jos silpnai aptarnaujamos: trūksta kunigų, nes okupacinė valdžia neleidžia jiems atvykti nei iš sovietinės Lietuvos, nei iš Lenkijos. 1978 m. Gudijoje tebuvo apie 30 kunigų. Kai kurie jų aptarnavo net ligi 10 parapijų. Bet ir šis skaičius metams bėgant, dėl mirimų, sparčiai mažėja. Šiek tiek pagalbos ateina tik iš Latvijos ir Lietuvos. To paties J. Vaišnoros žiniomis, iš Latvijos atvykę ir Rygoje baigę kunigų seminariją, dirbo šie kunigai: Kun. Stanislovas Bojarūnas (Volkoviske), kun. Pranciškus Grinkevičius (Krivičiuose, Budslave, Vaistame), kun. Juozas Trubovičius — aptarnavo Gardino bažnyčią, kun. Česlovas Vilčinskis — Brėslaujos klebonas, kun. Antanas Chanko — aptarnavo Naujadvario, Žaludko parapijas. Iš Lietuvos buvo nuvykę į Gudiją ir dirbo: Gervėčiuose — kun.

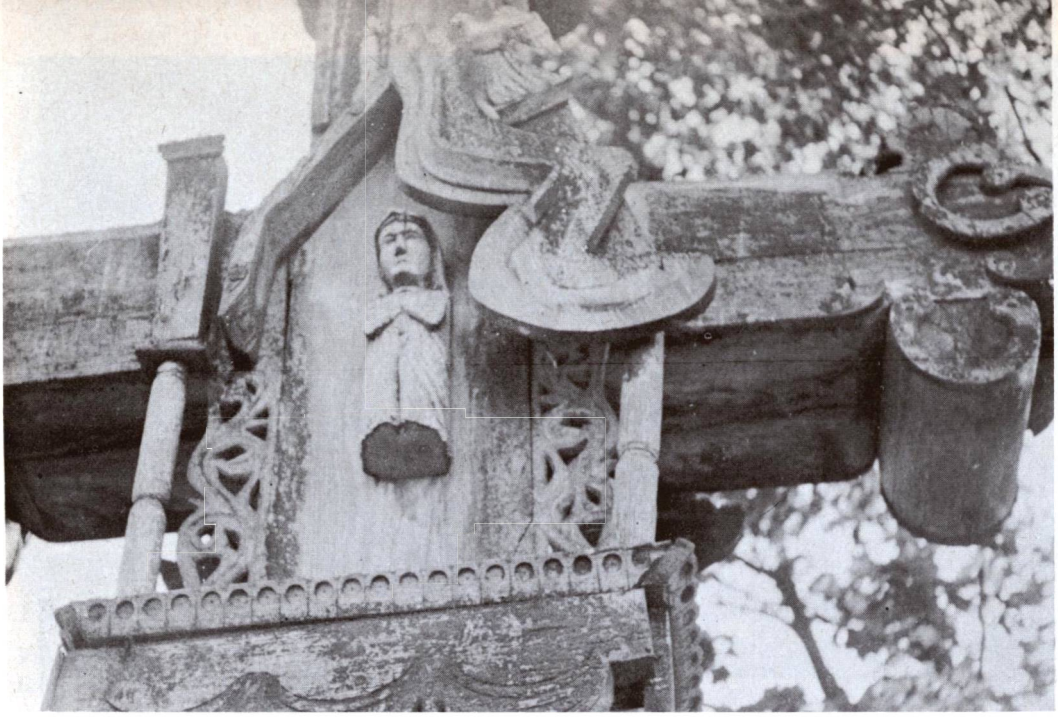

Lietuvių sodybas Gudijoje naikinant. Išlikusi lietuviško kryžiaus detalė. (Pokarinė nuotrauka)

Kazimieras Gvozdovičius, Vijoje — kun. Leonidas Nestiukas (abudu iš Vilniaus arkivyskupijos). Kun. Kazimieras Žilys, Kaišiadorių vyskupijos kunigas, dirbo Induroje, Lunoje. Kai kunigai miršta, neleidžiama į jų vietas naujems kunigams atvykti. Tokiu atveju bažnyčios dažniausia uždaromos.

Iš visų Gudijoje esančių bažnyčių, kuriose kitados buvo laikomos pilnos ar dalinės pamaldos su lietuviškais giedojimais, šiuo metu lietuviškos mišios ir kt. pamaldos laikomos tik vienoje Gervėčių parapijoje. Kitur lietuviškų pamaldų laikyti nesutinka vietiniai kunigai. Bet koks kunigų pasiruošimas sovietinėje Gudijoje negalimas.

Nežiūrint labai aštrių tikėjimo bei bažnyčių persekiojimo, Gudijos tikinčiųjų dauguma laikosi savo tikėjimo, stengiasi pasiekti toli nuo jų esančias dar tebeveikiančias bažnyčias. Kiti važiuoja į okup. Lietuvos bažnyčias, kur yra daugiau kunigų. O tose vietovėse, kur yra dar nesugriauti bažnyčių pastatai, kad ir nėra kunigo, sekmadieniais bei šventadieniais tikintieji susirenka į savo bažnytėles ir senu papročiu meldžiasi.

Lietuvos pogrindžio spauda retkarčiais pateikia uždaromų bažnyčių vaizdus: vienur jos griaunamos buldozeriais, kitur sprogdinamos, dar kitur nugriaunami tik bažnyčių bokštai, nes sandėliams jie nereikalingi. Vertingi paveikslai suplėšomi, kryžiai bei religiniai reikmenys sulaužomi, altoriai, klaupkos, sudaužomi, sakyklos nuverčiamos. Nereikia tad stebėtis, kad daugelis tikinčiųjų miršta be kunigo, be išpažinties, be sakramentų.

Toks yra R. katalikų bažnyčių vaizdas Rytinėje Lietuvoje (dabar sovietinė Gudija). Šia proga prisimintina, kad ir dabartinės Lietuvos bažnyčios taip atrodys po keliolikos metų, jeigu ten išsilaikys sovietinių rusų okupacinis režimas.

Pabaigai perspausdinsime iš pogrindžio „Aušros" (Nr. 34, 1982) rašinėlį, antrašte „O gal tai Dievo rykštė?"

„Teko keliauti po Baltarusiją, po vakarinę jos dalį, tiksliau po buvusią Rytų Lietuvą. Dabar čia lietuvių kalba beveik mirusi, tik vietovardžiai, žmonių pavardės, papročiai ir liaudies architektūra dar byloja, kokios tautos žmonės čia nuo amžių gyveno. Ir žmonių veidai dažnai toki lietuviški, tik žodžiai, deja, gudiški arba lenkiški..."

„Dar liūdniau darosi pasižiūrėjus į šio krašto bažnyčias. Vidžiuose, Svyriuose, Varnėnuose ir daugelyje kitų vietovių jos iš tikinčiųjų atimtos, stovi tuščios, apleistos. Bažnyčių langai išdaužyti. O vidus vidus! Atrodo pragaro jėgos čia siautėjo... Altoriai sudaužyti, skulptūrų galvos nukapotos, suolai sulaužyti, visur skeveldros, šiukšlės, nešvarumai. Nemažai jėgų reikėjo daužant altorius,

laužant didelius masyvius suolus, trupinant skulptūras ir kryžius. Ir kas tai padarė? Vaikai! Mokiniai! Kaip taisyklė, prie daugelio sudaužytų ir išniekintų bažnyčių, šalia esančiuose senuose pastatuose, būta mokyklų - internatų. Šių internatų vaikams leista siautėti bažnyčiose... Štai kur tikras tarybinis ateistinis auklėjimas! Auklėjimas praktikoje, konkrečioje veikloje. Tai naujos, komunistinės visuomenės formavimas".

„Ir dar viena mintis braunasi į galvą, žiūrint į šį klaikų siaubingą bažnyčių nusiaubimą. Čia, šiose bažnyčiose, kai kurie kunigai savo laiku buvo pasišovę pirma pašlovinti savo tautos šovinizmą, o tik paskum Dievą. ‚Jei nemoka lenkiškai, — tegu neina išpažinties'. Vadinasi, traukis nuo Dievo, jei pirma nepagarbinai Lenkijos. Šūkis ‚Didžiausiai Dievo garbei' buvo pakeistas šūkiu ‚Didžiausiai Lenkijos garbei'. Jei nenusilenksi lenkiškumui, eik nors į pragarą... Ir štai ištiko Dievo rykštė. Atėjo pats pragaras ir papūtė savo mirties kvapu. Ar tai ne Dievo įspėjimas: ‚Neturėk kitų dievų, tik mane vieną'?"

Kryžius prie griaunamo lietuvių gyvenamojo namo Gudijoje. (Pokarinė nuotr.)

LYDOS APSKRITIES LIETUVIŲ ATSIŠAUKIMAS Į UŽSIENIO LIETUVIUS

Okupuotosios Lietuvos pogrindyje leidžiamas „Aušros" leidinys 1984 m. Nr. 42 yra paskelbęs „Atsišaukimą į užsienio lietuvius", kuriame išsakyti Lydos apskrities lietuvių vargai bei rūpesčiai okupacijų metais. Jo tekstą mes čia ištisai pateikiame:

Mes, buvę Lydos apskrities, dabar Baltarusijos TSR Varanavo ir buvusios Rodūnios rajonų gyventojai, tautiniu, etnografiniu, istoriniu, religiniu, požiūriu Pelesos, Dubinių, Leliušių, Piliūnų, Pavalakės, Padzitvio, Sen. Druskininkų, Skirelių, Sukrantų ir kitų vietovių lietuviai — vakariniai dzūkai, lietuvių tautos dalis, po Antrojo pasaulinio karo galutinai atskirti nuo savo tautos kamieno, kreipiamės į Jus, broliai ir sesės lietuviai, gyvenančius vakariniuose kultūringojo pasaulio kraštuose, šiuo savo raštu, kad padėtumėte paskelbti pasauliui apie mūsų nesėkmingas kovas dėl savo kalbos ir kultūros vadinamojo socializmo šalyje, kur didžioji tauta engia mažąsias ir nori jas žiauriomis priemonėmis asimiliacijos tikslais izoliuoti nuo kultūringojo pasaulio.

Mes, minėtojo Lietuvos pakraščio lietuviai, visą pokario laiką kovojame dėl savo tautinės egzistencijos ir dėl savo tikėjimo. Per pastaruosius dešimtmečius į Minsko ir Maskvos vyriausybines įstaigas esame pasiuntę apie dvidešimt įvairių skundų bei pareiškimų. Mūsų delegacijos lankėsi TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume, Religinių kultų komitete, pas Baltarusijos TSR kompartijos vadovus, kompetentingose

1920.XII.6 prie Lydos Lenkijos gen. J. Pilsudskis priima Lenkijos kariuomenės IX divizijos paradą

Gardino srities ir rajono įstaigose, prašydamos ir reikalaudamos mūsų neskriausti, laikyti mus lygiateisiais Tarybų Sąjungos piliečiais, vykdyti mūsų kraštą liečiančius istorinius nutarimus ir t.t., tačiau iki šiol valstybinės įstaigos į mūsų pareiškimus ir skundus nieko neatsakė. Todėl šiuo raštu nutarėme kreiptis į Jus, broliai ir sesės, žinodami, kad Jūs galite bent paskelbti pasauliui pateiktus šiame rašte faktus apie mūsų padėtį...

Likimas lėmė, kad mažai lietuvių tautai nuo Mikalojaus Daukšos laikų (16 a.) iki šių dienų reikia kovoti dėl savo kalbos ir kultūros, prieš kurias ilgus amžius kėsinosi kaimynai slavai ir germanai, protarpiais tardamiesi jau sulydę visą Lietuvą ar tam tikrą jos dalį su savo tautomis ir grojo jai laidotuvių maršus. Tačiau tas pats likimas pačiomis kritiškiausiomis valandomis nuostabiai padėdavo pakelti Lietuvą iš mirties patalo, atsiųsdamas jai tautos pranašų, visuomenės veikėjų, poetų, karių, užburdavo tautiečius ir pakviesdavo juos į kovotojų gretas už Lietuvą.

Šiandien visos Lietuvos vergija tikrai sunki ir rafinuota, o nuo jos atskirtų pakraščių — dar sunkesnė. Nors lietuvių kalba ir kultūra yra sutvirtėjusi ir per dešimtmečius iškovojusi sau tam tikras teises, tačiau nestinga jai ir senų klastingų priešų, kurie nuo Ekaterinos II laikų veidmainiškai skelbia meilę, sugyvenimą, ir draugystę, o patylomis engia ir stelbia visa, kas nerusiška, o mums, minėtojo pakraščio lietuviams, draudžia kontaktus su savo tėvyne.

Tokių aplinkybių verčiami, šiuo raštu norime Jums, broliai ir sesės lietuviai, nors trumpai supažindinti su savo gyvenimu ir kovos istorija.

Dar prieš I pasaulinį karą mūsų apylinkėse veikė šiam kraštui nusipelnę kunigai švietėjai — Stašys, Lajauskas, Burba, Brazauskas, o po karo Budreckas, Tutinas, Vienažindis. Iš čia kilę mokslo vyrai — istorikas T. Narbutas, gamtininkai broliai Jundzilai, prof. ornitologas T. Ivanauskas.

NEWS CHRONICLE, Saturday, March 19, 1938.

NEWS CHRONICLE **News** C

No. 28,668 ONE PENNY SATURDAY, MARCH 19, 1938

Poland's Troops Mass As Ultimatum Runs Out

LITHUANIA MUST YIELD TONIGHT OR BE INVADED

From Our Own Correspondent

VILNA, FRIDAY.

POLAND'S ULTIMATUM TO LITHUANIA EXPIRES AT 8 P.M. TOMORROW. MEANWHILE ALL ROADS LEADING TO THE FRONTIER OF NORTHERN POLAND ARE CROWDED WITH TROOPS HURRYING TO TAKE UP THEIR POSITIONS.

Only submission, it appears, can now save the Lithuanian Republic from invasion.

Three picked divisions, backed by artillery, are already concentrated in Landwarowa, Sulwank and Olkieniki, key centres along the border.

Hundreds of warplanes are in readiness at Lida, the big military aerodrome in the east of Poland.

Tonight more than 50,000 troops, spread out over the 320 miles of the closed Polish-Lithuanian frontier, were awaiting the order to advance on Kovno.

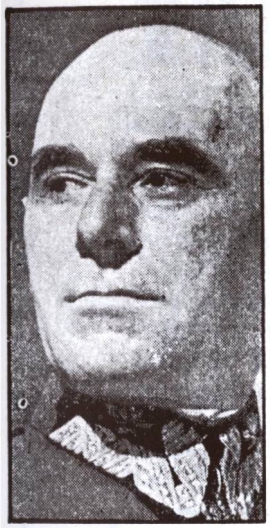

MARSHAL SMIGLY-RYDZ

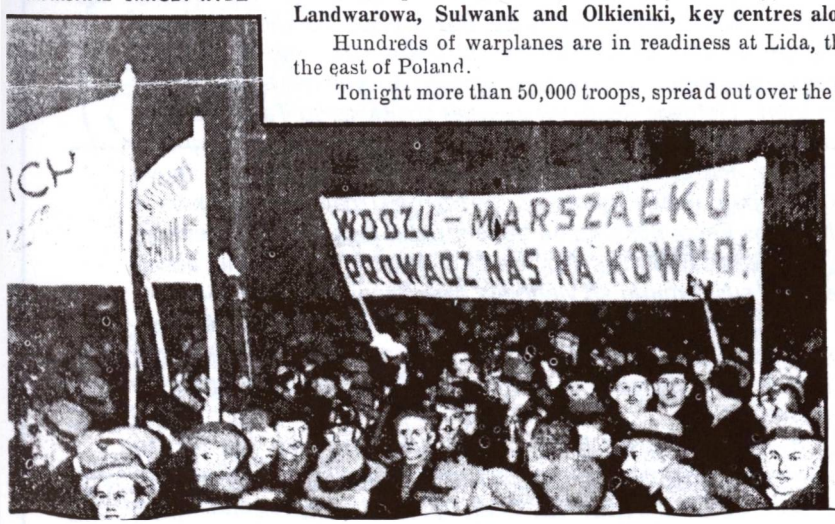

On the other side of the border Lithuania has drawn up her relatively small forces. It is understood here that these include, besides infantry formations, three regiments of cavalry, four regiments of artillery, and tanks.

Marshal Smigly-Rydz, successor of Marshal Pilsudski, arrived here this morning from Warsaw. He was accompanied by high officers of his General Staff and of the Inspectorate-General.

War Fever

His visit to Vilna, 20 miles from the frontier, added to the war

1938.III.18 Lenkijos vyriausybė įteikė Lietuvai ultimatumą, reikalaudama užmegsti su ja diplomatinius santykius, kurių šios valstybės nuo 1920 m. neturėjo. Čia matome Anglijoje leidžiamo „News Chronicle" numerio (dalį) I-jį puslapį iš III.19, kur ši žinia perduodama skaitytojams. Pažymima, kad prie 320 mylių Lenkijos — Lietuvos sienos Lenkija esanti sutelkusi 50.000 karių, šimtus lėktuvų Lydos aerodrome. J.Pilsudskio įpėdinis maršalas Rydz Smigly esąs atvykęs į Vilnių. Priešlietuviškų demonstracijų metu nešamas plakatas (apačioje) su įrašu:

„VADE MARŠALE, VESK MUS Į KAUNĄ"

Beje, tas "žygis" įvyko 1939 m. rugsėjo mėn. II pusėje, kai Lenkijai pralaimėjus karą, administracijos liniją peržengė 14.000 Lenkijos karių (jų skaičiuje apie 2000 karininkų) ir tūkstančiai valdininkų bei civilių asmenų. Visi jie Lietuvoje gavo neblogą prieglobstį

Laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų daugelyje Rodūnios, Palesos, Varanavo apylinkių lietuviškų kaimų veikė Vilniaus lietuvių „Ryto" švietimo draugijos daugiau kaip 40 lietuviškų pradžios mokyklų, bibliotekų, vaikų darželių. Čia dirbo tokie veiklūs mokytojai švietėjai kaip Motiejus Bigelis, Valentinas Krečius, Juozas Budėnas, Vincas Dailydka, Elzė Čerlionytė, Bronė Švagždytė, Antanas Petkelis, Vincas Staselis, Mečislovas Skerla, Vacys Jakutis, Juozas Bujanauskas, Alfonsas Beinorius, Juozas Jonys. Kasmet šio krašto lietuvių valstiečių gabesnieji vaikai stodavo į Vilniaus lietuvių gimnaziją, mokytojų seminariją ar kitas mokymo įstaigas.

Šios srities turtingą folklorą rinko ir tarmės savybes užrašinėjo profesoriai lietuviai J. Balčikonis, Z. Zinkevičius ir užsieniečiai — Gerulis, Arumas, Otrembskis.

Kai prieš II pasaulinį karą mišrios lietuvių parapijos Rodūnios bažnyčioje, kuri priklausė Vilniaus diecezijai, arkivyskupo endeko R. Jalbžykovskio laikais nebeliko vietos lietuviškam žodžiui, trečiajame šio amžiaus dešimtmetyje lietuviai atsiskyrė nuo Rodūnios bažnyčios ir pasistatė savo pastangomis, darbu ir užsienio bei vietos lietuvių aukomis, įveikdami tuometinės lenkų valdžios trukdymus, Pelesoje akmeninę iš savo laukų akmenų atskirą bažnyčią ir įkūrė naują lietuvišką Pelesos parapiją.

Prasidėjus II pasauliniam karui ir 1939 m. rugsėjo mėn. žlugus Lenkijos Žečpospolitai, kurios vyriausybė Vilniaus vaivados L. Bocianskio siautėjimo metais (1935—1937) lietuvių asimiliavimo tikslais likvidavo visas Vilniaus krašto, taigi ir Lydos apskrities lietuvių švietimo, kultūrines įstaigas, kraštą užėmusi Tarybų Sąjunga skaitėsi su vietiniais lietuviais ir ęspektavo jų tautines ir kultūrines aspiracijas — buvo atidarytos lietuviškos pradžios mokyklos, viešai vartojama lietuvių kalba, leista veikti lietuvių meno saviveiklai ir t.t.

Kai žlugus Lenkijos Žečpospolitai, 1939 m. Maskvos sutartimi Tarybų Sąjunga jos užimtą Vilnių ir Vilniaus sritį perleido Lietuvos Respublikai, likę už jos ribų lietuviai per savo deputatus 1939 m. spalio mėn. įvykusioje Baltarusijos liaudies deputatų sesijoje pareikalavo prijungti likusias už Lietuvos Respublikos ribų lietuviškas sritis prie Lietuvos, į tų deputatų reikalavimus Tarybų Sąjungos vyriausybė neatsižvelgė; bet vėliau, 1940 m. gegužės mėn., Lietuvos Resp. vyriausybei susitarus su Tarybų Sąjungos vyriausybe dėl Baltarusijos TSR respublikoje likusių lietuvių repatrijavimo į Lietuvą, kilo didelis sąjūdis. Rodūnios, Varanavo ir kitų rajonų centruose buvo suorganizuotos tam tikros repatriacinės komisijos. Ryždamiesi palikti savo ūkius ir namus, rašėsi išvykti į Lietuvos Respubliką ne tik tikrieji, bet ir apgudėję ar aplenkėję lietuviai, nebemokantys lietuviškai. Rodūnios, Nočios, Žirmūnų ir kitose tautiniu atžvilgiu mišriose apylinkėse buvo susirėmimų su vietiniais pareigūnais, atsisakiusiais surašyti visus norinčius išvykti. Rodūnios rajono pareigūnai visaip atkalbinėjo gyventojus nuo repatriacijos. Kai ir tai nepadėjo, į rajoną buvo atsiųsta iš Minsko apie 300 propagandistų — jų niekas neklausė. Visi vieningai reikalavo leisti repatrijuotis arba perduoti šias sritis Lietuvai.

1940 m. birželio 15 d. įvykiai Lietuvos Respublikoje viską nutraukė. Kai Tarybų Sąjungos vyriausybė panaikino nepriklausomą Lietuvos Respubliką ir suvaidino „savanoriško" Lietuvos įstojimo į Tarybų Sąjungą farsą, tų pačių metų rugpjūčio 3 d. TSRS Aukščiausios Tarybos sesijoje Baltarusijos TSR kompartijos pirmasis sekretorius Ponomarenka pasiūlė grąžinti Lietuvai Švenčionių, Varanavo, Rodūnios rajonus ir gretimų rajonų lietuvių gyvenamus kaimus. Toks aukšto asmens pasiūlymas tarybinėje santvarkoje esti būtinai iš anksto suderintas su aukščiausiąja partijos ir vyriausybės vadovybe ir būtinai visais balsais nubalsuojamas. Tačiau, deja, nutarimas nebuvo pilnai įvykdytas — žymi dalis Varanavo ir Rodūnios rajonų lietuviškų kaimų liko už Lietuvos TSR ribų. Lietuvai tebuvo grąžinti Rodūnios rajono Dubičių, Kaniavos ir Rūdnios apylinkių kaimai, o gretimos Nočios, Rodūnios, Piliakalnio, Smilginių, Pelesos, Pavalakės, Pamedės, Sen. Druskininkų apylinkės pasiliko Sovietų Baltarusijoje. Mat ir Sovietų Baltarusijoje ir Rusijoje veikia seni carų apetitai — ko daugiau pagrobti.

XX amžius

TREČIADIENIS
20
CENTŲ
1939. X. 11 d.
Nr. 234 (986)

Pranešimas iš Maskvos

ir kiti telef. pranešimai bei paskutinės telegramos 6, 7 ir 12 puslapiuos

VILNIUS GRĮŽTA LIETUVAI

Lietuvos Sov. Sąjungos pasirašytas Maskvoje sutarties tekstas

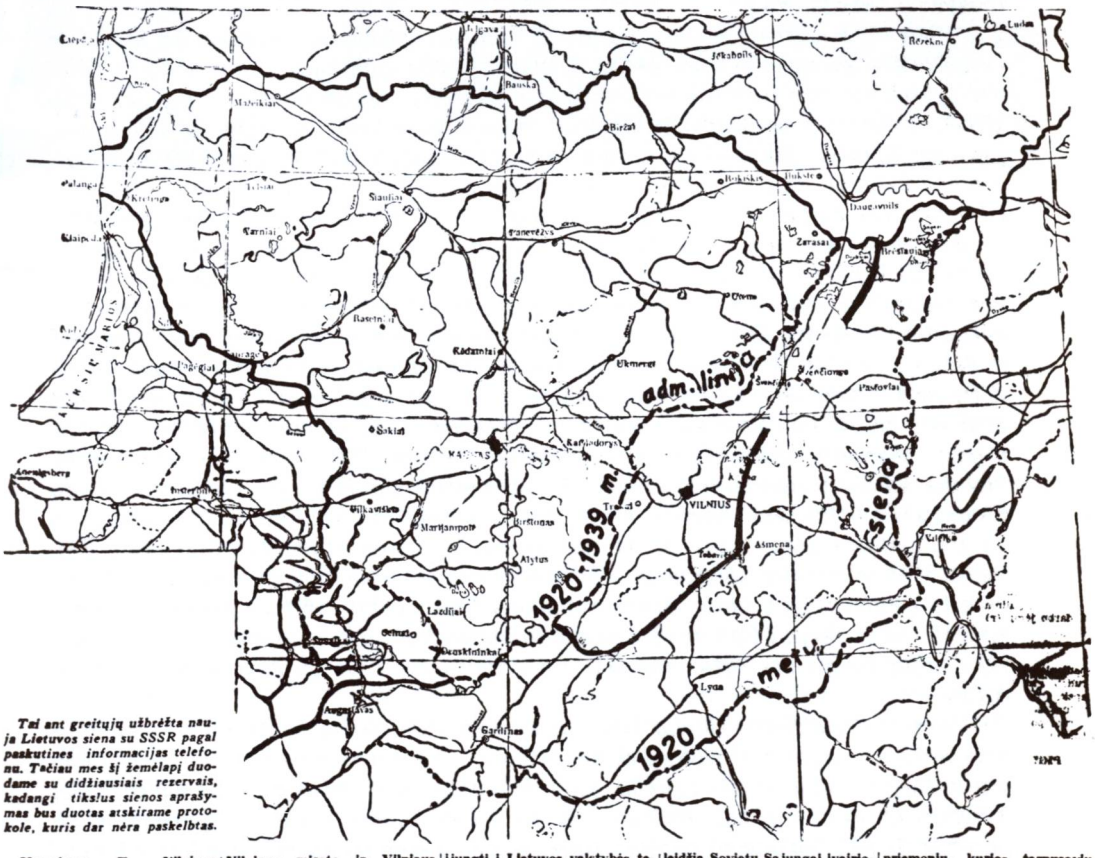

Tai ant greitųjų užbrėžta nauja Lietuvos siena su SSSR pagal paskutines informacijas telefonu. Tačiau mes šį žemėlapį duodame su didžiausiais rezervais, kadangi tikslus sienos aprašymas bus duotas atskirame protokole, kuris dar nėra paskelbtas.

Maskva. E. „Vilniaus miesto ir Vilniaus srities grąžinimo Lietuvai ir tarpusavio pagalbos tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos sutartis".

Aukščiausias Sovietų Sąjungos tarybos prezidiumas iš vienos pusės ir Lietuvos Respublikos Prezidentas iš kitos pusės, tikslu įvykdyti taikos sutartimi iš 1920 metų liepos 12 d. nustatytus draugiškus santykius, pagrįstus nepriklausomos valstybės egzistavimu ir nesikišimu į vidaus kitos susitariančios šalies reikalus ir pripažindami, kad taikos sutartis iš 1920 metų liepos 12 dienos ir nepaisant to, konfliktų taikingo sprendimo paktas iš 1926 metų rugsėjo 28 dienos visuomet lieka tvirtu jų santykių ir tarpusavių įsipareigojimų pagrindu ir įsitikinę, kad abiejų susitariančių šalių interesuose yra aptarti tikslias tarpusavio saugumo garantijos sąlygas ir teisingo sprendimo Vilniaus miesto ir Vilniaus srities Lenkijos neteisingai pagrobtos Lietuvai valstybės priklausomybės klausimą — laiko reikalingu sudaryti tarp jų sekantį Vilniaus miesto, Vilniaus srities grąžinimo Lietuvos Respublikai ir tarpusavio pagalbos tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos Respublikos paktą ir tam reikalui paskyrė savo įgaliotinius: Aukščiausias Sovietų Sąjungos tarybos prezidiumas — liaudies komisarų tarybos pirmininką ir užsienių reikalų liaudies komisarą Molotovą, Lietuvos Respublikos Prezidentas — užsienių reikalų ministrą Urbšį, kurie, pasikeitę savo įgaliojimais, pripažintais esančiais geroje ir tinkamoje formoje, sutarė kas seka:

1) Tikslu sutvirtinti draugiškumą tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos. Sovietų Sąjunga Vilniaus miestą ir Vilniaus sritį grąžina Lietuvos Respublikai ir įjungti į Lietuvos valstybės teritoriją. Siena tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos Respublikos nustatyta pagal čia pridedamą žemėlapį. Tiksliau ši siena bus aprašyta papildomame protokole.

2) Sovietų Sąjunga ir Lietuvos Respublika įsipareigoja teikti tarpusaviai visokią pagalbą, imtinai ir karo pagalbą, tuo atveju, jei Lietuvos Respublikai būtų grasoma ar ji tiesioginiai būtų puolama, o taip pat tuo atveju, jei Sovietų Sąjunga būtų kurios nors Europos valstybių grasoma ar tiesiogiai puolama per Lietuvos teritoriją.

3) Sovietų Sąjunga įsipareigoja padėti Lietuvos kariuomenei naudingomis sąlygomis, ginklais ir kitomis karo medžiagomis.

4) Sovietų Sąjunga ir Lietuvos Respublika įsipareigoja realizuoti bendrą Lietuvos valstybės sienų gynimą ir šiuo tikslu leidžia Sovietų Sąjungai įvairiose Lietuvos Respublikos vietose, nustatytose bendru susitarimu, savo sąskaita laikyti griežtai apribotas Sovietų Šemės ir oro karines jėgas. Tikslios šios kariuomenės vietos ir ribos, kuriose jos galės būti apgyvendintos, jų skaičius kiekviename atskiram punkte, o taip pat visi kiti ekonominio administracinio ir jurisdikcinio pobūdžio klausimai ir kiti klausimai, kylantieji ryšium su šia sutartimi, bus sutvarkyti atskira sutartimi. Šiam tikslui reikalingi ruožai ir pastatai bus skiriami Lietuvos vyriausybės priejamos nuomos pagrindu.

5) Tuo atveju, jei Lietuvai arba Sovietų Sąjungai per Lietuvos teritoriją būtų grasoma, abi susitariančios šalys tuojau apsvarstys padėtį ir imsis visų priemonių, kurios tarpusavių sutarimu bus pripažintos reikalingomis patikrinti susitariančių šalių teritorijų neliečiamybę.

6) Abi susitariančios šalys įsipareigoja nesudaryti jokios sąjungos ir nedalyvauti jokioje koalicijoje, nukreiptoje prieš vieną iš susitariančių šalių.

7) Šio pakto vykdymas jokiu būdu neturi kėsintis į susitariančių šalių suverenumo teises, o ypatingai į jų valstybės struktūrą, ūkio ir socialinę sistemą, ir karines priemones ir bendrai į nesikišimo į vidaus reikalus principą, Sovietų šemės ir oro karinėms jėgoms rezervuoti ruožai (4 sutarties str.) visokiose aplinkybėse lieka integralinė Lietuvos Respublikos teritorijos dalis.

8) Ši sutartis toje dalyje, kuri liečia Sovietų Sąjungos ir Lietuvos Respublikos tarpusa-

(Pabaiga 7 pusl.).

Gerai, kad Lietuva „savanoriškai" ir „džiūgaudama" laidojo savo nepriklausomybę (tik, gink Dieve, neprasitark, kad pro ašaras, svetimų šnipų ir tankų apsupta) ir įėjo į „tarybinių tautų šeimą", bet dar geriau, kad ji įėjo kaip galima labiau apčiulpta ir apkarpyta. Juk vistiek „savanoriškai" už viską buvo priversta „dėkoti ir džiaugtis".

Vokiečių okupacijos metais (1941—1944) Vilniaus krašte, taigi ir buv. Lydos apskrityje, priviso šovinistinės slaptosios lenkų „armijos krajovos" (AK) „karių", kurie ruošė dirvą lenkų įsivaizduojamai didžiajai Lenkijai kurti. Ši Lenkija turėjo apžioti visą vidurio Europą ir, savaime suprantama, Pabaltijo respublikas (Lietuvą, Latviją, Estiją). AK visų pirma ėmė žudyti lietuvių veikėjus, kurie buvo nepageidaujamas elementas būsimajai Lenkijos „mocarstvai" nuo jūros iki jūros. Tuo būdu vokiečių okupacijos metais įsigalėjo lenkiškas teroras, nuo kurio žuvo nemaža dorų lietuvių, jų tarpe mokytojas Žiegždrinis.

1944 m. Raudonoji Armija, išvijusi iš Lietuvos vokiečius, likvidavo AK būrius, o lietuvių atžvilgiu pakeitė savo taktiką. Uždarė lietuvių mokyklas ir kitas įstaigas, lietuvių vaikus suvarė į rusiškas bei gudiškas mokyklas, kuriose nė žodžio nebuvo lietuviškai, į vietinius savivaldybės organus neįsileido lietuvių, jų vietą užėmė lenkai, pasuose užrašyti gudais-baltarusiais (lenkais į pasus Baltarusijos TSR buvo uždrausta rašytis). Kaip ir reikėjo tikėtis, dabar prasidėjo nauja akcija prieš lietuvius. Užsimaskavę baltarusiais ar rusais, lenkų šovinistai nutarė suimti visų gerbiamą veiklų Pelesos kleboną J. Vienažindį, o netrukus uždarė Pelesos bažnyčią, nugriovė jos bokštą ir bažnyčią pavertė sandėliu, kai tuo tarpu nebuvo paliesta nė viena apylinkės vadinama lenkiška bažnyčia (baltarusiams katalikams nuo seno pamaldos laikomos lenkiškai). Sustiprėjo antilietuviška veikla, lietuvių gyventojų persekiojimas ir stebėkis, mielas Skaitytojau, buvo uždrausti visi kontaktai su Tarybų Lietuva. Ne tik iš Pelesos, Smilginių ir kitų šios apylinkės kaimų, bet ir iš Gervėčių, Apso, Brėslaujos apylinkių lietuviškų kaimo bibliotekų buvo išmestos ir sunaikintos lietuviškos knygos, o pašto skyriams uždrausta priimti lietuviškų Lietuvos TSR laikraščių prenumeratą. Vietiniai valdžios organai nuo to laiko iki šiol neįsileidžia iš Tarybų Lietuvos į Tarybų Baltarusijos lietuviškus kaimus jokios meno saviveiklos. Uždrausta čia lankytis iš Tarybų Lietuvos organizuotai ar neorganizuotai turistams, studentams, kraštotyrininkams. Vietinė milicija, saugumas ir administracijos darbuotojai ne kartą sulaiko svečius iš Lietuvos, juos tardo, krato, sunaikina foto juostas, atima Lietuvoje išleistas knygas. Jei iš Tarybų Baltarusijos valdomų lietuviškų sričių jaunuoliai ištrūkę į Tarybų Lietuvą baigia čia kokią mokyklą, tai dirbti jiems savo gimtajame krašte draudžiama.

Nors ir draudžiami Tarybų Baltarusijos lietuviškų sričių kontaktai su Lietuva ir vice versa — Tarybų Lietuvos su atskiromis nuo jos lietuviškomis sritimis, tai vis dėlto yra ir Tarybų Baltarusijoje žmonių, kurie kontaktus nori palaikyti, ypač kai oficialiai Tarybų Lietuva draugiškai „lenktyniauja" su Tarybų Baltarusija visose gamybos srityse (mat Tarybų Sąjungoje natūrali konkurencija paversta visiems įkyrėjusiu lenktyniavimu). Toks buvo „Leninskij putj" kolūkio pirmininkas, II pasaulinio karo veteranas Arkadijus Lapko. Jo laikais neišdildomą įspūdį palikdavo bendros vakaronės Vilniuje su Tarybų Lietuvos lietuviais ir Smilginių, Dubinių, Pelesos, Pavalakės kaimuose Vilniaus universiteto studentų kraštotyrininkų, kuriems sumaniai vadovavo prof. Č. Kudaba, apsilankydami tautosakos rinkimo tikslais. Bet ir už tokį bendrų vakaronių toleravimą ir simpatijas lietuviams, už nuoširdų bendravimą su jais Lapko prarado valdžios pasitikėjimą ir Varanavo rajono partijos komitetas atleido jį iš darbo, o vėliau pasiūlė išsikelti kitur. Į jo vietą buvo paskirta jau anksčiau pagarsėjusi šiose apylinkėse savo šovinistinėmis tendencijomis lenkomanė Liucija Žilinskaja. Ji pirmoji Varanavo rajone uždraudė viešose vietose kalbėti lietuviškai. Už jos įsakymo nevykdymą keletas Pelesos gyventojų nubausta piniginėmis baudomis.

Peskainių kaimo kapinaitės Lydos apskrityje, prie Nemuno

Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilniaus universiteto filologijos fakultetas, LTSR Kraštotyros ir Paminklų apsaugos komitetas bandė organizuoti kraštotyros ekspedicijas į Baltarusijos TSR lietuviškas sritis. Paskutinė tokia ekspedicija sužlugo 1975 m. vasarą. Vilniaus universiteto pagrindinių rūmų kieme susirinkusiai mokslininkų, studentų, mokytojų grupei buvo pranešta, kad Varanavo rajono vadovai atsisakė įsileisti kraštotyrininkus. Šit kaip keistai atrodo faktas, kad tos pačios TSRS valstybės piliečiai neturi teisės laisvai keliauti net mokslo tikslais. Mat šovinistams tokios kelionės kelia baimę, kad svečiai nekurstytų meilės Lietuvai.

Pastaruoju laiku minėtojo rajono vadovai jau neįsileido į lietuviškus kaimus net rusų, baltarusių ar kitų tautybių mokslininkų. Antai 1979 m. liepos mėn. į Pelesos kaimą atvyko grupė TSRS Mokslų Akademijos mokslininkų, kuriems vadovavo žinomas baltų kalbų tyrinėtojas, prūsų kalbos žodyno autorius, Slavistikos ir Baltistikos instituto mokslinis darbuotojas V. Toporovas. Nenujausdamas nieko blogo, Pelesos aštuonmetės mokyklos direktorius Stračinskas apgyvendino svečius mokyklos bendrabutyje. Tasai rusų mokslininkas iš Maskvos domėjosi šio krašto tautosaka, bendravo su vietos gyventojais. Tai nepatiko rajono pareigūnams. Į bendrabutį, kuriame gyveno V. Toporovas su šeima, įsibrovė milicijos, saugumo, liaudies švietimo ir kitų rajono žinybų atstovų lydimas, rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas I. Kuzmičius. Pareigūnai pareikalavo asmens dokumentų; svečius ištardė, bute padarė kratą ir pagrasė, kad be Varanavo rajono vadovybės žinios čia jie daugiau nekeltų kojos (sic!).

Tai tokia yra tvarka valstybėje, kur viešpatauja kumščio teisė ir didžiavalstybinis šovinizmas, kadaise piktai pasmerktas šios valstybės kūrėjo Vladimiro Uljanavo-Lenino, šiandieninio TSRS valstybės ir kompartijos tarybinio dievaičio.

Malonėkite šias žinias, kur galima paskelbti. To labai prašome dar kartą. Už žinių tikrumą atsakome.

Autoriaus pastaba. Šioje knygos dalyje bus trumpai apžvelgtos tik tos parapijos ir jų bažnyčios, dabar esančios sovietinėje Gudijoje, kurių tikintieji dar nesenais laikais lietuviškai kalbėjo, o daug kur ir dabar šia kalba šneka.

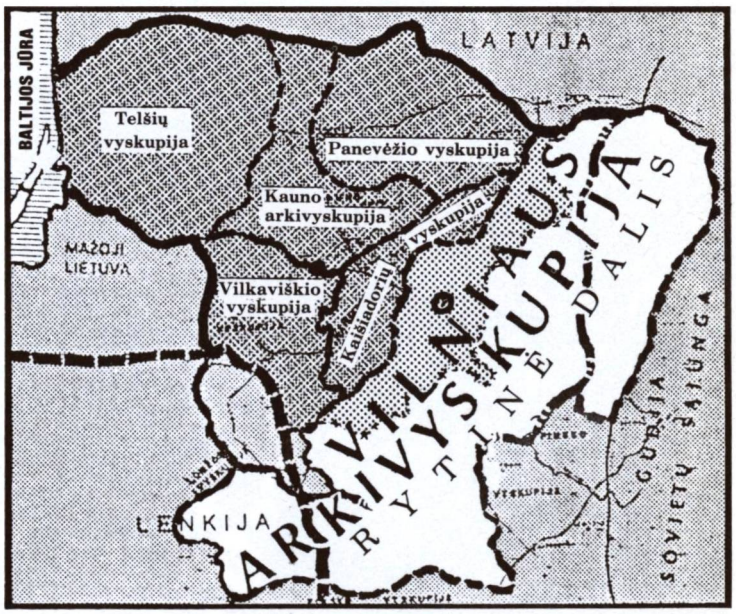

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS RYTINĖS DALIES BAŽNYČIOS

Senas kryžius dzūkų kapinaitėse, Vilniaus krašte. (Pokarinė nuotrauka)

Alšėnų bažnyčia, okupantų uždaryta ir nusiaubta, 1984 m. nuotr.

ALŠĖNAI (GALŠIA)

Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčia

Alšėnų (Galšios) miestelis įsikūręs prie Galšios upės (Beržūnos — Nemuno intakas), prie Ašmenos — Valažino kelio, 20 km į pietus nuo Ašmenos, 93 km nuo Vilniaus.

Vietovės vardas įvairiai rašomas: Alšėnai, Alšionys, slaviškai — Golšany, Holszany, Olszany. „Kultūros barai" (Nr. 9, 1969) nurodo, kad vietovės vardas turėtų būti Galšia ir kad kitos lietuviškos lytys esančios klaidingos.

Istorinės žinios. Lietuvos valstybės kūrimosi laikais, XIII a., Alšėnai buvo sritinės Alšios (Galšios) kunigaikštijos kunigaikščio būstinė ir pilis. Sritį valdė Alšios kunigaikščių giminė, gavusi savo vardą nuo pilies. Kadangi ši pietrytinė Lietuvos sritis buvo tolokai nuo kryžiuočių valdų ir nebuvo jų puolama, tai ir rašytinių žinių apie ją nedaug išliko. Akivaizdus liudininkas yra Galšios piliakalnis, apie 2 km nuo miestelio, tačiau išorinių pilies pėdsakų nebėra išlikę. Dar neseniai piliakalnis buvo apaugęs tankiu mišku. Jo papėdėje būta gyvenviečių, nes randama įvairių archeologinių radinių: keramikos, fajanso, stiklo šukių, bronzinių papuošalų, ginklų liekanų. Giliau žemėje aptinkami ir mūrinės pilies pamatai.

Istoriškai žinoma, kad Galšios kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, buvo susigiminiavęs su Vytautu (abudu buvo vedę seseris Sudimantaites) ir todėl buvo Vytauto bendravaldis. Jis pastatęs naują pilį, prie kurios kūrėsi ir miestelis. Galšios pilyje Jogaila susipažino su Galšios kunigaikštyte Sofija (Sonka), ją vedė 1422 m., kaip ketvirtąją žmoną iš eilės, kuri jam pagimdė 3 sūnus. Iš jų kilo garsioji Jogailaičių valdovų dinastija.

XVI a., išmirus Galšios kunigaikščių giminei, Galšios žemės atiteko Sapiegoms, kurie kitoje vietoje, pietiniame miestelio pakraštyje, prie kūdros pastatė rezidencinius rūmus — pilį, 3 aukštų, su 4 bokštais kampuo-

se, ir kiemu viduryje ir su giliais požemiais. Šių rūmų dar akivaizdžios liekanos yra išlikusios ligi šių dienų. Tai buvo vieni gražiausių istorinės Lietuvos rūmų.

R. katalikų bažnyčia. Pirmoji bažnyčia buvo pastatyta Algimanto Alšėniškio apie 1400 m. ir apdovanota dideliais turtais. XVI a. II pusėje Bagdonas Sapiega ją atidavė reformatams, bet vėliau vėl buvo grąžinta katalikams ir atnaujinta. 1618 (ar 1628 m.) Povilas Sapiega čia įkūrė pranciškonų vienuolyną ir pastatė naują mūrinę vienuolyno bažnyčią. Įkurta ir mokykla.

Architektūra. XVII a. pirmojoje pusėje statyta monumentali bažnyčia yra bazilikinio tipo, baroko stiliaus. Šoninės navos yra gerokai žemesnės už centrinę, kuri apšviečiama aukštutiniais langais. Mažojo orderio fasadas be bokštų, suskaidytas į tris horizontalius tarpsnius plokščiais architravais. Apatinėje fasado sienoje simetriškai išdėstyti langai ir stačiakampės durys be apvadų. Piliastrai sugrupuoti poromis. Viršutinėje dalyje yra frontonas su vienu langu, o trečiasis tarpsnis turi barokinių formų pinijoną. Visų langų arkos turi užkirtimus ir yra pusiau apskritos. Sienos tinkuotos, atrodo apleistos, seniai neremontuotos. Priešais bažnyčią stovi dviejų aukštų mūrinė varpinė su vartų anga. Tasai solidus pastatas atrodo klasicistinio stiliaus: langai stačiakampiai su gulsčiais sandrikais, o stogo karnizas turi reljefišką frizą, apjuosiantį visą varpinę.

Parapija priklausė Ašmenos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 7729, 1939 m. 7072 parapijiečius. Buvo pastatyta ir mūrinė koplyčia, kurios liekanos išliko ligi šių dienų.

Alšėnų apylinkės gyventojai amžių bėgyje buvo dvarų ir lenkų dvasininkų sugudinti ir sulenkinti, todėl tautinis lietuvių atgimimas čia nebesireiškė, nors ir buvo lietuviškai kalbančių ar šią kalbą suprantančių žmonių. 1920—1939 m. Alšėnus valdė lenkai. 1942—1944 m. Alšėnų valsčius buvo priskirtas

Alšėnų varpinė ir jos aplinka, 1984 m. nuotr.

Lietuvos generalinei sričiai. Čia tada buvo sukurtos lietuviškos administracijos įstaigos. Lietuvos Mokslų akademijos surinktais duomenimis, lietuviškus pavadinimus turinčių gyvenviečių rasta 51,6%. Po II pasaulinio karo Alšėnai vėl įjungti į sovietinę Gudiją. 1970 m. 1745 gyventojai.

Apie 1958 m. sovietinės valdžios organai privertė iš Alšėnų į Trobas persikelti vienintelį šios didelės parapijos iš kalėjimų grįžusį ligotą kunigą Petrą Milkevičių, kuris, gainiojamas iš vienos parapijos į kitą, mirė. Alšėnų bažnyčia liko be kunigo. Porą metų ją dar globojo bažnytinis komitetas. Tikinčiųjų reikalus retkarčiais aptarnaudavo Barūnų kunigas Kozlovskis. Kas vėliau atsitiko su Alšėnų bažnyčia, vaizdžiai aprašo pogrindžio „Aušra" (Nr. 7, 1977):

Kolpytėlė Alšėnuose, 1984 m. nuotr.

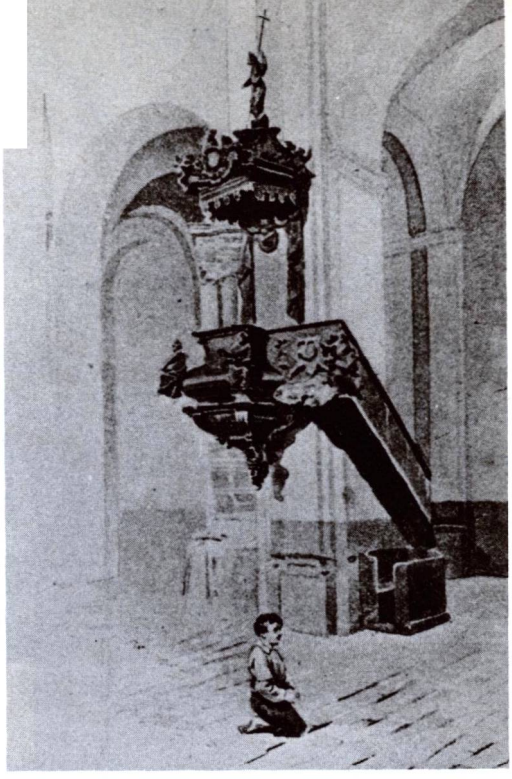

Sakykla. (Iš „Powiat Oszmiański")

„Kartą, gavus pranešimą per trumpą laiką sumokėti didelius mokesčius, iš bažnyčios komiteto narės, kuriai buvo pavesta perduoti vietinės valdžios įstaigai surinktus pinigus, jie buvo pavogti atvykusio pas ją į svečius... jos giminaičio. Per keletą dienų iki nustatyto mokesčiams sumokėti termino iš naujo surinkti reikiamą sumą pinigų buvo neįmanoma. Praėjus mokesčių sumokėjimo terminui, po keletos dienų pas minėtą moterį užėjo iš Ašmenos atvažiavęs inteligentiškos išvaizdos mandagus vyriškis, kuris pareiškė norą pamatyti gražų ir menu turtingą bažnyčios vidų. Moteriškė, nieko blogo negalvodama, pasiėmė raktą ir nuėjo su svečiu prie bažnyčios. Mandagus nepažįstamasis pasiūlė padėti atrakinti bažnyčios duris. Paėmęs iš moters rankų raktą, jis... įsidėjo jį į kišenę ir nuėjo, palikęs prie bažnyčios durų suglumusią ir žado netekusią vargšę moteriškę. Taip buvo nubausti Alšėnų parapijos tikintieji už nesumokėjimą laiku mokesčių".

Kaip okupantai vėliau šeimininkavo bažnyčioje, toliau aprašo minėta „Aušra":

„Naujieji Alšėnų bažnyčios šeimininkai netrukus į šalia bažnyčios buvusio vienuolyno pastatą atkėlė vaikų namų auklėtinius, kurių valiai (matyt neatsitiktinai) paliko neuž-

Dalis Alšėnų pilies griuvėsių, 1984 m. nuotr.

darytą įėjimą į bažnyčią... Bažnyčios vidus per trumpą laiką buvo nusiaubtas, kad ir patiems Vaikų namų auklėtojams vėliau pasidarė joje nejauku, prisiminus pirmykštį šios bažnyčios grožį. Po to buvęs tarybinio ūkio direktorius Vildė pats savo rankomis suvirinimo aparatu išpjovė seniems varpams šerdis. (Darbininkai tai padaryti atsisakė). Po to Alšėnų bažnyčios nuniokotą pastatą perėmė tarybinis ūkis, paversdamas jį sandėliu, o vaikų namai su savo auklėtiniais išsikėlė kitur".

Nors Alšėnų pilis dabar paskelbta architektūriniu paminklu ir buvo šiek tiek remontuota, tačiau vienos pilies sienos liekanų vietoje buvo pastatyta kolchozinė ferma: „Kieme telkšo srutos ir mėšlas", — rašoma viename laiške iš Gudijos.

APSAS

Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčia

Apso miestelis įsikūręs prie Apso ežero pietinio kranto, kalvotoje vietoje, 20 km į pietryčius nuo Brėslaujos, prie svarbaus kelio į Vidžius. Ežeras gražus, 3 km ilgumo; priklauso Dauguvos upės baseinui. Jo pakrantėje buvo įsikūręs Apso dvaras.

Vietovės vardas kilęs nuo Apso ežero vardo. Gudų geografas V. Žučkevičius „Baltarusijos toponimiame žodyne" teigia, kad šis vardas kilęs iš baltiško žodžio „apsaka" arba „apsa", reiškiantį tą apyežerį, kuris apsenka ir periodiškai iškyla iš vandens. Gudai vietovę vadina Opsa vardu.

Tarp ežerų, miškų ir kalvų senaisiais laikais kūrėsi lietuviški kaimai, kurių trobesiai pasižymėjo gražiu lietuvišku stilium. Tačiau dvarai buvo lenkiški. Jie ir lenkai bei lenkuojantys dvasininkai amžių bėgyje gudino ir lenkino lietuvius. Daugelis jų jau XX a. pradžioje nebekalbėjo lietuviškai, tačiau vietovardžiai ir pavardės buvo dažniausiai lietuviškos. Taip Zabarninkų kaime gyveno gal keliolika ūkininkų Krivelių pavardėmis.

Istorinės žinios. Apse yra išlikęs piliakalnis, X a. kapinynas. Pirmą kartą Apso vardas minimas didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro 1500 m. įsakyme, kuriuo Brėslaujos bažnyčiai pavedama dešimtinė nuo įvairių žemių, jų tarpe ir nuo Apso turtų. 1569 m. Apso turtai buvo laikomi karaliaus stalo tur-

tais, o pats Apsas buvo seniūnija. 1676 m. Apsas priklausė Ciechanovieckiams.

R. katalikų bažnyčia. 1676 m. dvarininkai jų dvare buvusią koplyčią pavertė bažnyčia. 1768 m. pastatyta naują, medinė. 1866 m. ji sudegė. 1887 m. Apso dvaro valdytojai Plateriai pastatė naują mūrinę bažnyčią. Ji stovi ant Apso ežero kranto, prie Daugpilio — Vilniaus kelio (Daugiau žinių apie Apsą yra ML I, 658—660 psl.).

Architektūra. Plytų mūro bažnyčia yra pseudogotikinė. Jos fasadą nustelbia stambus kvadratinio plano bokštas su smailia viršūne. Trijų navų langai platūs, su pusapvaliomis arkomis ir su daug stiklo padalų, tas bažnyčios vidus gerai apšviestas. Akmenų mūro tvora papuošta originaliu arkučių parapetu iš plytų. Varčios irgi plytinės.

Apsas — viena iš tolimiausių lietuvių apgyventų vietovių rytuose. Gal dėl didelio atstumo, gal dėl inteligentų stokos, spaudos draudimo laikais Apso nepasiekdavo knygnešiai: gyventojai neskaitė Prūsuose leidžiamų lietuviškų knygų bei laikraščių. XX a. pradžioje visos nelotyniškos pamaldos bažnyčioje buvo lenkiškos, tik evangelija sekmadieniais lietuviškai skaitoma. Lietuviški pamokslai buvo sakomi tik per didesniuosius atlaidus.

Ligi 1926 m. parapija priklausė Žemaičių vyskupijai. Ją yra savo laiku vizitavęs Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius. Tik 1926 m. Apsas įjungtas į Vilniaus vyskupiją, kuri jau buvo Lenkijos bažnytinės provincijos sudėtyje. Priklausė Brėslaujos dekanatui. 1939 m. turėjo 4006 parapijiečius.

1920.VII.21 Lietuvos kariuomenė buvo įžygiavusi į Apsą, bet lenkų didesnių jėgų spaudžiama turėjo jį apleisti. Nors Lietuva nuo Apso buvo jau toli, tačiau lenkų okupacijos metais čia ėmė busti lietuviška dvasia. Lietuviškumą žadino ūkininkų vaikai, ėmę lankyti vietines liet. mokyklas, vėliau lietuvių gimnazijas Švenčionyse ar Vilniuje. Grįždami atostogų į savo tėviškes, atveždavo lietuviškų knygų, laikraščių, kuriuos mielai skaitydavo jų tėvai, artimieji, kaimynai. Nedaug kaimiečių tada mokėjo skaityti, tačiau mokantieji greit virto lietuvybės apaštalais. Iš istorinių veikalų jie patyrė apie garbingą Lietuvos praeitį, ėmė save skirti nuo gudų ar lenkų. Iš jų tarpo išėjo ir tokių, kurie nebijo mirti dėl savo

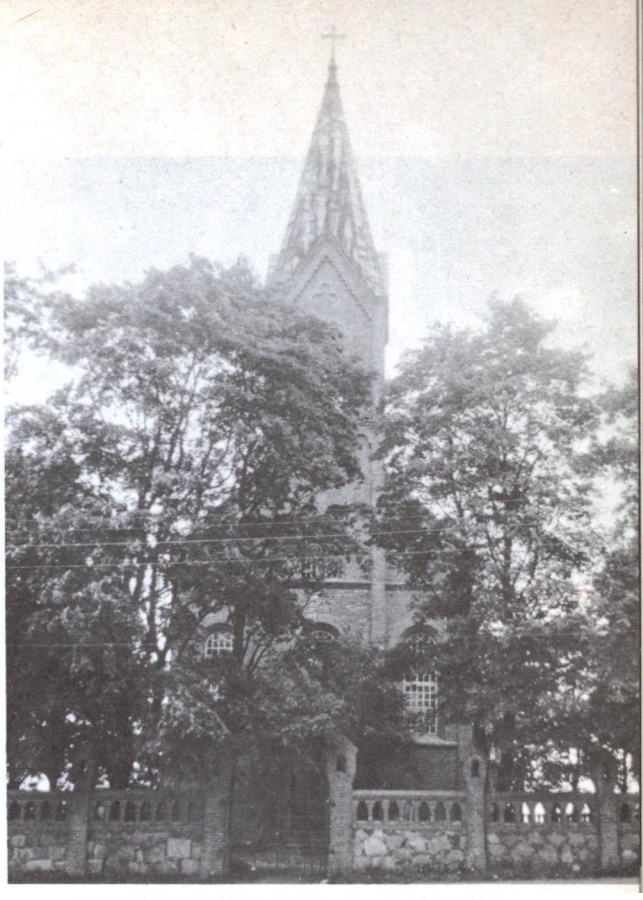

Apso bažnyčia, okupantų atimta iš katalikų ir paversta lentpjūvės pastatu, 1984 m. nuotr.

pavergto krašto. Išskirtinai minėtinas lietuvybės skleidėjas Vaclovas Petroška. Jis daugelį kartų per demarkacijos liniją vyko į nepriklausomą Lietuvą; grįžęs su knygomis lankydavo įvairias vietoves, nors būdavo lenkų persekiojamas bei apšaudomas — jų nebijodavo, nors kulkos zvimbdavo per jo galvą. Suimtas buvo lenkų žiauriai kankintas, sumuštas ligi sąmonės netekimo, 8 mėnesius marintas vienutėje. 1939.VII.3, išklausęs apeliacinio teismo sprendimą, kuriuo jam buvo paskirta 15 metų sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė, jis dar turėjo drąsos teismo salėje teisėjui bei prokurorams sušukti: „Tegyvuoja Lietuva su sostine Vilniumi! Šalin okupantų šališki teismai! Šalin išsigimusi lenkų šlėkta, kuri mus valdo ir teisia! Šalin budeliai legionininkai!" Lenkų prokuroras iš apmaudo šaukė: „Reikia šį priešą sutriuškinti, nes jis sprogdina Lenkiją". Ne be reikalo kita proga lenkų policija skundėsi: „Mes negalime surinkti draudžiamųjų lietuviškų knygų ir laikraščių — tiek daug jų čia yra prigrūsta per lietuvius"...

Lietuvių vaikų darželis Miliūnų kaime, Apso apylinkėse, 1933 m. (Iš „Mūsų Vilniaus" Nr. 4, 1934)

Iš 1932 m. Apso valsčiuje buvusių 5757 gyventojų apie 60% sudarė aiškūs lietuviai, ne vien iš vardo ir kilmės — jie kovojo dėl lietuvių kalbos teisių. Kol buvo įmanoma, Apse veikė Šv. Kazimiero ir kitų lietuviškų draugijų skyriai. Trumpai veikusi mokykla užgrūdino jaunuosius apsiečius. Zabarninkų, Bielusiškės, Miliūnų kaimuose veikė lietuviškos mokyklos, vaikų darželiai.

1934 m. Apso teismas teisė 20 Paberžės ir Petkūniškės kaimų lietuvių gyventojų, kurie buvo suimti ir kalinti už tai, jog įteikė Lenkijos valdžios įstaigoms pareiškimą, nurodydami savo vaikus mokysią lietuviškai.

Apso ir apylinkės gyventojai buvo labai neturtingi, Lenkijos valdžios ekonomiškai išnaudojami, kultūriškai slegiami. Jų didelį neturtą liudija faktai, kad 1933—1934 m. už kišeninių žiebtuvėlių vartojimą jie buvo bausti net 63 kartus.

Po 1939 m. Apsas buvo įjungtas į sovietinę Gudiją.

Dabar Apsas su apylinkėmis priklauso Brėslaujos rajonui. Lietuviams reikštis čia nėra pačių elementariausių sąlygų. Viskas turi būti gudiška-rusiška. Tačiau dar 1978 m. žiniomis, čia buvo nemaža apsiečių, kurie save laikė lietuviais. Pogrindžio spauda pateikia Bielūsiškės kaimo gyventojo Karolio Bielūsio pasakojimą: „Viskas čia pavadinta lietuviškai — ir laukai, ir miškai, ir kloniai, kalnai, upės. Antai čia, kur mano burokai ir bulvės pasodinti — Juodažemis, ten Brastos kalnas, Kemsynė, Didžioji pieva, Brestlaukis ir t.t."

Tačiau sovietinėje statistikoje Apso apylinkėse lietuvių kaip ir „nėra". Ir štai dėl ko. Po

Lietuvių vaikų darželis Vainiūnų kaime, Apso parapijoje. (Iš „Mūsų Vilniaus" Nr. 3, 1934)

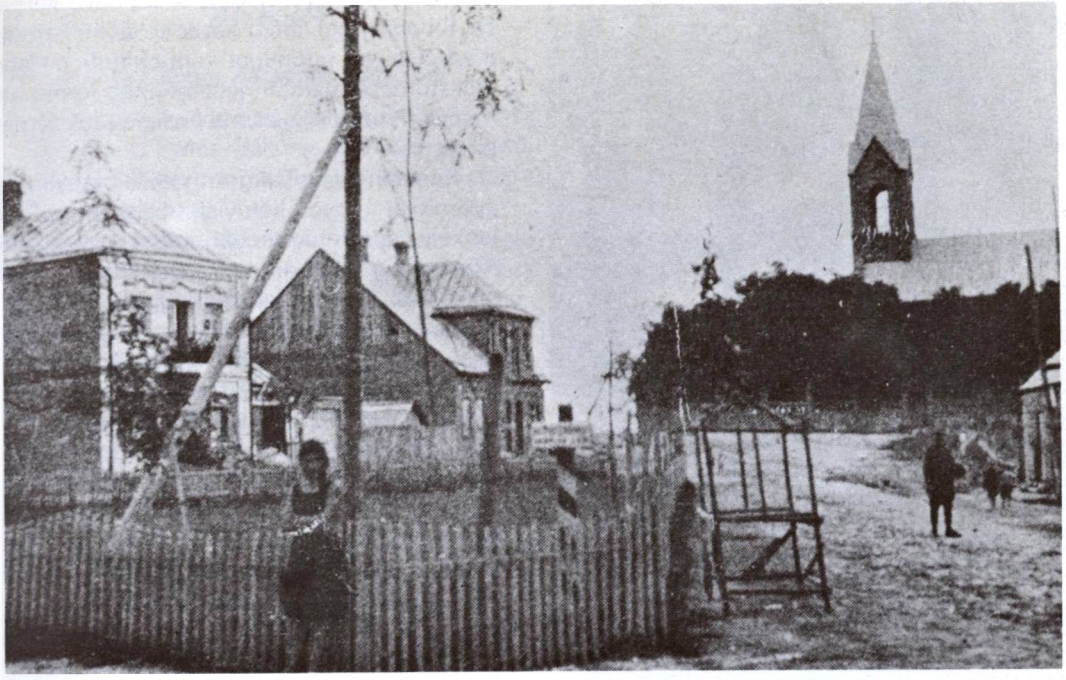

Apso bažnyčia ir dalis miestelio

II pasaulinio karo jie užsirašė lietuviais. Vėliau pasklido gandas, esą visus lietuvius trems į Rusiją ar Sibirą. Apsiečiai lietuviai nešė kyšius rusų valdžios pareigūnams, kad perrašytų juos gudais ir lenkais. Vėliau paaiškėjo, kad toks gandas neturėjęs pagrindo, tačiau vėl iš naujo lietuviais persirašė tik maža dalis.

Apso bažnyčia pokario metais buvo okupacinės sovietinių rusų valdžios uždaryta jau 1944 m. ir išniekinta. Pogrindžio spauda pateikia tokį uždarytos bažnyčios vaizdą: „Dabar čia įtaisytas statybinių medžiagų sandėlis. Ir čia suplėšyti į skutelius paveikslai, sulaužyti vargonai, apdaužyti altoriai. Tik vienas nepasiekiamas kryžius sveikas kabo palubėje ir Nukryžiuotasis tarsi skundžiasi: ‚Žmonės, ką jūs padarėte iš mano maldos namų!" („Apie lietuvių padėtį Baltarusijos respublikoje", Vilnius, 1978).

Pogrindžio spauda („Aušra" Nr. 33, 1982) pateikė Apso katalikų skundą Vitebsko srities religinių reikalų įgaliotiniui 1980 m. spalio mėn., kuriame rašoma: „Atimta iš mūsų bažnyčia buvo žiauriai nuteriota: sudaužyta ir sulaužyta joje visa, kas buvo vertinga — suplėšyti paveikslai, sudaužytos skulptūros, sulaužyti suolai, išdaužyti langai, sugadinti vargonai, sulaužytas pagrindinis altorius (bet dar galima atstatyti). Vėliau bažnyčia buvo atiduota kolchozui. Kolchozas ją pavertė sandėliu, supylė į ją grūdus, miltus ir kitas gėrybes. Dalis gėrybių sugesdavo ir supūdavo. Tų sugedusių liekanų kolchozas neįstengė išvalyti. Be to, per išdaužytus langus priskrisdavo varnų, balandžių, kurie teršė bažnyčią. Į ją pakliuvo ir vandens, nes prilydavo per išdaužytus langus ir skyles, atsiradusias stoge. Bažnyčia virto šiukšlynu, buvo pilna brudo".

1980 m. kolchozo pirmininkas bažnyčios pastatą grąžino parapijiečiams. Šie bažnyčią išvalė ir iš dalies suremontavo. Tada kolchozo pirmininkas vėl pastatą atėmė ir jame supylė cementą. Pasirodė, kad grąžinimas buvo klasta: parapijiečiai turėjo atnaujinti pastatą, kad dėl jo remonto kolchozui nereiktų rūpintis... Po kurio laiko į bažnyčią buvo perkeltos stalių dirbtuvės, buvusios kitoje vietoje (už kapinių). 1984 m. žiniomis bažnyčioje buvo liekanos altoriaus ir medinės sakyklos.

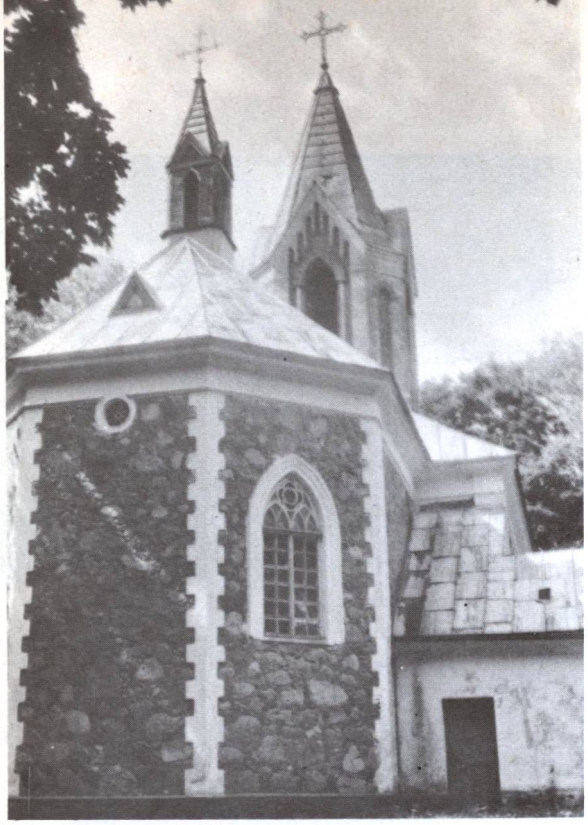

Armoniškių bažnyčia, 1984 m. nuotr.

ARMONIŠKĖS

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Armoniškių bažnytkaimis yra prie Žižmos upės, 4 km į rytus nuo Varanavo, apie 30 km į šiaurę nuo Lydos. Gudai vietovę vadina Germanoviči, lenkai Hermaniszki vardu.

Yra žinoma, kad 1472 m. Magdalena Jagintienė Trakeliuose pasirašė donacijos aktą, kurio liudininkais buvo Armoniškių klebonas ir jo vikaras Jonas. Taigi parapija turėjo būti įsteigta anksčiau, jau prieš 1472 m. Dr. Jurgis Gimbutas savo „Lietuvos bažnyčių statybų chronologijoje" rašo, kad ji buvusi pastatyta 1452 m.

1686 m. Vilniaus vyskupas K. Bžostovskis bažnyčią atstatė. 1781 m. parapijai priklausė 1502 parapijiečiai. XVIII—XIX a. buvo ir parapijinė mokykla, kurioje 1782 m. mokėsi 13 mokinių, 1805 m. — 8. 1886 — 1909 m. parapijiečių lėšomis ir darbo talka pastatyta dabartinė mūrinė bažnyčia. Parapija priklausė Benekainio dekanatui. 1925 m. turėjo 3150, 1939 m. 3852 parapijiečius.

Akmenų mūro bažnyčia yra pseudogotikinė. Jos fasadinis bokštas yra aštuoniasienis. Presbiterija siauresnė už navų korpusą. Smailiaarkių langų apvadai, sienų kampai ir karnizai yra nutinkuoti ir nubaltinti, o sienų plokštumose matomi netaisyklingų formų akmenys. Presbiterijos šone prisiglaudęs žemas priestatas.

Nuo seniausių laikų Armoniškių apylinkės gyventojai buvo lietuviai. Lenkai ar sulenkėjusieji lietuviai bei gudai gyveno tik Armoniškių palivarke ir Pažižmės akolicijoje. 1857 m. Armoniškių parapija buvo priskirta prie lietuviškų. Lenkų okupacijos metais (1920—1939) dar reiškėsi lietuviška veikla. Lietuviai buvo įsteigę savo vaikams mokyklą, bet 1925 m. valdžia uždarė. Apylinkės buvo aplenkintos. Po 1939 m. Armoniškės nebuvo Lietuvai grąžintos — paliko sovietinės Gudijos ribose. Bažnytkaimyje buvo apie 200 gyventojų.

Po II pasaulinio karo Armoniškių bažnyčia buvo okupacinės valdžios patvarkymu uždaryta, buvo ruošiamasi paversti ją grūdų sandėliu, tačiau gyventojai dėl savo bažnyčios kovoja ir saugo jos raktus, reikalauja paskirti kunigą. Pogrindžio spaudos žiniomis, 1978 m. liepos mėn. viduryje Armoniškių tikinčiųjų delegacija buvo nuvykusi į Gardiną ir reikalavo bažnyčios atidarymo, tačiau teigiamų rezultatų negauta. Delegacijai komunistų pareigūnas šitaip atsakęs: „Kai leisime bažnyčią atidaryti, tai melsitės jau pas Dievulį". Kai po to delegacija nuvyko į Maskvą ir ten bandė ieškoti teisybės, jai buvo atsakyta, kad reikalą tvarkanti ne Maskva, bet vietinės komunistų įstaigos.

LKB Kronika (Nr. 55, 1982) paskelbė tokią korespondenciją: „Armoniškių bažnyčia oficialiai valdžios laikoma neveikiančia, uždaryta, tačiau žmonės kiekvieną sekmadienį renkasi į ją bendrai maldai. Rajono saugumas ir vykdomojo komiteto pirmininko pav. Kuzmičius nuolat grasina ir grasina Armoniškių tikintiesiems. Sekmadieniais VK pirmininko pav. Kuzmičius, prišokęs prie paskutinės iš bažnyčios išeinančios moterėlės, pradeda šaukti: „Tu turi raktus? Atiduok ir čia daugiau nei kojos!"

„1982 m. gavėnios metu Armoniškių tikintieji Vladislovo Grišk os namuose bendrai kalbėjo rožančių. Į kambarį įsiveržė Kuzmičius. Namų savininką Vladislovą Grišką už leidimą melstis savo namuose nubaudė 50 rb bauda".

ASAVA

Šv. Jurgio parapijos bažnyčia

Asava — Lydos aps. bažnytkaimis, 20 km į šiaurę nuo Lydos, įsikūręs prie Asavos upės, nuo kurios gavo vardą. Lenkai vietovę vadina Ossowo vardu.

R. katalikų bažnyčia. 1656 m. (Pagal Elenchą 1666) Kazimieras ir Aleksandra Franskevičiai pastatė čia medinę bažnyčią, kuri stovėjusi apie pusę km nuo dabartinės. Švedų antplūdžio metu (1706 m.) ji sudegė. Padavimas sako, kad pasibaigus gaisrui ir švedams pasitraukus, piemenukas kiek atokiau nuo gaisravietės pastebėjęs ant medžio šakos kabantį kažkieno iš ugnies išneštą Švč. Marijos paveikslą. 1732 m. kunigaikštis Jurgis Radvilas šioje vietoje pastatęs naują medinę bažnyčią, kuriai buvo perduotas ir minėtas paveikslas, tikinčiųjų laikomas stebuklingu, nors nėra išlikę istorinių duomenų apie paveikslo kilmę bei stebuklus. Vis dėlto Švč. M. Marijos atlaidų metu į Asavą suvažiuodavo daugybė maldininkų. 1910 m. pastatyta mūrinė bažnyčia.

Asavos mūrinė bažnyčia iškyla virš medžių stambiu keturšonio bokštu su atviromis angomis ties varpu. Sienos sumūrytos iš akmenų ir plytų. Fasado portalas papuoštas penkių briaunų arka. Planas kryžminis, su transeptu. Stačiakampio kontūro vartų anga turi segmentinę arką ir medines duris.

XVIII a. Asavoje buvo mokykla, kurioje 1808 m. mokėsi 8 mokiniai. 1910 m., klebono kun. Viktoro Kochanskio ir parapijiečių rūpesčiu, pastatyta nauja medinė bažnyčia. Asavos parapija priklausė Lydos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 3595, 1939 m. 4029 parapijiečius.

Kova dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčioje. Iš senų laikų Asavos apylinkės buvo lietuviškos, be kelių vadinamųjų „tuteišų", kalbančių gudišku žargonu. Bet apylinkės gyventojai buvo labai tamsūs, o lietuvybės požiūriu suklaidinti apylinkės dvarininkų bei vietos lenkuojančių dvasininkų. Jau 1863 m. klebonas Tomas Čečiota viešai per pamokslą prakeikė lietuvių kalbą. Nuo 1870 m. Asavoje klebonavę kunigai D. Chlevinskis, K. Aleknavičius, J. Linkevičius, Kučevskis ir kiti lietuvybei buvo svetimi. Nors asaviečiai buvo lietuviai, tačiau jų bažnyčioje nuo krikščionybės įvedimo ligi XX a. pradžios skambėjo ne gimtoji lietuvių, bet lenkų kalba. Apie tai „Žinyčios" žurnalas (Nr. 3, 59 psl., 1900) rašė: „Klebonas Kaz. Kučauskis (Kučas) — lietuvis ir lietuviškoje parapijoje; norėdamas įtikti vyresnybei, pamokslus skelbia vien tik lenkiškai. Kad už neteisybę reiks atsakyti, vyresnybė nepagelbės".

Asavos bažnyčia, 1984 m. nuotr.

1901 m. atkeltas kun. Feliksas Arbatavičius (Horbatovičius) pirmasis įvedė lietuvių kalbą — pradėjo skaityti lietuviškus pamokslus. Tą patį darė ir jį pakeitęs kun. Gudanis. Bet jį iškėlus, laikinai klebono pareigas ėjo Žirmūnų klebonas kun. Boleslovas Sperskis, žinomas lietuvybės slopintojas. Jis sugriovė viską, ką minėti pirmtakūnai lietuvių kalbos reikalu buvo padarę. Dėstydamas tikybą valsčiaus mokykloje Mociškių kaime, jis mokė jau lenkiškai, aprūpinęs mokinius lenkiškais katekizmais. Važinėdamas po parapiją, surinko iš žmonių kun. Ant. Strazdo „Lietuviškus elementorius", mokėdamas už juos po 8 kapeikas, ir visus sudegino.

1905 m. klebonu paskirtas kun. Jonas Stašys. Patyręs, kad visi parapijiečiai yra

Padvarės kaimo, Asavo parapijoje, lietuvių vaikų darželis, vedamas Šv. Kazimiero draugijos skyriaus vadovų, lenkų okupacijos metu

lietuviai, jis pirmąjį sekmadienį, įlipęs į sakyklą, lietuviškai persižegnojo ir pradėjo sakyti pamokslą lietuvių kalba. Lenkomanų klebonų įbauginti parapijiečiai labai išsigando ir nežinojo, ar labiau stebėtis, ar labiau džiaugtis.

1907 m. lenkomanai ėmė smarkiai pulti kun. Stašį, grasindami nepadėsią statyti naujos bažnyčios, triukšmavo pamaldų metu, bet parapijiečiai palaikė savo kleboną, jį atsiprašinėjo ir žadėjo daugiau neklausyti kurstytojų. „Gana persekioti savo tėvą ir ganytoją" — šaukė jie.

Nepavykus išprovokuoti lietuvio klebono, kun. Stašys buvo puolamas lenkų spaudoje. Buvo reikalaujama jį suspenduoti. Lenkomanų įtaigotas vyskupas iškėlė kun. Stašį į sugudėjusią Konstantinavo parapiją.

Kaip toliau lietuvių kalbos reikalai klostėsi, nusako kan. Fabijonas Kemėšis savo atsiminimuose „Viltį prisiminus", („Naujoji romuva", 1932 m., 895—896 psl.). Jis pasakoja, kad 1913 m. atvykęs į Asavą. Tada čia klebonu buvęs lietuvis kun. Jonas Burba, tačiau lietuvių kalbą įvesti į bažnyčią nedrįsęs. (Mirė 1924.IX.23). Išaiškėjo, kad kun. J. Stašio įpėdinis kun. Viktoras Kochanskis, čia padirbėjęs trejus metus, „taip giliai įkalė lietuviams prasčiokėliams supratimą apie lietuvybės pavojų sielos išganymui, jog jie bažnyčioje davėsi saikdinami, kad niekuomet daugiau jų bažnyčioje lietuvių kalba nebeskambės. Tuojau vyrai ir valsčiuje padarė nutarimą, jog Asave nuo amžių buvo lenkiškas kraštas, jog Litvos ten niekuomet nebuvo ir niekuomet neturi būti". Ir taip svečiui kunigui F. Kemėšiui nebepavyko su parapijiečiais lietuviškai susikalbėti, o apie atvertimą lietuvybėn nebebuvo ir kalbos: jie kietai laikėsi savo klebonui lenkomanui duotos priesaikos...

Maža to, išvykus F. Kemėšiui, kun. J. Burba buvęs Vilniaus vyskupijos administratoriaus Michalkevičiaus pašauktas Vilniun pasiaiškinti. O Eišiškių klebonas kun. Gintautas (kun. F. Kemėšio žodžiais, „išgama su gražia lietuviška pavarde"), kuris „tuojau atvykęs į tą sodžių, visus prisaikdinęs, ištardęs ir surašytus protokolus nusiuntęs dijocezijos administratoriui. Teko paskui man važiuoti į Kauną aiškintis vyskupui", — baigia savo atsiminimus kun. F. Kemėšis.

1920—1939 m. Asavą valdė lenkai. Jų okupacijos metu kurį laiką veikė lietuviška mokykla ir kai kurios lietuviškos organizacijos. Padvarės lietuviškame kaime buvo Šv. Kazimiero draugijos skyrius, vaikų darželis. Šios įstaigėlės buvo lenkų nuolat persekiojamos, vėliau uždarytos.

1939 m. rudenį Asava priskirta sovietinei Gudijai. Bažnyčia veikia ir pokario metais.

Astravo bažnyčia, 1985 m. nuotr.

ASTRAVAS

Šv. Kozmo ir Damijono parapijos bažnyčia

Astravo miestas yra už 15 km į pietvakarius nuo Gervėčių, 45 km į rytus nuo Vilniaus, prie Aluošios ir Malkos santakos. Kitados Astravas buvo Vilniaus aps. ribose, prie pat Ašmenos aps. sienos. Carinės Rusijos laikais 5 km ilgio (arklių traukiamo) tramvajaus linija jungė Astravą su Slabadėlės geležinkelio stotimi. Miestas ir dvaras savo vardą gavęs nuo salos (Ostrov), kurią sudarė trys besijungią upeliai. Nors vietovės pavadinimas ir slaviškos kilmės, bet jos apylinkės, pačių lenkų liudijimu, nuo seno lietuvių gyvenamos.

Yra žinoma, kad 1468 m. Jurgis Goštautas Astravo dvare pastatė pirmąją R. katalikų bažnyčią. 1474 M. Kijevo vaivada Martynas Goštautas čia įsteigė domininkonų vienuolyną. Atrodo, kas Astravo apylinkės tada buvo turtingos, nes ten buvo net du vienuolynai: Astrave ir Slabadėlėje. 1537 m. karaliaus Žygimanto dokumentu, Astravo turtai atiteko Naugarduko vietininkui Stanislovui Goštautui, vėliau tapusiam Vilniaus bei Trakų vaivada (pirmasis Barboros Radvilaitės vyras). Vėliau apie porą šimtų metų Astravas priklausė turtingai Korsakų šeimai (buvo jos rezidencinis dvaras). 1616 ar 1618 M. Jonas Mykolas Korsakas ir jo žmona Elena atstatė apgriuvusią domininkonų bažnyčią ir jai išlaikyti paskyrė du kaimus su žmonėmis. 1787 m. Astravo bažnyčia dar kartą aatstatyta. 1866 m. rusai panaikino Astravo domininkonų vienuolyną, jo pastatą nugriovė, o bažnyčią pavertė cerkve.

1857 M. Vilniaus vyskupijos sąrašuose Astravas dar laikomas lietuviška parapija. Vėliau apylinkės pradėjo gudėti, lietuvišku-

mas teišliko tik Gervėčių pusėje. 1880m. miestelyje buvo 22 sodybos ir 176 gyventojai. Palivarke veikė spirito ir alaus varyklos, lentpjuvė, didelė plytinė ir drenažo vamzdžių dirbtuvė.

Lenkų okupacijos laikais Astravas priklausė Varnionių valsčiui. 1918 m. katalikams grąžinta rusų iš jų 1866 m. atimtoji bažnyčia. Ji buvo atremontuota. Parapija priklausė Vilniaus apygardos dekanatui. Parapijiečių skaičius: 1925 m. 4375, 1939 m. 5320.

1942—1944 m. Astravas buvo priskirtas Lietuvos generalinei sričiai (Svyrių aps.). Tada miestelyje buvo apie 400 gyventojų. Kai kuriuose kaimuose lietuvių kalba ėmė atgyti.

Pokario metais Sovietų valdžia Astravą su apylinkėmis įjungė į sovietinę Gudiją. Vietovė vadinama Ostrovec; paversta rajono centru. Buvo sukurta pramonės įmonių, suteiktos miesto teisės. 1970 m. 3240 m. gyventojų. Bažnyčia veikia.

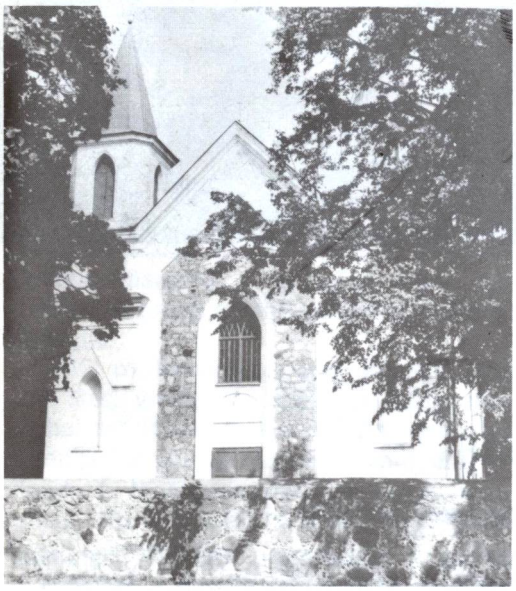

Asužos bažnyčia, 1985 m. nuotr.

ASUŽA

Apaštalų Šv. Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

Asužos miestelis yra įsikūręs prie Nemuno, kur į jį įteka Ožės upelis, 15 km į šiaurę nuo Gardino. Gudai vietovę vadina Hoža, lietuviai sako ir Ožiai.

Nuo XV a. čia buvo dvaras ir valsčiaus centras. Vėliau išaugo miestelis, kuriame buvo apie 100 sodybų.

R. katalikų bažnyčią įkūrė D. L. K. Kazimieras Jogailaitis 1494 m., o Aleksandras Jogailaitis ją aprūpino. Vėlesnės bažnyčios atstatymo datos nėra žinomos. Nauja mūrinė dvibokštė bažnyčia pastatyta po I pasaulinio karo, kurią 1927 m. konsekravo arkiv. R. Jalbžykovskis. Parapijiečių skaičius: 1925 m. — 3736, 1939 m. — 4313. Parapija priklauso Gardino užmiestiniam dekanatui. Veikia ir pokario metais.

AŠMENA

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Ašmena — senas Lietuvos miestas, išsistatęs abipus senojo Vilniaus — Minsko kelio, kairiajame Ašmenos upės krante. Su Ašmena suaugęs senas Pranciškonų kaimas su buv. jų bažnyčios liekanomis. 2 km nuo miesto yra Ašmenėlė, arba Mūrinė Ašmena. Gudai Ašmeną vadina Ošmiany vardu.

Istorinės žinios. Iš kai kurių užuominų senose kronikose ir iš istorinių aplinkybių galima spėlioti, kad Ašmena jau buvo XI—XII a. Tačiau pirmą kartą istorijos šaltiniuose (Vyganto Marburgiečio kronikoje) vietovė minima 1384 m., kai kryžiuočiai, puldami Krėvos kunigaikštijos žemes, buvo pasiekę ir

Ašmenos miesto herbas

Senoji Ašmenos Šv. Mykolo parapijos bažnyčia. (Iš„Powiat Oszmiański", I, 21 psl.)

Carinių rusų atliktos skerdynės Ašmenos bažnyčioje, 1831 m. sukilimo metu, kai žmonės čia bandė rasti prieglaudą nuo kareivių siautėjimo

Ašmeną. 1432 m. netoli Ašmenos įvyko kautynės tarp dviejų varžovų į Lietuvos sostą — Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio. 1432.IX.1 Švitrigaila pralaimėjo.

Ašmena buvo pilis, prie kurios išaugo ir miestelis, kuriam Žygimantas Senasis suteikė miesto teises. 1792 m. Stanislovas Augustas Ašmenai suteikė herbą. Visą laiką Ašmena buvo pavieto (apskrities) centras. (Daugiau istorinių žinių apie Ašmeną yra ML I, 249—255 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Kadangi Ašmena buvo labai svarbus D.L.K. punktas, tai ir bažnyčia čia atsirado anksti — Lietuvos krikšto metu. 1387 m. ją pastatė Jogaila ar Vytautas. Dr. J. Gimbuto Lietuvos bažnyčių chronologijoje ji pažymėta kaip 5-ji bažnyčia iš visų Lietuvos bažnyčių.

1505 m. valdovas Aleksandras Senąją Ašmeną padovanojo pranciškonams. Tačiau naujesni tyrinėjimo duomenys rodo, kad pranciškonai jau XIV a. pabaigoje gyvenę Ašmenoje ir turėję savo Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčią. Vilniaus vyskupas Andrius (Vosylius) prieš mirdamas (1398.X.27) savo testamentu paskyrė pranciškonams ir jų bažnyčiai penkias uolektis medžiagos ir 60 kapų grašių. 1407.VII.24 Vilniaus vaivada Albertas Manivydas įsipareigojo duoti bažnyčiai duoklę iš savo Mirkliškių kaimo. 1667 m. pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. Ji buvo atstatyta po 1797 m. 1831 m. balandžio mėn. prie Ašmenos įvyko smarkios sukilėlių kautynės su rusais. Įsiveržę į miestą rusai suruošė sukilėliams garsiąsias Ašmenos skerdynes, kurioms vadovavo plk. Verzilinas. Įsiveržę į bažnyčią, rusai žudė čia mėginusius pasislėpti žmones. Buvo išžudyta 150 ir ne tiktai sukilėlių, bet ir šiaip jau ašmeniškių, ieškojusių čia apsaugos. 1850 m. bažnyčia buvo uždaryta. 1904 m. pradėta statyti nauja mūrinė, kurią 1938.VII.13 konsekravo arkiv. R. Jalbžykovskis.

Architektūra. Šv. Mykolo parapijos bažnyčia, statyta 1667 m., sunyko XIX a. viduryje ir atstatyta didesnė ir puošnesnė tarp 1904—1938 m. Bazilikinio tipo trijų navų pastatas yra neobarokiškas. Du fasadiniai bokštai yra

dvigubai aukštesni už centrinės navos stogą. Bokštai penkių tarpsnių, viršuje laibesni. Portikas klasicistinis, su kolonomis ir su trikampiu frontonu. Didelė langų įvairovė: šoninių navų stačiakampiai, aukštutiniai su segmentinėmis arkomis, o bokštų — ir stačiakampiai, ir apskritų arkų. Absidos priestatas žemas ir siauras. Visos sienos tinkuotos.

Sovietinių rusų nusiaubta ir išniekinta Ašmenos bažnyčia, 1984 m. nuotr.

Pranciškonų bažnyčia Ašmenoje buvo pastatyta 1505 m. 1812 m. pastatyta nauja mūrinė.

Pagal Lietuvos — Sovietų Rusijos 1920.VII.12 sutartį, Ašmenos apskritis turėjo būti Lietuvai priskirta. 1920.VIII.20 Ašmenos mieste sušauktame „revkomo" susirinkime visi dalyviai balsavo prieš Ašmenos įjungimą į Sovietų Rusiją ir pasisakė už Lietuvą. Ta proga Lietuvos vyriausybė buvo paprašyta įkurti lietuviškas mokyklas, kad gyventojai galėtų grįžti prie savo protėvių kalbos. Bet lenkams sulaužius Suvalkų sutartį, Ašmena liko jų valdžioje ligi 1939 m. rudens. Jų laikais kai kuriose apskrities vietovėse veikė lietuviškos mokyklos bei organizacijos, vėliau uždarytos.

Buv. Pranciškonų bažnyčia XIX a. gale. Užmūryti langai ir sargybinio būdelė rodo, kad ten tuo metu būta kalėjimo ar sandėlio. (Iš „Powiat Oszmiański")

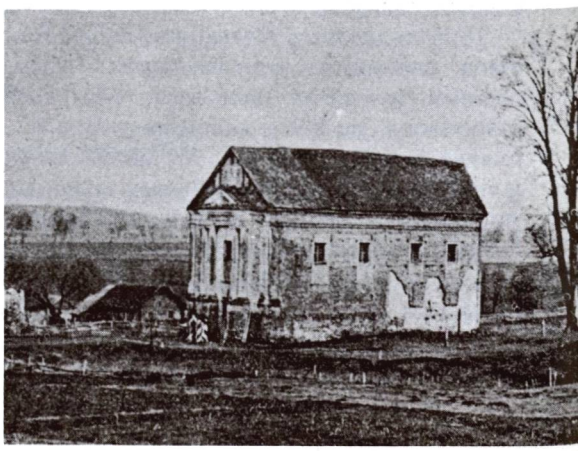

Kairėje — Ašmenos miesto (pilies), dešinėje — Ašmenos apskrities 1783 m. antspaudai

1942.IV.1—1944.VII.3 Ašmena su savo sritimi buvo priskirta prie Lietuvos generalinės srities. 1944 m. pavasarį Ašmenoje buvo įsikūręs gen. Povilo Plechavičiaus Vietinės rinktinės Kauno pulkas, kovose su lenkų „krašto armija" patyręs skaudžių nuostolių. Karo metu miestas sugriautas.

1925 m. Ašmenos parapija turėjo 9150, 1939 m. 12.396 parapijiečius. Ašmena buvo ir dekanato centras.

Pokario metais Ašmena priskirta sovietinei Gudijai ir yra rajono centas. 1970 m. 10.300 gyventojų.

Ašmenėlėje (Mūrinėje Ašmenoje) buvo Švč. Mergelės Marijos vardo parapijos bažnyčia. Ji buvo įkurta 1790 m., atstatyta 1841 ir 1874 m. Ilgą laiką jos klebonu buvo kun. A. Nenėnas (gimęs Daugailių parapijoje). 1938 m. ji turėjo 4662 parapijiečius. Tada jos klebonu buvo Vladas Matulis.

Ašmenos kapinėse ir kalėjime buvo koplyčios.

Po II pasaulinio karo Ašmenos bažnyčia buvo atimta iš katalikų ir uždaryta. 1972 m. joje įruoštas fabrikas. Uždarytos ir kitos apylinkės bažnyčios. Taigi tikintieji savo maldos namų nebeturi. Tačiau čia veikia pravoslavų cerkvė.

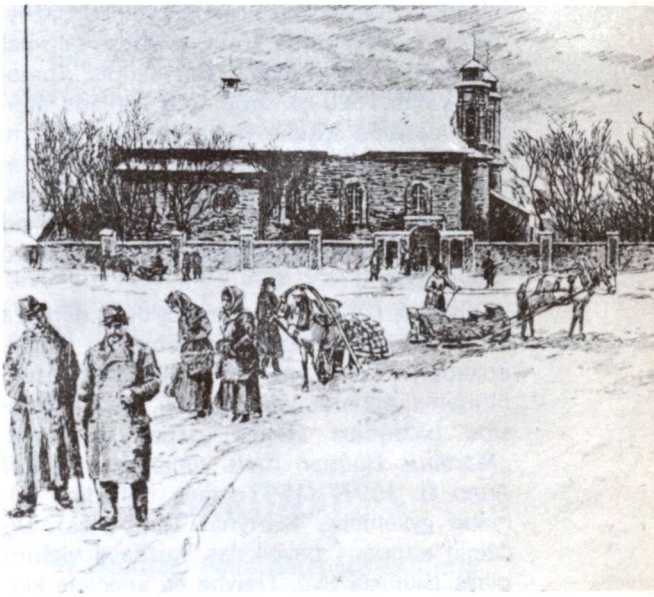

Ašmenos parapijos bažnyčia ir jos aplinka XIX a. gale. (Iš „Powiat Oszmiański", I. 23 psl.)

AŽUDIEVIS

Viešpaties Jėzaus Atsimainymo parapijos bažnyčia

Važiuojant vieškeliu iš Adutiškio į Pastojus, privažiuojamas Didžiasalio kaimas, kurį vietos lietuviai vadindavo tiesiog Sala. Kairėje kaimo pusėje 1940 m. rusai buvo įruošę didelį aerodromą, kuriame buvo laikoma apie 300 lėktuvų. Neprivažiavus Pastojų miesto, pasiekiamas Ažudievio (Uždievio) bažnytkaimis.

Vietovės vardas pareina nuo to, kad miestelis nuo Pastojų pusės yra už Dievio (Dzievio) ežero, kuris ir davė senovėje įsikūrusiam dvarui ir kaimui savo vardą. Seniau prie Uždievio sueidavo trijų apskričių — Dysnos, Švenčionių ir Vileikos ribos. Uždievį nuo Pastojų, kurie buvo Dysnos paviete, skyrė Medziolo upelis ir Dzievio ežeras. Lietuviškai vietovę tektų vadinti Uždieviu ar Ažudieviu, bet vietiniai lietuviai vadindavo Zadzieviu.

Uždievio dvaras XIX—XX a. sąvartoje buvo grafo Grabauskio nuosavybė.

R. katalikų bažnyčia. Iš išlikusių bažnytinių aktų matyti, kad pirmoji katalikų bažnyčia buvo pašventinta 1608 m. Juose taip pat pažymėta, kad Vilniaus pavyskupis Abraomas Vaina 1620 m. išrūpino iš Vilniaus kapitulos pašalpą Ažudievio bažnyčiai. 1760 m. Ažudievy pastatyta nauja bažnyčia, kurią pašventino pavyskupis Tamošius Zenkevičius. Iš tų pačių istorinių dokumentų matyti, kad Ažudievio klebonai turėjo daug bylų su dvaro savininkais.

Senojoj Ažudievio bažnyčioj buvo nemaža senovinių daiktų. Iš jų minėtini seni langai, apkaustyti švinu, įdomios spynos, labai seni liturginiai apdarai, ypač arnotai, ir dar pirmosios bažnyčios atlikęs varpas su įrašu: *„Martinus Hofman Civis Vilnensis me pluit Anno D. 1597"* (1597 mane nuliedino Vilniaus gyventojas Martynas Hofmanas). Didžiojo altoriaus paveikslas vaizdavo viršum pilies iškilusią Švč. Trejybę su apačioje klūpančiu bažnyčios fundatorium. Gretimame altoriuje buvo Šv. Šeimos paveikslas. Virš zakristijos durų kabojo baroko stiliaus Pieta, primenanti Mykolo Angelo Pietą šv. Petro bazilikoje Romoje.

1850 m. rusai uždarė Ažudievy veikusį karmelitų vienuolyną, o 1865 m. ir bažnyčią. 1900 m. buvo pradėta statyti nauja mūrinė bažnyčia, bet 1904 m., išmūrijus sienas ligi langų, darbai sustojo, nes pritrūko pinigų. Tačiau 1910—1911 m. statyba atnaujinta ir buvo baigta.

1915—1918 m. vokiečių — rusų fronto linija ėjo per bažnytkaimį. Beveik visus trejus metus čia virė atkaklios kovos. Rusų artilerija visiškai sugriovė miestelį ir jo puošniąją mūrinę bažnyčią. Karo veiksmams nutilus, bažnyčios vietoje tebuvo likęs vienas stulpas... Pokario metais, kun. Motiejaus Bugenio rūpesčiu, pastatyta nauja medinė bažnyčia. Parapija priklausė Užnerio dekanatui. 1925 m. turėjo 4250, 1939 m. 3847 parapijiečius.

Ažudievis buvo garsus rugpjūčio 6 d. atlaidais; lietuviai juos vadino „sposu", gudai — „spas". Tą dieną dulkėti keliai užtvindavo iš visų pusių į Ažudievį važiuojančiais žmonėmis. Prigužėdavo daugybė karabelninkų, elgetų, žmonės suveždavo gausybę agurkų, statines medaus, apie kurį zirzdavo spiečiai bičių bei vapsvų. Maldininkai veždavosi įvairių dalykų aukoms. Pavyzdžiui, moterys tam tikroje šventoriaus vietoje pridėdavo kalnelį apvalių kokių trijų svarų bandelių ir būtinai turėdavo timptelėti varpinėje virvę, kad varpas bimptelėtų. Ne viena moterėlė turėdavo nemaža vargo, kol varpo šerdis paliesdavo varpo kraštą. Mat, jei varpas nesuskambėdavo, tai auka eidavo niekais. Tokių aukotojų-skambintojų sustodavo eilės. Ir taip visų tampomas varpas bimbėdavo visą dieną.

Pačioje bažnyčioje būdavo tam tikra aukų dėžutė su geltonoje metalinėje plokštelėje, pagal maldininkų duotuosius apžadus, įbrėžtu įrašu.

Senosios medinės bažnyčios pamatuose, ties didžiuoju altoriumi, buvo nedidelis langelis. Pro tą langelį moterys kišdavo aukas — gaidžiukus. Grįždami iš atlaidų, tėvai visuomet parnešdavo vaikams dovanų: berniukams dažniausiai pučiamąją armonikėlę, o mergaitėms lėlę. Be to, dažnai dar parveždavo ąsotėlį bičių medaus. Nors stebuklingų pagijimų neužregistruota, bet Ažudievį žmonės laikė kažkokia šventa vieta, į kurią minėtų atlaidų proga suvažiuodavo labai daug žmonių ne tik iš Lietuvos, bet ir Gudijos*).

———————

*) Dalį medžiagos apie Ažudievį pateikė Vytautas Medeišis.

Vyskupo M. Valančiaus žmonių švietimo politika buvo pasiekusi netgi tolimiausią Ažudievį. Jo laikais Ažudievio apylinkės kaimuose mokėsi 116 vaikų.

Apie Uždievio ir apylinkės gyventojus ir gyvenvietes čia lankęsis M. Davaina-Silvestravičius „Vilniaus žiniose" (Nr. 155, 1905) šitaip rašė*): „Gyventojai daugiausia sugudėjusi lietuviai, kurie dar nevisiškai lietuviškai pamiršo. Vyskupui baronui fon der Roppui čia atsilankius buvo neseniai daug svieto; girdėjau daug bobų ir vyrų lietuviškai kalbančių iš Didžių Alsenų, Valackų ir t.t. nuo kurių daug žodžių pavadinimų vietinioje lietuviškoje formoje patiriau; Maži Alsenai, Didzeli Alsenai, Dobišiai, Doškos, Rudžiai, Macutai, Škiralios, Rubežius, Baradzinai, Ribčionai, Kurtai, Mažeikos, Laukiškiai, Garai, Rodžiai, Neveriškiai, Dukiai, Lievinkai, Nauja-Salis, Sataviai, Ananyčiai, Jacovyčai, Krevniai, Zagačai. Tame krašte šie ežerų lietuviški pavadinimai: Meziolas, Dzideli Alsenai, Mareikai, Kunigiškis, Kavalkai, Dumblas, Dzievis, Zagackas, Dzidzeli ir Maži Sporai. Už keturių varstų nuo Uždzievio yra grinai lietuviškas sodžius Salaviai, kuriame gyvena nusipirkę žemės Švenčionių par. žmonės. Yra dar mokančių lietuviškai: Litviukų, Rakitų ir Kurtų sodžiuose".

Dabar Ažudievis priskirtas prie sovietinės Gudijos Pastojų rajono. Bažnyčia neveikia.

BAINA

Filijinė bažnyčia

Bainos (Boginių) miestelis išsistatęs prie didžiulio Boginių (Bainos) ežero, 11 km į rytus nuo Vidžių. Gudai vietovę vadina Bogin.

Yra žinoma, kad 1514 m. Bainos kaimas ir jo žemė buvo atiduoti Gietautams, 1656 m. atiteko Kimbarams, o 1691 m. Benetams. 1738 m. Baina priklausė Apso seniūnijai, kurią tada valdė Feliksas Ciechanavičius. Tais laikais Baina buvo nedidelis, tik 5 dūmų kaimas. Vėliau vietovę kurį laiką valdė jau kitoj vietoj minėti Strutinskai, o po jų ji perėjo Platerių nuosavybėn. Plateriai perkėlė iš sunaikintų Ugarių į Bainą unitų bažnyčią. Naikinant bažnyčios uniją, unitų parapija energingai priešinosi rusams, tačiau šie unitų bažnyčią supravoslavino ir perstatė bizantišku stiliumi. Paliko veikti tik katalikų koplyčia ar mažutė bažnyčia, kurios kunigas Kazimieras Krasauskas savotiškai pasižymėjo 1863 metais, skelbdamas prieš sukilimą ir sukilėlius nukreiptus dekretus ir sakydamas specialius pamokslus.

XIX a. pabaigoje Bainoj buvo 742 gyventojai, iš jų 516 lietuvių, 164 rusai ir 122 gudai.

Ilgainiui Baina ir jos apylinkės sugudėjo. Lietuviška tebuvo išlikusi Damašių seniūnija, buvusi prie Kauno gubernijos ribos. Bet nemaža lietuvių dar buvo ir kituose kaimuose.

Lenkai savo okupacijos metu Bainos parapijoje rado tik 488 lietuvius, iš tikrųjų jų ten buvo daug daugiau. Lenkai baudė lietuvius už vaikų mokymą lietuviškai. Bet lietuviai, nepaisydami persekiojimų, rengdavo lietuviškas pramogas, vakarus eglutes. Dabar Bainos bažnyčia neveikia, uždaryta.

Prie pat Bainos tyvuliuoja didžiulis Bainos ežeras, nutįsęs iš šiaurės į pietus net 11 km. Ežere yra apie 10 įvairaus dydžio salų. Rytinis šio ežero krantas remiasi į Adutiškio girią, o iš šiaurės, rytų ir pietų pusės ežerą juosia didžiuliai Belmonto miškai.

Bainos dvaro laukuose yra didžiulis pilkapynas, kurį sudaro apie 150 pilkapių. 1886 m. archeologas F. V. Pokrovskis 4 pilkapius ištyrė. Radiniai priskirti vėlyvesniajam geležies amžiui.

BARŪNAI

Šv. Apaštalo Petro parapijos bažnyčia

Barūnų (gudiškai Boruny) miestelis yra apie 20 km į pietryčius nuo Ašmenos, įsikūręs aukštoje vietoje, kalvotose apylinkėse. Tarp Barūnų ir Galšios (Alšėnų) esanti Čiupiškio viršukalnė iškilusi 311 m aukščiau jūros lygio. Yra ir keletas piliakalnių. Vietovė žinoma nuo XV a. laikų.

*) Citatų kalba ir rašyba čia ir kitose vietose dažniausia netaisyta.

Koplytėlė Barūnų miestelio aikštėje. (1958 m. nuotr. iš J. Gimbuto rinkinių)

1691—1692 m. Mikalojus Piesliakas pastatė medinę bažnyčią, vienuolyną ir pavedė vienuoliams bazilionams. Prie vienuolyno įkurta ir šešiaklasė mokykla, kurioje, be kitų, mokėsi ir žinomi XIX a. rašytojai Ignas ir Leonardas Chodzkos. Pirmasis buvo apysakininkas, parašęs nemaža raštų apie Lietuvą, jų tarpe „Kvestoriaus užrašus". Vaizdavo Lietuvos bajorų gyvenimą ir tradicijas. Antrasis — publicistas, istorikas, žemėlapių leidėjas. Barūnuose mokėsi daug unijinės Lietuvos žymių žmonių. Paminėtini: Korsakas, A. Mickevičiaus draugas Fretendas, Eduardas ir Antanas Odinicai.

1671 m. bazilionai atgabeno į Barūnus ir padovanojo M. Piesliakui vėliau išgarsėjusį Barūnų Dievo Motinos paveikslą. Piesliakas miške, netoli savo dvaro, pastatęs kryžių ir prie jo prikalęs paveikslą. Pastačius bažnyčią, paveikslą perkėlė į ją. Ir pats Piesliakas, žmonai mirus, tapo vienuoliu. Mirė 1697 m., palaidotas Barūnų bažnyčios rūsyje. Prieš mirdamas bažnyčios ir vienuolyno statybą globoti pavedė trims dvarininkams. Tuo metu Piesliako sūnus Jonas, Barūnų bažnyčios koliatorius, pasisavinęs tikinčiųjų sudėtas aukas (70.000 auksinų), skirtas bažnyčios statybai. Metropolitas Zaleskis, ištyręs bylą, pareikalavo pinigus grąžinti ir patraukė koliatorių teisman, tačiau teismas ieškinio nepriteisė. Tada bazilionai griebėsi jėgos: 1700 m. ginkluotas vyrų būrys užpuolė Piesliako dvarą Kazanaučyznoje, Aleksandrą Piesliaką nušo-

Barūnų Dievo Motinos stebuklingasis paveikslas

vė, o Joną nuvežė į Vilnių ir uždarė metropolito rūsyje-kalėjime. Lietuvos tribunolas, 1702 m. peržiūrėjęs bylą, pasmerkė Piesliakus, atėmė iš jų Barūnų koliatoriaus teises ir pareikalavo nuosavybės teisių į dvarą įrodymų. Kadangi įrodyti negalėjo, dvaras buvo iš jų atimtas ir atiduotas bazilionams. Garsusis paveikslas, kaip Vyžanskių šeimos turtas, XVIII a. pr. atiteko Chelmo vyskupui, Olanuose, prie Barūnų — Ašmenos kelio. Bazilionai gavo paveikslo kopiją. Rusams vienuolyną ir bažnyčią iš katalikų atėmus, paveikslo kopija atiteko stačiatikiams, o originalas nežinia kur dingo.

Barūnų Dievo Motinos paveikslas buvo laikomas stebuklingu. Viena jo kopija buvo 1702 m. pakabinta prie trijų kryžių, netoli Dusios ežero. (Daugiau žinių apie ją ML II t., 260—262 ir L.Bž. II t. 180—182 psl.).

Barūnus yra aprašęs Ignas Chodzka. Jis rašė, kad jo laikais ten gyvenęs ir miręs paskutinis Lietuvos atsiskyrėlis, minimas ir Barūnų Dievo Motinos garbei sudėtoje giesmėje:

Kur meškų gulyklos, kur briedžių ganyklos,
Ten nusidėjėlis gyvena dangaus penu...

Esą, tuo metu Barūnai su apylinkėmis buvę labai retai gyvenami — beveik vieni tyrai. Pasak Chodzką, atsiskyrėlis, tėvas Anupras, buvęs labai geras senelis, mylėjęs Barūnų moksleivius, kurių ten buvę keletas šimtų, ir juos užstodavęs prieš kietą kunigą prefektą, prieš repetitorius ir buvęs dažnas teisėjas mokinių savitarpio ginčuose.

Mūrinė bažnyčia ir vienuolyno ansamblis buvo pastatyti 1747—1763 m. Bet XIX a. viduryje rusai vienuolyną ir bažnyčią iš katalikų atėmė. Bažnyčia su paveikslo kopija katalikų kulto reikalams buvo grąžinta tik 1919 m. Atkurta ir parapija, priklausiusi Ašmenos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2100, 1939 m. 5903 parapijiečius.

Architektūra. Šv. Petro Apaštalo bažnyčia yra dalis buv. bazilionų vienuolyno architektūrinio ansamblio. Statytas 1747—1763 m., tai yra svarbus vėlyvojo baroko paminklas. „Priešakinio fasado kompozicija ir detalės (karnizai, piliastrai ir t.t.) turi bendrų bruožų su Vilniaus vėlyvuoju baroku", — rašė K. Čerbulėnas ir V. Zubovas (Liet. archit. klausimai, II, 1964, 215 psl.). Didžiojo orderio fasadas suskaidytas plačiais piliastrais per du

Barūnų bazilionų vienuolyno ansamblis. Vėlyvasis barokas. (Iš LE XXXIII, 330 psl.)

Barūnų bažnyčia. (Prieškarinė nuotrauka)

aukštus. Viršuje iškyla už stogą aukštesnis pinijonas su voliutomis šonuose. Trijų namų interjeras padalytas keturiais stambiais pilioriais. Absida yra pusapskritė, šoninės navos žemos.

Navų sienos storos, su lėkščiomis segmentinėmis arkomis. Sienų kampai sustiprinti dekoratyviškais kontraforsais. Abipus bažnyčios yra simetriškai pastatyti puošnūs arkiniai vartai, o toliau toje pačioje linijoje stovi dvi mūrinės aukštos varpinės. Jos yra dviejų aukštų, viršuje laibesnės, su didelėmis puslankių arkomis ir sudėtingais stogelių šalmais.

1920.VII.12 Lietuvos sutartimi su Sovietine Rusija, Barūnai buvo priskirti Lietuvai, tačiau priskyrimas nebuvo realizuotas. Bet 1942—1944 m. Barūnai buvo Lietuvos generalinės srities teritorijoje. Čia buvo įkurta lietuviška administracija, įstaigos.

1985 m. žiniomis, bažnyčia veikia. Ją aptarnauja iš Minsko atvažiuodamas kun. Ivan Matusevič.

BELMONTAS

Jėzaus Nukryžiuotojo parapijos bažnyčia

Belmontas — bažnytkaimis, o senovėje ir dvaras, yra 8 km į pietryčius nuo Brėslaujos miesto, Druveto ežero krante, prie dailaus į ežerą įsiterpusio pusiasalio. Senovėje ši vietovė buvusi vadinama Algirčizna (Algirdo vietovė) ir Achremovcais. 1748 m. dvaras atiteko Hilzenams, kurie jį pavadino Belmontu. Karalius Stanislovas Augustas dvarą padovanojo grafui Manuzzi, vienos savo meilužės vyrui. Vėliau vedybų keliu atiteko Plateriams ir tapo jų žemių centru. Belmontas išgarsėjo 1812 m., kai prancūzai žygiavo į Rusiją. Tada čia buvo kurį laiką įkurdinta vyriausio Rusijos karo vado Berklai de Tolli būstinė. Belmonte 3 dienas ilsėjosi vienas iš žymiausių Napoleono karo vadų kunigaikštis Muratas.

Belmonto dvaro savininkas grafas Ignas Plateris 1831 m. buvo įtartas palaikęs sukilėlius. Rusų valdžios įsakymu suimtas ir pasodintas į Daugpilio kalėjimą, tačiau jam pavyko išsiteisinti.

R. katalikų bažnyčia. Pirmoji bažnyčia buvo pastatyta 1765 ar 1768 m., grafo Hilseno patvarkymu. Prie bažnyčios buvo ir parapijinė mokykla, kurioje 1804 m. mokėsi 30 mokinių. Po 1831 m. sukilimo rusų valdžia mokyklą uždarė, bet vyskupo M. Valančiaus laikais ji vėl buvo atkurta. 1853 m. ją lankė 36 mokiniai, o apylinkės kaimuose dar mokėsi 16 vaikų. Knygomis bei rašymo priemonėmis mokinius nemokamai aprūpindavo kunigaikštienė Oginskienė, už ką vysk. Valančius jai buvo išreiškęs padėką.

Ligi 1925 m. filijinė bažnyčia priklausė Žemaičių vyskupijos Brėslaujos dekanatui. Po 1925 m. priskirta Vilniaus vyskupijai. Vėliau suteiktos parapijos teisės.

Belmonto apylinkės gyventojai, keršydami juos ilgai slėgusio dvarininko Manuzzi įpėdiniams, 1918 m. sudegino dvaro rūmus su labai vertingais senų knygų bei senienų rinkiniais, ir kitokiu turtu.

XIX a. pabaigoje Belmonto apylinkėse dar buvo kalbama lietuviškai. Vėliau gyventojai sugudėjo. Pokario metais vietovė priskirta sovietinei Gudijai. Bažnyčia neveikia.

Tuojau į pietus nuo Belmonto prasideda didžiuliai Belmonto miškai, nusitęsia apie 20—30 km.

Benekainių bažnyčia. Pokario metais atimta iš katalikų; pastatas paverstas daržovių sandėliu, (1984 m. nuotr.)

BENEKAINYS

Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčia

Benekainių miestelis stovi prie Šalčios upės, 50 km į pietus nuo Vilniaus. Seniau buvo Lydos apskrityje. Unijinės Lietuvos laikais čia buvo dvaras. Gudai vietovę vadina Beniakoni.

R. katalikų bažnyčią Benekainiuose pastatė Jonas Čaplinskas 1634 m., ją aprūpino, įsteigė parapiją ir prieglaudą, kurioje buvo išlaikoma 16 pavargėlių. Jos reikalams užrašė Katkiškių palivarką. XVIII a. buvo įkurta mokykla. 1781 m. parapija turėjo 2977 parapijiečius. Manoma, kad XVIII a. II pusėje bažnyčia buvo atstatyta. 1902 m. klebonas kun. Tadas Zagorskis su parapijiečiais pastatė dabartinę mūrinę bažnyčią.

Architektūra. 1902 m. pradėta statyti dabartinė mūrinė bažnyčia yra eklektinės architektūros, kryžminio plano, su dviem fasadiniais bokštais. Panašu į baroką. Visos sienos mirga su daugybe rustifikuotų piliastrų. Portalo durys stačiakampės, frontonas klasicistinis, bokštų ir navų langai pusiau apskritų arkų, o apvalios absidos langeliai apskriti. Transeptų aukštis lygus su centrine nava, o šoninės navos žemesnės. Viskas tinkuota, seniai nedažyta.

Išniekinta ir nusiaubta Benekainių bažnyčia. Viršuje — šoninis vaizdas, žemai — fasadas. (1984 m. nuotraukos)

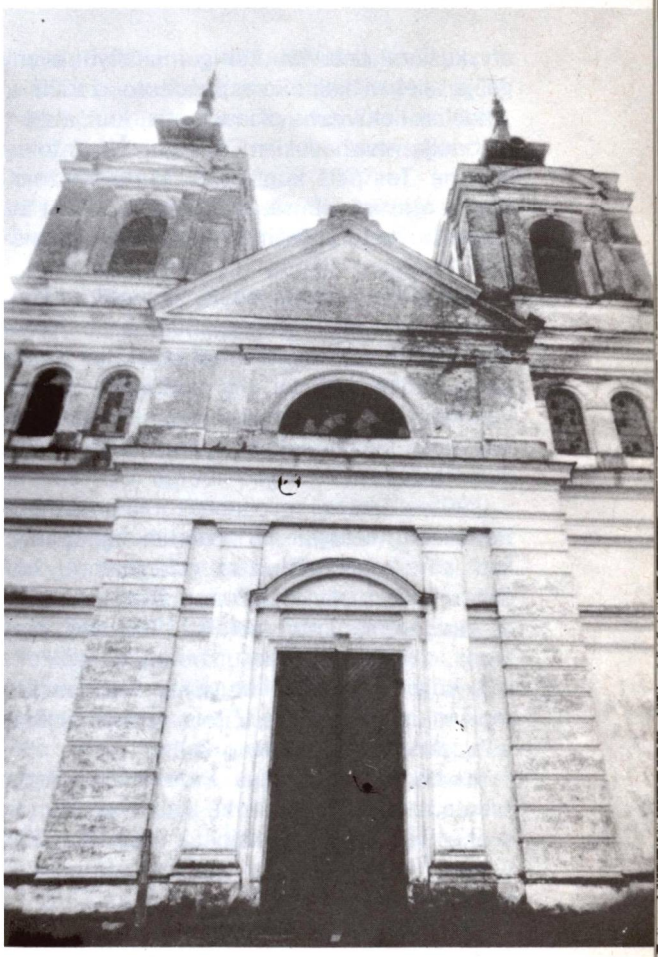

1925 parapija turėjo 5500, 1939 m. 6570 parapijiečių. Lenkijos laikais Benekainys buvo dekanato centras, kuriam priklausė 10 parapijų su 12 bažnyčių.

Tautinis lietuvių atbudimas. Iš M. Dovainos-Silvestravičiaus ilgos korespondencijos „Vilniaus žiniose" (Nr. 230, 1905 m.) sužinome, kad XX a. pradžioje lietuviškai kalbėjo šių kaimų gyventojai: Strielčių, Raščiūnų, Kužų, Butrimonių, Gerviškių, Pasalio, Padvarės, Vizgirdų, Bruoželių, Žigų, Liubartų, Kaniukų, Vaišnės, Litvicos, Bazilų, Bilių, Biliunčių ir kitų, iš viso apie 3000 parapijiečių iš bendro 6000 skaičiaus. Kita dalis parapijiečių kalbėjo gudiškai, o lenkiškai kalbančių buvo tik keliasdešimt dvarininkų bei jų šeimos narių. Tačiau šie, būdami didesnio išsilavinimo, lenkino lietuvius ir gudus, korespondento žodžiais, „tos kelios dešimtys inteligentų paėmė viršų ant visų kitų lietuviškai ir gudiškai kalbančių. Trumpai tariant, vietinis proletariatas — tai tik avių būriai varomi, kur panorėjus".

Klebono Tado Zagorskio laikais visos nelotyniškos pamaldos buvo atliekamos lenkų kalba. Tačiau jį pakeitęs naujas klebonas kun. Jankevičius 1905.IX.8 (spalio 1 d.) leido

Benekainių parapijos Biliūnų kaimo vaikų darželis 1930 m.

atvykusiam lietuviui kunigui skaityti evangeliją lietuviškai, korespondento žodžiais, „dideliai lietuviams džiaugiantis, kuri atėjo į kleboniją atvažiavusiam kunigui Š. už tokią malonę. Tas pats kunigas Š., kuris čia žmonių išpažinties klausė, pripažįsta, kad ant 15 ypatų buvo 11 išpažintį atliekančių lietuviškai".

„Man čia atvežus kelias lietuviškas knygas, — rašo toliau korespondentas, — pasidarė neapsakomas džiaugsmas. Jie pirmą kartą patyrė, kad tai yra poteriai ir maldos lietuvių kalboje, kad toje ‚pagoniškoje' lietuvių, kaip lenkininkai pramanė, kalboje esą šventos giesmės".

1905—1906 m. revoliucinio judėjimo metu Benekainių lietuviai jau buvo tiek sąmoningi, kad pareikalavo Vilniaus gubernatorių uždaryti visas mokyklas, kurios skirtos lietuvių ir gudų lenkinimui, neleisti Varšuvos lenkams atvažiuoti lietuvių ir gudų lenkinti, mokytojais skirti lietuviškai kalbančius mokytojus, ir kad valsčiaus susirašinėjime būtų vartojama ir lietuvių kalba.

Klebonas kun. Ignas Kazakevičius kelis šventadienius, greta lenkų kalba skaitomos evangelijos, bandė ją skaityti ir lietuviškai, bet Vilniaus kunigų seminarijos rektorius prel. J. Bajko uždraudė.

Benekainių lietuviams padėti bandė žinomas Vilniaus krašto lietuvių darbuotojas kun. Stanislovas Stakelė. 1908.I.14 čia atvykęs, bandė apsistoti pas vietos kleboną kun. Zacharką, tačiau šis jo nepriėmė. Apsistojo pas mokytoją, kur tos dienos vakarą, šeimininkui su svečiu geriant arbatą, įsiveržė 3 vyrai. Kaip toliau įvykiai klostėsi, nusako Gintautas „Viltyje" (Nr. 10, 1908 m.) paskelbtame aprašyme „Kun. S. Stakialės primušimas":

„Trįs vyrai keikdamiesi ėmę kunigą mušti. Paskui išsitraukę priemenėn ir kieman, kur toliau mušę, spardę, tąsę už plaukų, draskę drapanas kaip pašėlę. Kieme kun. Stakialė ėmęs šaukties pagalbos; tai išgirdę valsčiaus raštinėje, kuri yra šalip mokyklos; išbėgęs viršaitis, ir piktadariai prasišalinę. Kun. Stakialę įnešę į raštinę ir ten paguldę... Atėjus felčeriui, kun. St. skundęsis dideliu galvos skaudėjimu, dešinės kojos nutirpimu... Kokį laiką pagulėjęs, šaltais skudurais aprišta galva, jis norėjęs keliauti pas kun. Čelkį į Verenavą; tą patį vakarą 8 valandą buvo nuvežtas stotin, kuri yra netoli miestelio, bet stotyje apalpęs ir buvęs policijos atgal į Benekainius atvežtas". Pažymėtina, kad mokytojas, pas kurį Stakelė viešėjo, ne tik negynęs nuo užpuolikų, bet dar jiems padėjęs.

Tardymo metu buvę išaiškinti kun. Stakelės užpuolėjai. Apie juos „Viltis" toliau rašo:

Liet. Šv. Kazimiero draugijos Kaniūkų kaimo skyriaus vaikų darželis, apie 1931 m.

„Sako, visi tie ‚karžygiai' viešėję pas kun. Zacharką, ir tik išgirdę, kad kun. Stakialė esąs Benekainiuose, apleidę puotą ir pasileidę jo gaudyti, norėdami primušti... Tikroji užpuolimo priežastis buvo tautiškai-religiškas fanatizmas. Tą priežastį tegalima susekti, tik arčiau susipažinus su sąlygomis gyvenimo lietuvių kunigų ir lietuvių parapijonių Vilniaus vyskupijoje".

1920—1939 m. Benekainys buvo Lenkijos valdžioje. Buvo miestelyje įsteigta lietuviška „Ryto" mokykla, tačiau lenkų inspektoriaus Wos'o įsakymu netrukus uždaryta. Kurį laiką apylinkės kaimuose veikė 10 lietuviškų mokyklų, buvo 14 Šv. Kazimiero draugijos skyrių. Lietuviai buvo dažnai baudžiami. Vien tik 1927 m. buvo nubausta 19 tik vieno Kaniukų kaimo gyventojų. Valstiečiai buvo dvarininkų be galo spaudžiami. Pvz., dvarininkų ir jų šeimų buvo tik 563 asmenys, arba 10,3% valsčiaus gyventojų, tačiau jiems priklausė 11.177 ha žemės, arba 41,4 ha kiekvienam. O visiems kitiems gyventojams, kurių buvo 4920, priklausė tik 6703 ha, arba tik 1,2 ha asmeniui.

1942—1944 m. Benekainys priskirti Lietuvos generalinei sričiai. Susidarius palankesnėms sąlygoms, įkurta lietuviška pradžios mokykla, o vėliau ir progimnazija. Gyventojai dėjosi prie lietuviškos veiklos, prenumeravo Vilniuje leidžiamus lietuviškus laikraščius.

Po II pasaulinio karo Benekainių bažnyčią ir tikinčiuosius ištiko skaudus likimas. Buvo suimtas čia nuo 1937 m. klebonavęs kun. dr. Domininkas Gailiušis (gim. 1877 m., kunigu pašvęstas 1910 m.). Bažnyčią laikinai aptarnavo Kauleliškių (Konvališkių) par. kunigas Zubelevičius. Kai jam valdžia uždraudė eiti kunigo pareigas Benekainyse, parapijos tikintieji dar 5 metus globojo bažnyčią, rinkdamiesi į ją maldai be kunigo. Kun. Gailiušis iš kalėjimo negrįžo (mirė 1953 m.). Netrukus į Benekainius buvo atkelti prieglaudiniai vaikai, įkurdinti buvusioje klebonijoje. Kas įvyko su bažnyčia, aprašo pogrindžio „Aušra" (Nr. 7, 1977 m.): „Viskas, kas bažnyčios viduje buvo galima sulaužyti ar supjaustyti, buvo sulaužyta, supjaustyta arba išgrobstyta. Tai atlikus, prieglaudos vaikai vėl buvo kažkur išvežti. Dar 1971 m. bažnyčios viduje mėtėsi suplėšyti ir suteršti arnotai, užtiesalai, baldakimų, bažnytinių vėliavų skutai, sulaužyti kryžiai, išardytų vargonų vamzdžiai ir kita. Šiuo metu rengiamos psichoneurologinės ligoninės dirbtuvės, valymo darbus atliekant ne darbininkams, bet atvykus kareiviams. 1972 m. buvo pradėti pjauti gražūs bažnyčios bokštų kryžiai".

1984 m. žiniomis bažnyčios pastate įruoštas daržovių sandėlys.

Brėslaujos bažnyčia ir dalis miestelio. (Prieškarinė nuotr.)

BRĖSLAUJA

Švč. Mergelės Marijos parapijos bažnyčia

Brėslauja (gudiškai Braslav) — viena iš gražiausių šiaurės rytų Lietuvos vietovių, įsikūrusi tarp trijų ežerų, šiauriniame Druveto ežero krante, kalvotoje vietoje. Aplinkui tyvuliuoja daugybė kitų ežerų. Tai ežeringiausia Lietuvos sritis, kurios vienos upės teka tiesiog į Dauguvą, kitos į ją per Dysną ir Drują. Ežerus čia kitados išrausė ledynai, o kalvas nuklojo iš Skandinavijos kalnų atneštais granitais.

Istorinės žinios. Manoma, kad Brėslauja įsikūrė lietuvių susidūrimo su gudais laikais, kai šie iš rytų veržėsi į etnografines Lietuvos žemes. XI a. pradžioje šią vietą buvo užėmęs Polocko kunigaikštis Brečislavas ir čia pastatęs pilį. Rusų kronikos rašo, kad lietuviai puolę Brėslaują 1065, 1216 ir 1200 m. Bet 1245 m. Brėslaujoje įsitvirtino Tautvilas, o 1307 m. Vytenis galutinai ją prijungė prie D. L. Kunigaikštijos. XIV a. Gediminas atidavė Brėslaują savo sūnui Jaunučiui. Brėslaujos pilis, kurią Vytautas vadino „mūsų naująja pilimi", buvo statyta prieš 1426 m. Atrodo, kad ji dar buvo sveika ir 1578 m. Pamažu augo miestelis, kuriam 1500.X.8 Aleksandras pripažino savivaldybės teises. Tada Brėslauja buvo Lietuvos apskrities centras ir kariuomenės registravimo punktas. 1560 m. suteiktos Magdeburgo miesto teisės. 1649 m. mieste buvo 120 gyv. namų. Miesto herbas — auksinė Dievo Apvaizdos akis sidabriniame lauke.

1655 m. rusai žiauriai nusiaubė Brėslaują. Vėliau pats caro įgaliotinis tvirtino, kad rusų žiaurumai pralenkę švedų žiaurumus. (Daugiau istorinių žinių apie Brėslaują — ML I, 645—651 psl.). 1970 m. 5800 gyventojai.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją medinę bažnyčią Brėslaujoje pastatė Vytauto paliepimu Vilniaus vaivada Manvydas apie 1420 m. Manoma, kad ji buvo XVI a. viduryje atstatyta. XVIII a. Brėslaujoje buvo katalikų, unitų, pravoslavų bažnyčios ir žydų sinagogos. 1781 m. katalikų parapija turėjo 2640 parapijiečių. 1794 m. įsiveržę rusai bažnyčią sudegino. Tiktai 1824 m. katalikai, klebono kun. Igno Novicko vadovaujami, pasistatė naują bažnyčią. 1897 m., klebono kun. Pr. Birutavičiaus rūpesčiu, pastatyta didelė bažnyčia, kurią 1906.VI.16 konsekravo Žemaičių vyskupas Gasparas Cirtautas, kurio vyskupijai tada Brėslauja priklausė.

Akmeninė bažnyčia su nedideliu fasadiniu bokštu išsiskiria iš kitų eklektinės architektūros pastatų savo langų ir nišų įvairove. Jų yra arkinių, apskritų, mažų ir didelių. Neprasikiša jokio stiliaus imitacija, derinys ramus. Į šventorių pakylama plačiais laiptais, kurių viršuje atsiveria trijų angų vartai su stambiomis mūrinėmis varčiomis. Jos padabintos baltais plytiniais apvadais.

Nuo senų laikų Brėslaujoje buvo parapijinė mokykla. 1782 m. ją lankė 28 mokiniai. Vysk. M. Valančiaus laikais mokykla atkurta. 1853 m. ją lankė 7 mokiniai, bet Brėslaujos apylinkės kaimuose, Oginskienės rūpesčiu, mokėsi 28 vaikai.

Brėslauja buvo dekanato centras, kuris su parapija ligi 1926 m. priklausė Žemaičių vyskupijai. Tada jos klebonu buvo kun. Zenonas Daukšas, vikaras — kun. Petras Milkevičius. Tais metais parapijai, kartu su Belmonto, Apso ir Pliusų filijomis, priklausė 15.939 parapijiečiai, 1939 m. — 5832.

Brėslaujos bažnyčios didžiajame altoriuje yra senas **Dievo Motinos paveikslas,** kitados buvęs unitų bažnyčioje. Kai unija buvo panaikinta, ir unitų bažnyčia uždaryta, paveikslas atgabentas į Brėslaujos R. katalikų bažnyčią. Žmonių jis laikomas stebuklingu. Prie jo vis būdavo prikabinėta padėkos ženklų — votų. Švč. M. Marijos Gimimo atlaidų metu į Brėslaują suvažiuodavo 10—15.000 maldininkų.

Stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas Brėslaujos bažnyčios didžiajame altoriuje

Brėslaujos apylinkės iš senų laikų buvo lietuvių apgyventos, bet ilgainiui lietuvių kalbą išstūmė gudų ir lenkų kalbos. Vis dėlto kai kurių kaimų žmonės ilgą laiką lietuviškai kalbėjo. XIX—XX a. sąvartoje bažnyčioje evangelija buvo skaitoma lenkiškai ir lietuviškai. Žinoma, kad 1909 m. kun. Armalis čia sakydavo ir lietuviškus pamokslus.

Didesnis lietuvių atgimimas ėmė reikštis po 1905—1906 m. priešrusiško judėjimo. Kai kuriuose kaimuose pradėjo steigtis lietuviškos mokyklėlės. Tačiau rusų valdžia jas uždarinėdavo, tėvus ir mokytojus terorizuodavo. Kaip tai buvo vykdoma, pavaizduoja A. Smetonos red. „Viltyje" (Nr. 43, 1908) paskelbta tokio turinio korespondencija:

„**Breslavo par.** Usiuonių sodžiun atlėkė kovo 14 d. vietinis antstolis Popovas su sargybiniais ir uriadninku ir paniko Mykolą Bagdonavičių, kurio du vaiku ir dar keletas jo giminaičių mokėsi lietuviškai katekizmo, ruošdamiesi pirmojon išpažintin. Pastatęs plikais kardais sargybinius prie durų, kad nieko neįleistų, patsai su urėdninku ir vienu sargybiniu įėjo pirkion (trobon) ir ėmė gąsdinti vaikus šausiąs, jei nepasisakysią pavardžių. Vai-

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Brėslaujos apskrities skyrių atstovų suvažiavimo Apse dalyviai, lenkų laikais. Vidury, gilumoje — draugijos centro valdybos pirm. kun. V. Taškūnas

keliai nieko nebegalėjo atsakyti, vien tik pakėlė nežmonišką klyksmą, pirmą kartą pamatę tokį piktą svetį. Subėgo tėvai ir motinos savo vaikų gelbėtų, bet jų vidun neįleido. Kilo dar didesnis triukšmas, nes vaikams verkiant, prasidėjo ir 'Rachelių' verksmas. Nieko iš vaikų neišklausęs, antstolis pareikalavo trijų vyrų, kurie ir susakė jam vaikų pavardes. Vaikų būta devyneto, bet protokolan užrašė 21. Susiėmęs elementorius ir kelias maldaknyges, areštavęs mokytoją, išvažiavo. Mokytoją buvo pasodinęs šaltojon, bet palaikęs keletą valandų paleido, įsakydamas per 10 dienų išvažiuoti, o jeigu neišvažiuotų, tai etapu išvarysiąs. Praėjo tačiau ir 17 dienų, o ją išsiųsti antstolis neatvažiavo; pasisakė neturįs teisės. Liko dar ir daugiau mokyklėlių. Iš bendrosios išsiskirstė į mažus būrelius; bet šių jau nebenori antstolis užpuldinėti. Elementoriai, mat, ir maldaknygės tyli juos areštuojant, o žmonės, kaip vienas sukilo savo reikalų ginti ir aukščiau teisybės ieškoti. Vaikeliai verkdami išlydėjo savo mokytoją kalėjiman ir nuskrido kitan sodžiun mokslo jieškotų. Ant rytojaus vėl suradę savo mokytoją, nebenori jos paleisti. Nors tai pirmi tėra metai lietuvybės atgijimo Breslavos parapijoje, bet jau iš karto pasirodė giliai įsikerėjusi savo senelių kalbos meilė, kurios nei plikas kardas neįveiks".

Lenkijos okupacijos metais kai kuriuose apylinkės kaimuose veikė lietuviškų draugijų skyriai ir lietuviškos mokyklos. Žinoma, kad 1935.XI.3—4 Apse buvo sušauktas gausus dalyviais Šv. Kazimiero draugijos Brėslaujos apskrities skyrių atstovų suvažiavimas, kuriame dalyvavo ir Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas kun. prof. V. Taškūnas.

1920.VII.12 Lietuvos sutartimi su Rusija Brėslauja su apylinkėmis buvo priskirta Lietuvai. 1920 m. Lietuvos 9 pėst. pulko viena kuopa ir mūsų kariuomenės sudėtyje veikusi atskira gudų kuopa, vadovaujama karininko Aleksandro Ružancovo, buvo užėmusi Brėslaują, 1920.VII.23—26 d. Lietuvos kariuomenė užėmė liniją Brėslauja — Mielagėnai —

Brėslaujos apskrities Boginių parapijos Zabarninkų kaimo lietuviška mokykla lenkų okupacijos metu

Švenčionėliai — Pabradė. Tada iš Rusijos pusės ateidavo gyventojai su prašymais prijungti jų vietoves prie Lietuvos respublikos. Mūsų daliniai iš Brėslaujos buvo atitraukti 1920 m. spalio mėn., kai gen. L. Želigovskis užėmė Vilnių. Lenkai Brėslaują valdė 1920—1939 m. Tada lietuvybė Brėslaujos apskrityje dar nebuvo mirusi. 1934 m. veikė 26 Liet. Šv. Kazimiero draugijos skyriai, 8 lietuviškos mokyklos, 9 vaikų darželiai.

Subyrėjus Lenkijai, Lietuvai buvo grąžinti tik 3 Brėslaujos aps. valsčiai. Dabar Brėslauja yra sovietinių gudų administruojama.

Pokario metais Brėslaujos bažnyčia veikia labai ribotomis sąlygomis. Pogrindžio spauda (LKBK Nr. 18, 1975) paskelbė žinią, kad „kunigui Vilčinskiui tenka aptarnauti 16 parapijų, tame tarpe ir keliolika lietuviškai kalbančių kaimų. Auto inspekcija atėmė iš jo vairuotojo pažymėjimą, apkaltinusi neblaivumu. Ši akcija, tai sąmoningas kenkimas tikintiesiems, nes visi kun. Vilčinską pažįsta kaip nevartojantį alkoholio".

Brėslaujos kunigo pareigos buvo trukdomos visą laiką. Pogrindžio leidinys „Apie lietuvių padėtį Baltarusijos respublikoje" (II d., 30 psl.) rašoma, kad „1971 m. Brėslaujos rajono valdžia buvo uždraudusi kunigui eiti pareigas. Žmonės, neradę kunigo, didžiule eisena patraukė link rajono komiteto, reikalaudami kunigo ir grasindami neisią į darbą. Rajono komiteto atstovas pasiūlė melstis namuose, tačiau žmonės atsakė, kad bažnyčia yra tam speciali vieta ir jie norį melstis bažnyčioje su kunigu. Kunigui buvo leista eiti pareigas".

1984 m. žiniomis bažnyčia buvo laikoma veikianti. Klebonu buvo iš Latvijos atvykęs kun. Česlovas Vilčinskas.

Drūkšių bažnyčia, okupantų atimta iš katalikų, nusiaubta. Pastatas paverstas sandėliu, neremontuojamas, šventoriaus mūras griaunamas. (1984 m. nuotr.)

DRŪKŠIAI

Apaštalų Šv. Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

Drūkšiai yra Brėslaujos apskrities miestelis, įsikūręs beveik pačiame vidury keturkampio, kurį sudaro Brėslauja, Turmantas, Vidžiai ir Dūkštas. Nuo Drūkšių į šias vietoves maždaug 20—25 km kelio. Vietovė išsistačiusi pietrytiniame Drūkšių ežero krante. Bet senais laikais, apie XV šimtmetį, Drūkšiai kūrėsi ežere esančioje Pilies saloje, kuri apima 21 ha žemės plotą. Tada Drūkšiai buvo žinomi kaip Didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaras, kurį nuomojo Radvilai, paskui Sapiegos. Dvaras ir pilis buvo pastatyti ties didžiąja sala tam tikslui ežere supiltoje aukštoje saloje. Didžiąją salą su pusiasaliu jungę tiltai. XVII amžiaus gale miestelio gyventojai buvo iškeldinti į pusiasalį, saloje paliko tik dvaras. Dabar ten tebėra tik skurdžios praeities liekanos, bet dar 1772 m. saloje buvę trys pilies bokštai, dalis sienų ir kelios patrankos. Pro Drūkšius einąs vieškelis senovėje buvo labai svarbus kelias, jungęs Vilnių, Daugpilį ir Rygą. XVIII amžiuje Drūkšiuose veikė pradžios mokykla. 1782 m. ją lankė 19 vaikų. Mokytoju tada buvo vargonininkas.

Pirmoji **Drūkšių bažnyčia** buvo pastatyta 1514 m. jau minėtoje saloje, karaliaus Žygimanto Augusto įsakymu. Ją, kaip ir Drūkšių miestelį, sudeginę švedai. Persikėlus miesteliui į pusiasalį, ten aukščiausioje kalvoje 1725 m., kun. Rudaminos rūpesčiu, buvo pastatyta mūriniu priešakiu medinė bažnyčia ir varpinė. Ši bažnyčia buvo sudeginta I-jo pasaulinio karo metu. 1915—1917 m., Drūkšių ežeras buvo vad. Hindenburgo linijos grandimi. Jo krantuose, žiemą ir ant ledo vyko didžiuliai mūšiai. Nuo jų nepaprastai skaudžiai nukentėjo ne tik Drūkšių miestelis, bet ir jo apylinkės; miestelis buvo sudegintas, kaimai sunaikinti, ežeras užterštas minomis, paskandintais pabūklais, spygliuotos vielos užtvaromis, ir kita karo medžiaga.

Nepaprastai sunkiai Drūkšiai kėlėsi iš

griuvėsių. Žmonėms teko ilgai lindėti fronto blindažuose ar apkasuose, nes miestelio statyba ėjo labai lėtai. 1929 m. buvo pastatyta labai kukli medinė bažnytėlė.

Medinė bažnyčia yra sudėtingos architektūros. Fasadas turi keturių kolonėlių portiką, lyg ir prieklėtį. Tik vieton įprastojo klasicistinio frontono čia matomas nuožulnus galinis stogas. Centrinis bokštas turi 4 tarpsnius. Jis atrodo kaip varpinė, palaipsniui laibėjanti. Durys ir langai stačiakampiai, be puošmenų.

Pažymėtina, kad rusų valdžios 1907 m. pastatytoji didelė mūrinė cerkvė karo metu išliko nesugriauta.

Apie vienos buvusios Drūkšių bažnyčios atsiradimą žmonėse yra išlikusi legenda. Sakoma, kad kadaise Drūkšiuose gyvenęs labai turtingas ponas. Dėl kažkokių priežasčių jis turėjęs pergabenti savo lobį — pilną skrynią aukso — į kitą dvarą. Tai atlikti jis pavedęs keturiems savo ištikimiausiems tarnams. Jau beveik pusę kelio su lobiu nukeliavę, tarnai pamatę iš paskos atskubančius plėšikus. Galvotrūkčiais šokę jie su lobiu į pakelės pelkes, ten lobį paslėpę, o patys išbėgioję. Kai plėšikai be laimikio pasitraukę, tarnai grįžę, bet niekaip negalėję atrasti tos vietos, kur buvo lobį paslėpę. Nusiminę jie paskubėję namo ir visa apsakę ponui. Bet šis savo tarnais nepasitikėjęs, apkaltinęs juos vagyste ir visus rykštėmis negyvai užplakęs. Po kurio laiko dvarponis sužinojęs, kad vienas jo tarnų vis kažkur dingstąs, o grįždamas parsinešęs kepurėje auksinių pinigų. Paaiškėję, kad jis buvo aptikęs pelkėse nuo plėšikų paslėptąjį lobį. Žiaurusis ponas beveik visą savo auksą veikiai suradęs, bet jam buvę labai nesmagu dėl ištikimųjų tarnų užplakimo. Lyg ir norėdamas savo nusikaltimą išpirkti, jis sušukęs: „Tevirsta mano auksas bažnyčia!" Ir iš tikrųjų auksas, dėl kurio buvo pralietas nekaltas kraujas, tapo bažnyčia — ponas ją pastatydino. Nuo to laiko žmonėse išliko posakis: „Drūkšių bažnyčia ligi langų kraujuose".

Daug žmonių į miestelį suvažiuodavo ne tik per atlaidus, kurie būdavo dukart per metus, o taip pat vietinių turgų dienomis. 1780 m. Drūkšius nuosavybės teisėmis valdė Radvilai, paskui Oginskiai, Lapacinskiai, Ottingenas ir pagaliau Ikskul — Hildebrandai.

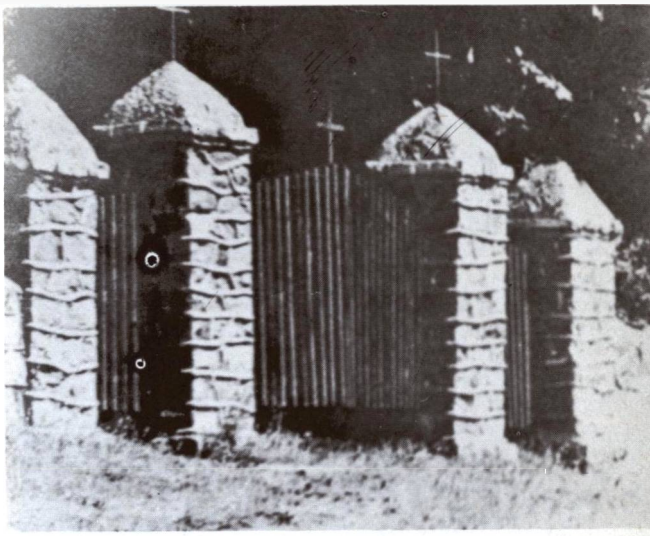

Kaimo kapinaitės prie Drūkšių ežero apie 1968 m.

Po I-jo pasaulinio karo bolševikų kariuomenė, skverbdamasi į tik ką atkurtos Lietuvos valstybės teritoriją, 1918 m. gale užėmė ir Drūkšius. Jie mėgino vietovę prijungti prie jų kuriamos Gudijos — Lietuvos sovietinės respublikos. 1919 m. pabaigoje, kai Lietuvos ir Lenkijos karinės pajėgos, eidamos beveik vienu frontu, stūmė bolševikus atgal į rytus, Drūkšiai pateko į Lenkijos rankas. 1920 m. Drūkšiai, kartu su Vilniaus kraštu, buvo trumpam laikui grįžę Lietuvai, bet vėl buvo lenkų okupuoti.

1939 m., Lenkijai žlugus, kai Lietuvai buvo grąžinta dalis Vilniaus krašto, Drūkšiai, nors ir turėję Lietuvai priklausyti, nebuvo grąžinti Lietuvai, o prijungti prie sovietinės Gudijos.

Drūkšių ir apylinkės gyventojai, nors sugudėję bei aplenkėję, jautė Lietuvos valstybingumą, nesigynė savo kilmės ir su pasididžiavimu sakydavo: „My litoucy! (mes lietuviai). Istoriniai duomenys rodo, kad 1825 m. dauguma gyventojų kalbėjo lietuviškai, bažnyčioje buvo laikomos lietuviškos pamaldos su lietuviškais pamokslais. Didžiausias lietuvybės priešas buvęs kun. Czernicki, klebonavęs Drūkšiuose XIX a. II pusėje. Pasak tauraus lietuvio kunigo Juozapo Žiogo, tas lenkų tautybės dvasininkas visur bjauriausiu būdu niekinęs lietuvių kalbą ir ją planingai naikinęs; nemokančių lenkiškai neklausydavęs išpažinčių. 1863 m. rusų valdžia privertusi jį giedoti suplikacijas lietuviškai, bet neilgam: po 1863 m. vėl atsigavę dvarininkai

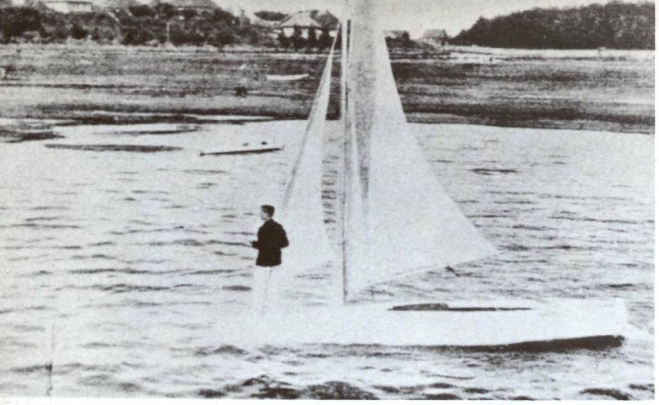

Drūkšių ežeras. (Prieškarinė nuotr.)

tuos giedojimus panaikino. Tas pats ir su pamokslais. Apie 1886 m. kun. Žirgulevičius nustojo skaityti lietuviškai evangeliją. Viskas buvo daroma, kad lietuviai lenkėtų. Bet jie ne lenkėjo, o gudėjo. Šiuo pretekstu remdamiesi Sovietai po Lenkijos subyrėjimo ir 1940 m. įvykdytos Lietuvos okupacijos, Drūkšių nebejjungė į Lietuvą, tepaliko Lietuvos pusėje tik Drūkšių ežero šiaurės vakarų kraštą.*)

Lietuvos mokslų akademijos 1941 m. surinktais duomenimis, valsčiaus ribose lietuviškais vardais gyvenviečių rasta 66,3%.

Drūkšių parapija ligi 1925 m. priklausė Zarasų, vėliau Brėslaujos dekanatui. Parapijiečių skaičius: 1925 m. 1085, 1939 m. 2757. II pasaulinio karo metu Drūkšiai buvo sunaikinti. Apdegė ir bažnyčia. Pastatas nebuvo remontuojamas, atimtas iš katalikų ir paverstas sandėliu. Vietovė priskirta Brėslaujos rajonui, yra kolchozo centras. Gudai vietovę vadina Drysviaty vardu.

Drūkšių ežeras labai didelis, apima 42,3 kv km plotą, yra 14,3 km ilgio 5,3 km pločio. Krantai vingiuoti, yra daug pusiasalių bei įlankų. Jį mėgo Maironis, 1913 m. čia jis lankėsi, irstėsi ir apdainavo. Ežerą piešė dail. P. Sergejevičius ir kt. Pietinėje pusėje yra kalva su kapinėmis, Verkokalne vadinama. Kita kalva — Mažoji Verkokalnė. Amžių bėgyje ežeras lengvino apylinkės gyventojų gyvenimą. Sugaunama daug žuvų. Be to, žmonės darydavo valtis ir megzdavo tinklus, kuriems užsakymų ateidavo ne tik iš Rusijos, bet iš Suomijos ir Vokietijos. Žinoma, kad 1912 m. Dūkšto geležinkelio stotyje buvo pakrauta išsiuntimui 800.000 sieksnių tinklų. Pro Drūkšius iš senų laikų ėjo Vilniaus — Daugpilio kelias.

———

*) Dalį medžiagos apie Drūkšius pateikė Jonas Kardelis.

DŪDAI

Švč. Mergelės Marijos Gimimo parapijos bažnyčia

Dūdų bažnytkaimis yra prie nedidelio to paties vardo upelio, 40 km į rytus nuo Lydos, netoli 1920 m. Lietuvos sienos. Vietos gyventojai vietovę vadina Dūda, gudai — Dudy. „Viltis" (1908 m.) rašė Dūdėnai.

Unijinės Lietuvos laikais Dūdai buvo seniūnija, kurią 1608 m. kraičio keliu gavo Karolis Chodkevičius. Vėliau seniūniją valdė Zenkavičiai.

R. katalikų pirmąją medinę bažnyčią pastatė Karolis Chodkevičius 1608 m. 1712 m. Jeronimas ir Barbora (Sulistrauskaitė) Zenkavičiai pastatė naują bažnyčią. 1908 m. ji vėl buvo atnaujinta.

Parapija priklauso Vyšniavo dekanatui. 1910 m. turėjo 4002, 1925 m. 4500, 1939 m. 4787 parapijiečius.

Architektūra. Medinės bažnyčios dvibokštis fasadas sukomponuotas barokiniu pavyzdžiu. Jis suskaidytas gulsčiai ir statmenai po tris tarpsnius, o bokštai dar turi ketvirtąjį aukštą. Jų piramidiniai stogai padalinti puošniais geležinio ažūro kryžiais. Sienos apmuštos statmenomis lentomis ir juostelėmis. Dideli langai suskaidyti po keturius sparnus, kuriuose sudėta po 12 ar po 16 stiklų. Langų viršus segmentinis, o centrinių durų — arkinis. Vidaus erdvė turi tris navas. Geležiniai varteliai įkabinti tarp keturių stambių mūrinių varčių.

Dūdų apylinkės gyventojai lietuviškos kilmės, tačiau sugudėję, nors dar buvo išlikę lietuviškai kalbančių ar bent suprantančių vietinių gyventojų.

Iš senų laikų Dūdai garsėjo Žolinės (VIII.15) atlaidais, į kuriuos iš tolimesnių vietų suvažiuodavo tūkstančiai žmonių. Maldininkus daugiausia traukdavo bažnyčios didžiajame altoriuje įruoštas Dievo Motinos paveikslas, kurį jie laikė stebuklingu.

Po II pasaulinio karo Dūdų bažnytėlė dar kurį laiką veikė — ją aptarnaudavo Vijos kunigas. Jam mirus, žmonės sekmadieniais bei šventadieniais rinkdavosi į bažnyčią, patiesdavo prie altoriaus kunigo liturginius rūbus ir melsdavosi. Po keleto metų rusų valdžia bažnytėlę uždarė ir pavertė sandėliu.

Prie bažnyčios stovėjo ir medinė varpinė. II pasaulinio karo metu parapijiečiai varpus

nukėlė ir paslėpė žemėse. Vėliau jų ilgą laiką negalėjo rasti, nes varpus paslėpusieji asmenys buvo mirę. Vis dėlto jie buvo surasti ir įkelti varpinėn. Dūdiečiai galvojo, kad bus leista bažnytėlei veikti. Tačiau valdžios pareigūnai ruošėsi ją griauti ir atvykę norėjo nuimti paveikslus. Susirinkę tikintieji neleido išplėšti iš altoriaus stebuklingojo paveikslo ir griauti paties altoriaus. 1980 m. balandžio 23 d. pareigūnai vėl atvyko į bažnyčią ir pradėjo laužyti altorius, bet žmonės neleido. Tuomet bolševikai atsiuntė traktorių, kuris turėjo altorius nugriauti, bet žmonės atstūmė jį nuo bažnyčios. Tokie reiškiniai kartojosi keletą kartų. Tikintieji sakė: „Mes statėme bažnyčią, todėl griauti jos neleisime!" Varpų skambėjimas sutraukė daugiau žmonių iš platesnės apylinkės. Traktoriui važiuojant į bažnyčią, moterys gulė ant kelio po traktorium, šaukdamos: „Dievo Motinėle, gelbėk mus nuo tų šėtonų!"

Kai milicija pabandė suimti kai kuriuos tikinčiuosius, minia juos išvadavo. Valdžios pareigūnai, nepajėgdami kovoti, pasitraukė; nusivežė ir savo traktorių. Kitą dieną iš Vijos atvykę pareigūnai atidavė tikintiesiems raktus. Džiaugdamiesi parapijiečiai aukojo bažnyčiai turimas skardas, jomis per porą savaičių perdengė bažnyčios stogą ir laukė kunigo... Deja, įvyko kitaip. Apie tai šitaip rašo LKB Kronika (nr. 55, 1982):

„Dūdų bažnyčia buvo paversta grūdų sandėliu. 1981 m. žmonės organizuotai įsiveržė į bažnyčią, išpylė į kiemą grūdus ir sutvarkę vidų, pradėjo melstis. Atvykusi milicija, rajono ir vietinė valdžia visaip stengėsi išskirstyti susirinkusius tikinčiuosius: gąsdino, grasino

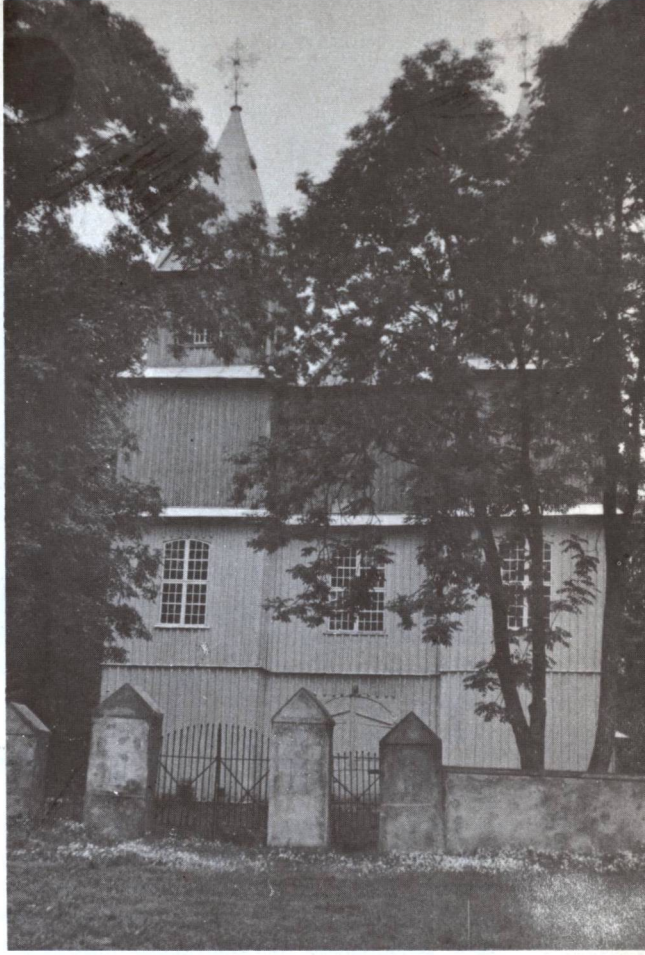

Dūdų bažnyčia. Dabar — grūdų sandėlys, 1984 m. nuotr.

kalėjimu... Žmonės nesitraukė nuo bažnyčios kelias paras. Tikintiesiems aktyviai ginant maldos namus, vietos valdžia buvo priversta grūdams surasti sandėlį. Kol kas Dūdų parapijos tikintieji kiekvieną sekmadienį meldžiasi bažnyčioje, pasiruošę ryžtingai gintis nuo naujų saugumo ir valdžios išpuolių".

Dūdai. Pilies ar kito seno pastato griuvėsiai

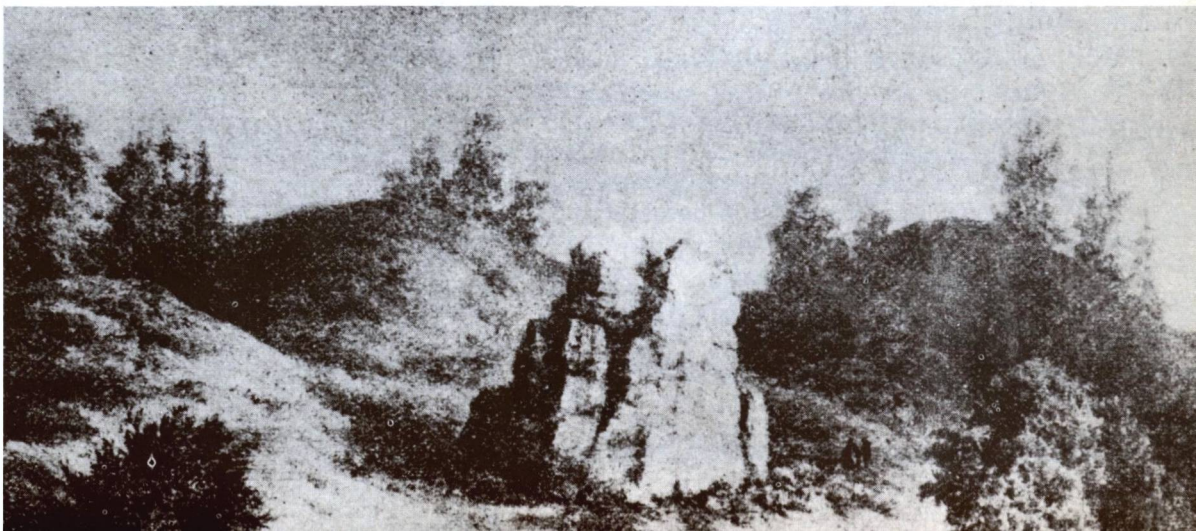

Gardino miestas apie 1932 metus

GARDINAS

Gardino (gudiškai Grodno) miestas įsikūręs abipus Nemuno, daugiau dešiniajame jo krante, kur į jį įteka nedidelis Gardinės upelis. Upelio kairėje pusėje buvo įkurta Gardino pilis. Vėliau kairiajame Nemuno krante atsirado jo priemiestis Užnemunė.

Istorinės žinios. Gardino praeitis labai sena. Pilies istorija siekia IX—X a. Pirmą kartą metraštyje Gardino vardas paminėtas 1128 m. Lietuvos laikotarpis Gardine prasidėjo XIII a. ir buvo visą laiką susijęs su ja. Gardinas matė istorinės Lietuvos išaugimą, galybę, bet kartu pergyveno ir jos skaudų sunykimą. Kurį laiką Gardinas buvo didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir Lenkijos karalių rezidencija, taigi lyg antroji valstybės sostinė. Istoriniai ir archeologiniai duomenys rodo, kad Gardinas įkurtas senovės baltų žemėje.*)

Gardino vardas glaudžiai rišasi su nepriklausomos Lietuvos kūrimosi pradžia. Ano meto Lietuvos politikai laikė Gardiną Lietuvos miestu, nes jis buvo įkurtas etnografinėse Lietuvių žemėse. 1919 m. Gardine buvo laikomi nepriklausomos Lietuvos kariuomenės ir jos sudėtyje buvusieji gudų kariniai daliniai. 1920.VII.12 Lietuvos — Sovietų Rusijos sutartimi Maskvoje Gardinas buvo pripažintas Lietuvai. 1920.VIII.28 Gardino gyventojai atsiuntė į Lietuvą savo atstovus, prašydami atsiųsti Lietuvos kariuomenę. Bet tais pačiais metais Gardino srityje veikusieji Lietuvos kariuomenės daliniai patyrė skaudų pralaimėjimą prieš gausią ir alijantų gerai apginkluotą Lenkijos kariuomenę. 2-jo ir 7-jo pulkų trys batalionai ir artilerijos dalinys buvo Lenkijos kariuomenės atkirsti ir išblaškyti. Tais pačiais metais Gardine įsitvirtino lenkai, išlaikę jį ligi 1939 m. rudens.

1939—1944 m. Gardiną valdė vokiečiai, prijungę jį prie Rytų Prūsijos administracijos.

Gardino pilies mūras

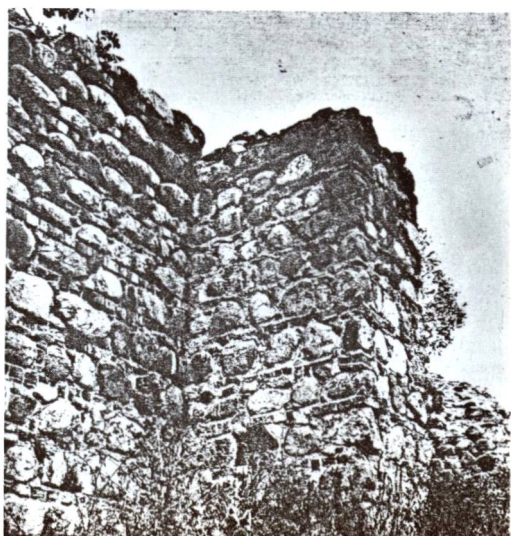

*) Gardino istorija šioje knygoje nepateikiama. Autoriaus ji aprašyta ML I t., 335—345 psl.

GARDINO PILIŲ PLANAS

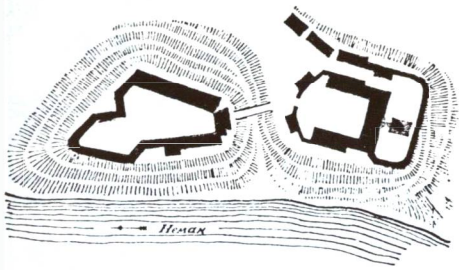

Pilių padėtis

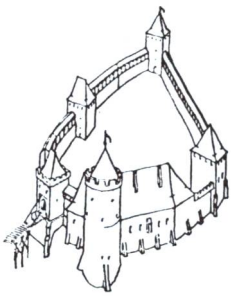

XIV-XV a. Vytauto pilis

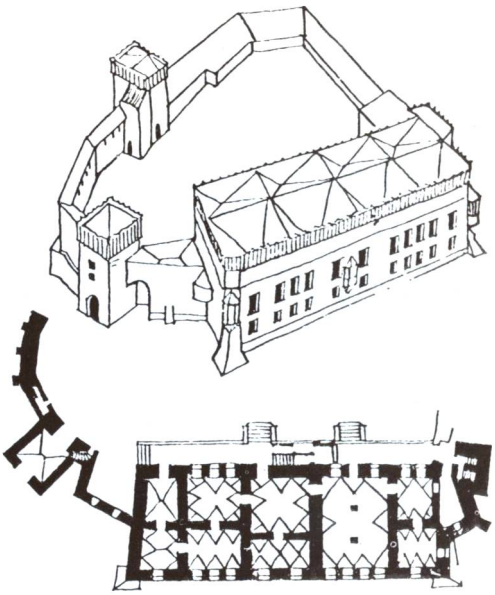

Stepono Batoro pilis

Gardinas — svarbus Lietuvos miestas, XVI a. (Iš Brauno atlaso)

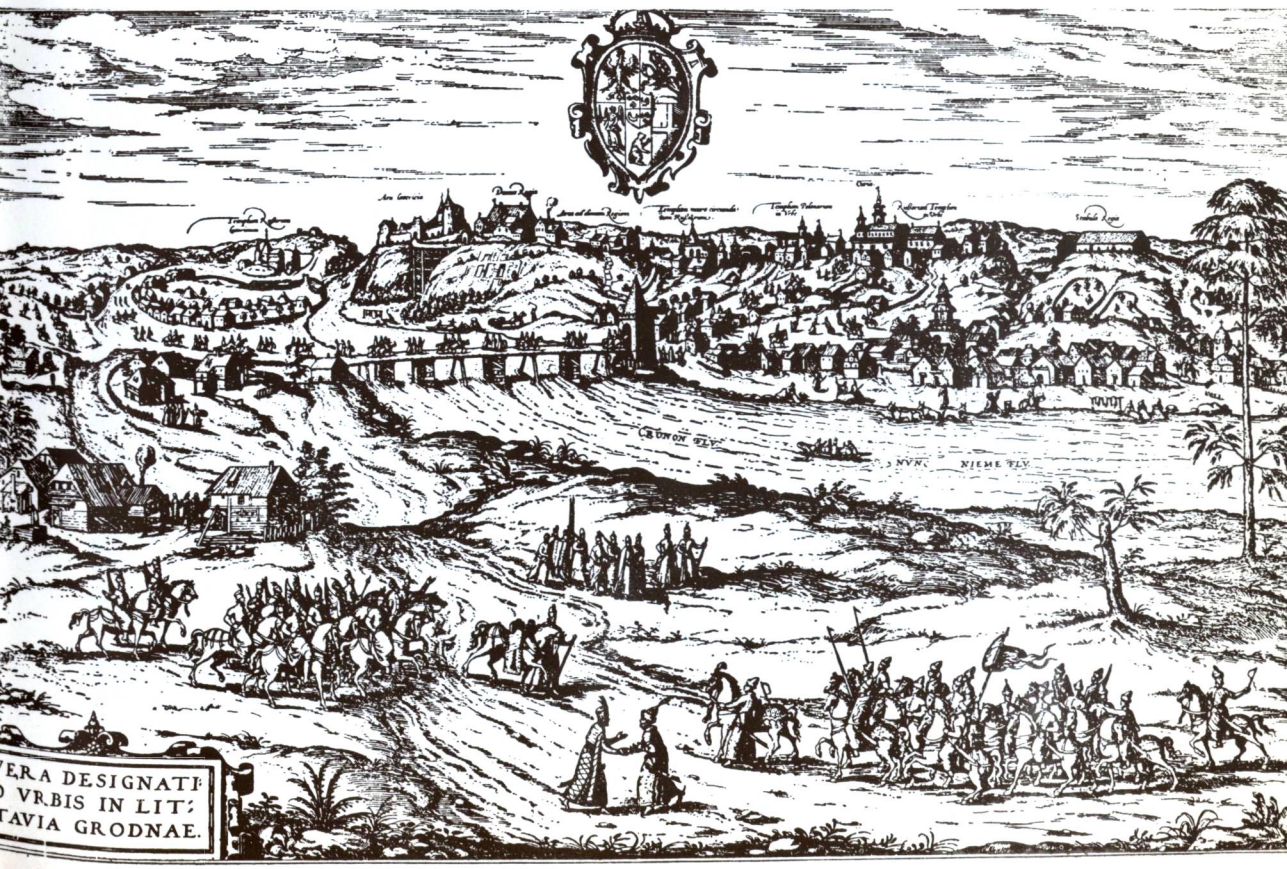

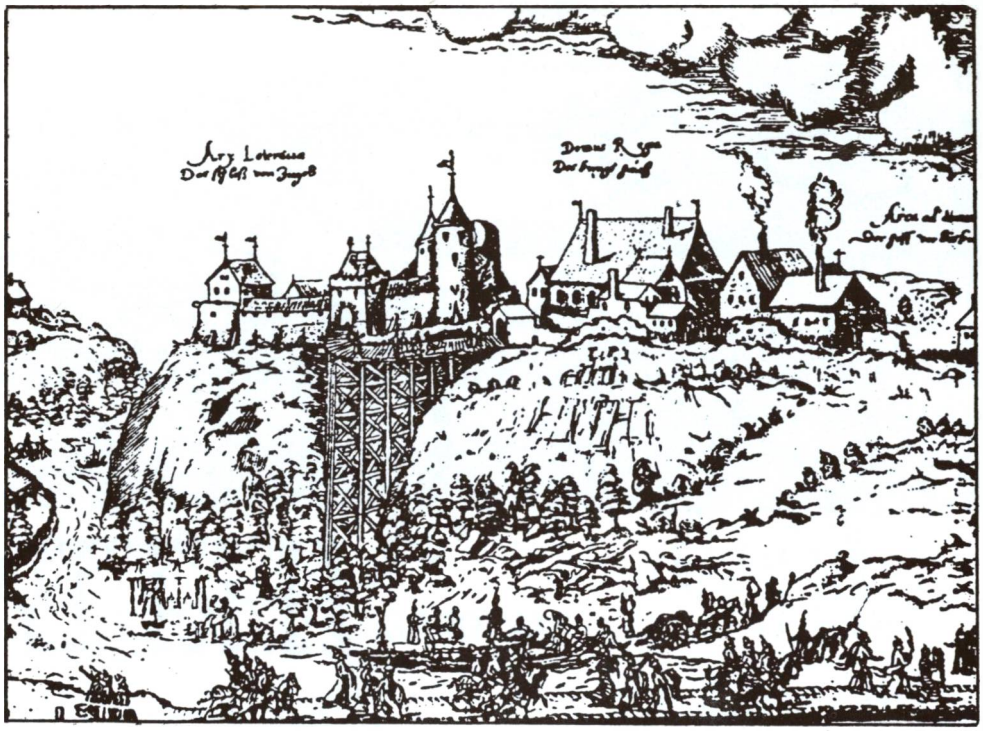

Gardino pilis pagal XVI a. graviūrą

Miesto herbas

1944.VII.16 Gardiną okupavo Raudonoji armija. Gardinas buvo priskirtas sovietinei Gudijai ir virto Gardino srities (1977 m. 25.000 kv. km., 1.126.000 gyv.) centru. Gardino gyventojų skaičius:1825 m. — 9968, 1840 m. — 16.600, 1904 m. — 43.467, 1921 m. — 35.000, 1939 m. — 49.000, 1977 m. — 182.000. Gyventojų sudėtis tautybėmis (1970 m.): gudų 66,1%, lenkų — 24,7%, rusų — 7,7%, ukrainiečių — 1,5%, lietuvių — 0,4%.

Vokiečių laikais Gardine (1942—1944) veikė Lietuvių komitetas, energingai tvarkęs lietuvių kultūros institucijas ir mokyklas Gardino apskrityje ir mieste. Tuo metu Gardino miestą saugojo Gardino savisaugos lietuvių batalijonas.

Gardino R. katalikų bažnyčios. Pirmoji koplyčia buvo įruošta aukštutinėje Vytauto pilyje. Ji buvusi bizantiškai romaniško stiliaus, nedidelė, tik 8 x 9 m skersmens, nukirstais kampais. Turėjusi beveik elipsinę absidą ir du kvadratinius piliorius viduryje. Sienos storos. Jų likučiuose rasta perstatymo žymių.

Kitos bažnyčios Gardine buvo statomos nuo XIV a. pabaigos. Jų buvo daug. Kai kurias, veikusias ligi II pasaulinio karo, čia trumpai paminėsime.

Gardino miestas prie Nemuno. (XIX a. piešinys)

Gardinas ir jo bažnyčios apie 1932 metus

Gardinas. Tiltas per Nemuną. (Vyt. Stanionio nuotr. iš „Nemuno vingiuose", 1959)

Vytauto Didžiojo bažnyčia Gardine. II pas. karo metu apgriauta, pokario metais okupantų susprogdinta

Švč. Marijos Dangun Ėmimo (Vytauto) bažnyčia

Ji buvo Vytauto 1392 m. įkurta ir todėl visą laiką oficialiuose dokumentuose vadinama Vytautine. Pirmasis pastatas, atrodo, bus buvęs medinis. 1551 m. karalienė Bonna pastatė mūrinę bažnyčią. 1782 m. ji buvo perstatyta, bet 1797 m. rusų valdžios uždaryta ir paversta stačiatikių cerkve, kuria ji išbuvo ligi 1920 m.

1920 m. grąžinta katalikams. 1922 m. prasidėjo jos remonto darbai. 1927 m. ji jau turėjo senosios Vytauto bažnyčios išvaizdą. Remontas baigtas apie 1935 m. Ši bažnyčia nebuvo parapijinė. Lenkijos laikais tarnavo ji karinės įgulos reikalams. 1942—1944 m. joje buvo laikomos lietuviškos pamaldos.

Po II pasaulinio karo bolševikai, užėmę Gardiną, šią istorinę paminklinę bažnyčią, karo metu apgriautą, susprogdino.

Architektūra. Seniausioji bažnyčia, pakartotinai atstatyta 1782 m., išlaikė savo gotišką pavidalą. Trijų navų pastatas su aukštu stogu

suremtas kontraforsais, o langų arkos smailios. Absida penkiasienė, žemesnė už navų korpusą. Fasadinis bokštas yra vėlesnės kilmės, galbūt XVIII amžiaus. Jo stilius renesansiškas. Ant aukšto kvadratinio pagrindo uždėti du aštuoniasieniai tarpsniai.

Šv. Pranciškaus Ksavero parapijos bažnyčia — Fara

Ši didžiausia Gardino bažnyčia pastatyta 1584 metais karaliaus Stepono Batoro rūpesčiu. 1621 m. Gardine įsteigta jėzuitų kolegija, kurios reikalams buvo ši bažnyčia naudojama. 1732 m. bažnyčia perstatyta ir 1733 m. vyskupo Potockio konsekruota.

Bažnyčia yra parapijinė. 1910 m. turėjo 11,301, 1939 m. 9418, 1939 m. 13.796 parapijiečius. Kartu ji buvo ir Gardino dekanato centrinė bažnyčia. Dažniausiai ši bažnyčia buvo vadinama Jėzuitų bažnyčia ir Fara. Ji veikia ir pokario metais. 1985 m. klebonu buvo kun. Juozapas Trubovičius, baigęs Rygos kunigų seminariją; bažnyčia pamaldoms atidaryta tik 5 kartus į metus.

Architektūra. Šis baroko stiliaus puošnus pastatas buvo baigtas statyti 1732 m., išpuoštas iki 1750 m. Fasadas aukštas, trijų horizontalinių tarpsnių, su dviem bokštais. Fasadinės sienos aukštis yra lygus jos pločiui, tad bažnyčia atrodo sunki. Langai stačiakampiai ir arkiniai. Bokštai padabinti rokokiškai, su įstrižiniais piliastrais, konsolėmis, vazomis ir sudėtingais šalmais. Bažnyčios išorė tinkuota baltai, o piliastrai ir apvadai melsvai. Vidus padalytas į tris navas masyviškais pilioriais. Kryžminė nava trumpa, jos transeptai vos tik prasikiša už šoninių navų sienų. Bažnyčia didelė: 60 m ilgio, 32 m pločio, 50 m aukščio. Interjeras dekoruotas korinto orderio piliastrais. Yra stiukatūrų sienų tapybos, skulptūrų ir medžio drožinių iš XVIII a. Už bažnyčios yra didelis buv. vienuolyno kiemas, iš visų pusių apsuptas vienuolių namais ir ūkinėmis patalpomis.

Šv. Kryžiaus Atradimo parapijos bažnyčia

1495 m. didysis kunigaikštis Aleksandras padovanojo bernardinams Gardine žemės sklypą. Jo laikais buvo pastatytas augustinų vienuolynas su bažnyčia. 1595 m. Žygimantas III valstybės lėšomis bažnyčią atsta-

Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčia — Fara. (S. Kolupailos nuotr.)

Prie Bernardinų bažnyčios Gardine 1976 m.

Bernardinų bažnyčia

Vizitiečių bažnyčia

tė. Žinoma, kad tą ar jau kitą jos pastatą 1618 m. konsekravo Vilniaus vyskupas Eustachas Valavičius.

Nuo 1852 m. ši bažnyčia buvo parapijinė. 1910 m. ji turėjo 4300, 1925 m. 4800, 1939 m. 5203 parapijiečius. Ji dažnai buvo Bernardinų bažnyčia vadinama.

Architektūra. 1595—1618 m. statyta bažnyčia yra ankstyvojo baroko stiliaus, be bokštų. Fasado dešinėje yra prišlietas aukštas keturių pakopų bokštas — varpinė. Mažojo orderio fasadą puošia plokšti piliastrai ir nišos su skulptūromis. Stogą pridengia renesansiškas trikampis frontonėlis. Kairiosios navos siena sustiprinta išoriniais kontraforsais. Pastatas yra bazilikinės erdvės, trijų navų, su žema pusapskrite absida. Langų ir durų angos įvairios, kaip barokui būdinga. Navas skiria stambūs kvadratinio skerspjūvio pilioriai. Bažnyčia didelė: 62 m ilgio, 24 m pločio. Dešinėje, už bokšto, yra uždaras vienuolyno kluatras su vienaaukščiais pastatais iš trijų pusių.

Švč. Marijos Apreiškimo bažnyčia

Ši bažnyčia yra Nazaretiečio gt. Nr. 2 ir dažniausiai vadinama Brigitiečių bažnyčia. Mūrinė, pastatyta 1642 m. Kristupo ir Aleksandros Veselauskių. 1651 m. ją konsekravo Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius. Nebuvo parapijinė, priklausė seserims brigitietėms. Čia buvo ir jų vienuolynas.

Architektūra. 1634 m. statyta bažnyčia yra baroko stiliaus. Fasadiniai bokštai žemi, beveik lygūs su frontonu. Mažojo orderio fasadas suskaidytas plačiu architravu ir frontono karnizais. Vidaus erdvė yra vienos navos halė, be piliorių. Tai reta baroko architektūroje. Pusiau apskrita absida yra lygaus pločio su nava, o zakristija įtaisyta bažnyčios gale, už absidos. Bažnyčia nedidelė: 36 m ilgio, 13 m pločio. Pastatas įkomponuotas į kvadratinį vienuolyno ansamblį su uždaru kiemu. Visus pastatus apjuosia aukšta mūrinė tvora su keliais puošniais baroko stiliaus vartais.

Švč. Marijos Angelų Karalienės parapijos bažnyčia

Ji yra Gardino Užnemunyje, Šv. Pranciškaus gatvėje. 1635 m. Eustachijas ir Zuzana Kurčai pastatė mūrinę bažnyčią. Ji buvo vadinama Pranciškonų bažnyčia ir buvo parapijinė. 1854 m. perstatyta. 1910 m. turėjo 4343, 1925 m. 6000, 1939 m. 8512 parapijiečius.

Architektūra. 1635 m. statyta baroko stiliaus bažnyčia yra vidutinio dydžio, 35 m ilgio x 18 m pločio. Bazilikinės erdvės trijų navų pastatas yra bebokštis, tik fasado kairėje yra prišlietas kvadratinio plano, trijų tarpsnių bokštas. Bažnyčios fasadas plokščias, keturių tarpsnių, kurių trečiasis yra aukštas frontonas su renesansišku trikampiu. Trisienė absida yra žemesnė už navą. Greta bažnyčios, iš dešinės, yra uždaras vienuolyno kiemas su vienaaukščiais koridorinės sistemos vienuolių namais.

1985 m. žiniomis, Gardine buvo neuždarytos ir veikė 3 bažnyčios. Jų klebonu minimas kun. Mykolas Aronovič. Neoficialiai talkino kun. V. Lisovskis. Vikaras Aleksandras Ciereško gyvenęs prie Bernardinų bažnyčios.

Sunykusios bažnyčios

Amžių būvyje Gardine, be čia trumpai aprašytų bažnyčių, buvo ir daugiau, kurių tik vardai raštuose išliko:

Švč. Marijos Rožančinės — Domininkonų bažnyčia ir jų vienuolynas. Įkurti 1630 m. Panaikinti rusų valdžios įsakymu 1863 m.

Šv. Kryžiaus — Karmelitų bažnyčia. Panaikinta rusų valdžios įsakymu 1849 m.

Švč. Marijos Gimimo — Bernardinių bažnyčia, įkurta 1621 m., panaikinta rusų valdžios įsakymu 1853 m.

Bonifratrų koplyčia. Panaikinta XIX a.

1655 m. rusų invazijos į Lietuvą metu buvo sunaikintos šios Gardino bažnyčios:

Šv. Mikalojaus, įkurta Žygimanto I laikais, Žygimanto Augusto aprūpinta.

Švč. Trejybės.

Šv. Dvasios. Aprūpinta karalienės Bonos. Prie šios bažnyčios buvo jos įsteigta prieglauda 24 neturtėliams.

Pranciškonų bažnyčia Gardine

GERANAINYS

Šv. Mikalojaus vyskupo parapijos bažnyčia

Geranainių miestelis yra prie Upytės upelio, 35 km į šiaurės rytus nuo Lydos, 70 km į pietryčius nuo Vilniaus, 25 km į pietryčius nuo Šalčininkų.

Vietovės vardas. Kun. Lašas „Lietuvių laikraštyje" (Nr. 12, 1904) rašė, kad Geranainys senovėje lietuviškai vadinosi Keranionimis (nuo žodžio „keras"). „Vilniaus žinios" 1906 m. rašė **Geraniūnai.** Gudai vadina Gieraniony, o rusai Geranony.

Istorinės žinios. D.L.K. laikais Geranainys buvo svarbus punktas. Geranainių dvaras žinomas XIV• a. Ilgą laiką jį valdė Lietuvos didikai Goštautai, vėliau čia buvo valstybinis

Geranainių bažnyčia, 1985 m. nuotr.

dvaras. XVI a. I pusėje Goštautai pastatė pilį, kurios griuvėsiai išliko ligi šių dienų. Nuo 1670 ligi XVIII a. pabaigos dvaro pajamos buvo skiriamos DLK artilerijos išlaikymui. Čia buvo įsteigta ir parako gamykla. 1730 m. pijorai įsteigė mokyklą. 1748 m. suteiktos miesto teisės ir herbas. (Daugiau istorinių žinių yra autoriaus „Mūsų Lietuvoje", I, 317—318 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją medinę bažnyčią pastatė Žygimantas Kęstutaitis 1411 m. 1529 m. Vaitiekus Goštautas pastatė mūrinę pilies bažnyčią. Nuo 1540 m. Geranainių klebonas buvo ir Žemaičių prelatas. Senuose raštuose minima, kad XVI a. Geranainys buvo didelis miestas su 3 bažnyčiomis. 1771 m. pastatyta mūrinė bažnyčia. Parapija priklauso Benekainio dekanatui. 1939 m. ji turėjo 2725 parapijiečius.

Geranainių apylinkės iš senų laikų buvo lietuvių apgyventos, bet XIX a. sugudėjo bei sulenkėjo. Bet dar 1857 m. parapija buvo lai-

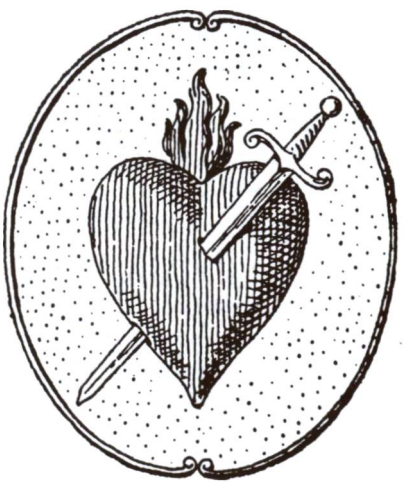

Geranainių miesto herbas

koma dvikalbė — (lietuviška — lenkiška), tačiau buvo žymima, kad ir nelietuviai gyventojai esą lietuviškos kilmės.

1896 m. istorikas Č. Jankovskis savo veikale „Powiat Oszmiański" rašė, kad Geranainių apylinkėse girdima lietuvių kalba. „Vilniaus žinių" (Nr. 268, 1906) atspausdinta korespondencija, pasirašyta, „Vieno Geraniūniečių", kurioje, be ko kita, rašoma: „Kaip Dieveniškiai, taip ir Geraniūnai apgyventi lietuviais. Bet dar jie yra po lenkomanijos jungu. Ak, mes nelaimingi geraniūniečiai! Kodėl mes, lietuviais būdami, ligi šiol dar neturime kunigo lietuvio... Valdžia kaip siuntė mūsų parapijon kunigus lenkomanus, taip ir siunčia, matyt nori mus paversti į lenkus". Ir štai, būrys geraniūniečių nuvyko į Beniakainio bažnyčią (ji tada buvo Geranainių filija), kur išgirdo lietuvių kalba sakomą pamokslą: „O koks gi džiaugsmas apėmė širdis mūsų lietuvių, o kaip gi buvo malonu klausytis žodžių Dievo prigimtoje kalboje! Nevienas mūsų geraniūniečių apsiliejo ašaromis iš džiaugsmo, ne vienas sau mąstė: O kaip laiminga šita diena, kurioje mes, nors ne savoje parapijoje, bet filijoje, išgirdome lietuviškus pamokslus, o kaip laimingi dieveniškiečiai, kurie nuo šios dienos jau visada galės klausyti pamokslų prigimtoje kalboje!, nes jie turi kunigą gerą lietuvį, kuris nebus skriaudėju savo parapijonų. Pas mus tik dar po senobei atliko viskas, mūsų lietuviškoje parapijoje dar vis sėdi kunigas lenkas, nemokąs lietuviškai, o per tą negalįs sąžiningai pildyti savo pareigų... Taigi, tautiečiai, — lietuviai, nemiegokim ilgai, pareikalaukime ir mes kunigo lietuvio! Mes lietuviai esame, užtat gi ir bažnyčioje mūsų turi būti pamokslai ir pamaldos lietuviškoje kalboje".

Nesant reikiamų sąlygų, tautinis atgimimas Geranainyse labai mažai tesireiškė. Lietuvių kalba ypač geso Lenkijos okupacijos (1920—1939) metais. Bet ir sugudėję ir sulenkėję lietuviai dar laikėsi lietuviškų papročių bei tradicijų.

Po II pasaulinio karo Geranainys priskirtas sovietinės Gudijos Gardino sričiai. Gyventojų skaičius: 1792 m. — 306, 1905 m. — 316, 1970 m. — 397.

Bažnyčia veikia ir pokario metais. Ją aptarnauja retkarčiais čia atvykdamas Kauleliškių kunigas Zubielevič.

Bažnyčios fasadas remonto metu, 1985 m. nuotr.

Geranainių bažnyčioje buvo brangių ir retų meniško darbo kulto dalykų. Išskirtinai minėtina Geranainių monstrancija su didikų Goštautų herbu. Ji buvo pagaminta 1535 m., o 1539 m. Vaitiekus Goštautas ją užrašė Geranainių bažnyčiai. Sidabrinė, paauksuota, 1 m aukščio, svėrė 11 kg. Labai dailaus darbo, gotinio stiliaus su renesanso priemaiša. Šis labai vertingas auksakalystės kūrinys, tačiau neilgai buvo laikomas Geranainio bažnyčioje — pateko į Vilniaus katedros lobyną.

GERVĖČIAI

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Gervėčių miestelis įsikūręs prie Aluošios upės, 4 km į vakarus nuo tos vietos, kur ji įteka į Ašmeną. Gervėčiai yra 60 km į rytus nuo Vilniaus. Apylinkės gražios, vietomis iškilusios ligi 150—200 m aukščiau jūros lygio, yra neaukštų kalvų, balų, miškų. Miestelio namai buvo mediniai, todėl daugelį kartų Gervėčius naikino gaisrai.

Vietovės vardas. Istorikas Česlovas Jankovskis (Czesław Jankowski) savo veikale „Powiat Oszmiański" (III, 217) teigia, kad Gervėčius įsteigęs Lietuvos sritinis kunigaikštis Germantas (Giermont). Senovėje vietovė buvusi Germantais vadinama. Savo teigimą remia M. Stryjkowskio, gyvenusio XVI a., pirmutinio Lietuvos istoriko, tvirtinimu. Tačiau šiam teigimui paremti trūksta istorinių šaltinių. Patikimesnis aiškinimas, kad vardas greičiausia, bus galėjęs atsirasti nuo apylinkės pelkėse besilaikančių daugybės gervių.

Lietuviai vietovę vadina Gervėčiais. Sugudėję lietuviai ir rusai vadina Gerviaty, o lenkai rašo Gierwiaty.

Istorinės žinios. Istoriškai vietovė žinoma nuo XVI a. pradžios. Tada Gervėčiai buvo dvaras, užrašytas Vilniaus vyskupams. Prie dvaro buvo ir Gervėčių kaimas. Paskutinis dvaro valdytojas Unijinės Lietuvos laikais buvęs kunigaikštis Malskis, iš kurio rusai 1797 m. atėmė Gervėčių žemes ir padovanojo Rusijos ambasadoriui Turkijoje M. Choiseul-Gouffierui, o šis 1801 m. dvarą pardavė Motiejui Domeikai, Vilniaus pakamariui. Carinės Rusijos laikais Gervėčiai priklausė Varnionių valsčiui (9 km). Pagal Lietuvos — Sovietų Rusijos 1920.VII.12 sutartį, Gervėčiai turėjo priklausyti Lietuvai, bet 1920—1939 m. juos valdė Lenkija. Po Lenkijos žuvimo Sovietai negrąžino Gervėčių Lietuvai — įjungė į sovietinę Gudiją. Bet 1943 m. vokiečių administracija Astravo sritį, taigi ir Gervėčius, perdavė Lietuvos generalinei sričiai bei jos administracijai. Tada Lietuvos riba vietomis pasiekė 1920 m. nustatytą Lietuvos rytinę sieną. Buvo sudaryta Svyrių apskritis, įsteigtos jo lietuviškos įstaigos, įvesdinta lietuvių policija, sudarytas ir Gervėčių valsčius. Bet 1944 m. Lietuvą užėmę sovietiniai rusai vėl atskyrė Gervėčių valsčių nuo Lietuvos, įjungė į sovietinę Gudiją ir Gervėčių apylinkę priskyrė Astravo rajonui. 1936 m. Gervėčiuose buvo 355 gyventojai, iš kurių daugiau kaip 200 lietuvių. 1970 m. 377 gyventojai.

R. katalikų bažnyčia. 1535 m. Vilniaus vyskupas Jonas, kuriam tada Gervėčių žemės priklausė, įsteigė Gervėčiuose bažnytinę fundaciją. Ilgesnį laiką Gervėčiai buvo Vilniaus vyskupų stalo dvaras.

Pirmąją medinę bažnyčią 1536 m. pastatė Vilniaus vyskupas Jonas, kilęs iš karalių giminės. Ji išstovėjusi beveik 200 m. ir anuo metu buvusi viena iš seniausių medinių bažnyčių Lietuvoje. Nežinia kuriais metais atstatyta. Kai ji paseno, 1899—1903 m., klebono kun. Alšausko rūpesčiu, parapijiečių aukomis bei darbu, pastatyta nauja graži mūrinė gotinio stiliaus bažnyčia. Šia proga pažymėtina, kad kun. Alšausko ir parapijiečių pastangoms statyti Gervėčiuose didelę mūrinę bažnyčią labai nepritarė Vilniaus dekanas, kuriam Gervėčių parapija priklausė. Jis sakęs: „Greičiau ant mano delno užaugs plaukai, negu jūs pastatysite bažnyčią". O klebonas mėgdavęs apie lenkus šitaip sakyti: „Dieve duok, kad Lenkija prisikeltų, bet nevaldytų". Alšauskas rinko aukas ne tik apylinkėse, bet ir kitose Lietuvos vietose, buvo net du kartu į Ameriką šiuo reikalu nuvykęs. Pažymėtina, kad kun. Alšauskas, paskirtas į Gervėčius, greitai išmoko lietuviškai ir kelius metus skelbė Dievo žodį gimtąja lietuvių kalba, vietoje ligi šiol vartotos lenkiškos. Bet pastatęs bažnyčią, buvo tuojau iš Gervėčių iškeltas.

1904.IX.8 bažnyčia pašventinta. Ligi 1909 m. įruošti altoriai ir atlikti kiti vidaus įrengimo darbai. Tai viena iš gražiausių bažnyčių plačioje apylinkėje. Cariniai rusai buvo sumanę ją atimti iš katalikų ir paversti stačiatikių cerkve. Šiuo reikalu buvo pradėję vesti agitaciją ir rinkti gyventojų parašus, tačiau pasirašė tik 5 asmenys.

Architektūra. 1899—1903 m. statyta mūrinė bažnyčia yra pseudogotiška. Bokštas tik vienas, pastatytas simetriškai priekiniame fasade, yra dvigubai aukštesnis už centrinės

navos stogą. Pastatas bazilikinio tipo, trijų navų, kryžminio plano. Transeptai aukšti, kaip ir didžioji nava. Išorė mirga su daugybe kontraforsų, pinaklių ir piliastrų. Keturių tarpsnių bokštas laibėja aukštyn ir jo stogas yra labai aukšta liekna piramidė. Sienų ir bokšto langai yra gotiški poriniai su apskritimais viršuje. Panašių bažnyčių buvo pristatyta Lietuvoje kelios dešimtys trumpame laikotarpyje prieš I pasaulinį karą.

Gervėčių pseudogotiškos **bažnyčios vidaus įrengimai** buvo atliekami per eilę metų, bažnyčią pastačius. Įruošti dailūs altoriai, kurių centrinis (didysis) vadinamas bažnyčios titulo — Švč. Trejybės vardu. Jo viršuje — Nukryžiuotasis Kristus. Kiek žemiau esančiame paveiksle atvaizduota Švč. Trejybė vainikuojanti prie Dievo sosto stovinčią Mergelę Mariją. Altoriaus šonuose apaštalų Šv. Petro ir Šv. Povilo statulos. Altoriaus dešinėje pusėje buvo didelis paveikslas — „Kristus ramina jūrą". Tačiau neaiškiomis aplinkybėmis jis buvo uždažytas.

Žiūrint nuo Švč. Trejybės altoriaus, kairėje pusėje yra Aušros Vartų Gailestingumo Dievo Motinos altorius, su šio paveikslo kopija. Kitoje pusėje — Šv. Jurgio altorius. Šventasis čia atvaizduotas kaip karys, ietimi duriąs slibiną. Altoriaus priešakyje, virš tabernakulio, yra Šv. Antano statula.

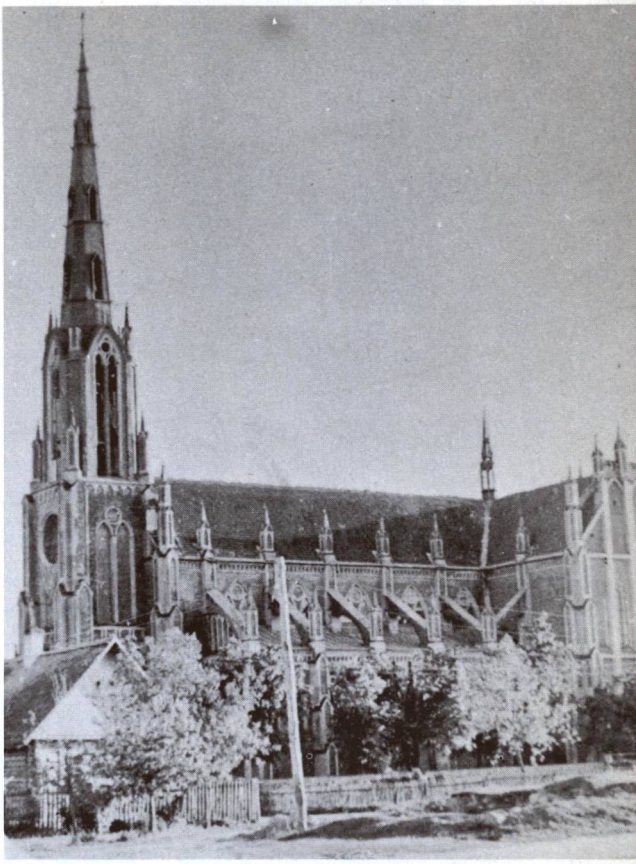

Gervėčių bažnyčia

Altoriai: Aušros Vartų Marijos, didysis, Šv. Jurgio. (Iš Antano Petkausko albumo)

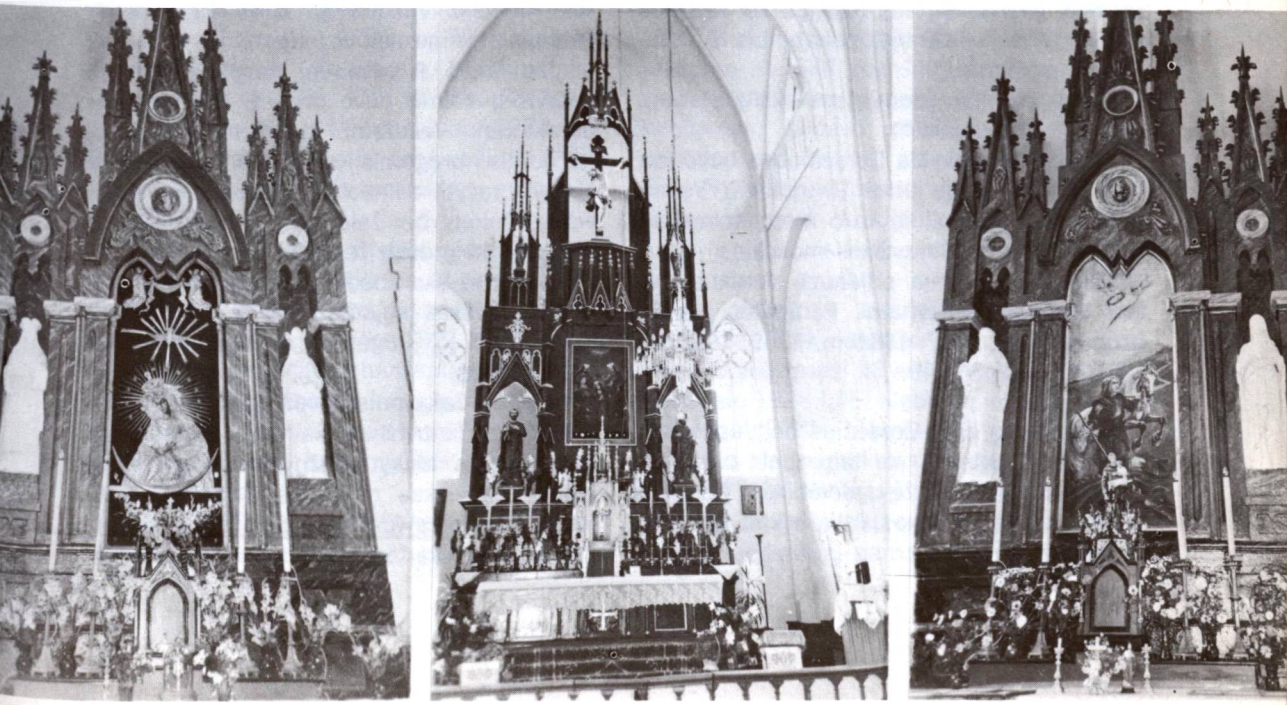

Šoninis altorius kairiojoje sienoje su Švč. Jėzaus Širdies statula. (Iš A. Petkausko albumo)

Šalia Aušros Vartų Dievo Motinos altoriaus, kairėje sienoje, buvo įruoštas ketvirtasis Švč. Jėzaus Širdies altorius su Kristaus statula. Viršuje (sienoje) pakabintas Šv. Stanislovo paveikslas.

Yra ir daugiau įdomių paveikslų, statulų, įruošti geri vargonai.*)

Parapijinė mokykla Gervėčiuose buvo jau XVIII a. 1804 m. ją lankė 10 mokinių. Vėliau surusinta. I pasaulinio karo metu kaimuose buvo steigiamos lietuviškos mokyklos.

Gervėčių parapija priklausė Vilniaus, vėliau Varnionių dekanatui. Parapijiečių skaičius: 1744 m. 1307, 1910 m. 7359, 1925 m. 7315, 1939 m. 9349.

———

*) Daug žinių apie Gervėčius bei apylinkės kaimus pateikė, o taip pat parapijos žemėlapį nubraižė gervėtiškis spaudos darbuotojas Antanas Petkauskas, gyv. Čikagoje.

Lietuvių tautinis atgimimas ėmė reikštis XIX—XX a. sąvartoje. Gervėčius pradėjo pasiekti draudžiamoji spauda. 1898—1901 m. čia vargoninkavęs muzikas Mikas Petrauskas suorganizavo stiprų lietuvišką chorą (80 dainininkų) ir orkestrą (30 muzikantų). Jam padėjo Gervėčiuose kurį laiką gyvenęs Miko brolis Kipras. Tada gyventojai tarp savęs ir namuose kalbėdavo lietuviškai (Gervėčių tarme), bet melsdavosi ir skaitydavo maldas bažnyčioje bei namuose tik iš lenkiškų maldaknygių. Tenka abejoti, ar parapijoj galėjo būti bent vienas žmogus, mokąs poterius lietuviškai kalbėti. Per rusišką mokyklą buvo varomas rusinimo darbas. Lietuvybė ėmė pamažu atgyti klebono kun. Dalinkevičiaus laikais. Su skaudančia širdimi jis žiūrėjo į nykstančią lietuvybę Gervėčių apylinkėse, tačiau įsigalėjusi jo kūne plaučių džiova naikino jo sveikatos likučius. Savo vikaru pasirinko kun. Ambraziejų Jakavonį ir talkino jam patarimais. Iš Gervėčių apylinkės kilęs Petras Stakauskas („Gyvenimo prisiminimai iš kelionės per pasaulį", Hot Springs, 1980) rašė: „Šie du mūsų tautos milžinai... kėlė tautinę sąmonę ir ne tik sustabdė Gervėčiuose lietuvybės laidojimą, bet pačią lietuvybę prikėlė naujam gyvenimui". 1911 m. klebonas mirė. Jo laidotuvėse dalyvavo didžiulė parapijiečių minia. Palaidotas šventoriuje. Ant jo kapo supiltas aukštas antkapis, pastatytas paminklas, prie kurio parapijiečiai dažnai melsdavosi. Naujuoju klebonu paskirtas vikaras kun. A. Jakavonis, kuris visomis išgalėmis stiprino lietuvių atgimimą.

Jau prieš I pasaulinį karą daugumoje lietuviškų kaimų buvo paskirti mokytojai — daraktoriai. Veikdami su vietos jaunimu, dažnomis progomis mokydavo lietuviškai skaityti, rašyti, dainuoti, organizuodavo lietuviškus šokius bei žaidimus. Parapijos lietuviškuose kaimuose šeštadienių ir sekmadienių vakarais skambėdavo lietuviškos dainos. Bet lietuviškas sąjūdis palietė ne tik jaunimą: prie jo jungėsi ir suaugusieji, augo entuziazmas.

Kun. A. Jakavonis beveik kiekvieną dieną lankydavo lietuviškus kaimus, ragindamas parapijiečius lankyti bažnyčią, steigti nelegalias lietuviškas mokyklas ir parūpindavo joms mokytojus (daraktorius). Šiose mokyklose vaikai, o kartais ir suaugusieji, buvo mo-

Klebonas kun. Ambraziejus Jakavonis

komi lietuviškai kalbėti, skaityti, rašyti. Taip Mockų kaime įsteigtą mokyklą lankė 30 vaikų. Pamokos vykdavo po 3 dienas kiekvieno mokinio namuose. Kai kaime pasirodydavo koks nors valdžios pareigūnas, mokiniai išbėgiodavo.

Nuo 1916 m. parapijos kaimuose buvo steigiamos lietuviškos „Ryto" draugijos mokyklos. Mokytojai dienos metu dirbdavo su mokiniais, o vakarais ruošdavo jaunimui vakarinius kursus, mokydavo suaugusius rašto, stiprino lietuvišką judėjimą. Buvo ruošiami ir klojiminiai vakarai su vaidinimais, šokiais bei žaidimais. Visa tai išbudino gervėtiečius naujam gyvenimui. Jau 1922 m. Gervėčių krašto jaunuoliai ėmė važinėti į Vilnių, stodavo į lietuvių gimnaziją, mokytojų seminariją.

Lenkų okupacijos metais polonizacijos priemonės buvo dar labiau sustiprintos. Lietuvius sulenkinti stengėsi administracija ir arkivyskupijos kurija. Jau 1921.IV.17 buvo uždrausta bažnyčioje lietuviškai giedoti. Po 3 dienų suimtas klebonas kun. A. Jakavonis ir kalėjime išlaikytas 4 savaites. Tik po daugelio parapijiečių prašymų bei reikalavimų buvo paleistas.

Jau 1919 m., taigi tik karo audrai nurimus, buvo Gervėčiuose įsteigta „Ryto" mokykla. Lenkai ją persekiojo ir 1922.XII.12 uždarė. Po ilgų vargų bei pastangų lietuviškos mokyklos įsteigtos Galčiūnų, Gėliūnų, Mockų, Petrikų, Rimdžiūnų kaimuose. Prie jų atsirado vakariniai kursai, skaityklos. Kūrėsi ir lietuviškos draugijos, Šv. Kazimiero dr-jos skyriai. Tik viena Blaivybės draugija parapijoje turėjo 14 skyrių. Kova dėl lietuviškų mokyklų tęsėsi ligi 1934 m., kol jos visos buvo uždarytos.

1922 m. lenkų surežisuotuose „Vidurinės Lietuvos" seimo rinkimuose lietuviai nedalyvavo, juos boikotuodami. Lenkai gerai žinojo, kad didžiausia lietuvių jėga yra klebono A. Jakavonio asmenyje. Daugelį kartų areštuotas, tardytas, 1927.X.5 kun. Jakavonis buvo suimtas ir išvežtas į Lukiškio kalėjimą. Praslinkus 10 dienų Gervėčių parapijos lietuvių delegacija nuvyko į Varšuvą ir nuvežė Šv. Tėvo nuncijui prašymą su keliais šimtais parašų, kad būtų paleistas jų klebonas. XII.20 jis buvo paleistas, tačiau perkeltas į sugudėjusią Kliuščionių parapiją. Vėliau vėl buvo kilnojamas. 1934 m. paskirtas Eitminiškių (žr.) klebonu. Tačiau lenkuojantieji jį įskundė lenkų partizanams, kurie 1943 m. jį suėmė, išsivedę iš klebonijos ilgai kankino, reikalaudami išduoti kitus lietuvius. Kun. A. Jakavonis, iškentėjęs baisiausius kankinimus, buvo negailestingai nužudytas, jo lavonas įmestas į žvyrduobę miške netoli Pabradės, surastas tik po poros mėnesių. (Žr. V-1, 194 psl.).

Arkiv. R. Jalbžykovskis lietuviškas pamaldas sumažino ligi 1 karto per mėnesį. 1927.XII.3 parapijiečiai įteikė arkivyskupui prašymą su 684 parašais, prašydami lietuviams bent pusę pamaldų. Atsakymas buvo neigiamas; kildavo riaušės. Arkivyskupas, patyręs, kad Velykų pirmąją dieną bažnyčioje įvyko lietuvių muštynės su lenkais, pasireiškusios net kraujo praliejimu, norėjo kuriam laikui visiškai uždaryti bažnyčią. Tik tikintiesiems prašant, uždėjo jai gedulą. Buvo uždrausta bažnyčioje giedoti tiek lietuviškai, tiek lenkiškai — tik lotyniškai. Tokia būklė tęsėsi iki arkivyskupo vizito Gervėčiuose. 1928.I.15, klebonui kun. D. Buiviui sakant lietuvišką pamokslą, lenkai pradėjo giedoti ir pamokslas buvo nutrauktas. 1928.I.27 arkivyskupo atsiųstas prelatas A. Savickis pranešė, kad nebūsią jokių pamokslų ir pridedamųjų pamaldų, o mišias galima

būsią laikyti tik skaitytines, prie dviejų žvakelių. Bet lenkų kapelionas kun. Pr. Romeika ir toliau sakė lenkiškus pamokslus.

1928.II.2 Gervėčių parapijos 16 kaimų 8 delegatai su 10 prašymų ir 970 parašų vėl nuvyko pas Vilniaus arkivyskupą, tačiau šis delegacijos nepriėmė. 1928.IV.15 kun. Danielius Buivys, gynęs lietuvių teises, buvo iškeltas iš Gervėčių. Bet iškeltas ir lenkininkas kun. Pr. Romeika. Jų vietoje paskirtas iš Lietuvos kilęs lenkas kun. J. Malinauskas, gynęs tiktai lenkų reikalus.

Protestas prieš lietuvių skriaudėjus. Įspūdingiausias lietuvių pasireiškimas — protestas prieš lenkintojus bei kalbos teisių užgniaužėjus įvyko 1928.VI.15, kai Gervėčių parapiją vizitavo Vilniaus arkiv. R. Jalbžykovskis. Kai jis važiavo per lietuvių gyvenamus kaimus, gyventojai jį pasitiko su juodomis vėliavomis, tuo protestuodami prieš lietuvių kalbos naikinimą jų pačių pasistatytoje bažnyčioje.

Pagrindinis arkivyskupo sutikimas įvyko Rimdžiūnų kaime, ganytojui važiuojant iš Žodiškio parapijos į Gervėčius. Saulei tekant į Rimdžiūnų kaimą rinkosi parapijiečiai lietuviai ir Sakalaičių kaimo „lenkai" ir kiti gyventojai. Jau iš vakaro Ašmenos tilto gatvėje, per kurią eina kelias į Žodiškį, buvo pastatyti iškilmingi vartai, išpuošti vainikais ir gėlėmis. Ryto metą lietuviai vartų centre ant aukšto stiebo iškėlė savo trispalvę vėliavą ir ją pritvirtino. Jos abejuose šonuose, tik žemiau, buvo pritvirtintos dvi juodos gedulo vėliavos.

Į Rimdžiūnų kaimą suplaukė daugybė žmonių — pėsčiųjų, važiuotų ir raitų. Mokytojai atvedė visų lietuviškų „Ryto" draugijos mokyklų mokinius. Kiekvienas jų rankose laikė mažas trispalves lietuviškas vėliavėles. Apie 200 lietuvių raitelių turėjo juodus pabalnius, o jie patys per savo pečius buvo persijuosę plačiomis (apie 15 cm) juostomis.

Atvyko ir daug lenkų raitosios policijos. Policininkai buvo ginkluoti kardais, šautuvais, rankiniais ginklais, turėjo daug šovinių. Kadangi lietuviai buvo anksčiau susirinkę, lenkų ginkluotoms pajėgoms nebebuvo vietos, todėl raitoji policija jas per Ašmenos tiltą išvedė į ganyklas ir ten paliko visai dienai.

Žvalgams pranešus, kad arkivyskupas artėja prie Bagdoniškių, lietuviai raitininkai išjojo jo pasitikti. Jų išvykimu pasinaudojo lenkų raitoji policija: atjojusi nulaužė visas lietuvių vėliavas ir iš ganyklų į kaimą atvedė „lenkus". Kilo didelis sąmyšis.

Po valandos pasirodė lietuviai raitininkai, o jų viduryje palengva slenkantis arkivyskupo automobilis. Jam sustojus prie iškilmingų vartų, arkivyskupas atliko religinį ritualą. Po to, priėjęs prie staliuko, paėmė duoną, užbėrė kiek druskos ir užgėrė vandeniu. Tuo metu prie arkivyskupo prisiartino Girių kaimo ūkininkas Jonas Petrikas ir visų Gervėčių parapijos lietuvių vardu tarė labai jautrų ir giliai išmąstytą žodį. Savo kalboje paminėjo ir tai, ką lenkų policija padarė su iškilmių vartais, lietuvių raiteliams išvykus pasitikti ganytojo. Visa tai girdėdami žmonės verkė. Buvo sujaudintas ir pats arkivyskupas. Jis į juos prabilo tėviškai, žadėdamas padaryti pakeitimų jų kalbos naudai. Be abejo, jį stebino didžiulė lietuvių minia, jaunimas ir vaikai.

Pavakarėj iš Rimdžiūnų lietuvių minia pėsčiųjų žingsniu lydėjo arkivyskupą į Gervėčius. Kitas sutikimas įvyko prie bažnyčios. Po to, visų nuostabai, šventoriuje, po lietuviškai jo tarto žodžio, arkivyskupas R. Jalbžykovskis lietuviškai užtraukė „Sėjau rūtą, sėjau mėtą, sėjau lelijėlę..." Visi parapijiečiai galingu balsu jam pritarė. Bet Sakalaičių kaimo „lenkams" toks arkivyskupo elgesys sukėlė apmaudą ir jie užtraukė nešvankią lenkišką dainelę, dėlko net arkivyskupui buvo nesmagu.

Lietuvių reikalavimai, įvairiomis progomis pateikti klebonui ar kurijai, paprastai būdavo toki: kad lietuviams evangelija būtų skaitoma prieš sumą, kad užsakai būtų skelbiami tik lietuviškai, kad krikšto, jungtuvių ir laidotuvių apeigos būtų atliekamos lietuvių kalba, kad rašant metrikus nebūtų darkomos lietuviškos pavardės. Jie taip pat reikalavo pamokslų ir giedojimų lietuvių kalba.

Prisimintini ir kiti įvykiai dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčioje bei gyvenime. Taip 1926 m. Velykų metu bažnyčioje įvyko muštynės, kurias suorganizavo vikaras lenkas, gimęs Varšuvos apylinkėse. Kai Velykų rytą lietuviai užgiedojo giesmę „Linksma diena mums prašvito", į bažnyčią įsiveržė grupė karingų lenkų, giedodami „Piekalnei moy zwojowoł" (Pragaro vartus nugalėjo"...). Lietuviai, užpulti iš netyčių, kaip įmanydami nuo jų gynėsi ir apskaldė įsiveržėlius — lenkuojančius gele-

žėlėmis kaustytais „Aukso altorių", „Šaltinių" ir kitų maldaknygių kietai įrištais viršelių kampais. Tačiau arkivyskupas nubaudė ne lenkus įsiveržėlius, bet lietuvius.

„Vilniaus aidas" (Nr. 48, 1928) rašė: „Mūsų (Gervėčių) klebono žingsniai atgraso ne tik nuo kunigo, bet ir nuo bažnyčios. Žmonės po dvejus metus neina išpažinties, o sako, kad ir penkerius neisią, nes biją, kad jie neįduotų policijai (mat, šiemet jis yra įdavęs policijai nekaltą žmogų, o paskui dar gąsdino, kad ir daugiau įduosiąs").

Kai viena proga lenkas Gervėčių klebonas pagrasino patikrinsiąs lietuvių delegatų pilietybės dokumentus, valstietis Juodzevičius jam atrėžė: „Čia mes gimę, čia mirsime. Patikrinkite, klebone, ketinamą pašaukti policiją, iš kur ji kilus".

Dar 1938 m., po ilgamečių lenkinimo pastangų, įvykusiuose šešių valsčiaus seniūnijų savivaldybės rinkimuose iš 108 tarybos narių lietuviai laimėjo 80 vietų. Kai tais pačiais metais buvo statoma nauja klebonija, susirinkę parapijos lietuviai pareiškė mokėsią tik ketvirtį reikalingos pinigų sumos, nes lietuviškos pamaldos vykstančios tik kas ketvirtą sekmadienį. Tada lenkas klebonas bandė įrodinėti, kad lietuviai turį apmokėti bent pusę išlaidų, nes jie sudarą parapijos narių daugumą...

Benamė Šv. Kazimiero ir Šv. Jurgio vėliava. Kai 1935 m. mirė Lenkijos maršalas J. Pilsudskis, prasidėjo dar didesnis Vilniaus krašto lietuvių persekiojimas. Buvo uždaromos lietuviškos „Ryto" mokyklos. Bet lietuviai jų vietoje steigdavo savo skaityklas. Gėliūnų kaimo skaityklos vedėjas buvo savamokslis dailininkas. Jis aliejiniais dažais nutapė Šv. Kazimiero ir Šv. Jurgio paveikslus. Nagingos parapijietės pasiuvo žalio ir raudono šilko vėliavą, kurios centre buvo minėtų šventųjų paveikslai, o po jais auksine raidžių spalva įrašai: „Šventas Kazimierai, globok mus!" ir „Šventas Jurgi, melskis už mus!" Pirmojo Šventojo maldingai ant krūtinės sunertos rankos vaizdavo prie jo širdies glaudžiančią pavergtą ir persekiojamą Lietuvą su Vilniaus kraštu. Šv. Jurgis, simboline prasme, ietimi duriąs baisųjį slibiną, lyg ir drąsino lietuvius kovoti su piktais priešais. 1936 ar 1937 m. buvo kreiptasi į parapijos kleboną leidimo padėti vėliavą bažnyčioje. Tačiau prolenkiškas klebonas, arkiv. R. Jalbžykovskio, Vilniaus vaivados spiriamas, nesutiko įsileisti vėliavos į bažnyčią dėl joje esančių įrašų lietuvių kalba ir tautinių juostų bei spalvų. Nesutiko ir vėliavą pašventinti. Jis pasiūlė pakeisti lietuviškus įrašus lenkų ar lotynų kalbomis parašytus. Tačiau lietuviai su siūloma vėliavų profanacija nesutiko, įrašų bei spalvų nekeitė, sakydami, kad pasaulio tautos garbina Dievą savo gimtosiomis kalbomis. Buvo aliarmuota Gervėčių, Salų ir Varnėnų policija — ji turėjo „imtis ypatingų priemonių", jei lietuviai bandytų savo vėliavą įnešti į bažnyčią. Gervėtiškiams neliko kitos išeities, kaip tiktai savo bažnytinę vėliavą neštis kartu su savimi, vykstant į Vilniaus Kalvarijas Sekminių švenčių metu.

Ir taip, gaudžiant Gervėčių bažnyčios varpams, lūpose skambant giesmės „Dievas mūsų prieglauda ir stiprybė" žodžiams, lietuvių maldininkų grupė pajudėjo Vilniaus link. Antroji gausi grupė iš Salų geležinkelio stoties per Gudagojį išvažiavo į Vilnių traukiniu.

Šv. Mikalojaus bažnyčios klebonas kun. Kristupas Čibiras su maloniu paguodžiančiu šypsniu pasitiko gervėtiškius maldininkus, savo bažnyčioje pašventinęs jų tremtinę vėliavą ir pastatęs prie altoriaus, tarė nuoširdų paguodos žodį, be ko kita, sakydamas: „Broliai! Savo laiku ir Šventoji Šeima neturėjo kur galvos priglausti. Ir Kūdikėliui Jėzui teko bėgti iš gimtųjų namų nuo Erodo keršto, tačiau žinokite, kad Visagalio Tėvo atsiųstoji meilės tiesa teisiuosius veda į pergalę".

Kai 1939 m. Lenkija subyrėjo, gervėtiškiai savo vėliavos nebuvo pamiršę. Jie tuojau nuvyko Vilniun, ir atsigabenę tremtinę vėliavą, iškilmingai įnešė ją į savo bažnyčią. Pažymėtina, kad klebonas Stanislovas Chodyka, drauge su gausia parapijiečių minia, ją pasitiko dar prieš miestelio pradžią.

I-osios bolševikų okupacijos metu. Labai skaudus smūgis Gervėčių ir apylinkės lietuviams buvo suduotas 1939 m. rudenį, kai dalelė Vilniaus krašto buvo naujo okupanto grąžinta Lietuvai, o Gervėčiai palikti sovietinei Gudijai. Buvo paskelbta žinia apie galimą gyventojų repatriaciją, apsimainant lietuviais ir gudais su sovietine Gudija. Kurkauskių dvare (vėliau Pekšos, Vilniaus katedros remontuotojo — architekto nuosavybė, vedus Kurkausko dukrą) rusai įsteigė savo repatriacinę misiją. Paskelbta, kad galėsią į Lietuvą repatrijuoti tik tie gyventojai, kurie do-

kumentais ir kalba galėsią įrodyti savo lietuviškumą. Sugudėjusieji bei gudai, nemoką lietuviškai, verkė ir keikė savo dalią — „kodėl aš lietuviu negimiau..." Visi lietuviai, išskyrus tik keletą šeimų, pareiškė norą išsikelti į nepriklausomą Lietuvą, palikdami savo žemę, trobesius ir visą turtą, nes buvo leista pasiimti tik tiek, kiek gali vienu arkliu tempiamu vežimu pavežti. Lietuviai savo turtą stengėsi išmainyti su gudais į gerus vežimus bei arklius. Taip pakrauti ir žygiui paruošti vežimai išstovėjo klonienose 2 savaites — rusai delsė repatriacijos vykdymą ir matyt nutarę netrukus Lietuvą prijungti prie Sovietų Sąjungos, apsisprendė repatriaciją atšaukti. Ir staiga jie pradėjo Gudagojaus link traukti įvairių rūšių karinius dalinius, patrankas, tankus ir kitus ginklus. Gervėtiškiai taip ir neišvažiavo, patyrę didelius turtinius nuostolius. Okupantai rusai buvo nekalbūs, bet vis dėlto kuris jų prasitardavo: „Neduok, Dieve, einame į Lietuvos frontą, kad tik nebūtų taip, kaip buvo Suomijoje..."

Vokiečių okupacijos metais žmonių gyvenimas paliko niūrus, netikras, nes visus vietos reikalus tvarkė taip vadinamoji „gudiška administracija". Iš tiesų reikalus vedė gudų vardu prisidengę lenkai, čia atbėgę iš Varšuvos generalinės gubernijos. Naujai įsteigtuose Gervėčių ir Girių valsčiuose jie laikė po 40 policininkų ir terorizavo vietos lietuvius. Turime prieš akis 1942.I.2 rašytą skundą lietuviškajai administracijai Vilniuje, kurį pasirašė 4 Vilniaus I Valst. gimnazijos moksleiviai: Antanas Petkauskas, Mykolas Pukštas, Stasys Bazevičius ir Balys Petkauskas. Jame, be ko kita, rašoma: „Gavę 1941.XII.20 Kalėdų atostogas, parvykom į savo tėviškę Girių vls. (anksčiau Gervėčių) Rimdžiūnų kaiman. Parvykę turėjome pas vietinės civilinės valdžios organus kas antrą dieną registruotis. Bet neilgai teko pas tėvus atostogauti, nes jau gruodžio 30 d. gavome įsakymą per 12 val. namus apleisti, antraip grasino areštuoti ir pasodinti kalėjiman. O priežastis ta, kad mes esame lietuviai ir dar mokomės Vilniaus lietuvių mokykloje. Mūsų vyresniuosius draugus mokinius Pukštą Juozą, gyv. Rimdžiūnų km. ir Valeiką Juozą, gyv. Gervėčių miestely, jau pirmomis atostogų dienomis areštavo ir pasodino kalėjiman". Toliau skunde pažymima, kad „vietos gyventojus, ypač lietuvius, kurie nepasisako esą lenkais, įvairiai terorizuoja, pav., uždėdami didesnius mokesčius ir piliavas. O jų taip vadinami policininkai lietuvius gyventojus žiauriai muša. Šie lietuviai buvo šautuvų buožėmis sumušti: Augulis Jonas, Augulis Stasys, Augulis Petras, Petkauskas Jonas, Pukšta Stasys, Kardzius Andrius — visi Rimdžiūnų km. gyventojai; Drėma Bronius, Karmaza Juozas, Drėma Alfonsas, Kumeliauskas Stasys, Kumeliauskas Vladas, Kucka Juozas, Karmaza Balys, Petrikaitė Paulina, Petrikas Povilas, Lukša Bronius, Laurinavičius Stasys, Urbanavičius Povilas ir Petrikas Albinas — visi Girių km. gyventojai... Gyventojų tarpe ‚gudiški' lenkų pareigūnai skleidžia gandus, kad jau greit Vokietija žlugs, atsistatys didelė Lenkija, o su vokiečiais ir lietuviais bus taip, kaip buvo su žydais... Gavę įsakymą iš savo namų išvykti, o neturėdami kur nors kitur prisiglausti, Naujų Metų dieną grįžome į Vilnių, į savo mokyklos bendrabutį".

Tam tikrais momentais „gudai administratoriai" išsitardavo: „Dabar yra pusė dvyliktos. O kai išmuš dvyliktą, mes ‚gudai' tapsime lenkais ir kovosime už šių sričių, kaip Lenkijos teritorijos, išlaikymą".

1941—1943 m. gyventojai energingai rašė prašymus, rinko po jais parašus, siuntinėjo delegacijos į vokiečių ir lietuvių administracijos įstaigas, prašydami Gervėčius su apylinkėmis išjungti iš Gudijos ir priskirti Lietuvos generalinei sričiai. Po ilgų ir pakartotinų pastangų jų prašymai buvo patenkinti. 1943 m. vokiečių okupacinė administracija perdavė Lietuvos gen. sričiai dalį teritorijos su Gervėčių valsčiumi. Įsteigta nauja Svyrių apskritis, sudarytas Gervėčių valsčius, pradėjo kurtis lietuviškos administracijos bei švietimo įstaigos. Čia daug dirbo parapijos vikaras ir kapelionas kun. Jonas Paulius Gylys. Buvo gimęs 1906.IV.4. 1928.VIII.15 Marijonų vienuolijoje padarė įžadus. Kunigu pašvęstas 1932.V.21. Dirbo vienuolyne Marijampolėje, iš čia perkeltas Švč. Trejybės bažnyčios Panevėžyje vikaru. II pasaulinio karo metu savanoriškai atvyko į Gervėčius ir, veikdamas su vietos lietuviais, įsteigė lietuvišką progimnaziją, kuriai ir vadovavo, kartu eidamas mokytojo, direktoriaus, kapeliono pareigas. Planavo buv. Domeikų dvare įsteigti ir žemės ūkio mokyklą, bet nauja bolševikų okupacija sutrukdė. 1944 m. pradžioje Gervėčių valsčiuje jau veikė 23 lietuviškų mokyk-

1978.VIII.17 mirusio Gervėčių klebono kun. Chodykos laidotuvės Gervėčiuose. Lydėjusių dvasininkų tarpe — vysk. J. Steponavičius, kun. Br. Laurinavičius

lų komplektai, kuriuose lietuvių kalbos noriai mokėsi ne tik vietinių lietuvių, bet ir savo kalbą pamiršusių sugudėjusių lietuvių vaikai. Įvykus pasikeitimams Vilniaus arkivyskupijos kurijoje, buvo teisingai išspręstas ir lietuvių kalbos bažnyčioje klausimas.

Surašant valsčiaus gyventojus, lietuviais užsirašė 60% valsčiaus gyventojų, lenkais — 24,7%, gudais — 14,7%. Lietuvos Mokslų Akademijos surinktais duomenimis, 75,8% valsčiaus gyvenviečių turėjo lietuviškus pavadinimus.

1943—1944 m. Gervėčių apylinkėje siautėjo gausūs lenkų partizanų „krašto armijos" (Armia krajowa) būriai, pridarę daug žalos gyventojams lietuviams, juos apiplėšdami, nužudydami. Kaip viena iš tokių aukų buvo ir buvęs Gervėčių klebonas kun. Ambraziejus Jakavonis, miręs kankinio mirtimi. Gervėtiškiai liko jam amžinai dėkingi, kad parodė jiems tikrąjį kelią į Dievą ir lietuvybę.

Sovietinių rusų okupacijos metais. 1944 m. karo veiksmų metu Gervėčių apylinkės nukentėjo nuo rusų kariuomenės šaudymų bei bombardavimo. Užėmę Gervėčius rusai nebepaliko jų prie sovietinės Lietuvos, bet įjungė į sovietinę Gudiją. Jų okupaciją lydėjo teroras, suėmimai, trėmimai, pasireiškę ypač prievartinio varymo į kolchozus metu. Kun. Gylys buvo suimtas, ištremtas. Mirė Lietuvoje apie 1958 m. Ištremtas ir klebonas kun. Stanislovas Chodyka. Bažnyčios pastatas, kaip ir daugelis kitų Gudijos bažnyčių, turėjo būti nugriautas ir tai būtų padaryta, jeigu jo nebūtų herojiškai gynęs zakristijonas, parodydamas daug ištvermės ir sveikatos. Kai klebonas po 6 m. tremties grįžo į Gervėčius, zakristijonas perdavė jam bažnyčią ir netrukus mirė.

Bet ir kietos sovietinių rusų bei gudų okupacijos metais lietuviai nepasimetė, gindami savo kalbos teises. 1956 m., jiems energingai reikalaujant, kai kuriose Gervėčių ir apylinkės mokyklose buvo pradėtas dėstyti lietuvių kalbos dalykas. Ir okupuotoje Lietuvoje atsirado jaunimo, kuris ryžosi aplankyti gervėtiškius ir jiems padėti.

1959 m. į Gervėčių vidurinę mokyklą su draugišku vizitu atvyko Vilniaus S. Nėries vidurinės mokyklos mokinių grupė, atvežusi ir 250 pokario metais okup. Lietuvoje išleistų knygų. Gervėčių vid. mokyklos direktorius nenorėjo šios dovanos priimti, bet ilgai pasvarstęs priėmė. Tačiau, praslinkus mėnesiui, jas išmetė iš mokyklos bibliotekos. Kita proga Gervėčių lietuvius knygomis, laikraščių bei žurnalų prenumerata, vėl parėmė Vilniaus Pedagoginio instituto studentai, tačiau ir šios dovanos susilaukė panašaus likimo. 1971 m. sovietinės Lietuvos administracija uždraudė be specialių leidimų vykti į sovietinę Gudiją. Abiejų pusių lietuvių kultūrinis bendravimas sustabdytas, lietuvių kalba išvyta iš kultūros namų bei klubų.

1978.V.21 į Švč. Trejybės atlaidus Gervėčiuose iš okup. Lietuvos atvyko 50 maldininkų grupė. Jie norėjo aplankyti Girių ir kitus apylinkės kaimus, tačiau kagebistai uždraudė. Dovanos (daugiausia lietuviškos knygos) liko neįteiktos. Gudijos saugumo įstaigos apie maldininkus pranešė okup. Lietuvos saugumui, kuris pravedė tardymus.

Atlaidų metu buvęs liūdnas vaizdas. Jį pateikė Lietuvos pogrindžio spauda: „Į Švč. Trejybės atlaidus susirinko labai daug, o kunigų iš viso — tik vienas, vietos klebonas (iš Sibiro grįžęs kun. St. Chodyka), nusenęs (gimęs 1893 m.), paliegęs. Graudu buvo matyti, kaip procesijos aplink bažnyčią metu sunkiai eina su monstrancija kunigas, prilaikomas iš šonų dviejų vyrų. Procesijoje dalyvavo ir lietuviai, ir gudai, nešdami savo bažnytines vėliavas, tarp kurių ryškiai išsiskyrė tautiniais lietuviškais motyvais išausta vėliava su Gedimino stulpais"..Klebonas kun. Stanislovas Chodyka, gimęs 1893 m., baigęs Vilniaus kunigų seminariją ir 1918 m. pašvęstas kunigu, buvo gudas, bet prisitaikydamas prie lenkiškos kurijos, nevengė savęs laikyti lenku. Jis buvo gerbiamas už savo toleranciją: vieną sekmadienį sumą laikydavo lietuviams, kitą lenkams. Atitinkamai ir pamokslus sakydavo abiem kalbom. Po 6 metų tremties Sibire, palaužta sveikata ir paliegęs gyveno ir dirbo Gervėčiuose. Čia 1978 m. mirė. Jo laidotuvės buvo iškilmingos. Be gausios gervėtiškių minios, dalyvavo ir iš šios parapijos kilę Vilniaus vyskupas Julijonas Steponavičius, kun. Bronius Laurinavičius.

1978 m. vasarą mirus Gervėčių klebonui kun. Stanislovui Chodykai, Gervėčių parapijos bažnytinis komitetas pradėjo reikalauti paskirti į Gervėčius lietuviškai mokantį kunigą. 1976.X.7—1979.XI.10 laikotarpiu jie parašė daugybę pareiškimų Religinių reikalų įgaliotiniui Minske, sovietinės Gudijos aukščiausios tarybos pirmininkui P. Mašerovui ir pačiam L. Brežnevui. Vien tik į Religinių reikalų įgaliotinį jie kreipėsi 9 kartus. Pareiškimuose buvo prašoma, kad būtų leista atvykti iš sovietinės Lietuvos kunigui, nes Gervėčių parapijoje nuo amžių gyvena daugybė lietuvių katalikų. Trys kunigai, jų tarpe Bronius Laurinavičius, raštu buvo pareiškę norą persikelti į Gervėčius. Pažymėtina, kad 1979.I.25 pareiškimą kunigo lietuvio paskyrimo reikalu, pasiųstą L. Brežnevui, pasirašė net 2067 asmenys (prie prašymo buvo pridėta 63 lapai jų autentiškų parašų). Į visus prašymus atsakyta neigiamai, arba visiškai neatsakyta. Kiek vėliau įgaliotinis Lyskovas parinko jauną, lietuviškai nemokantį kunigą J. Zanievskį ir jį paskyrė į Gervėčius. (Pogrindžio „Aušra" Nr. 32, 1982 m.) yra paskelbusi šiuo reikalu 8 Gervėčių parapijiečių pareiškimų tekstus).

Naujasis klebonas panaikino lietuviškas pamaldas ir paliko tik lenkiškas. Lietuvių kalbos teisių Gervėčių bažnyčioje atstatymo reikalu ypatingai daug rūpinosi Adutiškio klebonas kun. Br. Laurinavičius. Jis pats pasisiūlė vykti į šią parapiją klebonu ir pasiuntė įvairiems valdžios organams apie 50 įvairių pareiškimų bei skundų.

Pagaliau naujas Gervėčių klebonas bandė sugrąžinti tokią pamaldų tvarką, kokia buvo

Gervėtiškio kun. A. Filipčiko-Filipaičio primicijos Gervėčių bažnyčioje 1982.VI.27. (Iš Antano Petkausko albumo)

1982.VI.7 kunigas primicijantas Ant. Filipčikas-Filipaitis iškilmingoje procesijoje lydimas į bažnyčią. (Iš A. Petkausko albumo)

jo pirmtako kun. St. Chodykos laikais. Kokia tvarka laikomos „lietuviškos pamaldos", galima suvokti iš pogrindžio „Aušroje" (Nr. 33, 1982) paskelbtos korespondencijos „Kas naujo Gervėčiuose" išrašo:

„Šįmet per lietuvių pamaldas Švč. Trejybės atlaiduose kun. Zanievskij lietuviškai pasakė du sakiniu: ‚Viešpats su Jumis' ir ‚Viešpaties malonė telydi Jus'. Evangeliją lietuviškai skaitė ne pats kunigas, bet davė perskaityti tarnui. Pamokslo visai nebuvo, o maldas po evangelijos skaitė lenkiškai. Dalindamas komuniją sakė ne ‚Kristaus Kūnas' ir ne ‚Corpus Christi', bet ‚Ciało Chrystusa'! Per pamaldas gražiai giedojo lietuvių choras, bet daugiausia girdėjosi moteriški balsai. Po lietuvių pamaldų buvo Suma lenkiškai. Po Sumos procesijoje aplink bažnyčią lietuvaitės, tautiniais rūbais apsirėdžiusios, nešė bažnytinę lietuviškais motyvais išaustą vėliavą. Procesijoje buvo nešama dar viena vėliava su lietuviškais įrašais: ‚Šv. Jurgi, melskis už mus'! — vienoje pusėje, ir ‚Šv. Kazimierai, globok mus'! — kitoje pusėje... Kun. Zanievskij lietuvių kalbos nemoka ir nesimoko. Kokį apaštalinį darbą gali dirbti ‚nebylys kunigas' parapijoje, kurios didesnė dalis lietuviška? Jis negali nei lietuviškai pamokslo pasakyti, nei išpažinčių klausyti, nei vaikų katekizuoti".

Lietuvos pogrindžio spauda yra pateikusi žinią, kad 1980 m. gegužės mėn. pradžioje Gervėčių klebonas kun. Josif Zanevskij vietos apylinkės pareigūnų buvo nubaustas 50 rublių administracine bauda už tai, kad miestelyje susitikęs pasisveikindavo su mokiniais, o kartais kai kuriuos pakviesdavo ateiti į pamaldas bažnyčioje ir pasiteiraudavo, kaip sekasi mokslas. Kunigas buvo apkaltintas „peržengęs sovietinius įstatymus — už bažnyčios ribų vedęs religinę propagandą". Skundą prieš kleboną parašė Gervėčių vidurinės mokyklos užklasinio darbo organizatorė Mūrina Taisa Nikolajevna, o pasirašė visa mokyklos administracija. Pogrindžio spauda pranešimą baigia šiais žodžiais: „Baltarusijoje kunigas, matyt, yra lygus raupsuotajam, kuriam susitikti ir bendrauti su žmonėmis draudžiama".

1982.VI.27 Gervėčių bažnyčioje buvo ypatingos iškilmės. Tą dieną naujai pašvęstas kunigas Antanas Filipčikas-Filipaitis laikė primicijas. Gudiškos kilmės, bet gerai kalba ir rašo lietuviškai. Jis gimė 1949.VI.17. Motina buvo gimusi Papiškių kaime, ištekėjo už Filipčiko į Čyzaučiznos kaimą. Antanas, baigęs Kauno kunigų seminariją, kunigu pašvęstas 1982.VI.6. Gervėtiškiai labai apgailestavo, kad jų parapijoje gimęs ir augęs kunigas buvo paskirtas ne į savo gimtąją, bet į kitą parapiją — Pabradės ir Pavoverės parapijų administratorium.

Vilniuje išleisto „Katalikų kalendoriaus - žinyno" 1984 m. žiniomis (199 psl.) 1984 m. Gervėčiuose dirbo Kaišiadorių vyskupijos

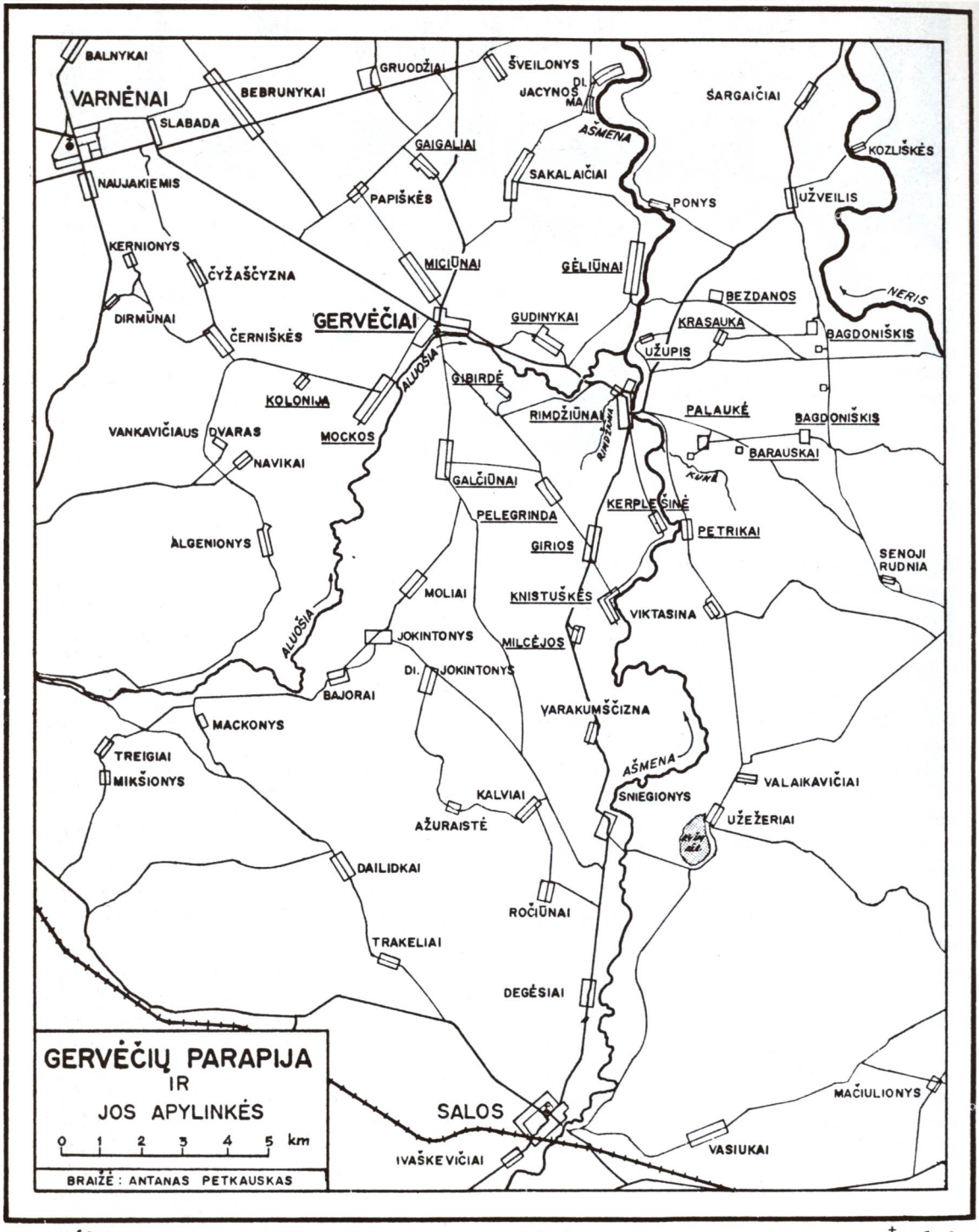
BALNYKAI
VARNĖNAI
BEBRUNYKAI
SLABADA
GRUODŽIAI
ŠVEILONYS
JACYNOS DL.
MA
ŠARGAIČIAI
AŠMENA
GAIGALIAI
KOZLIŠKĖS
NAUJAKIEMIS
SAKALAIČIAI
PONYS
UŽVEILIS
PAPIŠKĖS
KERNIONYS
ČYŽAŠČYZNA
MICIŪNAI
GĖLIŪNAI
BEZDANOS
NERIS
DIRMŪNAI
GERVĖČIAI
GUDINYKAI
KRASAUKA
BAGDONIŠKIS
ČERNIŠKĖS
UŽUPIS
ALUOŠIA
GIBIRDĖ
KOLONIJA
RIMDŽIŪNAI
PALAUKĖ
BAGDONIŠKIS
VANKAVIČIAUS DVARAS
MOCKOS
BARAUSKAI
NAVIKAI
KUNA
GALČIŪNAI
KERPLEŠINĖ
PELEGRINDA
PETRIKAI
ALGENIONYS
GIRIOS
SENOJI RUDNIA
MOLIAI
KNISTUŠKĖS
VIKTASINA
ALUOŠIA
JOKINTONYS
MILCĖJOS
DI. JOKINTONYS
BAJORAI
VARAKUMŠČIZNA
MACKONYS
TREIGIAI
AŠMENA
MIKŠIONYS
VALAIKAVIČIAI
KALVIAI
SNIEGIONYS
AŽURAISTĖ
UŽEŽERIAI
DAILIDKAI
ROČIŪNAI
TRAKELIAI
DEGĖSIAI
GERVĖČIŲ PARAPIJA
IR
JOS APYLINKĖS
0 1 2 3 4 5 km
BRAIŽĖ: ANTANAS PETKAUSKAS
SALOS
MAČIULIONYS
IVAŠKEVIČIAI
VASIUKAI
RIMDŽIŪNAI - KAIMŲ GYVENTOJAI VISI LIETUVIAI
ALGENIONYS - SUGUDĖJUSIŲ LIETUVIŲ KAIMAI
UPĖS
GELEŽINKELIAI
PLENTAI
VIEŠKELIAI
BAŽNYČIOS
PASTATAI

kunigas Kazimieras Gvozdovičius (gim. 1955.III.4, kunigu pašvęstas 1982.V.27). Tačiau Gervėčiuose jis negyvena.

Gervėčių miestelio vidurinėje ir kelių kaimų pradžios mokyklose yra, kaip dalykas, dėstoma ir lietuvių kalba (du kartus savaitėje).

Parapijos ribose esančiuose **Girių** ir **Sakalaičių** kaimuose buvo koplyčios.

Lietuviški kaimai Gervėčių apylinkėse

Gervėčių apylinkės yra Aluošios, Ašmenos ir Gožės upių srityje. Žemė nederlinga, smėlynai. Yra kalvų, kurių aukščiausia siekia 201,9 m aukščiau jūros lygio.

Seniausi šio krašto gyventojai (autochtonai) yra lietuviai, ir tai tautiškai labai atsparūs. Kai amžių bėgyje platesnėje apylinkėje gyventojai nutautėjo, pasisavindami gudų ar lenkų kalbą, ir tuo būdu tapdami „tuteišais", „gudais" ar „lenkais", gervėtiškiai išlaikė savo kalbą ligi šių dienų. Tokiu būdu jie liko lyg sala, slaviškai kalbančių žmonių atskirta nuo lietuvių kalbos kamieno.

Knistuškių kaimo jaunieji veikėjai po kryžium, kurį pastatė vietinis Šv. Kazimiero draugijos skyrius, Šventųjų metų proga. (Iš „Jaunimo draugo" Nr. 5, 1935)

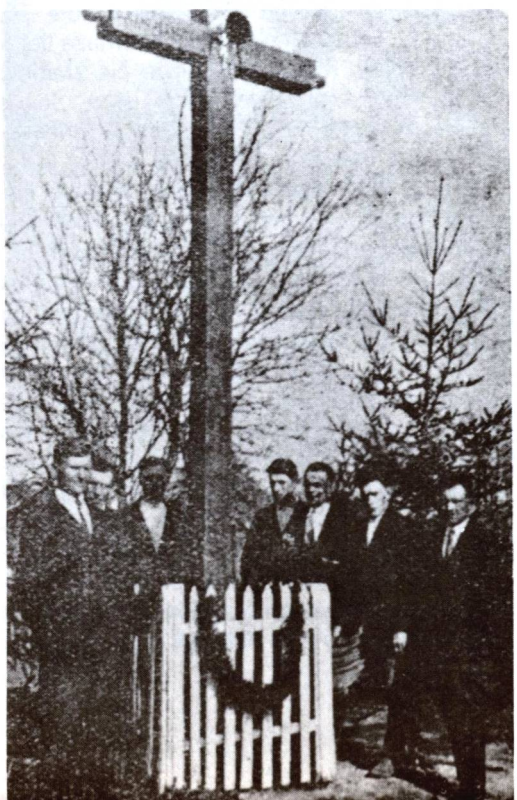

Gervėtiškių lietuvių kalba kiek skirtinga nuo dabartinės rašomosios lietuvių kalbos, turi archajiškų ir retų kalbos ypatybių. Nuo XIX a. pabaigos ją tyrinėjo ir tautosaką užrašinėjo kalbininkai: Ed. Volteris, P. Aruma, E. Grinaveckienė, J. Balčikonis, Z. Zinkevičius, A. Vidugiris, J. Lipskienė, T. Sudnik (maskvietė). 1955—1973 m. laikotarpyje ilgesnį laiką kalbos tyrimo darbą čia dirbo besilankydama kalbininkė Jadvyga Kardelytė (gim. 1932.XII.24 Linkmenyse). Jos tyrinėjimo duomenys paskelbti 1975 m. „Mokslo" leidyklos Vilniuje leidiniu „Gervėčių tarmė" (Fonetika ir morfologija, 144 psl.). Knygos gale pridėta ir 12 tarmiškų tekstų, kalbininkų užrašytų iš vietinių gyventojų lūpų. Pagal J. Kardelytę, Gervėčių tarmė priklauso rytų aukštaičiams vilniškiams (arba rytų dzūkams), piečiausiai jų pusei. Kai kuriomis fonetinėmis ypatybėmis yra artima Dieveniškių ir pietinių švenčioniškių tarmėms.

Lietuviški kaimai bei gyvenvietės. Ligi šių dienų lietuviški išliko šie kaimai: patys Gervėčiai, su miesteliu suaugęs Miciūnų kaimas, Gaigaliai, Mockos, Geliūnai, Bezdanos (Bezdonys), Užupis, Rimdžiūnai, Galčiūnai, Pelegrinda, Girios, Petrikai, Kerplėšinė (Kerplėšina, Karmazai), Knystuškės, Milcejos, Palaukė, Gudinykai (Gudininkai), Gibirdė, Kolonija; vienkiemiai: Bagdoniškis, Krasauka, Užkunis, Apšeriūtė.

Daugelis kitų kaimų, nors gyvenami sugudėjusių lietuvių, turi lietuviškus vardus: Grebeliai, Sakalaičiai, Vaškūnai, Savičiūnai, Bobriškės, Kernionys, Dzirmūnai, Alginėnai, Radziuliai, Degėsiai, Sniegonys ir daugelis kitų.

Miciūnų kaimas yra beveik visiškai suaugęs su Gervėčių miesteliu, lyg jo šiaurinė dalis. Tai labai lietuviškas kaimas, pasižymėjęs kovose dėl lietuvybės jau senaisiais laikais. 1863 m. kai kurie kaimo vyrai aktyviai dalyvavo sukilėlių eilėse ir kovėsi su rusais. Ties Miciūnais įvyko žymesnis mūšis, kurio metu žuvę 66 sukilėliai. Vėliau jiems pagerbti buvo pastatytas paminklas.

Miciūnų ūkininkai jau iš seniau buvo išplėtę pieno ūkį, augindavo gerus arklius, taigi buvo ir labiau pasiturį. Jau prieš I pasaulinį karą čia įsteigta lietuviška pradžios mokykla. Tada ir karo metu mokė daraktoriai. Kadangi kaimas buvo didelis (daugiau kaip 70 sodybų), susirinkdavo apie 80 mokinių. Po karo

čia veikė „Ryto" draugija, kuriai buvo nupirkti nuosavi namai. Tačiau 1932.XII.31 okupacinė lenkų administracija, prikibusi prie tariamai „netinkamų vadovėlių", mokyklą uždarė. Ją pakeitė lietuviška skaitykla, bet ir ji susilaukė to paties likimo. Jos vedėjas A. Bubulis buvo lenkų tardomas ir nubaustas. Ilgesnį laiką veikė Šv. Kazimiero draugijos skyrius, rengęs paskaitas, vakarėlius su vaidinimais, koncertus, minėjimus. Tačiau 1936 m. lenkai ir jį uždarė. Dar 1922 m. miciūniškiai vieningai boikotavo okupacinės lenkų valdžios surežisuotus taip vadinamos „Vidurinės Lietuvos" seimo rinkimus. Gindami lietuvių kalbos teises Gervėčių bažnyčioje, gyventojai dalyvavo ne tik vietinėje akcijoje, bet lankėsi ir Vilniaus kurijoje; jų delegacija buvo nuvykusi net į Varšuvą, pas Šv. Sosto nuncijų.

1911 m. šiame kaime gimė Julijonas Steponavičius. Jo tėvai ūkininkai. Tėvas Karolis, mirus žmonai — Julijono motinai, vedė antrą žmoną ir iš jos susilaukė sūnaus Antano ir dukters. Karolis buvo žymus parapijos veikėjas, buvo lenkų persekiotas ir mirė jų okupacijos metais. Buvo labai iškilmingai palaidotas. Julijono artimųjų šeimos nariai buvo išvežti į Sibirą, bet, rodosi, sugrįžo. Julijonas Steponavičius mokėsi savo kaimo mokykloje, lietuviškoje Vytauto Didžiojo gimnazijoje Vilniuje ir kunigų seminarijoje. Teologijos mokslus gilino Vilniaus universitete, kuriuos baigė magistro laipsniu. 1936 m. pašvęstas kunigu. Tais pačiais metais savo primicijas atlaikė Gervėčių bažnyčioje. Dirbo Vilniaus vyskupijos parapijose. 1955.V.22 konsekruotas vyskupu. 1957 m. Apaštalų sostas jam suteikė Panevėžio ir Vilniaus vyskupijų apaštališkojo administratoriaus su rezidencinio vyskupo teisėmis titulą. Bet 1961.I.24 komunistinės valdžios suimtas ir ištremtas už savo vyskupijos ribų, į Žagarę. (Daugiau žinių žr. V-1, 187—190 psl.).

Į pietus nuo Gervėčių (1 km) prie Aluošios upės yra įsikūręs senas ir didelis **Mockų** kaimas (116 sodybų), vienų tik lietuvių gyvenamas, iš senų laikų pasižymėjęs lietuviška veikla. Jau 1920 m. čia įkurta lietuviška mokykla, bet 1927 m. lenkų uždaryta. 1924 m. lenkų teismas Varnionyse nubaudė šios mokyklos mokytoją M. Ciemaškaitę vieno milijono infliacinių markių bauda už vaikų mokymą lietuviškai. Lenkams mokyklą uždarius, jos vietoje įsteigta lietuviška skaitykla, tačiau ir ji buvo 1936 m. uždaryta. Buvo uždaryti ir gražiai veikęs Šv. Kazimiero draugijos skyrius, ūkio ratelis. Mockų gyventojai buvo visą laiką aktyvūs kovoje dėl gimtosios kalbos teisių Gervėčių bažnyčioje. Lietuvišką veiklą čia skatino šiame kaime gimęs Petras Stakauskas (nepr. metais N. Vilnios miesto burmistras), lietuviškai mokyklai vadovavęs mokyt. Jonas Raslavičius, teisininkas Juozas Mocka ir kiti. Bet daugiausia atliko jau minėtas kun. Ambraziejus Jakavonis. Dar ir dabartinės okupacijos metu veikė lietuviškas dainų ir muzikos ansamblis, kuris buvo gerai žinomas visoje Gudijoje.

Rimdžiūnų kaimas (4 km į pietryčius nuo Gervėčių), yra įsikūręs prie Ašmenos upės. 1940 m. jame buvo 80 ūkininkų sodybų ir apie 500 gyventojų. Žemė nederlinga, o ir jos nedaug, taigi gyventojai dar vertėsi ir amatais. Visi rimdžiūniečiai geri lietuviai, okupacijų metais patyrę daugybę skriaudų. Tuojau po I pasaulinio karo kaime buvo įsteigta lietuviška mokykla. Ilgus metus ji buvo lenkų persekiota, uždarinėjama, bet tėvams protestuojant, vėl atidaroma. Tik 1932 m. jos vietoje įbrukta lenkiška mokykla. Bet 1933 m. mokyklos vietoje pradėjo veikti lietuviška skaitykla. Gražiai veikė Šv. Kazimiero draugijos skyrius. Be ko kita, jis statė lietuviškus kryžius ir 1935 m. pastatė tris. Gyventojai prenumeruodavo Vilniuje leidžiamus lietuviškus laikraščius, kurių ateidavo apie 70. Kovoje dėl lietuvių kalbos teisių nemaža lietuvių nukentėjo. Lietuvišką veiklą čia skatino: Šv. Kazimiero dr-jos skyriaus pirm. Jonas Pukštas, Vincas Petkauskas, Petras Stakauskas, Jonas Petrikas, Antanas Skurka ir kt. Gražiai veikė Žemės ūkio ratelis, religinis Katalikų akcijos būrelis. Jaunimas ruošdavo vakarėlius, vaidinimus su įvairia programa.

Išskirtinai minėtinas šiame kaime gimęs Povilas Petkevičius, už lietuvišką veiklą lenkų suimtas, nuteistas ir įvairiuose Lenkijos kalėjimuose bei koncentracijos stovyklose kalintas bei kankintas ilgiau kaip 8 metus. Jis buvo iš Kowelio kalėjimo (prie Rumunijos sienos) lenkų paleistas tik valstybei žlungant 1939.IX.16, ir tai su sąlyga, kad į kalėjimą vėl grįš „Lenkijai atsikūrus". Vilnių pasiekė tada, kai jį buvo užėmę sovietiniai rusai ir čia šeimininkavo, plėšdami krautuves, butus, prisiplėštą turtą kraudami į prekinius vagonus ir gabendami į Sovietų Rusiją. (Šiuo metu P.

Petkevičius gyvena Čikagos apylinkėse, yra pensininkas, rašo savo kacetinius atsiminimus. Stambia auka yra parėmęs šių knygų išleidimą).

Pelegrindos kaime (3 km į pietryčius nuo Gervėčių) lenkų laikais veikė lietuviška pradžios mokykla, kurią lankė apie 40 mokinių. Kaime gyveno apie 30 ūkininkų, veikė kai kurios organizacijos. 1933 m. lenkų administracija mokyklą uždarė dėl tariamai „netinkamos patalpos".

Girių kaimas yra 6 km į pietryčius nuo Gervėčių. Čia buvo apie 85 ūkininkų sodybos. Šio kaimo gyventojai ligi paskutinių metų yra išlaikę daugybę retų ir įdomių lietuviškų papročių. Kiekviena jų pirkia išpuošta įvairiais drožiniais bei raižiniais. Sovietinės spaudos pranešimu, dar 1958 m. Giriose buvusios gražiai dainuojamos lietuviškos dainos, kaime rytais aidėdavęs skerdžiaus trimito garsas. Senu lietuvišku papročiu ruošiamos vestuvės, dažnai trukdavosios visą savaitę. Lenkų laikais veikė Šv. Kazimiero dr-jos skyrius, be kitų atliktų darbų, pastatęs 1930 m. paminklą Vytauto Didžiojo garbei. Jį vietos

Pelegrindos kaimo lietuviškos mokyklos klasė, lenkų okupacijos laikais

meistrai pagamino iš cemento ir plytų. Tais pačiais metais, minint valdovo mirties 500 m. sukaktį, paminklą pašventino kun. Č. Viskanta. Jo atidarymo iškilmėse dalyvavo daugiau kaip 1000 lietuvių. Girių kaime kurį laiką

Šv. Kazimiero draugijos Gėliūnų kaimo skyriaus nariai. Viduryje sėdi pirm. Juodzevičius. (Iš „Jaunimo draugo" Nr. 6,7, 1929)

Gėliūnų kaimo lietuvių vaikai — mokiniai, džiaugiasi gavę lietuvišką laikraštėlį. (Iš „Aušrelės" Nr. 16, 1935)

To paties kaimo vaikai, suvaidinę „Grybų barnį". Viduryje sėdi iniciatorė Vilčinskaitė-Gailušienė. (Iš „Aušrelės" Nr. 3, 1935)

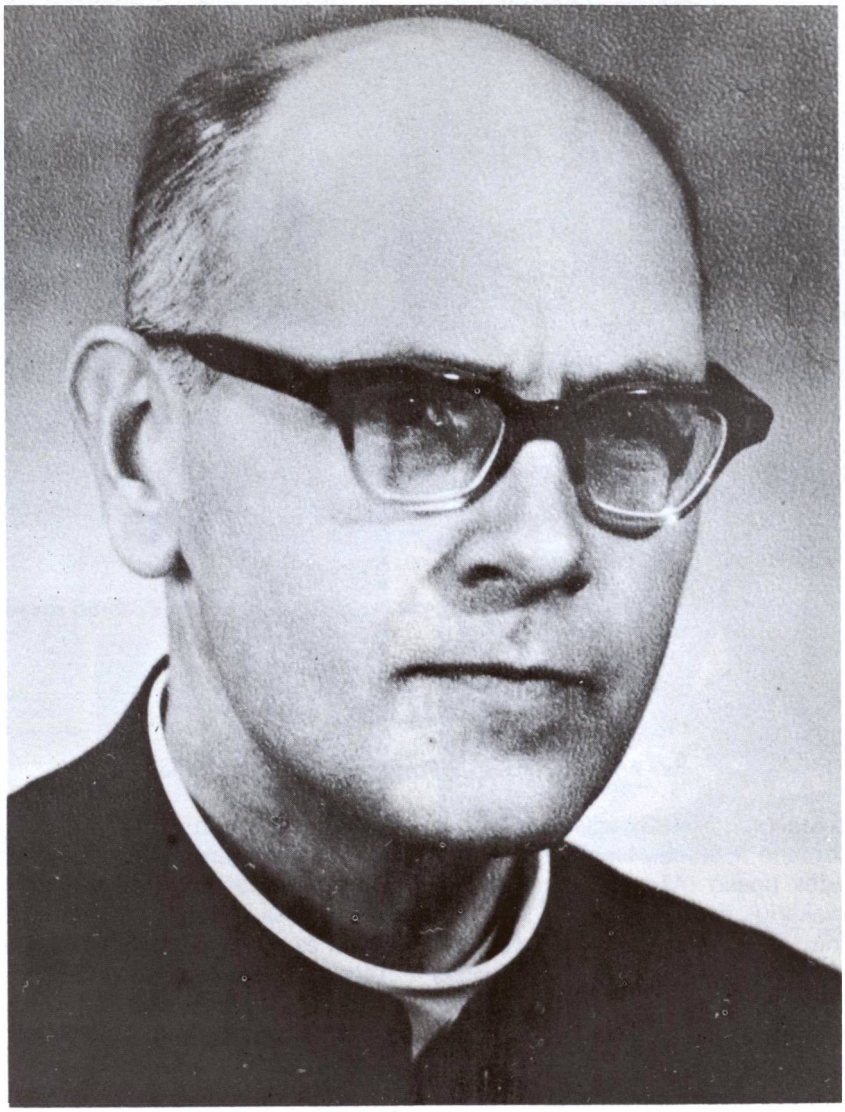

Gervėtiškis kun. Bronius Laurinavičius, sovietų agentų nužudytas (po automašinos ratais) Vilniuje, 1981.XI.23

veikė ir lietuviška mokykla. Lenkams ją uždarius, įsteigta skaitykla, kurią lankydavo daugybė kaimo lietuvių.

Geliūnų kaime (5 km į rytus nuo Gervėčių) buvo apie 70 lietuvių sodybų. Jo gyventojai taip pat reiškėsi lietuviškoje veikloje. Švęsdavo ir tautines šventes, tomis dienomis gražiai išpuošdavo savo namus, apkabindavo lietuviškomis vėliavėlėmis, kurias lenkų agentai nuiminėdavo; paminėdavo Vasario 16-ąją.

Šiame kaime 1913.VII.17 gimė Bronius Laurinavičius. Mokėsi šio kaimo lietuviškoje „Ryto" mokykloje. Baigęs Vytauto Didžiojo gimnaziją ir Vilniaus kunigų seminariją, buvo 1944.VI.4 arkiv. M. Reinio pašvęstas kunigu. Aktyvus kovotojas už religijos laisvę pokario metais. Sovietinių agentų nužudytas Vilniuje 1981.XI.23. (Daugiau žinių apie jį žr. V-1, 194, 195 psl.).

Graužiškių bažnyčios pastatas. Okupantų uždaryta ir apiplėšta bažnyčia ilgainiui sunyko. (1984 m. nuotr.)

GRAUŽIŠKĖS

Šv. Apaštalų Petro ir Povilo parapjos bažnyčia

Graužiškių (gudiškai Graužiški) miestelis įsikūrė Nemuno ir Neries takoskyros srityje, prie Graužės upelio (Ašmenos intakas), 14 km į pietvakarius nuo Ašmenos.

Yra žinių, kad Graužiškes įkūręs Naugarduko kunigaikščio Erdvilo kariuomenės vadas Grauža, čia pastatęs pilį ir ją pavadinęs savo vardu, tačiau tikslesnis aiškinimas, kad vietovė vardą gavo nuo Graužės upelio. Graužiškių dvaras buvo įvairių dvarponių valdomas.

R. katalikų pirmoji bažnyčia Graužiškėse pastatyta 1495 m. 1503 m. Graužiškių dvaro savininkas Mikalojus Butrimas užrašė jai beneficiją — žemės ir ūkinių gėrybių, priskyrė baudžiauninkų. 1510 m. bažnyčios fondus dar padidino Jurgio Juknevičiaus duktė Jadvyga. 1518 m. Mikalojaus Butrimo našlė Barbora, karaliui Žygimantui pritariant, vėl padidino bažnyčios fondus. 1650 m. Eustachas Kierdejus bažnyčią atstatė. Ji vėl buvo atstatyta XVIII a. viduryje.

Parapija priklauso Ašmenos dekanatui. 1939 m. turėjo 5557 parapijiečius.

Dabar griūvanti medinė bažnyčia buvo stilinga, pastatyta pagal klasicistinį modelį. Jos fasadas išsiskiria dviem siaurais rizalitais ir poriniais langais virš stačiakampių durų. Sienos apmuštos statmenomis lentomis ir juostelėmis. Navų erdvę gaubė skliautinės medinės lubos. Langų viršus segmentinis. Taip pat griūvanti medinė varpinė yra trijų tarpsnių, su barokine stogo smaile. Sienų apkalas įmantriai ornamentiškas, varpų angos didelės, stačiakampės.

Graužiškių parapija iš senų laikų buvo lietuvių gyvenama, tačiau XVIII—XIX a. jie nutauto. Apie 1898 m. klebonu atkeltas kun. Ignas Šopara dar rado nemaža lietuviškai kalbančių kaimų. Bet vos tik jis pradėjo bendrauti su lietuviais, Vilniaus vyskupas jam pagrasinęs: „Jei Šopara dar mužikiškai kalbės su parapijiečiais, tai suspenduosiu". Taigi ilgiau lietuviškai kalbėtis neteko: kun. Šopara buvo iš Graužiškių iškeltas.

Kun. St. Stakelė savo raporte Vilniaus vyskupui 1905 m. Graužiškes priskyrė prie lietuviškų parapijų.

1942—1944 m. Graužiškės priskirtos prie Lietuvos gen. srities. Čia įkurtos lietuviškos savivaldos administracijos įstaigos. Gy-

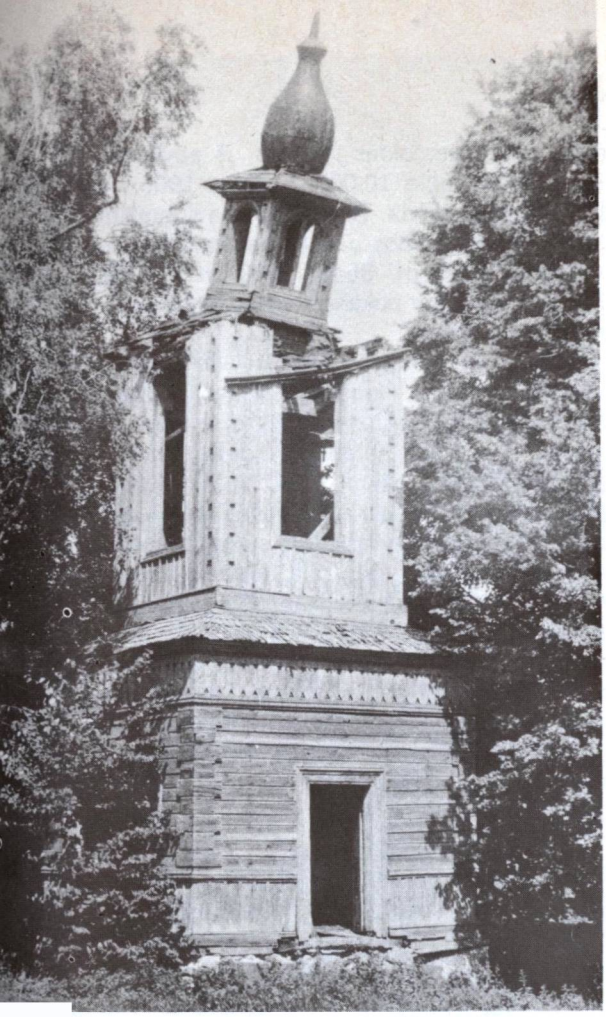

Griūnanti varpinė

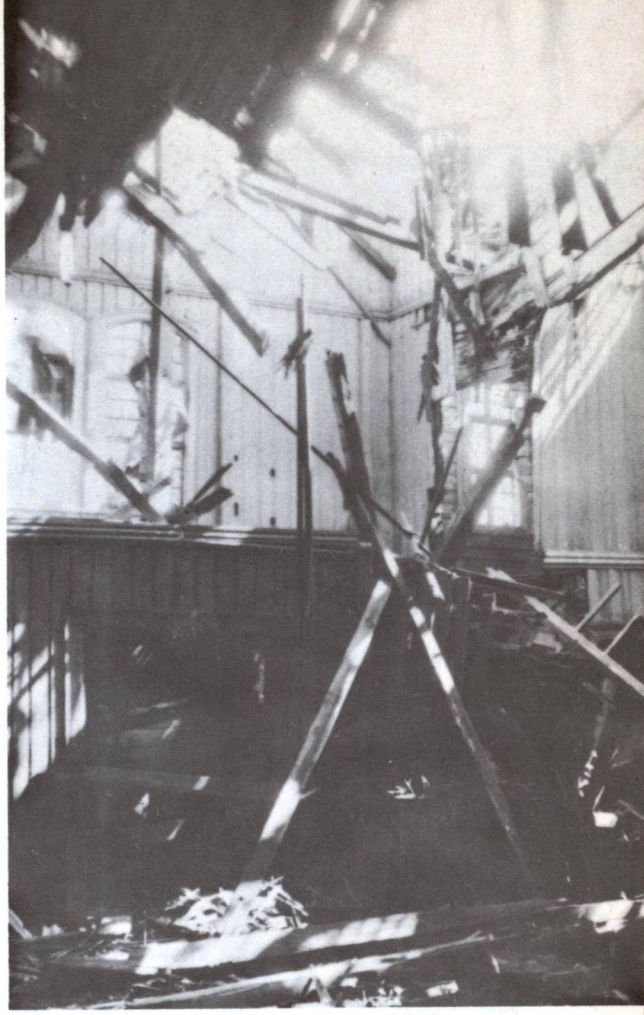

Bažnyčios vidus

(1984 m. nuotraukos)

ventojai, kad ir apgudėję, buvo palankūs Lietuvai. 1942 m. gyventojų surašymo metu lietuviais užsirašė 10,4%. Lietuvos Mokslų akademijos duomenimis, lietuviškų gyvenviečių pavadinimų Graužiškių valsčiuj buvo 61%.

Graužiškių apylinkės lietuviams teikia nesmagių prisiminimų. 1944.V.5 Lietuvių Vietinės rinktinės Kauno pulko 3 ir 4 kuopos žygiavo į Graužiškes. Prie miestelio kelią pastojo stiprūs lenkų „krašto armijos" pėstininkų ir raitininkų daliniai. Po žiaurių kautynių lietuviai turėjo trauktis, negalėdami su savimi ir žuvusiųjų pasiimti. Tik rytojaus dieną juos surinko ir į Ašmeną atgabeno vietos gyventojai. Lavonai buvo lenkų nurengti ir išniekinti. Vienam lietuviui puskarininkiui buvo kirviu ar kastuvėliu nukirsta galva. Iš Ašmenos į Uteną (čia minėtos kuopos suformuotos) buvo išsiųsta 21 karstas. Juos vežant pakeliui gyventojai gražiai pagerbė žuvusius ir piktinosi lenkų partizanų žvėrišku žiaurumu.

Pokario metais Graužiškių bažnyčia buvo uždaryta. Pastatas apiplėštas ir apleistas ilgainiui sunyko, jo stogas įgriuvo į vidų. Tebebuvo išlikusi apleista varpinė.

Kun. Ignas Šopara savo korespondencijoje „Vilniaus žinių" dienraštyje (Nr. 258, 1905) rašė, kad Graužiškių apylinkėse buvęs dvarelis, Kurašovu, vėliau Romaškovščizna vadinamas. Jame, prie kelio, einančio iš Ašmenos per Graužiškes į Surviliškius, buvęs 3 sieksnių aukščio dailus kalnelis. Pasak senų žmonių padavimus, senovėje čia buvusi senosios lietuvių tikybos šventoji vieta. Tačiau kalnelis buvęs suartas ir lg. Šoparos laikais šioje vietoje augę 12 storų ąžuolų.

Gudagojo bažnyčia. (Iš J. Gimbuto rinkinių)

GUDAGOJIS

Švč. Mergelės Aplankymo parapijos bažnyčia

Gudagojis yra Ašmenos apskrities miestelis ir geležinkelio stotis, apie 15 km į šiaurę nuo Ašmenos ir 46 km į pietryčius nuo Vilniaus. Apie vietovardžio kilmę yra išlikęs padavimas. Esą senų senovėje, didelio miško viduryje, buvusi maža trobelė, kurioje gyvenęs to miško sargas. XVII a. ten kažkuriuo būdu atsiradęs Dievo Motinos paveikslas ir ėmęs garsėti stebuklais. Apylinkės gyventojai ėmę jį lankyti, ir viensėdiją praminė „Būda Gojuje". Vėliau vietovė vadinta tiesiog „Būdagojum" ir galiausiai praminta Gudagojum.

Vietovė priklausė didikų Vainių šeimai. Juozapas ir Liudvika Vainiai, 1764 m. pastatė karmelitų vienuolyną ir bažnyčią, o vysk. Ig. Masalskis 1777 m. įkūrė parapiją, pavesdamas ją karmelitams. Karmelitai labai išgarsino Gudagojį, skelbdami per spaudą ir kitais būdais apie įvykusius stebuklus. Po nepavykusio 1863 m. sukilimo, rusai 1866 m. atėmė iš karmelitų vienuolyną ir pardavė žydui, o bažnyčią uždarė ir už 40 rublių pardavė vienai pamaldžiai moteriškei. Minėtas paveikslas buvo perkeltas į Ašmeną. 1878 m. valdžia leido Gudagojaus bažnytėlėje retkarčiais laikyti pamaldas į kurias, iš apylinkės suolaukdavo apie 10.000 žmonių. 1905 m. bažnyčia perstatyta. Tada buvo į ją sugrąžintas ir Dievo Motinos paveikslas. Parapijiečių skaičius: 1925 m. 3648, 1939 m. 5178. Bažnyčia veikia ir pokario metais, bet nuolatinio kunigo neturi.

1939 m., žlugus Lenkijai ir Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, Gudagojis buvo Sovietų Rusijos pasienio stotis prie Lietuvos sienos. Ten buvo sutelktos didelės Sovietų pajėgos Lietuvai užimti. 1941.VI.15 į Gudagojį atvyko Lietuvos kariuomenės vadas div. gen. Vincas Vitkauskas tartis su raudonosios armijos vadovybe, kaip būtų tiksliau Lietuvą okupuoti. Po daugiau kaip dvi valandas trukusio posėdžio, Vitkauskas pasirašė „susitarimą", ir tą pačią dieną 15 val. raudonoji armija peržengė Lietuvos sieną. Pagal Gudagojo „susitarimą" Lietuvos kariuomenei buvo įsakyta sutikti rusų armiją draugiškai ir mandagiai.

Gudagojo Dievo Motinos paveikslas

Jurotiškių bažnyčia, paversta cerkve, 1984 m. nuotr.

JUROTIŠKĖS

Viešpaties Jėzaus Kristaus Atsimainymo parapijos bažnyčia

Tai miestelis, geležinkelio stotis, o seniau ir valsčiaus centras Valažino apskrityje, apie 45 į pietus nuo Ašmenos. Gudai vietovę vadina Juratiški. Vietovė įsikūrė prie kelio iš Naugarduko į Vilnių. Apylinkėje daug pelkių, nedaug gyventojų. XIX a. viduryje Jurotiškių valsčius buvo priskiriamas prie lietuviškai kalbančių, bet vėliau gyventojai sugudėjo. 1898 m. statistika lietuvių teparodė 312. Lenkų valdymo metu dar buvo randama lietuviškai kalbančių senesnio amžiaus žmonių. 1942—1944 m. Lydos lietuvių komitetas čia buvo įsteigęs savo skyrių, kuris platino lietuvišką spaudą.

R. katalikų bažnyčia buvo pastatyta tik 1938 m. ir birželio 4 d. buvo Vilniaus metropolito arkiv. R. Jalbžykovskio pašventinta. Tada įkurta ir parapija, 1939 m. turėjusi 3259 parapijiečius. Priklausė Vyšniavo dekanatui. Pokario metais jos nėra veikiančių bažnyčių sąrašuose. Kaip iš nuotraukos matyti, ji paversta cerkve.

Kamojų bažnyčia

KAMOJYS

Šv. Jono Krikštytojo parapijos bažnyčia

Kamojo miestelis įsikūręs prie to paties vardo ežero ir Kamojos (Kamajos) upės, 30 km į rytus nuo Švenčionių, Neries ir Dysnos upių takoskyroje. Gudai vietovę vadina Kamai, rusai — Komai.

Unijinės Lietuvos laikais Kamojų dvaras priklausė Aleksandrui Pronskiui, vėliau atiteko Tomui Rudaminai, 1592 m. valdė Jonas Rudamina Dusetiškis, Brėslaujos vėliavininkas. Vėliau dvarą valdė kiti žemvaldžiai.

R. katalikų bažnyčią Kamojyse pastatė Jonas Rudamina 1603—1606 m. ir jai užrašė išlaikymą. Jau XVII a. buvo parapijinė mokykla, kuriai 1637 m. Petras Rudamina Dusetiškis užrašė valaką žemės, o Jonas Sebastijonavičius 1643 m. testamentu paskyrė 800 auksinų. 1781 m. mokykloje mokėsi 26 mokiniai. Tada parapijai priklausė 2887 parapijiečiai. XVIII a. įsteigta ir prieglauda. 1861 m. bažnyčia perstatyta.

Bažnyčia yra mūrinė ir daugiau panaši į tvirtovę, kaip į maldos namus. Jos sienos 2 m storumo, kuriose kyšo lauko akmenys. Vietomis įruoštos šaudymo angos. Manoma, kad ją suprojektavo vietiniai meistrai. Bažnyčios sienose įmūryti patrankų sviediniai, greičiausiai iš kovų su švedais laikų.

Architektūra. 1606 m. statyta, 1861 m. atnaujinta mūrinė bažnyčia yra reikšmingas renesanso architektūros paminklas. Dr. P. Reklaičio pastebėjimu, tai yra ginamojo pobūdžio bažnyčia su cilindrinių bokštelių pora fasade, kaip ir Simno bažnyčios (Liet. Enc. XXV, 147 psl.). Fasado dalis tarp tų bokštelių yra plokščia, su dideliu arkiniu langu apačioje ir dvigubų arkų nišomis viršuje. Bokštelių angos yra dvejopos: siauros aukštos ir apskritos. Sienos storį parodo langų angokraščiai. Frontono kraigą puošia didelis geležinis ažūrinis kryžius.

Bokštelių aukštis 16 m, skersmuo virš 5 m. Bažnyčia turi tik vieną navą maždaug kvadratinio plano, siauresnę presbiteriją su pusapskrite absida, zakrastiją kairėje ir didoką koplyčios priestatą dešinėje. Visi skliautai kryžminiai.

Parapija priklausė Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5560, 1939 m. 6784 parapijiečius.

XIX a. vidurio Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašuose Kamojys dar buvo laikomi lietuviška parapija. Apylinkės gyventojai kalbėję lietuviškai, o miestiečiai — gudų, lenkų, rusų, žydų kalbomis. Buvo sakoma lietuviški pamokslai ir lietuviškai giedama. Tačiau laikui bėgant lietuvių kalbos plotas siaurėjo. Lietuviški pamokslai išnyko, liko tik evangelija. Tik 2 kartu metuose, atlaidų metu, buvo sakomi lietuviški pamokslai. „Žinyčia" (Nr. 3, 58 psl.) apie Kamojus rašė: „Parapija lietuviška. Klebonas Konstantinas Staševskis (Stašys) irgi lietuviškai moka, o bažnyčioje viskas lenkiškai!"

Lenkų okupacijos metais kamojiškiai dar šiek tiek reiškėsi lietuviškoje veikloje, skaitė

lietuviškus laikraščius, šelpė lietuvių prieglaudą Vilniuje. 1939 m. palikti Gudijos pusėje, bet 1942—1944 m. prijungti prie Lietuvos generalinės srities ir priskirti Svyrių apskričiai. Buvo įkurtos lietuvių savivaldos įstaigos, 12 liet. mokyklų komplektų. 1942 m. gyventojų surašymo metu lietuviais užsirašė 823, lenkais 263 valsčiaus gyventojai. Kiti 6969 gyv. buvo sugudėję lietuviai. Lietuviškų vietovardžių — gyvenviečių valsčiaus ribose priskaičiuota 57,9%. Iš seniausių laikų Kamojys garsėjo metiniais šv. Jono atlaidais bei kermošiais, garsiais muzikantais.

Parapijos ribose yra šios koplyčios: Kamojų kapinėse, Šilvuose, Alekniškyje ir Serenčionyse. Kamojų bažnyčia veikia. Ją retkarčiais aptarnauja iš Slabados atvykdamas kun. Stanislovas Gurskis.

Pokario metais Kamojys priskirti sovietinei Gudijai. Priklauso Vitebsko srities Pastojų rajonui. „Liet. tarybinės enciklopedijoje" (V t., 236 psl.) apie Kamojus rašoma: „Kamojų apyl. š. ir š.v. dalyje daugeliui dvikalbių ar daugiakalbių vyresniosios kartos žmonių liet. kalba yra gimtoji. Šioje r. dzūkų vilniškių šnektoje išliko nemaža archajiškų retų tarminių ypatybių. Vietinę lietuvių šnektą 1956 ir 1972 tyrė LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ekspedicijos".

Kauleliškių bažnyčia, 1984 m. nuotr.

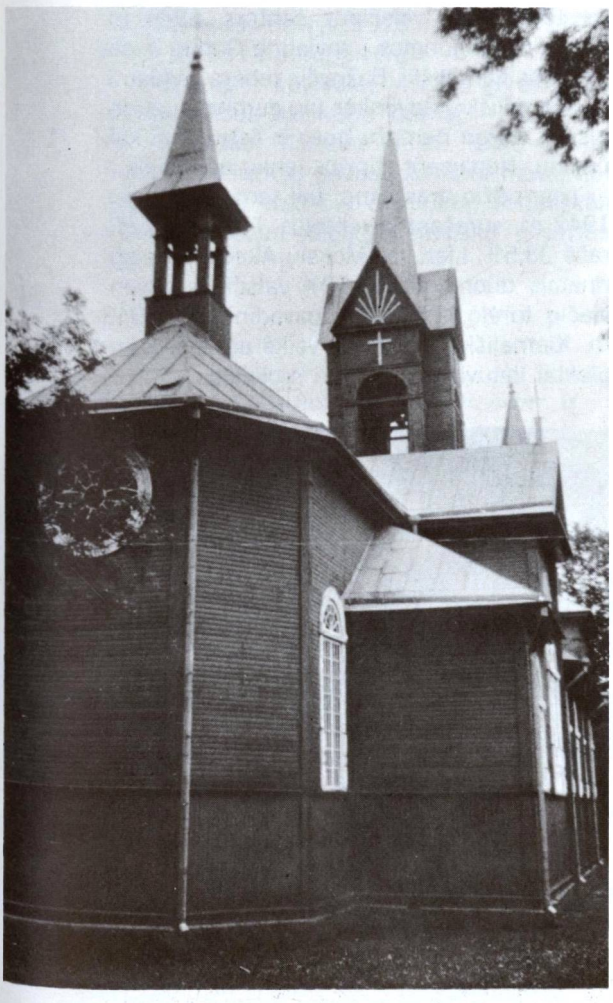

KAULELIŠKĖS

Švč. Jėzaus Širdies ir Švč. Mergelės Marijos Širdies parapijos bažnyčia

Tai Dieveniškių valsčiaus miestelis, 44 km į pietvakarius nuo Ašmenos, 54 km į pietus nuo Vilniaus.

Unijinės Lietuvos laikais Kauleliškės (lenkai vadina Konwaliszki arba Smolin) buvo didelis dvaras, priklausęs Chreptavičiams, po jų (1786 m. žiniomis) Jankauskams, Umiatovskiams. 1818 m. Ašmenos teisėjas Jonas Korsakas paskyrė dalį Kauleliškių dvaro pajamų fondui išlaikyti Vilniaus akademijos 20 lietuvių studentų. XV a. gale dvare buvo pastatyta arijonų bažnyčią. Jos bokšte buvęs įrašas: ‚Renovata A.D. 1666. Restauratum 1724". Arijonams išnykus, bažnyčios pastatas paverstas grūdų sandėliu.

R. katalikų bažnyčia. Kada čia pastatyta pirmoji bažnyčia, tikslių žinių nėra, tačiau ji minima 1744 m. Vilniaus vyskupijos bažnyčių sąrašuose. 1808 m. Mikalojus Jankauskis, Minsko kanauninkas, savo brolvaikių padedamas, pastatė medinę bažnyčią. Jos rūsyje vėliau buvo palaidoti ir fundatorių palaikai. 1916 m. klebonas kun. Jonas Dubietis su parapijiečiais pastatė naują medinę bažnyčią.

Medinė bažnyčia turi kryžminį planą su transeptu ir su trisiene absida. Fasadinis bokštas keturkampis, su didžiulėmis varpų angomis. Jos, kaip ir sienų langai, turi pusapvalias arkas. Absidos galinę sieną puošia

didelis apskritas langas su rozete. Siaura presbiterija praplėsta žemais priestatais. Sienos apmuštos gulsčiomis lentelėmis.

Kauleliškių apylinkės nutautusios, tačiau lietuvių nutautimas nėra senas. 1905 m. kun. St. Stakelės raporte Vilniaus vyskupui Kauleliškės minimos kaip lietuviška parapija. Tačiau XX a. pradžioje lietuviškai tik tredalis parapijiečių tekalbėjo. („Viltis").

1915 m. Kiauleliškėse įsteigtas Lietuvių draugijos Nukentėjusiems nuo karo šelpti maitinimo skyrius, maitinęs apie 50 pabėgėlių. Lietuviška dvasia dar buvo gyva ir lenkų okupacijos pradžioje. Kai 1921.V.28 15 lenkų ginkluotų kareivių užpuolė kleboniją, energingas klebonas kun. Jonas Dubietis (gim. 1885 m., kunigu pašvęstas 1909 m., Kauleliškių klebonas nuo 1910 m.) pistoleto šūviais atsigynė, juos išvaikydamas. Dar 1926.XII.26 susirinkę lietuviai neleido kalbėti lenkų agitatoriui, raginusiam balsuoti už „Vidurinės Lietuvos" seimą. Tačiau vėliau, lenkams spaudžiant, lietuviška dvasia ir kalba nusilpo, nors vyresnieji dar kalbėjo lietuviškai, o ir jaunimas dainuodavo lietuviškas dainas.

Kauleliškių parapija priklausė Benekainių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 3604, 1939 m. 3683 parapijiečius.

Kauleliškių bažnyčia, kaip viena iš nedaugelio Gudijoje, veikia ir pokario metais, tačiau lietuvių kalba pamaldų joje nėra.

Kiemeliškių bažnyčia, 1985 m. nuotr.

KIEMELIŠKĖS

Švč. Mergelės Marijos Gimimo parapijos bažnyčia

Šis miestelis yra maždaug pusiaukelėje tarp Vilniaus ir Švenčionių, netoli Neries, apie 35 km į p. v. nuo Švenčionių. Unijinės Lietuvos laikais Kiemeliškės buvo dvaras. 1781 metais Svyrių seniūnas Stanislovas Prušinskis pastatė katalikų bažnyčią, kuri buvo konsekruota 1799 m. 1845 m. ją perstatė kun. Sušinskis. Apie 1900 metus kun. Adolfas Plaskavičius pristatė prie bažnyčios medinę koplyčią. XVIII a. gale Kiemeliškėse veikė ir mokykla, kurioje 1798 m. mokė tėvų samdytas daraktorius.

Kiemeliškių parapija priklausė Svyrių, vėliau Banionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 4400, 1939 m. 5159 parapijiečius.

1920—1939 m. Kiemeliškės buvo lenkų valdžioje. 1942 m. vietovė grąžinta Lietuvai ir iki 1944 buvo valsčiaus centras. 1944 m. Kiemeliškės įjungtos į sovietinę Gudiją ir pavadintos Kameliški. Bažnyčia tebėra veikianti.

Kiemeliškių apylinkės jau gerokai sugudėjusios, tačiau nemaža buvo ir lietuviškai kalbančių. Nepaisant stiprios lenkų agitacijos ir jų pogrindžio grasinimo, bei teroro veiksmų, 1942 m. surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 33,5%. Lietuvos Mokslų Akademijos surinktais duomenimis, 69% valsčiaus gyvenviečių turėjo lietuviškus pavadinimus. 1943 m. Kiemeliškių valsčiuje veikė aštuoni komplektai lietuviškų pradžios mokyklų.

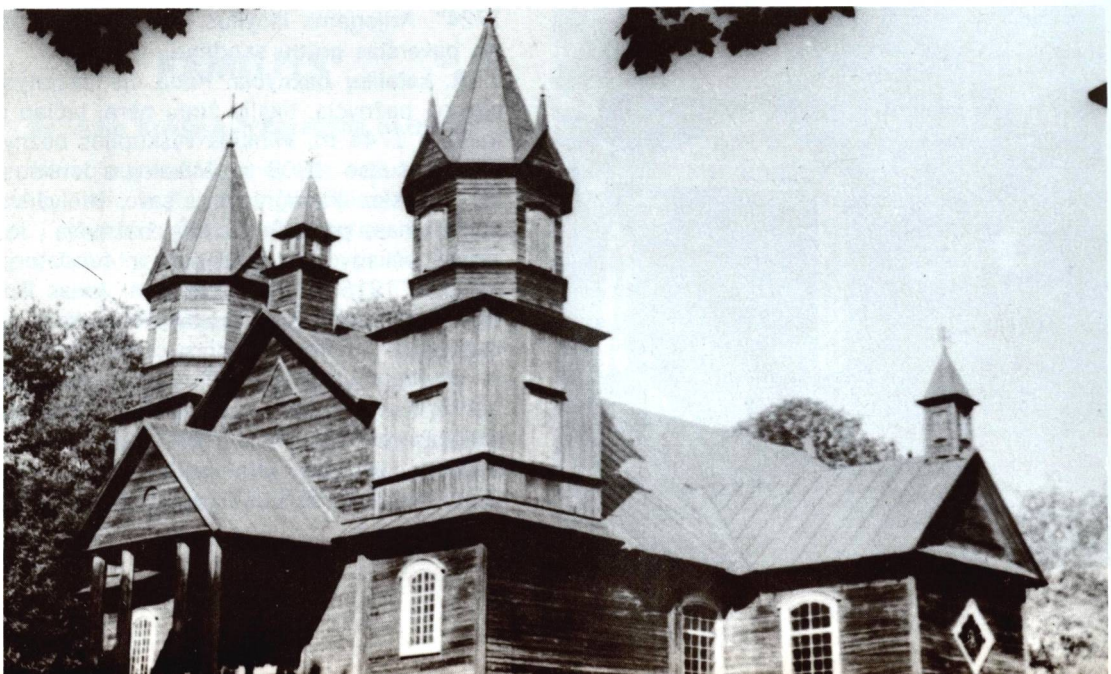

KLIUKŠČIONYS

Šv. Joakimo parapijos bažnyčia

Kliukščionių miestelis įsikūręs apie 20 m į pietus nuo Švenčionių, 70 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus.

Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos laikais Kliukščionys priklausė Korsakams. Jonas Korsakas, Polocko pavaivadis, 1786 m. pastatė Kliukščionyse medinę bažnyčią. Kai 1863 m. kaimyninės Želedžio parapijos (7 km į pietryčius nuo Kliukščionių) bažnyčią rusai atėmė iš katalikų ir pavertė cerkve, Želedžio parapija prisijungė prie Kliukščionių. Ta jungtinė parapija, kun. Jono Galičiaus vadovaujama, 1877 m. pastatė Kliukščionyse didesnę bažnyčią. 1905 m. kun. Stakelės raporte Kliukščionys minimi kaip lietuviška parapija.

Parapija priklauso Svyrių dekanatui. Po I pasaulinio karo jos klebonu ilgesnį laiką buvo kun. Danielius Buivys. 1925 m. ji turėjo 2100, 1939 m. 3512 parapijiečių.

Miestelis ir apylinkės yra jau gerokai sugudėję, tačiau kai kurie kaimai — Kulbariškė, Svitališkė, Karklinė ir kt. išliko grynai lietuviški. Pirmojo pasaulinio karo metu, kai Lietuva buvo vokiečių okupuota, Svitališkės gyventojai buvo įsteigę lietuvišką pradžios mokyklą.

1920.VII.22 Kliukščionis buvo užėmusi Lietuvos kariuomenė. 1920—1939 m. valdė lenkai. Jų okupacijos metu aktyviai reiškėsi ir lietuvybę gaivino trys lietuviai kunigai: Mačiulskis, A. Jakavonis ir V. Buivys. Dėl jų lietuviškos veiklos Vilniaus kurija juos iškėlė į lenkiškas parapijas. Bet ir po to kai kuriuose Kliukščionių apylinkės kaimuose veikė lietuviškos mokyklos, buvo rengiami lietuviški vakarai.

1942—1944 m. Kliukščionys buvo priskirti prie Lietuvos. 1942—1943 m. apylinkėje veikė 4 lietuviškos mokyklos. Buvo įkurtos lietuvių administracijos įstaigos. Lietuvos Mokslo Akademijos surinktais duomenimis, lietuviškų vietovardžių-gyvenviečių skaičius sudarė 64,7%. Miestelyje buvo apie 500 gyventojų. Dabar vietovė sovietinės Gudijos ribose. Bažnyčia uždaryta.

Už 3 km į pietus nuo Kliukščionių yra Budrionių kaimas. Jo laukuose yra apie 50 piltinių pilkapių. 1895 m. arch. F. V. Pokrovskis 10 iš jų ištyrė. Rasta degintinių kapų palaikai iš V a. po Kr. Viename kape aptikti nesudeginto arklio griaučiai.

Krėvos bažnyčios fasadas. (1957 m. nuotr. iš J. Gimbuto rinkinių)

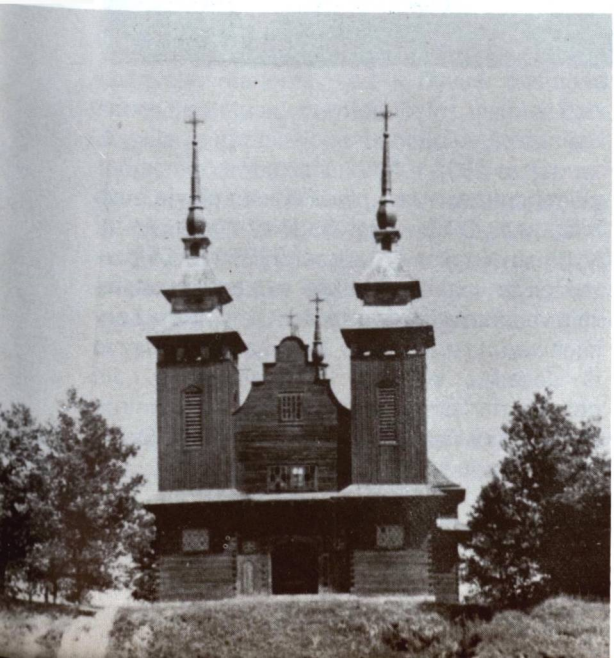

KRĖVA

Viešpaties Jėzaus Atsimainymo ir Marijos Maloningosios parapijos bažnyčia

Krėvos (gudiškai Krevo) miestelis įsikūręs prie Krėvos upelio (Beržūnos intakas), 30 km į pietryčius nuo Ašmenos. Už kelių kilometrų į rytus yra aukščiausias Lietuvos žemės paviršiaus pakilimas — 320 m aukščiau jūros lygio. Senoji pilis ir miestelis stovi upės išgraužtame slėnyje, ties virtine kalvų.

Vietovės vardas įvairiai rašomas. Lietuviai dažniausiai vadina Krėva, bet kai kurie kalbininkai pataria rašyti Kriavas. Gudai vadina Kreva, lenkai — Krewo, rusai — Krevoj.

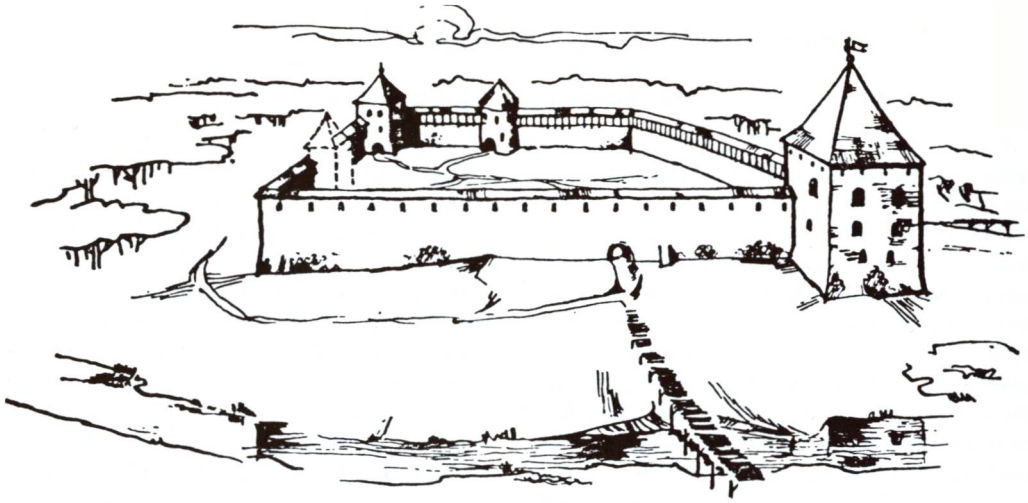

Krėvos pilies rekonstrukcinis piešinys

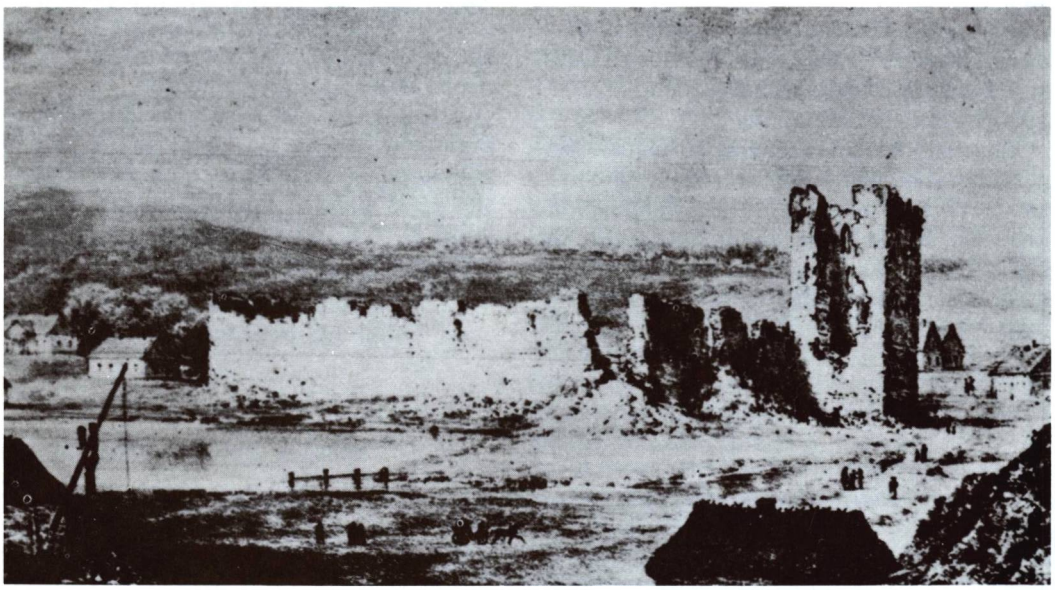

Pilies griuvėsiai XIX a. (Iš N. Ordos albumo)

Istorinės žinios. Krėva jau buvo Lietuvos valstybės kūrimosi laikais (XIII a.) ir vaidino svarbią rolę kaip vienos Lietuvos srities centras. Juo buvo ir Gedimino laikais. Gediminas Krėvą atidavė savo sūnui Algirdui. Po jo mirties Krėva buvo Jogailos tėvonija. Maždaug tuo pačiu metu, keičiantis strateginiams reikalavimams, Krėvos medinė pilis pakeista mūrine. Nuo to laiko Krėva mūsų istorijoje žinoma nelemtais įvykiais. 1382 m., pilietinio karo metu, pilies bokšto rūsyje buvo nužudytas D.L.K. Kęstutis. Nežinoma, ar tai įvyko su Jogailos pritarimu. 1385.VIII.14 Krėvos pilyje Jogaila pasirašė su Lenkijos atstovais vadinamąjį Krėvos aktą. Už siūlomą Lenkijos karūną ir karalaitę Jadvygą lenkai išgavo iš Jogailos svarbius įsipareigojimus. Jie nebuvo dar unija, tačiau Lietuvos gyvenimą nukreipė jai nelaimingu keliu. 1433 m. Švitrigailos kariuomenė sudegino Krėvos pilį.

Krėvos piliakalnis, ant kurio Lietuvos valstybės kūrimosi laikais stovėjusi medinė pilis. 1982 m. nuotr.

Vėliau pilis neteko strateginės reikšmės. XVII—XVIII a. Krėva buvo seniūnijos centras. Išaugusiam miesteliui suteiktos Magdeburgo miesto teisės. XIX a. gale Krėvoje buvo 249 gyv. namai ir 2112 gyventojų. (Daugiau istorinių žinių apie Krėvą yra LE XIII, 86—95 psl., ML I, 262—265 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Kai Jogaila su Vytautu po Lietuvos krikšto įsakė pastatyti 8 bažnyčias, viena jų buvo Krėvoje. Dr. J. Gimbutas savo „Lietuvos bažnyčių chronologijoje" ją yra pažymėjęs septintąja Lietuvoje statyta bažnyčia. Manoma, kad ji buvusi pastatyta senosios lietuvių šventos vietos vietoje. Pats Jogaila ją apdovanojęs beneficija, liturginiais indais bei drabužiais. 1704 ir 1850 m. ji buvo perstatyta, bet 1867 m. rusų valdžios atimta iš katalikų ir 1868 m. paversta cerkve. 1884 m. šis pastatas buvo gaisro sunaikintas. 1906 m. toje pačioje vietoje katalikai pasistatė naują bažnyčią, tačiau I pasaulinio karo metu

Krėvos pilies bokštas, kuriame Jogailos įsakymu buvo kalinamas Kęstutis, 1982 m. nuotr.

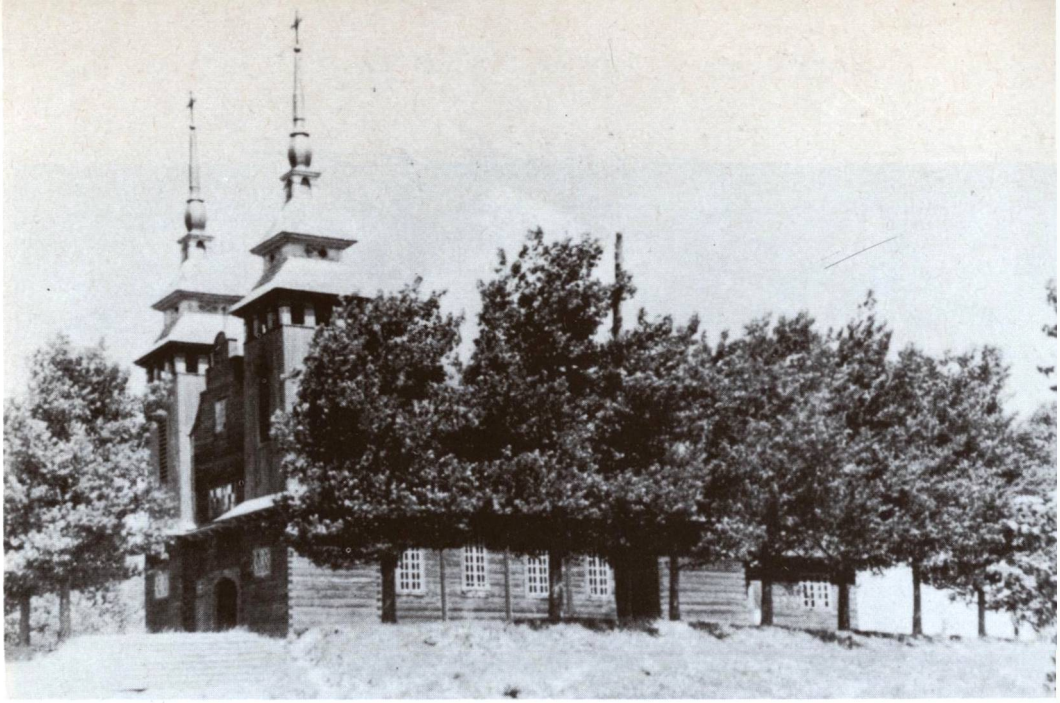

Krėvos bažnyčios šoninis vaizdas. (1957 m. nuotr. iš J. Gimbuto rinkinių)

ji buvo sunaikinta. 1934—1936 m., klebono kun. Česlovo Kardelio rūpesčiu ir parapijiečių aukomis, pastatyta nauja bažnyčia. 1936.X.7 ją pašventino arkiv. R. Jalbžykovskis. Seniau Krėvos bažnyčia buvo pašvęsta Šv. Jono Krikštytojo vardu, vėliau jai duotas Viešpaties Jėzaus Atsimainymo ir Marijos Maloningosios titulas.

Parapija priklausė Ašmenos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 6264, 1939 m. 4500 parapijiečių. Tada jos klebonu buvo kun. Boleslovas Martynėlis.

Akmenų mūro bažnyčia (dabar cerkvė) pasižymi poriniais langais ir durimis, kurių balti apvadai yra sudėti iš keturkampių rustų. Panašiai sudaryti ir sienų kampai. Tinkuoti karnizai turi arkučių frizus. Centrinis fasado bokštas yra stambių proporcijų, aštuoniasienis, o jo smailus bokštas užbaigtas barokine kriauše. Panašus yra ir presbiterijos bokštelis. Pastato architektūra yra tradiciškai katalikiška, o ne cerkviška.

1920—1939 m. Krėvą valdė lenkai. 1942—1944 m. vietovė su apylinkėmis priskirta Lietuvos generalinei sričiai. Buvo sukurtos lietuviškos įstaigos bei lietuviška administracija. Tada lietuvių pareigūnai apylinkėse surado dar nemažą skaičių lietuviškai kalbančių žmonių, bet ir sugudėjusieji buvo palankūs Lietuvai. Daugelio gyventojų pavardės buvo lietuviškos kilmės. Lietuvos

Krėvos cerkvė, 1984 m. nuotr.

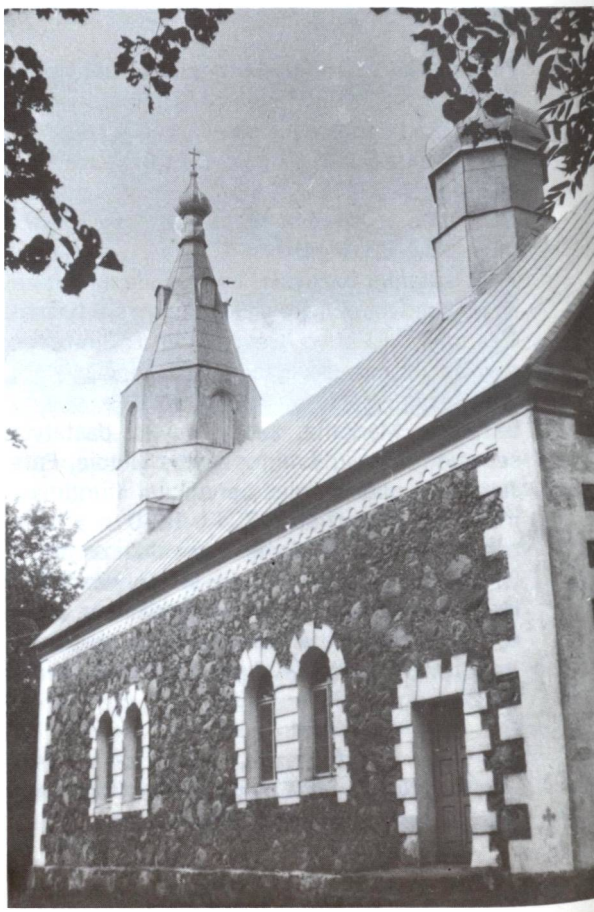

"Krėva — Senosios Lietuvos vietovė". (P. Ilgūno lino raižinys)

Mokslų akademijos surinktais duomenimis, lietuviškų gyvenviečių vardų valsčiaus ribose buvo 53,8%. 1942 m. surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 10,8% visų valsčiaus gyventojų. 1939 m. Krėvoje buvo apie 1800 gyventojų.

Po II pasaulinio karo Krėva atsidūrė sovietinės Gudijos ribose. Okupantams labai nepatiko senosios Krėvos pilies, liudijusios apie seną ir garbingą Lietuvos praeitį, liekanos. Todėl pilies griuvėsiai pokario metais nebuvo globojami, iš dalies naikinami, sprogdinami, tik vėliau paskelbti architektūros paminklu ir dar kai kurios išlikusios sienos yra saugomos, nors nesirūpinama jų atstatymu ar bent rimtesniu konservavimu. Krėvos piliakalnis, kuriame stovėjo pirmoji medinė pilis, I pasaulinio karo metu buvo iškasinėtas apkasais; jame yra daug patrankų duobių, kurios buvo neužlygintos dar 1983 m.

Krėvos bažnyčia buvo 1954 m. atremontuota, bet vėliau bolševikų iš katalikų atimta, perdirbta į stačiatikių cerkvę. 1972 m. miestelyje buvo 1155 gyventojai. Vietovė priklauso Smurgainių rajonui.

LAZŪNAI

Šv. Apaštalų Simono ir Judo parapijos bažnyčia

Lazūnų miestelis yra prie Lazūnos upelio (Šilvės — Beržūnos dešiniojo intako), apie 120 km į pietų rytus nuo Vilniaus ir apie 50 km į rytus nuo Lydos. Seniau vietovė priklausė Valažino apskričiai (Lugamėnų vls.), dabar Jurotiškio rajonui, sovietinėje Gudijoje.

Vietovės vardas rišamas su Lazūnos upelio vardu, žinomu iš XV a dokumentų: „cum fluviis dictis Berezina aliter Lossuna" („Codex Diplomaticus, 1, 231, Kraków, 1848). Upės vardas galėjo kilti iš žodžio „lazda", kurį vietiniai lietuviai ištaria be raidės „d", turinčio lazdynų reikšmę. Ši vietovė dažnai Lazdūnais vadinama. Lenkai rašo Lazduny, gudai taip pat Lazduny.

Istorinės žinios. Pirmosios žinios apie Lazūnus siekia 1407 m., kai Vytautas Lazūnų dvarą padovanojo Jonui Manivydui, Vilniaus

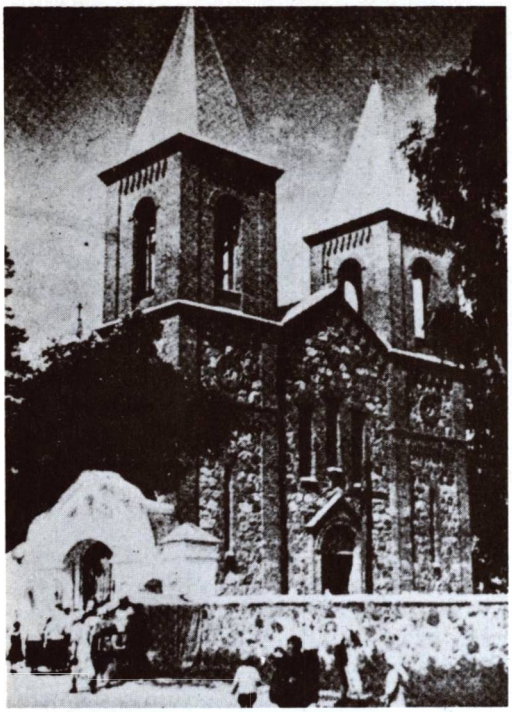

Lazūnų bažnyčia. (Prieškarinė nuotr.)

vaivadai. Vėliau perėmė Radvilai. 1787 m. Lazūnus valdė domininkonai, dar vėliau — Vilniaus vyskupas T. Zenkavičius. 1806 m. Lazūnai atiteko Juozui Valavičiui, o apie 1810 m. Samueliui Laniauskui, Volkui (Vilkui) ir kt. XIX a. Oskaras Milevskis pastatė gražius dvaro rūmus, įveisė parką, sodą, įsteigė karvių ūkį, kuriame buvo 400 olandiškos veislės karvių.

R. katalikų bažnyčia. 1579 m. Albrechtas Radvilas pastatė Lazūnuose medinę bažnyčią. Ji buvo perstatyta — perkelta iš kaimo į dvarą (apie 5 km). Bažnyčios perkėlimas surištas su legenda, esą bažnyčia buvusi sena ir norėta ją atnaujinti senoje vietoje. Kai audra nugriovusi jos stogą, dvarponis pastatęs prie dvaro. Dabar toje vietoje, kur kitados buvo bažnyčia, yra kapinės, o už 1/2 km kitos kapinės — Senieji kapai. Čia laidodavo žmones tada, kai bažnyčia buvo kaime. 1930 m. žiniomis iš senųjų kapinių buvo likęs tik hektaro didumo dirvonas ir prie kelio stovintis dailus raudonos spalvos kryžius.

1852 m. bažnyčia vėl buvo perstatyta, o 1904—1912 m., klebono kun. Pranciškaus Mackevičiaus ir parapijiečių rūpesčiu, pastatyta nauja mūrinė raudonų plytų bažnyčia.

1904—1912 m. iš akmenų ir plytų sumūryta bažnyčia architektūriškai nereikšminga. Tai yra romaniško pastato eklektika. Ant akmeninio piliastrais suskaidyto aukšto fasado stiebiasi du maždaug kūbinės formos bokštai su piramidiniais stogais. Bažnyčia trijų navų. Šventorius aptvertas akmenų mūro tvora su dideliais trijų arkų vartais.

Lazūnų parapija priklauso Vyšniavo dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5330, 1939 m. 5407 katalikus. Pokario metais nebeveikia.

Lazūnų miestelis susidarė iš kelių kaimų ir jų žmonių. 1928 m. čia buvo 150 namų ir 777 gyv., 1972 m. 733 gyventojai

Lazūnų apylinkės lietuviai. Lazūnai buvo lyg ir lietuviška sala gudų ir sugudėjusių lietuvių aplinkoje. Vietovardžiai lietuviški — kaimų vardai: Bokštai, Jūratiškės, Dievergai, Daunorai, Žilevičiai, Jancevičiai, Pasalis, Uosiagiriai, Šeškai, Zamošiai, Lazdūnai (Lazūnai), Gudenionys, Babrėnai, Bežemiai, Jaskonys, Daniukai, Jančiūnai, Valdzikai, Donėnai, Kupraučiai, Pašilviai, Židžiūnai ir kt.

Čia XIX a. viduryje visi lietuviškai kalbėjo. Dar XIX a. gale lietuviškai nemokančių kaip ir nebuvo. Tiesa, daugelis lietuvių savo kalba poterių kalbėti nemokėjo — lenkiškai kalbėjo (taip buvo lenkų kunigų išmokyti), bet eidami į Vilnių prie Aušros Vartų Dievo Motinos, tik lietuviškai kalbėdavosi ir šia kalba susikalbėdavę visur pakelyje: Subatninkų, Trobų, Geranainių ir kitose parapijose.

Dar XX a. pradžioje buvo tiek tautiškai sąmoningi, kad 1905 m. revoliucinio judėjimo metu pareikalavo, kad keturiose valsčiaus mokyklose būtų jų vaikai mokomi prigimta lietuvių kalba, kad klebonas sakytų pamokslus lietuviškai, kad valdininkais būtų skiriami lietuviškai moką asmenys.

Lietuvių tautinis atbudimas prasidėjo minėtais 1905 m. Tada klebonu buvo atkeltas kun. Vilčinskas, kuris po pamokslo visą bažnyčią bendrai mokydavo lietuviškų poterių. Po jo klebonu buvo iš Kauno gubernijos kilęs kun. Mackevičius. Jis Lazūnų dzūkams pasakė kelius pamokslus žemaičių tarme, kurios parapijiečiai nesuprato. Po to pradėjo sakyti lenkiškus pamokslus — prie šios kalbos jie jau buvo pripratinti. 1917 m. klebonu buvo kun. Petkevičius, sulenkėjęs lietu-

Lazūniškis cimbolininkas Pranas Kapočius., 1976 m. nuotr.

vis, nenorėjęs net išpažinčių lietuviškai klausyti. Tais metais vokiečių administracija pasiūlė jam steigti lietuvišką mokyklą, tačiau šis lenkomanas įsteigė lenkišką. 1919 m. jis mirė. Klebonu buvo atkeltas kun. Karolis Gumbaragis (gim. 1885 m., kunigu pašvęstas 1910 m.), žinomas Vilniaus krašto lietuvių švietėjas. Klebonu jis čia išbuvo apie 6 m. ir vis stiprino lietuvybę. Vienas didžiausių jo nuopelnų buvo, kad pradėjo raginti Lazūnų parapijos jaunuolius mokytis Vilniaus lietuvių gimnazijoje. Grįžę į tėviškę moksleiviai bei studentai jau buvo sustiprėję lietuvybėje, padėdavo tautiečiams, mokydavo lietuviškų dainų.

„Vilniaus golgota" (314 psl.) yra pateikusi tokius faktus: „Lazdūnuose (1925.IV.2) lenkų kariuomenė apsupo kleboniją, išstatydama kulkosvaidžius, o poručninkas su policija padarė kun. K. Gumbaragiui kratą. Prieš tai kunigas gavo grasinamų laiškų, kam platinąs Vilniaus lietuvių laikraščius ‚Lietuvos kelią' ir ‚Życie Ludu' ir raginąs tėvus mokyti vaikus lietuvių gimnazijoje".

„Kovo mėn. ir anksčiau Lazdūnų par. negaudavo Vilniaus lietuvių laikraščių, nes Ivjos pašto viršininkas jų neišduodavo ir net išimdavo iš siuntinių".

K. Gumbaragis klebonu išbuvo ligi 1925 m. 1928—1931 m. klebonavo kun. J. Karvelis. Jo laikais trijuose kaimuose buvo įsteigti Šv. Kazimiero draugijos skyriai. Kituose trijuose įvyko tik steigiamieji susirinkimai — lenkų okupacinė valdžia neleido steigti. Lazūnuose ir Babrėnuose, kurį laiką veikę lietuviški vaikų darželiai. Bet lenkai juos likvidavo, jų vedėjus suėmė ir iškėlė bylas. Jų vietoje įsteigti lenkiški darželiai. Pažymėtina, kad lietuviškus lankydavo maždaug po 50 vaikų, kai lenkiškus tik 3—4.

Pabrėžtinas kai kurių lietuvių kietas laikymasis prieš lenkus. Taip lazūnietis Barauskas, norėdamas savo sūnų mokyti Vilniaus lietuvių gimnazijoje, keletą kartų veltui klabino vietinių įstaigų duris, bet leidimo negavo. Pagaliau, negaudamas tautybės pažymėjimo ir neturėdamas pinigų, pėsčias nuėjo į Varšuvą (300 km) prašyti leidimo pas Lenkijos ministrą pirmininką. Jo kelionė užtruko savaitę. Leidimo, žinoma, negavo, bet šis jo žygis atkreipė šviesesnių lenkų dėmesį ir parodė, kokią didelę skriaudą lenkai daro lietuviams. 1939 m. rudenį, sužinoję kad Vilniaus krašto dalis grąžinta Lietuvai, kai kurie lazūniečiai pėsti nuėjo į Vilnių 120 km kelią pasižiūrėti Lietuvos kariuomenės. Sugrįžę didžiuodamiesi pasakojo savo kaimynams, kad Lietuvos kariuomenė atrodanti labai puikiai.

Lazūnų tarmė susilaukė ypatingo filologų dėmesio. Ji buvo daugelio kalbininkų tyrinėta. Paskutinis mus pasiekęs apie tą tarmę mokslinis darbas yra „Lazūnų tarmės žodynas", išleistas 1985 m. Vilniuje, 300 psl. Jį paruošė kalbininkas Aloyzas Vidugiris (gim. 1928 m.) ir lazūniškis (gim. Daunorių k.) Jonas Petrauskas. Iš viso jie sutelkę apie 30.000 kartotekos lapelių, tačiau žodyno apimtis vertusi skelbiamų bei aprašomų žodžių skaičių gerokai mažinti.

Iš šio leidinio pratarmės bei įvado sužinome, kad Lazūnų tarmė kalbininkų dėmesį atkreipusi jau beveik prieš 100 metų. Gautieji duomenys esą labai svarbūs ne tik lietuvių, kitų baltų kalbų ir slavų kontaktų istorijai nušviesti, bet ir tų kalbų lyginamajai kalbotyrai praturtinti.

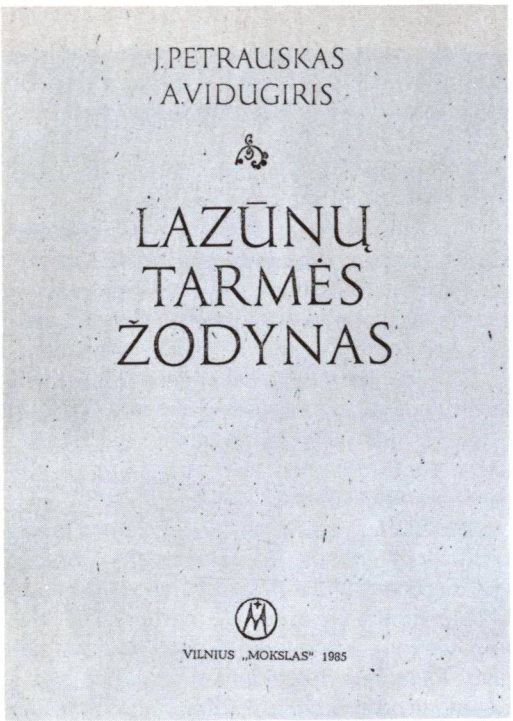

Lazūnų tarmės žodynas

Lazūnų tarmę tyrinėjo ir kalbinę medžiagą rinko šie filologai: E. Volteris (1886 ir 1893 m.), J. Jablonskis ir K. Būga (1906 m.), J. Šlapelis (1923 m.), V. Poržezinskis (XX a. trečiame dešimtmetyje), P. Aruma ir J. Gerulis (1930 m.), E. Frenkelis (apie 1935 m.), J. Senkus (1952, 1954, 1955, 1958 m.), J. Balčikonis (1954, 1955 m.), Z. Zinkevičius (1952, 1964 m.), E. Grinaveckienė (1958, 1959, 1972 m.), maskvietė E. Sudnik (1964, 1968 m.), J. Paulauskas (1952 m.); tautosaką užrašinėjo J. Dovydaitis. 1958 m. kalbos duomenis rinko Maskvos kalbininkai V. Toporovas ir V. Ivanovas, A. Vidugiris, A. Sabaliauskas, A. Balašaitis, J. Šukys, A. Laigonaitė ir kt. Apie Lazūnų tarmę buvo paskelbta eilė studijų įvairiomis kalbomis.

Iš žodyno įvade paskelbtų duomenų aiškėja, kad apie Lazūnus buvo išlikusi susispietusi lietuviškų kaimų grupė: Bebrėnai, Dervagiai, Daunoriai, Gudenioniai, Daniūnai, Joskūnai, Mėgūnai, Lazūnai, Pasalis I, Pasalis II, Saliniai, Pasalis III, Šeškai, Vuosiagiriai (Uosiagiriai), Vuosiagirėliai (Uosiagirėliai), Valdikai (Valdzikai), Zomašai, Žydžiūnai.

Lazūnų tarmė priklauso rytų aukštaičiams vilniškiams (rytiniams dzūkams). Savo fonetinėmis ypatybėmis ji artima Gervėčių, Dieveniškių lietuvių tarmėms. Kadangi Lazūnų apylinkės lietuviai buvo iš visų pusių slavų tautų (gudų ir lenkų) apsupti, jų kalba įgijo daug slaviškų žodžių.

Prof. dr. Zigmas Zinkevičius (Lietuvių dialektologija, 26 psl.), tyrinėjęs šia tarmę ir lankęsis Lazūnų apylinkės kaimuose, rašo, kad „čia dabar lietuvių kalba jau baigia išnykti". Lietuviškiausias dar buvęs Pasalio kaimas, „tačiau ir jame geriau lietuviškai moka tik senesnės kartos atstovai. Vietomis supranta ir vaikai, bet kalbėti nemoka, nes tėvai su jais sąmoningai kalba baltarusių kalba, arba, kaip čia sakoma, ‚po prostu' ".

Gautieji duomenys rodo, kad Lazūnų lietuviai yra ne kolonistai, bet nuo amžių gyvenančių lietuvių palikuonys. Jų kalba priklauso dzūkų „puntininkų" tarmei.

1920 m. nustatyta Lietuvos — Sovietų Rusijos siena buvo palikusi Lazūnus Lietuvos pusėje. Deja, ši siena nebuvo įgyvendinta, Lazūnai buvo Lenkijos užimti, o pokario metais priskirti sovietinei Gudijai (Jurotiškių rajonui).

1976 m. Lietuvos pogrindžio spaudos žiniomis, lietuvių kalbą buvo išlaikę šie kaimai: Pasalys, Babrėnai, Dievergai, Gudenionys, Valdzikai, Lazdūnai, Daunorai, Šeškai, Jaskonys, Zamašos, Bežemiai, Uosiagiriai, Miegaunys. Bet jaunesni kaip 50 m. gyventojai lietuviškai nebesuprantą. Lietuviškai moką tik keletas žmonių Pasalyje, Gudenionyse, Dieverguose. Lietuvių kalba laikraščiai iš Lietuvos neprenumeruojami, knygų negauna. Tais pačiais duomenimis apie 80% vyresnio amžiaus žmonių kalbą lietuviškai šiuose kaimuose: Pasalyje, Valdzikuose, Gudenionyse, Dieverguose; apie 50% — Uosiagiriuose, Jaskonyse. Visuose kaimuose pavardės grynai lietuviškos. Kuriant kolchozus, atvyko daugiau gyventojų iš Gudijos ir Rusijos, kas pagreitino lietuvių nutautinimą. Bet lietuviai tarp savęs tuokiasi, nesimaišo su svetimtaučiais: „Žagūnai su žagūnais" — taip jie save vadina. Bet ir kai kurių gudų tėvai kalbėję lietuviškai.

Apie 1950 m. Lazūnų klebonas buvo suimtas už vaikų katekizmo mokymą, uždarytas kalėjime, kur ir mirė. Nuo to laiko bažnyčia nebeturėjo kunigo. Okupacinė val-

džia pastatą iš katalikų atėmė ir pavertė grūdų sandėliu. Pogrindžio spauda pateikia faktus, kad lazūniečiai atvykstančius iš Lietuvos keliautojus nuolat klausinėja: „Ar negalit mums padėti dėl bažnyčios?".. Bažnyčios vidus ir jos išorė vis dar užlaikoma tvarkingai. Melstis lazūniečiai dabar važiuoją į Viją (Yviją), Lipniškes, Trobas. Visi tuokiasi bažnyčioje ir krikštija vaikus. Tik senieji retai tegalį nuvykti į tolimą bažnyčią. — „Aš jau žydas", — pasakiusi jį aplankiusiam Paulina Bajerčienė iš Gudenionių. Poterius kalbą lenkiškai, bet „Tėve mūsų" moką lietuviškai. Daugelis vartoją krikščionišką pasveikinimą — „Garbė Jėzui Kristui". Vaikai katekizuojami Vijoje, poterių ten išmokomi lenkiškai. Tačiau beveik kiekviename kaime stovį aukšti mediniai lietuviški kryžiai, statyti prieš karą ar karo metu. Jų esą ir laukuose — stovi pakrypę.

Lazūnų apylinkėse, Gudenionių kaimo viduryje, yra seni kapai, o juose akmuo su neišskaitomais ženklais. Tas kaimas iš apie 50 sodybų, kurių trobesiai senoviški. Kaimo galuose 1978 m. tebestovėjo 2 kryžiai.

Pasalio kaime, nors jis ir nedidelis, lietuvybė geriausiai išsilaikiusi: padėjo kaimo izoliacija — apsupta pelkėmis ir miškais. Čia dar 1978 m. galima buvo išgirsti lietuviškų dainų, pasakų.

Jaskonių kaime 1978 m. tebuvę 10 lietuviškai suprantančių gyventojų. Kaimo kapinaitėse stovi nedidelė koplyčia, kur gyventojai gegužės—birželio mėnesiais susirenka pasimelsti. Kapinių paminkluose randamos tokios mirusių pavardės: Aviža, Krištaitis, Žemaitis, Maceika, Sakalas, Varnelis, Butrimas, Girčys, Smilgainis, Čiešulis ir kt.

Juozas Aviža, pasakorius ir dainininkas iš Pasalio kaimo, 1976 m. nuotr.

LENTUPIS

Šv. Andriejaus Apaštalo parapijos bažnyčia

Lentupio miestelis ir senas dvaras įsikūręs už 13 km į pietryčius nuo Švenčionių, prie Lentupio (tarmiškai Lintupės) upelio (dešinysis Strėčios intakas, 18,2 km ilgio). Lentupyje susikerta Vilniaus — Pastojų ir Švenčionių — Kabilninko geležinkelių linijos. Archeologiniai radiniai rodo, kad žmonės Lentupy gyveno jau VIII—IX amžiuje po Kr., o gal ir žymiai anksčiau. Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos laikais Lentupio dvaras priklausė Užnerio sričiai. Katalikų parapiją čia įsteigė ir pirmąją **bažnyčią** pastatė Andrius Dau-

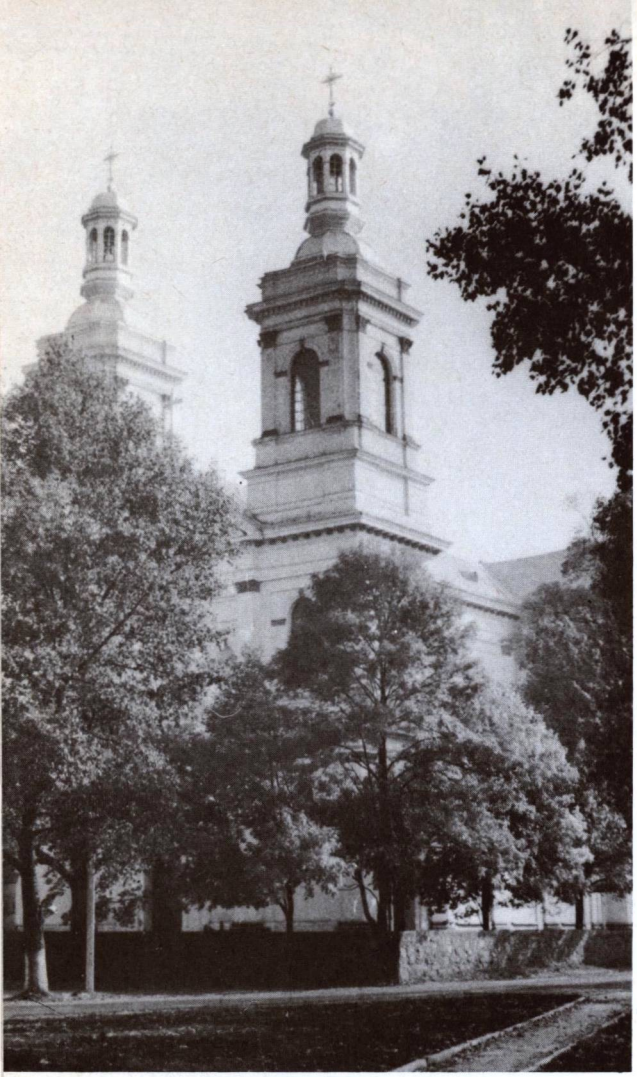

Lentupio bažnyčia, 1985 m. nuotr.

girdavičius 1459 metais. Apie 1700 metus bažnyčią antrą ar trečią kartą atnaujino Jonas Brzostovskis. 1902—1911 m. dvaro savininko Buševskio ir parapijiečių pastangomis Lentupyje buvo pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. 1640 m. Černiskis čia įsteigė prieglaudą. Nuo seniausių laikų Lentupy veikė ir pradžios mokykla, kurioje 1781 m. mokėsi 17 mokinių.

Administraciniu atžvilgiu Lentupis priklausė Švenčionių apskričiai ir buvo valsčiaus centras.

Reformacijos žydėjimo laikais Lentupy veikė ir reformatų parapija, tačiau 1700 metais jos jau nebebuvo.

1882 m. miestelyje buvo 412 gyventojų. Vietovė pradėjo augti nuo to laiko, kai pro ją buvo nutiestos Vilniaus — Pabradės — Pastojų ir Švenčionėlių — Kabilninko geležinkelio linijos. Vietovė tapo geležinkelio mazgu.

Dar 1905 m. kun. Stakelės raporte Vilniaus vyskupui Lentupis minimas kaip lietuviška parapija. XIX a. pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje klebonais buvo skiriami lietuviai: Riauba, Ukrinas, Pakalnis. Tačiau prieš I-jį pasaulinį karą ten buvęs sulenkėjęs klebonas kun. J. Račkauskas lietuvių nemėgo ir siūlė jiems, jei nori lietuviškų pamaldų, eiti į Švenčionis ar Strūnaitį. Lenkinimo veikiama, parapija ilgainiui gerokai apgudėjo ir aplenkėjo, bet kai kurie kaimai iki dabar išlikę lietuviški. Parapija priklauso Švenčionių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5502, 1939 m. 8100 parapijiečių.

Lenkų valdymo laikais, o taip pat ir anksčiau, geriausia apylinkės žemė priklausė dvarams, kurių čia buvo apsčiai. Tik vienam dvarininkui J. Byševskiui priklausė 12.000 ha, taigi daugiau kaip pusė viso valsčiaus žemės. Valsčiuje tada jau buvo 13.000 gyventojų. Nenuostabu, tad, kad dvarininkams ekonominiu atžvilgiu pajungtų žymi dalis valsčiaus lietuvių suslavėjo. Bet Lietuvos Mokslo Akademijos surinktais duomenimis, 63,3% valsčiaus gyvenviečių turėjo dar lietuviškus vardus. Lietuviškos buvo ir daugumos gyventojų pavardės. Ypač lietuviški buvo Kavolių, Račionių, Gailiūnų, Janoniškių, Užuraisčio ir kt. kaimai. 1942—1943 metais valsčiuje veikė 12 pradžios mokyklų, gyventojai noriai mokėsi lietuvių kalbos. Surašymo metu (1942) lietuviais užsirašė 15,9% visų valsčiaus gyventojų.

1920.VII.22 Lentupį buvo užėmusi Lietuvos kariuomenė, bet jo neišlaikė. Lenkų valdymo laikais Lentupyje veikė garsi teismo įstaiga, nuteisusi nemaža Adutiškio ir kitų aplinkinių valsčių lietuvių dėl jų lietuviškos veiklos. Miestelyje ir dvare veikė valsčiaus įstaigos, policija, paštas, mokykla, degtinės varykla. Vietovė garsėjo savo turgais ir Šv. Onos atlaidais, į kuriuos suvažiuodavo iš plačios apylinkės didelės žmonių minios. Bažnyčioje laikoma Šv. Onos statula, pasak vietos gyventojų, turinti stebuklingos galios. Per atlaidus ir kitomis progomis prie jos buvo aukojami vaškiniai votai. Tada Lentupyje buvo sakomi lietuviški pamokslai.

1942.IV.1 Lentupis buvo priskirtas Lietuvai ir, kaip valsčiaus centras, įjungtas į naujai sudarytą Svyrių apskritį. Buvo įkurtos

lietuviškos administracijos įstaigos: valsčiaus savivaldybė, mokykla, paštas, urėdija, policija ir kt. Vietovė buvo pradėjusi atlietuvėti, bet 1944 m. sovietinė okupacija tą atlietuvėjimo procesą sustabdė. Okupantas Lentupį įjungė į sovietinę Gudiją.

Lentupio miškuose 1942—1944 metais siautėjo labai gausūs bolševikų ir lenkų partizanų būriai, pridarę daug žalos apylinkės gyventojams. 1942 m. gegužės mėnesį lentupiečius ištiko skaudūs įvykiai. Gegužės 17 d. iš Švenčionių į Lentupį važiavo imti iš ūkininkų vokiečių kariuomenei arklius trys nacių pareigūnai: apskrities žemės ūkio vadovas (Kreislandwirtschaftsfuehrer) kapitonas Joseph Beck, jo pavaduotojas leitenantas Walther Grull ir vienas eilinis. Miške prie Papelekio ir Želionkos kaimų, apie 3 km nuo Lentupio, juos pasitiko sovietų partizanai, vadovaujami kažkokio Markovo. Rankine granata sugadinę automobilį, partizanai važiavusius vokiečius, išskyrus lenkų tautybės vertėją Rakowską, nužudė ir, pasiėmę jų uniformas, dokumentus bei pinigus, vėl pasislėpė. Negalėdami pagauti tikrųjų kaltininkų, vokiškieji naciai nutarė keršyti nieku dėtiems Lentupio apylinkės gyventojams.

1942.V.20 jie apsupo Sudaucų, Auraičio, Papelekio, Giručių, Žakų, Velykiškių, Janoniškių, Sabalkų ir keletą kitų Lentupio apylinkės kaimų, o taip pat ir patį Lentupį, kuriame tą dieną buvo prekymetis, ir visus surinktus vyrus suvarė į iš anksto prie kapinių spygliuotomis vielomis aptvertą aikštelę ir čia kulkosvydžių ir šautuvų šūviais juo žudė. Kiti buvo šaudomi Juozapo Byševskio dvaro žemėje, dar kiti buvo kariami kaimuose. Vien Sudaucų kaimo buvo sušaudyta apie 80 vyrų, Subalkų — 24. Buvęs duotas įsakymas iššaudyti visus vyrus 4 km spinduliu nuo Lentupio. Tik nedidelei daliai pavyko pasislėpti ar ištrūkti iš mirties nagų šaudymo metu, sugedus vokiečių kulkosvydžiui. Tęsdami žudynes, gegužės 22 d. naciai pakorė kelis Lentupio policininkus, o Švenčionyse kartu su keliais žydais gydytoją Miklaševičių, užtat, kad jis išdavė vienam žydų tautybės šoferiui-mechanikui ligos pažymėjimą. Kiek iš viso vyrų tada žuvo nuo vokiškųjų nacių rankos, nėra tikslių žinių, tačiau manoma, kad aukų skaičius buvo 400—600. Prie Lentupio, greta vienas antro, buvo supilti du masiniai nužudytųjų kapai. Čia dažnai, ypač sekmadieniais būdavo girdėti moterų ir vaikų verksmai.

Pokario metais bažnyčia veikia. 1985 m. jos klebonu buvo kun. Jonas Šutkevičius, iš Kaišiadorių vyskupijos.

LIPNIŠKĖS

Šv. Kazimiero parapijos bažnyčia

Lipniškių miestelis yra įsikūręs prie Upytės upės, 25 km į šiaurės rytus nuo Lydos. Gudai vietovę vadina Lipniški.

R. katalikų bažnyčią pastatė Žygimantas Kęstutaitis 1411 m. Lipniškės priklausė Gostautams, vėliau jų valdytojai keitėsi. XVII a. Lipniškių dvaras karo metu turėjo aprūpinti reikalingais žmonėmis Vilniaus ginklų fabriką (artilerijos dirbtuves), o taikos metu jo pajamos turėjo eiti Vilniaus pilies stiprinimo reikalams.

Lipniškių bažnyčia, 1985 m. nuotr.

1510 m. bažnyčia buvo atnaujinta. Karalius Vladislovas Vaza suteikė Lipniškėms miesto teises, kurias 1792 m. atnaujino Stanislovas Augustas. Miesto herbas — Vytis, kaip Lietuvos valstybinis ženklas, tik raitininkas vietoje kardo laiko vėliavą.

1804 m. kunigaikštis Bezborodka bažnyčią perstatė, bet 1890 m. gaisras ją sunaikino. 1900—1927 m. kun. Jonas Makreckis su parapijiečiais, remiant dvarininkui Volskiui, pastatė dabartinę naują mūrinę (iš tašytų akmenų) bažnyčią, kurią 1928 m. konsekravo arkiv. R. Jalbžykovskis.

Iš akmenų sumūryta bažnytėlė yra graži savo proporcijomis ir reljefingu tašytų akmenų paviršiumi. Fasadinis bokštas padalytas į tris aukštus, palaipsniui laibėjančius. Smailių arkų langai ir bokšto pinakliai primena gotiką. Visi kampai sutvirtinti piliastrais, sudėtais iš stambesnių akmeninių blokų. Akmeninės šventoriaus tvoros vartai yra trijų arkų, su panašiais pinakliais.

Lietuvybė Lipniškėse ir apylinkėse užgeso XIX a. Bet Č. Jankovskis savo veikale „Powiat Oszmiański" teigia, kad lietuvių kalba dar buvusi girdima XIX a. pabaigoje.

1939 m. parapijai priklausė 8124 parapijiečiai. Bažnyčia dar veikė ir 1982 m. Kapinėse yra išlikusi mūrinė koplyčia.

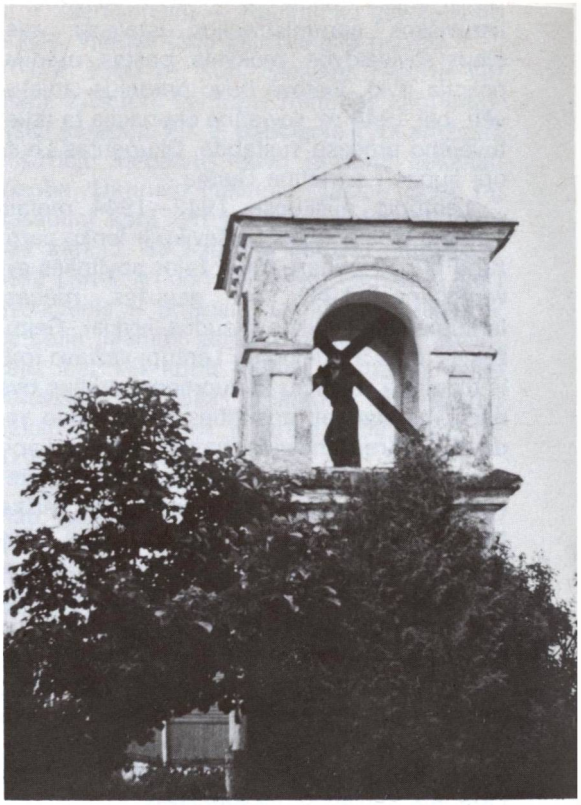

Koplytėlė Lipniškėse, 1982 m. nuotr.

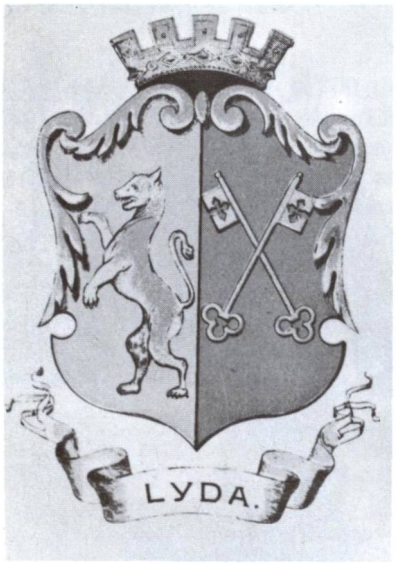

Lydos miesto herbas

LYDA

Lyda — svarbus Lietuvos miestas, įsikūręs prie Lydos ir Kamenkos upių santakos, 87 km į pietus nuo Vilniaus, kelių geležinkelių ir kitų kelių sankryžoje.

Vietovės vardas — Lyda, reiškia kirtimą, skynimą, lydimą. Matyt, kad gyvenamoji vietovė čia įsikūrė iškirtus miškus. Gudai rašo Lida.

Istorinės ir archeologinės žinios. Labai galimas dalykas, kad dar priešistoriniais laikais minėtoje vietoje buvo įsikūrusios sodybos. Didesnė gyvenvietė pradėjo kurtis XII a. Gedimino laikais Lyda buvo sritinis centras.

Lydos pilis kūrėsi nuolaidžioje aukštumoje, prie dviejų upių — Lydos ir Kamenkos santakos. 1976 m. pradėti ir toliau vykdomi archeologiniai tyrimai parodė, kad ši pilis buvo pastatyta ant dirbtinio pylimo, pelkėtoje

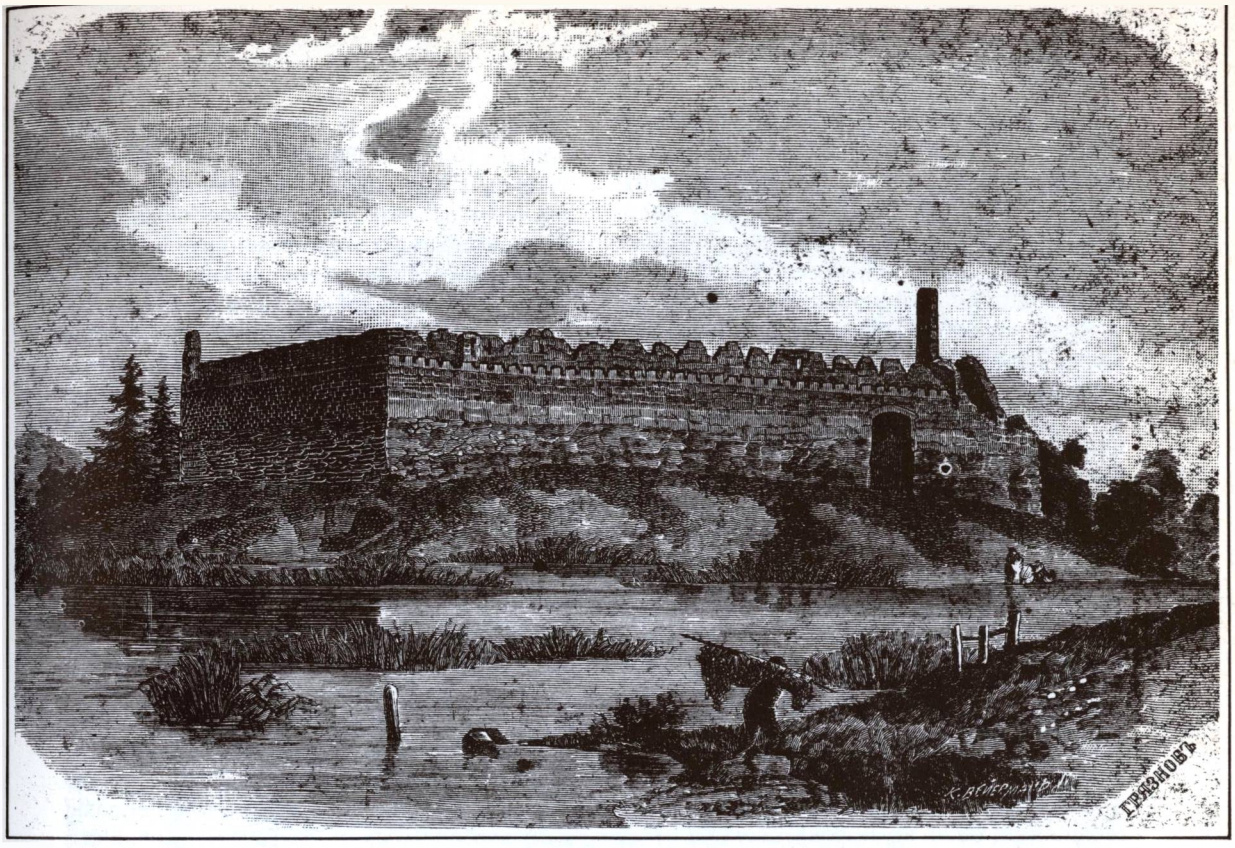

Lydos pilis. (XIX a. graviūra)

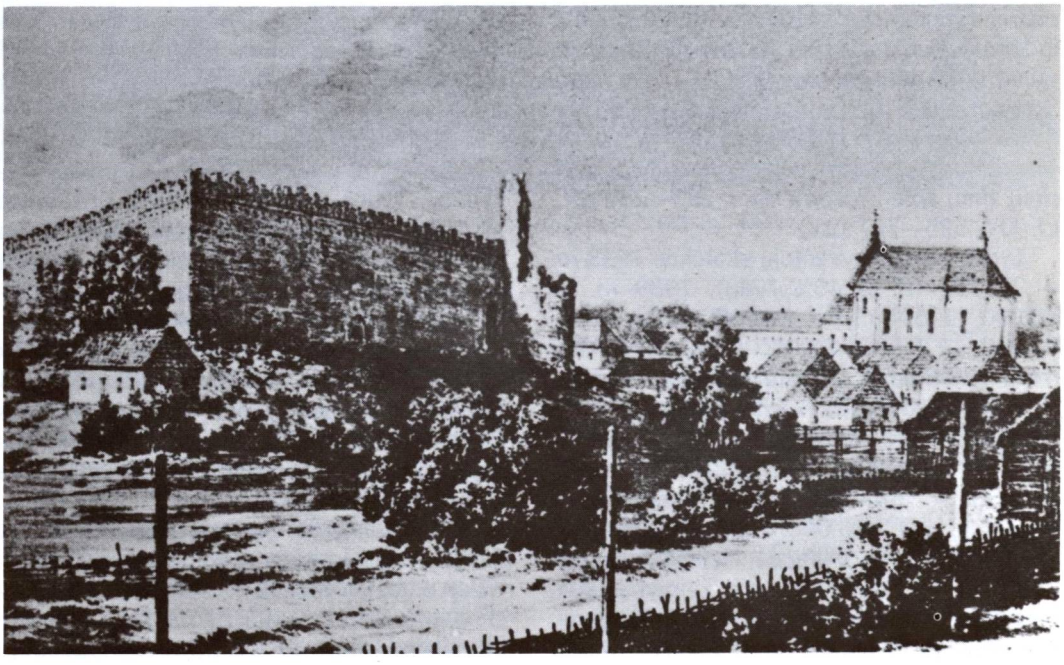

Lydos pilies griuvėsiai XIX a. (Iš N. Ordos albumo)

vietoje, apie 1330 m. Kaip iš jos tyrinėtojų S. Baglasovo ir O. Trusovo pranešimo matyti, iš pradžių pilis buvusi vienabokštė su gynybinėmis sienomis, tačiau galerijos nebuvusios pritaikytos šaunamiesiems ginklams. Vėliau buvo padidinta kiemo aikštė. Pavojaus atveju čia rinkdavosi kariuomenė ir vietos gyventojai. XIV—XV a. sąvartoje pilis buvo perstatyta. Buvo pastatytas antras bokštas, pritaikytas jau šaunamiesiems ginklams. Šalia jo įruoštas naujas įėjimas ir pakeliamasis tiltas. XV a. pilis buvusi neblogai įruošta ir pritaikyta gynybos reikalams. Buvo pastatyti mediniai vienaaukščiai garnizono statiniai su sandėliais, išdėstyti išilgai sienų. Pastatytas gyvenamasis namas, skirtas kunigaikščiui ar pilies komendantui. Gynybinę reikšmę Lydos pilis turėjo ligi XVII a. vidurio, kai įsiveržusi į Lietuvą rusų kariuomenė pilį sugriovė. Po to ji liko apleista ir nebebuvo atkurta. Pastaruoju metu sovietinės Gudijos administracija pilį pamažu restauruoja ir konservuoja. Joje būsiąs įkurdintas muziejus ir vasaros teatras.

Ši gardinio tipo pilis, panaši į Krėvos ir Medininkų, buvo kryžiuočių puolama ir jų puolimus atlaikydavo. Kurį laiką pilį ir sritį valdė Jogailos favoritas Vaidila (įtariamas Kęstučio nužudymu). 1397 m. Lyda priglaudė išvarytą iš savo krašto Užvolgio totorių chaną Tochtomišą. 1422 m. Lydoje Jogaila ir jo žmona Sofija susitiko su Vytautu. Iš abiejų pusių buvo gausios palydos.

Nuo 1413 m. Lydos sritis priklausė Vilniaus vaivadijai. 1590 m. Lydai suteiktos Magdeburgo miesto teisės. (Daugiau istorinių žinių apie Lydą yra ML I, 283—289 psl., LE XIV, 525—527 psl.).

Lydos miesto gyventojų skaičius: 1933 m. — 20.812 (iš jų 40% žydų), 1939 m. — 33.000, 1959 m. — 29.000, 1970 m. — 48.000, 1978 m. — 57.000. II pasaulinio karo metu 75% miesto pastatų buvo sunaikinta.

Kaip atrodė Lyda XX a. pradžioje, susidarysime šiokį tokį vaizdą iš korespondencijos, paskelbtos „Viltyje" (Nr. 32, 1907): **„Lyda** — apskričio miestas Vilniaus gub. Gyventojų turi 10,000, bažnyčią, cerkvę, keletą monopolių ir kuone kiekvienuose namuose alinę, kur lydiečiai ir jų kaimynai labai mėgsta sėdėti. Seniau Lyda buvo labai garsi, kaip vidurys to paties vardo valstijos. Įkurta gerokai dar prieš 1323 metus, kada didisai Lietuvos kunigaikštis Gediminas pastatė šią stiprią pilį. Dabar ta pilis apleista, nes nėra kam jos prižiūrėti. Prieš keletą metų buvo čia kareivių viršininkas, p. Krištopenko; jis buvo pilį tvora aptvėręs, o šonus medeliais apsodinęs; be to, buvo užgynęs akmenis lupinėti ir smėlį imti. Bet p. Krištopenko kitur išsikėlė, ir pilis vėl liko be apgynėjo: tvorą tamsuoliai sukūreno, medelius vaikai išlaužė, vos keletas beliko. Buvo rusas, svetimtautis, ir tai nenorėjo paminklo apleisti, o tarp mųsiškių nėra kas brangųjį savo senovės paminklą bent aptvertų. Nebeliko lietuvių, kurie tą pilį statė ir joje apsigynimo jieškojo. Jie mirė... pilis jiems nebereikalinga ir... niekam ji nebereikalinga... Liūdna. **Drėvė".**

Lietuviškumo klausimas. Lyda, kaip ir Ašmena, Vileika, Medininkai, Alšėnai, Krėva, kūrėsi lietuvių gyvenamose srityse, kuri buvo slaviškuose raštuose vadinama Litwa właściwa), o ne rusų žemėse (Ruś Litewska). Visuose XVI—XVIII a. Lydos aps. dvarų inventoriuose randami lietuviški vietovardžiai, daugybė lietuviškų pavardžių. 1640 m. Lydos apylinkės miškų sąrašuose tėra lietuviški girių vardai. 1825 m. S. Platerio statistikoje Lydos sritis žymima kaip lietuviška. Panašias žinias teikia istorikai M. Balinskis, T. Narbutas. Objektyvi bažnytinė P. Koppeno 1857 m. statistika rodo, kad visų Lydos apskrities parapijų gyventojai yra lietuvių kilmės. Ruso N. Lebedkino statistika 1862 m. Lydos apskrityje rado 102.291 gyv., iš kurių 63,2% buvo lietuviai katalikai; lietuviškos kilmės stačiatikių buvo 18,9%, lenkų — 7,2%, gudų — 22,6%. Bet tendencingoje 1897 m. rusų statistikoje Lydos apskrityje lietuvių priskaityta tik 17.828, arba 8,66%. Lietuvių skaičius čia mažinamas slaviškai kalbančių gudų ir lenkų naudai. 1909 m. rusų policijos įvykdytas gyventojų surašymas parodo tik 4238 lietuvius. Ko vertos šios žinios, matyti iš to, jog tada tik vienoje Rodūnios parapijoje parodyti 4894 lietuviai, nemokėję bet kurios svetimos kalbos. 1920.VII.12 Lietuvos — Sovietų Rusijos sutartimi Lydos apskritis pripažinta Lietuvai.

Lenkų valdymo laikais (1920—1939 m.) tik viename Rodūnios valsčiuje veikė 11 lietuviškų pradžios mokyklų. 1928 m. Lydos apskrityje buvo 23, 1933 m. 43 Šv. Kazimiero draugijos skyriai. Be to, buvo nemaža lietuviškų skaityklų, vaikų darželių. Lenkų laikais apskrityje veikė 55 lietuviškų organizacijų

Lydos pijorų bažnyčia, okupantų paversta "Planetariumu", 1984 m. nuotr.

skyriai. Lietuviai buvo skaudžiai persekiojami ir baudžiami.

1939 m. Sovietai grąžino Lietuvai tik mažytę Lydos aps. dalį su Eišiškių vls. vakarine dalimi. 1942 m. vokiečiai dar priskyrė Benekainis, kur įkurta lietuviška progimnazija. Bet ir Gudijos srityje lietuvių tautinis judėjimas tada dar buvo stiprus, ir 1942 m. vokiečiai leido Lydoje steigti Lietuvių tautinį komitetą, kuriam pirmininkavo Viktoras Vilčinskas. Greitai panašūs komitetai įkurti Rodūnioje ir Jurotiškėse. Lietuviai skaitė Vilniuje leidžiamus laikraščius. Vien tik 1943 m. Lydoje ir apylinkėse suruošta 20 lietuviškų vakarų — eglučių. 1943 m. buvo suprojektuota Lydos apskrityje atidaryti 37 lietuviškas mokyklas, bet trūko mokytojų. Lydos ir apylinkių gyventojai buvo sugudėję bei sulenkėję, bet jų nutautimas nebuvo gilus. Ir gudiškai kalbantieji dažnai save vadindavo „litvinais".

1944 m. rusų administracija Lydą priskyrė sovietinei Gudijai ir padarė rajono centru.

Lydoje 1939 m. buvo 3 R. katalikų bažnyčios. Su kiekviena jų bent trumpai susipažinsime.

Šv. Kryžiaus bažnyčia. Viršuje — kampinis vaizdas, apačioje fasadas. (1984 m. nuotraukos)

Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia — Fara

Ji buvo 1387 m. Jogailos įkurta. 1414 m. atnaujinta. 1460 m. tapo parapijine. 1770 m. pastatyta nauja mūrinė bažnyčia naujoje vietoje — iš priešpilio perkelta į miestą. Po to dar atnaujinta, suremontuota. 1928 m. Vilniaus vyskupo R. Jalbžykovskio konsekruota. Iš senų laikų Lyda buvo dekanato centras. 1925 m. parapija turėjo 15.884, 1939 m. 13.387 parapijiečius. Tada jos klebonu ir Lydos dekanu buvo kun. Ipolitas Bajorūnas. Parapija dar turėjo 4 koplyčias.

Architektūra. Šv. Kryžiaus Išaukštinimo parapijinė bažnyčia („fara"), statyta 1770 m., yra baroko stiliaus pastatas be bokštų. Fasado piliastrai kerta siaurą karnizą ir siekia frontono trikampį, tad atrodo lyg būtų didžiojo orderio. Šoniniai langai aukšti, stogas vientisas dvišlaitis, nes šoninės navos aukštos. Langų ir durų arkos yra dviejų rūšių: segmentinės ir pusapskritės.

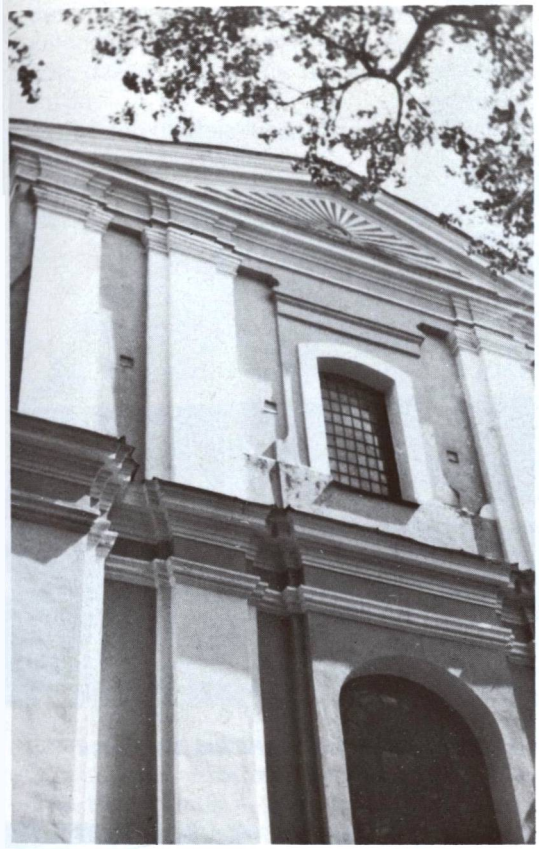

Lydos pijorų bažnyčia prieš karą

Bažnyčios detalė. (P. Krukonio 1976 m. nuotr.)

LKB Kronika (Nr. 40, 1979 m.) paskelbė tokią žinią: „Lyda. 1979 m. rugpjūčio 25 d. Baltarusijos Religinių reikalų tarybos įgaliotinis, atėjęs į Lydos bažnyčią, rado zakristijoje kun. Šeniauską katekizuojantį 15 vaikų. Už tai kunigas buvo nubaustas 50 rub. bauda".

Šv. Juozapo Kalasanzos (Pijorų) bažnyčia

1756 m. Ignas Scipijonas atsikvietė į Lydą vienuolius pijorus, paskyrė jiems didelį turtą ir pastatė bažnyčią. 1797—1825 m. pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. Pijorai rūpinosi švietimu, įsteigė ir vedė mokyklą. 1832 m. rusų valdžia bažnyčią nusavino ir pavertė cerkve. 1919 m. pastatas perduotas katalikams, o 1922 m. grąžintas vienuoliams. Ši bažnyčia nebuvo parapijinė. Po II pasaulinio karo uždaryta ir paversta planetariumu.

Architektūra. Buv. pijorų vienuolyno bažnyčia, statyta 1797—1825 m., yra klasicistinio stiliaus, su rotunda ir dideliu kupolu. Dorėniškas keturių kolonų portikas uždengtas plačiu antablementu ir trikampiu frontonu. Zakristija pristatyta simetriškai su narteksu. Yra dvejos durys rotundos šoninėse sienose.

Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo parapijos bažnyčia

Išaugus Lydos miestui, viena parapijinė bažnyčia nebepatenkino tikinčiųjų reikalų. Taigi 1933 m. Lydos priemiestyje, Slabadoje, pastatyta nauja bažnyčia. Jos parapija 1939 m. turėjo 7.582 katalikus. Po II pasaulinio karo ją retkarčiais aptarnauja iš kitos parapijos atvykęs kunigas.

Miežionių bažnyčios šoninis vaizdas, 1984 m. nuotr. Apačioje — stogo kampas, 1977 m. Šiuo metu bažnyčia paversta trąšų sandėliu

MIEŽIONYS

Švč. Mergelės Marijos Angeliškosios parapijos bažnyčia

Miežionių (Miežany) bažnytkaimis yra rytiniame Drūkšių ežero krnate, 9 km nuo Drūkšių miestelio. Priklausė Drūkšių dvarui.

1926—1928 m., vietos gyventojų rūpesčiu, čia pastatyta medinė bažnyčia ir įkurta parapija. Priklausė Brėslaujos dekanatui. 1939 m. turėjo 1344 parapijiečius.

Architektūra. 1926—1928 m. statyta medinė bažnyčia buvo suprojektuota vilniečio architekto Juliaus Kloso, gimusio Varšuvoje. Pastatas komplikuotas, nepanašus į Lietuvos bažnyčias, tačiau būdingas Lenkijai. Jos penkių tarpsnių fasadas sudėtas iš portiko su paprastomis apskritomis kolonomis iš trijų pusių, trišlaičio medinių stiegių stogo, bokšto su langais ir stogo su aštuoniasieniu šalmu. Navų gale matomas panašus bokštelis. Sienos surėstos iš gulsčių sienojų. Presbiterijos tūris yra mažesnis už navas.

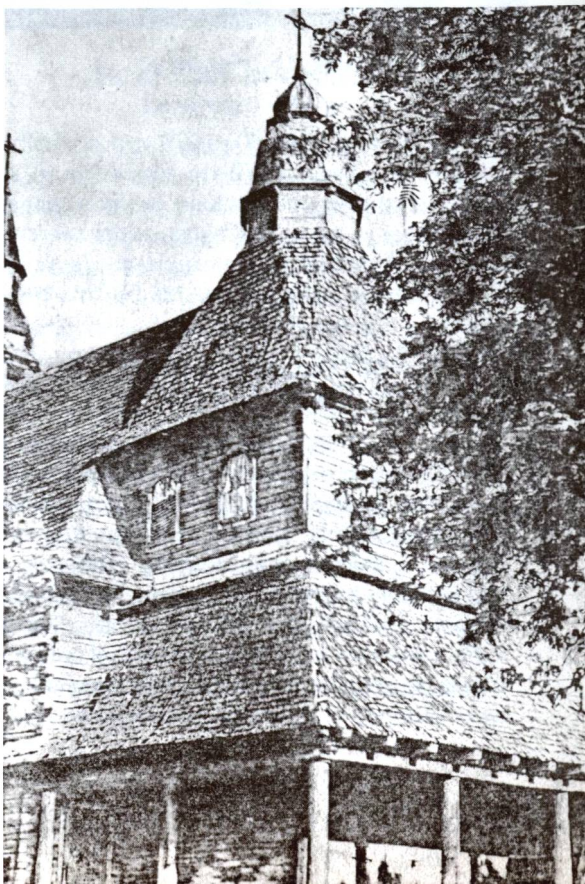

Langai dvejopi: mažesnieji su arkomis, didesnieji stačiakampiai. Palei žemę žemiau palangių išsikiša siauri šoniniai priestatai per visą bažnyčios ilgį. Jie izoliuoja grindis nuo šalčio.

Pokario metais bažnyčia uždaryta ir paversta trąšų sandėliu.

MIKALIŠKĖS

Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bažnyčia

Mikališkės (gudiškai) Michališki) įsikūrusios kairiajame Neries krante žemiau Stračios upelio, prie kitados labai svarbaus Vilniaus — Polocko kelio. Priklausė Vilniaus apskričiai.

D.L.K. laikais Mikališkės buvo seniūnija (be pilies) ir priklausė Trakų vaivadijos Upytės pavietui. Kai kuriuose dokumentuose ši seniūnija buvo vadinama Palinkuvės vaitija. Mikališkių dvarą valdė XVI a. Radvilai, Pronskiai, Kieniškiai, o 1604 m. nusipirko Cipriionas Bžostovskis. Ši giminė valdė 200 metų.

Ciprijonas Bžostovskis 1622 m. čia įkurdino bernardinus — augustinus (reguliariuosius kanauninkus) ir pastatė bažnyčią. 1653 m. Povilas Bžostovskis bažnyčią perstatė. 1823 m. pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. Apie 1878 m. perstatyta. Bažnyčios vidus buvo išgražintas stiukais, pogrindžiuose įruoštos kriptos fundatorių palaikams laidoti. 1832 m. carinė valdžia vienuolyną uždarė.

Architektūra. Buv. augustinų bažnyčia statyta 1653 (ne 1823!) yra vertingas pereinamojo periodo, iš renesanso į baroką, architektūros paminklas. Stambių proporcijų lygių plokštumų fasadas rodo renesanso žymes. Du kvadratiniai bokštai, tėra truputį aukštesni už trikampį frontoną, dviejų tarpsnių, su žemais piramidiniais stogeliais. Langų įvairovė jau barokiška: matome arkines, stačiakampes ir apskritas angas. Įeinama pro dvejas duris apskritos rotundos prieangyje. Vidus yra vienos navos, su siaura trisiene absida ir keliomis mažomis šalutinėmis patalpomis. Interjeras gausiai papuoštas stiukatūromis panašiai, kaip Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje. Dirbo architektas Pens ir italas dail. Petri. Trys altoriai ir sakykla dekoruoti rokoko stiliumi, turbūt XVII a. pabaigoje.

Mikališkių bažnyčia, 1985 m. nuotr.

II pasaulinio karo metu bažnyčia nukentėjo, bet pokario metais buvo suremontuota. Įdomus jos vidus, kiek primenąs Šv. Petro ir Povilo bažnyčios Vilniuje puošmenas. Tik jos nėra tokios gausios. Manoma, kad jas pagaminęs ir bažnyčią išpuošęs tas pats dailininkas — P. Peretis.

Vėlesniais laikais Mikališkių dvaro savininkas Ksaveras Kotvičius pastatė kapinėse mūrinę koplyčią.

Lietuvos laisvės kovų metu Mikališkes buvo užėmę lietuviai, bet čia neišsilaikė. Lenkų okupacijos metais vietovė priklausė Gervėčių valsčiui. 1939 m., Lietuvai atgavus dalį Vilniaus krašto, Mikališkės nebuvo grąžintos. Tik 1942—1944 m. priskirtos Lietuvos generalinei sričiai. Tada šiame valsčiuje ėmė atgyti lietuvybė: veikiai įsisteigė penki lietuviškų mokyklų komplektai, gyventojai

Mikališkių bažnyčia prieš II pas. karą. (Stepono Kolupailos nuotr.)

ėmė mokytis lietuvių kalbos, kurią nemaža dalis senesniųjų dar mokėjo. Lietuvos mokslų akademijos surinktais duomenimis, 65,2% gyvenviečių vietovardžių buvo lietuviškos kilmės. Pokario metais Mikališkės vėl priskirtos sovietinei Gudijai ir yra S. Kirovo kolchozo centras.

Mikališkių parapija priklauso Varnionių dekanatui. 1925 m. parapija turėjo 3060 parapijiečių. Tada jos klebonu buvo kun. Vladas Matulis. 1939 m. priklausė 5328 parapijiečiai. Bažnyčia veikė ir pokario metais. 1985 m. žiniomis, jos klebonu buvo iš Kaišiadorių vyskupijos kun. Kazimieras Gvardovičius, aptarnaująs dar Gervėčių ir Bistricos parapijas.

NARČIUS (KABILNINKAS)

Šv. Andriejaus parapijos bažnyčia

Pagal „Bielaruskaja Sovietskaja Enciklopedija," Naručio ežero srityje yra 3 šiuo vardu vietovės: 1. Naročius (gudiškai Narač), kuris ligi 1964 m. vadinosi Kabilninku; dabar kaimas Medilo rajone. 2. Greta išaugusi kurortinė vietovė ežero šiaurės vakarų krante, prie Molodečno — Pastojų autobusų kelio, kurioje yra gydomieji šaltiniai, laboratorija, 270 vietų sanatorija ir kt. įstaigos. 3. Vietovė prie Naručio upės, ant plento tarp Vileikos ir Smurgainių. Lietuviai buvo įpratę ežero, upės ir vietovės vardą rašyti **Narutis.** Mus domina seniausia — buv. Kabilninkas.

Naručio miestelis (dabar miesto tipo gyvenvietė) yra už 3 km nuo Naručio ežero šiaurės vakarinio kranto. Vietovė išsistačiusi prie nedidelio, beveik išdžiūstančio upelio. Kodėl ne prie esančio didžiulio (80 kv km ploto) Naručio ežero; niekas negali pasakyti.

Vietovė buvo vadinama Naujuoju Medilu, o dar dažniau Kabilninku. Mat senovėje didikai Medile buvo įsteigę arklių ūkį ir augindavo veislines kumeles, kurios lenkiškai vadinosi „kobyla". Jos davė ir vietovei vardą. Carinės Rusijos laikais veislinių kumelių kainos siekdavusios 500 rublių. Pokario metais vietovė buvo pavadinta Naručio (Naročiaus) vardu.

Carinės Rusijos laikais Kabilninkas priklausė Ašmenos apskričiai. Lenkijos valdžia (1920—1939) Kabilninką su apylinkėmis prijungė prie Švenčionių apskrities). Tai buvo padaryta tikslu atskiesti slavišku elementu lietuvišką Švenčionių apskritį. Mat Kabilninkas su apylinkėmis jau iš senų laikų buvo sugudėjęs.

Naujasis Medilas (Kabilninkas) priklausė Svirskiams, kurie savo kilmę vedė iš Lietuvos kunigaikščių Rimantų ir Daumantų. Daumantas Rimantaitis, sakoma, XIII amžiuje įsikūręs Svyriuose. Jam priklausę daug apylinkės žemių, jų tarpe ir Naročius su Medilo sritimi. 1533 m. Vaitiekus ir Andrius Svirskiai Kabilninką perleido Geranainių Goštautams, žinomiems Lietuvos unijos su Lenkija priešininkams. Svyriai su aplinkiniais dvarais XVI amžiuje atiteko protestantizmo skleidėjams Radvilams, kurie buvo žinomi kaip Lietuvos su Lenkija susijungimo priešininkai. Taigi plati Kabilninko apylinkė ilgą laiką buvo Lietuvos laisvės šalininkų globoje. Kabilninko miestelį įkūrė ir **bažnyčią** ten pastatė ne iš svetur atkviesti lenkai, bet patys lietuviai. 1608 m. karalius Žygimantas III patvirtino bažnyčiai dovanotųjų turtų užrašus. 1781 m. Kabilninko parapijai priklausė 2887 parapie-

Senoji medinė Kabilninko bažnyčia. (A. Roemerio 1880 m. piešinys iš „Sztuka litewska", 1913)

čiai. Tais metais čia veikė ir mokykla, kurią lankė ≥6 mokiniai. Aštuonioliktojo amžiaus pabaigoje prie Kabilninko bažnyčios buvo įsteigta beturčiams prieglauda. 1651 m. kunigaikštis Svirskis bažnyčią perstatė. Po Goštautų Kabilninko savininkais buvo: Zbaraskiai, Abramavičiai, Chomskiai, Oskierkos, Svientožeskiai ir kt.

Apie 1880 m. žinomas mūsų dailininkas Alfredas Roemeris, viešėdamas pas Svientožeskius, nupiešė senąją, ypatingo stiliaus Kabilninko bažnyčią. Iš išlikusio piešinio atrodo, kad jos būta tikrai nuostabios. Mūsų dail. V. Bičiūnas sako (MV 1937, Nr. 13—14), kad į akis krintąs begalinis jos vaizdo švelnumas, kuklus jaukumas, tarsi visa lietuvių kūrybos dvasia joje būtų sutelkta. Būta labai darnių atskirų bažnyčios dalių, būdingų mūsų viduramžių medžio statybai stoginių apjuosimų, dailios simetrijos ir kt.; bažnyčios stogai ir apjuosimai primeną mūsų šventadieniškai apsitaisiusius sodiečius. Vėliau bažnyčią remontuojant, ta lietuviška statybos forma

Naručio (Naročiaus) ežeras. (Stepono Kolupailos prieškarinė nuotr.)

Naročiaus bažnyčia ir (apačioje) varpinė

(1985 m. nuotraukos)

buvusi gerokai sužalota. Klebono Ignoto Rasalausko ir parapiečių rūpesčiu 1901 m. buvo pastatyta nauja mūrinė bažnyčia, kurią 1904 m. konsekravo vyskupas E. Roppas. Parapija priklauso Svyrių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 4013, 1939 m. 5234 parapijiečius.

Architektūra. Ši pseudogotikinė plytų mūro bažnyčia yra tuo ypatinga, kad neturi bokštų. Tik keturi stamboki pinakliai puošia trikampį frontoną. Visos sienos sutvirtintos dvigubais kontraforsais. Portalas ir langai turi smailias arkas. Virš portalo šviečia apskrita rozetė. Prie bažnyčios stovinti mūrinė varpinė yra visiškai kitokio stiliaus: romanikos ir klasicizmo mišinys. Trijų tarpsnių bokštas sumūrytas iš netaisyklingų formų akmenų ir plytinių piliastrų. Jie baltai nutinkuoti, kaip ir durų apvadai ir visi karnizai.

Karo metu, 1915 m., Kabilninkas buvo sunaikintas. Vokiečiai Kabilninką siauruoju geležinkeliuku sujungė su Lentupio glžk. stotimi ir stengėsi kuo daugiausia išvežti miško medžiagos.

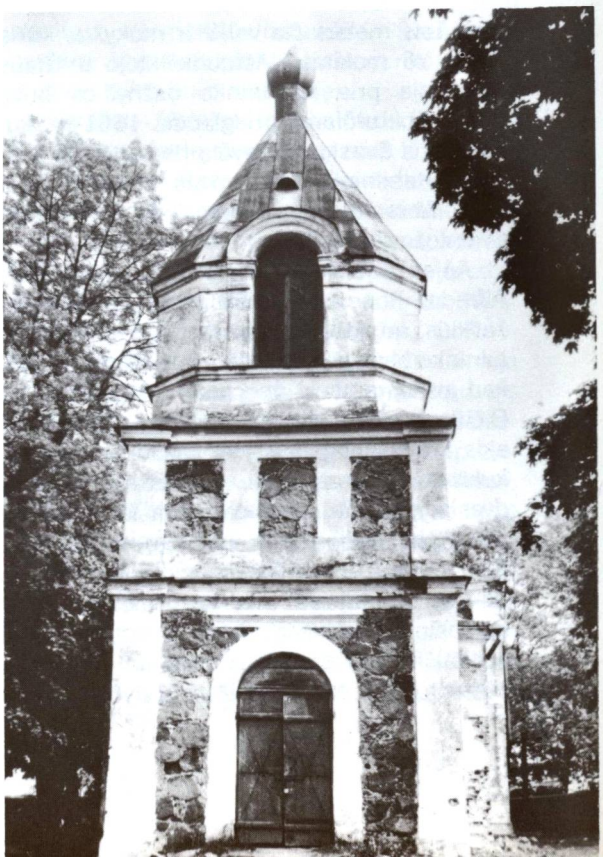

Lenkų okupacijos laikais apleistas kaimas Naručio apylinkėje. (Iš „Mūsų Vilniaus" albumo)

1942 m. Kabilninkas buvo grąžintas Lietuvai ir įėjo į naujai sudarytą Svyrių apskritį. Buvo įkurdintos kai kurios mūsų administracijos įstaigos.

Kabilninkas ir jo apylinkės jau sugudėjusios; lietuvių kalba tik vienur kitur buvo begirdima, bet lietuvybė dar buvo išlikusi vietovardžiuose: Lietuvos Mokslo Akademijos duomenimis, lietuviškų vietovardžių-gyvenviečių buvo 49,1%. Lietuviški tebebuvo ir gyventojų papročiai.

Dabartinės okupacijos metu sovietai Kabilninką prijungė prie sovietinės Gudijos. Dabar čia kuriama kurortinė gyvenvietė. Miestelyje ir prie Naručio ežero pastatyta sanatorijų, poilsio namų, įsteigta turistinė bazė. Padarius 200—500 m gilumo gręžinį, gaunamas mineralinis vanduo. Aplink ežerą nutiestas žiedinis asfalto kelias. Įsteigtas žuvų perdirbimo centras. 1976 m. 1400 gyventojų. Bažnyčia veikia. Ją aptarnauja iš Zadorožės atvykdamas kun. L. Pawlik, MIC.

Prof. dr. Česlovas Kudaba („Mokslas ir gyvenimas" Nr. 6, 1981), aprašydamas kai kurias Gudijos pusėje likusias lietuviškas vietoves, be ko kita, rašo: „Čia yra išlikusi senosios medinės bažnyčios varpinė — buvusio reto grožio medžio ansamblio liudininkė. Ją matome Alfredo Riomerio piešinyje".

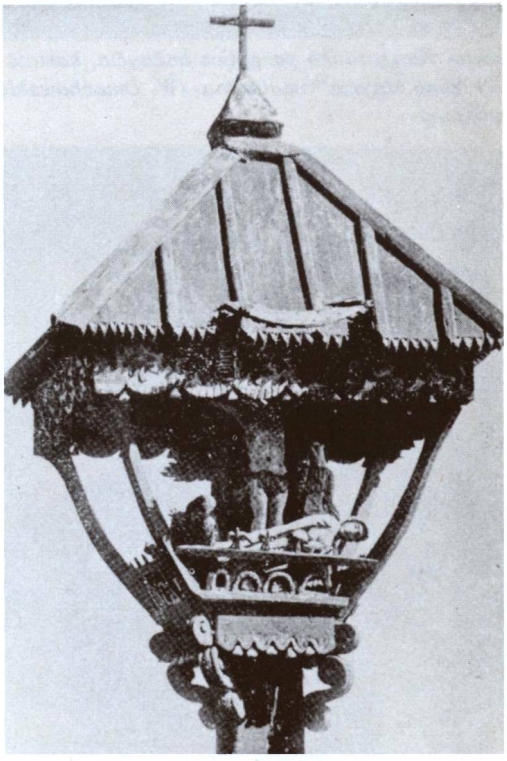

Lietuviška koplytėlė Naručio apylinkėse

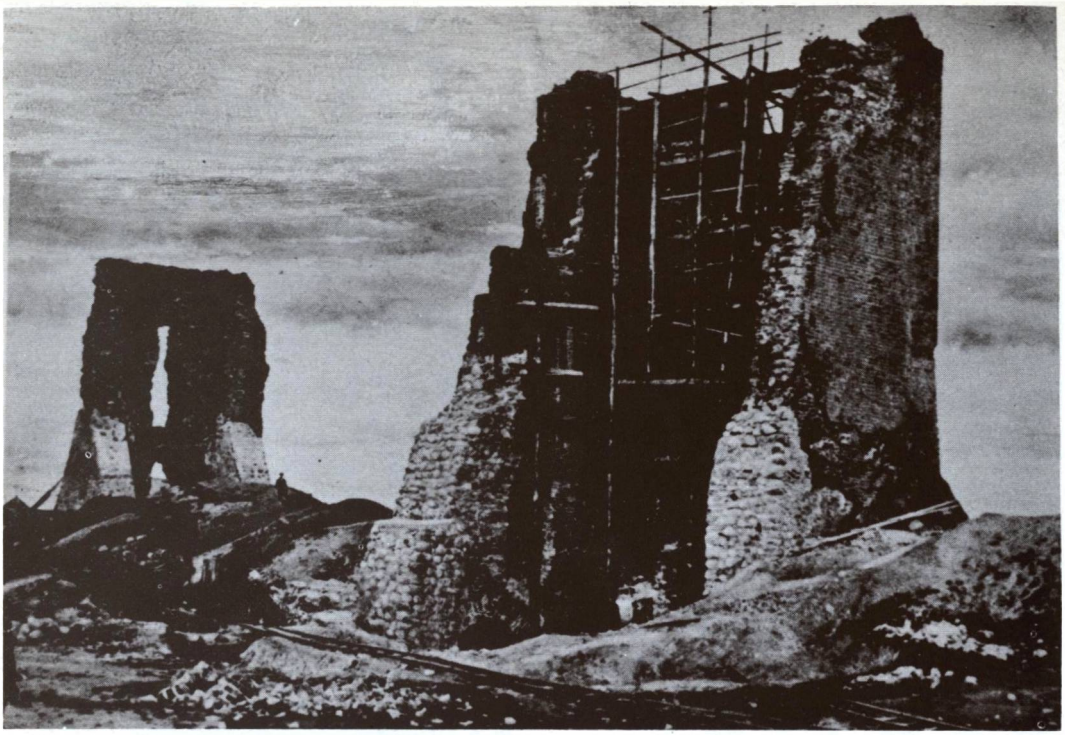

Naugarduko XIV—XV a. Lietuvos valdovų pilies griuvėsiai. (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej 1918—1928")

Senoji Naugarduko parapijos bažnyčia, kartais „Perkūno žinyčia" vadinama. (W. Dmochowskio raižinys)

NAUGARDUKAS

Naugardukas (gudiškai Navagrudek) — istorinės Lietuvos miestas, net kartais spėjamoji karaliaus Mindaugo sostinė, nūdien sovietinės Gudijos miestas, 27 km į pietus nuo Nemuno aukštupio.

Tai vienas seniausių D.L.K miestų, kurio pradžią sunku nustatyti. Manoma, kad pastovi gyvenvietė čia atsirado X a. pabaigoje, miestas XII a. pradžioje. Jį įkūrę rusų kunigaikščiai. XIII a. priklausė Volinijos kunigaikščiams, bet apie XIII a. vidurį Naugarduką užėmė Mindaugas. Kai kurių istorikų nuomone, jis čia apsikrikštijęs ir vainikuotas Lietuvos karalium, bet tai tik legenda. Šiaip ar taip, vietovė ligi 1795 m. priklausė Lietuvai.

R. katalikų bažnyčios. Istoriko R. Krasausko surinktomis žiniomis (LE XX. 53—55 psl.), dar D.L.K. Vytenis 1312 m. pakvietęs į Naugarduką pranciškonus ir pastatęs jiems vienuolyną su bažnyčia, kuriuos kryžiuočiai 1314 m. sudeginę. Bet apie 1332—1322 m. Gediminas pastatęs pranciškonams Švč. M. Marijos ir Šv. Pranciškaus garbei bažnyčią.

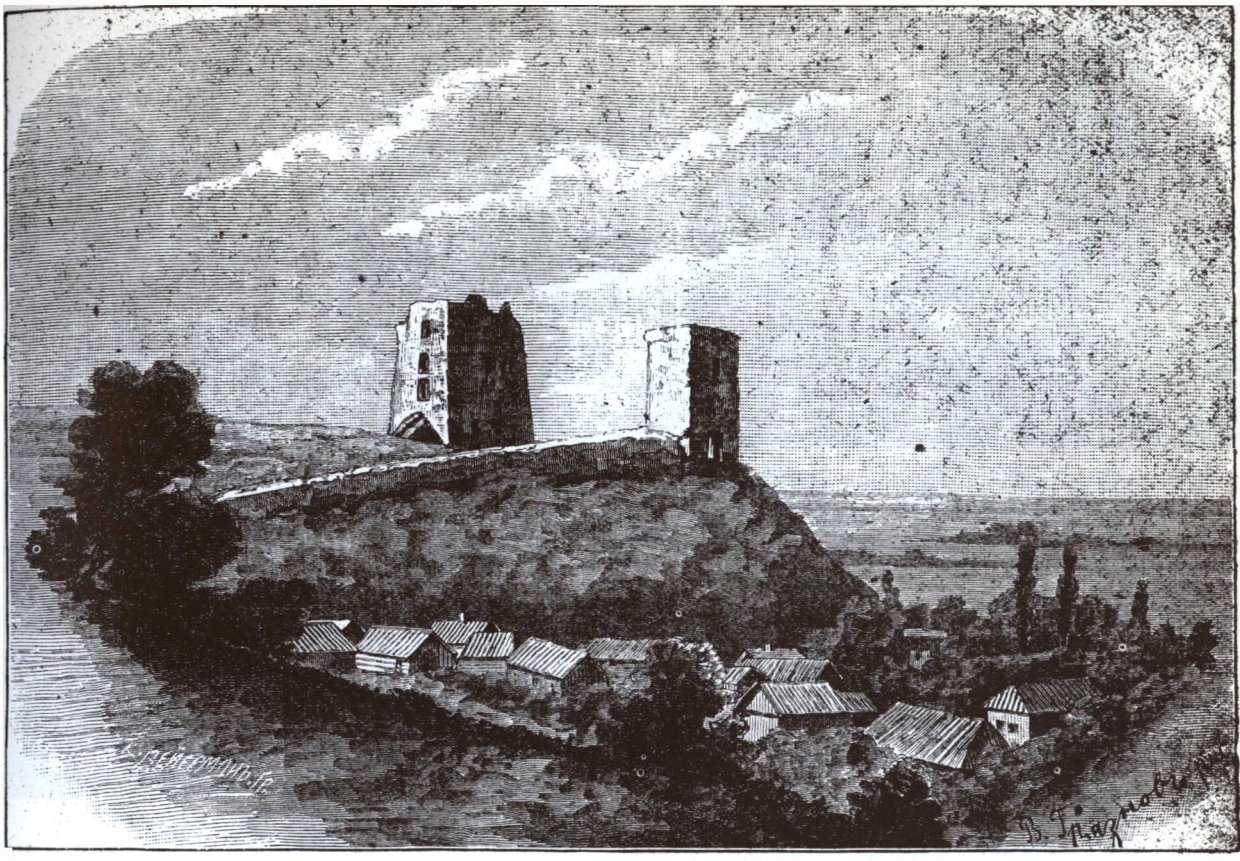

Naugarduko pilies bokštai. (XIX a. raižinys)

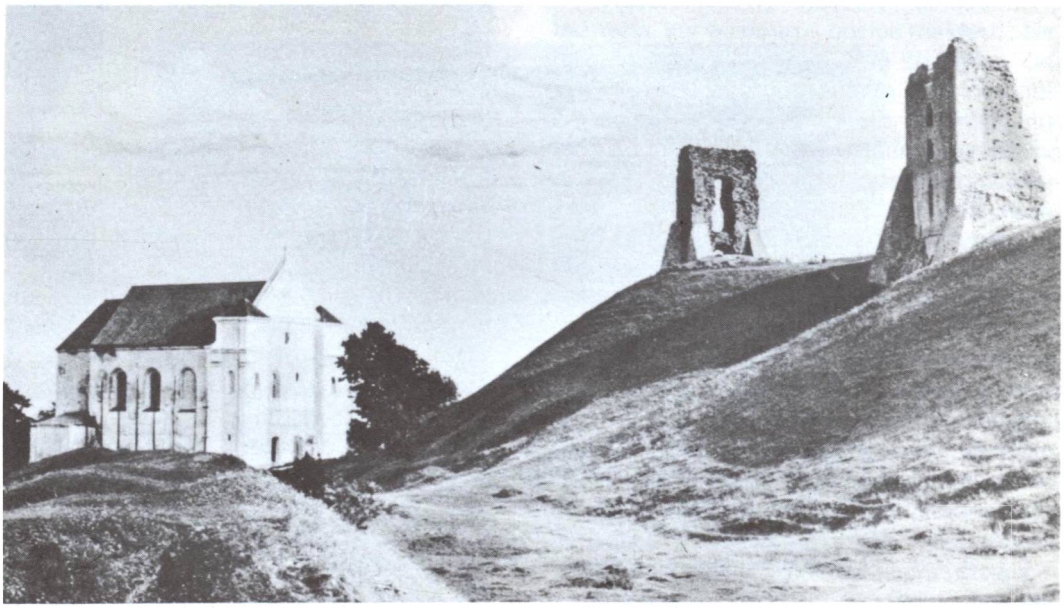

Parapijos bažnyčia ir pilies griuvėsiai. (Iš „Dziesięciolecie Polski odrodzonej1918—1928")

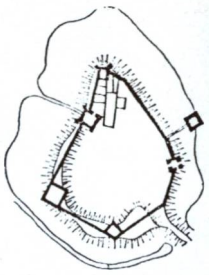

Naugarduko pilies griuvėsiai 1982 m. Tebėra išlikę du "dantys', t.y. laiko apnaikinti du bokštai, juodi, truputį į raudomumą. Buv. gyvenamojo bokšto fragmentas — 12 m aukščio fasadas, vartai (aukštis apie 20 m). Užkopti į viršų galima tik su virvėmis, rizikuojant gyvybe nukristi. Dešinėje — pilies planas

Parapijinę bažnyčią Naugarduke įkūręs Vytautas. 1723 m. ji perstatyta. Iš senų laikų priklausė Vilniaus vyskupijai, bet po I pasaulinio karo Naugarduko parapija priskirta Vilniaus bažnytinės provincijos Pinsko vyskupijai. Šioje bažnyčioje 1422 m. Jogaila buvo sutuoktas su ketvirtąja savo žmona — Sofija (Sonka), Alšėnų kunigaikštyte. Šiam neeiliniam įvykiui atminti lenkų laikais buvo įmūryta paminklinė lenta.

Naugardukas yra glaudžiai susijęs su lenkų ir lietuvių poetu Adomu Mickevičium kuris 1798 m. gimė ir ligi 1815 m. gyvenc netoli esančiame Zaosjės dvare. Jis buvc krikštytas Naugarduko bažnyčioje, 1807–1815 m. mokėsi vietos domininkonų mokyk loje. Ligi šių dienų tebėra išlikęs Mickevičiu namas. Minint poeto sukaktį, buvo pasta tytas skulptoriaus V. Oleščinskio darbo pa minklas. 1938.IX.11 atidarytas A. Mickevi čiaus muziejus.

Paminklinė lenta Naugarduko parapijos bažnyčioje, čia 1422 m. įvykusioms Jogailos ir Alšėnų kunigaikštytės Sofijos (Sonkos) vedyboms atminti. Šių vedybų vaisius — garsioji Jogailaičių karališkoji dinastija. (1984 m. nuotr.)

Adomo Mickevičiaus paminklas Naugarduke, 1984 m. nuotr.

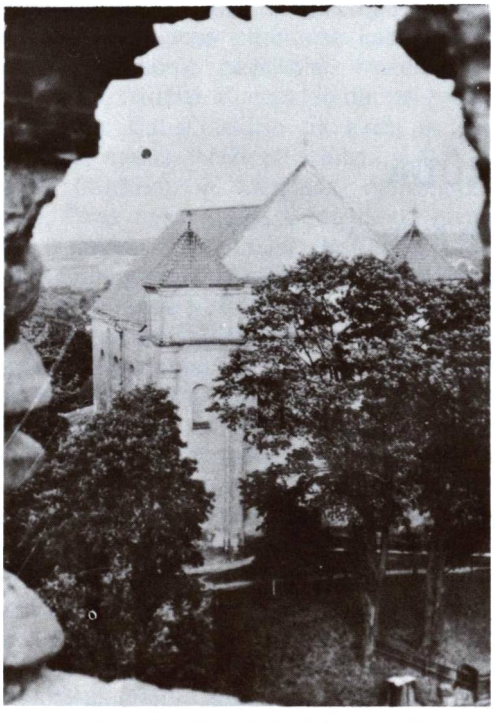

Naugarduko parapijos bažnyčia 1976 m. (Perkūno Krukonio nuotr.)

Architektūra. Parapijinė bažnyčia („fara) pastatyta pilies kalno papėdėje XIV—XV a. sandūroje. Tai originalus gotikos pastatas, tik jau apgriuvęs. Matomi bokštai, kontraforsai, arkinės langų angos, storos sienos. Visa tai primena viduramžius, kada pilių bažnyčios buvo statomos kaip tvirtovės.

Buv. domininkonų bažnyčia statyta 1637 m., atnaujinta XVIII a. viduryje Šis baroko stiliaus pastatas neturi bokštų. Centrinė nava plati ir aukšta, o šoninės žemos ir siauros. Fasadas suskaidytas į tris dalis: apatinę sieną su piliastrais ir portalu; antrąjį aukštą su dideliu centriniu langu ir stogo kraštus dengiančiais pinijonais; tretįjį aukštą sudaro trikampis frontonas.

Naugardukas buvo vienas iš trijų Lietuvos miestų, kuriuose posėdžiaudavo Lietuvos didžiosios kunigaikštijos tribunolas. Carinės Rusijos laikais Naugardukas buvo apskrities centras. Miesto gyventojų skaičius: 1897 m. — 13,700, 1931 m. — 7700, 1959 m. — 12.600, 1970 m. — 19.000. Pokario metais (nuo 1954 m.) Naugardukas yra sovietinės Gudijos Gardino srities rajono centras.

Kaip atrodė Naugarduko bažnyčios pokario metais, galime patirti iš pogrindžio spaudos (LKB Kronika Nr. 37, 1979 m.). Štai keletas ištraukų:

„Pažiūrėkime į buvusią domininkonų bažnyčią, kur būsimasis poetas meldėsi... Ne, neįmanoma to aprašyti. Šitą bažnyčią, teisingiau bjauriausiai išniekintą šventovę, reikia pamatyti, kad suprastum, iki kokio nužmogėjimo gali prieiti ateistinio fanatizmo įkvėptas žmogus! Liūdno savo likimo Naugarduko bažnyčia susilaukė, palyginti, neseniai. Prieš keletą metų čia gaudė vargonai. Bet štai, mirė kunigas. Vadinas, atėjo laikas sunaikinti šventovę, turinčią architektūrinę reikšmę. Baltarusijoje įsigalėjusi tokia praktika: jei negalima kunigo pašalinti, laukiama jo mirties, o jam mirus, neleidžiama skirti naujo, ir bažnyčia uždaroma. Taip ir minėtoji bažnyčia iš pradžių buvo paversta sandėliu. Buvo sunaikinti vargonai, sudaužyti altoriai ir šventųjų skulptūros. Pagaliau prakiuro stogas. Kažkas pasiūlė jį užtaisyti, bet susilaukė griežčiausio pasipriešinimo: kiauras stogas — tinkamiausia priemonė sunaikinti pastatą. Praėjo dveji metai ir bažnyčios pastatas nebetiko ir sandėliui. Šiuo metu į buvusią

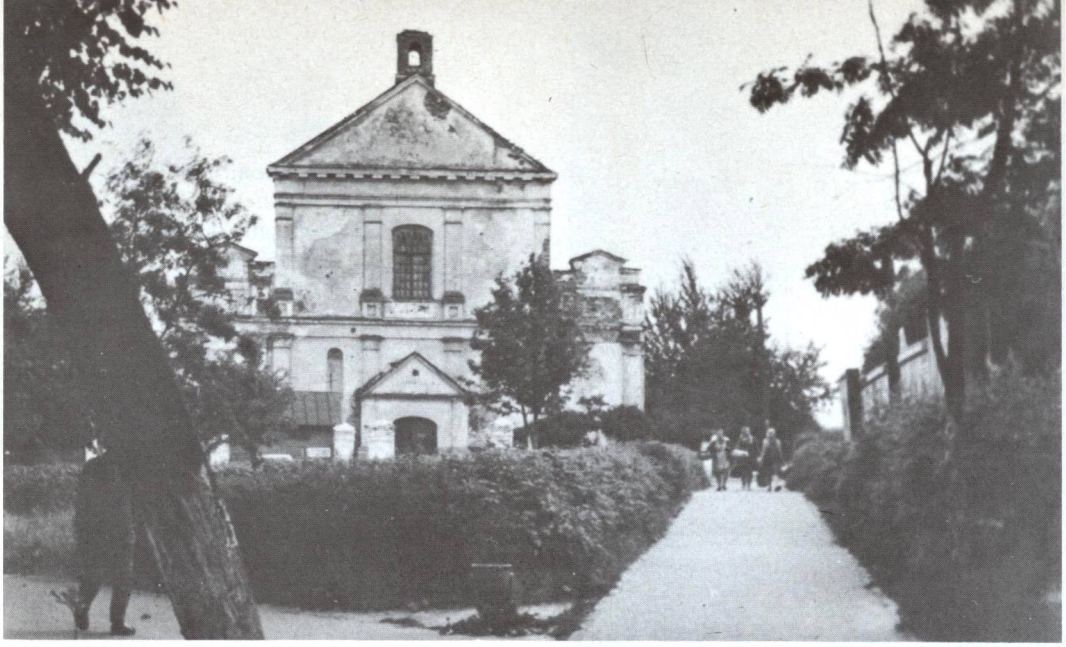

Naugarduko buv. Domininkonų bažnyčia 1976 m. Griaunama, naikinama. (Perkūno Krukonio nuotr.)

bažnyčią galima patekti pro didžiules pamatuose atsiradusias skyles..."

„Žiūrint į taip barbariškai išniekintą Naugarduko domininkonų bažnyčią, negalima neprisiminti ir antrosios Naugarduko bažnytėlės, esančios prie pilies griuvėsių. Ši bažnyčia dar veikia, bet jos klebonas senyvo amžiaus, sovietinį lagerį iškentėjęs žmogus. Naugarduko tikintieji susirūpinę, kad jam mirus šią bažnyčią neištiktų toks pat likimas. Negi valdžios ranką sulaikys išorėje įmūryta lenta, skelbianti garbingą istorinę bažnyčios praeitį, arba lenta viduje, kurioje rašoma, kad šioje šventovėje buvo pakrikštytas poetas A. Mickevičius?"

NAUJOJI RŪDA

Šv. Jurgio parapijos bažnyčia

Naujosios Rūdos miestelis yra 28 km į pietryčius nuo Druskininkų, gražių rininio tipo ežerų srityje.

1914 m., kun. A. Šimeliūno rūpesčiu, čia buvo pastatyta medinė Šv. Jurgio bažnyčia ir įkurta parapija, kuri 1925 m. turėjo 912, 1939 m. 1365 parapijiečius. 1938 m., parapijiečių rūpesčiu, pastatyta nauja medinė bažnyčia. Parapijiečiai — lietuviai ir gudiškai bei lenkiškai kalbantieji.

1920—1939 m. vietovė priklausė Lenkijai, po II pasaulinio karo palikta sovietinės Gudijos pusėje. Kaip atrodė Naujoji Rūda pokario metais, yra aprašiusi LKB Kronika (Nr. 54, 1982.VIII.15):

„Pakeliui užtikome dviejų ežerų suspaustą Naujosios Rūdos miesteliuką. Kiek gamta graži, tiek kiti įspūdžiai buvo slegiantys, visai neprimenantys šventiškos sekmadienio nuotaikos. Matėme dirbančių žmonių — pjovė malkas, krovė šiaudus. Kiek sutikome miestelyje vyrų, visi buvo išgėrę. Ėjo porelė — kareivis su mergina, bet ne jis ją vedė, o ji tempė jį... Pastebėjome bažnyčią — medinę, neseną, gana impozantišką, iš lauko neblogai atrodančią. Panorome pamatyti iš vidaus. Paklausinėję suradome moterį, kuri atrakino mums. Išvydome liūdną vaizdą, lyg po karo. Zakristijoje spintų durelės išlaužtos... Altorių paveikslai nuplėšti, tabernakulis išlaužtas, tik sveika virš didžiojo altoriaus Nukryžiuotojo figūra. Tos, matyt, nepajėgė nugriauti. Moteris papasakojo, kad sekmadieniais susirenka žmonės — meldžiasi, pagieda. Ir tądien būta

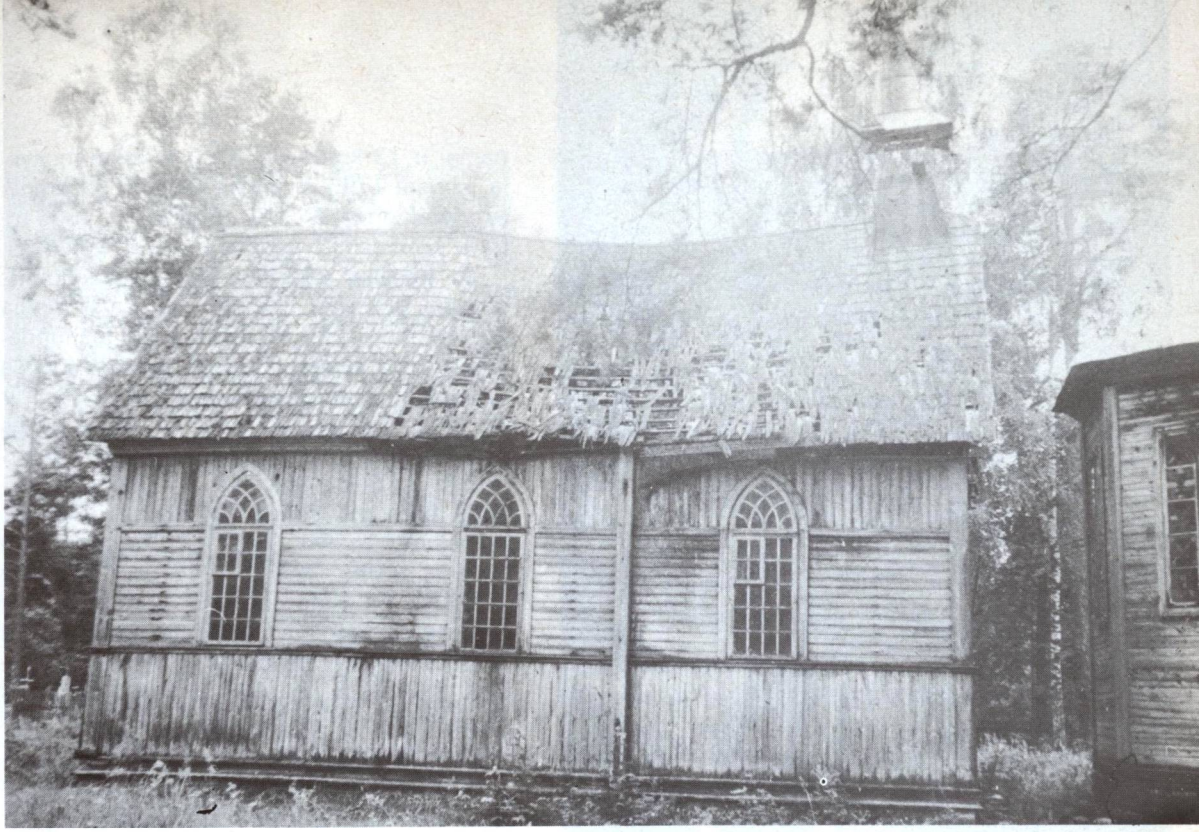

Viršuje — Naujosios Rūdos bažnyčios šoninis, apačioje — jos vidaus vaizdas 1984 m. nuotraukoje. Bažnyčios pastatas sovietinų okupantų baigiamas naikinti

žmonių pasimelsti. Vietoje išplėštųjų senųjų paveikslų šoniniuose altoriuose kabėjo keli primityvaus skonio paveikslai, matėsi degintų žvakių likučiai. Kunigo jau daugel metų čia nebėra. Dabar leidžia tik kartą ar du kartus per metus atvažiuoti kunigui iš Gožos (netoli Gardino) ir kapinėse pašventinti kapus. Prieš kelis metus vieną dieną atvažiavo iš rajono milicininkais apsirengę vyrai ir, kas buvo vertingesnio bažnyčioje, plėšė, mėtė į sunkvežimį ir išvežė. Pasakojusios moters veide matėsi skausmas, sudrėko akys... Negaudžia sekmadienio varpai — ir kas belieka žmonėms: darbinio arklio baudžiava ir butelis..." Šiais žodžiais baigė savo pasakojimą apie N. Rūdą. LKBK korespondentas.

Architektūra. Apleista medinė bažnytėlė yra namo pavidalo, turi dvišlaitį stogą ir mažą bokštelį ant frontono. Šoninės sienos yra puošnesnės negu kitų panašių bažnyčių. Trys dideli arkiniai langai gyvai suskaidyti po 30 stiklų. Lentų apkalas statmenas iki palangių ir viršutinėje sienos dalyje, o tarp langų gulsčias. Tasai įvairumas sudaro ritmingo audinio įspūdį. Vidaus erdvė uždaryta gulsčiomis lubomis.

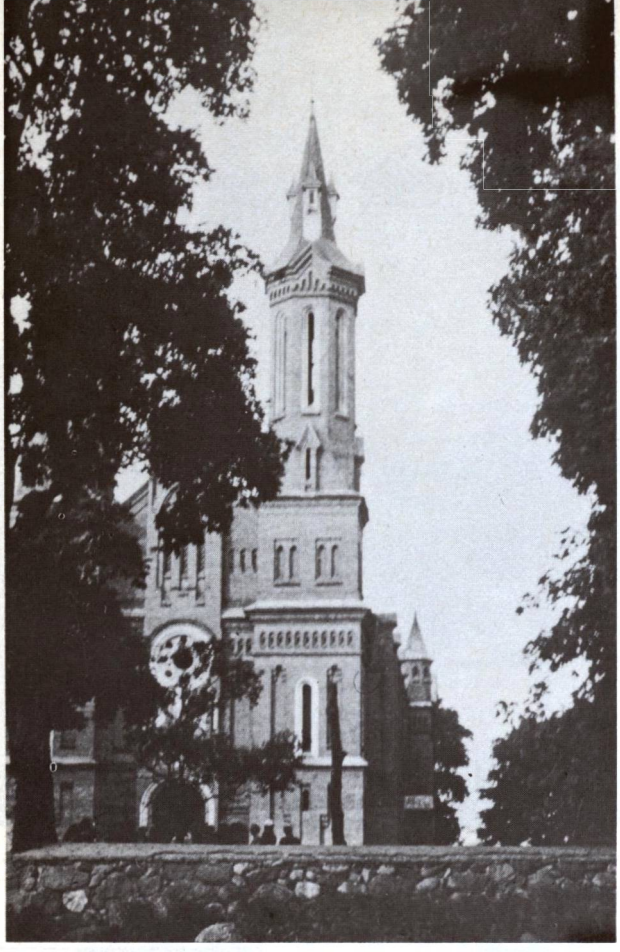

Nočios bažnyčios fasadas, 1982 m. nuotr.

NOČIA

Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo parapijos bažnyčia

Nočios bažnytkaimis įsikūręs prie Nočios upės, kuri davė vietovei vardą, apie 40 km į šiaurės vakarus nuo Lydos, 79 km į pietvakarius nuo Vilniaus. Dabar Nočia yra sovietinėje Gudijoje, bet prie pat Sovietinės Lietuvos ribos. Gudai vietovę vadina Nača.

Nočios apylinkės buvo gyvenamos jau vidurinio akmens amžiaus laikais. Archeologai jas priskiria prie pačių pirmųjų sodybų Lietuvoje.

Istorinės žinios. Rašytinė Nočios istorija prasideda XVI a., kada Nočios dvaras priklausė Kostevičiams, vėliau Kiškams, Radvilams. Nočia pradėjo augti pastačius bažnyčią. XVII a. jau buvo miestelis. 1633 m. buvo 127 namai ir 13 krautuvių. XVIII a. veikė mokykla, kurioje 1795 m. mokė klebono pasamdytas daraktorius. Mokėsi 16 mokinių. 1805 m. buvo 18 mokinių, kuriuos mokė vargoninkas.

R. katalikų bažnyčia. Elenchaus žiniomis, pirmąją bažnyčią Nočioje pastačiusi Marija Kostevičienė 1529 m. Kiti šaltiniai jos fundatorium mini Pagirio (Polesės) vaivadą Jonušą Kostevičių. Greičiausiai juodu buvo žmona ir jos vyras. Tuo metu iš Dubičių į Nočią buvęs perkeltas parapijos centras. Įsigalėjus reformacijai, bažnyčia atiteko reformatams. Iš vyskupo Abraomo Voinos (Vainiaus) 1644 m. pranešimo matyti, kad katalikai bažnyčią atgavo teismo keliu. 1744 m. parapijai priklausė 48 vietovės. 1864—1914 m. Nočios bažnyčioje buvo laikoma stebuklingoji Kristaus statula, atgabenta iš Dubičių bažnyčios, sugriautos po 1863 m. sukilimo. 1914 m. statula grąžinta į Dubičius. 1910 m. Nočioje pastatyta nauja mūrinė bažnyčia.

Architektūra. Ši plytų mūro bažnyčia yra būdingas eklektikos pastatas. Čia galima įžiūrėti pseudogotikos ir romanikos žymių. Fasadas su dviem aukštais bokštais yra susmulkintas į daugybę padalų su visokių pavidalų angomis ir nišomis. Šoninės navų sienos yra dviejų aukštų. Durys pirmajame aukšte, o langai antrajame. Smulkūs piliastrai ir 3 karnizų eilės suteikia plokštumoms reljefingumą.

XX a. pr. parapija turėjo apie 5000 parapijiečių, kurių dauguma buvo lietuviai. Jie gyveno ir lietuviškai kalbėjo kaimuose: Senkonyse, Mikolčiūnuose, Panočiuose, Krukliuose, Dolinoje, Kašeto-Kaniukuose, Ditruminuose, Paąžuolėje, Papiškiuose, Daržininkuose, Valkininkėliuose ir kituose.

Lietuvybę Nočioje, „Vilniaus žinių" (Nr. 18, 1907 m.) korespondento žodžiais, čia daugiausia išsaugojusi lietuviška maldaknygė. Kur jos buvusios — ten išlikusi ir lietuvių kalba; žmonės jas labai gerbę ir su jomis nesiskyrę.

Apie 1905 m. nočiškiai pradėjo daugiau domėtis lietuviškąja spauda, kalbos išlaikymu, ypač kai jų klebonu buvo paskirtas kun. Jonas Burba. 1911.XI.20, lietuviams griežtai pareikalavus, kun. Motiejus Cijūnaitis bandė sakyti lietuvišką pamokslą, tačiau lenkuojantieji jį sustabdė. Tų pačių metų XII.4 kitas kunigas, pradėjęs lietuviškai pamokslauti, turėjo nulipti iš sakyklos, jo nebaigęs. Pamokslai nutraukti. Rodūnios dekanas, didelis polo-

nistas, savo atvažiavimu sukėlė dar didesnę lietuvių neapykantą. Taigi Nočios ir Rodūnios parapijos lietuviai, nematydami kitos išeities, pasiuntė skundą Šv. Tėvui per Rusijos Tikybų departamentą, kuriame išdėstė visas lenkų daromas skriaudas lietuviams. Prašymas baigiamas šiais žodžiais: „Kadangi dvasiškė Vilniaus vyresnybė nepasirūpina, kad mus mokytų tikybos gimtąja kalba, kreipiamės į Jūsų Šventenybę, nuolankiausiai prašydami, kad palieptumei ištirti mūsų padėjimą bet kurios tautos tardytojui, tik ne lenkui, ir padaryti teisingą tvarką mūsų bažnyčioje". (Memorialas, 114 p.).

1912 m. buvo leista sakyti lietuviškus pamokslus kiekvieną sekmadienį ir 8 kartus metuose galėjo būti laikomos mišios lietuviams su lietuviškais giedojimais.

1920 m. Nočią buvo užėmusi Lietuvos kariuomenė, kurią gyventojai šiltai sutiko. Užtat kiek vėliau Nočią užėmę lenkai žiauriai keršijo lietuviams, be kitų skriaudų, nužudę ūkininką Vaitkevičių, nukirsdami jam galvą. 1922.XII.30 vėl nužudė 2 lietuvius; dar 1929.XII.30 nužudė Praudos kaimo ūkininką Juozą Budninką.

Nuo 1919 m. Nočios klebonu ir dekanu buvo kun. Jonas Kuzminskas (gim. 1873 m., kunigu pašvęstas 1901 m.). 1920 m. jis buvo lenkų suimtas, bet vėl paleistas. Matyt buvo palankus lietuviams, nes 1926.IV.22 Vilniaus vyskupijos administratorius K. Michalkevičius atleido jį iš dekano pareigų ir ruošėsi iškelti iš Nočios. „Vilniaus golgotoje" (460 psl.) randame tokią žinią: „1927.V.24 į 25 d. Nočioj, keliose vietose, atsiklaupusios lietuvių minios prašė atvykusį Vilniaus lenkų arkivyskupą nekelti klebono kun. Jono Kuzminsko į tolimųjų gudų parapiją, bet arkivyskupas nesutiko atmainyti savo sprendimo".

Kun. Kuzminsko įpėdinis naujas klebonas kun. K. Šileikis, sulenkėjęs lietuvis, griebėsi planingų lenkinimo priemonių. Jis pardavė dalį parapijos žemės ir už gautus pinigus pastatęs parapijos namus, pavedė juos lenkų organizacijoms, kurios padėjo jam lenkinti lietuvius. Parapijiečiai lietuviai protestavo, net bylą klebonui buvo iškėlę. Kai parapiją vizitavo arkiv. R. Jalbžykovskis, jie prašė lietuvio kunigo, daugiau lietuviškų pamaldų, bet negavo.

Nočios bažnyčios šoninis vaizdas. (J. Gimbuto daryta iš spalvotos nuotraukos reprodukcija)

1928 m. parapijiečiai įsitaisė gražią bažnytinę vėliavą su Aušros Vartų Dievo Motinos ir Šv. Kazimiero paveikslais. Prieš ją šventindamas klebonas Šileikis liepė nupjauti kaspinus, nes jie priminė lietuvių tautines spalvas. Lietuviai, vengdami triukšmo, kaspinus nuėmė. Vėliava buvo pašventinta. Bet kitą sekmadienį kaspinai vėl atsirado. Tada kun. Šileikis paliepė ją iš procesijos eisenos išmesti. Tuo tarpu lenkų, kad ir ne bažnytinės vėliavos, su jų tautinėmis spalvomis, buvo klebono labai gerbiamos. Metai po metų spaudimas prieš lietuvius didėjo, ir lietuviškai pamokslai nebebuvo sakomi netgi per Šv. Petro atlaidus, kada į Nočią iš apylinkių suvažiuodavo daug lietuvių.

Nočios parapijos lietuviškumą vaizdžiai paliudija faktas, kad 1930 m. apylinkės kaimuose veikė 11 Šv. Kazimiero draugijos skyrių. Tačiau 1936 m. visi jie buvo lenkų administracijos uždaryti. Parapiečiai vis dar neatlaidžiai reikalavo lietuvio kunigo, tačiau jis nebuvo paskirtas.

Nočios parapija priklausė Rodūnios dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5160, 1939 m. 6606 parapijiečius. Bažnyčia veikia ir pokario metais, bet nuolatinio kunigo neturi.

1981 m. sausio mėnesį Nočios bažnyčia buvo apiplėšta.

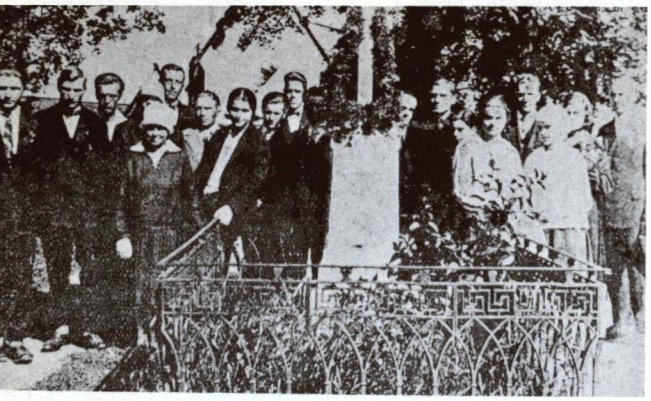

Lietuvos istoriko Teodoro Narbuto (1784—1863) kapas ir paminklas Nočios šventoriuje. Kairėje — lenkų laikais jį lanko lietuvių jaunimas, dešinėje — kapas neužmirštamas ir puošiamas okup. Lietuvos jaunimo. (1984 m. nuotr.)

5 km į rytus nuo Nočios buvo **Šaurų dvaras,** o greta jo to paties vardo kaimas. 1784 m. dvare gimė ir augo Teodoras Narbutas, pirmasis tautinės lietuvių istorijos atstovas — romantikas. Čia jis rinko ir lietuviškas senienas, o 1835—1841 m. parašęs išleido didžiulį 9 tomų veikalą — Lietuvos istoriją lenkų kalba. T. Narbutas buvo žymus lietuviškos sąmonės ugdytojas lenkiškai kalbančių Lietuvos bajorų tarpe. 1864 m. mirė savo dvare ir buvo palaidotas Nočios šventoriuje. Šauruose gimė ir augo Teodoro sūnūs — Liudvikas ir Balys Narbutai, žinomi kovotojai prieš rusišką priespaudą, 1863 m. sukilimo dalyviai.

Savo dvare Narbutai buvo įsteigę audimo, odų apdirbimo ir stalių dirbtuves. Jie išpopuliarino ir Druskininkų vasarvietę.

Ant T. Narbuto kapo ir dabar tebestovi akmeninis paminklas su lenkišku įrašu: „Teodorui Narbutui, lietuvių tautos istorijos autoriui". Viename laiške iš okup. Lietuvos, rašytame šios knygos autoriui 1982 m., rašoma: „Aplankėme T. Narbuto kapą, pagerbėme istoriko atminimą, paskaitėme literatūrinių ištraukų. Nepamiršome ir žuvusių jo sūnų — 1863 m. sukilimo dalyvių. Savo pokalbiuose išryškinome Muravjovo Koriko vaidmenį. Apravėję kapą nuo žolių, grįžome namo..."

PARIEČĖ

Dievo Motinos Nuolatinės Pagalbos parapijos bažnyčia

Pariečės (Užupio) miestelis ir Vilniaus — Gardino geležinkelio linijos stotis yra prie Pariečės ežero, 18 km į pietryčius nuo Druskininkų vasarvietės. Pariečės gelžkelio stotis 1907 m. rusų administracijos buvo vadinama Druskininkais. Pokario metais Pariečė buvo priskirta sovietinei Gudijai.

R. katalikų medinė bažnyčia pastatyta 1906 m., kun. Antano Šimeliūno rūpesčiu, remiant apylinkės gyventojams, ypač kilmingesniems. 1919 m. ji buvo atnaujinta ir dekoruota. 1925 m. parapija turėjo 3120, 1939 m. 4260 parapijiečius.

Architektūra. Medinė kryžminio plano bažnyčia turi nepaprastai ilgą transeptą. Ant visų stogų galų ir jų kryžmos uždėti liekni besieniai bokšteliai. Juos puošia ažūriniai kryžiai. Bažnyčios fasadas perkrautas skirtingų dydžių keturiais priestatais ar prieangiais. Navų langai dideli, su smailiomis arkomis ir

Pariečės bažnyčia, kurią retkarčiais aplanko keliaujantis kunigas, 1984 m. nuotr.

daug stiklo padalų. Lentiniai sienų apkalai sudėti pakaitomis statmenai ir gulsčiai. Medinė varpinė šventoriuje yra vientiso tūrio prizminės formos. Jos varpų angos yra arkinės, sienų apkalas statmenas.

1921 m. lenkų pravestas tendencingas gyventojų surašinėjimas Pariečės valsčiuje terado 442 lietuvius, bet jų buvo žymiai daugiau, nes kaimai buvo lietuviški. Šešiuose kaimuose veikė Šv. Kazimiero draugijos skyriai. Lenkinimo darbą parapijoje uoliai vykdė nutautęs lietuvis klebonas kun. A. Šimeliūnas. Prof. M. Biržiška („Vilnius ir Vilniaus kraštas", 267 psl.) yra pateikęs tokį liudijimą: „Kun. Šimeliūnas Pariečėje, Gardino aps., 1919.V.3 vertė žmones klauptis prieš erelį, 'išvadavusi iš lietuvių jungo'. Su neklusniais apsidirbdavo policijos bizūnai".

Maskvos sprendimu Pariečė priskirta sovietinei Gudijai. Pokario metais bažnyčia nėra uždaryta; retkarčiais ją aplanko keliaujantis kunigas.

Apleista varpinė

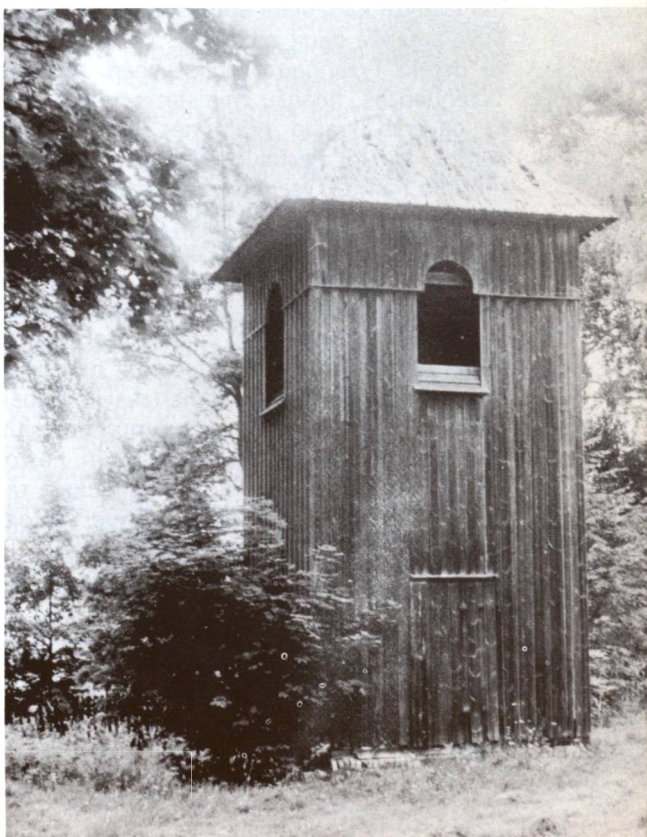

PASTOJAI

Švč. Marijos Nekalto Prasidėjimo parapijos bažnyčia

Pastojų miestas*) išsidėstęs labai gražioje aukštumoje; žemuma teka Medilos upė, jungianti du nemažus ežerus, kurie gudų dabar vadinami Stavy vardu. Vieno ežero vakariniame krante, kur buvo Tyzenhauzo rūmai, buvo įveistas gražus liepų parkas. Miestas stovi prie pat Lietuvos — Sovietų Rusijos 1920 m. sutartimi nustatytos sienos, Lietuvos pusėje. Gudai ir rusai vietovę vadina Postavy. Mūsų žemėlapiuose ir leidiniuose jį vadiname Pastoviu arba Pastoviais. Šis vardas betgi nėra tikslus: vietos lietuviai miestą vadina Pástojais (kirtį deda ant pirmutinio skiemens).

Pastojų praeitis siekia pirmuosius amžius po Kr. Tačiau rašytinė istorija žymiai vėlesnė. Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos laikais Pastojų vietoje buvo didelis dvaras, kuriam priklausė apylinkės amatininkų ir valstiečių gyvenami kaimai, aptarnaujantieji dvarą. 1522 m. Jonas Zenavičius pastatydino Pastojuose pirmąją katalikų **bažnyčią,** o 1640 m. Stanislovas Bieganskis įsteigė bernardinų vienuolyną (1832 m. rusai jį uždarė). Pastojai minimi ir 1581 m. šaltiniuose. Mat, Steponui Batorui kariaujant su Maskva, Pastojuose buvo sutelkta daug artilerijos. 1720 m. vietovė perėjo Tyzenhauzo nuosavybėn. Antanas Tyzenhauzas, finansų ministeris, ryžosi dvarą paversti krašto pramonės bei kultūros centru. Lig tol Pastojuose nebuvo nė vieno mūrinio namo. Tyzenhauzas pastatė 21 mūrinį pastatą, iš kurių 13 išliko iki mūsų dienų (1963 m.). Visi pastatai gražaus barokinio stiliaus. Pastojai iš skurdžios gyvenvietės išaugo į gražų mūrinį miestelį. Tyzenhauzas įrengė dengtą turgavietę, pastatė gražius mūrinius rūmus sau, namus teismui, mokyklai, mūrinį malūną, įsteigė popieriaus ir drobės fabrikus. 1775 m. seimo nutarimu į Pastojus atkelti Ašmenos aps. teismai. 1783 m. Pastojai gavo miesto teises. E. D. Kvitnickaja radusi Vilniaus valstybiniame archyve Pastojų grafystės 1783 m. inventoriaus sąrašą, iš kurio matyti, kad iki tol Pastojai buvo tik nesvarbus miestelis su 65 gyvenamais namais, vienintele prekyviete ir dviem miesto cerkvėm. 1780 m. įsteigtoje aps. mokykloje buvo mokoma lotynų ir lenkų kalbų, o taip pat bajoriškajam jaunimui reikalingų dalykų. 1903 m. pastatyta dabartinė mūrinė bažnyčia, 1906 m. vysk. E. Roppo konsekruota.

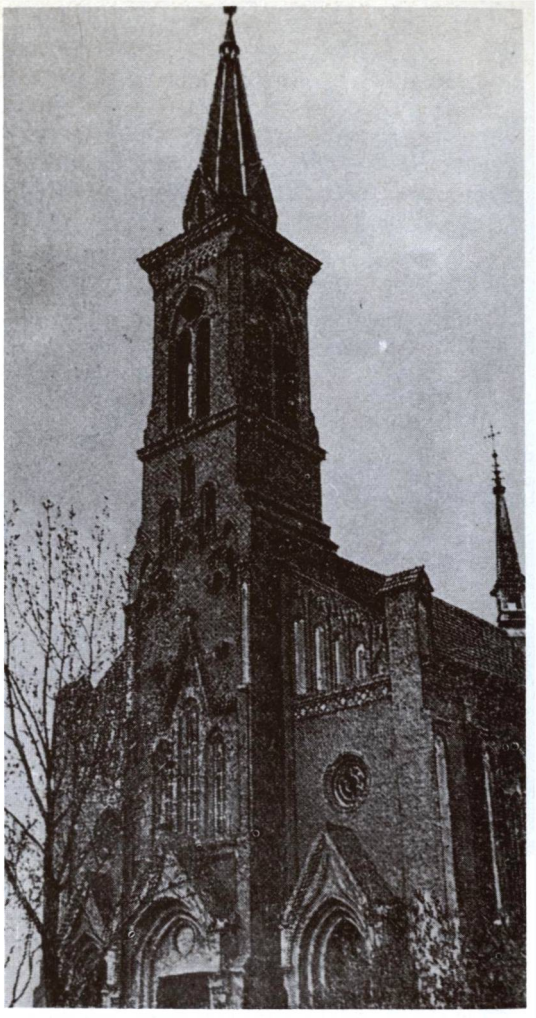

Pastojų bažnyčia

Prieš I pasaulinį karą rusinimo reikalams jau buvo įrengtos dvi cerkvės: viena vienoje turgavietės pusėje, antra, naujesnė — kitoje. Antroje upelio pusėje, atokiau nuo gatvės, buvo pastatyta graži katalikų bažnyčia su geltonu kupolu. Karo metu vokiečiai paleidę į tą kupolą net apie 300 artilerijos sviedinių, tačiau bokšto numušti jiems nepavyko. Buvo sudaužytas tik stogo vidurys.

Pastojų apylinkės visai neseniai dar buvo gerokai lietuviškos. Žmonės pasakoja, kad norint Pastojų turguje ką geresnio, pigiau ir pa-

*) Dalį žinių apie Pastojus ir jų apylinkes pateikė Vytautas Medeišis.

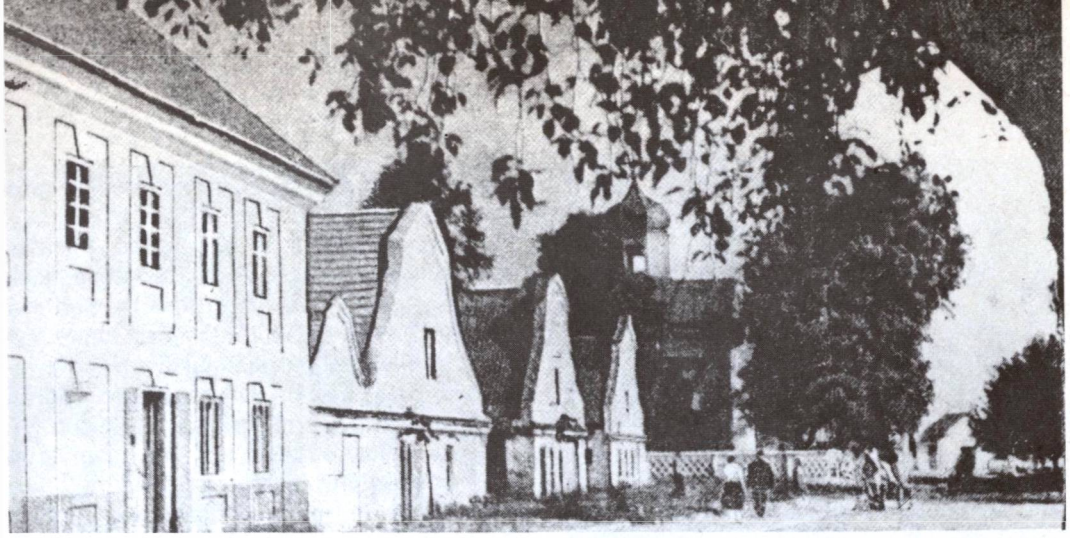

Senoji Pastojų statyba

togiau nusipirkti, reikėję bent šiek tiek lietuviškai kalbėti, nes didesnė pusė į turgų suvažiuojančių valstiečių buvę lietuviai. Lietuvių kalbos riba siekė ne tik Pastojus, bet dar gerokai į rytus nuo jų, net iki Gluboko, už kurio jau gyveno tikrieji gudai. Lietuviai čia nutauto todėl, kad jų tarpe nebuvo šviesesnių, išmokslintų žmonių. Mat, nuošalesnės vietovės, pačios neišsiugdžiusios šviesesnių asmenybių, tautinio atgimimo buvo visiškai nepaliestos arba tik iš dalies paliestos. Vis dėlto kai kuriuose kaimuose dar XX a. pradžioje tebebuvo gyva lietuvių kalba, o nemaža dalis gyventojų, kad ir nebekalbėjo lietuviškai, šią kalbą dar puikiai suprato. Lietuvos Mokslo Akademijos duomenimis, 1940—1941 m. 55% Pastojų valsčiaus gyvenviečių vardų buvo lietuviškos kilmės. Šia proga pažymėtina, kad XIX a. vidurio parapijų sąrašuose, Pastojų parapija pažymėta kaip kalbanti lietuviškai ir lenkiškai.

Pastojai nuo senų laikų garsėjo Šv. Antano atlaidais, kuriuos apylinkės lietuviai ir gudai vadina Antonija. Žmonės nemėgo dvarponių ir turtingą dvaro savininką, nepalankų kaimiečiams, pravardžiuodavo ,,aukso kiaule"...

Pastojai buvo ne tik parapija, bet ir Užnerio dekanato centras. 1925 m. parapija turėjo 2820, 1939 m. 3384 parapijiečių.

Mūrinė bažnyčia yra standartinio tipo pseudogotiška. Centrinis fasado bokštas prasikiša priekin kaip rizalitas. Yra net trys arkiniai portalai, visi fasadinėje sienoje. Trijų navų erdvę gerai apšviečia aukšti langai. Presbiterijos gale matomas kitas smailus bokštelis.

Parapijiečiai mokėjo išvirti iš cukrinių runkelių puikų sirupą, kurį gudai vadino ,,medok", o lietuviai tiesiog medoku. Tai buvo gelsvos spalvos skystis, saldus, kiek tirštesnis už aliejų. Grįždami iš Pastojų turgaus žmonės būtinai parsiveždavo ąsotėlį medoko.

Žemė apie Pastojus kiek lengvesnė, negu apie Adutiškį; gerai dera javai ir bulvės. Yra daug gero molio, tinkamo plytų gamybai. Kas norėdavo ypač gerų plytų dūmtraukiams, važiuodavo jų pirkti į Pastojus. Apylinkėje buvo daug plytinių.

I-jo pasaulinio karo metu Pastojų apylinkės labai nukentėjo nuo rusų-vokiečių karo veiksmų. 1915—1918 m. laikotarpyje frontas čia kaip ir nepajudėjo. Daugelis kaimų buvo nušluota nuo žemės paviršiaus, žmonės išsklaidyti. Lenkai kaimus skirstė į vienkiemius ir ta proga įkurdino nemaža kolonistų. Dabar rusai Pastojų apylinkes gerokai aprusino. Bažnyčia buvo uždaryta.

1791 m. Pastojams suteiktos miesto teisės. 1794—1917 m. vietovę valdė Rusija. Tada ji priklausė Dysnos apskričiai. 1921—1939 m. valdė Lenkija, kuri Pastojus padarė apskrities centru. Grafai Pžesdzieckiai, valdę dvarą, lenkų įstaigoms užleido garsiuosius Tyzenhauzų rūmus. Vėliau pastatyti įstaigoms skirti atskiri namai, kareivinės. Su kariuomenės antplūdžiu mieste ir apylinkėse atsirado daug lenkų šeimų, vietovė buvo gerokai aplenkinta. Gyventojų skaičius: 1897 m. 2397, 1939 — 3400, 1976 m. — 15.800. Miestas priklauso sovietinės Gudijos Vitebsko sričiai. Veikia linų, konservų fabrikai, plytų gamykla, 3 bibliotekos, 2 vidurinės mokyklos, technikos mokykla ir kt.

Pelekų bažnyčia, nebeveikianti, 1984 m. nuotr.

PELEKAI

Šv. Apaštalo Jokūbo parapijos bažnyčia

Bažnytkaimis stovi prie nedidelio, bet gražaus Peleko ežero, netoli Drūkšių ežero, 4 km į vakarus nuo Apso. Kiek toliau yra didelis ir gražus Obelykščio ežeras, nusitęsiantis ligi Drūkšių miestelio. Bažnytkaimis buvo suaugęs su Miliūnų kaimu ir 1939 m. turėjo apie 300 gyventojų. Gudai vietovę vadina Pelikany.

Vietovės vardas kildinamas nuo žodžio „pelekas", reiškiantis plaukiomąjį žuvies sparnelį. Tačiau vietovardis buvo įvairiai rašomas: Pelekai, Pelikai, Pelikonys; lenkai rašo Pelikany.

Istorinės žinios. Pelekų dvaras žinomas nuo XVII a., kada jis buvo seniūnija, kiek vėliau jėzuitų nuosavybė. Žinoma, kad kai 1660 m. rusai plėšė Lietuvą, apylinkės gyventojai slapstėsi pas jėzuitus. Panaikinus jėzuitų ordiną, Pelekų dvaras atiteko Andriui Kvintai, Brėslaujos raštininkui. XIX a. pr. įsigijo Vincentas Bortkevičius, bet rusai iš jo atėmė, apkaltinę dalyvavus sukilime. Kurį laiką valdė dvarponis Bžostovskis, o po jo Pelikanai. Iš jų giminės buvo kilęs paskutinis senojo Vilniaus universiteto rektorius V. Pelikanas.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją medinę bažnyčią 1714 m. pastatė jėzuitai. Ji buvo pašvęsta Šv. Dvasios titulu. Tada prie jos įsteigtas ir jėzuitų noviciatas. 1816 m. atremontuota, atstatyta. 1865 m. Bžostovskis panoro ją vėl atnaujinti, bet rusų valdžia nedavė leidimo. Dvarininkas, pats laikęs Pelekuose smuklę, įrodinėjo, kad prie bažnyčios taip pat turi būti smuklė, kuri neštų pajamas valdžiai. Tai buvo „rimtas" argumentas — valdžia davė leidimą įsteigti smuklę ir atnaujinti bažnyčią. 1902 m. parapijiečių lėšomis pastatyta nauja mūrinė bažnyčia, kurią 1906.IV.8 Šv. Apaštalo Jokūbo titulu konsekravo Žemaičių vyskupas Gasparas Cirtautas. Mat tada Pelekai priklausė Žemaičių vyskupijos Brėslaujos dekanatui. Tada ji turėjo 3789 parapijiečius. 1925 m. priskirta Vilniaus vyskupijai. 1939 m. buvo 3263 parapijiečiai.

Plytų mūro bažnyčia yra eklektinio pobūdžio, maišyto stiliaus. Fasadiniai bokštai iškyla dvigubai aukščiau už centrinę fasado sieną. Ji papuošta karnizo arkatūra ir turi apskritą langą su reljefingu apvadu. Portalas sudėtas iš pusapvalės arkos ir trikampio frontonėlio.

Gimtosios kalbos klausimas. Pelekai su apylinkėmis nuo amžių buvo lietuvių apgyventi, tačiau lietuvių kalba pamažu vis nyko lenkų ir gudų kalbų naudai. Bet būdavo ir prošvaisčių. Taip „Vilniaus žinių" (Nr. 24, 1907) korespondencijoje iš Pelekų rašoma, kad „Pelikonų parapijoje, atsiradus lietuviui mokytojui, lietuvių vaikai jau metė lenkiškus elementorius ir nustojo vaikščioję į lenkiškas mokyklas, o pradėjo mokytis lietuviškai.

Šv. Kazimiero draugijos Pelekų skyriaus vaikų darželis su vedėja mokyt. M. Sabalyte. (Iš „Aušrelės" Nr. 23, 1934)

Džiaugias jie, kad prigimtoj kalboj daug lengviau esą mokytis".

Ilgą laiką Pelekų bažnyčioje buvo lietuviški giedojimai ir pamokslai. Lietuvybę ypač palaikė ir ją stiprino vienas iš bažnyčios statytojų, didelis švietėjas klebonas kun. Izidorius Budrys, vėliau kun. Adomas Žeimys-Žemavičius († 1909), suorganizavęs bažnyčiose statybą; be to, jis savo lėšomis pastatė parapijos namus, kuriuose įkūrė slaptą lietuvišką mokyklą. Mokytojavo jis pats, o vėliau jį pakeitė jo brolis, rusų kariuomenės atsargos plk. Ipolitas Žeimavičius (1857—1908). Jam nesunku buvo susitvarkyti ir su rusų žandarais. Ilgesnį laiką Pelekų klebonu buvo kun. Jonas Skardinskas (gim. 1871 m. Šlapiškėse, Antalieptės vls., kunigu pašvęstas 1900 m.). Jis dar sakė lietuviškus pamokslus, bet jie buvo arkiv. R. Jalbžykovskio įsakymu nutraukti per 1934 m. Sekmines. Į jo vietą atkeltas naujas klebonas kun. Jonas Rudzinskas (gim. 1904 m., kunigu pašvęstas 1931), nors lietuviškai ir mokėjo, lietuvių kalba pamokslų nebesakė. Jį 1939 m. pakeitęs jaunas lenkas kunigas B. Zabludowski nustojo lietuviškai skaityti ir evangeliją.

Pelekų lietuviai jiems įmanomais būdais kovojo dėl savo gimtosios kalbos teisių jų pačių statytoje bažnyčioje. Jie kelis kartus kreipėsi į kuriją, prašydami duoti lietuvį kleboną arba bent lietuviškai kalbantį vikarą, kad galėtų susikalbėti su parapijiečiais. Deja, jų prašymas nebuvo išklausytas. Dvarčinių, Jutiškių, Maceliškių, Vainiūnų, Obuolykščių ir kitų kaimų atstovai nurodė, kad pusė parapijiečių yra lietuviai. Tačiau kurijos patvarkymas nebuvo atšauktas.

Lenkų laikais kai kuriuose kaimuose veikė lietuviškos mokyklos, vaikų darželiai, Šv. Kazimiero draugijos skyriai, skaityklos. 1934 m. lietuviai parapijiečiai įsigijo bažnytinę lietuvišką vėliavą su Šv. Kazimiero atvaizdu. Dėl jos lenkų administracija iškėlė septyniems asmenims bylas, o teismas juos nubaudė. Ypač aktyvūs buvo Miliūnų, Obuolykščių, Vainiūnų, Ignotiškių, Micių, Jucižkių, Rimašių ir kt. kaimų lietuviai. 1939 metų

Pelekų bažnyčia iš šono. (Iš „Aušrelės" Nr. 7, 1937)

rudenį Stalino primesta Lietuvai jos rytinė siena paliko Pelekus sovietinės Gudijos pusėje. Karo audra, deportacijos ir kiti neigiami reiškiniai padarė daug žalos lietuviams. Nutautėjimo procesą paspartino nauja rusiška aplinka. Pelekų bažnyčia neteko kunigo. 1978 m. žiniomis, pamaldos tada joje būdavo tik kartą per mėnesį, kai iš kurios nors kitos parapijos atvažiuodavo kunigas. 1985 m. veikiančių bažnyčių sąraše Pelekų neberandame.

Pelekų kapinėse buvo mūrinė koplyčia. **Alsaniškių** kaime taip pat mūro koplyčia, 1835 m. statyta.

Pogrindžio spauda („Aušra" Nr. 33, 1982) pateikia tokį bažnyčios vaizdą: „Graži, mūrinė (kaip Apso) bažnyčia dabar yra liūdnam, tiesiog apverktiname stovy. Jos stogas kiauras ir jau matyt ženklai bažnyčios griuvimo". Ten pat rašoma, kad bažnyčios šventoriuje tebestovįs paminklas su lietuvišku įrašu kun. Adomui Žeimiui-Žeimavičiui, buvusiam Pelekų klebonui.

1984 m. žiniomis bažnyčia buvo apgriuvusi. Garsūs Pelekų vargonai, vieni geriausių Rytinėje Lietuvos dalyje ir Gudijoje, buvo supjaustyti, metalinės dalys panaudotos skardos vietoje. Pats pastatas buvo skiedromis denktas.

PELESA

Šv. Lino parapijos bažnyčia

Pelesos (gudai taip pat rašo Pelesa) bažnytkaimis įsikūręs prie Pelesos upės, 12 km į pietvakarius nuo Rodūnios, 25 km į šiaurės vakarus nuo Lydos. Seniau Pelesos upė įtekėjo į Peleso ežerą (prie Dubičių, 103 ha ploto) ir buvo Katros aukštupys. Bet Ūlai užgrobus dalį Katros aukštupio, Pelesos upė tapo Ūlos aukštupiu, o ežeras buvo nuleistas. Žemės paviršius įvairus, vietomis pakilus, kalvotas, yra nemažų kalnelių, bet šiaip jau apylinkės lygios. Žemė nederlinga, vietomis pasitaiko smėlynų.

3 1/2 km nuo Pelesos kaimo buvo Pelesos palivarkas, arba Senoji Pelesa. Unijinės Lietuvos laikais Pelesa buvo vaitystė ir priklausė Barčių valsčiui. Pelesa minima 1637.VIII.6 komisarų teismo sprendime dėl Barčių valsčiaus žmonių priešinimosi duoti dėklą ir dėl jų kaltinimo dalyvavus valsčiaus vietininko Stankevičiaus nužudyme. Įtariamų bei maištaujančių valstiečių tarpe buvo ir pelesiškių. Vėliau Pelesos kaimas priklausė Lydos aps., Rodūnios valsčiui. Kaime buvo apie 400 gyventojų. Prieš I pasaulinį karą pastatyta mokykla.

Pelesos lietuviai gyvena toje Lietuvos dalyje, kuri buvo daugiausia gudinama bei lenkinama. Tačiau jie amžių būvyje išlaikė savo gimtąją kalbą, atsispyrė prieš slavinimo įtaką. Jau prieš I pasaulinį karą pelesiškiai buvo tautiškai sąmoningi, juos pasiekdavo lietuviškas spausdintas žodis — laikraštis, knyga, maldaknygė. Lenkų valdymo laikais kaimas išsiskirstė vienkiemiais. Anksčiau per kaimo

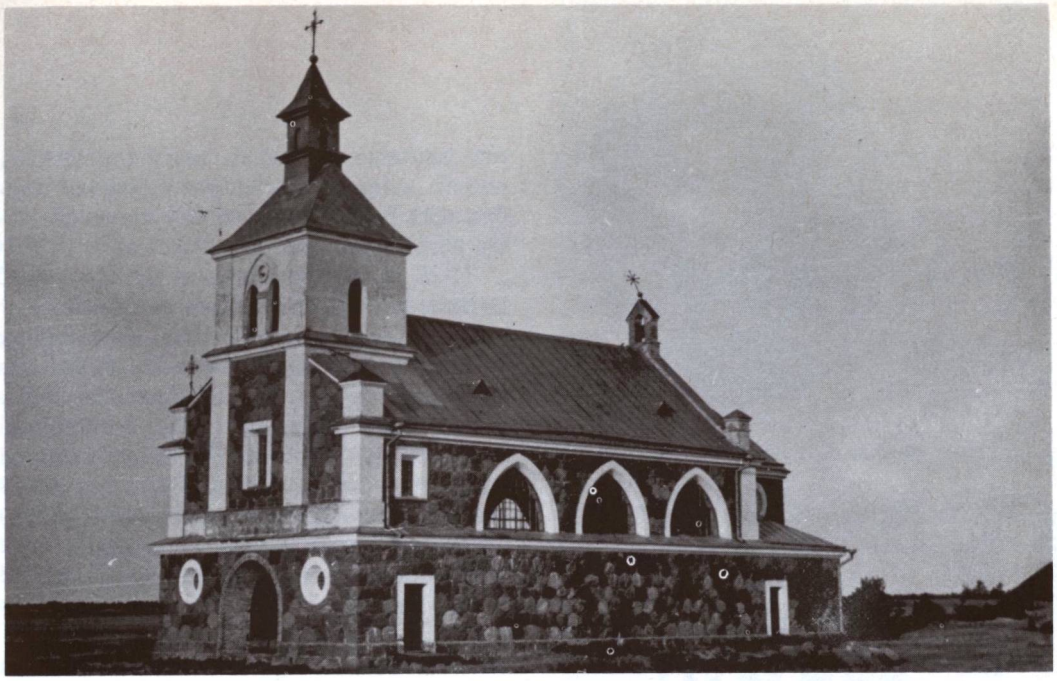

Viršuje — Pelesos lietuvių bažnyčia, pastatyta 1935 m. Apačioje — taip ji atrodo dabar, okupantams ją išplėšus iš tikinčiųjų, nugriovus bokštą, pristačius pastatą ir bažnyčią pavertus sandėliu

vidurį ėjo ilga akmenimis grįsta gatvė. Išsiskirsčius vienkiemiais, dalis ūkininkų pasiliko vietoje, kiti savo trobesius išsikėlė į gautus sklypus.

R. katalikų bažnyčia. Pelesa priklausė Rodūnios parapijai, bet jos bažnyčia buvo toli. 1917 m. pastatyta nedidelė medinė koplyčia. Rodūnia buvo nepatogi ir tuo požiūriu, kad išlaikyti joje lietuviškas pamaldas nebuvo didesnių vilčių. Taigi iškilo savos bažnyčios klausimas. 1925 m. Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis leido statyti bažnyčią ir kurti parapiją.

Iš pradžių pamaldos buvo laikomos kai-

Viršuje — Pelesos bažnyčia ir jos statytojas kun. Jonas Tutinas (bolševikų nukankintas 1941.VI.24). Apačioje — pelesiškiai talkos būdu energingai stato savo mūrinę bažnyčią. (1930 m. nuotr.)

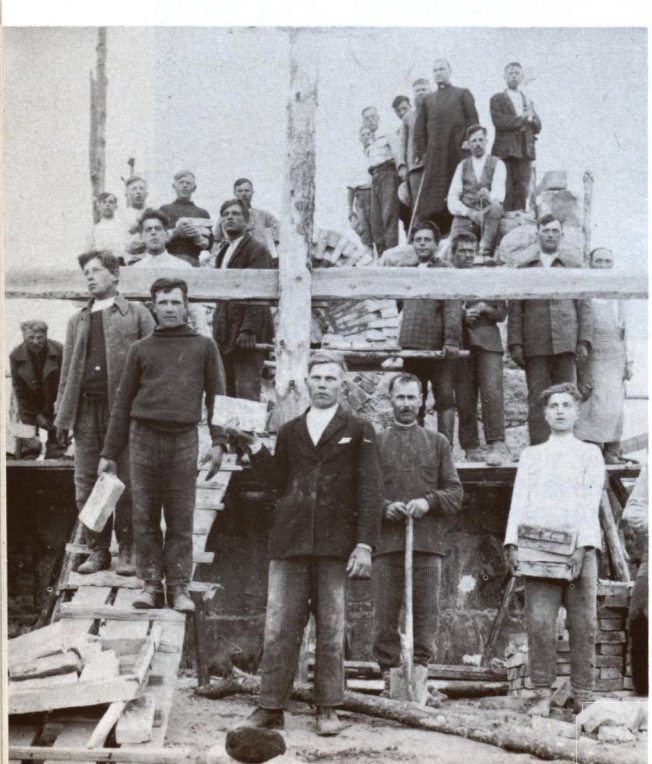

mo daržinėje. Netrukus pastatytas špitolės namas, kuriame laikytos pamaldos, kol buvo pastatyta bažnyčia. Pirmuoju klebonu paskirtas kun. Mečislovas Pšemeneckis.

1928 m. Pelesos klebonu paskirtas kun. Baltazaras Budreckis, kuris uoliai rūpinosi bažnyčios statyba. Trūko lėšų. Tada klebonas pradėjo rinkti aukas Vilniaus krašto lietuvių visuomenės tarpe ir surinko nemažai. Patys pelesiečiai nenuilstamai dirbo, vežė reikiamą medžiagą ir bažnyčios reikalams atidavė paskutinius savo skatikus. Bažnyčios mūro sienoms buvo naudojami vietos akmenys. Tačiau kun. Budreckiui statybos užbaigti neteko — buvo iškeltas į Vosiūnų parapiją.

1931 m. Peleson atvyko kun. Jonas Tutinas. Jis toliau vykdė bažnyčios statybos darbus, kuriuos baigė 1935 m. Dar nevisiškai užbaigtas pastatas 1935.IX.23 buvo pašventintas Šv. Lino (popiežiaus) titulu.

Bažnyčia stovi kiek toliau nuo kaimo, gražioje aukštoje vietoje ir yra iš toli matoma.

Nuo 1930 m. lenkų valdžia bei kurija nebedavė leidimų kurtis lietuviškoms parapijoms, tačiau Pelesai buvo padaryta išimtis. Tai įvyko todėl, kad buvo norima susilpninti Rodūnios parapijoje lietuvišką elementą, o pačioje Pelesoje ir apylinkės kaimuose nesurasta lenkininkų, kurie galėtų kelti triukšmą dėl lenkiškų pamaldų. 1936.II.16 klebonas kun. Jonas Tutinas Pelesos bažnyčioje atlaikė šv. Mišias už nepriklausomą Lietuvą. Pamaldų pabaigoje sugiedotas Tautos himnas. Dėl tų pamaldų jis buvo nubaustas — turėjo išsikelti į kitą parapiją, o vėliau buvo ištremtas į nepriklausomą Lietuvą.

1935—1936 m. iš akmenų sumūryta bažnytėlė yra gerų proporcijų modernizuotas neoklasicizmas. Fasado piliastrai ir žemas bokštas yra plytiniai, baltai nutinkuoti. Šoninių sienų langai dideli, su baltais apvadais. Virš galinės sienos iškeltas parapetas su trimis mažais bokšteliais.

Pelesos parapijiečiai lenkų valdymo laikais energingai kovojo dėl lietuvių kalbos teisių savo bažnyčioje ir mokyklose, kurios buvo įsteigtos keliuose kaimuose. Daug lietuvių, mokytojų ir tėvų buvo nubausta. Kaimuose įsteigti Šv. Kazimiero draugijos skyriai, skaityklos. Tačiau 1936 m. visi skyriai likviduoti. (Jų lietuviška veikla aprašyta prof. S. Sužiedėlio ir paskelbta LE XXII, 262—263 psl.).

Pelesos parapijai priklausė 6 grynai lietuviški kaimai: Druskininkai, Dubiniai, Paditvys, Pavalakė, Piliūnai, Vigonys, o taip pat kiek apgudėję Leliušai, Surkantai. 1939 m. čia buvo 2046 parapijiečiai.

Pelesai ir jos apylinkėms nebuvo lemta įsijungti į nepriklausomos Lietuvos sudėtį. Stalinui brutaliai braižant Lietuvos žemėlapį rusų naudai, Pelesa 1939 m. rudenį atsidūrė už 12 km į rytus nuo tuometinės Lietuvos — Sovietų Sąjungos sienos. Ir dabar ji yra sovietinėje Gudijoje. Tik vokiečių okupacijos metais (1942—1944) buvo susidariusios šiokios tokios sąlygos lietuviškai mokyklai įsteigti. Mokėsi 120 lietuvių vaikų, tačiau tebuvo vienas mokytojas.

Pelesa su apylinkėmis išliko lietuviška ir po II pasaulinio karo. Prof. Tado Ivanausko rūpesčiu, buvo susidariusios šiokios tokios galimybės okup. Lietuvos lietuviams bendrauti su pelesiečiais. 1960 m. vienoje „Tiesos" korespondencijoje rašoma: „Svečiai Pelesos kaime. Broliškosios Baltarusijos Pelesos kaime koncertavo Kauno Valstybinio medicinos instituto studentų agitacinė-meninė brigada. Šiltai koncerto dalyvius sutiko šio lietuviško kaimo Baltarusijos gyventojai. Pasibaigus programai, įvyko bendras kaimo jaunimo ir studentų vakaras. Čia skambėjo dainos: senosios — Pelesos ir naujos — Kauno studentų. Svečiai padovanojo mokyklos bibliotekai literatūros, o kolūkiečiams — leidinėlį medicinos klausimais. Atsisveikinant Pelesos gyventojai prašė svečius neužmiršti jų ir ateityje dažniau lankytis patiems, o taip pat paskatinti ir kitus meno kolektyvus. Ši brigada koncertavo to paties rajono Vigonių kaime. Pelesa, M. Kruopienė".

Tačiau pelesiečių lietuvių lankymas neilgai tęsėsi. Netrukus organizuotas lankymasis uždraustas. 1971 m. buvo planuojama pasiųsti į Pelesą etnografinę ekspediciją lietuvių tautosakai rinkti, tačiau leidimas nebuvo gautas — jo nedavė Vilniaus komunistų centrinis komitetas. Kartais pelesiečius aplanko okup. Lietuvos lietuviai pavieniui ar mažais būreliais. Atvyksta neoficialiai, bet vis dėlto atlieka šiokią tokią programėlę. Tačiau tokiais atvejais saviveiklininkus bei kraštotyrininkus užklumpa sovietinių rusų bei gudų milicija, juos tardo, grąžina atgal. Pagaliau 1973 m. išleistas patvarkymas, kad ekskursijoms į Gudiją reikia gauti leidimus, kurių, žinoma, neduoda. Lietuviškų mokyklų steigti neleidžiama. Taigi kai kurie gyventojai bando savo vaikus leisti į Lietuvą, kur juos mielai priimtų, bet ir čia daromos įvairios kliūtys.

Nežiūrint to, Pelesos lietuviai yra užsigrūdinę, laiko save lietuviais ir apie jų vaikų išsižadėjimą lietuviškai kalbėti negali būti ir kalbos.

Pelesos bažnyčia pokario metais susilaukė baisaus likimo, kurį aprašė pogrindžio „Aušra" (Nr. 6, 1977 m.):

„Bažnyčioj sekmadieniais skambėjo lietuviškos giesmės, aidėjo lietuviškas žodis, mokydamas tikėjimo ir doros. Čia lietuvis valstietis sėmėsi ir moralinių jėgų savo gyvenimui. Iš bažnyčios visi grįždavo namo, linksmi šnekučiuodami, dainuodami lietuviškas dainas. Bet visa tai tęsėsi neilgai. Užėjo karas, dalis Vilniaus krašto grįžo Lietuvai, bet Pelesos apylinkės liko atskirtos nuo Lietuvos. Nežiūrint visokių sukrėtimų ir pasikeitimų, ligi 1950 m. čia buvo lietuviškos pamaldos. Bet tais metais lietuvis kunigas Jonas Vienažindis (gim. 1901 m., Pelesos klebonas nuo 1937 m.) buvo areštuotas ir išvežtas, o bažnyčia uždaryta ir perimta valdžios žinion. Į gyventojų skundus, kurie buvo siųsti į Gardiną ir į Maskvą, negauta jokio atsakymo, bet vietiniai pareigūnai, iš aukščiau inspiruoti, nedviprasmiškai pareikšdavo, kad joks lietuvis kunigas į Pelesą nebus įsileistas. Kad lietuviškoji tragedija Pelesoje būtų užbaigta ligi galo, buvo užkirstas kelias atgauti bažnyčią".

Suėmus kunigą J. Vienažindį, pelesiškiai dar 13 metų meldėsi savo bažnyčioje be kunigo. Bet 1963 m. valdžia padvigubino mokesčius už bažnyčią: vietoje 400 rb, reikėjo mokėti 800 rb. Parapija nedidelė, neturtinga, tai visų mokesčių iš karto negalėjo sumokėti — nunešė tik pusę — 400 rb. Bet valdžia jų nepriėmė ir bažnyčią uždarė.

Įsakyta nugriauti ir bažnyčios bokštus. Tai įvykdyti buvo liepta traktorininkui Lukoševičiui, bet jis atsisakė. Tada juos nugriauti, kaip rašo pogrindžio „Aušra" (Nr. 33, 1982), pasisiūlė vietinio kolchozo agronomas Tėvelis, kilęs iš Rodūnios (surusėjęs lietuvis). Jis paėmė traktorių, užkabino už bokšto trosą ir tempė. Bokštas iš karto nesidavė, o paskui griuvo su tokiu trenksmu, kad išbyrėjo kai-

Pelesos parapijos Šv. Kazimiero draugijos Kargaudų skyriaus narių dalis apie 1930 m.

myninių namų langų stiklai. Taip buvo nuverstas ir antras bokštas. Po to Tėvelis pasišalino iš Pelesos ir dirbo Rodūnioje prie griovių kasimo. Kas su juo vėliau įvyko, aprašo minėta „Aušra": „1963 m. rugsėjo mėn. jį, bedirbantį laukuose, užpuolė bitės ir smarkiai sugylė. Jis bėgo nuo jų apie kilometrą, šaukdamas: ‚Peliaski Bože, spasi menia! (Pelesos Dieve, gelbėk mane!)'. Tėvelį išgelbėjo pro šalį važiavęs vairuotojas, kuris užmetė ant jo žibaluotą šimtasiūlę... Tą pačią dieną Tėvelis buvo nugabentas į ligoninę, kur gydėsi 3 mėnesius".

Gudijoje yra daug valdžios atimtų katalikų bažnyčių, tačiau bokštai buvo nugriauti tik Pelesoje. Beje, jie buvę nugriauti jau „pagarsėjusio" lietuvių kultūros paminklų naikintojo kolchozo pirmininko Jono Rulio įsakymu. Pažymėtina, kad jis 1963 m. sunaikino Dubinių kaime lietuvių 1930 m. pastatytą Vytauto Didžiojo paminklą, o 1963 m. suorganizavo Pelesos bažnyčios bokštų nugriovimą. Atlikęs šias ir kitas niekšybes, Rulis ne tik nebuvo nubaustas, bet dar gavo paaukštinimą: iš kolchozo pirmininko pareigų perkeltas į Piliakalnio (dabar Gorodišče) kaimą gyvulininkystės komplekso direktorium.

„Taip nutilo Pelesos bažnyčioj lietuviškos giesmės, apylinkės kaimuose lietuviškos dainos. Dainuoja tik senesnės kartos lietuviai, kur nors slapta susibūrę. Jaunimo beveik neliko. Daugumas išvažinėjo mokytis į Lietuvą, kur, baigę mokslus, pasilieka ir dirbti. Sekmadieniais Pelesoj tylu, tik kur-ne-kur susiėję žmonės pasikalba. Po to ir jie dingsta savo trobose. Linksminasi dabar nauju būdu: geria degtinę..." („Aušra" Nr. 6, 1977).

„Aušros" bendradarbis savo korespondenciją baigia šiais žodžiais: „Gerbiamas šių eilučių skaitytojau, jei būsi kuomet Pelesoj, vidury plačių kaimo laikų išvysi mūsų amžiaus gėdą — stovi išniekinta bažnyčia — likęs be bokštų keturkampis pastatas, apstatytas bjauriomis pašiūrėmis. Tai vietinio kolchozo sandėlis. Šiurpu ir nejauku žiūrėti į tą pastatą. Ir norisi šaukti: Nuo maro, bado, ugnies ir karo... ir nuo genocido gelbėk mus, Viešpatie"!

Lietuvos pogrindžio leidinyje „Apie lietuvių padėtį Baltarusijos respublikoje" (II d., Vilnius, 1978 m.) yra paskelbtas Pelesos katalikų bažnyčios parapijinio komiteto pareiškimo iš 1978 m. L. Brežnevui sutrumpintas tekstas. Iš jo sužinome, kad nugriovus bažnyčios bokštus, buvę sunaikinti ir vidaus įrengimai. Bažnyčios pastatas paverstas kolchozo grūdų sandėliu ir atiduotas Ždanovo vardo kolchozo valdymui. Nebuvo atsi-

žvelgta į reikalus tikinčiųjų, kurių dar priskaitoma daugiau kaip 500. Prašymą grąžinti bažnyčią pasirašė daugiau kaip 300 asmenų. Minėtina viena ištrauka iš prašymo teksto: „Ne feodalai ar dvarininkai statė mūsų bažnyčią, bet mes patys tikintieji, darbo žmonės, savo lėšomis, iš savo medžiagos, iš akmenų, surinktų mūsų laukuose. Pastatėme šią šventovę sau ir savo vaikams. Todėl turime pilną teisę ja naudotis. Bažnyčia turi priklausyti mums, tikintiesiems. Esame įsitikinę, kad 1952 m. Rodūnios vykdomojo komiteto nutarimas uždaryti Pelesos bažnyčią yra neteisėtas, prieštarauja veikiantiems TSRS įstatymams. Vietinė valdžia neturėjo jokios teisės perduoti labai įdomų akmeninį architektūrinį paminklą kolchozui, kuris tą pastatą labai sužalojo".

Šis pareiškimas buvo įteiktas Maskvoje 1978.I.11. Parapijos komiteto nariais tada buvo: Juozas Selyla (pirm.), Juozas Selyla, jaun., Janina Kruopytė, Marija Kruopienė, Jonas Selyla, Janina Kanavičiūtė. Buvo gautas neigiamas atsakymas.

Okupantai, norėdami palaužti lietuvius, 1975—1976 m. likvidavo Pelesos lietuvišką kolchozą „Lenino keliu", jo žemes išskirstė ir prijungė prie gudiškų kolchozų. Ždanovo vardo kolchozo, kuriam Pelesa buvo priskirta, pirmininkė Liucija Bernardovna Žilinskaja, buv. vietos dvarininko duktė, paskelbė, kad „draudžiama kalbėtis savo gimtąja kalba lietuvių visuomeniniuose reikaluose". Netrukus lietuviškai kalbantieji buvo baudžiami piniginėmis baudomis.

Nebeturėdami savo bažnyčios, Pelesos, Pavalakės ir kitų kaimų tikintieji suruošia gegužines pamaldas, kurias lanko po 50, o sekmadieniais net po 100 žmonių. Kartais sekmadieniais atvyksta kunigas iš Lietuvos. Pavalakės kaime susidaręs 13—17 lietuvių dainininkų,-ių kolektyvas, su lietuviškomis dainomis lankęsis Vilniuje ir Kaune, o taip pat Gudijos miestuose; Gardine laimėjęs premiją. Šios giesmininkės,-ai gieda ir gegužinių pamaldų metu.

Štai dar viena korespondencija iš Pelesos, kurią paskelbė pogrindžio „Aušra" (Nr. 33, 1982):

„1981 m. liepos mėn. viena naktis Pelesoje buvo įspūdinga. Vienas pelesietis padirbo 7 metrų ilgio medinį kryžių. Jį reikėjo

Pelesos parapijos lietuvių jaunimas atsisveikina su klebonu kun. B. Budreckiu

nugabenti 2 km į jam skirtą vietą. Kad nepastebėtų priešo akis, kryžius buvo perneštas naktį apie 1 val. Jį nešė 13 jaunuolių (vyrų ir mergaičių). Naktis buvo visiškai tamsi, tik kelio gabalą atsitiktinai apšvietė sunkvežimio prožektorius. Paskirtoje vietoje jaunimas iškasė duobę, ir kryžius pakilo į dangų. Dabar prie jo žmonės nuolat meldžiasi, visuomet yra gėlių. Pastatytas tokioje vietoje, kur valdžiai mažiau kristų į akis. Gal nebus sunaikintas?"

Ir dabartinėje Sovietų Rusijoje yra šviesių žmonių. „Aušra" (Nr. 33, 1982) rašo, kad 1979 m. vasarą Pelesoje dirbo Sovietų Mokslo akademijos Slavistikos ir Baltistikos instituto ekspedicija, kuriai vadovavo žymus mokslininkas V. Toporovas. Ekspedicijoje dirbusi ir jo žmona, senovinės sanskrito kalbos žinovė. Lietuvių gyvenamąsias trobas lankiusi lingvistė T. Sudnik, mokanti lietuviškai. Ekspedicijos dalyviai buvę ne tik žymūs mokslininkai, bet ir labai nuoširdūs asmenys, geri žmonės. „Mes džiaugėmės, kad jie lankosi mūsų namuose, domisi mūsų kalba, dainomis, buitimi, mūsų džiaugsmais ir rūpesčiais... Susiklostė natūralūs žmoniški santykiai, išnyko nepasitikėjimas. Buvo ramiai dirbama, įrašomos dainos, pasakojimai, įvairios kaimietiškos buities smulkmenos. Žodžiu, ekspedicija sėkmingai dirbo", — rašo „Aušra".

Tačiau rusų mokslininkų pasirodymas Pelesoje ir jų susidomėjimas lietuvių kultūra sukėlęs sąmyšį vietinės valdžios pareigūnų

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Pelesos, Rodūnios ir Žirmūnų apylinkių skyrių atstovų suvažiavimo 1935.XII.12 Pelesoje dalyviai ir prelegentai. Sėdi: centro vald. sekr. R. Bagdonas, klebonas J. Tutinas, draugijos bentro vald. pirm. kun. prof. V. Taškūnas, E. Čiurlionytė ir kt. (Iš „Aušrelės" Nr. 12, 1935)

tarpe. Rusų mokslininkų stovykla Pelesos mokykloje buvusi apsupta, atliktos kratos. „Mokslininkai dabar jau stebėjosi, kaip dar ligšiol žmonės čia kalba lietuviškai ir turi savyje jėgų priešintis šiam smurtui" („Aušra" Nr. 33, 1982).

Apie tolimesnes Pelesos tikinčiųjų pastangas atgauti iš jų atimtą bažnyčią LKB Kronika (Nr. 58, 1983.V.22) dar yra pateikusi tokį aprašymą":

„1982 m. rugpjūčio mėnesį į kolūkio centrą Bolčeskę buvo atvykęs Baltarusijos religijų reikalų įgaliotinis A. Kiziuk ir Varanavo raj. Vykd. kom. pirmininko pavaduotojas N. Kuzmičius. A. Kiziuk susirinkusiems žmonėms kalbėjo, jog į Minską dėl bažnyčios grąžinimo važiuoti neverta, nes jis pats tikrai jos neatiduos. N. Kuzmičius, pakišęs pelesiečių rašytą pareiškimą, užsipuolė, jog jame iškreipti faktai ir reikalavo parodyti savo parašus. Posėdy ypač drąsiai laikėsi Petronė Mindžiulienė, Marija Reginienė, Janė Valiukevičiūtė, Marija Kruopienė. Moterys pareikalavo ištisai garsiai perskaityti pareiškimą ir įrodyti kas netikslinga, kas neatitinka tikrovei".

„Tada Kuzmičius apkaltino Mariją Kruopienę, jog ši organizuoja pareiškimų rašymą ir suorganizavo prieš porą metų Pelesoj susirinkimo maištą, kada visi žmonės įnirtę užpuolė valdžios atstovus, reikalaudami grąžinti bažnyčią. Baigiantis posėdžiui, rajono vykd. komiteto pirmininko pavaduotojas N. Kuzmičius užtvirtino, jog Pelesos bažnyčia priklauso valdžiai, o ne tikintiesiems ir kol gyvuos Tarybų Sąjunga, bažnyčios tikintieji neatgaus. Nusprendę, kad jų prašymai ir skundai į valdžios įstaigas nieko nepadeda, žmonės Pelesos kapinėse 1982 m. prieš Visų Šventų šventę pasistatė mažą koplytėlę kur gausiai rinkosi bendrai maldai spalio 29, 30, 31 ir lapkričio 1 d. Visų Šventųjų šventėje buvo apie 300 žmonių. Nors kunigo ir nebuvo, žmonės patys kalbėjo už mirusius rožančių, ir giedodami gedulingoj procesijoj su žvakėmis meldėsi už visus mirusius ir už šiose kapinėse palaidotus šio krašto kovotojus, žuvusius už tautos ir tikėjimo laisvę".

„Nors koplyčioje šv. Mišių nieks nelaikė, tačiau buvo papuoštas gražus altorėlis. Koplyčioje laikydavo mirusius, pora buvo atvežta ir iš Lydos. Palikę mirusįjį koplyčioje, žmonės galėdavo nuvykti į kurią nors bažnyčią šv. Mišioms, už mirusįjį pasimelsti. Tačiau rajono vykd. k. pirm. pav. N. Kuzmičius, pasikvietęs dvidešimtuko pirmininką J. Kanevičių, įsakė koplyčią nugriauti, užmokėti 50 rub. baudą ir pasakyti, kas organizavo koplyčios statybą.

Šv. Kazimiero draugijos Dubinių skyrius 1930 m.

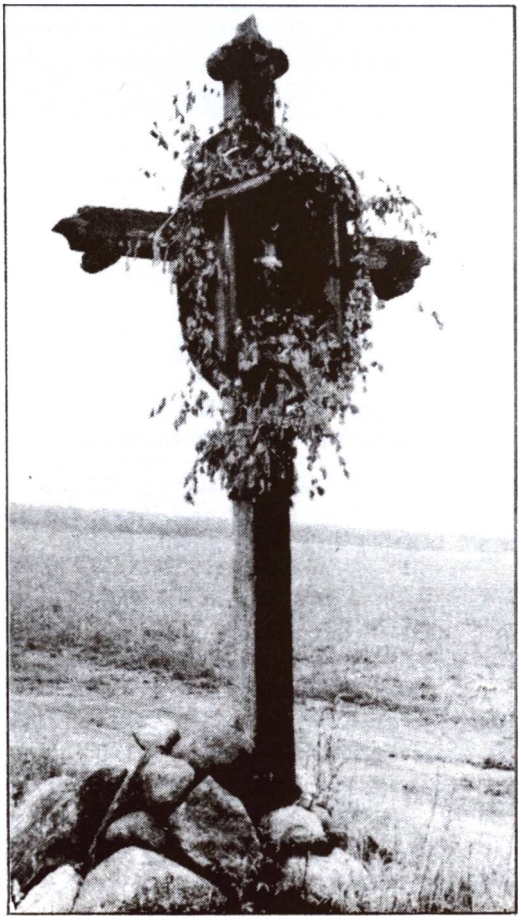

Tik po pakartotino iškvietimo į rajoną J. Kunevičius, pasikvietęs A. Baisevičių ir A. Stankevičių, nugriovė koplyčią".

Ir Pelesos mokykloje lietuvių kalba, nors ir dėstoma, yra nemėgiama, persekiojama. Apie tai minėta LKBK rašo:

„Nuo 1968 m. rugsėjo 1 d. į Pelesos aštuonmetę mokyklą iš Prienų rajono buvo atkelta lietuvių kalbos mokytoja Ona Babarskytė. Iki šios mokytojos atkėlimo mokytojavo geras lituanistas Edmundas Mažeika, kurį švietimo skyrius pašalino, nes „nepraėjo per atestaciją".

„O. Babarskytė vietoj to, kad geriau pasiruoštų pamokoms, tobulindama darbo metodiką, vaikščiodama iš kiemo į kiemą, šantažuoja vietinius lietuvius, šnipinėdama, pas ką ir kokie svečiai atvyksta iš Lietuvos, ką jie veikia ir panašiai. O mokykloje šeštos, septintos klasės mokiniai ne tik kad negalėtų padeklamuoti nė vieno lietuviško eilėraštuko, bet ir sunkiai paskaito lengvo turinio knygelę. Taigi, mokytoja O. Babarskytė tikriausiai buvo atsiųsta ne mokyti vaikus gimtosios lietuvių kalbos, bet talkininkauti naikinant lietuviškumą".

Kryžius Pelesoje, 1977 m. nuotr.

Vytauto Didžiojo paminklas Dubinių kaime, Pelesos parapijoje, pastatytas apie 1930—1931 m. Pokario meto fotografijoje matome jį dar tebestovintį, bet 1963 ar 1964 m. kolchozo pirmininko Jono Rulio įsakymu, buvo nugriautas

Dubinių kaimas pasižymėjo savo lietuviškumu bei tautiniu sąmoningumu. Lenkų laikais čia veikė pradžios mokykla, 1927 m. okupacinės administracijos uždaryta. Iš apie 250 kaimo gyventojų 80 priklausė šiam skyriui, bet 1938 m., uždarius šią organizaciją, nustojo veikti ir vietinis skyrius.

Apie 1930 m., švenčiant Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktį, kaime buvo pastatytas jo garbei paminklas. Apie jo ir apylinkėje buvusių kryžių likimą LKB Kronika (Nr. 58, 1983.V.22) yra pateikusi tokį liudijimą:

„Po karo prie **Dubinių** kaimo kryžkelės stovėjo **Vytauto paminklas,** o Pelesos ir Dubinių kaimuose **16 gražių kryžių.** 1964 m. nugriovė paminklą, nupjovė visus kryžius ir, nuvežę už 5 km į Varlių mišką, sudegino. 1982 m. Vytauto paminklo vietoje jaunimas pastatė saulutę, kaip priminimą, kad visi šio kaimo žmonės turi uždegti savo širdyse po saulę, kad būtų tvirtais tikėjimo ir lietuviškumo saugotojais".

PERVALKAS

Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės parapijos bažnyčia

Tai nedidelis bažnytkaimis dešiniajame Nemuno krante, prie Baltosios Ančios žiočių, 9 km į pietus nuo Druskininkų kurorto.

Vietovė įsikūrė didžiulių Perlamo girių srityje, kurios priklausė valdovui. Žinoma, kad 1516 m. šias žemes valdė Žygimanto Senojo raštininkas Kapočius, gudiškos kilmės bajoras. Jis turėjo ir daugiau dvarų, jų skaičiuje Kapčiamiestį, Veisiejus. Pagal 1569 m. paiždininkio sąrašus, Pervalko žemės buvo karališkieji turtai. Vėliau įkurta Pervalko seniūnija, jos ribos išplėstos. 1766 m. seniūniją valdė Pranas Oginskis, mokėdamas 1533 auksinus kvartos mokesčio.

R. katalikų bažnyčia pastatyta 1609 m. Žigmanto Vazos pavedimu. Manoma, kad XVIII a. ji buvo atstatyta. Minėtas valdovas buvo užrašęs parapijos bei kunigo išlaikymui 6 valakus žemės ir paliepęs kiekvienam valstiečių ūkiui mokėti kasmet po 2 grašius. Iš pradžių ji buvo filija, bet Vilniaus vyskupas Benediktas Vaina pakėlė ją parapija. 1866 m. rusai parapiją panaikino, o 1867 m. ir bažnyčią uždarė. 1908 m. pastatas atiduotas stačiatikių cerkvei, bet 1915 m. sudegė. Po I pasaulinio karo, 1919 m., katalikai pasistatė naują medinę bažnyčią. Iš pradžių ji buvo Ašužos (Hožos) parapijos filija, vėliau atgavo parapijos teises. 1925 m. 1227, 1939 m. 1411 parapijiečių. Priklausė Gardino dekanatui. Klebonais buvo kunigai Zenonas Butkevičius, J. Cirankevičius, Vytautas Šikšnelė. Gyventojai lietuviai, kurių didelė dalis buvo sulenkėję. Iš senų laikų pusė nelotyniškų pamaldų buvo lietuviškos, tačiau 1929 m. klebonas kun. J. Cirankevičius lietuviškas pamaldas panaikino. Dabar vietovė priskirta sovietinei Gudijai. Bažnyčia uždaryta.

Gudai vietovę vadina **Privalki** vardu.

Pliusų bažnyčia, okupantų baigiama naikinti, 1984 m. nuotr.

PLIUSAI

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Pliusų bažnytkaimis įsikūręs prie Latvijos sienos, 22 km į šiaurę nuo Brėslaujos, kalvotoje ir miškingoje vietoje, tarp didelių Snūdo ir Strusto ežerų.

Pliusai unijinės Lietuvos laikais buvo karališkasis dvaras ir turėjo 8 valakus žemės. XVIII a. pr. jį valdė Salmanavičiai.

R. katalikų pirmąją bažnyčią 1779 m. pastatė Salmanavičiai. 1809 m. Antanina Salmanavičienė atnaujino. 1830 m. ji buvo apleista, nuolatinio kunigo neturėjo, aptarnavo kas trečią savaitę iš Brėslaujos atvykęs kunigas. 1860 m. Savickas pastatė naują mūrinę bažnyčią. 1907 m. atnaujinta. 1915 m. ją konsekravo Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius.

Ilgą laiką Pliusai buvo filija, priklausė Brėslaujos dekanatui, ligi 1926 m. Žemaičių vyskupijai. 1925 m. jos kuratu buvo kun. Ignas Montvilas. Po 1926 m. priskirta Vilniaus vyskupijai, kur gavo parapijos teises. 1939 m. turėjo 4164 parapijiečius.

Apgriautoji mūrinė bažnyčia yra puošni, su romaniško stiliaus žymėmis. Dviejų tarpsnių fasadiniai bokštai turi reljefiškas plokštumas iš lygaus akmenų mūro ir plytinių apvadų. Karnizų arkatūra puošia centrinę fasado sieną. Bokštų smailės yra aukštos, beveik trečdalio viso aukščio.

Pliusai buvo vienas iš tolimiausių etnografinės Lietuvos punktų šiaurės rytuose. Iš senų laikų apylinkės lietuvių apgyventos. Bet 1936 m. oficiali lenkų statistika valsčiuje tepriskaitė 300 lietuvių, nors buvo jų daugiau.

1920.VII.12 Lietuvos — Sovietų Rusijos sutartimi Pliusai priskirti Lietuvai. 1920—1939 m. valdė Lenkija. Vokiečių okupacijos metu Pliusai nebuvo prie Lietuvos gen. srities priskirti, bet vis dėlto 1942—1944 m. čia buvo įkurtos kai kurios lietuviškos savivaldos įstaigos, mokykla, biblioteka, liaudies universitetas. Gyventojai skaitė iš Vilniaus gaunamus lietuviškus laikraščius. Lietuvos Mokslo akademijos duomenimis, lietuviškais vardais gyvenviečių buvo rasta 84,7%.

Dabar Pliusai priskirti sovietinei Gudijai.

Pliusų bažnyčia veikė ligi 1949 m. Uždaryta po to, kai buvo suimtas jos kunigas. Bokštas nugriautas II pasaulinio karo metu. Pastate įruoštas sandėlys.

Rodūnios bažnyčia, 1984 m. nuotr.

RODŪNIA

Švč. Mergelės Marijos Rožančinės parapijos bažnyčia

Rodūnios miestelis yra prie Rodūnėlės (Rodūnios) upelio (kairysis Ditvos intakas), 80 km į pietus nuo Vilniaus, 30 km į šiaurės vakarus nuo Lydos, prie kelio, kuris XVI a. buvo svarbiausias tarpe dviejų sostinių — Vilniaus ir Krokuvos.

Vietovės vardas kilęs nuo upelio vardo. Vietos gyventojai tarmiškai vadina Roduinia, gudai rašo Radun.

Istorinės žinios. Pirmą kartą Rodūnios vardas paminėtas 1378 m. Jogailos ir Skirgailos dalybų akte. D.L.K. laikais Rodūnia buvo seniūnija, priklausiusi karališkajam iždui, o nuo 1569 m. karaliaus stalo turtams. Iš 1538 m. liustracijos matyti, kad tada Rodūnia buvo didesnė vietovė, kurioje buvo 7 gatvės, turga-

Rodūnios miesto herbas

vietė, 10 degtinės, alaus, midaus smuklių, 210 krikščionų namų. 1766 m. Rodūnios dvaras priklausė J. Tiškevičiui. 1773—1775 m. seimuose būta nemaža ginčų dėl Rodūnios seniūnijos ribų. Ginčams išaiškinti buvo paskirti 6 komisarai. Lietuvos metrika Rodūnios seniūnų eilę pradeda XV amžiumi. Rodūnei buvo suteiktos miesto teisės ir herbas, kuriuo buvo raudonas vėžys sidabriniame dugne. Laikui bėgant Rodūnios seniūnijos žemės buvo išdalytos valstiečiams.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją medinę bažnyčią pastatė ir parapiją įsteigė karalienė Bona prieš 1556 m. Didžiojo rusų antplūdžio metu (1655 m.) ji buvo sudeginta, bet netrukus atstatyta. 1752 m. pastatyta nauja medinė. 1801 m. vėl atstatyta, bet netrukus vėl gaisro sunaikinta. 1838—1839 m. parapijiečių ir kun. Maciejevskio pastangomis į Rodūnią buvo perkelta rusų uždaryto Kalesninkų karmelitų vienuolyno medinė bažnyčia. 1925 m. klebono kun. Stanislovo Ščemirskio rūpesčiu, parapijiečių lėšomis pradėta statyti nauja mūrinė bažnyčia, kuri 1933 m. buvo baigta ir pašventinta.

Architektūra. 1926—1933 m. statyta mūrinė bažnyčia yra to laiko moderniškas eksperimentas su baroko stiliaus atgarsiais. Du stambūs fasadiniai bokštai yra keturių tarpsnių; viršuje laibesni aštuoniasieniai. Jų lygios plokštumos suskaidytos stačiakampiais langais. Centrinė fasado dalis turi aukštą frontoną ir didelį apskritą langą. Toji dalis baltai tinkuota, o bokštai ir šoninės sienos tamsūs. Presbiterija su zakristijomis yra aukštesnė ir platesnė už centrinę navą. Tos dalies stogas papuoštas parapetais ir pinijonais. Bažnyčia trijų navų.

Iš senų laikų Rodūnia buvo Vilniaus vyskupijos dekanato centras, kuris jungė 9 parapijas. 1925 m. parapija turėjo 9400, 1939 m. 7846 parapijiečius. Pačioje Rodūnioje 1866 m. buvo 91 sodyba ir 869 gyventojai, kurių du trečdaliai žydai. Miestelis priklausė Lydos apskričiai ir buvo valsčiaus centras.

Kovos dėl lietuvių kalbos teisių. Nuo seniausių laikų parapija buvo lietuviška, tačiau amžių būvyje jos žmonės buvo per dvarus ir lenkus dvasininkus nutautinami. Lietuvybę čia palaikė veiklūs lietuviai kunigai, kurių skaičiuje minėtini: Stanislovas Stakelė, Kazys

Rodūnios bažnyčios fasadas

Lajauskas (1921.III.17 lenkų nukankintas Širvintų apylinkėse), 1913 m. vikaru paskirtas kun. Juozas Breiva, vėliau Z. Drabnys ir kiti. XIX a. pabaigoje lietuvių skaičius siekė 9000. 1911 m. jų buvo priskaitoma 5000, 1913 m. — 3000, o 1915 m. — tik 2000.

Nesutarimai su lenkuojančiais lietuviais bei dvarininkais tęsėsi ilgus metus. 1904.XI.4 rodūniečiai, patyrę, kad kažkoks valkata skundžia vyskupui jų kleboną kun. St. Bžostovskį dėl jo palankumo lietuviams, rašė vyskupui: „Mūsų parapija lietuviška, nors mes bažnyčioje vartojame maldose mums menkai suprantamą lenkų kalbą... Iki šiol neturėjome lietuviškų maldaknygių, bet atspausdinus jų kiek reikiant, mes melsimės lietuviškai todėl, kad mūsų parapijos kaimuose prigimta kalba yra lietuviška, o dvareliuose (okolicy) bajorų — rusiška".

1906.II.8 Rodūnios dekanato kunigų susirinkime buvo nutarta, kad dekanate turi būti sakomi lietuviški pamokslai, kad kunigai turi mokyti vaikus katekizacijos lietuviškai, kad klebonai būtų lietuviai ir pan. Netrukus lenkuojantieji pradėjo siųsti skundus vyskupui,

reikalaudami, kad iškeltų lietuvius kunigus. 1910 m. jie reikalavo, kad bažnyčioje būtų panaikinta lietuvių kalba ir kad lietuvis kunigas būtų pašalintas. Vyskupijos paskirta komisija nusprendė, kad lietuvių kalba turi būti vartojama greta lenkiškos. Apie pusmetį taip ir buvo daroma. Tačiau 1910.XII.5 prasidėjo riaušės. XII.15 speciali vyskupijos komisija apkaltino lietuvius ir lietuviškas pamaldas panaikino. 1911.VIII.7 parapija buvo pavesta kun. Sobolevskiui. Jis įvedė pamokslą lietuviams. Tai labai nepatiko lenkuojantiems.

1913 m. paskelbtame „Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų memoriale" (110 p.) įvykiai šitaip aprašomi: „Vieną dieną pradėjus sakyti pamokslą (lietuviškai), lenkų agitatorius sušuko: Laukan iš bažnyčios visi tie, kurie nori lietuviškai kalbėti! Po tų žodžių lenkai tuojau puolė lietuvius, ėmė juos kumštimis mušti ir kojomis spardyti. Lenkininkų gaujos vadas, Petras Bernackis, išvilko ant rinkos Druskininkų sodžiaus valstietį, Juozą Medžiūną, ir ten gerokai apkūlė. Išdykusi gauja tačiau nedrįso paliesti kunigo, kurs juos malšino, ir tik grasymais ir šauksmais pasitenkino".

1912 m. Rodūnios lietuviai telegrama prašė Šv. Tėvą, kad nepanaikintų lietuviams skirtų pamaldų. Tačiau nesutarimai ir riaušės tebesikartojo. Antanas Smetona, komentuodamas Rodūnios įvykius, „Viltyje" (Nr. 19, 1912) rašė:

„Rodūnės triukšmadariai, gal ir buvo barti, bet pabausti nebuvo. Dvasinė vyresnybė nubaudė lietuvius kunigus ir ramiuosius lietuvius parapijonis: kunigai išsiųsti iš tos parapijos, o lietuvių kalba iš jos visiškai išvyta. Kai paskesniam klebonui kun. Sabaliauskui, lenkų pakurstos nedavė sakyti lietuviškų pamokslų, tai vis dėlto jie nebuvo nubausti, nors, kaip lenkų laikraščiai tvirtina, kad Michalkevičius grasęs bausti. Sako Rodūnės byla tardyta. Bet ar buvo tardyti mušeikos, kurie daužė lietuvius, ypač lietuves, miestelyje, netoli šventoriaus, kam jos nelenkiškas maldaknyges nešančios bažnyčion?" (Raštai IV, 115 p.).

Lenkų okupacijos metais Rodūnios lietuvių dvasiniai reikalai dar pablogėjo. Taigi, nesant vilčių gauti bažnytinius patarnavimus lietuvių kalba, 1923 m. 7 lietuviški kaimai atsiskyrė nuo Rodūnios ir įsteigė atskirą **Pelesos** parapiją (žr. atskirą aprašymą). Keli sugudėjusieji kaimai pasistatė bažnytėlę Šv. Marijos Magdalenos **Valdonuose.** Tačiau iš esmės lietuvių kovos dėl savo kalbos teisių bažnyčioje nenurimo.

1923.IV.4 lenkų „smogikai" išvaikė iš bažnyčios lietuviškai giedojusias tretininkes.

Vyskupas Jurgis Matulevičius nustatė tokią pamaldų tvarką: kiekvieną sekmadienį po sumos ir evangelijos turėjo būti lenkiškas pamokslas, po jo lietuviškas ir trumpi lietuviški giedojimai. Kalėdų, Velykų ir 40 valandų adoracijos atlaiduose pridedamosios pamaldos turėjo būti lietuviškos. Kadangi neramumai nesiliovė, neleidžiant lietuviškai melstis, 1923.IX.8 vyskupas įsakė bažnyčią uždaryti. Jo įsakymą įvykdė iš kurijos atvykęs prel. Jonas Uszyłło. Bet 1924.V.24 bažnyčia vėl buvo atidaryta. Norint nuraminti lenkuojančius, 1924m. Rodūnios klebonu buvo paskirtas kun. Stanislovas Ščemirski (gim. 1888 m., kunigu pašvęstas 1911 m.), žinomas lietuvių nekentėjas. Iš pradžių dar buvo sakomi lenkiški ir lietuviški pamokslai, bet netrukus klebonas, be vyskupo žinios, lietuviškuosius panaikino. Jo laikais Rodūnia tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje garsėjo muštynėmis bažnyčioje. Klebono pakurstyti šlėktelės ir kai kurie apgudėję lietuviai pradėjo kelti riaušes, kurių metu vienas lietuvis (rodos, Baužys iš Dubinių kaimo) buvo mirtinai sužeistas. Abiejose pusėse buvo sumuštų, kuriuos reikėjo nuvežti į ligoninę. Muštynes laimėjo lenkai ir tai todėl, kad jiems padėjo specialiai šiam reikalui iškviestas jų policijos rezervo dalinys. Šios muštynės tęsėsi 2 dienas, bet ir po to kartojosi. Kai kas Rodūnios įvykius vadina „antraisiais Kražiais", tik šiuo kartu jie buvo ne rusų, bet lenkų lietuviams suruošti. Tiesa, užmuštų buvo mažiau kaip Kražiuose, bet sužeistaisiais Rodūnia prilygo Kražiams. Carinių žandarų vietoje čia siautėjo lenkų žandarai, negailestingai mušdami lietuvius. Po šių įvykių lietuvių kalba turėjo užleisti savo vietą lenkų kalbai: ji buvo padaryta „tautinės mažumos kalba", paliekant tik 5 pamokslus metuose, ir tai nepatogiu laiku. Vilniaus lietuvių spauda, aprašiusi ano meto įvykius, kunigą St. Ščemirskį (Szczemirski) vadino „lietuvių ėdiku" ir net „muravjovu". Buvo kalbama, kad to paties klebono rūpesčiu kai kurie lietuviai buvo išsiųsti net į garsiąją Lenkijos koncentracijos stovyklą Kortuzų Berezą.

Lietuvių telegrama Šventajam Tėvui.

—o—

Nočios ir Rodunios parapijos lietuviai atsiuntė «Vilties» Redakcijai šitokį laišką:

Nebegalėdami surasti teisybės pas Vilniaus dvasiškąją vyresnybę, mes, Nočios ir Rodunios parapijos lietuviai, sausio 29 dieną padavėme Jo Šventenybei Rymo Popiežiui Šventajam Tėvui Pijui X tokio turinio telegramą:

Peterburgan. Svetimų Tikybų Departamentan. Mes, apačioje pasirašiusieji, nuolankiausiai prašome nusiųsti Ryman Jo Šventenybei Popiežiui Pijui X telegramą tokio turinio:

Ryman. Jo Šventenybei
Popiežiui Pijui X.

Šventasis Tėve!

Mes, apačioje pasirašiusieji Vilniaus Vyskupijos Lydos apskrities Nočios ir Rodunios parapijų lietuviai katalikai, siunčiame Tau nuolankiausią prašymą.

Pernai metais iš Rodunios parapijos bažnyčios lietuvių kalba buvo muštynėmis išvarytą. Ir paskui, kai tik kunigas mėgindavo perskaityti evangeliją ir pasakyti lietuviškai pamokslą, visuomet rėksmu neduodavo. Jau antri metai nebegirdime Dievo žodžio prigimtąja kalba. Nuskriausti kreipėmės į Jo Ekscelenciją Vyskupijos Valdytoją kunigą Michalkevičių, kad jis sustabdytų kurstytojus lenkus, nepadoriai elgusiuosi bažnyčioje ir kad vėl lieptų sakyti pamokslus greta su lenkų kalba ir lietuviškai, nes daugelis lenkiškai nesupranta, dauguma gi parapijonų namie lietuviškai kalba. Mūsų prašymas nebuvo išklausytas.

Išvijus pernai lietuvių kalbą iš Rodunios bažnyčios, šiemet tą-pat pradėjo daryti Nočioje. Tam tyčia sudaryta trukšmadarių gauja, kas šventadienis rėksmais trukdo lietuvių evangelijas ir pamokslus ir tokiuo būdu juokais paverčia Dievo žodžio skelbimą.

Štai ne taip seniai kreipėmės į Vyskupijos Valdytoją, bet ir ligšiol trukšmadariai ne tik nesuvaldyti, bet ir nepagrasyti. Tiesa, Nočios ir Rodunios byloms tyrinėti buvo skiriamas vietinis dekanas kunigas Gintautas. Bet jis lenkas ir lietuvių priešininkas. Jo paties parapijoje Eišiškėse daugiau tūkstančio lietuvių ir jiems nesakoma nei pamokslų, nei skaitoma evangelijų. Taigi ir jo tardymai baigiasi visuomet lietuvių skriaudomis. Per 8 jo dekanavimo metus Rodunios dekanate lietuvių kalba pašalinta iš Rodunios, Nočios, Butrimonių, Verenavos ir Asavos bažnyčių; kunigai gi, mėginusieji skelbti Dievo žodį šiose parapijose ir lietuviškai, buvo iškelti.

Kadangi dvasiškoji Vilniaus vyresnybė nesirūpina, kad mus mokytų tikybos mūsų prigimta kalba, kreipiamės į Jūsų Šventenybę, nuolankiausiai prašydami, kad palieptumei ištirti mūsų padėjimą bykurios tautos tardytojui, tik ne lenkui, ir padaryti teisingą tvarką mūsų bažnyčiose.

Del Rodunios atsitikimų.

—o—

Žemiau indedame 2 laišku: Viktorijos Bendaraitės ir Marijonos Savicklenės. Tie laiškai dar kartą patvirtina, ką mes «Viltyje» esame rašę del Rodunios bažnyčios skandalų. Jie taip-pat gerai nušviečia ir lenkų spaudos poziciją. Lenkų laikraščiai visaip stengėsi tuos Rodunios atsitikimus paslėpti: užgynė remdamies falsifikuotais tyrinėjimo dokumentais, kad Rodunios bažnyčioje liepos 16 d. nebuvę nei muštynių nei kraujo praliejimo, tvirtino, kad «Viltis» prasimaniusi tuos kruvinus atsitikimus lenkams konevelkti. Tuo tarpu štai ką mums rašo viena iš nukentėjusiųjų per Rodunios mùštynes ir viena liudininkė tų muštynių.

Gerbiamoji Redakcija!

Lenkų laikraščiuose „Kur. Lit.“ ir „Gaz. Codz.“ Rodunios atsitikimų aprašyme, kurie buvo liepos 16 d., pasakyta, kad tuomet jokio kraujo praliejimo nebuvę. Tai netiesai išaiškinti prašau padėti šį mano laiškelį Tamstų gerbiamajame laikraštyje.

Lenkų laikraščiai rašo, kad lietuvius iš bažnyčios tiktai išstūmę, daugiau nieko nebuvę. Bet aš negaliu nutylėti to, ką patį esu iškentėjusi bažnyčioje per šv. Škapliernos atlaidus liepos 16 d. Kaip mes bažnyčioje tą dieną po mišparų giedojome lietuviškai, pribėgo prie mūsų keli mušeikos lenkininkai vyrai ir moteris ir pradėjo tąsyti ir mušti, paskui perbloškę ant žemės pradėjo spardyti kojomis. Man ėjo kraujas iš burnos ir rankų. Be to, mane mušdami lenkai sudraskė į skutelius nuo galvos šilkinę skarelę, kuri kaštuoja 2 rub., buvo prapuolus ir didelė skara, bet dabar atsirado, paskui sudraskė bluzą. Kuomet mane parmetė ant žemės, aš nebejutau, ką man darė mušeikos, paskui atsistojus pamačiau, kad viršutinė jupelė buvo nutraukta. Vos galėdama išėjau iš bažnyčios ir atsisėdau ant šventoriaus. Tuomet pribėgo vienas lenkininkas Banevičius iš Papiškių sodžiaus, ir taręs «I ty tut siadziš litviačka», daužė kelis kartus per galvą; aš prašiaus nemušti, bet tas nieko nepadėjo. Paskui dar pribėgo Bernackas iš Papiškių; jis taip-pat daužė kelis kartus ir nuėjo. Po to aš jau nebegalejau eiti. Nusileidus saulei atvažiavo brolis ir parsivežė mane namo.

Jeigu dabar sutikčiau ant kelio lenką ir pagonį, tai geriau eičiau tuo keliu, kur eina pagonis, nes tikiuosi, kad pagonis to nepadarytų, ką dabar daro lenkai Rodunioje.

Viktorija Bandarytė.

Rugpiūčio 26 d. 1912 m.

Gerbiamoji Redakcija!

Lenkų laikraščiai rašė, kad jokių muštynių bažnyčioje nebuvę, bet aš negaliu nutylėti ką pati savo akimis mačiau per Škapliernos atlaidus bažnyčioje.

Kada lietuvės giedojo po mišparų bažnyčioje, aš, kaip išgirdau giedant, bėgau joms padėti giedoti, o lenkai manė, kad aš bėganti mušti lietuvių ir praleido mane sakydami: «liaci, liaci dai tym svołačam, što jany pačali spievać». Aš inėjus bažnyčion pamačiau prie bažnyčios durų kelias davatkas, kurios šnekėjo ir juokės, tada aš nuėjau į krotelius prie giedančių lietuvių. Netrukus pas duris užgiedojo lenkiškai bobos, atbėgo ir lenkai nušeikos. Pirmas puolė į lietuvius Motiejus Zaspasnikas, mane apkabino suspaudė ir leido šalin. Tada aš, stovėdama užpakalyje, mačiau ką jie darė: Juozapas Rusteika pastvėrė už plaukų Viktoriją Čuikiutę ir pradėjo tąsyti, jam padėjo Petras Bernackas, Boleslovas Macevičius ir Motiejus Zapasnikas; tada ji ištrūkus šoko per krotelius, o mušeikos pastvėrė už bluzos ir traukė atgal, iš bluzos guzikus ištraukė traukdami. Paskui Agota Andžiulevičienė nutraukė nuo galvos skarelę šilkinę Viktorijai Bandarytei, tie patįs mušeikos, kurie mušė Čiuikiutę, pastvėrė už plaukų Bandarytę, sudraskė skarelę į šmotelius, o ją pačią ištraukę už plaukų iš būrio lietuvaičių ir, nutraukę savo būrin, pradėjo mušti kumstimis. Vyrai mušė, o moteris traukė ją už ką tik papuolė. Dar padėjo jiems mušti Jurgis Vasiliauskas ir Juozapas Banionis. Paskui Bandaraitė neišstovėjo, virto ant žemės, o jie pradėjo kojomis spardyti. Mačiau, buvo sukruvinta burna, rankos, net ir ausįs. Paskui ją metė mušę. Bandaraitė gulėjo kaip negyva, nejudėjo. Jai gulinčiai buvo nutraukta viršutinė jupelė. Mušeikos aplinkui stovėjo ir sakė: «Čort jaje nia vozmia, nia boiś ješčе ustanie». Paskui aš išėjau iš bažnyčios, o ją taip ir palikau gulinčią. Tada tie patįs mušeikos, prie jų dar prisidėjo Mikolas Kuzmickas ir Juozapas Valiukevičius, sugriebė šventoriuje Stanislovą Lukaševičių iš Dubinių ir muše vieni kumstimis, kiti pagaliais, paskui ištrūkęs bėgo į kleboniją, o jie vijos ir sakė „duicio, duicio“.

Po to mušeikos sustoję šventoriuje švilpė.

Marijona Savickienė.

Rugsėjo 2. 1912 m.

Rodūnios parapijos lietuvaitės — bažnytinio choro giedotojos. (Iš „Mūsų Vilniaus" Nr. 3, 1937)

Nuo kun. St. Ščemirskio ir jo lenkų gaujos kentėjo ir lietuvių organizacijos. Buvo beatodairiškai uždarinėjamos kaimuose įsteigtos lietuviškos mokyklėlės, Šv. Kazimiero ir kitų draugijų skyriai. 1938.IV.18 nuo Kristaus karsto buvo nudraskytas įrašas: „Išsipildė"...

Beje, šį dvasininką nubaudė ne lietuviai, bet gal paties Dievo Apvaizdos valia, ir dar šioje žemėje. Kai 1939 m. Sovietai okupavo Lenkiją, jis būdamas Paberžės klebonas, slapstėsi miškuose. Bolševikai jį sugavo. Kai jų agentai atvedė kunigą į miestelį, minia išplėšė jį iš bolševikų milicijos rankų ir pati sudarė „liaudies teismą". Veikiai atsirado vienas gudas, šio kunigo įskundimo dėka kankintas lenkų koncentracijos stovykloje. Jis apsidžiaugė galįs atkeršyti. Ir atkeršijo. Po poros dienų kunigas mirė, baisias kančias kęsdamas.

1939 m. rudenį, subyrėjus Lenkijai, Stalino raudonas pieštukas nebuvo palankus Rodūnei: ji su apylinkėmis buvo priskirta sovietinei Gudijai. Rodūniečiai labai apgailestavo, negalėdami grįžti prie savo tėvynės Lietuvos. 1942—1944 m. Rodūnioje įsikūrė lietuvių komitetas, reikalavęs, kad vietovė būtų priskirta Lietuvos generalinei sričiai. Pokario metais Rodūnia su apylinkėmis vėl buvo palikta sovietinei Gudijai.

Lietuvos pogrindžio spaudos žiniomis (LKBK Nr. 19, 1975), Rodūnios apylinkių lietuviai kelis kartus buvę įteikę prašymus su tūkstančiais parašų Sovietų Sąjungos aukščiausiajai tarybai, prašydami prijungti šį etnografinės Lietuvos rajoną prie sovietinės Lietuvos. Tačiau jų prašymai ne tik nebuvo patenkinti, bet dar sukėlė naujas represijas.

Rodūnios parapija, kad ir labai sunkiomis sąlygomis, veikia ir pokario metais. Yra žinoma, kad 1975 m. žiemą rodūniečiai darė žygių, kad jų bažnyčioje būtų įvestos lietuviškos pamaldos. Rodūnios klebonas kun. Šteinas atsakęs, kad tai būsią padaryta tik tada, kai šis kraštas bus prijungtas prie Lietuvos...

Mirus kun. Šteinui, klebonu paskirtas kun. Sieniavski. Šia proga pogrindžio „Aušra" (Nr. 33, 1982) rašo: „Jis eina kunigų Šteino ir Ščemirskio pėdomis — lietuviškų pamaldų neleidžia. Lietuviškai supranta, nes klauso lietuviškai išpažinčių. Baigęs Vilniaus kunigų seminariją, kur jam mokantis buvo lietuvių kaibos pamokos. Pats pasisakė lietuviškai kalbėjęs, tik dabar pamiršęs".

Rodūnios bažnyčios langai papuošti dailiais vitražais, o viduje yra didingi sietynai, įruošti kun. Šteino rūpesčiu.

LKB Kronikos žiniomis, 1981 m. vasario mėn. Rodūnios bažnyčia buvo žiauriai apiplėšta: išlaužtas tabernakulis, išniekintas Švenčiausiasis, išlaužtos durys, išvogti vertingi paveikslai ir liturginiai reikmenys. Nuostolių padaryta už apie 10.000 rb. Rodūnios

Rodūnios parapijos Piliakalnio kaimo Šv. Kazimiero draugijos skyriaus nariai su skaityklos vedėju V. Beinorium, Domininku Baužiu. (Iš „Jaunimo draugo" Nr. 9, 1935)

dekanato archyvas buvo atimtas iš Bažnytinės vyresnybės ir perduotas Šv. Kazimiero bažnyčioje, Vilniuje, įruoštam ateizmo muziejui. („Kultūros barai" Nr. 8, 1983).

Lietuviški kaimai Rodūnios apylinkėse

Beveik visos gyvenvietės turi lietuviškus vardus: Gudeliai, Magūnai, Norkūnai, Plikiai, Bernučiai, Žvirbliai, Zeniūnai, Kauriukai, Mergiūnai, Račkūnai, Taukiniai, Šaltiniai, Bedugnė, Šulai, Vaškeliai, Stračiūnai, Mažeikiai, Kiemeliškės, Jociūnai, Kivančiai, Bartošiškės, Domaniškės, Klaišiai, Janapolis, Janušiškės, Smilginiai, Piliakalnis ir kt. Netgi sulenkėjusių bajorų senųjų „akalicų" vardai lietuviški: Garniškiai, Kerbedžiai, Kulniai, Kurminai, Montvėnai, Naniškės ir kt.

Už 3 km į pietus nuo Rodūnios, prie Ratnyčėlės upelio, yra senas **Piliakalnio kaimas.** Prie upelio, priešais kaimą, stūkso labai aukštas keturkampio pavidalo kalnas, kurį gyventojai Pilimi vadina. Kaimo gyventojai — susipratę lietuviai, 1922.I.8 vieningai boikotavo lenkų surežisuoto „Vidurinės Lietuvos seimo" rinkimus. 1934.III.20 jėga pasipriešino lenkų administracijai bei policijai kai mėgino sekvestruoti jų turtą — imdam jų gyvulius ir daiktus. Susirėmimo metu sumušta M. Klevinskienė. Kaimas didelis — apie 1 km ilgumo. Rytinės dalies gyventoja savo tarpe kalbėjosi lietuviškai, o vakarinėje — gudišku žargonu, nors mokėjo ir lietuviškai. Lenkų okupacijos metais veikė gausus Šv. Kazimiero draugijos skyrius, kuriam vadovavo energingas lietuvis Dominykas Baužys. Buvo lietuviška skaitykla, V. Beinoric vedama.

Vigonių kaime (4 km į pietus nuo Rodūnios) lenkų laikais veikė lietuviška mokykla (36 mokiniai), Šv. Kazimiero dr-jos skyrius lietuviška skaitykla. Daug kartų vigoniškia buvo lenkų administracijos pareigūnų mušami. Mušdavo net kūdikių laukiančias moteris.

Kargaudų kaime (5 km į pietvakarius) lietuviai taip pat atkakliai laikėsi lenkų okupacijos metu. 1924 m. įkurta lietuviška „Ryto" mokykla, 1930 m. lenkų uždaryta, kai lenkai nepatvirtino lietuvio mokytojo. Gražiai reiškėsi Šv. Kazimiero dr-jos skyrius, Lietuvių ūkio draugija. 1928.IV.10 lenkai šias įstaigas likvidavo. Lietuviai dažnai rengdavo savi-

Rodūnios parapijos Vigonių kaimo Šv. Kazimiero draugijos narių dalis, 1930 m. nuotr.

Kargaudų Šv. Kazimiero draugijos skyriaus valdyba, 1930 m. nuotr.

Šv. Kazimiero draugijos Plikių kaimo skyriaus valdyba 1920 m.

tarpio vakarėlius, koncertus, turėjo savo skaityklą. Uoliai skaitė Vilniuje leidžiamus lietuviškus laikraščius ir aktyviai kovojo dėl lietuvių kalbos teisių Rodūnios bažnyčioje.

7 km į pietryčius nuo Rodūnios yra **Plikių kaimas.** Lenkų laikais čia veikė „Ryto" mokykla, dviem atvejais lenkų uždaryta. Kai jos vietoje 1933 m. įsteigta lenkiška mokykla, tėvai nenorėjo į ją leisti savo vaikų ir buvo lenkų baudžiami ligi 25 d. kalėti. Veikė Šv. Kazimiero, Liet. ūkio draugijos skyriai, 1937.II.15 Lydos lenkų seniūno uždaryti. Skaityklos vedėja M. Zabielytė buvo suimta, nubausta ir iš kaimo ištremta. 1936 m. gyventojai padirbdino cementinį paminklinį kryžių, bet lenkų administracija neleido jo statyti, o kryžiaus gamintojus nubaudė.

Smilginių k. (5 km į pietus nuo Rodūnios) lenkų laikais taip pat veikė lietuviškos organizacijos, buvo aktyvus Šv. Kazimiero dr-jos skyrius. Gyventojai energingai kovojo už lietuvių kalbos teises Rodūnios bažnyčioje, rašė skundus vyskupui.

Rodūnios apylinkės, nors lietuviškos, sovietinių rusų nebuvo priskirtos Lietuvai kaip „gudiškos", bet daugelis vietovių išliko lietuviškos ligi mūsų laikų. Dar 1959 m., sovietinės spaudos žiniomis, 1960 m. ten lankęsis prof. Tadas Ivanauskas pastebėjo jų lietuviškumą. 1959 m. gyventojų surašymo metu Pelesos, Piliūnų, Druskininkų, Padituvio, Dubinių, Smilginių, Vigonių, Plikių, Skladonių, Kargaudų, Klaišių, Leliušių ir kt. apylinkės kaimų gyventojų 95% užsirašę lietuviais.

Iš Rodūnios valsčiaus yra kilę poeto Adomo Mickevičiaus protėviai Rimvydai — Mickevičiai.

SALOS

Švč. M. Marijos Rožančinės parapijos bažnyčia

Salų miestelis įsikūręs prie Ašmenos upės, aukštoje vietoje (172 m aukščiau jūros lygio), 20 km į šiaurės rytus nuo Ašmenos. Salų dvaras jau buvo žinomas XIV a. 1407 m. Salas drauge su Valažinu, Lazūnais ir Geranainiais Vytautas padovanojo Vilniaus vaivadai Vaitiekui Mantvydui. Vėliau jos atiteko Vilniaus vaivadai Mykolui Radvilai, o paskui jo

Salų bažnyčia. XIX a. piešinys iš „Powiat Oszmiański"

įpėdiniams. 1545 m. Salas, kaip Onos Radvilaitės kraitį, gavo Kiškų giminė.

R. katalikų bažnyčia Salose buvo pastatyta 1589 m. 1632 m. Jonušas Kiška pastatė naują medinę bažnyčią, kurią kaip kad ir dvarą, 1656 m. sugriovė švedai. Dvaro valdytojas 1699 m. ją atstatė. Prie parapijos veikė ir mokykla. Kiškos Salas pardavė D. Poniatovskiui. 1665 m. Salos atiteko Poznakams, kurių valdžioje išbuvo iki 1810 m. Paskui jas valdė Ivanovas ir kiti savininkai.

1794 m. sukilimas palietė ir Salas: Jasinskio vadovaujami sukilėliai susirėmė su rusų Beningsono ir Zubovo pulkais. Laimei pasvirus į sukilėlių pusę, rusai traukdamiesi miestelį uždegė. Gaisro metu sudegė ne tik bažnyčia, bet ir klebonija su visu turtu ir senomis metrikų knygomis. Po sukilimo atstatytą bažnyčią ir žymią dalį miestelio 1812 m. sudegino prancūzai. 1839 m. bažnyčią atstatė kun. Petras Žilinskas parapiečių lėšomis; ją pašventino vysk. Žilinskas 1853 m.

Ši bažnyčia I pasaulinio karo metu sudegė. Po karo pastatyta nauja mūrinė bažnyčia, kurią 1934.IX.20 konsekravo arkiv. R. Jalbžykovskis.

Parapija priklauso Ašmenos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 7150 parapijiečių. Tada jos klebonu buvo kun. Vladislovas Kurpis — Garbovskis. Klebonu jis buvo ir 1939 m. Parapijiečių skaičius—6503. Bažnyčia veikia ir pokario metais. 1985 m. klebonu buvo kun. Albertas Massalski.

1942—1944 m. Salų valsčius buvo priskirtas prie Lietuvos generalinės srities ir Salose buvo įkurtos lietuviškos administracijos įstaigos. Tuo metu miestelyje buvo apie 500 gyventojų. Veikė mokykla, paštas, kelios krautuvės, kino teatras, girininkija, biblioteka ir kt. 1944 m. Salos atiteko Sovietų Rusijai, kuri jas priskyrė prie sovietinės Gudijos.

Etnografiniu požiūriu gyventojai yra lietuviai, bet sugudėję: jie save vadina „tuteišais", o kalba gudišku žargonu. Sugudėjo jie neseniai: dar 1898 m. lietuviais buvo užsirašę 601 valsčiaus gyventojas. 1942 m. surašymo metu lietuviais užsirašė 6,8% valsčiaus gyventojų, lenkais 75,3%, gudais — 14,3%. Lietuviams pradėjus administruoti Salų valsčių, žmonės prašė įsteigti lietuviškų mokyklų. Karo meto sąlygomis tegalėjo būti įsteigtos tik 3 pradžios mokyklos. Lietuvos mokslų akademijos surinktais duomenimis, valsčiaus gyvenviečių lietuviški pavadinimai sudarė 64,2%.

Nebeveikiančios Smurgainių bažnyčios pastatas, 1985 m. nuotr.

SMURGAINYS

Šv. Arkangelo Mykolo ir Šv. Aleksiejaus parapijos bažnyčia

Smurgainių (gudiškai Smorgon) miestas įsikūręs Gervėtos ir Uoksnos (Neries intakų) santakoje, prie Vilniaus — Minsko geležinkelio linijos, 30 km į rytus nuo Ašmenos, Ašmenos aukštumų šiaurės rytiniame pakraštyje. Vietovė Vilniaus srityje išgarsėjo savo lokių (meškų) „akademija" ir puikiais namų darbo riestainiais, kurie buvo žinomi daugelyje turgų.

Istorinės žinios. Smurgainių apylinkėse randama nemaža senovės lietuvių kultūros liekanų. Už 1 km į pietus nuo miesto, prie kelio į Krėvą, buvo 50 pilkapių grupė. Kiek toliau nuo miesto, viduryje miško, buvo aptikta apie 100 pilkapių; čia laidojimai apkasti iki 3 m kauburiukais.

Smurgainių dvaras buvo žinomas XV a., kada buvo žemvaldžių Zenovičių rezidencija. Vėliau kraičio keliu perėjo Radvilams, Pšezdeckiams, o po 1831 m. sukilimo dvarą nusavino Rusijos iždas.

Daug istorinių įvykių turi ryšio su Smurgainimis. 1708 m. Smurgainyse Stanislovas Leščinskis susitiko su Švedijos karaliumi Karoliu XII. 1812.XII.5, bėgdamas iš Rusijos, čia buvo sustojęs Napoleonas. Imperatorius Smurgainyse padiktavo Muratui, Neapolio karaliui, paskutines instrukcijas, pakėlė jį generolu leitenantu ir paskyrė vyriausiuoju kariuomenės vadu. Sukvietęs savo vadus, pareiškė skubąs į Prancūziją naujos kariuomenės rinkti. Išvažiavo minėtos dienos vakare su palyda — trimis karietomis ir vieneriomis rogėmis.

Radvilų laikais Smurgainys ėmė garsėti „lokių akademija". Žinoma, kad Vilniaus vaivada Karolis Radvilas Smurgainių žemėse įkurdintiems čigonams pavedė gaudyti lokius ir XVIII a. įsteigė lokių dresiravimo mokyklą. Čigonai lokius gaudydavę stiprių virvių tinklais, arba apsvaigindami juos medumi, sumaišytu su spiritu. Administraciniu požiūriu „akademija" priklausė vienam bajorui, kuris tvarkęs ir čigonų reikalus. Šis bajoras važinėdavęs lokių traukiamu vežimu. Viena proga jis šiuo būdu nuvažiavęs pas kunigaikštį Karolį Radvilą ir keletą dienų jį pavėžinęs.

XIX a. „akademija" buvo patobulinta: buvo

įruošti mūriniai mokomieji takai, kuriuos iš apačios kaitindavę. Į karštai įkaitintus takus paleisdavę lokius, prieš tai užpakalines kojas apaudami medinėmis klumpėmis. Basomis priešakinėmis kojomis palietę įkaitintą taką, lokiai atsistodavę ant užpakalinių ir tokiu būdu, po daugelio pamokų, išmokdavę vaikščioti tik dviejomis kojomis. Tada jie būdavę perkeliami į ,,aukštesnį kursą": mokomi šokti pagal muziką. Dar išmokydavę lokius prašyti išmaldos ir kitų triukų. Kartu su prityrusiais prižiūrėtojais lokiai buvę siunčiami į Radvilų dvarus svečių linksminti. Ilgainiui susidarė net specialus ,,lokininkų" verslas: lokiai būdavo vežiojami po kaimus, smukles, net šokdinami pramogų metu ir rinkdavę pinigus. Iš Smurgainių dresiruoti lokiai paplito po visą Lietuvą, Žemaitiją ir pasiekdavo Lenkiją, Gudiją. Susidarė net patarlės bei posakiai: ,,Vikrus, kaip Smurgainių akademijos mokinys", ,,Iš Smurgainių akademijos" ir kt.

Smurgainių miestą išaugino čia plačiai išplėsta odų apdirbimo pramonė. Prieš I pasaulinį karą čia buvo 21 šios rūšies įmonė; pramonės produkcija pasiekdavo 1,500,000 rb metuose. 1914 m. mieste jau buvo 15.000 gyventojų, iš kurių 2000 dirbo odų pramonėje.

Smurgainių bažnyčia pagal K. Rusecko piešinį, apie 1850 m.

Be odų pramonės, Smurgainys buvo garsūs savo riestainiais, ,,smorgonkomis" vadinamais. Per vienerius metus jų išparduodavo už apie 2000 rb.

R. katalikų bažnyčia. 1503 m. Jurgis Zenavičius pastatė medinę bažnyčią ir suteikė jai išlaikymą, paskirdamas žemės, kurią turėjo apdirbti 4 arkliai ir 11 valstiečių. 1524 m. jo sūnus (taip pat Jurgis) aprūpino altariją. XVI a. viduryje Kristupas Zenavičius, Lietuvos Brastos vaivada, bažnyčią ir beneficiją pave-

Garsieji Smurgainių riestainiai

Lietuvos ir Gudijos mokytojai 1911 m. lanko Smurgainių senuosius pylimus. (Iš „Mūsų Vilniaus" Nr. 14, 1933)

dė reformatams, kurie prie tvenkinio pastatė dar ir kitą mūrinę bažnyčią. Bet 1621 m. teismo sprendimu abidvi bažnyčios atiteko katalikams.

1655 m. į Lietuvą įsiveržę rusai bažnyčią sunaikino, bet netrukus ji vėl buvo atstatyta. 1863 m., kun. Zaleskio rūpesčiu, pastatyta nauja bažnyčia, tačiau 1866 m. rusų valdžia ją iš katalikų atėmė ir pavertė cerkve. Senoji bažnytėlė, paversta šventoriaus koplyčia, rusų buvo sunaikinta, o pats šventorius paverstas bendru katalikams ir stačiatikiams. 1911 m., kunigų Stanislovo Klimo, Justino Petronio ir parapijiečių rūpesčiu, baigta statyti nauja mūrinė bažnyčia.

Smurgainių parapija priklauso Ašmenos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2000, 1939 m. 4221 parapijietį.

1920—1939 m. Smurgainis valdė lenkai. Bet vokiečių okupacijos metais Smurgainys priskirti prie Lietuvos generalinės srities. Tada čia buvo sukurtos lietuviškosios administracijos įstaigos. Pagal 1943 m. statistiką, mieste buvo 4505 gyventojai, iš kurių 218 lietuvių, 876 lenkai, 1754 gudai, 28 rusai ir 1629 žydai. Iš Smurgainių valsčiuje surašytų 9746 gyventojų lietuviais užsirašė 1707, lenkais 615, gudais 7387, rusais 37. Iš 77 gyvenviečių vietovardžių 31 buvo lietuviškos kilmės.

Nuo 1945 m. Smurgainys yra sovietinės Gudijos rajono centras. II pasaulinio karo metu miestas buvo sugriautas. Pokario metais tik iš dalies atstatytas. 1961 m. 5000 gyventojų. Bažnyčia uždaryta.

SUBATNINKAI

Šv. Vladislovo parapijos bažnyčia

Subatninkų miestelis įsikūręs prie Gaujos upės, 40 km į šiaurės rytus nuo Lydos ir maždaug tiek pat į pietvakarius nuo Ašmenos. D.L.K. laikais čia buvo dvaras.

R. katalikų bažnyčia. Vilniaus kanauninko Povilo Staškevičiaus prašomas, karalius Žygimantas Senasis pastatė medinę bažnyčią, o Vaitiekus Goštautas ją aprūpino turtais. Vėliau dvarą valdė Radvilai. Kadangi jie buvo reformatai, tai reformacijos sąjūdžio metu parapija sunyko ir neturėjo kunigo. Bet grįžęs į katalikybę kng. Albrechtas Radvila 1572 m. bažnyčią su visais turtais grąžino katalikams ir dar padidino beneficiją. Fundaciniame rašte buvo rašoma: „Dievo teismo šaukiuosi, kad niekas šios mano fundacijos neišdrįstų liesti, nes kitaip neišvengs rūstaus teisingojo Dievo

teismo". Tada bažnyčiai priklausė 20 valakų žemės ir 3 smuklės.

1755 m. Jurgis ir Marija Abramavičiai, Subatninkų žemių valdytojai, pastatė naują medinę bažnyčią, kuri išsilaikė ligi 1900 m. 1900—1902 m., dvaro savininkų Vladislovo ir Janinos Umiastauskių, o tai pat parapijiečių remiamas, klebonas kun. Juozapas Miekliūnas pastatė naują mūrinę gotinio stiliaus bažnyčią, kurią tik 1928.VI konsekravo Vilniaus arkiv. R. Jalbžykovskis.

Didžiajame altoriuje buvo senas Švč. M. Marijos paveikslas, tikinčiųjų laikomas stebuklingu ir tokiu atžymėtas senuose Vilniaus vyskupijos aktuose. Pieštas ant skardos, papuoštas sidabro rūbais ir vainiku, apkabinėtas brilijantais, deimantais, perlais, retežėliais. Marija pavaizduota su Kūdkiu ant kairės rankos. Padavimas (žr. J. Vaišnoros „Marijos garbinimas Lietuvoje", 278—279 psl.) sako, kad kai Subatninkuose nebuvo bažnyčios, tas paveikslas buvęs vežamas per tą vietą. Kai atvykę į tą vietą, kur dabar stovi bažnyčia, arkliai sustoję ir jokiu būdu nebuvę galima jų pavaryti. Tai buvęs ženklas, kad bažnyčią reikia šioje vietoje statyti. Taip ir padaryta; pastatytoje bažnyčioje buvo įruoštas minėtas paveikslas. J. I. Kraševskis rašo, kad paveikslą nupiešusi Romoje kažkokia dailininkė, o Naugarduko vaivadienė Jadvyga Vencevičienė jį padovanojusi Subatninkų bažnyčiai. Prie paveikslo buvę 54 votai, kurių vienas iš 1767 m. XVII a. buvo išleistas paveikslėlis su Subatninkų Dievo Motinos paveikslu ir lenkišku eilėraščiu (vert.):

„Subatos dieną Marija pamilo,
Subatninkus savo stebuklais dabino.
Dėl to Tavo paveikslą mes taip garbiname
Subatninkiečiams ir sau pagalbos prašome".

XVIII a. buvo ir parapijinė mokykla, kurią 1781 m. lankė 17 mokinių.

Parapija priklauso Vyšniavo dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5950, 1939 m. 7116 parapijiečių.

Subatninkų ir apylinkės gyventojai seniau buvo lietuviai, bet ilgainiui sugudėjo. Bet dar 1905 m., savo raporte Vilniaus vyskupui kun. Stanislovas Stakelė Subatninkus buvo priskyręs prie lietuviškų parapijų. Tačiau lenkų valdymo laikais ir vėliau lietuviai čia kaip ir nebesireiškė. Dabar vietovė priklauso sovietinei Gudijai ir vadinama **Subotniki.**

Senoji Subatninkų medinė bažnyčia (1755—1900 m.). (Iš „Powiat Oszmiański", III t.)

„Vilniaus žinių" (Nr. 278, 1906) korespondentas Mečislovas Stankevičius išvardina keletą kaimų, kuriuose tada gyventojai lietuviškai kalbėjo.

Bažnyčia veikė ir pokario metais, bet nuolatinio kunigo neturi. Retkarčiais ją aptarnauja iš Kauleliškių atvykdamas kun. Zubielevič.

Dabartinė Subatninkų bažnyčia; ją retkarčiais aptarnauja keliaujantis kunigas, 1985 m. nuotr.

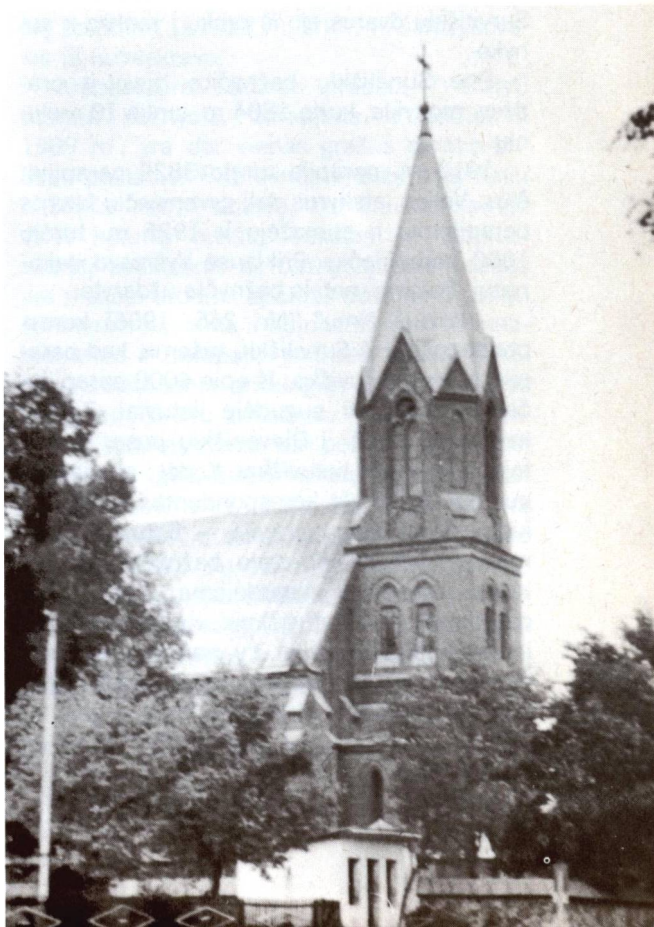

SURVILIŠKĖS

Švč. Trejybės parapijos bažnyčia

Surviliškių (gudiškai Surviliški) miestelis yra 30 km į pietus nuo Ašmenos, 69 km į pietryčius nuo Vilniaus. Senovėje Surviliškių žemės dalis priklausė Survilams, kurie ir vietovei davė savo vardą. Kita pusė žemių buvo Haikų nuosavybė.

R. katalikų bažnyčia čia įsteigta 1510 m., pašvęsta Šv. Jono titulu. Iškilus nesutarimams, abidvi dvarininkų giminės nutarė pasidalyti turtus.

1560 m. (J. Kurczewskio žiniomis) Jonas ir Rožė Haikai pastatė naują medinę Švč. Trejybės bažnyčią. LE (XXIX, 218 psl.) žiniomis, ji buvusi pastatyta 1590 m.

Surviliškių dvaras vėliau atiteko Vaitiekui Šorcai, iš jų Palubinskiams, kurių Antanas Palubinskis, Lietuvos maršalka, 1678.XII.22 testamentu Surviliškes ir kitus turtus užrašė Vilniaus jėzuitams. 1758 m. jėzuitai pastatė naują bažnyčią. Jų valdžioje dvaras išbuvo ligi ordino panaikinimo (1773 m.). 1775 m. dvaras perėjo Edukacinei komisijai. Carinės Rusijos laikais buvo įvertintas 142.200 rb. Surviliškių dvaras ėjo iš rankų į rankas ir sunyko.

Prie Surviliškių bažnyčios buvo ir pradžios mokykla, kurią 1804 m. lankė 10 mokinių.

1910 m. parapija turėjo 3829 parapijiečius. Vėliau, atskyrus dalį gyvenviečių kitoms parapijoms, ji sumažėjo ir 1925 m. turėjo 1800 parapijiečių. Priklausė Vyšniavo dekanatui. Pokario metais bažnyčia uždaryta.

„Vilniaus žinių" (Nr. 265, 1906) korespondencijoje iš Surviliškių rašoma, kad parapija buvusi lietuviška. Iš apie 4000 parapijiečių pusė esanti sugudėję lietuviai. Tačiau kaimuose, ypač į Dieveniškių pusę, gyventojai kalbą vien lietuviškai. Kodėl lietuviai sugudėjo? Šį reikalą korespondentas šitaip aiškina: „Surviliškių parapija — lietuviška, bet mes, surviliškiečiai, savo bažnyčioje ligšiol nieko lietuviško negirdėjome, kad mūsų parapijoje, nors lietuviškoje, visuomet sėdėjo ir sėdi kunigai nebyliai, t.y. nemokantieji mūsų kalbos, o dar blogiaus, kad jie yra didžiausi lietuvių priešai".

Sutkavos bažnyčios griuvėsiai. (J. Bulhako prieškarinė nuortauka)

SUTKAVA

Buv. Viešpaties Atsimainymo parapijos bažnyčia

Sutkava yra Ašmenos apskrities bažnytkaimis, tarp Uoksnos ir Baltos upių, 9 km į pietus nuo Smurgainių.

Seniau čia buvo dvaras. XVIII a. bazilionai Sutkavoje pastatė mūrinę Jėzaus Atsimainymo bažnyčią ir įkūrė parapiją. Bet 1839 m. rusų valdžia bažnyčią uždarė, pastatą atėmė iš katalikų ir pavertė cerkve. Įsteigta ir cerkvinė mokykla. Sutkavoje buvo vandens malūnas.

Po I pasaulinio karo cerkvė išnyko, bet bažnyčia nebuvo atstatyta ir parapija nebeatkurta. Tebuvo išlikę jos griuvėsiai. Vietovė priklausė Lenkijai; po II pasaulinio karo — sovietinei Gudijai. Apie 200 gyventojų.

SVYRIAI

Šv. Mikalojaus parapijos bažnyčia

Svyrių (Svierių) miestas išsistatęs Svyrių ežero šiaurės rytiniame krante, tarp kalvų ir miškų, 30 km į pietryčius nuo Švenčionių. Prie ežero kranto stūkso aukštas piliakalnis, vietos žmonių Perkūno kalnu vadinamas. Gudai vietovę vadina Svir.

Istorinės žinios. Kada Svyriai įsikūrė, tikslių žinių neturima. Spėjama, kad vietovę čia

Svyrių bažnyčia. Pokario metais uždaryta, 1985 m. nuotr.

įkūrė sritinis kunigaikštis Daumantas, pastatydamas pilį. M. Balinskis rašo, kad Svyrių pilį pastatęs didikas Svirskis. XVI a. Svyrių dvaras buvo atitekęs Radvilams, bet vėliau vėl grįžo Svirskiams, kurie jį ilgai valdė, kol suskurdo.

Ilgą laiką Svyriai buvo D.L.K. strateginis punktas: kariuomenės ginklų, amunicijos, maisto sandėliai, kareivinės. Mobilizacijos atveju čia buvo telkiami kariai. Žinoma, kad Steponas Batoras, prieš pradėdamas karą su Maskva dėl Livonijos, 1579 m. liepos mėnesį buvo atvykęs į Svyrius ir apžiūrėjęs Radvilų ir Jono Kiškos pulkus. Iš Svyrių Lietuvos kariuomenė iššygiavusi Polocko link. Svyriuose tada posėdžiavo Lietuvos karinė vadovybė. VII.12 Svyriuose paskelbtas specialus karaliaus manifestas Lietuvos kariuomenei. Vėliau Svyrius net kelis kartus nusiaubė švedai.

R. katalikų bažnyčia. Dažniausiai visur rašoma, kad pirmoji bažnyčia Svyriuose 1452 m. Jono Svirskio pastatyta. Tačiau, Vaclovo Studnickio žiniomis (LE XXIX, 269 psl.), esą Vilniaus evangelikų archyve buvęs rastas 1413 m. altarijos fundacijos aktas, kad bažnyčią įsteigęs Petras Svirskis. Bažnyčia buvusi medinė. 1653 m. klebono Gasparo Jasinskio ir Fabijono Kozielos rūpesčiu, pastatyta mūrinė Šv. Mikalojaus bažnyčia, kurią 1654 m. konsekravo Vilniaus vyskupas M. Slupskis. 1909 m. Svyrių dekanas kun. Kazimieras Valiūnas ir dvarininkas Zigmantas Chrominskis su parapijiečiais bažnyčią padidino, o 1928 m. arkiv. R. Jalbžykovskis ją konsekravo.

Architektūra. 1653 m. pradėta (?) statyti mūrinė bažnyčia, atnaujinta ir padidinta 1909 m., yra dar vienas gražus baroko stiliaus pastatas. Bazilikinės erdvės trijų navų bažnyčia neturi bokštų, bet čia pat kairėje stovi keturių aukštų bokštas — varpinė, truputį aukštesnis už bažnyčią. Jos fasadas yra mažojo orderio: apatinis aukštas lygus su šoninėmis navomis ir apjuostas laužytu antablementu ir parapetu. Antrasis fasado aukštas yra siauresnis, pridengiąs centrinės navos stogą su iškeltu trikampiu frontonu. Fasadinė ir šoninės sienos turi porinius piliastrus, arkinius langus, nišas, voliutas ir kitus barokiškus puošmenis. Varpinės tarpsniai yra skirtingų aukščių, palaipsniui žemesni, tačiau vienodo pločio. Jų angos yra įvairių dydžių, kuo aukščiau, tuo mažesnės. Tatai suteikia bokštui lengvumo įspūdį. Jo laiptuotas stogelis yra ažūrinis, nes ir čia sudėta daug mažų angų. Bažnyčia ir varpinė baltai nutinkuotos.

Prie bažnyčios XVIII a. buvo ir parapijinė mokykla. 1781 m. joje mokėsi 17 mokinių. Iš

Svyrių miesto bendras vaizdas. (Prieškarinė nuotrauka)

senų laikų Svyriai buvo dekanato centras. 1925 m. jai priklausė 4115, 1939 m. 5489 parapijiečių.

Pagal 1920.VII.12 Lietuvos — Sovietų Rusijos sutartį, Svyriai turėjo grįžti Lietuvai, bet sutarta siena nebuvo realizuota. 1920—1939 m. Svyrius valdė Lenkija. 1939 m. buvo apie 1500 gyventojų.

1942—1944 m. Svyriai buvo priskirti Lietuvos generalinei sričiai. Buvo sudaryta Svyrių apskritis, kuri apėmė Svyrių, Gervėčių, Kamojų, Šemeto, Žukainių ir Varnionių valsčius. Nors lietuviškos administracijos darbą trukdė veiklūs lenkų ir bolševikų partizanai, vis dėlto apskrityje buvo įkurtos 39 lietuviškos mokyklos, o 1944 m. buvo 89 liet. mokyklų komplektai. Svetimųjų valdoma Svyrių apskritis jau buvo smarkiai sugudėjusi. 1942 m. surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 14,3% visų gyventojų.

Karo ir pokario metais vokiškieji naciai ir bolševikai iššudė daug Svyrių ir apylinkės gyventojų. Bolševikai, užėmę Svyrius, priskyrė juos prie sovietinės Gudijos. Bet kokia lietuviška veikla užgniaužta, lietuvių sukurtos įstaigos panaikintos. Svyrių piliakalnio šlaite buvo įruošti žuvusių bolševikų karių bei jų partizanų kapai. Bažnyčia uždaryta.

1976 m. Svyriuose buvo 1900 gyventojų. Vietovė turėjo miesto tipo gyvenvietės teises. „Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje (X t., 512 psl.) rašoma: „Svyrių ir artimesnių apylinkių lietuviai suslavėjo; tolimesnėse apylinkėse lietuviškai (r. dzūkų tarme) kalbančių išliko iki XX a. vid.".

ŠEMETAS

Dievo Motinos Nuolatinės pagalbos parapijos bažnyčia

Šemeto miestelis, kartais dar Šėmetava, Šemetavu ar Šemenautiška vadinamas, yra apie 50 km į pietryčius nuo Švenčionių. Vietovė išsistačiusi prie Syrmiežės upelio. Čia buvo miestelis, kaimas ir dvaras. Savo vardą gavo nuo bajorų Šemetų pavardės, kurie senovėje šias žemes valdė.

Paskui Šemeto savininkai keitėsi. Kurį laiką jį valdė Ašmenos pakamaris Adomas Boskus, vėliau jį įsigijo Pšezdieckiai, po jų Zenovičiai, Sulistromskiai, o nuo 1872 m. Šemeto savininku buvo K. Skirmuntas.

1714 m. Kristupas ir Jadvyga Zenovičiai įkurdino Šemete karmelitus. Pirmoji koplyčia, mūrinė, buvo pastatyta XVII a. dvarponio Sulistromskio. Šemeto parapiją valdė karmelitai. 1832 m. rusai vienuolyną ir bažnyčią uždarė, o parapiją panaikino. Vėliau ji buvo atgaivinta. 1902 m. Boleslovas Skirmuntas pastatė naują mūrinę bažnyčią, kurią 1904 m. pakonsekravo vyskupas Roppas.

Parapija priklauso Svyrių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2587, 1939 m. 3442 parapijiečius.

1882 m. Šemete buvo 23 sodybos ir 233 gyventojai. To paties vardo kaime buvo 99 gyventojai, iš kurių 73 evangelikų tikybos. 1885 m. Šemete buvo pradžios mokykla (58 mokiniai), spirito varykla, kasmet pagaminusi po 35.000 kibirų spirito, ir keturi žuvų tvenkiniai. Nuo 1877 m. Šemete veikė taupomoji-skolinamoji kasa, 1880 m. turėjusi 384 narius. 1920—1939 m. Šemetą valdė lenkai.

Šemetas stovi ant ribos, skiriančios lietuviškai kalbančias sritis nuo jau sugudėjusių. Čia jau persvara slaviškų vietovardžių — 69,6%. Šemetas labiausiai sugudėjęs iš visų Švenčionių aps. valsčių. Žemė menka, apylinkės žmonės gyvena nepasiturinčiai.

1942—1944 m. Šemeto valsčius buvo prijungtas prie Lietuvos. Buvo įsteigtos dvi lietuviškos mokyklos. Lietuvių kalbą dar buvo tvirtai išlaikę Pamoščių kaime (120 šeimų) ir Smilgių kaime (180 šeimų); kituose kaimuose ji buvo mažiau begirdima. Surašymo metu (1942) dėl lenkų varytos įnirtingos agitacijos ir gąsdinimų lietuviais užsirašė tik 594 valsčiaus gyventojai, nors visame valsčiuje buvo ne mažiau kaip 1200 lietuvių. 1944 m. miestelyje buvo apie 1000 gyventojų.

Bažnyčia veikia ir pokario metais. 1985 m. žiniomis, ją aptarnauja kun. Stanislovas Kučinskis.

Trakelių bažnyčia, 1985 m. nuotr.

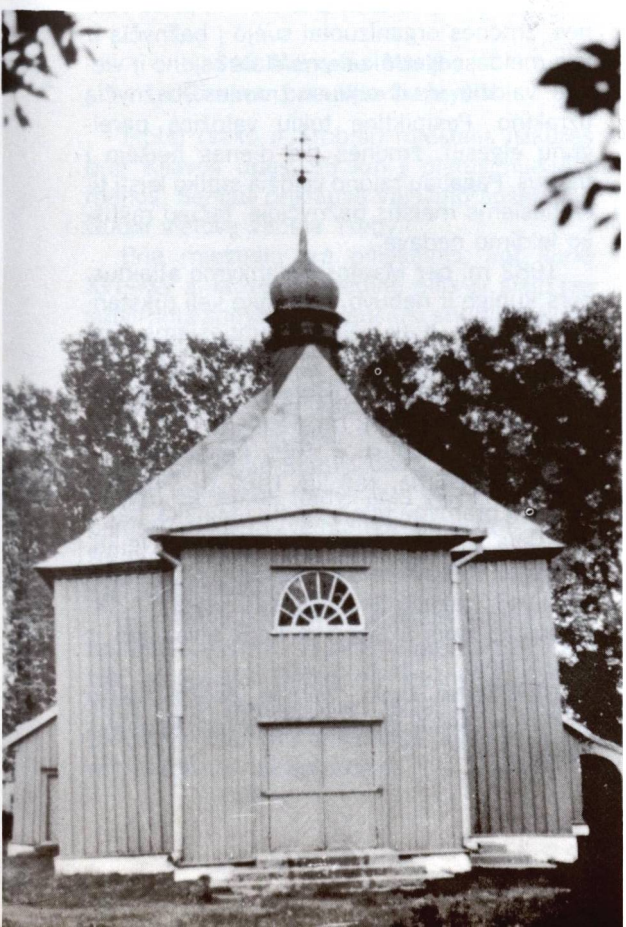

TRAKELIAI

Švč. Mergelės Marijos Aplankymo parapijos bažnyčia

Trakeliai — Žirmūnų vls. miestelis, 18 km į šiaurės rytus nuo Lydos, prie Dieveniškio — Lydos kelio. Vietovė įsikūrusi senovėje, girios kirtimų (trakų) srityje, pradėjus kirsti miškus ir kolonizuoti šią sritį. Pirmieji gyventojai buvo lietuviai, davę ir vietovei vardą. Vietovė žinoma nuo XV a. pradžios, kai priklausė Goštautams. Gudai ją vadina Trokeli.

R. katalikų bažnyčia. 1500 m. Marcijonas Goštautas, Vilniaus vaivada, pastatė medinę bažnyčią, įsteigė parapiją ir aprūpino išlaikymu. Vėliau Trakelių turtai perėjo jėzuitams, kurie apylinkėje valdė 6834 ha žemės. Dvarui priklausė daugybė palivarkų bei kaimų. Panaikinus ordiną, turtai perėjo valdžios nuosavybėn.

1655 m., rusų invazijos metu, bažnyčia buvo sudeginta. 1680 m. atstatyta. 1730 ar 1738 m. ją vėl atstatė jėzuitai, o 1809 ar 1830 m. grafas Nezabitauskis. 1866 ir 1928 m. atnaujino patys parapijiečiai.

Trakelių bažnyčia ir šventoriaus vartai. Bažnyčia nėra uždaryta, bet neturi kunigo. (1985 m. nuotr.)

Parapija priklauso Lydos dekanatui. 1781 m. ji turėjo 2814, 1910 m. 4390, 1925 m. 4000, 1939 m. 5706 parapijiečius.

Trakelių apylinkės lietuviai buvo nutautinti, bet XIX—XX a. sąvartoje jų dar buvo. Žurnalas „Žinyčia" (Nr. 3, 59 psl., 1900) apie Trakelius šitaip rašė: „Toje parapijoje ir gi nemažai lietuvių, bet klebonas Juozas Sidorskis iš baimės savo vyskupo, niekuomet jiems neskelbia lietuviškai".

Trakelių klebonais yra buvę kunigai: J. Sidorskis, A. Dvaranauskas, K. Steponavičius, V. Gintautas-Dzievaltovskis, Mykolas Šolkevičius ir kt.

Pokario metais Trakeliai priskirti Varanavo rajonui.

Kaip pokario metais Trakelių tikintieji kovojo dėl savo bažnyčios, vaizdžiai nusako LKB Kronikoje (Nr. 55, 1982 m.) paskelbta korespondencija, kurią čia atspausdiname:

„Trakelių bažnyčia yra už 12 km nuo Varanavo. Tai graži ir jauki bažnytėlė, kurios centrinį altorių puošia stebuklingas Marijos paveikslas. Gaisro metu sudegė altorius, o Marijos paveikslas išliko, nudegė tik dešinysis paveikslo kampas, kur dabar gražiai įkomponuotas Šv. Kazimiero paveikslas. 1958 m. Trakelių parapijos kunigui išvykus į Lenkiją, bažnyčia oficialiai dar veikė ligi 1968 m. Uždarius bažnyčią, parapijiečiai stengėsi išsaugoti raktus, nors ne kartą reikėjo juos slėpti nuo valdžios pareigūnų".

„Ligi 1980 m. Trakelių tikintieji melsdavosi šventoriuje — valdžia buvo griežtai uždraudusi įeiti į bažnyčią. 1980 m., prieš Vėlines, žmonės organizuotai suėjo į bažnyčią ir joje meldėsi. Netrukus prisistatė rajono ir vietinė valdžia ir, išvaikiusi žmones, bažnyčią užrakino. Pasipiktinę tokiu valdžios pareigūnų elgesiu, žmonės dvi dienas neišėjo į darbus. Pagaliau rajono valdžia sutiko leisti tikintiesiems melstis bažnyčioje, tačiau raštiško leidimo nedavė".

1982 m. per Marijos Aplankymo atlaidus, nors kunigo ir nebuvo, susirinko keli tūkstančiai žmonių. Kiek vėliau, tikintiesiems pradėjus dengti zakristijos stogą, prisistatė rajono prokuroras, tardytojas bei milicija, reikalaudami atiduoti bažnyčios raktus. Žmonės atsisakė paklusti ir raktų neatidavė".

Toliau rašoma, kad ligi 1980 m. Trakelių tikintieji pramynė takus ne tik į Minską, bet ir į Maskvą, prašydami leisti jų bažnyčiai veikti, tačiau tai nebuvo leista. Nežiūrint to, sekmadieniais į Trakelių bažnyčią susirenka iki 200 tikinčiųjų, nors kunigui iš kitur atvažiuoti ir draudžiama.

Utriškiuose buvo medinė Aušros Vartų Marijos koplyčia, pastatyta 1930 m. Pauliaus Bekešo.

Trobų bažnyčia. Neuždaryta, bet neturi kunigo. (1985 m. nuotr.)

TROBOS

Švč. Mergelės Marijos Gimimo parapijos bažnyčia

Trobų (sako ir Trobiai) miestelis įsikūręs prie Kliavos upės, 35 km į pietus nuo Ašmenos. Seniau priklausė Valažino apskričiai. Gudai vietovę vadina Traby.

Prie miestelio yra piliakalnis, ant kurio XVI—XV a. stovėjusi medinė pilis ar šiaip jau sutvirtinta sodyba, priklausiusi sritiniam kunigaikščiui ar didikui Trobusui, kuris pagal padavimus, įkūręs vietovę. Vietovė minima XIV a. kryžiuočių kelių aprašymuose. XV a. pabaigoje Trobos atiteko Trakų vaivadai Jonui Goštautui, vėliau Stanislovui Goštautui — pirmajam Barboros Radvilaitės vyrui. 1543 m. perėjo valdovui Žygimantui Augustui. Trobų žemės priklausė prie karaliaus stalo turtų. Jų valdytojai keitėsi.

R. katalikų bažnyčią pastatė Marija Goštautienė 1410 m. 1534 m. Vaitiekus Goštautas atnaujino. Dabartinė bažnyčia statyta 1905 m., konsekruota 1928 m. Parapija priklausė Vyšniavo dekanatui. 1939 m. ji turėjo 6256 m. parapijiečius.

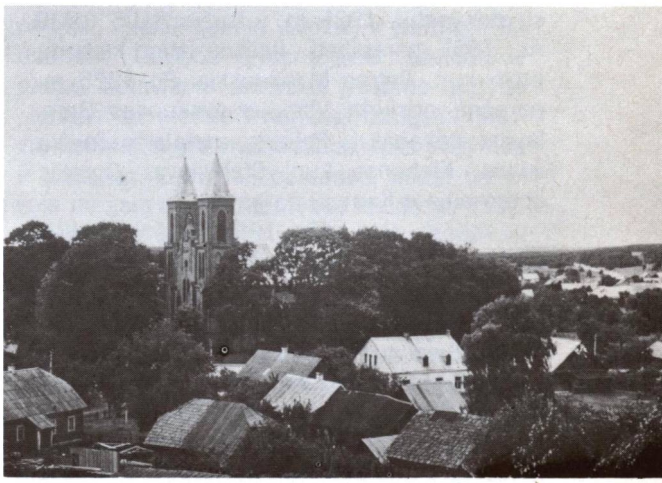

Bažnyčia ir miestelis, 1982 m. nuotr.

Nuo senovės laikų Trobos su apylinkėmis buvo lietuvių gyvenama sritis, tačiau lietuvių kalba čia išnyko apie 1890 m. Apylinkėje randama senovės lietuvių kultūros paminklų. Trobų bažnyčia nėra uždaryta, bet nuolatinio kunigo neturi

UŽVERYS—SLABADA

Dievo Apvaizdos parapijos bažnyčia

Šios vietovės yra šiaurės rytų Lietuvos dalyje, labiausia į rytus atsikišusiame rage, 10 km į šiaurės rytus nuo Brėslaujos, rytiniame Niedravo ežero krante, labai gražioje vietoje.

Vardas. Lietuvišką vietovės vardą sunku nustatyti. Zavierija (Užverys?) buvo dvaras, o Slabada — kaimas, kurio gyventojai D.L.K. laikais buvo atleidžiami nuo mokesčių, duoklių ir kitų prievolių. Atleidimo terminas 15—30 m., bet jam pasibaigus gyventojai dar gaudavo kai kurių lengvatų. Slaviškas sloboda — svoboda reiškia laisvę.

XVIII—XIX a. sąvartoje Užverio savininkai buvo Mirskiai. 1806 m. Stanislovas ir Stanislava Mirskiai pastatė Slabadoje medinę bažnyčią. Ją 1905 m. atnaujino klebonas kun. Šimavičius, parapijiečių lėšomis ir darbu, pastatydami mūrinę, kurią 1906.VI.19 konsekravo vysk. Cirtautas. Ligi 1925 m. parapija priklausė Žemaičių vyskupijos Zarasų dekanatui. 1925 m. ji turėjo 8106, 1939 m. 7601 parapijietį. Ilgesnį laiką klebonu buvo kun. Petras Mankauskis. Po 1925 m. parapija priskirta Vilniaus vyskupijos Brėslaujos dekanatui. Pokario metais bažnyčia veikia. Klebonas kun. Stanislovas Gurskis aptarnauja ir Kamojų parapiją.

„Vilties" (Nr. 43, 1908) rašoma, kad „Vidžių, Pelekų, Brėslaujos ir Zaviero (Slobodkos) parapijose kitados gyveno dauguma lietuvių, mažuma gudų (baltarusių). Bet ilgainiui lietuviai gudais išvirto. Zaviero parapijoje visai nebėra suprantančių lietuviškai... Zaviero parapija kitados prigulėjo Minsko vyskupijai. Tada kunigus skirdavo nelietuvius. Kada gi priskyrė prie Žemaičių vyskupijos jau buvo sunkesni laikai (1846), belaisvė. Taip skurdo žmonelės tarp baltarusių ir rusų, iš Rusijos čion atitremiamų, nuo Lietuvos atskirti svetimtaučių dvarais ir sodžiais gyvendami, kaip ant salų, ir tirpdami tarp svetimųjų; liekantieji skurdžiai žiūrėjo savo kalbos mirties akysen".

VARANAVAS

Šv. Apaštalo Tado parapijos bažnyčia

Varanavo miestelis įsikūręs prie Balatnos upės, 35 km į šiaurę nuo Lydos, kurios apskričiai seniau priklausė.

Vietovės vardas. Miestelis įvairiai vadinamas: Balatna (nuo upės), Varanavas, Verenavas, Varenavas; gudai vadina Voronovo lenkai — Werenów.

Istorinės žinios. Varanavo dvaras žinomas nuo XVI a., kada jis priklausė Alytaus ekonomijai, vėliau Goštautams, Scipijonams. Prie dvaro išaugo ir miestelis, kuriame 1888 m. buvo 42 sodybos ir apie 500 gyventojų, kurių du trečdaliai žydų tautybės. Varanavas garsėjo odos dirbiniais, krautuvėmis, geru vandeniniu malūnu, prekymečiais, savaitiniais turgais. Dvare veikė degtinės varykla.

R. katalikų bažnyčia. Dr. Jurgio Gimbuto surinktais duomenimis (Lietuvos bažnyčių chronologija), pirmoji bažnyčia buvo pastatyta 1553 m. 1669 m. Vilniaus vyskupijos bažnyčių sąrašuose vėl minimas Balatnos bažnyčios vardas. Tada ji priklausė Rodūnios dekanatui. Jos vietoje 1705 m. Mscislavo vaivada Aleksandras Jonas Moisevičius pastatė naują medinę Jėzaus Išganytojo bažnyčią, kuri nežinia kada buvo atnaujinta. Ji buvo pašvęsta Šv. Tado Apaštalo titulu.

1735 m. Lydos seniūnas Juozapas Scipijonas pakvietė į Balatną pijorus, kurie įsipareigojo valdyti parapiją ir steigti mokyklas. Bet jėzuitų pastangomis jų mokykla buvo 1738 m. uždaryta. Tačiau pijorai pasiliko ir tęsė mokslą čia buvusioje klierikų seminarijoje, kuri po 20 metų perkelta į Lydą.

Varanavas su apylinkėmis gerokai apgudėjo XIX a., bet prieš I pasaulinį karą ir čia ėmė reikštis tautinis atgimimas. Lietuvių susipratimą čia kėlė klebonai kun. Žinkus ir ypač kun. Ignas Šopara. Pastarasis įvedė į bažnyčią lietuviškas pamaldas, suorganizavo lietuviškus giedojimus bažnyčioje, o klebonijoje įsteigė slaptą lietuvišką mokyklą. Lenkuojantieji buvo labai nepatenkinti, skundė kleboną kurijai, ir jis buvo iškeltas į nelietuvišką Gelno parapiją. Jį pakeitė kun. Aleksandras Raupelis, bet ir jis buvo 1926 m. iškeltas.

Varanavo bažnyčia buvo pokario metais okupantų uždaryta ir nugriauta. Jos vietoje pastatyti rajono "kultūros namai". Dešinėje matyti buv. šventoriaus medžiai, susodinti tiesia eile. 1984 m. nuotr.

Kuriantis nepriklausomai Lietuvai, 1920.XII.12 Lietuvos sutartimi su sovietine Rusija Varanavas buvo pripažintas Lietuvai. Tai patyrę gyventojai džiaugėsi ir 1920.IX.6 atsiuntė Lietuvos vyriausybei tokio turinio sveikinimą su daugybe parašų:

„Visi gyventojai, būdami siela atsidavę Lietuvai, džiaugiasi sužinoję, kad mūsų apylinkė pereina Lietuvai. Su nekantrumu laukiame atvykstant Lietuvos valdžios. Tad miestelio Varanavo gyventojai turi teisę prašyti Lietuvos vyriausybės neatidėliojant užimti mūsų miestelį ir jame įvesti tvarką. Turime viltį, kad mūsų prašymas bus patenkintas".

Deja, Varanavą užėmė lenkai, kurie jį valdė 1920—1939 m. Jų okupacijos laikais visomis išgalėmis lietuvybė buvo naikinama. Nežiūrint to, lietuviai steigė „Ryto" draugijos mokyklas Biliūnuose, Ramaškonyse, Scilgūnuose, Lozotriškėje, Tumasonyse ir kitur. Kituose kaimuose įsteigtos skaityklos. Kaimuose buvo 11 Šv. Kazimiero draugijos skyrių. Ramaškonių Šv. Kazimiero draugijos skyrius pastatė kryžių, kurį po 3 dienų okupantai nupjovė ir įmetė Žižmos upėn. 1936 m. visa lietuviška veikla buvo likviduota, organizacijos ir mokyklos uždarytos.

Varanavo parapija priklausė Benekainių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 2850, 1939 m. 3781 parapijietį. Po II pasaulinio karo Varanavas paliko sovietinės Gudijos pusėje. Pokario metais bažnyčia buvo uždaryta, pastatas nugriautas. Jos vietoje pastatyti bolševikinės „kultūros" namai.

Lietuvos pogrindžio leidinyje „Apie lietuvių padėtį Baltarusijos respublikoje" (II d., 26—27 psl.), pateikiama eilė faktų, kad Varanavo rajone aktyviai veikia lenkai nacionalistai, „įleidę šaknis valdžioj ir partijoj". Išduodant Gudijos gyventojams sovietinius pasus, lietuviams prievarta įrašoma tautybė „lenkas" ar „lenkė". Kadangi daugelis lietuvių kaimiečių yra mažaraščiai, toks įrašymas ir paliekąs. Lietuviai, paklausti, kodėl nekovoja iki galo už savo tautybės klaidingą įrašymą, atsaką: „Kai mus užrašė lenkais, ramiai galėsime miegoti — lenkai nepuls". Taip pat nurodoma, kad Varanavo rajono lietuviai negalį išsirašyti iš sovietinės Lietuvos lietuvių kalba laikraščio ar žurnalo, tuo tarpu leidžiama užsisakyti lenkiškus. Minėtame rašinyje dar sakoma: „Varanavo rajone ypač jaučiamas didelis kultūrinis ir ekonominis atsilikimas, palyginus su Lietuvos TSR kaimais".

Netekę savo bažnyčios, tikintieji renkasi pas savo kaimynus pasimelsti; ruošia gegužės mėnesio pamaldas. Bolševikų administracija ir čia tikinčiuosius persekioja: tikinčiųjų sueigas pasimelsti laiko „nelegaliais susirinkimais" ir baudžia piniginėmis baudomis 50—500 rb, arba 1—3 metų kalėjimu (LKBK Nr. 56, 1983).

Varnionių bažnyčia, neveikianti, 1985 m. nuotr.

VARNIONYS

ŠV. Jurgio parapijos bažnyčia

Varnionių miestelis (seniau ir dvaras) yra prie Gožės upelio (kairysis Neries intakas, 16,6 km ilgumo), 54 km į rytus nuo Vilniaus. Dažnai vietovę Varnėnais vadina. Centrinė miestelio dalis išlikusi iš XVIII a. Iš jos išeina 4 pagrindinės gatvės. Pakilesnėje vietoje stovi balta mūro bažnyčia.

Istorinės žinios. Lenkų istorikas Julius Latkovskis savo veikale „Mendog król litewski", išleistame 1892 m. bando aiškinti, kad Varnionys galėję būti Mindaugo sostine Vorūta, tačiau šiam teigimui paremti trūksta rimtesnių duomenų. Varnionių dvaras žinomas XV a. Seniau priklausė kng. Svirskiams, Abramavičiams, kurie, pasirašydami raštuose, žymėdavo esą iš Varnionių. Dar vėliau dvaras perėjo vedybų keliu Sulistromskiams.

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją bažnyčią apie 1462 m. pastatė Marina Songailienė. Ji buvo pašvęsta Dievo Kūno titulu. XVI a. bažnyčia buvo reformatų užimta. 1644 m. Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos duotame dokumente, kuriame surašytos atgautos bažnyčios, minimi ir Varnionys. 1769 m. Varnionių žemių valdytoja Marina Abramavičienė savo lėšomis pastatė naują mūrinę Šv. Jurgio bažnyčią. 1805 m. jos rūsyje fundatorė ir buvo palaidota. 1769 m. bažnyčią konsekravo vysk. Tomas Zenkavičius. Ji buvo atnaujinta 1880 ir 1903 m. Yra plytinė, turi 2 bokštus.

Buvo išlikę XVI—XVIII a. inventorių ir kitų dokumentų, kuriuose aprašyta ir bažnyčia, jos rakandai, klebonija, pažymėtos pievos, turinčios lietuviškus vardus, Gožės giria. Inventoriuose paskelbta daug lietuviškų pavardžių. Prie bažnyčios veikė ir parapijinė mokykla, prieglauda.

Parapija priklausė Vilniaus dekanatui. 1925 m. ji turėjo 4797, 1939 m. 6623 parapijiečius. Pati vietovė buvo Vilniaus, vėliau Ašmenos aps. valsčiaus centras.

1857 m. Vilniaus vyskupijos parapijų sąraše Varnionys buvo pažymėti kaip lietuviška parapija. Lenkiškai kalbančių tebuvę Varnionyse 130, Linkiškiuose 13, Užpalose 25, taigi viso 258.

Dar 1905.XII.19, masinio gyventojų mitingo metu, buvo reikalaujama savivaldos Lietuvai, lietuviškų mokyklų, grąžinti katalikams cerkvėmis paverstas bažnyčias, carinės valdžios nusavintas vienuolynų žemes išdalinti bežemiams.

Varnionių bažnyčia pagl 1957.I.13 nuotrauką iš J. Gimbuto rinkinio. Po II pas. karo apnaikinta

Tačiau lenkinimo banga plėtėsi per dvarus ir lenkus dvasininkus. Lenkinimas ypač sustiprėjo po I pasaulinio karo, kai Varnionys atsidūrė Lenkijos valdžioje. Lietuviai, nepaisydami persekiojimų ir piniginių bei arešto bausmių, dar kurį laiką mėgino reikštis: prašė leidimų steigti lietuviškas mokyklas, prenumeravo Vilniuje leidžiamus lietuviškus laikraščius, tarp savęs kalbėjosi lietuviškai, tačiau lenkų administracija šias pastangas trukdydavo, neleisdami lietuviams kultūriškai reikštis. Nebuvo ir tautiškai veiklių lietuvių dvasininkų.

1939 m. rudenį, Lietuvai atgavus Vilniaus krašto dalį, Varnionių valsčius buvo paliktas Sovietinės Gudijos ribose. Bet 1942 m. vokiečių okupacinė administracija, prašoma vietos gyventojų, Varnionių valsčių įjungė į Lietuvos generalinę sritį. Buvo įkurtos lietuviškos įstaigos, kooperatyvas. 1942—1944 m. valsčiuje veikė 15 lietuviškų mokyklų komplektų. Lietuvos mokslų akademijos surinktais duomenimis, 60,6% gyvenviečių pavadinimų buvo lietuviški ar lietuviškos kilmės. Dalis gyventojų, ypač Gervėčių pusėje, dar kalbėjo lietuviškai.

Bet 1944 m. bolševikai, užėmė Varnionis, juos vėl priskyrė sovietinei Gudijai; bet koki lietuviški pasireiškimai buvo okupacinės administracijos užgniaužti. Vietovė vadinama Vorniany vardu ir yra Čapajevo kolchozo centras. Senoji miestelio dalis dar ligi šių laikų išlaikiusi XVIII a. vilniečio architekto A. Kosakausko planavimą. Centrinėje vietoje tebestovi bažnyčia, prie jos aikštė, kuri leidžiasi žemyn ir nusitęsia ligi tvenkinių ir parko. Bet 1984 m. Gudijoje veikiančių parapijų sąraše Varnionių bažnyčios nėra.

Vidžių bažnyčios fasadas 1943 m. žiemą

VIDŽIAI

Švč. Mergelės Marijos parapijos bažnyčia

Vidžių miestas įsikūręs prie Marūgos upės ir to paties vardo ežero, Dysnos upės srityje, 15 km į šiaurę nuo Tverečiaus, 50 km į pietryčius nuo Zarasų, ežeringoje srityje.

Vietovės vardą vietos gyventojai lietuviai savo tarme ištaria Vidziai. Tradiciniu keliu šis vardas aiškinamas kaip kilęs nuo Lietuvos rytų apsaugos karinių dalinių vyčių vardo, kurie čia ilgą laiką stovėję. Gudai vietovę vadina Vidzy.

Istorinės žinios. Istoriškai vietovė žinoma nuo XIV a. Yra išlikęs piliakalnis. Senovėje čia buvę 3 dvarai, tuo pačiu Vidžių vardu vadinami. D.L.K. Žygimantas Kęstutaitis (1432—1440) vieną jų dovanojęs Daugirdui, antrą Daukšai, o trečią Naručiui. Šie dvarai apėmę didelius žemės plotus tarp Dysnos ir Drūkšelės upių. Steigiant parapiją, daug žemių buvo užrašyta bažnyčiai (Vilniaus vyskupui). 1524 m. Vidžiai, drauge su bažnytiniais pastatais, perleisti Albrechtui Martinkaičiui Goštautui ir jo žmonai. Vėliau dalis žemių perėjo Pacams. 1675 m. Mykolas Kazimieras Vidžių žemes užrašė Vilniaus Šv. Augustino reguliariųjų kanauninkų vienuolynui. Šiuos užrašus 1676 m. patvirtino seimas. 1625 m. Vidžiuose stovėjo Lietuvos kariuomenės dvi vėliavos

Vidžių bažnyčios detalė, 1984 m. nuotr.

raitininkų, iš viso 620 kardų. Šie daliniai buvo sutelkti prieš Švedijos karalių Gustavą Adolfą. Vėliau išaugo Vidžių miestelis, atsirado amatininkų, žydų, totorių. 1794 m. buvo 1270 gyventojų. 1794 m., sudegus Brėslaujai, Vidžiai virto apskrities centru. Netrukus visa Brėslaujos apskritis pavadinta Vidžių vardu. 1794 m. Vidžių bažnyčioje perskaitytas T. Kosciuškos manifestas. 1812 m. pro Vidžius pravažiavo Rusijos caras Aleksandras I su gausia palyda ir kariuomene. (Daugiau istorinių žinių apie Vidžius yra ML I, 661—663 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Vilniaus arkiv. 1939 m. „Elenche" (50 psl.) pažymėta, kad pirmąją bažnyčią Vidžiuose pastatę Daugirdavičiai 1387 m. Tačiau ši žinia nepatikima, nes tai ,būtų buvę dar prieš Lietuvos krikštą; be to, tada Daugirdai Vidžių nevaldė. Istoriškai žinoma, kad pirmoji bažnyčia buvo pastatyta 1481 m. Daugirdaičių, kurie užrašė ir kai kurią beneficiją. 1498 m. Vilniaus vyskupas Albertas Taboras bažnyčios turtus padidino naujais užrašais. Iš 1731 m. dokumentų matyti, kad tada Vidžiai priklausė Vilniaus vyskupui J. Zenkavičiui. 1711 m. aktuose minimi Vidžių domininkonai. 1754 m. buvo įkurdinti jėzuitai, kuriems Vavževskis paskyręs nemaža turtų. Po 1754 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia, o 1872 m. ji buvo padidinta. 1908—1914 m. pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. 1916 m. karo veiksmų metu, ji buvo gerokai apgriauta, pokario metais atstatyta. Vidžių parapija priklausė Brėslaujos dekanatui. Ji buvo didelė ir 1939 m. turėjo 12.062 parapijiečius. Tada jos klebonu buvo kun. Domininkas Amankavičius.

Iš senųjų Vidžių lietuvių klebonų minėtinas kun. Antanas Juzumas (rašėsi Juzumavičius), gimęs apie 1823 m., išsimokslinęs dvasininkas, buvęs kunigų seminarijos profesorius. 1855 m. paskirtas Vidžių klebonu ir Zarasų dekanu. Bet 1863 m. sukilimo metu buvo vietinių rusų sentikių įskųstas, suimtas. Buvo kaltinamas sakęs kurstomus pamokslus, nukreiptus prieš rusų valdžią. Nors sugebėjo pasiteisinti, bet buvo 6 metams ištremtas į Kargopolį, Oloneco gubernijon. Kalinio broliui buvo pavykę išrūpinti leidimą grįžti į Lietuvą, tačiau amnestijos raštas atėjo pervėlai — kun. Juzumas mirė Kargopolyje 1871 m. kovo mėnesį. Buvo kai kurių lietuviškų raštų autorius.

I pasaulinio karo metu Vidžiai skaudžiai nukentėjo. Mat šiose apylinkėse ėjo smarkūs rusų — vokiečių mūšiai. Bažnyčios sienos ir bokštai vietomis buvo apgriauti, išmuštos didelės skylės. Po karo pradėta bažnyčia atstatyti, taisyti. Trūko lėšų, remonto darbai vyko labai palengva. Vienoje bažnyčios dalyje, ją suremontavus, buvo pradėtos laikyti pamaldos. Bet dar 1937 m. nebuvo visiškai baigti atstatymo ir įruošimo darbai.

Daili dvibokštė bažnyčia stovi prie turgavietės, gražioje vietoje. Ir pats miestas išsistatęs pakilioje vietoje. Du smailūs gotiško stiliaus bokštai iš tolo matomi.

Architektūra. 1908—1914 m. statyta, karo apgriauta ir iki 1932 m. atstatyta bažnyčia yra viena iš daugelio to laikotarpio plytinių pseudogotikos pastatų. Fasadiniai bokštai palaipsniui laibėja ir yra padabinti kertiniais pinakliais. Sienos sutvirtintos kontraforsais. Langai turi smailias arkas ir apskritas rozetes viršuje. Pastatas yra trijų navų, bazilikinio tipo.

Kad po I pasaulinio karo Vidžių lietuviai buvo tautiniai susipratę ir norėjo likti Lietu-

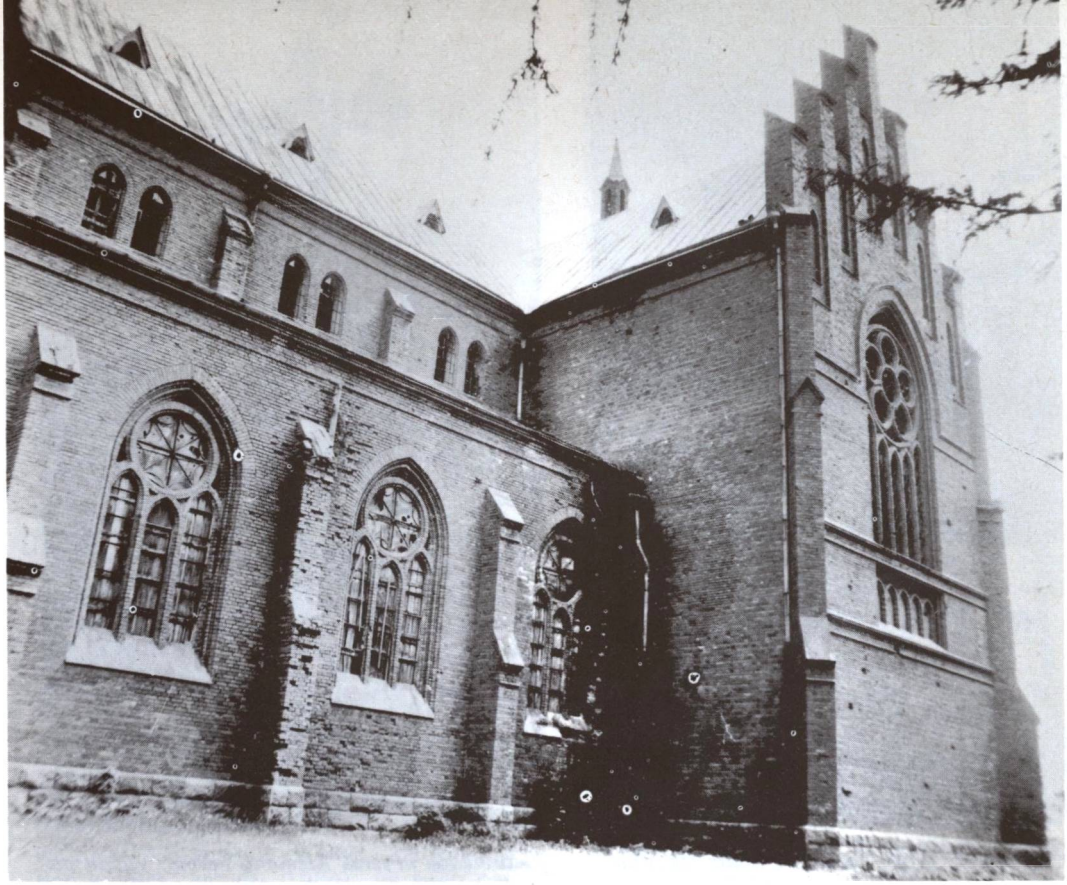

Vidžių bažnyčios šoninis vaizdas, 1984 m. nuotr.

vos teritorijoje, liudija ir šis „Vilniaus golgotoje" (145 psl.) užrašyta faktas: 1922.I.2 Vydžių (Breslavo aps.) lietuviai nuvertė rinkoje paruoštą sakyklą ir neleido lenkų agitatoriui kalbėti už Vilniaus (želigovskinį) seimą". O 1922.I.3 „Vydžių lietuviai sumušė lenkų kalbėtoją dėl rinkimų į Vilniaus seimą ir jį užstojusius 8 lenkų milicininkus; milicininkai buvo suėmę Trapšį, kuris kalbėjo už Lietuvą, bet žmonės atmušė".

1939 m. Vidžiuose buvo apie 6000 gyventojų. Nuo XIX a. pradžios garsėjo Vidžių mokykla (gimnazija), kurioje tada mokėsi 100 mokinių. Vidžių dvare, pas savo dėdes Mejevskius, lankydavosi Adomas Mickevičius. Taigi 1929 m. mokykla pavadinta jo vardu. Ilgą laiką Vidžiai buvo Padysnio srities ūkinis centras. Kelis kartus metuose buvo ruošiamos mugės, savaitiniai turgai. Buvo sakoma, kad „Vidžių duona ir pyragas skanesni, daktarai geresni..." Vidžių totoriai garsėjo savo išmanumu. Jie buvo vadinami garboriais; jų išdirbtos odos nerasdavo sau lygių kitur.

Lenkijos valdymo laikais apylinkės lietuvių veikla buvo labai suvaržyta. Didelė dalis gyventojų jau anksčiau buvo pamiršę savo gimtąją kalbą. Lietuviškų pamaldų nebuvo, bet per atlaidus buvo sakomi lietuviški pamokslai, 4 kartus metuose lietuviškai skaitoma evangelija. Mėginta įsteigti lietuviškas organizacijas, tačiau lenkai jas tuojau uždarydavo. Vis dėlto lietuviai nebuvo visiškai tautiškai mirę. Kurį laiką veikė Liet. ūkio, Kultūros draugijų skyriai, retkarčiais atvykdavo iš Vilniaus vaidintojų trupės. Gyventojai pradėjo skaityti lietuviškus laikraščius, ėmė branginti savo kalbą, maloniai sutikdavo iš kitų vietovių atvykusius savo tautiečius.

Vidžių parapijos vikaras kun. Stanislovas Matyszczyk (gim. 1909 m., kunigu pašvęstas 1938 m.) II pasaulinio karo metu buvo vokiškųjų nacių suimtas ir dingo be žinios.

1942—1944 m. Vidžiai buvo priskirti prie Lietuvos generalinės srities. Nors okupacinės sąlygos ir buvo sunkios, tačiau lietuvybė čia ėmė greitai atgyti. Padarius Vidžius Švenčionių aps. vaslčiaus centru, kūrėsi valsčiaus įstaigos, įsikūrė keletas organizacijų, lietuviška gimnazija, veikė mėgėjiškas lietuvių teatras. Ėmė atgyti lietuvių kalba. Bet

Vidžių lietuvis groja Labanoro dūda. (Iš „Vairo" Nr. 4, 1914)

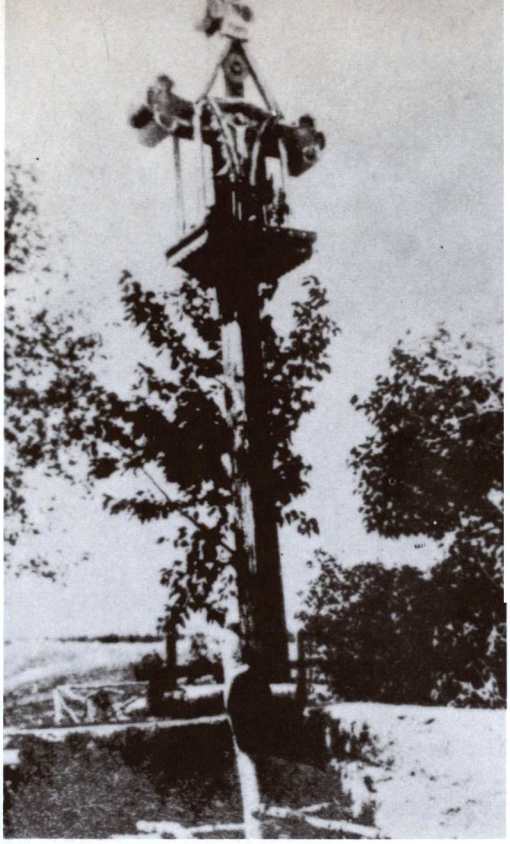

Lietuviškas kryžius Eičmėnų kaime, Vidžių parapijoje. (1916—1917)

1944 m. Vidžius užėmę bolševikai priskyrė vietovę su apylinkėmis prie sovietinės Gudijos ir bet kurios lietuviškos apraiškos buvo negailestingai slopinamos.

Šiuo metu (1982 m. žiniomis) Vidžiuose ir apylinkėse, išskyrus kelis kaimus (Bagdžiūnus, Ožkaragius ir kt.) lietuviškai nebekalbama. Tik sekmadieniais Vidžiai sulietuvėja, kai į turgų suvažiuoja žmonės ne tik nuo Apso, bet ir iš sovietinės Lietuvos. Tuomet turguje visi kalba lietuviškai; net ir tie, kurie šios kalbos nemoka, bando lietuviškai kalbėti, nes apsiečių pasakojimu, lietuviškai sušnekėjus galima esą pigiau pirkti...

Pokario metais sovietinių rusų administracija Vidžių bažnyčios pastatą atėmė iš katalikų ir išniekino. Iš pradžių įruošė sporto halę, kurioje mokiniai žaisdavo futbolą; vėliau įruoštas bendrabutis, sandėlis. Visur matosi krūvos laužo, plytų, šiukšlių. Bažnyčios viduje dar yra išlikusių statulų su nukapotomis šventųjų rankomis, kojomis; suplėšyti paveikslai ir kiti meniški papuošimai, sulaužyti altoriai, klaupkos, o šventoriuje įruoštas tualetas...

Vieną kartą valdžios atstovai pasiūlę parapijos komitetui 3000 rb, kad jis suremontuotų bažnyčią, tačiau komitetas atsisakė, pareikšdamas, kad reikia ne 3000, bet 30.000 rb. Bijota ir klastos, kad, suremontavus bažnyčios pastatą, jį iš katalikų atims bolševikai.

Vidžių kapinės įruoštos gražioje, pakilioje vietoje. Jose buvo sena mūrinė koplyčia. Prie Kalniškių kaimo esančios kalvos viršūnėje yra seni Totorių kapai, kuriuose totoriai laidojami nuo Vytauto ligi šių laikų. Yra išlikę senų akmeninių paminklų su pusmėnulio ženklais ir totoriškais įrašais. Beveik kiekvienas kaimas turėjo savo kapinaites, įruoštas dažniausiai kalvose.

Vidžių apylinkėse yra išlikę nemaža cementinių dotų, kuriuos čia išmūrijo vokiečių kariai. Mat 1915—1917 m. čia ilgą laiką pastoviai išsilaikė frontas, stabilizavęsis nuo Daugpilio ligi Naručio ežero. Iš šios linijos gyventojai buvo išvaryti, o frontui subyrėjus, grįžę į savo sodybas, namų neberado — ilgesnį laiką gyveno kariniuose bunkeriuose.

VIJA

Apaštalų Šv. Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

Vijos miestelis yra 35 km į rytus nuo Lydos, prie to paties vardo upelio, kuris davęs vietovei vardą. Netoli Vijos Beržūnos upe turėjo eiti 1920.VII.12 Lietuvos - Sovietų Rusijos sutartimi nustatyta siena, paliekant Viją Lietuvos pusėje.

Vietovės vardas. Kažin ar kuri kita vietovė Lietuvoje turi tiek daug savo vardo variantų — įvairių vardo atmainų ir todėl nelengva pasakyti, kaip ji iš tiesų turi vadintis. Mat senieji gyventojai lietuviai yra jau senokai išmirę ar nutautę, taigi negalima iš jų patirti, kaip jie savo miestelį vadino — lietuviškų rašto paminklų nepalikta. Seniausią tradiciją turi **Vija.** Ši forma minima ir „Ūkininko" 1904 m. korespondencijoje, kur ji pavartota greta kito varianto — Ivja. Žinomi kiti vietovės vardai: Yvija, Tvija, Įvija, Evija ir net Jūja, Jiūja, Juja. Mūsų kalbininkas A. Vidugiris yra išsamiau šį vardo klausimą aptaręs savo rašinyje („Kalbos kultūra" Nr. 46, 1984). Jis siūlo palikti jau įprastą Vijos vardą, nes jis yra dažniausia vartojamas. Gudai vietovę vadina Ivje.

R. katalikų bažnyčia. 1444—1447 m. Vijos dvarą valdė Petras Mangirdaitis, save vadinęs Lasko ir Vijos ponu. Jo sūnus Jonas Petravičius Mangirdaitis, karaliaus Aleksandro maršalas, 1499 m. įsteigė Šv. Petro fundaciją 4 kunigams išlaikyti. Ta pati ar kita bažnyčia buvo 1499 m. 1631 m. pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. 1655 m. ji sudegė, bet buvo atstatyta.

XVII a. Vijos žemes valdė Kiškos, kurių Mykolas, pastatęs mūrinę bažnyčią, įsteigė prie jos ir bernardinų vienuolyną, paskirdamas jam nemažus turtus. Dovanų dokumentas sudarytas 1633.VI.10. Bernardinai Vijoje įsteigė religinio pobūdžio mokyklą — retoriką, veikusią ligi XIX a. pradžios. XVII a. Vijoje buvo reformatų bažnyčia ir mokykla.

Vėliau Vijos dvarą valdė pakaitomis Slučkai, Glebavičiai, Sapiegos, Tyzenhauzai ir kiti dvarponiai. Vija labai nukentėjo karaliaus Jono Kazimiero laikais, karo su Maskva metu. Sudegė didžioji miestelio dalis, bažnyčia ir stebuklingas Švč. Mergelės Marijos paveikslas.

Be vienuolyno bažnyčios, Vijoje buvo ir medinė parapijos bažnyčia, prie jos veikė parapijinė mokykla (1804 m. 10 mokinių). Vienuolyne buvo 12 bernardinų, kurie mokė 60 klierikų. Visus juos maitino ir mokyklą išlaikė grafas Zamoiskis, kurio dvaras buvo tik už pusės km nuo miestelio. 1857 m. rusų valdžia vienuolyną uždarė.

Vijos bažnyčia 1985 m. Retkarčiais ją aplanko keliaujantis kunigas

Vijos bažnyčia buvo keliais atvejais atstatyta ir išliko ligi šių dienų.

Architektūra. 1631 m. statyta bažnyčia, nukentėjusi po ketvirčio šimtmečio rusų invazijos kare, buvo atnaujinta ir tebėra vertingas barokinės architektūros pastatas. Jos išorė yra mažiau išpuošta, negu kitos to laikotarpio bažnyčios. Galbūt ne viskas, kas sunaikinta, buvo atnaujinta. Dabartinis fasadas turi du siaurus bokštus ir platų frontoną. Apatinis aukštas, lygus so šoninėmis navomis, apjuostas siauru karnizu be išvystyto antablemento. Dvi poros piliastrų lyg ir remia viršutinius bokštų tarpsnius, o centrinis portalas teturi siaurą apvadą. Frontono viršuje yra barokiškai išlankstytas pinijonas su apskrita niša. Bokštų kertėse matomi sudvigubinti piliastrai, uždengti banguotais karnizais. Visos angos turi pusapskrites arkas. Barokinius bokštų šalmus puošia ažūriniai geležiniai kryžiai, kaip ir frontoną.

Vijos miestelis XIX a. gale. (Iš „Powiat Oszmiański", III, 58)

Vijos miestelis prieš I pasaulinį karą išaugo į miestą. Su apie 7000 gyventojų, iš kurių 3000 buvo žydai, 2200 katalikai, 750 totoriai. Carinės Rusijos ir Lenkijos laikais Vija buvo Lydos aps. valsčiaus centras. Vietovę išugdė pravesta pro Viją geležinkelio linija.

Vijos parapija priklauso Vyšniavo dekanatui. 1925 m. ji turėjo 9500, 1939 m. 9525 parapijiečius. Bažnyčia veikia ir pokario metais. 1985 m. žiniomis ją aptarnavo kun. Leonidas Nestiukas, Vilniaus arkiv. kunigas.

XVII—XVIII a. Vijos parapija dar buvo grynai lietuviška, bet kiek vėliau lietuviai tesudarė trečdalį, sugudėjusieji — 2/3 parapijiečių. Lietuvių kalba čia užgeso XIX a. II pusėje. Bet istorikas Č. Jankovskis 1906 m. išleistame veikale „Ašmenos apskritis" teigė, kad vietomis Vijos apylinkėse esanti girdima ir lietuvių kalba. Kun. Lašo liudijimu („Lietuvių laikraštis", Nr. 12, 1904) lietuviškai tesupratę tik apie 60 Vinkšninių kaimo vyresniųjų gyventojų, tačiau ir šie gėdijęsi prisipažinti esą lietuviai. Pasak kun. Lašo, lietuviai buvę niekinami ne tik bažnyčioje, bet išjuokdavę juos ir kaimynai gudai, pravardžiuodami „žogūnais-gygūnais" vien dėlto, kad jie tada dar tebedėvėdavę vietinius namų darbo drabužius, vadinamus „krikštrūbius".

Lietuvybės padėtį Vijos parapijoje XIX a. pavaizduoja „Žinyčia" (Nr. 3, 57 psl., 1900): „**Evija.** Parapija — mažne grynai lietuviška; trokšta sulaukti dvasišką piemenį, kurs mokėtų lietuviškai ir nusikratyti nuo Antanu Audickiu, kurs lietuviškai nekalba. Bet kas tada lenkišką civilizaciją bekrautų lietuviams ant sprando? Kuo-gi apsodįsi Gardeno parapijas, jei lietuvius paliksi Lietuvoje?"

Vijos lietuviai nutauto, nes ten neatsirado lietuvių kunigų bei inteligentų. Teišliko apylinkėse nemaža lietuviškos kilmės vietovardžių, pavardžių su lietuviškomis šaknimis.

Vijos kapinėse yra Šv. Barboros vardo mūrinė koplyčia.

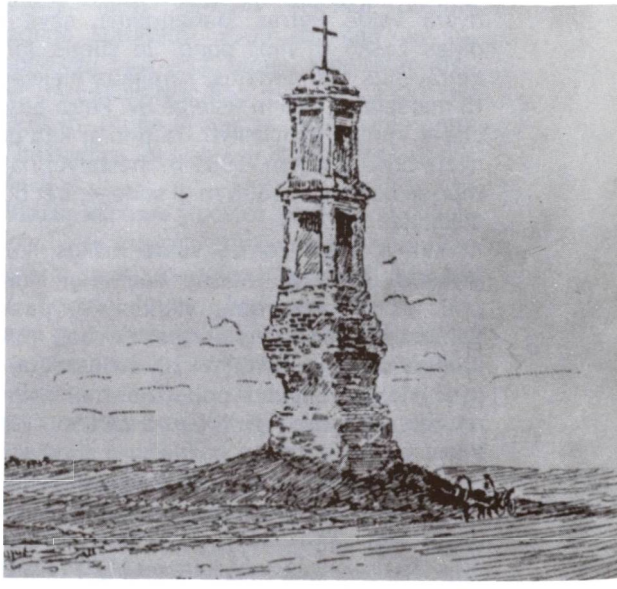

Religinis paminklas Vijos apylinkėse, XIX a. gale. (Iš „Powiat Oszmiański", III, 62)

Vyšniavo bažnyčia XIX a. pabaigoje. (Iš „Powiat Oszmiański")

VYŠNIAVAS

Šv. Tado Apaštalo parapijos bažnyčia

Lietuvoje yra du Vyšniavo miesteliai: čia minimas Vyšniavo mstl. ir dvaras, įsikūrę prie vakarinio Smalto (Vyšniavo) ežero kranto, daugiau kaip 50 km į pietus nuo Švenčionių, ir antras — Valažino apskrityje, prie Alšios upės.

Vietovė jau buvo žinoma XVI a.; 1591.VI.10 Jarošas Bieganskis pardavė Vyšniavo dvarą su žemėmis Valentinui Dybovskiui. Vėliau dvaras atiteko Sulistrauskiams, kurie jį valdė gana ilgą laiką.

Vyšniavo parapijos bažnyčia statyta 1811—1820 m. Tado ir Brigytos Sulistrauskių. Joje, be kitų vertybių, yra du gražūs ir reti paveikslai. Po 1863 m. sukilimo rusai šią bažnyčią iš katalikų atėmė ir 1866 m. pavertė ją cerkve. 1910 m. Vyšniavo katalikai pasistatė medinę bažnytėlę, o senąją jie atgavo tik 1920 metais, lenkų valdymo laikais.

Mūrinė bažnyčia yra klasicistinio stiliaus, su tinkuotomis sienomis, būdingais frontonais, karnizais, arkiniais langais. Bokštų nėra, tik maža boniukė. Absida pusapvali. Mūriniai šventoriaus vartai dviejų aukštų: apatinis su plačia arka, viršutinysis su trimis nišomis skulptūroms įstatyti.

Vyšniavo dvaras iš senų laikų garsėjo savo vertinga biblioteka, kurioje buvo keli tūkstančiai knygų — aniems laikams labai didele. Dvare veikė spirito varykla. 1880 m. Vyšniave buvo 405 gyventojai.

Vyšniavo dvaras — Karlavičių tėviškė. Giminės pirmtakas, žinomas istorijoje, užtinkamas 1619 m. Heidelbergo universiteto sąrašuose, reformatų teologijos fakultete. Jis ten žymimas: „Johannes Karlawiczius Vilnensis Lithuanus". 1876.XII.11 Vyšniave gimė žinomas lenkų kompozitorius Mečislovas Karlavičius, 1906 m. sukūręs pasaulinėje muzikoje plačiau žinomą kūrinį simfoninę poemą „Lietuviškoji rapsodija", kuri, be ko kita, buvo atlikta ir Antrojo liet. kultūros kongreso surengtame koncerte Čikagoje 1962.XI.25. Kompozitorių veikė jo auklės dainuojamos lietuviškos lopšinės dainos, kaimo kapinaitėse (miške) dažnai girdimos raudos. 1906.XI.24, baigęs rapsodiją, M. Karlavičius rašė kitam muzikui Ad. Chybinskiui: „Stengiausi Lietuviškoje rapsodijoje sukaupti ir užburti visą liūdesį, skausmą tų žmonių, kurių dainų melodijos skambėjo mano jaunystėje".

1920—1939 m. Vyšniavą valdė lenkai. Dabar jis įjungtas į sovietinę Gudiją. Vyšniavo valsčius jau smarkiai sugudėjęs bei aplenkėjęs, bet tas nutautimas nėra senas: XIX a.

vidurio parapijų sąrašuose Vyšniavas dar buvo priskirtas lietuviškoms parapijoms. Lenkų valdymo laikais Vyšniavo apylinkėse nebebuvo daug lietuvių, tačiau jų dar būta Antosinoj, Speglicoj ir Svinskoj. Čia buvo steigiami ir Šv. Kazimiero draugijos skyriai. 1927.VIII.15 Šv. Kazimiero draugijos skyrius įsteigtas ir pačiame Vyšniave. Buvo rengiami lietuviški vaidinimai, paskaitos, šaukiami susirinkimai. Lenkai, žinoma, veiklesniuosius lietuvius persekiodavo. Pavyzdžiui, įsteigus Šv. Kazimiero draugijos skyrių Antosinoj, lenkų policija tardė visus į šią draugiją įstojusius narius, bet tardomieji drąsiai pareiškę esą lietuviai. Kurį laiką čia veikė ir Lietuvių ūkio draugija. Gyventojai prašė leidimo steigti „Ryto" draugijos skyrių, bet lenkų administracija neleido.

Parapija prikaluso Svyrių dekanatui. 1925 m. ji turėjo 1815 parapijiečių. Tada jos klebonu buvo kun. Boleslovas Martynėlis. 1939 m. buvo 3366 parapijiečiai.

1984 m. žiniomis Vyšniavo parapijoje dirbo marijonas kunigas Vladislovas Černiauskas, aptarnaudamas net 10 kunigų neturinčių parapijų.

Vyšniavo apylinkėse esančiame **Jukančių** kaime yra 27 senosios lietuvių kultūros paminklai.

SENOSIOS VOSYLIŠKĖS

Šv. Apaštalų Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

S. Vosyliškių miestelis yra apie 30 km į pietvakarius nuo Lydos. R. Katalikų bažnyčią 1489 m. pastatė D.L.K. Kazimieras. 1658 m. Vosyliškių seniūnas Domininkas Limontas įkurdino domininkonus ir aprūpino juos turtais. 1724 m. pastatytas naujas vienuolynas, o 1769 m. mūrinė bažnyčia. XVII—XVIII a. Vosyliškėse buvo 2 bažnyčios — domininkonų ir parapijinė (Senųjų Vosyliškių). Kai 1831 m. rusai vienuolyną uždarė, domininkonų bažnyčia paversta parapijine, bet 1868 m. rusai ją nusavino ir pavertė cerkve. Visos pastangos bažnyčią atgauti nuėjo niekais. 1903 m. katalikai pasistatė naują bažnyčią. Katalikai pastatą teatgavo po I pasaulinio karo. 1919 m. ji buvo restauruota ir pritaikyta katalikų kulto reikalams.

Mūrinė bažnyčia su dviem fasadiniais bokštais yra standartiškai pseudogotikinė. Jos trijų tarpsnių fasadas turi didelius arkinius langus ir sudėtinį portalą. Bokštų viršūnėse matomi smulkūs pinakliai. Stačiakampio kontūro plytiniai vartai turi plačią arką ir pora mažų nišų skulptūroms.

Vosyliškių bažnyčioje iš senų laikų buvo Švč. Mergelės Marijos paveikslas, kurį tikintieji laikė turinčiu stebuklingos galios. Šv. Petro ir Povilo atlaidų metu Vosyliškės susilaukdavo daugybės maldininkų. Vosyliškės buvo dekanato centras. 1939 m. parapija turėjo 5819 parapijiečių.

1857 m. Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašuose Vosyliškės dar buvo žymimos kaip lietuviška parapija, tačiau didžioji gyventojų dalis kalbėjo gudiškai. Lenkų 1919 m. statistika Vosyliškių valsčiuje rado tik 500 lietuvių, bet iš tiesų jų buvo daugiau. Netoli Vosy-

Senoji Vosyliškių bažnyčia, 1982 m. nuotr.

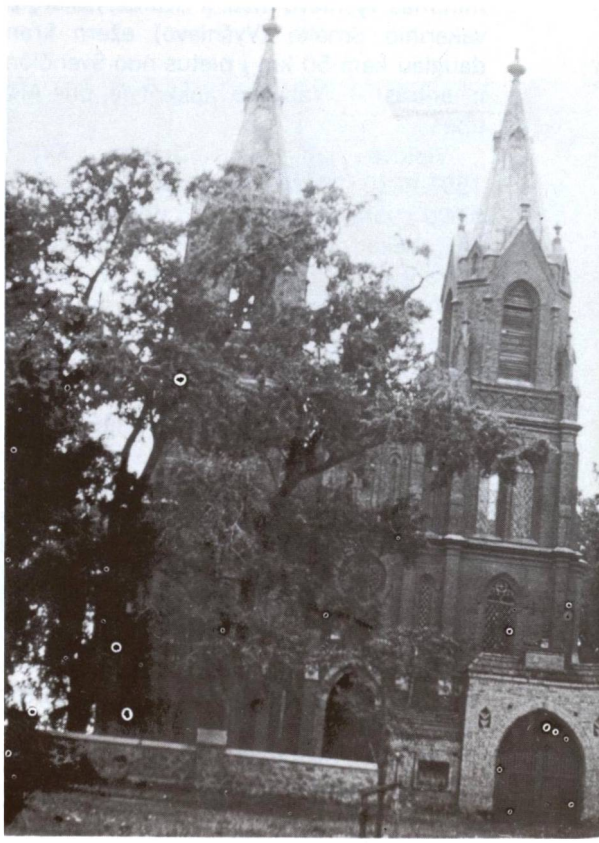

liškių miestelio buvusiame Lebiodkos dvare 1882.XII.16 gimė Tadas Ivanauskas, žinomas gamtininkas, ornitologas, profesorius. Visa Ivanauskų šeima tada sekmadieniais vykdavo į Vosyliškių bažnyčią melstis. Pokario metais T. Ivanauskas nuoširdžiai rūpinosi Gudijos lietuvių reikalais, jų tautiniu išlikimu, tačiau jo pastangos nebuvo sėkmingos.

Senųjų Vosyliškių parapija priklausė Vosyliškių dekanatui. 1939 m. ji turėjo 5513 parapijiečių. 1938 m. klebonu buvo paskirtas kun. Teofolis Pryšmantas (gim. 1891 m., kunigu pašvęstas 1914 m.). Jis čia buvo klebonu karo ir pokario metais.

Koks likimas ištiko S. Vosyliškių bažnyčią, matome iš LKB Kronikos (Nr. 36, 1979) paskelbtos korespondencijos:

„Mirus klebonui kun. Pryšmantui, po metų rajono valdžia uždarė bažnyčią, kuri yra viena iš gražiausių Baltarusijoje. Žmonės ilgą laiką rašė ir važinėjo į Minską ir į Maskvą, prašydami atidaryti bažnyčią. Maskvoje buvo pasakyta, kad reikią sudaryti religinės bendruomenės komitetą, o sąrašą paduoti į rajoną. Jei rajonas netvirtintų — vėl kreiptis į Maskvą. Senųjų Vosyliškių parapijiečiai rašė į rajoną — Ščiučiną, rašė savo srities — Gardino valdžiai, rašė į sostinę — Maskvą, bet atsakymo iš niekur nesulaukia". Vis dėl to 1984 m. Gudijos bažnyčių sąrašuose Vosyliškių bažnyčia pažymėta kaip veikianti.

VOVERYS

Viešpaties Jėzaus Atsimainymo parapijos bažnyčia

Nedidelis miestelis prie Voveros upės, 23 km į vakarus nuo Lydos. Gudai ir lenkai vietovę vadina Voverka.

R. katalikų bažnyčią pastatė Mykolas Galginavičius 1413 m. 1568 m. ji buvo atitekusi reformatams, bet 1648 m. vėl atgavo katalikai. Netrukus ji buvo perstatyta. 1844 m. vėl atstatė Samuelis Kastrovickis. 1920 m. parapijiečių lėšomis pastatyta graži mūrinė bažnyčia, kuri laikoma architektūriniu paminklu.

Voverų bažnyčios fasadas, 1982 m. nuotr.

Architektūra. 1844 m. statyta mūrinė bažnyčia, atnaujinta 1920 m., atrodo neobarokinė. Ant aukštos fasadinės sienos uždėti du barokizuotų formų bokšteliai, o tarp jų įdėtas mažas pinijonas. Sienos suskaidytos plokščiais piliastrais ir karnizais be puošmenų. Langų angos įvairios: stačiakampės, segmentinės ir pusapskritės arkos. Šventoriaus vartai standartiniai, su trimis angomis.

Parapija priklauso Vosyliškių dekanatui. 1939 m. turėjo 8980 parapijiečių.

LKB Kronikos Nr. 19, 1975 m., paskelbta tokio turinio korespondencija: „Šios parapijos tikintieji apsidžiaugė, kad po daugelio prašymų ir kelionių į Maskvą buvo leista kartą per mėnesį į jų parapiją atvažiuoti Kamenkos klebonui. Tačiau buvo uždrausta jam atvažiuoti su vargonininku, kuris Voveryse subūrė bažnytinį chorą. Vėliau buvo uždrausta atvažiuoti ir vienai mergaitei, kuri pavargonuodavo". 1985 m. žiniomis bažnyčią retkarčiais aptarnauja čia atvykdamas kun. Stanislovas Pačyna.

Zietelos bažnyčia ir jos aplinka. (Prieškarinė nuotrauka)

ZIETELA

Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo parapijos bažnyčia

Zietelos miestelis yra apie 35 km į pietvakarius nuo Naugarduko, prie to paties vardo upės, įtekančios į Nemuną 20 km į šiaurę, Slanymo apskrityje.

Vietovės vardas įvairiai rašomas: Zietela, Zytela, Zitela, Ziotela. Lenkai vadina Zdzięciól, gudai — Dziatlovo ar Dyatlovo.

Istorinės žinios. Zietela — senas D.L.K. valsčius ir dvaras, priklausęs valdovams. Ją 1498.VI.6 didysis kunigaikštis Aleksandras dovanojo kunigaikščiui Ostrogiškiui, Lietuvos etmonui, su teise ten steigti miestą. Po to dvaro valdytojai keitėsi, bylinėdamiesi dėl žemių, kol XVII a. viduryje kraičio keliu perėjo Sapiegoms, vėliau Radvilams (Žirmūnų linijos), kurių pastangomis miestelis iškilo ir praturtėjo. Radvilai atstatė ir senąją pilį. (Daugiau istorinių žinių apie Zietelą yra ML III, 687—688 psl.).

R. katalikų bažnyčia. Pirmąją bažnyčią pastatė ir ją beneficija aprūpino Kazimieras Jogailaitis. 1493 m. Aleksandras užrašus patvirtino. 1646 m. Leonas Sapiega pastatė naują mūrinę rokoko stiliaus bažnyčią, bet 1743 m. miestelį su bažnyčia sunaikino gaisras. 1751 m. Mykolas Faustinas Radvilas su žmona bažnyčią vėl atstatė.

Architektūra. 1646 m. statyta baroko stiliaus bažnyčia sudegė 1743 m. ir buvo atstatyta vėlyvojo baroko stiliumi, kas matoma jos aukštame dviejų bokštų fasade. Bokštai turi po tris tarpsnius virš navų sienų, palaipsniui laibėjančius. Jų viršūnės papuoštos barokiniais šalmais, o tarp bokštų iškyla raitytas pinijonas. Sienos sustiprintos kontraforsais. Interjeras dekoruotas reljefiškai. Pusapskritė absida yra lygaus aukščio su nava. Visos angos turi pusapvalias arkas. Čia nėra tam stiliui įprastos angų įvairovės.

1920—1939 m. Zietela priklausė Lenkijai ir buvo priskirta Naugarduko apskričiai. 1932 m. miestelyje buvo 3080 gyv. Pokario metais priskirta sovietinei Gudijai ir yra rajono centras.

1925 m. parapija turėjo apie 7000, 1939 m. 6773 parapijiečius ir buvo dekanato centras.

Nors Zietela yra apie 150 km į pietus nuo Vilniaus, apie 50 km nuo Lydos ir apie 20 km anapus 1920 m. nustatytos Lietuvos — Sovie-

tų Rusijos sienos, taigi neįeinanti į Lietuvos valstybinę sudėtį, tačiau ji ilgus amžius buvo išlikusi lietuviška sala slavų jūroje. Šis faktas yra akivaizdus Lietuvos žemių pietuose liudininkas. Vietos žmonių liudijimu, prieš I pasaulinį karą Zietelos apylinkėse lietuviškai kalbėję daugelis kaimų, jų tarpe: Zasečiai, Pagiriai, Narčiai (vietiniai taria Narčai), Kurpešai, Dainava.

Jau apie 1888 m. Eduardas Volteris, tyrinėdamas Zietelos lietuvių tarmę, 1580 m. Zietelos dvaro inventoriuje rado nemaža lietuviškų pavardžių ne tik minėtuose kaimuose, bet ir pačioje Zieteloje, o taip pat kituose kaimuose.

1886 m. oficialios statistikos duomenimis, lietuvių Zietelos valsčiuje buvo 1156. Tačiau iš tiesų jų buvo gal dvigubai daugiau, nes toli gražu surašymo metu ne visi lietuviai drįsdavo prisipažinti esą lietuviai. Tačiau lietuvybė pamažu nyko.

1906 m. Kazys Būga, tyrinėjęs Zietelos lietuvių tarmę, teigė galėjęs Zasečiuose susikalbėti lietuviškai su apie 400 lietuvių. Kita tiek gyventojų, nors lietuviškai nekalbėję, bet supratę. 1921 m. Zasiečių kaimo gyventojai nepriėmė mokytojos lenkės, pasikvietė lietuvį mokytoją ir įsteigė lietuvišką mokyklą, išgaudami leidimą jai veikti. Zietelos tarme dar domėjosi estų kalbininkas P. Arumas, Prūsijos liet. prof. Jurgis Gerulis, norvegas kalbininkas Christianas Stangas (apie 1930) ir kiti. 1931 m. čia lankęsis vilnietis rašytojas A. Valaitis Zasečiuose rado 31 lietuvių šeimą (95 suaugusieji ir 25 vaikai), kurie tarp savęs kalbėjo lietuviškai. 80-yje šeimų senieji savo tarpe kalbėję lietuviškai, tačiau jaunesni daugiau gudiškai. 1929 m. Narčių kaime mirusi paskutinė lietuviškai mokėjusi moteris. 1929 m. Pagiriuose lietuviškai kalbėję tik 2 seniai. Lietuviškai kalbančių buvę Žybartščinos dvare (1 km į šiaurę nuo Zietelos), bet Girininkuose, Vezaučiuje, Giedgaliuose ir kitose vietovėse lietuvių kalba buvo išnykusi. 1957 m. Zacečiuose lietuviškai kalbėję apie 30 žmonių, bet supratę dvigubai daugiau.

Pokario metais Zietelos lietuvių kalbą stropiai tyrinėjo lituanistas Aloizas Vidugiris (gim. 1928 m.). 1957 m. jis užrašė magnetofonu keletą vietinių gyventojų įkalbėtų tekstų ir parašė disertaciją apie Zietelos lietuvių kalbos ypatybes. Deja, jo disertacija, rodosi,

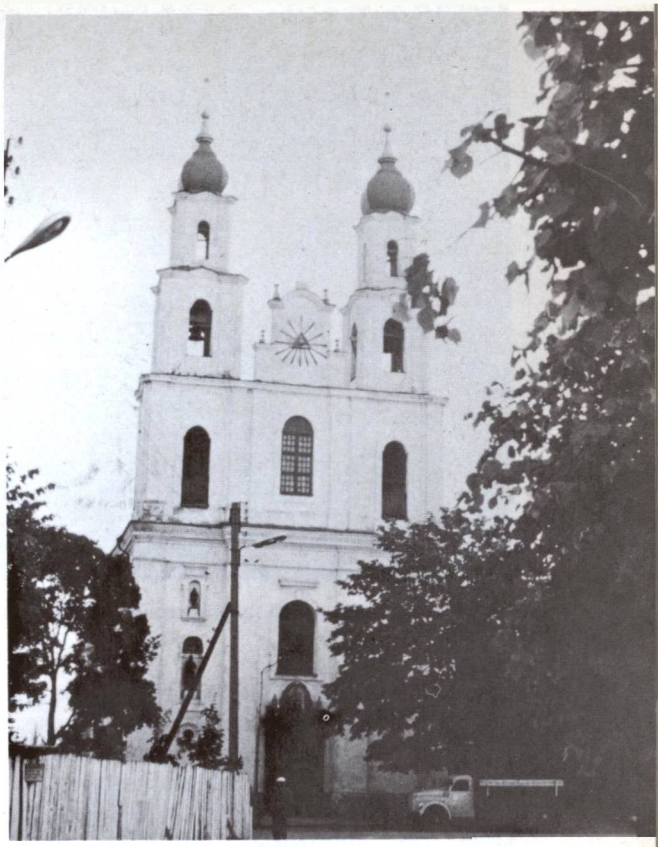

Zietelos bažnyčia iš priešakio ir (apačioje) galinė dalis. 1982 m. nuotraukos

Zietelos lietuviai. (1910 m. nuotrauka iš „Šaltinio")

nebuvo išspausdinta, tik dalis medžiagos paskelbta keliuose akademiniuose leidiniuose.

Kas padėjo taip greitai sunykti Zietelos lietuvių tarmei, A. Vidugiris šitaip nusako: „Pasak vietinių žmonių, prie lietuvių kalbos nykimo čia stipriausiai prisidėjusi lenkų okupacijos metais varyta lietuvių kalbos draudimo ir niekinimo akcija... Nemaža lietuvių išvažinėję ir žuvę karo metu, kita dalis pokario metais užsirašė lenkais ir išvažiavo į Lenkiją".

Jei 1957 m. Zietelos lietuvių tarme kalbėjo 40 žmonių, tai 1977 m. tik 10. Šiuo metu, atrodo, lietuvių kalba Zietelos apylinkėse bus jau galutinai išnykusi. Ji laikosi tik kai kuriose pavardėse, vietovardžiuose. Zietelos kapinių paminkluose randame pavardes: Ginelis, Ratukas, Žukelis, Grybas, Sibertas Šimukas, Reiba, Cilvinas, Varkala, Minartas ir kt. Be to, kaimuose, kuriuose gyveno lietuviai, randame lietuviškų darželių ir kryžių. Per Žolinę Zietelos gyventojai vis dar šventina rugius, linus, obuolius, gėles. Moterys dai-

Seniausias Zasiečių kaimo lietuvis Adolfas Žukelis, 93 m. amžiaus. 1977 m. nuotr.

Koplytėlė Zietelos bažnyčios šventoriaus kampe. (1955.VIII.21 nuotr. iš J. Gimbuto rinkinio)

nuoja gudiškai, bet jų dainų melodijos lietuviškos ir aiškiai galime atsekti, kad jos tiksliai išverstos iš lietuvių kalbos.

Zasečiuose gyveno (apie 1975 m. miręs) liaudies meistras Steponas Dargevičius, stalius ir menininkas. Jis paliko kaimui savo darbo kryžius ir nepaprasto grožio medinę Kristaus skulptūrą. Daugelį metų Nukryžiuotasis stovėjo kaimo viduryje; žmonės puošdavo jį gėlėmis, vainikais. Gegužės — birželio mėnesiais sueidavo visas kaimas ir gražiai melsdavosi, giedodavo. Tačiau okupantams nepatiko šis paprotys, ir vieną naktį piktos komunistų rankos kryžių nupjovė, nukirto Nukryžiuotajam rankas ir viską apkasė žemėmis. Bet viena moteris jį surado ir parsinešė namo. Benešant kaimynai klausė: „Ar nebijai?" — „Ko man bijoti?" — atsakė moteris ir pabučiavo Kristų. Dabar ši beveik žmogaus ūgio skulptūra, primenanti antikos šedevrus, stovi tamsiame kambarėlyje tarp šventų paveikslų, apkaišytų verbomis... Vėliau ji buvo parvežta į Lietuvą ir saugoma privačiai. („Apie lietuvių padėtį Baltarusijos respublikoje, II sąs).

Šiuo metu Zietelos bažnyčia nuolatinio kunigo neturi. Retkarčiais ją aplanko Naugarduko parapijos kunigas. Bet 1984 m. Gudijoje tebeveikiančių bažnyčių sąraše jos nėra.

ŽALUDKAS

Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo parapijos bažnyčia

Miestelis įsikūręs prie to paties vardo upelio, 15 km į rytus nuo Ščiutino, 10 km į šiaurę nuo Nemuno. Gudai vietovę vadina Želudok.

R. katalikų bažnyčią pastatė Kazimieras Jogailaitis 1490 m. 1529 m. Žygimantas I ją aprūpino išlaikymu. Pirmąjį bažnyčios pastatą sunaikinę kraštą užplūdę totoriai. Antrą ar trečią iš eilės bažnyčią pastatė Aleksandras Franckevičius 1682 m. Jis įkurdino ir karmelitus, kurie bažnyčią su parapija valdė ligi 1832 m., kai rusų valdžia panaikino vienuolyną. 1853 m. Tyzenhauzas pastatė naują didžiulę mūrinę bažnyčią, kuri dabar laikoma architektūros paminklu. Tyzenhauzai Žaludke įruošė ir gražų parką.

Architektūra. 1853 m. statyta mūrinė bažnyčia yra klasicistinio stiliaus, be bokštų, su portiku. Akmens mūro netinkuoti paviršiai aprėminti baltai tinkuotais piliastrais ir karni-

Žaludko bažnyčia ir varpinė

(1982 m. nuotraukos)

zais. Langų arkos yra pusapskritės. Šventoriaus kampe stovi grakšti mūrinė varpinė to paties stiliaus, su atviromis angomis visose keturiose sienose. Varpinės paviršiai baltai tinkuoti, tik jos pagrindas pailgas su regimu akmenų mūru.

1863 m. sukilimo metu rusai suėmę sušaudė Žaludko kleboną Jančevskį ir vikarą Stanislovą Išorą. Abudu buvo apkaltinti priklausę sukilėliams.

Žaludko parapijos lietuviai sugudėjo XIX a. Bet dar to amžiaus gale buvo nemaža lietuviškai kalbančių ir parapija buvo laikoma iš esmės lietuviška. Apie ją „Žinyčios" žurnale (Nr. 3, 59 psl., 1900) yra atspausdinta tokia informacija: „Tos lietuviškos parapijos, lietuviškai mokantis klebonas Lajauskis, bijodamas V. Zvėr(avičiaus), Dievo žodžio lietuviškai neskelbė, o kad pradėjo skelbti, tai iš parapijos Vyskupas jį išvijo".

Žaludko parapija priklauso Lydos dekanatui. Ji buvo labai didelė — 1925 m. turėjo 14.800, 1939 m. 13,471 parapijiečių. Bažnyčia veikia ir pokario metais. 1985 m. ją, kartu su Naujadvario parapija, aptarnavo kun. Antanas Chanko.

LKB Kronika (Nr. 36, 1979) paskelbė tokio turinio korespondenciją iš sovietinės Gudijos: „1978 m. Žaludkos parapijos religinės bendruomenės pirmininkas Sakel buvo nubaustas 50 rb bauda už tai, kad per Velykas procesijoje dalyvavo vaikai... Rajono valdžia įsakė kolūkio vadovams šią baudą išskaičiuoti iš Sakel atlyginimo". Bažnyčia, kaip veikianti įrašyta 1984 m. Gudijoje veikiančių bažnyčių sąraše.

Žaludke, nusigyvenusių bajorų šeimoje, 1836.XII.15 gimė ir šioje bažnyčioje buvo pakrikštytas Valerijonas Vrublevskis, vienas žymiausių 1863 m. sukilimo vadų. Po sukilimo, emigravęs į Prancūziją, 1871 m. buvo pakeltas Paryžiaus komunos generolu. Mirė 1908.VIII.5.

Krasuloje yra mūrinė Švč. Mergelės Marijos koplyčia.

Žirmūnų bažnyčia. 1982 m. nuotr.

ŽIRMŪNAI

Šv. Kryžiaus Atradimo parapijos bažnyčia

Žirmūnų bažnytkaimis yra prie Žirmūnos upelio (kairysis Ditvos intakas), 15 km į šiaurės vakarus nuo Lydos, 80 km į pietus nuo Vilniaus. Seniau vietovė buvo Žermonais vadinama. Lenkai rašo Żyrmuny, gudai Žirmuny.

Istorinės žinios. Žirmūnų dvaras žinomas nuo XV a., kada jį valdė Jonas Butrimas. 1413 m. Horodlės akte buvo prikabintas antspaudas su įrašu: „Johannis de Butrimi Zirmuni". Vėliau dvarą valdė Zavišos, Radvilai. XIX a. perėjo Tiškevičiams, Onai Švanebachienei. Prieš I pasaulinį karą dvarui su palivarkais ir vienkiemiais priklausė 2303 ha žemės. Lenkijos laikais dvaras priklausė Druckiui-Liubeckiui. Iš senų laikų Žirmūnai buvo Lydos aps. valsčiaus centras.

R. katalikų bažnyčia. Pirmoji bažnyčia buvo pastatyta prieš 1500 m. Jono Zavišos, kuris ją ir išlaikymu aprūpino. 1624 m. ją perstatė Aloyzas Kuncevičius. Tada ji buvo pašvęsta Švč. Marijos titulu. Apie 1635 m. lydietis Samuelis Kuncevičius įruošė naują altorių ir paskyrė lėšų kunigo išlaikymui. Vėliau Teofilis Kuncevičius pastatė špitolę ir įruošė prieglaudą, kuriai iš savo dvarų Lydos aps. užrašė nuolatinę metinę duoklę javais. Apie 1655 m., rusų invazijos metu, bažnyčia buvo sudeginta. 1666 m. klebonas kun. Motiejus Šarkevičius su parapijiečiais pradėjo jos atstatymo darbus, o 1673 m. juos užbaigė naujas Žirmūnų klebonas M. A. Kuncevičius. Jai pasenus, žymiai gražesnę bažnyčią 1788 m. pastatė Žirmūnų dvaro savininkas kng. Stanislovas ir jo žmona Karolina Pacaitė Radvilai.

Architektūra. 1788 m. statyta medinė bažnyčia pagal archit. Jono Podčašynskio, L. Stuokos-Gucevičiaus mokinio, projektą. Tai yra klasicistinio stiliaus grakštus pastatas. Fasadinį portiką sudaro tik dvi apskritos kolonos. Virš frontono uždėtas žemutis aštuoniasienis bokštelis. Šoninės sienos padalytos piliastrais po keturias sekcijas su arkiniais langais. Šonuose pristatyti transeptai ar zakristijos. Kiek atokiau nuo bažnyčios stovi dviejų aukštų tradicinės formos medinė varpinė. Jos antrasis aukštas yra siauresnis už apatinį ir turi plačias angas varpams skar-

Žirmūnų varpinė, 1982 m. nuotr.

denti. Stogelis piramidinis. Abu pastatai apmušti statmenomis lentelėmis.

Vilniaus vyskupo Mikalojaus Slupskio 1668—1674 m. vizitacijos aktai mini bažnyčioje buvusį Švč. Marijos paveikslą, turintį stebuklingos galios. Kitas XVIII a. Vilniaus vyskupijos bylose išlikęs dokumentas pažymi, kad „A. Tiškevičiūtė, Vitebsko pilininkė Zavišienė, kartu su draugais liudija, kad Žirmūnų bažnyčiai padovanojusi Kristaus kraujo lašą, gautą Romoje iš popiežiaus Urbono VIII per Tiškevičių, buvusį Vilniaus vyskupą, davėjos brolį". Dokumentas pasirašytas Žirmūnuose 1667.III.20. 1700 m. vizitacijos akte parašyta, kad ši relikvija buvusi saugoma altoriaus tabernakulyje.

1724 m. karalius Augustas II Žirmūnams suteikė miesto teises. XVIII a. Žirmūnuose veikė mokykla. 1805 m. ją išlaikė dvaras. XIX a. gale Žirmūnuose buvo apie 300 gyventojų.

Nuo 1853 m. Žirmūnų klebonais buvo kunigai: J. Danilevičius, T. Šymanskis, R. Stasevičius, M. Ivaškevičius, H. Balcevičius, B. Sperskis, Z. Čerkauskas. Ypatingu lietuviams nepalankumu pasižymėjo jų „ėdiku" vadinamas kun. Boleslovas Sperskis, čia klebonavęs 1903—1907 m., varęs plačią lietuvių nutautinimo akciją visoje parapijoje. Lietuviškas pridėtines pamaldas Žirmūnų bažnyčioje panaikino po I pasaulinio karo Vilniaus vyskupijos adm. K. Michalkevičius.

Žirmūnų parapija iš senų laikų priklausė Lydos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5090, 1939 m. 3961 parapijiečius. Tada jos klebonu buvo kun. Ignas Branickis. 1984 m. Gudijoje veikiančių bažnyčių sąraše Zirmūnų nėra.

Nutautinimo akcija. Dar ne taip tolimoje praeityje Žirmūnų valsčiaus gyventojai tik lietuviškai „dūdeno" (kalbėjo). Lietuvišką dvasią XIX a. II pusėje čia apmigdė gausūs dvarai ir lenkai kunigai. Tik apylinkės valstybiniuose dvaruose ir jiems priklausančiuose kaimuose lietuvių kalba ilgesnį laiką išliko gyva.

1895 m. norvegų filologas Olaf Brochas, tyrinėjęs ir aprašęs Žirmūnų ir Bastūnų (7 km į š. nuo Žirmūnų) dzūkų tarmę, rado ja kalbančius žmones daugelyje apylinkės kaimų.

Lietuvybės gyvastingumą Žirmūnų parapijoje liudija ir šis „Vilniaus žiniose" (Nr. 27, 1906) paskelbtas dokumentas: „Žirmūnų valstiečiai, pasiremdami ant manifesto iš spalio 17 (30) d. 1905 m. norėdami pagerinti savo būvį, padavė Vilniaus, Kauno ir Gardino gen.-gubernatoriui prašymą, kuriame reikalauja, kad 1) į Žirmūnų valsčiaus mokyklą būtų paskirtas kapelionas lietuvis, o dabartinis kun. Bol. Sperskis, kaipo lenkintojas, būtų pašalintas; 2) įsteigti tam tikrą egzaminų komisiją, kad lietuviai galėtų palaikyti egzaminus ant pradinių mokyklų mokytojų Lietuvoje; 3) kad valsčių mokyklose mokytų vaikų prigimta lietuviška kalba, 4) kad mokytojais būtų skiriami mokanti rusų kalbą lietuviai; 5) kad viduriniame valsčių susižinojime būtų vartojama greta su rusų kalba ir lietuviška; 6) kad priimtų į Vilniaus mokytojų institutą ir į Molodečnos seminariją lietuvius, kurie paskui užimtų mūsų krašte mokytojų vietas". Nutarimą pasirašė valsčiaus atstovai: V. Paškauckas, O. Benkevičius ir J. Bilutis.

Lenkijos valdymo laikais apie trečdalis valsčiaus gyventojų dar lietuviškai kalbėjo. Kurį laiką valsčiaus ribose veikė 6 Šv. Kazimiero draugijos skyriai, keli vaikų darželiai, mokyklos, buvo ruošiami lietuviški vakarai. Ypač lietuviška veikla pasižymėjo Nevašių, Plikių, Senųjų Druskininkų kaimų gyventojai. 1936 m. visa lietuvių veikla okupacinės valdžios sustabdyta, lietuviai ir jų veikėjai buvo įvairiais būdais persekioti, suimami, iš-

tremiami. Bet, kaip matyti iš sovietinės spaudos, dar 1960 m. Plikiai buvo lietuviškas kaimas.

Žirmūnų valsčiaus kaimų ir kitų vietų vardai pasižymi savo lietuviškumu ir gražumu: Viekonys, Stirniškė, Užubaliai, Marginiai, Plikiai, Kurmiai, Užukapė, Skarvadai, Lakštynė, Klampiai, Povilionys, Kelmynas, Raistelis, Dublynė, Kiela, Balsiai, Barčiai, Joniai, Suolai, Santakos miškas, Laukininkai ir kt. Lietuviškos ir pavardės: Balutis, Laucius, Ardziukas, Poškus, Bildziukas, Babkinis, Kiela, Čirklys, Norkūnas ir daugelis kitų.

Žiupronių bažnyčia XIX a. pabaigoje. (Iš „Powiat Oszmiański", I, 123)

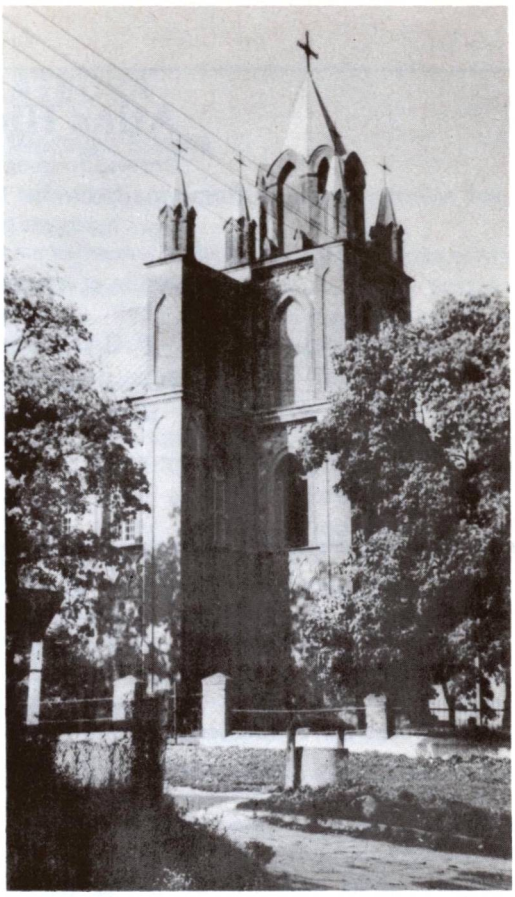

Bažnyčia 1985 metais

ŽIUPRONYS

Apaštalų Šv. Petro ir Povilo parapijos bažnyčia

Žiupronių (Župrany) miestelis įsikūręs prie Ašmenos upės ir senojo Minsko pašto kelio, 10 km į rytus nuo Ašmenos. Žiupronių dvaras žinomas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos laikais. Jis buvo įkurtas didelių miškų srityje, kurių tik skurdžios liekanos išliko.

Istoriškai vietovė žinoma nuo XIV a. 1407 m. Vytautas ją atidavė Vaitiekui Manivydui, Vilniaus seniūnui ir vaivadai. Vėliau dvaras atiteko Radvilams.

R. katalikų bažnyčia pastatyta 1550 m. XVI a. Kunigaikštis Boguslavas Radvila ją pavertė reformatų maldos namais. 1655 m. įsiveržę rusai miestelį su bažnyčia sudegino. Po to ji buvo atstatyta, bet 1682 m. nežinomų piktadarių vėl sudeginta. 1704 m. reformatų dokumentas mini ir Žiupronyse veikusią jų parapiją.

1854 m. Adomas Čapskis pradėjo statyti naują mūrinę bažnyčią, kurios statybą baigė 1864 m. jo sūnus ir parapijiečiai. Parapija priklauso Ašmenos dekanatui. 1925 m. ji turėjo 5978, 1939 m. 7158 parapijiečius. Tada jos klebonu buvo kun. Jurgis Andrukonis.

1892 m. Žiupronyse buvo 57 sodybos ir 284 gyventojai, iš kurių 135 žydai. Lenkai Žiupronis buvo priskyrę Salų valsčiui. 1942—1944 m. vietovė buvo priskirta prie Lietuvos gen. srities administracijos. Gyventojai buvo sugudėję.

Žiupronyse buvo koplytėlė. Bažnyčia veikia ir pokario metais.

Atlas Hierarchicus

Descriptio geographica et statistica
S. Romanae Ecclesiae tum Occidentis tum Orientis
juxta statum praesentem
Accedunt etiam nonnullae notae historicae necnon ethnographicae
Consilio et hortatu S. Sedis Apostolicae
elaboravit
P. CAROLUS STREIT, S.V.D.

Paderbornae in GUESTFALIA
anno Jubilaei Constantiniani 1913

(Ištrauka)

Namen der Erzdiöcesen und Diöcesen Nomina Archidioecesium et Dioecesium	Gründnagsjahr Annus fundationis	Einwohner — Incolae Katholiken Catholici	 Akatholiken Acatholiken	Dekanate (Vikariate) Decanatus (Vicariatus)	Pfarreien – Paroeciae	Kirchen u. Kapellen Ecclesiae et Sacella	Weltpriester Clerus saecularis
Varšava-(Warschau)	1798	1 802 925	1 503 475	14	292	319	557
Kěl'cy-(Kielce)	1807	1 011 022	215 614	25	245	120	345
Ljublih i Podlachija	1805	1 599 203	713 797	19	256	383	440
Płock	1000	899 265	249 224	12	239	339	337
Sandomierz	1818	959 350	236 000	7	212	272	303
Sejny (Augustow)	1798	683 426	182 900	11	147	238	352
Vloclavsk (Kališ)	11. saec.	1 420 626	1 200 000	13	351	531	536
Mogilev (S. Peterburg)	1783	755 776	?	?	161	?	325
Minsk	1798	269 738	2 363 862	?	47	?	80
Luck i Žitomir	1358—1321 (1798)	489 924	7 395 476	?	158	578	188
Kamenec	14. saec.	311 318	3 276 282	?	98		116
Samogitia (Telš)	1416	1 306 658	1 113 242	?	218	361	604
Tiraspol (Saratov)	1856	400 000	20 000 000	10	153	246	180
Wilna	1251	1 415 051	1 919 054	23	249	609	485
		13 324 282	140 373 926 [1]	134 (?)	2 826	4 325 (?)	4 848

Bemerkung: [1]) Nach der Zählung vom 1. Januar 1910. **Nota:** [1]) Ex censu civili de die 1. Januarii 1910.

Carinės Rusijos teritorijoje 1910 m. buvusių R. K. vyskupijų sąrašas su jų įsteigimo metais, gyventojų (katalikų ir nekatalikų), dekanatų, parapijų ir kunigų skaičiumi, pagal oficialius Šv. Sosto Patarimų ir Paraginimų institucijos duomenis, iš Vatikano Hierarchinio atlaso, išleisto 1913 m. Paderborne, Vestfalijoje. Sąraše surašytos tada Rusijos teritorijoje buvusios Lenkijos, Lietuvos, Gudijos vyskupijos. Atlasas su statistinėmis žiniomis išleistas imperatoriaus Konstantino edikto paskelbimo 1600 m. sukakties (313—1913) proga. Jo pabaigoje (kairėje) pažymėta Vilniaus vyskupija, kaip viena seniausių, įsteigta 1251 m., taigi Mindaugo laikais

VILNIAUS KATEDRA

Nauji duomenys apie Mindaugo katedrą

„Vilniaus arkivyskupijos" I knygoje (24—26 psl.), rašydami apie Lietuvos krikštą ir pirmąją katedros bažnyčią, mes išreiškėme prielaidą, kad Lietuvos XIII a. (Mindaugo laikų) sostinė galėjo būti Vilnius ir kad čia, greičiausia, buvo naujai įsteigtos Lietuvos vyskupijos centras ir pirmoji katedra. Šią mūsų prielaidą patvirtino poros paskutiniųjų dešimtmečių archeologinių bei architektūrinių tyrinėjimų duomenys, kuriuos paskelbė Vilniuje leidžiamas „Kultūros barų" žurnalas (Nr.4,5,6, 1986 m.). Tęstinio rašinio antraštė — „Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą". Jo autoriai — architektūros mokslų kandidatas Napoleonas Kitkauskas ir archeologas Albertas Lisanka.

Vilniaus katedros požemių tyrinėjimai pradėti po didžiulio 1931 m. Neries potvynio, kai iškilęs ir plačiai patvinęs vanduo apsėmė apatinę katedros dalį ir jos aplinką. Sienose atsirado plyšių; buvo pavojus, kad katedra gali sugriūti. Lenkų laikais tyrinėjimai ir pamatų tvirtinimo darbai vyko palengva, o iškilus karui, visiškai sustojo.

Pokario metais, kai katedra jau buvo atimta iš katalikų ir buvo ruošiama naujai (muziejaus) paskirčiai, pastebėta naujų įtrūkimų bei plyšių. Reikėjo juos užtaisyti. Kartu apsispręsta įruošti pastato šildymo bei oro ventiliacijos sistemą. Buvo tęsiami tyrinėjimai; ypatingai jie suintensyvinti nuo 1973—1974 m. Be mūsų jau minėtų dviejų autorių, dirbo architektai — Sigitas Lasavickas, Dalia Bugailiškytė, archeologas Gintautas Stankevičius. Vyriausias tyrimų vadovas — architektas G. Laucius. Buvo restauruojamos kai kurios katedros vietos, rūsiai. Naudoti naujausi muziejininkystės bei konservavimo metodai.

Katedros pastate įrengiama Paminklų konservavimo instituto (inž. S. Biekšos) suprojektuota nauja šildymo ir vėdinimo sistema, sumontuoti švediški oro kondicionavimo įrengimai. Šiam reikalui reikėjo atlikti gilesnius kasimo darbus. Šiaurės vakariniame kampe vėl buvo pastebėti nauji plyšiai. Reikėjo vėl tirti pamatus, gruntą. Buvo studijuojama ir istorinė medžiaga.

N. Kitkauskas ir A. Lisanka pateikia tokį tyrinėjimo vaizdą:

„1973 m. dabartinio pastato vakarinėje dalyje išaiškintos kvadratinio plano pastato liekanos. 1974 m. prie šio pastato vakarinės sienos 2,5—2,7 m gylyje surastas keraminių glazūruotų plytelų grindų fragmentas. 1976 m. rudenį kvadratinio pastato rytinėje dalyje buvo išryškintas presbiterinės dalies kontūras. Po šių atradimų imta galvoti, kad tai yra pirmosios XIV a. pabaigos katedros liekanos, tačiau mūrų pobūdis, glazūruotų grindų buvimas, jų įgilinimas leido manyti, kad dalį surastų senųjų mūrų reikėtų sieti su dar ankstesnio, siekiančio XIII a. antrąją pusę ar XIV a. pradžią, kulto pastato liekanomis."

1984—1985 m., papildomų tyrinėjimų metu, „ties presbiterijos šiaurine siena rastos dviejų patalpų liekanos. Tirtuose plotuose rasta 10—11 įvairių laikotarpių grindų. Surastas dar vienas nesuardytas grindų iš glazūruotų plytelių fragmentas. Senojo kvadratinio pastato viduje, žemiausios grindys yra 2,5—2,7 m gylyje, aukščiausios 1,73 m gylyje. Dabartinio pastato žemiausios, įrengtos XV a. grindys, yra 1,0 m gylyje, virš jų dar esama liekanų bent šešerių grindų, įrengtų XVI—XIX a."

Architektai bei archeologai padarė tokią išvadą: „Susumavus tyrimų rezultatus, nustatyta, kad Vilniaus Žemutinėje pilyje, Pilies kalno vakarinėje papėdėje, dabartinės katedros vietoje, yra buvęs kvadratinio plano (22,7 x 22,4 m) kulto pastatas, jo išorėje ties vakarinės sienos viduriu stovėjo apie 12,5 m pločio masyvus (apatinės dalies sienų storis 3 m) bokštas. Pastato rytinėje dalyje buvo presbiterija, pastaroji kartu su apsida buvo 15,9 m ilgio ir apie 1,21 m pločio. Apsidos kontūras artimas apskritimo lanko kreivei, tačiau, palyginti su visu presbiterijos pločiu, apsida buvo mažesnio pločio. Panašaus pobūdžio siauresnės už presbiteriją apsidos Vakarų Europos bažnyčiose statytos iki XIII a. vidurio. Prie presbiterijos šiaurinės dalies sienos glaudėsi dvi nevienodo pločio koplyčios, viena jų galėjo būti skirta zakrastijai. Pastato išorėje prie kampų ir sienų buvo

prišlieti kontraforsai. Bažnyčios interjero erdvę į tris navas dalijo dvi poros piliorių, prie vakarinės ir rytinės sienų šliejosi masyvūs piliastrai."

Ištyrus naudotas statybines bei rišamąsias medžiagas, pateikti tokie duomenys: „Pastato centrinės kvadratinės dalies sienų, bokšto ir abiejų koplyčių išlikę pamatai sumūryti iš lauko akmenų, dėtų horizontaliomis eilėmis ir rištų rusvos spalvos skiedinu, kuriame, be kalkių ir smėlio yra molio ir pelenų priemaišų. Tik presbiterijos pamatų išlikę fragmentai mūryti iš lauko akmenų, rištų baltu žalsvo atspalvio smulkiagrūdžiu skiediniu. Pamatų mūre plytgalių randame retai. Tačiau presbiterijos šiaurinėje pusėje buvusių dviejų koplyčių vietoje, griuvenuose, rasta nemažai plytų su prilipusiu rusvu skiediniu, taigi buvusių bažnyčios antžeminėje dalyje. Plytos daugiausia be braukų, jų vidutiniai matmenys: 27,2—28,4 x 13,7—14,3 x 7,6—8,3 cm. Plytų matmenys panašūs į XIII a. Rygos mieste statytų pastatų, Turaidos pilies (Latvijoje) bei Volynės Kameneco pilies plytų matmenis (abi pilys datuojamos XIII amžiumi)." Beje, skiedinių cheminė sudėtis panaši ir į XIII a. Lietuvos patvarinių pilių mūrų skiedinių sudėtį, pav., Medininkų, Krėvos, Lydos, Vilniaus varpinės bokšto.

Tyrinėtojai atkūrė tokį išorinį katedros vaizdą: „Tikriausiai Mindaugo katedros šoniniuose fasaduose buvo po tris su pusapskritėmis sąramomis langus, bokštą vainikavo piramidinis ne stačių šlaitų (35—45 laipsnių) stogas, karnizinę dalį galėjo puošti dekoratyvinė arkatūra. Įėjimai į katedrą buvo įrengti šoninėse sienose, o tai irgi liudytų ankstyvą pastato kilmę. Stogas turėjo būti dengtas švino skarda, nes degėsiuose virš glazūruotų grindų rasta susilydžiusio švino gabalų".

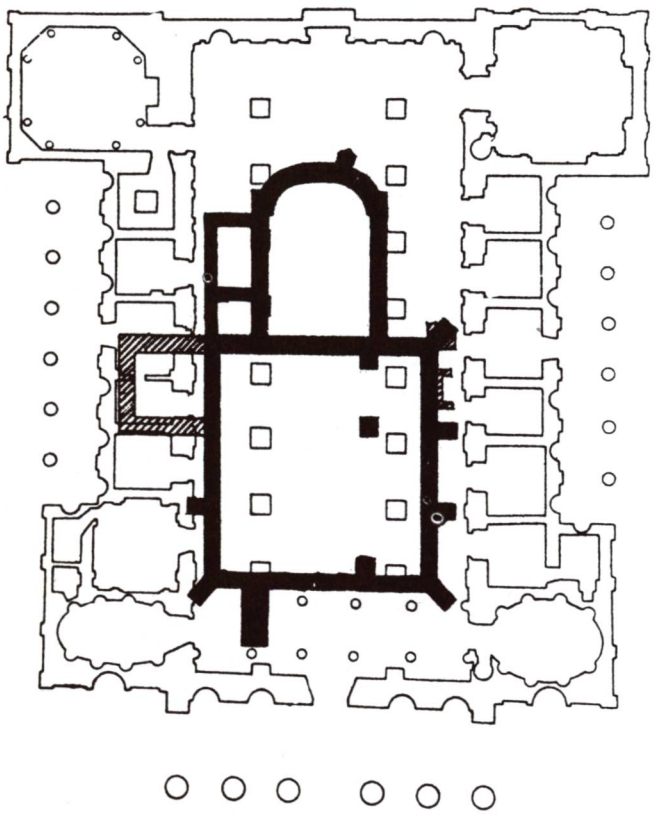

Abiejų katedrų — dabartinės ir senosios (senoji apibrėžta juoda riba) — planai. (N. Kitkausko brėž.)

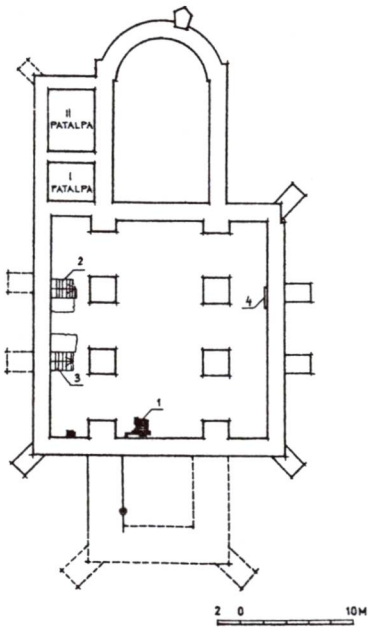

XIII a. vidurio katedros planas (ištisinėmis linijomis pavaizduoti identifikuotų sienų kontūrai, punktyru — spėjami): 1— išlikę du glazūruotų plytelių grindų fragmentai, 2 — rytiniai laiptai, 3 — vakariniai laiptai, 4 — nenustatytos paskirties mūro liekanos pietinėje navoje 3,5 m gylyje

(Visos nuotraukos perspausdintos iš „Kultūros barų", 1986 m.)

Vaizdas į XIII a. katedrą iš šiaurės vakarų pusės. N. Kitkausko rekonstrukcija

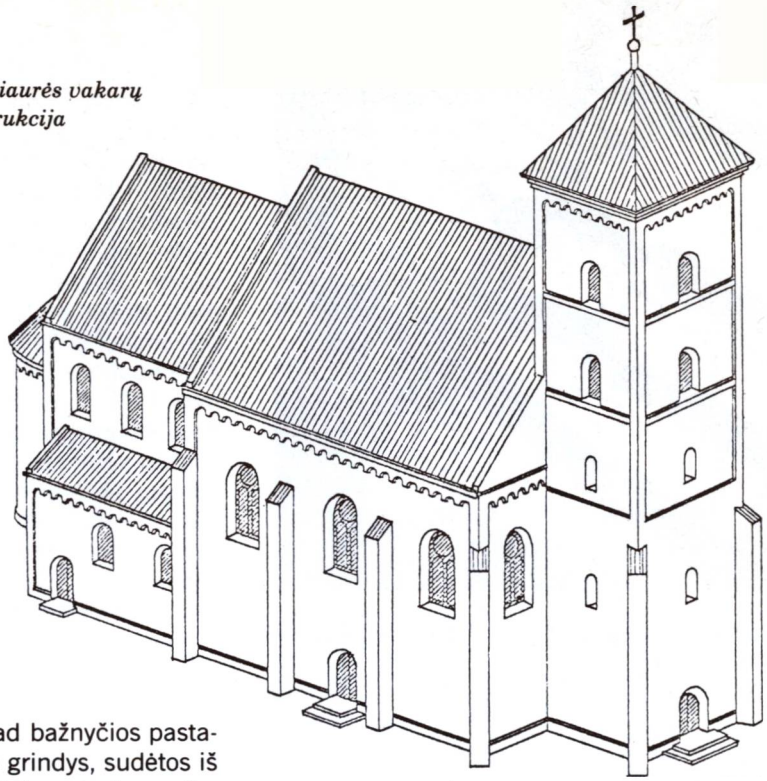

Iš radinių nustatyta, kad bažnyčios pastato vidų puošė glazūruotos grindys, sudėtos iš plytelių. Surasta keli šimtai pavienių sveikų glazūruotų plytelių ar jų nuolaužų. Plytelės 17 x 17 cm dydžio, 4—6 cm storio, jų glazūra tamsiai žalios, geltonos, rudos spalvos. Tokios ar panašios plytelės grindims kloti buvo XII—XIII a. naudojamos Lietuvos kaimyniniuose kraštuose. Iš plytelių buvo išdėliota į kilimą panaši margaspalvė raštuota danga arba apskritimo formos kompozicija — omfalas.

Iš surastų duomenų jau buvo galima išspręsti labai svarbų pastato datavimo klausimą. Tyrinėtojai šiuo reikalu pateikė tokį sprendimą: „Architektūrinės formos (presbiterijos su apsida sandūros pobūdis), statybos technika (mūro skiedinio savybės, plytų matmenys, sienų mūrijimo būdas), interjero puošyba (glazūruotų plytelių grindys), leidžia manyti, kad tai XIII amžiaus pastato liekanos. **Tai Mindaugo laikų katedra.** Ji statyta tuo laikotarpiu, kai Vidurio Europos architektūroje vyravo pereinamieji iš romantikos į gotiką stilistiniai bruožai."

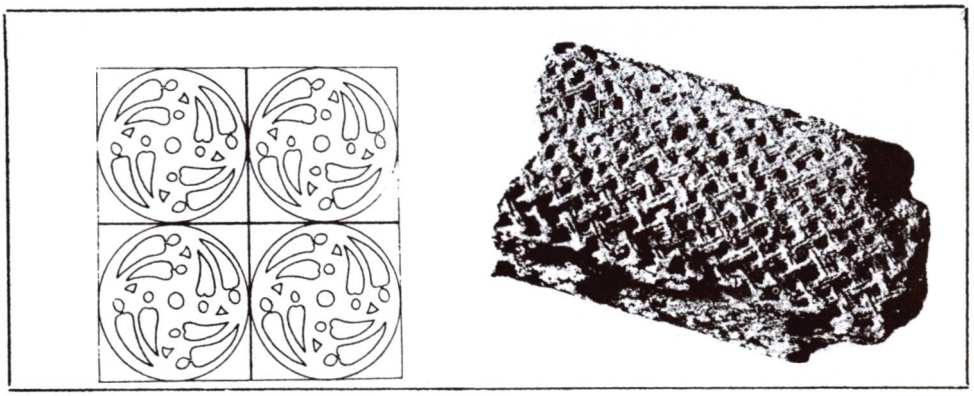

Glazūruotos plytelės su gotikai būdingu užraitų ornamentu. Rekonstrukcija. (N. Kitkausko brėž.)

Glazūruota plytelė su pynės ornamentu

Šiaurinės navos senųjų laiptų vaizdas. M. Sakalausko nuotrauka

Nužudžius Mindaugą, katedra virto šventykla. Atrodo, kad senosios lietuvių tikybos šventove Mindaugo katedros pastatas išbuvo ligi Jogailos puoselėto krikšto atnaujinimo. 1984 — 1985 m. tyrinėjimai parodę, kad „kvadratinio pastato šiaurinės navos senieji laiptai bei mūrų fragmentai tarp jų buvo užpilti žemėmis, griuvenomis (jose rasta plytų, glazūruotų plytelių nuolaužų, viena kita XIV amžiui priskirtina keramikos šukė). Virš um nuardytų laiptų bei griuvenų buvo klojamos 1,93—2 m gylyje rastos plytų grindys. Beje, šių grindų įrengimu sietinas kvadratinio pastato sienų dalinis nugriovimas. Ant senųjų pamatų liekanų tuo metu pastatytos naujos sienos, kurios mūrytos gotikine plytų rišimo tvarka". Tokiu būdu virš buvusios mindaugi-nės katedros 1386—1387 m. atsirado Jogailos pastatyta katedra.

Tyrinėjant katedros pamatų liekanas bei dokumentus, prisimintina 1856 m. istoriko T.

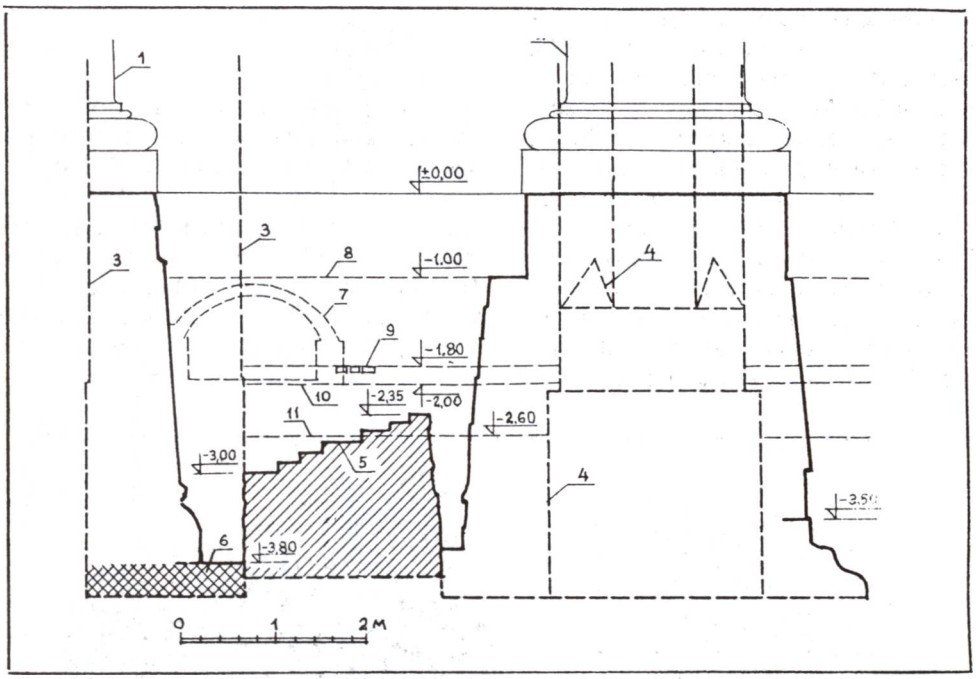

Šiaurinės navos skersinis pjūvis: 1) šiaurinis piliastras, 2) IV šiaurinis piliorius, 3) senojo kvadratinio pastato šiaurinės sienos kontūras, 4) kvadratinio pastato šiaurinio pilioriaus kontūras, 5) šiaurinės navos rytinių laiptų liekanos, 6) kvadratinio pastato šiaurinės sienos priešais III pilioriu liekanos, 7) XVII a. laidojimo kriptos kontūras, 8) dabartinio pastato pirmosios grindys, įrengtos XV a., 9) kvadratinio pastato viršutinės grindys, 10) kvadratinio pastato priešpaskutinės grindys, 11) kvadratinio pastato glazūruotų plytelių grindys. N. Kitkausko brėž.

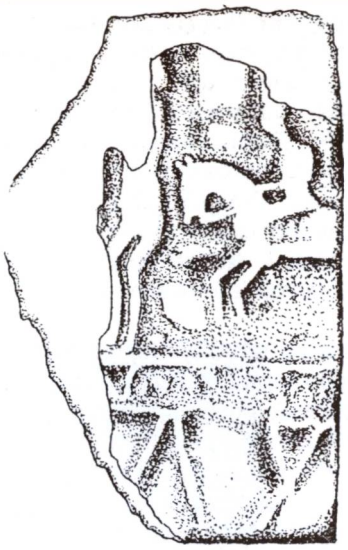

Glazūruota sienų apdailos plytelė su raiteliu ir pėsčiuoju (N. Kitkausko brėž.)

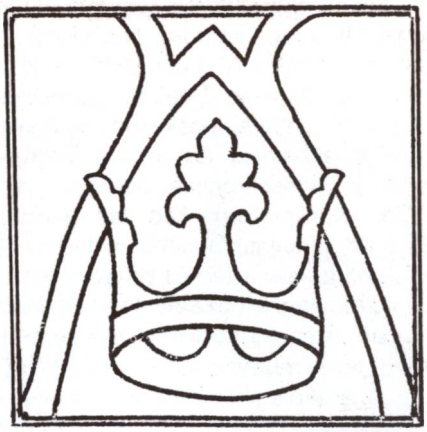

Plytelė su arka ir karūna, rekonstrukcija

Nežinomo autoriaus freska, XIV a. pabaigoje. Buv. Vilniaus katedros pietinės navos kripta. R. Paknio nuotr.

Narbuto užrašyta legenda, pagal kurią senosios lietuvių tikybos šventyklos vietoje iš pradžių buvęs pastatytas kryžius. „O kai Jogaila pastatė naują katedros pastatą, kryžius liko nepaliestas ir toje vietoje buvo įrengtas Šv. Kryžiaus altorius. T. Narbutas dar nurodo, kad Šv. Kryžiaus altoriaus vieta yra buvusi tarp dabartinio pastato ketvirtos ir penktos piliorių porų. Šiandien mes žinome, kad senojo kvadratinio pastato (taip pat ir Jogailos katedros) rytinės sienos liekanos surastos tarp ketvirtos ir penktos piliorių porų ir nėra abejonės, kad kaip tik prie šios, rytinės sienos yra buvęs pirmosios katedros didysis altorius." Taigi Narbuto legendoje būta tikrų duomenų.

Mindaugo katedros vidus buvo puošnus, polichroniškas. Glazūruotų sienų apdailos plytelių tarpe aptikta plytelė su raiteliu (gal tai ano meto Lietuvos Vytis?) ir pėsčiuoju; kita plytelė su arka ir karališkąja karūna.

1985 m. tyrinėjant rūsius, pietinės navos kriptoje aptikta gerai išsilaikiusi 144 x 137 cm sieninės tapybos epitafinė kompozicija, kurioje pavaizduotas Nukryžiuotasis su išskėstomis rankomis ir šalia jo stovinčiais Marija ir Šv. Jonu Evangelistu. Tai seniausioji Lietuvos sieninė tapyba, sukurta XIV a. pabaigoje. Ši freska išsilaikiusi, palyginti, gerai, napaliesta restauratorių. Kriptos rytinėje sienoje išlikęs kitas (0,6 x 0,63 m pločio) figūrinės tapybos fragmentas. Kriptos grindys yra 4,06 m gylyje, plytinės. Ji buvo pastatyta prie Jogailos katedros, kuri 1419 m. sudegė. Po šio gaisro senosios katedros sienos buvo nugriautos ir Vytauto rūpesčiu pastatyta nauja, apie 62 m ilgio ir 28 m pločio katedra.

Tyrinėjimo metu rinkti ir istoriniai duomenys apie Mindaugo katedrą. Nurodoma, kad popiežius Inocentas IV, bule 1251 m. Kulmo vyskupui, be kita, rašė: „Mes tau pavedame... kad minėtai Lietuvai paskirtum vyskupą ir ganytoją ir pasiėmęs du ar tris vyskupus, atliktum jo konsekracijos apeigas, tačiau prieš tai išsirūpintum, kad tas garbingas karalius (Mindaugas) būsimai katedros bažnyčiai paskirtų laisvą žemės sklypą ir apdovanotų ją garbingais ir tinkamais turtais". Buvo ir daugiau istorinių liudijimų apie katedros įsteigimą, kurie mums žinomi. Pvz., Kryžiuočių ordino generalinis prokuratorius Paulius von Vormditas liudijo, kad „XIII a. Mindaugas Vilniuje pastatė katedros bažnyčią ir kad Vilniuje buvo vyskupo rezidencija".

Kas nutiko su Mindaugo katedra po 1263 m., kai jis buvo nužudytas, kai Lietuva vėl tapo pagoniška? Ir šiais klausimais tyrinėjimai davė šiokių tokių, kad ir nepilnų spėjimų: „Matome, kad po kurio laiko glazūruotų plytelių grindys buvo užpiltos smėliu, antžeminė pastato dalis sudegė. Kaip atrodo, po kurio laiko jos liekanos buvo rekonstruotos. Apie tai liudija senojo kvadratinio pastato šiaurinėje navoje rastų senovinių mūrų liekanos; jie priglausti prie kvadratinio pastato šiaurinės sienos vidinio paviršiaus, yra ties jos viduriu. Į abu šonu nuo jų — į vakarus ir į rytus — išmūryti 1,6 m pločio laiptai, jų pakopos 9—11 cm aukščio ir 21—42 cm pločio, plytos dėtos galais į pakopų fasadą... Išlikusios šešios laiptų pakopos"... Suradus laiptus buvo prisiminta, kad XIX a. istorikai (T. Narbutas, S. Daukantas ir kt.) yra aprašę katedros vietoje anksčiau stovėjusią mūrinę Perkūno šventyklą su įėjimu nuo didžiosios upės (Neries) pusės. Viduje esą buvęs pagoniškas altorius su laiptais. Šiaurinėje navoje mūsų rasti senieji mūrai bei laiptai šalia jų iš tikrųjų buvo nuo Neries upės pusės. . ."

Tyrinėtojai čia pateikia tokią išvadą: „Vadinas, sugretinus pastarojo meto natūros tyrimų rezultatus ir XIX a. istorikų teiginius, galima sakyti, kad po Mindaugo nužudymo jo statyta katedra buvo paversta pagoniška šventykla".

Mums dar įdomi ir dabartinių sovietinės Lietuvos istorikų pažiūra. Apie tai rašoma: „Tarybiniai istorikai ikikrikščioniškojo kulto centro buvimo XIII—XIV a. Vilniuje, pilies kalno papėdėje, nepaneigia. Archeologas A. Tautavičius Šventaragio kapinyno liekanų linkęs ieškoti dabartinės Tilto gatvės rajone. Istorikas R. Batūra teigia, kad šventykla galėjusi būti katedros vietoje. 1980 m. tvirtai argumentuotą straipsnį apie XIII—XIV a. Lietuvai bendro krikščioniškojo kulto centro buvimą Vilnios ir Neries upių santakoje yra paskelbęs tarybinis mokslininkas V. Toporovas."

Katedros požemių tyrinėjimo metu ieškoma ir Vytauto kapo vieta, su viltimis ją surasti.

Ligi šiol paskelbtieji, kad ir nepilni, katedros tyrinėjimo duomenys yra labai svarbūs įvairiais požiūriais. Pirmiausia, visu šimtmečiu "pasendinamas" mūsų senasis Vilnius, jau kaip Lietuvos sostinė Mindaugo laikais. Graži Vilniaus miesto įkūrėjo Gedimino legenda ir lieka tik legenda, žinoma, nenuvertinant šio Lietuvos D. K. nuopelnų bei darbų Vilniui ir visai Lietuvai. Išsprendžiamas mūsų istorikų bei archeologų ilgus metus ieškotos Mindaugo sostinės Vorutos klausimas. **Ir Lietuvos krikšto pirmosios datos klausimas iškyla kitoje plotmėje!** Turint galvoje didelę mindauginės katedros apimtį (22,7 x 22,4 metrų) galima pasidaryti išvadą, kad ano meto katedros bažnyčia buvo pakankamai didelė — joje galėjo tilpti keli šimtai žmonių. O Mindaugo šeimos reikalams (jeigu tik tiek tebūtų buvę krikščionių, kaip kai kurie istorikai teigia), būtų užtekę ir nedidelės pilies rūmų koplyčios. Taigi ir Mindaugo (1251 m.) krikštą reikia laikyti pirmuoju Lietuvos krikštu, o 1387 m. Jogailos rūpesčiu pradėtą krikštą — antruoju jo etapu, atnaujinimu. Šį mūsų teigimą paliudija net po daugiau kaip 700 metų, po įvairių nelaimių, gaisrų ir kitų negandų išlikę tvirti Mindaugo katedros Vilniuje pamatai. Be ko, kita, jie rodo, kad XIII a. lietuvių tauta nebuvo tokia laukinė, kaip kai kurie svetimieji kronikininkai bei istorikai apie mus rašė, o mes jais sekėme . . .

Mūsų šios knygos 570 psl. paskelbtas Rusijos 1913 m. vyskupijų sąrašas su jų įsteigimo datomis rodo, kad ir Šv. Sosto oficialios įstaigos Vilniaus vyskupijos įsteigimo metus laikė ne 1387-uosius, bet 1251-uosius, taigi Mindaugo krikšto metus.

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS LIETUVIAI KUNIGAI IŠEIVIJOJE

A.A. PREL JONAS BIČIŪNAS

Gimė 1908.VII.24, kunigu pašvęstas 1938 m. 1942—1944 m. Vilniaus bazilikos vikaras, Vilniaus aukšt. technikos mokyklos kapelionas. 1967 m. pakeltas prelatu. Mirė 1975.VI.6 Romoje. (Daugiau žinių IV t., 514 psl.).

A.A. PREL. KAZIMIERAS GEČYS

Gimė 1904.II.22 Miškiniškėje, Utenos aps. 1913 m. baigė Vilniaus lietuvių dviklasę mokyklą. 1916—1918 m. tarnavo Vilniaus lietuvių komitete nukentėjusiems nuo karo šelpti. Vėliau mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje ir ją baigęs kunigu pašvęstas 1925.VI.6. 1928 m. baigė teisės mokslus Liublino universitete. Kurį laiką buvo Vilniaus lenkų mergaičių gimnazijos direktorius, 1931 m. paskirtas lenkų kariuomenės kapelionu Volkoviske. 1935 m. baigė Vilniaus u-to Teologijos-Filosofijos fakultetą ir gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1938—1939 m. dirbo kunigo darbą Manchesterio lietuvių kolonijoje. 1949 m. atvyko į JAV-bes. 1951 m. Fordhamo universitete baigė politinius mokslus, gaudamas daktaro laipsnį. 1957—1967 m. profesoriavo Fordhamo u-te, dirbo parapijose, gyveno Putname. Vėliau išvyko į Lenkiją ir pastoviai apsigyveno Balstogėje. Renka medžiagą istorinei studijai apie jotvingius, atlieka religinius patarnavimus ten gyvenantiems lietuviams. Teisiškai priklauso Vilniaus vyskupijos lenkiškajai daliai, kurios valdytojo buvo nominuotas Vilniaus katedros kanauninku, vėliau prelatu. Yra parašęs daug mokslo darbų, iš kurių minėtinas jo stambus veikalas „Katalikiškoji Lietuva", išleistas 1946 m. Čikagoje; „Two Worlds", 1964, „Shadow and Substance" ir kt. Lenkiškai rašosi K. Gieczys. Mirė 1986.VII.15.

A. A. KUN. VLADISLOVAS GORAS

Gimė 1912.XII.20. Teologijos mokslus studijavo Romoje, kur 1952.XII.20 pašvęstas kunigu. Vėliau persikėlė į JAV-bes, kur dirbo pastoracinį darbą. Mirė 1968.VIII.15 New Havene, Conn.

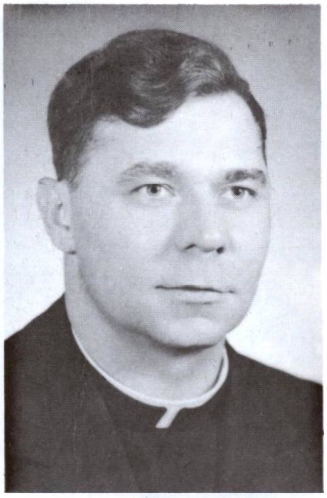

A. A. KUN. VIKTORAS KALECKIS

Gimė 1922.III.6 Zarasuose, bet jaunystės dienas praleido Šiauliuose, kur 1941 m. baigė Šiaulių gimnaziją. Ir tais pačiais metais įstojo į Kauno kunigų seminariją. Atkūrus kunigų seminariją Vilniuje, joje mokėsi ligi 1944 m., kai pasitraukė į Vokietiją, kur tęsė mokslus Eichstaetto kunigų seminarijoje. 1946.VII.21 pašvęstas kunigu, buvo Weideno stovyklos kapelionas ir mokytojas. 1950—1952 m. gilino studijas Gregorianumo u-te Romoje, kur gavo licenciato laipsnį. Grįžęs Vokietijon, dirbo Vasario 16 gimnazijoje. Apie 1959 m. atvyko į JAV-bes, iš čia persikėlė į Kanadą, buvo paskirtas Windsoro liet. parapijos klebonu. Vėl grįžo į JAV-bes, iš čia į Vokietiją ir buvo kun. A. Bernatonio globojamas. Gyveno Dieburge. Kun. V. Damijonaitis rado jį kambaryje negyvą. Mirtis (širdies smūgis) galėjo jį ištikti 1970.IX.11—18. IX.23 palaidotas Dieburgo kapinėse, Vokietijoje.

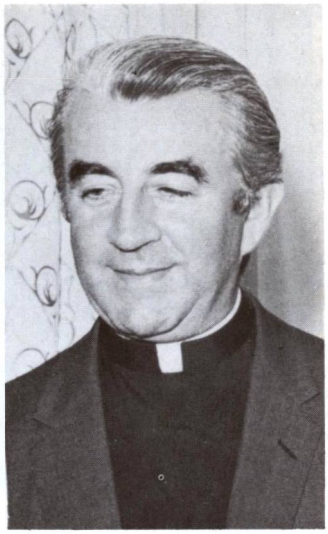

KUN. BRUNONAS MARKAITIS, SJ

Gimė 1922.VII.7 Vilniaus krašte. Studijavo Vokietijoje, Anglijoje, JAV-bėse. Kunigu pašvęstas 1948.IX.8 Heythropo kolegijoje, Oxon, Anglijoje. Pastoracinį darbą dirbo JAV lietuvių kolonijose. 1963—1967 m. Lietuvių jėzuitų provinciolas. Kurį laiką vadovavo Lietuvių jėzuitų Radijo valandėlei Čikagoje, bendradarbiavo žurnale „Laiškai lietuviams", „Žvaigždėje", „Drauge", „Britanijos lietuvy", 1957 m. redagavo leidinį „Lietuviai jėzuitai", išleido knygą „Širdies gelmė". Visą laiką aktyviai reiškėsi kaip kompozitorius. 1957 m. dainos ir giesmės konkurse laimėjo dvi premijas. Parašė dvejas Mišias vyrų chorui, keliasdešimt kūrinių chorams, atskiriems balsams, fortepijonui, smuikui, styginių instrumentų orkestrams, nemaža religinės muzikos kompozicijų. Daugelis jo kūrinių buvo išpildyti žymių chorų bei orkestrų. Išleista plokštelė. Gyvena Kalifornijoje, JAV-bėse.

A. A. KUN. ALEKSANDRAS MICAS

Gimė 1900.XII.5 Vilniaus krašte. Baigęs Vilniaus kunigų seminariją, kunigu pašvęstas 1925.VI.6 Vilniuje. Dirbo pastoracinį darbą Vilniaus vyskupijoje, 16 metų dirbo Švenčionių lietuvių gimnazijoje kaip tikybos, lotynų kalbų mokytojas. Nuo 1934.XI.24 kurį laiką ėjo gimnazijos direktoriaus pareigas. Buvo veiklus visuomeniniame darbe, skaitė paskaitas, globojo Švenčionių lietuvius skautus. Pasitraukęs į Vaka-

Kun. Aleksandras Micas

rus, gyveno Vokietijoje. Sirgdamas džiova, kurį laiką gydėsi Gautingo sanatorijoje. Mirė 1966.IV.30 Vokietijoje.

KUN. JUOZAS PANAVAS

Gimė 1910.V.21 Gaveikiškių k., Švenčionių aps. Baigęs Vytauto Didžiojo gimnaziją, Vilniaus kunigų seminariją ir Stepono Batoro universitetą, kunigu pašvęstas 1936.VI.21 Vilniaus katedroje. 1936—1939 m. vikaravo Eišiškėse, Palūšėje. 1939—1940 m. Šv. Ignoto karinės bažnyčios Vilniuje rektorius, 3 Dragūnų pulko kapelionas, 1941 m. Mergaičių gimnazijos Vilniuje kapelionas, 1942—1944 m. Savisaugos dalinių kapelionas. Vilniaus kurijos notaras. 1944.VIII pasitraukė į Vakarus. Kemptheno liet. gimnazijos, Darbo kuopų kapelionas. 1949 m. atvyko į Čikagą, talkino Liet. Šv. Kryžiaus, Šv. Kyrilo-Metodijaus parapijose. 1950 m. persikėlė į Grand Rapid, Mich. ir dirbo kaip vikaras, mergaičių gimnazijos kapelionas, lotynų k. mokytojas. 3,5 m. dirbo Muskegon, Mich. katalikų gimnazijoje, dėstydamas istoriją, Šv. Pranciškaus parapijos vikaras. 1960—1967 m. Visų Šventųjų parapijos Čikagoje vikaras, 1967 m. Šv. Andriejaus parap. Merriville vikaras. Nuo 1974 m. Švč. Marijos parapijos klebonas Kouts, Indianoje.

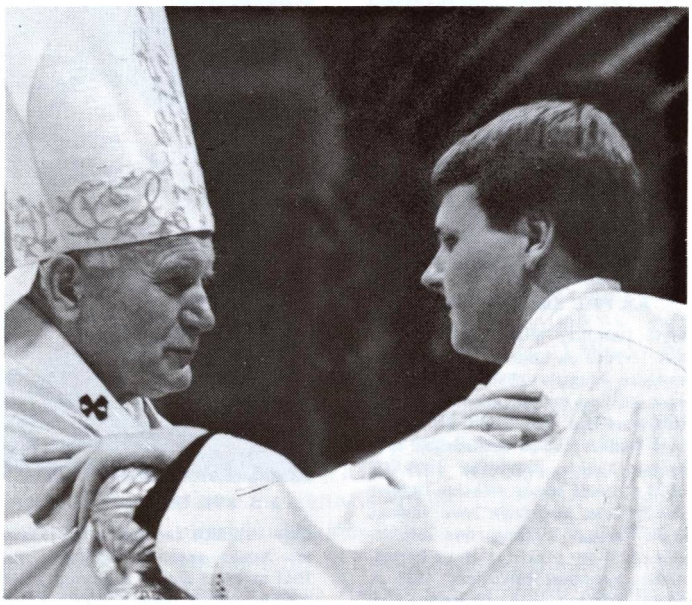

Popiežius Jonas Paulius II šventina kunigu Edmundą Juozą Putrimą, 1985.VI.2, Romoje

A.A. KUN. ZIGMAS RAMANAUSKAS

Gimė 1922.XI.20 Vainute. Dėl karo aplinkybių, 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, mokėsi Eichatetto kunigų seminarijoje, 1949.II.18 Bamberge pašvęstas kunigu. Jo primicijos įvyko Memmingeno lietuvių stovykloje, kur gyveno jo artimieji. Buvo prisirašęs prie Vilniaus arkivyskupijos. Atvykęs į JAV-bes, buvo paskirtas Šv. Baltramiejaus lietuvių parapijos klebonu Waukegane, kur gerai tvarkė parapijos reikalus, buvo visiems malonus ir gailestingas. 1974 m. iškilmingai atšventė savo kunigystės 25 m. sukaktį. Vežtamas savo motiną, kurią jis labai mylėjo, žuvo automobilio nelaimėje Čikagoje 1975.XII.23. Palaidotas Lietuvių Šv. Kazimiero kapinėse.

KUN. EDMUNDAS J. PUTRIMAS

Gimė 1959.IX.3 Toronte, Kanadoje. Baigęs vidurinę mokyklą, įstojo į Šv. Kazimiero lietuvių kunigų seminariją Romoje. Čia ir Angelicumo universitete studijavo teologiją, filosofiją. Baigęs studijas, 1985.VI.2 Popiežiaus Jono Pauliaus II Šv. Petro bazilikoje pašvęstas kunigu. Gyvendamas Europoje, aktyviai reiškėsi lietuvių pastoraciniame darbe; Vokietijoje dirbo Vasario 16 gimnazijoje ir buvo jos kapelionu. Nuo 1986.IX, Romoje studijuoja Bažnytinę teisę, siekdamas licenciato laipsnio.

Priklauso Vilniaus arkivyskupijai.

KUN. NIKODEMAS RAŠTUTIS

Gimė 1881 m., kunigu pašvęstas 1903 m. Mirė Vokietijoje 1947 m. (Daugiau žinių žinių žr. V-1, 205 psl.).

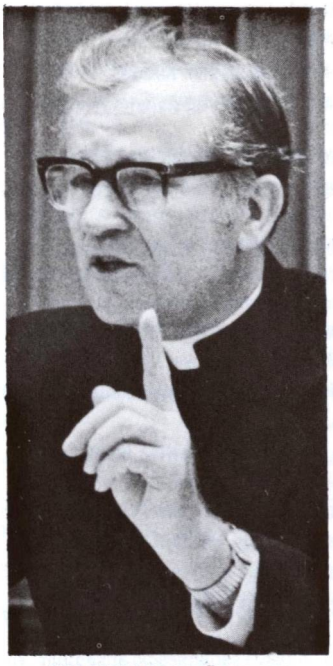

KUN. VIKTORAS RIMŠELIS, MIC

Gimė 1915.V.11 Murmų k., Švenčionių aps. Baigęs Švenčionių „Ryto" gimnazijos 5 klases, 1932 m. persikėlė į nepriklausomą Lietuvą, lankė Marijonų gimnaziją Marijampolėje, įstojo į Marijonų kongregaciją. Nuo 1937 m. studijavo filosofijos mokslus Angelicumo universitete, Romoje ir 1939 m. įsigijo licenciato laipsnį. Grįžęs į Lietuvą, vienerius metus dėstė filosofiją Marijonų Filosofijos institute Kaune. Teologiją studijavo Kauno kunigų seminarijoje ir Vokietijoje. Kunigu pašvęstas 1943.V.2. Po to dar tęsė studijas V.D.U. Teologijos-Filosofijos fakultete ir Romoje, kur Angelicumo universitete 1946 m. gavo teologijos daktaro laipsnį. Jo disertacijos tema: Natura et Peccata (De oppositione inter naturam et peccatum). Atvykęs į JAV-bes, 1947—1955 m. dėstė teologiją ir filosofiją Marijonų kunigų seminarijoje Clarendon Hills, IL. 1954—1955 m. tos seminarijos rektorius, 1957—1960 m. marijonų namų vyresnysis. Keletą metų gyveno Romoje, eidamas Marijonų vienuolijos vicegenerolo pareigas. 1960—1963 m. „Draugo" dienraščio moderatorius, Marijonų provinciolas. Aktyviai reiškiasi spaudoje, 1954—1957 m. redagavo „Lux Christi" žurnalą, rašė „Drauge", „Tėviškės Žiburiuose", „Laive", „Ateityje" ir kt. Parašė knygą apie Tėvą Pijų. Keletą metų buvo Ateitininkų s-gos dvasios vadu. LKMA narys, visuomenės veikėjas.

A.A. KUN. VLADISLOVAS SALAVIEJUS

Gimė 1913.IX.15. Baigęs Eichstaetto kunigų seminariją, kunigu pašvęstas 1946.VII.21. Buvo prisirašęs prie Vilniaus arkivyskupijos. Gyveno ir dirbo Senelių prieglaudoje (Altersheim), kur ir mirė 1974.VIII.17. Palaidotas Schongau/Lech kapinėse.

KUN. VACLOVAS ŠARKA

Gimė 1922.V.2 Kaniūkuose, Dūkšto parapijoje. Mokėsi Vytauto Didžiojo gimnazijoje ir Vilniaus kunigų seminarijoje. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, kur baigė Eichstaetto kunigų seminariją. Kunigu pašvęstas 1946.VI.21. Sielovados darbą dirbo Flensburge, Geottingene, Lauenburge ir ilgiausia Grohno pereinamoje stovykloje, kur su dideliu atsidavimu ir nuoširdumu aptarnavo į JAV-bes ir į kitus kraštus emigruojančius lietuvius. Pasibaigus emigracijos bangai, paskirtas Hamburgo ir Šlezvigo - Holšteino lietuvių kapelionu, dekanu. Rūpinasi išsisklaidžiusių Š. Vokietijoje lietuvių sielovada, važinėja po lietuvių kolonijas, laiko pamaldas, ruošia tautinių švenčių minėjimus, redaguoja biuletenį.

KUN. VINCENTAS (BONAVENTŪRA) ZAJANČKAUSKAS

Gimė 1884.IV.5 Molėtų vlsč. Baigęs Vilniaus kunigų seminariją ir Petrapilio Dvasinę akademiją, kunigu pašvęstas 1907.VI.5. Vėliau 4 metus gilino studijas Fribourgo u-te, kur gavo filosofijos daktaro laipsnį. Vyšniavo ir Geranainių parap. klebonas. Nuo 1912 m. dirbo Vilniuje. Vilniaus liet. mokytojų seminarijos mokytojas, 1930—1934 m. mokytojavo Švenčionių liet. gimnazijoje, skaitė paskaitas apie lietuvių literatūrą Vilniaus u-te. Aktyviai veikė lietuvių or-jose, komitetuose. 1923.IX.4 kartu su D. Alseika paruošė Varšuvos vyriausybei memorandumą, kur išdėstė lenkų lietuviams daromas skriaudas. Buvo lenkų persekiotas, represuotas. 1934 m. persikėlė į nepr. Lietuvą, įstojo į pranciškonų ordiną. 1934.IX.8 Kretingos vienuolyne gavo vienuolio rūbą ir Bonaventūros vardą. Kelių vadovėlių ir daugelio rašinių autorius. Pokario metais persikėlė į JAV-bes ir 1956.XII.6 mirė Bridgeville, Pa.

BIBLIOGRAFIJA

I. KNYGOS IR BROŠIŪROS

Alekna, Antanas, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. Kaunas, 1936.

Amerikos lietuvių vardynas. Los Angeles, 1953.

Anysas, Martynas, Der Litauisch — Polnische Streit um Wilnagebiet. Würzburg, 1934.

Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose. Lietuvių raštas, paduotas Jo Šventenybei Pijui X-jam Popiežiui. Kaunas, 1906.

Baliński, Michał, Dawna Akademia wileńska 1579—1803. Petersburg, 1862.

Baliński, Michał, Historya Miasta Wilna, t. I — II. Vilnius, 1936.

Baliński, Michał, Lipinski, T. Starożytna Polska — Wielke księztwo Litewskie. Varšuva, 1886.

Barauskas, Kazys (red.) Krikščionybė Lietuvoje. Kaunas, 1938.

Barkauskas, Pranas ir Vabalas, Aleksandras, Vadovas po Lietuvą. Kaunas, 1938.

Batiuškovič, I. N., Belorussia i Litva. St. Petersburg, 1890.

Bieliński, Jósef, Uniwersytet Wileński, I—III t. Krokuva, 1899—1900.

Binkis, K., Tarulis P., Vilnius 1323—1923. Albumas. Kaunas, 1923.

Biržiška, Mykolas, Dėl mūsų sostinės. Londonas, 1958.

Biržiška, Mykolas (slpv. B. Šėmys), Vilniaus golgota. Kaunas, 1932.

(Biržiška, M.), Vilnius ir Vilniaus kraštas. Kaunas, 1932.

Bytautas, V., Jurginis, J. Kumpis, J. Mikučianis, V., Pilypaitis, A., Rasteika, A., Vilnius. Architektūra iki XX amžiaus pradžios. Vilnius, 1958.

Bobrojskij, P., Grodnenskaja gubernija 1863.

Brizgys, Vincentas, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1940—1944 metais. Čikaga, 1977.

Brizgys, Vincentas, Religious Conditions in Lithuania under Soviet Russian Occupation. Čikaga, 1977.

Brizgys, Vincentas, II Vatikano mintys ir lietuviai Susirinkime. Putnam, CN, 1982.

Budreckis, Algirdas A. (red), Rytų Lietuva. Čikaga, 1980.

Budreika, E., Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius. Vilnius, 1954; Verkių rūmai. Vilnius, 1982.

Bulota, J., Šalūga R., Vilniaus požemiuose. Vilnius, 1960.

Catalogus Ecclesiarum et cleri archidioecesis Vilnensis. P.A.D. Vilnius, 1925 ir 1939.

Cicėnas, Jeronimas, Vilnius tarp audrų. Čikaga, 1953.

Čanturija, V. A., Architekturnije pamiatniki Belorusiji Minska, 1982.

Čepėnas. Pranas, Naujųjų amžių Lietuvos istorija, I ir II t., Čikaga, 1977, 1986.

Danilevičius, Eg., Karvelis, Vyt., Vilniaus apylinkėmis. Turistiniai maršrutai. Vilnius, 1962.

Dieveniškės. Vilnius, 1968.

Dobszewicz, X. Tomasz, Wspomnienia z czasów, które przeżyłem. Kraków, 1883.

Dobrianskij, F., Staraja i novaja Vilna. Vilnius, 1904.

Dowgiałło. D. I., Nemenczin. Vilnius, 1908.

Dzūkas Varėnis, Išniekinti kryžiai. Kaunas, 1934.

Gaida, Pranas, Nemarus mirtingasis arkivyskupas Teofilius Matulionis. Roma, 1981.

Gaidės ir Rimšės apylinkės. Vilnius, 1969.

Galaunė, Paulius, Lietuvių liaudies menas. Kaunas, 1930.

Gečys, K., Katalikiškoji Lietuva. Čikaga, 1946.

Gibavičius, Rimtautas, Vilniaus architektūra. Vilnius, 1982.

Głoger, Z., Dolinami rzek. Niemen. Varšuva, 1903.

Goškevič, I. I., Vilenskaja gubernija. Vilnius, 1905.

Grinius, Jonas, Vilniaus meno paminklai. Kaunas, 1940.

Ignalinos kraštas. Vilnius, 1955.

Ivinskis, Zenonas, Rinktiniai raštai. (Red. Paulius Jatulis). Roma, 1986.

Ivinskis, Zenonas, Šv. Kazimieras. New York, 1955.

Yla, Stasys, Jurgis Matulaitis. Putnam, CN, 1978.

Jankevičienė, Algė, Vilniaus architektūra. Vilnius, 1985.

Jankevičienė, Algė, Vilniaus gotikos ansamblis. Vilnius, 1981.

Jankevičienė, Algė, Vilniaus senamiesčio ansamblis. Vilnius, 1969.

Jankowski, Czeslaw, Powiat Oszmiański, I—IV t. Petersburg, 1896—1900.

Jankowski, Czesław, Wyzwolenie ziemi Wilieńskiej, „Dziesięciolecie Polski odrodzonej, 1918—1928", Kraków-Warszawa, 1928.

Jarowski, S., Okolice Wilna. Vilnius, 1925.

Jasėnas, Kazimieras, Visuotinė meno istorija, I—III t., 1927—1937.

Jucewicz, Wiktor, Wos Jan, Martyrologium Polskiego duchowienstwa Rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939—1945, Archidiecezja Wileńska. Warszawa, 1977.

Jucevičius (Jucewicz), L. A., Litwa. Vilnius, 1846.

Jučienė, Irena, Levandauskas, Vytautas, Vilniaus miesto gynybinė siena. Vilnius, 1979.

Jurginis, Juozas, Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1964.

Jurginis, Juozas, Meno istorijos bruožai. Vilnius, 1960.

Jurginis J., Lukšaitė, I., Lietuvos kultūros istorijos bruožai. Vilnius, 1981.

Jurginis, Juozas, Medininkų pilis. Vilnius, 1984.

Jurginis, Juozas, Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje. Vilnius, 1976.

Jurginis, J., Merkys, V., Tautavičius, A., Vilniaus miesto istorija. Vilnius, 1968.

Jurginis, Juozas, Šidlauskas, Algirdas, Kraštas ir žmonės. Vilnius, 1983.

Jurkštas, Jonas, Vilniaus vietovardžiai. Vilnius, 1985.

Juškevičius, A., Maceika, J., Vilnius ir jo apylinkės. Vilnius, 1940.

Kalinauskas, Vytautas, Senojo Vilniaus zodiakas. Raižiniai. Vilnius, 1967.

Kardelytė, Jadvyga. Gervėčių tarmė. Vilnius, 1975.

Kirkor, A. H., Przewodnik po Wilnie. Vilnius, 1889.

Kirkor, A. H., Przechadzki po Wilnie i jego okolicach. Vilnius, 1856.

Kitkauskas, Napalys, Vilnius Cathedral. Vilnius, 1977.

Kitkauskas, Napalys, Vilniaus katedra. Vilnius, 1976.

Klimas, P., Mūsų kovos dėl Vilniaus. Kaunas, 1923.

Kodeks Dyplomatyczny Katedry i Diocezji Wileńskiej, tom. I, Kraków, 1932

Kolupaila, Steponas, Nemunas. Kaunas, 1938.

Kondratowicz, L.-Syrokomla, Wycieczki po Litwie, I—II t. Vilnius, 1860.

Korotkevičius, Vl., Giesmė gimtajam kraštui. Vilnius, 1981.

Koreva, V. A., Vilenskaja gubernija. Vilnius, 1861.

Korsakaitė, I., Kostkevičiūtė, I., Mackonis, J., Savickas, Aug., Valiuškevičiūtė, Ap., Žemaitytė, Z., XX a. Lietuvių dailės istorija. Vilnius, 1982.

Kościół W Polsce, I—II t., Krokuva, 1966—1970.

Kreivėnas, Juozas, Medžiaga Vilniaus apskrities istorijai. Vilnius — Čikaga, 1943—1960 (rankraštis).

Kryževičius, Vincas, Lietuvos privilegijuotieji miestai. Vilnius, 1981.

Kučas, Antanas, Arkivyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius. Čikaga, 1979.

Kudaba, Česlovas, Kur Nemunas teka. Vilnius, 1980.

Kudaba, Česlovas. Švenčionių rajonas. Vilnius, 1983.

Kudaba, Česlovas, Upelių pakrantėmis. Vilnius, 1978.

Kudrjačev, V. I., Grodno. Maskva, 1960.

Kunčius, Algimantas, Senojo Vilniaus vaizdai. Vilnius, 1969.

Kurczewski, Jan, Biskupstwo Wileńskie. Vilnius, 1912.

Kurczewski, Jan, Kościół Zamkowy czyli katedra Wileńska. Vilnius, 1908—1916.

Kurczewski, Jan, Kościół Zamkowy, I—II t. Vilnius, 1908—1910.

Kviklys, Bronius, Lietuvos bažnyčios, I t. Telšių vyskupija. Čikaga, 1980.

Kviklys, Bronius, Lietuvos bažnyčios, II t. Vilkaviškio vyskupija. Čikaga, 1982.

Kviklys, Bronius, Lietuvos bažnyčios, III t. Kauno arkivyskupija. Čikaga, 1983.

Kviklys, Bronius, Lietuvos bažnyčios, IV t. Panevėžio vyskupija, Čikaga, 1984.

Kviklys, Bronius (red.), Lietuvos topografinis žemėlapis 1:100.000. Čikaga, 1961.

Kviklys, Bronius, Mūsų Lietuva, I t. Bostonas, 1964.

Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas, Bažnyčios padėtis Vilniaus krašte dokumentų šviesoje. Vilnius, 1930.

Lebedys, J. Mikalojus Daukša. Vilnius, 1963.

Lietuvos istorijos šaltiniai *(Red. K. Jablonskis)*, I—IV t., Vilnius, 1955—1965.

Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai. Vilnius, 1983.

Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973.

Lietuvių upių ir ežerų vardynas. Vilnius, 1963.

Łopalewski, T., Między Niemnem a Dzwina. Ziemia Wileńska i Novogrodzka. Poznań, 1937.

Łossowski, Piotr, Litwa a sprawy polskie 1939—1940. Warszawa, 1985.

Łossowski, Piotr, Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883—1939. Warszawa, 1985.

Lukšienė, M., Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje. („Pedagogikos darbai" IV t.). 1970.

Maceika, J., Gudynas, P., Vadovas po Vilnių. Kaunas, 1960.

Malczewska, Mirosława, Latyfundium Radziwiłłów w XV do Połowy XVI wieku. Warszawa-Poznań, 1985.

Matulaitis-Matulevičius, Jurgis, Užrašai. Londonas.

Matušakaitė, Marija, Portretas XVI—XVII a. Lietuvoje. Vilnius, 1984.

Merkelis, A., Juozas Tumas Vaižgantas, I t. Kaunas, 1934.

Meystowicz, W., Dobra koscielne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego. Vilnius, 1935.

Mikėnaitė, A., Lietuvių liaudies geležinės kulto ir memorialinių paminklų viršūnės. Katalogas. Vilnius, 1970.

Miškinis, P., Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai 1919—1939. Vilnius, 1976.

Narbut, T., Dzieje starożytne narodu Litewskiego. I—IX t. Vilnius, 1831—1841.

Narbutas, J., Vadovas po Vilnių. Kaunas, 1939.

Natkevičius, Z., Aspekt politique et juridique du different Polono-Lithuanien. Paris, 1930.

Noreika, Zigmuntas ir Stravinskas, Vincentas, Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, II t. Vilnius, 1976.

Ochmański, Jerzy, Biskupstwo Wilenskie w Sredniowieczu. Poznań, 1972.

Ochmański, Jerzy, Dawna Litwa. Olsztyn, 1986.

Ochmański, Jerzy, Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku. Poznań, 1979. (Rankraštis).

Ochmański, Jerzy, Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku. Białystok, 1965.

Ochmański, Jerzy, Powstanie i rozwój latyfundium Biskupstwa Wileńskiego (1387—1550). Poznań, 1963.

Ochmański, Jerzy, Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa Wileńskiego od konca XIV do połowy XVI wieku. Poznań, 1961.

Pakštas, Kazys, Lietuvos ribų problema. Kaunas, 1939.

Pelėkis, K., Genocide. West Germany, 1948.

Petrauskas, J., Vidugiris, A., Lazūnų tarmės žodynas. Vilnius, 1985.

Polska i Litwa w dziejowym stosunku. *Abraham W.* Polska i chrzest Litwy; *Fiałek, X. Jan*, Kościól Rzymsko-Katolicki na Litwie. Warszawa, 1914.

Požarskas, M., Tarybų Lietuvos ir liaudies Lenkijos santykiai. Vilnius, 1973.

Prapuolenis, K., Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. Čikaga, 1918.

Prie Aušros Vartų. Vilnius, 1927.

Propolanis, Kazimierz, Polskie Apostolstwo w Litwie. Vilnius, 1913.

Prunskis, Juozas, Lietuviai Sibire. Čikaga, 1981.

Prunskis, Juozas, 15 Lietuvoje sušaudytų kunigų. Čikaga, 1942.

Przyjałgowski, Ks., Żywoty Biskupow Wileńskich. Petersburg, 1860.

Raišupis, Matas, Dabarties kankiniai. Čikaga, 1972.

Arkivyskupas Mečislovas Reinys. Čikaga, 1977.

Reklaitis, P., Die gotische St. Annenkirche in Wilnius. Bonn, 1955.

Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lithuaniae. I—II t., Roma, 1971—1978.

Roemer, M., Litwa, Lwow, 1908.

Römeris, Mykolas, Valstybė, II t., Kaunas, 1935.

Rouba, N., Przewodnik po Litwie i Białej Rusi. Vilnius, 1909.

Rupeikienė, Marija, M. Gorkio gatvė Vilniuje. Vilnius, 1984.

Ruseckas, Petras (red.), Lietuva Didžiajame kare. Vilnius, 1939.

Samalavičius, Stasys, Baroko šedevras (Vilniaus Petro ir Povilo bažnyčia). Vilnius, 1976.

Samalavičius, Stasys, Vilniaus rotušė. Vilnius, 1981.

Savasis, J., Kova prieš Dievą Lietuvoje. Putnam CT, 1963.

Sčesnulevičius, Kazys, Jn., Rinkinys straipsnių apie Dzūkijos vietoves (Rankraštis). Čikaga, 1950—1961.

Sčesnulevičius, Kazys, Sn., Kunigas Silvestras Gimžauskas Valkininkuose. Atspaudas iš „Draugo". Čikaga, 1951.

Sčesnulevičius, Kazys, Sn., Senovės Merkinė. Čikaga, 1958.

Sčesnulevičius, Kazys, Sn., Tarp Varėnos ir Valkininko. Čikaga, 1955.

Schlichting, R., Bilder aus Litauen. Kaunas, 1916.

Smetona, Antanas, Raštai, IV t., Lietuvių santykiai su lenkais. Kaunas, 1930.

Spelskis, Antanas, Po baroko skliautais. Vilnius, 1967.

Sruogienė-Daugirdaitė, Vanda, Lietuvos istorija. Lietuva amžių sūkury. Čikaga, 1956.

Sruogienė-Daugirdaitė, Vanda, Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai, I t., Kaunas, 1939.

Stabinis, J., Ramanauskas, A., Nerimi. Vilnius, 1961.

Stalšans, Karlis, Krievu ekspansija un rusifikacija Baltija laikmetu tecejuma. Čikaga, 1966.

Stalšans, K., Latviešu un lietuviešu austrumu apgabalu likteni. Čikaga, 1958.

Steponaitis, Vyt., Vilniaus lietuvių spauda 1919—1928. Kaunas, 1931.

Stulginskis, Aleksandras, Atsiminimai. Čikaga, 1980.

Suškevičius, A., Maceika, J., Vilnius ir jo apylinkės. Vilnius, 1937.

Šalūga, R., Vilnius. Vilnius, 1957.

Šapoka, Adolfas, Jogaila, Kaunas, 1935.

Šapoka, Adolfas (red.), Lietuvos istorija. Kaunas, 1936.

Šapoka, Adolfas, Senasis Vilnius. Torontas, 1963.

Šapoka, Adolfas, Vilnius Lietuvos gyvenime. Torontas, 1954.

Šauklys, Viktoras, Aušros Vartai. Marijampolė, 1939.

Šlapelis, Ignas, R. K. Bažnyčios meno istorija. Kaunas, 1935.

Šliupas, Jonas, Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai. Tilžė, 1890.

Švenčionių lietuvių gimnazija 1919—1934. Vilnius, 1935.

Tomaszewski, Jerzy, Rzeczpospolita wielu narodów. Warszawa, 1985.

Topolska, Maria Barbara, Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku. Wrocław, 1984.

Topolski, Jerzy, Wiśniewski, Jerzy, Lustracje województwa Podlaskiego 1570 i 1576. Wroclaw—Warszawa, 1959.

300 kultūros paminklų. Vilnius, 1980.

Turska, Halina, O powstaniu polskich obszarów językovich na Wileńszczyźnie. Vilnius, 1939 m.

Untulis, M., Kodėl prarastas Vilnius. Čikaga, 1931.

Uždavinys, Vincas, Pirčiupio tragedija. Vilnius, 1965.

Uždavinys, Vincas, Po Vilniaus apylinkes. Vilnius, 1958.

Uždavinys, Vincas (red.), Vilniaus krašto vaizdų albumas. Kaunas, 1934.

Vaišnora, J., Marijos garbinimas Lietuvoje. Roma, 1958.

Vaišnora, Juozas, Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą. Brooklyn, N.Y., 1982.

Venclova, J. M., Mindaugo krikštas — Lietuvos krikštas. Čikaga, 1972.

Vilniaus vyskupijos lietuvių katalikų būtis ir panpolonistų išdykimas. Lietuvių katalikų kunigų memorialas lietuvių ir vokiečių kalbomis. Tilžė, 1913.

Vingis, P., Vilniaus padavimai. Kaunas, 1931.

Vilnius. Architektūra iki II a. pradžios (Albumas). Vilnius, 1955.

Vilnius. Trumpas informacinis žinynas. Vilnius, 1977.

Vizgirda, T. J., Vilnius. Munich, 1948.

Völker, Karl. Kirchengeschichte Polens. Berlin-Leipzig, 1950.

Vorobjovas, Mikalojus, Vilniaus menas. Kaunas, 1940.

Waligóra, B. A., Kaip Želigovskis užėmė Vilnių. Vertė J. Vilutis. Kaunas, 1931.

Wanat, O. Benignus Jósef, OCD. Zakon Karmelitow w Polsce. Kraków, 1979.

Weber, Paul, Wilna, eine vergessene Kunstaette. 1917.

Wijuk-Kojałowicz, Historiae Litvane, pars prior. Dancigas, 1650.

Wojtkowiak, Zbysław, Litwa Zawilejska. Poznań, 1980

Zabitis-Nezabitauskas, A., Vilniaus bažnyčios — mūsų tautos šventovės. Vilnius, 1940.

Zaborowski, Jan, The Catholic Church on the Odra and Nysa. Warszawa, 1969.

Zahorski, W., Katedra Wileńska. Vilnius, 1904.

Zervynos. Vilnius, 1964.

Zinkevičius, Zigmas, Kalbotyros pradmenys. Kaunas, 1980.

Zinkevičius, Zigmas, Lietuvių antroponimika. Vilnius, 1977.

Zinkevičius, Zigmas, Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966.

Zumeris, Bronius, Vilniaus kraštas faktų ir atsiminimų šviesoje. Iš LKMA metraščio III t. Roma, 1967.

Žemaitis, Z., Vilnius Lietuvai ir Lietuva Vilniui. Kaunas, 1928.

Žepkaitė, Regina, Diplomatija imperializmo tarnyboje. Vilnius, 1980.

Žepkaitė, Regina, Lietuva tarptautinės politikos labirintuose 1918—1922. Vilnius, 1973.

II. ENCIKLOPEDIJOS

Encyclopedia Lituanica, I—VI t. Bostonas, 1970—1978.

Lietuviškoji enciklopedija, I—VIII t. Kaunas, 1933—1940.

Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I—XII t. Vilnius, 1976—1984.

Lietuvių enciklopedija. I—XXXVII t. Bostonas, 1953—1985.

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I—III t. Vilnius, 1966—1971.

Slownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych Krajów Slowiańskich. I—XVII t. Varšuva, 1880—1902.

III. PERIODIKA (ŽURNALAI, LAIKRAŠČIAI, METRAŠČIAI)

Aidai. Brooklynas, 1966—1986.

Architektūros paminklai I—V t., Vilnius, 1970—1979.

Ateneum Wilenskie. Vilnius, 1930.

Aušra. Tilžė, 1883—1886.

Aušra (okup. Lietuvos pogrindis), 1975—1984.

Aušrelė. Vilnius, 1937.

Darbininkas. Brooklynas, 1968—1984.

Dirva. Cleveland, OH, 1975—1984.

Draugas. Čikaga, 1942—1986.

Draugija. Kaunas, 1938—1940.

Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943—1943.
Iliustruota Lietuva, Kaunas, 1926—1927.

Jaunimo draugas. Vilnius, 1926—1930.

Katalikų kalendorius — žinynas 1982—1986.

Kaunas — Vilnius, 1982—1944m.

Kraštotyra. I—X knygos. Vilnius, 1963—1980.

Kultūros barai. Vilnius, 1966—1986.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, Nr. 4—70. Lietuva, 1974—1986.

Lietuvių Katalikų Mokslo akademijos metraštis, I—IV t. Kaunas—Roma, 1965—1968.

Lietuvių Katalikų Mokslo akademijos suvažiavimo darbai, I—VIII t. Kaunas—Roma, 1935—1974.

Lietuvos TSR architektūros klausimai. 1—VII t. Kaunas—Vilnius, 1960—1981.

Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. I—VIII t. Vilnius, 1978—1985.

Menotyra Nr. 5, Vilnius, 1974.

Litwa i Ruś. Vilnius, 1911—1914.

Mokslas ir gyvenimas. Vilnius, 1975—1985.

Mūsų Vilnius. Kaunas, 1930—1938.

Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1967—1970.

Naujoji Romuva. Kaunas—Vilnius, 1931—1940.

Pasaulio lietuvis. Čikaga, 1980—1985.

Pasaulio lietuvių katalikų žinynas. Brooklynas, 1981.

Statyba ir architektūra, I—V t., Vilnius, 1962—1966.

Šaltinis. Seinai, 1907—1914.

Tautos praeitis, I—IV t., Čikaga, 1959—1977.

Tėvynės sargas. Tilžė, 1902—1904.

Tėviškės Žiburiai. Torontas, 1970—1985.

Tiesos kelias. Kaunas, 1926—1940 m.

Užuolanka. Čikaga, 1957—1961.

Vadovas. Seinai, 1908—1914.

Vairas. Vilnius, 1914.

Valstybinės LTSR Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, I—II t. Vilnius, 1958—1960.

Varpas. Tilžė, 1890—1905.

Vilniaus žinios. Vilnius. 1905—1907.

Viltis. Vilnius, 1907—1915.

Vytis. Vilnius, 1927—1930.

Židinys, Kaunas, 1929—1940.

Žinyčia. Tilžė, 1900—1902.

IV. PERIODIKOS IR ENCIKLOPEDIJŲ STRAIPSNIAI

Adutiškis. „Aušrelė", Nr. 13. Vilnius, 1937.

Beglasovas, S., Trusovas, O., Lydos pilies istoriniai-architektūriniai tyrimai ir restauravimas. Iš „Lietuvos TSR architektūros klausimai", VII (II) t. Vilnius, 1981.

Bičiūnas, V., Lietuviškos bažnyčios. „Naujoji romuva", Nr. 36, 1931.

Bičiūnas, V., Lietuviškas Dūkštas. „Mūsų Vilnius", Nr. 23—24, 1938.

Burba, Aleksandras, Atsisveikinimas su Lietuva. Iš „Lietuviszkos dainos", Plymouth, Pa., 1893.

Ceikiniai. „Aušrelė", Nr. 9. Vilnius, 1937.

K. Čerbulėnas ir Vl. Zubovas, „Lietuvos vėlyvojo baroko architektūros bruožai". Iš „Lietuvos architektūros klausimai", II t. Vilnius, 1964.

Dieveniškis. „Aušrelė", Nr. 29. Vilnius, 1937.

Długosz, Jan, Dzieła wszystkie, t. IV (Dziejów Polskich, t. III). Krakow, 1868.

Dubičiai. „Aušrelė", Nr. 40. Vilnius, 1937.

Gervėčiai. „Aušrelė", Nr. 3, 19. Vilnius, 1937.

Gimbutas, Jurgis, Bažnyčios, LE XXVI t.

Gimbutas, Jurgis, Bell tower, belfry. Encyclopedia Lituanica, I t.

Gimbutas, Jurgis, Churches, wooden and stone masonry, Encyclopedia Lituanica, I t.

Gimbutas, Jurgis, Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika. LKMA metraštis, V t., Roma, 1970 (8 kartogramos, angl. k. santrauka).

Gimbutas, Jurgis, Lietuvos bažnyčių statytojai XIX—XXX A. Atspaudas iš LKMA Suvažiavimo darbų, IX t., Roma, 1982.

Gimbutas, Jurgis, Lietuvos medinės bažnyčios ir varpinės. „Aidai" 1961 m. Nr. 1 ir 6.

Gimbutas, Jurgis, Varpinė, LE XXXIII t.

Gimbutas, Jurgis, The Protection and Restoration of Architectural Monuments in Lithuania After 1950. Iš „Mind Against the Wall". Chicago, 1983.

Girininkienė, Vida ir Paulauskas, Algirdas, Vilniaus nekropolis ir panteonas. „Mokslas ir gyvenimas", Nr. 11, 1980.

Ivinskis, Zenonas, Jogaila. LE IX, 418—429.

Ivinskis, Zenonas, Krikščionybės kelias Lietuvon. Iš „Krikščionybė Lietuvoje", Kaunas, 1938.

Yla, Stasys, Krikščionybė ir kultūrinė lenkų invazija Lietuvoje. Iš „Krikščionybė Lietuvoje". Kaunas, 1938.

Jaloveckas, Romanas, Dambrauskaitė, Teresė, Buv. Šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai tyrimai. Iš „Architektūros paminklų" I t.

Jankevičienė-Grinevičiūtė, Algė, Lietuvos gotikos stiliaus bendrieji bruožai ir savitumai. „Lietuvos architektūros klausimai", VI—2. Vilnius, 1980.

Jasėnas, Kazimieras, Barokas ir subarokinti pastatai Lietuvoje. „Židinys", Nr. 3, 1934.

Juknevičius, Antanas, Domicėlės Graužinytės-Palevičienės 100-sis gimtadienis. „Draugas" Nr. 249—250, 1983.

Kaczmarczyk, Dariusz, kaplica Šw. Anny przy Kościele Bernardynów w Wilnie. Iš leidinio „Teka Komisji Historii Sztuki VI. Toruń, 1976.

Kalnietis, K., Dėl konkordato su Lenkija. „Tiesos kelias", Nr. 3, 1925.

Kaltanėnai. „Aušrelė", Nr. 11. Vilnius, 1937.

Kazitiškis. „Aušrelė", Nr. 37. Vilnius, 1937.

Kitkauskas, N. ir Lisanka, Alb., Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą. „Kultūros barai", Nr. 4—7, 1986.

Kleinas, M., Lietuvos miestelių aikščių formos. Iš „Valst. LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", I t.

Krahel, Tadeusz, Archidiecezja w Białymstoku. Iš „Przewodnik Katolicki", Nr. 10, 1983.

Krasauskas, Rapolas, Linkmenys, LE XVI, 236—238.

Krasauskas, Rapolas, Naugardukas. LE XX, 51—55.

Krasauskas, Rapolas, Paberžė, LE XXI, 300—301.

Krasauskas, Rapolas, Rudamina. LE XXVI, 51—52.

Krasauskas, Rapolas, Vilniaus kunigų seminarijos. LE XXXIV, 152—156.

Kudaba, Česlovas, Lietuvos ir Baltarusijos paribiais. „Mokslas ir gyvenimas", Nr. 6, 1981.

Kulbokienė, Veronika, Eišiškės. LE V, 406—407.

Kulbokienė, Veronika, Gervėčiai. LE VII, 190—192.

Kulbokienė, Veronika, Ignalina. LE VIII, 379—380.

Kulbokienė, Veronika, Jašiūnai. LE IX, 331.

Kulbokienė, Veronika, Kabeliai. LE X, 194.

Kulbokienė, Veronika, Kalesninkai. LE X, 310.

Kulbokienė, Veronika. Kaltanėnai. LE X, 351—352.

Kulbokienė, Veronika, Lietuvių Šv. Kazimiero dr-ja, LE XI, 290—292.

Kulbokienė, Veronika, Kazitiškis. LE XI, 300.

Kulbokienė, Veronika (su Krasausku, Rapolu), Lazūnai. LE XIV, 306—308.

Kulbokienė, Veronika, (su Gaižučiu, K.), Linkmenys. LE XVI, 236—23.

Kulbokienė, Veronika (su Puzinu, J.), Maišiagala, LE XVII, 127—12.

Kulbokienė, Veronika, Marcinkonys. LE XVII, 287—289.

Kulbokienė, Veronika, Mielagėnai. LE XVIII, 366—367.

Kulbokienė, Veronika, Nemenčinė. LE XX, 158—159.

Kulbokienė, Veronika (su Sužiedėliu, Simu), Pelekai. LE XXII, 259.

Kulbokienė, Veronika, Rodūnia. LE XXV, 392—394.

Kulbokienė, Veronika, Rudnia, LE XXVI, 67—68.

Kulbokienė, Veronika, Rūdninkai, LE XXVI, 69—70.

Kulbokienė, Veronika, Strūnaitis. LE XXIX, 56—57.

Kulbokienė, Veronika, Sudervė. LE XXIX, 111—112.

Kulbokienė, Veronika, Šalčininkai, LE XXIX, 310—311.

Kulbokienė, Veronika, Šalčininkėliai. LE XXIX, 311.

Kulbokienė, Veronika, Šumskas. LE XXX, 106—107.

Kulbokienė, Veronika ir Dilys, J. Švenčionėliai. LE XXX, 212—214.

Kulbokienė, Veronika, Švenčionys. LE XXX, 214—220.

Kulbokienė, Veronika, Turgeliai. LE XXXII, 54—55.

Kulbokienė, Veronika, Tverečius. LE XXXII, 91—93.

Kulbokienė, Veronika, Valkininkas. LE XXXIII, 37—41.

Kulbokienė, Veronika, Varėna II. LE XXXIII, 122—125.

Kulbokienė, Veronika, Vasiūnai. LE XXXIII, 231—232.

Kulbokienė, Veronika, Zietela. LE XXXV, 88—89.

Kviklys, Bronius, Barbora Radvilaitė, Lietuva, Vilnius. „Pasaulio lietuvis" Nr. 8—9, 1982.

Kviklys, Bronius, Vilniaus arkivyskupija. „Draugas" Nr. 152, 1985.

Marcinkonys. „Aušrelė" Nr. 5, Vilnius, 1937.

Martinkėnas, Vincas, Apie Ignaliną. „Kraštotyra", IX kn., Vilnius, 1979.

Mielagėnai. „Aušrelė" Nr. 21. Vilnius, 1937.

Milius, Vacys, Auksarankis dzūkų meistras (Tomas Miškinis). „Kraštotyra" XV. Vilnius, 1982.

Miškinis, Algimantas, Dėl Lietuvos miestų atsiradimo laiko. „Lietuvos architektūros klausimai". VI t. 2 sąs. Vilnius, 1980.

Miškinis, Algimantas, Dieveniškės. Iš „Lietuvos urbanistikos paminklų" VI t., Vilnius, 1983.

Miškinis, Algimantas, Eišiškės. Iš „Lietuvos urbanistikos paminklų" VI t., Vilnius, 1983.

Miškinis, Algimantas, Ignalina. „Iš Lietuvos urbanistikos paminklų" V t., Vilniaus, 1982.

Miškinis, Algimantas, Kaltanėnai. Iš „Lietuvos urbanistikos paminklų" VI t., Vilnius, 1983.

Miškinis, Algimantas, Lietuvos miestų gyvenvietės ir jų funkcijos XIX—XX a. I pusėje. „Statyba ir architektūra", IV t. Vilnius, 1964.

Miškinis, Algimantas, Valkininkai. Iš „Lietuvos urbanistikos paminklai", II t., Vilnius, 1979.

Ochmański, Jerzy, Najdawniejsze szkoły na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku. (Iš „Dawna Litwa", Olsztyn, 1986).

Palūšė. „Aušrelė", Nr. 17, Vilnius, 1937.

Paringys. „Aušrelė", Nr. 42. Vilnius, 1937.

„Paskutinieji". Nuo Pelesos ligi Apso. Pogrindžio „Pastogė", Nr. 2, 1979.

Pelekai. „Aušrelė", Nr. 27. Vilnius, 1937.

Pelesa. „Aušrelė", Nr. 31. Vilnius, 1937.

Pakštas, Kazys, Earliest Statistics of Nationalities and Religious in the Territories of Old Lithuania 1861. Commentationes Balticae, IV/V. Bonn, 1958.

Pavalkis, Viktoras, Arkivyskupas Mečislovas Reinys Vilniuje (1940—1947). „Aidai", Nr. 2. Brooklynas, 1974.

Poleski, T., Pastoral work in the Catholic Church in Belorussia (1917—184). (Iš "Religion in Communist Land", Vol. 13, No. 3, 1985), Keston.

Primov, Boris, Bogomilstvoto v Srednevekovna Evropa. Iš „Slavjane" žurnalo. Sofia, 1980.X.

Puzinas, Jonas, Smalvos. LE XXVIII, 164—165.

R. Pr., Kaip budo lietuvybė Lazdūnuose. „XX Amžius", Nr. 262, 1939.

Ratnyčia. „Aušrelė", Nr. 23. Vilnius, 1937.

Reinys, Mečislovas, Vilniaus klausimu, „Tiesos kelias", II t., 1925.

Reklaitis, Povilas, Art of Vilnius. Enc. Lituanica, VI, 157—161.

Reklaitis, Povilas, Die gotische St. Annenkirche in Vilnius. „Commentationes Balticae" II, 1955.

Reklaitis, Povilas, Šv. Jono bažnyčia Vilniuje, LE IX, 489—490.

Reklaitis, Povilas, Šv. Kazimiero bažnyčia Vilniuje. LE XI, 288—289.

Reklaitis, Povilas, Šv. Kazimiero koplyčia. „Aidai", Nr. 3—4, 1958.

Reklaitis, Povilas, Keturi Vilniaus katedros paveikslai. „Aidai", Nr. 1, 1956.

Reklaitis, Povilas, Šv. Kotrynos bažnyčia Vilniuje. LE XII, 500—501.

Reklaitis, Povilas, Šv. Mikalojaus bažnyčia Vilniuje. LE XVIII, 400—402.

Reklaitis, Povilas, Misionierių bažnyčia Vilniuje. LE XIX, 34.

Reklaitis, Povilas, Die Stadtansichten Alt-Litauens, Lueneburg, 1972.

Reklaitis, Povilas (su V. Kulbokiene), Trakai. LE XXX, 375—385.

Reklaitis, Povilas, Trinitorių vienuolynas ir bažnyčia. LE XXXI, 485—486.

Reklaitis, Povilas, Vilniaus menas. LE XXXIV, 245—249 (ir apie bažnyčias kituose tomuose).

Reklaitis, Povilas, Vilnius Cathedral. Enc. Lituanica, VI, 165—168.

Römeris, Mykolas, Juozas Pilsudskis. „Vairas", 1935.

Sakalėlis, M., Lazdūnų padangė. „Jaunimo draugas", Nr. 9, Vilnius, 1929.

Samalavičius, Stasys, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios statyba ir dekoravimas. Iš „Architektūros klausimų" II t.

Senkus, J., Lazūnų tarmės tekstai. „Lietuvių kalbotyros klausimai", II t. Vilnius, 1959.

Sledzievskis, Petras, Kur yra Vytauto Didžiojo palaikai". „Naujoji romuva" Nr. 6, 7, Vilnius, 1940.

Smetona, Antanas, Dėl mišriųjų parapijų kalbos bažnyčioje. „Viltis", Nr. 27, 1911.

Smetona, Antanas, Lenkija verčia katalikiją savo kevalu. „Viltis", Nr. 85, 1911.

Smetona, Antanas, Lenkininkų darbai Nočioje. „Viltis", Nr. 142, 1911.

Smetona, Antanas, Po Joniškio bylos. „Viltis", Nr. 43, 1912.

Smetona, Antanas, Rudziškės. „Vairas", Nr. 1, 1914.

Smetona, Antanas, Vilniaus kunigų seminarijoje. „Viltis", Nr. 75, 1912.

Striunaitis. „Aušrelė", Nr. 33. Vilnius, 1937.

Sužiedėlis, Simas, Pabradė. LE XXI, 302—303.

Sužiedėlis, Simas, Palūšė. LE XXI, 441—442.

Sužiedėlis, Simas, Parudaminys, LE XXII, 52.

Sužiedėlis, Simas, Pelesa. LE XXII, 262—263.

Švenčionys. „Aušrelė", Nr. 1, Vilnius, 1937.

Švogžlys, Nikodemas (Milžinas). Mūsų Švenčionys. „Mūsų Vilnius" Nr. 6—32. Kaunas, 1933.

Tautavičius, A., Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai. Iš „Valst. LTSR architektūros Paminklų apsaugos inspekcijos metraščio" II t.

Totoraitis, J., Vilniaus vyskupų reliacijos XVII ir XVIII amžiuje. „Tiesos kelias", Nr. 2, 3, 4, 5, 1939.

Tverečius. „Aušrelė", Nr. 15. Vilnius, 1937.

Vaišnora, Juozas, Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą. „Aidai" Nr. 3, 4, 5, 6, 7. Brooklyn, 1977.

Vaišnora, Juozas, Katalikų Bažnyčia Rusijoje seniau ir dabar. „Draugas" Nr. 152—153, 1985.

Vaišnora, Juozas, Lietuvių tautos vaidmuo krikščionybės ekspansijoje praeityje ir ateityje. Iš „Krikščionybė Lietuvoje". Kaunas, 1938.

Vaitulevičienė, Elvyra, Vėlyvosios gotikos sienų tapybos paminklas Vilniuje. „Kultūros barai" Nr. 8, 1981.

Valkininkas. „Aušrelė" Nr. 19. Vilnius, 1937.

Vasiūnai. „Aušrelė" Nr. 35. Vilnius, 1937.

Vidugiris, Aloizas, Kai kurios Zietelos tarmės ypatybės. „Lietuvių kalbotyros klausimai" II t., Vilnius, 1959.

Vidugiris, Aloizas, Zietelos tarmės įvardis; Veiksmažodžiai su priesagomis -inėti ir -dinėti Zietelos tarmėje; Zietelos tarmės daiktavardis; Zietelos tarmės veiksmažodžio kaityba; Zietelos tarmės būdvardis. Atspaudai iš Lietuvos mokslų akademijos kalbotyros klausimais darbų, 1960—1974 m., Vilnius.

Vydžiai. „Aušrelė" Nr. 25. Vilnius, 1937.

V. ARCHYVINĖ MEDŽIAGA

„Alkos" archyvas. Putnam, CT.

Brizgio, Vincento, vyskupo archyvas. Lietuvos vyskupų konferencijų protokolai 1926—1944 m. Čikaga.

Dainausko, Jono asmeninė biblioteka Čikagoje.

„Draugo" dienraščio personalinių fotografijų kartoteka. Čikaga.

Gimbuto, Jurgio, dr. Lietuvos bažnyčių bei varpinių nuotraukų rinkinys. Arlington, MA.

Kairio, Liudo asmeninė biblioteka Čikagoje.

Kreivėno, Juozo Muzikinis archyvas Čikagoje.

Kulpavičiaus, Alfredo, dr. Lietuvos bažnyčių ir varpinių nuotraukų rinkinys. Burlington, Ont. Kanada.

Kviklio, Broniaus archyvas ir Lietuvos bažnyčių nuotraukų kartoteka. Čikaga.

Lietuvių Foto archyvas Čikagoje.

Marijonų vienuolijos archyvas Čikagoje.

Marijonų vienuolijos archyvas Romoje.

Pasaulio Lietuvių archyvas Čikagoje.

VI. BENDRADARBIAI, NUOTRAUKŲ TEIKĖJAI, TALKININKAI

Aleksandrūnas, Vytautas
Almenas, Kazys, dr.
Augustinas, Vytautas

Babickas, Petras
Bačkis, Stasys
Bliumas, Petras
Borevičius, Jonas, kun.

Bradūnas, Kazys

Čepelė, Robertas
Čibas, Daumantas (A.†A.)

Daužvardienė, Josefina
Džiugas, Stasys

Garšva, Pranas, kun.
Gasparonis, Pranas
Girnius, Juozas, dr.
Gliosas Jonas
Grincevičius, Česlovas

Idzelis
Indreika, Petras

Jurgelionis, Bronius
Jurkus, Paulius

Kairys, Liudas
Kapačinskas, Juozas, jn.
Kardelis, Jonas (A.†A.)
Kenstavičius, Antanas
Kerulis, Leonas
Kleinotas, Petras, SJ
Kreivėnas, Juozas
Krasauskas, Rapolas, kun.
Krukonis, Perkūnas
Kulbokienė, Veronika
Kulpavičius, Alfredas, archit. dr.
Kviklytė, Danguolė

Lazdinis, Stasys
Lukienė-Kviklytė, Ramunė

Medeišis, Vytautas (A.†A.)
Misiūnas, Albertas
Misiūnas, Henrikas, H.
Morkūnas, Mykolas, dr.

Narkeliūnaitė, Salomėja
Norvilas, Povilas

Panavas, Juozas, kun.
Petkauskas, Antanas
Petkevičius, Povilas
Pyragas, Jurgis (A.†A.)
Prunskienė (Pundytė), Albina, dr.
Puzinas, Jonas, dr. (A.†A.)

Rimšelis, Viktoras, kun. dr.

Sakadolskienė, Emilija
Sakadolskis, Romas
Senkus, Matas
Sirutienė-Šlapelytė, Gražutė
Sirutis, Aloyzas
Sobieskienė, Aldona

Šulaitis, Edvardas

Tamošiūnas, Vincas
Tamulienė (Bruzgelevičiūtė), Birutė

Uždavinys, Jonas

Vaičekauskas, Povilas
Vaitėnaitė, Raminta

Zalatorienė, Birutė

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS KNYGOS— V TOMO, II DALIES RĖMĖJAI

3000 dol.
LIETUVIŲ FONDAS, JAV

Kun. dr. JUSTINAS VAIŠVILAS, Vak. Vokietija
Žemaitis. Lietuvos laisvės kovotojams prisiminti

1580 dol.
VILNIAUS KRAŠTO LIETUVIŲ SĄJUNGOS, Chicagos skyriaus nariai, per V. Gasperienę

100 dol.
Vilniaus Krašto Lietuvių S-gos, Chicagos skyrius
Kovojusių, žuvusių ir nukentėjusių dėl lietuvybės Vilniaus krašte prisiminimui

200 dol.
Juozas Lekas, Chicago, IL
Savo tėvų Marijonos ir Mykolo Lekų
ir kun. Nikodemo Raštučio atminimui
Juozas Lekas, Chicago, IL
Jono Vinciūno atminimui

100 dol.
Vanda ir Juozas Gasperai, Chicago, IL
Savo tėvų Veronikos ir Narcizo Sinių,
Anelės ir Kristupo Gasperavičių atminimui
Mykolas ir Petronelė Karaičiai, St. Petersburg Beach, FL
Kazė ir Stasys Lazdiniai, Euclid, OH
Savo tėvų Teklės ir Adomo Linkų,
Marijos ir Felikso Lazdinių atminimui
Marija Noreikienė, Oak Lawn, IL
Anūko Andriaus Tvero atminimui
Vanda ir Jonas Stankai, Evergreen Park, IL
Dr. Jonas ir Janina Šalnai, Portage, WI
Ona Šimkienė, Willow Springs, IL
Savo vyro Valerijono Šimkaus atminimui

50 dol.
Leokadija ir Jonas Laukiai, Chicago, IL
Dr. Edmundas Ringus, Chicgo, IL
Julija ir Antanas Vitkauskai, Lockport, IL

30 dol.
Aleksandras Dundulis, Chicago, IL

25 dol.
Elena ir Pranas Aglinskai, Chicago, IL
Pranas Jonelis, Chicago, IL
Mykolas Maskoliūnas, Chicago, IL
Zelma ir Petras Noreikos, Chicago, IL
Pranė ir Julius Pakalkai, Beverly Shores, IN
Jonas Tijūnas, Chicago, IL
Povilas Tuluntis, Chicago, IL
Irena ir Vincas Valkavickai, Chicago, IL

1000 dol.
Stasė Jakubonienė, Chicago, IL
Savo tėvų Mortos ir Ignaco, ir brolio Vitalijaus Kumpikevičių,
Sibiro tremtinių, palaidotų Šiauliuose, atminimui

Prel. Jonas Kučingis, Los Angeles, CA
Petronelė Strumskienė, Thompson, CT
Stefanija Tarasevičienė, Chicago, IL
Vilniaus Krašto Lietuvių Sąjungos Centro Valdyba, per Albertą Misiūną, pirm., Detroit, MI
X.Y. — per Bronių Kviklį

550 dol.
Dr. Antanas Belickas, Evergreen Park, IL

520 dol.
Dr. Leo J. Trečiokas, Santa Monica, CA
Trečiokų šeimos nariai — Plk. dr. Juozo Trečioko
25 metų sukakčiai jo mirties paminėjimui

200 dol.
Elena Jokubkienė (Krištolaitienė), Chicago, IL
Savo tėvų Povilo ir Kazimieros Mušinskų atminimui

Vladas ir Veronika (Maminskaitė) Kulbokai, Gulfport, FL
Savo tėvų Barboros ir Motiejaus Kulbokų,
ir Anelės ir Justino Maminskų atminimui
Kun. prof. dr. P. Ragažinskas, Central, NM
Vincas Stagis, Main Ridge, Vic., Australia
Savo sesers Onutės Stabingytės atminimui
Birutė Bruzgelevičiūtė-Tamulienė, Los Angeles, CA
Savo tėvų Adelės ir Aleksandro Bruzgelevičių atminimui

150 dol.
Dr. Stasys ir Ona Bačkiai, Washington, DC
Vytautas ir Alė Namikai, Chicago, IL
Savo tėvų Juozo ir Sofijos Namikų, ir
Antano Masiulio atminimui

120 dol.
L. Antanėlienė, Omaha, NE
Konstancija ir Pranas Antanėliai — palaidoti Utenoje,
Silvestras Drazdys — Kaune, Agota Drazdienė — Omahoje, jų atminimui

100 dol.
Kazys Bartašius, Chicago, IL
Detroito Lietuvių Kultūros Klubas per A. Musteikį, Detroit, MI
Kazys ir Eugenija Gimžauskai, St. Petersburg Beach, FL
Česlovas Grincevičius, Chicago, IL
Jadvyga ir Bronius Jankauskai, Chicago, IL
Savo tėvų Antano ir Kotrynos Juzėnų, ir Antano ir Zofijos Jankauskų atminimui
A†A Rožė Kriaučiūnienė, Chicago, IL
Savo mamos Anelijos Šukienės 25 m. pomirtinei sukakčiai paminėti
Kun. dr. Jonas Kubilius, Montreal, P.Q Canada
Danutė Kurauskienė, Chicago, IL
Dr. Antanas Matukas, Putnam, CT
Savo žmonos Liudvikos Matukienės atminimui
A†A Vladas Mieželis, Sun City, AZ
Ona Mieželienė, Sun City, AZ
Savo sesers Elviros Palevičiūtės-Čibirienės atminimui
Aleksas ir Jurgis Pleniai, Mississauga, Ont., Canada ir
Ap. Plenytė ir E. Valtienė, Lūšėje, Mažeikių aps., ir
J. Kulvinskienė, Mažeikiuose
Savo motinos Apolonijos Plenienės, mirusios 1985.I.27, atminimui
Vacius Prižgintas, Los Angeles, CA
Savo tėvų Zofijos ir Antano atminimui
Bronius ir Angelė Seliukai, Rancho Palos Verdes, CA
Šakių apskrities klubas, per Antaną Liudžių, Chicago, IL
Dr. Vacys Šaulys, Chicago, IL
Stasio Butkaus Šaulių kuopa Detroite; per Vincą Tamošiūną, Dearborn Hts, MI
Dr. Laima ir Liudas Šmulkščiai, Chicago, IL
Teodora Tamulienė, Joliet, IL
Savo tėvų Juzefos ir Ignaco Žadeikių, mirusių Sibiro tremtyje, atminimui
Stasys ir Zūnė Žilevičiai, Chicago, IL

80 dol.
Jonas ir dr. Ona Gustainiai, Don Mills, Ont., Canada

52 dol.
Antanas ir Milda Vaivados, McLean, VA

Garbės prenumeratoriai

Bronius Andriukaitis, Chicago, IL
Jonas ir Uršulė Balskai, Chicago, IL
Leonas ir Elena Baltušiai, Chicago, IL
Algis ir Danutė Basiuliai,
Redondo Beach, CA
Jurgis ir Gražina Blekaičiai, Greenbelt, MD
Kun. Pijus Brazauskas, North Bend, OR
Vladas ir Dalia Būtėnai, Washington, DC
Regina ir Algirdas Dapkai, Hinsdale, IL
Kun. dr. Pranas Dauknys,
Kensington, Vic.,Australia
Dr. Liuda A. Dirda, Chicago, IL
Adolfas Dirgėla, Chicago, IL
Savo žmonos Onos Dirgėlienės atminimui
Antanas V. Dundzila, McLean, VA
Stasys Garliauskas, Manchester, MI
Aldona ir Antanas Gauriai,
Prévost, P.Q. Canada
Vilhelmina Genienė, Chicago, IL
Savo vyro pulk. Petro Genio atminimui
Olegas Gešventas, Cicero, IL
Dr. Jurgis Gimbutas, Arlington, MA
Petras Indreika, Pleasanton, CA
Jurgis Jakaitis, Schlieren, Switzerland
Jonas Jodelis, Sao Paulo, CEP, Brasil, S.A.
Bronius Jurgelionis, Seaton, S.A. Australia
Snieguolė Jurskytė, Philadelphia, PA
Dr. Vytautas Karoblis, Ripley, OH
George Karosas, Edmonton,
Alberta, Canada
A. S. Kenstavičius, Hope, B.C., Canada
Juozas Kreivėnas, Cicero, IL
Vaclovas ir Valė Kuzmickai, Waterbury, CT
O. Luitikienė, Carlisle, West Australia
Akvilia Maletienė, Chicago, IL
Vytautas Maželis, Ridgewood, NY
Jonas ir Janina Mikulioniai,
Sterling Hgts., MI
P. Molis, Shrewsbury, MA
Antanas Morkūnas, Hendon, S.A., Australia
M. Naujokaitis, Upland, CA
Balys Nemeika, Everard Pk. S.A., Australia
Valė Neverauskienė, Unley, S.A., Australia
Kazys ir Agutė Rimai, Chicago, IL
Kazys Rožanskas, Chicago, IL
Jonas Rukšėnas, South Yarra, Vic., Australia
Stasys ir Elena Santvarai, So. Boston, MA
Izabelė Sinkevičiūtė, Chicago, IL
Kun. Vinco Dvaranausko,
prel. Juozo Laukaičio, ir
mok. Uršulės Tomuliūnienės atminimui
Dr. Julija ir dr. Zigmas Smilgai, Chicago, IL
Eugenija ir Pranas Staniai, Chicago, IL
Jurgis ir Irena Stankūnai, Harbert, MI
Vytenis ir Sofija Statkai, N. Riverside, IL
Vincas Tamošiūnas, Detroit, MI
Vincas Urbonas, Chicago, IL
Jonas ir Valerija Žadeikiai, Oak Lawn, IL
Juozas Žadeikis, Chicago, IL
Ona ir Petras Žilinskai, Lyndhurst, OH

Prenumeratoriai

Antanas J. Audronis, Glendale, CA
Paul and Susan Binkis, JR., Chicago, IL
Henryk Bitėnas, Elizabeth, NJ
Kazys ir Filomena Černiai, Chicago, IL
Kun. Matas Čyvas, Albany, NY
Algimantas Gečys, Philadelphia, PA
Balys Grinius, Hamilton, Ont., Canada
Juozas B. Laučka, Bethesda, MD
Kazys Linkus, Miami Beach, FL
Saulius Matas, Topanga, CA
Genė Mickevičienė, Dorchester, MA
Fr. Dennis W. Morrow, Diocesan archives,
Grand Rapids, MI
A†A Petras Patlaba, Hot Springs, AR
V. Petrauskas, N. Chicago, IL
Kun. A. Račkauskas, Sunny Hills, FL
Elzbieta Ribokienė, Brockton, MA
Vacys Rociūnas, Independence, OH
Vacys Slotkus, Villavicencio, Colombia, S.A.
Aleksas Smilga, Chicago, IL
Kun. Justinas Steponaitis, Athol, MA
Cezaris Surdokas, Baltimore, MD
Jonas Stundžia, Methuen, MA
Dr. Vytautas Vygantas, Dallas, TX
Kun. dr. Tomas Žiūraitis, O.P.,
Washington, DC

V TOMO, II DALIES TURINYS

Vilniaus arkivyskupijos provincijos bažnyčios 6

Provincial Churches of the Vilnius Archdiocese 9

Kościoły Arcybiskupstwa Wileńskiego 12

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS LIETUVIŠKOJI DALIS 15
- Senieji lietuvių kultūros centrai 17
- Krikšto iš Rytų Bažnyčios galimybės 22
- Krikštas iš lenkų rankų 24
- Protestantizmo plitimas ir sunykimas 26
- Bažnytinė priklausomybė 32
- Dvasininkai, bajorai, polonizacija 33
- Lietuvių kalbos laipsniškas išstūmimas 39
- Nutautinimas per mokyklas 42
- Rusifikacija 47
- Polonizacija ir rusifikacija pagal A. Smetoną 49
- Lietuviškų vietovardžių slavinimas 56
- Vilnijos lietuvių skaičius 58
- Lietuviškai nebekalbančių lietuvių klausimas 62
- „Vidurinės Lietuvos valstybės" farsas 64
- Polonizacijos dokumentai arkiv. R. Jalbžykovskio laikais 70
- Lenkinimo reiškiniai bei faktai 83
- Vilniaus arkivyskupijos schematinis **žemėlapis** 88,89
- Krikščionybės nuopelnai lietuvių tautai 91
- Bažnyčių pastatai 94
- Pasikeitimai karo ir pokario metais 96

VAKARINĖS DALIES BAŽNYČIOS **99**

- Adutiškis 101
- Akmenynė 109
- Alionys 111
- Arnionys 113
- Balingradas 113
- Baltoji Vokė (Vaidotai) 115
- Buivydžiai 118
- Butrimonys 121
- Ceikiniai 125
- Daugėliškis 130
- Dieveniškės 136
- Druskininkai 140
- Dubičiai 145
- Dūkštas 148
- Dūkštos 153
- Eišiškės 154
- Eitminiškės 162
- Gaidė 163
- Gedžiūnėliai 165
- Ignalina 168
- Jašiūnai 171
- Kabeliai 174
- Kalesninkai 177
- Kaltanėnai 181
- Karkažiškė 187
- Karvys 188
- Kazitiškis 191
- Kena 183
- Lavoriškės 195
- Lentvaris 198
- Linkmenys 201
- Maišiagala 205
- Marcinkonys 207
- Medininkai 216
- Mickūnai 221
- Mielagėnai 223
- Naujoji Vilnia 227
- Nemenčinė 230
- Norviliškės 233
- Pabarė 236
- Paberžė 238
- Pabradė 241

Paluknys 243
Palūšė 246
Paringys 252
Parudaminys 255
Pašaminė 257
Pavilnys 259
Pavoverė 260
Pirčiupis 261
Pūškos 263
Ratnyčia 264
Reškutėnai 268
Riešė 272
Rimšė 274
Rykantai 276
Rudamina 278
Rūdiškės 283
Rudnia 285
Rūdninkai 288
Rukainiai 290
Seniškis 293
Skurbutėnai 294
Smalvos 294
Strūnaitis 296
Sudervė 299
Sužionys 301
Šalčininkai 304
Šalčininkėliai 307
Šilėnai 308
Šumskas 311
Švenčionys 314
Švenčionėliai 331
Tabariškės 334
Tilžė 335
Trakai (Senieji) 336
Trakai (Naujieji) 343
Turgeliai 350
Turmantas 354
Tverečius 356
Valkininkai 364
Varėna II 377
Vidiškės 380
Vosiūnai 388

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS RYTINĖ DALIS 393
Teritorijos priklausomybės klausimas 395
Lietuviškos vietovės sovietinėje Gudijoje 400
Lietuvių nutautinimo priemonės 404
Lietuvių skaičius 406
Bažnyčių naikinimas 407
Lydos aps. lietuvių atsišaukimas į užsienio lietuvius 409

RYTINĖS DALIES BAŽNYČIOS 419
Alšėnai (Galšia) 419
Apsas 422
Armoniškės 426
Asava 427
Astravas 429
Asuža 430
Ašmena 430
Ažudievis 434
Baina 435
Barūnai 435
Belmontas 438
Benekainys 438
Brėslauja 442
Drūkšiai 446
Dūdai 448
Gardinas 450
Geranainys 457
Gervėčiai 460
Graužiškės 476
Gudagojis 478
Jurotiškės 479
Kabilninkas (žr. Naročius)
Kamojys 480
Kauleliškės 481
Kiemeliškės 482
Kliukščionys 483
Krėva 483
Lazūnai 487
Lentupis 491
Lipniškės 493
Lyda 494
Miežionys 500
Mikališkės 501
Naročius (Kabilninkas) 502
Naugardukas 506
Naujoji Rūda 510
Nočia 512
Pariečė 514
Pastojai 516
Pelekai 518
Pelesa 520
Pervalkas 528

Pliusai 529
Rodūnia 530
Salos 538
Slabada (žr. Užverys)
Smurgainys 540
Subatininkai 542
Surviliškės 544
Sutkava 544
Svyriai 544
Šemetas 546
Trakeliai 547
Trobos 549
Užverys (Slabada) 550
Varanavas 550
Varnionys 552
Vidžiai 553
Vija 557
Vyšniavas 559
Vosyliškės, Senosios 560
Voverys 561
Zietela 562
Žaludkas 565
Žirmūnai 567
Žiupronys 569

Vilniaus (1251 m.) vyskupija Šv. Sosto 1913 m. atlase 570

VILNIAUS KATEDRA: Nauji duomenys apie Mindaugo katedrą 571

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS KUNIGAI IŠEIVIJOJE 577

BIBLIOGRAFIJA 580

BENDRADARBIAI, NUOTRAUKŲ TEIKĖJAI, TALKININKAI 586

ŠIOS KNYGOS RĖMĖJAI: Mecenatai, garbės prenumeratoriai, prenumeratoriai 587

V TOMO, II DALIES TURINYS 590
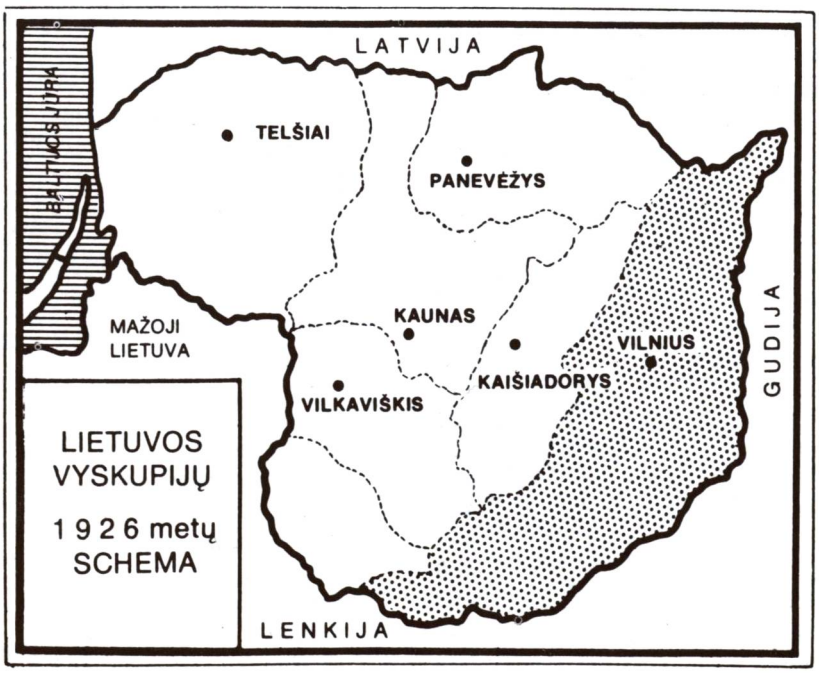
Lietuvos vyskupijų 1926 metų schema — **žemėlapis** 592